

SAMBHRAM UNIVERSITY, JIZZAKH
Jizzax SAMBHRAM universiteti
УНИВЕРСИТЕТ SAMBHRAM, ДЖИЗАК

**PROGRESS OF SCIENCE:
INNOVATIVE APPROACHES TO
SCIENCE AND STRATEGIC ANALYSES**

**ILM-FAN TARAQQIYOTI:
ILMIY INNOVATSION YONDASHUVLAR
VA STRATEGIK TAHLILLAR**

**ПРОГРЕСС НАУКИ:
ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К НАУКЕ
И СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

international scientific and technical conference

xalqaro ilmiy-texnik anjuman

международная научно-техническая конференция

11
NOVEMBER
2024

**MATERIALS
MATERIALLARI
МАТЕРИАЛЫ**

∴ Jizzax 2024 ∴

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

JIZZAX SAMBHRAM UNIVERSITETI NTM

Казанский федеральный
УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛИАЛ
КФУ в городе Джизак
Республики Узбекистан

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

**“ILM-FAN TARAQQIYOTI: ILMIY INNOVATSION
YONDASHUVLAR VA STRATEGIK TAHLILLAR”**

mavzusida xalqaro ilmiy- texnik konferensiya

2024-yil 11-noyabr

2-qism

**ПРОГРЕСС НАУКИ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К
НАУКЕ И СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

международная научно-техническая конференция

11-ноября 2024 года

2 том

**PROGRESS OF SCIENCE: INNOVATIVE APPROACHES TO
SCIENCE AND STRATEGIK ANALYSES**

international scientific and technological conference

November 11, 2024

Part 2

Ilm-fan taraqqiyoti: ilmiy innovatsion yondashuvlar va strategik tahlillar. Xalqaro ilmiy-texnik anjuman materiallari to'plami – Jizzax: Jizzax Sambhram universiteti NTM, 2024-yil 11-noyabr. 612-bet.

Mamlakatimizda fan, ta'lim-tarbiya va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash, oliy ta'lim tizimini rivojlantirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ta'lim shakllari va mazmunini takomillashtirish borasida olib borayotgan islohotlar o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini kengaytirish orqali amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda jahon miqyosida hududlar va hatto mintaqalarning siyosiy, iqtisodiy, madaniy jihatdan bir-biriga integratsiyalashib borayotganligini kuzatib turibmiz. Hozirgi davr, ya'ni "Axborot asri" har sohada axborot texnologiyalarini keng qo'llash talabini qo'yar ekan, mazkur yo'nalishda chuqur bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan yosh kadrlarni tarbiyalashga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Ushbu ilmiy ma'ruza tezislari to'plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo'nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o'qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas'ul muharrirlar: DSc.prof. Xusanov.D, PhD.dots. Saliyeva N.E

Tahrir hay'ati a'zolari:

Xusanov Djumma Xusanovich	f.m.f.d.	(DSc),.	prof
Saliyeva Nargiza Ergashevna	s.f.f.d.	(PhD),	dots.
Jurakulov Furkat Noryigitovich	s.f.f.d.	(DSc),.	prof
Kamilov Dilshod To'ychiyevich	i.f.f.d.	(PhD),	dots.
Palraj Pradeepa	a.f.f.d.,	(PhD),	dots.
To'raqulov Ulug'bek Xolbutayevich	p.f.f.d.,	(PhD),	dots.
Yarlakabov Umirzoq Mamatqulovich	p.f.f.d.,	(PhD),	dots.
Tursunkulov Inom Abduxalilovich	i.f.f.d.,	(PhD),	dots.v.b.
Nakka Venkatarathnam	i.f.f.d.,	(PhD),	dots.
Dilli Samadhi	i.f.f.d.,	(PhD),.	dots
Bakirov Otabek Buranovich	p.f.f.d.	(PhD),	dots.
Nehru Pasasuraman	f.f.f.d.	(PhD),	dots.
Basavalingappa Rajappa	e.f.f.d.	(PhD),	dots.
Alishev Sherqo'zi Abdumannonovich	t.f.f.d.	(PhD),	dots.v.b.
Abdug'aniyev Bekzod Burxon o'g'li	p.f.f.d.	(PhD),	dots.v.b.
Mansurov Olim Pardaboyevich	t.f.f.d.	(PhD),	dots.v.b.
Nadirova Hilola Sirojonovna	v.b.dots.		
Sharipov Sanjar Sobirovich	Katta		
	o'qituvchi		
Mahkamov Shohruh Sarvar o'g'li	Katta		
	o'qituvchi		
Ashurova Muborak Abduvali qizi	Tarjimon		

Mazkur to'plamga kiritilgan ma'ruza tezislarining mazmuni, undagi statistik ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlarning to'g'riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

Jizzax Sambhram universiteti NTM, 2024-yil 11-noyabr.

1-SHO'BA IT SOHASIDA MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR

AXBOROT XAVFSIZLIGINI QATTIYMAS MANTIQ ASOSIDA TAHLIL QILISH

K.I. Kalimbetov¹, A.E. Bekturdiyev², M.B. O'rozboyeva³

¹Ajiniyoz nomidagi NDPI, dotsent

²Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Nukus filiali, assistent

³Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Nukus filiali, 2-kurs magistranti

Annotastiya

Qattiymas mantiqdan foydalanilgan holda axborot xavfsizligini tahlil qilish zamonaviy bilimlar berish, malakalarini shakllantirish, olingan bilimlarni ijodiy qo'llash zamonaviy ta'limning asosiy masalalaridan biridir. Ushbu maqalada Sezarning shifrlash va Vijinerning shifrlash qiymatlariga qarab, Matlab dasturiy vositasi asosida qattiymas mantiqdan foydalanilgan holda axborot xavfsizligini tahlil qilish taxminini hisoblab chiqadi.

Kalit so'zlar: Qattiymas mantiq, sub'ektiv, lingvistik, a'lo, yaxshi, o'rta, axborot xavfsizligi, qaror qabul qilish.

Asosiy qism: Qat'iymas to'plam tushinchasi insonlar bilan lingvistik qiymatlar va aniq bo'lmagan sonlar formasida ifodalanadigan sifatli baholashlarni matematik ko'rsatish imkoniyatini vujudga keltiradi. 1959-yili Iranli professor Lyutfi Zade matematika sahosisida FUZZY (rus tilida nechgotkaya matematika, o'zbek tilida ikki terminda ishlatiladi naravshon yoki qat'iymas deyiladi) tushunchasini alib kiragan [1-2].

Fuzzy Logic - bu ma'lumotlardagi noaniqlik va noaniqlik bilan shug'ullanadigan matematik yondashuv. Bu sizga ma'lumot noaniq yoki qisman mavjud bo'lgan sharoitlarda fikrlash va qaror qabul qilishni simulyatsiya qilish imkonini beradi. Klassik ikkilik mantiqdan farqli o'laroq, o'zgaruvchilar faqat ikkita qiymatni qabul qilishi mumkin - rost (1) yoki noto'g'ri (0), loyqa mantiq 0 dan 1 gacha bo'lishi mumkin bo'lgan a'zolik darajasidan foydalanadi. Loyqa mantiqning asosiy tushunchalari quydagisha [3].

Loyqa to'plamlar - Klassik mantiqda elementlar to'plamga tegishli yoki ular yo'q. Loyqa mantiqda to'plamdagi elementning a'zolik darajasi 0 dan 1 gacha bo'lgan raqam bilan ifodalanadi [4].

A'zolik funktsiyalari – biz a'zolik funktsiyalarini uchburchakli tegishlilik funktsiyasi orqali axborot xavfsizligini qat'iymas mantiq usullari bilan modellashirish va qaror qabul qilishni bitta holatini keltirib o'tamiz.

Materiallar va uslublar: Masalan, bunday ma'lumotlar sirasiga axborot xavfsizligini lingvistik baholariga doir ma'lumotlar kiradi. Ixtiyoriy turdagi ma'lumotlarga, xususan qat'iymas ko'rinishdagi ma'lumotlarga ishlov berishning samarali uslubi – qat'iymas mantiq usulidir.

Qattiymas mantiqdan foydalanilgan holda axborot xavfsizligini aniqlashda quyidagicha qat'iymas o'zgaruvchilarni kiritishimiz mumkun:

$$X_1 = \{\text{Sezarning shifrlash tizimi}\}, X_2 = \{\text{Vijinerning shifrlash tizimi}\}.$$

Sezarning shifrlash tizimi: Sezarning shifrlash usuli oddiy almashtirish shifrining xususiy holidir. Bu usulda alfavitning har bir harfi K songa surilgan harfga almashtirilgan. Surilish alfavit oxiriga yetganda, uning boshidan boshlangan. Sezar $K=3$ bo'lgan siljitishni qo'llagan.

Vijinerning shifrlash tizimi: XVI asrda fransuz diplomati Vijiner tomonidan yaratilgan shifrlash tizimi 1586 yilda chop etilgan. U mashhur ko'p alfavitli tizim hisoblanadi [5].

Yuqoridagi axborot xavfsizligini shifrlash tizimi vektorlar bo'yicha qaralib chiqiladi va quyidagicha yozishimiz mumkin:

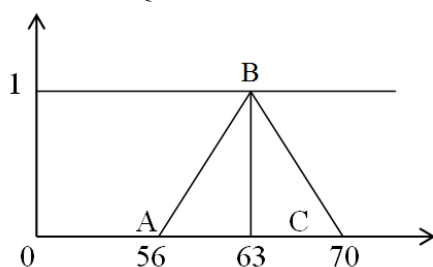
$T(x_1) = \left(t_{x_1}, t_{x_2}, t_{x_3} \right)$, bunda $t_{x_1} - \{quyi\ darajada\}$, $t_{x_2} - \{yaxshi\ darajada\}$, $t_{x_3} - \{oliy\ darajada\}$.

$T(x_2) = \left(t_{x_1}, t_{x_2}, t_{x_3} \right)$, bunda $t_{x_1} - \{quyi\ darajada\}$, $t_{x_2} - \{yaxshi\ darajada\}$, $t_{x_3} - \{oliy\ darajada\}$.

Axborot xavfsizligini tahlil qilish (X_1, X_2) qattiy mas mantiqdan foydalanilgan holda aniqlaymiz va uchta turga ajratib baholashimiz mumkin.

Bunda “a’lo”, “yaxshi”, “o’rta”, “qoniqarli”, “qoniqarsiz” lingvistik o’zgaruvchilar uchun ballar taqsimoti bo’yicha uchburchakli tegishlilik funktsiyasi quriladi (1-3 rasmlar).

$$\mu(x_i) = \begin{cases} 0, & c_i \leq x \leq a_i \\ \frac{x - a_i}{b_i - a_i}, & a_i \leq x \leq b_i \\ \frac{c_i - x}{c_i - b_i}, & b_i \leq x \leq c_i \end{cases}$$

1-rasm. “O’rta” bahoning uchburchakli tegishlilik funktsiyasi.

Rasmga ko’ra $A(56;0)$, $B(63;1)$, $C(70;0)$ deb olish mumkin.

$$AB: \frac{x - 56}{63 - 56} = \frac{x - 0}{1 - 0}, \quad \mu_{AB} = \frac{x - 56}{7} \quad \mu_{AB}(56) = 0, \quad \mu_{AB}(63) = 1$$

$$CB: \frac{x - 70}{63 - 70} = \frac{y - 0}{1 - 0}, \quad \mu_{CB} = \frac{70 - x}{7} \quad \mu_{CB}(70) = 0, \quad \mu_{CB}(63) = 1, \quad U_1 = \{56; 70\}.$$

O’rta baho $\{56; 70\}$ universumni tashkil etadi. Bunda, baho $\{56; 70\}$ ga qanchalik yaqin bo’lishiga qarab, o’rta darajaning mustaxkam yoki bo’sh asoslangani xaqida fikr yuritish mumkin. U_1 universumda o’rta daraja

$a_1 - \{quyi\ darajada\}$, $a_2 - \{yaxshi\ darajada\}$, $a_3 - \{oliy\ darajada\}$.

kabilar asosida aniqlashtiriladi va o’rta baho $a_1 \rightarrow a_2 \rightarrow a_3$ sxema asosida aniqlanadi. Bundan,

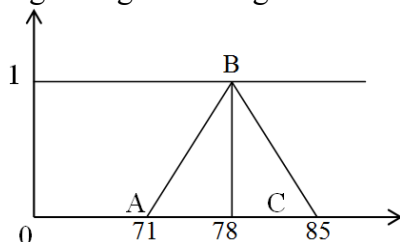
$P(a_1 \rightarrow a_2 \rightarrow a_3) = P(a_1) \cdot P_{a_1}(a_2) \cdot P_{a_1 \rightarrow a_2}(a_3)$ konstruktsiyaga kelish mumkin,

ya’ni shifrlash tizimi o’rtacha va a_1 asosida tavsiflansa, to’g’ridan-to’g’ri a_1 dan a_3 ga o’tish o’rinli emas. Shuning uchun $a_1 \rightarrow a_2 \rightarrow a_3$ bosqichni amalga oshiramiz va quyidagi echimlarni ishlab chiqamiz:

$a_1 \rightarrow a_2$: – {bir xil harflarning o’z navbatida bir xil harflarga almashish, matn tezgina rasshifrovka qilish};

$a_2 \rightarrow a_3$: – {kalit harfdan harfga almash, ko‘p alfavitli almashtirish shifrini shifrlash}.

A’lo hamda yaxshi daraja uchun lingvistik o‘zgaruvchilar va echimlar yuqoridagi o‘rta daraja uchun keltirilgan lingvistik o‘zgaruvchilar va echimlar kabi keltiriladi.

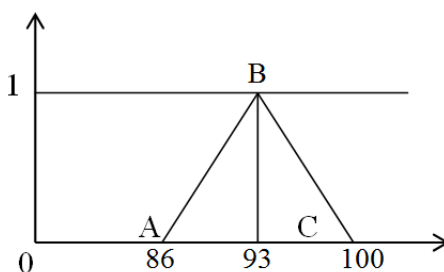

2-rasm. “Yaxshi” darajaning uchburchakli tegishlilik funkstiyasi.

$$AB: \frac{x - 71}{78 - 71} = \frac{y - 0}{1 - 0} \quad \mu_{AB} = \frac{x - 71}{7}, \quad \mu_{AB}(71) = 0, \quad \mu_{AB}(78) = 1$$

$$CB: \frac{x - 85}{78 - 85} = \frac{y - 0}{1 - 0} \quad \mu_{CB} = \frac{85 - x}{7}, \quad \mu_{CB}(85) = 0, \quad \mu_{CB}(78) = 1$$

U_2 : yaxshi daraja, $U_2 = \{71; 85\}$;

3-rasm. “Alo” darajaning uchburchakli tegishlilik funkstiyasi.

$$AB: \frac{x - 86}{93 - 86} = \frac{y - 0}{1 - 0} \quad \mu_{AB} = \frac{x - 86}{7}, \quad \mu_{AB}(86) = 0, \quad \mu_{AB}(93) = 1$$

$$CB: \frac{x - 100}{93 - 100} = \frac{y - 0}{1 - 0} \quad \mu_{CB} = \frac{100 - x}{7}, \quad \mu_{CB}(100) = 0, \quad \mu_{CB}(93) = 1$$

U_3 : a’lo baho, $U_3 = \{86; 100\}$.

Xulosa: Qat’iymas ma’lumotlarning ko‘pligi sharoitida Matlab dasturiy vositasi asosida qattiyman mantiqdan foydalanilgan holda axborot xavfsizligini tahlil qilishning tuzilishi qaror qabul qilish tizimining shakliga muvofiq kreativ fikrlashlarini shakllantirishning ahamiyatli ekanligini bevosita hisobga olish orqali FUZZY qoidalarini integrativ qo‘llash asosida imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ilalovich, K. K. (2022). The Structure of the Nonlinear-Cumulative Model of Students’ Assessment. *European Journal Of Innovation In Nonformal Education*, 2(1), 147-150.
2. Seitnazarov, K. K., & Kalimbetov, K. I. (2021). Informatika fanini o‘qitishda samarali metodlarni tanlab olishda qarorlar qabul qilish tizimi. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 755-759.
3. Tahirov Behzod Nasriddinovich Axborot xavfsizligi asoslari. "FAN VA TA'LIM" nashriyoti Buxoro-2022
4. Makarenko S. I., Informatsionnaya bezopasnost. Uchebnoe posobie. Stavropol, 2009.
5. Michael Ye. Whitman. Herbert J. Mattord. Principles of Information Security, Fourth Edition. Course Technology, Cengage Learning. 2012.

CONCEALED CYBER RISKS: NAVIGATING THE PERILS OF PUBLIC WI-FI

Apurva P

Sambhram University Jizzax

Annotation

This paper aimed to assess trends in public Wi-Fi usage, the level of awareness regarding the associated risks, and the presence of self-imposed safety measures. To achieve this, a survey was conducted with a convenience sample of 80 participants. The findings revealed a high frequency of public Wi-Fi use among individuals for activities like checking emails, logging into social media, and general browsing. However, there was a significantly lower engagement with public Wi-Fi for financial and banking purposes. This indicates that while users might recognize the risks, there is a pressing need for enhanced education to empower individuals to adopt necessary precautions, as well as to foster collaboration among stakeholders to protect public Wi-Fi networks. Consequently, this study highlights a relatively limited understanding of the dangers associated with public Wi-Fi usage, despite an increasing demand for its installation and use, raising concerns amid our growing dependence on digital technologies.

Keywords: Public Wi-Fi, Cybersecurity, style, styling, insert (key words)

I. Introduction

A. Society today is marked by an increasing demand for convenience alongside a fast-paced lifestyle. This has led to trends like remote work and e-learning, largely driven by the rise of the digital era and the resulting shifts in our environments. Consequently, many venues such as coffee shops, airports, libraries, and public transit systems now provide free public Wi-Fi for their customers. For many of these establishments, offering public Wi-Fi serves primarily as a marketing strategy, often neglecting proper network configuration, which increases cybersecurity risks. This is particularly true for networks that require no authentication and lack traffic encryption. While public Wi-Fi provides easy and often free connectivity, it is susceptible to cyberattacks, becoming a prime avenue for attackers to gain access to sensitive information. Thus, public Wi-Fi not only faces security threats but also jeopardizes users' online privacy.

B. Justification

Public Wi-Fi is increasing across establishments with the increased virtualization of routine activities such as working and learning. However, it is emerging as a key source of security and privacy risks due to its both configuration and usage patterns. From a configuration stance, some networks use older encryption standards and with the increased complexity and scope of cyber-attacks, this makes them weak and susceptible to being hacked. Also, because of the increased utility of public Wi-Fi, another risk related to configuration is that one is at risk of connecting to a fake or malicious hotspot (Johansen, 2021). That is, an attacker can create a fake hotspot to intercept traffic from unsuspecting victims. This way, it is possible to capture valuable information, which can be used as a platform to launch other attacks or allow for lateral movement. With regards to the role of usage patterns, Flockett [2] outlines that for most people the security of the public Wi-Fi is not a key priority to consider, instead, more focus is on the utility of a network. As such, most users' select Wi-Fi networks based on its strength, appropriateness of its name, or they will indiscriminately connect to the available free network. Therefore, with public Wi-Fi increasingly becoming a standard for most establishments, there is a foreseeable increase in cybersecurity risks. However, because of their utility in present-day society, there is a need to determine the best practices when using public Wi-Fi.

C. Research aim and objectives

This study will concentrate on identifying trends in public Wi-Fi usage, including the level of awareness regarding existing risks and the protective measures individuals take on their own. To this end, it will aim to address the following research objectives.

- To determine the degree of awareness on the risk associated with public Wi-Fi use.
- To establish the prevalence of public Wi-Fi.

II. Literature review

A. Prevalence of public Wi-Fi

Public hotspots are rising exponentially both within a state and across the globe. This is being driven by the increased penetration and utilization of the internet, smartphones, and smartphones. As such, connectivity is emerging as an ideal that should be promoted especially in light of the prevalent realities such as e-learning, increased social media use, and remote working. As such, this is resulting in a unique confluence of self-reinforcing factors. That is, the increased number of devices with internet connectivity is increasing the need for ubiquitous connectivity. In turn, establishments are responding by installing public Wi-Fi to appeal to the market due to the latent need for connectivity. Also, this increased availability of public Wi-Fi is in turn stimulating both the adoption of connectivity-enabled devices such as smartphones, which in turn conflates the demand for public Wi-Fi. In line with this, it is estimated that in 2017 there were 50 million hotspots across the US, and with the significant continued increase in public Wi-Fis, it is estimated that 340 million hotspots would translate to 1 hotspot for every twenty people globally [8]. Similarly, while 61 percent of households in the US had Wi-Fi installed in their homes, 64 percent of this population will also use public Wi-Fi on their smartphones whenever they leave their houses. This way, it can be outlined that the population is opening itself up to both security and privacy risks because of the increase in accessible hotspots, increase in connectivity enabled devices and their utilization rates (especially laptops and smartphones), and the increased utility of public Wi-Fi to the populace.

With the increased dependence on information technology, cyberattacks are increasing in both incidence and severity. Also, the increased mediatization of routine activities is contributing to the increased dependence on information technology solutions and computer networks. With regards to the increased adoption of public Wi-Fi, it is important to contextualize this growth within the link between increased internet interconnections and cybersecurity incidents [4]. This way, as more public Wi-Fis are installed across organizations, this is contributing to the rise of a new vector of attack for cybercriminals. This is outlining the need for targeted interventions attending to different groups of users and also the implementation of security mechanisms to not only bolster confidence levels but also promote privacy protection [4]. Therefore, it is foreseeable that with the increased mediatization of society, public Wi-Fi implementation and utilization are poised to rise. In turn, this will increase both the severity and incidence of cyber-attacks if effective protections are not put in place.

H1: The increased utilization of computing devices (laptops and smartphones) is stimulating both public Wi-Fi use and installations.

B. Risk factors associated with risky public Wi-Fi use

Increased dependence on computer networks and information solutions is linked to increased cyber security risks and financial burdens. Due to the attractiveness of cyber-attacks, it is expected that there will be an increase in the number and scope of cyber-attacks. When contextualized with public Wi-Fi use, it is important to evaluate the risk within the fact that cyber criminality is fundamentally grounded on having internet connectivity and a computer [4]. Therefore, while public Wi-Fi is rated as having great utility for most of the members of the public, there is little understanding of the underlying security and privacy risks. Also, in line with the observation by Johansen

[5] that some public Wi-Fis use older encryption standards which increase the susceptibility of a network to an attack, Gregory et al. [3] note that businesses are still lagging with regards to the development and implementation of procedures and protocols that relate to the use public Wi-Fi. Like users, businesses also have an inadequate understanding of the privacy and security risks associated with public Wi-Fi. As such, this points to some degree of disconnect between the promotion of utility and safeguarding users with the core user groups being significantly unaware of the underlying risks associated with public Wi-Fi use.

With awareness having been established as a key approach to promoting effective public Wi-Fi use, it is important to note that there is a need to empower the population to adopt cyber-security sound behaviors in their use of public Wi-Fi. As outlined by Bencie [1], even for those with an understanding of the underlying risks of using public and unsecured networks most

people will still use the networks. Hence, this shows that the increased awareness of the associated concerns without taking any remediation step is a risk in itself. To this Bencie [1] posit that for members of the public it is common to think that cybersecurity concerns are mainly prevalent in corporations. In line with this, Sombatruang et al. [6] note that people will transmit sensitive data through public Wi-Fi even when they are aware of the inherent risks. In turn, this presents the need to understand the relationship between risk awareness and risk behavior whereby the utilization of public Wi-Fi is not purely a decision of maximizing utility although saving data plans is a key contributing factor to public Wi-Fi use. As such, this shows that the decision to use public Wi-Fi is significantly a form of resource preservation method and less of a well-thought-out evaluation of costs and benefits. Similarly, Bencie [1] posits that while most people are cautious about public Wi-Fi, they will tend to use non-secure networks. This goes to show that increasing awareness is not enough to promote effective behavioral changes, hence, this shows that utilization of public Wi-Fi is not entirely a logical decision, which points to the need for intensive approaches.

H2: Increased awareness of the risks posed by public Wi-Fi use does not translate to the adoption of protective behaviors.

III. METHODOLOGY

To evaluate a number of factors, a convenience sample of 80 participants was given a quantitative survey questionnaire. This approach was deemed successful since a survey questionnaire is thought to be a dependable and simple research tool, and quantitative methods are excellent for spotting trends and patterns. Statistical techniques were used to quantify and illustrate the trends and patterns pertaining to public Wi-Fi usage in the analysis of the responses that were gathered. Insights from the literature review were also contrasted with the results of this analysis.

IV. Results and analysis

A. Utilization of computing devices and public Wi-Fi usage trends

Today, most establishments such as coffee shops, airports, libraries, public transit among others are now offering free public Wi-Fi for their clientele as a marketing strategy Johansen and Pehar [5,6]. This study draws from this to determine the magnitude of utilization of public Wi-Fi and the knowledge of the associated cybersecurity risks across society. The results of the analysis are as follows: when accessing public Wi-Fi. As such, this research study supports the hypotheses generated from the review of the literature:

Question	Agree	Disagree
Are you likely to go to a location because of free Wi-Fi	56 (70%)	24 (30%)
Are you likely to stay longer in a location because of Wi-Fi	59 (74%)	21 (26%)
Are you likely to spend more money in a location because of Wi-Fi	53 (66%)	27 (34%)
Are you likely to do your banking on public Wi-Fi	15 (19%)	65 (81%)
Are you likely to check your emails on public Wi-Fi	61 (76%)	19 (24%)
Are you likely to update your social profiles on public Wi-Fi	64 (80%)	16 (20%)
Are you likely to browse the web using public Wi-Fi	55 (69%)	25 (31%)
Are you likely to use public Wi-Fi for work purposes	22 (28%)	58 (72%)

Table 1: Use of public Wi-Fi

H1: The increased utilization of computing devices (laptops and smartphones) is stimulating both public Wi-Fi use and installations.

H2: Increased awareness of the risks posed by public Wi-Fi use does not translate to the adoption of protective behaviors.

From the table 1 above and using some verbal

Discussion

According to the Commonwealth Department of Communications, majority of the society members have little awareness of the cybersecurity issues and concerns. A similar trend can be inferred from the results of the study, which in turn establishes the need for public awareness campaigns on cyber safety. As such, while the aim is not to demonize public Wi-Fi usage, there is an inherent need to promote the degree to which the society is informed so they can take the necessary precautions, or be informed of the consequences of indiscriminate public Wi-Fi use (Reed, 2020). To this, it is outlined that the main attack orchestrated on public Wi-Fi is the man in the middle attack where a cybercriminal places themselves between a user and the services they are utilizing. This is critical because the cybercriminal is not only in a position to see a user's activity, but they can also make changes to requests by a user to a system or the replies sent by a system to the user.

While the government bears the central mandate to responses, the research established that the use of Wi-Fi in public places is significantly high as 75% of the respondents use public Wi-Fi and more 79% consider public spaces based on the availability and utility of public Wi-Fi. In line with this, the research established that 70% of the respondents actively look for locations or go to a location because of the free Wi-Fi being offered there. To make it even more interesting is that 66% of the public would opt to even spend more in a location because of the provision of free Wi-Fi. It was also established that 74% of the respondents tend to always find themselves staying longer in a venue because of the utilization of free Wi-Fi.

Some worrying trends are that, 19% of the respondents agree that they can or they perform their banking transactions while on the unsecured free public Wi-Fi. When it comes to checking emails, 76% of them always try to find updates on their emails when on public Wi-Fi. Social media, which is common, is at 80% chance of being accessed on free public Wi-Fi. Also, 69% browse the web most times while connected to public Wi-Fi. Another worrying trend is that a good number, 28% of the respondents use free public Wi-Fi for work-related purposes. Looking at the usage durations, we discovered that 52% of people use public Wi-Fi at least once every week and 17% use it at least once every month.

With the increased indiscriminate utilization of public Wi-Fi, it is plausible that either people lack the knowledge of how to safely use it or they are ignorant of the risks. Similarly, Flockett [2] asserts that most people are not concerned about cybersecurity risks but with the utility of the network. For instance, how strong the network is, how available and if it is entirely free. We can therefore make a conclusion that best practices need to be imposed on people promote public sensitization campaigns, there is also a need for a multi stake holder approach. From the research this is established by the high demand and preference for establishments with public Wi-Fi connections. For instance, financial institutions can be actively involved by sensitizing their customers to not making transactions over public Wi-Fi either through mobile or ecommerce platforms. Similarly, the establishments themselves also have a role to play by informing the clientele the risks associated with public Wi-Fi use and the steps they have taken if any, and also how the customers can further protect themselves from falling victim [6]. Finally, since remote working is a key contributor to the increased rate of public Wi-Fi usage, employers also have a role to play by setting up public Wi-Fi usage protocols in addition to training their workforce on the risks and how to safeguard themselves and the organization's network and information assets. Also, it should be standard practice that employers should provide their workforce with a VPN they can use when using public Wi-Fi to reduce the risks posed by human factors such as ignorance or forgetfulness [1,7]. Therefore, with the relative increase in public Wi-Fi usage, there is a need for a holistic approach to empower the population whilst also building the necessary technological capacity to secure users when they are using public Wi-Fi connections.

V. Conclusion

Public Wi-Fi installation, demand, and utilization are on the rise. While they are source of significant benefits for majority of the population, there is a need to evaluate the cybersecurity

risks associated with its usage to safeguard users and to ensure cyber secure trends and patterns due to the increased incidence of cybersecurity attacks. This is especially critical because of the noticeable indiscriminate public Wi-Fi usage where people are mainly focused on the utility metrics and not the cybersecurity implications. However, there is some degree of awareness of the associated risks due to the noticeable low self-reported rate of public Wi-Fi to connect to finance or banking services. To this, there is a foreseeable approach to promote cyber secure trends, that is, quantifying the risk to an individual. This is especially because there is a high utilization of public Wi-Fi to access emails and social networking sites, which also has privacy and confidentiality concerns, coupled with a preference for locations with public Wi-Fi. Therefore, while it is impossible and defeatist to challenge the rising prevalence of public Wi-Fi, it is possible to empower users and organizations to institute the right measures and procedures to mitigate the prevalent and emergent cybersecurity risks.

REFERENCES

- [1] L. Bencie, "Why You Really Need to Stop Using Public Wi-Fi," *Harvard Business Review*, 2017. [Online]. Available: <https://hbr.org/2017/05/why-you-really-need-to-stop-using-public-wi-fi>. [Accessed: 13- Jan- 2022].
- [2] A. Flockett, "Hidden dangers of public WiFi and how to avoid them," *Electronic Specifier*, 2019. [Online]. Available: <https://www.electronicspecifier.com/products/cyber-security/hidden-dangers-of-public-wifi-and-how-to-avoid-them>. [Accessed: 13- Jan- 2022].
- [3] M. Gregory, I. McShane, and C. Wilson, *practicing safe public Wi-Fi - Assessing and managing data-security risks*. Melbourne: Centre for Urban Research (CUR), 2016.
- [4] J. Jang-Jaccard and S. Nepal, "A survey of emerging threats in cybersecurity", *Journal of Computer and System Sciences*, vol. 80, no. 5, pp. 973-993, 2014. Available: 10.1016/j.jcss.2014.02.005.
- [5] A. Johansen, "Public Wi-Fi security: Why public Wi-Fi is vulnerable to attack", *Norton*, 2021. [Online]. Available: <https://us.norton.com/internetsecurity-wifi-public-wi-fi-security-101-what-makes-public-wi-fi-vulnerable-to-attack-and-how-to-stay-safe.html>. [Accessed: 13- Jan- 2022].
- [6] D. Pehar, "Cybersecurity and Public Wi-Fi," *Forbes*, 2020. [Online]. Available: <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2020/08/06/cybersecurity-and-public-wi-fi/?sh=1fc996e311f7>. [Accessed: 13- Jan- 2022].
- [7] D. Reed, "Why WiFi is a Security Risk for Your Business's Wireless Network," *Advanced Network Service*, 2020. [Online]. Available: <https://www.anscorporate.com/blog/why-wifi-is-a-security-risk-for-your-businesss-wireless-network>. [Accessed: 13- Jan- 2022].
- [8] E. Shahin, *Is WiFi Worth It: The Hidden Dangers of Public WiFi*. 2017.
- [9] U.M. Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- *Eastern European Scientific Journal*, 2018 - journale.auris-verlag.de
- [10] Sharipov Sanjar. [Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions](#). CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crijp-03-06-10>
- [11] Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 107-110).
- [12] Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. *International Journal of scientific and Applied Research*, 1(3), 199-202.
- [13] Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. *Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them:*

[14] Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM
Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

BO‘LAJAK MUHANDISLARNI KASBGA TAYYORLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Axadova K.S.

Tayanch doktorant, Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya.

Ushbu maqolada mamlakatimiz oliy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishni o’rganish, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o’quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo’nalishlarini belgilashni o’z oldiga maqsad qilib qo’ydi.

Kalit so’zlar: raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, oliy ta’lim tizimi, zamonaviy ta’lim.

Аннотация.

Данная статья ставит своей целью изучение использования цифровых технологий в системе высшего образования нашей страны, определение приоритетных направлений развития образовательного процесса на основе анализа их возможностей.

Ключевые слова: цифровые технологии, информационные и коммуникационные технологии, система высшего образования, современное образование, профессиональная компетентность.

Annotation.

This article aims to establish priorities for the development of the educational process based on the study of the use of digital technologies in the higher education system of our country, the analysis of their capabilities.

Keywords: digital technology, ICT, higher education system, modern education, professional competence.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanmoqda va barcha sohalarida yutuqlarga erishishni talab qilmoqda.

Xalqaro raqamlashtirish sharoitida zamonaviy hayotning barcha sohalarida raqamli texnologiyalarni keng miqyosda joriy etish Internet texnologiyalaridan keng foydalanish bilan birga keladi. Yangi axborot muhitida zamonaviy insonning turmush tarzi axborot madaniyati va axborot kompetensiyasini rivojlantirish talabini qo’yadi.

Shu bilan birga, zamonaviy mutaxassislarining axborot madaniyatining pastligi raqamli texnologiyalarni sifatli rivojlantirish va modernizatsiya qilish uchun jiddiy to’siq bo’ldi.

Shu sababli, yangi raqamli kompetensiyalarning shakllanishi bilan, asosiy bilimlar bilan bir qatorda, o’quv jarayonidagi o’zgarishlar umrbod ta’limning mazmuniga aylanadi; fundamental ta’lim paradigmasidan umrbod ta’lim paradigmasiga o’tishda raqamli ta’lim uchun imkoniyatlar yaratish kerak.

Ta’limda raqamlashtirish jarayoni axborot texnologiyalarining joriy etilishi munosabati bilan rivojlanmoqda.

Birinchidan, ta’lim tashkilotlarida qo’llaniladigan samarali raqamli texnologiyalar va vositalar faoliyatning boshqa ko’plab sohalarida keng qo’llaniladi.

Ikkinchidan, ta’lim tashkilotlari ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanishni tavsiya etadilar (yo’nalishni tanlash, o’quv materiallarining xilma-xilligi, qo’shimcha ta’limdagi muammolar), talabalarining motivatsiyasini oshirish va talabalar va o’qituvchilarning muntazam faoliyatiga hissa qo’shish (nazorat, hisobot berish, ishini tekshirish).

Raqamli texnologiyalar o’quv jarayonini individuallashtirishga imkon beradi, sun’iy intellekt esa ta’lim tizimidagi jarayonlarni batafsil tahlil qilish va talabalar uchun eng samarali ta’lim yo’lini loyihalash imkonini beradi.

AKT-texnologik ta'lim tizimini rivojlantirish sharoitida o'qituvchi uni to'ldiradi, harakatga erishishning yangi vositalarini topish va moslashtirishning didaktik maqsadlarini belgilaydi, uning mohiyatini oldindan belgilab beradi.

Shunga ko'ra, yangi kompetensiyalarga ega bo'lgan muhandis kadrlarga ehtiyoj ortib bormoqda, bu ularni tayyorlash jarayonini modernizatsiya qilishni talab qiladi va ishlab chiqarish va ta'limning raqamli o'zgarishi va ularning o'zaro ta'siri haqida gapirishga asos beradi.

Ta'limni raqamlashtirishning birinchi jarayoni raqamlashtirish va axborotlashtirishni farqlash imkonini beradi va agar axborotlashtirish mavjud jarayonlar (texnologik, pedagogik, ishlab chiqarish va boshqalar) sifatini yaxshilash uchun axborot texnologiyalarini keng joriy etishga qaratilgan bo'lsa.), keyin raqamlashtirish sun'iy faoliyatning mavjud va yangi modellarini yaratishga qaratilgan.

Ikkinchi raqamlashtirish jarayoni bizga virtual va jismoniy bo'shliqlarning o'zaro ta'siri printsiplari tushunishga imkon beradi - bu tafsilotlarni birlashtirish va umumlashtirishga intilayotgan ikki elementning (talaba va o'qituvchi) doimiy o'zaro qiziqishi bilan belgilanadigan qo'shimcha maqsad.

Raqamli texnologiyalar ushbu harakatni aqlli harakatchanlik printsiplari muvofiq o'zgartirmoqda, bu sizga o'quv jarayonini tezlashtirish va o'z vaqtida amalga oshirishga imkon beradi. Shunday qilib, sun'iy intellekt raqamlashtirishning to'rtinchi hodisasidir, bu avtomatlashtirishdan intellektualizatsiyaga bosqichma-bosqich o'tishni anglatadi.

Raqamli texnologiyalarning kasbiy tayyorgarlik mohiyatiga ta'siri uchta murakkab ierarxik darajada amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda innovatsion-strategik bosqich, bilimlar shakllanadi, innovatsion rivojlanish strategiyasi, uni amalga oshirish sohaning barcha turdagi intellektual aktivlarining xususiyatlarini o'zgartiradi (kutubxona fondlari, ma'lumotlar bazalari, patentlar, litsenziyalar, standartlar). yuqori mahsulдорlik va samaradorlikni ta'minlaydigan va yangi milliy va xalqaro sanoat bozorlarida raqobatbardoshlikni oshiradigan me'yoriy hujjatlar, texnologik va loyiha hujjatlari, dasturiy ta'minot, ilmiy-tadqiqot natijalari).

Ikkinchi bosqich-funksional faoliyat-bu muhandisning tizimli faoliyati bo'lib, uning mazmuni bilimlar hayot siklining ketma-ket bosqichlari bilan belgilanadi, ularning nomlari ma'lum darajaga mos keladi. Axborot ob'ektlari bilan operatsiyalar turlari (bilimlarni aniqlash, yaratish, qayta ishlash, saqlash, tarqatish, ulardan foydalanish va boshqalar.). Ushbu darajada shaxslararo munosabatlardagi to'siqlarni engib o'tish, ixtisoslashtirilgan ta'lim bitiruvchilarini sohaning o'ziga xos xususiyatlariga va undagi o'zgarishlarga tezda moslashtirishga qaratilgan xodimlarni o'qitishni boshqarish tizimlarini yaratish muammolari muvofiq qilinadi.

Uchinchi bosqichda - instrumental va texnologik - axborot texnologiyalari gibrid muhitda tabiiy va sun'iy intellektning o'zaro ta'sirini, shu jumladan tarkibni ontologik shaklga (bilimlar bazasi) va ilmiy xulosalar orqali boshqarish mexanizmiga rasmiylashtirishni ta'minlaydi. Sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan bunday tizimlar muhandisning kasbiy faoliyati sohasiga aylanadi, buning natijasida kelajakdagi muhandisning kasbiy kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar bunday vositalardan foydalanish va ularning rivojlanishi bilan bog'liq holda o'zgaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axadova K. "BO'LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA QO'LLANILADIGAN ZAMONAVIY METODLAR" O'zMU xabarlari. 2023 1/4. Ijtimoiy-gumanitar fanlar turkumi. 41-43 b.

2. Abdurasulovich H. J., Qizi A. K. S. TEXNIK UNIVERSITETLARDA RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK MUHANDISLARNI TAYYORLASH //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 18. – C. 809-813.

3. Ахадова К. Бо 'lajak muhandislarni kompyuter modellashtirish ko'nikmalarini takomillashtirish tamoyillari //Цифровизация современного образования: проблема и решение. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 144-146.

4. Akhadova K., Usanov M., Adilov B. Factors to improve computer modeling skills of future engineers in the context of digitalization //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2024. – T. 3045. – №. 1.
5. Hamidov J., Akhadova K. Usage of modern information technologies in technical education //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2024. – T. 3045. – №. 1.
6. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
7. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-06-10>
8. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
9. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
10. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
11. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

RESEARCH PROBLEMS AND SOLUTIONS IN IT

Azizova Zebo Saparbek qizi
Sambhram Univerity 4th grade student
Annotation

The Information Technology (IT) field plays a crucial role in modern society, driving innovations across industries, improving communication, and enhancing productivity. However, rapid technological advancements bring a unique set of challenges that researchers in IT must address. These challenges can range from managing vast amounts of data to ensuring cybersecurity, and the solutions often require collaboration, innovation, and ongoing research.

Keywords: Research, Scalability, Artificial intelligence, exponential, blockchain, Cloud computing.

Аннотация.

Сфера информационных технологий (ИТ) играет важнейшую роль в современном обществе, стимулируя инновации в различных отраслях, улучшая коммуникацию и повышая производительность. Однако быстрый технологический прогресс приносит уникальный набор проблем, которые должны решать исследователи в области ИТ. Эти проблемы могут варьироваться от управления огромными объемами данных до обеспечения кибербезопасности, а решения часто требуют сотрудничества, инноваций и постоянных исследований.

Ключевые слова: исследования, масштабируемость, искусственный интеллект, экспонента, блокчейн, облачные вычисления.

Common Research Problems in IT

Data Security and Privacy One of the biggest concerns in IT is ensuring the security of data. With increasing reliance on cloud services, smart devices, and the Internet of Things (IoT),

personal and sensitive information is more vulnerable to attacks. Cybersecurity threats such as hacking, data breaches, and ransomware are evolving faster than ever. Current encryption methods may become obsolete, especially with the rise of quantum computing, which can break traditional cryptographic systems.

Challenge: How do we create systems that protect data in this ever-evolving threat landscape?

Scalability and Big Data Management As data grows exponentially, the ability to store, process, and analyze it efficiently becomes a significant issue. Large-scale organizations, like social media platforms or e-commerce giants, handle enormous datasets that require both hardware and software solutions to manage efficiently. In particular, managing databases, ensuring fast access to information, and developing algorithms that can handle big data are all challenging areas in IT research.

Challenge: How can systems be built to handle enormous datasets without sacrificing performance or efficiency?

Ethics in Artificial Intelligence (AI) AI has the power to revolutionize industries, but with it comes the issue of ethical responsibility. For instance, AI models used in hiring, criminal justice, or even healthcare decisions can unintentionally exhibit bias based on their training data. Additionally, there are concerns about privacy, surveillance, and how autonomous AI systems may make decisions without human intervention.

Challenge: How do we ensure AI systems are transparent, fair, and accountable?

Software Quality Assurance As software systems become more complex, ensuring their quality becomes increasingly difficult. Bugs, vulnerabilities, and inefficiencies can lead to significant financial losses or, in worst cases, security breaches. Moreover, developers face time pressure to push new software to market faster, often without extensive testing.

Challenge: How do we ensure software is reliable, efficient, and secure without slowing down development cycles?

Integration of Emerging Technologies Technologies like quantum computing, blockchain, and the IoT are on the horizon, but they introduce new complexities. For example, while blockchain offers security benefits, integrating it with existing systems is often challenging. Similarly, quantum computing's potential to break encryption methods means there will be a need to redesign security frameworks.

Challenge: How can emerging technologies be integrated smoothly and safely into current IT infrastructure?

3. Solutions to IT Research Problems

Advanced Encryption and Cybersecurity To counter growing cyber threats, researchers are exploring advanced encryption techniques like homomorphic encryption, which allows data to be encrypted while still being processed. Quantum encryption also promises to create nearly unbreakable systems by utilizing the properties of quantum mechanics. AI and machine learning are also being used to detect and respond to cyber threats faster than traditional systems could.

Solution: Invest in developing next-generation cryptography and AI-based security solutions.

Cloud Computing and Distributed Systems To address scalability issues, cloud computing has emerged as a solution. Cloud platforms can automatically scale resources up or down based on demand, ensuring efficiency. Researchers are also exploring distributed computing systems that use multiple computers to handle large datasets, making processing faster and more reliable. This is especially relevant for big data analytics, where parallel processing can significantly speed up insights from data.

Solution: Improve distributed computing systems and optimize algorithms for handling large-scale data efficiently.

AI Regulation and Ethical Guidelines To ensure that AI remains ethical, various organizations are creating frameworks and guidelines for AI development. Fairness-aware machine learning models are being researched to reduce bias in decision-making. There's also a

push for more transparency, such as explainable AI, where the system's decision-making process is more understandable to users.

Solution: Develop AI systems that not only learn from data but also explain their decisions and are regulated under strict ethical standards.

Automated Testing and Continuous Integration Tools To address software quality, automated testing tools are being widely adopted. These tools allow developers to run tests automatically every time code is changed, identifying potential bugs or vulnerabilities before the software is deployed. Continuous integration and continuous delivery (CI/CD) pipelines enable teams to release software more frequently while maintaining high standards of quality.

Solution: Use automated tools for software testing and create faster, more reliable CI/CD pipelines.

Collaborative Research and Innovation Hubs Solving the complex problems in IT often requires collaboration. Open-source projects, research hubs, and innovation labs provide platforms for researchers, developers, and companies to share ideas and co-develop solutions. For example, many AI breakthroughs have come from collaborations between academic institutions and tech companies.

Solution: Encourage collaborative research environments to foster innovation and problem-solving in IT.

4. Conclusion The field of IT research is constantly evolving as new challenges and technologies arise. Whether it's securing data, managing massive datasets, or addressing ethical concerns in AI, IT researchers play a critical role in shaping the future of technology. The solutions to these challenges will require collaboration, innovation, and ongoing effort from both academia and industry.

Used literature:

1. David J. Eck. Introduction to Computer Graphics. Geneva, Version 1.4, August, 2023.
2. Steve Marschner, Peter Shirley. Fundamentals of Computer Graphics. Four Edition, New York, 2015
3. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
4. Sharipov Sanjar. [Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions](#). CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crip-03-06-10>
5. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
6. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
7. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
8. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

VOTING SYSTEMS IN AI-BASED INTRUSION DETECTION SYSTEMS: ENHANCING SECURITY THROUGH CONSENSUS MECHANISMS

Bozorov Suhrobjon

Tashkent university of information technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

mr.bozorov95@gmail.com

Annotatsiya.

Hujumlarni aniqlash tizimlari (IDS) murakkab kibertahdidlarga qarshi kurashish uchun sun'iy intellekt (AI) integratsiyasi bilan rivojlandi. AIga asoslangan usullar orasida ko'pchilik ovoz berish, vaznli ovoz berish va gibrid ovoz berish kabi ovoz berish tizimlari aniqlashning aniqligini yaxshilash va noto'g'ri signallarni kamaytirish uchun ansambl o'rganish modellarida keng qo'llaniladi. Ko'pchilik ovoz berishda barcha tasniflagichlarning teng hissasi qo'llaniladi, og'irlashtirilgan ovoz berish esa yaxshiroq ishlaydigan modellarga ko'proq ta'sir ko'rsatish orqali aniqlash aniqligini yaxshilaydi. Gibrid ovoz berish ko'pchilik va vaznli tizimlarni boshqa ansambl usullari bilan birlashtirib, murakkab tahdidli muhitda yuqori mustahkamlik va moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Ushbu maqola ushbu ovoz berish mexanizmlarini taqqoslab, ularning samaradorligi, kengaytirilishi, moslashuvchanligi va real vaqt rejimida tarmoq xavfsizligi uchun mosligini tavsiflaydi. Tadqiqot ushbu tizimlar sun'iy intellektga asoslangan IDS ning aniqlash imkoniyatlarini qanday yaxshilashi va ularni zamonaviy kiberxavfsizlik ilovalari uchun amalga oshirish haqida tushuncha berishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: tajovuzni aniqlash tizimlari, sun'iy intellekt, ko'pchilik ovoz berish, vaznli ovoz berish, gibrid ovoz berish, ansamblni o'rganish, kiberxavfsizlik, mashinani o'rganish, real vaqt rejimida aniqlash, noto'g'ri pozitivlar, tahdidlarni aniqlash

Аннотация.

Системы обнаружения вторжений (IDS) развивались с интеграцией искусственного интеллекта (ИИ) для борьбы со сложными киберугрозами. Среди методов на основе ИИ, системы голосования, такие как мажоритарное голосование, взвешенное голосование и гибридное голосование, широко используются в моделях ансамблевого обучения для повышения точности обнаружения и сокращения ложных тревог. Мажоритарное голосование использует равные вклады от всех классификаторов, в то время как взвешенное голосование повышает точность обнаружения, назначая большее влияние более эффективным моделям. Гибридное голосование объединяет как мажоритарные, так и взвешенные системы с другими ансамблевыми методами, предлагая превосходную надежность и адаптивность в сложных средах угроз. В этой статье сравниваются эти механизмы голосования, излагаются их эффективность, масштабируемость, адаптивность и пригодность для сетевой безопасности в реальном времени. В исследовании подчеркивается, как эти системы могут значительно улучшить возможности обнаружения IDS на основе ИИ, предлагая понимание их реализации для современных приложений кибербезопасности.

Ключевые слова: Системы обнаружения вторжений, Искусственный интеллект, Голосование большинством голосов, Взвешенное голосование, Гибридное голосование, Ансамблевое обучение, Кибербезопасность, Машинное обучение, Обнаружение в реальном времени, Ложные срабатывания, Обнаружение угроз

Annotation.

Intrusion Detection Systems (IDS) have evolved with the integration of Artificial Intelligence (AI) to address sophisticated cyber threats. Among the AI-based techniques, voting systems—such as majority voting, weighted voting, and hybrid voting—are widely employed in ensemble learning models to improve detection accuracy and reduce false alarms. Majority voting uses equal contributions from all classifiers, while weighted voting enhances detection precision by assigning higher influence to better-performing models. Hybrid voting combines both majority and weighted systems with other ensemble methods, offering superior robustness and adaptability in complex threat environments. This paper compares these voting mechanisms, outlining their effectiveness, scalability, adaptability, and suitability for real-time network security. The study

highlights how these systems can significantly enhance the detection capabilities of AI-based IDS, offering insights into their implementation for modern cybersecurity applications.

Keywords: Intrusion Detection Systems, Artificial Intelligence, Majority Voting, Weighted Voting, Hybrid Voting, Ensemble Learning, Cybersecurity, Machine Learning, Real-time Detection, False Positives, Threat Detection

Introduction

Intrusion Detection Systems (IDS) are a critical component of modern cybersecurity strategies, designed to detect unauthorized access or abnormal behavior within a network. With the increasing complexity of cyber threats, traditional signature-based IDS often struggle to identify sophisticated attacks such as zero-day vulnerabilities and advanced persistent threats (APTs). As a result, Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML) have become integral to the development of more robust IDS. One effective AI technique that has gained traction in recent years is the use of voting systems, specifically ensemble methods. These voting systems leverage the combined strengths of multiple classifiers to improve detection accuracy and reduce false positives, thereby enhancing the overall performance of IDS.

This article delves into the latest advancements in AI-based intrusion detection systems, with a particular focus on how voting systems, including majority voting, weighted voting, and hybrid models, have been used to optimize threat detection.

AI and Ensemble Methods in IDS

In AI-driven IDS, ensemble methods are often utilized to aggregate the predictions of multiple base classifiers, each trained to detect patterns in network traffic data. Ensemble methods are effective because they combine the strengths of diverse models, allowing for improved generalization and performance. Among these, voting-based systems play a pivotal role. Voting systems in IDS generally fall into three categories:

- **Majority Voting:** In this approach, each model in the ensemble votes on whether a particular instance of network activity is malicious or benign. The majority decision (i.e., the label with the most votes) is selected as the final output. Majority voting is simple but effective, as it benefits from the diversity of the models in the ensemble.

- **Weighted Voting:** Weighted voting systems assign different weights to individual classifiers based on their performance metrics, such as accuracy, precision, or recall. This method allows more reliable models to have a greater influence on the final decision, optimizing the balance between detection rates and false alarm rates.

- **Hybrid Voting:** Hybrid systems combine majority and weighted voting with other ensemble techniques, such as bagging or boosting, to further improve robustness. Hybrid models are particularly useful in AI-based IDS because they provide a mechanism to capture both known and unknown attack signatures by blending various detection methods.

Recent Developments in Voting Systems for IDS

Several recent studies have explored the effectiveness of voting systems in AI-based IDS. These approaches utilize various ML models, such as Decision Trees (DT), Support Vector Machines (SVM), Random Forests (RF), and Neural Networks (NN). The integration of voting mechanisms within ensemble methods has been shown to enhance the accuracy and efficiency of IDS, especially in real-time scenarios.

A. Majority Voting in AI-based IDS: One of the simplest but effective forms of ensemble learning is majority voting, where each model's decision contributes equally to the final output. Recent research by [3] demonstrated that majority voting across a group of classifiers, including Random Forests and SVMs, resulted in a 12% increase in detection accuracy compared to individual classifiers. Their approach effectively reduced false positives in the detection of Distributed Denial of Service (DDoS) attacks in cloud environments, highlighting the value of consensus-based decision-making in AI-driven IDS.

Majority voting has also been employed in handling imbalanced datasets, a common issue in IDS. By integrating diverse classifiers, such as Gradient Boosting Machines (GBM) and

Convolutional Neural Networks (CNNs), majority voting helps to alleviate the impact of biased training data by focusing on both minority (attack) and majority (normal) classes.

B. Weighted Voting for Optimized Detection: Weighted voting is a more sophisticated approach that assigns different weights to the classifiers based on their past performance. This technique ensures that more accurate models have a stronger influence on the final decision. A study by [2] implemented weighted voting using a combination of Naive Bayes (NB), Random Forest, and Multi-layer Perceptron (MLP). Their IDS framework utilized historical detection rates to assign weights, which significantly improved the precision in detecting rare attack types like User to Root (U2R) and Remote to Local (R2L) attacks. Weighted voting reduced the overall False Alarm Rate (FAR) to less than 2%, making it a promising approach for enhancing detection systems.

Further, research from [4] introduced an adaptive weighted voting mechanism that dynamically adjusts the classifier weights based on real-time feedback. This approach was particularly effective in environments with evolving threats, where static models struggle to keep pace with emerging attack patterns.

C. Hybrid Voting for Improved Detection: In recent years, hybrid voting systems have been introduced to combine the strengths of both majority and weighted voting methods. A framework proposed by [1] integrated hybrid voting with feature selection techniques such as Recursive Feature Elimination (RFE) and Information Gain Ratio (IGR) to detect novel attacks. Their system utilized an ensemble of MLP, SVM, and Random Forest classifiers, which, when combined with hybrid voting, improved detection accuracy by 15% compared to standalone models.

Hybrid voting systems also demonstrate resilience in detecting complex, multi-stage attacks. By blending various voting techniques and ensemble methods, hybrid systems can adapt to different types of threats, enhancing both accuracy and flexibility in high-traffic networks.

Criteria	Majority Voting in AI-based IDS	Weighted Voting for Optimized Detection	Hybrid Voting for Improved Detection
Definition	Simple ensemble method where each classifier votes and the majority label is chosen.	Each classifier's vote is weighted based on its performance.	Combines both majority and weighted voting with other methods like boosting or bagging.
Classifier Contribution	All classifiers contribute equally to the final decision.	Classifiers contribute unequally; better-performing models have more influence.	Classifiers contribute based on a blend of voting techniques, weights, and model performance.
Complexity	Low complexity; easy to implement and understand.	Moderate complexity; requires additional calculations for assigning weights.	High complexity; integrates multiple voting and ensemble techniques.
Performance	Effective in reducing variance but sensitive to noisy classifiers.	Higher precision in detecting complex attacks due to weighted influence.	Improved robustness and accuracy by combining strengths of multiple methods.
Handling of Class Imbalance	Basic handling of imbalance; biased towards majority classes.	Better handling due to assigning higher weights to classifiers excelling in detecting minority classes.	Superior handling by integrating class balancing techniques within hybrid models.
Use Case	Suitable for environments	Ideal for scenarios where performance can	Best for high-traffic, complex environments

	where simplicity and interpretability are prioritized.	be measured, and the importance of classifiers can vary.	with dynamic and evolving threats.
Adaptability	Less adaptable; performance depends on the homogeneity of classifiers.	More adaptable as weights can be tuned dynamically.	Highly adaptable; hybrid nature allows for adjustment based on threat landscape.
False Positives	Moderate; vulnerable to classifiers that are inaccurate.	Lower false positives due to stronger weighting of accurate classifiers.	Lowest false positives by balancing various methods, reducing the effect of outliers.
Real-time Detection	Faster but less accurate in dynamic environments.	Suitable for real-time detection, with emphasis on performance and precision.	Best suited for real-time detection in complex, evolving threat landscapes.
Scalability	Highly scalable due to low computational overhead.	Moderately scalable, as more computational resources are needed for weight calculations.	Less scalable due to increased computational overhead from hybrid techniques.

Challenges and Future Directions

Despite the promising results of voting systems in AI-based IDS, several challenges remain. One of the primary issues is the computational cost associated with running multiple classifiers in real-time environments. While majority and weighted voting reduce false positives, the overhead in terms of processing power can be significant, especially in large-scale networks with high traffic volumes.

To address these challenges, future research could explore the following areas:

- **Dynamic Voting Mechanisms:** Systems that can adjust the weights or voting thresholds in real time based on network conditions or feedback from security administrators will be critical in improving scalability.
- **Federated Learning in Voting Systems:** Federated learning can enable distributed intrusion detection across multiple networks, where voting systems can aggregate decisions from local classifiers without needing to centralize sensitive data.
- **Integration with Zero Trust Architectures:** Voting systems can be integrated into Zero Trust architectures, where every interaction is continuously monitored and analyzed using consensus-based decisions to prevent unauthorized access.
- **Explainability and Transparency:** AI-driven IDS often face criticism for being "black boxes." Enhancing the transparency of voting systems by explaining why certain models contribute more to the final decision could improve trust in these systems, especially in regulated industries such as finance and healthcare.

Conclusion

Voting systems have emerged as a powerful tool for enhancing the capabilities of AI-based Intrusion Detection Systems. Through majority, weighted, and hybrid voting mechanisms, these systems can significantly improve detection accuracy and reduce false positives. Recent advancements in adaptive and dynamic voting systems show promise in addressing the evolving nature of cyber threats. However, challenges such as computational overhead and explainability must be addressed to ensure widespread adoption in large-scale networks. As cybersecurity continues to evolve, the integration of AI-driven voting systems in IDS will likely become a cornerstone of future network defense strategies.

References

1. Xoliyarov, Farhod & Gulomov, Sherzod & Bozorov, Suhrobjon. (2024). The Impact of Artificial Neural Network Architecture on Network Attack Detection. 532-539. 10.1145/3644713.3644792.
2. Agyapong, Isaac & Boateng, Samuel & Prempeh, Isaac & Acheampong, Rebecca. (2023). LoGD-ai: An Efficient Network Intrusion Detection System Using a Soft Voting-Based Ensemble Learner. 10.21203/rs.3.rs-3329365/v1.
3. Milošević, Marija & Ciric, Vladimir & Milentijevic, Ivan. (2024). Network Intrusion Detection Using Weighted Voting Ensemble Deep Learning Model. 10.1109/IcETRAN62308.2024.10645137.
4. Abdulboriy, Alimov & Shin, Ji. (2024). An Incremental Majority Voting Approach for Intrusion Detection System Based on Machine Learning. IEEE Access. PP. 1-1. 10.1109/ACCESS.2024.3361041.
5. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
6. Sharipov Sanjar. [Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions](https://doi.org/10.37547/pedagogics-crip-03-06-10). CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crip-03-06-10>
7. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
8. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
9. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
10. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

NANOTEXNOLOGIYA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Savurova Shahrizoda Abdumalik qizi- O‘zbekiston milliy universiteti huzuridagi

Nanotexnologiyalarni rivojlantirish markazining tayanch doktoranti.

Burxonov Rasul Ramilovich- Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi.

“Agar mendan ertangi kunning yutuqlarini keltirib chiqaradigan fan va muhandislik sohasini so‘rasha, men nano o‘lchov va muhandislik sohasiga ishora qilgan bo‘lardim”

Neal Leyn

AQSh prezidentining fan va texnologiyalar bo‘yicha sobiq yordamchisi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada hozirgi kunda zamonaviy fan sohasi bo‘lgan nanotexnologiyaning paydo bo‘lishi, rivojlanish bosqichlariga oid mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: nanotexnologiya, maktotuzilish, makromaterial, nanostruktura, nano-qurilma, actuator.

Аннотация.

В данной статье представлены комментарии о возникновении и этапах развития нанотехнологий, которые являются современной областью науки.

Ключевые слова: нанотехнологии, макроструктура, макроmaterial, наноструктура, наноустройство, активатор.

Annotation.

This article presents comments on the emergence and development stages of nanotechnology, which is a modern field of science.

Key words: nanotechnology, macrostructure, macromaterial, nanostructure, nano-device, actuator.

Bugungi kunda dunyo yangi ko'p tarmoqli texnologiya-"nanotexnologiya"ning rivojlanishi va taraqqiy etishiga guvoh bo'lmoqda. Nanotexnologiyaga oid dastlabki tushunchalar taniqli Richard Feynmanning ma'ruzalarida uchraydi. Richard Feynmanning ilmiy ma'ruzalarida maktotuzilishli mahsulotlar ichlab chiqarishda atomlar va molekulalarga ta'sir o'tkazish g'oyasi ilgari surilgan [1].

1990 yilda K.Eric Drexler va M.Minskiy o'zlarining "Engine of creation: Engines of Creation: The Coming Era of Nanotechnology" kitobida "nanotexnologiya" so'zidan foydalanganlar. Ular bir necha nanometr kengligidagi molekula o'lchamidagi qurilma va mashinalar jamlanmasini yig'ishni taklif qilgan. Keyinchalik, nanotexnologiya qabul qilingan tushunchaga aylanganligi sababli, so'zning ma'nosi nanometr shkalasida har qanday turdagi materiallar, tuzilmalar va qurilmalarni yasash bilan bog'liq texnologiyalarni qamrab oldi.

Bitta oltin atomining diametri nanometrning uchdan bir qismini tashkil qiladi

Gazeta varag'ining qalinligi 100 000 nanometr atrofida

Inson sochining kengligi taxminan 80 000 dan 100 000 nanometrgacha

Inson DNKsi diametri 2,5 nanometr

1 nanometr=10⁻⁹ metr

Endi biz bugun ko'p uchratadigan "nanotexnologiya" so'zining ma'nosi bilan yaqindan tanishsak. Nanotexnologiya yunoncha "nannos" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, juda kichik degan ma'noni anglatadi. Nano - metrning 1 milliarddan bir qismiga (10^{-9} m) teng bo'lgan metrik tizimdagi uzunlik birligi. Texnologiya deganda muammoni hal qilish yoki muayyan vazifani (funktsiyani) bajarish uchun ishlab chiqarish, amaliyot, asboblari, dori-darmonlar va texnikalarni bilish tushuniladi. Nanotexnologiya fizika, kimyo, materialshunoslik, biologiya, mexanika bo'yicha tajribaga muhtoj bo'lgan keng sohadir. Bundan tashqari elektrotexnika, tibbiyot va ularning birlashgan sohalarining turli xil elementlari ya'ni atomlardan makromateriallarga, nano-materiallardan va nano-qurilmalargacha bo'lgan ilmiy izlanishlarini o'z ichiga qamrab oladi. Nano o'lchamni tasavvur qilish uchun quyidagi rasmga e'tibor beramiz. (1-rasm).

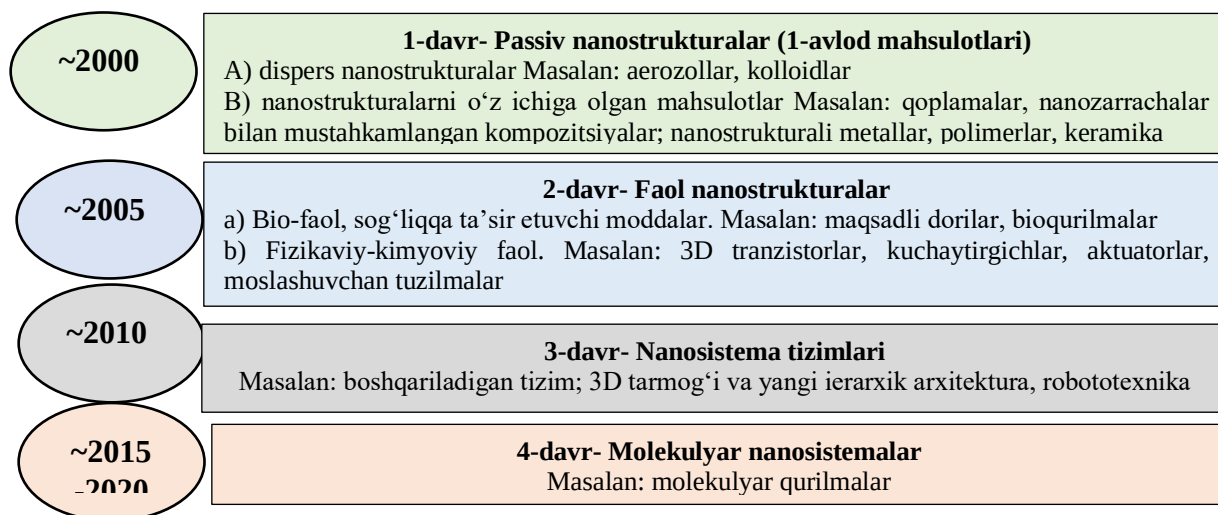
Bunday kichik miqyosda "dunyo"ni organishga oid ko'p tarmoqli ilmiy izlanishlar mavjud. AQSh Milliy nanotexnologiyalar markazi nanotexnologiyalar rivojlanishining 4 avlodini tasvirlab beradi:

1-davr- bitta vazifani bajarishga mo'ljallangan passiv nanostrukturalari metallar, aerozollar kiradi.

2-davr- bu ko'p vazifalarni bajarish uchun foydalaniladigan faol nanostrukturalar joriy etilgan davr hisoblandi. Bu davrda misol qilib aktuatorlar, dori vositalarini yetkazib berish qurilmalari va sensorlarga oid ilmiy izlanishlar olib borildi.

3-davr- bu davr minglab o'zaro ta'sir qiluvchi komponentlarga ega nanosistemalarni taqdim etdi. Bu davrda integrallashgan nanosistemalar, tizimlar ichidagi ierarxik tizimlar ishlab chiqildi.

4-davr- bu davrda zamonaviy molekulyar nanosistemalar

Xulosa qilib aytganda nanotexnologiyani umumiy maqsadli texnologiya deb atash mumkin, chunki u jamiyatning barcha sohalariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Nanotexnologiya kelajakda uy-joy qurilish, aloqa, tibbiyot, transport, qishloq xo'jaligi uzoqroq xizmat qiladigan, toza, xavfsizroq va aqlli mahsulotlarni taklif qilishi kutilmoqda. Bundan tashqari kimyo, materialshunoslik va biologiya sohasida nano o'lchamdagi materiallarning yangi xususiyatlarini yaratish hamda umuman sanoat uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. The world is presently witnessing the advancement and development of a new multidisciplinary technology, "Nanotechnology." The concepts that seeded nanotechnology were first discussed in 1959 by.

2. Cao, G.. *Nanostructures and nanomaterials, synthesis, properties and applications*. London: Imperial College Press. 2004 y.

3. Chevalier, J., & Gremillard, L.. Ceramics for medical applications: A picture for the next 20 years. *Journal of the European Ceramic Society*, 2009 y.

4.U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de

5.Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crip-03-06-10>

6.Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).

7.Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.

8.Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and

light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023. Namangan, Uzbekistan. AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>

9. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University. 2020. 2-8. 364-370-p.

IT TEXNOLOGIYALARDAGI INQILOBIY O'ZGARISHLAR

D. T. Yusupov TATU Nurafshon filiali katta o'qituvchisi

O. R. Malikova. TATU Nurafshon filiali talabasi

Annotatsiya.

Axborot texnologiyalari (IT) sohasidagi inqilobiy innovatsiyalar hozirgi vaqtda dunyo miqyosida katta o'zgarishlarga olib kelmoqda. Ushbu maqolada IT innovatsiyalarining rivojlanish yo'nalishlari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarga ta'siri va yuzaga kelayotgan murakkabliklar o'rganiladi. Sun'iy intellekt, blokcheyn va bulutli hisoblash kabi ilg'or texnologiyalar orqali IT sohasidagi kelajakdagi imkoniyatlar tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotda IT innovatsiyalarining amalga oshirilishida duch keladigan texnik, moliyaviy va etik muammolar, shuningdek, kiberxavfsizlik tahdidlari va inson resurslariga ta'siri keng yoritiladi. Tadqiqot natijalari asosida, IT sohasidagi samarali joriy etish uchun amaliy tavsiyalar va strategiyalar ishlab chiqildi. Shu bilan birga, IT sohasidagi ilmiy va amaliy jarayonlarga yangi qarashlarni olib kelishi, texnologik o'zgarishlarni yana samarali boshqarishda asosiy ro'l o'ynashi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari (IT), innovatsiyalar, sun'iy intellekt, blokcheyn, bulutli hisoblash.

Аннотация.

Революционные инновации в сфере информационных технологий (ИТ) в настоящее время приводят к серьезным изменениям глобального масштаба. В данной статье рассматриваются направления развития ИТ-инноваций, их влияние на социально-экономические системы и возникающие осложнения. Будущие возможности в области ИТ анализируются с помощью передовых технологий, таких как искусственный интеллект, блокчейн и облачные вычисления. В этой работе освещаются технические, финансовые и этические проблемы, с которыми сталкиваются при внедрении ИТ-инноваций, а также угрозы кибербезопасности и влияние на человеческие ресурсы. По результатам работы разрабатываются практические рекомендации и стратегии для эффективной реализации в сфере ИТ. При этом считается, что оно привносит новый взгляд на научные и практические процессы в сфере ИТ, играет ключевую роль в эффективном управлении технологическими изменениями.

Ключевые слова: Информационные технологии (ИТ), инновации, искусственный интеллект, блокчейн, облачные вычисления.

Annotation.

Revolutionary innovations in the field of information technology (IT) are currently causing major changes on a global scale. This article examines the directions of development of IT innovations, their impact on socio-economic systems and emerging complications. Future opportunities in the field of IT are analyzed through advanced technologies such as artificial intelligence, blockchain and cloud computing. In this work, the technical, financial and ethical issues faced in the implementation of IT innovations, as well as cyber security threats and the impact on human resources, are covered. Based on the results of the work, practical recommendations and strategies are developed for effective implementation in the field of IT. At the same time, it is considered that it brings new views to the scientific and practical processes in the field of IT, and plays a key role in the effective management of technological changes.

Keywords: Information technology (IT), innovation, artificial intelligence, blockchain, cloud computing.

Zamonaviy dunyo axborot texnologiyalari (IT) sohasidagi inqilobiy innovatsiyalar tufayli tez sur'atlar bilan o'zgarib bormoqda. IT innovatsiyalari nafaqat texnologik jarayonlarni, balki ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarni ham tubdan o'zgartirib, insonlarning kundalik hayotiga, biznes amaliyotlariga va davlat boshqaruviga katta ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi yillarda sun'iy intellekt (AI), Internet narsalari (IoT), blokcheyn texnologiyalari va bulutli hisoblash kabi ilg'or texnologiyalar IT sohasidagi eng dolzarb yo'nalishlar sifatida ajralib turmoqda. Ushbu ilmiy ishda IT innovatsiyalarining rivojlanish yo'nalishlari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarga ta'siri va yuzaga kelayotgan murakkabliklar o'rganiladi. Sun'iy intellektning avtomatlashtirish va diagnostikada qo'llanilishi, IoT ning kundalik hayotdagi integratsiyasi, blokcheynning moliyaviy soha va raqamli mulkchilikda o'rnini mustahkamlashi hamda bulutli hisoblashning biznes jarayonlarini optimallashtirishdagi roli tadqiqotning asosiy yo'nalishlarini tashkil etadi. Bundan tashqari, IT innovatsiyalarining amalga oshirilishida duch keladigan texnik, moliyaviy va etik muammolar, kiberxavfsizlik tahdidlari hamda inson resurslariga bo'lgan ta'siri keng qamrovli tahlil qilinadi.

Shu bilan birga, "bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari bir qancha sohalarda qulay imkoniyatlarni yaratish bilan birga muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Xususan, "Media asrida sun'iy intellekt: yangi muammolar va imkoniyatlar" deya nomlangan taqdimotimizda SI texnologiyasi orqali yaratilgan soxta xabarlar va ularni oldini olishda mediasavodxonlikni oshirish masalalariga alohida to'xtalib o'tdik. Shuningdek, internet platformasida kun sayin axborot xavfsizligiga tahdid solayotgan feyk va dezinformatsiyaga oid ma'lumotlar sonining ortib borishi mediasavodxonlikning auditoriya oldidagi asosiy vazifalarini belgilashni talab qiladi. Fikrimizcha ushbu sammit doirasida aytilgan taklif va mulohazalar yuqorida biz sanab o'tgan muammolarga yechim bo'lishi mumkin", – deydi Tohir Umarov, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi huzuridagi PR-markazi boshlig'i.

Xalqaro sammitni tashkil qilishdan ko'zlangan asosiy maqsad sun'iy intellekt texnologiyalari va ularni hayotga tatbiq qilish bo'yicha eng so'nggi xalqaro tajriba bilan tanishish va fikr almashishdan iborat. Xususan, mamlakatimizda SI tizimiga asoslangan texnologiyalarni rivojlantirish va turli sohalarda amaliyotga tatbiq etish yuzasidan IT, robototexnika kompaniyalari hamda ilmiy tadqiqot institutlari bilan o'zaro hamkorlik memorandumlari imzolanoqda. Ta'kidlash joizki, institutimiz tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar mamlakatimizda turli soha tarmoqlarini raqamlashtirish va SI texnologiyalarini jadal rivojlanishi shuningdek, xalqaro hamjamiyat uchun yangi imkoniyat eshiklarini ochishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellektning aqlli shaharlar yaratishdagi o'rni va ularning foydali tomonlari haqida so'z yuritadigan bo'lsak, avvalo sun'iy intellektni davlat korxonalariga tatbiq qilib kelayotgan Abu-Dabida joylashgan G42 korxonasining faoliyati bunga yaqqol misol bo'la oladi. SI tizimiga asoslangan "Aqlli shaharlar" platformasi bir qancha yo'nalishlarda foydali bo'la oladi, masalan: transport tizimlari, sog'liqni saqlash, ta'lim sohalari, davlat korxonalari. Sun'iy intellekt boshqaradigan shaharlar foydalanuvchilarning hayot tarzini yaxshilash, xizmatlar sifatini va operatsiyalar samaradorligini oshirish, atrof-muhitga zararli omillarning ta'sirini kamaytirish uchun texnologiya va ma'lumotlardan foydalanadi. Ushbu xalqaro sammit doirasida muhokama qilinayotgan mavzular "Aqlli shaharlar" loyihasini yanada takomillashtirishga sabab bo'ldi.

Bugun axborot texnologiyalari (IT) kasblarini egallash nafaqat dunyoda, balki O'zbekistonlik yoshlar o'rtasida ham trendga aylandi. Chunki bu soha ham zamonaviyligi, ham daromadliligi bilan ajralib turadi.

O'zbekistonda oxirgi uch yil ichida axborot texnologiyalarini rivojlantirishga bo'lgan e'tibor sezilarli darajada ortdi. Buning natijasida sohada xizmatlar hajmi o'sib, ta'lim qamrovi kengayib bordi. Masalan, IT Park rezidentlari 2021-yilda 2,5 trillion so'mlik xizmatlar ko'rsatgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 5 trillion so'mni tashkil etdi. Xizmatlar eksporti hajmi 2021-yilda 50 million dollar edi, o'tgan yili 140 million dollarga yetdi. Ya'ni yiliga 2-3 baravar o'sish kuzatilmoqda. IT rivojlangani sari dunyo bozorida o'zbekistonlik dasturchilarga talab ortmoqda.

Dunyoda, xususan, O'zbekistonda IT sohasiga kadrlar yetishmovchiligi yuqori. Chunki IT deyarli barcha sohalarga kirib bordi. Raqamlashtirish zamon talabiga aylandi. Demak, hamma tarmoqlar uchun dasturchilar yetarli bo'lishi kerak. Shu ma'noda, respublikada raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lamini kengaytirish zaruriyatga aylangan. Barcha vazirlik va idoralarga IT xizmatlaridan samarali foydalanishni ta'minlash bo'yicha choralar ko'rilmogda. Bu o'z navbatida ortiqcha xarajatlar va inson omilini kamaytirishda ham qo'l keladi.

Shunday ekan, sohani rivojlantirish uchun eng avvalo, uni o'rgatishni – ta'limni yo'lga qo'yish darkor. Bugun o'zbekistonlik yoshlarni ITga o'qitish, ularga ishlashi uchun sharoit va mahsulotiga bozor yaratish eng muhim masalalardan biri bo'lib turipti. Shu bois, hukumat tomonidan IT ta'limini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmogda. Misol uchun, joriy yil 1-apreldan "Elektron hukumat", "Biznes uchun dastur" ta'lim yo'nalishlari bo'yicha mukofot jamg'armasi 1 million dollar bo'lgan respublika tanlovi boshlanadi. Kuni kecha o'tkazilgan yig'ilishda prezident Shavkat Mirziyoyev hokimlarga shu kabi tanlovlarni viloyat va tumanlarda ko'proq o'tkazish topshirig'ini berdi.

Hukumat tomonidan yana bir tashabbus, har bir oliygohning bitiruvchilari o'z yo'nalishlaridagi IT dasturlarda ishlashni o'rganishini ta'minlash masalasida bo'lmoqda. Bularni natijasida qurilish loyihalari uchun chizmalar chizish, smetalar tuzish, infratuzilmani yaratish ixtisoslashtirilgan dasturlar asosida 1-2 oyda yakuniga yetkazish mumkin. Xorijda yoshlar bunday dasturlarni oliygohda o'rganib chiqishi lozim.

Oliy ta'lim va Raqamli texnologiyalar vazirliklari qurilish, geologiya, mashinasozlik, transport kabi yo'nalishlarda muhandis-texnologlarni tayyorlash uchun zamonaviy dasturiy mahsulotlarni o'rganib, yangi o'quv yilidan oliygohlarda joriy qiladi. IT park va uning filiallarini bunday oliygohlarga bog'lab, o'qituvchi va talabalarni yangi dasturlarda ishlashga o'rgatish yo'lga qo'yiladi.

Bugungi kunda chet tilini bilgan yoshlar o'zini-o'zi band qilish – frilansing orqali ham uydan chiqmasdan, xorijdan qo'shimcha daromad olmoqda. Raqamli texnologiyalar vazirligi ma'lumotiga ko'ra, hozirda IT sohasida o'zini o'zi band qilganlar soni 70 mingdan ortgan. 2022-yilda o'zbekistonlik frilanserlar 11,8 million dollar daromadini pul o'tkazish yoki Payoneer tizimi orqali O'zbekistonga o'tkazgan. Bu 2019-yilga nisbatan 7,4 barobar ko'p ko'rsatkich hisoblanadi. Ya'ni 2019-yilda 1,6 million dollar, 2020-yilda 9,9 million dollar, 2021-yilda 10,5 million dollar mablag'lar respublikaga kelib tushgan.

Raqamli texnologiyalar vaziri Sherzod Shermatovning Telegramda ma'lum qilishicha, bu ularning barcha topgan mablag'lari emas. "Chunki yoshlarning ko'pchiligi xorijdan topgan daromadiga chet davlatning o'zidan ko'pgina boshqa mahsulot va xizmatlarni ham xarid qilishadi", – deb yozadi u.

Ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda IT sohasiga so'nggi 5 yilda 2 milliard dollar (700 million dollari to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar) yo'naltirilgan. Jumladan, 2022-yilda AKT sohasiga kiritilgan investitsiyalar hajmi 1,3 barobarga, soha tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi 1,25 barobarga ortgan. Natijada aholi jon boshiga AKT xizmatlari 621 ming so'mni tashkil etib, qo'shimcha 29,6 mingta aholining ish bilan bandligi ta'minlangan.

Mamlakatda IT kompaniyalar uchun qator imtiyozlar berilgani ularning soni sezilarli ortib borishiga turtki bo'lmoqda. Shu bilan birga, bunday kompaniyalar ijtimoiy soliqdan ozod qilinadi. Ular jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini 7,5 foiz stavkada to'laydi. Qolaversa, ulardan O'zbekistonda ishlab chiqarilmaydigan dasturiy ta'minot vositalarini olib kirishdagi bojxona to'lovlari undirilmaydi.

Mazkur sohaga qiziquvchi yoshlarni qo'llab-quvvatlashda xalqaro hamkorlikning o'rni ham samarali bo'lmoqda. Xorijning nufuzli tashkilotlari O'zbekistonga sarmoyalar yo'naltirmogda. Xususan, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun yoshlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida BMT Taraqqiyot dasturining 121 ming dollarlik granti, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining ochiq ma'lumotlar sohasida kadrlar tayyorlash bo'yicha o'quv materiallari yaratish va yoshlarni o'qitishga yo'naltirilgan 145 ming dollarlik granti shular

jumlasidandir. Jahon banki tomonidan ajratilgan 1 milliard dollar esa mamlakat IT sohasi rivojlanishiga juda katta impuls berishga ishonilmoqda.

O'tgan hafta bu yilning eng yirik IT tadbiri — "ICTWEEK 2024" bo'lib o'tdi. Unda IT Park Uzbekistan faol ishtirok etib, xalqaro ko'rgazma qatnashchilariga mamlakatimizning jadal rivojlanayotgan IT sohasini yaqindan tanish imkoniyatini yaratdi.

IT Park Uzbekistan "ICTWEEK 2024" doirasida 8 ta tadbir tashkillashtirdi. Ularda jami 1100 dan ortiq kishi, shu jumladan 51 mamlakatdan kelgan 250 dan ziyod xorijiy kompaniyalar vakillari ishtirok etdi. "Xsolla", "CRIF", "SummitNext" singari dunyo miqyosidagi yetakchi kompaniyalar bilan 40 dan ortiq uchrashuv o'tkazildi. Bu muzokaralar O'zbekiston orqali global biznesini kengaytirishdan manfaatdor bo'lgan xorijiy kompaniyalar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochdi.

Buning natijasida 14 ta kompaniya mamlakatimizda o'z yuridik shaxslarini ro'yxatdan o'tkazdi, yana 13 ta kompaniya esa O'zbekistonda o'z faoliyatini boshlash arafasida turibdi. Ushbu kompaniyalar faoliyatini yo'lga qo'ygandan so'ng bir yil ichida 1000 dan ortiq yangi ish o'rinlarini yaratishni rejalashtirmoqda.

Umuman olganda, qisqa davr ichida IT bo'yicha sezilarli natijalarga erishildi. Sohani yanada rivojlantirish uchun harakat qilinmoqda. Ko'plab mutaxassislar O'zbekistonda mazkur sohani rivojlantirish uchun potensial yetarli ekanini takrorlaydi. Buning sababi mamlakat aholisining yarmidan ko'pini yoshlar tashkil qilishi bilan bog'liq. IT esa ko'proq yoshlarning kasbidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://yuz.uz/uz/news/suniy-intellekt-muammo-va-echimlar>
2. <https://daryo.uz/2023/02/23/ozbekistonda-it-trendi-yosh-dasturchilarga-qanday-imkoniyatlar-yaratilmoqda>
3. <https://it-park.uz/uz/itpark/news/ictweek-2024-da-it-park-yilning-eng-muhim-it-tadbirdagi-asosiy-natijalar>
4. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
5. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-06-10>
6. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
7. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
8. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
9. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

A COMPREHENSIVE REVIEW OF ML AND DL-BASED CRIME PREDICTION FROM SOCIAL MEDIA DATA

Mr. Dandu Jaya Bharath Reddy

Sambhram University Jizzax bharath55.edu@gmail.com , +998 971278050

Annotation.

The rise in criminal activities has made crime prediction a crucial task for law enforcement, aimed at preventing future incidents by identifying potential threats. However, accurately predicting and classifying crimes remains challenging due to the evolving and adaptable nature of criminal behaviour. Social media, a platform where individuals frequently express their thoughts and emotions, offers valuable data for crime detection, but sentiment analysis of this data is hindered by challenges such as linguistic diversity and imbalanced datasets. Recent advancements in Artificial Intelligence (AI), particularly Machine Learning (ML) and Deep Learning (DL), have provided powerful tools for early crime prediction by identifying potential crime hotspots and forecasting future criminal activities. This paper provides a comprehensive review of crime prediction techniques based on social media data, focusing on various ML and DL frameworks. It reviews key models developed by researchers, evaluates their strengths and limitations, and presents a comparative analysis. Additionally, the paper proposes alternative approaches to improve the accuracy and efficiency of crime prediction using social media, aiming to enhance decision-making for law enforcement and contribute to public safety.

Keywords: Crime prediction, Machine Learning, Deep learning, Social media, Decision Making.

1. Introduction

Crime is a widespread issue, with incidents occurring daily, contributing to public anxiety. Predicting the timing and location of crimes is complex, as factors like poverty and unemployment significantly influence crime rates, making crime neither random nor evenly distributed. Traditional crime prediction approaches, such as demographic data, hot-spot mapping, and socio-economic indices, are limited, especially for crimes like taxi robberies that involve wide geographical areas. These methods often rely heavily on past crime statistics and overlook socio-behavioral neighborhood data.

With the rise of social media platforms like Instagram, Facebook, and Twitter, there is a new opportunity to use user-generated content for crime prediction. Sentiment analysis, a subfield of Natural Language Processing (NLP), has emerged as a tool for analyzing emotions and opinions expressed on social media to identify public attitudes toward crime and safety. This method has shown promise, allowing law enforcement to gain deeper insights into crime trends and allocate resources more effectively. However, sentiment analysis faces challenges like language diversity and imbalanced datasets, which make extracting reliable insights from large-scale data difficult.

Artificial Intelligence (AI), particularly Machine Learning (ML) and Deep Learning (DL), plays a crucial role in crime prediction. ML models like Decision Trees, Random Forests, and Support Vector Machines have been used to identify crime hotspots and predict future incidents. However, they often struggle with large and complex datasets. DL models, such as Convolutional Neural Networks (CNN), Recurrent Neural Networks (RNN), and Long Short-Term Memory (LSTM) networks, are more advanced, capable of analyzing real-time crime patterns and enhancing law enforcement efforts through surveillance technologies. Despite their potential, both ML and DL models face challenges related to accuracy, scalability, and incorporating socio-behavioral data.

This paper reviews the latest advancements in ML and DL-based crime prediction models, focusing on the integration of social media data to identify crime hotspots and predict future criminal activity. A comparative analysis of these models is presented, highlighting their strengths, limitations, and potential for future development.

2. Survey of Machine and Deep Learning Applications in Crime Detection and Classification

Recent advancements in machine learning (ML) and deep learning (DL) have revolutionized crime detection and classification, particularly through the analysis of social media data, such as tweets from Twitter. One method utilizes Kernel Density Estimation (KDE) to process tweets, identifying patterns related to criminal activities, enabling automated detection in urban areas and predicting instances of violence. Another innovative model integrates various data types, including environmental factors, through a multi-modal data fusion approach that uses a Deep Neural Network (DNN) for accurate crime predictions.

The Crime Telescope model is another advancement, predicting crime hotspots by merging urban data with social media insights. It employs Latent Dirichlet Allocation (LDA) to extract relevant crime topics, and a regression model assesses these hotspots, visualizing crime-prone areas on interactive maps. Additionally, a DNN-based framework analyzes historical crime patterns to predict individuals' likelihood of committing crimes, utilizing a Data Pooling Method (DPM) for accurate crime category predictions.

The use of the BERT model for detecting crime-related Twitter posts marks significant progress, where pre-processing techniques transform tweets into feature vectors for analysis. BERT enhances crime detection accuracy by understanding the context of textual data. Another hybrid model combines Artificial Neural Networks (ANN) with BERT, integrating meteorological data and tweets for crime detection and prediction.

Further developments include frameworks that classify and geolocate criminal tweets using Natural Language Processing (NLP) models, like Naïve Bayes, and techniques for spatio-temporal crime detection using Long Short-Term Memory (LSTM) models. These models analyze tweets' geographical properties to forecast crime patterns over time.

Additionally, deep learning architectures have been created to classify crimes and identify urban crime hotspots. By ranking crime frequency in specific neighborhoods, law enforcement can allocate resources efficiently. Hybrid sentiment analysis models utilizing BERT and Spark Natural Language Toolkit (SNLTK) have also been introduced to improve crime prediction accuracy.

Other contributions include Federated Long Short-Term Memory (F-LSTM) models for time-series crime prediction, Unsupervised Domain Adaptation Models (UDAC) for crime risk prediction across cities, and Modified Capsule Networks (MCN) for cybercrime sentiment analysis. These approaches, along with CNN-based models for crime intention detection and agent-based simulations, highlight the growing sophistication of AI in crime prediction and public safety analysis.

The multimodal deep learning crime prediction system integrates tweets and historical crime data using ConvBiLSTM models, improving prediction accuracy by combining semantic and contextual knowledge from various sources. This comprehensive framework represents a cutting-edge approach to crime prediction using social media data and advanced machine learning techniques.

10. **Comparative Analysis** This section presents a comparison of the crime prediction models previously discussed, which utilize social media data and are founded on machine learning (ML) and deep learning (DL) techniques. Table 1 outlines the various crime prediction models that employ ML and DL algorithms.

Table. I Comparison of Different ML and DL Based Crime Prediction Models

	Techniques	Advantages	Disadvantages	Performance Metrics
1	KDE	Enhances resource allocation, reduces wasted effort, and decreases crime response times.	Does not properly account for temporal effects like trends, lags, and periodicity.	AUC=0.65

2	DNN	Effectively analyzes the relationship between environmental context information.	Limited to regions with insufficient data, potentially causing performance degradation.	Accuracy = 34.25%, Precision = 74.35%, Recall=80.55%
3	LDA (CrimeTelescope)	Reduces ambiguity and reconsiders factors.	Insufficient to handle large crime databases.	Accuracy = 0.82, AUC=0.79
4	SVM-TD-IDF	Robust performance on large datasets	Slower inference time	Accuracy = 82.6%, Precision = 88.89%
5	ANN-NLP	Better convergence rate	Complexity and computational issues	Accuracy = 82%, Precision = 91.5%
6	BERT	Improved performance on crime prediction	Dependency on multiple datasets	Accuracy = 81.5%, Precision = 87.2%
7	DNN-BERT	High scalability and handles high-dimensional data	Overfitting issues	Accuracy = 82%, Precision = 92.8%
8	LSTM	Robust performance on simple or large datasets	Slower convergence	Accuracy = 82.7%, Precision = 85.4%
9	SVM-TD-IDF	Effective for crime prediction	Takes time to train on large datasets	Accuracy = 82.6%, Precision = 88.89%
10	AI	High scalability and better performance	Inefficient handling of overlapping and imbalance problems	Accuracy = 84%, Recall = 85.4%
11	CNN	Effective for crime prediction	Doesn't capture the semantic features and long-term dependencies	Accuracy = 91.7%, Recall = 92.4%
12	BERT-SLTK	Doesn't effectively capture the semantic features and long-term dependencies	Large dataset size and computational requirements	Accuracy = 91.0%, Precision = 92.4%
13	Federated LSTM	Optimizes parameters and reduces loss	Trained with limited high-dimensional data	Accuracy = 91.0%, Precision = 92.4%
14	Federated convolutional neural network with domain adaptation	Eliminates noisy, irrelevant data and devises quick response time	This model collected data from various sources, which might lead to bias and target leakage	Accuracy = 92.8%, Precision = 97.5%
15	NLP, SUM, RF	Eliminates noisy, irrelevant data and devises quick response time	Takes long time to train the collected data	Accuracy = 86%
16	LSTM	Collectively determines the most likely locations for crime at any given time throughout the country	Doesn't consider tweet contents to determine accurate interaction among users, which might	RMSE=778, MAE=6.29

			impact predictive decision	
17	MCN-NLP, CCO	Better Generalizability and can be applied for real time applications	Slower training time and prone to overfitting issues	Accuracy = 92%, Precision = 94.2%
18	VGG-16, ResNet, GoogleNet, YOLO	Rapid response time, early warning, lower memory space	Optimization algorithms were highly necessary for fine-tuning pre-trained CNN models, leading to uncertainty issues	Accuracy = 0.91, Recall = 0.91, F1-Score = 0.91, Inference speed = 68, MSE = 0.103
19	ABM	High scalability and applied as real-time mode to minimize crime frequency	High computational cost and necessities some advanced models to improve detection efficiency	Accuracy = 97.5%
20	ConvBiLSTM, Deep crime-semantic model	Effectively minimizes feature number to eliminate overfitting and parameter complexity	The study was constrained to English tweets specifically related to theft, battery, burglary, robbery, and motor vehicle theft	Accuracy = 97.5%

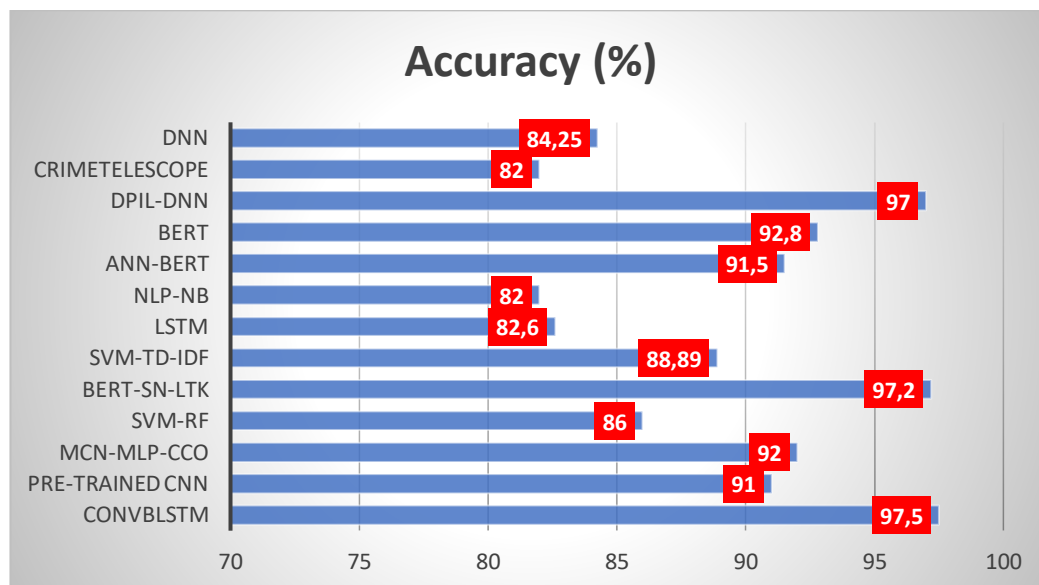

Figure 1 ML and DL Based Crime Prediction Using Various Social Media Data

4 Performance Analysis and Metrics

This section evaluates the performance of existing machine learning (ML) and deep learning (DL) methods in predicting and classifying crimes, as shown in Table 1. The comparison emphasizes the accuracy of different crime prediction models utilizing ML and DL techniques.

Figure 1 visually demonstrates the effectiveness of these models by analyzing data from social media posts and blogs. Notably, the study referenced in article [29] achieves superior crime prediction results using Twitter data. The researchers developed a multimodal deep learning model that integrates real-time tweets with historical crime data, using advanced data fusion techniques to overcome limitations in prior crime prediction research.

This approach analyzes tweets and crime data at the vector level, extracting key word features and merging them into a unified representation. The model uses a ConvBiLSTM architecture, which processes data in both directions (left-to-right and right-to-left), enabling it to capture long-term dependencies and contextually relevant information. Word embedding vectors further enhance the model's language comprehension, allowing for more accurate crime predictions.

The convolutional and pooling layers within the model distill meaning from both crime and Twitter datasets, integrating insights into a single representation. This comprehensive model effectively combines vector features from crime and social media data, significantly improving its crime prediction accuracy.

5. Conclusion

This research provides a thorough comparison of crime prediction models that utilize various machine learning (ML) and deep learning (DL) approaches. With the rapid increase in crime rates, there is an urgent need for effective intervention strategies. Traditional methods of solving crimes are often slow and inefficient, highlighting the necessity for law enforcement agencies to adopt more effective techniques.

In recent years, ML and DL models have been successfully employed to analyze social media data, aiding in the detection and prevention of crime while enhancing community safety and security. This paper offers a detailed review of different ML and DL methodologies for crime prediction, evaluating their strengths, weaknesses, and detection efficiencies.

By leveraging this review, researchers can better allocate resources, anticipate criminal activity in real time, and enhance service to the community. The findings of this study can guide the development of the most efficient and reliable techniques for identifying criminal incidents and recognizing patterns within them.

Looking ahead, future research will concentrate on advancing deep learning models that law enforcement agencies can implement for proactive interventions and on-the-spot actions. This approach aims to alleviate complications within the enforcement systems and improve their overall efficacy in maintaining public safety.

References

1. Wang, T., Rudin, C., Wagner, D., & Sevieri, R. (2013). Learning to detect patterns of crime. In *Machine Learning and Knowledge Discovery in Databases: European Conference, ECML PKDD 2013, Prague, Czech Republic, Proceedings* (Vol. 13, pp. 515-530). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-40994-3_33
2. Yadav, S., Timbadia, M., Yadav, A., Vishwakarma, R., & Yadav, N. (2017). Crime pattern detection, analysis & prediction. In *2017 International Conference of Electronics, Communication and Aerospace Technology (ICECA)* (Vol. 1, pp. 225-230). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICECA.2017.8203676>
3. Wang, Z., & Zhang, H. (2020). Construction, detection, and interpretation of crime patterns over space and time. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(6), 339. <https://doi.org/10.3390/ijgi9060339>
4. Yu, H., Liu, L., Yang, B., & Lan, M. (2020). Crime prediction with historical crime and movement data of potential offenders using a spatio-temporal cokriging method. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(12), 732. <https://doi.org/10.3390/ijgi9120732>
5. Chohlas-Wood, A., & Levine, E. S. (2019). A recommendation engine to aid in identifying crime patterns. *INFORMS Journal on Applied Analytics*, 49(2), 154-166. <https://doi.org/10.1287/inte.2019.0985>
6. Alves, L. G., Ribeiro, H. V., & Rodrigues, F. A. (2018). Crime prediction through urban metrics and statistical learning. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 505, 435-443. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2018.03.084>
7. Aghababaei, S., & Makrehchi, M. (2016). Mining social media content for crime prediction. In *2016 IEEE/WIC/ACM International Conference on Web Intelligence (WI)* (pp. 526-531). IEEE. <https://doi.org/10.1109/WI.2016.0089>

8. Mahajan, R., & Mansotra, V. (2021). Correlating crime and social media: Using semantic sentiment analysis. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 12(3). <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2021.0120338>
9. Lopez Torres, I. (2023). SafeCity: Predictive crime analysis integrating social media big data and official reports. Available at SSRN 4566143. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4566143>
10. Sharma, S., & Jain, A. (2020). Role of sentiment analysis in social media security and analytics. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 10(5), e1366. <https://doi.org/10.1002/widm.1366>
11. Prichard, J., Watters, P., Krone, T., Spiranovic, C., & Cockburn, H. (2015). Social media sentiment analysis: A new empirical tool for assessing public opinion on crime? *Current Issues in Criminal Justice*, 27(2), 217-236. <https://doi.org/10.1080/10345329.2015.12036042>
12. Ristea, A., Al Boni, M., Resch, B., Gerber, M. S., & Leitner, M. (2020). Spatial crime distribution and prediction for sporting events using social media. *International Journal of Geographical Information Science*, 34(9), 1708-1739. <https://doi.org/10.1080/13658816.2020.1719495>
13. Dakalbab, F., Talib, M. A., Waraga, O. A., Nassif, A. B., Abbas, S., & Nasir, Q. (2022). Artificial intelligence & crime prediction: A systematic literature review. *Social Sciences & Humanities Open*, 6(1), 100342. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100342>
14. Llahu, O. (2020). Crime analysis and prediction using machine learning. In *2020 43rd International Convention on Information, Communication and Electronic Technology (MIPRO)* (pp. 496-501). IEEE. <https://doi.org/10.23919/MIPRO48935.2020.9245120>
15. McClendon, L., & Meghanathan, N. (2015). Using machine learning algorithms to analyze crime data. *Machine Learning and Applications: An International Journal (MLAIJ)*, 2(1), 1-12. <https://doi.org/10.5121/mlaij.2015.21>
16. Mandalapu, V., Elluri, L., Vyas, P., & Roy, N. (2023). Crime prediction using machine learning and deep learning: A systematic review and future directions. *IEEE Access*. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3286344>
17. Azeez, J., & Aravindhar, D. J. (2015). Hybrid approach to crime prediction using deep learning. In *2015 International Conference on Advances in Computing, Communications and Informatics (ICACCI)* (pp. 1701-1710). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICACCI.2015.7275858>
18. Wang, B., Yin, P., Bertozzi, A. L., Brantingham, P. J., Osher, S. J., & Xin, J. (2019). Deep learning for real-time crime forecasting and its ternarization. *Chinese Annals of Mathematics, Series B*, 40(6), 949-966. <https://doi.org/10.1007/s11401-019-0168-y>

ZARARLI DASTURLARNI TAHLIL QILISH VOSITALARI TAVSIFI

Dilshoda Qurbonaliyeva

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

dilshodavaliyeva@gmail.com

Annotatsiya.

Ushbu maqolada zararli dasturlarni aniqlash xususiyatlari o'rganilgan. Zararli dasturlarni aniqlashda statik va dinamik usullardan foydalanish avzalliklari ularni amalga oshirish bosqichlari to'liq ko'rib chiqilgan. Tahlil jarayonida qo'llaniluvchi vositalarning turlari va tavsifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Zararli dasturlar, statik tahlil, dinamik tahlil, fayl identifikatsiyasi, fayl strukturasi, fayl imzosi, PeView, PEid, ProkMon, Wireshark.

Аннотация.

В этой статье изучаются характеристики обнаружения вредоносных программ. Рассматриваются преимущества использования статических и динамических методов для их выявления. Приведено описание инструментов, применяемых в процессе анализа.

Ключевые слова: Вредоносные программы, статический анализ, динамический анализ, идентификация файлов, структура файлов, файл-имя, PeView, PEid, ProkMon, Wireshark.

Annotation.

This article examines the characteristics of malware detection. The advantages of using static and dynamic methods for detecting malware are discussed. A description of the tools used in the analysis process is provided.

Keywords: Malicious software, static analysis, dynamic analysis, file identification, file structure, file signature, PeView, PEid, ProkMon, Wireshark.

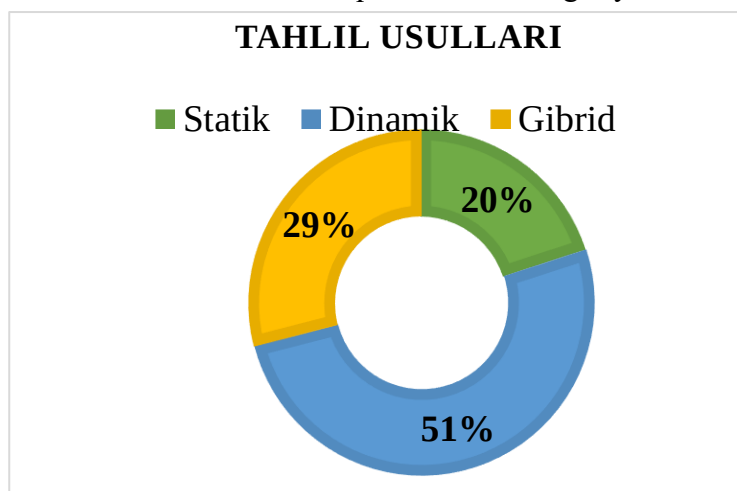
Kirish

Zararli dastur - bu kompyuter, server, mijoz yoki kompyuter tarmog'ini buzish, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash, ma'lumotlar yoki tizimlarga ruxsatsiz kirish, foydalanuvchining kompyuter xavfsizligi va maxfiyligi to'siqlarini buzib kirgan holda foydalanuvchilarni ma'lumotlarga kirishdan mahrum qiladigan har qanday dasturiy ta'minotdir [1]. Zararli dastur ba'zan hukumat yoki korporativ veb-saytlarga qarshi himoyalangan ma'lumotlarni to'plash yoki umuman ularning faoliyatini to'xtatish uchun keng qo'llaniladi. Biroq, zararli dastur shaxsiy identifikatsiya raqamlari yoki rekvizitlari, bank yoki kredit karta raqamlari va parollar kabi ma'lumotlarni olish uchun jismoniy shaxslarga qarshi ishlatilishi mumkin.

Statik tahlil

Zararli dastur namunalari ularni aniqlash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan xususiyatlarni olish uchun tahlil qilinadi. Zararli dasturlarni tahlil qilishning ikkita asosiy usuli mavjud: statik, dinamik va gibril tahlillar, ular quyida tavsiflanadi.

1-rasm. Zararli dasturlarni tahlil qilish usullarining foydalanish ko'rsatgichi

*Statik tahlil*da xususiyatlar zararli dastur namunalari ishga tushirmasdan o'rganiladi. Har xil statik xususiyatlar tahlildan so'ng chiqariladi, masalan, xesh qiymati, N-grammlar, opkodlar, satrlar va PE sarlavhasi ma'lumotlari. Bu xususiyatlardan foydalangan holda zararli dasturlarni aniqlash dasturlari ishlab chiqilgan (antivirus, IDS va boshqalar) [1]. Zararli dastur namunasini kod darajasida tekshirish uchun bajariladigan zararli dasturlarning fayllari assembler tili kodiga va qismlarga ajratiladi [2].

Buning uchun ikkilik fayllarni yig'ish kodiga aylantirish uchun Ollydbg, IDA Pro, capstone va WinDbg demontajlari kabi eng ko'p ishlatiladigan tuzatuvchi va disassemblerlardan foydalaniladi [3]. Assambleya kodi faylning bajarilish oqimini, tuzilmasini yoki zararli faoliyat modelini topish uchun tekshiriladi, ulardan yangi yoki mavjud zararli dasturlarni aniqlash uchun foydalanish mumkin.

Zararli dasturlarning statik tahlilini amalga oshirish zararli fayllar yoki dasturlarning xarakteristikalarini va tuzilishini ularni bajarmasdan tekshirishni o'z ichiga oladi. Bu yerda statik tahlil bilan bog'liq bosqichlarning umumiy ko'rinishi:

Fayl identifikatsiyasi: Tahlil qilishimiz uchun shubhali fayl yoki dastur aniqlanadi. Bu bajariladigan fayl, skript, hujjat yoki zararli kodni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan boshqa turdagi fayl bo'lishi mumkin.

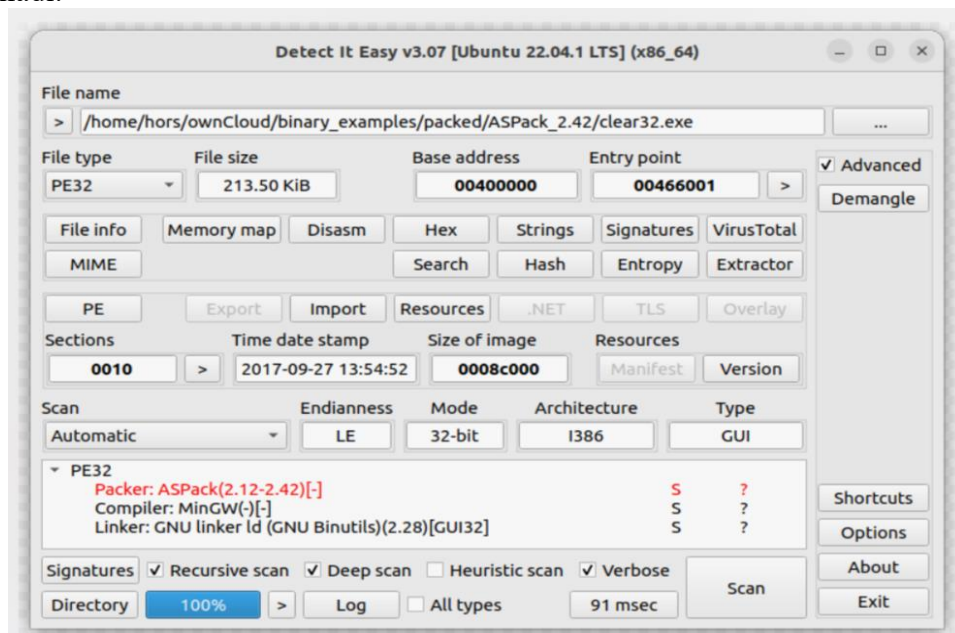
Fayllar to'plami: fayl haqida uning nomi, hajmi va manbasi kabi tegishli ma'lumotlar to'planadi. Tahlil paytida zararli dastur tasodifiy ishga tushishining oldini olish uchun toza va izolyatsiya qilingan muhitga ega ekanligiga ishonch hosil qilinadi. (1- rasm).

Fayl metadata tahlili: fayldan metadata, jumladan, fayl sarlavhalari, vaqt belgilari, versiya ma'lumotlari va raqamli imzolarni ajratib olinadi. Ushbu metama'lumotlar faylning kelib chiqishi va potentsial zararli niyatlari haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin.

Statik kod tahlili: Turli xil vositalar va usullardan foydalangan holda fayl kodi tekshiriladi. Bu ularning yig'ilishi yoki manba kodini tahlil qilish uchun bajariladigan fayllarni qismlarga ajratish yoki dekomplyatsiya qilishni o'z ichiga olishi mumkin. Shubhali yoki tushunarsiz kodlar, kodlangan URL yoki IP manzillari, shifrlash tartiblari va zararli harakatning boshqa ko'rsatkichlari qidiriladi [3].

String tahlili: fayldan satrlarni ajratib olinadi va ularni fayl manzillari, ro'yxatga olish kitobi kalitlari, API chaqiruvlari va buyruq va boshqaruv server manzillari kabi ma'lum zararli namunalar uchun tahlil qilinadi. Shubhali xatti-harakatlarni yashirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan kodlangan yoki shifrlangan satrlarga e'tibor beriladi.

Statik fayl strukturasi tahlil qilish: fayl tuzilishini tahlil qilinadi, masalan, uning bo'limlari, importi, eksporti va manba ma'lumotlari kabi tuzilishlar tahlil qilinadi. Buzg'unchilik yoki zararli niyatni ko'rsatishi mumkin bo'lgan oddiy fayl tuzilmalaridan anomaliyalar yoki og'ishlar qidiriladi.

2 - rasm. Detect it Easy dasturi yordamida aniqlangan file ma'lumotlari

Fayl imzosi tahlili: Fayl imzosi yoki xesh qiymatini tahdid razvedkasi ma'lumotlar bazalarida ma'lum bo'lgan zararli dastur imzolari bilan solishtiriladi. Bu oldindan aniqlangan zararli dasturlarni va ma'lum bo'lgan zararli fayllarni aniqlashga yordam beradi.

Xulq-atvor tahlili (ixtiyoriy): Statik tahlil zararli dasturning kodi va tuzilishini o'rganishga qaratilgan bo'lsa, xatti-harakatlar tahlili zararli dasturning boshqariladigan muhitda harakatlarini kuzatishni o'z ichiga oladi. Bu odatda dinamik tahlil deb hisoblansa-da, xulq-atvor tahlilining ba'zi jihatlarini statik tahlil natijalaridan xulosa qilish mumkin [4].

Hujjatlar va hisobotlar: Aniqlangan ma'lumotlar, shu jumladan har qanday shubhali yoki zararli ko'rsatkichlar, qo'llanilgan tahlil metodologiyalar hamda yumshatish yoki qo'shimcha tekshirish bo'yicha tavsiyalar hujjatlashtiriladi. Tahlil natijalarini jamlagan batafsil hisobot tayyorlanadi va uni tegishli manfaatdor tomonlar yoki kiberxavfsizlik guruhlariga yuboriladi.

Ushbu bosqichlarni bajarish orqali zararli dasturlarning xususiyatlarini, xatti-harakatlarini va tizimlar yoki tarmoqlarga potentsial ta'sirini aniqlash uchun to'liq statik tahlilni o'tkazishimiz mumkin. Statik tahlil zararli dasturlarni tahlil qilishda muhim birinchi qadam bo'lib xizmat qiladi

va tashkilotlarga o'zgaruvchan tahdidlarga qarshi kiberxavfsizlik himoyasini kuchaytirishga yordam beradi.

1-jadval

Statik tahlil vositalari

Statik tahlil vositalari nomi	Tavsif
<i>PeView</i>	Ushbu vosita Windows bajariladigan fayllarning to'liq sarlavhasi ma'lumotlarini taqdim etadi. Har bir bajariladigan fayl turli xil ma'lumotlardan, jumladan ma'lumotlardan, kodlardan, faylning metama'lumotlaridan iborat. Zararli dasturlarni tahlil qilishda PE (Portable Executable) sarlavhasi zararli ma'lumotlari va zararli dasturlarni tasniflash uchun ishlatiladi.
<i>PEid</i>	Hozirgi vaqtda zararli dastur ishlab chiquvchisi zararli dasturlarning haqiqiy kodini yashirish uchun tahlilga qarshi vositalardan foydalanadi. Paketlangan zararli dasturlarni aniqlash uchun PEid dan foydalanish mumkin. Ushbu dasturiy ta'minot zararli dasturni aniqlash uchun ishlatiladi, agar "ha" bo'lsa, unda paketlash vositasidan (masalan, UPX, NSPACK va boshqalar) foydalanadi.
<i>PsFile</i>	Ushbu yordamchi dastur tizimda ochilgan fayllar haqidagi ma'lumotlarni ko'rsatadi. Kompyuter tizimining masofadan turib boshqarilishini tahlil qilish juda foydali. Mahalliy kompyuterda ochilgan fayllar haqidagi ma'lumotlarni masofaviy kompyuter orqali berish imkoniyati mavjud.
<i>IOC Finder</i>	XOQ (Kompromis ko'rsatkichi). Ushbu vosita buzilgan tizimlar haqida ma'lumot beradi. U MS Word yoki HTML formatida ma'lum xostning tizimi va qurilmadan foydalanishi haqida ma'lumot beruvchi hisobotni ishlab chiqadi. Ushbu hisobot tizim xavfsizligi ko'rsatkichlarini bilish uchun tahlil qilinadi.

Dinamik tahlil

Zararli dasturlarning dinamik tahlili zararli dasturiy ta'minotning harakatlarini va tizimga potentsial ta'sirini tushunish uchun boshqariladigan muhitda, odatda sandbox yoki virtual mashinada zararli dasturning harakatini kuzatishni o'z ichiga oladi [4]. Zararli dasturlarni dinamik tahlil qilish bilan bog'liq qadamlarning umumiy ko'rinishi:

O'rnatish muhiti: Zararli dastur xost tizimiga ta'sir qilmasdan xavfsiz tarzda bajarilishi mumkin bo'lgan virtual mashina yoki sandbox kabi boshqariladigan muhit yaratiladi. Zararli dastur tarqalishining oldini olish uchun atrof-muhit tarmoqdan va maxfiy ma'lumotlardan ajratilganligiga ishonch hosil qilinadi.

Zararli dasturni ishga tushirish: Zararli dastur namunasini boshqariladigan muhitda ishga tushiriladi va real vaqt rejimida uning harakatini kuzatib borishimiz mumkin bo'ladi. Bu zararli dasturni qo'lda bajarish yoki avtomatlashtirilgan tahlil vositalaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.[5]

Xulq-atvor monitoringi: Zararli dastur bajarilayotganda uning xatti-harakatlari kuzatiladi va yozib olinadi. Fayl tizimini o'zgartirish, ro'yxatga olish kitobini o'zgartirish, tarmoq aloqasi, jarayonni yaratish va imtiyozlarni oshirish yoki aniqlashdan qochish kabi harakatlarga e'tibor beriladi.

Tarmoq trafigin tahlil qilish: tashqi serverlar yoki buyruq va boshqaruv (C2) infratuzilmasi bilan aloqani aniqlash uchun zararli dastur tomonidan yaratilgan tarmoq trafigi kuzatib boriladi. Zararli dasturning aloqa usullarini tushunish uchun tarmoq protokollarini, domen nomlarini, IP manzillarini va ma'lumotlar yuklamalari tahlil qilinadi [5].

Xotira tahlili: zararli dastur artefaktlarini aniqlash uchun zararlangan tizimning xotira qoldiqlarini yoki oniy tasvirlarini oling va tahlil qilinadi. Xotira bo'linmalaridan tegishli

ma'lumotlarni ajratib olish va tahlil qilish uchun xotira kriminalistikasi vositalaridan foydalaniladi.

Kodni kiritish tahlili: Zararli dastur mavjudligini yashirish yoki qonuniy jarayonlarda zararli kodni ishga tushirish uchun kodni kiritish usullaridan foydalanishi aniqlanadi. Kod kiritish belgilarini aniqlash va uning tizim barqarorligi va xavfsizligiga ta'sirini tushunish uchun jarayon xotirasi va tizim chaqiruvlari tahlil qilinadi.

Zararli dasturiy ta'minotning dinamik imzolari: kuzatilgan xatti-harakatlar va tarmoq trafigi namunalari asosida dinamik zararli dastur imzolari yaratiladi. Ushbu imzolar boshqa tizimlar yoki tarmoqlarda real vaqtda shu kabi zararli dasturlarni aniqlash va bloklash uchun ishlatilishi mumkin.

Hujjatlar va hisobotlar: Kuzatilgan xatti-harakatlar, tarmoq ko'rsatkichlari va zararli dastur tomonidan qo'llaniladigan tahlilga qarshi usullar hujjatlashtiriladi. Dinamik tahlil natijalarini jamlagan batafsil hisobot tayyorlanadi va uni tegishli manfaatdor tomonlar yoki kiberxavfsizlik guruhlariga yuboriladi.

Dinamik tahlil zararli dasturlarning xatti-harakatlari va imkoniyatlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi, bu esa tashkilotlarga uning tizimlar va tarmoqlarga ta'sirini tushunishga va samarali yumshatish strategiyalarini ishlab chiqishga imkon beradi. Ushbu qadamlarni bajarish orqali kiberxavfsizlik bo'yicha mutaxassislar tahdidlarni aniqlash va ularga javob berish imkoniyatlarini oshirish uchun keng qamrovli dinamik tahlilni o'tkazishlari mumkin.

2-jadval

Dinamik tahlil vositalari

<i>Dinamik tahlil vositalari nomi</i>	<i>Tavsif</i>
<i>Process Explorer</i>	Process Explorer - bu tizim monitori va vazifalarni boshqarish vositasi. U Windows vazifa menejeri kabi ishlaydi tizimda ishlaydigan jarayonlar haqida batafsil ma'lumot beradi.
<i>ProcMon</i>	ProcMon (jarayon monitori) ishlaydigan jarayonlar tomonidan bajariladigan harakatlarni yozib oladi. U har birini qamrab oladi fayl tizimlari operatsiyalari, ro'yxatga olish kitobini o'zgartirish, xotira ishlashi va tarmoq faoliyatining tizim chaqiruvlaribu o'z ichiga oladi.
<i>Wireshark, Tshark</i>	Wireshark va Tshark tarmoq trafigini tahlil qilish uchun ishlatiladi. Ushbu vositalar funktsional imkoniyatlarga ega tizimdan tashqi dunyoga har bir kiruvchi va chiquvchi paketni ushlash imkonini beradi. Har xil turlari URL manzillari, port manzili va ma'lumotlar oqimi kabi tarmoq xususiyati qo'lga kiritiladi, ular zararli dastur fayllarini tasniflash uchun qo'shimcha o'rganiladi.
<i>TCPview</i>	Bu Windows tarmoq dasturi bo'lib, u barcha UDP va TCP so'nggi nuqtalari haqidagi ma'lumotlarni ko'rsatadigan tizim.
<i>Regshot</i>	Regshot vositasi bajarilgan namuna tomonidan ro'yxatga olish kitobiga kiritilgan o'zgarishlarni qayd qilish uchun ishlatiladi. Oldin va keyin zararli dastur namunasining bajarilishi, Oyna registrining holati saqlanadi. Ikkala shtat ham bajarilgan namunaviy fayl tomonidan qanday o'zgarishlar amalga oshirilishini bilish uchun solishtirganda

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maqolada keltirilgan statik va dinamik yondashuvlarni birlashtirgan holda, gibril usul har bir texnikaning kuchli tomonlarini qo'llash va ularning individual zaif tomonlarini yumshatishga qaratilgan. Bu keng qamrovli tahdidlarni, shu jumladan ma'lum va ilgari ko'rilmagan zararli dasturlarni aniqlashga qodir bo'lgan yanada mustahkam va moslashuvchan zararli dasturlarni aniqlash tizimiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дилишода Курбаналиева, 2023. “Tarmoq xujumlarini aniqlash vositalari tahlili”. Ж: Информатика и инженерные технологии.
2. Suhrobjon Bozorov, Nozima Akhmedova, Dilshoda Qurbonaliyeva and Kader Gultekin 2024. “Survey on honeypot: detection, countermeasures and future with ML”, AIP Conference Proceedings (ISSN:0094-243X; E-ISSN:1551-7616).
3. W. Han, J. Xue, Y. Wang, Z. Kong, MalDAE: Detecting and explaining malware based on correlation and fusion of static and dynamic characteristics, Comput. Secur. 83 (2019) 208-233, <http://dx.doi.org/10.1016/j.cose.2019.02.007>.
4. A. Damodaran, F.D. Troia, C.A. Visaggio, T.H. Austin, M. Stamp, A comparison of static, dynamic, and hybrid analysis for malware detection, J. Comput. Virol. Hacking Tech. 13 (1) (2017) 1-24, <http://dx.doi.org/10.1007/s11416-015-0261-z>.
5. AV-TEST, Malware statistics and trends report, AV-TEST, 2020, <https://www.avtest.org/en/statistics/malware>.
6. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
7. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-cryp-03-06-10>
8. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
9. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
10. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
11. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

EXPLORING NBA TALENT THROUGH FACIAL FEATURES: A DEEP LEARNING PERSPECTIVE

Dinakaran Sabapathy¹

Department of Computer Science Engineering, Faculty of B.Tech Sambhram University, Jizzakh, Uzbekistan

Annotation.

Statistical analysis and modeling is becoming increasingly popular in professional sports organizations. Sophisticated methods and models of sports talent evaluation have been created for this purpose. In this research, we present a different perspective from the dominant tactic of statistical data analysis. We deploy Convolutional Neural Networks in an attempt to predict the career trajectory of newly drafted players from each draft class. We created a database consisting of about 1500 image data from players in every draft class since 1990. We then divided the players into five different quality classes based on their NBA career. Next, we trained popular image classification models in our data and conducted a series of tests in an attempt to create models that will provide reliable predictions of the rookie players' careers. The results of this study suggest

that there is a potential correlation between facial characteristics and athletic talent, worth of further investigation.

Keywords: Convolutional neural networks, Deep learning, Transfer learning, Computer vision, NBA.

1. INTRODUCTION

The inspiration for this research was drawn from a series of articles published in 2014 [1]. NBA professional teams, most notably the Milwaukee Bucks, collaborated with facial coding experts in an effort to evaluate the talent of players who had declared for that year's draft class. So we made an attempt to create artificial intelligence models that would be able to mimic this human activity. Based on this logic, the goal of this approach was to analyze certain facial characteristics to make an assessment of whether a young player is capable of standing at the NBA level and how good a player will be.

Given the above, a legitimate question arises. Is there any truth or scientific basis to this analysis? Even further, what are the physiognomic characteristics that can provide information about aspects of a person's personality (if any) and more specifically their ability in a sport (basketball)? In this paper we will not attempt to answer this question. Instead we will attempt to create Convolutional Neural Networks (CNNs) that will perform this task and evaluate them. CNNs are capable of extracting far more information from an image, than a human observer [2]. Therefore, CNNs theoretically will be able to outperform a human in assessing talent based on visual stimuli. Obviously, we do not propose the methodology we present in this study as a deterministic model to assess a player's potential talent or career. The main aim of this paper is to explore one of the countless possibilities of CNNs and to provide an innovative approach to evaluate athletic talent.

2. RELATED WORK

Since 1960 that sports analytics emerged as a field of analysis in basketball [3], statistical analysis of professional sports has made rapid progress. The success of Oakland Athletics' use of statistical methods in their decision-making process [4], turned the attention of many sports organizations to the benefits of applied statistics [5]. In the field of basketball, which is the subject of the present work, much research has been conducted on the evaluation of particular game strategies (the value of shooting threes in a game for example) [6], and the evaluation of in-game decisions by coaches [7].

CNNs have been deployed, to process image input such as video and produce real-time data of a basketball game and measure its effects on both players and coaches [8]. Deep Learning (DL) can be deployed to analyze which offensive play has the best performance in a basketball game and then optimize these systems to make them even more efficient [9]. DL models are capable of finding patterns in the offensive movements of players and suggesting optimal distances between players, and providing optimal positions on court for the initiation of plays [10]. Analyses also, have been conducted to explore the characteristics of draft prospects that influence decision-makers of NBA teams front offices to make their decisions [11]. Of course, teams are more interested in assessing a player's ability and whether he will be able to successfully adapt to the demanding environment of the NBA. But here an important and obvious question arises: Can ML, CNN or DL algorithms outperform their human competitors in basketball talent evaluation? And if the answer to this question is yes, in what areas, in addition to those currently known, can these models be applied to provide even more critical information for NBA teams? In the latter question we will attempt to provide a new perspective by presenting this research.

3. MATERIALS AND METHODS

The basis of the hypothesis we try to explore in this study is whether we can make one rough approximation of a rookie player's career, based solely on his facial features. We will then analyse the methodology we followed to produce the relevant predictions.

3.1 Rationale of Study

The analysis was based exclusively on the data available from the 1990 season to the 2019 season, a period of 30 years, which is a relatively big amount of time regarding professional team

sports. This choice was based on the following two factors: First, the availability of data. Image data of sufficient quality before 1990 is much more difficult to obtain. Second, the style of the game. Arguably, the game of basketball changed dramatically after the arrival of Michael Jordan [12]. Of course, for a few years after his selection in the 1984 draft [13], there were players who came from a much different era of the game. Therefore, we made the hypothesis that from 1990 onwards, the modern era of basketball began. We also decided to work exclusively on the rookies (i.e. the newcomers to the NBA league). Finding the next great talent is a problem that all teams face every year. Based on the interest and importance of the problem, we decided to base our analysis on rookie talent evaluation.

3.2 Method of Classifying Players Into Talent Categories

We divided the players into five classes based on their Potential talent. Potential talent is one of the key concepts of this study and refers to the expected career of a player and not on the career he eventually had or will have. Furthermore, Potential talent refers to the career that a certain player was expected to have and not in the total numbers that a player put up in his career. To make this logic clearer we will present some real-life examples:

- ✓ The career stats for a player like Derrick Rose show a player who had some great seasons, but then had an overall mediocre career.

- ✓ But to classify a player of this quality as mediocre would be mis-labelling, so he was classified as excellent.

Greg Oden was unable to have a meaningful NBA career due to injuries. However, he was an arguably great talent and it is certain that if healthy, he would have had a tremendous career. Therefore, his potential talent was also classified as excellent.

The assessment of potential talent was based more on the author's criterion, rather than on statistical data. We did not use a specific formula for evaluating a player's quality, nor did we attempt to create our own method. Inevitably this option will lead to data mislabeling, which will be more apparent in classes that report on lower-level talent. However, the aim of this study was not to propose a method of evaluating a player's career with a mathematical formula. Our goal was to propose a talent prediction method and that is what we focused on. The talent evaluation process for each player individually, was a time-consuming process, which can nevertheless be completed in a reasonable amount of time, as the size of the overall database allows it. The categories (classes) in which this classification was made, were the following:

- Not-ready: Players that did not have the talent required to play in the NBA level and did not manage to have an impact on this level of competition.

- Lower level: Players that were part of an NBA team roster, but they were limited-role players at best, with low playing time.

Figure 1: Example of the typical player image that was used in the Database.

Table 1: Distribution of quality classes in the database.

Quality Class	Not-ready	Lower level	Mediocre	Very Good	Excellent
Number of players	607	352	327	237	146

- Mediocre: Players that had some decent seasons and had a significant role in the teams they played, but were not considered among the stars of the league.

- Very Good: Players that had a good overall career but teams were not necessarily "built" around them, however they were essential parts of their teams.

- Excellent: Players that had the talent to be an All-Star for one or multiple seasons, or were particularly good in a certain part of the game (rebounding for example).

The assessment of players was based on their whole career and not on particular seasons. The rationale of this decision lies on the various parameters that can affect a player's performance in a single season. A player on a team that is uncompetitive for a season (therefore even a player of average talent, has the opportunity to increase his averages), a good season by a player that did not continue in subsequent years, are factors that are misleading in talent evaluation. Based on this reasoning we decided to disregard particular seasons of a player (either good or bad) and focus on the bigger picture of a player's career.

3.3 Data Collection

The database was created on the logic that models should be trained exclusively on the athlete's facial features, excluding body physical characteristics from the analysis. An example of a typical image that was used in training session of the models, is provided in FIGURE 1. The aim of the study is to explore the potential of a player as a rookie, so it was decided to use images of athletes as rookies. The images were accessed via web scraping. As a result, we were not able to have a consistency in the images we used in the database. In optimal conditions the database would consist exclusively of photos taken with the same procedure, have the same dimensions, the players would have the same pose, etc. This condition could not be met, as the players of the last thirty years are examined and as we go back in time the data becomes more and more inaccessible and the diversity in the way players are photographed increases. Therefore the database consists of highly differentiated images, a problem we tried to address through photo editing, to create a more "homogenized" set of images.

Table 2: Distribution of quality classes in the dataset used to fit the pre-trained models.

Quality Class	Not-ready	Lower level	Mediocre	Very Good	Excellent
Number of players	300	300	300	230	140

3.4 Database

The dataset consists of 1669 rookies. Distribution of classes is presented in Table 1. There is an uneven distribution of data, as "Not-ready" class makes up almost 1/3 of the database and "Excellent" class is considerably smaller. This result reflects reality, as most of the players in each draft class fail to stand up at the NBA level, let alone be good prospects. This distribution of data will have an impact on the training of DL models, a problem discussed later. The size of the resulting database is quite small compared to most projects CNNs are deployed. However as this is a real-life problem it is an expected challenge.

3.5 CNN Model Development

As this study deals with an image-based problem, we chose to deploy Transfer Learning, which is one of the most popular options in image classification problems. The most well-known models have been trained for ImageNet Challenge, which is a quite complex and demanding task. They have the ability to find patterns in image data that are related with emotions, diseases, etc [14,15]. The pre-trained models we trained on our database were ResNet-50, Xception, Inception-V3 and VGG-16. VGG-16 model stacks together multiple convolutional, followed by a max-pooling layer. A 1x1 filter is set as last convolution layer in some layers, to induce non-linearity in the model, thus making it able to be deployed in more complex problems [16]. ResNet-50 is a very deep CNN model consisting of 50 layers. The central idea of this model, is that it is built around the concept of skip-connections. Skip-connections are deployed to connect the input directly to the output of the layer, while skipping a number of connections [17]. Inception-V3 is making use of various filters of varied size in order to prevent overfitting (the phenomenon of a model overly adapting to the train data). Its main difference with other models, is its "wider" network architecture, consisting of multiple convolutional layers, of no great depth. V3 in particular requires less computational resources, in comparison to V1 and V2 so it was considered as the optimal choice out of the Inception "family" of models [18]. The last model we used was Xception. It is widely known as an extreme version of Inception model. This results from the depthwise convolution it deploys, that is also followed by a point-wise convolution, which is not applied in all layers in order to be more efficient in terms of computational cost [19].

The small size of the resulting database allowed us to perform several tests for each pre-trained model (Table 2). For each model, more than 50 tests of different network architectures were tested. Successful architectures were further explored, with more tests conducted (reaching to more than 100 for each pre-trained model). Tests included the use of different cost/activation functions, number of training epochs, learning rate, optimizers, number of dense layers and the number of neurons in each dense layer. Also, tests were made on the number of hidden layers of the pre-trained models that would be trained on the data.

Finally, to deal with the problem of unequal distribution of data in the classes it was chosen to truncate some classes to create more evenly distributed data. It was chosen to delete inputs from the classes that had more data in favour of the top talent classes. The resulting final dataset is presented in TABLE 3. We made this decision in order to avoid training the models on a particular class, that would probably had an effect on the quality of predictions, putting us in the risk of producing CNN models that would be overly trained in players of lesser quality. Our goal is on the first level to produce reliable predictions for all classes, but on the second and equally important level to predict which players will have the biggest impact in the league. Therefore, our strategy was mainly driven around producing models that are more capable of producing reliable predictions for above average talent.

4. RESULTS

4.1 Results Evaluation Method

We used a 10-fold cross-validation process to evaluate the performance of CNN models. The database was split into 10 equally sized folds. Nine folds were used to train the model and the remaining one fold (10% of the database) was used as the unknown sample, where the model was called to make predictions. This process is eventually repeated for 10 times, until all the folds are used for evaluation. The metric we used to evaluate the CNN models was Accuracy, which is the most common metric in image classification projects.

As we are interested in producing predictions towards evaluating high-talented player prospects, we are interested in a metric that would evaluate the quality of predictions for each class. This metric is Precision, but we chose to rename it to be more understandable by people with no deep knowledge of DL. This metric is more oriented towards evaluating class-specific predictions: If a model manages to achieve a decent accuracy rate overall but has very low performance in Very Good or Excellent classes, it has practically very low value for an NBA organization. A model that does not achieve a high accuracy rate compared to other models, but manages to have higher rates in classes that refer to more talented players, then that model clearly has more value for this specific study. The name of the renamed metric was Class-Prediction Quality and is defined as follows:

$$\text{Class-Prediction Quality (\%)} = \frac{\text{Successful Predictions for a distinct class}}{\text{Predictions for a distinct class}} \times 100 \quad (1)$$

This metric takes more into account the predictions that a model produces. If a model produces 30 predictions for Very Good class and manages to be accurate in 10 occasions, it should be considered as a well-performing model. Of course, this metric can be biased if the total number of predictions is significantly low, so we are taking into account the total number of predictions for the concerned class, as well.

Table 3: Accuracy (%) of the best performing model of each group of pre-trained models in the unknown sample of images

Pre-trained model type	VGG-16	Inception-V3	ResNet-50	Xception
Accuracy rate (%)	22.6	23.62	24.49	26.77

4.2 Evaluation of Model Performance

The accuracy rates in the unknown sample of images were significantly low, however this was an expected result. Having high accuracy would be an alarming indicator that something went wrong in the training process or in the database configuration. The performance (accuracy rates) of the most successful models ranged between 20-25%.

1. VGG-16: VGG-16 models did not provide high precision rates in the unknown sample of images. Although, some of the models managed to achieve accuracy rates of 24%, this was one of the low-end performing models. The performance of VGG-16 models in the higher talent classes was rather low, with no network architecture achieving to overcome the threshold of 10% in Very Good and Excellent classes. In the lower level of talent classes, the models performed considerably better, with a model surpassing the mark of 25% accuracy for Not- ready and Lower level classes.

2. ResNet-50: The models of this group provided the worst performance. The Class-Prediction Quality rates in two highest talent classes were almost zero in all the models tested. As the results for this group of models were not encouraging, we chose to stop testing on more network architectures in order to focus on other models. Finding talent is quite difficult even for human experts, so the fact that the models fail in this area may prove that the models simulate human behaviour and they have an equally difficult time finding high-level athletic talent.

3. Inception-V3: Inception-V3 models managed to achieve decent Class-Prediction Quality rates in all classes. The best performing model from this group, managed to display and accuracy rate of over 20% in four classes (Not-ready, Lower level, Mediocre, Excellent) and over 18% in Very Good class. The best performing models had a rather low number of neurons in dense layers (<100) and all these models deployed Softmax activation function.

4. Xception: The models of this group recorded the best performance overall. A small number of models had Class-Prediction Quality rates even above 25% in all classes. This performance was achieved with a number of 100-500 neurons in dense layers. Most successful network architectures used 3 dense layers. In all these layers the Dropout technique was applied, which had a beneficial effect on the performance. Specifically, it increased performance by 3-4% compared to models of identical network architecture in which Dropout was not implemented.

4.3 Best Performing Model

The best performing model will be presented in detail. This model achieved an overall accuracy rate of 26.77 %. The model performance by class is presented in TABLE 4. The selection of this model

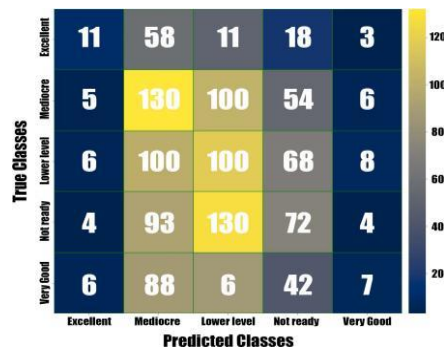

Figure 2: Confusion matrix of the predictions made by the best performing model

	Not-ready	Lower level	Mediocre	Very Good	Excellent
Prediction Quality (%)	28.35	24.33	28.03	25	34.38

Table 4: Accuracy rate of best performing model, in each class.as the best, was based in its performance in the classes of higher talent. As shown in the confusion matrix (FIGURE 2) the model does not produce a large number of predictions for the Very Good and Excellent classes. Regarding the Excellent class, the Class-Prediction Quality is quite high, approaching 35%. The number of total predictions produced (32) indicates that the performance is not due to statistical error. The same applies to the Very Good class where the Class-Prediction Quality is not at the same level (25%), but it is still a quite remarkable performance based on a reliable number of predictions (28). The number of predictions for these two classes is significantly lower compared to the other classes, a feature that may be desirable in sports industry. Teams may favor a model that does not produce a large number of predictions, thus increasing the number of players that

will be misjudged. Finally, we deployed this model to generate predictions for this season's rookies, and specifically for players from the second round of the draft, where such a model would have more potential for use. The model ranked only one player in the top two talent classes, namely the Excellent class: EJ Liddell who was drafted at number 41 by the New Orleans Pelicans. This choice (only one player) seems logical based on the fact that players selected lower in the draft have a lower chance of developing into league stars.

4.4 CONCLUSION

The performance of the models suggests that there is a potential correlation between players' talent and the characteristics of their foresight. This statement however, raises more questions than it answers. In the event that a correlation does exist, what are the characteristics that models see as associated with a person's predisposition to perform well in a particular sport? The present research is not able to provide a reliable answer to these questions. Future studies may be able to provide more data on the problem we faced here. The results of this research are quite encouraging, as in the higher talent classes the accuracy rates are high, subject to proportions of course. A first question is obvious: could these results have been better? As the images of the players used were in many cases of low resolution, a first idea is to create a database of higher resolution images. Then as there is a large heterogeneity in the images of the players, a possible improvement of the accuracy rates could be based on a dataset consisting of images of a certain posing-style. Finally, we would like to dwell once again on the nature of this work. This research would be optimally seen as an exercise on the unexplored potential of CNNs. To appear confident that the results of this paper represent a certain conclusion would be unrealistic. However, we do not consider it unlikely that in the future NBA teams will photograph rookie players as part of their evaluation during their interview process. The methodology developed in this paper may be part of the talent analysis tools for NBA teams in the future.

References

- [1] <https://www.nytimes.com/2014/12/26/sports/nba-bucks-looking-for-an-edge-hire-expert-in-face-time.html>
- [2] Sarvamangala DR, Raghavendra K. Convolutional Neural Networks in Medical Image Understanding: A Survey. *Evol Intell.* 2022;15:1-22.
- [3] Hughes M, Franks I. Notational Analysis of Sport. *J Sports Sci Med.* 2004;3:1.
- [4] Lewis M. *Moneyball: The Art of Winning an Unfair Game* Paperback. W.W. Norton and company. 2004.
- [5] <https://www.dell.com/en-us/perspectives/tech-takes-the-court-nba-teams-turn-to-data-and-analytics-for-a-competitive-edge/>
- [6] Caporale T, Collier TC. To Three or Not to Three?. *J Lab Res.* 2015;36:1-8.
- [7] Demenius J, Kreivyte R. The Benefits of Advanced Data Analytics in Basketball: Approach of Managers and Coaches of Lithuanian Basketball League Teams. *Balt. J., Sport, Health Sci.* 2017;1:8–13.
- [8] Yao P. Real-Time Analysis of Basketball Sports Data Based on Deep Learning. *Complexity.* 2021;2021:1-11.
- [9] Javadpour L, Blakeslee J, Khazaeli M, Schroeder P. Optimizing the Best Play in Basketball Using Deep Learning. *J Sports Anal.* 2022;8:1-7.
- [10] <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/119728/1078687450-MIT.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [11] Berri DJ, Brook SL, Fenn AJ. From College to the Pros: Predicting the NBA Amateur Player Draft. *J Prod Anal.* 2011;35:25-35.
- [12] Lane E, chapter 7. Mortgaging Michael Jordans Reputation. In: Ogden DC, Rosen JN, Lule J, Fox RF, editors. *Fame to Infamy: Race, Sport, and the Fall From Grace*. MS: University Press of Mississippi. 2010.
- [13] Mack M. Michael Jordan: A Biography. *J. Sport Hist.* 2010;1:178-179.
- [14] Mostavi M, Chiu YC, Huang Y, Chen Y. Convolutional Neural Network Models for Cancer Type Prediction Based on Gene Expression. *BMC Medical Genomics.*

2020;13:1-3.

[15] Ouyang X, Zhou P, Li CH, Liu L. Sentiment Analysis Using Convolutional Neural Network. In: IEEE International Conference on Computer and Information Technology; Ubiquitous Computing and Communications; Dependable, Autonomic and Secure Computing; Pervasive Intelligence. 2015;2015:2359-2364.

[16] <https://arxiv.org/abs/1409.1556>

[17] He K, Zhang X, Ren S, Sun J. Deep Residual Learning for Image Recognition. IEEE Comput. Soc. Conf. Comput. Vis. Pattern Recog. 2015:770-778.

[18] Szegedy C, Vanhoucke V, Ioffe S, Shlens J, Wojna Z. Rethinking the Inception Architecture for Computer Vision. Clin Orthop Relat. 2015:2818-26.

[19] F. Chollet. "Xception: Deep Learning With Depthwise Separable Convolutions," 2017 IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR). 2017;1800-1807.

BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAGI ELEKTRON HUJJATLARGA QARATILGAN TAHDIDLAR

Fayziyeva Dilsora TATU

Annotatsiya

Ushbu malokatda bulutli texnologiyalar xususiyatlari, turlari va unda saqlanadigan elektron hujjatlarga qaratilgan tahdidlar va tahdid manbalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: zararli insayderlar, DoS va DDoS hujumlari, CSA

Аннотация

В данной статье упомянуты характеристики и виды облачных технологий, а также угрозы и источники угроз хранящимся в них электронным документам.

Ключевые слова: злонамеренные инсайдеры, DoS и DDoS-атаки, CSA

Annotation

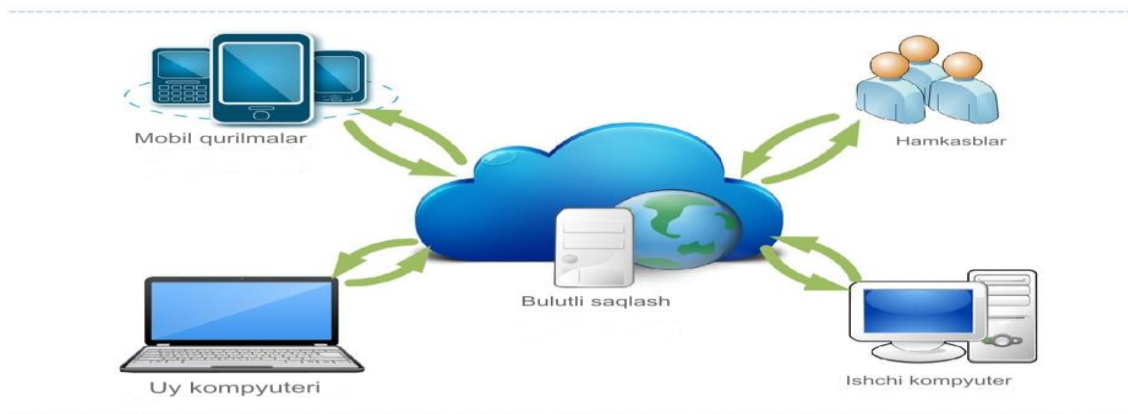
In this report, the characteristics and types of cloud technologies, as well as threats and sources of threats to electronic documents stored in them, are mentioned.

Keywords: malicious insiders, DoS and DDoS attacks, CSA

Bulutli texnologiyalar xususiyatlarining juda ko'p ta'riflari va tavsiflari mavjud. Shunga ko'ra, bulutli texnologiya - bu minimal operatsion xarajatlar va/yoki xizmat ko'rsatuvchi provayderning resursi bilan tez ta'minlanishi va chiqarilishi mumkin bo'lgan umumiy konfiguratsiya qilinadigan hisoblash resurslariga hamma joyda va qulay talab bo'yicha tarmoq kirishini ta'minlash modeli. Bulutli hisoblashning dolzarbligi masalasini ko'targan holda, ushbu xizmatlar bozorining o'sish statistikasi, prognozlar va asosiy yo'nalishlarni amalga oshirishni eslatib o'tish kerak. Ishonch bilan aytish mumkinki, barcha zamonaviy Internet foydalanuvchilari bulutli xizmatlardan foydalanadilar, ulardan eng mashhurlari xosting, elektron pochta va ijtimoiy tarmoqlardir. Ushbu texnologiyaning asosiy afzalliklari egiluvchanlik - resurslarni masshtablash qobiliyati, iqtisodiy samaradorlik va samaradorlik, ishonchilik, ma'lumotlarga masofadan kirish. Hozirgi vaqtda bulutli xizmatlarni taqdim etish bo'yicha gigantlar Amazon EC2 va S3, Microsoft Azure, IBM Smart Cloud, OpenStack va boshqalar hisoblanadi. Bulutli texnologiyalar yetakchi mamlakatlarda hukumat darajasida qo'llab-quvvatlanadi. Bulutli hisoblash texnologiyalarining istiqboli va iqtisodiy samaradorligi davlat darajasida ham e'tirof etilgan - dunyoning yetakchi mamlakatlari bulutli texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha o'z dasturlariga ega. Masalan, Rossiyada "Axborot jamiyati (2011 - 2020)" dasturi, xususan, bulutli texnologiyalarni rivojlantirishni ta'minlaydi. AQShda bulutli hisoblashni davlat darajasida amalga oshirish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga olgan "Federal Cloud Computing Strategy" maxsus hujjati ishlab chiqilgan. Yaponiyada "Kasumigaseki Cloud" davlat sektori uchun ommaviy bulut infratuzilmasini yaratish loyihasi ishlab chiqildi. Hozirgi vaqtda texnologiya ko'plab uzoq vaqtdan beri ma'lum bo'lgan texnologiyalarning asoslarini to'pladi - xizmatga yo'naltirilgan arxitektura, WEB 2.0, virtualizatsiya va aytish mumkinki, autorsingning tabiiy davomi. Uning afzalliklariga qaramay, texnologiya jiddiy kamchiliklarga ega. Bulutli hisoblashda axborot xavfsizligi muammosi davlat

va global darajadagi jiddiy o'zgarishlarda ularni amalga oshirishni cheklovchi omillardan biridir. Muhim masala bulut tizimlarida xavflarni boshqarishdir. Foydalanuvchi, birinchi navbatda, xizmat ko'rsatish shartnomasining (SLA) barcha jihatlarini, shu jumladan xavfsizlik uchun javobgarlik sohasini tahlil qilishi kerak. 2010 yilda ISACA tomonidan o'tkazilgan so'rov bir qator

qiziqarli tendentsiyalarni aniqladi. So'rovda qatnashgan jami IT-mutaxassislarining 45 foizi xavf-xatarlar foydadan ancha ustun ekanligiga ishonadi va faqat 10 foizi muhim ilovalarni bulutga ko'chirishni ko'rib chiqishga tayyor. Xizmat foydalanuvchisi ko'pincha o'z ma'lumotlari qayerda joylashganligini yoki qayerga ko'chirilishi mumkinligini bilmaydi va shaxsiy ma'lumotlarni mamlakatdan tashqariga ko'chirish ba'zi hollarda maxfiylikning buzilishi bo'lishi mumkinligi sababli, bu jiddiy muammodir. Yana bir muhim muammo shundaki, texnologiya resurslarini almashish (ko'p ijara muddati) va ma'lumotlarni, shu jumladan moliyaviy ma'lumotlarni bir joyda markazlashtirilgan holda ko'p sonli foydalanuvchilarga joylashtirishni nazarda tutadi. Bunday holda, biz tajovuzkorlarning ularga kirishga qiziqishini istisno qila olmaymiz. Bulutli tizim provayderlari foydalanuvchilarini oldindan aniqlay olmasligini unutmashimiz kerak. Ularga yaxshi niyatli shaxslar ham, yomon niyatli shaxslar ham kirishi mumkin.

1-rasm. Bulutli saqlash tizimlariga qaratilgan tahdid manbalari

Misol uchun, xavfsizlik tadqiqotchilari Amazon EC2 serverlarida ishlaydigan botnetlar uchun parollarni o'g'irlash uchun Zeus botnetini topdilar. Xakerlar Amazon serverlarida joylashgan veb-saytni buzib, keyin yashirincha infratuzilmani boshqarish va boshqarishni o'rnatdilar. Bulutli texnologiyalarga turli tashqi hujumlar amalga oshiriladi. 1-rasmda umumiy ko'rinishi keltirilgan.

So'nggi yillarda bulutli texnologiyalar tobora ommalashib bormoqda: ko'plab kompaniyalar o'z xizmatlarini bulutli saqlashga o'tkazmoqda va muhim ma'lumotlarni joylashtirish uchun provayder bulutlaridan foydalanmoqda. Ushbu yechim iloji boricha amaliy va arzon bo'lib tuyuladi, ammo uni ishlatish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar haqida unutmashlik erak.

Bulutli migratsiyalar soni har yili o'sib bormoqda, bunday yechimlarning ishlashi va funktsionalligi yaxshilanmoqda, ammo xavfsizlik masalasi hali ham o'tkirligicha qolmoqda. Bulutli texnologiyalarning xavfsizligi qanday ta'minlanganligi va ularning ishlashi davomida qanday muammolarga duch kelish mumkinligini o'rganish dolzarb sanaladi.

1-tahdid. Ma'lumotlarning sizib chiqishi Bulut an'anaviy infratuzilmalar kabi tahdidlarga duchor bo'ladi. Bugungi kunda bulutlarga tez-tez uzatiladigan katta hajmdagi ma'lumotlar tufayli, bulutli hosting provayderlarining saytlari tajovuzkorlar uchun jozibali nishonga aylanadi. Bundan tashqari, potentsial tahdidlarning jiddiyligi bevosita saqlangan ma'lumotlarning ahamiyatiga bog'liq. Shaxsiy foydalanuvchi ma'lumotlarini oshkor qilish, qoida tariqasida, tibbiy hisobotlarni, tijorat sirlarini yoki intellektual mulkni oshkor qilishdan ko'ra, alohida kompaniyaning obro'siga jiddiy zarar etkazadigan kamroq oshkoralikni oladi. Ma'lumotlar sizib chiqqan taqdirda, tashkilot jarimalar, da'volar yoki jinoiy javobgarlikka tortiladi, shuningdek, brendga zarar etkazish va biznes yo'qotishlari ko'rinishidagi bilvosita tarkibiy qismlarga duch keladi, bu esa qaytarib

bo'lmaydigan oqibatlariga olib keladi va kompaniya imidjini tiklash uchun uzoq protseduralar talab etadi. Shu sababli, bulutli provayderlar bulutli muhitda ma'lumotlarni to'g'ri nazorat qilish va himoya qilishni ta'minlashga harakat qilishadi. Ma'lumotlarning sizib chiqishi xavfi va tahdidlarini minimallashtirish uchun CSA ko'p faktorli autentifikatsiya va shifrlashdan foydalanishni tavsiya qiladi.

2-tahdid. Hisobni buzish va autentifikatsiyani chetlab o'tish Ma'lumotlarning buzilishi ko'pincha autentifikatsiya qilishning zaif mexanizmlari, zaif parollar va shifrlash kalitlari va sertifikatlarini yomon boshqarish natijasidir. Bundan tashqari, tashkilotlar huquqlar va ruxsatlarni boshqarish muammolariga duch kelishadi, bunda oxirgi foydalanuvchilarga zarur bo'lgandan ko'ra ko'proq ruxsatlar beriladi. Muammo, shuningdek, foydalanuvchi boshqa lavozimga o'tkazilganda yoki undan chiqib ketganda paydo bo'ladi. Ko'pchilik yangi foydalanuvchi rollariga ko'ra ruxsatlarni yangilashga shoshilmoqda. Natijada, hisob talab qilinganidan ko'ra ko'proq imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. Va bu xavfsizlik nuqtai nazaridan qiyinchilik.

3-tahdid. Interfeyslarni va APIlarni buzish. Bugungi kunda bulutli xizmatlar va ilovalarni qulay foydalanuvchi interfeysisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bulutli xizmatlarning xavfsizligi va mavjudligi APIda kirishni boshqarish va shifrlash mexanizmlari qanchalik yaxshi rivojlanganiga bog'liq. O'z API-larini ishlatadigan uchinchi tomon bilan o'zaro aloqada bo'lganda, xavflar sezilarli darajada oshadi. Chunki qo'shimcha ma'lumotlarni, jumladan, foydalanuvchining login va parolini taqdim etish talab etiladi. Xavfsizlik zaif interfeyslar mavjudlik, maxfiylik, yaxlitlik va xavfsizlik nuqtai nazaridan to'siqlarga aylanadi.

CSA xavfsizlik va tahdidlarni erta aniqlash vositalaridan foydalangan holda tegishli kirish nazoratini tashkil qilishni tavsiya qiladi. Tahdidlarni modellashtirish va ularni qaytarish uchun echimlarni topish qobiliyati xakerlik hujumiga qarshi munosib profilaktika hisoblanadi. Bundan tashqari, CSA kod xavfsizligini tekshirishni va kirish testlarini o'tkazishni tavsiya qiladi.

4-tahdid. Foydalanilgan tizimlarning zaifligi. Amaldagi tizimlarning zaifligi ko'p ijarachili bulutli muhitda uchraydigan muammodir. Yaxshiyamki, u to'g'ri tanlangan IT boshqaruv usullari bilan minimallashtiriladi, deydi CSA. Eng yaxshi amaliyotlar qatoriga zaifliklarni muntazam ravishda skanerlash, so'nggi yamoqlarni qo'llash va xavfsizlik tahdidlari haqidagi xabarlariga tezkor javob berish kiradi. CSA hisobotlariga ko'ra, tizim zaifliklarini yumshatish uchun sarflangan xarajatlar boshqa IT xarajatlariga nisbatan pastroq. IaaS modelida bulutli yechimlardan foydalanishda keng tarqalgan xatolik shundaki, kompaniyalar bulutli provayderning xavfsiz infratuzilmasida joylashgan o'z ilovalari xavfsizligiga yetarlicha e'tibor bermaydilar. Ilovalarning zaifligi esa korporativ infratuzilma xavfsizligida to'siq bo'lib qoladi.

5-tahdid. Hisobni o'g'irlash. Bulutda fishing, firibgarlik va ekspluatatsiyalar ham uchraydi. Bu erda tranzaksiyalarni manipulyatsiya qilish va ma'lumotlarni o'zgartirishga urinishlar shaklida tahdidlar qo'shiladi. Bulutli platformalar tajovuzkorlar tomonidan hujumlarni amalga oshirish uchun maydon sifatida qabul qilinadi. Va hatto "chuqur mudofaa" strategiyasiga rioya qilish ham etarli bo'lmasligi mumkin. Foydalanuvchi hisoblari va xizmatlarini o'zaro "almashish" ni taqiqlash, shuningdek, ko'p faktorli autentifikatsiya mexanizmlariga e'tibor berish kerak. Xizmat hisoblari va foydalanuvchi hisoblari bajarilgan operatsiyalarni batafsil kuzatish bilan kuzatilishi kerak. Asosiysi, hisoblaringiz o'g'irlikdan himoyalanganligini ta'minlash, CSA tavsiya qiladi.

6-tahdid. Zararli insayderlar. Insayder tahdidi hozirgi yoki sobiq xodimlar, tizim ma'murlari, pudratchilar yoki biznes hamkorlardan kelib chiqishi mumkin. Yovuz niyatli insayderlar turli maqsadlarga ega bo'lib, ma'lumotlarni o'g'irlashdan tortib oddiygina qasos olishga qadar. Bulutli holatda, maqsad infratuzilmani to'liq yoki qisman yo'q qilish, ma'lumotlarga kirish va hokazo bo'lishi mumkin. Bulutli provayderning xavfsizligiga bevosita bog'liq bo'lgan tizimlar katta xavf hisoblanadi. CSA shifrlash mexanizmlari haqida g'amxo'rlik qilishni va shifrlash kalitlarini boshqarishni nazorat qilishni tavsiya qiladi. Shaxsiy hisoblar uchun hodisalarni ro'yxatga olish, kuzatish va tekshirish haqida unutmang.

7-tahdid. Maqsadli kiberhujumlar. Rivojlangan doimiy tahdid yoki maqsadli kiberhujum hozirgi kunlarda kam uchraydi. Etarli bilim va tegishli vositalar to'plami bilan siz natijalarga erishishingiz mumkin. Maqsadli infratuzilmada o'z mavjudligini o'rnatish va o'rnatishga kirishgan

tajovuzkorni aniqlash unchalik oson emas. Xatarlarni minimallashtirish va bunday tahdidlarning oldini olish uchun bulutli xizmat ko'rsatuvchi provayderlar ilg'or xavfsizlik vositalaridan foydalanadilar. Ammo zamonaviy echimlarga qo'shimcha ravishda, ushbu turdagi hujumning mohiyati va tabiatini tushunish kerak. CSA xodimlarga tajovuzkor texnikasini tan olish, ilg'or xavfsizlik vositalaridan foydalanish, jarayonlarni to'g'ri boshqarish, rejalashtirilgan hodisalarga javob berishdan xabardor bo'lish va infratuzilma xavfsizligi darajasini oshiradigan oldini olish usullarini qo'llash uchun maxsus treningni tavsiya qiladi.

8-tahdid. Doimiy ma'lumotlar yo'qolishi Bulutlar pishib qolganda, xizmat ko'rsatuvchi provayder tufayli doimiy ma'lumotlar yo'qolishi holatlari juda kam uchraydi. Shu bilan birga, tajovuzkorlar ma'lumotlarni doimiy ravishda o'chirish oqibatlarini bilib, bunday buzg'unchi harakatlarni amalga oshirishni maqsad qiladi. Xavfsizlik choralariga rioya qilish uchun bulutli hosting provayderlari foydalanuvchi ma'lumotlarini dastur ma'lumotlaridan ajratib, ularni turli joylarda saqlashni tavsiya qiladi. Zaxiralashning samarali usullari haqida unutmang. Har kuni zahira nusxalari va zahira nusxalarini tashqi muqobil xavfsiz saytlarda saqlash bulutli muhitlar uchun ayniqsa muhimdir. Bundan tashqari, agar mijoz ma'lumotlarni bulutga joylashtirishdan oldin shifrlasa, shifrlash kalitlarini saqlash xavfsizligi haqida oldindan g'amxo'rlik qilish kerak. Ular tajovuzkorning qo'lga tushishi bilan, ma'lumotlarning o'zi ular bilan birga bo'ladi, ularning yo'qolishi jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

9-tahdid. Ogohlikning yetishmasligi

Bulutli imkoniyatlarni tushunmasdan bulutga o'tadigan tashkilotlar xavf-xatarlarga duch kelishadi. Agar, masalan, mijozning ishlab chiqish guruhi bulutli texnologiyalarning xususiyatlari va bulutli ilovalarni joylashtirish tamoyillari bilan etarlicha tanish bo'lmasa, operatsion va arxitektura muammolari paydo bo'ladi.

CSA sizga xizmat ko'rsatuvchi provayderingiz tomonidan taqdim etilgan bulut xizmatlarining ishlashini tushunishingizni eslatadi. Bu hosting provayderi bilan shartnoma tuzishda kompaniya qanday xavf-xatarlarni o'z zimmasiga oladi degan savolga javob berishga yordam beradi.

10-tahdid. Bulutli xizmatlardan suiiste'mol qilish

Bulutlar qonuniy va noqonuniy tashkilotlar tomonidan ishlatilishi mumkin. Ikkinchisining maqsadi zararli harakatlarni amalga oshirish uchun bulutli resurslardan foydalanish: DDoS hujumlarini boshlash, spam yuborish, zararli kontentni tarqatish va boshqalar. Xizmat ko'rsatuvchi provayderlar bunday ishtirokchilarni taniy olishlari juda muhim, buning uchun o'rganish tavsiya etiladi. trafikni batafsil va bulutli monitoring vositalaridan foydalaning.

11-tahdid: DDoS hujumlari. DoS hujumlari uzoq tarixga ega bo'lsa-da, bulutli texnologiyalarning rivojlanishi ularni yanada keng tarqalgan holga keltirdi. DoS hujumlari natijasida kompaniya biznesi uchun muhim bo'lgan xizmatlarning ishlashi sezilarli darajada sekinlashishi yoki butunlay to'xtatilishi mumkin. Ma'lumki, DoS hujumlari katta hajmdagi hisoblash quvvatini sarflaydi, undan foydalanish uchun mijoz to'laydi. DoS hujumlari tamoyillari bir qarashda oddiy bo'lishiga qaramay, ularning amaliy darajasida xususiyatlarini tushunish kerak: ular veb-serverlar va ma'lumotlar bazalaridagi zaifliklarni nishonga oladi. Bulutli provayderlar, albatta, individual mijozlarga qaraganda, DoS hujumlari bilan kurashishda yaxshiroq. Eng muhimi, hujum sodir bo'lishidan oldin uni yumshatish rejasiga ega bo'lishdir.

12-tahdid. Qo'shma texnologiyalar, umumiy xavflar. Amaldagi texnologiyalardagi zaifliklar bulut uchun etarli darajada tahdiddir. Bulutli xizmat ko'rsatuvchi provayderlar virtual infratuzilmani, bulutli ilovalarni taqdim etadi, ammo agar qatlamlardan birida zaiflik yuzaga kelsa, u butun muhitga ta'sir qiladi. CSA tarmoq segmentatsiyasi kontseptsiyasiga va eng kam imtiyoz printsipiga rioya qilgan holda, ko'p faktorli autentifikatsiya mexanizmlarini, hujumlarni aniqlash tizimlarini amalga oshirishni, chuqur xavfsizlik strategiyasidan foydalanishni tavsiya qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
2. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical

competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-06-10>

3. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).

4. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.

5. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>

6. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

HOZIRGI KUNDA MOBIL ILOVALARDAGI MAVJUD ZAIFLIKLARNI ANIQLASH USUL VA VOSITALARNI TAHLIL QILISH

Jabbarov Nuriddin

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

nuriddinjabbarov2606@gmail.com

Annotatsiya.

Mamlakatimizda sanoatning barcha tarmoqlari raqamli tizimga o'tishi bilan ularning xavfsizligi, ma'lumotlar xavfsizligi va undan to'g'ri foydalanish dolzarb masalalardan biri bo'ladi. Xususan, bugun biz hayotimizni mobil telefonlar, aqlli soatlar, gadjetlar kabi aqlli qurilmalarsiz tasavvur qila olmaymiz. Afsuski, ulardan foydalanishda ma'lumotlar xavfsizligi kerakli darajada emas. Bu talabni bajarish, axborot almashinuvini takomillashtirish, ularni saqlash vaqtida xavfsizlik choralarini ko'rish zarur. Mobil ilovalar ilg'or apparat va dasturiy ta'minotdan, shuningdek, platforma orqali taqdim etilgan mahalliy va joylashtirilgan ma'lumotlardan foydalanib, iste'molchilarga innovatsiya va qulaylik keltirganligi uchun undagi xavfsizlik masalasi juda ham hisoblanadi. Ushbu tadqiqot ishida mavjud xavfsizlik tahdidlari, mobil ilovalarning zaifligini aniqlash usul va vositalarining tahlili kabi masalalar ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: mobil ilovalar zaifligi, static kod tahlili, dinamik tahlil, penetratsion sinov, SonarQube, Checkmarx, Fortify, OWASP ZAP, BurpSuite, MobSF, QARK.

Аннотация.

Как только все отрасли промышленности нашей страны перейдут на цифровую систему, их безопасность, сохранность данных и их правильное использование станут одним из актуальных вопросов. В частности, сегодня мы не можем представить свою жизнь без умных устройств, таких как мобильные телефоны, умные часы, гаджеты. К сожалению, при их использовании безопасность данных не так хороша, как хотелось бы. Необходимо выполнить это требование, улучшить обмен информацией, принять меры безопасности при ее хранении. Поскольку мобильные приложения приносят потребителям инновации и удобство за счет использования передового аппаратного и программного обеспечения, а также локальных и размещенных данных, предоставляемых через платформу, безопасность является серьезной проблемой. В данной исследовательской работе рассматриваются такие вопросы, как существующие угрозы безопасности, анализ методов и инструментов обнаружения уязвимостей мобильных приложений.

Ключевые слова: уязвимости мобильных приложений, статический анализ кода, динамический анализ, тестирование на проникновение, SonarQube, Checkmarx, Fortify, OWASP ZAP, BurpSuite, MobSF, QARK.

Annotation.

As soon as all branches of industry in our country go to the digital system, their security, data security and its correct use will become one of the urgent issues. In particular, today we cannot imagine our life without smart devices such as mobile phones, smart watches, gadgets. Unfortunately, when using them, data security is not as good as it should be. It is necessary to fulfill this requirement, improve the exchange of information, and take security measures during their storage. As mobile applications bring innovation and convenience to consumers by leveraging advanced hardware and software, as well as local and hosted data provided through the platform, security is a major concern. This research paper deals with issues such as existing security threats, analysis of mobile application vulnerability detection methods and tools.

Keywords: mobile application vulnerability, static code analysis, dynamic analysis, penetration testing, SonarQube, Checkmarx, Fortify, OWASP ZAP, BurpSuite, MobSF, QARK.

Kirish

Mobil operatsion tizimlar shaxsiy kompyuter operatsion tizimining funksionalligini mobil va qo'lda ishlaydigan qurilmalar: sensorli ekran, uyali, Bluetooth, Wi-Fi, GPS-navigatsiya, kamera, videokamera, nutqni aniqlash, ovoz yozish moslamasi, musiqa pleyeri, NFC va infraqizil masofadan boshqarish moslamalari bilan birlashtiradi. Portativ mobil aloqa vositalari (masalan, smartfonlar) ikkita operatsion tizimni o'z ichiga oladi. Foydalanuvchilarning o'zaro ta'sirlashishining asosiy dasturiy ta'minot platformasi radiotexnikaga xizmat ko'rsatuvchi ikkinchi darajali, real vaqtda real vaqtda ishlaydigan operatsion tizim bilan to'ldiriladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bunday past darajadagi operatsion tizimlar mobil qurilmani boshqarishni o'z zimmlariga olishlari mumkin bo'lgan zararli baza stantsiyalariga nisbatan zaifdir [4].

Hozirda mavjud mobil operatsion tizimlar foydalanuvchilarga nafaqat mobil telefonlar uchun odatiy bo'lgan SMS-xabarlarini jo'natish va telefon chaqiruvlarini bajarish kabi harakatlarni, balki ma'lumotlarni saqlash, tahrirlash va almashishi bo'yicha keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Ba'zi mobil operatsion tizimlar ma'lumotlarni shifrlab saqlash, hamda mobil qurilmadagi ma'lumotlarni masofadan boshqarish bo'yicha qo'shimcha imkoniyatlarga ega.

Mavjud zaifliklarni aniqlash usullarini tahlil qilish

Mobil ilovalarining xavfsizligi zaifliklarini aniqlash uchun bir qancha usullar mavjud. Bu usullar ilovalarni hujumlar va zararli faoliyatlarga qarshi himoya qilishda juda muhimdir. Quyida mobil ilovalarni tekshirishning asosiy usullari keltirilgan:

A. Statik kod tahlili (Static Code Analysis). Statik kod tahlili dasturiy ta'minotning kodini ishlatilmasdan oldin tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu tahlil usuli ilovadagi potentsial xavfsizlik zaifliklarini, masalan, buffer overflows, XSS (Cross-site Scripting) va SQL injection kabi zaifliklarni aniqlashga qaratilgan. Bu usul shuningdek, kodning sifatini oshirish va dasturlash standartlariga rioya qilinishini ta'minlash uchun ham foydalaniladi. Kodni tahlil qilish uchun turli xil vositalar mavjud, jumladan SonarQube, Fortify va Checkmarx kabi dasturlar keng tarqalgan.

B. Dinamik tahlil (Dynamic Analysis). Dinamik tahlil ilovani ishga tushirish va uni turli scenariylar ostida sinab ko'rish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda ilovaning real vaqt rejimida qanday ishlashini kuzatish mumkin, bu esa runtime xatosi, xotira sizib chiqishi va boshqa runtime muammolarini aniqlashga imkon beradi. Bu usul, shuningdek, tarmoq faoliyati va qurilma resurslariga kirish kabi jihatlarni ham kuzatadi. Frida va Charles Proxy kabi vositalar dinamik tahlil uchun keng qo'llaniladi.

C. Penetratsion sinov (Penetration Testing). Penetratsion testlar xavfsizlik tizimini sinovdan o'tkazish uchun hujumlar yordamida amalga oshiriladi. Bu usul ilovaning xavfsizligini sinash va uning turli hujumlarga qarshi qanchalik bardoshli ekanligini baholash imkonini beradi. Penetratsion sinovlar orqali dastur ichida va tashqarisida bo'lishi mumkin bo'lgan xavfsizlik zaifliklari aniqlanadi. OWASP ZAP, Burp Suite va Metasploit kabi vositalar bu maqsadlar uchun ishlatiladi.

D. Foydalanuvchi ro'yxatdan o'tish protokollari tahlili (User Credential Analysis). Bu usul foydalanuvchi autentifikatsiyasi va kirish boshqaruv protseduralarini tekshiradi. Bu tahlil orqali ilovaning foydalanuvchi ma'lumotlarini qanday himoya qilishini va hujumlarga qarshi qanchalik mustahkam ekanligini baholash mumkin. Masalan, parol kuchini, autentifikatsiya mehanizmlarini va kirish nazoratini tekshirish kiradi.

E. Konfiguratsiya va muhandislik tahlili (Configuration and Engineering Analysis). Bu usul ilova va uning muhitining konfiguratsiyasini tekshirishni o'z ichiga oladi. Bu tahlil orqali server sozlamalari, shifrlash usullari va tarmoq xavfsizligi kabi jihatlarni ko'rib chiqiladi. Bu usul, shuningdek, dasturiy ta'minot arxitekturasini va muhandislik yechimlarini baholashga yordam beradi.

F. Foydalanuvchi interfeysi xavfsizligi (UI Security Testing). Bu usul foydalanuvchi interfeysi elementlarini (masalan, kirish maydonchalari va tugmalar) tekshirish orqali ilovaning foydalanuvchi ma'lumotlarini qay darajada himoya qilishini baholaydi.

Har bir usul o'ziga xos yondashuvlarni taklif qiladi va ilovalarni xavfsizroq qilish uchun bir-biri bilan birlashtirilishi mumkin.

1-jadval

Mobil ilovalarning zaifligini aniqlash usullari tahlili

Usul nomi	Ta'rif	Aniqlangan zaifliklar foizda	Aniqlanadigan zaiflik turlari	Foydalaniladigan vositalar	Afzalliklari
Statik kod tahlili	Dasturiy ta'minot kodini ishlatishdan oldin tahlil qilish	70-85%	Kod zaifliklari (masalan, XSS, SQL injection)	SonarQube, Fortify, Checkmarx	Tez va ommabop, kodni tushirishdan oldin tahlil qiladi
Dinamik tahlil	Ilovani real vaqt rejimida ishlatish orqali xavfsizlik zaifliklarini aniqlash	50-70%	Run-time xatolari, xotira sizib chiqishlari	Frida, Charles Proxy	Real vaqt rejimida ishlaydigan ilovalar uchun ideal
Penetratsion sinov	Maxsus tayyorlangan hujumlar yordamida ilovaning xavfsizlik tizimini sinovdan o'tkazish	~90%	Turli xil xavfsizlik zaifliklari	OWASP ZAP, Burp Suite, Metasploit	Chuqur va kompleks, real dunyo hujumlarini simulyatsiya qiladi
Foydalanuvchi ro'yxatdan o'tish protokollari tahlili	Foydalanuvchi autentifikatsiyasi va kirish boshqaruv protseduralarini tekshirish	30-50%	Autentifikatsiya va kirish nazorati zaifliklari	-	Foydalanuvchi ma'lumotlarining xavfsizligini ta'minlaydi
Konfiguratsiya va muhandislik tahlili	Ilova va uning muhitining konfiguratsiyasini va muhandislik yechimlarini tekshirish	~70%	Konfiguratsiya va muhandislik xatolari	-	Tizim va server sozlamalarini optimallashtirish imkoniyati
Foydalanuvchi interfeysi xavfsizligi	Ilovaning foydalanuvchi interfeysi elementlarini tekshirish	40-60%	Foydalanuvchi ma'lumotlari himoyasizligi	-	Foydalanuvchi interfeysi orqali ma'lumot oqishining oldini oladi

Zaifliklarni aniqlash darajasi. Statik kod tahlili vositalari o'rtacha 70-85% samaradorlik bilan kodda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan zaifliklarni aniqlay oladi. Bu ko'rsatkichlar dasturiy ta'minotning turi va tahlil qilinayotgan kodning murakkabligiga qarab o'zgarishi mumkin.

Run-time xatolarni aniqlash. Dinamik tahlil ilovalarni ishlatish jarayonida 50-70% samaradorlik bilan run-time xatolarni va xotira sizib chiqish kabi muammolarni aniqlaydi.

Umumiy aniqlangan zaifliklar. Penetratsion sinovlar, odatda, ilovalarning 90% ga yaqinida kamida bitta xavfsizlik zaifligini aniqlay oladi. Bu yuqori foiz, sinovning chuqur va kompleks tabiati sababli.

Autentifikatsiya va kirish nazorati zaifliklari. Bu tahlil, odatda, ilovalarning 30-50% ida autentifikatsiya yoki kirish nazorati bilan bog'liq zaifliklarni aniqlaydi.

Konfiguratsiya xatolari. Ilovalarning taxminan 70%da konfiguratsiya yoki muhandislik xatolari aniqlanadi, bu esa umumiy xavfsizlik holatiga salbiy ta'sir qiladi.

Foydalanuvchi ma'lumotlari himoyasizligi. Foydalanuvchi interfeysi xavfsizligi bo'yicha tahlillar, odatda, ilovalarning 40-60%ida foydalanuvchi ma'lumotlarini himoya qilishda kamchiliklar borligini ko'rsatadi.

Mobil ilovalarning xavfsizlik zaifliklarini aniqlash vositalari tahlili

Endi mobil ilovalarning xavfsizlik zaifliklarini aniqlash uchun ishlatiladigan vositalarni kengroq tushunish uchun ularning har birining afzalliklari va qo'llanilishini tahlil qilamiz.

A. Statik kod tahlili vositalari (SAST)

SonarQube. Bu yirik loyihalarni tahlil qilish uchun mo'ljallangan keng ko'lamli vosita bo'lib, xavfsizlik zaifliklarini, kodning sifati va ishlashini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar beradi.

SonarQube, manba kodining xavfsizlik, sifat va texnik qarzdorlik (technical debt) jihatlarini tahlil qiladi. Misol uchun, Android ilovasining Java kodida xavfsiz bo'lmagan API chaqiruvlarini yoki SQL injeksiyasiga yo'l qo'yadigan kod qismlarini aniqlaydi.

SonarQube turli tillar uchun qo'llab-quvvatlash beradi va jamoatchilik tomonidan yaxshi qabul qilingan ko'plab pluginlarni taklif etadi.

Checkmarx. Checkmarx, kodni tahlil qilish jarayonini avtomatlashtirishga qaratilgan, katta korporativ miqyosda ishlatiladigan vositadir. Ushbu platforma tez-tez yangilanib turadigan zaifliklar bazasi bilan integratsiyalangan.

Checkmarx, kod bazasi bo'ylab murakkab xavfsizlik muammolarini topish uchun ishlatiladi, masalan, qayta yo'naltirish hujumlari (redirect attacks) yoki fayl yuklash bo'yicha zaifliklar.

U integratsiyalangan rivojlanish muhiti (IDE) bilan yaxshi integratsiyalanadi va dasturchilarga kodni yozish jarayonida xavfsizlikni yaxshilash bo'yicha bevosita maslahatlar beradi.

Fortify. HP tomonidan ishlab chiqilgan bu vosita, keng qamrovli xavfsizlik tahlilini taqdim etadi va ko'plab dasturlash tillarini qo'llab-quvvatlaydi.

Fortify, korporativ darajadagi ilovalar uchun ishlatiladi, bu ilovalar ko'pincha murakkab va ko'p qatlamli arxitekturaga ega. Misol uchun, iOS ilovasining Objective-C yoki Swift kodini tahlil qilib, xavfsizlik bo'yicha tavsiyalar beradi.

U katta hajmdagi kod bazalarini samarali tahlil qilish qobiliyatiga ega va turli xil dasturlash tillarini qo'llab-quvvatlaydi.

B. Dinamik kod tahlili vositalari (DAST)

OWASP ZAP. Bu ochiq manba kodli, ko'p funktsiyali DAST vositasi bo'lib, veb-ilovalar uchun xavfsizlik tahlilini osonlashtiradi va ko'p qirrali hujum senariylarini sinab ko'rish imkoniyatini beradi.

ZAP asosan veb-ilovalar uchun mo'ljallangan bo'lsa-da, u mobil API'lar uchun ham testlar o'tkazishi mumkin. Masalan, REST yoki SOAP interfeyslari orqali mobil ilovalarning backendiga hujum qilish senariylarini tekshirish.

Bu vosita bepul va ochiq manba kodli bo'lib, kengaytirish uchun ko'plab pluginlarni taqdim etadi.

Burp Suite. Bu eng mashhur penetratsiya testlash vositalaridan biri bo'lib, foydalanuvchiga trafikni ushlash, so'rovlar tahrirlash va avtomatlashtirilgan skriptlar yordamida xavfsizlikni tekshirish imkonini beradi.

Burp Suite, HTTP/HTTPS trafikni ushlash va tahlil qilish orqali mobil ilovalarni sinovdan o'tkazishda foydalaniladi. Misol uchun, ilova server bilan ma'lumot almashinuvini qanday amalga oshirishini kuzatib, potentsial xavfsizlik bo'shliqlarini aniqlash mumkin.

Bu vosita turli xil testlash usullarini qo'llab-quvvatlaydi va foydalanuvchiga keng qamrovli xavfsizlik tahlilini taqdim etadi.

C. Mobil ilovalar uchun maxsus tahlil vositalari

MobSF (Mobile Security Framework). Android, iOS va Windows platformalarida ishlaydigan ilovalar uchun to'liq tahlil vositasi. Bu APK, IPA va APPX fayllarini tahlil qiladi va tezkor xavfsizlik tahlilini taqdim etadi.

2-jadval

Mobil ilovalar zaifliklarini aniqlash vositalarining solishtirma tahlili

Vosita	Platformalar	Qo'llab-quvvatlanadigan kod turlari	Narxi	Integratsiya	Xavfsizlik ni aniqlash samaradorligi (%)
SonarQube	Hamma	Java, C#, Python, PHP, JS	Bepul, to'lovli rejalari mavjud	Jenkins, Azure	85%
Checkmarx	Hamma	Java, C#, Python, Swift, JS, Scala	Yuqori	GitHub, GitLab, Bitbucket	90%
Fortify	Hamma	Java, C#, VB.NET, JS, Python, PHP	Yuqori	Jenkins, Azure DevOps, JIRA	88%
OWASP ZAP	Veb va mobil API	Veb kodlari va APIlar	Bepul	CLI, API	70%
Burp Suite	Veb va mobil API	HTTP/HTTPS trafik	To'lovli	CLI	75%
MobSF	Android, iOS, Windows	APK, IPA, APPX	Bepul	Server	80%
QARK	Android	Java, Kotlin	Bepul	CLI, GUI	70%

MobSF, APK, IPA va APPX fayllarni yuklab olib, ularni avtomatik ravishda tahlil qiladi. Misol uchun, Android APK faylini yuklab olib, ilovada ma'lumotlarni oshkor qiluvchi yoki ruxsatsiz foydalanuvchi ma'lumotlariga kirish mumkin bo'lgan kod qismlarini aniqlaydi.

Bu vosita tezkor va aniq tahlil taqdim etadi, shuningdek, turli xil xavfsizlik hisobotlarini yaratadi.

QARK (Quick Android Review Kit). Android ilovalari uchun ishlab chiqilgan, kodni lokal ravishda tahlil qilib, potentsial zaifliklar va xavfsizlik bo'yicha tavsiyalar beradi.

QARK asosan Android ilovalarini tahlil qilish uchun ishlatiladi, bu yerda u ilova APKsini lokal tarzda tahlil qiladi va dasturchilarga ilovada topilgan muammolar bo'yicha aniq maslahatlar beradi.

Ushbu vosita tezkor va samarali, shuningdek, foydalanuvchi uchun oson tushunarli hisobotlar yaratish imkoniyatiga ega.

D. Penetratsiya testlash vositalari

Metasploit. Bu keng tarqalgan xavfsizlik vositasi bo'lib, turli operatsion tizimlar va tarmoqlar uchun zaifliklarni sinash imkonini beradi.

Kali Linux. Bu xavfsizlik mutaxassislari uchun mo'ljallangan operatsion tizim bo'lib, o'rnatilgan ko'plab penetratsiya testlash vositalarini o'z ichiga oladi.

E. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish vositalari

Google's Data Safety form. Android ilovalari uchun Google Play do'konida ilova ma'lumotlarini qanday to'playotgani va ulardan qanday foydalanayotgani haqida ochiq ma'lumot berishni talab qiladi.

Apple's privacy labels. iOS ilovalari uchun App Store'da ilovalar tomonidan yig'iladigan ma'lumot turlarini va ularning foydalanishini ko'rsatuvchi yorliqlar taqdim etiladi.

2-jadvalda mobil ilovalar zaifliklarini aniqlash vositalarining solishtirma tahlili keltirilgan.

Kelajakdagi ishlar

Bugungi korxonalar o'z ilovalarini potentsial kiberhujumlar va ma'lumotlar sizib chiqishidan himoya qilish uchun mustahkam mobil ilovalar xavfsizligini sinovdan o'tkazish vositalariga muhtoj. Biznesga mobil ilovalar xavfsizligini yaxshilashga yordam beradigan eng yaxshi mobil ilovalar xavfsizligini baholash vositalaridan ba'zilari:

- QARK;
- Ma'lumotlar teoremasi;
- App-Ray;
- Belgilash belgisi;
- NowSecure;
- Appknox;
- Talab bo'yicha mustahkamlash;
- HCL AppScan;
- AppSweep.

Xulosa

Mazkur tadqiqot ishida mobil operatsion tizimlardagi xavfsizlik muammolarini o'rganish hamda mobil ilovalardagi zaifliklarni aniqlash usul va vositalari tahlili amalga oshirildi. Va tadqiqot ishi doirasida quyidagilarga erishildi: mobil qurilmalardagi xavfsizlik tahdidlari va ularning ta'siri ko'rib o'tildi, mobil ilovalardagi zaifliklar va ularning xavfsizligini baholash jarayoni amalga oshirildi, mobil ilovalar zaifligini aniqlash usul va vositalari qiyosiy tahlil qilindi.

Olingan natijalar asosida esa mobil ilovalar xavfsizligi haqida bilimlarimiz kengaytirildi. Bugungi kunda korxonalar o'z ilovalarini potentsial kiberhujumlar va ma'lumotlar sizib chiqishidan himoya qilish uchun mustahkam mobil ilovalar xavfsizligini sinovdan o'tkazish vositalariga muhtojdir. Yuqoridagi natijalar korxonalardagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'aniev S. K. , Karimov M. M. , Tashev K. A. "Axborot xavfsizligi". "Aloqachi" nashriyoti. Toshkent- «fan va texnologiyalari»-2016.
2. Barry, Burd Android Application Development All-in-One forDummies® / Barry Burd. Moscow: Mechanical engineering, 2011 .--816 p.].
3. Kiberxavfsizlik asoslari. S.K. Ganiyev, A.A. Ganiyev, Z.T. Xudoyqulov 2020 yil 4 iyul – sonli bayonnoma.
4. A. Felt, M. Finifter, E. Chin, S. Hanna, and D. Wagner. —A survey of mobile malware in the wild, In Proc. of the 1st ACM Workshop on Security and Privacy in Smartphones and Mobile Devices (SPSM), (2011), pp. 3-14.
5. Axelle, —The Evolution of Mobile Malware, Computer Fraud & Security vol. 2014, no. 8, pp. 18–20.
6. L. Qing and C. Greg, —Mobile Security: A Look Ahead, IEEE Computer and Reliability Societies, (2013), pp. 78-81.
7. Gao, and J. Liu, —Modeling and restraining mobile virus propagation, IEEE Transactions on Mobile Computing, vol.12, no.3, (2013), pp. 529-541.
7. Mobile Malware Report <http://securelist.com/analysis/kaspersky-security->

bulletin/58335/mobile-malware-evolution-2013/, Last accessed 15 March 2015.

8. R. P. Weinmann, All Your Baseband Are Belong To Us, hack.lu, 2010, <http://2010.hack.lu/archive/2010/Weinmann-All-Your-Baseband-Are-Belong-To-Us-slides.pdf>.

CREATION AND USE OF ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES IN A VIRTUAL ENVIRONMENT: AN INNOVATIVE APPROACH

Jomurodov Dustmurod Mamasoliyevich, Meliyeva Mohira Zafar qizi

Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan, dustmurod@jbnuu.uz

Rajesh Pauldurai

Assistant professor Sambhram Universite, Jizzakh

Annotation.

This article proposes an innovative methodology for creating and utilizing electronic educational resources in a virtual environment. It explores the possibilities of personalizing and enhancing interactivity in the educational process by integrating virtual reality (VR), augmented reality (AR), artificial intelligence (AI), haptic technologies, and emotional intelligence systems. Approaches based on mathematical models and concrete proposals demonstrate the effectiveness of the platform.

Keywords: *Artificial intelligence (AI), Augmented reality (AR), Collaborative virtual environments, Electronic educational resources, Emotional intelligence systems, Haptic technologies, Interactive learning, Mathematical models, Personalized learning, Virtual reality (VR).*

In the 21st century, technological advancement has impacted nearly every area of our lives, and the education system is no exception. Traditional teaching methods have become insufficient in meeting the needs of learners, as they are limited in providing interactivity, personalization, and motivation. As a result, the integration of modern technologies into the educational process has become a pressing issue [6].

Virtual reality (VR), augmented reality (AR), artificial intelligence (AI), haptic technologies, and emotional intelligence systems are innovative approaches that can fundamentally improve the quality of education. These technologies provide learners with interactive and immersive educational environments, making the learning process more engaging and effective [1].

AI-based educational systems analyze learners' knowledge levels and learning styles to offer personalized learning materials. For example, in mathematics, the AI system analyzes the problems solved by the learner, identifies the areas of difficulty, and suggests additional exercises on that topic. This individualized approach enhances the effectiveness of learning [2].

Emotional intelligence systems detect learners' emotional states through facial expressions and voice tone, adjusting the learning process accordingly. For instance, if a learner is tired or feeling down, the system may suggest a short break or offer engaging interactive exercises. This reduces stress and increases learners' motivation.

Haptic technologies allow learners to physically interact with virtual environments. For instance, medical students can perform virtual surgical procedures using haptic devices, improving their practical skills. Similarly, in chemistry, learners can conduct experiments in a virtual lab, safely working with reagents [9].

Collaborative virtual environments enable learners to work on projects together, sharing knowledge and experience. For example, students from different countries can gather in a virtual classroom to collaborate on scientific projects, fostering teamwork skills and promoting global collaboration. Mathematical models and AI algorithms play a crucial role in optimizing the learning process. For instance, using Markov Decision Processes (MDP), it is possible to determine an optimal learning strategy based on the learner's knowledge level and needs. This model analyzes the learner's state at each step to determine which learning material should be presented next.

$$\pi^* = \arg \max_{\pi} E \left[\sum_{t=0}^T \gamma^t R(s_t, a_t) \right]$$

π^* – is the optimal policy, which determines the best sequence of actions for the agent;

$\arg \max_{\pi}$ – is the operator that finds the policy (π) yielding the maximum value;

E represents the expected value, which denotes the average reward that the agent can receive across all possible states and actions;

$\sum_{t=0}^T$ – is the operator for summing over each time step (t);

γ^t – is the *discount factor*, usually within the range [0, 1]. It is used to discount the value of future rewards. For instance, the smaller the γ , the less the agent values rewards in the distant future;

$R(s_t, a_t)$ – is the reward function given for the agent's state (s_t) and action (a_t) which reflects the reward based on the state and action the agent has taken.

The following diagram illustrates the key components of the integrated virtual educational platform and their interactions. The diagram shows how various components, including artificial intelligence, VR/AR, haptic technologies, and emotional intelligence systems, work together to present an interactive and personalized educational process [3].

Technological innovations play a significant role in modern educational processes. Virtual environments serve as effective tools for enhancing the quality of education, increasing learner engagement, and addressing individual needs.

1. Virtual and Augmented Reality (VR/AR) Technologies: By integrating VR and AR technologies into the educational process, learners are provided with interactive and immersive learning experiences. The student enters the virtual environment through a VR device. The virtual environment is a 3D space enriched with educational content. The interface enables interaction through VR headsets, controllers, and sensors [4].

In the VR environment, the student's movements and interactions with the environment are modeled using physical laws and computer graphics. The motion equations used to represent the student's position and direction are as follows: $p_{t+1} = p_t + v_t \Delta t$, where p_t – t is the position at time t and v_t is the velocity.

2. AI and Emotional Intelligence Systems: AI and emotional intelligence systems provide personalized learning tailored to the emotional state of the learner. The IRT (Item Response Theory) Model for knowledge assessment is as follows:

$$P(\theta) = \frac{1}{1 + e^{-a(\theta-b)}}$$

$P(\theta)$ represents the probability of giving a correct answer, θ is the learner's ability, and a and b are the parameters of the question. Emotion detection algorithms are implemented using convolutional and recurrent neural networks (CNN and RNN).

3. Haptic Technologies: Developing practical skills in virtual environments using haptic devices. The physical interaction model is defined by $F = k \cdot x$, where F is force, k is the stiffness coefficient, and x is the deformation.

4. Collaborative Virtual Environments: Creating virtual environments that allow learners to work together. The model is based on graph theory: $G = (V, E)$, where V is the set of learners, and E represents their interactions.

Methodology for Creating an Integrated Virtual Learning Platform

The integrated virtual learning platform combines modern technologies to make the educational process more effective and interactive [4].

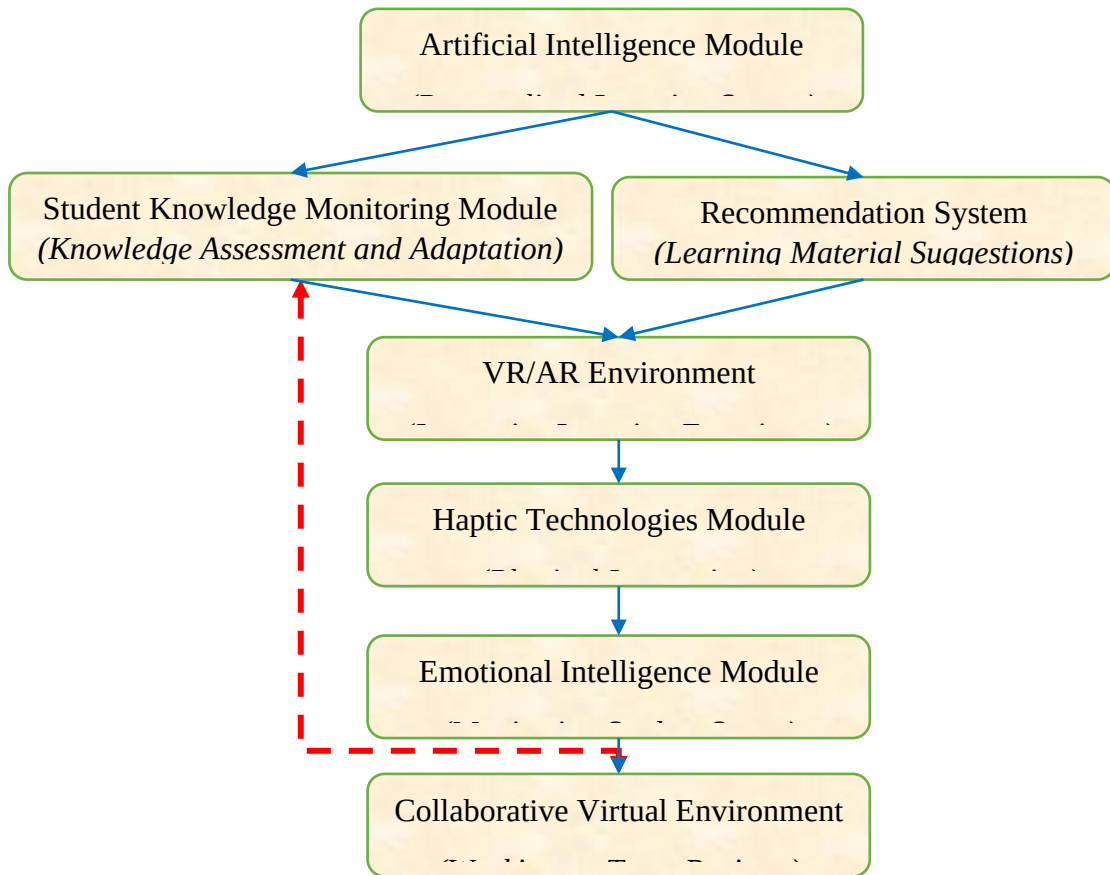
Main Components of the Platform: Artificial intelligence, VR/AR, haptic technologies, and emotional intelligence systems are integrated to create a personalized and interactive learning platform.

1. Artificial Intelligence Module (AI Module): Analyzes students' knowledge levels and learning styles to provide personalized learning materials. Bayesian networks or machine learning algorithms are used to predict the student's knowledge level.

$$P(\text{New Knowledge} | \text{Prior Knowledge}) = \frac{P(\text{Prior Knowledge} | \text{New Knowledge}) \cdot P(\text{New Knowledge})}{P(\text{Prior Knowledge})}$$

This formula represents Bayes' theorem, which is used to calculate conditional probabilities. The theorem allows us to compute the probability of an event, given that another event has occurred:

- $P(\text{New Knowledge} | \text{Prior Knowledge})$: The probability that the student will acquire new knowledge, given their prior knowledge.
- $P(\text{Prior Knowledge} | \text{New Knowledge})$: The probability of having prior knowledge if the student has acquired new knowledge.
- $P(\text{New Knowledge})$: The overall probability of acquiring new knowledge.
- $P(\text{Prior Knowledge})$: The overall probability of having prior knowledge.

Integrated Conceptual Model of the Virtual Learning Platform

2. VR/AR Environment: Provides students with immersive and interactive learning experiences. In the conceptual model, 3D models, or virtual objects, serve as educational content, and the user interface plays a key role in enabling interaction with the virtual environment [5].

3. Haptic Technologies Module: Enables students to physically interact with virtual objects. To calculate haptic forces, the following physical equation is used: $F = m \cdot a$, where F is force, m is mass, and a is acceleration.

4. Emotional Intelligence Module: Detects students' emotional states and adapts the learning process accordingly. Machine learning and signal analysis methods are used to identify emotional states.

- **Facial expression analysis:** $Emotion = f_{CNN}(facial\ image)$

- **Voice analysis:** $Emotion = f_{RNN}(voice\ signal)$

5. Collaborative Environment Module: Allows students to collaborate and communicate with each other. The proposed modular architecture ensures the integration of components within

the platform [7]. The following technologies and algorithms are suggested for implementing the platform [8]:

1. For Artificial Intelligence:

- Algorithms: Machine Learning, Deep Learning.
- Software: Python, TensorFlow, PyTorch.

2. For Emotional Intelligence:

- Algorithms: Convolutional Neural Networks (CNN), Recurrent Neural Networks (RNN).
- Software: OpenCV, Keras.

3. For VR/AR and Haptic Technologies:

- Platforms: Unity 3D, Unreal Engine.
- Programming Languages: C#, C++.

To demonstrate the effectiveness of the integrated virtual learning platform, consider the following practical applications [10]:

In Medical Education: By using VR and haptic technologies, medical students can perform virtual surgical procedures. The virtual surgery environment consists of 3D models of organs and anatomical structures. Haptic devices, such as haptic gloves, provide the physical sensations of the procedure. The Artificial Intelligence module analyzes the student's movements and provides real-time feedback. Movements are tracked by processing sensor data:

$$H(t) = f_{\text{sensor}}(D(t))$$

$H(t)$ represents the student's movements, and $D(t)$ represents the sensor data. Error assessment is carried out by calculating the deviation from the procedural standards:

$$E = \sum_{i=1}^n (H_i - H_i^{\text{standart}})^2$$

In the language learning process: Personalization of language learning is achieved through virtual tutors based on emotional intelligence systems and AI. The virtual tutor analyzes the student's pronunciation and grammar. Using voice intonation and facial expressions, the emotional state is identified. Learning materials are adjusted according to the student's difficulty level. Pronunciation is analyzed through spectral analysis of the voice signal: $S(f) = F\{s(t)\}$, where $S(f)$ is the frequency spectrum, and $s(t)$ is the signal over time. The emotional state is determined by classifying emotions based on voice parameters.

In Engineering, Science, and Education: By integrating virtual reality (VR), augmented reality (AR), and haptic technologies into engineering and science education, students are provided with opportunities to interactively work on practical experiments and projects.

Using VR and AR technologies, virtual laboratories can be created in engineering and science disciplines, where students can conduct complex experiments in a safe and interactive environment. For engineering students, collaborative VR environments allow for joint design and modeling projects. Haptic devices enable students to experience and control physical processes in a virtual environment. This allows students to learn complex physical processes interactively in the VR environment [12].

According to research results, the statistical indicators are as follows:

- Personalized learning approaches can increase students' success rates by 20%.
- Interactive learning methods can increase class attendance rates by 30%.
- Students with practical experience have a 25% higher chance of employment.
- Students with developed teamwork skills show a 15% improvement in workplace productivity.
- Emotional support systems can improve students' academic results by 12%.
- Data-driven approaches increase the efficiency of the educational process by 18%.
- Access to education through online and virtual learning platforms expands by 40%.
- Using virtual laboratories can reduce costs by 50%.

The integrated virtual learning platform has great potential for improving the quality of education, enhancing student motivation and engagement, developing practical skills, and optimizing the educational process. This approach, based on concrete proposals and mathematical models, lays the foundation for innovative changes in the field of education.

References:

1. Jomurodov D., Meliyeva M. THE ADVANTAGES OF IMPLEMENTING AUTOMATED SYSTEMS IN COMPUTER SCIENCE LEARNING //International Scientific and Practical Conference on Algorithms and Current Problems of Programming. – 2023.
2. Жомуродов Д., Мелиева М. ИННОВАЦИИ В ОБУЧЕНИИ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ К РАБОТЕ С МАССИВАМИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММАХ //Uz Conferences. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 867-872.
3. Turakulov O., Jomurodov D. VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY TECHNOLOGIES: DEVELOPMENT, APPLICATIONS, AND PERSPECTIVES //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – С. 250-253.
4. Жомуродов Д., Улашев А. Дополненная реальность в робототехнике: объединение миров ради будущего //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 49-52.
5. Abdumo'minovich S. A., Xolbutayevich T. O., Mamasoliyevich J. D. To'ldirilgan reallik sun'iy intellekt bilan kelajak texnologiyasiga aylanmoqda //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 187-190.
6. Джомуродов Д. Virtual va to'ldirilgan reallik zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari sifatida //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 166-169.
7. Xolbutayevich T. O., Mamasoliyevich J. D. O'QUV JARAYONIDA TO'LDIRILGAN REALLIK TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 334-338.
8. Жомуродов Д. Оптимизация и улучшение производительности алгоритма шифрования Blowfish //Новый Узбекистан: наука, образование и инновации. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 155-158.
9. Kayumov O., Kayumov O., Adham I. Meliyeva Mohira.(2023). Electronic platform for recognition and teaching of sign language pictures based on uzbek grammar //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – С. 263-268.
10. Жомуродов Д. М., Улашев А. Н., Мелиева М. З. ЭФФЕКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ МАССИВАМ: ПРИМЕНЕНИЕ VR/AR И МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ //SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI. – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 1011-1023.
11. Mamasoliyevich J. D., Nasriddinovich U. A., Zafarovna M. M. EFFECTIVE ARRAY TRAINING: APPLICATION OF VR/AR AND MATHEMATICAL MODELS //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. – Т. 4. – №. 05. – С. 216-227.
12. Туракулов, О., & Жомуродов, Д. (2024). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ РЕСУРСОВ В ОБУЧЕНИИ ПРОГРАММИРОВАНИЮ НА ПЛАТФОРМЕ ARDUINO: МЕТОДИКА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ. *International Journal of scientific and Applied Research*, 1(3), 185-190.

TINNITUS SOOTHPHERE- PERSONALIZED SOUND RELIEF SYSTEM

K R MAMATHA ¹, J R JUSTILIN ²

¹²Assistant Professor, Department of Biomedical Engineering, Dhaanish Ahmed Institute of Technology, Coimbatore,TamilNadu, India

Annotation.

This paper describes different treatment and controlling methodologies used for tinnitus management. In the 21st century, the prevalence of tinnitus is increasing, impacting approximately one in five people. It is a very complicated condition that significantly affects quality of life. Despite the availability of hundreds of tinnitus treatment options, none are very successful. In light of this, there has been a steady increase in studies on tinnitus treatments in the recent past. In this paper, we describe and compare many techniques used for tinnitus management

Keywords: Sound frequency masking, Bluetooth connectivity, Sound therapy, Customizable treatment, Dual modes

I. Introduction

Tinnitus is the perception of sound in the absence of external auditory stimulation. Numerous tinnitus patients describe symptoms such as frustration, annoyance, irritability, anxiety, sadness, hearing issues, Hyperacusis, insomnia, and concentration difficulties. It is anticipated that tinnitus will continue to rise in the 21st century due to the fast-paced lifestyle, demographic shifts, and increased occupational and recreational noise exposure. Numerous attempts have been made to treat or even cure tinnitus, yet no treatment or intervention provides a completely satisfactory solution. There are specific treatment options for certain subtypes of tinnitus. CBT alone or in conjunction with trans cranial magnetic stimulation (TMS) can effectively reduce tinnitus. In addition, the American Clinical Practice Guidelines for Tinnitus continue to recommend hearing aids, health counselling and education, cognitive behavioural therapy, and auricular therapy as the primary treatment strategies. The Guideline does not recommend drugs, diet, or neuromodulation techniques due to the lack of medical evidence supporting the use of drugs and neuromodulation.

II. Related work

The current landscape of tinnitus management primarily relies on subjective therapeutic interventions, with limited automated and accessible solutions. Some tinnitus patients use white noise machines or wearable devices that produce background sounds to mask the ringing or buzzing sensation. However, these devices often lack the capability to adapt to the dynamic nature of tinnitus. Behavioural therapies, such as CBT, are commonly employed to help individuals cope with the psychological impact of tinnitus. While effective for some, these approaches require regular sessions and may not address the immediate, on-demand relief needs of patients. Medications, such as anti-anxiety drugs or antidepressants, are sometimes prescribed to manage tinnitus-related stress and discomfort. However, their efficacy varies, and side effects may limit their suitability for some individuals. For patients with both hearing loss and tinnitus, hearing aids are often recommended to amplify external sounds. While they may alleviate the symptoms to some extent, they do not provide a targeted and customizable solution for tinnitus alone. Various mobile applications offer sound therapy options, allowing users to listen to different sounds or music to mask tinnitus. However, these apps may lack real-time adaptability and integration with the patient's immediate environment.

III. Methodology

The proposed system is an innovative and accessible solution for tinnitus management, introducing the "Automatic Ear-Level Sound Generator for Tinnitus" using Arduino technology. The system aims to provide both automatic and manual modes for on-demand relief and personalized interventions. In the proposed system we integrated both the technical and therapy based treatment, which will be more convenient for the patients to customise it based on their interest. The proposed system is more sensitive to capture the behaviour of the surrounding nature, the condenser microphone is the component which senses the deep silent behaviour of the surrounding. We also included the two modes to the device to provide more convenient practice to the patients, to display the mode and other information we introduced a LCD display to it. The proposed system provides more real time accuracy to the device and the treatment.

• ARDUINO UNO:

Arduino Uno is a microcontroller board based on the ATmega328P. It has 14 digital input/output pins (of which 6 can be used as PWM outputs), 6 analog Inputs, a 16 MHz quartz crystal, a USB connection, a power jack, an ICSP Header and a reset button. It contains everything

needed to support the Microcontroller; simply connect it to a computer with a USB cable or power it With an AC-to-DC adapter. Arduino Uno has a number of facilities for Communicating with a computer, another Arduino board, or other microcontrollers.

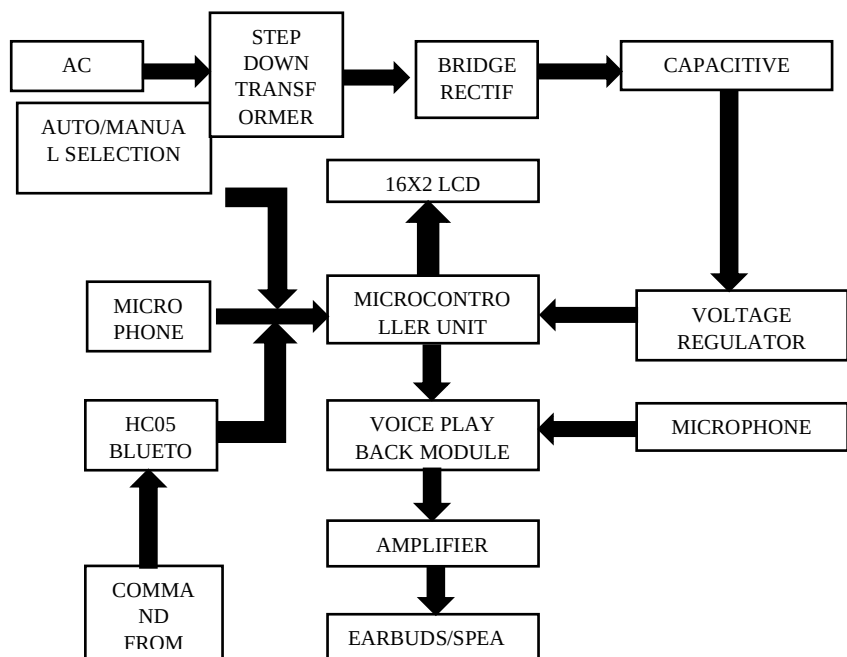

Fig.1 Block diagram of proposed system.

Components:

- 16 X 2 LCD:**

This is an LCD Display designed for E-blocks. It is 16 characters, 2-line alphanumeric LCD display connected to a single 9-way D-type connector. This allows the device to be connected to most E-Block I/O ports. The LCD display requires data in a serial format, which is detailed in the user guide below. The display also requires a 5V power supply. Please take care not to exceed 5V, as this will cause damage to the device. The 5V is best generated from the E blocks Multi Programmer or a 5V fixed regulated power supply. The 16 x 2 intelligent alphanumeric dot matrix displays is capable of displaying 224 different characters and symbols. A full list of the characters and symbols is printed on pages 7/8 (note these symbols can vary between brand of LCD used). This booklet provides all the technical specifications for connecting the unit, which requires a single power supply (+5V).

- POWER SUPPLY (7805 IC Voltage Regulator):**

A regulated power supply is very much essential for several electronic devices due to the semiconductor material employed in them have a fixed rate of current as well as voltage. The device may get damaged if there is any deviation from the fixed rate. The AC power supply gets converted into constant DC by this circuit. By the help of a voltage regulator DC, unregulated output will be fixed to a constant voltage. The circuit is made up of linear voltage regulator 7805 along with capacitors and resistors with bridge rectifier made up from diodes. From giving an unchanging voltage supply to building confident that output reaches uninterrupted to the appliance, the diodes along with capacitors handle elevated efficient signal conveyed. ICs regulator is mainly used in the circuit to maintain the exact voltage which is followed by the power supply. A regulator is mainly employed with the capacitor connected in parallel to the input terminal and the output terminal of the IC regulator. For the checking of gigantic alterations in the input as well as in the output filter, capacitors are used. While the bypass capacitors are used to check the small period spikes on the input and output level. Bypass capacitors are mainly of small values that are used to bypass the small period pulses straight into the Earth.

- TRANSFORMER:**

A transformer is an electrical device that transfers electrical energy between two or more circuits through electromagnetic induction. Electromagnetic induction produces an electromotive force within a conductor which is exposed to time varying magnetic fields. Transformers are used to increase or decrease the alternating voltages in electric power applications. It is a step down transformer in which the secondary winding is more than primary winding. Due to these windings it can able to step down the voltage. A Transformer changes electricity from high to low voltage or low to high voltage using two properties of electricity.

- **BLUETOOTH MODULE:**

The HC05 Bluetooth Module can be used in a Master or Slave configuration, making it a great solution for wireless communication. You can use it simply for a serial port replacement to establish connection between MCU and GPS, PC to your embedded project. The HC05 Bluetooth Module has 6 pins Vcc, GND, TX, RX, Key, and LED. It comes preprogrammed as a slave, so there is no need to connect the Key pin, unless you need it change it to Master Mode. The major difference between Master and Slave modes is that, in Slave mode the Bluetooth module cannot initiate a connection, it can however accept incoming connections. After the connection is established the Bluetooth module can transmit and receive data regardless of the mode it is running in. If you are using a phone to connect to the Bluetooth module, you can simply use it in the Slave mode. The default data transmission rate is 9600kbps. The range for Bluetooth communication is usually 30m or less. The module has a factory set pin of "1234" which is used while pairing the module to a phone. The HC-05 module can build a connection to other modules.

E.g. a Robot being a master and connecting to slave Bluetooth module. Or in slave mode to make a wireless bridge to a notebook.

- **VOICE PLAYBACK MODULE:**

The single voice playback (ISD18B20), which is a single-chip, single- message record/playback device. Recordings are stored into on-chip non- volatile memory, providing zero-power message storage. With the embedded Flash memory employed, data retention up to 100 years and typical 100,000 erase/record cycles can be reached. Time for recording is 8-20 seconds. Loop, jog playback and single-pass playback features are present in this module. This module having high quality voice recording and high fidelity replay. It can be used as a speaker module and can be controlled through microcontroller MCU.

- **ISD1820 VOICE RECORDER:**

Voice Record Module is based on ISD1820, which a multiple-message record/playback device. It can offer true single-chip voice recording, no-volatile storage, and playback capability for 8 to 20 seconds. The sample is 3.2k and the total 20s for the Recorder. This module use is very easy which you could direct control by push button on board or by Microcontroller such as Arduino, STM32, Chip Kit etc. From these, you can easy control record, playback and repeat and so on.

- **MICROPHONE SENSOR MODULE:**

Typical Use Cases of Condenser Microphones. Most commonly, condenser microphones are used in the studio where their superior frequency and transient response, as well as their lower self-noise, are great for capturing clean, high-fidelity recordings that are true to the sound source.

IV. Experimental results

A real-time model of an automatic ear level sound generator for tinnitus is obtained. In automatic mode, the arduino continuously monitors the surrounding noise through the condensor microphone to identify prolonged period of deep silence and generate a buzzing sound to mask the tinnitus noise inside the ear. In manual mode, it allows user-controlled treatment through Bluetooth connectivity to an external android application by which patients can customize their treatment using commands send via Bluetooth. Additionally the user can enable various applications of music therapy, sound therapy or other personalized interventions using earbud speakers.

V. Conclusion

In summary, the development of the Automatic Ear-Level Sound Generator for Tinnitus using Arduino technology represents a significant stride in the field of tinnitus management. This

innovative system combines automated detection of tinnitus absence with user-customizable interventions, offering a dynamic and versatile solution to address the challenges faced by individuals affected by tinnitus.

The proposed system, with its cost-effective Arduino-based design, aims to bridge these gaps, offering a user-friendly and adaptable tool for individuals seeking relief from tinnitus symptoms. Moreover, the emphasis on open-source collaboration and documentation promotes transparency, sharing of knowledge, and potential advancements in tinnitus management technology. By fostering collaboration among developers and researchers, the proposed system has the potential to evolve and adapt based on collective insights and innovations.

In conclusion, the Automatic Ear-Level Sound Generator for Tinnitus is poised to make a meaningful impact on the lives of tinnitus patients. Its applications range from home-based management to contributing valuable data for tinnitus research. This project not only addresses the immediate needs of those affected by tinnitus but also lays the groundwork for future advancements in the field, emphasizing the importance of accessible and user-centric solutions for tinnitus management.

VI. References

1. Zhe Liu, Lina Yao, Xianzhi Wang, Jessica J. M. Monaghan, Roland Schaette, Zihuai He and David McAlpine-"Generalizable Sample-Efficient Siamese Auto encoder for Tinnitus Diagnosis in Listeners With Subjective Tinnitus".(July 2021)
2. Jiemi Chen, Fan Pan, Ping Zhong, Tiantian He, Leiyu Qi, Jingzhe Lu, Peiyu He and Yun Zheng-"An automatic method to develop music with music segment and long short term memory for tinnitus music therapy".(July 2020)
3. Justyna Kutyba, Elzbieta Gos, Wieslaw Wiktor Jedrzejczak, Danuta Raj-Koziak, Lucyna Karpiesz, Iwona Niedzialek, Henryk Skarzynski and Piotr Henryk Skarzynski-"Effectiveness of tinnitus therapy using a mobile application".(March 2021)
4. Haiyan Wang, Dongmei Tang, Yongzhen Wu, Li Zhou and Shan Sun-"The state of the art of sound therapy for subjective tinnitus in adults".(August 2020)
5. Wen-Hui Hsieh, Wen-Ting Huang and Hung-Ching Lin-"Investigation of the effect of cochlear implantation on tinnitus, and its associated factors".(March 2020)
6. Richard Gault, Thomas Martin McGinnity and Sonya Coleman-"Perceptual modelling of tinnitus pitch and loudness".(June 2020)
7. Dylan A. Levy, Joshua A. Lee, Shaun A. Nguyen, Theodore R. McRackan, Ted A. Meyer and Paul R. Lambert-"Cochlear Implantation for Treatment of Tinnitus in Single-sided deafness: A Systematic Review and Meta-analysis".(August 2020)
8. Stefan Schoisswohl, Berthold Langguth and Martin Schecklmann-"Short-term Tinnitus suppression with electric-field guided rTMS for individualizing rTMS treatment: A technical feasibility report". (February 2020)
9. Constanze Riha, Dominik Guntensperger, Tobias Kleinjung and Martin Meyer-"Accounting for Heterogeneity: Mixed-Effects Models in Resting-State EEG Data in a Sample of Tinnitus Sufferers".(April 2020)
10. Muntazir Mehdi, Constanze Riha, Patrick Neff, Albi Dode, Rudiger Pryss, Winfried Schlee, Manfred Reichert and Franz J. Hauck-"Smartphone apps in the context of Tinnitus: Systematic Review".(March 2020)
11. Tobias Kleinjung and Berthold Langguth-"Avenue for future Tinnitus treatments".(February 2020)
12. Martin Jensen, Eva Huttenrauch, Jennifer Schmidt, Gerhard Andersson, Mira-Lynn Chavanon and Cornelia Wei-"Neurofeedback for tinnitus: study protocol for a randomised controlled trial assessing the specificity of an alpha/delta neurofeedback training protocol in alleviating both sound perception and psychological distress in a cohort of chronic tinnitus sufferers".(March 2020)
13. Brendan Conlon, Berthold Langguth, Caroline Hamilton, Stephen Hughes, Emma Meade, Ciara O Connor, Martin Schecklmann, Deborah A. Hall, Sven Vanneste, Sook Ling

Leong,Thavakumar Subramaniam,Shona D'Arcy,Hubert H. Lim-"Bimodal neuromodulation combining sound and tongue stimulation reduces tinnitus symptoms in a large randomized clinical study".(October 2020)

14. Rilana F F Cima,Dimitris Kikidis,Birgit Mazurek,Haúla Haider,Chistopher R Cederroth,Arnaud Norena,Alec Lapira,Athanasios Bibas,Derek J Hoare-"Tinnitus healthcare:a survey revealing extensive variation in opinion and practices across Europe".(January 2020)

15. Jin Woo Choi,HyunJoo Nahm,Jung Eun Shin and Chang-Hee Kim-"Temporomandibular joint herniation into the middle ear:A rare cause of mastication-induced tinnitus".(November 2019)

16. Roshni Biswas and Deborah. A. Hall-"Epidemiology of Tinnitus".(March 2020)

17. Kelly K.S. Assouly,Jan A.A. van Heterena,Robert J. Stokroosa,Inge Stegema, and Adriana L. Smita-"Cochlear implantation for patients with tinnitus–A systematic review".(November 2020)

18. Kaoru Ogawaa,Hiroaki Satob,Mariko Takahashi,Tetsuro Wada,Yasushi Naitoe,Tetsuaki Kawasef,Shingo Murakami,Akira Hara and Sho Kanzaki-"Clinical practice guidelines for diagnosis and treatment of chronic tinnitus in Japan".(October 2019)

19. Don J. McFerran,David Stockdale,Ralph Holme,Charles H. Large andDavid M Baguley-"Why is there no cure for Tinnitus?".(August 2019)

20. Annemarie Van der Wal,Tine Luyten,Emilie Cardon,Laure Jacquemin,Olivier M. Vanderveken,Vedat Topsakal,Paul Van de Heyning,Willem De Hertogh,Nancy Van Looveren,Vincent Van Rompaey,Sarah Michiels and Annick Gilles-"Sex differences in the response to different Tinnitus treatment".(May 2020)

ZAMONAVIY BULUTLI HISOBLASH TIZIMLARINING TAHLILI

Karimov Abdukodir Abdisalomovich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

karimovabduqodir041@gmail.com

Olimov Iskandar Salimboyevich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

iskandar.olimov@mail.com

a Farida Yunus qizi

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

afarida0630@gmail.com

Annotatsiya.

Ushbu maqolada axborot texnologiyalarining bir qismiga aylangan Bulutli hisoblash tizimlari va provayderlari tahlili amalga oshirilib, ularning xususiyatlari, imkoniyatlari, xavfsizlikni ta'minlash choralari keltirilgan.

Kalit so'zlar: AWS, Google Cloud Datastore, Elastic Block Storage, Identity and Access Management, Active Directory.

Annotation.

This article analyzes cloud computing systems and providers that have become a part of information technologies, their features, capabilities, and security measures are presented.

Key words: AWS, Google Cloud Datastore, Elastic Block Storage, Identity and Access Management, Active Directory.

Аннотация.

В данной статье анализируются системы и провайдеры облачных вычислений, ставшие частью информационных технологий, представлены их особенности, возможности и меры безопасности.

Ключевые слова: AWS, Google Cloud Datastore, Elastic Block Storage, управление идентификацией и доступом, Active Directory.

Bulutli hisoblash tizimlari foydalanuvchilarga internet orqali ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, internet xizmlaridan foydalanish va fizik qurilmalardan virtual foydalanish imkoniyatini

taqdim etadi. Hozirgi kunda Amazon, Google, IBM, Microsoft, Salesforce va boshqa shu kabi yirik tashkilotlar borki, aynan bulutli texnologiyalarni keng joriy etish va uning ortidan daromad olish bilan shug'ullanishadi. Ammo shuni takidlash joizki, bulutli texnologiyalarning imkoniyati ortishi bilan unga bo'ladigan tahditlar, ma'lumotlarning o'g'irlanishi yoki tarmoqda yo'qolishi kabi holatlar yuzaga keladi. Ularni bartaraf etish uchun xavfsizlikning turli xil yondashuvlari va usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. 1-jadval. eng mashhur bulutli hisoblash platformalari keltirilgan.

1-jadval.

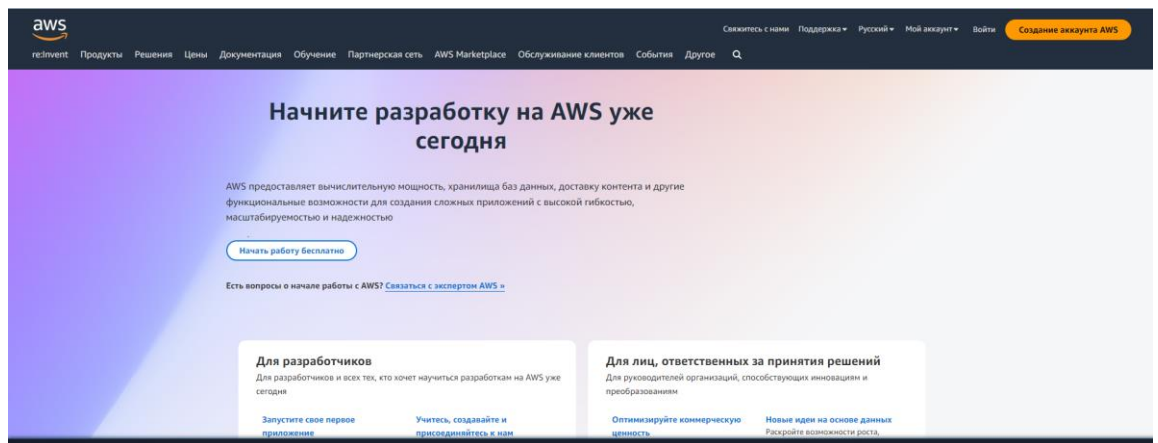
Eng mashhur bulutli hisoblash platformalari			
Nomi	IaaS	PaaS	SaaS
Amazon Web Services	+	+	+
IBM Cloud	+	+	
Google Cloud	+	+	
Microsoft Azure	+	+	
Oracle Cloud	+	+	+
App Cloud (SalesForce)		+	
SAP Cloud		+	

Turli xil bulutli platformalar uchun eng mashhur funktsionallikning mosligini ko'rsatadi.

2-jadval.

Bulutli hisoblashda turli provayderlarning imkoniyatlari			
	Google Cloud	Amazon Web Services	Microsoft Azure
Virtual mashinalar	Google Compute Engine	Amazon EC2	Azure Virtual Machines
Veb-ilovalarni ishga tushirish	Google App Engine	AWS Elastic Beanstalk	Azure Cloud Services
Konteyner ilovalari	Google Kubernetes Engine	Amazon EC2 Container Service	Azure Container Service
Ma'lumotlar bazasi	Google Cloud Bigtable	Amazon DynamoDB	Azure Cosmos DB
Ma'lumotlar bazasi	Google BigQuery	Amazon Redshift	Microsoft Azure SQL Database
Serversiz arxitektura yordamida ilovalar yaratish	Google Cloud Functions	AWS Lambda	Azure Functions
Ma'lumotlar bazasi	Google Cloud Datastore	Amazon DynamoDB	Cosmos DB
Ma'lumotlar ombori	Google Storage	Amazon S3	Azure Blob Storage

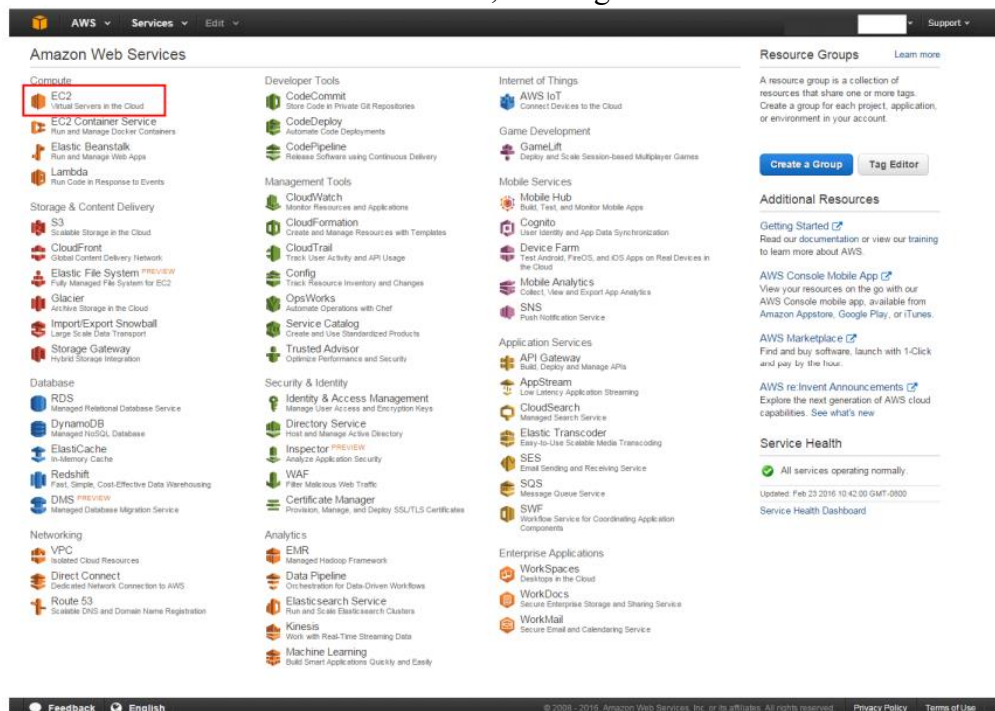
Amazon Web Services bulutli hisoblash platformasi: Amazon Web Services bulutli hisoblash platformasining imkoniyatlari quyidagilardan iborat: (<https://aws.amazon.com/ru>) 2002 yildan beri foydalanuvchilar uchun mavjud. Platformaning imkoniyatlariga kirish uchun siz foydalanuvchi akkauntini yaratishingiz kerak. Ma'lumot olish uchun bepul hisob yaratish mumkin. Biroq, ro'yxatdan o'tish jarayonida shaxsni tasdiqlash uchun bank kartasi ma'lumotlarini (VISA, MasterCard va boshqalar) taqdim etish kerak bo'ladi (bank kartasi ma'lumotlarining dolzarbligini tekshirish uchun hisobda 1 dollar mavjudligi). Bulutli xizmatlardan foydalanishning birinchi yili bepul bo'ladi, kelajakda ular o'chirib qo'yilmasa, to'lovlar qo'llanila boshlaydi.

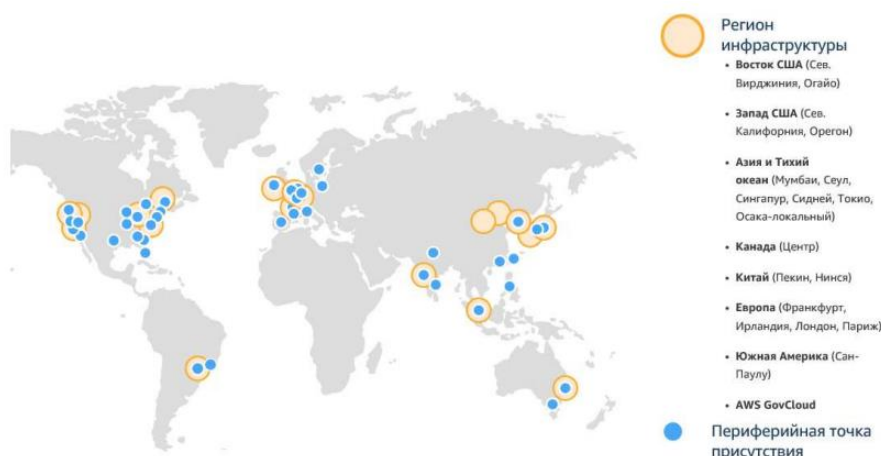
1-rasm. Amazon Web Services platformasida foydalanuvchi yaratish uchun Boshlang'ich sahifa

Birinchi yil uchun quyidagilar bepul taqdim etiladi:

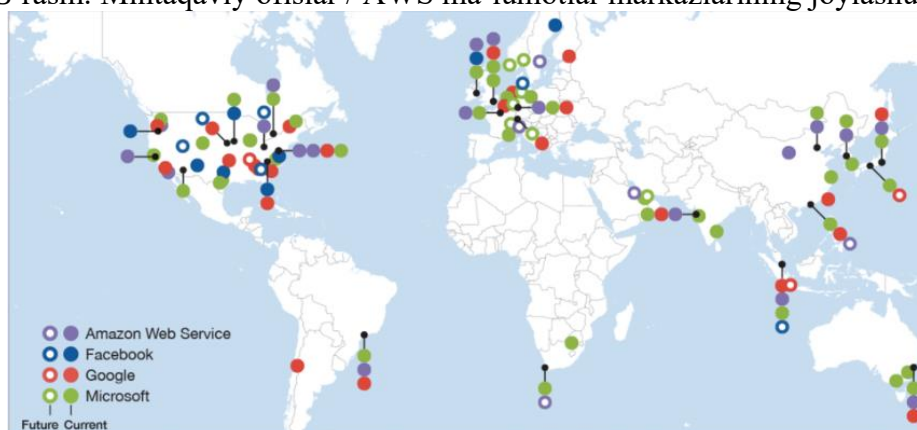
- faqat Amazonda EC2 Linux Micro Instance asosidagi virtual mashinalar, umumiy foydalanish vaqti yiliga 750 soat;
- 15 Gb qayta ishlangan ma'lumotlar kvotasi bilan Elastic Load Balancer xizmatidan 750 soat foydalanish;
- 10 gigabayt Amazon Elastic Block Storage (EBS) blok saqlash xizmati. Bepul EBS chegarasi, 1 million kiritish/chiqarish operatsiyasi, 1 Gb tezkor xotira, 10 000 ta get so'rovlari 1 000 ta put joylashtirish so'rovlarini o'z ichiga oladi;
- 5 GB Amazon Simple Storage Service (S3) xotirasi. Bepul S3 limitiga 20 ming get so'rov va 2 ming put so'rov kiradi;
- 30 Gb kiruvchi va chiquvchi trafik teng nisbatda;
- Amazon SimpleDB bilan 25 soat ish va ma'lumotlar uchun 1 GB;
- Amazon Simple Queue xizmatidan foydalangan holda 100 ming so'rov;
- Amazon Simple Notification xizmatidan foydalanishda 100 ming so'rov, 100 ming HTTP bildirishnomasi va 1000 ta elektron pochta xabarnomasi;
- Amazon Cloudwatchda 10 ta ko'rsatkich, 10 ta ogohlantirish va 1 million API so'rovi.

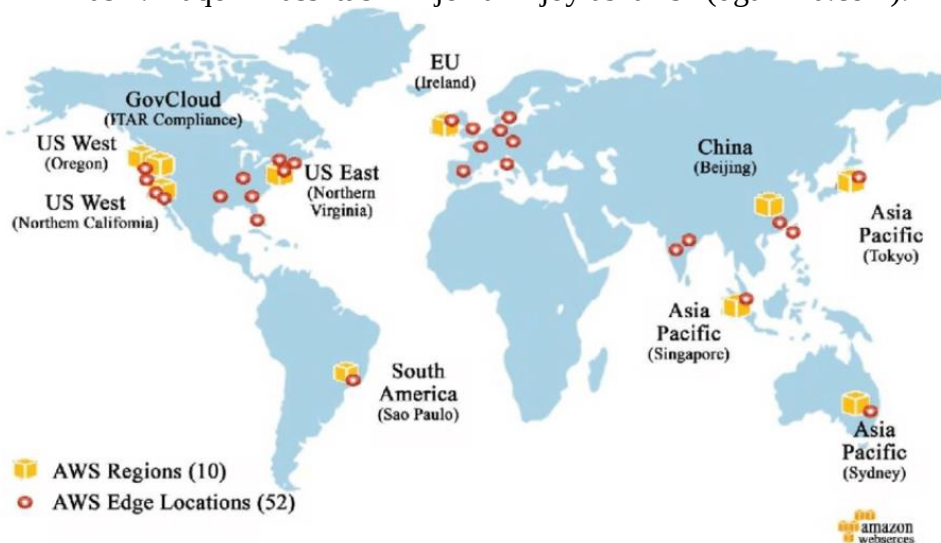
2-rasm. Amazon Web Services portalida bulut xizmatlarini tanlash

3-rasm. Mintaqaviy ofislar / AWS ma'lumotlar markazlarining joylashuvi

4-rasm. Yuqori masshtabli mijozlarni joylashtirish (dgtlinfra.com).

5-rasm. Amazon bulutli ma'lumotlar markazlarining joylashuvi ko'rsatilgan xarita.

Xavfsizlik, identifikatsiya va muvofiqlik talablari:

- kirishni boshqarish va shifrlash kalitlari (AWS Identity and Access Management, IAM);
- ierarxik bog'liq ma'lumotlarni saqlash uchun bulutli kataloglarni yaratish xizmati (Amazon Cloud Directory);
- foydalanuvchining mobil va Internet ilovalariga kirishini identifikatsiyalash, avtorizatsiya qilish va nazorat qilishni boshqarish (Amazon Kognito);
- hodisalar jurnallarini tahlil qilish asosida tahdidlarni aniqlash xizmati (Amazon GuardDuty);

- muvofiqlikni ta'minlash va ilovalar xavfsizligini yaxshilashga yordam beruvchi avtomatlashtirilgan xavfsizlikni baholash xizmati (Amazon Inspector);
- avtomatik aniqlash, tasniflash va himoya qilish uchun mashinali o'qitish texnologiyalariga asoslangan xavfsizlik xizmati (Amazon Macie);
- AWS xizmatlaridan foydalanish uchun SSL/TLS sertifikatlarini taqdim etish, joylashtirish xizmati (AWS sertifikat menejeri);
- AWS bulutida shaxsiy shifrlash kalitlarini oson genertsiyalash va foydalanish (AWS CloudHSM); uchun bulutli boshqariluvchi xavfsizlik apparat moduli (HSM).
- Active Directory katalog va boshqaruvi (AWS Directory Service);
- shifrlash kalitlarini yaratish va boshqarish xizmati (AWS Key Management Service);
- bir nechta AWS hisoblari uchun siyosatga asoslangan boshqaruv xizmati (AWS Organizations);
- yagona tizimga kirish texnologiyasidan foydalangan holda autentifikatsiya xizmati (AWS Single Sign-On);
- DDoS hujumlaridan himoya qilish (AWS Shield);
- veb-trafikni filtrlash (AWS WAF);
- xavfsizlik va SLA muvofiqligi hisobotlari (AWS Artifact).

Amazon Web Services (AWS) AWS resurslariga xavfsiz kirishni ta'minlashda muhim bo'lgan bir nechta autentifikatsiya mexanizmlarini (AWS Signature v4, OpenID Connect, SAML 2.0 va boshqalar) qo'llab-quvvatlaydi.

Quyidagi jadvalda AWS qo'llab-quvvatlaydigan mumkin bo'lgan autentifikatsiya mexanizmlari ko'rib chiqiladi.

3-jadval

AWS da mavjud autentifikatsiya mexanizmlari

Autentifikatsiya mexanizmi	AWS front-end xizmati	AWS backend xizmati	m2m aloqa uchun yaxshimi?
AWS Signature v4	Hammasi	AWS Security Token Service (AWS STS)	ha
Mutual TLS	AWS IoT Core Amazon API Gateway	AWS STS	ha
OpenID Connect	Amazon Cognito - Amazon API Gateway	AWS STS	ha
SAML	- Amazon Cognito AWS Identity and Access Management (IAM)	AWS STS	ha
Kerberos	n/a	AWS STS	ha
Microsoft Active Directory communication	AWS IAM Identity Center - Some AWS services (see Notes)	AWS STS	ha
IAM Roles Anywhere	AWS Identity and Access Management (IAM)	AWS STS	ha

Xulosa

Mazkur maqolada ommabop bulutli hisoblash platformalarining tahlili amalga oshirilib, ulardagi imkoniyatlar kengroq yoritildi. Bundan tashqari bulutli hisoblash tizimlari provayderlari funksialligi keltirilib o'tildi. Bulutli hisoblashda turli provayderlarning imkoniyatlari tahlili

amalgam oshirildi. Thlil natijasiga ko'ra Amazon Web Services xavfsizlik va imkoniyatlar kengligi bilan yuqori natijalarni taqdim qildi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Kiberxavfsizlik asoslari. S.K.Ganiyev, A.A.Ganiyev, Z.T.Xudoyqulov 2020 yil 4 iyul – sonli bayonnoma.
2. 1. John r. Vaccasen J. Cloud Computing Security Foundations and Challenges, 2017. – C. 3-11.
3. Abdukodir Karimov, Iskandar Olimov, Khusniddin Berdiyev, Umida Tojikabarova, Otabek Tursunov “Cloud Computing Security Challenges and Solutions” 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies: Applications, Trends and Opportunities(ICISCT)
4. Zarif Khudoykulov, Abdukodir Karimov, Ravshan Abdurakhmanov “Authentication in Cloud Computing: Open Problems” Proceedings of the Fourth International Conference on Electronics and Sustainable Communication Systems (ICESC-2023) IEEE Xplore Part Number: CFP23V66-ART; ISBN: 979-8-3503-0009-3
5. <https://aws.amazon.com/ru>
6. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
7. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crijp-03-06-10>
8. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
9. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
10. Ikrom Kulonov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: pticisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
11. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

INCORPORATING GENERATIVE AI INTO INDUSTRIAL DESIGN: IMPROVING BOTH PROCESS AND EDUCATION

Kavya K

Assistant Professor, Information Technology Department, Sambhram
University, Jizzax, Uzbekistan

Annotation.

The integration of generative artificial intelligence (AI) propels advancements in product ideation, development, and production within industrial design. Through the automated generation of design alternatives, AI fosters creativity, streamlines efficiency, and tackles intricate design obstacles. This study delves into the impact of generative AI on improving the design process and the educational frameworks that equip designers for the future. By examining case studies, applications, and technological advancements, this investigation underscores how AI not only enhances the capabilities of industrial designers but also necessitates new educational methods to ensure the successful integration of these tools into the design curriculum.

Keywords: GENERATIVE AI, INDUSTRIAL DESIGN PROCESS, EDUCATION

1.Introduction

An application of machine learning called generative AI has become a game-changing tool in industrial design, providing new capabilities that alter conventional design processes. It produces design solutions using input parameters including material characteristics, structural specifications, and performance objectives. Through the simplification of ideation, optimization of material utilization, and facilitation of customization, this article seeks to investigate how generative AI improves the design process. The article also discusses how education is changing and how it has to change to prepare designers for a time when AI tools will be used extensively in the creative process.

Generative AI in Industrial Design Process By streamlining intricate design procedures, automating and boosting creativity, and opening up new avenues for product creation, generative AI is transforming the industrial design industry. Artificial intelligence may now produce design alternatives on its own based on inputs like goals, materials, and restrictions by utilizing machine learning algorithms. Every stage of the design process, from developing the initial concept to manufacturing, is significantly impacted by this paradigm shift. Generative AI also describes systems that, given input parameters, employ algorithms to create content—like designs, pictures, or even 3D models—on their own. With the help of this technology, industrial designers may quickly investigate hundreds of possible design ideas, frequently revealing creative and refined forms that a human designer might not have thought of on their own.

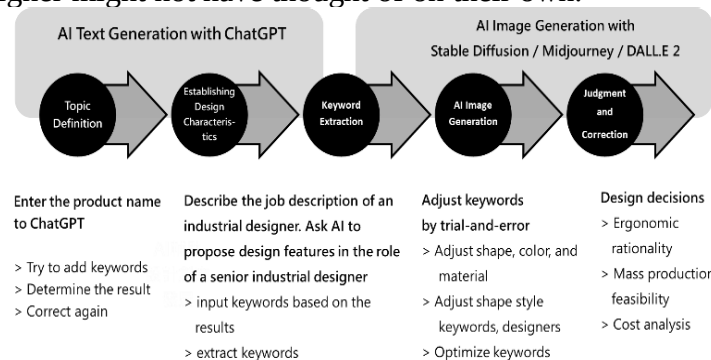

Fig. 1: Action Items for Generative AI in Industrial Design

Developing Concepts and Ideas

Generative AI helps designers during the ideation stage by quickly producing a variety of design choices according to predetermined criteria. This is in contrast to conventional approaches, where the designer's imagination and expertise are the main sources of ideation. AI allows designers to experiment with more options, such as shapes and forms that might not be immediately obvious when using manual design methods. For instance, Auto-desk Generative Design. With the use of this application, designers may create a vast diversity of design solutions by entering limitations, production techniques, and material qualities. AI has been utilized by automakers like General Motors to create seat brackets, which are 20% stronger and 40% lighter than conventionally built parts.

The Optimization of Structures

Design optimization for strength, weight, and material efficiency is one area where generative AI is especially helpful. Through performance and material consumption simulation, AI-generated designs can minimize material waste while meeting stringent functional requirements. This is particularly critical in industries like aerospace, where substantial cost and energy savings result from component weight reduction.

For instance, Airbus: The aerospace corporation created an ideal partition for its A320 airplane using generative AI. In comparison to traditional designs, the AI-generated design produced a component that was 45% lighter while preserving structural integrity.

Adaptability and Individualization

Generative AI creates designs based on user preferences, allowing for mass

customization. As businesses increasingly offer customized products that meet the specific needs of each customer, this skill is especially pertinent to consumer product design. With the help of AI, designers can quickly create and alter designs in response to user input, providing scalability and customization.

For instance, Nike: a well-known shoe company that employs AI to create unique shoe designs from each person's foot scans. By optimizing each shoe for the wearer's foot shape and motion, this method improves both comfort and performance

Education for Design and Generative AI

Educational institutions need to change as generative AI becomes increasingly integrated into the design process in order to equip upcoming designers to collaborate with these cutting-edge technologies. It is imperative that traditional design education, which emphasizes manual skills like sketching and CAD modeling, change to incorporate competencies in data analysis, artificial intelligence, and algorithm-driven design.

Using AI to Teach Design

To make sure students understand how to connect with and control these systems, design programs need to include AI technologies in their curriculum. In order for students to apply AI to enhance their design skills, courses should cover the fundamentals of machine learning, algorithmic design, and data-driven creativity.

Cooperation Between AI and Designers

Promoting a collaborative approach between designers and AI should be a key area of education. Students should be taught how AI can be a creative collaborator, providing fresh viewpoints and improving design results, rather than being seen as a substitute for human innovation.

Designing AI with Ethics in Mind

The ethical ramifications of AI in design should also be covered in educational programs. Important subjects for conversation include concerns about data privacy, intellectual property, and possible prejudice in AI-generated designs. Pupils need to be prepared to handle these difficulties in a responsible manner.

Generative AI's Future Prospects in Industrial Design and Education

There is great potential for generative AI in industrial design in the future. With the ongoing development of AI technologies, we may anticipate

AI-powered creativity: AI tools will help designers more and more with creative tasks, allowing them to experiment with form and function in hitherto unexplored areas.

Deeper interaction with CAD tools: AI will be able to work more smoothly with CAD software, enabling real-time AI-generated recommendations when designing.

Sustainability powered by AI: AI will be essential in advancing sustainability by improving product designs to utilize less energy and materials.

The development of design education will continue as educational establishments integrate AI-powered design tools into their foundational courses and inspire students to view AI as a collaborator in the creative process.

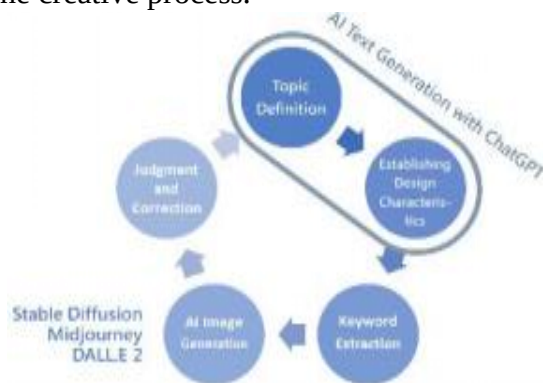

Fig.2 Generative AI aids design creativity.

Fig. 3 Using Generative AI for Design Education

Conclusion

Generative AI is automating the creation of creative, efficient design solutions, hence revolutionizing the industrial design process. It increases innovation, speeds up the development process, and provides never-before-seen levels of personalization. But as AI becomes more and more integrated into the design process, the business and academic institutions need to confront the issues it raises, such as data quality, ethical issues, and the changing role of designers. The entire promise of generative AI may be achieved through thoughtful integration of AI into design practice and education, paving the way for a more inventive, efficient, and sustainable design future.

References

1. N. Oxman (2016). "Age of Entanglement: The Role of Materiality in Digital Design." 168–184 in Design Studies, 47.
2. Fitzmaurice, G., Kazi, R. H., Grossman, T., and Chevalier, F. (2017). "DreamSketch: Early Stage 3D Design Explorations with Sketching and Generative Design." ACM Symposium on User Interface Software and Technology (UIST) Proceedings, 2017.
3. Autodesk (2021). "Generative Design: Empowering Designers to Achieve More."
4. Kazakov, V. A., and J. S. Gero (2018). "The Future of AI in Design: Implications for Creativity and Collaboration." 32(3), 265-278; AI EDAM (Artificial Intelligence for Engineering Design, Analysis and Manufacturing).
5. M. A. Schnabel (2017). "Designing with Generative Systems: An Exploration of AI's Role in the Future of Architecture and Industrial Design." 119–138 in Design Studies, 54.

UMUMKASBIY FANLARNI O‘QITISHDA VIRTUAL TA’LIM TEKNOLOGIYALARINING O‘RNI

Murodov Farrux O‘tkirjon o‘g‘li
Jizzax Sambhram universiteti assistenti
mfarrux2309@gmail.com

Annotatsiya.

Dunyo miqyosida rivojlangan oliy ta’lim muassasalarida ilg‘or texnologiya va dasturiy ta’lim vositalaridan keng foydalanishga katta e’tibor qaratilayotganligini hisobga olsak, o‘qitishning zamonaviy usullarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan integratsiyalashni taqozo etadi. Bu borada rivojlangan mamlakatlarda talabalarning kasbiy kompetentligi, jumladan, axborot-texnologik kompetensiyasini rivojlantirishning samarali modellarini ishlab chiqish, interaktivta’lim muhitini tashkil etish va amalga oshirishning didaktik ta’minotini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada yuqoridagi fikrlarni e’tiborga olgan holda texnika yo‘nalishlioliy ta’lim muassasalarida umumkasbiy fanlarni o‘qitish sifatini oshirish masalasi “Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fani misolida qaralgan.

Kalit soʻzlar: virtual taʼlim, oʻquv jarayoni, virtual didaktik vositalar, ishchanlikmuhiti, axborot-texnologik kompetensiya, virtual taʼlim.

Аннотация.

Учитывая, что в развитых высших учебных заведениях мира большое внимание уделяется широкому использованию передовых технологий и программных средств обучения, необходимо интегрировать современные методы обучения с информационно-коммуникационными технологиями. В связи с этим в развитых странах важна разработка эффективных моделей развития профессиональной компетентности студентов, в том числе информационно-технологической, а также совершенствование дидактического обеспечения организации и реализации интерактивной среды обучения.

В данной статье, с учетом вышеизложенного, вопрос повышения качества преподавания общепрофессиональных предметов в технических вузах рассматривается на примере предмета «Информационные технологии в технических системах».

Ключевые слова: виртуальное образование, образовательный процесс, виртуальные дидактические средства, рабочая среда, информационно-технологическая компетентность, виртуальное образование.

Annotation.

Taking into account that in developed higher education institutions around the world, great attention is paid to the wide use of advanced technology and software education tools, it is necessary to integrate modern teaching methods with information and communication technologies. In this regard, in developed countries, it is important to develop effective models for developing students' professional competence, including information-technological competence, and to improve didactic support for the organization and implementation of an interactive learning environment.

In this article, taking into account the above points, the issue of improving the quality of teaching general professional subjects in technical higher education institutions is considered on the example of the subject "Information technologies in technical systems".

Key words: virtual education, educational process, virtual didactic tools, work environment, information-technological competence, virtual education.

Kirish.

Bugungi kunda mamlakatimiz taʼlim tizimida olib borilayotgan keng qamrovli islohatlar ilgʻor xorijiy taʼlim tajribasini oʻrganish, tahlil etish hamda taʼlim muassasalari sharoitlariga moslashtirishning ijtimoiy-pedagogik va didaktik xususiyatlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Hozirgi jamiyatni taraqqiy ettirish bosqichida “bilimli” taʼlim yondoshuvidan kompetentlikka yoʻnaltirilgan taʼlim tizimiga oʻtish hamda bitiruvchilarda egallanishi koʻzda tutilayotgan kasbga doir shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida qaralmoqda [7].

Adabiyotlar tahlili.

Xorijiy taʼlim tajribalarini umumlashtirish asosida oliy taʼlim tizimida axborot- taʼlim portallarini shakllantirish, modellashtirish usullarini ichida qamrab olgan virtual taʼlim texnologiyalari va vositalarini yaratish, talabalarda mavjud texnik jarayonlarda kreativ texnologik gʻoyalarini qoʻllash qobiliyatlarini shakllantirish borasida samarali ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Mamlakatimizdagi texnika oliy taʼlim muassasalarida boʻlajak muhandislarda axborot-texnologik kompetensiyalarini shakllantirishda umumkasbiy fanlarni oʻqitish jarayonini takomillashtirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Shu borada Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari sohasida taʼlim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”¹ qarorida axborot texnologiyalari sohasidagi oʻquv dasturlari va uslublarini takomillashtirish, taʼlim muassasalarining IT-kompaniyalar bilan oʻzaro hamkorligini kuchaytirish boʻyicha aniq vazifalarni amalga oshirish belgilab qoʻyilgan. Bunda, taʼlim muassasalarida IT yoʻnalishi boʻyicha umumkasbiy fanlarini oʻqitish samaradorligini oshirish, texnika yoʻnalishidagi oliy taʼlim muassasalarida “Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari”

fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda o'qituvchilar va talabalarning ulardan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish hamda yangi metodikalarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Jamiyatimizning turli sohalarida faoliyat ko'rsatuvchi mutaxassislarning professionallik darajasi ularning kompyuter texnologiyalarini egallaganligi bilan ham belgilanadi. Shubhasiz, ta'lim jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan maqsadli foydalanishni yo'lga qo'yish zarurdir. Shunday ekan virtual ta'lim vositalari o'quv jarayonini axborotlashtirishning istiqbolliyo'nalishlaridan biri hisoblanadi[7].

Metodlar.

Texnika oliy ta'lim muassasalaridagi "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanini o'qitish jarayonida virtual ta'lim vositalaridan foydalanish hamda darslarda virtual texnologiyalarining qo'llanilishi talabalarda o'qishga bo'lgan motivatsiyasini, fanga bo'lgan qiziquvchanligini va ta'lim samaradorligini oshirishda yordam beradi. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim tizimida zamonaviy raqamli texnologiyalarining virtual dasturiy vositalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida talabalarga turli fanlardan bilim beruvchipedagog kadrlarni zamonaviy dasturiy vositalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi axborot-texnologik kompetentligini shakllantirish, ta'lim tizimini texnik va dasturiy jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin.

"Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanini o'qitish muammolariga qaratilgan ilmiy izlanishlar o'tkazishdan maqsad o'qitish va o'rgatishning, samaradorligin oshirishni ta'minlovchi metodlarni ishlab chiqish va ularni amalda qo'llash, o'qitishda ta'lim va axborot kommunikatsion texnologiyalarni qo'llashga doir masalalarni yechishni o'rganishdan iboratdir.

"Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanini o'qitish metodikasi o'z mazmun mohiyatini boyitishda, yangilashda mavjud hodisa va jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan metodlari bilan o'rganadi.

Har qanday pedagogik texnologiya, jumladan umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan texnologiya ham o'zaro hamkorlik, muloqot, ularning bir-birlariga ta'sirlari eng zamonaviy talablarga javob bergan holda, o'qituvchi ta'lim- tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish tamoyillari, yo'llari, umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metod va uslublar, talabalar shaxsi faoliyatni to'g'ri tashkil etish, ular bilan hamkorlik qilish, muloqotga kirishish, pedagogik faoliyatini tashkil etish jarayonida yuzaga keluvchi muammo va qarashlarnibirgalikda hal etish, auditoriyada ijodiy hamkorlik, ishchanlik muhitini hosil qilishga doir shakl va metodlar bilan qurollangan bo'lishi lozim.

Ushbu fanning ilmiy tadqiqot metodlari deganda yosh avlodni tarbiyalash, bilim berish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, bilish va bildirish yo'llari, metodlari va vositalari majmui tushuniladi. Bu fanning ilmiy tadqiqot metodlari qanchalik rivojlansa hamda takomillashtirilsa, ta'lim- tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yuksaladi.

Obyektiv dunyoni bilish nazariyasida "nimani o'rganish va o'rgatish kerak, kimniva qanday tarbiyalash lozim" degan masalalar mavjud bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqdir. O'qituvchi faqat o'qitishning qonuniyatlarini bilishgina emas, balki ularni amalga oshirish uchun qulay sharoitlarni yaratib bera olishi ham muhim. Bunga ayrim yetakchi boshlang'ich qonuniyatlarni chuqur tushunish va ularni o'quv jarayonida qo'llash orqali erishiladi. Bunday qonuniyatlarni didaktikada ta'lim tamoyillari yoki didaktik tamoyillar deb nom olgan.

Ta'limning moddiy vositalari boshqacha tarzda didaktik vositalar deb ataladi. Didaktik vositalar ko'pincha hissiy modallikka ko'ra tasniflanadi (qaysi sezgi organlariga va ma'lumotni taqdim etish usullariga qarab, ular ta'lim jarayoniga ta'sir qiladi). Shu asosda didaktik vositalarni mavjud tasnifiga asoslanib, ularning asosiy turlarini ta'kidlaymiz:

umumiy maqsadli dasturiy ta'minotga xizmat ko'rsatish vositalari;

elektron simulyatorlar;

talabalarning malaka, ko'nikma va bilim darajasini o'lchash va nazorat qilish uchun mo'ljallangan dasturiy ta'minot;

simulyatsiya va matematik modellashni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan dasturiy ta'minot;

ma'lumotnoma ma'lumotlarini qidirish tizimlari;
laboratoriya dasturlari (virtual va masofaviy kirish);
elektron darsliklar;

avtomatlashtirilgan o'qitish tizimlari;

ekspert o'qitish tizimlari;

sanoat tizimlari, shuningdek, kasbiy faoliyatni avtomatlashtirish vositalari bo'lgan ularning analoglari va boshqalar.

“Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanidan yaratiladigan didaktik vositalarga qo'yiladigan talablar:

Didaktik vositalar – o'quv materialini taqdim etishning tushunchali, obrazli va harakatli komponentlarining o'zaro bog'liqligiga tayangan holda qurilishi.

Didaktik vositalar o'quv materialini yuqori tartibli tuzilma ko'rinishida ta'minlashi. Fanlararo mantiqiy o'zaro bog'liqlikning hisobga olinishi.

Didaktik vositalarda ta'lim oluvchiga o'quv materialini bosqichmabosqich o'zlashtirganligini turli xildagi nazoratlarni amalga oshirish asosida aniqlash imkoniyatlarining yaratilishi[10].

Didaktik vositalarni ishlab chiqish va foydalanishga qo'yilgan umumiy talablarni hisobga olish bilan bir qatorda, uni yaratishning muvaffaqiyatliliigi va sifatiga ta'sir qiluvchi bir qator psixologik talablar ham qo'yiladi.

Quyida didaktik vositalarga qo'yiladigan psixologik talablar keltirilgan:

didaktik vositalarda o'quv materialini namoyish qilish nafaqat verbal, balki kognitiv jarayonning sensorik va namoyish qilish holatlariga ham mos kelishi kerak. Pedagogik dasturiy vositalar qabul qilish, diqqat, fikrlash, tasavvur qilish, xotirada saqlash kabi psixologik jarayonlar xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak;

didaktik vositalardagi o'quv materialini ta'lim oluvchilarning yoshini, tayanch bilimlarini inobatga olib tuzulishi kerak;

didaktik vositalar obrazli va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Virtual ta'lim texnologiyalariga asoslangan ta'lim ahamiyatli darajada texnik va dasturiy infrastrukturaga tayanadi. Shuning uchun virtual ta'lim texnologiyalarini yaratishda hisobga olinishi zarur bo'lgan tamoyillardan biri o'quv materialini taqsimlash tamoyil hisoblanadi. Virtual didaktik vositalarni ishlab chiqishda hisobga olinishi kerak bo'lgan ikkinchi muhim tamoyil o'quv materialini interaktivligidir. Virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, axborot texnologiyalari haqidagi bilimlarni o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini maksimal darajada hisobga olishga imkon beradi. Bu pedagog tomonidan ta'lim oluvchiga kompyuter vositasida o'quv axborotlarini yetkazib berishda juda ham muhimdir. Shu tarzda, virtual didaktikishlanmalar yaratishda hisobga olinishi lozim bo'lgan uchinchi tamoyil bu o'quv axborotlarini multimediali taqdim qilishdir.

Ta'lim metodlari - o'qitishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish usullarini hamda o'quv materialini nazariy va amaliy yo'naltirish yo'llarini anglatadi. O'qitish metodlari ta'lim jarayonida ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyatining qanday boyishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda ta'lim oluvchilar qanday ish-harakatlarini bajarishlari kerakligini belgilab beradi. Shuningdek, ta'lim metodi o'qituvchi va talabalarning o'qish vazifalarini bajarishga qaratilgan nazariy va amaliy bilish faoliyati yo'lidir. Ta'lim metodlari oldiga qo'yiladigan talablardan yana biri – bu bilimlarning asosli va puxta bo'lishi.

Virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda “texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanini kasbga yo'naltirib o'qitish va talaba tomonidan o'zlashtirilayotgan bilimlarni kelgusi kasbiy faoliyatida tutgan o'rnini tushunib etishiga, nazariya bilan amaliyotning birligiga erishishi, uning istiqbolli motivatsiyasini vujudga keltirish orqali shaxsning barkamolligi ta'minlanishi asoslanadi.

“Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda virtual didaktik vositalarini qo‘llash quyidagilarga imkoniyat yaratadi:

ta’limning gumanizatsiyalashuvini ta’minlash;

o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish;

ta’lim oluvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish (o‘zlashtirganlik, bilimgachanqoqlik, mustaqil ta’lim olish, o‘zini o‘zi tarbiyalash, o‘zini o‘zi kamol toptirishgaqaratilgan qobiliyatlilik, ijodiy qobiliyatlari, olgan bilimlarini amaliyotga qo‘llay olishi, o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi, mehnatga bo‘lgan munosabati);

ta’lim oluvchining kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirish;

kompyuter vositalari va axborot elektron ta’lim resurslari yordamida har bir shaxsning alohida (individual) ta’lim olishi hisobiga ochiq va masofaviy ta’limni individuallashtirish va differensiyalash imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi;

ta’lim oluvchiga faol bilim oluvchi sub’ekt sifatida qarash, uning qadrqimmatini tan olish;

ta’lim oluvchining shaxsiy tajribasi va individual xususiyatlarini hisobga olish;

mustaqil o‘quv faoliyatini olib borish, bunda ta’lim oluvchi mustaqil o‘qib va rivojlanib boradi;

ta’lim oluvchilarda, o‘zlarining kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishuchun hozirgi tez o‘zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashuviga yordam beradigan zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini hosil qiladi [9].

Virtual ta’lim texnologiyalarini loyihalashtirishdan asosiy maqsad talabalarning bor etiborini o‘quv jarayoniga qaratish, o‘quv didaktik vositalarini va obektlarini virtual ta’lim modellari bilan birga yaqqol namoyon qilish, shu asnosida eslab qolishniyanada yengillashtirish, faol tushunishni, o‘quv jarayoniga oddiy kitob o‘rniga insonlarni hissiy xotirasini kuchaytiruvchi kompyuter vositalarini ishlatishdan iborat. Shuning uchun virtual ta’limni loyihalashtirishda, ilmiy jihatdan asoslangan talablar va bosqichlariga tayanish zarur hisoblanadi (1-rasm).

Tahlil: O‘quvchilarni o‘qitishning qay darajada nazorat qilinishi

Loyihalashtirish: Rejaning tayyorlanishi, asosiy yechimlarni tanlovi, senariy tuzish

Qo‘llash: O‘quv materiallaridan o‘quv jarayonida foydalanish

Ishlab chiqish: Reja, senariy

Baholash : O‘quv resursining natijalari baholanadi va elektron ta’lim resurslarning kamchiliklari aniqlanadi

1-rasm. Virtual ta’lim texnologiyalarini yaratish, uni ta’lim tizimiga joriy etish bosqichlari.

“Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanini o‘qitish jarayonida virtual didaktik vositalar yordamida ta’lim texnologiyalarni joriy etish metodikasini takomillashtirish uchun, dastlab elektron ta’limni joriy etishga oid bir nechta tadqiqotchilarning ilmiy-uslubiy adabiyotlarini tahlil qilib va ular ko‘rsatib o‘tgan pedagogik va psixologik muammolar o‘rganildi. Olib borilgan izlanishlar natijasida quyidagi muammolar borligi aniqlandi: yaratiladigan dasturiy vositalarga pedagogik va psixologik jihatdan yondashilmayotganligi; oliy talim muassasalarining professor o‘qituvchilarida kompyuter savodxonligi yetarli darajada emasligi; professor o‘qituvchilarda pedagogik dasturiy vositlarni qo‘llashda tajribasi yetishmasligi; xozirgi zamon talabiga moslashtirilgan didaktik vositalari va elektron o‘quv-metodik majmualarni yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi; masofaviy ta’limdan foydalanishuchun zamonaviy dasturiy vositalar va ularni

qo'llashga oid ilmiy ishlanmalar etishmasligi; yagona metodologik o'qitish talablar va tizim mavjud emasligi; kompyuterning pedagogik dasturiy vositalarini o'quv jarayoniga qo'llash metodikasi to'liqligicha ilmiy asoslanmagani.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, texnologiyaning rivojlanishi o'quv ta'lim jarayoniga innovatsiyalar olib keldi va virtual ta'lim muhitini rivojlanishiga zamin yaratdi. Hozirgi kunda har bir kishining ish faoliyatida doimiy ravishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ehtiyoji mavjud. Virtual didaktik vositalardan o'quv jarayonida foydalanish ta'lim sifatini hamda ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunda talabalar fanga oid o'quv materiallarni vizual shaklda o'rganish va amaliy mashg'ulot topshiriqlarini virtual laboratoriyalar yordamida bir necha bor tajribalar o'tkazish imkoniyatiga hamda talabalar fanga oid hodisa va jarayonlarni virtual shaklda ko'rishga, kuzatishga ega bo'ladi.

Bu boradagi olib boriladigan ishlar ta'lim tizimidagi zamonaviy axborot texnologiyalarining qo'llash imkoniyatlarini, talabalarda axborot texnologiyalardan maqsadli foydalanish va axborot-texnologik kompetensiyani oshirishga olib keladi. Bujarayonda virtual didaktik vositalari talabalarda o'rganiladigan har bir fanga tatbiq etish orqali bu fanlarning o'zlashtirish qamrovini oshiradi. Natijada, ushbu fanga nisbata yanada qiziqishi va motivatsiyasi oshadi. Shu bilan birga, o'quvchilarni bo'sh vaqtini unumli o'tkazishga, fikrlash doirasini yanada kengaytirishga hamda taffakurini rivojlantirishga yordam beradi.

Bu esa, o'z navbatida texnika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muxandislarni tayyorlash tizimiga yangicha qarashni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hamidov J.A., Murodova A.Y. (2023) Technology for development of professional and technical component of future engineers through virtual educational technology Atamuratov R.K. The educational advantages of virtual reality technologies. The Computing Science and Technology International Journal, 4 May 2023, 87-90 pp.

2. Hamidov J.A., Ximmataliyev D.O., Qodirov I.D., Ravshanov J.F., Xikmatullayeva D. "Jahon ta'lim tizimi" fanidan elektron darslik. Davlat patent idorasi guvohnomasi. – T., 2022 №DGU 18218.

3. Hamidov J.A., To'raqulov O.X. Ilg'or pedagogik texnologiyalardan dars jarayonida. Uslubiy tavsiyanoma. – Jizzax, 2009. – 149 b.

4. Murodova A.Y. (2023) Technology of development of professional and technical component of future engineers by means of virtual education technology. Science and innovations, 2023/2, 306-311 pp.

5. Murodova A.Y. (2023) Virtualization in the training of engineers as a factor of increasing scientific efficiency. Academic Research Journal 2023. 184-189 betlar.

6. Hamidov J.A., Murodova A.Y. (2023) Virtual ta'lim texnologiyalari asosida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari. Science and innovations, 2023/2, 182-189 pp.

7. Murodova A.Y. (2023) Virtual ta'lim texnologiyalari asosida bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatiga tayyorlashning tashkiliy-tuzulmaviy modelini yaratish. "Zamonaviy ta'limni raqamlashtirish: muammo va yechimlar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya.

8. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de

9. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-06-10>

10. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).

11. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW

PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.

12. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>

13. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDA QO‘LLANILADIGAN ZAMONAVIY KRIPTOGRAFIK ALGORITMLAR TAHLILI

Olimov Iskandar Salimboyevich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
iskandar.olimov@mail.com

Karimov Abduqodir Abdusalomovich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
karimovabduqodir041@gmail.com

Bo‘riyev Yusuf Absamat o‘g‘li

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Soccersppt@gmail.com

Annotatsiya.

Ushbu maqolada axborot texnologiyalari sohasida qo‘llaniladigan zamonaviy kriptografik algoritmlar tasnifi keltirilgan bo‘lib, undan tashqari kriptografik algoritmlar tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: AES, RC4, RSA (Rivest-Shamir-Adleman), ChaCha20, Gibril kriptotizimlar.

Annotation.

This article presents the classification of modern cryptographic algorithms used in the field of information technologies, as well as the analysis of cryptographic algorithms.

Key words: AES, RC4, RSA (Rivest-Shamir-Adleman), ChaCha20, Hybrid cryptosystems.

Аннотация.

В данной статье представлена классификация современных криптографических алгоритмов, используемых в области информационных технологий, а также анализ криптографических алгоритмов.

Ключевые слова: AES, RC4, RSA (Rivest-Shamir-Adleman), ChaCha20, гибридные криптосистемы.

Axborot texnologiyalari sohasida qo‘llaniladigan zamonaviy kriptografik algoritmlarni funktsionalligi va foydalaniladigan kalitlar turiga qarab bir necha toifalarga bo‘lish mumkin va quyida batafsil tasniflangan:

Simmetrik kriptografiya. Simmetrik algoritmlarida shifrlash va shifrnı ochishda bir xil kalitdan foydalaniladi. Ular odatda tezroq va katta hajmdagi ma'lumotlarni shifrlash uchun mos keladi. Zamonaviy simmetrik algoritmlarni quyidagilarga bo‘linadi [1,3,4]:

Mashhur blokli shifrlarga quyidagilar kiradi:

- AES
- 3DES
- Blowfish
- Twofish
- SM4

Mashhur oqim shifrlariga quyidagilar kiradi:

- RC4
- Salsa20
- ChaCha20

Ochiq kalitli shifrlash algoritmlari. Ochiq kalitli algoritmlar shifrlash uchun ochiq kalit va shifrni ochish uchun shaxsiy kalitdan foydaniladi. Ushbu algoritmlar hisoblash qimmatini, ko‘pincha kalit almashinuvi va raqamli imzolar uchun ishlatiladi. Umumiy assimetrik algoritmlarga quyidagilar kiradi:

- RSA (Rivest-Shamir-Adleman)
- ECC (elliptik egri kriptografiya)
- DSA (raqamli imzo algoritmi)
- Diffie-Hellman (kalit almashinuvi uchun)

Zamonaviy xesh funksiyalarga quyidagilar kiradi:

- SHA-256 (Secure Hash Algorithm 2).
- SHA-3
- MD5 (Message Digest Algorithm 5)
- RIPEMD (RACE Integrity Primitives Evaluation Message Digest).

Gibrid kriptotizimlar. Gibrid tizimlar simmetrik shifrlash samaradorligini assimetrik shifrlash xavfsizligi bilan birlashtiradi. Odatda, simmetrik kalitni shifrlash uchun assimetrik algoritmdan foydalaniladi, keyinchalik u haqiqiy xabarni shifrlash uchun ishlatiladi. Misol sifatida RSA va AES kombinatsiyasidan foydalaish mumkin [2,4].

Elektron raqamli imzolar. Raqamli imzolar autentifikatsiya va yaxlitlikni ta'minlaydi. Ular assimetrik kriptografiyadan foydalanadilar. Umumiy raqamli imzo algoritmlariga quyidagilar kiradi:

- RSA
- DSA
- ECDSA (elliptik egri raqamli imzo algoritmi).

Kalit almashinuvi algoritmlari. Kalit almashinuvi algoritmlari kriptografik kalitlarni umumiy kanal orqali xavfsiz almashish imkonini beradi. Bunga misol sifatida:

- Diffie-Hellman
- ECDH (elliptik egri Diffie-Hellman).

Kvant kriptografiya. Kvant hisoblashning paydo bo‘lishi va rivojlanishi o‘z navbatida, an'anaviy kriptografik algoritmlarni soya ostida qolishiga sabab bo‘lmoqda [1,3].

Zamonaviy kriptografik algoritmlar bir qator xususiyatlari bo‘yicha tahlili amalga oshiriladi.

1-jadval

Ochiq kalitli algoritmlarining solishtirma tahlili

Algoritm oilalari	Kripto tizim	Xavfsizlik darajasi (bit)				Foydali	Kamchiligi
		80	128	192	256		
Yetarli kata sonni tub ko‘paytiruvchiga ajratish(TKA) murakkabligiga asoslanadi	RSA	1024	3072	7680	15360	Faqat qabul qiluvchi o‘zining maxfiy kaliti bilan xabarni o‘qiy oladi	Maxfiy kalit usullari muhim va tezroq ochiq kalitdan foydalanishidan qaraganda
Xarakteristikasi yetarli kattabo‘lgan chekli maydonda diskret logarifmlash	El-gamal	1024	3072	7680	15360	Bir xildagi ochiq matn uchun harli shifr ma'lumot	Sekinroq tezlik talab etadi shifrlash sharayoni

(DL)						to'g'ri keladi	uchun
Elliptik egri chiziq (EECh) nuqtalari asosida sanab o'tilgan mavjud murakkabliklarni kombinatsiyalashga asoslangan	EECh	160	256	384	512	Kalit uzunligi qisqa va shuning hisobiga tezroq va undan tashqari kompyuterdan katta xarakteristika talab etmidi	Juda qimmat

2.5-jadval

Ochiq kalitli va simmetrik shifrlash algoritmlarining solishtirma tahlili

Xususiyat	3DES	AES	RSA	El-gamal	EECH
Yaratuvchilar	IBM	Vincent Rijmen	Rivest, Shamir, Adleman	Taher Elgamal	Miller
Yaratilgan yil	1998-yil	1998-yil	1977-yil	1985-yil	1985-yil
Shifrlash turi	Simmetrik	Simmetrik	Asimmetrik	Asimmetrik	Asimmetrik
Raundlar	48	10,12,14 kalit o'lchamiga	Raund yo'q	Raund yo'q	Raund yo'q
Kalit uzunligi	168,112 yoki 56	128,192,256	1024 dan 4096	>1024	>1024
Blok uzunligi	64 bits	128 bits	Kalitni o'lchamiga bog'liq	Kalitni o'lchamiga bog'liq	Kalitni o'lchamiga bog'liq
Tarmoq turi	Feystal	Feystal emas	Umumiy	Umumiy	Umumiy
Tezlik	DES ga qaraganda tez	3DES ga qaraganda tez	Juda tez	Juda tez	Juda tez
Xavfsizligi	Brute force hujumi	Ishonchli	Xavfsiz	Xavfsiz	Xavfsiz

Javdaldan ko'rinadiki simmetrik va ochiq kalitli shifrlash algoritmlarining bir biridan farqli tamonlari mavjudligiga va shu bilan bir qatorda ularning ustun va zaif tomonlari ko'rib chiqilgan.

Xulosa

Axborot texnologiyalari sohasi bugungi kunda tez sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Ushbu rivojlanish bir nechta asosiy yo'nalishlarda sun'iy intellekt va mashinani o'rganish, bulutli hisoblash texnologiyalari, blokcheyn texnologiyalari, kiberxavfsizlik, buyumlar Interneti kabilarda kuzatilmoqda. Axborot texnologiyalari sohasi rivojlanishi iqtisodiyotni o'sishiga, samaradorlikni oshirishga va kundalik hayotimizni osonlashtirishga xizmat qilish bilan birga ular o'rtasida axborot almashinish jarayonida ular da foydaniladigan kriptografik algoritmlarni e'tibordan chetda qoldirmaslikni talab etmoqda. Ushbu maqolada axborot texnologiyalari sohasidagi zamonaviy kriptografik algoritmlar haqida ma'lumot berilgan bo'lib, undan tashqari ularni bir qator xususiyatlari bo'yicha tahlili ishlab chiqilgan.

Foydalangan adabiyotlar

1. Kiberxavfsizlik asoslari. S.K.Ganiyev,A.A.Ganiyev, Z.T.Xudoyqulov 2020 yil 4 iyul – sonli bayonnoma.
2. Li, Y., Wu, X., & Bai, G. (2018, October). Implementation of SM4 Algorithm based on Asynchronous Dual-Rail Low-power Design. In *2018 14th IEEE International Conference on Solid-State and Integrated Circuit Technology (ICSICT)* (pp. 1-3). IEEE.
3. Choudhary A. A Short Survey on Comparative Study of Modern Cryptography Approach //International Conference on Deep Learning, Artificial Intelligence and Robotics. – Cham : Springer Nature Switzerland, 2023. – C. 33-48.
4. Salami Y., Khajevand V., Zeinali E. Cryptographic algorithms: a review of the literature, weaknesses and open challenges //J. Comput. Robot. – 2023. – T. 16. – №. 2. – C. 46-56.
5. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
6. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-06-10>
7. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
8. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
9. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
10. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

A Novel Approach for Micro Tumor Cancer Classification Detection Using Convolution Neural Network Medical Image Diagnostics

Rajesh P

Sambhram University Assistant Professor Department of BS-IT

Annotation.

Micro cancer detection is critical for early diagnosis and effective treatment of various cancers. This study presents a novel approach utilizing Convolutional Neural Networks (CNNs) to enhance the detection of micro tumors in medical imaging. We developed a CNN architecture tailored to process histopathological images, employing techniques such as data augmentation and transfer learning to improve model accuracy and generalization. The dataset consisted of annotated images from diverse cancer types, ensuring a comprehensive evaluation. Our results demonstrated significant improvements in sensitivity and specificity compared to traditional diagnostic methods. This CNN-based approach not only facilitates earlier detection of micro cancers but also assists pathologists in making more accurate assessments, ultimately contributing to better patient outcomes. Future work will focus on expanding the dataset and refining the model to further enhance detection capabilities and reduce false positives.

Detection are mammography and biopsy. In mammography, breast images of a specific type are used to detect early cancer symptoms in women by the radiologist. It has been observed that due to the use of mammography for Micro cancer detection, the death ratio has decreased. A biopsy is another well efficient and accurate diagnosis method for breast cancer detection. In this

approach, a tissue sample from an affected region of the breast is analyzed under a microscope by a pathologist for the detection and classification of the tumor

Keywords: CNN architecture, generalization, Neural Network, Classification

1. Introduction:

Micro tumors, often undetectable by conventional imaging techniques, represent an early stage in cancer development that significantly impacts treatment outcomes. Detecting these small tumors is crucial for timely intervention, as they can evolve rapidly and lead to more advanced disease stages if left unnoticed. Traditional diagnostic methods, such as manual histopathological examination, are time-consuming and can be prone to human error, particularly when differentiating between benign and malignant lesions.

Micro tumors, often undetectable by conventional imaging techniques, represent an early stage in cancer development that significantly impacts treatment outcomes. Detecting these small tumors is crucial for timely intervention, as they can evolve rapidly and lead to more advanced disease stages if left unnoticed. Traditional diagnostic methods, such as manual histopathological examination, are time-consuming and can be prone to human error, particularly when differentiating between benign and malignant lesions.

Recent advancements in artificial intelligence, particularly in machine learning and deep learning, have opened new avenues for enhancing tumor detection. Convolutional Neural Networks (CNNs) have proven particularly effective in image classification tasks, including medical image analysis. By leveraging CNNs, we can automate the classification and detection of micro tumors, improving both accuracy and efficiency.

This paper explores the application of CNNs in the classification and detection of micro tumors in histopathological images. We aim to build a robust model that can effectively distinguish between malignant and benign tissues at a microscopic level. Through this research, we seek to contribute to the growing body of work in medical imaging, providing a powerful tool for pathologists and oncologists in the fight against cancer.

1. 1 Background and Context

Micro tumors, often defined as tumors that are difficult to detect due to their small size and subtle features, pose significant challenges in cancer diagnosis. These tumors can be critical indicators of early-stage cancer, making their accurate identification essential for timely intervention and treatment. Misdiagnosis or delayed detection can lead to worse patient outcomes, emphasizing the need for advanced diagnostic techniques. Early detection of micro tumors can significantly improve survival rates and treatment efficacy. For many cancers, including breast, lung, and prostate cancer, identifying tumors at a smaller size can facilitate less invasive treatments and improve the overall prognosis. Traditional imaging techniques, while useful, often struggle to identify these small lesions, necessitating the development of more sophisticated methods.

1.2 Role of Medical Imaging

Medical imaging technologies, such as MRI, CT scans, and histopathological slides, play a crucial role in cancer diagnosis. These images provide essential insights into tumor characteristics, including size, shape, and location. However, the interpretation of medical images is complex and requires significant expertise, which can lead to variability in diagnosis among clinicians.

1.3 Artificial Intelligence in Medical Diagnostics

Artificial Intelligence (AI) and, in particular, machine learning techniques have shown great promise in enhancing diagnostic accuracy. Among these, Convolutional Neural Networks (CNNs) have emerged as a powerful tool for image analysis. CNNs excel at automatically extracting features from images, allowing for more accurate classification and detection of tumors compared to traditional methods.

1.4 Convolutional Neural Networks (CNNs)

CNNs are a class of deep learning models designed specifically for processing structured grid data, such as images. They consist of layers that automatically learn hierarchical features, making them particularly effective for visual recognition tasks. The architecture typically includes

convolutional layers, pooling layers, and fully connected layers, enabling the model to capture spatial hierarchies and intricate patterns in medical images.

1.5 Current Challenges in Micro Tumor Detection

Despite advancements in CNNs, several challenges remain in micro tumor classification:

- **Data Imbalance:** Datasets may have an unequal representation of tumor types or stages, leading to biased models.
- **Variability in Imaging:** Differences in imaging protocols, equipment, and patient anatomy can affect model performance.
- **Interpretability:** Understanding the decision-making process of CNNs is crucial for clinical acceptance and trust.

2.4. Objectives of the Study

- This study is designed to organize and present CNN algorithms (including improved architectures), activation functions, popular frame works, optimization approaches, relevant datasets, data preprocessing techniques and model ensemble methods in one place and make them available for researchers and clinicians who are interested in setting up their own CNN experiments.

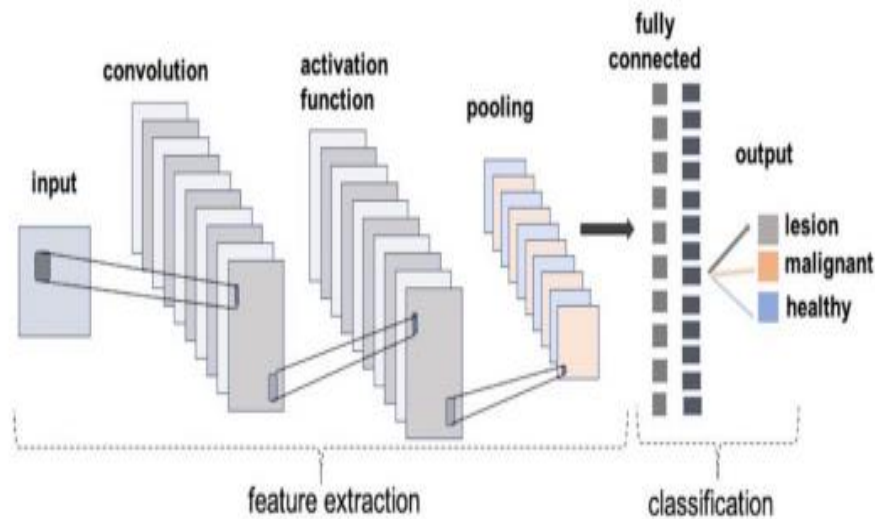

Figure 2. Basic architecture of convolutional neural network showing the main components and steps involved in medical image classifications.

Each layer, in a typical CNN architecture (Figure 2), has a specific purpose:

- The input layer is the first layer which receives the input image.
- The convolutional layer is the core layer of the CNN architecture, where the convolution operation is performed using a set of learnable kernels or filters to detect edges, corners and textures (to extract features from the input data) [25]. Feature extraction may involve strides and paddings along with kernels (1). $W_o = W_i - F + 2P \div S + 1$ where W_o is the output size, W_i is the input size, F is the kernel size, P is the padding size and S is the size of the stride.

- The activation function introduces non-linearity to capture complex relationships in the data, and it is applied element-wise to the output of the convolutional layer.

- The pooling layer is applied to reduce the spatial dimensions (width and height) of the feature maps obtained from the convolution layer [16] by performing down-sampling.

- The fully connected layer is used to learn high-level representations by combining features learned from the previous layers.
- The output layer is the last layer which produces the desired output based on the task at hand. CNN architectures can have additional components like dropout and normalization layers, depending on the specific application and network design.

2.2. Improvements in Architectural Designs of CNNs Improved or hybrid structures of CNNs with other algorithms such as transformers (Figure 3a), recurrent neural networks (RNNs), generative

adversarial networks (GANs) and shallow methods have shown better performances in medical image segmentations and classifications [26].

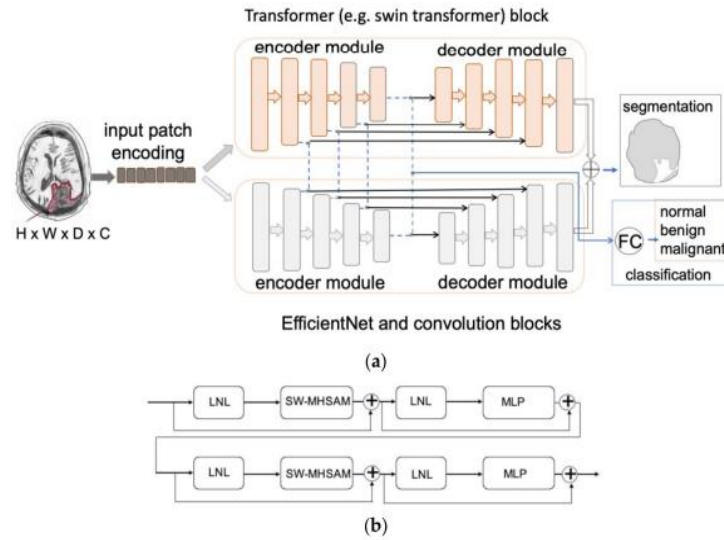

Figure 3. (a) Hybrid structure of convolutional neural networks with transformer (applied for diagnosis of brain tumor). (b) Consecutive Swin transformer block.

Copyright notice: (a,b) were redrawn from Figures 1 and 2 from Wang et al. [27] (published with open access under the Creative Commons License). Each Swin transformer block consists of residual connection, and two-layer perceptron (MLP) with Gaussian error linear units, a Layer Norm layer (LNL) and a multi-head self-attention module (Figure 3b). The query (Q), key (K) and value (V) of the self-attention can be given as (2): $\text{attention}(Q, K, V) = \text{SoftMax}(\frac{QK^T}{\sqrt{Q_d}} + B)V$

Here Q_d is the query dimension and B is the bias matrix. High-precision medical image segmentation is a challenging task due to the existence of inherent distortion and magnification in medical images as well as the presence of lesions with similar density to normal tissues. Recently, hybrid structures of transformers with CNN along with attention blocks have been designed and progressively improved to tackle the problem of medical segmentation. Many of the hybrid and/or improved structures are also designed for medical image classifications in addition to segmentation tasks (Table 1).

2.5 Pre-trained CNN Architecture for Feature Extraction

In the beginning, separate CNN architectures are used for feature extraction, which are combined into a fully connected layer for classification tasks. The combined features may contain multiple features extracted from single descriptor, these features may represent the shape descriptor like circularity, roundness, compactness, etc. In the proposed framework, three most recent and up-to-date deep CNN architectures: GoogLeNet [33], Visual Geometry Group Network (VGGNet) [34] and Residual Networks (ResNet) [35] are adopted as a feature extractor for the classification of breast cancer in cytology images. These architectures are pre-trained for various generic image descriptors, followed by relevant feature extraction from microscopic images on the basis of transfer learning theory [36]. The basic structure of each adopted CNN architectures are described in the following sub-sections.

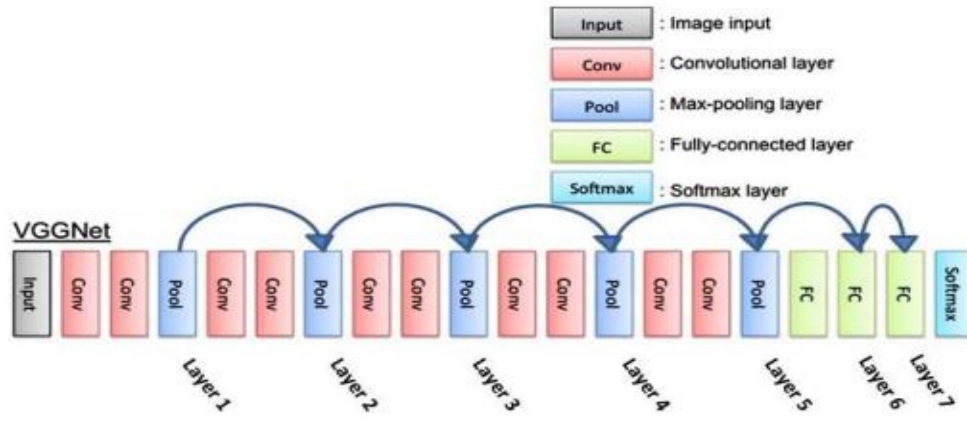
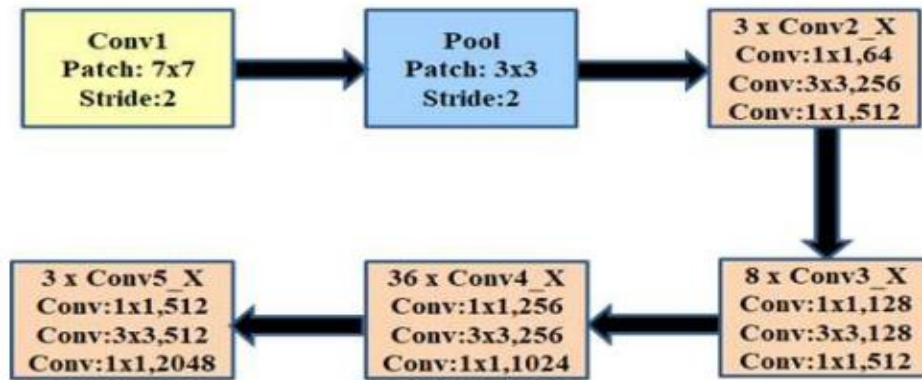

Fig. 3. Basic Architecture of VGGNet [34]

2.6 Transfer learning

In practices, large size of data is required to train a cnn from scratch but in some cases, it is very difficult to arrange a big data set of relevant problems. Contrary to an ideal situation, in most of the real world applications, it is not the case, or it is a complicated task to gain matching training and testing data. Therefore, the concept of transfer learning has been introduced. Transfer learning is one of the most well-known methods of machine learning which learned the background knowledge applied for solving one problem and reused on the other.

Relevant Problems, Initially the Base Network is Trained for a Specific Task on their Relevant Data Set and then Transfer to the Target Task Trained by Target Data Set [38]

3. Experimental Results and Discussion

3.1. Dataset

To evaluate the performance of the proposed framework two Micro microscopic image data sets are used: the first one is a standard benchmark data set [39], and the other is developed locally at LRH hospital Peshawar, Pakistan. For both data sets, first augmentation technique is applied by scaling, rotation, translation and colors modeling to produce a total of 8000 images. In these 8000 images, 6000 images are used for training the architecture while 2000 images are used for testing the trained model. In both data sets, images are captured by microscope with various magnifications (the enlargement process of images seen by microscopic lens known as lens magnification). In the proposed framework various magnified images (100X, 140X, 200X and 500X) are used for accurate evaluation. During the execution of the proposed framework, 75% of data set is used for training purpose while 25% of data set is used for testing the accuracy of the proposed architecture. Moreover, to control the over-fitting issues, the initial stopping criteria is designed which is based on the performance validation, i.e., to stop the training process when the system shows no or less improvement after 1000 iterations.

-The Cancer Imaging Archive (TCIA): A large archive of medical images of cancer available for public access. It includes various datasets with annotated images for tumor detection.

- **NCI Genomic Data Commons (GDC):** Offers access to genomic data from various cancer studies, including RNA-seq and DNA-seq data.

- **Cancer Genome Atlas (TCGA):** A comprehensive resource that provides genomic and clinical data for various cancer types, including some associated with micro tumors.

Kaggle Datasets: Kaggle: A platform that hosts datasets and competitions. You can find specific datasets related to cancer detection and classification. Searching for "cancer" or "micro tumor" on Kaggle may yield relevant datasets.

□ **Coco Dataset for Medical Imaging:**

- A large-scale dataset that may include various medical imaging annotations.
- Check on their platform for specific medical imaging datasets.

□ **UCI Machine Learning Repository:**

- Contains several datasets related to health and medical diagnoses, though not exclusively focused on images.

References:

1. Razzak, M.I.; Naz, S.; Zaib, A. Deep learning for medical image processing: Overview, challenges and the future. In *Classification in BioApps: Automation of Decision Making*; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, 2018; pp. 323–350
2. Salih, O.; Duffy, K.J. Optimization Convolutional Neural Network for Automatic Skin Lesion Diagnosis Using a Genetic Algorithm. *Appl. Sci.* **2023**, *13*, 3248.
3. Salehi, A.W.; Khan, S.; Gupta, G.; Alabdullah, B.I.; Almjally, A.; Alsolai, H.; Siddiqui, T.; Mellit, A. A Study of CNN and Transfer Learning in Medical Imaging: Advantages, Challenges, Future Scope. *Sustainability* **2023**, *15*, 5930.
4. Sarvamangala, D.; Kulkarni, R.V. Convolutional neural networks in medical image understanding: A survey. *Evol. Intell.* **2022**, *15*, 1–22
5. Cheng, Y.; Zhao, C.; Neupane, P.; Benjamin, B.; Wang, J.; Zhang, T. Applicability and Trend of the Artificial Intelligence (AI) on Bioenergy Research between 1991–2021: A Bibliometric Analysis. *Energies* **2023**, *16*, 1235.
6. Al Fryan, L.H.; Shomo, M.I.; Alazzam, M.B. Application of Deep Learning System Technology in Identification of Women's Breast Cancer. *Medicina* **2023**, *59*, 487
7. Alaba, S. Image Classification using Different Machine Learning Techniques. *TechRxiv* **2023**

**ELEKTRON O'QUV KURSLARINI YARATISHDA RAQAMLI
TEXNOLOGIYALAR**

Raxmonkulov Feruz Pardaboyevich
Sambhram universiteti
Annotatsiya.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining inson hayoti va faoliyatining barcha jabhalariga kirib borishi, axborot oqimining keskin ravishda ortib borishi, axborot almashinuvi, boshqaruv va texnologik jarayonlarning avtomatlashtirish ko'lamini kengayib borishi, umuman aytganda jamiyatni axborotlashuvi jarayonining jadallashib borishi, har bir mutaxassisdan informatika usul va vositalarini, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini puxta egallagan bo'lishligini talab etmoqda. U qaysi soxada ishlashidan qat'iy nazar, o'z vazifasini zamon talabi darajasida bajarishi uchun axborotga ishlov beruvchi vositalarni, ularni ishlatish uslubiyotini bilishi va ularda ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, elektron o'quv kurslari, onlayn xizmatlar, Articulate Stroyline

Аннотация.

Проникновение информационно-коммуникационных технологий во все стороны жизни и деятельности человека, резкое увеличение потоков информации, расширение сферы автоматизации информационного обмена, управления и технологических процессов, в целом, ускорение. В процессе информатизации общества каждый специалист нуждается

в методах информационных технологий и требует владения инструментами, информационно-коммуникационными технологиями. Независимо от области, в которой он работает, для выполнения своих обязанностей на уровне современных требований он должен знать средства обработки информации, способы их использования, иметь навыки работы с ними.

Ключевые слова: цифровые технологии, электронные курсы, онлайн-сервисы, Articulate Storyline.

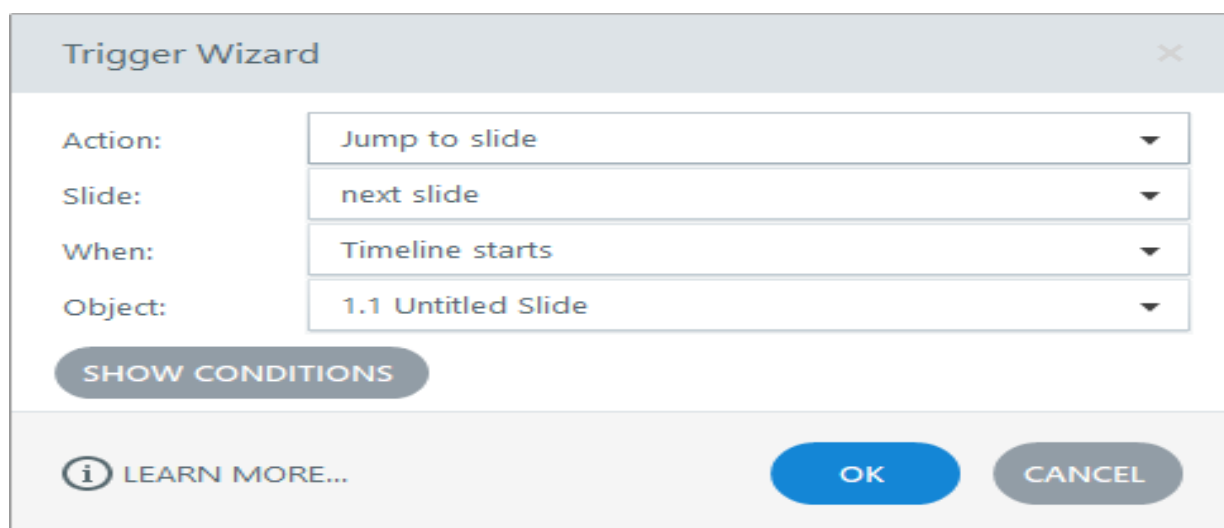
Annotation.

The penetration of information and communication technologies into all aspects of human life and activity, the sharp increase in the flow of information, the expansion of the scope of automation of information exchange, management and technological processes, in general, the acceleration of the process of informatization of society, every specialist needs information technology methods and requires that they master the tools, information and communication technologies. Regardless of the field in which he works, in order to perform his duties at the level of current requirements, he must know information processing tools, their methods of use, and have the skills to work with them.

Keywords: digital technologies, e-learning courses, online services, Articulate Storyline

Hozirgi kunga kelib zamonaviy elektron darsliklar yaratish, o'quvchi yaratilgan elektron darslik bilan ishlash jarayonida barcha qulayliklar bilan ta'minlash muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bunday darsliklarni yaratish ko'pchilik pedagogning rejasida mavjud bo'lsada, ularning biror dasturlash tilini bilmasligi ushbu rejasini bajarish uchun to'sqinlik qiladi. Mazkur muammoni bartaraf etish uchun vizual ko'rinishda elektron darsliklar yaratish mumkin bo'lgan dasturlardan birining imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz.

Ispring dasturiy paketidan so'ng, darsliklarni yaratish uchun eng mashhur vositalardan birini ko'rib chiqamiz. Bu dasturning o'zi va undan chiqadigan mahsulotning yuqori sifati bilan ajralib turadi. Shu sababli, Articulate Storyline ko'pincha elektron ta'lim tarkibini professional ravishda rivojlantirish uchun tanlanadi, ushbu mahsulot pullik dastur bo'lib (taxminan 1400 AQSh dollari, ta'lim muassasalarida chegirmalar mavjud yoki ulgurji xaridlar mavjud) uning 30 kunlik sinov talqinida ham to'liq imkoniyatlaridan foydalanish mumkin. Loyihaning rasmiy veb-sayti: www.articulate.com

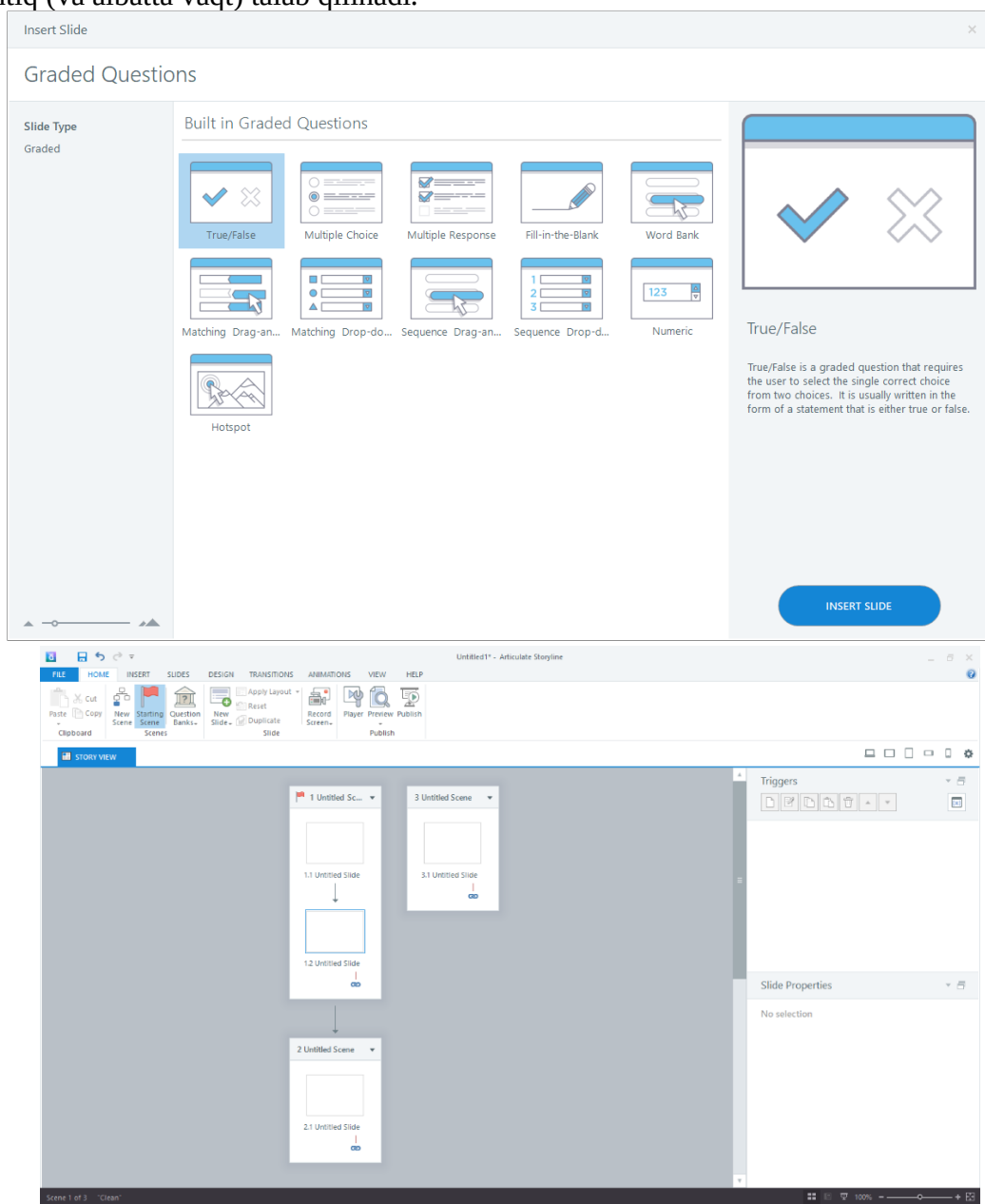

Shuni yodda tutish kerakki, dastur faqat Windows operatsion tizimida ishlaydi. Boshqa operatsion tizimlarning foydalanuvchilariga virtual mashina kerak bo'ladi.

Storyline interfeysi zamonaviy ofis dasturlarining barcha foydalanuvchilariga tanish, chunki uning menyusi yorliqli (ribbon) lenta bilan ta'minlangan. Dasturda rusifikatsiya mavjud emas. Biroq, uning yordami bilan ishlab chiqarilgan o'quv materiallari (ularning navigatsiya elementlari) haqida tashvishlanishni hojati yo'q - ular har qanday tilda, shu jumladan o'zbek tiliga ham mahallilashtirilishi mumkin.

Kurs slaydlardan iborat bo‘lib, navigatsiya chiziqli va dasturlashtirilgan bo‘lishi mumkin. Slaydlar va sharhlar uchun shablon muharriri mavjud (dialog oynalari - talabanning harakatlariga javoban paydo bo‘lgan xabarlar). Shuningdek, turli xil slaydlar (tushuntirish yoki test) uchun juda ko‘p tayyor shablon mavjud. PowerPoint singari bu erda slaydlarning hajmini, slaydlar orasidagi o‘tish animatsiyasini va slayddagi animatsiyani sozlash mumkin.

Articulate Storylinening muhim xususiyati shundaki, media obyektlar (matn, rasmlar va hk) nafaqat slaydga, balki qo‘shimcha konteynerga - slayd qatlamiga joylashtiriladi. Har bir slayd ixtiyoriy ko‘p sonli qatlamlarni joylashtirishi mumkin. Slaydlarning o‘zgarishi (slayddagi qavat o‘zgarishi) talabanning muayyan harakati bilan sodir bo‘lishi mumkin. Masalan, agar savolga javob to‘g‘ri bo‘lsa, slaydda qo‘shimcha element paydo bo‘ladi. Kurs Obyektlarining talabalar harakatlariga bunday munosabati maxsus trigger yordamida tuzilgan. Articulate Storyline dasturi Trigger Wizardda mavjud barcha amallar juda moslashuvchan va eng muhimi - maxsus dasturlash tillarini bilmaydigan odam uchun tushunarli. Kursni ishlab chiquvchidan yagona narsa bu aniq reja va mantiq (va albatta vaqt) talab qilinadi.

Matn va rasmlarga qo‘shimcha ravishda Articulate Storyline dasturining slaydiga video, audio, flesh-animatsiya, geometrik shakllar, belgilar, web-obyektlar, boshqaruv elementlari (slayderlar, tugmalar, matnlar, katakchalar, radio button), markerlarni qo‘yish mumkin. Slaydda

masshtablash zonasini yaratish mumkin (zoom-region). Har bir raqam uchun, PowerPointda bo'lgani kabi, uslubni z o'qi bo'ylab pozitsiyani tanlash, aylantirish, guruhlash, effektlarni qo'llash, chizish uslubini tanlash, matn qo'shish mumkin.

Test savollari test slaydlari yordamida amalga oshirilishi mumkin: to'g'ri / noto'g'ri, bitta va ko'p tanlovli, ochiq javob, so'z banki, yozishmalar, ketma-ketlik, raqamli javob va bosish maydoni. Anketalarni to'ldirishingiz ham mumkin.

Bundan tashqari, oddiy slaydlarni test savollari kabi ishlaydigan "Freeform Question" slaydlariga aylantirish mumkin. Quyidagi savollarni olish mumkin:

- Obyektlarni joylash (drag&drop)
- Rasmdan tanlash
- Matnni kiritish
- Yashirin kiritish (klaviatura tezkor tugmachalari haqidagi bilimlarni tekshirish uchun)

Savollar bankini yaratish sizga savollarni tasodifiy sinov uchun tanlash imkoniyatini beradi

Aniq maqsadga yo'naltirilgan kurslarni yaratish uchun qulay vosita bu talabalar tomonidan kiritilgan ma'lumotlarni saqlash va keyin ularni boshqa joylarda ishlatish mumkin bo'lgan o'zgaruvchilar bilan ishlash qobiliyatidir. Masalan, talabaning ismini saqlang va keyin unga ism-sharif bilan murojaat qiling

Articulate Storyline dasturida simulyatorlarni - dasturiy simulyatorlarni yaratish uchun muvaffaqiyatli foydalanish mumkin. Dasturning tarkibidagi video yozish (Record screen) yordamida yaratilayotgan kurs bo'yicha kerakli videodars yaratishni to'g'ridan-tog'ri hech qanday qo'shimcha dasturlarsiz amalga oshirilishi mumkin. Ekranda sodir bo'layotgan voqealarni (ekran maydoni) parallel ravishda audio yozib olish qobiliyati bilan yozib oladi. Bosqichma-bosqich rejimida (step-by-step) har bir harakat (sichqonchani bosish, sichqoncha g'ildiragini aylantirish) avtomatik ravishda sharhlar bilan ta'minlanadi. Shu bilan birga, nafaqat namoyish materiallarini yaratish mumkin, balki foydalanuvchi kerakli harakatlarni bajarishi kerak bo'lgan joyni (sinov rejimi, test rejimi) yaratish mumkin.

Articulate Storyline dasturida ishlab chiqilgan o'quv kursi barcha ommabop o'quv materiallari formatlarida (SCORM, TinCan, AICC), HTML5, Word (ekran rasmlari to'plami sifatida), kompakt-diskda, shuningdek bulutga asoslangan Articulate Online muhitida nashr etilishi mumkin. Kurs pleerida moslashuvchan sozlamalar mavjud: elementlarning matni va rangini o'zgartirish mumkin. Resurslar (qo'shimcha fayllar yoki havolalar), kurs va izohlarning lug'ati qo'shilishi mumkin.

Xulosa o'rnida, hozirgi paytda ta'limga axborot texnologiyalarini jadal tatbiq etish, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish yetakchi pedagogik-uslubiy g'oyaga aylangani hammaga ma'lum. Shunday ekan ta'lim jarayonida o'qitishning innovatsion texnologiyalaridan foydalanish, elektron o'quv kurslarini yaratish va tashkil qilish har bir soha vakillari uchun dolzarb vazifalardan biri bo'lmog'i lozim. Yuqorida ko'rib chiqilgan dastur ma'lum ma'noda hozirgi kunda zamonaviy bo'lgan elektron darsliklarni vizual yaratish uchun qulay hisoblanib, har qanday foydalanuvchi uchun (kamida ingliz tilidan qisman xabari bo'lgan) kerakli vosita bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Raxmonkulov F.P., O'sarov S.A. "Organization of practical and laboratory activities in the educational process" European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 12, 2019 ISSN 2056-5852 539-547-bet
2. Raxmonkulov F.P., Bozorboyev Y., "Ta'lim jarayonida elektron o'quv kurslarini yaratish" Yosh olimlar respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 2017 yil 31-mart, 1-aprel., III qism Termiz 11-12-b.

AXBOROT XAVFSIZLIGI VA KIBERXAVFSIZLIK: RAQAMLI DAVRNING ASOSIY TALABLARI

Sattorov N.O.

Toshkent shahar adliya boshqarmasi bosh mutaxassisi

Annotatsiya

Raqamli dunyo rivojlanishi bilan axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlikning ahamiyati ortib bormoqda. Har bir tashkilot va shaxs o'z ma'lumotlarini himoya qilishga, tahdidlardan qochishga va kiber hujumlarni oldini olishga harakat qilmoqda. Ushbu maqolada axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik tushunchalari, tahdidlar va ularni bartaraf etish choralarini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik, zararli dasturlar, phishing, DDoS hujumlari, kuchli parollar, ikki faktorli autentifikatsiya (2FA), zaxiralash, tarmoq xavfsizligi, sun'iy intellekt.

Axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik: Tushunchalar

- **Axborot xavfsizligi:** Ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini ta'minlash jarayoni. Bu, shuningdek, axborotlarni zararlanishi yoki yo'qolishidan himoya qilishni anglatadi.

- **Kiberxavfsizlik:** Axborotni va tizimlarni kiber tahdidlardan himoya qilishga qaratilgan strategiya va chora-tadbirlar to'plami. Kiberxavfsizlik, shuningdek, tarmoq, dastur va qurilmalarni himoya qilishni o'z ichiga oladi.

Tahdidlar

1. Zararli Dasturlar:

- **Viruslar:** Dasturlarni va fayllarni zararlashga mo'ljallangan.
- **Trojanlar:** Foydalanuvchilardan ma'lumotlarni yig'ish yoki tizimga kirish uchun ishlab chiqilgan dasturlar.
- **Shpion Dasturlar:** Foydalanuvchi faoliyatini kuzatish va shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish uchun ishlatiladi.

2. Phishing:

- Foydalanuvchilardan shaxsiy ma'lumotlarni olish uchun yolg'on e-pochta yoki veb-saytlar yaratish.
- Kiber jinoyatchilar ko'pincha mashhur brendlar nomidan soxta xatlar yuborishadi.

3. DDoS Hujumlari:

- Tarmoqdagi serverlarga ko'p miqdorda so'rovlar yuborish orqali ularni ishdan chiqarish.
- Buning natijasida tashkilotning xizmatlari to'xtab qolishi mumkin.

4. Ijtimoiy Muhitda Manipulyatsiya:

- Foydalanuvchilarni aldash va ulardan ma'lumot olish uchun ijtimoiy muhitda manipulyatsiya qilish.

Axborotni Himoya Qilish Choralar

• Kuchli Parollar:

- Murakkab parollar yaratish, ularni muntazam ravishda o'zgartirish.
- Ikki faktorli autentifikatsiya (2FA) yordamida qo'shimcha himoya.

• Antivirus Dasturlari:

- Zararli dasturlarni aniqlash va yo'q qilish uchun antivirus dasturlarini yangilab turish.

• Zaxiralash:

- Muhim ma'lumotlarni muntazam zaxiralash va bulutli xizmatlardan foydalanish.

• Tarmoq Xavfsizligi:

- Tarmoqda xavfsizlik devorlarini (firewall) o'rnatish va xavfsiz VPN xizmatlaridan foydalanish.

Ta'lim va Ongni Oshirish

• Xodimlarni O'qitish:

- Har bir xodim axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik asoslari haqida bilimga ega bo'lishi zarur.

- Real hayotdagi misollar asosida treninglar o'tkazish.
- **Foydalanuvchilar uchun Ma'lumot Berish:**
- Internetdan foydalanish qoidalari va xavf-xatarlar haqida ma'lumot berish.

Kelajakda Axborot va Kiber Xavfsizligi

• **Yangi Texnologiyalar:**

○ Sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish yordamida kiber tahdidlarni oldini olish va aniqlashda foydalanish.

○ Blokcheyn texnologiyasi ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynashi mumkin.

• **O'zgaruvchan Tahdidlar:**

○ Kiber tahdidlar tez o'zgarib bormoqda, shuning uchun doimiy monitoring va yangi strategiyalarni ishlab chiqish zarur.

Xulosa

Axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik har bir shaxs va tashkilot uchun zaruriy talablardir. Raqamli davrda tahdidlarga qarshi kurashishda bilim va texnologiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Har birimiz o'z ma'lumotlarimizni himoya qilish va kiber tahdidlardan saqlanish uchun mas'uliyatli bo'lishimiz kerak.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. "Cybersecurity Essentials" – Cisco Networking Academy
2. "Information Security: Principles and Practice" – Mark Stamp
3. "The Web Application Hacker's Handbook" – Dafydd Stuttard, Marcus Pinto
4. "Kaspersky Cybersecurity Glossary" – Kaspersky
5. "The Art of Deception: Controlling the Human Element of Security" – Kevin D. Mitnick
6. "Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems" – Ross J. Anderson
7. **Internet resurslari:**
8. **NIST Cybersecurity Framework** – National Institute of Standards and Technology
9. **OWASP (Open Web Application Security Project)**
10. **Jurnallar va maqolalar:**
11. "Journal of Cybersecurity" – Kiberxavfsizlik sohasidagi yangi tadqiqotlar va tahlillarni yorituvchi ilmiy jurnallar.
12. "IEEE Security & Privacy" – Kiber xavfsizlik va axborot xavfsizligi bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar.

ROBOTOTEXNIKA VA AVTOMATLASHTIRISHDA KO'P DARAJALI AKTUATORLAR UCHUN MA'LUMOTLARGA ASOSLANGAN MOSLASHUVCHAN BOSHQARUV

Alishev Sherqo'zi Abdumannonovich. SAMBHRAM universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqola robototexnika va avtomatlashtirish tizimlarida ko'p darajali aktuatorlar uchun ma'lumotlarga asoslangan adaptiv boshqaruv algoritmlarini ishlab chiqishni o'rganadi. Ma'lumotlarga asoslangan usullar tizim modellarini o'rganish va onlayn adaptiv kontrollerlarni loyihalash uchun operatsion ma'lumotlardan foydalanish orqali muqobil taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Moslashuvchan boshqaruv, ko'p darajali aktuatorlar, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv, mashinalarni o'rganish, robototexnika, avtomatlashtirish, tizimni identifikatsiya qilish, neyron tarmoqlar, mustahkam boshqaruv.

Annotation

This thesis explores the development of data-driven adaptive control algorithms for multi-level actuators in robotic and automation systems. Data-driven methods offer an alternative by leveraging operational data to learn system models and design adaptive controllers online.

Keywords: Adaptive control, multi-level actuators, data-driven control, machine Learning, robotics, automation, system identification, neural networks, robust control.

Аннотация

В этой статье рассматривается разработка алгоритмов адаптивного управления на основе данных для многоуровневых приводов в робототехнических и автоматизированных системах. Методы, основанные на данных, предлагают альтернативу, используя эксплуатационные данные для изучения моделей систем и проектирования адаптивных контроллеров в режиме онлайн.

Ключевые слова: адаптивное управление, многоуровневые приводы, управление на основе данных, машинное обучение, робототехника, автоматизация, идентификация системы, нейронные сети, надежное управление.

Robototexnika va avtomatlashtirish tizimlari yuqori unumdorlik va epchillikka erishish uchun ilg'or aktuatorlarga tobora ko'proq tayanmoqda. Ko'p darajali aktuatorlar o'ziga xos moslashuvchanligi va yuqori kuchlarni ishlab chiqarish qobiliyati bilan sanoat robotlaridan tortib tibbiy asboblarga bo'lgan ilovalarda muhim tarkibiy qismlarga aylandi. Biroq, ushbu aktuatorlarni boshqarish ularning murakkab dinamikasi, chiziqli bo'lmaganligi va turli xil ish sharoitlari tufayli noyob qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. An'anaviy modelga asoslangan boshqaruv yondashuvlari ko'pincha aniq tizim modellarini talab qiladi, ularni amalda olish qiyin. Bundan tashqari, ushbu modellar noto'g'ri yoki to'liq bo'lmashligi mumkin, bu esa boshqaruvning yomonlashishiga olib keladi.

Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv yondashuvlari ushbu cheklovlarni bartaraf etishning istiqbolli alternativi sifatida paydo bo'ldi. Ushbu usullar tizim dinamikasidagi o'zgarishlar va tashqi buzilishlarga moslashib, tizim modellari va dizayn kontrollerlarini onlayn o'rganish uchun operatsion ma'lumotlardan foydalanadi. Mashinani o'rganish algoritmlari tizim xususiyatlarini aniqlash va ma'lumotlardan tizim xatti-harakatlarini bashorat qilishda samarali ekanligi isbotlangan.

Ushbu dissertatsiya robototexnika va avtomatlashtirish tizimlarida ko'p darajali aktuatorlar uchun ma'lumotlarga asoslangan adaptiv boshqaruv algoritmlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Taklif etilayotgan tizim aktuator noaniqliklari va turli xil ish sharoitlari bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun mashinani o'rganishning kuchli tomonlarini va mustahkam boshqaruv usullarini birlashtiradi. Ushbu dissertatsiyaning aniq maqsadlari:

Mashinani o'rganish texnikasi asosida ko'p darajali aktuatorlar uchun ma'lumotlarga asoslangan moslashuvchan boshqaruv tizimini ishlab chiqish.

Ko'p darajali aktuatorlarga ega robotli manipulyatorda simulyatsiya va tajribalarda taklif qilingan ramkaning ishlashini baholash.

Ma'lumotlarga asoslangan adaptiv boshqaruvning ishlashini an'anaviy modelga asoslangan boshqaruv usullari bilan solishtirish.

Noaniqliklar va tartibsizliklarga tavsiya etilgan yondashuvning mustahkamligi va moslashuvchanligini tahlil qilish.

Robototexnika va avtomatlashtirishda ko'p darajali aktuatorlar. Modulli dizayni va ierarxik tuzilishi bilan ajralib turadigan ko'p darajali aktuatorlar robototexnika va avtomatlashtirishda muhim afzalliklarni taqdim etadi. Ular darajalar sonini va aktuatorlarning konfiguratsiyasini sozlash orqali muayyan ilovalarga moslashtirilishi mumkin. Ko'p darajali aktuatorlarning ba'zi keng tarqalgan turlariga quyidagilar kiradi:

Series-elastik aktuatorlar mos keluvchi elementni motor bilan ketma-ket o'z ichiga oladi, bu kuchni boshqarish va xavfsizlikni yaxshilash imkonini beradi. Pnevmatik aktuatorlar quvvatni ta'minlash uchun siqilgan havodan foydalanadi va turli xil ilovalar uchun osonlik bilan o'lganishi mumkin. Gidravlik aktuatorlar yuqori kuchlarni hosil qilish va yuqori quvvat zichligini taklif qilish uchun gidravlik suyuqliklardan foydalanadi.

Moslashuvchan boshqaruv tizimlari tizim dinamikasidagi noaniqliklar va buzilishlarni qoplash uchun o'z parametrlarini onlayn tarzda sozlaydi. An'anaviy adaptiv boshqaruv yondashuvlari ko'pincha tizim modellariga tayanadi, ularni aniq olish qiyin bo'lishi mumkin.

Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv usullari operatsion ma'lumotlardan tizim modellarini o'rganish va modelga asoslangan aniq ma'lumotga ega bo'lmagan holda kontrollerlarni loyihalash uchun foydalanadi. Mashinani o'rganish texnikasi shu nuqtai nazardan mashhurlikka erishdi:

Kuchaytirishni o'rganish algoritmlari tizim bilan o'zaro aloqada bo'lish va fikr-mulohazalarni qabul qilish orqali optimal boshqarish siyosatini o'rganadi.

Neyron tarmoqlari - bu tizim modellarini o'rganish va tizim xatti-harakatlarini bashorat qilish uchun tizim ma'lumotlari bo'yicha o'qitilishi mumkin bo'lgan kuchli funktsiya yaqinlashtiruvchilari.

Tizimni identifikatsiyalash: tizimni identifikatsiyalash usullari kirish-chiqish ma'lumotlaridan tizim modellarini aniqlashga qaratilgan.

Ushbu bo'lim ko'p darajali aktuatorlar uchun tavsiya etilgan ma'lumotlarga asoslangan moslashuvchan boshqaruv tizimini tavsiflaydi. Ular uchta asosiy komponentdan iborat:

Ma'lumotlarni yig'ish va oldindan ishlov berish, ya'ni shovqin va o'zgaruvchanlikni olib tashlash uchun aktuatordan real vaqtda ma'lumotlar yig'iladi va oldindan qayta ishlanadi.

Tizimni identifikatsiyalash va modelni o'rganish, ya'ni Qayta ishlangan neyron tarmoqlari yoki Gauss jarayoni regressiyasi kabi mashinani o'rganish usullari oldindan ishlangan ma'lumotlardan aktuatorning dinamik modelini o'rganish uchun ishlatiladi.

Moslashuvchan boshqaruv dizayni, ya'ni o'rganilgan tizim modeli asosida mustahkam adaptiv boshqaruv qonuni ishlab chiqilgan. Ushbu nazorat qonuni noaniqliklar va buzilishlarni qoplash uchun qayta aloqani chiziqlilashtirish va moslashuvchan daromadlarni rejalashtirish elementlarini o'z ichiga oladi.

Taklif etilgan ramkani tasdiqlash uchun ko'p darajali aktuatorlar bilan jihozlangan robot manipulyatorida simulyatsiya va tajribalar o'tkaziladi. Unda quyidagi jihatlar o'rganiladi:

Kuzatuv samaradorligi, bunda noaniqliklar va buzilishlar mavjud bo'lganda, ramkaning kerakli traektoriyalarni aniq kuzatish qobiliyati baholandi.

Mustahkamlik jihatida noaniqliklar va tashqi buzilishlarni modellashtirish uchun boshqaruvchining mustahkamligi tekshirildi.

Moslashuvchanlik jihatida ramkaning o'zgaruvchan tizim dinamikasi va ish sharoitlariga moslashish qobiliyati baholandi.

Simulyatsiyalar va tajribalar shuni ko'rsatdiki, tavsiya etilgan ma'lumotlarga asoslangan adaptiv boshqaruv tizimi kuzatuvning aniqligi, mustahkamligi va moslashuvchanligi bo'yicha an'anaviy modelga asoslangan boshqaruv usullaridan ustundir. Tizimni identifikatsiyalash va modellarni o'rganish uchun ishlatiladigan mashinani o'rganish algoritmlari aktuatorlarning chiziqli bo'lmagan xatti-harakatlarini aniqlashda samarali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Authorized adaptation from the United States edition, entitled Introduction to Robotics: Mechanics and Control, 4th Edition, ISBN 978-0-13-348979-8 by John J. Craig published by Pearson Education. Page 8-21. (2018).
2. "Robotics, Vision & Control: Fundamental Algorithms in C++" by P. Corke. (2017).
3. "Modern Robotics: Mechanics, Planning, and Control" by K. Lynch and F. Park. <http://modernrobotics.org>. Page (2017).
4. "Mechatronics: A Textbook" by Mechatronic systems design and solid materials : methods and practices / edited by Satya Bir Singh, Prabhat Ranjan,, Alexander V. Vakhrushev, A.K. Haghi, Page 625-640 (2021).

JAVA MVC ARXITEKTURASI: MODULYARLIK, XAVFSIZLIK VA PERFORMANCE MASALALARI

Mahkamov Shohruh Sarvar o'g'li
Jizzax Sambhram universiteti NTM katta o'qituvchisi
Annotatsiya

Ushbu maqolada Java dasturlash tilida Model-View-Controller (MVC) arxitekturasini tahlil qilinadi. Modulyarlik, xavfsizlik va performance (ishlash samaradorligi) masalalari bo'yicha MVC dizayni ko'rib chiqiladi. Java Spring MVC freymvorkida mikroxizmatlar va modulyar monolitlar uchun MVC strukturasini qanday ishlatish mumkinligi, MVC asosida ilovalarning xavfsizligini ta'minlash va optimallashtirish yo'llari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Java, MVC, Spring MVC, modulyarlik, xavfsizlik, performance, mikroxizmatlar, arxitektura, dizayn.

Аннотация

В данной статье рассматривается архитектура Model-View-Controller (MVC) в языке программирования Java. Особое внимание уделяется вопросам модульности, безопасности и производительности. Анализируется использование MVC структуры для микросервисов и модульных монолитов с использованием фреймворка Spring MVC, а также подходы к обеспечению безопасности и оптимизации приложений на основе MVC.

Ключевые слова: Java, MVC, Spring MVC, модульность, безопасность, производительность, микросервисы, архитектура, дизайн.

Annotation

This article explores the Model-View-Controller (MVC) architecture in Java programming. It focuses on modularity, security, and performance issues in the design of MVC applications. The usage of the MVC structure for microservices and modular monoliths with Java Spring MVC framework is analyzed, along with approaches to securing and optimizing MVC-based applications.

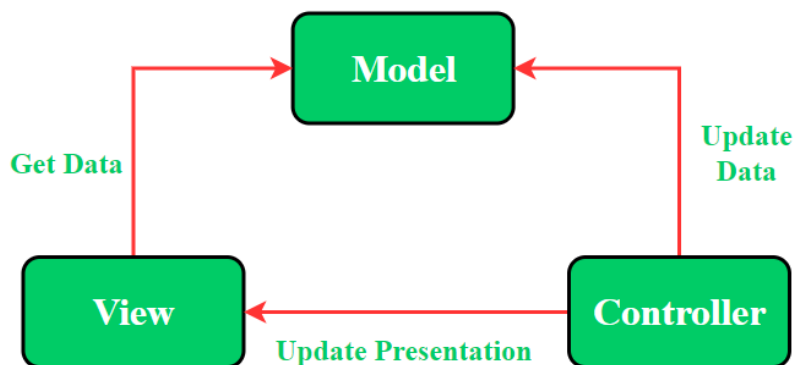
Keywords: Java, MVC, Spring MVC, modularity, security, performance, microservices, architecture, design.

Zamonaviy dasturiy ta'minot ishlab chiqish jarayonlarida ilovalarni samarali va qulay boshqarish imkonini beradigan arxitekturalar muhim o'rin tutadi. Model-View-Controller (MVC) arxitekturasini dasturiy dizaynda eng keng qo'llaniladigan andozalardan biri bo'lib, u ilovani uchta asosiy qismga ajratib, kodni tuzilmashtirish va qayta foydalanishni ta'minlash imkonini beradi. Java dasturlash tili esa, MVC arxitekturasini samarali amalga oshirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Java muhitida MVC asosan Spring Framework yordamida qo'llaniladi va bu freymvork arxitektura dizaynida modulyarlikni, xavfsizlikni va ishlash samaradorligini ta'minlash uchun keng imkoniyatlar taklif etadi.

Model-View-Controller (MVC) arxitekturasini dasturiy ta'minot ishlab chiqishda eng ko'p qo'llaniladigan dizayn naqshlaridan biri hisoblanadi. Ushbu arxitekturaning rivojlanishi dasturiy dizaynni yaxshilash va ilovalarni tuzilmashtirish maqsadida olib borilgan izlanishlar asosida yuzaga kelgan. Klassik MVC modeli dastlab Smalltalk dasturlash tilida ishlab chiqilgan bo'lsa-da, uning Java dasturlash tilida qo'llanilishi Spring Framework paydo bo'lishi bilan keng ommalashdi.

Java va MVC arxitekturasini bo'yicha adabiyotlar ko'pincha Spring MVC asosida yozilgan. Masalan, Rod Johnson tomonidan yozilgan "Expert One-on-One J2EE design and development" kitobi Java muhitida dasturlash va Spring Framework asoslarini yoritadi. Ushbu kitob MVC arxitekturasini va uni Java muhitida amalga oshirish usullari haqida to'liq tushuncha beradi.

Xavfsizlik masalalari bo'yicha o'rganilgan adabiyotlarda, masalan, Josh Long va Kenny Bastani tomonidan yozilgan "Cloud native java" asari Java muhitida xavfsizlik va autentifikatsiya uchun Spring security va OAuth2 integratsiyasi haqida so'z yuritadi. Java MVC ilovalarining xavfsizligini ta'minlash bugungi kunda muhim masala hisoblanadi, ayniqsa RESTful xizmatlarni himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Performance va optimallashtirish masalalari esa Martin Thompsonning "The performance of java applications" kitobida batafsil tahlil qilingan. Bu asar Java ilovalarida ishlash samaradorligini oshirish va resurslardan to'g'ri foydalanish bo'yicha muhim maslahatlarni o'z ichiga oladi.

MVC arxitekturasida tahlil qilinadigan asosiy metodlar quyidagilardir:

Arxitektura tahlili: MVC arxitekturasida va uning Java Spring Framework yordamida amalga oshirilishi tahlil qilinadi. MVC'ning modulyarlikka qanday hissa qo'shishi va ilovalarni yaxlit qilib boshqarishda qanday afzalliklarga ega ekani ko'rib chiqiladi.

Qo'llanma tahlili (case study): Java Spring MVC'dan foydalangan holda yaratilgan real dunyo ilovalari o'rganilib, modulyarlik, xavfsizlik va ishlash samaradorligi nuqtai nazaridan qanday dizayn yondashuvlari qo'llanilgani o'rganiladi.

Amaliy tajriba: Java Spring MVC yordamida mikroxizmatlar arxitekturasida asosida sinov loyihasi yaratiladi va bu orqali xavfsizlik va ishlash samaradorligini oshirish bo'yicha optimallashtirish usullari sinovdan o'tkaziladi.

Analitik yondashuv: MVC asosidagi arxitektura dizaynlarining xavfsizlik va performance nuqtai nazaridan afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Bu esa Java ilovalarining samaradorligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni aniqlashga imkon beradi.

Java dasturlash tilidagi Model-View-Controller (MVC) arxitekturasining modulyarlik, xavfsizlik va performance masalalari bo'yicha olib borilgan tahlil natijalari quyidagicha:

Modulyarlik - Modulyar monolit va mikroxizmatlar: Spring MVC yordamida yaratilgan modulyar monolitlar murakkab tizimlarni oddiy va tuzilmashtirilgan shaklda ishlab chiqish imkonini beradi. Har bir komponent (Model, View, Controller) mustaqil holda ishlab chiqilishi va sinovdan o'tkazilishi mumkin, bu esa kodning qayta ishlatilishini osonlashtiradi. Mikroxizmatlarga o'tish esa tizimni yanada bo'laklarga ajratib, modulyarlikni oshiradi, lekin bu boshqarishning murakkabligiga olib kelishi mumkin.

Sinovlar (Tests): MVC arxitekturasida asosida modullarning mustaqil holda sinovdan o'tkazilishi (unit tests va integration tests) mumkin bo'ladi, bu esa tizimni yanada ishonchli qiladi.

Xavfsizlik - Spring security va OAuth2: Java spring MVC yordamida xavfsizlikni yuqori darajada ta'minlash mumkinligi isbotlandi. Spring Security, JWT (JSON Web Token), va OAuth2 protokollari orqali autentifikatsiya va avtorizatsiya jarayonlarini amalga oshirish MVC ilovalarini himoya qilishning eng samarali yo'llaridan biridir.

Xavfsizlikka oid tahdidlar: MVC ilovalarining xavfsizligini ta'minlashda SQL injection, XSS (Cross-site scripting) kabi keng tarqalgan tahdidlar e'tiborga olinib, ularga qarshi chora-tadbirlar ko'rildi. Spring Security bu kabi tahdidlarga qarshi yaxshi himoya taqdim qiladi.

Performance (Ishlash samaradorligi) - Yuqori samaradorlik uchun optimallashtirish: Java Spring MVC ilovalarining ishlash samaradorligini oshirish uchun ma'lumotlar bazasi bilan ishlash

(ORM – Hibernate), keshlash texnologiyalari (Redis), va non-blocking I/O texnologiyalari (Java NIO) qo'llanildi. Bu usullar ilovalarning yuqori yuklama sharoitida tez ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Performance monitoring: JVM profiling, loglarni tahlil qilish, va keshlashning samaradorligi ustidan nazorat qilish orqali ilovalarning real vaqtda ishlashi tahlil qilindi va optimallashtirishga oid qarorlar qabul qilindi.

MVC arxitekturasining qo'llanishi va afzalliklari quyidagilar:

MVC arxitekturasining Java dasturlash tilida qo'llanilishi ilovalarni strukturali va boshqarish oson bo'ladigan holatda ishlab chiqishga yordam beradi. Kontroller, model va ko'rinish qismlarining ajratilishi kodning mustaqilligi va uni o'zgartirishni osonlashtiradi.

Mikroxizmatlar arxitekturasini bilan integratsiya qilish orqali tizimlar kengaytiriladi, bu esa ulkan hajmdagi ilovalarning mustaqil xizmatlar ko'rinishida ishlashiga olib keladi.

Java dasturlash tilida Model-View-Controller (MVC) arxitekturasining modulyarlik, xavfsizlik va ishlash samaradorligi bo'yicha tahliliga bag'ishlangan. Java Spring MVC arxitekturasini dasturiy ilovalarni modulyar, kengaytirish oson va samarali boshqariladigan tarzda yaratishda katta imkoniyatlarni taqdim etadi. MVC ning asosiy kuchli tomonlari shundaki, u kodni to'g'ri tuzilmashtirish, komponentlarni alohida modullar sifatida ishlab chiqish va ulardan qayta foydalanishni ta'minlaydi.

Java Spring MVC arxitekturasini o'zining moslashuvchanligi, kengaytirish imkoniyati va kuchli xavfsizlik choralari bilan yirik va murakkab ilovalarni yaratishda samarali vosita hisoblanadi. Biroq, MVC arxitekturasini to'g'ri va samarali qo'llash uchun dasturchidan yetarli darajadagi bilim va tajriba talab qilinadi. Ilovani modulyar shaklda tuzish, xavfsizlikni yuqori darajada saqlash va ishlash samaradorligini ta'minlash hozirgi zamonaviy dasturlash jarayonlarining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Махкамов, Ш. (2023). Теоретические основы базы данных (мб) и системы управления базами данных (мббт). Информатика и инженерные технологии, 1(1), 90-94.
2. Аликулов, С. Т., & Махкамов, Ш. С. (2018). Дидактическая компетентность педагога. In Развитие интеллектуально-творческого потенциала молодежи: из прошлого в современность (pp. 150-152).
3. Махкамов, Ш. (2024). Davlat boshqaruv tizimining vujudga kelishi hamda davlat va uning mohiyati. Новый Узбекистан: наука, образование и инновации, 1(1), 379-382.
4. Norqo'ziyev, Q., Aynakulov, T., Mahkamov, S., & Sodiqov, D. (2024). IMPLEMENTING MOBILE ROBOT WALKING PATH CONTROL AND TRACKING IN C# WINDOWS FORM APPLICATION. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 95-99.
5. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
6. Sarvar o'g'li, M. S. (2024). MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 8(4), 186-191.
7. Akramova, M. A. (2023). 3D MODELLASHTIRISHNING HOZIRGI ZAMONDAGI O'RNI VA AHAMIYATI.

METHODS AND ARGUMENTS: HANDLING PARAMETERS IN JAVA

Mahkamov Shohruh Sarvar o'g'li Assistant professor, Sambhram university, Jizzax

Dandu Jayabharath Reddy Assistant professor, Sambhram university, Jizzax

Aynakulov Toxir Turg'un o'g'li Assistant professor, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

Saitqulov Shavkat Abdunabi o'g'li, Student, Sambhram university, Jizzax

Annotatsiya: Ushbu maqola Java dasturlash tilida metodlar va ularning argumentlari bilan ishlashni o'rganishga bag'ishlangan. Metodlarning parametrlari qanday uzatilishi, metodga

o'zgartiriladigan va o'zgartirilmaydigan qiymatlar yuborilishi, shuningdek, varargs (o'zgaruvchan argumentlar) va parametrlarni to'g'ri boshqarish usullari haqida tushunchalar beriladi. Maqola, shuningdek, pass-by-value va pass-by-reference tushunchalari va ularning Java'dagi amaliy qo'llanishini ham tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Java metodlari, argumentlar, pass-by-value, pass-by-reference, varargs, parametrlar, metodlarning ishlatilishi, metod overloading.

Аннотация: Эта статья посвящена изучению работы с методами и их аргументами в языке программирования Java. Рассматривается передача параметров в методы, отправка изменяемых и неизменяемых значений в методы, а также использование varargs (переменное количество аргументов) и управление параметрами. Также анализируются концепции pass-by-value и pass-by-reference и их практическое применение в Java.

Ключевые слова: Методы Java, аргументы, pass-by-value, pass-by-reference, varargs, параметры, использование методов, перегрузка методов.

Abstract: This article focuses on the handling of methods and their arguments in the Java programming language. It explores how method parameters are passed, the difference between passing mutable and immutable values, and the proper usage of varargs (variable-length arguments) and parameter management. Additionally, the concepts of pass-by-value and pass-by-reference are analyzed, along with their practical application in Java.

Keywords: Java methods, arguments, pass-by-value, pass-by-reference, varargs, parameters, method usage, method overloading.

In the Java programming language, methods are one of the core constructs that enable developers to perform actions without repeating code. By utilizing methods, repetitive tasks can be encapsulated into distinct functions that can be invoked whenever needed. A key aspect of using methods effectively lies in how variables, known as parameters, are passed to them.

Java follows the pass-by-value principle when passing arguments to methods, meaning values are passed as copies. This requires developers to have a solid understanding of how this impacts mutable and immutable data types. Additionally, Java allows the use of varargs, which enables methods to accept a variable number of arguments.

Pass-by-value - In Java, all arguments are passed as copies. This means that if a parameter is modified within a method, the original value remains unchanged outside the method.

```
public class Article {
    public static void changeValue(int number) {
        number = 10;
    }
    public static void main(String[] args) {
        int originalValue = 5;
        changeValue(originalValue);
        System.out.println("Original value: " + originalValue); // 5
    }
}
```

In this example, even though originalValue is changed inside the method, its original value remains intact because Java passes the value as a copy, following the pass-by-value principle.

Working with mutable objects - Although objects are also passed by value in Java, if the internal state of the object is modified, the changes will reflect in the original object.

```
public class Article {
    public static void changeArray(int[] arr) {
        arr[0] = 10;
    }
    public static void main(String[] args) {
        int[] originalArray = {1, 2, 3};
        changeArray(originalArray);
        System.out.println("Original array: " + originalArray[0]); // 10
    }
}
```

```
}  
}
```

In this case, the first element of the array is modified inside the method, and this change is reflected in the original array, as the array reference is passed by value but points to the same object.

Varargs (variable-length arguments) - Java provides the varargs technique to allow methods to accept a variable number of arguments.

```
public class Article {  
    public static void printNumbers(int... numbers) {  
        for (int number : numbers) {  
            System.out.println(number);  
        }  
    }  
    public static void main(String[] args) {  
        printNumbers(1, 2, 3, 4, 5); // 1 2 3 4 5  
    }  
}
```

In this example, the printNumbers method uses varargs, allowing it to accept any number of arguments, making it more flexible for various inputs.

The results of the study reveal that Java follows the pass-by-value principle when passing arguments to methods. This principle means that values are passed as copies, and the original value remains unchanged. This behavior is evident when working with primitive data types—although a value may be modified inside the method, the original variable retains its initial value.

However, working with objects introduces certain complexities in understanding this principle. While Java still passes objects by value, what is actually passed is a copy of the object reference. Therefore, when an object's internal state is modified within a method, the changes are reflected outside the method as well. This distinction between primitive types and object references is crucial for developers to grasp, as it directly impacts how data is manipulated and how side effects occur in the code.

Additionally, the use of the varargs technique allows methods to accept a variable number of arguments, making them more flexible and adaptable to different use cases. However, care must be taken when using varargs, as improper usage can lead to inefficiencies and reduce the readability of the code. When not handled correctly, methods utilizing varargs may become less efficient or harder to debug.

The discussion highlights the importance of understanding the differences between pass-by-value and pass-by-reference for Java developers. Correctly applying these concepts can significantly optimize code and help prevent errors when working with methods and arguments. The careful use of varargs and proper understanding of reference manipulation will lead to more robust and maintainable codebases.

Working with methods and their arguments in Java requires developers to have a solid understanding of key technical concepts. This study examined how Java passes values to methods based on the pass-by-value principle. The results show that when primitive types are passed to methods, their values are copied, and any changes made within the method do not affect the original value.

However, when dealing with objects, references are passed, leading to changes in the internal state of the object within the method. This distinction is critical for developers to manage when working with both objects and primitive data types.

Additionally, the varargs technique enhances the flexibility of Java methods by allowing them to accept a variable number of arguments. Nonetheless, careful handling is required, as improper use of varargs can lead to complications in method readability and performance.

In conclusion, Java developers must fully understand concepts like pass-by-value and object references. Mastering these principles is essential for improving code efficiency, clarity, and maintainability.

1. Foydalanilgan adabiyotlar:

2. Махкамов, Ш. (2023). Теоретические основы базы данных (мб) и системы управления базами данных (мббт). Информатика и инженерные технологии, 1(1), 90-94.
3. Аликулов, С. Т., & Махкамов, Ш. С. (2018). Дидактическая компетентность педагога. In Развитие интеллектуально-творческого потенциала молодежи: из прошлого в современность (pp. 150-152).
4. Махкамов, Ш. (2024). Davlat boshqaruv tizimining vujudga kelishi hamda davlat va uning mohiyati. Новый Узбекистан: наука, образование и инновации, 1(1), 379-382.
5. Norqo'ziyev, Q., Aynakulov, T., Mahkamov, S., & Sodiqov, D. (2024). IMPLEMENTING MOBILE ROBOT WALKING PATH CONTROL AND TRACKING IN C# WINDOWS FORM APPLICATION. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 95-99.
6. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
7. Sarvar o'g'li, M. S. (2024). MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 8(4), 186-191.
8. qizi Akramova, M. A. (2023). 3D MODELLASHTIRISHNING HOZIRGI ZAMONDAGI O'RN VA AHAMIYATI.
9. Toxir Turg'un o'g, A., & Komiljon o'g, N. Z. Q. (2024). CALCULATION OF SPECIAL FUNCTIONS WITH ARBITRARY PRECISION IN THE. NET FRAMEWORK ENVIRONMENT. Лучшие интеллектуальные исследования, 19(3), 142-149.
10. Aynakulov, T. (2024). MOBIL HISOBLASH PLATFORMASIGA ASOSLANGAN AQLLI BINAURAL ESHITISH APPARATI ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 119-122.

RESEARCH-BASED ANALYSIS OF CORPORATE TRAINING METHODOLOGIES: STRATEGIES FOR OPTIMIZING LEARNING DELIVERY IN PROFESSIONAL ENVIRONMENTS

¹Mr. Subhadhanuraja G,

**Assistant Professor, Department of Business Management, Sambhram University,
Jizzax, Uzbekistan, subhadhanu625@gmail.com , +998 971274070**

²Mr. Biswajit Pradhan,

**Assistant Professor, Department of Business Management, Sambhram University,
Jizzax, Uzbekistan, Pilu331@gmail.com , +998 971279050**

Annotation

In today's competitive business environment, organizations must ensure that their workforce is not only skilled but continuously developing to meet evolving industry demands. Well-trained and experienced employees are essential for achieving organizational goals, making employee training a critical investment rather than a mere option. As the concept of training has evolved, so too have the methods used to deliver it. Effective training delivery methodologies have become a cornerstone for enhancing employee performance, as the success of any training program is closely linked to the techniques and approaches utilized. This research explores the importance of selecting appropriate delivery methodologies, emphasizing their role in ensuring a knowledgeable and adaptable workforce.

Keywords: Training Purpose, Training Benefits, Training Methodology & Training Delivery Methods

1. Introduction

In today's dynamic business environment, the importance of conducting training programs within organizations is more critical than ever. Companies increasingly recognize the necessity of developing both the technical and behavioural skills of their employees to remain competitive and foster a positive workplace culture. New employees often enter the organization with limited knowledge about specific processes, roles, or organizational culture. Through a combination of experience and structured training, employees can acquire the necessary knowledge and skills to effectively contribute to the workplace.

Training is essential in breaking the monotony of routine tasks, encouraging personal and professional growth, and enhancing job satisfaction. It transforms employees from merely performing tasks into understanding the underlying processes and objectives of their work. Effective training equips employees with the knowledge to apply best practices, follow guidelines, and understand procedures, helping them to perform better in their current roles while also preparing them for future opportunities.

At its core, training is a structured learning process designed to develop a specific set of programmed behaviours. It is more than just a transfer of knowledge—it is a continuous process that aims to improve performance, enhance adaptability, and foster a culture of continuous learning. By investing in training, organizations provide employees with the tools and resources to stay current in their fields, improve productivity, and contribute to overall organizational success. Training is not merely a task to be completed but a strategic initiative that enables individuals and teams to unlock their full potential, aligning their personal growth with organizational goals.

2. Core Purposes of Employee Training

2.1 Enhancing Productivity and Quality

Purposeful training programs significantly improve employee performance by equipping them with the skills and knowledge needed to optimize their work. This increased productivity often leads to enhanced operational efficiency and higher company profitability. Particularly for new employees, training is vital in helping them learn the most effective and efficient methods for their roles. Furthermore, well-trained employees are less likely to make mistakes, which enhances the overall quality of products and services. This improvement is not only evident in tangible outputs but also in intangible aspects like workplace culture and employee relations.

2.2 Preparing for Future Personnel Needs

Comprehensive internal training programs help organizations meet future personnel needs more efficiently. When vacancies or personnel shifts occur, companies with strong training initiatives can promote from within, minimizing disruptions and reducing the need for external recruitment. This practice fosters a culture of internal advancement, making it easier to address staffing changes while maintaining continuity in operations. A well-developed training program prepares employees at all levels for leadership roles, ensuring the organization is equipped to handle future challenges.

2.3 Improving Organizational Climate

A well-planned training program creates a ripple effect of positive outcomes within an organization. As employee productivity and quality improve, financial rewards such as bonuses and performance incentives become more feasible. This leads to a focus on internal promotions, reduced supervisory pressure, and potentially higher base pay rates. Increased employee morale is often a direct result of effective training, as workers feel more valued and capable. A strong educational program within an organization fosters a collaborative and supportive environment, improving the overall organizational climate.

2.4 Promoting Health, Safety, and Obsolescence Prevention

Proper training programs are key to preventing workplace accidents and maintaining a safe environment. By educating employees on safety protocols, organizations minimize accidents and promote mental well-being. Additionally, continuous training helps prevent skill and knowledge obsolescence. As industries evolve and technology advances, training enables employees to stay current, ensuring they can adapt to new methods and innovations. By fostering creativity and

initiative, organizations not only safeguard employee safety but also encourage adaptability, reducing the risk of obsolescence due to age, motivation, or technological changes.

2.5 Encouraging Personal Growth and Development

Training programs play a significant role in employees' personal and professional growth. Exposure to educational experiences broadens their perspectives, enhances their skills, and cultivates leadership qualities. Management development programs, in particular, help participants develop wider awareness and improved decision-making abilities. Training also promotes a more altruistic and team-oriented mindset. As organizations place increasing importance on behavioural and soft skills training, the focus shifts from technical knowledge alone to fostering well-rounded employees who can thrive in evolving corporate environments. This holistic approach to training benefits both individual employees and the organization as a whole.

3. Benefits of Training

1. Training improves employees' proficiency with new technologies, which leads to enhanced productivity.
2. It allows employees to work more efficiently, reducing the time required for learning and supervision.
3. New employees gain the skills necessary for immediate performance improvements, aiding their integration into the organization.
4. Refresher training keeps existing employees updated on current methods and sophisticated tools.
5. A well-trained workforce tends to make fewer mistakes, resulting in fewer grievances and a more positive work environment.
6. Training encourages teamwork and helps employees effectively navigate challenges.
7. It prepares employees for advancement by developing future leaders within the organization.
8. This training builds a pipeline of qualified personnel ready to take on more responsibility when needed.
9. Investing in training boosts the organization's credibility and enhances employee morale.
10. When employees feel valued through training opportunities, their job satisfaction and overall workplace climate improve.

4 Training Methods

4.1 Computer-Aided & Conventional Training

In the early days, training primarily involved classroom sessions where the facilitator did most of the talking, and participants had little opportunity to contribute. By the mid-90s, computer systems were introduced for training, which sparked more interest since it was a new concept for everyone.

4.2 The Age of E-Learning

Many associations emerged with an E-learning methodology after the computers were used for the training. Participants can learn here from any location. Participants were initially required to remain seated in one spot, while a facilitator led the sessions. However, the participants have alternatives for flexibility in the E-learning modules. As a result, it strengthened. This approach is still used today.

4.3 Informal & Blended Learning

This was an amalgam of the approaches that were previously discussed. The session was conducted via discussion forums, power point presentations, handouts, films, and audios as well as through classroom instruction. Many years ago, this mechanism was developed and designed outside. Rather than depending just on PowerPoint presentations, Indian trainers are now including the aforementioned tools into their courses. This approach has proven to be effective.

4.4 Group Instruction

A very small number of highly skilled and proficient trainers are adopting this teaching style. More of this is carried out using experiential learning. It is the culmination of every method

mentioned previously. Trainers don't teach here. They assist the participants in developing their own conclusions about what they have learned. By learning what they desired, participants will be satisfied. The majority of instructors rely on traditional training programs. The premise of this cooperative method is relatively simple for the participants to comprehend. Making the participants understand and receive a return on investment for the time and money they invested is the main goal of the training program.

Consequently, ROI [Participants' Time + Organization's Investment + Trainers' Knowledge & Ability] = Successful Training.

5 Techniques for Delivering Training

Training methods have evolved over time. Initially, lectures were the primary way of teaching. Learners had to sit in halls, listen, and take notes while trainers used whiteboards to explain concepts.

As informative books became available, people started using them for flexible learning. They could read at any time and take notes to apply their knowledge in relevant situations.

Next came the use of audio-visual aids, like videos and PowerPoint presentations, alongside lectures. This approach made learning more engaging and easier to understand.

In fields like medicine and engineering, the Demonstration method became popular. Trainers would show exactly how something is done to ensure clear understanding.

Then, trainers introduced a more interactive approach: the Participative or Discussion Forum method. In this, participants were grouped randomly or by skill level and discussed the topic, while the trainer acted as a guide. This method encouraged group communication, reflection, and mutual learning, rather than one-way instruction.

6 Innovative Training Delivery Approaches

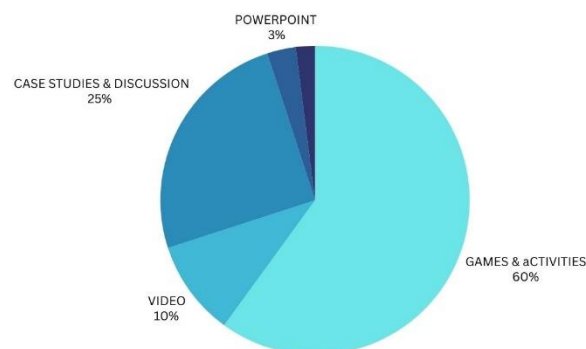
The Practice by Doing method involves practical activities that help participants grasp concepts easily. It is mostly used by skilled trainers in hands-on fields, making it easier for learners to apply what they've learned in real-world settings.

The Immediate Use method is used when training people for specific tasks or jobs they're about to start. This ensures they can apply what they've learned right away, and even pass on the knowledge to others, reinforcing their own learning in the process.

For a training program to be successful, the delivery methodology must be highly effective. Trainers cannot rely solely on lectures or PowerPoint slides, as this can lead to disengagement. To keep participants interested, trainers need to innovate and use fresh approaches.

Today's participants have higher expectations due to their increased exposure and intellectual capabilities. Simply speaking or showing slides may not capture their attention, and keeping them engaged, especially in non-technical topics like soft skills, can be a challenge.

In technical training, participants are often more focused because they need to apply the knowledge directly in their jobs. However, soft skills training requires more creativity from the trainer to maintain engagement.

A recent study on effective training methods shows that games and activities are particularly successful in capturing participants' interest. Effective training delivery can include:

- Indoor and outdoor games
- Personal interaction and motivation
- Case studies
- Role plays
- Discussion forums
- Videos
- Quizzes and puzzles
- Team presentations
- Minimal slides, focusing on visuals over text
- Clear debriefing by the facilitator

These methods promote active participation, making learning more engaging and fun. This hands-on approach ensures that participants retain the material effectively, resulting in better outcomes and fostering positive changes within the organization.

7. Recommendations

1. Encourage participants to speak and engage their minds on the topic, with the trainer acting more as a facilitator and guide, keeping their role to about 30% while 70% comes from the participants.
2. Use innovative, hands-on techniques to make the training lively and engaging, focusing on participative and experiential learning.
3. Provide handouts and practical exercises to help participants easily understand key concepts.
4. Incorporate games, activities, and exercises to keep the session energetic and motivate active participation from everyone, while giving individual attention when needed.
5. Ensure that every activity aligns with the training objectives, and clearly communicate how the learning can be applied in the workplace for better results.

8. Conclusion

The current study highlights a gap in training delivery methods. Many sessions are not well-received because the methodology is not properly applied. This isn't to say that PowerPoint presentations are ineffective, but they should be complemented with more engaging learning techniques to maintain participants' interest. While content is crucial, without the right delivery method, the training is likely to fail.

9. References

1. Basha, M. M. A. (1971). **Training techniques in varying cultures, American methods for India.** *Integrated Management*, 59, 43–48.
2. Bhatia, S. K. (1981). **Trends in training and development.** *Indian Journal of Training and Development*, 11(4), 142–145.
3. Brown, M. G. (1980). **Evaluating Training Via Multiple Baseline Designs.** *Training Development Journal*, 34(10), 11–16.
4. Buchanan, P. C., & Brunsterrer, P. H. (1959). **A Research Approach to Management Improvement.** *Journal of the ASTD*, January-February.
5. Goodacre, D. M. (1957). **Experimental Evaluation of Management Training: Principles and Practice.** *Personnel*, May.
6. Bhatnagar, O. P. (1987). **Evaluation Methodology for Training - Theory and Practice.** New Delhi: Oxford IBH Publishing Company Private Limited.
7. Bostain, S. N. (2000). **Evaluation of a Management Development Behaviour Modeling Training Program in Industry: Transfer of Training.** Walden University.
8. Shaw, M. E. (1917). **Group Dynamics: The Psychology of Small Group Behaviour.** New York: McGraw Hill.
9. Sah, A. K. (1991). **Systems Approach to Training and Development.** Sterling Publishers Pvt. Ltd.
10. Thomas, B. (1992). **Total Quality Training: The Quality Culture and Quality Trainer.** McGraw-Hill International (UK) Ltd.

11. Stone, R. J. (2002). **Human Resource Management** (2nd ed.). Jhon Wiley & Sons.
12. Pollitt, D. (2009). **Thomson Reuters Maps New Relationships in Learning and Collaboration**. *Journal of Human Resource Management International Digest*, 17(4), 24–26.
13. Seth, P. (1980). **Management Training and Development: A Critique**. *The Indian Journal of Industrial Relations*, 15(4), 507–524.
14. Olaniyan, D. A., & Ojo, L. B. (2008). **Staff Training and Development: A Vital Tool for Organizational Effectiveness**. *European Journal of Scientific Research*, 24(3), 326–331.
15. Cox, C. B., & Beier, M. E. (2009). **The Moderating Effect of Individual Differences on the Relationship Between the Framing of Training and Interest in Training**. *The International Journal of Training and Development*, 13(4), 247–260.

AXBOROT XAVFSIZLIGI VA UNING TA'MINLASH MASALALARI

Sultanbaeva Abadan Temirbaevna-

**Muxammed al-Xorezmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Nukus filiali 3-kurs talabasi**

Annotatsiya

Maqolada axborot xavfsizligi masalasi atroflicha tahlil qilingan va uning davlat, jamiyat hayotiga tasiri, oqibatlari haqida soʻz etilgan.

Kalit soʻzlar: Xavfsizlik. Axborot. Axborot xavfsizligi. Axborot texnologiyalari. Kiberxavfsizlik va uning turlari

XXI asr bugungi kunda axborot texnologiyalari va globallashuv asri sifatida baholanmoqda. Zamon shiddat bilan rivojlanayotgan ushbu davrda insonlarning shaxsiy maʼlumotlari, davlat muhim sirlariga oid maʼlumotlarni saqlash muhim hisoblanadi. Ushbu muammo esa axborot xavfsizligi sohasida faoliyat yuritadigan xodimlar uchun katta maʼsuliyat yuklaydi.

Axborot xavfsizligi odatda maʼlumotlarning uch jihatini himoya qilish bilan bogʻliq: uning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligi. Axloq, asosan, huquqlar, zararlar va manfaatlar bilan bogʻliq kompyuter xavfsizligi va huquqlar, zararlar va manfaatlar oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrganib chiqib, kompyuter xavfsizligi qanday maʼnaviy jihatdan muhim foyda keltirishi mumkin degan muammo vujudga keladi [1]. Kompyuter xavfsizligi buzilishi natijasida yuzaga kelishi mumkin boʻlgan birinchi, ehtimol, eng aniq zarar bu iqtisodiy yoʻqotishdir. Tizim xavfsizligi buzilganda, qimmatli apparat va dasturiy taʼminot shikastlangan yoki buzilgan boʻlishi mumkin va xizmatlar mavjud boʻlmasligi mumkin, bu esa vaqt, pul va resurslarni behuda sarflashga olib keladi. Axborot xavfsizligini buzish yanada yuqori iqtisodiy xarajatlarga olib kelishi mumkin. Qimmatbaho maʼlumotlar yoʻqolishi yoki zararlanishi mumkin, ular saqlanadigan uskunadan ancha qimmatga tushadi va bu jiddiy iqtisodiy yoʻqotishlarga olib kelishi mumkin maʼlumotlar shikastlanganda yoki yoʻqolganda yoʻqoladi. Har qanday turdagi tizim yoki maʼlumotlar xavfsizligini yoʻqotish maʼlum darajada psixologik yoki hissiy zararga olib kelishi mumkin. Kompyuter xavfsizligini buzish hatto jiddiy zararga olib kelishi mumkin. Masalan, yadroviy reaktorlarni boshqarish, havo harakati va havo harakatini boshqarish, raketa tizimlari va boshqa turdagi tizimlarning buzilishi hayot uchun xavfli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bularga koʻpriklarni loyihalash yoki tibbiy tashxis qoʻyish uchun foydalaniladigan tizimlar qoʻshimcha zarar va huquqlarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Tomonlar maʼlumotlarga kirish, nusxa koʻchirish va tarqatish orqali maʼlumotlarning maxfiyligini xavf ostiga qoʻyishi mumkin. Bunday harakatlar birinchi navbatda mulkiy huquqlarni, shu jumladan, badiiy yoki adabiy asarlar va sanoat namunalari kabi intellektual ijodga egalik qilish va ulardan foydalanish huquqlari boʻlgan intellektual mulk huquqlarini buzishi mumkin [2] ushbu maʼlumotlarga kirishi va undan foydalanishi mumkin va bu huquq buzilishi mumkin.

Ikkinchidan, konfidensiallikning buzilishi maxfiylik huquqlarini buzishi mumkin.

Mulk huquqlari va shaxsiy hayotning daxlsizligini buzish bilan bir qatorda, maxfiylikni buzish maxfiy maʼlumotlarni tarqatish va ulardan foydalanish natijasida kelib chiqadigan turli xil zararlarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

Misol uchun, firmaning ichki eslatmalarini tarqatish uning obro'siga putur etkazadi va onlayn kredit kartalari bo'yicha operatsiyalarning maxfiyligini buzish onlayn tranzaksiyalar xavfsizligiga ishonchni pasaytiradi va elektron bank va elektron tijorat faoliyatiga zarar etkazadi.

Axborotning mavjudligi bo'yicha murosalar, kengaytirilgan yoki ataylab erkinlik huquqlarini, xususan, axborot erkinligi va so'z erkinligi huquqlarini buzishi mumkin.

Jeroenvanden Xovenning ta'kidlashicha, axborotga kirish axborot asrida fuqarolarning ma'naviy huquqiga aylandi, chunki axborot asosiy ijtimoiy ne'matga aylandi: jamiyatdagi odamlar muvaffaqiyati uchun zarur bo'lgan asosiy resurs [3].

Hayotiy axborot xizmatlarining uzilishi axborot olish huquqini buzishi mumkin. Bundan tashqari, kompyuter tarmoqlari xabarlarini tarqatish va boshqalar bilan muloqot qilish uchun veb-saytlar, elektron pochta, xabarlar taxtasi va boshqa xizmatlardan keng foydalaniladi. Bunday xizmatlarga kirish, masalan, xizmat ko'rsatishni rad etish hujumlari yoki veb-saytlarni o'g'irlash orqali bloklanganda, bunday harakatlar so'z erkinligini buzish sifatida tasniflanadi, odatda, kompyuter xavfsizligi choralari zararni oldini oladi va huquqlarni himoya qiladi, lekin ayni paytda zarar etkazishi va huquqlarni buzishi mumkin.

Shunisi e'tiborga loyiqki, xavfsizlikni boshqarish vositalari axborot va tizim resurslarini shu qadar himoya qilishi mumkinki, ular manfaatdor shaxslarning axborot yoki xizmatlarga kirishiga yo'l qo'ymaydi yoki ularni taqiqlaydi: ular foydalanuvchilarning ayrim toifalarini tizimdan foydalanishdan noto'g'ri chiqarib tashlashi va foydalanuvchilarning ayrim toifalarini boshqalardan ustun qo'yishi mumkin.

Kompyuter xavfsizligi sohasida 2001 yil 11 sentyabrdagi hujumlar katta ta'sir ko'rsatdi. Ushbu xurujlarga javoban milliy xavfsizlik G'arb davlatlarida asosiy siyosiy muammoga aylandi, bu milliy davlat va uning institutlarining yaxlitligini va uni tahdidlardan, ayniqsa, tashqi tahdidlardan himoya qilish choralari ko'rish orqali saqlab qolishdir. 11-sentabr voqealaridan so'ng G'arb mamlakatlarida milliy xavfsizlikni himoya qiluvchi ko'plab yangi qonunlar, qoidalar va dasturlar paydo bo'ldi, jumladan, butun AQSh Ichki xavfsizlik departamenti tashkil etildi. Bu tashabbuslarning asosiy ahamiyati davlat manfaatlarini terroristik xurujlardan himoya qilishga qaratilgan [4].

Axborot texnologiyalari milliy xavfsizlikni ta'minlashda ikki tomonlama rol o'ynadi. Avvalo, kompyuter xavfsizligi, ayniqsa, muhim axborot infratuzilmasini tashqi tahdidlardan himoya qilish asosiy ustuvor vazifalardan biriga aylandi. Hukumat kompyuterlari va boshqa davlat va xususiy infratuzilma, shu jumladan Internet va telefon tarmog'i xavfsizlikni kuchaytirish choralari ko'riladi.[5]

Ikkinchidan, hukumatlar davlat va xususiy axborot infratuzilmasi ustidan ko'proq nazorat o'rnatishga harakat qilishadi. Ular buni ma'lumotlarni tinglash va ushlash, Internet-provayderlar va telefon kompaniyalaridan telefon va elektron pochta yozuvlarini saqlashni va ularni huquqni muhofaza qilish organlari xodimlariga taqdim etishni talab qilish, shifrlashning ayrim shakllarini taqiqlashga urinish yoki hatto kompaniyalardan Internetni teskari muhandislik qilishni talab qilishga urinish orqali qildi. Ajablanarlisi shundaki, hukumatlarning axborot ustidan nazoratni kuchaytirishga qaratilgan bu harakatlari ham xavfsizlikning ma'lum shakllarini kamaytiradi: milliy xavfsizlik bilan bog'liq hozirgi tashvishlar yangi sabablarga bog'liq holda faylasuf Xelen Nissenbaumning ta'kidlashicha, ular kompyuterlarni davlat idoralari kirishidan kamroq himoya qiladi deb ta'kidlaydi.

Klassik yoki an'anaviy kompyuter xavfsizligi tushunchasi texnik hamjamiyat tomonidan qo'llaniladigan narsa bo'lib, kompyuter xavfsizligini ma'lumotlarning xavfsizligi va yaxlitligi, mavjudligi va maxfiyligi nuqtai nazaridan belgilaydi.

U kiberxavfsizlik deb ataydigan ikkinchisi, axborot infratuzilmasini milliy manfaatlarga tahdidlardan himoya qilish bilan shug'ullanadi. Biroq, kiberxavfsizlikning asosi milliy xavfsizlik va ayniqsa, davlatning terroristik hujumlarga zaifligi bilan bog'liq xavotirlardir. [6]

Texnik kompyuter xavfsizligi jismoniy shaxslar va tashkilotlarning, xususan, kompyuter tizimlari va ma'lumotlarining egalari va foydalanuvchilarining shaxsiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan.

Kiberxavfsizlik milliy davlat manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan va kompyuter xavfsizligini milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqadi. Texnik kompyuter xavfsizligi choralari asosan kompyuter tizimlarini tashqi hujumlardan himoya qiladi [7].

Kiberxavfsizlik tashabbuslari, shuningdek, bunday himoya choralari o'z ichiga oladi, lekin ular qarshi choralarni tavsiya qilganda, ikkita xavfsizlik tushunchasi bir-biriga zid keladi.

Masalan, kiberxavfsizlik kompyuter tizimini masofaviy hukumat tekshiruvi uchun ochishni talab qilishi yoki hukumatdan veb-saytlarga ularni yopish uchun kirishni talab qilishi mumkin, texnik kompyuter xavfsizligi esa bunday harakatlarni taqiqlashi mumkin.

Texnik kompyuter xavfsizligi va kiberxavfsizlikning turli xil manfaatlarini ma'naviy ikkilanishlarni keltirib chiqarishi mumkin: davlat manfaatlarini yoki xususiy tomonlarning manfaatlarini va huquqlari ustuvor bo'lishi kerakmi, bu milliy xavfsizlik manfaatlarini fuqarolik huquqlari bilan qanday muvozanatlash kerakligi haqidagi katta dilemmaga ishora qiladi [1].

Kompyuter xavfsizligining ko'p qismi kompyuter resurslari va ma'lumotlarini ruxsatsiz, qasddan buzish yoki nosozlikdan himoya qilish bilan bog'liq hisoblanadi.

Xakerlar yuqori malakali kompyuter foydalanuvchilari bo'lib, ular o'zlarining iste'dodlaridan bunday kirish uchun foydalanadilar va ko'pincha bilim va ma'lumotlarni almashish uchun boshqa xakerlar bilan jamoalar yoki tarmoqlar tashkil qiladilar. Buzg'unchilik ko'pincha zararli maqsadlarda bunday ruxsatsiz kirishni qo'lga kiritish sifatida ham ta'riflanadi: ma'lumot va dasturiy ta'minotni o'g'irlash yoki ma'lumotlarni buzish yoki tizim ishini buzish.

Biroq, o'z-o'zini identifikatsiya qilgan xakerlar xakerlik deb ta'riflagan noma'lum buzg'unchilar bilan xakerlik deb ataydigan zararli va buzg'unchi xakerlar o'rtasida farq qiladilar [3] zarar keltiradi va buning o'rniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ularning fikriga ko'ra, xakerlik faoliyatining ijobiy ta'siri shundaki, u barchaning manfaati uchun ma'lumotlarni ozod qiladi, shuningdek, xavfsizlik teshiklarini ochib, tizimlar va dasturiy ta'minotni yaxshilaydi [3], bu ko'plab xakerlarning faoliyatini boshqaradigan (odatda yashirin) tamoyillar to'plami hisoblanadi. Kompyuterlarga kirish cheklanmagan va to'liq bo'lishi uchun va kiberfazoda faoliyat real dunyoda zarar keltirmasligi uchun bepul bo'lishi kerak, xakerlik etikasining ko'plab tamoyillarini qo'llab-quvvatlab bo'lmaydi deb ta'kidlaydi Xerman Tavani [3].

Axborotning erkin bo'lishi kerakligi haqidagi e'tiqod intellektual mulk tushunchasiga zid bo'lib, axborotni yaratuvchilar uni saqlashga yoki undan foyda olishga haqli emasligini anglatadi, shuningdek, bu shaxsiy daxlsizlikni tubdan buzadi va uning yaxlitligi va aniqligiga putur etkazadi.

Herman Tavani, shuningdek, xavfsizlik kamchiliklarini ko'rsatishda xakerlik foydasi u keltiradigan zarardan ustun bo'lolmasligini va kibermakondagi faoliyat real dunyoda zarar keltirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Buzg'unchilik ham, xakerlik ham odatda noqonuniydir va shuning uchun kompyuter jinoyati yoki kiberjinoyatning bir turi sifatida tasniflanishi mumkin [2,4].

Kompyuter xavfsizligiga tahdid soladigan kiberjinoyatlarning ikkita asosiy turi mavjud: kiberjinoyat va kiber vandalizm. Kompyuter tarmoqlarini buzadigan yoki ma'lumotlarni buzadigan dasturlarni ochish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanadigan, ba'zan kompyuter xavfsizligini buzish, kiber jinoyatlarni o'z ichiga olgan uchinchi turdagi kiber jinoyatlar ajralib turadi.

Kiberqaroqchilik, shuningdek, dasturiy ta'minot qaroqchiligi deb ataladi, bu xususiy dasturiy ta'minot yoki ma'lumotlarning nusxalarini ko'paytirish yoki bunday ma'lumotlarni kompyuter tarmog'ida tarqatish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi.

Kiberqaroqchilik kibervandalizm yoki kiberjinoyatga qaraganda ancha keng tarqalgan. Chunki u keng ko'lamli kompyuter ko'nikmalarini talab qilmaydi va ko'plab kompyuter foydalanuvchilari mualliflik huquqi bilan himoyalangan dasturiy ta'minot va ma'lumotlarning nusxalarini yaratishni axloqiy jihatdan maqbul deb bilishadi.

Kiberjinoyat mualliflik huquqini himoya qilishni buzish bilan bog'liq bo'lib, kompyuter xavfsizligini buzishni o'z ichiga oladi. ba'zan kompyuter xavfsizligini buzishni o'z ichiga oladi, bu kompyuter firibgarligi bo'lib, Internetda yolg'on identifikatsiya qilish yoki o'zgartirish orqali onlayn biznes operatsiyalarida shaxsiy manfaatlar uchun aldashdir yoki ma'lumotlarni buzish

Kompyuter firibgarligi parollar, raqamli identifikatorlar yoki boshqa tranzaksiya yoki kirish kodlarini olish uchun kiberjinoyatchilik faoliyatini, shuningdek, parollarni o'zgartirish bilan bog'liq kibervandalizmni o'z ichiga olishi mumkin ma'lumotlar hisoblanadi.

So'nggi paytlarda kompyuter va milliy xavfsizlik masalasi kiberterrorizm ehtimoli bilan bog'liq bo'lib, Herman Tavanik tomonidan "jiddiy zarar etkazishga qaratilgan, ya'ni odamlarning halok bo'lishiga yoki jiddiy iqtisodiy yo'qotishlarga olib keladigan siyosiy sabablarga ko'ra xakerlik operatsiyalari" deb ta'riflanadi [3].

Ushbu infratuzilmani zaiflashtirish yoki buzish va unga bog'liq bo'lgan iqtisodiy, sanoat yoki ijtimoiy tuzilmalarga zarar yetkazishni maqsad qilgan axborot infratuzilmasiga yirik hujumlar ehtimoli bugungi kunda katta tashvishga aylandi.

O'z ishining ma'naviy jihatini baholash va unda axloqiy dilemmalar bilan shug'ullanish uchun ular axborot xavfsizligi axloqi bo'yicha treningni talab qiladilar. va ularning faoliyatidagi dilemmalar va bunday axloqiy muammolarni hal qilishda turli axloqiy tamoyillarni muvozanatlashtiradi [1,2].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Буряк Н.Ю. Лингвопедагогическая культура. Учебное пособие для студентов направления подготовки бакалавриата (учебное пособие) Краснодар: Издательский дом «ХОРС», 2013.- 404с

2.Буряк Н.Ю. Язык - культура — ментальность (научная статья). Сборник научных трудов по материалам конференции «Интеграция науки и практики как механизм эффективного развития современного общества» (г. Москва,3- 4июля 2014г.) - Москва,2014.-С.262-269.

3.Tavani,H.:Ethicsand Technology: Ethical Issuesinan Age of information and Communication Technology (Wiley, 2014)

4.Bullock, J., et al.: Introduction to Homeland Security, 1st edn (ButterworthHeinemann, 2015)

5.Seitnazarov K.K. Integration of gis technology for fuzzy deterministic simulation of conditions of operation and maintenance Kegeyli groundwater is abstracted// «IJRET» Volum 4 Issue 2. – Indiya, 2015. – P.727-735. eISSN: 2319-1163/pISSN: 2321-7308.

6. Усманов Р.Н., Сеитназаров К.К. Об организации параллельных вычислений в процессе решения геофильтрационных задач // Вестник ТУИТ. – Ташкент, 2014. - № 1. – С. 101-106. ISSN 2010-9857

7. К.К. Сеитназаров, Н.С. Мухиятдинов, М.М. Урынбаева. Искусственный интеллект и его применение в принятии решений: методы, алгоритмы и перспективы// Journal of Universal Science Research, 2023.

FROM DATA TO DECISIONS: BLOCKCHAIN-ASSURED AI PREDICTIVE ANALYTICS

Umme Sania. Sambhram University, Jizzax

Annotation

As AI-driven decision-making systems gain traction, ensuring the trustworthiness of predictive analytics in big data environments is paramount. This paper presents a blockchain-integrated framework for AI predictive analytics, focusing on enhancing transparency, security, and auditability. Leveraging blockchain's decentralized, immutable ledger, the proposed system ensures data integrity, enabling tamper-proof AI-driven predictions. Smart contracts further automate real-time auditing of AI processes, ensuring compliance and accountability. Key applications in finance, healthcare, and supply chains are discussed, where blockchain-assured AI predictions bolster decision-making accuracy and trust.

Keywords: Decision making, Predictive Analytics, Smart Contract, Immutability, Transparency.

1.Introduction

In recent years, artificial intelligence (AI) has revolutionized decision-making across various industries, from healthcare to finance and beyond. AI's predictive capabilities, powered by big data analytics, allow for insights that were previously unattainable. However, AI-driven decision-making systems face several challenges, particularly in terms of data security, model transparency, and the auditability of predictions. The **black-box nature** of many AI models makes it difficult to explain their decisions, leading to concerns around trust and accountability.

Moreover, the vast amounts of data fed into AI systems often originate from disparate and unsecured sources, which introduces the risk of **data tampering**. These challenges underscore the need for robust mechanisms that can ensure the integrity of the data used for AI predictions and provide verifiable audit trails of AI decisions.

Blockchain can secure data pipelines, provide an immutable record of AI processes, and enable real-time auditing of AI-driven decisions. This paper explores the integration of blockchain and AI-driven predictive analytics in big data environments to create a verifiable, secure, and transparent framework for decision-making.

2.Literature Survey

The literature highlights the vulnerabilities of AI systems, particularly regarding data quality, model opacity, and compliance with regulatory standards, which can undermine trust in AI predictions (Awan & Sadiq, 2021; Djuric et al., 2020). Blockchain's decentralized and immutable nature enhances data integrity and provides a transparent audit trail for data provenance, allowing stakeholders to verify the authenticity of data used in AI models (Crosby et al., 2016; Zyskind et al., 2015). The use of smart contracts can automate compliance with regulatory guidelines, ensuring that AI-driven decisions meet predefined standards (Szabo, 1997). Despite these advancements, significant research gaps remain, including challenges related to scalability, privacy concerns, and the need for standardized frameworks to facilitate interoperability between blockchain and AI systems (Bansal & Jain, 2021; Muthuprasad et al., 2020). Overall, this literature survey underscores the potential of blockchain-assured AI predictive analytics to enhance trust and transparency in critical applications across various sectors.

3. Background and Motivation

3.1 The Growing Role of AI in Decision-Making

AI-driven predictive analytics has transformed industries by enabling more accurate forecasting, optimizing operational efficiencies, and uncovering hidden patterns in large datasets.

As AI systems grow in complexity, the lack of transparency in how the systems make decisions, often referred to as the “black-box” problem raises concerns (Djuric et al., 2020; Awan & Sadiq, 2021). The absence of explain ability, particularly in sensitive domains like healthcare and finance, can lead to ethical concerns and a lack of accountability. Furthermore, regulatory frameworks such as the **General Data Protection Regulation (GDPR)** in Europe are enforcing stricter guidelines on data privacy and the auditability of AI systems, further highlighting the need for a transparent and accountable AI infrastructure (European Commission, 2018).

3.2 Blockchain as a Solution

Blockchain's core features—**immutability, decentralization, and transparency**—make it a promising technology for addressing these issues (Crosby et al., 2016; Zyskind et al., 2015). Blockchain enables secure, tamper-proof records of transactions and processes, which can be leveraged to ensure that the data used in AI predictions is both accurate and trustworthy.

By recording all steps of the AI model's data pipeline on a blockchain, stakeholders can trace the origin and usage of data, verify model updates, and audit decision outcomes in real-time. Additionally, **smart contracts**—self-executing contracts on the blockchain—can automate the validation of AI decisions and enforce compliance with regulatory requirements, ensuring accountability (Szabo, 1997).

4. Proposed Framework: Blockchain-Assured AI Predictive Analytics

4.1 System Architecture

The proposed framework consists of three main components:

1. **Data Ingestion and Provenance:** Blockchain is used to track the origin and history of data used for AI model training and predictions. Each data transaction, including updates and transformations, is recorded on the blockchain to ensure data integrity (Crosby et al., 2016; Awan & Sadiq, 2021).

2. **AI Model Transparency:** AI model training processes, including algorithm choices, hyper parameters, and performance metrics, are logged on the blockchain. This provides a transparent, auditable record of the AI model's evolution and ensures that decisions can be traced back to their original inputs (Djuric et al., 2020; Muthuprasad et al., 2020).

3. **Smart Contracts for Decision Auditing:** Smart contracts automate the validation of AI model outputs. Once an AI prediction is made, the blockchain logs the decision and triggers a smart contract that verifies whether the output complies with predefined rules or regulations.

4.2 Workflow

1. **Data Input:** Raw data from various sources (e.g., IoT devices, sensors, databases) is ingested into the system and recorded on the blockchain.

2. **AI Model Processing:** The data is processed by AI algorithms. Each stage of the data transformation and model execution is timestamped and stored on the blockchain, ensuring that any alterations to the data or model are fully traceable.

3. **Decision Auditing:** The AI model generates a prediction based on the input data. A smart contract on the blockchain checks the validity of the decision, ensuring that it complies with regulatory requirements and that the input data used was untampered.

4. **Output:** Once the smart contract approves the AI decision, the result is recorded on the blockchain, creating an immutable audit trail for future verification.

5. Applications of Blockchain-Assured AI Predictive Analytics

5.1 Healthcare

Blockchain, healthcare providers can ensure that the patient data fed into AI systems is secure and verifiable, while also providing audit trails for regulatory compliance (Muthuprasad et al., 2020).

5.2 Finance

In the financial sector, AI-driven predictive analytics is widely used for fraud detection, credit scoring, and risk assessment. Blockchain can improve the trustworthiness of AI predictions by ensuring the integrity of financial data across multiple institutions (Fasanotti et al., 2020).

5.3 Supply Chain

Blockchain's ability to record tamper-proof data makes it ideal for supply chain analytics. By integrating AI and blockchain, companies can predict supply chain disruptions based on secure data streams (Kshetri, 2017). Blockchain ensures that data collected from IoT devices across the supply chain is accurate, enabling **reliable AI-driven forecasts** for demand planning and logistics (Bohme et al., 2020).

6. Challenges and Future Directions

6.1 Scalability

A major challenge of combining blockchain with AI is scalability. Blockchain's decentralized nature can lead to slower transaction speeds and increased storage costs, which may hinder the processing of large volumes of data in real-time. Future research should explore solutions such as **layer-2 scaling technologies** and **off-chain storage** to alleviate these issues.

6.3. Privacy Concerns

While blockchain enhances transparency, it may also raise privacy concerns, particularly when dealing with sensitive data such as healthcare records. Techniques like **zero-knowledge proofs** and **differential privacy** can be employed to protect data privacy while maintaining verifiability.

7. Conclusion

The combination of blockchain and AI predictive analytics has transformative potential across industries, offering new pathways for data-driven decision-making. The integration of blockchain technology with AI-driven predictive analytics creates a robust foundation for making

informed, reliable decisions. Blockchain ensures data immutability, transparency, and security, addressing key concerns around data integrity in AI analytics. This trust in data authenticity strengthens the outputs of AI models, leading to more accurate predictions. AI, in turn, leverages the vast, verified data stored on blockchain networks to generate insights, identify patterns, and forecast trends. With assured data provenance and minimized risks of tampering, decision-makers can confidently act on AI predictions, enhancing business processes, optimizing operations, and reducing uncertainties. Overall, this fusion transforms raw data into actionable intelligence, enabling more effective and trustworthy decision-making processes in various sectors like finance, healthcare, and supply chain management.

References:

1. Awan, U., & Sadiq, M. (2021). A survey of data governance frameworks for big data analytics in healthcare. *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*.
2. Bansal, S., & Jain, P. (2021). Framework for integrating blockchain with AI for improving predictive analytics. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*.
3. Bohme, R., et al. (2020). Blockchain in the supply chain: A review of the state of the art. *Business Horizons*, 63(6), 825-837. □ Deng, Y., et al. (2021). Blockchain-based food safety and traceability system: A survey. *Computers and Electronics in Agriculture*, 181, 105955.
4. Crosby, M., Pattanayak, P., Verma, S., & Kalyanaraman, V. (2016). Blockchain technology: Beyond bitcoin. *Applied Innovation*, 2(6-10), 71.
5. Djuric, N., et al. (2020). A Survey on Data Quality and Integrity in AI Systems. *Artificial Intelligence Review*.
6. European Commission. (2018). General Data Protection Regulation (GDPR).
7. Fasanotti, C., et al. (2020). Blockchain Technology and Fraud Detection in Financial Transactions: A Review. *Journal of Financial Crime*.
8. Kshetri, N. (2017). 1 Blockchain's Roles in Meeting Key Supply Chain Management Objectives. *International Journal of Information Systems and Supply Chain Management*.
9. Muthuprasad, T., et al. (2020). Blockchain Technology in Healthcare: A Comprehensive Review. *Health Informatics Journal*.
10. Szabo, N. (1997). The idea of smart contracts. *Nick Szabo's Website*.
11. Zyskind, G., Nathan, O., & Pentland, A. (2015). Decentralizing privacy: Using blockchain to protect personal data. In *2015 IEEE Security and Privacy Workshops*, 180-184.

TASHKILOTLARDA AXBOROT XAVFSIZLIGI AUDITINING BOSQICHLARI VA SXEMASI

Xolimtayeva Iqbol

TATU

Annotatsiya

Ushbu maqolada tashkilotda axborot xavfsizligi auditining bosqichlari va sxemasi hamda, audit o'tkazishda belgilab olinishi kerak bo'lgan talablar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar; axborot xavfsizligi audit, axborot-texnologik ta'sir (ATT) va axborot-psixologik ta'sir (APT)

Аннотация

В данной статье упомянуты этапы и схема проведения аудита информационной безопасности в организации, а также требования, которые должны быть определены в ходе аудита.

Ключевые слова: аудит информационной безопасности, информационно-технологическое воздействие (ATT) и информационно-психологическое воздействие (АПТ)

Annotation

In this article, the stages and scheme of the information security audit in the organization and the requirements that should be determined during the audit are mentioned.

Keywords: information security audit, information-technological impact (ATT) and information-psychological impact (APT)

Hozirgi vaqtda tashkilotlarda axborot xavfsizligi darajasini tahlil qilish uchun foydalaniladigan auditning aniq ta'rif mavjud emas. Turli manbalarda turli xil ta'riflarni topishingiz mumkin. Ulardan ba'zilar quyida keltirib o'tilgan.

Audit - bu tashkilot faoliyatining har qanday sohasini mustaqil, neytral nazorat qilish shaklidir.

Audit - qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun dastlabki ma'lumotlarni qayta ishlash uchun foydalaniladigan maxsus texnikalar (usullar) yig'indisidir. Auditorlik tekshiruvlarining turli usullari odatda to'rt guruhga birlashtiriladi: obyektlarning haqiqiy holatini aniqlash, tahlil qilish, baholash va texnik takliflarni ishlab chiqarish.

Audit - bu belgilangan talablar qay darajada bajarilganligini aniqlash uchun hujjatlarni olish, faktlar yoki boshqa tegishli ma'lumotlarni qayd etish va ularni xolisona baholashning tizimli, mustaqil va hujjatlashtirilgan jarayonidir.

Axborot tizimlari auditi - bu kompaniya tomonidan foydalaniladigan axborot tizimlari, xavfsizlik tizimlari, tashqi muhit bilan aloqa tizimlari, korporativ tarmoqning kompaniyada sodir bo'layotgan biznes jarayonlariga muvofiqligini, shuningdek, xalqaro standartlarga muvofiqligini tekshirish, ularning faoliyatidagi nosozliklar riskini baholash.

Axborot xavfsizligi auditi - avtomatlashtirilgan axborot tizimining axborot xavfsizligi holatini baholash va axborot tizimining axborot resurslarini axborot xavfsizligi tahdidlaridan himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan tashkiliy chora-tadbirlar va dasturiy-texnik vositalar majmuasidan foydalanish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish faoliyati.

Axborot xavfsizligi auditi - bu xavfsizlikning ma'lum mezonlari va ko'rsatkichlariga muvofiq kompaniyaning axborot xavfsizligining joriy holatiga ob'ektiv sifat va miqdoriy baholarni olishning tizimli jarayoni.

Axborot xavfsizligi auditi - bu tekshirilayotgan ob'ektning axborot xavfsizligi holatini va uning audit mezonlariga muvofiqlik darajasini baholash maqsadida mustaqil ekspertlar tomonidan amalga oshiriladigan tashkiliy-texnik tadbirlar majmui.

Yuqorida keltirilgan ta'riflarni tahlil qilish natijasida quyidagi ta'rif keltirildi, mazkur ta'rif audit jarayonini eng umumiy va batafsil aks ettiruvchi ta'rif hisoblanadi. Ushbu ta'rif ISO 19011 - 2011 standartlariga ham mos keladi.

1-ta'rif. Axborot xavfsizligi auditi - bu tekshirilayotgan ob'ektning axborot xavfsizligi holatini baholash va audit mezonlariga muvofiqlik darajasini aniqlash uchun ularni ob'ektiv tahlil qilishning tizimli, mustaqil va hujjatlashtirilgan jarayoni.

Yuqoridagi ta'riflardan auditning umumiy va xususiy maqsadlari haqida xulosa chiqarish mumkin.

Auditning umumiy maqsadi axborot tizimining axborot xavfsizligi darajasiga qo'yiladigan talablarni belgilovchi mezonlarga muvofiqligini tekshirish va baholashdan iborat.

Auditning alohida maqsadlari:

- xavfsizlikka tahdidlarni amalga oshirish imkoniyati bilan bog'liq xavflarni tahlil qilish;
- joriy xavfsizlik darajasini baholash;
- xavfsizlik quyi tizimidagi zaifliklarni va tizimdagi to'siqlarni aniqlash;
- tizimning axborot xavfsizligi sohasidagi amaldagi standartlarga, shuningdek, xavfsizlik siyosatiga muvofiqligini baholash;
- mavjud himoya tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui bo'yicha tavsiyalarni shakllantirish.

Auditning maqsadlarini quyidagilarga bo'lish mumkin :

- profilaktika - tahdidlar va zaifliklarni faol aniqlashga, shuningdek, axborot xavfsizligi xodisalarini (intsidentlarining) oldini olish choralari ishlab chiqishga qaratilgan;
- aniqlash - axborot xavfsizligi xodisalari paytida yoki undan keyin himoya tizimining yangi tahdidlari va zaif tomonlarini mavjud xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan;

- tuzatuvchi - yangi aniqlangan tahdidlar va zaifliklarni hisobga olgan holda, axborot xavfsizligi hodisalaridan keyin mavjud himoya tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqishga qaratilgan.

Hozirgi vaqtda axborot xavfsizligi auditi quyidagi ob'ektlarga nisbatan amalga oshirilmoqda :

- tashkilotlar;
- biznes jarayonlari;
- boshqaruv tizimlari (boshqaruv);
- axborot tizimlari;
- texnik tizimlar.

Audit shakllari esa quyidagilar hisoblanadi :

- tashkiliy-me'yoriy - axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar va ushbu sohadagi normativ hujjatlar tahlil qilinganda;
- texnik - axborot xavfsizligini ta'minlashning texnik vositalari va usullari tahlil qilinganda.

Audit - bu tekshirilayotgan ob'ektning axborot xavfsizligi holatini baholashning eng umumiy shakli. Audit manfaatdor tomonlar va me'yoriy hujjatlar tomonidan ishlab chiqilgan har qanday talablarga muvofiqligi uchun amalga oshiriladi.

Audit tekshirilayotgan ob'ektning quyi tizimlari va jarayonlarini sinovdan o'tkazishning turli usullarini o'tkazishni, hujjatlarni va boshqa ma'lumot manbalarini tahlil qilishni, mutaxassislar bilan suhbatlashishni va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Audit bosqichlari

Axborot xavfsizligi auditini o'tkazishda odatda quyidagi bosqichlar ketma-ketligida amalga oshiriladi :

1. tayyorgarlik bosqichi:
 - audit ob'ektini tanlash;
 - audit mezonlari va usullarini tanlash;
 - audit vositalari va usullarini tanlash;
 - auditorlar jamoasini shakllantirish;
 - auditning hajmi va ko'lamini aniqlash, uni o'tkazish muddatlarini belgilash.
2. asosiy bosqich:
 - tekshirilayotgan ob'ektning axborot xavfsizligi holatini tahlil qilish;
 - statistik ma'lumotlarni va zaifliklar, tahdidlarni instrumental o'lchash natijalarini ro'yxatga olish, to'plash va tekshirish;
 - tekshirish natijalarini baholash;
 - audit ob'ektining alohida elementlari va axborot xavfsizligining turli jihatlari bo'yicha audit natijalari to'g'risida hisobot sh.
3. yakuniy bosqich:
 - yakuniy hisobotni tayyorlash;
 - mavjud himoya tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar kompleksi bo'yicha tavsiyalar shakllantirish;
 - axborot xavfsizligini ta'minlashdagi zaiflik va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish.

Auditning ketma-ketligi, ayniqsa axborot xavfsizligi standartlarini tahlil qilish va muvofiqlikni baholashga asoslangan yondashuvlar kabi ko'plab adabiyotlarda yetarlicha batafsil tavsiflanganligi sababli mazkur ishda ularga batafsil to'xtalib o'tilmadi.

Audit sxemasi

Auditni o'tkazish tekshirilayotgan ob'ektni tekshirishning ma'lum bir rasmiy tartibiga rioya qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu jarayon audit ob'ekti va jarayonining oldindan tuzilgan rasmiy tavsiflariga, shuningdek, joriy axborot xavfsizligi tahdidlariga muvofiq amalga oshiriladi:

- audit modeli;
- buzg'unchi/dushman modeli;

- tahdid modeli;
- audit o'tkazishga umumiy amaliy yondashuv;
- audit o'tkazishga umumiy nazariy yondashuv.

Bunday rasmiylashtirishni amalga oshirishda tadqiqotning quyidagi jihatlarini belgilanishi kerak :

- tahdid manbalari;
- himoyalangan quyi tizimlar, resurslar, jarayonlar yoki tizimning boshqa elementlari;
- tahdid manbalari va tizimning himoyalangan elementlari o'rtasidagi aloqalar;
- himoya quyi tizimining tuzilishi va ishlash jarayonlari.

Audit davomida yuqoridagi ob'ektlarning o'zaro ta'sirining umumiy diagrammasi

1.-rasmida keltirilgan.

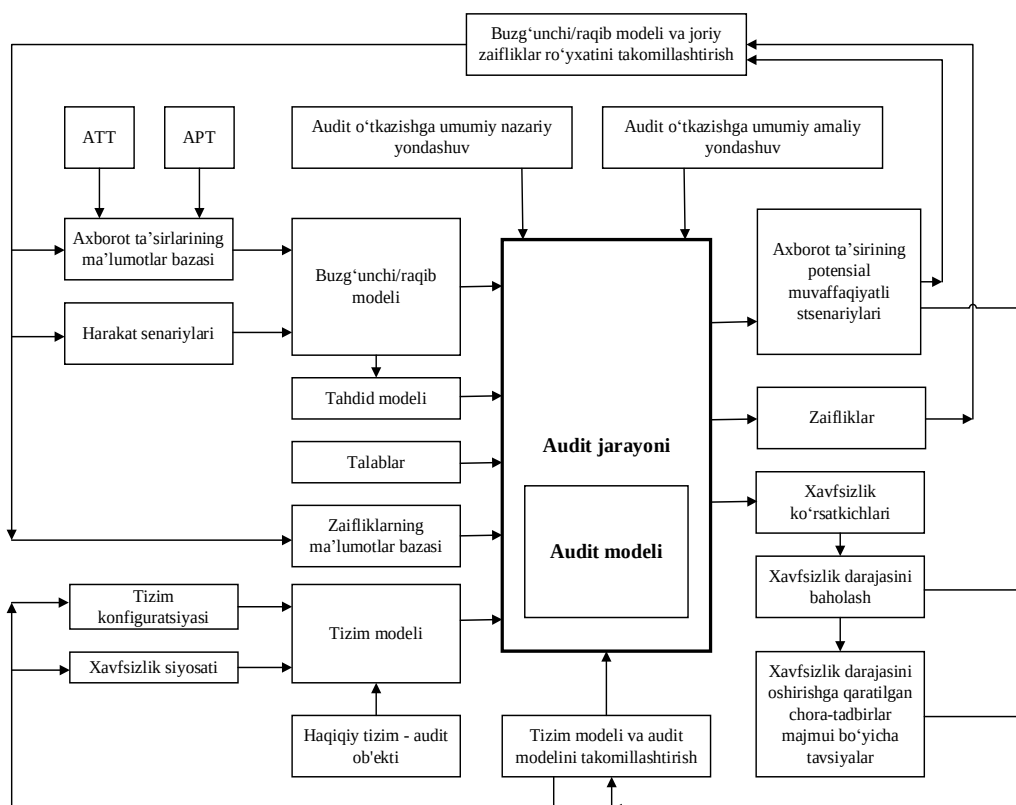
Audit modeli quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- audit ob'ekti;
- audit maqsadlari;
- talablar;
- qo'llaniladigan amaliy va nazariy yondashuvlar;
- masshtab va chuqurlik;
- ijrochilar;
- auditorlik tekshiruvini o'tkazish tartibi.

Buzg'unchi/raqib modeliga quyidagilar kiradi:

- buzg'unchi/raqibning rasmiylashtirilgan tavsifi;
- axborot xavfsizligi buzilishi mezonlari;
- buzg'unchi/raqiblarni toifalash;
- buzg'unchi/raqiblarning har bir toifasi uchun malaka, imkoniyatlar, mavjud vositalar va axborot ta'siri usullari to'g'risidagi taxminlar;

- har bir toifadagi buzg'unchi/raqiblar uchun harakat senariylari haqidagi taxminlar;
- har bir toifadagi buzg'unchi/raqiblar uchun tizimga kirishning vakolat darajasi va usullari.

1-rasm. Audit jarayonining diagrammasi

Tahdid modeli quyidagilarni o'z ichiga oladi :

tahdidlar toifalari:

- foydalanish imkoniyatiga tahdidlar;
- yaxlitlikka tahdid;
- maxfiylikka tahdidlar;

tahdid guruhlari:

- axborotning chiqib ketishi uchun texnik kanallardan foydalanish orqali amalga oshiriladigan tahdidlar;
- axborot-texnologik ta'sir (ATT) vositalari va usullaridan foydalangan holda amalga oshirilgan tahdidlar [1];
- axborot-psixologik ta'sir (APT) yoki ijtimoiy muhandislik vositalari va usullaridan foydalangan holda amalga oshirilgan tahdidlar .

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ В ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ В СФЕРЕ АРХИТЕКТУРЫ И СТРОИТЕЛЬСТВА.

Бобур Умаров, Ибрагимова Наргиза Анорвна

Старший преподаватель филиала Казанского (Приволжского) федерального
университета в г. Джизаке

Аннотация

"Использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в подготовке кадров в сфере архитектуры и строительства" посвященная роли современных технологий в процессе обучения и подготовки специалистов для архитектурно-строительной отрасли. Рассматриваются основные аспекты применения ИКТ, такие как использование специализированного программного обеспечения для проектирования, визуализации и анализа строительных проектов, обучение с применением виртуальной и дополненной реальности, а также дистанционные формы обучения и сотрудничество через интернет - платформы. Обсуждаются преимущества и вызовы, связанные с интеграцией ИКТ в учебный процесс, а также пути оптимизации обучения и развития профессиональных навыков будущих специалистов в данной области.

Ключевые слова: образовательные технологии, подготовка специалистов, цифровизация в архитектуре, виртуальная реальность (VR), интерактивное обучение, 3D моделирование, дистанционное обучение.

Annotatsiya

"Arxitektura va qurilish sohasida kadrlar tayyorlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish" zamonaviy texnologiyalarning o'qitish va mutaxassislar tayyorlash jarayonidagi o'rniga bag'ishlangan. Loyihalash, vizualizatsiya va qurilish loyihalarini tahlil qilish uchun maxsus dasturiy ta'minotdan foydalanish, virtual va to'ldirilgan reallikdan foydalangan holda o'qitish, shuningdek, masofaviy ta'lim shakllari va internet platformalari orqali hamkorlik kabi AKTdan foydalanishning asosiy jihatlari ko'rib chiqiladi. AKTni o'quv jarayoniga integratsiya qilish bilan bog'liq afzalliklar va muammolar muhokama qilinadi, shuningdek, kelajak mutaxassislarini o'qitish va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishni optimallashtirish yo'llari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim texnologiyalari, mutaxassislar tayyorlash, arxitekturada raqamlashtirish, virtual reallik (VR), interaktiv o'qitish, 3D modellashtirish, masofaviy ta'lim.

Современная архитектурно-строительная отрасль активно внедряет информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) в процесс обучения и подготовки специалистов, что способствует повышению качества образования и развитию профессиональных навыков. Использование ИКТ позволяет эффективно организовать проектирование, визуализацию и дистанционное обучение. Современная архитектурно-строительная отрасль активно внедряет информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) в процесс обучения и подготовки специалистов. Этот тренд становится все более значимым в контексте быстро меняющегося рынка и требований к профессиональным навыкам. Давайте рассмотрим, какие преимущества и вызовы сопутствуют использованию

ИКТ в подготовке кадров в сфере архитектуры и строительства. Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) включают в себя различные цифровые инструменты и технологии, такие как компьютеры, программное обеспечение, интернет, мультимедийные ресурсы и другие средства, которые способствуют обучению и обмену информацией. В подготовке кадров в архитектуре и строительстве ИКТ используются для улучшения учебного процесса [9,11]. Это включает использование специализированного программного обеспечения для проектирования (например, AutoCAD, Revit), 3D моделирования, визуализации проектов и анализа строительных решений. ИКТ позволяют применять современные методы обучения, такие как дистанционное обучение, интерактивные лекции, виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR), что делает обучение более доступным и эффективным. Использование ИКТ способствует развитию у студентов практических навыков, необходимых для работы в современных условиях, а также позволяет им осваивать актуальные технологии и подходы в области архитектуры и строительства. ИКТ обеспечивают эффективное взаимодействие между преподавателями, студентами и профессионалами в отрасли, что способствует обмену опытом и знаниями [5,7]

Преимущества использования ИКТ в обучении:

Улучшенная визуализация проектов: Специализированные программы для проектирования и визуализации, такие как AutoCAD, Revit, SketchUp и другие, позволяют студентам более наглядно представлять архитектурные проекты и учиться взаимодействовать с ними [1,3].

Интерактивные обучающие материалы: Создание интерактивных обучающих материалов с помощью ИКТ способствует более глубокому пониманию материала студентами и повышает их мотивацию к обучению.

Использование виртуальной и дополненной реальности: Это позволяет студентам погружаться в виртуальное пространство, изучать объекты и сценарии, а также проводить обучающие сессии с применением AR-технологий [11].

Дистанционное обучение: ИКТ открывают возможности для дистанционного обучения, что особенно актуально в условиях глобальных вызовов, таких как пандемия COVID-19. Студенты могут получать качественное образование, не покидая дома [2].

Вызовы и пути их преодоления:

Техническая подготовка: Необходимость в обучении студентов использованию специализированного программного обеспечения требует соответствующей технической подготовки преподавателей и инфраструктуры учебных заведений.

Сохранение интерактивности: При переходе к дистанционному обучению важно сохранить интерактивность учебного процесса, используя средства онлайн-коммуникации и сотрудничества [4].

Адаптация к быстро меняющимся технологиям: Сфера ИКТ постоянно развивается, поэтому важно обеспечить постоянное обновление обучающих программ и методик, чтобы студенты получали актуальные знания и навыки [6].

Использование информационно-коммуникационных технологий в подготовке кадров в сфере архитектуры и строительства является необходимым шагом в условиях современного мира. Это способствует повышению качества образования, улучшению профессиональных навыков будущих специалистов и приводит к более эффективному использованию ресурсов отрасли. Однако для успешной интеграции ИКТ в образовательный процесс необходима поддержка со стороны учебных заведений, преподавателей и студентов, а также постоянное обновление и совершенствование используемых технологий и методик [8].

Для успешной интеграции ИКТ в образовательный процесс необходимо:

Поддержка со стороны учебных заведений: Учебные заведения должны создавать условия для внедрения ИКТ, включая обновление инфраструктуры, обеспечение доступа к современным технологиям и программному обеспечению [10].

Активное участие преподавателей: Преподаватели должны быть готовы к обучению и освоению новых технологий, а также активно использовать их в учебном процессе. Это включает разработку новых учебных планов и методик, основанных на ИКТ.

Вовлеченность студентов: Студенты должны быть мотивированы к использованию ИКТ в обучении, что требует формирования у них необходимых навыков работы с цифровыми инструментами.

Постоянное обновление технологий: Технологии и методики быстро устаревают, поэтому необходимо регулярно обновлять программное обеспечение и обучающие материалы, адаптируя их к новым требованиям и тенденциям.

Обмен опытом и сотрудничество: Важно делиться успешными практиками интеграции ИКТ, что способствует улучшению подходов и методов обучения.

Таким образом, использование ИКТ в подготовке кадров в сфере архитектуры и строительства является важным элементом, который способствует повышению качества образования и соответствия требованиям современного рынка труда и эффективная интеграция ИКТ требует совместных усилий всех участников образовательного процесса.

Список литературы:

1. Ibragimov, Z., & Ibragimova, N. (2021). Информационные технологии в сфере туризма в Узбекистане. *Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar*, 2(2).
2. Абдиев, Х., Умаров, Б., & Тоштемиров, Д. (2021). Структура и принципы солнечных коллекторов. In *НАУКА И СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ* (pp. 9-13).
3. Ибрагимова, Н. А., & Ибрагимов, З. З. (2020). Анализ этапа программирования для определения погрешностей процесса обработки деталей с числовым программным управлением. *Энигма*, (25), 137-142.
4. Yuldashev, F., & Bobur, U. (2020). Types of Electrical Machine Current Converters. *International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS)* ISSN, 162-164.
5. Burliyev, A. U. (2024). Og'ir mehnat sharoitlarida ishlab chiqarishni avtomatlashtirish uchun robotlardan foydalanish.
6. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. (2020). Обзор методов трехмерного сканирования. *Энигма*, (27-3), 191-194.
7. Burliyev, A. U. qizi Akramova, MA (2023). Ishlab chiqarishning avtomatlashtirilgan raqamli texnologiyalari (sanoat 4.0).
8. Ibragimov, Z. Z., & Ibragimova, N. A. (2020). Overview of three-dimensional scanning methods. *Enigma*, (27-3), 191-194.3
9. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. ПРИМЕНЕНИЕ ЛАЗЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОМЫШЛЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ.
10. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. БЕЗОПАСНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ.
11. Abdumajidovna, I. Z. (2022). The Role of Learning in Personal Development. *Czech Journal of Multidisciplinary Innovations*, 11, 32-38.

ТЕХНОЛОГИЯ КЛАССИФИКАЦИИ ИЗОБРАЖЕНИЙ ЭЛЕМЕНТОВ ТЕКСТА НА ОСНОВЕ НЕЙРОННОЙ СЕТИ ДЛЯ СИСТЕМ ОБУЧЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫМ ЯЗЫКАМ

Жабборов Канкел Гулмуродович, Эшонкулов Шерзод Умматович.

Джизакский политехнический институт, Республика Узбекистан

Современный уровень теоретического понимания и практического использования нейронных сетей (НС) в мировой информационной индустрии все явственнее проникает в область педагогических технологий. Учитывая тот факт, что опыт по организации и проведению исследований, связанных с лингвистическими проблемами, решаемыми на основе НС очень скромный, на наш взгляд, для преподавателей иностранных языков будет

весьма полезно построить новые нейросетевые технологии классификации элементов теста, способствующие повышению качества адаптивного обучения.

В настоящей работе изложена постановка проблемы визуализации элементов текста (букв, символов, слов, предложений) для автоматического распознавания и классификации в процессах обработки текстовой информации, которые являются ключевым моментом при построении систем познания и обучения иностранным и вообще, естественным языкам. Определены модели распознавания и классификации и основные этапы моделирования процессов визуализации изображений.

Анализ литературных данных показал, что работы в выбранном нами направлении пока не ведутся в большинстве стран СНГ и, в том числе, в нашей республике.

Разработанная нами система позволяет быстро и точно определить разновидности объекта и принадлежность к какому-либо классу, используя их геометрические формы и другие специфические характеристики.

Следует отметить, что существует много способов, которые можно использовать при создании автоматизированной системы классификации и распознавания элементов текста и каждый из них может найти самостоятельное применение. Причем, основным принципом классификации и распознавания изображений является непосредственное сравнение неизвестных объектов с объектами, расположенными в ссылающейся базе данных. В этом случае может быть использован стандартный метод в распознавании изображения, заключающийся в расчете инвариантных особенностей (характеристик) неизвестного объекта для сравнения и классификации.

Традиционный способ извлечения характеристики заключается в вычислении инвариантных особенностей и состоит в проведении сложной предварительной обработки подобно бинаризации или обнаружению кривых. Нами вычислены особенности из полученного двоичного изображения и кривых.

Для предварительной обработки изображение деструктурируется на части, которые могут быть использованы при исследовании внутренних особенностей объектов. Для обнаружения кривых используются вычисленные характеристики, которые отображаются в данных серой шкалы.

Извлеченные характеристики объекта позволяют в свою очередь сравнивать неизвестные объекты с объектами в ссылающейся базе данных по паре номеров и исследовать полученные множества различных особенностей для каждого объекта.

Следующей задачей является разработка процедуры сравнения, которая составляет важную часть системы и требует особого внимания при распознавании изображения на основе базы данных и знаний.

Уместно отметить, что между объектами одного и того же класса могут существовать некоторые различия. Это означает, что номера характеристик различных объектов никогда не будут соответствовать точно. В связи с этим степень соответствия номеров проверяется по определенным критериям, например, по критерию "лучшее соответствие".

Теперь рассмотрим модели построения системы классификации и распознавания изображений элементов текста. Для распознавания изображений могут применяться два метода.

Первый - приближенный, основанный на использовании модулей поиска «двойных границ». Для установления наличия таких двойных границ, используется модель «Snake».

Второй метод использует нейронную сеть, т.е. распознающую модель «Paradise», которая позволяет классифицировать объекты по их схожести с заданными особенностями, хранящимися как эталон. Такими особенностями могут являться границы, текстура и др.

Исследования показывают, что НС дает положительные результаты, сравнимые с человеческими показателями, подтверждение чего требует детального описания каждого метода и тестирования с использованием большого набора тестовых изображений.

Теперь опишем основные принципы использования модели, для применения которых проводится тестирование большого набора картинок, полученных из текста, с образцами известных и неизвестных символов и букв.

Модель «Paradise» сеть - нейронная сеть. Нейронная сеть «Paradise» была первоначально разработана для распознавания статических отпечатков пальцев. Но позже модель продемонстрировала свою более общую применимость для классификации объектов различного характера.

Разработчики нейронной сети FRN (Feature Recognition Network) Хунейн и Кабуна, доказали ее преимущества для распознавания особенностей объекта. Тем не менее, Paradise сеть в отличии от FRN сети может применяться к серым изображениям и обучаться как во включенном состоянии так и в выключенном.

Данная модель использует метод, основанный на создании маленьких шаблонов (Pattern Detection Modules), которые предназначены для распознавания важных особенностей объектов.

Распознавание происходит на основе связывания нескольких из этих шаблонов вместе с классификационной средой.

Сеть имеет трехуровневую архитектуру: распознавание «Особенностей» - уровень (FE); определение «Шаблона» - уровень (PD). уровень классификации (C)

Уровень распознавания особенностей (FE). Этот уровень состоит из единичных уровней FE- панелей. Каждая панель определяет конкретный тип и особенность входного изображения.

Для определения символа или буквы используется четыре FE панели. Одна - для определения горизонтальных линий, другая - вертикальных линий и две - для двух частот.

Такие частоты выбираются в результате исследования линий, определенных из изображения. Причем, выбираются те, которые несут наибольшее количество информации для распознавания.

Сегодня современные компьютерные технологии активно внедряются во все сферы жизнедеятельности человека, в том числе в образовании. [4]

Эти шаблоны имеют довольно таки маленький размер. Они также могут использоваться для представления частей многих распознаваемых объектов. Шаблоны используются для обучения Paradise сети. В период обучения шаблоны генерируются автоматически, а структура Paradise сети делает их доступными к малым преобразованиям и деформациям.

Уровень классификации (C). При получении информации об объекте используется все шаблоны, определенные на уровне PD.

Каждый класс объектов представляется классификационной ячейке. Информация об объекте кодируется, используя связи между ячейками классификации. Порезанные объекты представляются в сеть. Существующие классы исследуются на наличие хорошего представления. Если его нет, то создается новый класс.

Параметры Paradise сети. Это число параметров, определяемое сетью, которые устанавливаются для определения типа распознавания.

Они устанавливаются, как правило, на основе эмпирических данных и сильно зависят от приложения.

Это параметры - «классификационные пороги», которые используются для определения оценки схожести между входным объектом и внутренней шаблонной моделью.

«Классификационный порог» рефлегирует переменчивость картинки изображения. Поведение изменения объекта в сети градиентно с изменениями порога.

Литература

1. Электрон журнал. **International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR)**. Published in Vol. 4 Issue: 10 October 2020 г. <http://ijeais.org/wp-content/uploads/2020/10/IJAAR201028.pdf>

2. Монахов В.М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий. Журн. «Педагогика», 1997. №6.
3. Савурбаев, А., Дангалов, Н. А., Шертойлоков, Г. М., & Эшонкулов, Ш. У. (2014). Алгоритм расчета переходного процесса при ударе цилиндрического кольца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (8), 246-250.
4. Савурбаев, А., Мухаммадиев, М. Т., Эшанкулов, Ш. У., & Гулиев, А. А. (2015). Косой удар цилиндрического кольца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (1), 97-102.
5. Жабборов, К. Г., Эгамов, А., Насриддинов, Б. Б., & Жабборова, Б. К. (2016). обоснования параметров грейдера планировщика методом математические планирования. *ученый ххi века*, 14.
6. Жабборов, К. Г. (2020). экономическое-математическое моделирование в экономических исследований. *академическая публицистика*, (8), 49-52.

ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

Ибрагимов Зойиржон Зиятович

Старший преподаватель кафедры «Компьютерная и программная инженерия»
Джизакского политехнического института

Ибрагимова Наргиза Аноровна

Ассистент кафедры «Компьютерная и программная инженерия» Джизакского
политехнического института

Аннотация

В современном мире информационные технологии (ИТ) играют ключевую роль в различных аспектах жизни, однако их быстрое развитие сопровождается рядом проблем. Среди наиболее актуальных вызовов можно выделить кибербезопасность, нехватку квалифицированных специалистов, сложности интеграции новых технологий в существующие системы, а также вопросы конфиденциальности данных. Эти проблемы требуют комплексных решений, включающих усиление мер по защите информации, обучение и подготовку кадров, а также разработку гибких технологий, способных адаптироваться к быстро меняющимся условиям. В данной работе рассматриваются основные проблемы в сфере ИТ и предлагаются возможные пути их решения, направленные на повышение эффективности и устойчивости информационных систем.

Ключевые слова: информационные технологии, кибербезопасность, конфиденциальность, интеграция технологий, дефицит кадров, технологические решения, инфраструктура, облачные технологии, автоматизация.

Annotation

In the modern world, information technologies (IT) play a key role in various aspects of life, but their rapid development is accompanied by a number of problems. Among the most pressing challenges are cybersecurity, the lack of qualified specialists, the difficulty of integrating new technologies into existing systems, and data privacy issues. These challenges require comprehensive solutions that include enhanced information security measures, education and training, and the development of flexible technologies that can adapt to rapidly changing conditions. This paper examines the main problems in the IT field and suggests possible solutions to them aimed at increasing the efficiency and sustainability of information systems.

Keywords: information technology, cybersecurity, confidentiality, technology integration, personnel shortage, technological solutions, infrastructure, cloud technologies, automation.

Сфера информационных технологий (ИТ) является одной из самых быстро развивающихся отраслей, оказывая огромное влияние на все аспекты современного общества — от бизнеса и промышленности до образования и здравоохранения. Однако, несмотря на беспрецедентные успехи, ИТ также сталкиваются с рядом значительных проблем, которые требуют оперативного и эффективного решения[3]. В данной статье

рассмотрим основные проблемы, с которыми сталкивается ИТ-индустрия, и возможные пути их преодоления.

Кибербезопасность

Одной из главных проблем современной цифровой эпохи является кибербезопасность. С ростом объемов данных и их значимости, количество кибератак также увеличивается [4,5]. Хакеры используют различные методы для получения доступа к конфиденциальной информации, будь то финансовые данные, личные сведения или корпоративные секреты. Это угрожает как частным пользователям, так и крупным корпорациям и государственным учреждениям.

Решения: Для противодействия киберугрозам необходимо усиливать меры защиты на всех уровнях. Одним из ключевых решений является использование комплексных систем безопасности, включающих шифрование данных, многофакторную аутентификацию и регулярные аудиты системы безопасности. Также важным шагом является обучение сотрудников основам кибербезопасности и соблюдению протоколов работы с конфиденциальной информацией [6,7].

Конфиденциальность данных

С развитием технологий, таких как облачные вычисления и большие данные, возникает вопрос защиты личной информации. Компании все больше собирают данные о своих пользователях для анализа и улучшения своих продуктов, что вызывает опасения по поводу того, как эти данные используются и защищаются. Законодательные инициативы, такие как Общий регламент по защите данных (GDPR) в Европе, помогают регулировать этот процесс, но проблемы остаются актуальными.

Решения: Необходимо создавать технологии, которые учитывают принципы "конфиденциальность по умолчанию". Это означает, что личные данные пользователей должны быть максимально защищены на всех этапах их обработки и хранения [8]. Также важно развитие законодательной базы, обеспечивающей право пользователей на контроль над своими данными и возможность их удаления по запросу.

Нехватка квалифицированных специалистов

Стремительное развитие ИТ-сферы привело к увеличению спроса на квалифицированных специалистов. Компании сталкиваются с трудностями при поиске профессионалов, обладающих необходимыми навыками, что замедляет внедрение инноваций и развитие проектов. Проблема особенно актуальна в областях, таких как кибербезопасность, искусственный интеллект и обработка больших данных [2].

Решения: Для решения этой проблемы необходимо активное развитие образовательных программ, ориентированных на подготовку специалистов по ИТ. Важно поддерживать программы переподготовки и повышения квалификации для тех, кто уже работает в отрасли, а также развивать сотрудничество между образовательными учреждениями и компаниями для разработки программ, соответствующих современным требованиям рынка.

Интеграция новых технологий

Многие компании сталкиваются с проблемой интеграции новых технологий в существующую ИТ-инфраструктуру. Системы, которые использовались на протяжении многих лет, часто несовместимы с новыми решениями, что приводит к сложностям в адаптации и возможным сбоям в работе. Это особенно актуально для крупных корпораций и государственных структур, где обновление систем требует значительных затрат [10].

Решения: Для успешной интеграции новых технологий важно разрабатывать гибкие ИТ-архитектуры, которые могут адаптироваться к новым решениям без значительных изменений. Внедрение модульных и облачных технологий позволяет минимизировать риски и упрощает процесс адаптации. Также необходимы программы по обучению сотрудников, чтобы они могли эффективно работать с новыми инструментами.

Устойчивость и масштабируемость ИТ-систем

Современные ИТ-системы должны быть не только надежными, но и способными к масштабированию для поддержки роста бизнеса и увеличения объемов данных. Проблемы с производительностью и отказоустойчивостью могут привести к серьезным последствиям, включая финансовые потери и утрату данных. Вопросы масштабируемости и устойчивости становятся особенно актуальными с развитием облачных технологий и больших данных [1].

Решения: Одним из эффективных решений является использование облачных платформ, которые позволяют гибко наращивать вычислительные мощности по мере необходимости. Также важно разрабатывать системы с высокой степенью отказоустойчивости, применяя такие технологии, как резервное копирование данных, кластеризация серверов и распределение нагрузки.

Заключение: Информационные технологии продолжают оставаться движущей силой глобальных изменений, но для того, чтобы они и дальше приносили пользу обществу и бизнесу, необходимо решать актуальные проблемы. Усиление мер по кибербезопасности, обеспечение конфиденциальности данных, подготовка квалифицированных специалистов, улучшение интеграции новых технологий и повышение устойчивости систем — все эти шаги помогут справиться с вызовами, стоящими перед ИТ-сферой, и способствовать её дальнейшему развитию [11].

Список литературы:

1. Ibragimov, Z., & Ibragimova, N. (2021). Информационные технологии в сфере туризма в Узбекистане. *Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar*, 2(2).
2. Абдиев, Х., Умаров, Б., & Тоштемиров, Д. (2021). Структура и принципы солнечных коллекторов. In *наука и современное общество: актуальные вопросы, достижения и инновации* (pp. 9-13).
3. Ибрагимова, Н. А., & Ибрагимов, З. З. (2020). Анализ этапа программирования для определения погрешностей процесса обработки деталей с числовым программным управлением. *Энигма*, (25), 137-142.
4. Yuldashev, F., & Bobur, U. (2020). Types of Electrical Machine Current Converters. *International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN*, 162-164.
5. Burliyev, A. U. (2024). Og'ir mehnat sharoitlarida ishlab chiqarishni avtomatlashtirish uchun robotlardan foydalanish.
6. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. (2020). Обзор методов трехмерного сканирования. *Энигма*, (27-3), 191-194.
7. Burliyev, A. U. qizi Akramova, MA (2023). Ishlab chiqarishning avtomatlashtirilgan raqamli texnologiyalari (sanoat 4.0).
8. Ibragimov, Z. Z., & Ibragimova, N. A. (2020). Overview of three-dimensional scanning methods. *Enigma*, (27-3), 191-194.
9. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. Применение лазерных технологий в промышленном производстве.
10. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. Безопасность информационной системы.
11. Abdumajidovna, I. Z. (2022). The Role of Learning in Personal Development. *Czech Journal of Multidisciplinary Innovations*, 11, 32-38.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ПОЗИЦИЯ

К.Г.Жабборов

Джизакский политехнический институт, Республика Узбекистан

Аннотация:

Это компьютер о законах информационных процессов в системах различной природы, методах, средствах и технологиях автоматизации информационных процессов.

Калит сўзлар: Информация, информационные системы, информация технология, предмет, структура, теория, практика, технический, междисциплинарный, мировоззренческое, просветительское, культурное, эстетическое, методическое значение.

Современный мировой уровень развития информационно-коммуникационных технологий таков, что создание национальной системы в стране в соответствии с интеграцией инфраструктуры глобального информационного пространства и национальной информационно-компьютерной сети является важным фактором национальной экономики, менеджмент, наука и образование. Эти проблемы достаточно сложные и в то же время актуальные для нашей республики. Результаты текущих экономических, структурных и других изменений будут зависеть от того, как и в какие сроки будут решены проблемы информатизации в стране.

Создание инструментов электронного обучения по академическим дисциплинам будет способствовать дальнейшему расширению использования современных информационных и коммуникационных технологий при преподавании этих дисциплин. Это, в свою очередь, является ключевым фактором в углублении знаний учащихся по этим предметам, что повышает качество и эффективность обучения.

Реализация таких усилий позволит еще больше ускорить повсеместное использование современных педагогических и информационных технологий в образовательном процессе, вооружить профессоров и преподавателей передовыми педагогическими знаниями и технологиями, повысить их квалификацию, использовать опыт зарубежных вузов. и внедрение эффективных методов и инструментов на их основе в нашу национальную систему образования.

Мультимедиа - это быстро развивающаяся современная информационная технология. К его отличительным особенностям можно отнести:

- Объединяет в одном программном продукте различные типы информации: традиционную (текст, таблицы, декорации и т. Д.), Оригинальную (речь, музыка, видеоклипы, телесюжеты, анимация и т. Д.). Такая интеграция включает в себя различные устройства для записи и отображения информации,

- В отличие от текста и графики, которые по своей природе статичны, аудио- и видеосигналы учитываются только через определенные промежутки времени. Высокая мобильность ЦП для обработки и отображения видео и аудио информации на компьютере, емкость шины данных, емкость ОЗУ и видеопамати, большая емкость внешней памяти, объем и скорость обмена каналов ввода-вывода компьютера. нужно удвоить примерно два,

- Новый уровень интерактивного общения «человек-компьютер», при котором пользователь получает гораздо более широкую и исчерпывающую информацию в процессе общения, что позволяет улучшить условия учебы, работы или отдыха.

- Обучение студентов и их переподготовка на основе мультимедийных средств сегодня является актуальной проблемой. Понятие мультимедиа вошло в нашу жизнь в начале 90-х годов. Вопрос в том, что это? Многие специалисты по-разному трактуют этот термин. На наш взгляд, мультимедиа - это интегрированная форма доставки учебных материалов студентам на основе аудио, видеотекста, графики и анимационных эффектов на базе программного и аппаратного обеспечения информатики.

- В развитых странах метод обучения в настоящее время используется в сфере образования. На самом деле не каждая семья может развлекаться без мультимедиа. Общий оборот мультимедиа в 1981 году составлял 4 миллиарда долларов, а в 1994 году - 16 миллиардов долларов. И далеко не каждый компьютер, который продается сегодня, обходится без мультимедиа.

Мультимедийное обучение позволяет сэкономить до 30% времени, а полученные знания надолго сохраняют в памяти. Если студенты примут материал на основе построения, запоминание информации увеличится на 25-30%. Кроме того, если учебные материалы представлены в сочетании аудио, видео и графики, запоминание материалов увеличится на 75%.

- Обучение студентов с помощью мультимедиа имеет следующие преимущества:

а) есть возможность более глубокого и полного усвоения данных материалов;
б) стремление к более тесному сотрудничеству с новыми направлениями образования:

с) возможность сэкономить время за счет сокращения учебного времени;

ж) полученные знания надолго сохраняются в памяти человека и при необходимости могут быть использованы на практике.

Информатика и информационные технологии как фундаментальная наука занимается разработкой методологии построения информационного обеспечения процессов управления любыми объектами на базе компьютерных информационных систем. Существует также идея, что одна из основных задач науки - определить, что такое информационные системы, каково их место, какую структуру они должны иметь, как они работают, какие законы специфичны для них. В Европе в области информатики можно выделить следующие основные направления исследований: развитие сетей, автоматизированное производство, экономическая и медицинская информатика, социальное страхование и экологическая информатика, профессиональные информационные системы.

Появление мультимедийной системы привело к революционным изменениям в ряде профессиональных областей, таких как образование, наука, искусство, компьютерное обучение, реклама, инженерия, медицина, математика, бизнес и научные исследования.

Хотя идея использования компьютеров в системе образования появилась давно, использование информационных технологий во всех областях системы образования было полностью реализовано с появлением компьютеров, оснащенных мультимедийными устройствами.

Использование мультимедиа в образовании позволяет:

Обеспечение гуманизации образования;

- повысить эффективность учебного процесса;

- развитие личностных качеств обучаемого (мастерство, тяга к знаниям, самостоятельное обучение, самообразование, способность к самосовершенствованию, творческие способности, применение полученных знаний на практике, приобретение, интерес к учебе, отношение к работе);

- развитие коммуникативных и социальных навыков студента;

- Возможности индивидуализации и дифференциации открытого и дистанционного обучения будут значительно расширены за счет использования компьютерных инструментов и информационных ресурсов электронного обучения для индивидуального обучения;

- смотреть на учащегося как на активного ученика, осознавать его / ее достоинство;

- учитывать личный опыт и индивидуальные особенности студента;

- Проведение самостоятельной учебной деятельности, в которой учащийся учится и развивается самостоятельно;

- Развивать у студентов способность использовать современные образовательные технологии, чтобы помочь им адаптироваться к сегодняшним быстро меняющимся социальным условиям и успешно выполнять свои профессиональные задачи. Процесс внедрения личностно-ориентированного обучения с использованием мультимедийных инструментов требует разработки и использования современных междисциплинарных, предметно-ориентированных мультимедийных средств обучения.

Они включают обширную базу данных, базу знаний в области образования, системы искусственного интеллекта, системы обучения экспертов и лабораторные практики с возможностью создания математических моделей изучаемых процессов и событий. Мультимедиа полезна и продуктивна благодаря своей способности учитывать индивидуальные особенности учащихся и способствовать повышению их интереса

(мотивации), а также сочетанию различных типов мультимедийной учебной информации, интерактивности, гибкости технологий.

Обеспечение интерактивности - одно из важных достижений цифровых мультимедиа по сравнению с другими средствами представления информации. Интерактивность предполагает предоставление соответствующей информации в соответствии с потребностями учащегося. Интерактивность позволяет в определенной степени контролировать представление информации: учащиеся могут индивидуально изменять настройки, установленные в программе, изучать результаты, отвечать на запрос программы по конкретному запросу пользователя, устанавливать скорость представления и количество возможных повторы.

Сегодня современные компьютерные технологии активно внедряются во все сферы жизнедеятельности человека, в том числе в образовании [1].

Но при использовании мультимедиа следует помнить о нескольких вещах. Мультимедийные учебные материалы должны быть простыми для понимания, актуальными и доступными.

Чтобы в полной мере изучить весь потенциал мультимедийных технологий и эффективно их использовать, учащимся потребуется поддержка компетентного учителя.

Как и в случае с учебниками, использование мультимедиа означает, что стратегия обучения заключается в обогащении содержания учебного процесса только тогда, когда учитель участвует не только в предоставлении информации, но также в оказании помощи, поддержке и управлении процессом. Как правило, презентации, обогащенные красивыми изображениями или анимацией, более привлекательны, чем простые на вид тексты, и они могут обеспечить необходимый эмоциональный уровень, дополняя представленный материал.

Анализ результатов показывают, что в начальный момент времени точки зоны контакта движутся к оси симметрии, а затем от оси [4].

Мультимедийные инструменты могут использоваться в сочетании с различными областями (стилями) обучения и могут использоваться людьми с разными умственными и возрастными характеристиками обучения и приобретения знаний: некоторые учащиеся прямо переживают зиму, некоторые любят учиться, слушая и воспринимая, в то время как другим (просматривая видео) нравится учиться и усваивать знания. Интерактивные мультимедийные технологии обеспечивают необычное удобство для учащихся с академическими потребностями. В частности, он способствует развитию фонологических навыков и навыков чтения у учащихся с нарушением слуха, а также зрительному усвоению информации. Это позволяет людям с дефектами речи и физическими недостатками использовать инструменты в соответствии со своими индивидуальными потребностями.

Литература

1. Эшонкулов Ш., Бурлиев А., Эшонкулова Ш. Научно-методический подход к созданию электронного учебника. – 2019. ГГТУ им. ПО Сухого
2. Электрон журнал. **International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR)**. Published in Vol. 4 Issue: 10 October 2020 г. <http://ijeais.org/wp-content/uploads/2020/10/IJAAR201028.pdf>
3. Монахов В.М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий. Журн. «Педагогика», 1997. №6.
4. А.Савурбоев, Н.А.Дангалов, Г.М.Шерттойлоков, Ш.У.Эшонкулов Алгоритм расчета переходного процесса при ударе цилиндрического кольца о жесткое полупространство. Молодой ученый, 246-250 2014 год.

ЦИФРОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Сатторов Назарбек Одилжонович

**Главный специалист отделения информационно-коммуникационных
технологий Управления юстиции города Ташкента**

Аннотация

В статье отмечается, что цифровая дипломатия является стратегическим инструментом при формировании межгосударственных отношений, развитие высоких технологий и глобальная перебалансировка сил в мире расширяет понятие «цифровой дипломатии», как наиболее восприимчивой и быстро меняющейся составляющей «мягкой силы».

Ключевые слова: цифровая дипломатия, антипропаганда террористических организаций, информационное противостояния, дипломатические, государственная пропаганда.

Сегодня внешнеполитическая стратегия «мягкой силы», разработанная в США политологом и профессором Дж.С. Наем, находится в поисках новых инструментов. Эта технология, вошедшая в научный и политический лексикон почти тридцать лет назад, базируется не только на ценностях страны, ее культуре и внешней политике, среди инструментов «мягкой силы» все чаще и активнее применяется цифровая дипломатия, (интернет-дипломатия, дипломатия социальных сетей или Web 2.0 дипломатия), то есть использование Интернета и информационно-коммуникационных сетей для решения дипломатических задач. Меняется и характер самого понятия «власть»: по утверждению Дж. Ная, власть движется не только с Запада на Восток, но и от государственных к негосударственным субъектам. Это могут быть муниципальные и региональные правительства, институты, гражданские организации, отдельные политики. Модель классической дипломатии «государство – государству» постепенно уходит в прошлое. Сегодня, благодаря цифровой дипломатии, новые акторы напрямую участвуют в решении глобальных проблем.

По мнению эксперта по внутренней и внешней политике США Н. Цветковой, с началом президентского срока Б. Обамы был совершен кардинальный поворот от классической концепции «мягкой силы» к новым формам этой стратегии. В США цифровую дипломатию начали использовать для аккумуляции либеральных сил в мире; в социальных сетях развернулась антипропаганда террористических организаций, заработал механизм государственной пропаганды – информационного противостояния с Россией. Нынешняя американская администрация продолжает искать новые инструменты «мягкой силы». После череды экономических санкций в отношении Российской Федерации и зеркальных действий дипломатических ведомств двух стран, с высылкой дипломатов и закрытием консульств эксперты заговорили о том, что новая администрация США больше не уделяет пристального внимания культурной составляющей «мягкой силы», ведь под сокращение попали подразделения, отвечающие за культурный обмен США и России. Эти опасения подтвердил и Дж. Най, отметив, что администрация Д. Трампа пренебрегает культурными и образовательными проектами не только в отношении России. Звучат официальные заявления о том, что первоочередное внимание продвижению американских ценностей, таких, как демократия, права человека и свобода слова, больше уделяться не будет. В том, что вместе с развивающимися технологиями и все большим проникновением «онлайна» в жизнь необходимо вводить новые методологические подходы к анализу «мягкой силы», убеждены российские эксперты. С.А. Семедов утверждает, что цифровая дипломатия – явление многосоставное. Например, в США она включает в себя несколько элементов: расширение присутствия в социальных сетях и доступный Интернет, в который входит разработка технологии для обхода цензуры; распространение демократии через обучение представителей оппозиции авторитарных стран работать в социальных сетях, а также внедрение мобильной связи, с помощью которой можно обмениваться информацией

в обход запретов властей. При этом автор убежден, что вместе с явными плюсами электронная дипломатия несет в себе и угрозы, из-за которых необходимо затрачивать средства на обеспечение и разработку систем информационной безопасности.

О растущих угрозах распространения информационно-коммуникационных технологий, но уже в контексте новой индустриальной революции (Industry 4.0), заявляет А.И. Смирнов. Так называемая «инфогенная» опасность сегодня связана с тем, что при помощи информационных и коммуникационных технологий государства добиваются и своих геополитических целей. И.В. Сурма утверждает, что из-за растущих масштабов использования цифровой коммуникации в политической жизни, а также возникающих из-за этого киберугроз, появляется необходимость в поиске новых научных подходов к социальным сетям. И.В. Сурма приводит в пример ряд сетевых технологий, которые изучают цифровую дипломатию и обеспечивают кибербезопасность. Среди них – британско-американская технология i2, которая сегодня применяется в разных странах и позволяет с помощью многомерной визуализации анализировать и выявлять скрытые закономерности. К наиболее успешным технологиям также относится проект «Социальные медиа в стратегической коммуникации» (SMISC), разработанный Управлением перспективных исследовательских проектов Министерства обороны США (DARPA). С помощью автоматизированных и полуавтоматизированных инструментов и технологий проект должен был научиться распознавать участников коммуникации, их намерения, а затем вычислять результат операции по убеждению. Сегодня, спустя три года после старта проекта, управление DARPA запускает программу вычислительного моделирования социального поведения в Сети (SocialSim), которая будет заниматься разработкой инновационных технологий для высокоточного компьютерного моделирования онлайн-поведения в Интернете.

Технологическое переоснащение и повсеместное применение интернет-технологий формирует определенные тенденции в использовании внешне-политических стратегий, о чем свидетельствуют и результаты исследований международной консалтинговой компании Portland. В своем анализе она использует метод индексации «мягкой силы» тридцати наиболее преуспевающих в этом направлении стран, в основе которого лежит компаративный подход. Под сравнение попадают шесть субиндексов: правительство, культура, глобальное взаимодействие, образование, предпринимательство и цифровая составляющая. Последний субиндекс отражает успешность применения цифровых технологий и как широко государство использует цифровую дипломатию через платформы социальных сетей. Несмотря на то что в 2017 г. США заняли только 3-е место в общем рейтинге «мягкой силы», проиграв Франции и Великобритании, обогнать ее в цифровом субиндексе никто не смог. Однако исследователи уверены, что, так как этот показатель является самым динамично развивающимся, в скором времени могут появиться и другие «цифровые лидеры» хотя бы потому, что, концентрируясь на внутренней политике, США постепенно пропускают вперед Восток. Поднебесная уже активно и успешно внедряет цифровые механизмы «мягкой силы» во внешнеполитическую концепцию «китайской мечты».

Цифровая дипломатия, являющаяся инструментом «мягкой силы», помогает распространить национальные интересы государства вовне. Вместе с ростом охвата глобальной Сети она постоянно расширяет границы. Эту тенденцию подтверждают цифры: в мире за одну минуту «лайкают» почти 3 млн фотографий в Инстаграмме, в YouTube выкладывают 400 часов нового видео, за одну минуту в США используется почти 19 млн мегабайт беспроводных данных. По прогнозам, к 2024 г. Интернетом будет обеспечено 60% всего населения планеты, то есть 4,1 млрд человек, в том числе из развивающихся стран, будут иметь доступ в глобальную сеть. Эти цифры подтверждают данные Международного союза электросвязи, ведущего учреждения ООН в области информационно-коммуникационных технологий. При этом разработчики поисковых систем ожидают, что в

Интернет придут люди, не умеющие читать и писать, в связи с чем придется менять алгоритм обработки запроса таких пользователей.

Актуальность новых методов исследования цифровой дипломатии связана еще и с массовым переносом информации на электронные носители, при этом взаимодействие с государством также повсеместно переходит на цифровую платформу, а аккаунты политиков становятся важной и при этом доступной частью имиджа государства. Сегодня «дипломатия социальных сетей» переняла и некоторые проявления массовой интернет-культуры. Так, совершенствуются формы подачи информации (от текста к фото и видео); возрастает популярность вирусных роликов (короткие, емкие клипы, часто с применением профессионального монтажа); благодаря возможности вести прямую трансляцию с собственного смартфона увеличивается скорость появления информации. Укореняется круглосуточная включенность. В отличие от традиционной, цифровая дипломатия позволяет любому человеку, независимо от того, где он находится, иметь свой голос и влияние по отношению к той или иной ситуации, или к конкретному политику. Появляются новые виды дипломатического языка: хэштеги, смайлики, стикеры, видео, фотоснимки. Таким образом, трансформируется дипломатический кодекс поведения, основанный на классических концепциях. Меняется интернет-лексикон, вобравший в себя элементы культуры социальных сетей. Так называемый интернет-троллинг, форма социальной провокации, или сетевое хулиганство, которое часто используют блоггеры, превратилась в одно из проявлений и современного политического диалога. Когда премьер-министр Великобритании Т. Мэй обвинила Европейский союз во вмешательстве в их выборный процесс, посольство России в Лондоне заявило в социальной сети: «Слава богу, на этот раз – не Россия». На волне истерии вокруг обвинений России в хаккерских атаках с целью повлиять на выборы США, этот комментарий, по мнению пользователей социальных сетей, выглядел как «эпический троллинг». После набора лайков и перепостов даже ярые противники России признали шутку удачной. Хэштеги RussiansdoIt, русские сделали это поддержали даже американские пользователи непосредственно в разгар «хаккерского» скандала, иронизируя над тем, что во всем всегда виноваты русские. Однако российские эксперты утверждают, что при широком использовании новых методов коммуникации может произойти падение политической культуры. В особенности это касается дипломатических ведомств, где уровень общения должен оставаться высоким.

Определенную цель преследуют и политики, пользуясь активностью в сетях. Политические организации и лидеры собирают лайки и смайлики не просто так, ведь такая симпатия может быть конвертирована в реальные голоса. Не случайно в качестве примера «сетевой любви» аналитики приводят привлекательное позиционирование новых политических лидеров: премьер-министра Канады Дж. Трюдо и президента Аргентины М. Макри. Своей победой на выборах и дальнейшей популярностью оба лидера обязаны активности в социальных сетях, а Дж. Трюдо назвали представителем нового поколения политиков – энергичных, настоящих, доступных (он «всегда онлайн»). Такое впечатление складывается после просмотра личных интернет-страниц обаятельного премьер-министра, где каждый подписчик может оставить комментарий. Однако в публикациях безобидные и даже умильные посты чередуются с важными политическими решениями. С одной стороны, Дж. Трюдо фотографируется с выпускниками, которые случайно оказались на набережной, где он совершал пробежку; делает селфи в вышиванке в день национального костюма Украины; записывает обращения на арабском языке для сирийских беженцев, которых он гостеприимно принял у себя в стране (на одной из фотографий политик даже прослезился от рассказа мигранта). С другой – Трюдо не упускает возможности поддержать ЛГБТ-сообщество и продемонстрировать забавные носки с изображением флага НАТО во время крупных саммитов. Так политик демонстрирует свою поддержку продвижению североатлантического альянса в Восточную Европу и страны Балтии. Пользуясь привлекательным имиджем и всеобщей любовью, которая благодаря цифровой составляющей распространяется далеко за пределы Канады, в реальной жизни Дж. Трюдо

выступает за ряд смелых, неоднозначных и жестких инициатив: на местном уровне – легализацию эвтаназии, аборт, марихуаны, защиту прав трансгендеров, во внешней политике – военную поддержку Украины, отказ участвовать в сирийской спецоперации и закупку американского истребителя пятого поколения F-35, а также объявляет ведение двухсторонних отношений с Россией по вопросам Арктики в конструктивном ключе.

О значимости социальных сетей свидетельствуют и недавние выборы в США. Журналисты подсчитали, что за время избирательной кампании Дональд Трамп сделал в два раза больше твиттов, чем Х. Клинтон, которая убеждена, что лживая информация о ней, распространенная через Фейсбук, стала одной из главных причин поражения. Из этого следует, что персонифицированная цифровая дипломатия уже является одним из самых эффективных инструментов «мягкой силы». При этом ставка делается на доступность и считываемость образа разной аудиторией. Учитывая то, что цифровая дипломатия вынуждена идти в ногу со временем, но при этом не ограничивается только лишь присутствием и активностью в социальных сетях, можно предполагать, что сфера понятия «цифровой» расширяется. Сегодня государства постоянно увеличивают траты на обеспечение кибербезопасности, ведущие мозговые центры мира соревнуются в разработке и внедрении искусственного интеллекта в жизнь, Apple, Google, Amazon, Microsoft инвестировали огромные суммы, чтобы усовершенствовать технологии машинного обучения. Канадско-американский предприниматель, владелец и главный инженер компании SpaceX И. Маск демонстрирует ракеты и скафандры, разработанные его компанией, в которых земляне отправятся на Марс, а к 2030 г. граждане США смогут начать его колонизацию. К слову, отчеты о своих успехах компания также демонстрирует в социальных сетях. Становится очевидно, что в технологической гонке странна имидж государств влияет их инновационная развитость, при этом правильное позиционирование успехов страны частично лежит и в цифровой плоскости.

В России о необходимости внедрения цифровой дипломатии заговорили в 2012 г. Применить этот инструмент «мягкой силы» МИД РФ поручил Президент России В.В. Путин. Тогда же французское агентство AFR опубликовало первый в истории рейтинг цифровой дипломатии. Первое место заняли США, Россия значилась лишь на 14-й позиции. Однако последние исследования констатируют, что за это время Россия научилась успешно применять этот инструмент: в недавнем рейтинге цифровой дипломатии (Digital Diplomacy-2016) она заняла уже четвертое место, пропустив вперед Великобританию, Францию, и США. В определении победителя использовался уровневый подход, при котором цифровая дипломатия рассматривалась с точки зрения пяти параметров прогресса от «новичка» до «продвинутого пользователя»: присутствия, настройки, актуальности, участия, дипломатии 4.0. Все перечисленные параметры рассматривались с позиции их креативности, аутентичности, прозрачности, управления контентом, безопасности, открытости, влияния, типа аудитории, профессионализма, прорывных / инновационных кампаний. У истоков разработки цифрового метода «мягкой силы» стояла Э.-М. Слотер, бывший директор политического планирования в Государственном департаменте США (2009–2001 гг.), в трудах которой изложены философские основы цифровой дипломатии. Впервые она была применена во внешнеполитическом курсе США, придя на смену или в дополнение телевизионному и радиовещанию и концепции «Великой шахматной доски» З. Бжезинского. В 2002 г. администрация Дж. Буша младшего первой была перенесена в Интернет. В 2010–2011 гг. в Белом доме официально обозначили и опубликовали главные задачи цифровой дипломатии.

Сегодня Э.-М. Слотер занимает пост президента мозгового центра «Новая Америка», где ведется разработка концепций по возрождению величия США в эпоху цифровых технологий. Она утверждает, что сейчас даже в Америке, которая является пионером цифровой дипломатии, не все политики понимают, что коммуникация становится многослойной и многоуровневой. По ее мнению, страны, обладающие наиболее крепкими, разветвленными каналами связи, способны реализовывать в мире необходимые им

сценарии эффективнее, чем те, кто обладает мощной армией. По прогнозам Э.М. Слотер, в следующем десятилетии влияние государств на глобальные цифровые потоки возрастет: будут разрабатываться сложные инструменты для введения цифровых санкций, блокировки торговли, информации и связи. В долгосрочных стратегиях развития стран совершенствование цифровых и высокотехнологичных платформ и построение «цифрового общества» значится одним из первых пунктов. Так, Китай в программе «Сделано в Китае 2025», направленной на удержание статуса «мировой фабрики», только с привлечением новых технологий, обозначил целый спектр развития технологических разработок, которые планируется повсеместно внедрять в экономику. При этом «электронная экономика» (то есть экономическое производство с использованием цифровых технологий), затрагивает разные сферы жизнедеятельности: образование, медицину, банкинг.

Американские гиганты Кремниевой долины сегодня бросают вызов некогда всемогущему Уолл-Стрит и всему банковскому сектору, намекая, что управлять финансовыми потоками могут и без их помощи. Криптовалюты, пересмотр системы хранения и передачи денег – все это часть цифрового общества, построение которого так же возложено на разработки Кремниевой долины. Если цифровые умы научились переводить «лайки, клики и отметки» в высокие политические идеалы, способствуя экспорту свободы, демократии, и прав человека в далекие уголки – на Ближний Восток и Северную Африку, то, учитывая новые технологические разработки, понятие «цифровая мягкая сила» может значительно расшириться.

Литература.

1. Най Д.С. Гибкая власть / пер. с англ. В. Супрун. М.; Новосибирск, 2006.
2. Карадже Т.В. Проблема определения «политического» в политической науке // Вопросы политологии. 2013. № 2 (10).
3. Цветкова Н. Наследие президента Обамы в области публичной дипломатии США. URL: <http://gorchakovfund.ru/news/20161/>
4. Семедов С.А. Цифровая дипломатия в эпоху глобализации / под ред. В.В. Комлева // Россия в современной международной системе координат: новые вызовы и возможности: сборник статей. М., 2014. С. 355–357.
5. Смирнов А.И. «Industry 4.0» в дискурсе международной информационной безопасности – взгляд из России. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/6f6/smirnov.pdf>
6. Сурма И.В. Цифровая дипломатия в мировой политике // Государственное управление: Электронный вестник. 2015. Вып. 49, апр. URL: http://e-journal.spa.msu.ru/vestnik/item_741
7. Cooney M. DARPA wants to simulate how social media spreads info like wildfire // Network World. URL: <https://www.networkworld.com/article/3158707/security/darpa-wants-to-simulate-how-social-media-spreads-info-like-wildfire.html>
8. Alchami D., Aspelung W., Brennan Z., etc. A Global Ranking of Soft Power 2017 – The Soft Power 30. URL: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2017/07/The-Soft-Power-30-Report-2017-Web-1.pdf>
9. International Telecommunication Union. URL: <http://www.itu.int/pub/S-POL-BROAD-BAND.16-2016>
10. Digital Diplomacy Review 2016. URL: <http://digital.diplomacy.live/ranking-and-rating/>
11. Buckley N. From Russia with likes: embassy tweets prove a hit for Moscow // Financial Times. 2017. June. URL: <https://www.ft.com/content/6e9ebc52-4c68-11e7-919a-1e14ce4af89b>
12. Justin Trudeau. URL: <https://www.facebook.com/JustinPJTrudeau/>
13. Ingram D. Clinton says false stories on Facebook helped Trump win election // Reuters. 2017. May. URL: <http://www.reuters.com/article/usa-clinton-facebook/clinton-says-false-stories-on-face-book-helped-trump-win-election-idUSL1N1IX17Z>

14. Making Humans a Multiplanetary Species. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=A1YxNYiyALg&feature=youtu.be>
15. Official Twitter for SpaceX, the future of space travel. URL: <https://twitter.com/spacex>
16. Совещание послов и постоянных представителей России: стенограмма. Официальный сайт президента России. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/15902>
17. Slaughter A.-M. Connections, not armies, make countries powerful // Financial Times. 2016. April. URL: <https://www.ft.com/content/21973144-0544-11e6-9b51-0fb5e65703ce>
18. Morozov E. Silicon Valley has been humbled. But its schemes are as dangerous as ever // The Guardian, Technology The Observer. 2017. Sept. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/02/silicon-valley-humbled-schemes-dangerous>

BO‘LAJAK HARBIY PEDAGOG KADRLARNI TAYYORLASHDA PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARNING O‘RNI

Saxibov Alijon Xudoykulovich

TKTI Yangiyer filiali erkin izlanuvchisi

Obidov Azamat Erkinjonovich,

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida pedagogik dasturiy vositalarning ahamiyati va ularning o‘quv jarayonidagi samaradorligi tahlil qilingan. Zamonaviy ta‘lim texnologiyalari harbiy ta‘lim yo‘nalishidagi bo‘lajak harbiy pedagog kadrlarni tayyorlashning asosiy tarkibiy qismiga aylanib, harbiy ta‘lim jarayonini yanada sifatli va samarali qilishga yordam beradi. Maqolada pedagogik dasturiy vositalarning harbiy ta‘lim jarayonida qo‘llanilishi, interaktiv ta‘lim modellarini joriy qilish va bo‘lajak harbiy pedagog kadrlarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, bo‘lajak harbiy pedagog kadrlarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan dasturlarning roliga urg‘u berilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak harbiy pedagog kadrlar, pedagogik dasturiy vositalar, harbiy ta‘lim, interaktiv ta‘lim, innovatsion texnologiyalar, kasbiy bilim va ko‘nikmalar, jismoniy tayyorgarlik.

Аннотация

В данной статье рассматривается значение педагогических программных средств в процессе подготовки будущих военных педагогических кадров и их эффективность в учебном процессе. Современные образовательные технологии стали важной составляющей частью подготовки будущих военных педагогов, способствуя повышению качества и эффективности процесса военного обучения. В статье освещаются вопросы использования педагогических программных средств в военном образовании, внедрения интерактивных моделей обучения и значения инновационных подходов в подготовке будущих военных педагогов. Также подчеркивается роль программ, направленных на повышение профессиональных знаний и навыков будущих военных педагогов.

Ключевые слова: будущие военные педагогические кадры, педагогические программные средства, военное образование, интерактивное обучение, инновационные технологии, профессиональные знания и навыки, физическая подготовка.

Annotation

This article discusses the importance of pedagogical software tools in the process of training future military pedagogical personnel and their effectiveness in the learning process. Modern educational technologies have become a crucial component in the preparation of future military educators, helping to enhance the quality and efficiency of military education. The article highlights the use of pedagogical software tools in military education, the implementation of interactive learning models, and the significance of innovative approaches in training future

military educators. Emphasis is also placed on the role of programs aimed at improving the professional knowledge and skills of future military pedagogues.

Keywords: future military pedagogical personnel, pedagogical software tools, military education, interactive learning, innovative technologies, professional knowledge and skills, physical preparedness.

Kirish. Bo'lajak harbiy kadrlarni tayyorlash jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari va pedagogik dasturiy vositalarning ahamiyati ortib bormoqda. Bu vositalar harbiy ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, bilim va ko'nikmalarni tez va sifatli o'zlashtirish imkonini yaratadi. Maqolada pedagogik dasturiy vositalarning harbiy kadrlarni tayyorlashdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi.

Mavzunung dolzarbligi. Pedagogik dasturiy vositalar (PDV) - ta'lim jarayonida o'qituvchilar va talabalar faoliyatini samarali boshqarish, materiallarni o'zlashtirish va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradigan maxsus ishlab chiqilgan dasturlardir. Ular ta'lim-tarbiya jarayonining turli jabhalarida qo'llanilib, o'quv jarayonini interaktiv va faol qilishda muhim ahamiyatga ega. Pedagogik dasturiy vositalarni samarali qo'llash orqali ta'limda yangi texnologiyalardan foydalanish, o'quv jarayonini boyitish va samaradorlikni oshirish mumkin.

Jahonda yuzaga kelayotgan yangi tahdidlar va xalqaro miqyosdagi geosiyosiy o'zgarishlar bo'lajak harbiy pedagog kadrlarni yuqori darajada tayyorlash talabini oshirmoqda. Pedagogik dasturiy vositalarning harbiy ta'lim tizimida qo'llanilishi zamonaviy tendensiyalarga mos ravishda yangi metodologiyalarni joriy etishda muhim o'rin tutadi. Bu vositalar harbiy ta'lim jarayonini tezlashtirish, interfaol ta'lim muhitini yaratish va individual yondashuvni ta'minlashga yordam beradi.

Maqolaning maqsadi - bo'lajak harbiy pedagog kadrlarni tayyorlashda pedagogik dasturiy vositalardan foydalanishning ilmiy-amaliy ahamiyatini ochib berish va ularning ta'lim jarayonidagi o'rnini tahlil qilish.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. Pedagogik dasturiy vositalar ta'limi bo'yicha jahon miqyosida turli tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, P.M.Ersten, V.A.Gromovning ishlarida ta'lim texnologiyalari va ularning samaradorligi, Anatoliy Solomonovich Lerner, Aleksandr Rubsovlar pedagogik dasturiy vositalar o'quv jarayoniga integratsiyasi hamda axborot texnologiyalari bilan birgalikda qo'llanilishi va o'quv jarayonidagi samaradorligi bo'yicha ishlar olib borgan. Respublikamizda esa U.A.Umarov va J.A.Mansurov kabi tadqiqotchilar harbiy kadrlarni tayyorlashdagi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish borasida ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Maqolaning ilmiy mohiyati. Mazkur maqola harbiy ta'lim tizimida pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish samaradorligi, ularning ta'sirini oshirish imkoniyatlari va bo'lajak harbiy pedagog kadrlarning kasbiy malakasini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar berishga qaratilgan. Maqola nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaldagi vositalardan foydalanish orqali ularning harbiy kadrlar tayyorlashdagi samarasini ko'rsatishga yo'naltirilgan.

Tadqiqot obyekti. Tadqiqot obyekti sifatida harbiy ta'lim yo'nalishidagi bo'lajak harbiy pedagog kadrlarni tayyorlash jarayoni va unda qo'llaniladigan pedagogik dasturiy vositalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri olinadi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Mazkur tadqiqotda qiyosiy tahlil, empirik tadqiqotlar, sotsiologik so'rovlar va pedagogik eksperiment usullaridan foydalanildi. Bu usullar orqali harbiy ta'limda qo'llaniladigan pedagogik dasturiy vositalarning samaradorligi baholandi.

Asosiy qism. Pedagogik dasturiy vositalar ta'limda samarali natijalarga erishish uchun muhim vositalardan biri bo'lib, ulardan to'g'ri foydalanish o'quv jarayonini jadallashtiradi va yanada interaktiv qiladi. Samarali foydalanish uchun quyidagi masalalarga e'tibor berish zarur:

Maqsadli dastur tanlash. Har bir o'quv fani yoki o'quv maqsadiga mos keladigan dasturni tanlash juda muhim. Dastur o'quvchilarning yoshi, bilim darajasi va o'rganilayotgan mavzuga mos bo'lishi kerak.

O'qituvchilarning tayyorgarligi. Pedagogik dasturiy vositalarni samarali qo'llash uchun o'qituvchilar ushbu dasturlarni yaxshi bilishlari va ulardan qanday foydalanishni tushunishlari

zarur. Buning uchun o'qituvchilar ta'limda texnologiyalarni qo'llash usullarini hamda ular orqali ta'lim jarayonini rejalashtirish va boshqarishni bilishlari muhimdir.

Interaktiv va hamkorlikni ta'minlash. Pedagogik dasturiy vositalarning muhim afzalliklaridan biri – talabalar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishdir. Guruhli ishlarda yoki hamkorlik asosida bajariladigan topshiriqlar samaradorligini oshirish mumkin. Bunda:

- virtual muhitda talabalarining birgalikda ishlashi;
- muammoli topshiriqlarni jamoaviy yechish;
- dasturlar orqali bilim almashish imkoniyatlari yaratiladi.

Talabalarining individual rivojlanishini kuzatish. Pedagogik dasturiy vositalar har bir talabaga individual yondashuvni ta'minlashga yordam beradi. Dasturlar orqali har bir o'quvchining rivojlanish darajasini kuzatish va ularning o'quv jarayonida qaysi joylarda qiyinchiliklarga duch kelayotganini aniqlash mumkin. Bunda:

- talabalarining natijalarini avtomatlashtirilgan baholash;
- qiyinchiliklarga yechim topish uchun qo'shimcha topshiriqlar berish;
- mavjud ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar taklif etish samarali bo'ladi.

Mazmuniy yoki vizual boylikni oshirish. O'quv materiallarini vizual va interaktiv elementlar bilan boyitish pedagogik dasturiy vositalardan foydalanishning samarasini oshiradi. Bunda:

- grafiklar, videolar va animatsiyalarni qo'shish;
- virtual voqealar (VR) va qo'shilgan voqealar (AR) vositalaridan foydalanish;
- qiyin mavzularni interaktiv shaklda tushuntirish usullari samarali bo'ladi.

Bilimlarni muntazam tahlil qilish va fidbek (qayta aloqa) berish. Dasturlar orqali talabalarining bilimlari va qobiliyatlari tahlil qilinadi va shu asosida o'qituvchi muntazam fidbek berish imkoniga ega bo'ladi. Bu talabalarga o'z xatolarini tuzatish va kasbiy bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Texnik qo'llab-quvvatlash. Pedagogik dasturiy vositalardan samarali foydalanish uchun harbiy ta'lim yo'nalishlarida texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlari ham juda muhim. Bu joylarda dasturlar to'g'ri ishlashi, yangilanishi va texnik muammolarni tezkor bartaraf etish zarur.

Harbiy pedagog kadrlarni tayyorlashda pedagogik dasturiy vositalarning afzalliklari:

Interfaol ta'lim muhitini yaratish. Bu vositalar orqali talabalar virtual simulyatsiyalar, keys tadqiqotlar va amaliy mashqlar orqali real vaziyatlarda qaror qabul qilishni o'rganadilar.

Harbiy pedagog kadrlarning individual rivojlanishini ta'minlash. Dasturiy vositalar har bir talabaning o'ziga xos o'quv jarayonini shakllantirishga yordam beradi.

Ma'lumotlarning tez va oson o'zlashtirilishi. Dasturiy vositalar vizual materiallar va audio-materiallar orqali tezkor bilim olishni ta'minlaydi.

Harbiy ta'limda pedagogik dasturiy vositalarning asosiy vazifasi – kasbiy bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirish, amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash va o'quv jarayonidagi turli ko'nikmalarni o'rganish samaradorligini oshirishdir. Bularga qo'shimcha ravishda, dasturiy vositalar turli interfaol mashg'ulotlar, simulyatsiyalar va modellashtirishlar orqali talabalarining amaliyotga tayyorgarligini oshiradi.

Xulosa va takliflar. Harbiy ta'limda pedagogik dasturiy vositalarning samaradorligi katta. Ular ta'lim jarayonini zamonaviy metodlar asosida tashkil etishga, harbiy kadrlarning bilimlarini tizimli va chuqur o'zlashtirishga yordam beradi. Kelgusida harbiy ta'lim yo'nalishida pedagogik dasturiy vositalarni yanada kengroq joriy etish va ularni bo'lajak harbiy pedagoglar uchun moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Эрстен П.М., Громов В.А. “Педагогика и технологии: теория и практика”. Москва, 2018.

2. Умаров У.А. “Ўзбекистонда ҳарбий кадрларни тайёрлашда замонавий технологияларнинг аҳамияти”. Тошкент, 2020.

3. Мансуров Ж.А. “Ҳарбий таълимда замонавий таълим воситалари”. Тошкент, 2021.

4. Brown, J. "Military Education: Using Technology for Better Outcomes". Oxford University Press, 2019.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ГЕОЛОГИИ

Эргашев Улугбек Эркинович

Старший преподаватель

Султонов Фаррух Абдураим угли

Ассистент филиала Казанского (Приволжского) федерального университета в городе Джизаке.

Аннотация

Мультимедийные технологии могут быть использованы для анонсирования темы (кратко изложены ключевые моменты), как сопровождение объяснения учителя, как информационно-обучающее пособие и для контроля знаний.

Ключевые слова: Лаконичность, фото, видео, графики, анимации, мультимедийные технологии.

Мультимедиа-это представление объектов и процессов не традиционным текстовым описанием, но с помощью фото, видео, графики, анимации, звука, то есть во всех известных сегодня формах. Здесь мы имеем два основных преимущества качественное и количественное.

-Качественно новые возможности очевидны, если сравнить словесные описания с непосредственным аудиовизуальным представлением.

-Количественные преимущества выражаются в том, что мультимедиа среда много выше по информационной плотности.

Действительно, одна страница текста, как известно, содержит около 2 Кбайт информации. Преподаватель произносит этот текст примерно в течении 1-2 минут. За ту же минуту полноэкранное видео приносит порядка 1,2 Гбайт информации. Вот почему «лучше один раз увидеть, чем миллион раз услышать».

Методика использования мультимедиа технологий предполагает:

-Совершенствование системы управления обучением на различных этапах урока;

-Усиление мотивации учения;

-Улучшение качества обучения и воспитания, что повысит информационную культуру учащихся;

-Повышение уровня подготовки учащихся в области современных информационных технологий;

Мультимедийные уроки помогают решить следующие дидактические задачи:

-усвоить базовые знания по предмету;

-систематизировать усвоенные знания;

-сформировать навыки самоконтроля;

-сформировать мотивацию к мультимедийным технологиям в частности;

-оказать учебно-методическую помощь учащимся в самостоятельной работе над учебным материалом.

Мультимедийная презентация, таким образом, наиболее оптимально и эффективно соответствует цели урока:

Образовательный аспект: восприятие студентами учебного материала, осмысливание связей и отношений в объектах изучения.

Развивающий аспект: развитие познавательного интереса у студентов, умения обобщать, анализировать, сравнивать, активизация творческой деятельности студентов.

Воспитательный аспект: воспитание научного мировоззрения, умения четко организовать самостоятельную и групповую работу, воспитание чувства товарищества, взаимопомощи.

Мультимедийные технологии могут быть использованы:

Для анонсирования темы (кратко изложены ключевые моменты);

- Как сопровождение объяснения учителя
- Как информационно-обучающее пособие
- Для контроля знаний

Варианты использования мультимедийных технологий в обучении геологии:

1. Защита исследовательских и проектных работ
2. Картографические проекции
3. Электронные учебники
4. Внеурочная работа
5. Презентации к урокам
6. Интеллектуальные игры
7. Творческие работы студентов

Основные направления применения мультимедиа-учебников в обучении геологии

1. **Организация познавательной деятельности студентов на уроке:** передача учебной информации, мотивация обучения, показ, сопоставление процессов и явлений, демонстрация наглядных материалов.

2. **Проверка результатов обучения:** практика, тесты.

3. **Организация самостоятельной работы студентов:** самостоятельное приобретение знаний и умений, подготовка докладов и сообщений, осуществление дифференцированного подхода, углубленное изучение геологии

Можно выделить следующие особенности данной технологии

Качество изображения, выполняемого мелом на доске, не выдерживает никакого сравнения с аккуратным, ярким, чётким и цветным изображением на экране;

С помощью доски и мела затруднительно и нелепо объяснять работу с различными приложениями;

В случаях выявления в слайдах пособия недостатков или ошибок, можно сравнительно легко устранить дефекты;

В зависимости от подготовленности студентов, используя в презентациях гиперссылки, один и тот же материал можно объяснять и очень подробно, и рассматривая только базовые вопросы темы. Темп и объём излагаемого материала, определяется по ходу урока.

Во время демонстрации презентации, даже с применением проектора, рабочее место студентов достаточно хорошо освещено.

Повышение уровня использования наглядности на уроке.

Повышение производительности урока.

Установление меж предметных связей с другими предметами.

Преподаватель создающий, или использующий информационные технологии вынужден обращать огромное внимание на логику подачи учебного материала, что положительным образом сказывается на уровне знаний учащихся.

Рекомендации по разработке мультимедийных презентаций

Мультимедийные программные средства обладают большими возможностями в отображении информации, значительно отличающимися от привычных, и оказывают непосредственное влияние на мотивацию обучаемых, скорость восприятия материала, утомляемость и таким образом на эффективность учебного процесса в целом.

На этапе создания мультимедийной презентации необходимо учитывать следующие моменты:

Психологические особенности студентов данного курса

Цели и результаты обучения

Структуру познавательного пространства

Местоположение студентов

Выбор наиболее эффективных элементов мультимедийных технологий для решения конкретных задач конкретного урока

При создании слайдов необходимо учесть ряд основных требований:

Слайд должен содержать минимально возможное количество слов.

Для надписей и заголовков следует употреблять четкий крупный шрифт, ограничить использование просто текста. Лаконичность — одно из исходных требований при разработке учебных программ.

Предпочтительнее выносить на слайд предложения, определения, слова, термины, которые учащиеся будут записывать в тетради, прочитывать их вслух во время демонстрации презентации.

Размер букв, цифр, знаков, их контрастность определяется необходимостью их четкого рассмотрения с последнего ряда парт.

На пути внедрения этих технологий возникают проблемы:

отсутствие в некоторых ВУЗах организованных условий с максимально свободным доступом к мультимедийным технологиям;

нет заинтересованности преподавателей - предметников в проведении уроков, связанных с применением в учебном процессе электронных носителей информации, из-за отсутствия поддержки (материальной, организационной, методической и пр.);

использовать мультимедийные технологии с достаточно жесткой классно-урочной системой.

По мнению многих преподавателей мультимедийные технологии нужно развивать в учебных заведениях. Для этого нужна поддержка как материальная, так и организационная со стороны руководства учебных заведений.

Список использованных литератур:

1. «Первые шаги в геологию» Учебник. Авторы- А.П.Сучкова, Т.П. Питолина
2. «Удивительная планета земля» 2003 год Франция. Иллюстрированный атлас эволюции
- 3.«Минералогия» Учебник. Автор А.Г.Булах и/д Москва Академия 2011г
- 4.“Камни мира” Энциклопедия Аванта 2006г

**АЛГОРИТМИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ
В СФЕРЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ**

Юлдашов Рахман Хусанович

ТУИТ имени Мухаммада ал-Хорезми

Азимова Умида Асроровна

ТУИТ имени Мухаммада ал-Хорезми

Аннотация

Рассматриваются алгоритмы создания персонализированных рекомендаций, в разной степени опирающиеся на данные о характеристиках товаров или услуг, оценки продуктов и профили пользователей. Предлагается подход к выявлению с помощью нейронной сети явных и латентных причинно-следственных связей между существенными характеристиками товара или услуги, его показателями качества и оптимизации рекомендаций на основе концепции доминирования.

Ключевые слова: электронная коммерция маркетплейс, рекомендательная система, машинное обучение нейронная сеть, коллаборативная фильтрация, кластеризация, Парето-оптимизация.

Annotatsiya

Shaxsiylashtirilgan tavsiyalarni yaratish algoritmlari tovarlar yoki xizmatlarning xususiyatlari, mahsulot reytinglari va foydalanuvchi profillari bo'yicha turli darajadagi ma'lumotlarga asoslangan holda ko'rib chiqiladi. Neyron tarmog'idan foydalanib, mahsulot yoki xizmatning muhim xususiyatlari, uning sifat ko'rsatkichlari va ustunlik kontseptsiyasiga

asoslangan tavsiyalarni optimallashtirish o'rtasidagi aniq va yashirin sabab-ta'sir munosabatlarini aniqlash uchun yondashuv taklif etiladi.

Kalit so'zlar: elektron tijorat bozori, tavsiyalar tizimi, mashinani o'rganish, neyron tarmoq, hamkorlikda filtrlash, klasterlash, Pareto optimallashtirish.

Annotation

The paper considers algorithms for creating personalized recommendations that rely to varying degrees on data on product or service characteristics, product ratings, and user profiles. It proposes an approach to identifying explicit and latent cause-and-effect relationships between essential characteristics of a product or service, its quality indicators, and optimizing recommendations based on the dominance concept using a neural network.

Keywords: e-commerce marketplace, recommender system, machine learning neural network, collaborative filtering, clustering, Pareto optimization.

Электронная коммерция – активно развивающаяся сфера цифровой экономики, которая включает в себя финансовые и торговые транзакции, осуществляемые при помощи компьютерных сетей, и бизнес-процессы, связанные с проведением таких транзакций. К электронной коммерции относят:

- электронную торговлю (e-trade),
- электронный маркетинг (e-marketing),
- электронный банкинг (e-banking),
- электронные страховые услуги (e-insurance).
- электронные деньги (e-cash) и т.д.

Площадки электронной торговли могут использовать разные схемы торговли: B2B (business-to-business) – “бизнес-бизнес”, B2C (business-toconsumer) – “бизнес-потребитель” и C2C (consumer-to-consumer) – “потребитель-потребитель”, представляющую торговые отношения между физическими лицами. Самые распространенные предприятия электронной торговли – маркетплейсы, выступающие связующим звеном между потребителем и продавцом и работающие по схеме B2C.

Маркетплейс предлагает своим покупателям товары от разных продавцов, причем один и тот же товар может быть представлен несколькими продавцами, зарегистрированными на площадке. Наиболее известные маркетплейсы, относящиеся к сегменту B2C торговли – это российские интернет-компании OZON и WildBerries, китайский гипермаркет AliExpress, американские маркетплейсы Amazon и eBay.

Преимуществами модели электронной торговой площадки перед обычными интернет-магазинами являются широкий выбор товаров и удобство для покупателей. Поскольку крупные маркетплейсы ежедневно обрабатывают сотни тысяч заказов, возникает проблема генерирования больших объемов данных и использования их скрытого потенциала для увеличения продаж. Ключевыми задачами при управлении сервисами торговой площадки становятся не просто создание аналитических отчетов и интерактивных визуализаций данных, но и выработка рекомендаций, основанных на методах принятия решений в условиях многокритериальности и многомерности данных.

Целью рекомендательных систем, использующих методы интеллектуального анализа данных, является расширение клиентской базы компании и повышение продаж за счет тщательно подобранных предложений. Работы в сфере разработки рекомендательных систем связаны с применением глубокого машинного обучения и анализа временных рядов, позволяющих посредством рекомендаций предвидеть сезонные покупки, создавать персонализированные посадочные страницы для пользователей.

Примерно 35 % покупок на маркетплейсе Amazon являются результатом использования рекомендательной системы. Также около 75 % контента, который пользователи смотрят на стриминговом сервисе Netflix, основаны на рекомендациях.

Методы интеллектуального анализа данных и алгоритмы машинного обучения могут применяться торговыми онлайн-площадками для решения различных задач, приведенных в таблице.

Построение модели взаимосвязей X Y может быть осуществлено на основе методов машинного обучения, в рамках которых решаются задачи автоматической классификации продуктов, и упорядочения групп товаров по уровню качества.

Одними из самых мощных систем искусственного интеллекта, которые предприятия электронной торговли внедряют для увеличения продаж, являются рекомендательные системы. Их основной целью является выдача рекомендации по продуктам и услугам на основе предпочтений пользователя или его прошлых действий.

Примеры применения интеллектуального анализа данных. Таблица

Метод	Сфера, задача
Классификация	Веб-аналитика: прогнозирование оттока пользователей и обнаружение мошенничества. Торговля: построение модели предсказания рекомендательной системы. Финансовая сфера: оценка кредитоспособности
Регрессия	Финансовая сфера: оценка допустимого кредитного лимита
Прогнозирование временного ряда	Торговля: прогнозирование продаж. Финансовая сфера: прогнозирование цен на акции
Кластеризация	Торговля, финансовая сфера: сегментация клиентов, персонализация контента и построение рекомендательной системы
Аффинитивный анализ	Торговля: анализ потребительской корзины
Анализ последовательностей	Веб-аналитика: анализ переходов по страницам веб-сайта
Анализ отклонений	Веб-аналитика: обнаружение спама и мошенничества. Финансовая сфера: выявление мошенничества с банковскими картами

Для учета опыта взаимодействия пользователя и увеличения его вовлеченности с помощью рекомендательной системы требуется реализовать ряд этапов обработки данных, которые укрупненно выглядят следующим образом:

- извлечение данных из хранилища,
- преобразование данных в «плоский» файл надлежащего формата,
- выполнение сценария интеллектуального анализа, включающего совокупность методов Data Mining,
- интерпретация результатов анализа в терминах бизнесконцепций.

Построение рекомендательной системы – объемная и сложная задача, требующая современного алгоритмического обеспечения и больших вычислительных ресурсов. Для решения этого типа задач задействуется глубокое обучение нейронных сетей.

Многомерность материального или информационного продукта включает агрегированное описание его характеристик, а также показатели качества. Данные, накопленные в базе данных торговой площадки, позволяют установить взаимосвязь показателей качества и выработать решения о рекомендациях товаров или услуг. При многокритериальной оптимизации поиск осуществляется в пространстве оценок продукта таким образом, что каждый вариант может быть прослежен в пространстве Y и оценен на основе концепции доминирования.

Список литературы:

1. At Alibaba, Artificial Intelligence is Changing How People Shop Online [Электронный ресурс]:
2. How retailers can keep up with consumers [Электронный ресурс]:
3. Пименов, В. И. Анализ и визуализация данных в задачах многокритериальной оптимизации проектных решений 2022. – Т. 21. – № 3. – С. 543-571.

SUN'iy INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI OLIY TA'LIM TIZIMIDA QO'LLASH

Shodmonov Mirjahon Normurod o'g'li

Toshkent shahridagi ADJU universiteti "IT biznes" fakulteti o'qituvchisi

Soxobataliyev Abdulloh Nodirali o'g'li

Toshkent shahridagi ADJU universiteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarini hayotning barcha jabhalarida muhim rol o'ynayotganligi, XXI asr texnologiyalar asrida axborot texnologiyalar kommunikatsiya tizimi tubdan rivojlanganligi va ularning ta'lim sohasida qo'llanilishi kengaytirish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, rivojlanish, raqamlashtirish, taraqqiyot, strategiya, yo'nalish.

Аннотация

В данной статье речь пойдет о расширении использования технологий искусственного интеллекта, играющих важную роль во всех аспектах жизни, о радикальном развитии информационно-коммуникационной системы в XXI веке технологий и их применении в сфере образования.

Ключевые слова: информационные технологии, развитие, цифровизация, прогресс, стратегия, направление.

Annotation

This article will talk about the fact that artificial intelligence technologies play an important role in all aspects of life, the information technology communication system has radically developed in the 21st century of technology, and their application in the field of Education has expanded.

Keywords: information technology, development, digitization, development, strategy, direction.

So'nggi yillarda axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining rivojlanishi hayotning ko'p sohalariga ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Barcha sohalarda raqamlashtirishning kirib kelishi, yuqori suratsdagi taraqqiyoti butun sanoatning rivojlanishida, ayniqsa uzoq muddatli istiqbol uchun muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 5-oktabridagi farmoniga asosan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, shuningdek, 2020-2022-yillarda uni amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi" tasdiqlandi. Strategiya ikki dasturni: hududlarni raqamlashtirish va tarmoqlarni raqamlashtirishni nazarda tutib, raqamli infratuzilma, elektron hukumat, raqamli texnologiyalar milliy bozori, axborot texnologiyalari sohasida ta'lim va malaka oshirishni rivojlantirish kabi ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

"Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishning eng muhim shartlari sohaning moliyaviy ta'minoti va aholining raqamli savodxonligini oshirishdan iborat. Shuningdek, "Raqamli O'zbekiston – 2030" boshqa milliy strategik hujjatlar va dasturlarda nazarda tutilgan vazifalar, xususan, 2030 yilgacha bo'lgan davrda BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari bo'yicha milliy vazifalar hamda 2022-2026-yillarga mo'ljallangan. Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida belgilangan maqsadlarga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yurtimizda ko'plab yo'nalishlar qatorida sun'iy intellekt texnologiyalarini hayotning barcha jabhalariga, jumladan, oliy ta'lim tizimiga joriy etish borasida ham keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Sun'iy intellekt texnologik rivojlanish, innovatsiyalar va yangi ixtirolarning doimiy oqimi bilan tavsiflanadi. Texnologiya jamiyatimizning barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadi - biz qanday ishlashimizdan tortib, qanday muloqot qilishimizgacha, qanday o'rganishimizgacha va hatto qanday o'ylashimizgacha.

Sun'iy Intellekt texnologiyalarini Oliy ta'lim tizimida qo'llash: dars jarayonlarida

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari tez rivojlanmoqda va ularning ta'lim sohasida qo'llanilishi kengaymoqda. Oliy ta'lim tizimida SI texnologiyalarini qo'llash dars jarayonlarini

samaraliroq, shaxsiylashtirilgan va interaktiv qilishga yordam beradi. Quyida SI texnologiyalarining oliy ta'limda qo'llanilishining ba'zi misollari keltirilgan:

1. Shaxsiylashtirilgan Ta'lim:

- O'quvchilarning bilimlarini baholash: SI tizimlari o'quvchilarning bilimlarini baholash va ularning individual ehtiyojlarini aniqlash uchun ishlatilishi mumkin. Bu o'quvchilarga moslashtirilgan o'quv materiallarini va mashqlarni taqdim etish imkonini beradi.

- Shaxsiylashtirilgan dars rejalari: SI tizimlari har bir o'quvchining ehtiyojlari va qiziqishlariga mos keladigan shaxsiylashtirilgan dars rejalari yaratishga yordam beradi.

- O'quvchilarga yordam berish: SI chatboti o'quvchilarning savollariga javob berish, ta'lim materiallarini tushuntirish va o'quv jarayonida ularga yordam berishda ishlatilishi mumkin.

2. Interaktiv Ta'lim:

- Virtual o'quv muhitlari: SI texnologiyalari virtual o'quv muhitlari yaratishga imkon beradi, bu erda o'quvchilar o'zlarining xohish-irodasiga ko'ra o'rganishlari va o'zaro muloqot qilishlari mumkin.

- Simulyatsiyalar va o'yinlar: SI texnologiyalari o'quvchilarga amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishga imkon beradigan simulyatsiyalar va o'yinlar yaratishda qo'llaniladi.

- Interaktiv ta'lim materiallari: SI tizimlari o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydigan interaktiv ta'lim materiallarini yaratishga imkon beradi.

3. O'qituvchilarni Qo'llab-Quvvatlash:

- O'quv materiallarini yaratish: SI tizimlari o'qituvchilarga o'quv materiallarini yaratishda, ularni tahlil qilishda va yaxshilashda yordam beradi.

- O'quvchilarning progressiyasini kuzatish: SI tizimlari o'quvchilarning o'quv jarayonidagi progressiyasini kuzatishga va ularning muvaffaqiyatsizligini aniqlashga yordam beradi.

- O'qituvchilarga maslahat berish: SI tizimlari o'qituvchilarga o'quv jarayoni bilan bog'liq maslahatlar berishda va muammolarni hal qilishda yordam beradi.

4. Ta'lim Sifatini Oshirish:

- O'quvchilarning bilim darajasi: SI texnologiyalari o'quvchilarning bilim darajalarini baholash va ularni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar berishga imkon beradi.

- O'quv jarayonini tahlil qilish: SI tizimlari o'quv jarayonini tahlil qilishga va uning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

- O'quv resurslarini optimallashtirish: SI tizimlari o'quv resurslarini optimallashtirishga va ularning samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Oliy ta'lim tizimida SI texnologiyalarini qo'llashning ba'zi afzalliklari:

- Shaxsiylashtirilgan ta'lim: Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim.

- Interaktiv va jozibali ta'lim: O'quvchilarni o'quv jarayoniga jalb qilish.

- Samarali o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash: O'qituvchilarga o'quv jarayonini boshqarishda yordam berish.

- Ta'lim sifatini oshirish: O'quvchilarning bilimlarini va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish.

Oliy ta'lim tizimida SI texnologiyalarini qo'llashning ba'zi muammolari:

- Texnologiya bilan bog'liq muammolar: Texnologiyaning ishlashida muammolar yuzaga kelishi, Internetning yetishmasligi va boshqa texnik muammolar.

- Xavfsizlik: O'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari va o'quv jarayonining xavfsizligi.

- Etik muammolar: SI texnologiyalarining o'quvchilarga ta'siri, ularning ijodkorligini va muxtoriyatini cheklash xavfi.

Oliy ta'lim tizimida SI texnologiyalarini muvaffaqiyatli qo'llash uchun quyidagi omillar muhim:

- Texnologiyaning mosligi: SI texnologiyalari o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlariga mos kelishi kerak.

- O'qituvchilarning tayyorgarligi: O'qituvchilar SI texnologiyalarini qo'llashni o'rganishlari va ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilishlari kerak.

- O'quvchilarning tayyorgarligi: O'quvchilar SI texnologiyalaridan qanday foydalanishni bilishlari kerak.
- Etik muammolarni hal qilish: SI texnologiyalarining o'quvchilarga ta'sirini hisobga olish va ularni etik jihatdan to'g'ri qo'llash.

SI texnologiyalarining oliy ta'lim tizimida qo'llanilishi ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirishga imkon beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning bilimlarini oshirishga, ta'lim sifatini yaxshilashga va kelajakdagi mutaxassislarni tayyorlashga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 17.10.2024-y., 07/24/358/0825-son)
2. "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori

УПРАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫМИ ПОТОКАМИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Сатторов Назарбек Одилжонович

**Главный специалист отделения информационно-коммуникационных
технологий Управления юстиции города Ташкента**

Аннотация

В статье раскрыты основные положения моделей политико-правового управления средствами массовой информации на примере зарубежных стран, определена роль информационных потоков в управлении общественными процессами и уточнено понятие глобального информационного пространства, даны некоторые практические рекомендации по дальнейшему совершенствованию международно-правового регулирования международного информационного обмена.

Ключевые слова: информационный поток, правовое регулирование, национальный опыт, массовая информация, политический процесс.

Становление спутниковых телекоммуникаций, создание глобальной информационной инфраструктуры, появление скоростных каналов передачи данных и другие достижения научно-технического прогресса обусловили лавинообразный процесс развития информационных и телекоммуникационных технологий. Изменились и массмедиа: они модифицировали не только свою структуру и характер работы, но и значимость в политических процессах. Рассмотрение перспектив развития средств массовой информации немыслимо без определения преимуществ, которые несут с собой новейшие технологии, и выявления круга новых проблем, в том числе политико-правовых. Процессы, протекающие в глобальной информационной инфраструктуре, основу которой составляет Интернет, оказывают существенное влияние на международный информационный обмен, что создает новые возможности анализа и осмысления концепции развития международной журналистики. Изучение национальных моделей управления информационными потоками представляет особый научный интерес с точки зрения более глубокого понимания динамики развития как отдельно взятого региона или страны, так и всего глобального сообщества. Многообразный и богатый опыт отдельных стран может представлять теоретический и практический интерес. Некоторые формы и методы форсированной информатизации общества, апробированные в других странах, могут быть применимыми и в наших условиях. Глобализация информационного пространства дала возможность журналистике существенно изменяться и более гибко адаптироваться к условиям рыночных и политических отношений. Большую роль в этих изменениях сыграл фактор международного правового регулирования. Развитие интерактивности средств массовой информации и коммуникации, живого диалога с реципиентом дало возможность циркуляции в обществе разнообразной информации, контроль над которой стремятся взять в свои руки государства и транснациональные корпорации.

Метод контент-анализа позволил привести характеристику роли международных политических институтов и политических коммуникаций в формировании гражданского общества и развитии научно-технического прогресса через содержание материалов мировой прессы и ряда официальных документов, а также определить место журналистики в сложившихся международных и внутригосударственных отношениях.

Еще гремели сражения Второй мировой войны, а руководители стран антигитлеровской коалиции уже думали о новом, справедливом послевоенном мироустройстве. Но справедливость каждый понимал по-своему. Для США, куда перемещался мировой центр экономики, справедливым был бы очередной шаг к «Рах Americana». В Великобритании видели новый расклад сил и опасались дальнейшего усиления роли и влияния Советского Союза, с одной стороны, и США — с другой. Кроме того, уже был неминуем крах колониализма, поэтому западным странам-победителям надо было выбрать такой путь деколонизации, при котором можно было бы «уйти, чтобы остаться».

В СССР небезосновательно надеялись на развитие международного коммунистического и рабочего движения и расширение зоны своего влияния. Но как бы то ни было, новый мировой порядок нужно было строить на демократических принципах. Без распространения необходимой информации в глобальном масштабе достичь такой цели было бы невозможно. Этому, в частности, должны были способствовать создаваемая странами антигитлеровской коалиции. Организация Объединенных Наций и перестройка деятельности мировых информационных агентств. Именно ООН явилась инициатором принятия целого ряда пактов и других международно-правовых документов по регулированию информационных потоков в мире.

Так называемый «старый» информационный порядок предполагал развитие СМИ мировых держав и по сути дела их гегемонизм в международном информационном обмене. В этой связи немаловажное значение придавалось работе мировых информационных агентств. В первые послевоенные годы таковыми можно было считать лишь американское «Ассошиэйтед Пресс», английское «Рейтер» и советское «ТАСС». Еще во время войны Франция была вынуждена разделить агентство «Гавас», работавшее с 1835 г., на два самостоятельных — «ОФИ» (Французский информационный офис), официальным агентством французского правительства, и «АФИП» (Французское рекламное-информационное агентство), которое ничем, кроме рекламы, не занималось.

После освобождения Франции деголлевское информационное агентство в Лондоне, агентство «Ажанс Франс Африк» и «ОФИ» слились в единое общенациональное агентство «Франс Пресс». Ему еще предстояло стать мировым.

Перестройка деятельности мировых информационных агентств велась в рамках «старого» информационного порядка и по времени совпадала с созданием международных организаций¹², в частности ООН. Большую роль в правовом регулировании информации в первые послевоенные годы играли информационные службы ООН и ее специализированные учреждения, другие международные институты. Необходимость отделов информации в управленческих аппаратах межгосударственных политических институтов подчеркивается как официальными лицами этих организаций, так и журналистами. Мировой политический процесс, понимаемый как «совокупность разнокачественных видов политической активности международных субъектов и их взаимоотношений, реализующихся в многообразии конкретных изменений международной политической жизни»¹³, структурно представляется следующим образом.

- деятельность международных политических институтов,
- политические акции международных общественных организаций, органов и учреждений,
- внешнеполитическая деятельность суверенных государств

Международные политические институты, имея различные деления и типы и уровни по охвату, сфере и времени деятельности, создавая двойные системы наднациональных — межнациональных и надгосударственных — межгосударственных образований, в мировом информационном процессе могут выступать в качестве источника, транслятора и реципиента информации. Основная специфика информационных служб международных политических институтов — информационно-политическая интерпретация событий с точки зрения международных политических организаций. В саморегулирование прессы и аудиовизуальных СМИ включились крупные международные журналистские организации — Международная организация журналистов, созданная в 1946 году, и Международная федерация журналистов, основанная в 1926 году, которые также имеют весьма важное значение. При этом потребителей информационных потоков стало больше. Хаотичность распространения и сбора информации приводит к необходимости ее регулирования. Признанное всем мировым сообществом «право знать» имеет под собой и правовую основу международных соглашений. В частности об этом говорят Всеобщая декларация прав человека и Конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Деятельность современных СМИ распространяется не только на территорию национальных государств, но и вовлекает в свою орбиту людей соседних, а во многих случаях и весьма отдаленных стран. Поэтому возникла острая необходимость соблюдать не только национальное законодательство, но и нормы международного права, чтобы не вызвать негативную реакцию в чужой стране. Естественно, невозможно знать досконально внутреннее законодательство той или иной страны, поэтому журналисты должны соблюдать нормы международного права, поскольку они приняты не в целях удовлетворения амбиций какой-то одной страны, а в целях нахождения компромисса, позволяющего СМИ говорить на понятном любому человеку языке, не ущемляя национальных или религиозных чувств участников информационного процесса. Информационные потоки — это те рычаги, с помощью которых управляют обществом, общественными процессами, рычаги, к которым прибегают имеющие власть и те, кто стремится эту власть завоевать.

Возникновение движения за новый международный информационный и коммуникационный порядок было вполне обоснованной реакцией на политику информационного империализма, исходившую от стран Запада. Собравшиеся в 1976 г главы государств и правительств неприсоединившихся стран высказались за расширение сотрудничества и укрепление международной безопасности, создание национальных и региональных систем подготовки журналистов, развитие взаимодействия между неприсоединившимися странами в целях повышения доли их участия в международном обмене информацией, ограничение деятельности печатных медиамонополий. Развивающиеся страны были озабочены положением, при котором они оттеснены на задворки информационной среды и вынуждены довольствоваться теми, крохами информации, которые передают им мировые агентства. Среди множества исследований в области информации, проведенных под эгидой ЮНЕСКО и ООН, особое место принадлежит докладу Комиссии Шона Макбрайда «Много голосов — один мир», опубликованному в 1980 г. В нем была представлена информационно-коммуникационная картина, сложившаяся в 1,970-е гг. Этот доклад получил широкий резонанс. С конца 1970-х гг на страницах общественно-политических газет и журналов появляются постоянные колонки, рассказывающие о деятельности ООН («Репортер», «Эдитор энд Паблишер», «Международная жизнь», «Интернешенл Геральд Трибюн», «Интернешенл Организейшн»), что доказывает глобальную значимость этого универсального международного института. Однако в связи с некоторым понижением эффективности миротворческой роли этой межправительственной организации глобального уровня повышается влияние на международные отношения экономических и военно-политических

блоков, а также международных политических институтов регионального и континентального уровней.

В годы «холодной войны» импульс к развитию равноправных отношений в области информации дала борьба стран за осуществление нового международного информационного и коммуникационного порядка.

В современном мире одинаково активно действуют как интеграционные, так и дезинтеграционные процессы. К первым можно отнести строительство Единой Европы, ко вторым — распад федеративных государств и попытки построения моноэтнических государств.

Строительство Единой Европы ознаменовано большими успехами. Даже провал в ряде стран ратификации общеевропейской конституции не снижает достигнутых результатов: и отрицательные результаты референдумов свидетельствуют о жизненности заложенных в ЕС принципов. Естественно, массмедиа стран-членов Европейского Союза функционируют во вполне сложившемся правовом поле, где действуют как национальные, так и общеевропейские правовые нормы. Основываясь на сложившейся европейской политической культуре и системе гражданского общества, страны-члены ЕС подошли и проблеме правового регулирования функционирования СМИ и управлению информационными потоками. Эволюция европейского информационного права протекала в соответствии с этапами европейского интеграционного процесса, причем в учредительных документах ЕС нет упоминаний ни о предоставлении человеку права на свободу самовыражения, ни о полномочиях ЕС регулировать медиасферу. Однако это лишь на первый взгляд кажущееся упущение. Прежде всего, остаются в силе требования Единой Конвенции по правам человека. Кроме того, американский опыт позволяет регулировать информационные потоки с помощью законов о коммерции, где информация рассматривается как товар. Заметим, что и Интернет с 1998 года управляется под контролем. Департамента коммерции США. Следующим этапом стали гармонизация, а затем в некоторых случаях и унификация национальных законов, касающихся контента массовой информации и согласование действий по защите авторских и смежных прав в СМИ. Предметом острых дебатов стали также положения, касающиеся проблем сохранения национальной культуры в условиях глобального информационного пространства и многие другие. Новую роль стали играть информационные структуры общеевропейских и других международных организаций.

Возникшие на постсоветском пространстве молодые национальные государства выбирают свою, выгодную им, ориентацию на правовую систему и принимают новые законы в области СМИ, будучи вынужденными подчиняться европейскому информационному праву. Вывод на основе анализа заключается в том, что распад системы социализма, и в первую очередь Советского Союза, привел к усилению интеграционных и дезинтеграционных процессов в мире. Это, в свою очередь, потребовало перестройки всей системы международно-правового регулирования информационных потоков.

Литература.

1. Семедов С.А. Цифровая дипломатия в эпоху глобализации / под ред. В.В. Комлева // Россия в современной международной системе координат: новые вызовы и возможности: сборник статей. М., 2014. С. 355–357.
2. Смирнов А.И. «Industry 4.0» в дискурсе международной информационной безопасности – взгляд из России. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/6f6/smirnov.pdf>
3. Сурма И.В. Цифровая дипломатия в мировой политике // Государственное управление: Электронный вестник. 2015. Вып. 49, апр. URL: http://ejournal.spa.msu.ru/vestnik/item_741
4. Cooney M. DARPA wants to simulate how social media spreads info like wildfire // Network World. URL: <https://www.networkworld.com/article/3158707/security/darpa-wants-to-simulate-how-social-media-spreads-info-like-wildfire.html>
5. Alchami D., Aspeling W., Brennan Z., etc. A Global Ranking of Soft Power 2017 –

ФЕНОМЕН ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

Сатторов Назарбек Одилжонович

**Главный специалист отделения информационно-коммуникационных технологий
Управления юстиции города Ташкента**

Аннотация

В статье раскрыты основные положения теорий информационного общества с точки зрения безопасного использования информационных технологий, систематизированы негативные эффекты, опасности, угрозы применения информационных технологий в деструктивных целях по отношению к личности, обществу, государству, выделены ключевые направления информационной безопасности в качестве основной составляющей национальной безопасности, определено значение информационной культуры общества в связи с пониманием моральной ответственности в процессе широкого применения информационных технологий,.

Ключевые слова: информационная безопасность, виртуальный мир, трансформация, противоборства, национальная безопасность, компьютерный терроризм.

Единое планетарное сообщество сегодня становится реальностью. В обеспечении жизнедеятельности новой цивилизации особая роль принадлежит информации и знаниям, стабильность ее функционирования определяется качеством информационно-технологических решений. В то же время данный процесс обладает амбивалентным характером: устойчивое развитие социума уже немыслимо без целенаправленной глобальной информатизации, с одной стороны, и повышением степени уязвимости социальных объектов от информационного воздействия — с другой.

Во всех сферах жизнедеятельности общества четко обозначился класс новых видов угроз и опасностей, связанных с применением новейших технологических средств, которые обладают множеством вариантов своего проявления: искажение информации, фальсификация реальности виртуальными мирами, манипулирование сознанием людей, подмена целей и образа жизни навязанными стандартами, информационные войны и т. д. Рожденное глобализацией общее информационное пространство размывает основы идентичности, ведет к потере отдельными странами своей автономности. Непрерывающийся рост мощности информационных технологий, их масштабное внедрение привели к трансформации системы ценностей, современное общество испытывает глобальный ценностный кризис. В подобных условиях совершенно очевидно, что доминанта информационной безопасности неизмеримо возрастает.

Перечисленные процессы и многие другие, прежде всего, обусловлены социальными аспектами информационного взаимодействия. Осмысление совокупности информационных процессов относительно обеспечения их безопасности обретает большое значение для общества. Сложившаяся ситуация свидетельствует о необходимости адекватной философской рефлексии, выработки новой аксиологической парадигмы, соответствующей новой формуле бытия. В этой связи вполне закономерен поиск основополагающих ценностей, которые зададут ориентиры грядущего развития общества, заложат фундамент, поддерживающий внутренний мир человека, определяющий устойчивость общества в целом. Качественно новый подход, рассматривающий информационную безопасность не только в конкретно-прикладных аспектах, а как внутреннее состояние всей социальной системы, представляется перспективным направлением в изучении проблем данной области, обеспечивающим эффективное функционирование и успешное развитие как информационной сферы, так и социума в целом.

На сегодняшний день очевидна необходимость в том, что действующая система

безопасности Республики Узбекистан должна организовать защиту основных прав и свобод, гарантировать равноправное участие всех субъектов информационного взаимодействия в системе глобальной безопасности. В этой связи значение исследований социально-философского характера информационной безопасности только возрастает, поскольку она способствует реализации таких ключевых обязанностей государства, как обеспечение безопасности в информационной сфере, формированию оптимальных условий для его интеграции в глобальное информационное сообщество, выработке научно обоснованной общей теории информационной безопасности. Социально-философское исследование информационной безопасности связано с формированием качественной системы информационной безопасности, отвечающей требованиям современного общества, создающей безопасные условия для дальнейшего поступательного движения цивилизации, а также для насущных потребностей данного этапа развития Республики Узбекистан.

Актуальность исследования определяется, прежде всего, новизной самой проблемы информационной безопасности, в особенности ее социально-философской составляющей, сфокусированной на обеспечении безопасности общества и человека, изучении его ценностных предпочтений на фоне трансформирующейся реальности. Указанная проблематика имеет определенную степень разработки, но в то же время исследования носят фрагментарный и несистемный характер. Изучение данной проблемы обладает большим значением для понимания специфики информационной безопасности и ее огромного влияния на дальнейшее развитие общества.

Анализ основных теорий развития нового общества в свете информационной безопасности позволил автору выявить относительно невысокую степень критичности исследователей к возможностям, открывшимся на основе использования информационных технологий. Грядущая цивилизация ставит общественное развитие в тесную зависимость от прогресса науки и техники, в результате оно приобретает политически опасный оттенок. Также ей присущи экономические, социальные и все другие виды проблем, усугубленные информационным фактором. Кроме того, отсутствие в информационном обществе утверждения идеалов справедливости наряду с провозглашением внутренней и внешней свободы отражает в нем «этическую неполноценность», что свидетельствует о его неспособности противостоять возникновению антагонистических противоречий.

Социальные перспективы человечества в теориях информационного общества рассматриваются без учета этических ограничений, в них утверждаются идеи свободы, но в большей степени игнорируются принципы информационной безопасности как важного условия, определяющего на сегодняшний день стабильность общественного строя.

В силу данного обстоятельства почти не берутся в расчет возникшие в обществе новые виды опасностей, угроз и негативные эффекты применения информационных технологий. В то же время, согласно хронологии теоретических взглядов, на процессы информатизации и проблемы безопасности, связанные с масштабным внедрением информационных технологий, можно сказать, что свойственная первым концепциям формирующегося общества высокая степень научно-технического фанатизма уменьшается. Более поздние теории информационного общества отличаются уже большим вниманием к последствиям внедрения информационных технологий, к психологическим, духовно-нравственным, гуманистическим сторонам развития информационной цивилизации, тем самым создавая методологическое основание для решения проблем информационной безопасности.

Основные концепции нового общества затрагивают некоторые актуальные проблемы информационной безопасности: информационное расслоение общества, контроль индивидуального и общественного сознания, нарушение конфиденциальности информации, вторжение в личную жизнь индивида и т. д. Многие идеи и положения рассмотренных работ, например, М. Кастельса (анализ общественной и экономической

динамики), И. С. Мелюхина (роль государственного регулирования), А. Турена (значение моральной ответственности), могут быть заложены в основу социально-философской концепции информационной безопасности.

Таким образом, анализ формирования нового общества, осознание его в целостности, без отрыва от информационных технологий, побуждает к поиску путей безопасного развития, преодолению негативных эффектов от применения современных технологий, пересмотру ценностных ориентиров. Дальнейшее становление безопасного социума, основанного на информационных технологиях, в целях обеспечения динамического равновесия общественной эволюции требует поддержания условий информационной безопасности. В свою очередь, изучение сущности понятия «информационная безопасность» позволит ясно представить суть данного процесса и определить его направления.

Узловая мысль исследования состоит в том, что задача обеспечения информационной безопасности заключается в создании оптимальных условий для функционирования информационной инфраструктуры, главный элемент которой, не компьютер, но человек, мог прогрессивно развиваться и действовать сообразно своим ценностям и целям. В конечном итоге ценности, отраженные в сознании социального субъекта, формируют его жизненные цели, мировоззренческие ориентиры, определяют потребности. Именно ценности задают основные критерии, отвечающие за выбор и обоснование действий субъекта в процессе функционирования в информационной сфере.

Высокая скорость новых решений в области информационных технологий оказывает самое непосредственное влияние на человека и общество в целом, поэтому возникает настоятельная необходимость учитывать последствия их применения благодаря анализу и программированию возможностей информационных технологий на уважение человеческих ценностей. В результате информационное общество обязано обеспечить в качестве одного из приоритетных направлений государственной политики организацию и поддержку научных исследований в области разработки и внедрения информационных технологий, а также всестороннего анализа и прогноза результатов ее использования. Используемые обществом информационные технологии должны получать социальное содержание и воплощать цели, исключающие антигуманистическое применение.

Сегодня, в условиях коренных изменений всех социальнокультурных процессов в обществе, нравственные, гуманистические аспекты развития информационных технологий требуют своего отражения в нормативном регулировании феномена информационной безопасности.

Кроме того, социальные меры обеспечения информационной безопасности служат основанием для развития и популяризации в обществе формирующейся в рамках мировой науки общенаучной теории информационной безопасности. Они задают гуманистически ориентированное направление развития данной концепции, что в итоге приведет к сдвигам в понимании сущности и специфики информационной безопасности.

Литература.

1. Манжуева О. М. Этика безопасных технологий / О. М. Манжуева. — Улан-Удэ : Изд-во Бурят. гос. ун-та, 2014. — 236 с.

REDEFINING LEARNING FOR GENERATION ALPHA: NAVIGATING THE DIGITAL SHIFT IN EDUCATION

Dr. K. Siva Sankar, M.A., M.Phil., B.Ed., Ph.D., SET.,

Head & Assistant Professor Department of English Literature, SRM Arts and Science College, Tamil Nadu, India – 603203 ksivasankar1984@gmail.com

Introduction

Generation Alpha is the children those born between 2010 and 2025 and represents a unique cohort growing up in an era of unparalleled technological progress, global interconnectedness and digital immersion. As the first generation that were born entirely within

the 21st century, the generation's experiences with the world are widely different from many other previous generations. Their understanding and knowledge with technology is second nature, since they have been surrounded by all possible electronics gadgets like smartphones, tablets, artificial intelligence, and virtual learning environments from an early age. This digital preoccupation has shaped their social interactions, communication habits, and learning preferences, that lead to traits such as preference for interactive and visual learning and shorter attention spans and a comfort with multitasking in their lives. The characteristics of Generation Alpha present both prospects and tests for teachers and educators. The traditional teaching methods, with their emphasis on lectures and standardized testing, often find it difficult to engage this digitally innate generation. Hence, it becomes imperative for the educators to adapt to new dynamics, effectively appealing, rethinking and restructuring learning environments to accommodate the evolving needs of the students. The foremost challenge is the creation of engaging and personalized learning experiences that resonate with the generation's interests while addressing their varying learning purposes, styles and paces. It comprises leveraging technology to create interactive and gamified content, utilizing multimedia resources, and implementing adaptive learning tools that tailor educational experiences to individual student needs. This article aims to explore the characteristics of Generation Alpha, the challenges they pose to educators and potential answers for creating effective learning environments for them. It also focuses on the necessity of integrating of technology, personalized learning methods, and the development of critical skills required for the 21st century such as adaptability, collaboration, and creativity.

1. Characteristics of Generation Alpha:

1.1 Digital Natives: Generation Alpha is referred to as 'Digital Natives'. Unlike their preceding generations, who had to adjust to the digital revolution, Generation Alpha has grown up in a world where digital devices are abundant. About the availability and access to the electronic gadgets to the generation, McCrindle and Fell opine, "Generation Alpha has never known a world without touchscreens, instant connectivity, or voice-activated devices". This persistent acquaintance with the gadgets has made them adept at utilizing apps, navigating digital interfaces, and in engaging with interactive content. In support to their view, Prensky's in his *Digital Natives, Digital Immigrants* says, "these young learners are used to receiving information really fast and they prefer their graphics before their text rather than the opposite". This paradigm shift in how they interact with the world signifies that traditional teaching methods require revamp to align with their digital fluency.

1.2 Shorter Span of Attention: Students have shorter attention spans due to their constant exposure to fast-paced and highly stimulating digital content. With the emergence and advancement of technology and Platforms like social media, it has been even more challenging for students to focus on slower, more sustained activities like traditional learning tasks. One of the most defining traits of Generation Alpha is their declined attention span due to their exposure to fast-paced, engaging digital content. The World Economic Forum points out it and states "Generation Alpha is accustomed to quick bursts of information, particularly through platforms like TikTok, which condense content into seconds" (2020). Adding to that, a study carried out by Microsoft reveals that "the average attention span has dropped to 8 seconds, partly due to the rise of digital technology" (2015). So these suggest that there is a decline in the attention spans among the students of coming generations, particularly Generation Alpha. This is largely influenced by their exposure to digital devices and fast-paced digital content.

1.3 Thriving for Visual and Engaging Learning Tools:

Generation Alpha aspires to have learning environments that are visual, interactive, and gives hands-on experience. Unlike the previous generations who were contented with absorbing information from textbooks and passive learning, Generation Alpha prefers learning through videos, simulations, and interactive games. Trilling and Fadel in *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times* say, "students today are less interested in passive consumption of information and more drawn to opportunities where they can create, explore, and engage with content" (p. 67). This reflects the generation's preference for learning methods that blend educational content with

elements of play and discovery such as augmented reality (AR) and virtual reality (VR) in classrooms. These technologies provide engaging learning experiences that align with Generation Alpha's inclination toward active and interactive participation in their learning journey.

1.4 Expectations of Personalization: The generation's experiences with digital media lead them to have personalized learning and interactions, a new age trend that extends into their educational outlooks. They thrive in environments in which learning is tailored to their individual's learning pace and interests. Hence, such adaptive learning platforms that adjust and provide the content to the students' pace, performance and needs have been particularly effective. Such learning tools and platforms are required to be employed in keeping Generation Alpha engaged and ensuring that each student can reach their full potential.

2. Empathetic to Generation Alpha:

Generation Alpha is the first group who were born entirely in the 21st century. They have brought the concept for adapting better teaching methods in education and changes in educational paradigms due to their exceptional relationship with technology and evolving societal environments. With the growth and easy access to them to employ artificial intelligence (AI), digital connectivity and social media in everyday life, they are accustomed to instant information. Therefore, the teachers require shouldering the responsibilities of addressing the needs of this tech-savvy generation that demands a better learning system. To address the challenges, it is paramount for the teachers and educators to understand them foremost. While the educators teach to this generation, restructure their teaching methods and revamp the curricula, they need to consider the following factors.

2.1 Relationship with Technology: Being raised in a world where science, technology and innovation are ever-present, the generation's exposure to digital tools from the childhood influences how they learn and interact with the world. McCrindle in his *Understanding Generation Alpha* describes the Generation Alpha as the most materially endowed, formally educated, and technologically literate generation ever. Their familiarity and interconnected with technology means they have different expectations for their learning environments, seeking interactive, multimedia-rich content rather than traditional lecture-based education. Generation Alpha's Unique

2.2 Passive Learning to creating dynamic atmosphere: The outmoded classroom i.e., traditional is no longer effective for this new generation for it emphasizes passive learning through listening and rote memorization rather out of box thinking and critically evaluating the subjects taught. Emphasising the changes in teaching methods, the World Economic Forum's *Schools of the Future* report says, "Students today need to be actively engaged in learning, not just consuming information but creating and connecting with it in meaningful ways" (2020). This means that the teaching-learning environments for the students must adapt to include digital platforms, game-based learning, and opportunities for them to interact with content in dynamic ways.

2.3 Need to employ tools for Personalized Learning: The instant availability and access to information through electronic gadgets has shaped their expectation to look more information and for personalized learning experiences. Their accessibility to social platforms like Youtube, Facebook and LinkedIn suggest the content tailored to their interests and search. Therefore, they become motivated self-learners from a young age and expect their education system too to have such methods and atmosphere. Observing the changes and the preference of the Generation Alpha, Green and Hannon in their *Learning in a Digital World* say, "Personalized learning allows students to progress at their own pace, catering to individual strengths and needs, which is critical for maintaining engagement among digitally native learners" (p.245). So, the tools like adaptive and self-navigating learning software and individualized educational plans can help them to meet the demand. Therefore, employment of ICT in teaching learning atmosphere for their personalised learning is the need of the hour.

2.4 The Role of Employing Artificial Intelligence: Artificial Intelligence has been a key player in changing the education for Generation Alpha. It facilitates adaptive learning systems

that regulate the learning content in real-time based on the students' progress, learning pace and interests. Through their research on the role of AI in teaching-learning process, Trilling and Fadel emphasize that “AI and machine learning have the potential to create highly customized educational experiences, making learning more accessible and efficient for students with diverse needs” (2009). This makes Artificial Intelligence an essential tool in meeting the learning needs of the Generation Alpha.

3. Developing 21st Century Skills:

With the background of comprehending the generation Alpha's characteristics and natural inclination towards the accessing the digital tools, the educators need to delve deeper into the skills needed, effective approaches to teaching them. In today's rapidly evolving world, it's crucial to look beyond digital literacy and concentrate more on cultivating and enhancing a broader set of skills required for the 21st century. These skills include creativity, critical thinking, problem solving, and collaboration for the learners. The World Economic Forum report in *Schools of the Future* says, “Communication, and collaboration are no longer just desirable; they are essential for success in the 21st century” (2020).

This shift in focus reflects the changing needs of the workforce, where in the routine, repetitive tasks are increasingly automated and human skills like creativity and problem-solving become more treasured. This approach not only assists in retaining the information but also fosters curiosity and the ability to think critically about the world around them. One of the best and effective ways to cultivate the skills is through project-based learning (PBL) which allows students to work on complex projects that require them to research, collaborate, and problem-solve over extended periods. To fully engage the Generation Alpha, education systems need to move beyond rigid models to more flexible, personalized approaches. This means using technology and digital tools as core components of the learning process. By integrating a few approaches like these, educators can create learning environments that truly resonate with Generation Alpha's needs and preferences.

3. Challenges in Educating Generation Alpha

3.1 Leveraging Technology without Dependency

In spite of the fact that Generation Alpha is technically and technologically proficient, guiding them to balance the use of digital tools in education is crucial to avoid potential drawbacks and negative results. A survey carried out by the American Academy of Pediatrics emphasizes that “excessive screen time can contribute to issues such as reduced physical activity, sleep disturbances, and impaired social interactions” (2021). So the challenge for educators lies in finding a balance where technology is integrated effectively to enhance learning without contributing to these negative outcomes. Yet, it is essential to set limits around the screen time. Supporting the American Academy, the World Health Organization, also declares “children aged 5-17 should spend no more than 2 hours per day on recreational screen time” (2020). Therefore, the educators need to design curricula that incorporate both digital and hands-on activities. They may include group discussions, debate, presentation and physical projects to provide a more holistic learning experience. About the inclusion of both the learning activities and employment of digital tools, McCrindle and Fell say, “technology should be a means to facilitate learning rather than the end goal itself” (2020).

3.2 Creating Dynamic and Interactive Learning Spaces

The generation is known for their shorter attention spans. So they need to be constantly engaged in learning activities to remain focused. To them, the traditional teaching methods such as long lectures and passive note-taking lead to disengagement and boredom. Hence, educators need to adapt flexible strategies that deliver content in shorter, more dynamic segments. So integrating active learning techniques like interactive discussions, gamification and hands-on activities can help engage them effectively in learning. Supporting it, a study published in the *Journal of Educational Psychology* shows that “active learning strategies, such as think-pair-share and role-playing, significantly increase students' engagement and participation” (2022). These blended methods of teaching can provide them a better learning environment that keeps them actively

involved in the learning process.

3.3 Enhancing Analytical Thinking for Real-World Challenges

Memorization and passive teaching, in the 21st century, is no longer as valuable as the ability to think critically, solve problems and enhance the life skills. The present generation needs to develop these skills to navigate a world in which they can be successful with their ability to analyse and apply their knowledge. To cultivate these critical thinking and problem-solving skills, educators need to integrate project-based learning (PBL) and inquiry-based learning, to help them to explore real-world problems and come up with solutions. This idea is supported by Brown & Wilson who in their study say, “students engaged in inquiry-based learning showed improved critical thinking abilities and were better able to transfer these skills to new contexts” (2023). Further, using a few activities such as case studies, simulations, and debates in the class encourages students to think deeply about issues, analyze different perspectives, and make reasoned decisions. This shift in focus can help Generation Alpha become adaptable and innovative thinkers and prepare them ready to tackle challenges beyond the classroom.

3.4 Building Stronger Relationships through Emotional Awareness

Even though Generation Alpha is extremely connected through digital means, it does not help them to enhance their interpersonal skills. The rises of social media and technology have considerably hindered the face-to-face communication in them leading to challenges in building deep relationships and empathy. It is highlighted by the Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) that says, “Social and emotional learning (SEL) is critical in helping students develop self-awareness, social awareness, and the ability to manage relationships” (2023). SEL programs can help them to fill the gap by teaching skills like empathy, active listening, and emotional regulation like team works, group projects, peer

mediation, and role-playing. In addition, the American Psychological Association expresses, “skills like empathy and collaboration are essential for navigating a digital world where misunderstandings can arise from text-based communication” (2022). By integrating SEL into the curriculum, educators can help Generation Alpha build strong interpersonal skills to complement their digital expertise.

4. Solutions: Innovative Approaches to Educating Generation Alpha

4.1 Creating Individualized Learning Experiences

The crucial factor in engaging the present generation lies in providing personalized learning experiences and atmosphere. Since the generation has grown up with the technology as an integral part of their daily lives, the traditional educational approaches may not meet the diverse needs and interests of them. Therefore, personalized learning, especially when powered by and with AI can address this gap by delivering content tailored to each student's pace and preferences. In addition, adaptive learning platforms, NPTEL and Coursera can offer can be a better learning platform for them since they meet each student's strengths and weaknesses. This approach confirms that no student is left behind, as they receive the individualized support. These can be put into practice with the implementation of,

- Blended Learning Models which combine the traditional classroom instruction with online adaptive learning platforms. It offers a few better self paced activities such as the flipped classroom and assignments. This allows for more targeted instruction, as teachers can use data from digital platforms to identify where each student needs support.

- Student-Centered Learning can be more effective strategy which focuses on student-centered approach where students have the autonomy to choose how they engage with learning materials and fostering a sense of responsibility for their own education. Here, the students become active participants in their learning journey. About the effectiveness of it, the International Society for Technology in Education (ISTE) says, "student-centered learning encourages engagement and motivation by allowing students to take ownership of their learning process, resulting in higher achievement levels" (2016). This ensures that students feel valued and empowered, making their learning more meaningful and relevant to their interests.

4.2 Empowering Students with Playful and Interactive Learning

Effective employment of Gamification can tap into their inclination by turning educational content into games or challenges, making the learning experience more dynamic. It is not just about making the learning fun but about enhancing cognitive abilities. Research has shown that “gamified learning increases motivation and improves engagement, as students are more likely to persevere through challenges and setbacks in a game-like environment” (Kapp, 2012). This not only makes the learning more engaging but also promotes critical thinking and problem-solving through interactive challenges and scenarios.

4.3 Transforming Education: Engaging Minds through Inquiry and Critical Thinking

To shape the Generation Alpha for the future, educational institutions need to prioritize inquiry-based learning that emphasises learning through questioning, exploration, and application. It might appear opposite to the traditional dynamic of teacher-led instruction to a more student-centered learning environment where curiosity drives discovery. This method is encouraged by the National Research Council that opines, "Inquiry-based learning develops students' ability to engage in scientific reasoning, fostering skills that are crucial for problem-solving and critical thinking" (2012). By permitting the students to explore and enquire their interests and ask their own questions, they develop a deeper understanding of the subject matter and the critical thinking skills that are necessary for them today.

4.4 Social and Emotional Learning (SEL) Integration

The importance of social and emotional learning (SEL) should not be over looked by educational institutions in preparing Generation Alpha for the future. SEL skills focus on helping them to develop key skills such as self-awareness, empathy, emotional regulation, and interpersonal communication. With the integration of SEL into the curriculum, institutions can foster a more supportive and emotionally resilient student community. The Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) says about it as, “SEL is integral to education and human development; it helps students acquire and apply the knowledge, skills, and attitudes to develop healthy identities, manage emotions, and make responsible decisions” (CASEL, 2021). This demonstrates that SEL is not just about well-being but contributes to the academic and social success of the students by creating a positive and supportive learning environment. These can be put into practice by implementing

- Collaborative Learning Environments in educational institutions where students work together on projects, fostering communication, teamwork, and empathy. About the Collaborative learning environments, Johnson and Johnson (2009) says, “Cooperative learning not only increases student achievement but also promotes positive relationships among students and improves psychological health. (p. 55)” This can help students develop the social skills necessary for success in both school and their future careers.

- Mindfulness and Well-being Programs can also be effective in the curriculum that helps students manage stress and develop resilience, promoting a balanced approach to education and personal development. This includes practices such as breathing meditation, exercises, and reflective journaling can help students become more aware of their emotions and thoughts. All educational institutions can implement a few mindfulness programs as part of the daily routine, helping students develop the skills needed to navigate challenges both inside and outside the classroom.

5. Empowering Learners: Teachers as Navigators in Education

5.1 Empowering Educators: A New Paradigm for Teaching

The role of teachers has evolved significantly in the era of Generation Alpha. The teachers are no longer the dispensers of knowledge; instead, they are becoming guides, facilitators, and mentors in a rapidly changing educational landscape. According to the World Economic Forum, “The future of education is not about what teachers teach but about how they can help students learn” (World Economic Forum, 2020). This paradigm shift in teaching requires teachers to embrace a student-centric approach focusing on the individual learning journeys of each student. Teachers now have to play a critical role in helping students develop essential skills to navigate this information-rich environment. They ought to encourage students to analyse, question, and

synthesize information rather than simply and passively consuming it.

A report by the Institute for the Future emphasizes that “educators must cultivate students’ critical thinking and creativity skills to prepare them for the complexities of the modern world” (Institute for the Future, 2016). These can be achieved through project-based learning, inquiry-based learning, and collaborative activities that require students to engage with content actively and think critically. So the key responsibilities of the teachers in this new role and era are,

- Teachers need to provide suitable environments where students feel comfortable exploring their interests and asking questions. It involves designing lessons that promote inquiry and encourage collaboration among students.

- In addition to facilitating learning, teachers must also act as mentors who provide guidance and support as students navigate their educational journeys. This includes assisting the students providing feedback, set goals, and encouraging self-reflection.

- Teachers should focus on developing 21st century skills in their students that includes problem-solving, critical thinking, collaboration, and digital literacy. It requires integrating technology and innovative teaching methods into the curriculum.

- Teachers need to be flexible and willing to adapt their teaching methods to meet the diverse needs of their students. They must comprehend that each learner is unique and has learning pace and interests.

By redefining and taking up these willingly, teachers can better support the students today to make the students in becoming independent, critical thinkers.

5.2 Staying Relevant: The Need for Ongoing Professional Training

To effectively teach Generation Alpha, educators should themselves embrace the concept of lifelong learning and learn the technology. The quick pace of technological advancement and rapidly changing pedagogical strategies necessitates that teachers

continuously update their knowledge and skills. The National Education Association states this as, “Continuous professional development is essential for educators to stay relevant and effectively meet the needs of today’s students” (2016). Professional development programs for the teachers must focus on several key areas including,

- There is a need to integrate Technology into the classroom. Therefore, teachers must be equipped with the skills to utilize various digital tools effectively. It includes training on educational software, online collaboration platforms, and emerging technologies such as virtual and augmented reality.

- Teachers’ Professional development should also focus on innovative pedagogical strategies like flipped classrooms, project-based learning, and differentiated instruction. These methods encourage active learning and engagement among students.

- Educators should also develop their emotional intelligence to better understand and respond to the social and emotional needs of their students.

- Continuous professional development must also encourage collaboration among educators. Participating in professional learning communities (PLCs) and networking with peers can provide the teachers with valuable insights and resources.

6. Conclusion

Generation Alpha exemplifies a unique intersection of opportunity and challenge for educational institutions and teachers today. Their inherent comfort with technology, digital devices and preference for personalized, interactive learning experiences compel educational institutions to critically scrutinise and adapt traditional educational frameworks. This shift necessitates the adoption of blended learning models in which face-to-face interaction is complemented by online learning, allowing for flexibility and catering to diverse learning styles. However, the success of these educational strategies hinges on a holistic approach that recognizes the importance of both technological and human elements in the learning process. Teachers emerge as central figures in this transformation, acting as facilitators who guide students through their educational journeys. Furthermore, prioritizing social and emotional development will be

essential, as it equips students with the resilience and interpersonal skills necessary to thrive in an increasingly interconnected world. By proactively addressing these challenges and leveraging the opportunities presented by Generation Alpha, educational institutions can prepare students not only for academic success but also for their future roles as informed, responsible, and adaptable members of society. In doing so, institutions will not only fulfil their educational mandates but also contribute to shaping a generation capable of navigating the complexities of the digital age, fostering innovation, and driving positive change in the world.

References

1. Prensky, M. (2010). *Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning*. Sage Publications.
2. McCrindle, Mark, and Ashley Fell. *Understanding Generation Alpha*. McCrindle Research, 2020.
3. Green, L. S., and Hannon, J. "Learning in a Digital World: Engaging Generation Alpha in Education." *Journal of Educational Technology*, vol. 20, no. 3, 2021, pp. 245-258.
4. Trilling, Bernie, and Charles Fadel. *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times*. John Wiley & Sons, 2009.
5. World Economic Forum. *Schools of the Future: Defining New Models of Education for the Fourth Industrial Revolution*. 2020.
6. Prensky, Marc. "Digital Natives, Digital Immigrants." *On the Horizon*, vol. 9, no. 5, 2001, pp. 1-6.
7. World Economic Forum. *Schools of the Future: Defining New Models of Education for the Fourth Industrial Revolution*. 2020.
8. American Academy of Pediatrics. "Media Use in School-Aged Children and Adolescents." *Pediatrics*, 2021.
9. Brown, Laura, and David Wilson. "The Impact of Inquiry-Based Learning on Critical Thinking in Science Education." *Journal of Research in Science Teaching*, vol. 60, no. 3, 2023, pp. 387-402.
10. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). *State of Social and Emotional Learning 2023*. CASEL, 2023.
11. Jones, Stephanie M., et al. "The Impact of Social and Emotional Learning Programs on Student Success." *Child Development*, 2022.
12. International Society for Technology in Education. *Student-Centered Learning Encourages Engagement and Motivation by Allowing Students to Take Ownership of Their Learning Process, Resulting in Higher Achievement Levels*. ISTE, 2016.
13. Kapp, Karl M. *The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education*. Pfeiffer, 2012.
14. National Research Council. *A Framework for K-12 Science Education: Practices, Crosscutting Concepts, and Core Ideas*. The National Academies Press, 2012.
15. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. "What is SEL?" CASEL, 2021.
16. Johnson, David W., and Roger T. Johnson. "An Educational Psychology Success Story: Social Interdependence Theory and Cooperative Learning." *Educational Psychologist*, 2009.
17. National Education Association. *Professional Development: A Guide for Education Leaders*. National Education Association, 2016.

WEB TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA KADRLAR BILIMINI NAZORAT QILISH VA ULARNI BOSHQARISHNING AHAMIYATI

**Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali talabalari
ABDUG‘OFFOROV XURSHIDBEK AKMAL O‘G‘LI**

xurshidabdugafforov34@gmail.com

ESONOV SHOHJAHON BORAT O‘G‘LI

esonovshohjahon0706@gmail.com

QOSIMOV NODIRBEK SANOQUL O‘G‘LI

qosimovn987@gmail.com

NORMATOV NIZOMIDDIN KAMOLIDDIN O‘G‘LI

normatov@jbnuu.uz

Annotatsiya

Hozirgi zamonda tashkilotlar raqobatda oldinga chiqish maqsadida innovatsion texnologiyalardan keng foydalanishga harakat qilmoqda. Kadrlarni bilimni nazorat qilishda web texnologiyalardan foydalanish, xodimlarning malakasini oshirish, ularning bilim darajasini kuzatish va natijalarni real vaqtda tahlil qilish uchun juda qulay imkoniyatlar taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: kadrlar bilimni baholash, markazlashgan boshqaruv, maxsus test, baholash tizimi, interaktiv xizmatlar.

KIRISH

Web-sayt orqali xodimlarning malakasini baholash va ularni nazorat qilish jarayonida tashkilotlar vaqtni tejab, kadrlar boshqaruvini markazlashgan holda olib borish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu tizimning afzalliklari, ishlash mexanizmlari va tashkilotlar faoliyatiga kiritiladigan foydali ta‘sirini batafsil ko‘rib chiqamiz.

Kadrlarni boshqarishda web-sayt texnologiyalarining asosiy afzalliklari:

Kadrlar rivojlanishini markazlashtirilgan boshqaruv tizimi orqali nazorat qilish: Web-saytlar yordamida tashkilotlar xodimlari uchun yagona o‘quv va nazorat platformasi yaratiladi, bu orqali o‘qitish, natijalarni kuzatish, malakalarini oshirish va boshqarish jarayonlari avtomatlashtiriladi.

Muntazam tahlil va qayta aloqa: Tashkilot boshqaruvchilari xodimlarning bilim darajasi va malakasini real vaqtda kuzatish va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu xodimlar faoliyatini samarali boshqarish va ularni yanada rivojlantirish uchun katta turtki bo‘ladi.

Resurslarni uzatish va vaqtni tejash: Web-sayt platformasi yordamida o‘quv dasturlarini tashkil etish va xodimlarni boshqarish jarayonini avtomatlashtirish orqali vaqt va resurslarni samarali boshqarish imkoni mavjud.

Web-sayt orqali kadrlar bilimni nazorat qilish jarayonlari

Kadrlar bilimni nazorat qilishning boshlang‘ich bosqichi — bu ularning hozirgi bilim va ko‘nikmalarini baholashdir. Web-sayt orqali dastlabki baholash uchun quyidagi imkoniyatlar mavjud:

Maxsus test va baholash tizimlari: Xodimlarning bilim darajasiga qarab tayyorlangan dastlabki testlar yordamida kadrlarning bilim va malaka darajasi aniqlandi. Web-sayt orqali avtomatik baholash tizimlari yordamida natijalar real vaqtda tahlil qilinadi va umumiy baholar shakllantiriladi.

Ko‘nikma va ehtiyojlarni aniqlash: Baholash natijalari asosida har bir xodimning ehtiyojlari aniqlanadi va shaxsiy o‘quv rejasi ishlab chiqiladi. Shu tariqa, har bir xodim o‘ziga mos yo‘nalishda rivojlanishga yo‘naltiriladi.

Web-sayt platformalari yordamida xodimlar bilimni oshirish uchun moslashuvchan va interaktiv o‘quv jarayonlari tashkil etiladi:

Masofaviy o'qitish imkoniyatlari: Xodimlar istalgan joyda va istalgan vaqtda onlayn kurslar orqali bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu ular uchun katta qulaylik bo'lib, jismoniy mavjudlik talabini yo'q qiladi.

Multimedia kontent orqali o'qitish: Video darslar, interaktiv mashg'ulotlar, onlayn testlar va savol-javob platformalari yordamida bilimlar yanada qiziqarli va samarali o'zlashtiriladi.

Shaxsiylashtirilgan o'quv rejasi: Xodimning bilim darajasi va kasbiy ehtiyojlariga qarab, individual o'quv dasturlari yaratiladi. Shu tariqa, har bir xodim o'z maqsadlariga ko'ra rivojlanish imkoniga ega bo'ladi.

Kadrlar bilimini nazorat qilishda baholash va tahlil tizimlari muhim o'rin tutadi. Bu jarayonlar xodimlarning o'z faoliyatlaridagi yutuqlari va qiyinchiliklarini tahlil qilish imkonini beradi:

Natijalarga asoslangan tahlil: Web-sayt orqali har bir o'quv bosqichi yakunida xodimning bilim darajasi va natijalari tahlil qilinadi. Bu tashkilot boshqaruviga xodimlarning qayerda zaif ekanligini aniqlash va bu borada qo'shimcha choralar ko'rishga yordam beradi.

Reyting va o'zaro taqqoslash: Xodimlarning malakasini reyting tizimi orqali baholash ham samarali usul hisoblanadi. Reyting orqali har bir xodimning faollik darajasi kuzatilib, boshqa xodimlar bilan taqqoslash imkoniyati yaratiladi.

Web-sayt yordamida amalga oshiriladigan har bir o'quv bosqichi va baholash jarayonlari natijalarini to'plab borish va ular asosida hisobotlar tayyorlash tashkilot uchun muhim ahamiyatga ega:

KPI (kalit ko'rsatkichlar) orqali kuzatish: Kadrlarning bilim darajasi va malakasini o'lchash uchun KPI (Key Performance Indicators) ko'rsatkichlari ishlatiladi. Bu ko'rsatkichlar asosida xodimlar o'z faoliyatini qanday rivojlantirayotganliklarini kuzatib borish imkoniga ega bo'ladilar.

Statistik tahlillar va grafiklar: Web-sayt orqali to'plangan ma'lumotlarni grafik va diagrammalar orqali taqdim etish natijalarni vizual ko'rinishda tushunish va tahlil qilishni osonlashtiradi. Bu tashkilotga qaysi sohalarida rivojlanish zarurligini aniqlashga yordam beradi.

Oylik va yillik hisobotlar: Xodimlarning yutuqlari va bilim darajasiga asoslangan oylik va yillik hisobotlar tashkilot rahbarlariga o'z xodimlarini yanada rivojlantirish va boshqarish imkonini beradi.

Web-sayt orqali rag'batlantirish va mukofotlash tizimlarini tashkil qilish xodimlarni yanada motivatsiya qilishda muhim vosita bo'ladi. Bunda quyidagi amallarni amalga oshirish mumkin:

Rag'batlantiruvchi bonus va sertifikatlar: O'quv kurslarini muvaffaqiyatli tamomlagan yoki yaxshi natijalarga erishgan xodimlarga bonuslar yoki sertifikatlar taqdim etiladi.

Reyting tizimi va o'sish imkoniyatlari: Web-sayt orqali xodimlar reytingi hisoblanadi va yuqori natijalar qayd etganlar uchun mukofotlash tizimi joriy qilinadi. Bu ularni yuqori lavozimga ko'tarish va yanada rivojlantirish imkonini beradi.

Bilim almashish va jamoaviy ishlash imkoniyatlari: Bilim almashish va hamkorlik orqali xodimlar o'rtasida doimiy ravishda tajriba almashish va birgalikda rivojlanish imkoniyatlari yaratiladi.

Web-sayt orqali kadrlar bilimini nazorat qilish va boshqarish hozirgi zamon tashkilotlari uchun samaradorlikni oshirish, xodimlarning bilim va malakasini mustahkamlash uchun qulay vositadir. Bunday tizimlarning joriy qilinishi tashkilotlarga xodimlarning bilim darajasini aniqlash, kuzatib borish, ularga zarur o'quv resurslarini taqdim etish va rivojlantirish uchun optimal yo'nalishlarni tanlash imkonini beradi. Shuningdek, bu yondashuv tashkilotning umumiy samaradorligini oshiradi, chunki xodimlar o'z kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirish va rivojlanishga intiladi. Kadrlarni boshqarishning web texnologiyalar yordamida

avtomatlashtirilgan tizimlari tobora rivojlanib borar ekan, kelgusida sun'iy intellekt (AI) va mashinani o'rgatish texnologiyalari bilan integratsiya qilish orqali yanada samarali natijalarga erishish mumkin. Bu texnologiyalar orqali quyidagi imkoniyatlar yaratish mumkin:

Shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini yaratish: AI yordamida xodimlarning bilim darajasi, o'zlashtirish tezligi va kasbiy ehtiyojlariga asoslangan shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini avtomatik shakllantirish mumkin bo'ladi. Bu xodimlarning rivojlanishini yanada samarali nazorat qilish va ular uchun optimal rivojlanish yo'lini tanlash imkonini beradi.

Bilim darajasining aniq prognozlari: Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida xodimlarning bilim darajasini aniqlash, ularning kelgusidagi kasbiy ehtiyojlarini prognozlash va rivojlanish imkoniyatlarini tahlil qilish osonlashadi. Bunday prognozlar tashkilotning uzoq muddatli kadrlar strategiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Avtomatlashtirilgan qayta aloqa va tavsiyalar: Sun'iy intellekt tizimlari xodimlarning o'quv natijalari asosida avtomatik ravishda qayta aloqa berib, ularga keyingi o'quv bosqichlari yoki rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha tavsiyalarni taqdim etishi mumkin. Bu xodimlarni maqsadli rivojlanishga yo'naltirishda muhim vosita bo'ladi.

Malakani kuzatish va rivojlantirish uchun doimiy kuzatuv tizimlari: AI va o'z-o'zini o'rganuvchi algoritmlar yordamida xodimlar faolligini va ularning o'quv natijalarini doimiy ravishda kuzatish imkoniyati mavjud bo'lib, bu tashkilotlarga kadrlar ehtiyojlarini real vaqtda tahlil qilishda yordam beradi.

Kadrlar bilimini tahlil qilish va strategik boshqarish: AI algoritmlarining kuchi orqali xodimlar uchun mos rivojlanish strategiyalari ishlab chiqiladi va ular uchun eng optimal lavozimlar tanlanadi. Shu tariqa, xodimlar o'z bilimi va malakasiga mos lavozimlarda ishlashi va tashkilotning uzoq muddatli maqsadlariga xizmat qilishi ta'minlanadi.

Web-saytlar orqali kadrlar bilimini nazorat qilish va boshqarish tizimlarining joriy qilinishi tashkilotlar uchun kadrlar rivojlanishining ilg'or va samarali vositasi hisoblanadi. Ushbu tizimlar nafaqat xodimlar malakasini oshirish, balki ularning umumiy bilim darajasini rivojlantirish uchun ham qulay imkoniyat yaratadi. Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalari bilan integratsiya qilish orqali kadrlarni boshqarish jarayonlari yanada tezkor va shaxsiylashtirilgan ko'rinishga ega bo'ladi. Yuqori malakali kadrlar jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishda va tashkilotlarning samaradorligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Shu boisdan, web texnologiyalar yordamida kadrlarni boshqarish tizimlariga alohida e'tibor berish, tashkilotlarga bilim boshqaruvi jarayonlarini zamonaviy texnologiyalar yordamida rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu esa o'z navbatida, kompaniya va tashkilotlarning ichki boshqaruv samaradorligini oshiradi va raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nizomiddin N. et al. TA'LIMDA DASTURLASH JARAYONINI BAHOLASHGA ASOSLANGAN AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMNI TADBIQ ETISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 24-28.

2. Ziyoda M., Nizomiddin N. RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI TURLI SOHALARDA AVTOMATLASHTIRISH VOSITALARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 246-250.

3. Чорркулов Г., Норматов Н., Мамараймов А. Роль анализа текстовых связей в электронных документах в информационной безопасности //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 67-71.

4. Норматов Н., Мамараймов А. Ta'lim tizimida baholash tizimini avtomatlashtirishni joriy etish jarayonlari va foydalanish metodlari //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 356-359.

5. Мамараймов А., Чорркулов Г., Норматов Н. Tanib olish modullarini dasturiy amalga oshirish //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 38-44.

6. Obid o'g A. S. J. et al. Numpy Library Capabilities. Vectorized Calculation In Numpy Va Type Of Information //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 15. – C. 132-137.

7. Normatov N., Abdug'offorov X. DASTURLASH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA WEB ILOVALAR YARATISH VA TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH //International scientific and practical conference. – 2024. – T. 1. – №. 3. – C. 38-41.

IMPROVEMENT OF NAVIGATION AND CONTROL ALGORITHMS OF AUTONOMOUS MOBILE ROBOTS BASED ON SLAM.

assistant Norqo'ziyev Quvonchbek Komiljon o'g'li

quvonchbek9535@gmail.com

assistant Ulashev Asror Nasriddinovich

ulashevasror8@gmail.com

assistenti: Aynakulov Toxir Turg'un o'g'li.

aynaqulovtohir@gmail.com

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

Dandu Jayabharath Reddy, Assistant professor , Sambhram university, Jizzax

Abstract: This paper presents an improved approach to navigation and control algorithms for autonomous mobile robots (AMRs) using Simultaneous Localization and Mapping (SLAM). SLAM enables robots to build accurate maps of their environments while simultaneously localizing themselves, making it critical for efficient and autonomous navigation in dynamic, unstructured environments. The proposed improvements focus on optimizing sensor fusion techniques, integrating data from LiDAR, cameras, and IMUs to enhance localization accuracy and map reliability. Advanced path planning algorithms, such as A* and Dynamic Window Approach (DWA), are combined with robust control methods, including Model Predictive Control (MPC) and PID controllers, to ensure precise trajectory execution and real-time obstacle avoidance. Experimental results demonstrate the effectiveness of these enhancements, leading to more reliable, efficient, and scalable AMR navigation in complex environments..

Keywords: Autonomous Mobile Robots (AMRs), Simultaneous Localization and Mapping (SLAM), Sensor Fusion, Path Planning, LiDAR, Camera, Inertial Measurement Unit (IMU), A* Algorithm, Dynamic Window Approach (DWA), Model Predictive Control (MPC), PID Control, Obstacle Avoidance, Navigation Optimization..

Introduction. Autonomous mobile robots (AMRs) are becoming an integral part of various industries due to their ability to operate independently in dynamic and unstructured environments. One of the key challenges in autonomous navigation is the robot's ability to accurately localize itself and map its surroundings, which are essential for effective path planning and obstacle avoidance. Simultaneous Localization and Mapping (SLAM) has emerged as a powerful solution for addressing this challenge. SLAM enables robots to build a map of an unknown environment while simultaneously determining their position within it.

However, despite the success of SLAM in improving navigation, there remain opportunities to enhance its performance, particularly in terms of accuracy, efficiency, and adaptability in dynamic settings. Integrating data from multiple sensors, such as LiDAR, cameras, and Inertial Measurement Units (IMUs), can improve the robot's perception of its environment, leading to more reliable localization and mapping. Additionally, optimizing path planning and control algorithms ensures that the robot can navigate complex environments with greater precision and stability.

This paper focuses on improving navigation and control algorithms for AMRs by enhancing SLAM performance through advanced sensor fusion, robust path planning methods, and efficient control strategies. By addressing the limitations of current SLAM-based approaches, the proposed improvements aim to enable more accurate, reliable, and adaptable navigation for autonomous robots in real-world applications.

Brief analysis of existing algorithms

SLAM Algorithms	Path planning Algorithms	Control Algorithms	Sensor Fusion
• EKF-SLAM • FastSLAM • Graph-Based SLAM • Visual SLAM (vSLAM)	• A* • RRT (Rapidly-exploring Random Tree) • DWA (Dynamic Window Approach)	• PID Control • Model Predictive Control (MPC)	• LiDAR + IMU Fusion • Visual-Inertial Odometry

SLAM algorithms

- **EKF-SLAM** - Extended Kalman Filter-based SLAM is effective for small environments with low uncertainty. However, its quadratic complexity in terms of landmarks limits scalability.
- **FastSLAM** - A particle-filter-based approach that scales better than EKF-SLAM and allows handling larger environments. It's faster but sensitive to noise in sensor data, which can affect localization accuracy.
- **Graph-Based SLAM** - Efficient for large-scale environments by representing poses and landmarks as nodes in a graph. It achieves high accuracy but demands significant computational resources due to graph optimization algorithms.
- **Visual SLAM (vSLAM)** - Relies on camera input and image features for mapping and localization. It is affordable but performance decreases in low-light or feature-sparse environments.

Path planning algorithms

- **A*** - A heuristic search algorithm that finds the shortest path. While precise, its computational cost is high in large environments, limiting real-time performance.
- **RRT (Rapidly-exploring Random Tree)** - Efficient for high-dimensional pathfinding, especially in complex environments, but the paths generated are often suboptimal.
- **DWA (Dynamic Window Approach)** - Real-time obstacle avoidance and path planning, particularly for dynamic environments. While effective for local navigation, it may not find globally optimal paths.

Control algorithms

- **PID Control** - Simple and widely used for trajectory following but less effective in non-linear or dynamic environments.
- **Model Predictive Control (MPC)** - Optimizes control inputs based on future predictions, leading to smooth and accurate movement. However, MPC is computationally expensive, making it challenging for real-time applications.

Sensor fusion

- **LiDAR - IMU Fusion** - High-accuracy localization, particularly in structured environments, but sensitive to sensor noise and reflective surfaces.
- **Visual-Inertial Odometry** - Combines camera and IMU data to improve localization in environments where LiDAR is unavailable or less effective.

Performance charts

Below is an overview of performance factors for each algorithm. These factors include **computational efficiency, accuracy, scalability, and suitability for dynamic environments.**

Algorithm	Computational Efficiency	Accuracy	Scalability	Dynamic Environment Suitability
EKF-SLAM	Low	High	Poor	Low
FastSLAM	Medium	Medium	Medium	Low

Graph-based SLAM	Low	High	High	Medium
Visual SLAM	High	Medium	Medium	Low
A* Path Planning	Low	High	Poor	Low
RRT Path Planning	High	Medium	High	Medium
DWA Path Planning	High	Medium	Medium	High
PID Control	High	Medium	High	Low
MPC Control	Low	High	Medium	Medium

Mathematical Models

EKF-SLAM Model:

$$\mathbf{x}_t = f(\mathbf{x}_{t-1}, \mathbf{u}_t) + \mathbf{w}_t$$

$$\mathbf{z}_t = h(\mathbf{x}_t) + \mathbf{v}_t$$

- **State:** $\mathbf{x}_t$ represents the state (robot's position, orientation, etc.).
- **Control:** $\mathbf{u}_t$ is the control input.
- **Measurement:** $\mathbf{z}_t$ is the observation from sensors.
- **Process and measurement noise:** $\mathbf{w}_t$ and $\mathbf{v}_t$ are noise terms.

FastSLAM Model:

- FastSLAM uses particle filters:

$$p(\mathbf{x}_t | \mathbf{z}_{1:t}, \mathbf{u}_{1:t}) = \sum_{i=1}^N w_t^i \delta(\mathbf{x}_t - \mathbf{x}_t^i)$$

- Each particle represents a hypothesis for the robot's trajectory.

A Path Planning Model*:

- **Cost function:**

$$f(n) = g(n) + h(n)$$

- $g(n)$: Cost from start node to the current node.
- $h(n)$: Heuristic estimate of cost from the current node to the goal node.

RRT Path Planning Model:

- Rapidly explores the configuration space by randomly generating sample points and expanding a tree:

$$\mathbf{T} \leftarrow \mathbf{T} \cup \{\text{random sample, nearest node}\}$$

PID Control Model:

$$u(t) = K_p e(t) + K_i \int_0^t e(\tau) d\tau + K_d \frac{de(t)}{dt}$$

- $e(t)$ is the error between the desired and current state.
- K_p, K_i, K_d are the proportional, integral, and derivative gains, respectively.

Model Predictive Control (MPC):

- Optimization problem:

$$\min_{u_t} \sum_{k=0}^{N-1} [x_k^\top Q x_k + u_k^\top R u_k]$$

- Subject to constraints on control inputs u_k and system dynamics. Q and R are weight matrices.

Our proposed FusionSLAM-RRT algorithm

FusionSLAM-RRT is an algorithm designed to help **autonomous robots** (robots that move on their own) figure out where they are, build a map of their surroundings, and safely navigate through spaces without bumping into things—even if those things are moving!.

How does it work?

1. **Seeing and Sensing the Environment (Sensor Fusion):**
 - The robot uses **three kinds of sensors** to understand its surroundings:
 - **LiDAR** (like a laser scanner) to measure distances to walls or objects.
 - **Cameras** to see what's in front of it.
 - **IMU** (like an internal compass) to know how it's moving.
 - By combining these sensors, the robot can "see" better and more accurately, even if one of the sensors has trouble (like in a dark room where the camera can't see well).
2. **Building a Map and Knowing Where It Is (SLAM):**
 - As the robot moves, it **builds a map** of its surroundings and tracks where it is on that map (like drawing a map while walking through a maze and marking your location).
 - The robot also **tracks moving objects** (like people walking), so it knows if something is coming into its path.
3. **Planning the Path (RRT Path Planning):**
 - The robot uses an algorithm called **RRT** to figure out the best path to its destination. This is like drawing a path through a maze to get to the exit.
 - If something moves in front of the robot, it can quickly **re-plan its path** in real-time to avoid obstacles.
4. **Moving Smoothly (Control):**
 - The robot has two ways of controlling its movement:
 - **PID Control** for small, careful adjustments (like when you're walking slowly and need to make tiny turns).

▪ **MPC (Model Predictive Control)** for bigger adjustments and long-range planning (like when you see an obstacle far away and plan a smooth turn to avoid it).

5. **Avoiding Obstacles (Smart and Safe Movement):**

○ The robot doesn't just react to obstacles at the last moment. It **predicts** where moving objects (like people) will go and avoids them before they get too close. This makes the robot's movement smarter and safer.

Mathematical models FusionSLAM-RRT algorithm

The robot combines data from multiple sensors (LiDAR, camera, IMU) to understand its position and surroundings more accurately. To do this, we use the **Extended Kalman Filter (EKF)** to process the noisy sensor data and produce a better estimate of the robot's position and map.

EKF Prediction Step:

$$\hat{x}_t = A\hat{x}_{t-1} + Bu_t + w_t$$

Where:

- $\hat{x}_t$ is the robot's estimated position at time t ,
- A is the system transition model (how the robot moves from one state to another),
- B is the control input model,
- u_t is the control input (commands given to the robot, like speed and direction),
- w_t is the process noise (uncertainty from sensors).

EKF Update Step:

$$\hat{z}_t = C\hat{x}_t + v_t$$

Where:

- $\hat{z}_t$ is the sensor measurement (data from LiDAR, camera, IMU),
- C is the observation model (how the sensor reads the environment),
- v_t is the measurement noise (sensor errors).

This filtering process helps the robot combine and interpret all the sensor data to get a clearer understanding of its position and environment.

SLAM (Simultaneous Localization and Mapping)

As the robot moves, it builds a map of its surroundings while figuring out where it is on that map. In SLAM, the robot continuously updates both its position and the map using a mathematical representation.

State Update: The robot's state (position and orientation) is updated as it moves:

$$x_{t+1} = f(x_t, u_t, w_t)$$

Where:

- x_{t+1} is the new state (robot's position at time $t + 1$),
- $f(x_t, u_t)$ is the motion model that predicts the robot's next state based on its current state and control input,
- w_t is noise or uncertainty.

Map Update:

As the robot moves and gathers new information, it updates its internal map M_t :

$$M_{t+1} = M_t \oplus \Delta M_t$$

Where:

- M_t is the current map,
- ΔM_t is the new information gathered from sensors.

The map is updated incrementally as the robot moves and gathers more data.

Path Planning (RRT with Dynamic Biasing)

For finding a path, the robot uses the **Rapidly-exploring Random Tree (RRT)** algorithm. RRT generates a tree of possible paths by randomly exploring the space, trying to connect the start point to the goal.

Tree Expansion:

At each step, the algorithm picks a random point q_{rand} in the environment and connects it to the nearest point $q_{nearest}$ in the tree:

$$T_{new} = T_{old} \cup \{q_{rand}, q_{nearest}\}$$

Where:

- T_{old} is the current tree,
- q_{rand} is the randomly chosen point,
- $q_{nearest}$ is the nearest existing point in the tree.

The algorithm expands the tree towards q_{rand} until it eventually reaches the goal.

Dynamic Replanning:

If the robot detects a moving obstacle in its path, it dynamically replans the path by updating the RRT tree in real-time. It biases the tree towards unexplored areas to avoid collisions:

$$T_{new} = T_{old} \cup \{\text{new safe point}, q_{nearest}\}$$

The robot continues updating the tree as it moves, ensuring it avoids obstacles and reaches its goal safely.

Control System (PID and MPC)**PID Control** (for small adjustments):

The PID controller keeps the robot on track by minimizing the error between the desired path and the robot's current position.

The control output $u(t)$ is calculated as:

$$u(t) = K_p e(t) + K_i \int_0^t e(\tau) d\tau + K_d \frac{de(t)}{dt}$$

Where:

- $e(t)$ is the error (difference between the desired and actual position),
- K_p, K_i, K_d are the proportional, integral, and derivative gains.

MPC (Model Predictive Control) (for bigger movements):

MPC predicts the robot's future states based on a model of its motion and optimizes the control inputs accordingly.

The MPC solves the following optimization problem:

$$\min_{u_t} \sum_{k=0}^{N-1} [x_k^\top Q x_k + u_k^\top R u_k]$$

Where:

- x_k are the predicted future states,
- u_k are the control inputs to minimize the cost,
- Q and R are weight matrices that determine the importance of staying on track and minimizing control effort.

Obstacle Avoidance (Predicting Future Positions)

To avoid collisions, the robot predicts the future positions of moving obstacles using a velocity-based model:

$$p_{future} = p_{current} + v \cdot \Delta t$$

Where:

- p_{future} is the predicted future position of the obstacle,
- $p_{current}$ is the current position of the obstacle,
- v is the velocity of the obstacle,
- Δt is the time step for prediction.

The robot adjusts its path accordingly to avoid these predicted positions.

Conclusion of the mathematical model

- **FusionSLAM-RRT** uses **sensor fusion** to combine different sensors for better localization and mapping.
- The **SLAM model** updates both the robot's position and the map of the environment.
- **RRT** explores the environment dynamically and replans the path in real-time when new obstacles are detected.
- **PID and MPC** control systems ensure smooth movement along the path.
- **Predictive obstacle avoidance** ensures the robot can safely navigate even in dynamic environments.

Conclusion

The **FusionSLAM-RRT** algorithm effectively combines sensor fusion, SLAM, and dynamic path planning to enable autonomous mobile robots to navigate complex and changing environments. By integrating LiDAR, camera, and IMU data, it ensures accurate localization and mapping. The RRT-based path planning dynamically adjusts to obstacles, while the PID and MPC control systems maintain smooth, precise movement. Predictive obstacle avoidance further enhances safety. This approach improves real-time navigation performance, making it well-suited for autonomous robots operating in both structured and dynamic environments.

References

1. Toxir Turg'un o'g, A., & Komiljon o'g, N. Z. Q. (2024). CALCULATION OF SPECIAL FUNCTIONS WITH ARBITRARY PRECISION IN THE .NET FRAMEWORK ENVIRONMENT. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 19(3), 142-149.
2. Komiljon o'g, N. Z. Q., Hasan o'g'li, T. A., & Sodiq o'g'li, S. D. (2024). AI WAYFINDING ALGORITHM OF A MOBILE ROBOT. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 19(3), 150-156.
3. Komiljon o'g, N. Z. Q., & Tohir Turg'un o'gli, A. (2024). A FAST AND OPTIMAL WAYFINDING ALGORITHM USING INFORMATION FROM LIDAR SENSORS IN THE ENVIRONMENT. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 19(3), 157-163.
4. Norqo'ziyev, Q., Aynakulov, T., Mahkamov, S., & Sodiqov, D. (2024). IMPLEMENTING MOBILE ROBOT WALKING PATH CONTROL AND TRACKING IN C# WINDOWS FORM APPLICATION. *International Journal of scientific and Applied Research*, 1(3), 95-99.
5. Норкозиев, К., & Тоджиев, А. (2023). Использование искусственных нейронных сетей при разработке алгоритма поиска оптимального пути мобильных роботов в динамических средах. *Информатика и инженерные технологии*, 1(1), 25-29.
6. Norqo'ziyev, Q. (2023). MOBIL ROBOTLAR UCHUN YO'LNI REJALASHTIRISH ALGORITMI. *Research and implementation*.

7. Mirzaev, N. M., Meliev, F. F., & Baratov, J. R. (2022). ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES TO DETECT CANCERS FROM HUMAN COLON HISTOLOGICAL IMAGES. ББК 22.18 С 56, 181.
8. Жомуродов, Д. (2024). Оптимизация и улучшение производительности алгоритма шифрования Blowfish. Новый Узбекистан: наука, образование и инновации, 1(1), 155-158.
9. Жомуродов Д. М., Улашев А. Н., Мелиева М. З. ЭФФЕКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ МАССИВАМ: ПРИМЕНЕНИЕ VR/AR И МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ //SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI. – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 1011-1023
10. Tojiyev, A., A. Ulashev, and Botir Abdualimov. "WINDOWS FORM ILOVASIDA MATEMATIK FUNKSIYALAR GRAFIGINI YASASH." International Scientific and Practical Conference on Algorithms and Current Problems of Programming. 2023.
11. Abdullayevich U. X. ESSENCES OF ALGORITHMIC COMPETENCE OF FUTURE ICT SPECIALISTS IN HIGHER EDUCATION //Thematics Journal of Education. – 2022. – Т. 7. – №. 4.
12. Akhatov , A., & Ulugmurodov , S. A. (2023). BRAILLE METHODS OF TEXT RECOGNITION USING "DEEP LEARNING". SCIENCE AND INNOVATIVE DEVELOPMENT, 6(1), 32–41. Retrieved from <https://ilm.mininnovation.uz/index.php/journal/article/view/387>
13. Akmal Akhatov, & Shokh Abbos Ulugmurodov. (2023). TRAINING DATA SELECTION AND LABELING FOR MACHINE LEARNING BRAILLE RECOGNITION MODELS. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 15–21. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/326>
14. Turakulov Olim Xolbo'tayevich, Kayumov Oybek Achilovich, & Kayumov Obid Achilovich. (2022). INTERAKTIV INTELLEKTUAL ELEKTRON TA'LIM RESURLARINI QO'LLASH ORQLI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIGA KADRLAR TAYYORLASHNING SIFATINI OSHIRISH. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(1), 348–351. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/87>
15. Kayumov , O. A. (2022). INTERAKTIV INTELLEKTUAL ELEKTRON TA'LIM RESURSIDAN O'QUV VA MUSTAQIL ISH JARAYONLARIDA FOYDALANISH METODIKASI. RESEARCH AND EDUCATION, 1(2), 14–21. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/re/article/view/596>

2-SHO'BA ANIQ VA TABIIY FANLARDA INNOVATSION TADQIQOTLAR

CHIMBOY VA SHUMANAY TUMANLARI SUG'ORILADIGAN TUPROQLARNING FIZIK-KIMYOVIY XUSUSIYATLARI

Aytmuratova Gulayxan Uays qizi

Tayanch doktorant

E-mail: aytmuratovagulayxan5@gmail.com

Berdiyev Tolib Tursunniyazovich

Bo'lim mudiri, b.f.f.d., k.i.x

E-mail: gosniipa@mail.com

Tuproqshunoslik va agrokimyoviy tadqiqotlar instituti

Annotatsiya

Maqolada tadqiqot olib borilgan eskidan va yangidan sug'oriladiga o'tloqi-allyuvial va taqirsimon o'tloqi tuproqlardagi 100 gr tuproqlarning singdirish sig'imi va singdirilgan kationlar tarkibi haqidagi malumotlar yoritilgan. Kationlarning miqdoriy ko'rsatkichlari tahlil qilingan hamda ularning sho'rtoblashganlik darajalari va tuproq muhidiga ko'rsatadigan ta'siri yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Eskidan va yangidan sug'oriladigan o'tloqi-allyuvial va taqirsimon-o'tloqi tuproqlar, singdirish sig'imi, singdirilgan kationlar tarkibi, sho'rtoblashganlik darajalari, kaltsiy, magniy, kaliy, natriy.

Kirish: Tuproq xossalarini belgilashda uning singdirish sig'imi va singdirilgan kationlar tarkibini bilish muhim hisoblanadi. Tuproqni uning qattiq qismida turli moddalarni ushlab qolish xususiyati uning singdirish qobiliyatini belgilaydi. Quyi Amudaryoning ong va chap taraplarida tarqalgan tuproqlarning singdirish sig'imi va singdirilgan kationlar tarkibi tuproq xossalari va holatini, unumdorlik darajasini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan hisoblanib, tuproq singdirish sig'imidagi singdirilgan magniy va natriyning kationlari umumiy yig'indidan yuqori miqdorlarni tashkil etishi, sho'rlangan tuproqlarda yana sho'rtoblanish holatini keltirib chiqaradi.

Tuproqlarning muhim ko'rsatkichlaridan biri – ular fizik kimyoviy asoslarini belgilaydigan singdirish sig'imi va singdirilgan kationlar tarkibi hisoblanadi. Tuproqlarning singdirish sig'imi deb, ular tarafidan almashinadigan almashinmaydigan tarizda qattiq, suyuq va gaz holatdagi moddalarning yutilishiga kolloid zarracha ustiga konsentratsiyasining ortishiga aytiladi. Tuproqlarning muhim ko'rsatkichlaridan biri ularni gumusli holati bilan bog'liq holda fizik-kimyoviy xossalarini belgilaydigan singdirish sig'imi va singdirilgan kationlar tarkibi hisoblanadi. Tuproqni qattiq qismida turli moddalarni ushlab qolish xususiyati uning singdirish qobiliyatini belgilaydi [1].

Tuproqning fizik-kimyoviy xossalari, singdirish sig'imi tuproqlardagi gumus miqdori, mexanik tarkibi, kolloidlarning mineralogik tarkibi tuproq muhitiga bog'liq bolib, bu malumotlardan ularning kimyoviy, fizikaviy holati, diagnostikasi va klassifikatsiyasida keng foydalaniladi. Shu qatorda, tuproqning singdirish sig'imi qanchalik yuqori bolsa, o'simliklar uchun zarur bo'lgan kimyoviy elementlar (Ca, Mg, N, S) tuproqdan yuvilib ketishi saqlanib qoladi. Tuproqning singdirish kompleksi tuproq muhiti reaksiyasini, uning mutadilligini va tuproq unimdorligini yuqori holatda saqlanishini taminlaydi [2].

Respublikamiz tuproqlarining aksariyat qismida singdirilgan kationlardan Ca^{++} birinchi o'rinda tursa undan keyin Mg^{++} miqdori ikkinchi o'rinda turadi, yuqori sho'rtoblashgan joylarda magniy va natriy ustunlik qilishi kuzatildi va 100 g tuproqda mg-ekv miqdoriy ko'rsatkichlarida ifodaladiladi [3].

Tadqiqot obyekti va uslublari: Quyi Amudaryoning o'ng va chap qirg'oqlaridagi Chimboy va Shumanay tumanlarida keng tarqalgan eskidan va yangidan sug'oriladigan o'tloqi-allyuvial va taqirsimon-o'tloqi tuproqlari tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Tadqiqotlarda genetik-geografik, profil-geokimyoviy, kimyoviy-analitik usullardan foydalanildi [4], Tuproq namunalarida kimyoviy taxlil ishlari "Агрохимические методы

исследования почв и растений”, УзПИТИ [5], tuproqning kimyoviy taxlillari “Руководство по химическому анализу почв” Е.В. Аринушкина [6], tuproqlarni singdirish sig‘imi va singdirilgan kationlar tarkibi Pfeffera usuli Т.Р.Крыuger bo‘yicha [7] aniqlandi.

Olingan natijalar va ularning tahlili: Tuproqlarning singdirish sig‘imi (singdirish kompleksi), ularning mexanik va minerologik tarkibi, gumus miqdori va boshqa bir qator suv-fizikaviy xossalari bilan belgilanib, sug‘oriladigan tuproqlarning ishlab chiqarish qobiliyati va mahsuldorligi ko‘p jihatdan uning singdirish sig‘imi va singdirilgan kationlar tarkibiga bog‘liq.

Tuproqda singdirilgan natriyning miqdori singdirilgan kationlar yig‘indisiga nisbatan 5 % dan oshib ketishi, uning kimyoviy fizik-kimyoviy va suv – fizikaviy xossalariga salbiy ta’sir ko‘rsata boshlaydi, tuproq unumdorligi qisman pasayadi. Natriy miqdorining 10% dan oshib ketishi esa tuproqlarning sug‘orma dehqonchilikda yaroqsiz bo‘lib qolishiga olib keladi. Singdirish kompleksida natriyning mavjudligi tuproqda ishqoriy muhitni sodir etadi va tuproq eritmasida o‘simliklar uchun xafli hisoblangan NaOH (ishqor) va Na₂CO₃ (soda) tuzlarini hosil bo‘lishiga olib keladi. Bunday sharoitda o‘simliklarda fotosintez jarayoni buzilib, sekinlik bilan so‘liy boshlaydi. Tuproq sho‘rtoblanishining bilvosita belgisi bo‘lib, suvli so‘rimdagi umumiy ishqoriylikni (HCO₃) 0,06 % (1mg-ekv) dan va CO₃ ning 0,001% dan yuqori bo‘lishi hisoblanadi. Agar umumiy ishqoriylik 0,1% dan oshib ketsa sho‘rtoblanish alomatlari kuchli seziladi [8].

Respublikamiz ko‘pchilik tuproqlaridagi singdirilgan kationlar tarkibida ishqoriy yer metallari (Ca, Mg), singdirish sig‘imini yoki singdirilgan kationlar umumiy yig‘indisining 85-90% ini tashkil etadi. Singdirish sig‘imi chirindiga boy va og‘ir mexanik tarkibli tuproqlarda 100 gr tuproqda 12-16 mg-ekv gacha yetadi, aksincha kam chirindili va yengil mexanik tarkibli tuproqlarda esa 8-10 mg-ekv ni tashkil etadi. Tuproq singdirish kompleksidagi singdirilgan magniy (Mg) va natriyning (Na) kationlar umumiy yig‘indisidan yuqori miqdorlarni tashkil etishi haydalma osti qatlamida (20-30-60sm) jigarrang-qo‘ng‘ir rangli o‘ta zichlashgan qatlamlarni hosil qiladi, o‘simliklarni normal o‘sishi va rivojlanishiga kuchli salbiy ta’sir ko‘rsatadi [9].

Shumanay tumanida olib borilgan tadqiqot natijalarini avvalgi yillar bilan solishtirganimizda yaniy 1995-yillarda haydov va haydov osti qatlamlarida (0-50 sm) ayrim joylarda magniyli sho‘rtoblanish jarayoni keshtayganligini aniqlangan [10]. Bugungi kunga kelib, singdirilgan magniy miqdori 55,01 % dan 60,81 % oralig‘ida tebranganligi aniqlandi. Bu jarayon hozirgi kunda 10 % dan 15 % gacha kamayganligi aniqlandi (1-jadval).

Shumanay tumani Shumanay (5-6 kesmalar) massivdagi yangidan sug‘oriladigan o‘tloqi-allyuvial tuproqlar boyicha olingan tuproq namunalarida singdirilgan Ca miqdori Mg miqdoriga qaraganda ko‘p bolip, Ca 42,5-59,5 % oralig‘ida, Mg esa 31,7-45,7 % oralig‘ida tashkil qildi, K ning ulishi 0,66-3,61 % bolgan bolsa Na miqdori 4,77-11,3 % oralig‘ida tebranganligi aniqlandi va bu massivda tuproqlar ortacha, kuchsiz sho‘rtoblashgan va pastki qatlamlar sho‘rtoblashmagan darajalarni ko‘rsatmoqda.

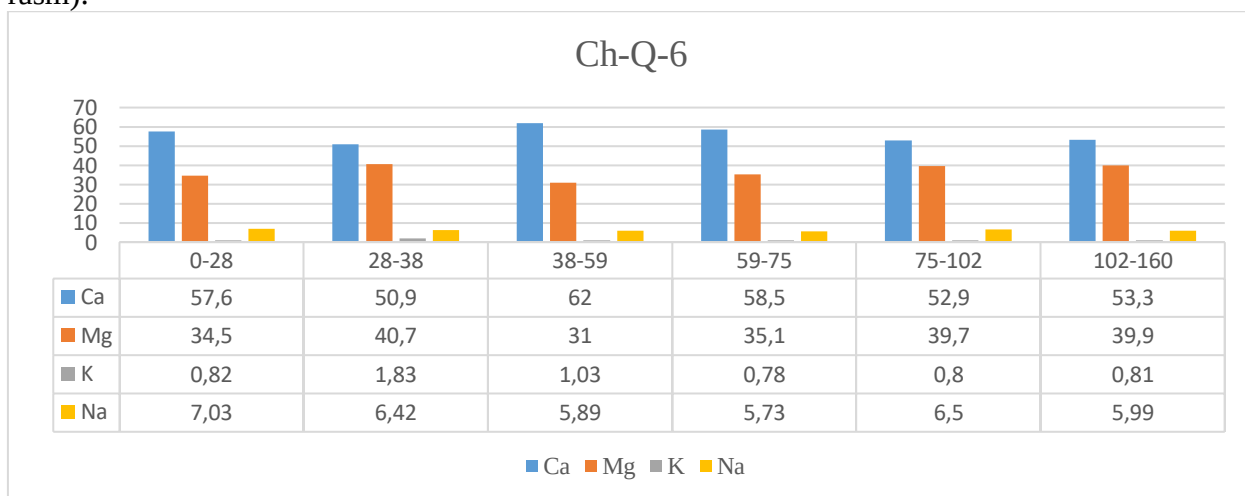
Shumanay tumanining Begjap massivdagi tuproqlarda tadqiqotlar davomida sho‘rtoblashmagan va kuchsiz sho‘rtoblashganligi aniqlandi.

1-jadval

Kesma	Qatlam chuqurligi sm	100 gr tuproqda, mg-ekv hisobida				Yig'indi mg-ekv	Yig'indiga nisbatan, %			
		Ca	Mg	K	Na		Ca	Mg	K	Na
Yangidan sug'oriladigan o'tloqi-allyuvial tuproqlar										
Sh-Sh-5	0-43	4,6	3,6	0,21	1,0	9,41	48,8	38,25	2,23	10,6
	43-65	3,3	3,3	0,28	0,88	7,76	42,5	42,5	3,61	11,3
	65-87	4,9	4,6	0,20	0,90	10,61	46,2	43,3	1,88	8,48
	87-107	5,28	3,96	0,18	0,87	10,29	51,3	38,5	1,75	8,45
	107-131	4,6	3,9	0,15	0,80	9,45	48,7	41,3	1,58	8,46
	131-170	5,28	3,9	0,25	0,77	10,2	51,7	38,2	2,45	7,55
Yangidan sug'oriladigan o'tloqi-allyuvial tuproqlar										
Sh-Sh-6	0-27	6,26	4,28	0,18	0,76	11,48	54,5	37,3	1,57	6,88

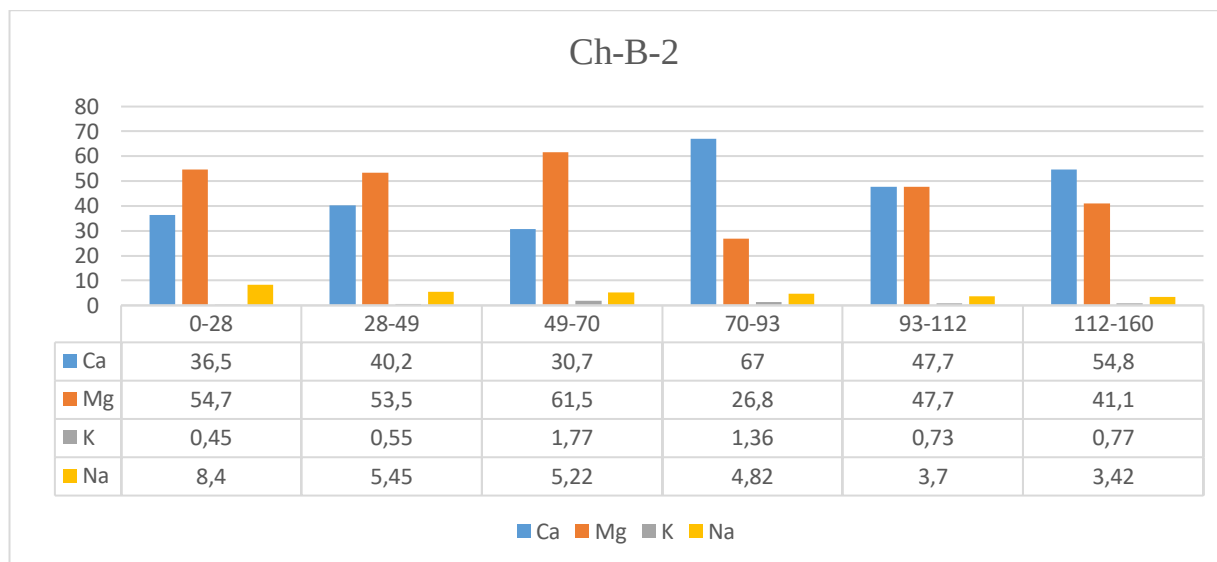
	27-52	4,9	2,64	0,06	0,71	8,31	58,9	31,7	0,72	8,54
	52-76	5,94	3,28	0,06	0,69	9,97	59,5	32,9	0,67	6,92
	76-101	5,6	3,3	0,09	0,63	9,63	58,2	34,3	1,0	6,54
	101-125	4,9	4,62	0,06	0,52	10,1	48,5	45,7	0,66	5,15
	125-160	5,26	3,62	0,09	0,45	9,43	55,7	38,4	1,0	4,77
Yangidan sug'oriladigan o'tloqi-allyuvial tuproqlar										
Sh-B-5	0-30	7,9	3,96	0,067	0,34	12,26	64,4	32,3	0,54	2,77
	30-49	7,26	3,3	0,13	0,21	10,9	66,6	30,3	1,19	1,92
	49-108	5,94	3,3	0,10	0,17	9,51	62,4	34,7	1,05	1,78
	108-141	6,9	2,64	0,05	0,34	9,93	69,4	26,5	0,50	3,42
	141-163	7,58	3,96	0,10	0,30	11,94	63,4	33,1	0,83	2,51
Yangidan sug'oriladigan o'tloqi-allyuvial tuproqlar										
Sh-B-2	0-35	4,6	3,6	0,400	0,59	9,19	50,1	39,2	4,35	6,42
	35-54	3,96	3,3	0,358	0,53	8,15	48,6	40,5	4,39	6,50
	54-81	4,26	3,96	0,110	0,46	8,79	48,5	45,0	1,25	5,23
	81-115	5,28	4,28	0,064	0,46	10,1	53,3	42,4	0,63	4,55
	115-141	6,26	4,94	0,067	0,41	11,7	53,5	42,2	0,57	3,50
	141-191	5,28	3,3	0,092	0,39	9,06	58,3	36,4	1,02	4,30

Chimboy tumanining Qamishariq massivida tarqalgan (Ch-Q-6) tuproqlarda singdirilgan kationlar tarkibi quydagicha: Ca miqdori 50,9-62,0 % oralig'ida, Mg ning miqdori 31-40,7 % ni, K miqdori 0,8-1,83 % ni hamda Na miqdori 5,73-7,03 % oralig'ida tebranganligini ko'rishimiz mumkin. Bu kesmadagi tarqalgan tuproqlar kuchsiz sho'rtoblashgan tuproqlar hisoblanadi (1-rasm).

1-rasm. Eskidan sug'oriladigan otloqi-allyuvial tuproqlar

Chimboy tumanining Bozatou massivida tarqalgan taqirsimon o'tloqi tuproqlarining haydalma qatlamlarida kuchsiz sho'rtoblashgan bolib, haydalma osti qatlamlari sho'rtoblashmaganligi aniqlandi hamda ikkinchi va uchinchi qatlamlarda magniyning ulushi 50 % dan ko'p bolib bu qatlamlarda magniyli sho'rtoblanish holatlari kuzatildi (2-rasm).

2-rasm. Eskidan sug'oriladigan taqirsimon-otloqi tuproqlar

Xulosa: Olib borilgan tadqiqotlarimiz natijasida Shumanay va Chimboy tumanlaridagi yangidan sug'oriladigan otloqi-allyuvial va taqirsimon-otloqi tuproqlar qatlamlarida singdirilgan kationlar miqdori 100 gr tuproqda 3,75-12,26 mg/ekv bolib, tuproqning sho'rtoblashganlik darajasini aniqlash tasnifi bo'yicha o'rtacha, kam va sho'rtoblashmagan tuproqlar hisoblanadi. Singdirilgan kaltsiy miqdoriga ko'ra eskidan sug'oriladigan o'tloqi-allyuvail tuproqlarda asosiy orinni egallaydi. Taqirsimon otloqi tuproqlarining ayrim joylarida magniyning ulishi 50 % dan oshganligi hisobiga magniyli sho'rtoblanish jarayonlari kuzatilgan.

Avvalgi yillar bilan solishtirganimizda singdirilgan kationlar tarkibi (1995-2000 yillar) 100 gr da ortacha 4,27-8,38 mg/ekv bolgan bolsa, bugungi kunga kelib tadqiqotlar natijasiga ko'ra 5,48-12,26 mg/ekv ga oshganligi aniqlandi.

Shumanay tumanida (Shumanay, Begjap massivlari) tarqalgan otloqi-allyuvial tuproqlari profil boylab singdirish sig'imi 7,76-12,26 mg/ekv oralig'idagi ko'rsatkishlarni tashkil etgan holda singdirish qolibiyati «juda past» (5-10 mg-ekv.) va «past» (10-15 mg-ekv.) guruhlariga mansubligi aniqlandi.

Chimboy tumanida (Qamishariq, Bazatou massivlari) tarqalgan otloqi-allyuvial hamda taqirsimon otloqi tuproqlarda singdirilgan kationlar tarkibi yig'indisi 5,48-9,81 mg/ekv oralig'idaligi aniqlandi hamda singdirish qobilyati «juda past» (5-10 mg-ekv.) miqdordaligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гедройц К.К. Почвенный поглощающий комплекс. Растение и удобрение. М: Сельхозгиз, 1935. С. 78.
2. G.N.Kattayeva Orol dengizi qurigan tubi tuproq-grund qoplamlarining genetik, ekologik-meliorativ xususiyatlari (g'arbiy qismi misolida). Diss., Toshkent 2024, 96-98 b.
3. Abduraxmonov N.Yu., Sobitov O.T., Kurdashev Q.D., Mirzacho'l vohasi o'tloqi-bo'z tuproqlarning fizik-kimyoviy xossalari. // Akademik Charjav Abdiravtni tuwlganina 90 jil toliw múnásibetine baǵışlangan "Házirgi zaman ilimi hám bilimlendiriwiniń áhmiyetli mashqalaları" atamasındaǵı xalıqaralıq ilimiy-ámeliy konferenciyası. No'kis - 2023, 333-336 b.
4. Роде А.А. Система методов исследования в почвоведении. М: «Наука», Новосибирск, 1971, - С. 19-26
5. Агрохимические методы исследования почв и растений. УзПИТИ. Тошкент, 2007. 14-18 b.
6. Е.В.Аринушкина. Руководство по химическому анализу почв. Москва. 1977. -С. 277-310.
7. Методы анализа почвы и районный средней Азии. УзНИИХ, 1977
8. Bobomurodov Sh.M. , Bobonorov B.B. , Ruzmetov M.I., Ahmedov A. U.Suv toshqini yuz bergan bo'z-o'tloqi tuproqlarning mexanik tarkibi, gumus miqdori, singdirish sig'imi va

singdirilgan kationlar tarkibi. // Tuproqshunoslik va agrokimyo ilmiy jurnali. - Toshkent, 2023. - №2. – B. 6 -12.

9. G.Yuldashev., T.Abdrahmonov Tuproq kimyosi (O'quv qollanma). B 60-68.

10. Почвы Республики Каракалпакстана, Академия наук Республики Узбекистан институт почвоведения и агрохимии., T-1995, с-45.

ELEKTROTEXNIKA MASALALARINI O'RGANISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Djanizoqov Ulug'bek Abdug'oniyeovich
Jizzax politexnika instituti.
Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy matematika fanining elektrotexnika soha masalalarining tatbiqiga oid ba'zi amaliy masalalar o'rganilgan. elektrotexnika sohasidagi amaliy masalalarni yeshishda masalaning sharti, shuningdek, o'zgaruvchi miqdorlar hamda ularning o'rtasidagi matematik bog'lanishdan foydalangan holda differensial tenglamalar tuzish va ularni yechish usullari masalalarni yechish orqali bayon qilingan.

Kalit so'zlar: differensial tenglama, masala, o'zgaruvchi miqdor, proporsionallik, umumiy yechim, xususiy yechim, integral, boshlang'ich shart.

Аннотация

В данной статье исследуются некоторые практические вопросы, связанные с применением электротехнических задач высшей математики. при решении практических задач в области электротехники описывается условие задачи, а также способы создания и решения дифференциальных уравнений с использованием переменных величин и математических связей между ними путем решения задач.

Ключевые слова: дифференциальное уравнение, задача, переменная величина, пропорциональность, общее решение, частное решение, интеграл, начальное условие.

Annotation

In this article, some practical issues related to the application of electrical engineering problems of higher mathematics are studied. in solving practical problems in the field of electrical engineering, the condition of the problem, as well as the methods of creating and solving differential equations using variable quantities and mathematical connections between them, are described by solving problems.

Key words: differential equation, problem, variable quantity, proportionality, general solution, particular solution, integral, initial condition.

Zamonaviy dunyoda sodir bo'layotgan jarayonlar mutaxassislarning chuqur bilimlari va yuqori sifatini talab qiladi. Hozirgi kunda globallashuv tufayli har yili texnologiya yangilanmoqda, barcha sohada yangi bilimlar va tadqiqotlar paydo bo'lmoqda. Texnologiyani yaratish uchun odamlar hisob kitoblarga muhtoj, bu yerda hisob kitoblar differensial tenglamalarsiz to'liq bo'lmaydi. Zamonaviy dunyoda matematik modellashirishdan foydalanish bilan bog'liq statistik ma'lumotlar va amaliyotda qo'llaniladigan boshqa hodisalarga bog'liq faoliyat o'zgarib bormoqda.

Differensial tenglamalar— noma'lum funksiyalar, ularning turli tartibli hosilalari va erkli o'zgaruvchilar ishtirok etgan tenglamalardir. Differensial tenglamalar nazariyasi 17-asr oxirida differensial va integral hisobning paydo bo'lishi bilan bir vaqtda rivojlana boshlagan. Differensial tenglamalar matematikada, ayniqsa, uning tatbiqlarida juda katta ahamiyatga ega. Fizika, mexanika, iqtisodiyot, texnika va boshqa sohalarning turli masalalarini tekshirish differensial tenglamalarni yechishga olib keladi. Buni quyidagi elektrotexnika sohasiga oid amaliy masalalar yordamida qarab chiqamiz.

1-masala. Kuchlanishi - U va qarshiligi - R bo'lgan C - sig'imli kondensator zanjirga ulangan. Kondensatorni t -vaqtda ulangandagi q - zaryadini toping.

Yechish. t -vaqtdagi kondensatorning q -zaryadi va tok kuchi $J = \frac{dq}{dt}$ bo'lsin. Shu paytda zanjirga $\mathcal{E}$ -elektr yurituvchi kuch (E.YU.K.) ta'sir etadi.

Bu E.YU.K. $E = U - \frac{q}{C}$ ga teng.

Om qonuniga asosan $J = \frac{U}{R}$ ni hisobga olib, quyidagi ifodani yozamiz.

$$\frac{dq}{dt} = \frac{U - \frac{q}{C}}{R} \quad \text{yoki} \quad R \frac{dq}{dt} = U - \frac{q}{C}.$$

Bu tenglama birinchi tartibli chiziqli differensial tenglamadir. Bu tenglamani integrallab, quyidagi

umumiy yechimni hosil qilamiz. $q = CU - C_1 e^{-\frac{t}{CR}}.$

Bu yerda $C_1 = \text{const.}$ Boshlang'ich shart $t=0$ da $q=0$ dan foydalanib C_1 -ni topamiz.

$$0 = CU - C_1 e^{-\frac{0}{CR}} \quad \text{Bundan} \quad C_1 = CU.$$

$$\text{U holda xususiy yechim} \quad q = CU \left(1 - e^{-\frac{t}{CR}} \right) \quad \text{bo'ladi.}$$

2-masala. Zanjirda $U=300$ volt kuchlanish bor. Zanjirning qarshiligi $R=150$ Om. O'zinduksiya koeffitsienti $L=30$ genri. Zanjir ulanganda hosil bo'lgan J - tok kuchi qancha vaqtda o'zining eng yuqori qiymati 99% ga erishadi.

Yechish. O'z induksiyaning E.YU.K. tok kuchining ortishiga proporsional. Zanjirdagi L - o'z induksiya koeffitsienti proporsionallik koeffitsienti bo'ladi. Zanjir ulanganda unga ikkita qarama-qarshi E.YU.K. lar ta'sir etadi. Zanjirning kuchlanishi U - va o'z induksiya E.YU.K.

$$U_1 = -L \frac{dJ}{dt}.$$

Bu E.YU.K. larning algebraik yig'indisi $E = U + U_1 = U - L \frac{dJ}{dt}$ ko'rinishda bo'ladi.

Zanjirdagi J - tok kuchi Om qonuniga asosan quyidagi ko'rinishda bo'ladi. $J = \frac{E}{R}$. E.YU.K. ni

qiymatini bunga qo'yamiz. $J = \frac{U - L \frac{dJ}{dt}}{R}$ yoki $RJ = U - L \frac{dJ}{dt}$. Bu tenglamaning o'zgaruvchilarini ajratib, quyidagi ifodani hosil qilamiz. $RJdt = Udt - LdJ$ yoki

$$LdJ = (U - RJ)dt.$$

Oxirgi tenglikdan $dt = \frac{LdJ}{U - RJ}$ ifodani hosil qilamiz. Hosil qilingan ifodani integrallab, umumiy yechimni topamiz

$$t = L \int \frac{dJ}{U - RJ} = -\frac{L}{R} \ln(U - RJ) + C.$$

$t=0$ da $J=0$ shartdan $C = \text{const.}$ ni topamiz. $0 = -\frac{L}{R} \ln(U - R \cdot 0) + C,$

Bundan $C = \frac{L}{R} \ln U$. O'zgarmas C -ni qiymatini umumiy yechimga qo'yib, xususi yechimni hosil qilamiz. $t = \frac{L}{R} \ln \frac{U}{U - RJ}$.

J -ning eng yuqori qiymati $t \rightarrow \infty$ da $J = \frac{U}{R}$ bo'lgani uchun, masalaning shartiga asosan $J = 0,99 \frac{U}{R}$ bo'ladi. Bundan izlanayotgan vaqt ushbu ifodaga teng bo'ladi.

$$t = \frac{L}{R} \ln \frac{U}{U - 0,99U} = \frac{L}{R} \ln 100.$$

Bu tenglamaga $L=30$ va $R=150$ qiymatlarni qo'yamiz. $t = \frac{30}{150} \ln 100 \cong 0,92$ sek.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, differensial tenglamalar katta amaliy ahamiyatga ega. Bu atrofimizdagi dunyoga hech qanday aloqasi bo'lmagan mavhum matematika emas. Ko'pgina haqiqiy tabiiy jarayonlar differensial tenglamalar yordamida tasvirlangan. Masalan, simning tebranishlari, garmonik ossilyatorning harakati, mexanika masalalarida differensial tenglamalardan foydalanib jismning tezligi va tezlanishini topish. Differensial tenglamalar biologiya, kimyo, iqtisod va boshqa ko'plab fanlarda ham keng qo'llaniladi [1-28].

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdukadirovich, S. U., & Abduganievich, D. U. (2020). ABOUT THE ISSUES OF GEOMETRICAL INEQUALITIES AND THE METHODS OF THEIR SOLUTION. *European science*, (7 (56)), 5-10.
2. Abdukadirovich, S. U., & Abduganievich, D. U. (2021, June). ON SOME PROBLEMS OF EXTREME PROPERTIES OF THE FUNCTION AND THE APPLICATION OF THE DERIVATIVE AND METHODS FOR THEIR SOLUTION. In *Archive of Conferences* (pp. 113-117).
3. Soatov, U. A. (2018). Djonuzoqov. UA" Problems of geometry with the help of joint application of basic theorems and formulas". *Scientific-methodical journal of" Physics, Mathematics and Informatics"*,(4), 40.
4. Abdukadirovich, S. U., & Abduganievich, D. U. (2022). ABOUT THE METHODS OF SOLVING PARAMETRIC EQUATIONS. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 1(5), 1-7.
5. Abdug'aniyevich, D. U. B. (2022). PARAMETRLI LOGARIFMIK TENGLAMALARNI YECHISH USULLARIGA OID BA'ZI MASALALAR. *PEDAGOGS jurnali*, 5(1), 8-16.
6. Djonuzaqov, S. U. (2019). Irratsional tenglama va tengsizliklarni yechish metodlarining tatbiqlari haqida. *Scientific-methodical journal of" Physics, Mathematics and Informatics*, 4, 8-16.
7. Djonuzaqov, S. U. (2019). Tenglamalar sistemalarini tuzish va ularni yechishga oid ba'zi masalalar haqida. *Scientific-methodical journal of" Physics, Mathematics and Informatics*, (1.13-20).
8. Soatov, U. A. (2022). Tenglamalarni yechishning grafik usuli haqida. *Science and Education*, 3(8), 7-12.
9. Abdukadirovich, S. U., & Abduganievich, D. U. (2023). Using Real World Problems in Developing Students' Mathematical Skills. *Eurasian Journal of Physics, Chemistry and Mathematics*, 14, 10-15.
10. Abdukadirovich, S. U., & Abdug'aniyevich, D. U. B. (2022, November). ABOUT

THE METHODS OF SOLVING GEOMETRIC PROBLEMS AT THE SCHOOL LEVEL. In *E Conference Zone* (pp. 49-56).

11. Soatov, U. A. (2022). Logarfmik funksiya qatnashgan murakkab tenglamalarni yechish usullari haqida. *Science and Education*, 3(9), 16-22.

12. Abdukadirovich, S. U., & Abdug'oniyeovich, D. U. B. (2023). GEOMETRIK MASALALARNI YECHISHDA ASOSIY TUSHUNCHALARNI BIRGALIKDA QO'LLASH. *Conferencea*, 45-50.

13. Соатов, У. А., & Джанизоков, У. А. (2023). О НЕКОТОРЫХ СПОСОБАХ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ С ПАРАМЕТРАМИ. *Экономика и социум*, (1-1 (104)), 411-415.

14. Abduganievich, D. U., & Rajabovich, G. R. (2023). PARAMETRIC LINEAR EQUATIONS AND METHODS FOR THEIR SOLUTION. *Open Access Repository*, 4(2), 780-787.

15. Бердиёров, А. Ш., Джанизоков, У. А., & Арслонов, У. У. (2021). Построение периодических решений с помощью метода Простых итераций. *Экономика и социум*, (12-1 (91)), 858-864.

16. Джанизоков У.А. (2024). О ПРИЛОЖЕНИЯХ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО ИСЧИСЛЕНИЯ. *Экономика и социум*, (4-1 (119)), 851-854.

17. Djanizovqov U.A. (2024). PARAMETRLI KVADRAT TENGLAMALARNI YECHISHNING GRAFIK USULI. *Экономика и социум*, (6-1 (121)), 179-182.

18. Соатов У.А. , & Джонизаков У.А. (2024). О СОСТАВЛЕНИИ И МЕТОДАХ РЕШЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ ПРИ РЕШЕНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ. *Экономика и социум*, (2-2 (117)), 656-659.

19. Соатов У.А. , & Джонизаков У.А. (2024). О МЕТОДАХ РЕШЕНИЯ НЕЛИНЕЙНЫХ СИСТЕМ УРАВНЕНИЙ. *Экономика и социум*, (2-2 (117)), 660-664.

20. Джонизаков Улугбек Абдуганиевич, & Буриев Фазлиддин Абдужабборович. (2024). ПРИЛОЖЕНИЕ ДЛЯ ПРИБЛИЖЕННОГО ВЫЧИСЛЕНИЯ РЯДОВ. *Uzbek Scholar Journal*, 28, 68–71.

21. Djanizovqov Ulug'bek Abdug'oniyeovich, & Amonov Jonibek Suyunboyevich. (2024). JISMNING UZOQLASHISH TEZLIGINI HISOBLASHDA ANIQ INTEGRALDAN FOYDALANISH. *Uzbek Scholar Journal*, 28, 72–75.

22. Djanizovqov Ulug'bek Abdug'oniyeovich, & Asatulloev Javohir Sanjarovich. (2024). QATORLARNI ANIQ INTEGRALLARNI HISOBLASHGA TADBIQI. *Uzbek Scholar Journal*, 28, 76–79.

23. Djanizovqov, U. A., & Axmatov, J. J. (2024). ELEKTROTEXNIKA MASALALARIDA DIFFERENSIAL TENGLAMALARNING QO'LLANILISHI. *Экономика и социум*, (3-1 (118)), 114-117.

24. Джанизоков, У. А., & Гадаев, Р. Р. (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СВОЙСТВ ФУНКЦИЙ ПРИ РЕШЕНИИ НЕСТАНДАРТНЫХ ЗАДАЧ. *Экономика и социум*, (4-1 (107)), 563-567.

25. Muxtorov, S. (2023). FUNKSIYANING MONOTONLIK XOSSALARINING QO'LLANILISHI. *Research and implementation*.

CHIZIQLI ALGEBRAIK TENGLAMALAR SISTEMASINI YECHISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Gadayev Rustam Rajabovich katta o'qituvchi

Eshbo'tayev Kamron Jahongir o'g'li talaba

Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy matematika fanining chiziqli algebra sohasida muhim o'rin egallagan chiziqli tenglamalar sistemasi va uni yechish usullarini o'rganishga doir asosiy tushunchalar va ularning masalalarni yechishga tadbiqlariga oid ba'zi amaliy masalalar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: chiziqli tenglamalar sistemasi, masala, o'zgaruvchi miqdor, koeffitsient,

umumiy yechim, xususiy yechim.

Аннотация

В данной статье изучаются система линейных уравнений, занимающая важное место в области линейной алгебры высшей математики, и основные понятия обучения методам ее решения, а также некоторые практические вопросы, связанные с их применением для решения задач. .

Ключевые слова: система линейных уравнений, задача, переменная величина, коэффициент, общее решение, частное решение.

Annotation In this article, the system of linear equations, which occupies an important place in the field of linear algebra of higher mathematics, and the basic concepts of learning its solution methods, and some practical issues related to their application to solving problems are studied.

Key words: system of linear equations, problem, variable quantity, coefficient, general solution, particular solution.

$$\text{Ushbu} \quad \begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1, \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2, \\ \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n = b_m \end{cases} \quad (1)$$

ko'rinishdagi sistemaga n ta noma'lumli m ta chiziqli tenglamalar sistemasi deyiladi.

Bu yerda $a_{11}, a_{12}, \dots, a_{mn}$ haqiqiy sonlarga *sistemaning koeffitsiyentlari*, $x_1, x_2, \dots, x_n$ *noma'lumlari*, $b_1, b_2, \dots, b_m$ haqiqiy sonlarga *sistemaning ozod hadlari* deyiladi.

$$(1) \text{ sistema koeffitsiyentlaridan tuzilgan } A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \quad (2)$$

matritsaga (1) sistemaning *matritsasi* (*asosiy matritsasi*) deyiladi.

(1) sistemani

$$AX = B \quad (3)$$

matritsa tenglama ko'rinishida yozish mumkin, bu yerda

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \quad X = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix}, \quad B = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_m \end{pmatrix}. \quad (4)$$

Haqiqatdan ham

$$AX = \begin{pmatrix} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n \\ \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_m \end{pmatrix} = B.$$

(1) sistema tenglamalarini ayniyatga aylantiradigan noma'lumlarning tartiblangan $x_1^o, x_2^o, \dots, x_n^o$ qiymatlariga (1) *sistemaning yechimi* deyiladi.

Kamida bitta yechimga ega bo'lgan sistemaga ***birgalikda bo'lgan sistema***, bitta ham yechimga ega bo'lmagan sistemaga ***birgalikda bo'lmagan sistema*** deyiladi.

Birgalikda bo'lgan va yagona yechimga ega sistemaga *aniq sistema*, cheksiz ko'p yechimga ega sistemaga *aniqmas sistema* deyiladi. Aniqmas sistemaning har bir yechimi *sistemaning xususiy yechimi* deb ataladi. Barcha xususiy yechimlar to'plami *sistemaning umumiy yechimi* deyiladi.

Sistemani *tekshirish* deganda sistemaning birgalikda yoki birgalikda emasligini aniqlash va agar sistema birgalikda bo'lsa, u holda uning aniq yoki aniqmasligini tekshirish tushuniladi. Birgalikda bo'lgan sistemaning umumiy yechimini topishga *sistemani yechish* deyiladi.

Yechimlari to'plami bir xil bo'lgan, ya'ni birinchisining har bir yechimi ikkinchisining yechimi bo'ladigan, shuningdek, ikkinchisining har bir yechimi birinchisining yechimi bo'ladigan ikkita sistemaga *ekvivalent (teng kuchli) sistemalar* deyiladi.

Ushbu almashtirishlar *sistemada elementar almashtirishlar* deb yuritiladi:

- sistema istalgan ikkita tenglamasining o'rinlarini almashtirish;
- sistemaning istalgan tenglamasini noldan farqli songa ko'paytirish (bo'lish);
- sistemaning istalgan tenglamasiga nolga teng bo'lmagan songa ko'paytirilgan boshqa tenglamasini qo'shish.

(1) sistemada elementar almashtirishlar bajarilganida ekvivalent sistemalar hosil bo'ladi.

Xosmas tenglamalar sistemasini yechish

Ushbu

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1, \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2, \\ \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \\ a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn}x_n = b_n \end{cases} \quad (5)$$

n ta noma'lumli n ta chiziqli tenglamalar sistemasi berilgan bo'lsin.

Bu sistemaning

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{pmatrix} \quad (6)$$

matritsasi kvadrat matritsa bo'ladi. A matritsaning

$$\Delta = \det A = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{vmatrix} \quad (7)$$

determinantiga (5) *sistemaning determinanti* deyiladi.

Agar $\Delta = \det A \neq 0$ bo'lsa, (5) sistemaga *xosmas* (yoki *maxsusmas*) *sistema* deyiladi.

Aks holda, ya'ni $\Delta = \det A = 0$ bo'lsa, (5) sistemaga *xos* (yoki *maxsus*) *sistema* deyiladi.

Xosmas sistemalarni yechishning ikkita usulini qaraymiz.

1. Matritsalar usuli

Bu usul (5) sistemaning ushbu

$$AX = B \quad (8)$$

matritsa ko'rinishini yechishga asoslanadi.

A matritsa xosmas bo'lgani uchun A^{-1} teskarisi mavjud bo'ladi.

(8) tenglikning har ikkala tomonini A^{-1} ga chapdan ko'paytiramiz:

$$A^{-1}AX = A^{-1}B, \quad EX = A^{-1}B.$$

Bundan $X = A^{-1}B$ (9) kelib chiqadi.

(9) tenglamaga *chiziqli tenglamalar sistemasini matritsalar usuli bilan yechish formulasi* deyiladi.

$$\mathbf{1-misol.} \begin{cases} x_1 - x_2 + x_3 = 5, \\ 2x_1 + x_2 + x_3 = 6, \\ x_1 + x_2 + 2x_3 = 4 \end{cases}$$

tenglamalar sistemasini matritsalar usuli bilan yeching.

Yechilishi: Buning uchun sistema matritsasining determinantini hisoblaymiz:

$$\Delta = \begin{vmatrix} 1 & -1 & 1 \\ 2 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 2 \end{vmatrix} = 2 - 1 + 2 - 1 + 4 - 1 = 5 \neq 0.$$

Demak, sistema xosmas.

A^{-1} teskari matritsani topish uchun determinant elementlarining algebraik to'ldiruvchilarini aniqlaymiz:

$$\begin{aligned} A_{11} &= \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 2 \end{vmatrix} = 1, & A_{12} &= -\begin{vmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 2 \end{vmatrix} = -3, & A_{13} &= \begin{vmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 1 \end{vmatrix} = 1, \\ A_{21} &= -\begin{vmatrix} -1 & 1 \\ 1 & 2 \end{vmatrix} = 3, & A_{22} &= \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 2 \end{vmatrix} = 1, & A_{23} &= -\begin{vmatrix} 1 & -1 \\ 1 & 1 \end{vmatrix} = -2, \\ A_{31} &= \begin{vmatrix} -1 & 1 \\ 1 & 1 \end{vmatrix} = -2, & A_{32} &= -\begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 2 & 1 \end{vmatrix} = 1, & A_{33} &= \begin{vmatrix} 1 & -1 \\ 2 & 1 \end{vmatrix} = 3. \end{aligned}$$

U holda

$$A^{-1} = \frac{1}{5} \begin{pmatrix} 1 & 3 & -2 \\ -3 & 1 & 1 \\ 1 & -2 & 3 \end{pmatrix}.$$

Tenglamaning yechimini (9) formula bilan topamiz:

$$X = A^{-1}B = \frac{1}{5} \begin{pmatrix} 1 & 3 & -2 \\ -3 & 1 & 1 \\ 1 & -2 & 3 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 5 \\ 6 \\ 4 \end{pmatrix} = \frac{1}{5} \begin{pmatrix} 5 + 18 - 8 \\ -15 + 6 + 4 \\ 5 - 12 + 12 \end{pmatrix} = \frac{1}{5} \begin{pmatrix} 15 \\ -5 \\ 5 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 3 \\ -1 \\ 1 \end{pmatrix}.$$

Demak, $x_1 = 3$, $x_2 = -1$, $x_3 = 1$.

2. Determinantlar usuli yoki Kramer formulalari

Chiziqli tenglamalar sistemasini yechishniung bu usuli determinantlar nazariyasiga asoslanadi.

2-teorema. Agar (5) sistema xosmas bo'lsa, u holda sistema yagona yechimga ega bo'ladi va bu yechim quyidagi formulalar bilan topiladi:

$$x_1 = \frac{\Delta x_1}{\Delta}, \quad x_2 = \frac{\Delta x_2}{\Delta}, \quad \dots, \quad x_n = \frac{\Delta x_n}{\Delta}, \quad (10)$$

bu yerda $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_n$ determinantlar Δ determinantdan mos noma'lum oldidagi koeffitsiyentlarni ozod hadlar bilan almashtirish orqali hosil qilinadi.

Isboti. (5) sistemaning matritsa ko'rinishidagi yechimini, ya'ni (9) formulani quyidagi ko'rinishda yozib olamiz:

$$\begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix} = \frac{1}{\Delta} \begin{pmatrix} A_{11} & A_{21} & \dots & A_{n1} \\ A_{12} & A_{22} & \dots & A_{n2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_{1n} & A_{2n} & \dots & A_{nn} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_n \end{pmatrix}$$

yoki

$$\begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{A_{11}b_1 + A_{21}b_2 + \dots + A_{n1}b_n}{\Delta} \\ \frac{A_{12}b_1 + A_{22}b_2 + \dots + A_{n2}b_n}{\Delta} \\ \dots \\ \frac{A_{1n}b_1 + A_{2n}b_2 + \dots + A_{nn}b_n}{\Delta} \end{pmatrix}$$

Bundan

$$x_1 = \frac{A_{11}b_1 + A_{21}b_2 + \dots + A_{n1}b_n}{\Delta},$$

$$x_2 = \frac{A_{12}b_1 + A_{22}b_2 + \dots + A_{n2}b_n}{\Delta},$$

$$\dots, \dots, \dots,$$

$$x_n = \frac{A_{1n}b_1 + A_{2n}b_2 + \dots + A_{nn}b_n}{\Delta}$$

kelib chiqadi.

Ikkinchidan $A_{11}b_1 + A_{21}b_2 + \dots + A_{n1}b_n$ ifoda

$$\Delta x_1 = \begin{vmatrix} b_1 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ b_2 & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ b_n & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{vmatrix}$$

determinantning 1-ustun elementlari bo'yicha yoyilmasiga, ya'ni Δx_1 ga teng. Bunda Δx_1 determinant Δ determinantdan x_1 noma'lum oldidagi koeffitsiyentlarni ozod hadlar bilan almashtirish orqali hosil qilinadi. Demak, $x_1 = \frac{\Delta x_1}{\Delta}$.

(10) tenlikning boshqa formulalari shu kabi isbotlanadi:

$$x_2 = \frac{\Delta x_2}{\Delta}, \dots, x_n = \frac{\Delta x_n}{\Delta}.$$

$x_i = \frac{\Delta x_i}{\Delta} \quad (i = \overline{1, n})$ formulalarga *Kramer formulalari* deyiladi.

2-misol
$$\begin{cases} 2x_1 + 3x_2 + 2x_3 = 9, \\ x_1 + 2x_2 - 3x_3 = 14, \\ 3x_1 + 4x_2 + x_3 = 16 \end{cases}$$

tenglamalar sistemasini Kramer formulalari bilan yeching.

Yechilishi: Buning uchun Δ va

Δx_i , $i = 1, 2, 3$ determinantlarni hisoblaymiz:

$$\Delta = \begin{vmatrix} 2 & 3 & 2 \\ 1 & 2 & -3 \\ 3 & 4 & 1 \end{vmatrix} = -6 \neq 0, \quad \Delta x_1 = \begin{vmatrix} 9 & 3 & 2 \\ 14 & 2 & -3 \\ 16 & 4 & 1 \end{vmatrix} = -12;$$

$$\Delta x_2 = \begin{vmatrix} 2 & 9 & 2 \\ 1 & 14 & -3 \\ 3 & 16 & 1 \end{vmatrix} = -18; \quad \Delta x_3 = \begin{vmatrix} 2 & 3 & 9 \\ 1 & 2 & 14 \\ 3 & 4 & 16 \end{vmatrix} = 12$$

Kramer formulalari bilan topamiz:

$$x_1 = \frac{\Delta x_1}{\Delta} = \frac{-12}{-6} = 2, \quad x_2 = \frac{\Delta x_2}{\Delta} = \frac{-18}{-6} = 3, \quad x_3 = \frac{\Delta x_3}{\Delta} = \frac{12}{-6} = -2.$$

Shunday qilib, n noma'lumli n ta chiziqli xosmas tenglamalar sistemasini yagona yechimga ega bo'ladi va bu yechim yoki (9) matritsalar usuli bilan yoki (10) Kramer formulalari bilan topiladi.

3. Chiziqli tenglamalar sistemasini Gauss usuli bilan yechish

Oldingi bandda noma'lumlari va tenglamalarining soni teng bo'lgan xosmas chiziqli tenglamalar sistemasini yechish usullari bilan tanishdik.

Ushbu bandda n noma'lumli m ta chiziqli tenglamalar sistemasini yechishning qulay usullaridan biri bo'lgan *noma'lumlarni ketma-ket yo'qotishga* (chiqarishga) asoslangan *Gauss usulini* ko'rib chiqamiz.

n ta noma'lumli m ta chiziqli tenglamalar sistemasini berilgan bo'lsin:

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1, \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2, \\ \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n = b_m. \end{cases} \quad (11)$$

(11) sistemani Gauss usuli bilan yechish ikki bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda sistema pog'onasimon (xususiy holda, uchburchaksimon) ko'rinishga keltiriladi. Pog'onasimon sistema deyilganida

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1k}x_k + \dots + a_{1n}x_n = b_1, \\ a_{22}x_2 + \dots + a_{2k}x_k + \dots + a_{2n}x_n = b_2, \\ \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \\ a_{kk}x_k + \dots + a_{kn}x_n = b_m \end{cases}$$

ko'rinishdagi sistema tushuniladi, bu yerda $k \leq n$, $a_{ii} \neq 0$, $i = \overline{1, k}$.

Ikkinchi bosqichda noma'lumlar pog'onasimon sistemadan ketma-ket topiladi.

1-bosqich. Sistemada quyidagi almashtirishlarni bajaramiz: birinchi tenglamaning chap va o'ng tomonini $a_{11} \neq 0$ ga (agar $a_{11} = 0$ bo'lsa, u holda bu tenglama sistemaning x_1 noma'lum oldidagi koeffitsiyenti nolga teng bo'lmagan tenglamasi bilan almashtiriladi) bo'lamiz. Keyin hosil qilingan tenglamani $(-a_{i1})$ ga ko'paytirib, i - tenglamaga qo'shamiz. Bunda sistema tenglamalarining ikkinchisidan boshlab x_1 qatnashgan hadlar yo'qotiladi va (9) sistema quyidagi ko'rinishga keltiriladi:

$$\begin{cases} x_1 + a_{12}^{(1)}x_2 + a_{13}^{(1)}x_3 + \dots + a_{1n}^{(1)}x_n = b_1^{(1)}, \\ a_{22}^{(1)}x_2 + a_{23}^{(1)}x_3 + \dots + a_{2n}^{(1)}x_n = b_2^{(1)}, \\ \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \quad \dots \\ a_{m2}^{(1)}x_2 + a_{m3}^{(1)}x_3 + \dots + a_{mn}^{(1)}x_n = b_m^{(1)}, \end{cases}$$

bu yerda $a_{ij}^{(1)}, b_i^{(1)} (i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n})$ – sistemaning birinchi almashtirishlardan keyin hosil qilingan koeffitsiyentlari va ozod hadlari.

Sistemada x_1 noma'lum oldidagi koeffitsiyenti birga teng bo'lgan tenglama bor bo'lsa, bu tenglamani birinchi yozish orqali hisoblashlar osonlashtirilishi mumkin.

Shu kabi $a_{22}^{(1)} \neq 0$ deb, sistemaning uchinchi tenglamasidan boshlab x_2 noma'lumni yo'qotamiz va bu jarayonni mumkin bo'lguniga qadar davom ettiramiz.

Bu bosqichda, agar:

- $0 = 0$ ko'rinishdagi tengliklar paydo bo'lsa, u holda bu tengliklar tashlab yuboriladi.

- $0 = b_i^{(k)} (b_i^{(k)} \neq 0)$ ko'rinishdagi tengliklar paydo bo'lsa, u holda jarayon to'xtatiladi, chunki berilgan sistema birgalikda bo'lmaydi.

2-bosqich. Pog'onasimon sistemani yechamiz. Pog'onasimon sistemada k tenglamalar soni n noma'lumlar soniga teng yoki no'malumlar sonidan kichik bo'lishi mumkin. Shu sababli bu sistema yagona yoki cheksiz ko'p ychimga ega bo'lishi mumkin.

Agar sistema uchburchaksimon ko'rinishga kelsa, ya'ni $k = n$ bo'lsa, sistema yagona yechimga ega bo'ladi. Agar sistema trapetsiyasimon ko'rinishga kelsa, ya'ni $k < n$ bo'lsa, sistema cheksiz ko'p yechimga ega bo'ladi.

3-misol.

$$\begin{cases} 2x_1 - 4x_2 - x_3 = -2, \\ 3x_1 + x_2 - 2x_3 = -11, \\ x_1 - 2x_2 + 4x_3 = 8 \end{cases}$$

tenglamalar sistemasini Gauss usuli bilan yeching.

Yechilishi: Buning uchun sistemada quyidagi almashtirishlarni bajaramiz:

- birinchi va uchinchi tenglamalarning o'rinlarini almashtiramiz;
- (-3) ga ko'paytirilgan birinchi tenglamani ikkinchi tenglamaga va (-2) ga ko'paytirilgan birinchi tenglamani uchinchi tenglamaga hadma-had qo'shamiz;
- ikkinchi va uchinchi tenglama hadlarini mos ravishda 7 ga va (-9) ga bo'lamiz
- x_3 ning qiymatini birinchi va ikkinchi tenglamalarga qo'yamiz; ikkinchi tenglamadan x_2 ni topib, uning qiymatini birinchi tenglamaga qo'yamiz;
- sistemaning yechimlarini x_1, x_2, x_3 ketma-ketlikda yozamiz.

$$\begin{aligned} &\begin{cases} 2x_1 - 4x_2 - x_3 = -2, \\ 3x_1 + x_2 - 2x_3 = -11, \\ x_1 - 2x_2 + 4x_3 = 8 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_1 - 2x_2 + 4x_3 = 8, \\ 3x_1 + x_2 - 2x_3 = -11, \\ 2x_1 - 4x_2 - x_3 = -2 \end{cases} \\ &\Rightarrow \begin{cases} x_1 - 2x_2 + 4x_3 = 8, \\ 7x_2 - 14x_3 = -35, \\ -9x_3 = -18 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_1 - 2x_2 + 4x_3 = 8, \\ x_2 - 2x_3 = -5, \\ x_3 = 2 \end{cases} \end{aligned}$$

$$\Rightarrow \begin{cases} x_3 = 2, \\ x_2 - 2 \cdot 2 = -5, \\ x_1 - 2x_2 + 4 \cdot 2 = 8 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_3 = 2, \\ x_2 = -1, \\ x_1 - 2 \cdot (-1) = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_1 = -2, \\ x_2 = -1, \\ x_3 = 2. \end{cases}$$

Xosmas tenglamalar sistemasini Gauss usuli bilan yechishda bu usulning boshqa bir turi **Jordan-Gauss usuli** qo'llaniladi. Bu usulda kengaytirilgan $(A|B)$ matritsa ustida elementar almashtirishlar bajariladi va A matritsa o'rnida E matritsa hosil qilinadi, ya'ni u $(E|X)$ ko'rinishga keltiriladi. Bunda oxirgi kengaytirilgan matritsadagi X matritsa chiziqli tenglamalar sistemasining yechimi bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xurramov Sh.R. Oliy matematika. T.: "Tafakkur", 1-jild 2018 yil.
2. Д.Т. Писменный. Конспект лекций по высшей математике. Полный курс. М.: Айрис Пресс, 2009.
3. Джанизоков У.А. (2024). О ПРИЛОЖЕНИЯХ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО ИСЧИСЛЕНИЯ. Экономика и социум, (4-1 (119)), 851-854.
4. Djanizov U.A. (2024). PARAMETRLI KVADRAT TENGLAMALARNI YECHISHNING GRAFIK USULI. Экономика и социум, (6-1 (121)), 179-182.
5. Соатов У.А. , & Джонизаков У.А. (2024). О СОСТАВЛЕНИИ И МЕТОДАХ РЕШЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ ПРИ РЕШЕНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ. Экономика и социум, (2-2 (117)), 656-659.
6. Соатов У.А. , & Джонизаков У.А. (2024). О МЕТОДАХ РЕШЕНИЯ НЕЛИНЕЙНЫХ СИСТЕМ УРАВНЕНИЙ. Экономика и социум, (2-2 (117)), 660-664.
7. Джонизаков Улугбек Абдуганиевич, & Буриев Фазлиддин Абдужабборович. (2024). ПРИЛОЖЕНИЕ ДЛЯ ПРИБЛИЖЕННОГО ВЫЧИСЛЕНИЯ РЯДОВ. *Uzbek Scholar Journal*, 28, 68–71.
8. Djanizov Ulug'bek Abdug'oniyeovich, & Amonov Jonibek Suyunboyevich. (2024). JISMNING UZOQLASHISH TEZLIGINI HISOBLASHDA ANIQ INTEGRALDAN FOYDALANISH. *Uzbek Scholar Journal*, 28, 72–75.
9. Djanizov Ulug'bek Abdug'oniyeovich, & Asatulloev Javohir Sanjarovich. (2024). QATORLARNI ANIQ INTEGRALLARNI HISOBLASHGA TADBIQI. *Uzbek Scholar Journal*, 28, 76–79.
10. Djanizov, U. A., & Axmatov, J. J. (2024). ELEKTROTEKHNIKA MASALALARIDA DIFFERENSIAL TENGLAMALARNING QO'LLANILISHI. Экономика и социум, (3-1 (118)), 114-117.
11. Джанизоков, У. А., & Гадаев, Р. Р. (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СВОЙСТВ ФУНКЦИЙ ПРИ РЕШЕНИИ НЕСТАНДАРТНЫХ ЗАДАЧ. Экономика и социум, (4-1 (107)), 563-567.
12. Muxtorov, S. (2023). FUNKSIYANING MONOTONLIK XOSSALARINING QO'LLANILISHI. *Research and implementation*.
13. Соатов, У. А., & Джанизоков, У. А. (2023). О НЕКОТОРЫХ СПОСОБАХ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ С ПАРАМЕТРАМИ. Экономика и социум, (1-1 (104)), 411-415.
14. Abduganievich, D. U., & Rajabovich, G. R. (2023). PARAMETRIC LINEAR EQUATIONS AND METHODS FOR THEIR SOLUTION. *Open Access Repository*, 4(2)

INDIKATOR – SAPROB SUV O‘TLARI AHAMIYATI

Ismatova Zulayxo Asadovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD

Kamolova Shohsanam Nuriddinovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti doktoranti

Annotatsiya.

Indikator – saprob suvo‘tlari turlari suvni ortiqcha biogen va mineral elementlardan tozalash xususiyatiga ega bo‘lib, ularning turiga qarab, ba’zi indikator saprob turlar iflos suvlarda, ayrimlari esa faqat toza suvlarda yashash xususiyatiga ega. Ularning suvdagi organik moddalarga nisbatan indikatorlik xususiyatiga qarab, suvning tozalik ko‘rsatkichini aniqlash mumkin.

Kalit so‘zlar. Suvo‘tlari, suvining ifloslanishi, suv havzalari, indikator – saprob suvo‘tlari, tahlil

Аннотация

Индикаторно-сапробные виды водорослей обладают свойством очищать воду от избытка биогенных и минеральных элементов, и в зависимости от их вида одни индикаторно- сапробные виды обитают в грязных водах, а некоторые - только в чистых водах. Определить показатель чистоты воды можно в зависимости от их индикаторных свойств по отношению к органическим веществам в воде.

Ключевые слова. Водоросли, загрязнение воды, водоемы, индикаторно - сапробные водоросли, анализ.

Annotation.

Indicator- saprobnye species of algae have the property to clean water from excess nutrients and mineral elements, and depending on their species, some indicator- saprobnye species live in dirty waters, and some - only in clean waters. Water purity can be determined depending on their indicator properties relative to organic matter in water.

Keywords. Algae, water pollution, ponds, indicator saprobnye algae, analysis.

Har qanday o‘simlik muayyan bir muhitda – o‘ziga xos ekologik sharoitlarda o‘sadi va o‘zlari o‘sadigan muhit sharoitlari haqida ma‘lumotlar beradi. Bugungi kunda dunyoda suv resurslarini muhofaza qilish, suv havzalari barqarorligini ta‘minlash va ayniqsa, suv havzalari tabiiy florasini saqlab qolish, ulardan strategik obyekt sifatida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Butun dunyo bo‘yicha 72 000 dan ortiq suvo‘tlar turlari ma‘lum bo‘lib, ulardan faqatgina 38% I tarqalish xususiyatlari aniqlangan xalos. Shu o‘rinda suv havzalari, ayniqsa, xalq xo‘jaligi bilan bog‘liq suniiy suv havzalari algaflorasining hozirgi holati va kelajakdagi holatini baholash va uni amaliy tadbir etish asosiy dolzarb muammolardan biridir. Respublikamiz sanoatini ifloslantiruvchi asosiy manbalar – zavod va fabrikalar, tog‘ – kon sanoati, kommunal xo‘jalik, transport vositalari va qishloq xo‘jaligidir. Suv havzalarining ifloslanishiga sanoat va kommunal xo‘jalik chiqindi suvlaridan tashqari daryolar, ko‘llar, suniiy havzalari ham katta ta‘sir ko‘rsatishini Jizzax viloyati baliqchilik xo‘jaliklari misolida ko‘rishimiz mumkin. Chunki, daryo suvlari dalalardagi tuzlarni, ekinlarga solingan va sepilgan har xil ximikatlarning eritmasini suv havzalariga olib keladi. Bu holat esa suniiy suv havzalari suvining ifloslanishini suvda yashovchi hayvonlarning va suvo‘tlarining rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu muammoni o‘rganish maqsadida biz Jizzax viloyati baliqchilik xo‘jaliklari algaflorasini o‘rganmoqdamiz. Shu o‘rinda suniiy suv havzalari algaflorasi tarkibi, ifloslanish darajasini baholash O‘zbekiston sharoitida suv havzalari algaflorasi taksonomik tarkibining shakllanishida to‘yintiruvchi suv manbalarining ahamiyatini ilmiy asoslash va amaliyotga joriy etish bugungi kunning dolzarb masalalaridir

Aslida ko‘k-yashil suvo‘tlar chuchuksuv dengizlarda tarqalgan ohaktosh, marmar, qoyalar ustiga birikib o‘sadi. Ular o‘zidan organik kislota ishlab chiqarib ohaktoshlarni eritib ingichka kanal hosil qiladi, kanalchaga o‘simliklar o‘rnashib oladi. Suvo‘tlar o‘zidan kalsiy karbonat ishlab chiqarib ohaktosh hosil qiladi. Suv havzasining ifloslanish darajasi shu suvda bor bo‘lgan organik birikmalarning miqdoriga va ularning tabiatiga bog‘liq. Bu bog‘lanish shundan iboratki, ifloslanishning har qaysi darajasiga biror maxsus turdagi organizmlarning rivojlanishi munosib

keladi. Tarkibida ma'lum miqdor organik moddalari bor biror ifloslanish darajasidagi muhitda organizmlarning rivojlanish xususiyati ayni organizmning saprobligi deb ataladi. Suv havzasining ifloslik darajasi ayni muhitda ma'lum saproblidagi yashovchi organizmning saprobligi bilan tasvirlanadi. Ifloslanish darajasiga qarab, turlarini aniqlash muhim hisoblanadi

Baliqchilik hovuzlaridagi inson faoliyati ta'siri natijasida organik moddalarning ko'p miqdorda to'planishi ko'k-yashil suv o'tlarining o'ta darajada ko'payib ketishiga va suvning gullashiga olib kelgan. Ushbu holat hovuzlar ekosistemasiga kuchli darajada salbiy ta'sir etishi mumkin ya'ni tungi va kunduzgi vaqtlarda kislorod miqdorining keskin farq qilishi, suv tubidagi organikaning chirishidan metan, vodorod sulfid va boshqa zaharli gazlarning ajralib chiqishi mumkin.

2021-2024 yillar mobaynida Jizzax viloyatidagi Sh.Rashidov tumani "Qanoat", Zafarobod tumani, Arnasoy tumani "Bo'ron savdo" baliqchilik xo'jaligi, Baxmal tumani "Baxmal faunasi" baliqchilik xo'jaligi, Zomin tumani kabi baliqchilik xo'jaliklarida olib borilgan algologik tadqiqotlarimiz natijasida 2 sinf, 3 tartib, 7 oila, 11 turkum 41 ta tur va tur xillarining borligi o'rganildi (1-jadval).

Chroocophyceae sinfi 5 ta oila 7 ta turkum 19 tur va tur xillaridan tashkil topgan. *Hormogoniophyceae* sinfi 22 ta tur va tur xillaridan iborat bo'lib, 2 ta oila 4 ta turkumni o'z ichiga oladi. Tartiblar ichida *Oscillatoriales* Elenk. tartibi, oilalar ichida *Oscillatoriaceae* (Kirchn.) Elenk. oilasi, turkumlar ichida *Oscillatoria* Vauch. turkumi tur va tur xillariga boyligi bilan ajralib turadi. Keying o'rinlarni *Merismopedia* (Meyen.) Elenk. emend., *Aphanothece* (Naeg.) Elenk. emend., *Gloeocapsa* (Kuetz.) Hollerb. emend. turkumlari egallaydi.

Oscillatoria Vauch. turkumi 16 tur va turlari soni bilan yetakchilik qiladi. *Synechococcus* Naeg., *Coelosphaerium* (Nag.) Elenk. sensu novo mut., *Scytonema* Ag. turkumlarining bittadan turlari borligi aniqlandi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki olib borilgan ilmiy tekshirish tahlillarimiz natijasida Jizzax viloyatidagi tadqiqot ishlari olib borilgan Sh.Rashidov tumani "Qanoat", Zafarobod tumani, Arnasoy tumani "Bo'ron savdo" baliqchilik xo'jaligi, Baxmal tumani "Baxmal faunasi" baliqchilik xo'jaligi, Zomin tumani kabi baliqchilik xo'jaliklarida olib borilgan algologik tadqiqotlarimiz natijasida ko'k-yashil suv o'tlarining 2 sinf, 3 tartib, 7 oila, 11 turkum 41 ta tur va tur xillarining borligi o'rganildi. *Synechococcus* Naeg., *Coelosphaerium* (Nag.) Elenk. sensu novo mut., *Scytonema* Ag. turkumlarining bittadan turlari uchrashi va *Oscillatoria* Vauch. turkumi 16 tur va turlari soni bilan yetakchilik qilishi aniqlandi.

Demak, tabiatdagi suv havzalarining o'rni insonlar hayotida muhim ahamiyatga egaligini his qilgan holda ularni toza saqlash nihoyatda muximdir. Uni toza saqlashga har bir kishi o'z hissasini qo'shmog'i, buning uchun esa, farzandlarimizni yoshligidanoq tabiatni sevishtirishni va uni toza va sof holatda saqlash zarurligini, atrof muhitning, suvning ifloslanishi o'zimiz uchun salbiy holatlarga olib kelishini tushuntirib borishlik lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammedov M.M., Mirzahalilov M.M. Baliqchilik hovuzlaridagi ba'zi tabiiy ozuqalarning gidrobiologik tahlili. Ijodkor o'qituvchi jurnali. 24-son, 2022.
2. Ismatova Z.A. Development of the Algae Flora of the Middle Sangzor River under the Influence of Environmental Factors. Journal of Geography and natural Resources. DOI: <https://doi.org/10.37547/jgnr-01-03>
3. Ismatova Z.A. Floristic and systematic analysis of the composition of algoflora of the Sangzar River. International Journal of Advanced Science and Technology, Vol. 29, No. 8. 2020. pp.3449-3453.
4. Ismatova Z.A. Systematic analysis of indicator saporbine species of alcohols of the Sangzar river. The Tenth European Conference on Biology and Medical Sciences. European Science Review. – Vienna, 2018. – №3-4. – P. 39-42.
5. Ismatova Z.A. Seasonal development of aquatic of the class Chlorophyta and their distribution on the current of the river Sangzar. The Tenth International Conference on Biology and Medical Sciences. 5th June 2016. Austria, Vienna. –P. 86-90.

6. Tojibayev Sh.T., Naraliyeva N.M. Botanika: Tuban o'simliklar. "Namangan" nashriyoti. 2016. 362 -b.

FIZIKANING DOLZARB MUAMMOLARI

Mamatova Go'zaloy Jo'ramirzayevna

Andijon davlat pedagogika instituti

Xatamova Adolatxon

201-guruh talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada fizikaning dolzarb va yig'ilgan muammolari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kvant mexanikasi, energiya, nazariya, gravitatsion to'lqinlar.

Fizikaning ba'zi dolzarb muammolarini shunchaki e'tiborsiz qoldirmasdan ularga yechim topish lozim. Masalan nazariya va tajribalar bilan bog'liq savollar. Umuman olganda fizika doimo rivojlanib borayotgan soha bo'lib yangi kashfiyotlar va nazariyalar bilan to'ldirilmoqda. Olimlarning fikrlari ko'pincha tajribalar va matematik modellar asosida shakllanadi. Olimlar koinot, energiya va moddani chuqurroq tushunishga intilishmoqda. Kvant mexanikasi va klassik fizika o'rtasidagi muammolar, Dark matter (qorong'u moddalar), dark energy (qorong'u energiya), birlashtirilgan nazariya, kvantni hisoblash, gravitatsion to'lqinlar shu muammolar ayni paytda ham muammo sifatida qolmoqda.

1. Kvant mexanikasi va klassik fizika o'rtasidagi muammolar: Bu fizikaning mikroskopik darajadagi (masalan, atomlar va molekulalar) hatti harakatlarini o'rganadigan bo'lim. U yerda narsalar klassik fizika kabi ishlamaydi: misol uchun, bir vaqtning o'zida bir necha holatda bo'lishi mumkin. Kvant mexanikasi va klassik mexanika o'rtasidagi tafovutlar, masalan, kvant holatining superpozitsiyasi va o'lchov jarayonlari.

2. Dark matter (qorong'u moddalar): Koinotning ko'p qismi qorong'u moddalardan tashkil topgan bo'lib, ularni to'g'ridan to'g'ri kuzatish mumkin emas. Ularning tabiati va xususiyatlarini aniqlash dolzarb muammo masala hisoblanadi.

3. Dark energy (qorong'u energiya): Koinotning kengayishini tezlashtirayotgan energiya turi. Uning mavjudligi va tabiati haqida hali ham aniq ma'lumotlar yo'q va bu ilm fan uchun muhim savol bo'lib qolmoqda.

4. Birlashtirilgan nazariya: Fizikada ikkita asosiy kuch - gravitatsiya va kvant kuchlarini birlashtiradigan nazariya. Hozirgi kunda bu masala ham hal qilinmagan.

5. Kvantni hisoblash: Kvant mexanikasiga asoslangan kompyuterlar. Ular an'anaviy kompyuterlardan ancha tez va samarali ishlash imkoniyatiga ega.

Ushbu masalalarni hal qilish uchun fizika sohasida turli nazariyalar va eksperimentlar ishlab chiqilgan. Har ikki nazariyani birlashtirishga harakatlar, masalan, kvant maydon nazariya orqali amalga oshiriladi. Qorong'u moddalar muammosi ham ochiq qolmoqda va yangi kashfiyotlar kutilmoqda. Qorong'u energiya muammosi hozirgi ilmiy tadqiqotlarning faol masalasi bo'lib, uning yechimi koinotimizni yanada chuqurroq tushunishga olib kelishi mumkin. Kvantni hisoblash muammosi ham qorong'u moddalar va energiyalar kabi yangi yechimlarni kutmoqda.

Xulosa. Bu masalalar uchun turli yondashuvlar mavjud: yangi nazariyalar ishlab chiqish, mavjud bilimlarni qayta ko'rib chiqish yoki eksperimental usullarni kengaytirish kerak. Ammo, ba'zi masalalar, masalan, koinotning tabiati yoki ongning mohiyati kabi, cheklangan bilimlar va tushunchalar bilan bog'liq. Natijada javobi yo'q muammolar bizning bilim chegaralarimizni kengaytirishga, yangiliklar kiritishga va chuqurroq fikrlashga undaydi. Ular ilm-fan sohalarida doimiy ravishda izlanish va tadqiqotlarni talab qiladi. Ushbu muammolarni hal qilish orqali insoniyat yangi bilimlar, texnologiyalar va barqaror rivojlanishga erishishi mumkin. Fiziklarning izlanishlari va innovatsiyalari kelajakda bizning hayotimizga katta ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маматкулов, Б. Х. Физика фани маърузаларида ахборот технологияларидан фойдаланиш. Физика фанининг техника соҳасидаги тутган ўрни, 356.

2. Mamatkulov, B. X. (2022). Development of electronic learning materials in the course of general physics. Экономика и социум, (5-1 (96)), 101-104.
3. Juraeva, N. M. (2022). The role of physics clubs in the development of creativity. Экономика и социум, (6-1 (97)), 130-133.
4. Mustafakulov, A. A., & Akhmadjonova, U. T. (2022). Methodology of organization of independent work of external department students in distance education. Экономика и социум, (5-1 (96)), 141-144.
5. Qulboyev, Z. (2021). Olamni o'rganishda va texnikaning rivojlanishida mexanikaning ahamiyati. Academic research in educational sciences, 2(9), 366-b

MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISH JARAYONIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Pirimqulova Nafisa Maratovna
Jizzax Sambhram universiteti NTM
Annotatsiya

Ushbu maqola umumta'lim maktablari o'quvchilari va oliy ta'lim talabalaridagi mantiqiy fikrlash jarayonini rivojlantirishga qaratilgan. Bunda mantiq ustida olib borilgan ba'zi tadqiqot natijalari keltirilgan. O'quvchilarga qachon va qanday qilib mantiqni o'rgatish masalalari qo'yilgan va ushbu masalalar yechimlari berilgan. Mantiqni rivojlantiruvchi faoliyatlar va kundalik hayotimizdagi mantiq ko'rinshlariga izoh berilgan.

Kalit so'zlar: Mantiq, mantiqiy fikrlash, matematika, ta'lim, izchil fikrlash tarzi, abstraksiya, ijtimoiylashish, ijodiy fikrlash, norasmiy mantiq, rasmiy mantiq, simvolik mantiq, matematik mantiq.

Аннотация

Данная статья направлена на развитие процесса логического мышления у учащихся средних школ и студентов высших учебных заведений. Вот некоторые результаты исследований по логике. Представлены вопросы о том, когда и как преподавать учащимся логику, и даны решения этих вопросов. Объясняются занятия, развивающие логику и появление логики в нашей повседневной жизни.

Ключевые слова: Логика, логическое мышление, математика, образование, последовательное мышление, абстракция, социализация, творческое мышление, неформальная логика, формальная логика, символическая логика, математическая логика.

Annotation

This article is aimed at developing the process of logical thinking in secondary school students and students of higher education. Here are some results of research on logic. Questions about when and how to teach logic to students are presented, and solutions to these questions are given. Activities that develop logic and the appearance of logic in our daily life are explained.

Key words: Logic, logical thinking, mathematics, education, consistent thinking, abstraction, socialization, creative thinking, informal logic, formal logic, symbolic logic, mathematical logic.

Mantiqiy fikrlash — bu mantiq qoidalariga asoslangan tizimli va aniq fikrlash jarayonidir. Bu jarayon faktlar va dalillarga asoslanib xulosalar chiqarishni, mantiqiy bog'lanishlar va sabab-natija munosabatlarini aniqlashni o'z ichiga oladi. Mantiqiy fikrlashda inson muammolarni hal qilish uchun qoidalar va prinsiplarni qo'llaydi, mavhumlikdan saqlanib, aniq va tushunarli xulosalarga erishishga harakat qiladi. Bu ko'nikma turli sohalarda, jumladan matematika, huquq va kundalik hayotda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, u insoniyatning umumiy intellektual rivojlanishi va bilimlarning kengayishi uchun asosiy omillardan biridir.

Davlat darajasida yuzaga keladigan turli xil muammolarni hal qilishda mantiqiy fikrlash muhim. Masalan, ijtimoiy muammolar, iqtisodiy inqirozlar, ekologik muammolar va boshqa masalalarni tizimli va dalillarga asoslangan holda mantiq yordamida hal qilinadi. Ilm-fan sohasida ham mantiqiy fikrlash katta rol o'ynaydi, chunki u nazariyalarni sinash va dalillar asosida xulosalar chiqarish imkonini beradi. Shu sababli, davlat ta'lim va ilm-fan sohasini rivojlantirishda mantiqiy

fikrlashni rag'batlantirishi lozim. Bu jamiyatning umumiy intellektual salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Mantiq va mantiqiy fikrlash oliy ta'lim va umumta'lim maktablardagi ko'pgina fanlarda muhim rol o'ynaydi. Bunga misol sifatida Slovakiya universitetlarida o'tkazilgan mantiq va mantiqiy fikrlashga doir tadqiqotni natijalarini keltirsak bo'ladi. Bunda, 15 ta universitet talabalaridan 1429 kishi ishtirok etgan va ma'lumotlari baholangan. Standartlashtirilmagan bilim testi mantiqning tanlangan elementlaridan tuzilgan 15 ta topshiriqdan iborat edi. Qatnashchilarning jinsi, yoshi, o'rta maktabni tugatish imtihonlari turi va ota-onalarning eng yuqori ta'lim darajasi bo'yicha o'rtacha natijalarda sezilarli farqlar aniqlandi.

Tadqiqotchilar talabalarining test natijalarini talabalarining ta'lim sohalarini bo'yicha taqqosladilar. O'rtacha hisobda matematika-informatika yo'nalishi talabarlari 67,4%, ya'ni eng yuqori, muhandislik 61%, iqtisod 57,9% va gumanitar fanlar 54,7% muvaffaqiyatga erishdilar.

Bundan ko'rinib turibdiki mantiq vositalari, ularning elementlari yoki qismlari deyarli barcha fanlarda, tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar, iqtisod va huquq sohalarida qo'llaniladi. Mantiq aniq va izchil tafakkur ilmi bo'lib, bu fansiz hech bir fanning uddasidan chiqib bo'lmaydi va o'z takliflarini bayon qilish va isbotlashda barcha fanlar reja yoki instinkt bilan, mantiqiy qadamlar qo'yadi va mantiq qoidalarini qo'llaydi.

Har bir davrdagi akademik tadqiqotda mantiqni o'rganish va undan foydalanish fundamental ahamiyatga ega bo'lgan. Tadqiqot intizomi sifatida mantiq 20-asrning birinchi yarmida o'zining eng katta rivojlanish bosqichini ko'rsatdi, ammo tadqiqotlardagi barcha yutuqlar bilan solishtirganda uning nisbiy ahamiyati kamaydi. Buning sababi nimada? Ma'lumotlariga ko'ra, buning sababi ixtisoslashuv, tabaqalashuv va haddan tashqari ko'p o'rganishdir. Ushbu hodisa tufayli talabalarga universitet mantiqni fan sifatida taklif qilsa ham, uni tan olishdan qochishadi. Xo'sh, unda mantiqni qanday qilib rivojlantirish mumkin va qachon uni o'rganishni boshlash kerak?

Mantiqni o'rganishni qachon boshlash kerak? Ta'limga qiziqqan ota-onalar va o'qituvchilarning mantiqqa oid eng ko'p so'raladigan savollaridan biri bu: "O'quvchimga qachon mantiqni o'rgatishni boshlashim kerak?"

Albatta, javob: "U tayyor bo'lganda". Bu odatda yettinchi-to'qqizinchi sinf o'quvchilari o'rtasidagi sodir bo'ladigan jarayondir. Aynan shu yoshda ko'plab bolalar narsalarning sabablarini jiddiy o'rganishni boshlaydilar. Ular konkretlik bilan qanoatlanmaydi, balki mavhum g'oyalarni tushuna boshlaydi va qadrlay boshlaydi.

Bolalar hozirgi vaqtda mantiqqa oid g'oyalar bilan mutlaqo notanish emas, ular matematikada allaqachon duch kelishgan. Ammo matematika miqdoriy munosabatlar sohasida abstraksiya bilan shug'ullansa, mantiq sifat munosabatlari doirasidagi abstraksiya bilan shug'ullanadi. Matematika ham, mantiq ham abstraksiya bilan shug'ullanadi, lekin matematika buni miqdorlar bilan bajaradi; mantiq (hech bo'lmaganda an'anaviy shaklda) buni til bilan bajaradi.

Mantiqiy va izchil fikrlash tarzi turli yo'nalishdagi o'quvchilar uchun zarurdir. Chunki u turli xil kelib chiqadigan (ijtimoiy, gumanitar, texnik, tabiiy) hodisalarni o'rganish uchun zarur bo'lib, shaxsiy fazilatlarini, o'ziga va atrof-muhitga tanqidiy munosabatni rivojlantirishga yordam beradi. U o'quvchida o'rganilayotgan hodisaning asosiy elementlarini aniqlash asosida keng ko'lamli gipotezalar, innovatsion g'oyalar va muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. Shuning uchun ham o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish matematika o'qitish nazariyasi va amaliyotining hamisha diqqat markazida bo'lib kelgan.

Mantiqni qanday qilib rivojlantirish kerak? Deyarli hamma mahorat singari, mantiq ham to'g'ri mashqlar va faoliyatlar orqali yaxshilanishi va rivojlanishi mumkin. Ulardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz:

- Ijtimoiylashish, boshqacha qilib aytganda, yangi munosabatlar o'rnatish sizning nuqtai - nazaringizni kengaytiradi. Shu tarzda, vaziyat va fikrlarga turli tomonlardan yondashish qobiliyati bilan ko'proq va ko'proq mantiqiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishingiz mumkin.

- Miyamizning chap yarim shari mantiqiy fikrlash uchun mas'ul bo'lsa-da, asosan miyamizning o'ng yarim shari tomonidan boshqariladigan ijodiy faoliyat mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Shuning uchun, bolalaringizni tasavvur o'yinlarini o'ynash, rasm chizish, bo'yash, yozish va musiqa chalish kabi ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishga undash lozim. Bundan tashqari, bu vazifalar ijodkorlikni talab qilganligi sababli, ijodiy fikrlash bolalarga maktabda yaxshiroq bo'lishga yordam beradigan qobiliyatlarini tabiiy ravishda rivojlantiradi.
- Mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirishning eng yaxshi usullaridan biri bu odatda haqiqat sifatida qabul qilgan narsalar haqida savollar berishdir. Bunday savollarni berishni odat qilish sizga vaziyatlarni to'liqroq ko'rishga yordam beradi va vaziyatlarga mantiqiy va ijodiy yondashish imkonini beradi.

Misol uchun: Ota-onalar: "Havo sovuq, chunki ..."

Bola: "... qor / qish / yomg'ir yog'moqda."

- Sirli kitoblar va hikoyalarni o'qish orqali ham mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishingiz mumkin.
- Aqliy o'yinlar va topishmoqlar kabi boshqotirma o'yinlari har doim qiziqarli mashg'ulotlardir. Biroq, bu mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradigan faoliyatlar eng aktivlaridandir

Haddan tashqari stress mantiqiy fikrlashning eng yomon dushmanlaridan biridir. Lekin ishonib bo'lmasada, ko'pchilik bolalar kattalarga qaraganda ko'proq stressni boshdan kechirishadi.

Bolalar stress holatini boshqara olsa, ular diqqatni jamlash va mantiqiy qarorlar qabul qilishda qiynalmaydilar. Va stressni boshqarishning eng yaxshi usullaridan biri bu ongni mashqlaridir.

Kundalik hayotimizda mantiq bir necha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: **Norasmiy mantiq** - biz odatda kundalik fikrlash jarayonlari uchun foydalanadigan mantiq. Bu sizning boshqalar bilan shaxsiy muloqotda olib boradigan mulohazalar va dalillardir va ular faktlarga asoslanmagan, balki sub'yektivdir.

Masalan: Oybek ishga ketayotganda narvon ostidan o'tdi. Oybek bugun ishdan haydaldi.

Xulosa: Narvon ostidan o'tish - omadsizlik.

Izoh: Bu xurofotga asoslangan taxmin. Bu faktga asoslangan mantiqqa ega emas.

Rasmiy mantiq deduktiv fikrlashni talab qiladi va fikrlar faktlarga asoslangan bo'lishi kerak va ular rasmiy xulosaga olib kelishi kerak.

Masalan: Velosipedlarda ikkita g'ildirak bor. Jasur velosipedda ketmoqda.

Xulosa: Jasur ikkita g'ildirak orqali ketmoqda.

Izoh: Xulosa faktlarga asoslangan, shuning uchun xulosa haqiqatdir.

Simvolik mantiq, nomidan kelib chiqqan holda, belgilarning bir-biri bilan bog'liqligiga e'tibor qaratadi. Matematik jarayon orqali xulosalarning to'g'riligini tekshirish imkoniyatiga ega bo'lish uchun mulohazalarni belgilaydi.

Masalan:

A – Agar barcha sutemizuvchilar bolalarini sut bilan boqsa,

B – Agar barcha itlar bolalarini sut bilan boqsa,

C – Barcha itlar sutemizuvchilardir.

Xulosa: $A \wedge B \Rightarrow C$

Izoh: A va B mulohazalardan C xulosaga kelinadi.

Matematik mantiq. O'z-o'zidan ma'lumki, barcha matematik muammolar mantiqqa asoslangan va ularning har biri faktlarga asoslangan yagona natijaga ega. Matematik mantiq rasmiy mantiqni matematikaga tatbiq qilganligi sababli, matematik mantiq va simvolik mantiq ko'pincha bir-birining o'rnida ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Martin Cothran 2020, 1-Aprel "Mantiq qanday o'qitiladi"

2. N. A. Tarasenkova, I. A. Akulenko Bohdan Khmelnytsky, Cherkassiya Milliy universiteti, Ukraina “Umumta’lim maktabida fan ixtisosligi bo’yicha o’quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish masalalari”
3. S. Bakir, E. Öztekin-Biçer, va Ö. Biçer, (2015). “Ilmiy fan o’qituvchilarining mantiqiy fikrlash va kognitiv rivojlanish darajalari”
4. Zoltan Feher, Ladislav Jaruska, Katarína Szarka, Eva Tothova Tarovaz “Oliy o’quv yurtlarida talabalarining fanlar nuqtai nazaridan mantiqiy fikrlashi” STEME Education Volume 8 - 2023
5. <https://www.nifdi.org>
6. <https://www.mentalup.com>

BA’ZI IQTISODIY TUSHUNCHALARNING INTEGRAL IFODASI

Qaxramon Azimov

Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya

Mikroekonomikada ko’pgina tushunchalarni o’rganishda integrallar orqali ifodalash qo’llaniladi. Ushbu maqola iqtisodiy tushunchalarning integral ifodalash masalalariga bagishlangan.

Kalit so’zlar: Aniq integral, boshlang’ich funksiya, limitik qiymat, ishlab chiqarish funksiyasi, ishlab chiqarish hajmi, diskontlash, foyizni uzliksiz hisoblashda pul oqimini diskontlash.

Annotation.

This article is devoted to the issue of integral representation of some economic concepts.

Keywords: Exact integral, initial function, limit value, production function volume, average production time, discounting, in continuous calculation of interest.

Аннотация.

При исследовании многих понятий микроэкономики используется их выражение через интегралы. Данная статья посвящена вопросу интегрального представления некоторых экономических понятий.

Ключевые слова.

Определённый интеграл, первообразная функция, предельное значение функции, объём производства, среднее время производства, дисконтирование, дисконтирование денежных потоков при непрерывном расчёте процентов.

Matematik bo’lmagan sohalarda oliy matematikani o’rganishning ro’lini oshirish muhim o’rin egallaydi, aytish mumkinki bunda amaliy masalalarni qarash yaxshi samara beradi. Mazkur maqola qator iqtisodiy masalalarni yechishga aniq integralni tatbiqiga bagishlanadi. Shunga asoslanib, fan dasturi shunday tuzilishi kerakki, ma’ruzada yangi konsepsiya bilan tanishganidan keyin talaba ushbu konsepsiyaini amalda qo’llagan holda misollarni yechish texnikasini o’zlashtirganidan keyin, ushbu guruh ixtisosligiga bevosita tegishli bo’lgan vazifalarga e’tibor qaratishi lozim. Bunda esa quyidagi mazmundagi masalalarni qarash maqsadga muvofiq. Dastlab $\int (ax^2 + bx + c)dx$ ro’rinishdagi aniqmas keyin esa

$$\int_a^b (ax^2 + bx + c)dx$$

ko’rishdagi aniq integralni qaraymiz.

1-Masala. Marjinal xarajat funksiyasi berilgan

$$f(x) = 2x^2 - 2x + 90.$$

$F = F(x)$ – mahsulot ishlab chiqarish narxini toping va 15 dona mahsulot ishlab chiqarish narxini hisoblang.

Yechish: ushbu funksiyani $F(x) = \int_0^T f(x)dx$ aniq integral orqali ifodalash mumkin. Shunda biz 15 dona dona mahsulot ishlab chiqarish narxini hisoblay olamiz. U esa quyidagiga teng

$$\int_0^{15} (2x^2 - 2x + 90)dx = \left(\frac{2}{3}x^3 - x^2 + 90x \right)_0^{15} = 3375 (\text{to var bir}).$$

Bu yerda

$$F(x) = \frac{2}{3}x^3 - x^2 + 90x + C$$

xarajat funksiyasi bo'ladi.

Ma'lum mehnat unumdorligi funksiyasi yoki ishlab chiqarish hajmini topish masalasi.

$y=f(t)$ funksiyasi vaqt o'tishi bilan ba'zi ishlab chiqarish mahsulotkigidagi o'zgarishlarni tavsiflasin. Endi biz $[0, T]$ vaqt oralig'ida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini topamiz. Biz $[0, T]$ segmentini $0 = t_0 < t_1 < \dots < t_n = T$ nuqtalari bo'yicha vaqt oralig'iga ajratamiz. Har bir $[t_i, t_{i+1}]$

segmentdagi ixtiyoriy ξ_i nuqtani tanlaymiz. Keyin ishlab chiqarish hajmi $\Delta \tilde{Q}_i$ $[t_i, t_{i+1}]$ vaqt davomida ishlab chiqarilgan doimiy mahsulodlik bilan $f(\xi_i)$ uko'rinishga ega bo'lsin:

$$\Delta \tilde{Q}_i = f(\xi_i) \Delta t_i, \text{ bu yerda } \xi_i \in [t_i; t_{i+1}], \Delta t_i = t_{i+1} - t_i, i = 0, 1, \dots, n-1.$$

$\tilde{Q} = \sum_{i=0}^{n-1} \Delta \tilde{Q}_i = \sum_{i=0}^{n-1} f(\xi_i) \Delta t_i$ ni belgilaymiz. Bu yerda $\max \Delta t_i \rightarrow 0, \tilde{Q} \rightarrow Q$ bo'lgani uchun biz

$$Q = \lim_{\max \Delta t_i \rightarrow 0} \sum f(\xi_i) \Delta t_i \sim \text{ni olamiz. Ya'ni, aniq integralning ta'rifiga asosan } Q = \int_0^T f(t)dt \text{ -bu}$$

$[0, T]$ davrdagi mahsulot hajmini aniqlaydi.

2-masala. Mehnat unumdorligi - $f(t) = -3t^2 + 18t$ bo'lsin. Ishchining mahsuloti hajmini aniqlang: a) butun ish kuni uchun; b) ish kunining uchunchi soati uchun; c) ish kunining oxirgi soati uchun; d) muammoning iqtisodiy tahlilini qiling. Yechish: biz ishchining butun kun uchun umumiy mahsulotini topamiz (6 soat):

$$Q = \int_0^T f(t)dt = \int_0^6 (-3t^2 + 18t)dt = (-t^3 + 9t^2) \Big|_0^6 = 108 \text{ (y.e.)}$$

Uchunchi soatlik ish kuni uchun ishchining natijasi quyidagicha:

$$Q = \int_0^T f(t)dt = \int_2^3 (-3t^2 + 18t)dt = (-t^3 + 9t^2) \Big|_2^3 = 26 (\text{sh.bir}).$$

Ish kunining oxirgi soati uchun natijasi quyidagicha:

$$Q = \int_0^T f(t)dt = \int_5^6 (-3t^2 + 18t)dt = (-t^3 + 9t^2) \Big|_5^6 = 8 (\text{sh.bir}).$$

Tahlil. Ehtimol, ish kuni oxirida zerikarli va juda ko'p stressni talab qiladi, shuning uchun kun oxiriga kelib mehnat unumdorligi kamayadi. Ulardan so'ng biz quyidagi

$$\int (ax^2 + bx + c)e^{kt} dx \text{ va } \int_0^T P(t)e^{kt} dt$$

ko'rinishdagi integrallarni qaraymiz. Ishlab chiqarish funksiyasi ishlab chiqarish hajmining ishlatilgan mehnat unumdorligi va capital miqdoriga bog'liqligini ko'rsatadigan matematik ifoda ana shu ko'rinishdagi integrallar orqali ifodalanadi. Iqtisodda eng ko'p ishlatiladigan ishlab chiqarish funksiyasi bu-Kobba-Duglas funksiyasidir: $f(t) = AK^\alpha(t)L^\beta(t)$, bu yerda A, α, β -

manfiy bo'lmagan doimiylardir, K — qiymatdagi yoki turdagi mablag'lar hajmi(aytaylik , mashinalar soni), - mehnat resurslari hajmi (ish kunlari soni, odam soni L —kun), $f(t)$ -qiymati yoki turdagi chiqishlar. Agar Kobba-Duglas funksiyasida biz mehnat xarajatlari vaqtga va capital xarajatlarga chiziqli hog'liq deb hisoblasak (ishlab chiqarish hajmi va unga bo'lgan yalpi talab o'rtasidagi muvozanatni saqlash uchun pul oqimi tezligi eksponent darajada o'sishi kerak),keyin u $e^{\alpha t}$ vaqtini oladi. $f(t) = (\alpha t + \beta)e^{\alpha t}$ shakli, keyin yillar davomida ishlab chiqarish hajmi:

$$Q = \int_0^T (\alpha t + \beta)e^{\alpha t} dt$$

ko'rinishda ifodalanadi.

3-masala. Agar Kobba-Duglas funksiyasi quyidagi shaklga ega bo'lsa $f(t) = (1+t)e^{3t}$, to'rt yil ichida Ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmini toping($Q=?$) .

Yechish: bu yerda integralni hisoblash uchun bolaklab integrallash usulidan foydalanamiz.

$$\begin{aligned} Q &= \int_0^4 (1+t)e^{3t} dt = \left| \begin{array}{l} u = 1+t \quad du = dt \\ dv = e^{3t} \quad v = \frac{1}{3}e^{3t} \end{array} \right| = \frac{1+t}{3}e^{3t} \Big|_0^4 - \frac{1}{3} \int_0^4 e^{3t} dt = \\ &= \frac{14}{9}e^{12} - \frac{2}{9} \approx 2,35 \cdot 10^5 \text{ (sh.bir)}. \end{aligned}$$

Ehtimol ,ish zerikarli va juda ko'p stressni talab qiladi,shuning uchun kun oxiriga kelib mehnat unumdorligi pasayadi.

Mahsulotning o'rtacha ishlab chiqarish vaqti haqidagi masalani qaraymiz.

Bizga tayyorlanayotgan mahsulot uchun sarf qilinadigan vaqt aniqlovchi ,ishlab chiqarish darajasini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan $t = t(x)$, funksiya berilgan bo'lsin. Bu holda birlik mahsulotni x_1 dan x_2 davrda bitta mahsulot yaratish uchun zarur o'rtacha vaqt

$$t_{o'rt} = \frac{1}{x_2 - x_1} \int_{x_1}^{x_2} t(x) dx \quad (1)$$

formula bilan topiladi. Bitta mahsulot yaratish uchun sarf qilinadigan vaqt odatda $t = ax^{-b}$, bu yerda a -birinchi mahsulot yaratish uchun zarur vaqt, b -esa ishlab chiqarish jarayonining ko'rsatkichi.

4-masala. Agar vaqtning sarf funksiyasi $t(x) = 100x^{-0,5}$ (soat) bo'lsa , $x_1 = 50$ dan $x_2 = 75$ davrda bitta mahsulot yaratish uchun zarur o'rtacha vaqt topilsin.

Yechish. (1) Formulaga ko'ra

$$t_{o'rt} = \frac{1}{x_2 - x_1} \int_{x_1}^{x_2} t(x) dx = \frac{1}{75 - 50} \int_{50}^{75} 100x^{-0,5} dx = 12,7 \text{ (soat)}.$$

Iqtisodiyotda xosmas integrallarni tatbiqi

Bizga tugamaydigan mablag' oqimi berilgan bo'lsin, masalan, yerni ekspluatat siyasi holidagi. Agar r -uzliksiz ajeiz stavkasi, $R(t)$ —unga mos renta bo'lsa, u holda yer uchastkasining diskontlangan bahosini topish maslasi quyidagi xosmas integral orqali ifodalanadi

$$P = \int_0^{\infty} R(t)e^{-\frac{rt}{100}} dt.$$

5-masala. Ushbu formulaga asosan quyidagiga ega bo'lamiz

$$P = \int_0^{\infty} 3e^{-0,6t} e^{-0,12t} dt = 3 \int_0^{\infty} 3e^{-0,72t} dt = 3 \lim_{b \rightarrow \infty} \int_0^b e^{-0,72t} dt = 3 \lim_{b \rightarrow \infty} \left(-\frac{100}{72} e^{-0,72t} \right) \Big|_0^b =$$

$$= -\frac{300}{72} \lim_{b \rightarrow \infty} (e^{-0.72b} - 1) = \frac{300}{72} = 4.16 \text{ (мыс.руб.)}.$$

Yer uchastkasining dastlabki bahosi 3 mln.so'm bo'lsa,o'zgarmas stavkada oxirgi bahosi 4,16 mln so'm bo'lar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.Азимов К. Приложение методов линейной алгебры и математического анализа при изучении электротехники.International scientific and practical conference //science,research, development.-Т.32.- №.2.-pp109-113.
- 2.Azimov K. Stability estimation of a solution in one internal problem for the laplas equation// //International Engineering Journal For Research & Development.–2020.– Т. 5. – №. 5. – С. 4-4.
- 3.Azimov K. Use multi variant technology for the development of practical students skills// Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 773-777.
- 4.Rahimov Boyxuroz SHermuxammedovich ,Azimov Qaxramon.Oliy talim muassasalaida innovatsiyalar masalasi haqida//Uzbek Scholar Journal ,Volume -27,April -2024,1-4 p,WWW. uzbekscholar.com
- 5.Абдуазим Кулмухаммад угли Рахмонкулов , Qaxramon Azimov. Метод неопределенных коэффициентов и его применение к задачам алгебры и математического анализа. Journal "Scienceand Education",5(3) 2024.554-559 с.,ISSN 2181-0842 Impact factor 4.182
6. Azimov Qaxramon, Rahimov Boyhuroz Shermuhammedovich. Limit tushunchasining bayon qilishning bir usuli. "Экономика и социум" №6(121) 2024 www.iupr.ru 03.06.2024
- 7.K. Azimov. Aniqmas koefisientlar usulining ba'zi tadbirlari.Central Euroasian Studies Society International scientific – online conference on innovation in the modern education system.Part 8,december 2021collection of scientific works, Washington,pp 36-43.
- 9.Umidjon Azimov Gaybulla o'gli.,Qahramon Azimov .Maktab matematika kursini o'qitishda "coaching" texnologiyasidan foydalanish.International scientific-online conference: "Intellectual education technological solutions and innovation digital tools".Part 27 may 3rd .Colletions of scientific words. pp. 379-388,Amsterdam 03.05.2024.

USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING MATHEMATICS

Sharipov Sanjar Sabirovich
Ashurova Muborak Abduvali qizi
Jizzax SAMBHRAM University

Annotation

This article discusses the theoretical and methodological foundations of interdisciplinary integration in the preparation of future mathematics teachers. It also reveals the current issues related to the integration of the educational process, the study of its methodological foundations, the development of forms and methods, the state educational standard and the continuing education system.

Key words: technology, lifelong learning, networking technologies, integration, existentialism, creativity, theory, methodology.

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak matematika o'qituvchilarini tayyorlashda fanlararo integratsiyaning nazariy va uslubiy asoslari muhokama qilinadi. Shuningdek, ta'lim jarayonini integratsiyalashuvi, uning uslubiy asoslarini o'rganish, shakl va metodlarni ishlab chiqish, davlat ta'lim standarti va uzluksiz ta'lim tizimi bilan bog'liq dolzarb masalalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, umrbod ta'lim, tarmoq texnologiyalari, integratsiya, ekzistensializm, ijodkorlik, nazariya, metodologiya.

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретико-методологические основы междисциплинарной интеграции при подготовке будущих учителей математики. Также

раскрываются актуальные вопросы, связанные с интеграцией образовательного процесса, изучением его методических основ, развитием форм и методов, государственного образовательного стандарта и системы непрерывного образования.

Ключевые слова: технологии, непрерывное обучение, сетевые технологии, интеграция, экзистенциализм, творчество, теория, методология.

The integration of the educational process, the organization of its methodological basis, the development of forms and methods, are topical issue related to the state standard of education and the system of continuing education. The integration of the education system in today's new socio-economic conditions meets the requirements of market economy changes, adequate provision of material and technical and information base of the educational process, involvement of highly qualified teaching staff in the educational process, training of quality teaching and learning. One of the most important issues is to establish mutual integration between the two countries. In order to develop the stages of Intersectoral integration in ensuring the quality of training and their employment, based on the primary social, professional needs and requirements, the ultimate goals of integration, the tasks for their implementation, methods and tools for solving them will be analyzed in detail and thoroughly. Creating a framework for cross-sectoral integration aimed at ensuring the quality of training and employment in the implementation of the stages of intersectoral integration; development of an integration strategy of higher education institutions that train personnel for the industry and its implementation through optimal mechanisms, methods and tools; introduction of criteria for monitoring the development trends in the labor and educational services market, the dynamics of supply and demand, the impact of structural changes in the industry on integration; revision and improvement of organizational and legal aspects of marketing activities in higher education, implementation of effective use of the opportunities of the integrated approach in the management of higher education institutions [1, 2].

Learning activities aimed at ensuring interdisciplinary connectivity are somewhat challenging for students. Emphasis is placed on initial homework in other subjects, minutes of repetition in the classroom on the basis of one textbook, the use of schematic demonstrations. Achieving the acquisition of educational materials on the basis of ensuring interdisciplinary links allows to ensure the interdisciplinary connection in an appropriate way.

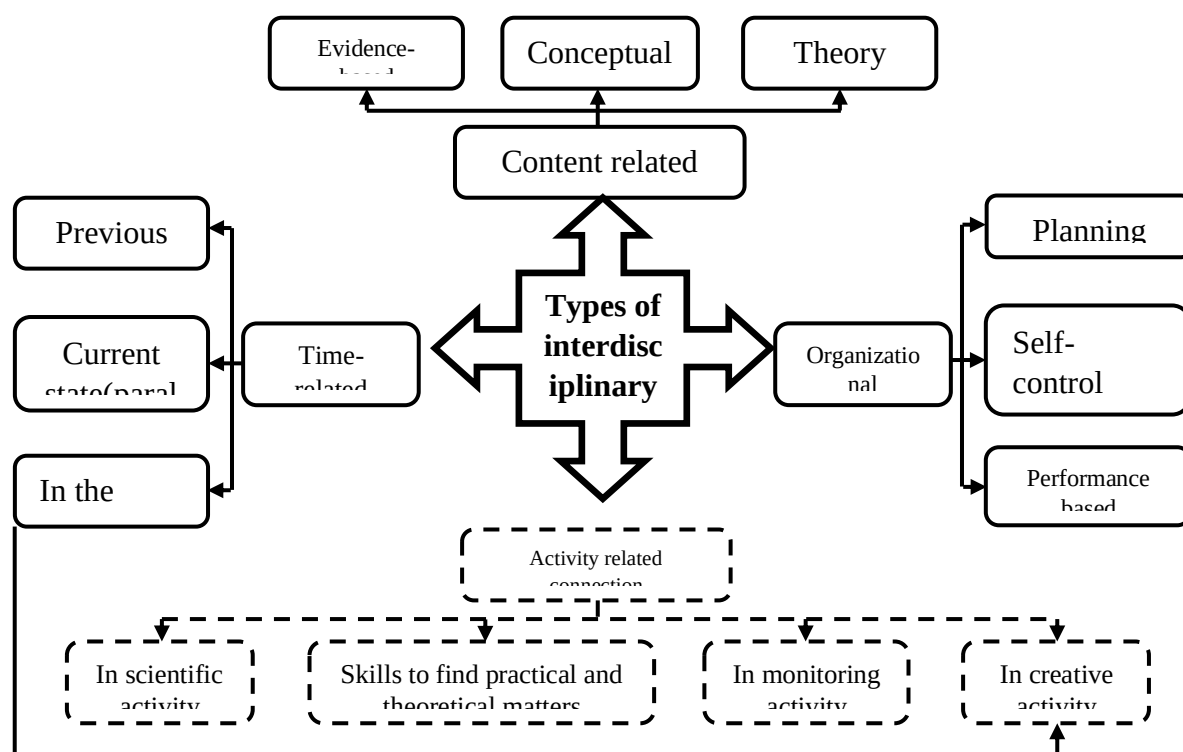

Figure 1. Description of types of interdisciplinary connections.

One of the most pressing issues today is the ability to identify hidden connections and associations in the formation of the scientific worldview, interdisciplinary links, that is, to ensure membership. Because with interdisciplinary connections, a teacher who is able to organize the lesson not only increases the interest of students in their subject, but also helps them to master the subject. As a result of the systematic implementation of interdisciplinary links, the relevance of the educational process will increase significantly. At the same time, it is an important condition for the development of knowledge and interest in academic subjects. Concepts, arguments, laws, judgements, conclusions that make up the curriculum through structural analysis, if through the analysis of the study material on the topics it is superficially determined which topics of different subjects are interrelated. The connection between the ideas is established. The form in which the interdisciplinary relationship is being recorded depends on the capabilities of the user.

Interdisciplinary connections should be interpreted more broadly as not only the interaction of individual subjects, but also the interaction of teachers and students, that is, as a system of all elements of the learning process. To determine the importance and place of interdisciplinary relationships in the learning process, it is necessary to classify their relationships, because a systematic approach allows to determine not only the versatility of these relationships, but also their manifestation and methods of their use (Figure 1).

There are also general requirements for homework based on academic interdisciplinary links. Such independent, individual lessons should have such directions as scientific and comprehensible, to ensure the vitality of the content of education, its relevance to practice, to accelerate the cognitive activities of students. The curriculum should use a variety of forms of teaching, such as advanced pedagogical technologies, problem solving, independent work with books, exhibitions, based on interdisciplinary connections.

Ensuring its continuity is one of the key factors in modernizing the content of education. Integrity in education is the ability to correctly establish the necessary connections and relationships between its parts at different stages of the study of a particular subject. Membership means the sequence, systematic placement of educational material, reliance on previously acquired knowledge, future application of educational material, the duration of the stages of educational work. Interdisciplinary coherence in textbooks should be reflected in the coherence of teaching materials and teaching methods, coherence depends on them, but it is also relatively independent and affects the improvement of teaching materials and teaching methods.

The educational process is an integral part of the educational process, and the implementation of the integration process in this process also provides the conditions for the development of students into well-rounded individuals who will be trained as mature professionals. However, the emergence of such conditions requires an understanding of the nature of the integration process of teachers, who are the main subject and leader of the educational process, the formation of skills for their effective use in the implementation of pedagogical activities. Adherence to the principle of interdisciplinary interdependence is one of the important factors in improving the quality of education. It is known that interdisciplinary connection provides a comprehensive and in-depth study of the studied topics. It is interpreted in pedagogy at the levels of membership, interdisciplinary, interdependent and integrative. Membership implies that the acquired knowledge, skills and abilities are gradually expanded, deepened and perfected.

Interdisciplinary connection is a broad concept in its essence, which means the comprehensive disclosure of various aspects and properties of the studied materials.

By the nature of the relationship, the relationship between the two subjects, that is, the application and application of the acquired knowledge and methods of action in the first subject in the second.

Integrative communication is a relatively high level of communication, which differs from the previous ones in that it is purposefully included in the curriculum and, of course, requires its provision. As a result, a structurally sound knowledge of the subject allows the formation of ways

of working. In order to establish interdisciplinary connections, the content of the study material is analyzed in terms of logic, psychological, didactic, methodological and other aspects.

Great emphasis is placed on the use of integrated learning in the learning process. The structure of integrated lessons requires the accuracy and consistency of the materials being organized at all stages of the organization, thorough organization, and logical interrelationships.

In order to provide students with integrated education, it is necessary to select the most important ideas of the subjects and systematize them according to the students. Integrative materials should be written in simple, plain language and explained in an understandable way. In order to establish interdisciplinary connections, the study material is analyzed in terms of content, logic, psychological, didactic, methodological and other aspects. Concepts, arguments, laws, conclusions, notions of the constituent material of the study material through structural analysis, which are superficially determined by the analysis of the study material by topic, which topics are related to each other in different subjects.

The organization of education of students on the basis of the electronic educational and methodical complex allows to combine scientific and methodical training. At present, the issues of design and application of electronic educational and methodical complexes are not sufficiently developed in the practice of higher pedagogical education. Electronic educational-methodical complex means a complete set of educational-methodical materials (curriculum, hypertext illustrated textbook, series of virtual laboratory works, information-database, test program, instructional-methodical materials) containing all of these; is a complex teaching tool that performs the functions of motivation, information, diagnosis, correction and supports the learning process at all stages. Two components of goal-oriented formation of professional knowledge and skills through information and communication technologies in students studying in the field of vocational education in higher education institutions: a pedagogical system consisting of technology for the formation of professional and methodological knowledge and skills in students and developmental professional diagnostics developed. During the research, a new approach to the problem of training mathematics teachers was developed:

- ensuring the integrity of professional training in the use of information and communication technologies, while relying on the model of professional and pedagogical activity of a future teacher of mathematics;

- orientation to the formation of normative-practical and creative skills of the future teacher of mathematics in the context of informatization of education;

- realization of subject-subject relations of teachers and students

- attention to the individuality and creative potential of students;

- focus on innovation processes;

- integration and interaction of psychological, pedagogical and methodological knowledge [3].

The main task of a higher education institution that trains mathematics teachers is to create an educational environment that is aimed at training teachers with modern, high pedagogical skills and the ability to carry out innovative activities in the interests of society. From this point of view, it is advisable to start preparing a future mathematics teacher for innovative activities from the first stage of the bachelor's degree. In particular, if the awakening of students' sense of innovation, the development of independent work begins in the early years of school, then in the 3rd stage of teaching pedagogical and psychological disciplines to direct the future teacher of mathematics to innovative activities, At the 4th stage, they will need to develop the skills to independently search for news, select and implement relevant information. The use of person-centered learning technologies is important in the implementation of all these stages. Theoretical analysis of scientific sources has shown that person-centered education allows students to develop skills such as independent learning, communication, cognition, creativity, self-development and expression (existential) [4,5].

Analysis of the historical-pedagogical, psychological-pedagogical and scientific-methodological literature on the problem of vocational guidance in the teaching of mathematics in technical universities shows that improving the preparation of mathematical sciences for the implementation of vocational education is promising. For this specialty, the description for career-oriented teaching of mathematics was clarified, the didactic principles necessary for the implementation of vocational guidance were stated. Students may not be able to integrate their knowledge of mathematics with the knowledge of general and specialized disciplines and use them effectively in design work, course work and graduate work, and strengthen professional orientation in these specialties, which are the development of methodological recommendations for the study of theoretical material and practical training. In the process of teaching mathematics to students of technical universities, the development of the concept of a methodological system for the formation of engineering activities in them, the main aspects of which are: the structure of the methodological system; its structural principles; integrated description of the system; requirements for forms and methods of work within the system; it is necessary to disclose the structure of the system suitable for engineering activities.

List of used literature

1. National Training Program of the Republic of Uzbekistan. www.lex.uz.
2. Alimov A.A. Improving the Training the Future Teachers of Special Disciplines in Uzbekistan Eastern European Scientific Journal.-Germany, 2016. №1. –P.113- 116.
3. Abduraimov Sh.S. Improving the pedagogical nature of interdisciplinary integration in ensuring the quality of vocational education. Abstract of the dissertation submitted for obtaining the dissertation of the candidate of pedagogical sciences.Tashkent 2017, 24-45 p.
4. Robert I.V. The concept of comprehensive, multilevel and multidisciplinary training of personnel in the informatisation of education. - M.: IIO RAO, 2005
5. N.A.Muslimov, O.A. Kuysinov, F.S.Turabekov, Sh.S.Abduraimov, H.Sh.Kadirov. Electronic textbook on the subject “Vocational training workshop”, State Patent Office, certificate BGU 00204 21.10.2009 .

QATLAMALARNI IZOMETRIK AKSLANTIRISHLARNING BA’ZI XOSSALARI

Sharipov Anvarjon Soliyevich

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti

To‘lqinova Sarvinoz To‘lqinovna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy geometriya va topologiyaning tez sur‘atlar bilan rivojlanayotgan sohalaridan biri qatlamlar nazariyasiga oid natija olingan. Jumladan, uch o‘lchamli yevklid fazosida qatlamali izometriyani aniqlaydigan akslantirish topilgan.

Kalit so‘zlar: silliq ko‘pxillik, qatlamali ko‘pxillik, izometriya, qatlamali ko‘pxillik izometriyasi.

Аннотация

В этой статье получен результат относящийся к теории слоения, которая является одной из интенсивно развивающихся областей современной геометрии и топологии. В частности, найдено отображение, определяющее слоеную изометрию в трехмерном евклидовом пространстве.

Ключевые слова: гладкое многообразие, слоеное многообразие, изометрия, изометрия слоеного многообразия.

Abstract

This paper obtained a result related to the theory of foliation, which is one of the rapidly developing areas of modern geometry and topology. In particular, a mapping has been found that defines a foliated isometry in three-dimensional Euclidean space.

Keywords: smooth manifold, foliated manifold, isometry, isometry of a foliated manifold.

Qatlamlar nazariyasi geometriya va topologiyaning zamonaviy yo'nalishlaridan biri bo'lib, 1952 yilda fransuz olimi G.Reebning [1] ishida bu soha bo'yicha olingan dastlabki natijalar e'lon qilingan. Qatlamlar nazariyasi differensial geometriya, differensial tenglamalar va differensial topologiyalarining tutash sohasida paydo bo'lgan. Fransuz olimlari C. Ehresmann, G. Reeb, P. Molino, A. Haefliger, R. Langevinlar ushbu sohaning shakllanish va rivojlantirishda salmoqli hissa qo'shdilar. Jumladan, kompakt qatlam chekli fundamental gruppaga ega bo'lsa, u holda bu qatlamning unga diffeomorf bo'lgan qatlamlardan iborat atrofi mavjudligi G.Reeb tomonidan isbotlangan. C. Ehresmann ishlarida esa, to'la rimann ko'pxilligidagi rimann va to'la geodezik qatlama Ehresmann bog'lanishiga egaligi ko'rsatilgan [2].

Qatlamali izometriya gruppalarini o'rganish qatlamali ko'pxilliklar nazariyasida yangi yo'nalishdir. Qatlamali izometriya gruppasi qatlamali ko'pxillikning diffeomorfizmi gruppasining qismidir. Qatlamali ko'pxillikning diffeomorfizmi gruppasi S.X.Aransonning ishlarida o'rganilgan [3].

M - n o'lchamli silliq bog'lishli Rimann ko'pxilligi bo'lsin $0 < k < n$.

Ta'rif. [2] Berilgan M ko'pxillikning chiziqli bog'lanishli qismi to'plamlaridan iborat oila quyidagi uchta shartni qanoatlantirsa:

$$(F_1): \bigcup_{\alpha \in B} L_\alpha = M$$

$(F_2): \alpha \neq \beta$ shartni qanoatlantiruvchi barcha $\alpha, \beta \in B$ indekslar uchun $L_\alpha \cap L_\beta = \emptyset$ munosabat o'rinli;

$(F_3):$ har bir $p \in M$ nuqta uchun $(U_\lambda, \varphi_\lambda) \in A^s, p \in U_\lambda$ shunday lokal koordinatalarni tanlash mumkin bo'lsaki, agar biror $\alpha \in \beta$ uchun $U_\lambda \cap L_\alpha \neq \emptyset$ munosabat o'rinli bo'lsa, u holda $\varphi_\lambda(U_\lambda \cap L_\alpha)$ to'plamning chiziqli bog'lanishli komponentalarini $\{(x^1, x^2, \dots, x^n) \in \varphi_\lambda(U_\lambda): x^{k+1} = c^{k+1}, x^{k+2} = c^{k+2}, \dots, x^n = c^n\}$ ko'rinishda yozish mumkin bo'lsa, M ko'pxillikda k o'lchamli silliq qatlama berilgan deyiladi, bu yerda $c^{k+1}, c^{k+2}, \dots, c^n$ sonlar chiziqli bog'lanishlilik komponentalarda o'zgarmas sonlar. Qaralayotgan L_α to'plam F qatlamining qatlami deyiladi. Ushbu holatda k o'lchamli C^s qatlama k o'lchami $q = n - k$ ga teng bo'lgan C^s qatlama ham deyiladi. Yuqoridagi $(F_1), (F_2)$ shartlar M ko'pxillik o'zaro kesishmaydigan qatlamlardan iboratligini, (F_3) shart esa qatamlar lokal ma'noda parallel tekisliklarga o'xshash joylashganligini anglatadi. Agar (F_3) shart bajarilsa, $(U_\lambda, \varphi_\lambda) \in A^s$ koordinatalar atroflari qatlamlangan deyiladi, barcha qatlamlangan koordinatalar atroflari to'plami A_F^s bilan belgilanadi va qatlamlangan koordinatalar atroflari sistemasi deyiladi.

Ta'rif. [4] Agar $\phi: M \rightarrow M$ diffeomorfizm (M, F) qatlamali ko'pxillikning har bir qatlamini boshqa qatlamiga izometrik akslantirsa, u (M, F) qatlamali ko'pxillikning izometriyasi deyiladi.

Bizga R^3 fazoda XOY tekisligiga parallel bo'lgan tekisliklardan iborat qatlama berilgan bo'lsin.

Teorema. R^3 fazoning

$$\begin{cases} x = x' \cos z' - y' \sin z' + a \\ y = x' \sin z' + y' \cos z' + b \\ z = kz' \end{cases} \quad (1)$$

almashtirishi qatlamali R^3 fazoning izometriyasidir.

ADABIYOTLAR

1. Reeb G. Sur certains proprietes topologiques des varietes feuilletées// Actualite Sci. Indust. 1183 – Paris: Hermann, – 1952.

2. Tamura I. Topology of foliations: an introduction// Translations of mathematical monographs. American Mathematical Soc., – 2006.
3. Narmanov A.Ya., Sharipov A.S. On the group of foliation isometries// Methods of functional Analysis and topology, Kiev, Ukraine, – 2009. – V.15. – P.195-200.
4. Sharipov A. S., Abdishukurova G. M. On the some properties of the isometry group of foliated manifolds. Bull. Inst. Math., 2022, Vol.5, No2, pp. 91-96. [In Russian].

“BO‘LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI”

**Tursunov Muzaffar Ilxomovich, Abdusaidov Sadridin Nurali o‘g‘li
Jizzax politexnika instituti**

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo‘lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarlikini rivojlantirish bosqichlaridan foydalanish usullari ko‘rib o‘tilgan. Bo‘lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish ilmiy ahamiyati.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, oliy ta‘lim, ta‘lim, tarbiya, ko‘nikma, kasbiy, muhandislik, loyihalash, tayyorgarlik, intellektual, kompetensiya, ijodiy, kelajak.

Аннотация

В данной статье рассмотрены способы использования этапов развития профессиональной подготовки будущих инженеров. Научное значение для развития профессиональной подготовки будущих инженеров.

Ключевые слова: Молодежь, высшее образование, образование, воспитание, навыки, профессиональная, инженерная, проектная, подготовительная, интеллектуальная, компетентная, творческая, будущее.

Annotation

This article examines the methods of using the stages of the development of professional training of future engineers. Scientific significance of the development of professional training of future engineers.

Keywords: Youth, Higher Education, education, upbringing, skills, professional, engineering, design, preparation, intellectual, competence, creative, future.

Mamlakatimizda o‘qitish jarayonining shakllari va texnologiyalari o‘zgarishiga, muhandislar tayyorlash sifatini baholash mezonlariga bog‘liq bo‘lgan ta‘lim texnologiyalarini o‘quv faoliyatini tashkillashtirishning metodlari bilan transformatsiyasi pedagog-tadqiqotchilar faoliyati uchun keng imkoniyatlar taqdim etmoqda va mamlakatimizda kasbiy faoliyatga jahon amaliyotida qabul qilingan yondashuvlarni bosqichma-bosqich tatbiq etish zarur. Ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy yetishning samarali mexanizmlarini yaratish hamda Innovatsion rivojlanish vazirligining asosiy faoliyat yo‘nalishlaridan ta‘lim tizimida innovatsiyalarni ishlab chiqishni ta‘minlash kabi ustuvor vazifalari belgilandi.[1] Talabalarni muhandislik kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning kelajak yo‘nalishlarini belgilash, o‘quv jarayonini tashkil etishning turli shakllarini optimallashtirish, bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy malakasini baholash mezonlarini ishlab chiqish, iqtisodiy taraqqiyotning zamonaviy tendensiyalari mutaxassisning kasbiy fazilatlarini sohasiga tobora ko‘proq talab qo‘yadi.

Bo‘lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish uchun qo‘yilgan vazifalar.

– bo‘lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish o‘quvdidaktik vositalar ishlab chiqish;

– transport vositasi muhandisligi ta‘lim yo‘nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishdan maqsad, pedagogik jarayon va natijaviy bloklariga ustuvorlik berish asosida faoliyatli modelni ishlab chiqish;

– bo‘lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini avtotransport vositalarining diagnostikasi o‘quv mashg‘ulotlarida interfaol ta‘lim metodlari va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash asosida rivojlantirish;

– bo'lajak muhandisliklarning kasbiy tayyorgarligini rivojlanganlaik darajalarini baholash mezonlarini ishlab chiqish va pedagogik tajriba-sinov ishlarini o'tkazish hamda olingan natijalarga matematik-statistik ishlov berish.

Bo'lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish ilmiy ahamiyati quyidagilar, nazariy materialni eksperimental ravishda sinovdan o'tgan maxsus didaktik o'quv-metodik qo'llanmalari - o'quv mashg'ulotlarining rejali xaritalari va harakatlar ketma-ketligi tasniflagichlari orqali yetkazib berishning taklif etilayotgan usuli avtotransport vositalarining diagnostikasini o'qitish jarayonida nazariy material taqdimotini takomillashtirishga imkon beradigan keyingi uslubiy ishlanmalar uchun asos bo'lishi mumkinligi bilan izohlanadi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, ulardan oliy ta'lim muassasalarida muhandislar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlar va chora-tadbirlar dasturlarini tayyorlash, noan'anaviy usulda mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha ishlab chiqilgan metodik tavsiyalardan o'quv reja va dasturlar hamda malaka talablarini takomillashtirish, darslik va o'quv qo'llanmalar yaratishda foydalanish mumkin. Tadqiqot ishida ishlab chiqilgan asosiy taklif va tavsiyalardan oliy ta'lim muassasalarida muhandisliklarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda hamda jamiyatga yuqori malakali va raqobatbardosh mutaxassislar yetkazib berish bilan izohlanadi. [4,5]

Kasbiy tayyorgarlik ko'nikmasi – bu ta'lim orqali olingan bilimlarga, tajribaga, qadriyatlarga, niyatlarga asoslangan umumiy qobiliyatdir. Tayyorgarlik ko'nikmasi bilim yoki ko'nikmaga tushmaydi; Kasbiy tayyorgarlik ko'nikmasi – bu olim yoki o'qimishli odam bo'lishni anglatmaydi. Kasbiy tayyorgarlik ko'nikmasi va ko'nikma o'rtasidagi farqni ajratish kerak. Ko'nikma – bu muayyan vaziyatda harakat, kompetensiya – xatti-harakatlar, ko'nikmalarning kuzatuvlaridan o'rganilishi mumkin bo'lgan xarakteristik xususiyatdir. Shunday qilib, ko'nikmalar amalda kompetensiya sifatida namoyon bo'ladi. “Kasbiy tayyorgarlik” tushunchasi psixologik nuqtai nazardan tayyorgarlik noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan holatlarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik»ni anglatadi[6,7]. Kasbiy tayyorgarlik esa mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularning amalda yuqori darajada qo'llay olinishi hisoblanadi. Kasbiy tayyorgarlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, tayyorgarlik mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borish, yangi axborotlarni o'rganish, muhim ijtimoiy talablarni anglay olish, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Kasbiy tayyorgarlikga ega bo'lgan mutaxassislar o'z bilimlarini izchil boyitib boradi, yangi axborotlarni o'zlashtiradi, davr talablarini chuqur anglaydi, yangi bilimlarni izlab topadi, ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi. Yuqoridagi fikrlar bizni mutaxassis tayyorgarligining sifatiga talab yuqori bo'lgan sharoitda alohida dolzarblik kasb etadigan oliy o'quv yurtlari talabalari muhandislik tayyorgarligining tizimi samaradorligini nazariy asoslanishi va eksperimental tekshirilishi zarurligiga undaydi. Bo'lajak muhandislarning kelajakda rivojlanishi kerak bulgan kasbiy tayyorgarliklarga misollar keltiramiz.

1. Kasbiy faoliyat sohasida yangi ijodiy g'oyalarni shakllantirish va tashkil qilish qobiliyati;
2. Tadqiqot faoliyatini amalga oshirishda bilimlarni mustaqil ravishda o'zgartirish qobiliyati;
3. Universal bilimlarni ongli ravishda qo'llay olish;
4. Lokal bilimlarni ongli ravishda qo'llay olish;
5. Muhandislik muammolarini tahlil qila olish;
6. Muhandislik yechimlarini loyihalashtirishni amalga oshira olish;
7. Ijtimoiy javobgarlik;
8. Qonunchilik va huquqiy me'yorlarga rioya etish;
9. Muhandislik faoliyatining etikasi;

10. Muhandislik faoliyatini tashkil etish va boshqarish;
11. Kommunikatsiya;
12. Hayoti davomida ta'lim olishni to'xtatmaslik;
13. Lozim joylarda muhandislik qarorlarini qabul qila olish;
14. Muhandislik qarorlari uchun javobgarlik hissini mavjudligi.

Kasbiy tayyorgarlikning talqini turlicha bo'lib, mazmun jihatidan bir-biridan tubdan farq qiladi. Masalan, chet el tadqiqotchilari R. Xagerti, A. Meyxyularning tadqiqotlarida kasbiy tayyorgarlik har qanday mutaxassis kasbiy malakasining asosiy qismidir deyilgan. Shunday qilib ko'plab tadqiqotlarda kasbiy tayyorgarlik, kasbiy bilim, ko'nikma va kasbiy faoliyat usullarining birligi sifatida tushuniladi. Bu mahorat tuzilmasiga kiritiladi, o'z o'rnida kasbiy mamnunlik, kasbiy dolzarblik, kasbiy yaroqlilik kabi ko'rsatkichlar bilan farqlanadi. [10,11]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Tursunov Muzaffar Ilkhomovich PhD student of Jizzakh Polytechnic Institute Theoretical Foundations For The Development Of Professional Training Of Future Engineers On The Basis Of Digital Technologies Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching ISSN: 2795-739X page 5-9.

2. B.Sharopov; M.Muxtoraliyeva. Pedagogika fanining metodologiyasi. Pedagogics international research journal. 259-262 (2). Volume-2, Issue-1, www. pedagoglar. Uz. 30.01.2022

3. Khamidov Jalil Abdurasulovich, Khujjiev Mamurjon Yangiboevich, Alimov Azam Anvarovich, Gafforov Alisher Xolmurodovich, Khamidov Odil Abdurasulovich. "OPPORTUNITIES AND RESULTS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF MULTIMEDIA TEACHING IN HIGHER EDUCATION." 4. Tursunov Muzaffar Ilxomovich Jizzax politexnika instituti tayanch doktoranti BO'LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING BA'ZI JIHATLARI O'QITUVCHILARNI UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR" MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY OFFLINE VA ONLINE KONFERENSIYASI 2024-yil 25, 26-aprel. 138-147

5. Mukhtoraliyeva, M. A., Mamadaliyev, A. T., Umarov, I. I., & Sharopov, B. X. Development of technology on the basis of scientific achievements.«. Матрица научного познания, 28, 4-12.

6. Bakhodir, R., Tukhtamirzaevich, M. A., Mukhtasar, M., & Begyor, S. (2022). Study of the Resistance of Lightweight Concretes Based on Mineral Binders to the Effects of Various Aggressive Environments Jundishapur Journal of Microbiology Research. Article Published online.

7. Toirov, B. B. (2021). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI MAHSULOT SIFATINI BOSHQARISH VOSITASI SIFATIDA. Science and Education, 2(2), 338-343.

8. Шаропов, Б. Х. Ў., Ўғли, М. Ф. Р., & Акбаралиев, Х. Х. Ў. (2022). Куёш энергиясидан фойдаланиб биноларни энергия самарадорлигини ошириш тадбирлари. Механика и технология, 2(7), 186-191.

9. Хакимов С., Шаропов Б., Абдуназаров А. Бино ва иншоотларнинг сейсмик мустаҳкамлиги бўйича хорижий давлатлар (россия, япония, хитой, ақш) меъёрий хужжатлари таҳлили //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – С. 806-809

10. Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A.(2022).Quyosh energiyasidan foydalanib turar joy binolari qurishning istiqboli tomonlari. Journal of new century innovations, 18(1),135- 141.

11.Khakimov, S. R., & Sharopov, B. K. (2023). Educational Quality Improvement Events Based on Exhibition Materials in Practical Training Lessons. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education, 1(2), 5-10.

12. O'g'Li, S. B. X., & O'g'Li, M. F. R. (2022). Quyosh energiyasidan foydalanib turar joy binolari qurishning istiqboli tomonlari. Механика и технология, (Спецвыпуск 1), 145-149.

O'RTA MAXSUS O'QUV YURTLARIDA FIZIKA FANINI O'QITISHGA YANGICHAYONDASHUVLAR

Xidirova Dildora Tojiboyevna

Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani 2-sonli kash-hunar maktabi

dildoraxidirova117@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada fizikani o'qitishning dolzarb masalalari o'rganilgan. Fizika fanining jamiyatdagi o'rni va uni o'qitishdagi ba'zi kamchiliklar muhokama qilingan. Shuningdek, fizika darslarida o'quvchilarga berilishi mumkin bo'lgan motivatsiyalar va ularning bu predmetga munosabatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Fizika fani, o'qitish uslubi, yangicha yondashish, tushuncha.

Аннотация.

В статье затрагивается актуальная тема изучения и преподавания физики. Обсужден роль физики в обществе и некоторые нюансы. Так же рассмотрен возможно даваемые мотивации ученикам в уроках физика и их отношение этому предмету.

Ключевые слова: Предмет физики, метод преподавания, новый подход, понятие.

Annotation

Current issues of teaching physics are studied in the article. The role of physics in society and some shortcomings in its teaching were discussed. Also, the motivations that can be given to students in physics lessons and their attitude to this subject were studied.

Key words: Physics, teaching method, new approach, concept.

Kirish. Fizika fani aniq fanlar ichida birinchi qatorda turishligi begizga emas. Ushbu maqolada Ulkan kosmik jismlarning harakati, sayyoralar trayektoriyasi, atom ichidagi jarayonlar, yadrolarning yemirilishi, elementar zarralarning bir-biriga aylanib ketishi, kvant qonuniyatlar, ya'ni hodisalarning butun ummoni nihoyatda aniqlik bilan miqdor jihatidan fizika qonunlari asosida ifodalanadi va hisoblanadi.

Asosiy qism. Umumiy o'rta ta'limda har bir o'quvchi bu fan haqida ma'lum tasavvurga ega bo'ladi. Ammo fizikaning asosiy tushunchalariga kelganda, bu fanning aniqligiga hech kim shubha qila olmaydi. Masalan, faqat fizika fanidagina "kuch" tushunchasi yagona tarzda aniqlanadi va fiziklar bunga umid qiladi. Biroq bunga oddiygina erishib bo'lmaydi.

Fizika predmetining bugungi holatini baholab, quyidagilarni aytish mumkin:

- Fizika hayotning muhim muammolariga yetarlicha yo'naltirilmagan;
- Ko'p hollarda o'quvchilar o'tilayotgan mavzu nima uchun o'qitilayotganligini tushinmaydi;
- Har bir o'quvchining qiziqishi va qobiliyatini hisobga oluvchi usul yo'q va natijada fizika kim uchundir juda murakkab fan bo'lib tuyulsa, kim uchundir zerikarli fan bo'lib tuyuladi.

Shu sababli fizikani o'qitish muammolarini hal etish uchun avvalo, fizika nima ekanligini tushunib olish kerak. Fizika – tabiatshunoslik sohasida tabiat qonunlarini, materiya tuzilishini uning o'zaro tasirlashuvlarini o'rganuvchi fandır.

Fizika – bu tabiat qonunlarini shunchaki o'rganish bo'lmasdan, quyidagi ikki omilga bog'liq: Birinchidan, bizning fizik dunyomiz haqida shunchaki bilimlarga ega bo'lish; ikkinchidan – bu ta'lim jarayonida olingan bilim va tushunchalar asosida o'quvchilar dunyoqarashni rivojlantirish.

Bu ikki omil bir-biri bilan to'lasincha bog'langan. Yangi bilim va tushunchalarga erishish uchun o'quvchidan dunyo haqida tasavvur talab etiladi va aksincha, dunyoqarashga ega bo'lish uchun o'quvchidan ma'lum darajada bilim talab etiladi.

Xulosa. Ta'lim berish jarayonida o'quvchi va o'qituvch o'rtasida aloqaning uzilmasligi choralarini toppish lozim. Buning uchun o'qituvchidan fizika fanini oqitishda yangi mavjud bo'lgan zamonaviy usllarni o'rganish va undan foydalanish talab etiladi.

Adabiyotlar

1. Qulboyev Z., Urinov S., Abduraxmonov A. Texnika yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarida fizikani o'qitishda ta'lim klasteri metodidan foydalanishga doir ba'zi tavsiyalar //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. 11. – C. 939-945.

2. U.M.Yarlakabov Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking.- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
3. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crip-03-06-10>
4. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
5. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
6. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
7. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

ABSOLYUT GEOMETRIYA AKSIOMALARI IKKI PALLALI GIPERBOLOID UCHUN O'RINLILIGI.

Fayzullayev Sherzod Usar o'g'li

JDFPU Matematika o'qitish metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Lobachevskiy geometriyasining Kelli-Kleyn talqinining Yevklid fazosida tasviri keltirilgan. Lobachevskiy tekisligi sifatida Yevklid fazosidagi ikki pallali giperboloidning bir pallasi va Lobachevskiy tekisligidagi to'g'ri chiziqli dep koordinatalar boshidan o'tuvchi tekislik va giperboloid kesishishidan hosil bo'lgan giperbola olingan. Bu boshlangich tushunchalar uchun Yevklidning absalyut geometriya aksiomalari o'rinli ekani keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Lobachevskiy tekisligi, ikki pallali giperboloid, asimptotik konus, giperbola, doira.

Аннотация

В статье представлено представление интерпретации Келли-Клейна геометрии Лобачевского в евклидовом пространстве. Плоскость Лобачевского — это окружность двухсекционного гиперboloида в евклидовом пространстве, а прямая в плоскости Лобачевского — это гипербола, образованная пересечением гиперboloида и плоскости, проходящей через начало координат. Аксиомы Евклида абсолютной геометрии подходят для этих исходных понятий.

Ключевые слова. Плоскость Лобачевского, двухплоскостной гиперboloид, асимптотический конус, гипербола, окружность.

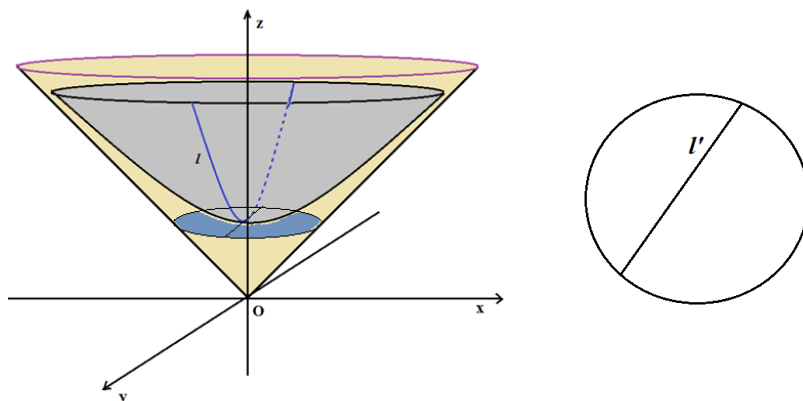
Annotation

This article presents a representation of the Kelly-Klein interpretation of Lobachevsky geometry in Euclidean space. The Lobachevsky plane is a circle of a two-section hyperboloid in the Euclidean space and a straight line in the Lobachevsky plane is a hyperbola formed by the intersection of the hyperboloid and the plane passing through the coordinate origin. Euclid's axioms of absolute geometry are appropriate for these initial concepts.

Key words. Lobachevsky plane, biplane hyperboloid, asymptotic cone, hyperbola, circle.

Ma'lumki, Yevklid fazosidagi ikki pallali giperboloid Lobachevskiy tekisligi bo'lishini oldingi ishlarimizda tanishtirgan edik. Ushbu maqolada ikki pallali giperboloid ustida Yevklidning to'rtta aksiomasi bajarilishini tekshiramiz.

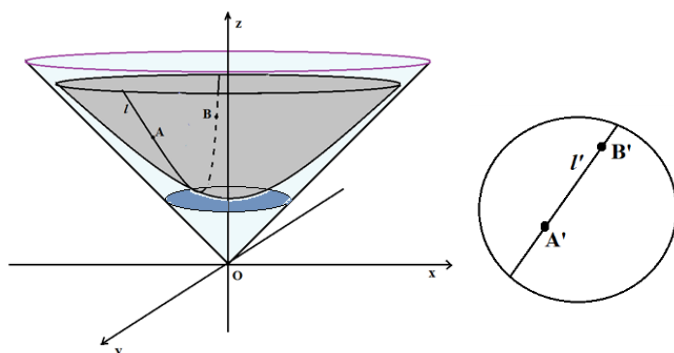
Ikki pallali giperboloidni bir pallasini koordinata boshidan o'tuvchi tekislik bilan kesishtirsak, kesmada giperbola hosil bo'ladi. Bu giperbolalarni Lobachevskiy tekisligidagi to'g'ri chiziqlar deb olamiz (1-rasm).

1-rasm. O koordinata boshi, l to'g'ri chiziq.

Bu giperboloidni giperboloid uchi orqali o'tuvchi tekislik bilan kesamiz. Konus bilan kesishishidan hosil bo'lgan doirani yuqorida ko'rsatilgan Kelli-Klein talqiniga ko'ra Lobachevskiy tekisligi deb olishimiz mumkin.

1-aksioma. Ikki nuqta orqali bitta va faqat bitta to'g'ri chiziq o'tadi (2-rasm).

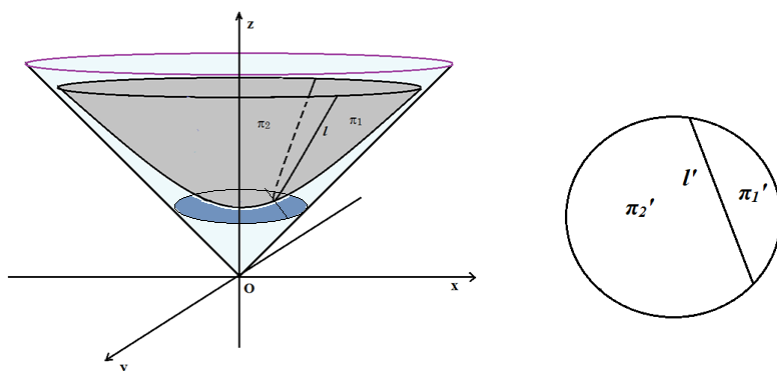
2-rasm.

Bu yerda A va B nuqtalar oldindan berilgan nuqtalar, O koordinata boshi, l to'g'ri chiziq

Har qanday 3 ta nuqta orqali bitta tekislik o'tkazish mumkin. Bu qoidaga ko'ra A , B va O nuqtalardan tekislik o'tkazamiz. Tekislik va giperboloid kesishishidan kesmada giperbola hosil bo'ladi. Biz yuqorida giperboloid ustidagi to'g'ri chiziq sifatida giperbolani olgan edik. Demak aksioma bajariladi.

2-aksioma. To'g'ri chiziq tekislikni ikkita yarim tekislikka ajratadi.

Giperboloidni koordinata boshidan o'tuvchi ixtiyoriy tekislik bilan kesamiz. Kesimda hosil bo'lgan giperbola giperboloidni ikkiga ajratadi (3-rasm).

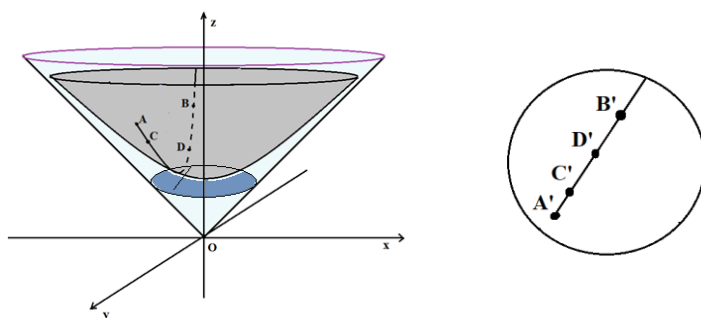

3-rasm.

Demak ikkinchi aksioma ham bajariladi.

3-aksioma. Nurda ixtiyoriy uzunlikdagi kesma ajratish mumkin.

Giperboloiddan ustidagi to'g'ri chiziqdan uchi A nuqtada bo'lgan nur yasab olamiz. Bu nurdan nuqtalarni belgilsa ixtiyoriy uzunlikdagi kesmalarni ajratish mumkin (4-rasm).

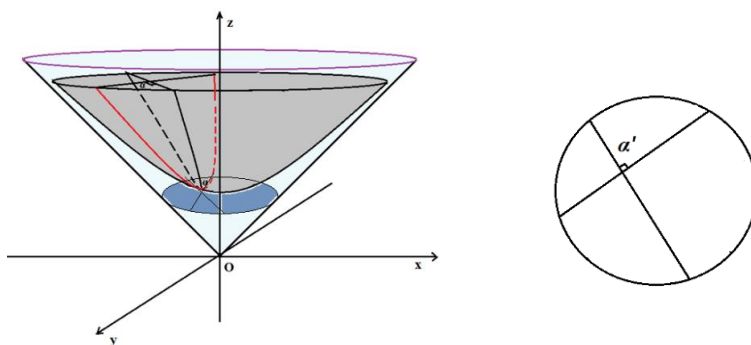

4-rasm.

Demak uchinchi aksioma bajariladi.

4-aksioma. To'g'ri burchaklar o'zaro tengdir.

Buning uchun giperboloidni koordinata boshidan o'tuvchi 2 ta perpendikulyar tekisliklar bilan kesamiz. Kesmada hosil bo'lgan giperbolalar ham to'g'ri burchak ostida kesishadi. Bunaqa ko'rinishdagi to'g'ri burchaklar har doim tengdir (5-rasm).

5-rasm.

Demak to'rtinchi aksioma ham bajariladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki ikki pallali giperboloidning bir pallasini Lobachevskiy tekisligi, giperboloid va koordinatalar

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Артикбоев А. Қадимги фанга замонавий назар// Физика,математика ва информатика журнали. 2004 йил 4 – сон.

2. Artikbayev A., Xatamov I. “Tekislikda toqqiz geometriya” O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan. Jizzax, 2021. -124

3. Fayzullayev Sh.U. “Lobachevskiy tekisligida to‘g‘ri chiziqlarning o‘zaro joylashishi”. Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti “Yangi O‘zbekistonda ilm fanning so‘nggi yutuqlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumanining to‘plami. 16-dekabr 2023-yil.

4. Fayzullayev Sh.U. “Lobachevskiy tekisligining puankare modeli”. Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti “Raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etishning zamonaviy holati va istiqbollari” Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari (2023-yil 14-noyabr).

5. Fayzullayev Sh.U., Uzoqova B.R. “Yevklidning V-aksiomasi muammosi va unga ekvivalent jumalarni isbotlash orqali o‘quvchilarning geometriya faniga qiziqishini oshirish”. Xalqaro Nordik universiteti “Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda fan – ta’lim – ishlab chiqarish integratsiyasini takomillashtirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2023-yil 22-noyabr.

TEXNIKA FANLARIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA TADQIQOTLAR. NANOTEXNOLOGIYALAR VA MATERIALSHUNOSLIKLARNING ASOSIY YO‘NALISHLARI.

Xidirova Dildora Tojiboyevna

Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani 2-sonli kasb-hunar maktabi

Annotatsiya

Bugungi kunda texnika fanlari rivojida nanotexnologiyalar va materialshunosliklar o‘rni juda katta. Nanotexnologiyalar-materiyaning atom va molekulyar miqyosidagi xususiyatlarida foydalanib, yangi material va texnologiyalarni yaratish imkonini beradi. Zamonaviy texnika sohasidagi tadqiqotlar materiallar strukturasini nazorat qilish va ularning fizik –kimyoviy xususiyatlarini o‘zgartirish orqali innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishga qaratilgan. Ushbu maqola nanotexnologiyalar va materialshunoslikning bugungi kundagi asosiy vazifalari va ularning texnika fanlariga ta’sirini ko‘rib chiqadi.

Kalit so‘zi. Nanotexnologiya, nanomateriallar, kompozit materiallar, biomaterallar.

Аннотация

Нанотехнологии и материаловедение сегодня играют очень важную роль в развитии технических наук. Нанотехнологии позволяют создавать новые материалы и технологии, используя свойства вещества на атомном и молекулярном уровне. В статье рассмотрены основные задачи нанотехнологий и материаловедения сегодняшнего дня и их влияние на технические науки..

Ключевые слова. Нанотехнология, наноматериалы, коопозитные материалы, биоматериалы.

Annotation

Nanotechnology and materials science play a very important role in the development of technical sciences today. Nanotechnology allows to create new materials and technologies by using the properties of matter at the atomic and molecular scale. This article examines the main tasks of nanotechnology and materials science today and their impact on engineering sciences.

Key word. Nanotechnology, nanomaterials, compused materials, biomaterials.

* **Nanotexnologiya** - bu materiya molekulyar va atomar miqyosida tadqiq etilishi va undan foydalanish orqali yangi ilg‘or texnologiyalarni yaratishga qaratilgan yo‘nalish .

“**Nano**” prefiksi bir milliarddan bir qismini anglatadi, ya’ni nanoo‘lchov -1-100 nanometr atrofida. Ushbu o‘lchamdagi materiallar va tuzilmalar o‘zining makroskopik holatidan tubdan farq qilaoladigan fizik, kimyoviy, biologik xususiyatlarga ega bo‘lish mumkin. Bu esa nanotexnologiyalarni juda samarali texnologik yechimlarni yaratishda qo‘llashga imkon beradi.

Nanotexnologiyalarning ilmiy tadqiqotlarda qo'llanish turli fan sohalarida tadqiqot va amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalarning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

***Nanoelektronika** va yarim o'tkazgichlar -nanoelektronika sohasida nanotexnologiyalardan foydalanish orqali elektr qurilmalarning hajmini kamaytirish va ularning samaradorligini oshirish mumkin bo'ladi. Masalan zamonaviy kompyuter chiplarining o'lchamlari texnologik taraqqiyot tufayli yanada kichrayib, elektr quvvat sarfi kamayib bormoqda. Intel va AMD kabi kompaniyalar nanoelektronika sohasidagi texnologiyalar yordamida yuqori tezlikda ishlaydigan va kam energiya sarflovchi protsessorlar ishlab chiqarmoqda [1-3].

***Tibbiyotda nanotexnologiyalarning tibbiyotda qo'llanishi**, ayniqsa, biomateriallar va nanodavolash texnologiyalari rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqda. Masalan, nanozarrachalar yordamida dorilarni to'g'ri maqsadli hujayralarga yetkazish texnologiyasi rivojlanmoqda. Shu bilan birga, nano-o'lchamdagi biosensorlar tibbiy diagnostika jarayonlarni tezkor va aniq amalga oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Quyidagi asosiy yo'nalishlar nanotexnologiyaning texnika fanlar bilan integratsiyasida alohida o'rin tutadi. Nanomateriallar yaratish kichik miqyosidagi strukturalar orqali materiallarning mexanik sohasida yangi materiyaning Texnika fanlari zamonaviy texnologiyalar, innovatsion rivojlanish va iqtisodiyot o'sishining markaziy o'rnida turadi. Har qanday texnologiya taraqqiyot insoniyat turmush tarzini, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish tizimlarini yangilaydi, jamiyatning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda texnika fanlari juda keng ko'lamdagi sohalarini qabrab olgan va doimo rivojlanishida bo'lgan fanlar qatoriga kiradi. Ushbu nanoenergetika va ekologik texnologiyalar yordamida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samaraliroq foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

***Nanoenergetika va ekologik texnologiyalar**- yordamida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samaradorligini oshirishga yordam beradi. Misol uchun, perovskite asosidagi nanoquyosh batareyalari kelajak energetikasi uchun muhim yechimlar sifatida ko'rilmolmoqda. Shuningdek, nanozarrachalar havo va suvning ifloslanishini kamaytirishda ham ishlatilmoqda. Nanoo'lchamli moddalar nanotexnologiyalar nafaqat elektronika va energetikada, balki moddiy ishlab chiqarishda ham qo'llanilmoqda. Nanoo'lchamdagi uglerod tolalari va grafen kabi materiallar mexanik va elektr xususiyatlarini keskin yaxshilaydi. Ular kosmik sanoat, avtomobilsozlik, qurilish kabi sohalarda yengil, mustahkam va bardoshli mahsulotlar va yaratishda keng qo'llaniladi.

***Materialshunoslik** innovatsion materiallar va ularning tadqiqot yo'nalishlari Materialshunoslik nima –materialshunoslik moddalar va ularning xususiyatlarini tadqiq qiluvchi fandir. Texnologik taraqqiyot materiallarning yangidan- yangi turlari yaratilib ularni amaliyotdagi tatbiq etish bilan bog'liqdir. Zamonaviy texnologiyalarda yangi materiallar yaratish va ularning ishlash xususiyatlarini yaxshilashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Materialshunoslikning asosiy yo'nalishlaridan biri bu kompozit materiallar va nanomateriallarni sintez qilishdir [4-5].

***Innovatsion** materiallar yaratish yo'nalishlari bu yuqori texnologik qotishmalar qotishmalar texnikada keng qo'llaniladi. Bugungi kunda yuqori texnologik qotishmalar aviasozlik, kosmik texnika va mudofa sanoatida o'zining yuqori issiqlikka chidamligi va mustahkamligi tufayli keng qo'llaniladi. Qotishmalar yaratilishida yangi texnologiyalar va modellashtirish usullari yordamida ularning mexanik xususiyatlarini optimallashtirishga erishilmoqda. Kompozit materiallar ikki yoki undan ko'p turli xil moddalarni birlashtirish orqali yaratiladi. Ular yuqori mustahkamlikka, engillikkka va korroziyaga chidamlilikka ega bo'lishi bilan ajralib turadi. Masalan uglerod tolasi va polimer kompozitlar avtomobilsozlik va aviatsiyada muhim o'rin egallaydi. Ular yordamida avtotransport vositalari va samolyotlar yengilroq va samaraliroq bo'lishiga erishiladi. Grafen materialshunoslik sohasidagi inqilobiy materiallardan biridir. Bu material bir qatlam uglerod atomlaridan iborat bo'lib, niyoyatda mustahkam, engil va elektr o'tkazuvchanlik qobiliyatiga ega. Grafen elektronika, energetika, datchiklar va boshqa ko'plab sohalarda qo'llanilmoqda. Kelajakda grafen asosidagi texnologiyalar texnika fanlarda yangi rivojlanish bosqichini boshlab berish mumkin. Biomateriallar va biokompozitlar tabiiy yoki sun'iy

yo'l bilan yaratilgan materiallar bo'lib ularni inson organizmiga moslash imkoniyatiga ega qilib tayyorlash imkoniyatiga ega qilib tayyorlash tadqiqotlarda muhim yo'nalish bo'lib qolmoqda. Bunday materiallar tibbiyotda, xususan, jarrohlik implantlarida, suyak va to'qimalarni tiklashda foydalaniladi. Shuningdek, biokompozit materiallar ekologik xavfsizlik nuqtai nazaridan ham ahamiyatga ega. Ular tabiiy materiallar asosida yaratilgan bo'lib, biodegradsiya qilinishi mumkin. Energiyani tejovchi materiallar energiya samaradorligini oshirish texnologik taraqqiyotda muhim o'rin egallaydi. Yangi materiallar yaratish orqali energiya tejash masalasini hal qilish dolzarb yo'nalishlardan biridir. Sini hal qilish dolzarb yo'nalishlardan biridir. Yangi akkumulyator materiallari, supero'tkazguvchilar va issiqlikni yutuvchi materiallar energiya sarfini kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda [6]. Tadqiqot metodologiyasi va texnika fanlarida ilg'or yondashuvlar. Sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili texnika fanlarida sun'iy intellektning qo'llanilishi materiallar yaratilishida yangi yondashuvlar olib kelmoqda. Sun'iy intellekt (AL) va mashinani o'rganish (ML) yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtirish va yangi materiallar xossalari oldindan boshorat qilish mumkin. Bunday texnologiyalar nanoo'lchamli materiallar va kompozitlar yaratishda juda samarali bo'lib vaqt va xarajatlarni qisqartirishga imkon beradi.

***Raqamli model** va simulyatsiyalar materialshunoslik va nanotexnologiyalar sohasidagi innovatsiyalarni yanada samaraliroq amalga oshirish uchun raqamli model va simulyatsiyalar qo'llanilmoqda. Masalan, yangi materiallarning xususiyatlarini modellashtirish orqali ularning realsharoitlarida qanday ishlashini oldindan bilish mumkin. Simulyatsiyalar ilmiy tajribalar o'tkazish jarayonini tezlashtiradi va tadqiqotlar natijalarni yuqori darajada bajara oladi. Qayta ishlanadigan materiallar va barqaror rivojlanish. Materialshunoslikda barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida qayta ishlanishi mumkin bo'lgan, ekologik toza materiallar yaratishda katta e'tibor qaratilmoqda. Bunday materiallar atrof-muhitga zarar yetkazmasdan ishlatilishi va qayta tiklanadigan xom ashyolardan tayyorlanishi muhimdir [7]. Kelgusida plastmassalarga muqobil materiallarni yaratish va ularni iqtisodiyotda keng joriy qilish masalalari ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishi bo'lib qoladi.

Xulosa .

Nanotexnologiyalar va materialshunoslik texnika fanlarida innovatsiyalarga yo'l ochib, zamonaviy sanoat va ilmiy izlanishlarda yangi imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Ushbu yo'nalishlardagi tadqiqotlar natijasida ko'plab texnologik inqiloblar va texnika fanlarida olib borilayotgan zamonaviy tadqiqotlar va yondashuvlar insoniyat taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Aniqsa, nanotexnologiyalar va materialshunoslik sohasidagi yutuqlar turli tarmoqlarda yangi texnologiyalar yaratishga, mavjud jarayonlarni optimallashtirishga, energiyani samarali ishlatishga va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga katta hissa qo'shmoqda. Ushbu yo'nalishlar orqali kelajak texnologiyalariga tayanch sifatida innovatsion materiallar, nanoo'lchamli strukturalar va yangi avlod yarim o'tkazgichlar ishlab chiqilmoqda.

Nanotexnologiyalar texnika sohasida inqilobiy o'zgarishlarga sabab bo'lib, tibbiyot, energetika, elektronika va ekologik texnologiyalarda keng miqyosda qo'llanilmoqda. Nanozarrachalar yordamida dorilarning aniq yetkazilishi, yuqori samarali quyosh batareyalari va ekologik toza materiallar ishlab chiqilishi zamonaviy fan va texnologiyalarning eng dolzarb yo'nalishlaridan hisoblanadi. Shuningdek, nanoelektronika va kvant hisoblash sohasidagi yutuqlar kelajakdagi kompyuter texnologiyalarning poydevori sifatida xizmat qilmoqda. Materialshunoslik ham texnologik rivojlanishning muhim yo'nalishi bo'lib yangi materiallar va kompozitlar yaratish orqali sanoat va fan sohalarida katta o'zgarishlarni olib kelmoqda. Uglerod asosidagi grafen va kuchlanishga chidamli qotishmalar, ekologik xavfsiz biokompozitlar va qayta ishlanadigan materiallar texnologik jarayonlarning samaradorligi oshirishga va barqaror rivojlanishga yo'naltirilgan.

Ilg'or yondashuvlar, masalan, sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish texnologiyalardan foydalanish orqali yangi materiallarni bashorat qilish va ularning xususiyatlarini tahlil qilish jarayonlari yanada tezlashmoqda. Raqamli modellashtirish va simulyatsiyalar esa tajribalarni tezkor va arzonroq o'tkazish imkonini beradi. Shu tariqa, texnika fanlari kelajakka yo'naltirilgan

izlanishlar va tadqiqotlar orqali rivojlanib, innovatsiyalarni joriy qilishni davom ettirmoqda. Kelajakda nanotexnologiyalar va materialshunoslikning intedratsiyasi ilm-fan va sanoatni yangi yuksakliklarga olib chiqishi kutilmoqda. Ushbu sohalarida olib borilayotgan tadqiqotlar yuksak texnologiyalarni rivojlantirish, energiya tejash, ekologik muammolarni hal qilish va inson salomatligini yaxshilashga katta hissa qo'shadi. Shu bilan birga, texnika fanlarida barqaror rivojlanish va ekologik xavfsizlikka e'tibor qaratish yanada dolzarb bo'lib qoladi. Nanotexnologiya va materialshunoslikning o'zaro uyg'unlashuvi 21-asr texnologik inqilobining asosiy omillaridan biri sifatida insoniyat taraqqiyotining keyingi bosqichini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. V.V. Krayevskiy, Ye.V. Berezhnova. — Metodologiya pedagogiki. Novyy etap / . – M.: Akademiya, 2008. r – 400 s. 7
2. Milwaukee - (Nee Zirnhelt) age 75, Thur., Oct. 21, 2021. Private family services will be held. Please see website for complete obituary. www.humoscience.com 109
3. O'rinov Sh.S. Талабаларни физикадан касбга йўналтирилган умумтехник масалаларни ечишга тайёрлаш. Ta'lim, fan va innovatsiya ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal 304-b
4. Qulboyev Z., Urinov S., Abduraxmonov A. Texnika yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarida qattiq jismlar fizikasi bo'limini o'zlashtirish samaradorligini oshirish yo'llari //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. 10. – C. 380-386.
5. Urinov S. S. Absolute luminosity detector: problems and prospects //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 15-20.
6. Qulboyev Z., Urinov S., Abduraxmonov A. Texnika yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarida fizikani o'qitishda ta'lim klasteri metodidan foydalanishga doir ba'zi tavsiyalar //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. 11. – C. 939-945.
7. Mustafakulov A. A., Khalilov O. K., Urinov S. S. The purpose and objectives of students' independent work. – 2019. WWW.HUMOSCIENCE.CO

URGUT BOTANIK-GEOGRAFIK RAYONIDA TARQALGAN LISHAYNIKLAR MORFOBIOLOGIYASI

Xurramov O. O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Boliqulova F. O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Muhammadiyev Q. O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Urgut botanik-geografik rayonida tarqalgan lishayniklarning morfobiologik xususiyatlari o'rganilgan va olingan natijalar keltirilgan. Lishayniklardan namunalar to'plangan, quritilgan va turlari aniqlangan. Lishayniklarning morfologik tuzilishidagi o'ziga xos xususiyatlari aniqlangan. Tadqiqot davomida olingan natijalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Lishaynik, fikobiont, mikobiont, lixenologiya, substrat, morfologik, yashil suvo't, ko'k-yashil suvo't, zamburug'.

Аннотация

В данной статье изучены морфобиологические особенности лишайников, распространенных в ботанико-географическом районе Ургут, и представлены полученные результаты. Образцы лишайников были собраны, высушены и идентифицированы. Установлены особенности морфологического строения лишайников. Были проанализированы результаты, полученные в ходе исследования.

Ключевые слова: Лишайник, фикобионт, микобионт, лихенология, субстрат, морфологический, зеленые водоросли, синезеленые водоросли, гриб.

Annotation

In this article, the morphobiological characteristics of lichens distributed in the botanical-geographical region of Urgut are studied and the obtained results are presented. Lichen samples were collected, dried and identified. Specific characteristics of the morphological structure of lichens have been determined. The results obtained during the study were analyzed.

Key words: Lichen, phycobiont, mycobiont, lichenology, substrate, morphological, green algae, blue-green algae, fungus.

Kirish. Lishayniklar simbioz organizmlar bo'lib, avtotrof fikobiont (suvo'tlar) va geterotrof mikobiont (zamburug'lar) dan iborat. Zamburug'lar bilan suvo'tlarining qo'shilib o'sishi tufayli ulardagi modda almashinuvi shu qadar chambarchas bog'lanib ketganki, oqibatda yangi bir butun organizm hisoblangan lishayniklar vujudga kelgan. Lishayniklarni botanikaning bo'limi lixenologiya fani o'rganadi. Lishayniklarning hozirda 20 ming turi ma'lum. Lishayniklar tarkibida zamburug'larning 98% askomitsetlarga va 2% bazidiomitsetlarga hamda kamroq deuteromitsetlarga tegishli. Askomitsetlarning 85% bir hujayrali yoki ipsimon yashil suvo'tlar bilan, 10% i esa ko'k-yashil suvo'tlari va 3-4% ham yashil suvo'tlar ham ko'k-yashil suvo'tlar bilan birikadi[2].

Lishayniklarning sekin o'sishi ularni uzoq yashashini taqozo qiladi. Masalan, ayrim po'stloqsimon lishayniklar 4000-yildan 10000-yilga qadar, bargsimon va butasimon lishayniklar esa o'rtacha 50 yildan 100-yilga qadar yashashi mumkinligi haqida ma'lumotlar bor[4].

Lishayniklar juda sekin o'sadi. Yopishqoq lishayniklar o'lchami yiliga 0.1-10 mm kattalashishi mumkin. Ayniqsa dengiz bo'yi va tog'larda uchaydigan lishayniklar bir muncha faol o'sadi. Lishayniklar namlikni juda tez shimib oladi va ularni massasi 3-35 marta kattalashishi mumkin. Bu organizmlarda optimal fotosintez borishi uchun namlik 65-90% oralig'ida bo'lishi kerak[2,6].

Lishayniklar turli substratlarda o'sib, organik moddalar to'plash bilan o'simliklarning o'sishiga qulay sharoit yaratadi. Ular qishloq xo'jaligida, oziq-ovqat, kimyo, farmatsevtika, parfumeriya sanoatida xom ashyo sifatida foydalaniladi. Atrof-muhitni ekologik holatini baholashda alohida ahamiyatga ega. Tuproq hosil qiluvchi muhim omillardan hisoblanadi, chunki uning faoliyati natijasida paydo bo'ladigan kislota har qanday toshlarni va tog' jinslarini parchalash xususiyatiga ega. Ya'ni lishayniklar ularning maydalanib tuproqqa aylanishiga sabab bo'ladi. Lishayniklar biogeotsenozlarda asosiy komponenti bo'lib, tarqalish chegaralari havoning ifloslanish darajasiga ham bog'liq. Ifloslangan havoda oltingugurt dioksidi (SO₂), azot oksidi, uglerod oksidi, ftor kabi birikmalar lishayniklarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shunga ko'ra ular havo tozaligini ko'rsatuvchi indikator bo'lib xizmat qiladi[5,7].

Lishayniklarning o'ziga xos morfologik xususiyatlari XIX asrning 60-yillarida nemis botanigi S.Shvendener tomonidan o'rganilgan[2].

Urgut botanik-geografik rayonida lishayniklarni o'rganish bo'yicha ilmiy izlanishlar juda kam amalga oshirilgan. Qoratepa tog'lari lixenoflorasida lishayniklarning jami 85 turi aniqlangan. Lishayniklarning 5 turi Eurotiomycetes, 74 turi Lecanoromycetes va 6 turi Lichinomy cetes sinfiga mansub lishayniklar hisoblanadi[8]. Lishayniklarning juda foydali o'simlik ekanligi, yetarlicha o'rganilmaganligi bois biz Urgut botanik-geografik rayonida ilmiy izlanishlarni amalga oshirdik.

Tajriba qismi. Ushbu tadqiqot mo'tadil iqlimiga ega bo'lgan Urgutbotanik-geografik rayonida amalga oshirildi. Lishayniklar turli substratlardan (tosh, daraxtlar, tuproqlar,) va turli balandliklardan (dengiz sathidan 1200 dan 2300 m gacha) yig'ilgan. Dalada yigirmata lishaynik namunasi olindi va laboratoriya identifikatsiyasi uchun yig'ildi. Har bir lishaynik namunasidan jami 5 gr namuna qoplarga yig'ilib, distillangan suv bilan yuvilib, havoda quritildi va xona haroratida quritgichda saqlandi[3,1].

Ushbu tajribada foydalanilgan lishayniklarning morfologik xususiyatlari maxsus raqamli kameraga ulangan BS-2048FT yorug'lik mikroskopi yordamida tekshirildi va mikrofotoografiya qilindi. Har bir lishaynik namunasini o'rganish uchun 400 va 1000 marotaba kattalashtiruvchi obektivlar yordamida tasvirlar olindi. Keyin morfometrik o'lchovlar Leica Application Suite 4.2.0 versiyali (Leica Microsystems, Vetslar, Germaniya) tasvirni tahlil qilish dasturi yordamida amalga oshirildi. Olingan natijalar 1-jadvalda keltirildi.

1-jadval

Urgut botanik-geografik rayonida tarqalgan lishayniklar biomorfologiyasi

T.r	Turi	Morfologiya si	Rangi	Substrat	Dengiz sathidan balandligi	Vaqt
1	<i>Usnea filipendala</i>	Bargsimon	Ko'k	Daraxt po'stlog'i	1900-2200	29.04.20 24
2	<i>Caloploca mariza</i>	Bargsimon	Sariq	Tosh	1800-2000	01.05.20 24
3	<i>Parmarema sinetorium</i>	Bargsimon	Kulrang	Butachil o'simlik tanasi	2000-2200	04.05.20 24
4	<i>Lobariya</i>	Bargsimon	Kulrang- yashil	Daraxt po'stlog'i	1900-2500	07.09.20 24
5	<i>Kollema</i>	Bargsimon	Ko'k- yashil	Butachil o'simliklar tanasi	1800-2100	05.05.20 24
6	<i>Usneya</i>	Butasimon	Sarg'ish yashil	Butachil o'simliklar tanasi	1900-2000	08.05.20 24
7	<i>Tsetrariya</i>	Butasimon	Sarg'ish	Tuproq	1500-2000	05.05.20 24
8	<i>Lekanora</i>	Yopishqoq	Yashil	Tosh	1800-2400	26.04.20 24
9	<i>Ksantoriya</i>	Butasimon	Tillarang	Daraxt po'stlog'i	1600-2300	29.04.20 24
10	<i>Epiksil</i>	Bargsimon	Jigarrang	Daraxt po'stlog'i va tosh	1800-2200	11.05.20 24
11	<i>Pelitegra</i>	Bargsimon	Yashil	Tosh	2000-2200	09.05.20 24
12	<i>Parmeliya</i>	Bargsimon	Ko'k- yashil	Daraxt po'stlog'i	1800-2200	11.05.20 24
13	<i>Narmandina pulchella</i>	Bargsimon	Ko'k- yashil	Daraxt po'stlog'i	1600-2000	12.05.20 24
14	<i>Cladionia evansii</i>	Butasimon	Yashil- sarg'ish	Daraxt po'stlog'i	1500-2100	15.05.20 24
15	<i>Pertusaria amara</i>	Yopishqoq	Ko'kimti r	Tosh	1800-2000	10.05.20 24
16	<i>Calopcala marina</i>	Yopishqoq	Sariq	Tosh	1900-2500	12.05.20 24

Xulosa. Atrof-muhit tozaligini belgilovchi tabiiy indikatorlar hisoblangan lishayniklar jamoasi juda xilma-hildir. Biz kuzatishlar olib borgan hududda lishayniklarning yashash substrati asosan daraxtlar po'stlog'i va toshlar yuzasi ekanligi aniqlandi. Bu o'simliklar dengiz sathidan 1500-2500 m oralig'ida ko'p uchradi. Morfologik nuqatayi nazardan bargsimon lishayniklar ko'pchilikni tashkil etdi. Lishayniklarning sariq hamda ko'k, yashil ranglari boshqalarga nisbatan keng tarqalgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyeva A., Xurramov O. Ziziphora tenuior o'simligining dorivorlik xususiyatlari //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – T. 2. – №. 5. – C. 8-10.

2. Islomov B.S., Hasanov M.A “Botanika” SamDU nashriyoti Samarqand-2021. 259-260 b.
3. Loureiro L. et al. Isolation and Identification of Lichen Photobionts Collected from Different Environments in North of Portugal and Evaluation of Bioactivities of Their Extracts //Foods. – 2024. – T. 13. – №. 11. – С. 1759.
4. Mustafeyev C.M “Botanika” (anatomya, morfologiya, sistematika) O‘zbekiston nashriyoti Toshkent-2002. 301-302 b.
5. Nishonov M., Mamaraimova D. U. LISHAYNIKLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Interpretation and researches. – 2024.
6. Xurramov O. G. Islamov BS SAMARQAND VILOYATI SHAROITIDA GLYCYRRHIZA GLABRA L //NING BA’ZI BIOLOGIK XUSUSIYATLARI. – T. 257.
7. Xurramov O. G., Islamov B. S. SAMARQAND VILOYATI SHAROITIDA GLYCYRRHIZA GLABRA L. NING BA’ZI BIOLOGIK XUSUSIYATLARI //Журнал естественных наук. – 2021. – Т. 2. – №. 1.
8. Норкулов М., Хайдаров Х., Ҳақбердиев Н., Холбўтаев Ш., Ҳамроева М. “Floristic analysis of local lichenofloras of mount Qaratepa” Materials of the 1st international conference: Conservation of eurasian biodiversity: contemporary problems, solutions and perspectives At: Andijan, Uzbekistan, May 2023 142-145.

ФАНЕРОФИТНЫЕ РАСТЕНИЯ, РАСПРОСТРАНЕННЫЕ НА СЕВЕРО-ЗАПАДЕ ТУРКЕСТАНСКОГО ХРЕБТА

Музафарова Сарвинисо Расулмухаммад кизи

sarvinisomuzaffarova@gmail.com

Ассистент преподавателя кафедры медицинских наук филиала Казанского федерального университета, Джизак.

Аннотация

Биологическое разнообразие особенно важно для сохранения в горных районах, где распространены фанерофиты, то есть деревья и кустарники. Они играют огромную роль как доминирующие (ландшафт формирующие) деревья и кустарники, поддерживая существование живых организмов на протяжении многих эпох. В связи с этим возникает вопрос о том, к каким таксономическим единицам и таксономии они принадлежат, а также о их текущем состоянии. Следует отметить, что в северной части Тянь-Шаня за последние 30 лет, точнее, не было создано произведений, отражающих фанерофиты, деревья и кустарники. В Узбекистане вопросы, связанные с таксономическими единицами деревьев и кустарников, их филогенезом, распространением по ботанико-географическим районам и историческим развитием, не были изучены и проанализированы. Эта ситуация подчеркивает актуальность проведения широкомасштабных исследований фанерофитных растений.

Ключевые слова: Фанерофит, флора, Туркестанский хребет, Тянь-Шань.

Северный Туран является уникальной географической областью, обладающей своеобразными природно-географическими условиями и флорой. Кроме того, в Туранском горном массиве присутствует совокупность всех антропогенных, техногенных и природных факторов. Эти факторы вызывают изменения в биологическом разнообразии этой горной системы. Учитывая, что антропогенное воздействие может продолжаться непрерывно и с большой силой, актуальность картирования типологической структуры растительности, фитосоциологического разнообразия в нынешнем состоянии, а также инвентаризация растений с точки зрения их значения в народном хозяйстве и разработка мероприятий по их охране подчеркивает важность этой проблемы на государственном уровне.

Исследовательские задачи включают в себя определение ботанически значимых территорий, разработку научных основ для сохранения фанерофитных видов растительности и их изучение. Учитывая эти задачи, впервые была составлена современная

конспекция фланерофитов Таласского горного хребта. Исследования, направленные на изучение фракции эндемизма видов, показывают, что в развитых странах Европы и Азии такие исследования проводились в 70-80-х годах прошлого века, и в настоящее время продолжают исследования их популяций. Современные исследования больше сосредоточены на вопросах охраны и восстановления популяций видов. Эти исследования выделяются своей системностью и полнотой, а также широким объемом первичных информационных источников.

Изучение разнообразия фланерофитных видов, их биологических характеристик и их современного состояния как важного генофонда требует внимания. Поэтому изучение фланерофитных видов, включая их составные части с ведущими и формирующими характеристиками, в рамках природно-географических, геоботанических и административных районов позволит определить количественные и качественные показатели, характеризующие кадастр, а также выявить схожие и уникальные черты по сравнению с соседними регионами.

Классификация жизненных форм растений по Рауникеру — это система, которая классифицирует растения в зависимости от их способов защиты почек обновления в неблагоприятных условиях природы (холодных или сухих). Она была предложена Х. Рауникером в 1905 году.

Рауникер выделил 5 основных типов жизненных форм, отражающих разнообразие развития растений в природе. Рассчитывая процентное соотношение видов, относящихся к той или иной жизненной форме, можно получить спектры жизненных форм растений в различных регионах мира или на разных континентах.

1. Фанерофиты
2. Хамефиты
3. Гемикриптофиты
4. Криптофиты
5. Терофиты

Фанерофиты — это растения, у которых зимой почки расположены на верхней части земли, что позволяет им выживать в неблагоприятных условиях. Они делятся на 15 подгрупп и включают деревья, кустарники, полукустарники и лианы. Деление на подгруппы основывается на размерах растений (мега-, меза-, микро-, нано-фанерофиты), типах почек (защищенные и открытые) и типах листвы (вечнозеленые и листопадные). Нанофанерофиты — это растения высотой до 2 метров, микрофанерофиты — от 2 до 8 метров, а макрофанерофиты — выше 8 метров.

В северо-западной части Тюркестанского хребта при анализе растительности по методике систематической картографии было установлено, что в этом районе произрастают 112 видов деревьев и кустарников, относящихся к 24 семействам и 41 родам. В этом районе были выявлены фанерофиты, такие как деревья, кустарники, полукустарники и полуполукустарники. Важно отметить, что среди видов растений кустарники занимают первое место с 66 видами, в то время как деревья занимают второе место с 34 видами.

При анализе фанерофитов по семействам было отмечено, что семейство Розоцветные (Rosaceae) занимает значительное место благодаря большому количеству родов и видов — 4 рода и 8 видов. На втором месте находится семейство Ивовые (Salicaceae) с 2 родами и 4 видами, а на третьем месте — 2 семейства с 2 видами. Важно подчеркнуть, что большинство деревьев относятся к семействам с 1-2 родами и 1-2-3 видами.

Как указано в списке и таблице, в северной части Тюркестанского хребта по богатству видов и родов кустарники занимают первое место с 66 видами, относящимися к 15 семействам и 27 родам. На втором месте находятся деревья с 34 видами и 7 родами, а на третьем месте — полукустарники с 16 видами. Это можно проиллюстрировать примерами таких растений, как шиповник (*Rosa*), ирга (*Cotoneaster*), жимолость (*Lonicera*), спирея (*Spiraea*) и другие.

Сравнительный анализ семейств показывает, что семейство Розоцветные (Rosaceae) занимает первое место по количеству родов (7) и видов. Сравнение семейств также показало, что кустарники отличаются от деревьев и полукустарников большим количеством семейств, родов и видов. Как указано в таблице, кустарники составляют 15 семейств, 27 родов и 66 видов. Среди кустарников семейство Розоцветные (Rosaceae) занимает первое место с 8 родами и 21 видом, на втором месте находится семейство Бобовые (Fabaceae) с 5 родами и 14 видами, а на третьем месте — семейство Жимолостные (Caprifoliaceae) с 1 родом (Lonicera) и 7 видами, затем идут семейства Мелиссовые (Polygonaceae) с 3 родами и 2 видами и Ивовые (Salicaceae) с 2 родами и 4 видами. Наконец, 11 семейств занимают последние места с одним видом и 6 семейств с двумя видами.

1-таблица. Таксономический анализ фанерофитов Туркестанского хребта.

Деревья			
	Семейство	Род	Количество видов
1	2	3	4
1.	Cupressaceae	Juniperus L.	3
2.	Platanaceae	Platanus L.	1
3.	Betulaceae	Betula L.	2
4.	Juglandaceae	Juglans L.	1
5.	Salicaceae	Salix L.	3
		Populus L.	3
6.	Ulmaceae	Ulmus L.	3
		Celtis L.	1
7.	Moraceae	Morus L.	1
8.	Rosaceae	Pyrus L.	4
		Malus Mill.	2
		Sorbus L.	2
		Crataegus L.	4
		Prunus L.	3
		Amygdalus L.	2
		Cerasus Mill.	1

1	2	3	4
9.	Fabaceae	Cercis L.	1
10.	Aceraceae	Acer L.	1
11.	Simaroubaceae	Ailanthus Drob.	1
12.	Anacardiaceae	Pistacia L.	1
13.	Elaeagnaceae	Elaeagnus L.	1
	Семейство – 13	Род – 21	Вид – 42
	Кустарники		
1.	Ephedraceae	Ephedra L.	1
2.	Berberidaceae	Berberis L.	3
3.	Ranunculaceae	Clematis L.	2
4.	Polygonaceae	Atrophaxis L.	4
5.	Salicaceae	Salix L.	4
6.	Tamaricaceae	Tamarix L.	2
		Myricaria Desv.	1

7.	Thymelaceae	Restella	1
8.	Grossulariaceae	Ribes L.	2
9.	Rosaceae	Sorbus L.	2
		Crataegus L.	1
		Rubus L.	1
		Rosa L.	10
		Hulthemia Dum.	1
		Amygdalus L.	2
		Cerasus (Tourn) Mill.	3
		Pentaphylloides Duham.	1
10.	Fabaceae	Halimodendron Fisch.	1
		Caragana Lam.	1
		Calophaca Fisch.	1
		Astragalus L.	7
		Onobrychis Adans.	1
11.	Zygophyllaceae	Halimiphyllum (Engl.)	1
12.	Celastraceae	Euonimus L.	2
13.	Rhamnaceae	Rhamnus L.	3
		Ziziphus Mill.	1
14.	Elaeagnaceae	Hippophae L.	1
		Elaeagnus L.	1
15.	Vitaceae	Vitis L.	1
16.	Caprifoliaceae	Lonicera L.	7
17.	Solanaceae	Lycium L.	1
18.	Lamiaceae	Scutellaria L.	7
	Кустарнички		
1.	Ephedraceae	Ephedra L.	3
2.	Chenopodiaceae	Nanophyton Less.	1
3.	Polygonaceae	Polygonum L.	1
4.	Plumbaginaceae	Acantholimon Boiss.	5
5.	Rosaceae	Cerasus Mill.	1
6.	Fabaceae	Astragalus L.	2
7.	Lamiaceae	Scutellaria L.	3

Литература

1. Ackerly D, Donoghue MJ. 1998. Leaf size, sapling allometry, and Corner's rules: Phylogeny and correlated evolution in maples(Acer). 2.The American Naturalist 152: 767–791.
2. Азимова Д.Э. Молгузар тизмаси флораси: Автореф. дис. .канд биол наук. – Ташкент, 2018. – 45 с
3. Тожибаев К.Ш. Флора юго-западного Тянь-Шаня (в пределах республики Узбекистан): Автореф. дис. ... док. биол. наук. – Ташкент, 2010. – 35 с.
4. Тожибаев К.Ш., Бешко Н.Ю., Эсанкулов А.С., Батошов А.Р., Азимова Д.Э. Кадастр флоры Джизакской области Узбекистана– Ташкент: “Chinor ENK”, 2015. – 204
5. Raunkiaer C. The life form of plants and statistical plant geography. – Oxford, 1934. –632 p
6. www.plantarium.ru

ДИНАМИКА ТРАЕКТОРИЙ ОПЕРАТОРА ЛОТКИ–ВОЛЬТЕРРА ДЕЙСТВУЮЩЕГО НА СИМПЛЕКСЕ S^3 С ЧАСТИЧНО ОРИЕНТИРОВАННЫМ ГРАФОМ

Р. Н. Ганиходжаев¹, У. Р. Муминов², А. Эшниязов³

¹Национальный университет Узбекистана, г. Ташкент, Узбекистан

²Ферганский государственный университет, г. Фергана, Узбекистан

³Гулистанский государственный университет, г. Гулистан, Узбекистан

Аннотация.

В данной работе изучается динамика траекторий непрерывного варианта операторов Лотки–Вольтерры с частично ориентированным графом в случае малых размерностей симплекса.

Ключевые слова. Частично ориентированные графы, α и ω множества траекторий, разбиение симплекса на многогранники, сигнатура точки, маршруты траекторий, бассейн неподвижной точки.

Введение

Известно, что динамическая система — это объект либо процесс, для которого однозначно определяется понятие состояния, как совокупность некоторых величин в данный момент времени, и задан закон, описывающий эволюцию начального состояния с течением времени. В вопросах популяционной генетики, биологии, экологии и экономики, в основном, используют системы нелинейных дифференциальных уравнений, описывающие эволюцию исследуемого процесса. Так как при исследовании жизненных явлений часто применяют уравнения Лотки–Вольтерры. Как известно [2], каждый квадратичный стохастический оператор вольтерровского типа, заданный на конечномерном симплексе, определяет некий турнир, свойства которого позволяют изучить асимптотическое поведение траекторий этого вольтерровского оператора.

Дискретный вариант отображения определяется заданием вещественной кососимметрической матрицы $A = (a_{ij}), i, j = \overline{1, m}$ и действует на симплексе

$$S^{m-1} = \left\{ x \in R^m : \sum_{i=1}^m x_i = 1, x_i \geq 0 \right\} \text{ следующим равенствами}$$

$$x'_k = x_k \left(1 + \sum_{i=1}^m a_{ki} x_i \right), k = \overline{1, m}, |a_{ij}| \leq 1. \quad (1)$$

Положим $V : S^{m-1} \rightarrow S^{m-1}$, где $Vx = x' = (x'_1, x'_2, \dots, x'_m)$. Если $x^{(0)} \in S^{m-1}$, то $\{x^{(n)}\}$, где

$x^{(n+1)} = Vx^{(n)}, n = 0, 1, \dots$ называется траекторией, а $\omega(x^{(0)}) = \{x^{(n)}\}'$ — множество предельных точек последовательности $\{x^{(n)}\}$. $Fix(V) = \{x \in S^{m-1} : Vx = x\}$ множество неподвижных точек.

Решение системы линейных однородных неравенств

В соответствии со знаками a_{ki} кососимметрическая матрица A определяет некоторый ориентированный граф G_A . Если $a_{ki} \neq 0$ при всех $k \neq i$ то, G_A является частично ориентированным графом.

Пусть

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0 & a & -b \\ 0 & 0 & -c & d \\ -a & c & 0 & 0 \\ b & -d & 0 & 0 \end{pmatrix}, \text{ причем } 0 < a, b, c, d \leq 1.$$

В этом случае оператор Лотки–Вольтерра $V : S^3 \rightarrow S^3$ имеет следующий вид

$$\begin{cases} x_1' = x_1(1 + ax_3 - bx_4), \\ x_2' = x_2(1 - cx_3 + dx_4), \\ x_3' = x_3(1 - ax_1 + cx_2), \\ x_4' = x_4(1 + bx_1 - dx_2). \end{cases} \quad (2)$$

Известно, что отображение Лотки–Вольтерра является гомеоморфизмом симплекса S^{m-1} , причем любая грань симплекса инвариантна. Пусть riS^{m-1} – относительная внутренность S^{m-1} и $x^{(0)} \in riS^{m-1}$, тогда последовательность $\{x^{(n)}\}$, где $x^{(n)} = Vx^{(n-1)}$,

называется положительной траекторией, $\omega(x^{(0)}) = \{x^{(n)}\}'$ – множество предельных точек.

Поскольку $V : S^{m-1} \rightarrow S^{m-1}$ гомеоморфизмом, то $V^{-1} : S^{m-1} \rightarrow S^{m-1}$ аналогично определяет отрицательную траекторию, причём $\alpha(x^{(0)}) = \{x^{(-n)}\}'$ – множество предельных

точек отрицательной траектории. Как обычно, $Fix(V) = \{x \in S^{m-1} : Vx = x\}$ неподвижные

Ясно, что $J(V)$ – якобиан отображения V в неподвижной точке x всегда имеет $\lambda = 1$ собственным числом.

Известно [], что $P = \{x \in S^{m-1} : Ax \geq 0\} \neq \emptyset$ и $Q = \{x \in S^{m-1} : Ax \leq 0\} \neq \emptyset$.

Определение 1. Набор знаков $\delta = (+ - + \dots +)$ будем называть сигнатурой.

В соответствие с данной сигнатурой δ определим множество всех $x \in S^{m-1}$ таких, что

$x_k' = x_k \left(1 + \sum_{i=1}^m a_{ki} x_i \right) > x_k$, если на k том месте сигнатуры стоит знак $+$. Знак $-$ на k том

месте означает $x_k' < x_k$. Очевидно, множество точек $x \in S^{m-1}$ соответствующих данной сигнатуре является открытым и выпуклым (возможно пустым) множеством.

Определение 2. Пусть F_δ замыкание множества всех $x \in S^{m-1}$ подчинённых сигнатуре δ .

Ясно, что F_δ многогранник как решение системы линейных однородных неравенств определяемых данной сигнатурой δ . Если $F_\delta \neq \emptyset$, то $\dim F_\delta = m - 1$, причем

$$\bigcup_{\delta} T_\delta = S^{m-1}.$$

Определение 3. Пусть $F_1, \dots, F_k$ выпуклые многогранники построенные допустимыми сигнатурами $\delta_1, \dots, \delta_k$ и $x^{(0)} \in S^{m-1}$. Порядок прохождения траектории по многогранникам будем называть маршрутом траектории. Прейдем к изучению асимптотического поведения отображения $V : S^3 \rightarrow S^3$ заданного равенствами (2).

Пусть $\delta = ad - bc$ и рассмотрим три случая $\delta = 0$, $\delta > 0$, $\delta < 0$.

Если $\delta = 0$ то, $Fix(V) = \Gamma_{12} \cup \Gamma_{34} \cup M_1 M_2$, где Γ_{12} ребро S^3 натянутое на вершины

$$e_1 = (1, 0, 0, 0), e_2 = (0, 1, 0, 0), M_1 \left(\frac{d}{b+d}, \frac{b}{b+d}, 0, 0 \right), M_2 \left(0, 0, \frac{d}{c+d}, \frac{c}{c+d} \right).$$

Очевидно, точки M_1 и M_2 разделяют знаки разностей $x'_k - x_k$. Поэтому в случае $\delta = 0$ возможны только лишь следующие сигнатуры $\delta_1 = (+---)$, $\delta_2 = (-++)$, $\delta_3 = (+-+-)$, $\delta_4 = (-++-)$, которые определяют многогранники $F_1 = co\{e_1, e_3, M_1, M_2\}$, $F_2 = co\{e_1, e_4, M_1, M_2\}$, $F_3 = co\{e_2, e_3, M_1, M_2\}$, $F_4 = co\{e_2, e_4, M_1, M_2\}$, где $e_1, \dots, e_4$ вершины симплекса S^3 и $co\{e_i, e_j, M_1, M_2\}$ есть выпуклая оболочка указанных точек. По определению $\bigcup_{i=1}^4 F_i = S^3$, причём их внутренности не пересекаются, а пересечения любых двух является общей гранью.

Теорема 1. Если $x^{(0)} \notin Fix(V)$, то

- i) положительная траектория не сходится,
- ii) $\omega(x^{(0)}) \subset \Gamma_{13} \cup \Gamma_{14} \cup \Gamma_{23} \cup \Gamma_{24}$ и $\omega(x^{(0)})$ бесконечное множество,
- iii) отрицательная траектория сходится и $\alpha(x^{(0)}) \in M_1 M_2$,
- iv) маршрут положительной траектории $V : F_1 \rightarrow F_2 \rightarrow F_4 \rightarrow F_3 \rightarrow F_1$.

Вершины симплекса и точки $M_1, \dots, M_4$ определяют знаки величин $x'_k - x_k$, $k = 1, 4$. Поэтому получаем следующие сигнатуры: $\delta_1 = (+---)$, $\delta_2 = (+---)$, $\delta_3 = (+-+-)$, $\delta_4 = (++)$, $\delta_5 = (++)$, $\delta_6 = (++)$, $\delta_7 = (-++)$, $\delta_8 = (-++)$, $\delta_9 = (-++)$.

Соответствующие им многогранники имеют вид:

$$F_1 = co\{e_1, e_3, M_3, M_4\}, F_2 = co\{e_3, M_1, M_3, M_4\}, F_3 = co\{e_2, e_3, M_1, M_4\},$$

$$F_4 = co\{e_1, M_2, M_3, M_4\}, F_5 = co\{M_1, M_2, M_3, M_4\}, F_6 = co\{e_2, M_1, M_2, M_4\},$$

$$F_7 = co\{e_1, e_4, M_2, M_3\}, F_8 = co\{e_4, M_1, M_2, M_3\}, F_9 = co\{e_2, e_4, M_1, M_2\}.$$

Многогранники $\{F_i\}$ смежные, если они имеют общую двумерную грань. Отмечая смежные многогранники получаем

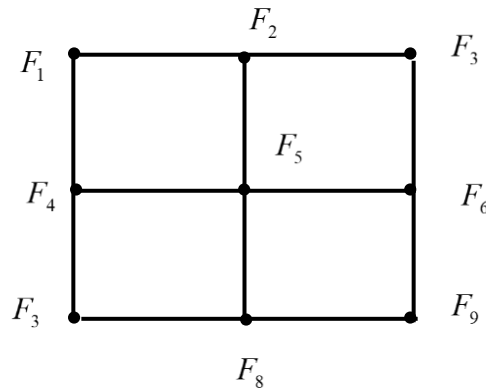

Рис.1.

По определению для любой граничной точки многогранника имеем $x'_k = x_k$ хотя бы для одного индекса k . Причем все вершины многогранников $\{F_i\}$ неподвижные точки.

Аналогично получаем следующую цепочку следования траектории

$$F_1 \rightarrow F_4 \rightarrow F_7 \rightarrow F_8 \rightarrow F_9 \rightarrow F_6 \rightarrow F_3 \rightarrow F_2 \rightarrow F_1.$$

В случае $x \in F_2 \cap F_5 = co\{M_1, M_3, M_5\}$ имеем

$$x = \left(\frac{c\lambda_1}{a+c} + \frac{d\lambda_2}{b+d}, \frac{a\lambda_1}{a+c} + \frac{b\lambda_2}{b+d}, \frac{d\lambda_3}{c+d}, \frac{c\lambda_3}{c+d} \right), \quad 0 \leq \lambda_1, \lambda_2, \lambda_3 \leq 1, \quad \lambda_1 + \lambda_2 + \lambda_3 = 1.$$

Очевидно

$$x_3' = \frac{d\lambda_3}{c+d} \left(1 - \frac{\delta\lambda_2}{b+d} \right), \quad x_4' = \frac{c\lambda_3}{c+d} \left(1 - \frac{\delta\lambda_1}{a+c} \right), \text{ поэтому } x_2'' - x_2' \text{ имеет одинаковый знак}$$

с разностью $\frac{\lambda_1}{a+c} - \frac{\lambda_2}{b+d}$.

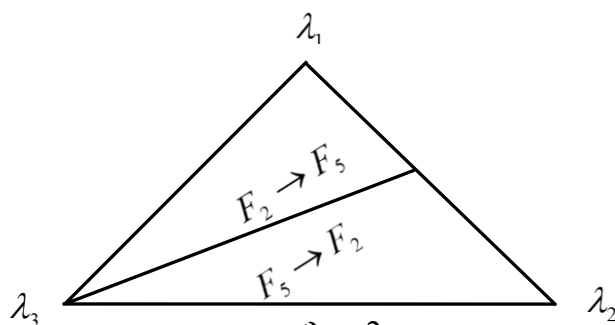

Рис. 2.

Таким образом некоторые точки под действием оператора переходят из F_2 в F_5 причем возможен и обратный переход из F_5 в F_2 . Аналогично доказывается, что существуют двусторонние переходы от F_i в F_5 , и обратно, где $i = 2, 4, 6, 8$.

Следовательно, маршрут траектории имеет следующий вид

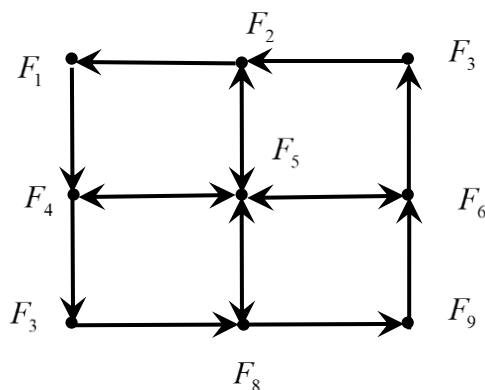

Рис. 3.

В итоге проведенных рассуждений получим следующее утверждение:

Теорема2. Если $\delta = ad - be > 0$, то для любого $x^{(0)} \in riS^3 \setminus Fix(V)$ как положительная, так и отрицательная траектории сходятся, причем маршрут траектории определяется ориентированным графом указанным на рис. 3.

Замечание. В случае $\delta = ad - be < 0$ получаем аналогичную картину.

Заключение

Известно, что динамические системы берут свое начало в механике с работ Анри Пуанкаре, в которых утверждается, что некоторые системы после некоторого конечного времени вернутся в состояние, очень близкое к исходному. В 1988 году А. Ляпунов разработал методы, позволяющие определить устойчивость обыкновенных дифференциальных уравнений. Во многих отраслях науки, например естественных и инженерных дисциплинах, правило эволюции динамических систем описывается либо дифференциальным, либо разностным уравнением.

В этих системах, учитывая расположение начальной точки, можно определить состояние в будущем – это и есть совокупность точек, известных как траектория или же орбита, поэтому нас и интересует нахождение равновесных состояний системы.

Наряду с дискретными динамическими системами в работе рассматривались элементы теории графов, то есть эти системы связались с такими понятиями, как турниры.

Квадратичные отображения симплекса можно применить для задач популяционной генетики, эпидемиологии, экологии, экономики. В работе исследовалось асимптотическое поведение траекторий и маршруты квадратичных отображений Лотки–Вольтерры, действующих в $(m - 1)$ -мерном симплексе.

Литература

1. Любич Ю.И. Математические структуры в популяционной генетике. Киев, Наукова думка, 1983. – 296 с.
2. Ганиходжаев Р.Н. Квадратичные стохастические операторы, функции Ляпунова и турниры // Матем. сб., 1992, т.183, № 8. – С. 121–140.
3. А. А. Имомов., А. И. Эшниязов. Бесконечномерные бистохастические квадратичные операторы в пространстве l_1 . Tomsk State University Journal of Mathematics and Mechanics. 2022. № 76.С. 20-31.
4. Муминов. У. Р, Ганиходжаев Р. Н. //Маршруты траекторий операторов лотки-вольтерра действующих на симплексе $\{S^4\}$ // Вестник НУУз - 2024-2-1.-С. 143-151.
5. Расул Набиевич Ганиходжаев–доктор физико–математических наук, профессор. rasulganikhodzhaev@gmail.com
6. Муминов Улугбек Рахимжонович – Ферганский государственный университет кафедры математический анализ. ulugbek.muminov.2020@mail.ru
7. Абдумалик Искандарович Эшниязов– доктор философии по физико-математических наук (PhD), доцент. eshniyozovabdumalik75@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СОСТАВНЫХ ЧИСЕЛ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ

Тураев Уткирбек Яхшиликович
Камаров Хамидмурод, Рашидов Элнур
ДжизПИ
Аннотация

В данной статье рассматривается проблема формирования у учащихся умений решать различных нестандартных задач по изучаемым темам, на примере определения последней цифры чисел, а также к открытию закономерностей для произведений нескольких чисел, с определенными свойствами. Даны несколько примеров на нахождения последней цифры, а также проблемная задач на исследование необычных произведений чисел. Кроме того, даны рекомендации по их использованию при изучении соответствующих понятий и задач школьного курса математики.

Ключевые слова: произведение, составное число, способ, цифра, число, одночлен, четное число, нечетное число, ситуация, закономерность.

Annotation

This article examines the problem of developing students' skills to solve various non-standard problems on the topics studied, using the example of determining the last digit of numbers, as well as discovering patterns for products of several numbers with certain properties. Several examples are given for finding the last digit, as well as problem tasks for studying unusual products of numbers. In addition, recommendations are given for their use in studying the corresponding concepts and tasks of the school mathematics course.

Keywords: product, composite number, method, digit, number, monomial, even number,

odd number, situation, pattern

В процессе развития творческих способностей учащихся наиболее важное значение играет организация уроков на основе использования различных нестандартных задач по изучаемым темам. При этом ниже предлагаем ряд таких задач для обсуждения на уроках математики, которые способствует созданию творческой атмосферы на уроках и повышению интереса учащихся к предмету.

При решении задачи на определения последней цифры также возникает ситуации, при котором учащихся можно свести к открытию какой-то закономерности. Поэтому на уроках целесообразно предложить задачи на нахождения последней цифры числа. В процессе решения таких задач найти какую ни будь правило или закономерность.

1. Какова последняя цифра произведения всех двухзначных чисел, оканчивающихся цифрой: а) 3 ; б) 8?

2. Укажите среди чисел вида 4^k -4 некоторых трех чисел, кратных 10 (k-натуральное число)

Здесь нужно учитывать, что нечетные натуральные степени числа 4 заканчивается цифрой 4, а четные натуральные степени цифрой 6.

3. Найдите последние цифры чисел: а) 3^{20} ; б) 27^{98} ; в) 508^{63} .

Решение. а) Так как

$$3^{20} = 3^{20} = 3^5 \cdot 3^5 \cdot 3^5 \cdot 3^5, 3^5 = 243; 3 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 3 = 3^4, 3^4 = 81$$

Значит, последняя цифра 1.

4. Почему при произвольном натуральном n число $2,6 (26^n - 1)$ будет целым числом?

а) Число 26^n (при любом $n \in N$) заканчивается цифрой 6. Поэтому число $26^n - 1$ делится на 5.

б) Умножение 2,6 на 5 даёт целое число.

5. Число m оканчивается цифрой 6. Какой цифрой оканчивается числа $m^2 + 1, m^8 - 4, m^{112} + 25$?

6. Найдите какой нибудь значение p при делении $p^2 + 1$ на 5 без остатка

7. При произвольном нечетном a будет ли число $(100 + a)^5 + 1$ составным? (Нет, контрпример, $a = -99, a = -101$

8. Докажите, что число $4^{26} - 1$ будет кратным числу 5.

9. Докажите, что число $7^{99} + 3^{44} + 4^{88}$ будет кратным числу 10.

Доказательство. Число 7^{99} заканчивается цифрой 3, а число 3^{14} цифрой 1, число 4^8 цифрой 6. Поэтому так как сумма равно $3+1+6=0$, значит, это число кратно 10.

10. а) Может ли квадрат натурального числа заканчиваться произвольной цифрой? б) куб натурального числа?

в) Может ли четвертая степень натурального числа оканчиваться одной из цифр 0,1,5,6?

г) Может ли оканчиваться ли пятая степень натурального числа последней цифрой данного числа?

Ответы на эти вопросы можно найти из следующей таблицы:

П	1	2	3	+	5	6	7	8	9	0
$П^2$	1	4	9	6	5	6	9	4	1	0
$П^3$	1	8	7	4	5	6	3	2	9	0
$П^4$	1	6	1	6	5	6	1	6	1	0
$П^5$	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Значит, результаты таблицы повторяется через каждые четыре строки.

11. а) Число $7^{4k+1} = 7 \cdot 7^{4k} = 7(7^4)^k 7^4$ оканчивается цифрой 1, тогда 7^{4k} - цифрой 1, а число 7^{4k+1} цифрой 7.

12. Какой цифрой кончается числа : а) 7^{49} ; б) 12^{109} ?

Таким образом, можно свести учащихся к открытию следующего правила: для того, чтобы найти последнюю цифру степени с натуральным показателем:

1) Найти остаток при делении на 4 показателя степени.

2) если: а) остаток равен 1. то искомая цифра совпадает с последней цифрой основания степени;

б) если остаток равен 2, то найти последнюю цифру в записи квадрата основания.

в) если остаток равен 3, то найти последнюю цифру в записи куба основания

г) если остаток равен нулю, то кроме всех оснований заканчивающихся цифрой 0, искомая цифра равна 1, для четных искомая цифра равна 6.

2. Иногда на уроках возникают в учебном процессе ситуации, при котором учащимся предлагаются исследовать эти проблемные ситуации с различных точек зрения и обобщить их.

При этом важна система задач на исследование, данной в задаче ситуации. Например, при изучении умножения одночлена, возведения в степень одночлена предлагать следующую задачу.

Задача. Дано несколько чисел, каждое число при этом начиная с третьего равно произведению двух предыдущих чисел. Докажите, что произведения первых шести чисел равно четвертой степени пятого числа. Найти также и другие закономерности: а) можно ли найти произведение первых десяти чисел, если известно седьмое число; б) по какому числу можно найти произведение первых 14 чисел? Первых 18 чисел?

Решая эти задачи можно прийти к следующему результату если произведение первых m чисел выражается через i -ым числом, то произведение первых $m+4$ чисел выражается $(i+2)$ -ым числом.

Рассмотрим эти результаты на примере произведения 22 чисел. Если обозначить данную последовательность через (C_n) произведение m чисел этой последовательности через Π_m , то результаты решений предыдущих задач выглядит следующим образом

$$\Pi_6 = C_5^4, \Pi_{10} = C_7^{11}, \Pi_{14} = C_9^{29},$$

$$\Pi_{18} = C_{11}^{76}, \Pi_{22} = C_{13}^{199}$$

Положив $\Pi_2 = C_3$ найдем последовательность показателей степени:

1, 4, 11, 29, 76, 199.

Литература:

- Берман Г.Н. Число и наука о нем.- М.: Наука, 1976.
- Воробьев Н.Н. Признаки делимости.-М.:Наука, 1980.
- Радемахер Г. Теплиц О. Числа и фигуры. -М: Физматгиз, 1962.
- U.M.Yarlakabov [Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking](#).- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
- Sharipov Sanjar. [Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions](#). CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-06-10>
- Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
- Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.

9. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlicisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>

10. Sanjar Sobirovich Sharipov. [IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM](#) Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

ПСОРИАЗ КАК СИСТЕМНАЯ ПАТОЛОГИЯ

Фаткулина Гулнора Ринатовна

Студентка 1 курса КФУ филиала в г. Джизак

Аннотация

Псориаз – это волнообразное рецидивирующее иммуновоспалительное заболевание кожных покровов и ногтевых пластин. Патология обусловлена генетической предрасположенностью, которая реализуется под воздействием внешних факторов. Псориаз может значительно снижать качество жизни больного человека, особенно если в патологический процесс вовлекается опорно-двигательный аппарат.

Заболеваемость не зависит от пола. Псориазом страдают 2—4 % от общей численности населения. В России этот показатель также варьирует в зависимости от территории — от 0,72 до 11,8 %. Заболевание может начаться в любом возрасте, но чаще всего бляшки появляются в период 15—25 лет. Каждый третий пациент указывает на первые симптомы до 20-летнего возраста. Наиболее высокая распространённость псориаза отмечается в Западной Европе и Скандинавии. Гораздо реже болезнь встречается среди представителей негроидной и монголоидной рас. Псориаз может возникнуть у новорождённых детей, а также у детей грудного возраста.

Ключевые слова: акродерматит, артропатический, пустулез, пубертат, иммуноциты, эпителиоциты, аутоиммунная, нейрогенная.

Международный классификатор болезней различает следующие виды псориаза: обыкновенный (вульгарный) – имеет типичные клинические проявления; стойкий акродерматит, когда появляются гнойные прыщики, а инфекционный агент методами микробиологии не обнаруживается (высыпания локализуются на пальцах и ногтях); артропатический вариант, который сопровождается воспалением суставов по типу ревматизма; артропатический вариант, который сопровождается воспалением суставов по типу ревматизма; ладонный и подошвенный пустулез – по клиническим признакам аналогичен стойкому акродерматиту, однако зона поражения кистей и стоп прогрессивно расширяется; обратный псориаз, когда патологические элементы обнаруживаются не на разгибательных, а на сгибательных поверхностях, в частности на локте и в естественных складках (пах, подмышки); генерализованный пустулезный, при котором имеется вторичное бактериальное воспаление патологических очагов, сопровождающееся появлением гноя (высыпания могут быть также на лице); каплевидный вариант – папулезные элементы расположены отдельно и при этом не сливаются в бляшки; неуточненная форма, которая характеризуется разнообразными клиническими проявлениями.

Существуют различные теории происхождения псориаза. Основные из них — паразитарная, инфекционная, аллергическая, инфекционно-аллергическая, аутоиммунная, нейрогенная, эндокринная, наследственная.

Большинство ученых обращают внимание на генетическую природу псориаза. Они утверждают, что эта болезнь с полигенным наследованием. Если болен один из родителей, риск развития патологии у ребенка составляет 8%, если отец и мать — 41%.

В роли «популярных» факторов, запускающих генетически-детерминированный процесс, часто выступают вирусные инфекции, сильные стрессовые ситуации, период гормональных перестроек (пубертат, у женщин также при беременности).

Псориаз у взрослых может протекать с разной скоростью прогрессии. С учетом этого дерматологи выделяют 3 стадии болезни:

Прогрессирующая. Характеризуется образованием папул, зудом, воспалительной реакцией после раздражения (почёсывания, попыток проткнуть иглой и т.п.), а также начальной стадией шелушения.

Стационарная. Новые высыпания не образуются, старые бляшки не увеличиваются в размерах, шелушение незначительно.

Регрессирующая. Бляшка заживает, в этой зоне остается белое пятно, лишенное пигмента, которое уже не зудит и не чешется (признаки регресса).

На сегодняшний день широко признаётся участие иммунной системы в механизмах развития псориаза. Иммуноциты, которые обычно реагируют на антигены, запускают свою агрессию в отношении здоровых клеток кожи. Это запускает более активное деление клеток поверхностного слоя (в сравнении с нормой). Эпителиоциты не успевают «повзрослеть», поэтому не способны «крепко держаться» друг за дружку. В результате они выходят на поверхность и образуют бляшковидные выпячивания, покрытые серебристыми чешуйками. Развивается псориаз достаточно медленно, наблюдать увеличение числа бляшек и их рост можно в течение нескольких месяцев или лет. У небольшого процента больных болезнь может проявляться более интенсивно. Таким образом, основная причина псориаза – генетически предопределенная иммунная дисфункция, запускающая типичный патогенез.

Псориаз делится на 2 формы – сезонный и несезонный. Такая дифференциация обусловлена тем, что в первом случае имеется четкая причинно-следственная связь между обострениями и действием провоцирующего фактора. Обострение при сезонном псориазе могут вызвать следующие обстоятельства: 1) действие солнечных лучей (при летней форме); 2) воздействие холода и низких температур (при зимней форме).

При несезонном псориазе периоды ремиссии отсутствуют, заболевание протекает круглогодично. Обострению могут способствовать стрессы и некоторые продукты питания (употребление в большом количестве цитрусовых, кислых ягод, сладостей).

Для постановки первичного диагноза достаточно обнаружения характерной для псориаза клинической картины. Врач замечает папулезную сыпь типичной локализации. После этого требуется подтвердить наличие «псориатической триады».

В нее входит следующее:

Феномен «стеаринового пятна». Обнаруживается усиление шелушения при соскабливании кожи. Феномен «терминальной пленки». При полном удалении чешуек с поврежденного участка появляется просвечивающая и блестящая поверхность. Феномен «кровавой росы». При отторжении пленки на участках поражения появляется точечное кровоотечение.

В основе терапии псориаза лежит анти-Т-клеточная и анти-цитокиновая терапия, направленная на снижение воспаления и блокировки пролиферации (неконтролируемого деления) кератиноцитов кожи. При обострениях в зимний период времени назначают курс холекальциферола (жидкорастворимого витамина Д3). Могут быть назначены следующие медикаментозные препараты. Для снятия зуда, жжения, устранения кожных поражений рекомендуют использование противовоспалительных мазей, гелей, шампуней. При легкой форме псориаза назначают мази с кортикостероидами курсовым лечением под контролем врача, салициловая мазь, с нафталаном, ртутью. Рекомендуют ванны с отваром ромашки и/или шалфея. Пациенты проходят курс ультрафиолетовой терапии, лечение морской водой.

Заключение:

Однако иногда этих признаков оказывается недостаточно для постановки окончательного диагноза. Может потребоваться дифференциальная диагностика с себорейной экземой, красным плоским лишаем и другими кожными заболеваниями. В ряде случаев проводится гистологическое исследование материала, взятого с пораженной кожи. В ходе такой диагностики можно увидеть характерные морфологические изменения клеток эпидермиса.

Список литературы

1. Притуло Ольга Александровна, Прохоров Дмитрий Валерьевич, Винцерская Галина Арнольдовна. Дерматология и венерология. Учебное пособие. ИНФРА-М, 2021 г.
2. Родионов Анатолий Николаевич, Сыдилов Акмаль Абдирахарович, Заславский Денис Владимирович. Клиническая дерматология. Иллюстрированное руководство для врачей. ГЭОТАР-Медиа, 2022 г.
3. Колева Н. Н. Артропатический псориаз // ДВКС. 2010.
4. Утц С.Р., Добдина А.Ю., Тальникова Е.Е., Утц И.А. Фотодинамическая терапия псориаза // Саратовский научно-медицинский журнал. 2017. №3.
5. Молочков В. А., Бадюкин В. В. “Псориаз и псориатический артрит”
6. Павлова О. В. “Психо-нейро-иммунные взаимодействия при псориазе”
7. Терлецкий О. В. “Псориаз и другие кожные заболевания. Терапия, диета”
8. Донцова Е. В. “Новые фармакологические и лечебные подходы при псориазе”

МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ПСИХОСОМАТИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ

Хайдарова Д.Б

**Казанского федерального университета в городе Джизак Республики
Узбекистан**

Аннотация

Целью нашего тезиса является изучение психологических состояний у психосоматических больных в динамике, изучить психосоматические расстройства, основанные на онтогенетическом принципе их формирования, с описанием клинических проявлений.

Актуальность психосоматических расстройств-нарушения функций органов и систем, обусловленные психогенными расстройствами, занимают все большее место в заболеваемости населения.

Ключевые слова: психологические состояния, психосоматика, психологические расстройства, эмоции, психоэмоциональное состояние, психосоматические заболевания.

Annotation

The purpose of our thesis is to study psychological states in psychosomatic patients in dynamics, to study psychosomatic disorders based on the ontogenetic principle of their formation, with a description of clinical manifestations.

The relevance of psychosomatic disorders—impaired functions of organs and systems caused by psychogenic disorders—occupy an increasingly important place in the morbidity of the population.

Key words: psychological conditions, psychosomatics, psychological disorders, emotions, psycho-emotional state, psychosomatic diseases.

Результаты исследований в области психосоматики показывают, что они фокусировались на решении частных вопросов, связанных с обнаружением связей приобретенных хронических заболеваний личностной сферы человека, выявленными чаще всего моно-тематическими опросниками. При исследованиях изучается чаще всего психическая сфера больного человека, в котором можно было бы обнаружить раннее пережитую травму психосоматических заболеваний. При этом психосоматика отклонилась от решения основного вопроса этой науки, то есть механизма психологического запуска хронических соматических заболеваний. Предполагается, что основным направлением в психосоматике является системный подход, в решение вопроса о взаимодействии двух основных регуляторных механизмов: 1) вегетативной нервной системы, обеспечивающей единство всех частей организма, постоянство внутренней среды и устойчивость жизнедеятельности в целом; 2) корковых структур, обуславливающих способность человека к произвольной деятельности как во внешней среде, так и во внутреннем психическом плане действия.

Психосоматические болезни в более узком смысле это - первично телесная реакция на конфликтное переживание, сопровождающаяся изменениями и патологическими нарушениями в органах. С целью решения данного вопроса были обобщены данные психологических исследований, осуществлённых ранее психофизиологических, клинических и клинико-эпидемиологических исследований.

Среди причин психосоматических заболеваний выделяют генетическую предрасположенность, влияние стресса и эти причины могут иметь социальные, психологические и поведенческие аспекты, а также физические органические особенности.

Исследователи доказали, что наличие тревожных и иных невротических проявлений в личности больных ПСЗ может быть не связанными по отношению к заболеванию, а вызванным осознанием своей болезни. Данные исследования выявили следующие закономерности, позволяющие выдвинуть предположение о психологическом механизме развития ПСЗ: 1) ведущим психологическим фактором в их развитии является эмоциональная сфера и способность переноса чувств на протяжении длительного времени психоэмоционального стресса или психического напряжения; 2) утрата при ПСЗ относительной независимости психической и вегетативной систем организма.

Установлено, что для больных ПСЗ характерно отсутствие способности быстро восстанавливать эмоциональное равновесие по причине того, что они после любых стрессовых ситуаций мысленно эмоционально переживают их заново и сохраняют такое состояние достаточно длительное время в связи с произвольным их «удержанием» в представлениях. Подобное явление описано Ю.М. Губачёвым и Е.М. Стабровским (1981) как «состояние застойного эмоционального напряжения».

Такой способ психоэмоционального реагирования при стрессах необходимо отличать от повторения мыслей при которой, в сознание постоянно возвращается одна и та же мысль. При длительном переносе чувств психоэмоционального стресса имеет место «эмоциональная жвачка», при которой человек не может избавиться от повторного переживания психотравмирующей ситуации, и повторение мыслей негативное эмоциональное состояние – страх, гнев, беспомощность и др. Необходимо уточнить, что эмоциональная сфера человека имеет двойной механизм регулирования. С одной стороны, в связи с тем, что в ее проявлении задействована вегетативная составляющая организма. С другой стороны, посредством префронтальных областей коры мозга человек способен произвольно регулировать свою эмоциональную сферу – усиливать или ослаблять ее проявление. Таким образом, среди психологических факторов влияния на внутренние

органы именно эмоциональная сфера способна включиться в качестве регулятора их функционирования. Полагается, что застойное эмоциональное напряжение и произвольное чувства психоэмоционального стресса способны привести к продолжительности напряженного функционирования организма и, в конечном счете, к ПСЗ.

Анализ психологических и физиологических параметров, зарегистрированных при проведении психофизиологических экспериментов, выявил важные особенности психовегетативных соотношений у здоровых и больных сердечнососудистыми заболеваниями. Обнаружено, что по мере тяжести их симптомов наблюдается картина снижения силы среди психологических и физиологических параметров в отдельности и усиление психовегетативной взаимозависимости. Характер подобных психовегетативных отношений у больных предполагает большую уязвимость обеих систем организма – психической и соматической. Это может указывать на то, что при ПСЗ имеет место «порочный круг», в котором возникающее психическое напряжение вызывает активизацию определенных физиологических систем, которое, в свою очередь, провоцирует возникновение тревоги и психического напряжения (Е.К.Агеенкова. 2001).

Вопрос о тесной корреляции между психической и соматической системами у больных людей впервые поставил М.И. Аствацауров, который еще в 1938 году предположил, что различные эмотивные состояния без участия сознания включаются в качестве самостоятельного звена в цепь гормонально-вегетативной корреляции, превращающейся в *circulus vitiosus*, в котором соматические и психические элементы переходят друг в друга.

Таким образом, психосоматические нарушения формируются вследствие сочетания действия двух механизмов: вытеснения и конверсии. И их лечением должны заниматься психолог, психотерапевт, психиатр, невролог, кардиолог, эндокринолог.

Помимо регулярного отдыха, врачи рекомендуют использовать расслабляющие приемы: техники релаксации, спокойное дыхание, медитации, аутогенные тренировки. Хороший результат дают и занятия йогой, физическая нагрузка в удовольствие, расслабляющий массаж мышц.

Список использованной литературы:

1. Александер Ф. Психосоматическая медицина: Принципы и применение. - М.: Прогресс-Культура, 2014.
2. Вассерман Л.И. Психологическая защита и аффективные расстройства у пациентов в ситуации витальной угрозы // - М.; Социальная и клиническая психиатрия, 2016. (Журнал)
3. Исаев Р.Н. Психологический стресс и психосоматические расстройства в детском возрасте. Лекции. – СПб.: изд-во ППМИ, 2014.
4. Любан – Плоцца Б. Психосоматические расстройства в общей медицинской практике. – СПб.: Лита, 2015.
5. Малкина-Пых И.Г. Психосоматика: Справочник практического психолога. – М.: изд-во Эксмо, 2014.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОБЕЗБОЛИВАНИЮ В ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОМ ПЕРИОДЕ

**Шерпулатова Ёзоза студентка 3-его курса группы 122101 направления
«31.05.01. Лечебное дело» Филиал Казанского (Приволжского) федерального
университета, город Джизак, Узбекистан.**

Аннотация

Работа посвящена изучению подходов к обезболиванию, так как эффективное обезболивание в послеоперационном периоде позволяет уменьшить период пребывания в стационаре, а также ускорить послеоперационную реабилитацию.

Ключевые слова: боль, мультимодальная анальгезия, послеоперационное обезболивание, шкалы оценки боли

Annotation

The work is devoted to the study of approaches to pain relief, since effective pain relief in the postoperative period can reduce the period of hospital stay, as well as speed up postoperative rehabilitation.

Key words: pain, multimodal analgesia, postoperative pain relief, pain rating scales

Annotatsiya

Ish og'riqni yo'qotish usullarini o'rganishga bag'ishlangan, chunki operatsiyadan keyingi davrda samarali og'riqni yo'qotish kasalxonada qolish muddatini qisqartirishi, shuningdek, operatsiyadan keyingi reabilitatsiyani tezlashtirishi mumkin.

Kalit so'zlar: og'riq, multimodal analjeziya, operatsiyadan keyingi og'riqni yo'qotish, og'riqni baholash shkalasi

Количество хирургических вмешательств растет[2], совершенствуются техники операций и методики обезболивания. Однако послеоперационные боли остаются ожидаемым явлением и все так же требуют внимания врачей. Интенсивный болевой синдром, который наблюдается минимум у 40% пациентов[1], утяжеляет течение восстановительного периода, способствует развитию осложнений[2], увеличивает сроки выздоровления, может перейти в хронический процесс[1].

Международная ассоциация по изучению боли (IASP) в 2010 году приняла декларацию, которая признала адекватное лечение боли одним из главных прав человека[1].

По данным крупных исследований⁴ высокая интенсивность послеоперационных болевых ощущений отмечается пациентами после акушерских, гинекологических, ортопедических и абдоминальных (на органах брюшной полости) хирургических вмешательств, с которыми связаны послеоперационные боли в животе, грудной клетке, суставах. Очень важны характеристики боли в первые сутки, именно она определяет то, как будет в дальнейшем развиваться болевой синдром и станет ли он хроническим[4]

Послеоперационная боль по МКБ-10 (Международной классификации болезней) относится к неуточненным видам боли и не несет никакой сигнальной информации ни для пациента, ни для врача, так как понятны причины и механизмы ее возникновения. Поэтому современные принципы ведения больных после операций предусматривают максимальное избавление их от неприятных болевых ощущений. Тем более, что боль оказывает негативное влияние не только на заживление, но и на жизненно важные процессы в организме: работу сердечно-сосудистой, дыхательной, пищеварительной, центральной нервной системы, а также на свертывание крови[2].

Формирование болезненных ощущений обеспечивается многоуровневой реакцией, которая связывает непосредственную зону повреждения (раневую поверхность) и центральную нервную систему. Начинается она с механических стимулов в области разреза и выделения биологически активных веществ (простагландинов, брадикининов и других) [2], а заканчивается обработкой информации в коре головного мозга и подключением эмоционального и психологического компонентов.

Болевой синдром развивается в результате возникновения зон повышенной болевой чувствительности (гипералгезий). Первичная гипералгезия связана непосредственно с повреждением и формируется вблизи раны. Область вторичной гипералгезии захватывает более обширный участок и возникает позже, в течение следующих 12-18 часов[3], так как связана со стимуляцией других видов рецепторов. Именно она и отвечает за сохранение и усиление болевых ощущений на вторые-третьи сутки после операции, а в последующем, за развитие хронического болевого синдрома[1].

Сколько длится послеоперационная боль? На этот вопрос однозначно ответить нельзя, но острая боль и дискомфорт исчезает полностью, когда сформирована рубцовая ткань и больше нет оснований для возникновения болевых импульсов. Сколько продлится

этот период, зависит от самого пациента - способностей тканей его организма к регенерации (восстановлению), адекватности обезболивания, психологического настроя и общего состояния.

Если боли в области послеоперационных швов длятся более 3 месяцев, с перерывами или без, и не связаны с процессом заживления, то это признаки развития хронического болевого синдрома. В его основе лежит повреждение нервов или формирование патологических импульсов[3]. Частота его развития колеблется от 5 до 50% (в среднем у каждого пятого пациента[3]. и является одним из показателей успешности хирургического лечения[3]. Такая разница объясняется различием в методиках вмешательства и их травматичности[3].

Для формирования хронической послеоперационной боли, в том числе рубцов, predisposing факторами являются[3]:

- женский пол;
- возраст до 35 лет[3];
- стресс, тревога перед операцией, предоперационная боль;
- вид вмешательства – если оперативное лечение связано с высокой вероятностью повреждения крупных нервов (ампутации конечностей, операции на органах грудной клетки, удаление молочных желез), то риск хронизации боли намного выше;
- продолжительность операции;
- течение послеоперационного периода – интенсивная острая боль, большие дозы анальгетиков, применение лучевой и химиотерапии;
- чрезмерная опека и поддержка со стороны близких в восстановительном периоде,
- длительный постельный режим.

Боль послеоперационная — болевые ощущения, возникающие у хирургического пациента в области выполненного оперативного вмешательства. Всемирная организация здравоохранения и Международная ассоциация по изучению боли (IASP — International Association of Study of Pain) признали обезболивание неотъемлемым правом человека. Что каждый пациент имеет право на «облегчение боли, связанной с заболеванием и (или) медицинским вмешательством, доступными методами и лекарственными препаратами».

Показанием к проведению любого из видов обезболивания является весь спектр хирургических вмешательств, но варианты послеоперационного обезболивания ориентированы на интенсивность послеоперационной боли, поэтому решаются в индивидуальном порядке.

Противопоказаний к самой концепции мультимодального обезболивания нет, но необходимо учитывать индивидуальную чувствительность пациентов к боли, а также противопоказания к использованию препаратов тех или иных групп.

Использование новых препаратов для мультимодального послеоперационного обезболивания, безусловно, расширяет возможности купирования болевого синдрома и способствует ускорению реабилитации после хирургических вмешательств. Подход к решению вопроса о виде обезболивания носит индивидуальный характер, высокая квалификация специалистов и оснащенность клиники позволит Вам максимально быстро и комфортно восстановиться после любого хирургического вмешательства.

Прежде чем перейти на современные подходы послеоперационного обезболивания, рассмотрим виды боли, что облегчит и ускорит процесс их действия.

Боль физиологическая (ноцицептивная) — естественная реакция нервной системы на ноцицептивные стимулы, являющиеся потенциально опасными. Поведенческая реакция при этом стремится прервать связь с источником повреждения.

Боль патологическая — измененное восприятие болевых стимулов в результате формирования морфофункциональных изменений в структурах центральной и периферической нервной системы, а также нарушений связи между ноцицептивными восходящими структурами и антиноцицептивной системой.

Боль острая (ноцицептивная, физиологическая) — боль, недавно возникшая, обусловлена активацией ноцицепторов повреждающими стимулами, является симптомом какого-либо заболевания или повреждения тканей, исчезает при устранении повреждения, выздоровлении пациента.

Боль хроническая (патологическая) — приобретает статус самостоятельного заболевания, существует длительное время, зачастую на протяжении всей жизни пациента, в ряде случаев трудно установить ее этиологию. Хроническая боль оказывает дезадаптивное патогенное влияние на организм.

Ноцицепция — является реакцией сенсорной системы на повреждающие или потенциально повреждающие стимулы, включает в себя нейрональные процессы кодирования и обработки этих стимулов.

Гиперальгезия — снижение порогов активации ноцицепторов (повышение болевой чувствительности).

Анальгезия предупреждающая (*preemptive analgesia*) — назначение анальгетиков (опиоидов, нестероидных противовоспалительных средств (НПВС), кетамина) и/или выполнение регионарных блокад до начала операции (до разреза) для ограничения интраоперационной ноцицептивной стимуляции с целью снижения интенсивности послеоперационной боли и потребности в анальгетиках.

Анальгезия профилактическая (*preventive analgesia*) — предусматривает ограничение ноцицептивной стимуляции на протяжении пред-, интраи послеоперационного периода. Является более эффективным (в сравнении с предупреждающей анальгезией) методом профилактики возникновения патологических изменений в структурах ноцицептивной системы, являющихся основой формирования хронических болевых синдромов.

Анальгезия мультимодальная — одновременное применение нескольких (двух и более) обезболивающих препаратов и/или методик обезболивания с разными механизмами действия, позволяющее достичь целевой анальгезии с минимумом побочных эффектов, присущих назначению больших доз одного анальгетика в режиме монотерапии.

Формирование послеоперационного болевого синдрома напрямую связано с травмой тканей и воспалением. Поэтому назначение НПВС, как препаратов, обладающих мощным противовоспалительным и обезболивающим эффектом, показано с первых минут после операции, а иногда во время хирургического вмешательства.

Они действуют непосредственно на причину развития повышенной чувствительности, а именно — на выработку простагландинов и других биологически активных веществ, участвующих в воспалительном процессе. Есть методики, которые предлагают использовать НПВС еще за 20-30 минут до разреза, что позволяет снизить интенсивность боли в области послеоперационных швов[1]

При назначении с препаратами из предыдущей группы, НПВС дают возможность уменьшить дозу и усилить эффект опиоидов и предупредить их побочные эффекты[3].

Для каждого пациента комплексная схема обезболивания подбирается индивидуально. Во внимание принимаются такие факторы, как возраст, пол, объем хирургического вмешательства, сопутствующая патология, психические особенности, чувствительность к боли и ее наличие до операции.

Не существует единой универсальной схемы обезболивания для всех хирургических вмешательств. Болевой синдром в различных областях хирургии имеет свою специфику, которая определяется: травматичностью доступа (разный подход к обезболиванию после эндоскопических и открытых операций), объемом хирургического вмешательства (симультанные онкологические операции), длительностью вмешательства, структурой болевого синдрома (преобладанием соматического или висцерального компонента и, что очень важно, наличием нейропатического компонента). В связи с этим послеоперационное обезболивание должно иметь процедур-специфический характер, ориентированный на вид хирургического вмешательства. Кроме того, рекомендации по обезболиванию для каждой

типовой операции не должны ограничиваться только послеоперационным периодом, а должны включать разделы: до операции, во время операции, после операции. Назначение различных анальгетиков и адъювантов, применение тех или иных вариантов регионарной анестезии/анальгезии на протяжении всего периоперационного периода оказывают существенное влияние на интенсивность и динамику послеоперационного болевого синдрома. Применение принципов предупреждающей и профилактической аналгезии особенно важно при реализации концепций fast-track surgery и ERAS (Enhanced Recovery After Surgery — ускоренная послеоперационная реабилитация пациентов).

Длительность проведения послеоперационного обезболивания является достаточно вариабельной величиной и зависит как от интенсивности болевой афферентации и, следовательно, от травматичности хирургического вмешательства, так и от индивидуальной толерантности пациента к боли. Необходимость целенаправленного купирования ПБС возникает, как правило, в течение первых 4 суток послеоперационного периода

Очевидно, что в настоящее время не существует идеального анальгетика или метода лечения острой послеоперационной боли. С этим связано и само наличие в клинической практике целого перечня возможных методов купирования ПБС. Тем не менее, даже при наличии целого арсенала средств и методов послеоперационного обезболивания, с позиций здравого смысла логичным будет утверждать, что предотвращение ноцицептивной стимуляции, приводящей к развитию болевого синдрома, прежде всего - введением НПВП, гораздо проще и требует меньших медикаментозных затрат, нежели борьба с уже развившейся сильной болью. Так, ещё в 1996 году в Ванкувере метод предупреждающей (превентивной) аналгезии с периоперационным назначением НПВП был признан перспективным направлением в патогенетической терапии болевых синдромов и широко используется прогрессивными клиниками в настоящее время.

Боль – это всегда субъективное ощущение, что затрудняет ее оценку. Разработаны различные шкалы для определения интенсивности боли, например, визуально-аналоговая шкала (ВАШ) оценки боли. Обезболивание играет важную роль в хирургии, позволяет проводить длительные и сложные операции, но не теряет актуальность проблема послеоперационного обезболивания, эффективность которого позволяет достичь ранней реабилитации пациента [1]

В ходе исследования произведен анализ статей и клинических рекомендаций российских и зарубежных библиотек и сайтов: painrussia.ru, elibrary.ru, применялись описательный и статистический методы исследования.

Послеоперационная рана по своей природе является воспалением, то есть типовым патологическим процессом, имеющим схожие клинические и патофизиологические проявления, на фоне которых могут возникать послеоперационные осложнения, одним из которых является боль [2]. Согласно клиническим рекомендациям, послеоперационная боль – это ощущения неприятного характера, возникающие после хирургического вмешательства. Исторически сложилась приверженность к использованию морфина или других опиоидов, которая в настоящий момент утратила свою актуальность. Опиоиды попрежнему остаются важным компонентом при лечении послеоперационной боли, но использование их как монотерапии приводит к нежелательным побочным эффектам, таким как нарушение вентиляции легких, седативный эффект, замедленное восстановление функции кишечника, тошнота и рвота. Всё это мешает процессу выздоровления и реабилитации пациента, а также способствует задержки выписки пациента из стационара. В настоящее время тактика ведения пациентов опирается на национальные и международные протоколы [1].

В первом этапе производят оценку наличия и количества экссудата, инфильтрации, а также гиперемии с помощью термографии и интенсивность болевого синдрома. Для оценки интенсивности боли используют различные шкалы и опросники. Наиболее часто встречающиеся это визуально аналоговая шкала или цифровая рейтинговая шкала, так же

используют Chronic Pain Grade Questionnaire, опросник McGill Pain Questionnaire и другие. Их же используют и для оценки эффективности терапии. В случае, когда пациент не может самостоятельно оценить свои ощущения, используют другие шкалы, такие как поведенческая шкала боли Behavioral pain scale, The Critical-Care Pain Observation Tool, Nonverbal Pain Scale, основанные на измерении функциональных и поведенческих реакций и наблюдении за пациентом [3].

Второй этап заключается в выборе лекарственного средства. Используют препараты двух групп: наркотические и ненаркотические анальгетики. Обе группы работают принципиально на разном уровне, что помогает комплексно воздействовать. Наркотические анальгетики воздействуют на опиоидные рецепторы, что затрудняет процесс модуляции и перцепции. Ненаркотические анальгетики, которые входят в группу нестероидных противовоспалительных препаратов, являются блокаторами циклооксигеназы-1 и циклооксигеназы-2, тем самым подавляют синтез простагландинов, которые являются медиаторами воспаления, обладающими способностью сенситизировать рецепторы боли (ноцицепторы) к медиаторам боли, тем самым нарушая процесс трансдукции [1].

Наиболее эффективными и адекватными способами обезболивания послеоперационных пациентов являются методики мультимодальной анальгезии, предупреждающей анальгезии и контролируемой пациентом анальгезии [1,2]. Мультимодальная анальгезия – это использование двух и более препаратов, в качестве базиса которой являются нестероидные противовоспалительные препараты в сочетании с опиоидными анальгетиками и методами регионарной анальгезии. Следующая методика послеоперационного обезболивания – контролируемая пациентом анальгезия, то есть обезболивание по требованию. Она заключается в том, что пациент, исходя из собственных ощущений, сам вводит препарат с помощью шприца-перфузора. Недостатком этого метода оказался большой расход опиоидных анальгетиков, в среднем от 72 до 120 мг, что приводит к развитию побочных эффектов. Методика предупреждающей анальгезии заключается в действии анальгетиков, которые были использованы в периоперационном периоде. Она способна предупредить болевой синдром или значительно его снизить. Помимо этого, существуют методы нефармакологического обезболивания. Например, чрескожная электроанальгезия. Суть метода в стимуляции афферентного волокна, что уменьшает болевой импульс, а также чрескожная электроанальгезия способствует синтезу эндогенных опиоидов, которые участвуют в антиноцептивной системе [4].

Однако, хирургическое лечение, каким бы щадящим оно не было, — это нарушение целостности и «внутреннего баланса» того или иного органа или ткани организма, поэтому каждый человек после операции нуждается в специальных мерах по восстановлению здоровья.

С момента поступления больного из операционной в палату начинается послеоперационный период, который продолжается до полного восстановления пациента. В это время медицинские сестры хирургического отделения особенно внимательны, их опыт и наблюдательность являются важными помощниками врача, ведь нередко от них зависит успех лечения.

В послеоперационный период все должно быть направлено на восстановление физиологических функций пациента – нормальное заживление операционной раны, предупреждение возможных осложнений.

Послеоперационная реабилитация — это комплекс упражнений, подобранных специалистами и нацеленных на восстановление тонуса организма и успешное закрепление послеоперационных результатов. В процессе выздоровления послеоперационная реабилитация считается одним из важнейших его этапов.

Заключение

Сейчас мы располагаем многими препаратами и методиками эффективного обезболивания. Наиболее комплексной и полноценной методикой является

мультимодальная анальгезия, которая позволяет воздействовать на различные участки формирования болевого импульса, а также снижать количество побочных эффектов, которые возникают чаще всего при монотерапии. Эффективное обезболивание в послеоперационном периоде позволяет снизить страдание пациента, уменьшить период пребывания в стационаре, а также ускорить послеоперационную реабилитацию.

Список литературы

1. Волчков В.А., Ковалев С.В., Кубынин А.Н. / Современные аспекты послеоперационного обезболивания (обзор литературы)
2. Давлатов С.С., Кан С.А., Абдураимов З.А., Усаров Ш.Н. Пути устранения послеоперационных осложнений при герниопластике вентральных грыж у больных сопутствующим ожирением // Медицинский журнал Узбекистана, 2017. № 3. С. 28-33.
3. Морозов А.М., Жуков С.В., Беляк М.А. [и др.] / О возможности оценивания болевого синдрома при помощи наиболее валидизированных шкал боли (обзор литературы) // Вестник новых медицинских технологий. 2020. № 27(2). С. 62-68. DOI 10.24411/1609-2163-2020-16663.
4. Полушин Ю.С., Климов А.Г., Касим Х. / Послеоперационное обезболивание методом чрескожной электронейроаналгезии // Вестник хирургии имени И. И. Грекова. 2008. № 167 (1). С. 66-68.

TUPROQ XOSSALARINI ANIQLASHDA SPEKTROSKOPIK TADQIQOT USLUBLARIDAN FOYDALANISH

Gulimov Quvondiq Xamzayevich

II-boshqich doktorant, e-mail: gulimov611@gmail.com

Bahodirov Zafar Abduvalievich

b.f.f.d. (PhD), katta ilmiy xodim, bo'lim mudiri,

e-mail: zafarbahodirov@gmail.com

Tuproqshunoslik va agrokimyoviy tadqiqotlar instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada tuproqlarning fizik va kimyoviy xossalari tahlil qilishda spektroskopiya usullaridan foydalanishning o'рни, shuningdek spektroskopik tadqiqot uslublaridan foydalanishning samaradorli va afzalliklari hamda an'anaviy tuproq tahlillaridan farqlari haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: spektroskopiya, yorug'lik, yaqin infraqizil, o'rta infraqizil, ko'rinadigan nur, elektromagnit spektr, masofadan zondlash.

Аннотация

В данной статье описана роль использования методов спектроскопии при анализе физико-химических свойств почв, а также эффективность и преимущества использования спектроскопических методов исследования и их отличия от традиционного анализа почв.

Ключевые слова: спектроскопия, свет, ближний инфракрасный, средний инфракрасный диапазон, видимый свет, электромагнитный спектр, дистанционное зондирование.

Annotation

This article describes the role of using spectroscopy methods in the analysis of physical and chemical properties of soils, as well as the effectiveness and advantages of using spectroscopic research methods and their differences from traditional soil analysis.

Key words: spectroscopy, light, near-infrared, mid-infrared, visible light, electromagnetic spectrum, remote sensing.

Kirish. Bugungi kunda tuproqlarni saqlash va undan samarali foydalanish insoniyat duch kelayotgan oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim o'zgarishi, atrof-muhit degradatsiyasi, suv tanqisligi va biologik xilma-xillik kabi muammolarni hal qilish uchun juda muhimdir. Tuproqning holatini baholash ko'p sonli ob'ektlarda ko'p sonli parametrlarga ega bo'lgan murakkab tahliliy yondashuvlarni talab qiladi. Katta maydonlarni qamrab olish uchun yuqori aniqlikdagi tuproq

ma'lumotlariga bo'lgan talabni qondirish juda qiyin. Katta maydonlar uchun tuproq xususiyatlarini o'lchash uchun tejamkor vositalar talab qilinadi. Tuproq spektroskopiyasi tez, tejamkor, atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan, buzilmaydigan, takrorlanuvchan analitik usul sifatida ushbu muammolarni hal qilishda muhim yechim hisoblanadi. Tuproq spektroskopiyasi asosida olingan asosiy xulosa va tavsiyalardan tuproq unumdorligini baholash, boshqarish, ekinlarni joylashtirish xaritalarini tuzish va sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilashga qaratilgan maqsadli davlat dasturlarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin. Ayni vaqtda, ushbu ma'lumotlar oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim jarayonida ham ahamiyatli hisoblanadi.

Bugungi kunda tuproqlarning mineralogik tarkibni aniqlash uchun ko'rinadigan-yaqin infragizil aks ettiruvchi spektroskopiyadan foydalanishga qiziqish ortmoqda.

1970-yillarda Hunt, G.R. va Salisbury, J.W. lar tomonidan laboratoriyada foydali qazilmalarning ma'lumotlar bazalarini, spektrlarini ishlab chiqishgan [10].

Biroz vaqt o'tgach, 1980-yillarning boshlarida, birinchi spektral ma'lumotlar bazasi (kutubxona) ni Amerika tuproqlarida Stoner va Baumgardner tomonidan yaratilgan [11]. 1980-yillarning o'rtalarida bir nechta olimlar tomonidan tuproqlarning turli xil atributlarini aniqlashgan. Shu bilan spektral aks ettirish miqdoriy tuproq spektroskopiyasi davri boshlandi. Tuproq spektroskopiyasining jozibadorligi shundaki, o'lchovlar tez va tuproq xossalarini baholash an'anaviy tuproq tahlillariga nisbatan arzon. Hozirgi kunda tuproq xossalarini baholash uchun tuproqning miqdoriy spektroskopiyasi bo'yicha tadqiqotlar ko'p o'lchovli statistika va kimyometrik o'zgarishlar tufayli o'sishda davom etmoqda.

Tuproqlarning spektral aks etishi - bu tuproqlardagi minerallar, organik moddalar va suv molekulalarining geterogen birikmalarining o'ziga xos spektral harakatidan kelib chiqadigan kumulyativ xususiyat. Tuproq spektroskopiyasi bo'yicha tadqiqotlar birinchi navbatda quyidagi atributlar bilan bog'liq:

- gidrologik siklning asosiy o'zgaruvchisi bo'lgan tuproq suvi o'simliklarning o'sishi, tuproq eroziyasi va yerlarning degradatsiyasiga olib keladigan infiltratsiya va oqindi kabi jarayonlarni nazorat qiladi;

- tuproqdagi uglerod tarkibi, uglerod aylanishidagi asosiy roli tufayli global iqlim modellarida muhim o'zgaruvchidir. Uglerodning asosiy qismi bo'lgan tuproq organik moddalarida o'simlik o'sishi uchun zarur bo'lgan ozuqa moddalari, kationlar va mikroelementlarning katta qismi mavjud;

- tuproq mineralogiyasi va teksturasi muhim tuproq xossalaridir, chunki ular tuproqning fizik, kimyoviy va biologik jarayonlariga ta'sir qiladi. Tuproqning boshqa parametrlari ham tuproq tarkibining kimyoviy, fizik va biologik xususiyatlari bilan tuproqlarni aks ettirishning bevosita yoki bilvosita aloqalari orqali baholanishi mumkin.

Tuproq spektroskopiyasi - bu elektromagnit spektrning ko'rinadigan, yaqin infragizil yoki o'rta infragizil (Vis-NIR-MIR) mintaqalaridagi yorug'lik tuproq yuzasiga tushganda yorug'likning yutilishini o'lchashdan iborat. Tuproq tomonidan aks ettirilgan nurlanishning nisbati Vis-NIR-MIR refleks spektroskopiyasi orqali aniqlanadi.

Tuproqlarni tahlil qilishning ko'plab usullari tuproq tarkibini o'zgartiradigan va juda qimmatga tushishi mumkin bo'lgan murakkabligi hamda juda ko'p vaqt talab qiladigan usullarni talab qiladi. Biroq, yaqin infragizil spektroskopiya tuproq spektroskopiyasi xavfsiz va tezkorligi bilan tuproqlarning sifatini tez va ishonchli tahlil qilishni ta'minlaydi shuningdek, yerdan foydalanish va qishloq xo'jaligi sohalarida keng qo'llanilishi mumkin.

Tuproq xususiyatlarini tahlil qilish uchun ishlatiladigan an'anaviy laboratoriya usullari odatda ular ko'p vaqt talab qiladigan, qimmat va ba'zan noaniqdir (masalan, Lyons va boshqalar, 2011) [1]. Ko'pincha, an'anaviy laboratoriya usullarida tuproq namunalarini tayyorlashda katta miqdorini talab qiladi, zararli reagentlar va ko'plab o'lchovlar kerak bo'lganda etarli bo'lmagan murakkab apparatlardan foydalanish birmuncha qiyinchilik tug'diradi.

Tuproqlarni tahlil qilishning spektral usullari, shuningdek, tuproq tarkibidagi kiruvchi mikro-makroelementlarni hamda organik va noorganik moddalarni aniqlashi mumkin, bu tuproq materiallarining xavfsizligi va foydalanishga yaroqliligiga ta'sir qilishi mumkin. Aslida, NIR

spektroskopiyasi [USDA \(Amerika Qo'shma Shtatlari Qishloq xo'jaligi Departamenti\)](#) tomonidan ushbu tuproq qo'shimchalaridan to'g'ri foydalanish va xavfsizligini ta'minlash uchun o'g'itlar va gerbitsidlarni qo'llash tezligini kuzatish uchun tan olingan tuproq tahlilining usullaridan biridir. Tuproqni tahlil qilishning ushbu usullari [USDA tomonidan belgilangan ko'rsatmalar, standartlar va qoidalarga qat'iy rioya qilishga intiladigan qishloq xo'jaligi sohalar](#)i uchun ham juda foydali [5].

ML McDowell va boshqalar tomonidan VNIR, SWIR va TIR (0,4-14 m m) spektral hududlardan foydalangan holda, uglerod tarkibi, tuproq tartibi va spektral tasnifi bo'yicha pastki qismning qisman eng kichik kvadratlar regressiyasi (PLSR) modellari bilan bog'liq bo'lgan umumiy uglerodni bashorat qilish ta'sirini aniqlashgan. Tuproq namunalari uglerod miqdori juda past va yuqori bo'lgan Gavayi qishloq xo'jaligi ekin maydoni yerlaridan olingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'rganilgan turli xil kichik tajriba usullari turli natijalarga olib keladi. Faqat past uglerod tarkibidagi namunalarni to'ldirish uglerod tarkibini bashorat qilishda yaxshilanishni ko'rsatdi [8].

R. D. Hewson boshqalar tomonidan SWIR va TIR (2–14 μm) spektral mintaqalarining Tick Hill, QLD, Avstraliya yerlaridagi tuproq namunalari va Amerika Qo'shma Shtatlari Qishloq xo'jaligi Departamentining (ASTER spektral kutubxonasi) tabiiy tuproqlaridan foydalangan holda tuproq tarkibi va tuzilishini tavsiflash qobiliyatini baholangan. Tuproq tarkibining mineral tarkibi, kvarts miqdori va organik uglerod miqdori mos ravishda 9,5 μm , 8,62 μm va 3,45 μm spektral xususiyatlardan foydalangan holda TIR mintaqasi indeksleri asosida amalga oshirilgan. Kvars indeksi uchun mineral tarkibi bilan yaxshi bog'liqlik kuzatilgan, bu TIR hududining VNIR-SWIR mintaqasiga qo'shilgan qiymatini (emissiyaviy) aks ettirgan [9].

Tuproq spektroskopiyasining ushbu yutuqlari ko'plab tuproqshunoslik sohalarida sezilarli ta'sir ko'rsatadi; masalan, miqdoriy spektroskopiya tuproq sifati va tuproq funksiyasini (masalan, suvni saqlash va uglerod saqlash), tuproq unumdorligi va tuproq holatini (masalan, kislotalilik va eroziya) va tuproq pedogenezi baholash va monitoring qilishda qo'llaniladi. Masalan, tuproq degradatsiyasi (sho'rlanish, eroziya), tuproq xaritasini tuzish va tasnifi, tuproq genezi va shakllanishi, tuproq ifloslanishi kabi hozirgi kunda tuproq spektroskopiyasini kengaytirish yordamida tekshirilayotgan muhim masalalardir.

Spektroskopik tadqiqot uslubi. Spektroskopik o'lchovlar tez, aniq va arzon bo'lishi bilan boshqa an'anaviy laboratoriya usullaridan farq qiladi. Spektrlar tuproqlarning o'ziga xos tarkibi minerallar, organik birikmalar kabi xususiyatlarini aniqlaydi. Ushbu ma'lumotlarning barchasi spektrlarda elektromagnit nurlanishning ma'lum to'liq uzunliklarida yutilish sifatida ifodalanadi.

Shu munosabat bilan, elektromagnit spektrining ko'rinadigan, infraqizil va issiqlik qismlarini qamrab oluvchi optik va infraqizil zondlash tuproq atributlari haqida ma'lumot olish uchun yaxshi imkoniyatlarni ko'rsatdi. Ushbu spektral diapazonda tuproq xususiyatlariga sezgir bo'lgan uchta hududni quyidagicha aniqlash mumkin:

- 0,4 dan 1 μm gacha bo'lgan ko'rinadigan-yaqin infraqizil (VNIR) spektral mintaqada tuproq rangi, temir tarkibi, tuproq suvi va organik moddalar haqida ma'lumot mavjud;

- 1 dan 2,5 μm gacha bo'lgan masofadan zondlashda qisqa to'liq infraqizil (SWIR) deb ham ataladigan yaqin infraqizil (NIR) fillosilikatlar, ko'pchilik sorosilikatlar, gidroksidlar, ba'zi sulfatlar, amfibollar, karbonatlar, tuproq suvi va organik moddalar haqida ma'lumotni o'z ichiga oladi. Bir qator dastgohli va portativ spektrometrlar VNIR va SWIRni birlashtirib, viz-NIR diapazonida 0,4 dan 2,5 μm gacha bo'lgan spektrlarni taqdim etadi.

- masofadan zondlashda termal infraqizil (TIR) deb ham ataladigan o'rta infraqizil (o'rta IQ) 2,5 dan 25 μm gacha, shu jumladan o'rta (MWIR) va uzun to'liq (LWIR) infraqizil spektral hududlarda (3–5 va 8–14 μm) spektral nurlarini aks ettiradi. Ushbu spektral mintaqada kvarts, dala shpati, silikat minerallari, mafik, gil, karbonat mineral guruhi va organik birikmalar haqida ma'lumotlar mavjud.

Tuproqni tahlil qilish usullari haqida gap ketganda, NIR spektroskopiyasi ishonchli va foydali variant hisoblanib, tuproq namunasiga tushganda yorug'likning yutilishi yordamida tuproq

xususiyatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu asosiy yorug'likning yutulishi va sinishi tuproqlarni sifati haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi.

Tuproqning nurlanishiga ta'sir qiluvchi kimyoviy atributlar tanlangan chastotalarda kimyoviy birikmalar tomonidan radiatsiyani singdirishga asoslangan bo'lsa-da, tuproq spektrlariga tuproqning fizik xususiyatlari, masalan, zarrachalar hajmi, sirt yuzasiga va tarqaladigan radiatsiya ustun bo'lgan tuproq suvi ham barcha spektral hududlarida ta'sir qiladi.

Spektrlar yordamida tuproq xossalarini miqdoriy aniqlashning turli usullari taklif qilingan. Masalan, signalning analitik va fizik xususiyatlariga asoslangan usullar va kimyometrikaga asoslangan empirik usullar yaxshi samarali baholash qobiliyatiga ega ekanligi ko'rsatilgan. Shuning uchun, regressiyalarni kalibrlash uchun dala va laboratoriya ma'lumotlaridan foydalangan holda ishlab chiqish mumkin, bu esa tuproqlarning qaytarilishini tuproq xususiyatlari bilan bog'lash imkonini beradi. Tuproqlar mineralogiyasi va suv tarkibi bilan o'ziga xos singdirish xususiyatlari o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik, ayniqsa masofaviy zondlashda ko'proq qo'llaniladigan usullardir. Biroq, tuproq xossalari bilan aks ettirishning empirik ko'p o'zgaruvchan munosabatlaridan foydalanadigan usullar hozirgi kunda ko'pincha tuproqlarning miqdoriy spektroskopiyasining baholash ko'proq tuproq atributlari tomon kengaytirishga yordam berish uchun masofadan zondlashda ishlab chiqiladi.

Kimyoviy va fizik xususiyatlarni o'z ichiga olgan yaqin infraqizil spektroskopiya orqali olinishi mumkin bo'lgan bir qancha tahlil usullari mavjud. Kimyoviy xususiyatlarni aniqlashda tuproq tarkibining muayyan tarkibiy qismlarini aniqlash uchun spektral ma'lumotlarni o'zgartirish orqali aniqlash mumkin. Shuningdek, tuproqlarning namlik miqdori kabi ma'lumotlarni olish uchun yorug'likni aks ettirish bilan tuproq [namunasining miqdoriy jihatdan o'lchash](#) yaqin infraqizil spektroskopiyasi orqali tahlil qilinadi. Tuproq tarkibidagi organik moddalar, tuproqdagi namlik, sho'rlanish kabi muhim xususiyatlarni aniqlashda ushbu tahlillardan foydalaniladi. Ushbu ma'lumotlar turli xil qishloq xo'jaligi maqsadlarida tuproq sifatini to'g'ri baholash uchun zarurdir.

Yaqin infraqizil aks ettirish tahlilida (NIRA), yaqin infraqizil (0,4-1,0 mikron) mintaqasi elektromagnit spektrlardan foydalaniladi. Shuningdek, VIS-NIR (Infraqizil yaqinida ko'rinadigan) va SWIR (qisqa to'lqinli IQ) mintaqasi tuproqlarni tahlil qilish uchun foydalaniladi. Shuningdek, VIS mintaqasida tuproqlarni tahlil qilishda quyidagi xususiyatlar (temir oksidi, gil kabi tuproqdagi minerallar, karbonatlar, tuproqning organik moddalari, o'simlik hosildorligi va suv miqdori) ni aniqlaydi [2].

Tuproqlarning xususiyatlarini tahlil qilishda spektroskopik uslublarining tartibi quyidagi bosqichlardan iborat:

- ma'lumotlar bazasi: tuproq namunalarini yig'ish; ushbu namunalarning sof spektral ma'lumotlarini to'plash laboratoriya sensori yordamida; tuproq atributlarini laboratoriya tahlillari yordamida aniqlash;

- kalibrlash: statistik modellarni aniqlash har ikkala tuproqning har bir atributi bilan spektral ma'lumotlarni korrelyatsiya qilgan, laboratoriya va sun'iy yo'ldosh sensorlari;

- validatsiya: tuproq atributlarining aniqlangan va taxminiy tarkibini ikkala spektroskopik apparat datchigi tomonidan taqqoslashdan iborat.

Spektroskopik tahlillarda to'lqin uzunligi ma'lum bo'lgan diapazonlar uchun uchta tushuncha ishlatiladi. Ular quyidagilar: laboratoriya spektral egri chiziqlaridan: 1) empirik SR egri chizig'ini ko'rsatgan tahlil qilingan spektrni kuzatish, qavariq va botiq qismlari barcha spektrlardagi aks ettirish intensivligini ko'rsatadi;

2) to'lqin uzunligi ma'lum bo'lgan diapazonlar ega bo'lgan to'g'ri to'lqin uzunliklarini tasvirlagan tuproq atributlari (Henderson va boshq., 1992; Madeyra Netto, 1993, 1996; Dematte va Garsiya, 1999; Dematte va Nanni, 2003) kiradi;

3) temir oksidi (481 nm), suv va OH guruhlar (1417) kabi kuchli burilish bilan tavsiflangan to'lqin uzunliklari (1927 nm), kaolinit (2206 nm) va gibsit (2265 nm) kabilar kiradi.

Spektroskopiya tahlillarining an'anaviy laboratoriya tahlillaridan farqi.

Spektroskopik o'lchovlar tez, aniq va arzon bo'lishi bilan boshqa an'anaviy laboratoriya usullaridan farq qiladi. Spektrlar tuproqlarning o'ziga xos tarkibi minerallar, organik birikmalar

kabi xususiyatlarini aniqlaydi. Ushbu ma'lumotlarning barchasi spektrlarda elektromagnit nurlanishning ma'lum to'liq uzunliklarida yutilish sifatida ifodalanadi.

Tuproqlarning kimyoviy, biologik mineralogik va fizik xususiyatlarini [3., 4] aniqlashda an'anaviy kimyoviy usullardan foydalanish ko'p vaqt talab etishi, hamda qimmat bo'lishi bilan spektroskopik usullardan farq qiladi.

Tuproqlarni tahlil qilishning boshqa laboratoriya usullari bilan solishtirilganda, spektroskopik metodlar tuproqning turli xususiyatlarini tez va oson bashorat qilish qobiliyatiga ega. Shuningdek, yaqin infraqizil yutilish qiymatlariga asoslanib, yorug'likni o'ziga xos molekulyar xususiyatlarga ko'ra o'lchash mumkinligini ko'rsatib, bu bir vaqtning o'zida turli xil tuproq xususiyatlarini tahlil qilish imkonini beradi.

Ko'pgina tadqiqotlar tuproqning diffuz aks ettirish spektroskopiyasining tezkor va potentsialligini ko'rsatdi.

Tuproqlarni spektroskopik tahlil qilish eng arzon usuli (Janik va boshq., 1998; McBratney va boshq. 2006; Shepherd va boshq., 2007; Nocita va boshqalar. 2015) ekanligi isbotlangan. Tuproqlarning ko'plab xususiyatlarini yaqin va o'rta infraqizil spektrlarga tahlil qilish eng samarali usul hisoblanadi [6].

Tuproq spektrlari tuproqning mineral va organik tarkibini (Soriano-Disla et al. al. 2014, [7]) aniqlashda samarali ekanligi isbotlangan. Biroq, tuproq spektroskopiyasini kengroq o'zlashtirish uchun asosiy cheklov turli xil tuproq turlari uchun spektral kalibrlash kutubxonalarining etishmasligidir.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, so'nggi o'ttiz yil ichida tuproq spektroskopiyasi an'anaviy tuproq tahlili usullariga munosib muqobil bo'lishi mumkin bo'lgan iqtisodiy va vaqtni tejaydigan, takrorlanuvchan, buzilmaydigan va ekologik xavfsiz usul ekanligini isbotladi. Haqiqatan ham, tuproq spektroskopiyasi raqamli tuproq xaritasi uchun zarur bo'lgan katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash uchun ishlatiladi va kelajakdagi global tuproq monitoringi bo'yicha ko'plab tadbirlarda yordam sifatida ishlatiladi. Tuproqlarning bir qancha fizik, kimyoviy va mineralogik xususiyatlarini xususiyatlarini aniqlashda spektral tahlillarning samaradorligi va ishonchligi bilan an'anaviy laboratoriya tahlillaridan farqlanishi isbotlangan. Shuning uchun tuproq xossa-xususiyatlarini tahlil qilishda spektral tahlillardan foydalanish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Lyons, D., Rayment, G., Hill, R., Daly, B., Marsh, J., Ingram, C., 2011. Aspac soil proficiency testing program report 2007-08. Tech. rep.ASPAC, Melbourne, Victoria (URL http://www.aspac-australasia.com/index.php/documents/upload-documents/doc_download/232-annual-review-soil-07-08)
2. Offer Rozenstein, Tarin Paz-Kagan, Christoph Salbach, and Arnon Karnieli, "Comparing the Effect of Preprocessing Transformations on Methods of Land-Use Classification Derived From Spectral Soil Measurements", IEEE Journal Of Selected Topics In Applied Earth Observations And Remote Sensing, Vol. 8, No. 6, June 2015, pp. 2393-2404.
3. Henrique Bellinaso, José Alexandre Melo Demattê & Suzana Araújo Romeiro, "Soil Spectral Library And Its Use In Soil Classification", R. Bras. Ci. Solo, 34:861-870, 2010
4. Heng Dong, Chao Chen, Jinliang Wang, Qiming Qin, Hongbo Jiang, Ning Zhang, Mingchao Liu, "Study on quantitative retrieval of soil nutrients", Institute of remote Sensing and Geographic Information System, 978-1-4577-1005-6/11, IEEE, 2011, pp. 3330- 3333
5. K. A. Sudduth, J. W. Hummel. "Portable, near-infrared spectrophotometer for rapid soil analysis". USDA. 185-193, 1993. USDA (2017) World agricultural supply and demand estimates, eco-nomic research service and foreign agricultural service. ISSN: 1554-9089. <https://www.usda.gov/oce/commodity/wasde/latest.pdf>
6. Nocita, M.; Stevens, A.; Van Wesemael, B.; Aitkenhead, M.; Bachmann, M.; Barthès, B.; Dor, E.B.; Brown, D.J.; Clairotte, M.; Csorba, A.; Dardenne, P.; Demattê, J.A.M.; Genot, V.; Guerrero, C.; Knadel, M.; Montanarella, L.; Noon, C.; Ramirez-Lopez, L.; Robertson, J.; Sakai, H.; Soriano-Disla, J.M.; Shepherd, K.D.; Stenberg, B.; Towett, E.K.; Vargas, R.; Wetterlind, J.

2015. Soil spectroscopy: an alternative to wet chemistry for soil monitoring. *Advances in Agronomy* 132: 139-159.

7. Soriano-Disla, J.M.; Janik, L.J.; Viscarra Rossel, R.A.; MacDonald, L.M.; McLaughlin, M.J. 2014. The performance of visible, near-, and mid-infrared reflectance spectroscopy for prediction of soil physical, chemical, and biological properties. *Applied Spectroscopy Reviews* 49: 139-186

8. McDowell, M. L. et al. Modelling soil carbon fractions with visible near-infrared (VNIR) and mid-infrared (MIR) spectroscopy // *Geoderma*. – 2015. – T. 239. – C. 229-239.

9. Hewson R. D. et al. Hyperspectral thermal infrared line profiling for mapping surface mineralogy // Presented at the Fifth International Airborne Remote Conference. – 2001. – T. 17. – C. 20.

10. Hunt, G.R. and Salisbury, J.W. (1970) Visible and Near-Infrared Spectra of Minerals and Rocks. I. Silicate Minerals. *Modern Geology*, 1, 283-300.

11. Baumgardner M. F. et al. Reflectance properties of soils // *Advances in agronomy*. – 1986. – T. 38. – C. 1-44.

**“VAQTGA DOIR MASALALAR ” MAVZUSINI
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QITISHDA INNOVATSION
USULLARIDAN FOYDALANISH**

Gulboyev Alimardon Olimjon o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Jizzax akademik litseyi
“Umumta’lim fanlar” kafedrasining matematika fani o‘qituvchisi

Djurayev Shavkat Orziqulovich

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Jizzax akademik litseyi “Umumta’lim
fanlar” kafedrasining informatika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada “Vaqtga doir masalalar” mavzusini boshlang‘ich sinflarni o‘qitishda innovatsion usullardan foydalanish haqida bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: test, vaqt birliklari, kalendar, fasllar, soatlar, misollar, katta vaqt birliklari, jadval.

Аннотация

В данной научной статье приведены о применении инновационных методов в преподавании предмета “Вопросы времени” в начальных классах.

Ключевые слова: тест, шкала времени, часы, примеры, большие единицы времени, таблица.

Annotation

This scientific article describes the topic “issues in time” about the use of innovative methods in the teaching of primary classes.

Keywords: test, time scale, clock, examples, large units of time, table.

Pedagogik testlar insoniyat tafakkuri erishgan muvaffaqiyatlardan biri bo‘lib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shuning uchun ham kelajak avlod psixologik, pedagogik va kasbiy testlar me’yor bo‘lib qolgan davrda yashab, faoliyat ko‘rsatadilar.

Pedagogik testlar bilimlarga baho berishning istiqbolli usuli hisoblanadi. Uning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- test topshiriqlari o‘quv fanining asosiy mazmunini qamrab oladi (imtihon bileti o‘zida nazorat qilinadigan o‘quv materialining 4-5 foizini qamraydi xolos);

- hamma o‘quvchilar testning bir xil savollariga javob beradilar, bu ularning bilimlarini taqqoslashga imkon beradi;

- o‘quvchilar bilimiga haqqoniy baho berish mezoni oshadi;

- test nazoratida oldindan yaratilgan, hamma uchun bir xil bo‘lgan shkala yordamida o‘quvchilar bilimiga bir muncha aniq va tabaqalashgan baho qo‘yishga imkon beradi (reyting);

- o'qituvchi o'quvchilar bilimini nazorat qilishga kam vaqt sarflaydi;
- boshlang'ich darajasini va har qanday vaqt oralig'ida bilimlarni oshirish imkoniyatini o'lchashga sharoit yaratiladi;
- test nazorati kompyuterlashtirishga (avtomatlashtirishga) qulay. Bu pedagogik testlarning asosiy afzalliklaridan biridir. O'quv jarayonining takrorlanuvchanligi ham aynan shunda o'z ifodasini topadi.

Umuman olganda test usuli birmuncha texnologik hisoblanadi. U bilimlarni o'zlashtirish sifatini nazorat qilishda professor-o'qituvchilar mehnat unumdorligini oshiradi va o'quv dasturini chuqur va har tomonlama o'zlashtirishini ta'minlaydi. Pedagogik testlarning bu afzalliklari AQShda munosib baholangan. Abiturient (talabgor) larni universitet va kollejlarga test sinovi bilan qabul qilinadi. Pedagogik testlarni keng qo'llash bo'yicha AQSh tajribasi Kanada, Yaponiya, Turkiya va boshqa ko'pgina mamlakatlarda olib borilgan.

Agar testlarni turkumlashda ularning qo'llash maqsadi va vazifalariga asoslanadigan bo'lsak, psixologik testlardan boshqa barcha testlarni quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

- intellektual rivojlanish darajasini aniqlovchi testlar;
- pedagogik testlar;
- muayyan kasbga yaroqlilikni aniqlovchi testlar.

Mutaxassislik fanlardan test topshiriqlari tuzishda yopiq (bir yoki bir necha to'g'ri javobli), ochiq, muvofiqlikni va to'g'ri ketma-ketlikni aniqlashga oid test topshiriqlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bunda bir o'quv maqsadiga erishganlikni turli test topshiriqlari yordamida aniqlash (invariant) testlar tuzish ham maqsadga muvofiqdir.

Dars mavzusi:	Vaqtga doir masalalar
Darsning ta'limiy maqsadi:	O'quvchilarga vaqt o'lchov birliklari va ularning qo'llanishi haqida ma'lumot berish.
Darsning tarbiyaviy ahamiyati:	O'quvchilarning aqliy salohiyatini oshirish, ularga vaqt masalalarida e'tiborga olinmaydigan kattaliklarni o'rgatish, matematikaning hayotimiz har javhasida qo'llanilishini ko'rsatish, ota-onalarning o'quvchilarga e'tiborsizligi maqsadida ularning mehrini oshirish va eng asosiy maqsadimiz vaqt masalalarini o'quvchilarga mustahkam o'rgatish.
Darsning rivojlantiruvchi maqsadi:	O'quvchilarga vaqt birliklari ustida mulohaza yuritish va ular bilan ishlash.
Darsning jihozi:	Jadvallar, rasmlar misollar, tezkor savollar, ma'ruza matni, ko'rgazmali qurollar.
Darsning borishi:	1. Tashkiliy qism: a) O'quvchilar bilan salomlashish. b) O'quvchilar davomatini aniqlash. v) Sinf xonasining gigiyenik holatiga e'tibor berish. 2. Asosiy qism:
1. Yangi mavzu:	"Vaqtga doir masalalar"

Biz kichik yoshdagi yoki boshlang'ich sinf o'quvchilarga vaqt tushunchalarini o'rgatishda maxsus misollar bilan turli usullardan foydalanamiz. Asosan vaqt birliklari sek, min, soat kabi kattaliklar bilan o'rgatamiz, vaholangki bizda kun, hafta, oy, yil, fasl, asr kabi kattaliklar ham bor. Quyda vaqt birliklarini jadvalini keltiramiz.

Vaqt o'lchov birliklari

Nomi	Qiymati
Sekund	1 sek

Daqiqa (min)	1 daqiqa=60 sek
Soat	1 soat=60 daqiqa=3600 sek
Kun	1 kun=24 soat=1440 daqiqa=86 400 sek
Hafta	1 hafta=7 kun=168 soat
Oy	1oy=30 kun (31,28)
Fasl	1fasl=3 oy=90 kun (91kun)
Yil	1 yil=12 oy=365 kun
Asr	1 asr=100 yil

Bu jadvaldan ko'rib turibmizki, vaqt birliklarini faqatgina soniya, daqiqa, soatlardan iborat emas, undan katta vaqt birliklari ham mavjud. Biz bu birliklarni boshlang'ich sinfda ko'rsatishimiz sababi esa o'quvchilar xotirasi eslab qolishga qodirligi va qiziqarli rasmlar va metodikalar bilan o'rgatsak bolalar ongida vaqt tushunchasi kengroq tasvirlanadi. Bularni quydagi rasmda ko'rish mumkin.

Ushbu kattaliklarning boshqa kattaliklar bilan ifodalanishini jadvalda ko'rdik shunga binoan misollarda qo'llab ko'ramiz.

1-misol:

1) 3 soat 30 min=_____min

2) 6min 24 sek=_____sek

3) 4 hafta 6 kun= _____kun

Yechish: 1) demak yuqoridagi jadvalga ko'ra 1 soat 60 min shu sababli $3 \cdot 60 = 180$

Demak, $180 \text{ min} + 30 \text{ min} = 210 \text{ min}$ Javob: 210 min

2) 1 min=60 sek, shu sababli $6 \cdot 60 = 360$ sek, 6 min 360 sek ekanligini topib bo'lgach $360 \text{ sek} + 24 \text{ sek} = 384 \text{ sek}$ ekanligini topish mumkin. Javob: 384 sek

3) 1 hafta 7 kun ekanligi jadvaldan ma'lum, shu sababli $4 \cdot 7 \text{ kun} = 28 \text{ kun}$ qilib topamiz va 6 kunni qo'shamiz $28 \text{ kun} + 6 \text{ kun} = 34 \text{ kun}$ Javob: 34 kun

Shu tariqa bir vaqt o'lchov birligini boshqasi orqali ifodalash yoki ular ustida amallar bajarishimiz mumkin ekan. Ana endi vaqt birliklarini boshqacha usulda o'rganishga va eslab qolishga harakat qilamiz.

Misol: Ma'lumotlar

Savollar:

- 1) Gnomlar bir kunda jami necha soat ishlaydi
- 2) Quyosh bir kunda necha daqiqa nur sochadi
- 3) Qizaloq Masha maktabda necha soat o'qiydi
- 4) Qish fasli necha kundan iborat

Demak, biz misolni yechish uchun bir o'lchov birligini boshqasi orqali ifodalashni bilishimiz kerak, masalan, 1-savolda gnomlar haqidagi savol 7 ta gnom bor va bu yerda har bir gnom 5 soatdan ishlaydi, misolni yechish uchun biz $7 \cdot 5$ soat = 35 soat, demak, barcha gnomlar bir kunda jami 35 soat ishlar ekan.

Bu misoldan maqsad shundan iboratki, Masha haqidagi multfil'm, gnomlar haqidagi multfil'mlarni, quyoshning ko'rinishini bolalar yaxshi bilishadi va shu sababli bolalar bu rasmlar orqali vaqtlarni tez hisoblaydi va keyinchalik yaxshi eslab qoladi, chunki yorqin ranglar bolalar xotirasida saqlanib qolinadi, shu sababli bolalar rasmlar orqali misollarni tez o'rganadi.

Bolalar uchun mavzu yuzasidan tezkor savollar

- 1) 5 daqiqa = sek
- 2) 2 soat = daqiqa
- 3) 3 hafta = kun
- 4) 4 oy = kun
- 5) 2 asr = yil
- 6) 120 sek = daqiqa
- 7) 7200 sek = soat
- 8) 1 soat 60 min = min
- 9) 3 hafta 2 kun = kun
- 10) 4 soat 4 kun 4 soat = soat

Bolalar navbat bilan bu savollarga tezkorlik bilan javob berishadi va mavzuni qanchalik o'zlashtirilganligini shu orqali bilib olish mumkin.

Bizning maqsadimiz bu mavzuda bolalar yangi tushunchalarni o'zlashtirish mustahkamlash, ularni hayotiy masalalarga qo'llash orqali eslab qolish, jamoa bo'lib ishlash, oilaviy muhitda birgalikda ishlab bilimini oshirish, tezkor savollarga javob berish orqali o'z yangi

mavzuni tushunganligini tekshirishdan iborat edi. Demak, biz bu bosqichlar orqali o‘z maqsadimizga yetishimiz mumkin. Eng muhimi sodda masalalar orqali o‘quvchilar yangi mavzuni eslab qoladilar.

Bu usulning afzalligi shundaki:

1. O‘quvchilar o‘z-o‘zini baholashni o‘rganadi.
2. O‘quv xonasidagi barcha o‘quvchilar qisqa muddatda baholanadi.
3. O‘quvchilar belgilangan javoblarni esda saqlashga harakat qiladilar.

Yakuniy qism:

Uyga vazifa:

1-Misol

dada	oyi	men	ustoz
_____yosh	_____yosh	_____yosh	_____yosh
_____oy	_____oy	_____oy	_____oy
_____fasl	_____fasl	_____fasl	_____fasl

2-Misol

Samarqand

Jizzax

Samalyot Jizzaxdan Samarqandgacha 1 soat 20 daqiqada bordi, qaytishda esa Samarqanddan Jizzaxgacha 80 daqiqada yetib keldi. Borish va kelish vaqtlari orasidagi farqni toping?

O‘quvchilar bu jadvalni to‘ldirishda oila azolari bilan birgalikda bajaradilar bunda bolalar ota-onasi bilan birgalikda bajarilgan ishdan zavq oladi va yaxshiroq ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.U. Bikbaeva, E.Yangabaeva, K.M.Girfanova. Математика. Дарслик. UO‘K: 372.851(075) 51(075) KBK 21.1ya71 B-56. 2013
2. Quchqarov A., Sariqova Sh., Usmonova P., Rahmonov U. Matematika. Darslik. – Toshkent. Yangiyul poligraf servis nashriyoti. 2007.

3-SHO‘BA
TEXNIKA FANLARIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA TADQIQOTLAR

**GAZ BALLONLI USKUNALAR BILAN JIHOZLANGAN AVTOMOBILLARGA
TEXNIK XIZMAT KO‘RSATISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Umirov Ilhom Iskandar o‘g‘li
Jizzax politexnika instituti dotsenti
Uskanov Shodiyor
Jizzax politexnika instituti magistranti

Annotatsiya:

Ushbu maqolada gaz ballonli avtomobillarning gaz uskunalariga moslanganligini baholash, ekspluatatsiyadagi siqilgan hamda suyultirilgan gaz ballonlaridan foydalanish jarayonida uning inson hayotiga zarar yetkazuvchi jiddiy oqibatlarini oldini olish, shu bilan birga kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlari ham ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Avtomobil, dvigatel, gaz ballon, siqilgan gaz, suyultirilgan gaz, xafvsizlik, yonilg‘i.

Аннотация:

В данной статье дана оценка приспособленности газобаллонных автомобилей к газовому оборудованию, разработаны меры по предупреждению его серьезных последствий, наносящих вред жизни человека в процессе эксплуатации баллонов со сжатым и сжиженным газом, а также по устранению недостатков.

Ключевые слова: автомобиль, двигатель, газовый баллон, сжатый газ, сжиженный газ, безопасность, топливо.

Annotation:

In this article, measures have been developed to assess the adaptability of gas balloon cars to gas equipment, prevent its serious consequences that harm human life in the process of using compressed and liquefied gas cylinders in operation, and at the same time eliminate defects.

Keywords: car, engine, gas balloon, compressed gas, liquefied gas, frustration, fuel.

Respublikamiz mustaqilligidan so‘ng mamlakatimizda avtomobil sanoati paydo bo‘ldi va avtomobil parki keskin darajada o‘sdı va hozir ham o‘sib bormoqda. Avtomobil yonilg‘isi sifatida qo‘llaniladigan benzin va dizel yonilg‘ilariga bo‘lgan talabning o‘sishi ularga muqobil yonilg‘ilardan foydalanishni taqozo etdi va hozirgi kunda tannarxi jihatidan arzon bo‘lgan tabiiy gazlardan avtomobillarning motor yonilg‘isi sifatida foydalanish yo‘lga qo‘yilmoqda.

Shuni ta’kidlashimiz kerakki respublikamizda tabiiy gazning ko‘plab zahiraları bor va bu zahiralarda yuqori sifatli tabiiy gazlar bo‘lib ulardan avtomobil dvigatellari uchun yonilg‘i sifatida foydalanishda ortiqcha gazni qayta ishlash yoki kimyoviy usullarda ishlov berish texnologiyalari qo‘llanilmasdan to‘g‘ridan to‘g‘ri yonilg‘i sifatida foydalanish mumkin.

Bundan tashqari motor yonilg‘isi sifatida qo‘llaniladigan tabiiy gaz neft mahsulotlaridan ustun turadi. Ulardan foydalanishda dvigatelning yuqori texnik- iqtisodiy ko‘rsatkichlariga erishiladi, chunki tabiiy gaz juda yaxshi antidetanision hossalarga ega, havo bilan aralashma hosil qilishi xususiyati juda yaxshi va havo bilan istalgan nisbatda aralashmalar hosil qilishi mumkin. Gazli dvigatellarda aralashma deyarli to‘liq yonadi va ishlatilgan gazlarning zaharliligi ancha past bo‘lganligidan atrof-muhit kam zararlanadi.

Avtomobillar uchun motor yonilg‘isi sifatida qo‘llaniladigan tabiiy gazlar: siqilgan va suyultirilgan turlarga bo‘linadi. Suyultirilgan gazlar normal haroratlarda (20°C dan +20°C gacha) unchalik katta bo‘lmagan bosimlarda (1,0...2,0 MPa - 10...20 kgs/sm²) suyuq holatda bo‘ladi. Bunday gazlarning asosiy komponentlari - etan, propan, butan va ularga juda yaqin to‘yinmagan uglevodorodlar - etilen, propilen, butilen va ularning izomerlari kiradi. MDH davlatlarida ishlab chiqarilayotgan gaz ukunaları jamlamasi umumiy og‘irligi 40 kg dan 60 kg gachani tashkil etadi va engil avtomobillarda o‘rnatish imkoniyatini beradi. Bunday uskunalaridagi ballon hajmi avtomobilning 300 km atrofida masofa bosib o‘tishini ta’minlaydi, bu qiymat avtomobilning benzin bilan ishlaganda 400 km masofani bosib o‘tishiga mos keladi. Siqilgan tabiiy gaz normal

sharoitlarda istalgan bosimda gazsimon holatda bo'lib, ularga asosan metan va vodorod kiradi. Avtomobil transportida yonilg'i sifatida eng ko'p qiziqish metanga ko'p. Chunki metan qazib olinayotgan tabiiy gazning asosiy qismini (92-99%) metan tashkil etadi.

2.1-rasm. Gaz balonning uskunalari

Avtomobil yoki uni tashkil etuvchi qismlarga issiqlayin ta'sir etish usullari qo'llanilsa, masalan, payvandlash ishlari bilan bog'liq ochiq olovli ishlar, quritish kameralarida avtomobilni quritish va shu kabilar, quyidagi ishlar bajariladi:

- 1) gaz ballonidan gazlar chiqarilib yuboriladi;
- 2) dvigatel va gaz jihozlari qismlarida qogan qoldiq gazlar chiqarib tashlanadi;
- 3) ballonlar neytral gaz bilan shamollatiladi;
- 4) barcha jumraklar yopiladi;
- 5) ta'mirlash ishlari tugatilgandan so'ng gaz asboblari to'liq tekshirilib chiqiladi.

Avtomobil elektr jihozlarini ta'mirlash va ularga texnik ko'rsatish ishlari bajarishda quyidagishlar bajariladi: ballondagi barcha jumraklar yopiladi; dvigateldagi qoldiq gazlar chiqariladi va kapot yuklar solinadigan orqa qism qopqog'i ochilib gaz hidi bo'lmasligiga erishiladi. Boshqa ishlar avtomobillarga bajariladigan jarayonlar asoslarida olib boriladi.

Suyultirilgan va siqilgan gazlar uchun mo'ljallangan gaz uskunalariga texnik xizmat ko'rsatish ko'pgina umumiylikka ega. Ballondagi bosimi 20 MPa bo'lgan, siqilgan gazda ishlaydigan avtomobillarning gaz qurilmalariga xizmat ko'rsatish birmuncha murakkabroq. Gaz ballonli uskunalarga texnik xizmat ko'rsatishni maxsus tayyorgarlikdan o'tgan va guvohnomaga ega bo'lgan malakali chilangarlar o'tkazishi mumkin.

Asosiy nosozliklar. Ular birinchi navbatda tizim germetikligining buzilishiga va gazning sizib chiqishiga bog'liq. Reduksiyalovchi uzelnining klapanini va korpus detallarining birikmalarini germetik emasligi - yuqori bosim reduktorining asosiy nosozliklaridan biri hisoblanadi. Drossel zaslonkalari ochilganda reduktorning chiqishida bosimning keskin pasayishi filtrni ifloslanganligidan dalolat beradi.

Past bosimli gaz reduktorining asosiy nosozliklari - dvigatel ishlamayotganda klapanlar orqali gazni qo'yib yuborishi hamda gazni umuman yoki etarli darajada uzatmasligi hisoblanadi.

Birinchi bosqich klapanining nogermetikligini past bosim manometri yoki eshitish orqali aniqlash mumkin. Ikkinchi bosqich klapanining nogermetikligi dvigatelning o't olishini qiyinlashtiradi, salt ishlash rejimida dvigatelning ishlashini yomonlashtiradi, dvigatel to'xtagach gaz kapot osti bo'shlig'iga sizib chiqadi.

Birinchi bosqich diafragmasi germetikligining buzilishi natijasida birinchi bosqich prujinasining rostlash gaykasidagi teshik orqali gazning sizib chiqishi hosil bo'ladi. Ikkinchi bosqich diafragmasining germetikligi buzilganda, gaz, shu bosqichni rostlash nippelining qopqog'i orqali sizib chiqadi.

Texnik xizmat ko'rsatish. Kundalik xizmat ko'rsatishda, gaz ballonlarining mahkamlanishi va gaz tizimining hamma birikmalari germetikligi ko'rish orqali tekshiriladi. Ish

kunining oxirida esa ballonlar armaturalari va sarflash ventillari germetikligi tekshiriladi. Past bosimli gaz reduktoridan quyqum to'kiladi. Benzin o'tkazuvchi birikmalarda va elektromagnitli klapan-filtrda benzinning tomchilashi bor yoki yo'qligi tekshiriladi.

1. TXK da KXX da bajariladigan ishlardan tashqari, yuqori bosimli gaz reduktorining saqlash klapanining ishlashi ham tekshiriladi. Magistral, to'ldirish va sarflash ventillarining shtoklaridagi rezbalar moylanadi. Magistral va yuqori bosimli reduktor filtrlarini filtrlash elementlari echib olinadi, tozalanadi va o'z o'rniga o'rnatiladi. Gaz tizimining germetikligi siqilgan azot va siqilgan havo bilan tekshiriladi. Dvigatelning o't olishi va salt ishlash rejimida qanday ishlashi, ham gazda, ham benzinda tekshiriladi.

2. TXK da KXX va 1-TXX da bajariladigan ishlardan tashqari, past va yuqori bosimli reduktorlarning germetikligi tekshiriladi va lozim bo'lganda chiqishdagi bosim hamda saqlash klapanining ishga tushish bosimi rostlanadi (yuqori bosimli reduktorda). Past bosimli reduktorning birinchi va ikkinchi bosqichidagi bosim qiymati ham rostlanadi. Gaz ballonining saqlash klapanini hamda yuqori va past bosim manometrlarini qanday ishlashi tekshiriladi. Karburatorning mahkamlanishi hamda aralashtirgich o'tkazgichini karburatorga mahkamlanishi tekshiriladi. Isitkich echiladi, tozalab yuviladi va uning germetikligi tekshiriladi, zaslonkani hamda uning yuritmasini qanday ishlashi tekshiriladi, so'ng o'z joyiga o'rnatiladi. Havo filtri yechiladi va tozalab yuviladi, uning vannasiga toza moy quyiladi. Aralashtirgich tekshiriladi va lozim bo'lganda, ishlatilgan gaz tarkibidagi uglerod oksidining eng kam miqdoriga rostlanadi

Mavsumiy xizmat ko'rsatish karburator-aralashtirgichni, reduktorlarni, filtrlarni va elektromagnitli to'sish klapanlarini qismlarga ajratish, tozalash va rostlash ishlarini o'z ichiga oladi. Yuqori bosimli reduktorning saqlash klapanining ishga tushish bosimini ham tekshirib ko'rish lozim. Uch yilda bir marta gaz ballonlari ko'rikdan o'tkaziladi. Qishda ishlatishga tayyorlashda cho'kindilar to'qiladi va avtomobilning benzin baki yuviladi Gaz o'tkazgichlar va birikmalarni nogermetikligi quyidagicha bartaraf etiladi:

1. Yuqori bosimli reduktor va ballonlar orasidagi trubkani ta'mirlash yoki almashtirish uchun (tashqi tomoni qizil bo'yoq bilan bo'yalgan) ballonlarni sarflash ventillari berkitiladi, tizimdagi gaz ishlatib bo'lingandan yoki chiqarib yuborilgandan so'ng qismlarga ajratiladi va trubka almashtiriladi.

2. Yuqori bosimli reduktor va ballonlar orasidagi trubkani ta'mirlash yoki almashtirish uchun (tashqi tomoni qizil bo'yoq bilan bo'yalgan) ballonlarni sarflash ventillari berkitiladi, tizimdagi gaz ishlatib bo'lingandan yoki chiqarib yuborilgandan so'ng qismlarga ajratiladi va trubka almashtiriladi.

3. Shikastlangan rezinali shlanglar almashtiriladi.

Yuqori bosimli reduktor gazning bosimini reduktordan chiqishda 1,2 MPa bo'lishini ta'minlashi kerak. Rostlash ishlarini bajarishda bosimni ko'paytirish uchun vint soat strelkasi bo'yicha aylantiriladi.

Past bosimli reduktor filtrining to'rini tozalash uchun krestovinadagi magistral ventil berkitiladi, gazni ishlatib bo'lib o't oldirish tizimi o'chiriladi, filtrlovchi elementni bo'shatib chiqariladi, to'rni echib olinadi va uni benzinda, asetonda yoki boshqa qandaydir erituvchida yuviladi, so'ng siqilgan havo bilan purkaladi. Reduktorni avtomobilda rostlash mumkin, buning uchun qisqa chiqarish quvurining teshigiga, pezometrni ulaydigan trubkasi bo'lgan tiqin o'rnatiladi. Birinchi bosqich bo'shlig'ini kirish joyiga filtr shtuseriga ulangan shlang orqali, kompressorda 0,22-0,6 MPa bosimgacha siqilgan havo uzatiladi. Birinchi bosqich bo'shlig'idagi gaz bosimi 0,18-0,20 MPa bo'lishi lozim.

So'ngra ikkinchi bosqich klapanining ochilishi rostlanadi. Buning uchun qopqoq echib olinadi, kontrgayka bo'shatiladi va rostlash vintini, ikkinchi bosqich klapanidan havo chiqishi boshlanguncha bo'shatiladi (eshitish bilan aniqlanadi). Rostlash vintini 1/8 - 1/4 marta aylantirib qotiriladi, klapan orqali chiqayotgan havoni to'xtashini eshitish orqali aniqlab, so'ng kontrgayka qotirib qo'yiladi.

Reduktorni rostlashda, avval, ikkinchi bosqich klapan tekshiriladi: tekshirishni ikkinchi bosqich diafragmasining sterjeni bo'yicha amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda gaz dvigatelini yurgazish paytida yuqori bosim manometri bo'yicha ballondagi gaz miqdori tekshiriladi (bosim 1,2 MPa dan ko'p bo'lishi lozim), ballonlardagi sarflash ventillari va krestovinadagi magistral ventil ochiladi. Yonilg'i turini almashlab ulagichi "gaz" holatiga qo'yiladi, drossel zaslonkasini qo'l bilan boshqariladigan tugmachasini esa shunday holatga qo'yish lozimki, bunda qizigan dvigatel 700 - 800 ayl/min aylanish chastotasini hosil qilinsin. O't oldirish tizimi va starter ulanadi (aylantirish vaqti 5 sekunddan dan oshmasligi lozim). Dvigatel ishlay boshlashi bilanoq starter uziladi va 1 - 2 daqiqadan so'ng drossel zaslonkasini sekin-asta bir oz ochiladi hamda valning 800 - 1000 ayl/min aylanishlar chastotasida dvigatel qizdiriladi. Drossel zaslonkasini qo'l bilan boshqariladigan tugmachasi to'la ochiq holatga keeltiriladi. Dvigatelni gaz bilan o't oldirishda havo zaslonkalarini berkitish tavsiya etilmaydi, chunki bunda aralashma quyuqlashib, dvigatelni o't oldirish qiyinlashadi.

Agar dvigatel o't olgan yoki benzinda ishlayotgan bo'lsa, u holda uni gazga o'tkazish uchun ballonlardagi va krestovinadagi ventillar ochiladi, yonilg'i turini almashlab-ulagichini "O" holatiga, so'ngra qalqili kameradagi benzin ishlatib bo'lingandan keyin (dvigatel notekis ishlay boshlaydi) almashlab- ulagichni "gaz" holatiga o'tkaziladi va shu bilan dvigatel gazda ishlay boshlaydi. Gazdan benzina o'tishni teskari tartibda amalga oshiriladi.

Adabiyotlar

1. Ахметов Л.А., Иванов В.И., Ерохов В.И. «Экономическая эффективность и эксплуатационные качества газобаллонных автомобилей». –Т.: Узбекистан, 1984. 198 бет.
2. Умиров И., Нуруллаев У, «К вопросу эксплуатируемых газобаллонных автомобилей», «Меѣморчилик ва курилиш муаммолари» Илмий-техник журнал. Самарканд: 2018 йил, №3-сон.
3. Нуруллаев, У. А., & Умиров, И. И. (2020). Улучшения эксплуатационных показателей двигателей газобаллонных автомобилей. Academic research in educational sciences, (3), 19-24.
4. Умиров, И. И. Ў., & Ҳамрақулов, Ё. М. (2020). Автомобиллардан чиқаётган газсимон чиқиндиларнинг атмосферага аралашиши. Academic research in educational sciences, (1), 73-78.

4-SHO‘BA
IJTIMOIY-IQTISODIY VA GUMANITAR FANLAR SOHASIDA ILMIY
TADQIQOTLAR

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИЛМ-МАЪРИФАТЛИ ОҚИЛА
ҚИЗЛАРНИНГ ГЕНДЕР ТЕНГЛИГИ АСОСИДА ИЖТИМОЙ
ФАОЛЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мусурманова Ойниса Мусурмановна

Республика Оила ва хотин-қизлар қўмитаси ҳузуридаги “Оила ва гендер” илмий-тадқиқот институти директор ўринбосари, Республика “Оқила аёллар” ҳаракати етакчиси, педагогика фанлари доктори, профессор

Elektron pochta: aynisa.musurmanova@gmail.com

Рискулова Камола Джумаевна

Тошкент Пучон университети (Bucheon University in Tashkent, BUT), Ёшлар масалалар ва инновациялар бўйича биринчи проректор, Педагогика фанлари доктори, профессор
Elektron pochta: Rustam-shoh@yandex.ru

“Айниқса қизларимизнинг саломатлигини асраш, уларнинг замонавий билим ва касб-хунарлар эгаси бўлиб вояга етиши, жамиятда муносиб ўрнини топиши учун биз барчамиз – ота-оналар, жамоатчилик, мутасадди раҳбарлар жавобгар ва маъсулиятимизни янада кучайтиришимиз зарур. Нега деганда қиз бола бўлғуси оила бекаси, келажакимиз эгасидир. Бугун биз уларга қандай таълим-тарбия берсак, эртага улар янги авлодимизга шундай тарбия беради”.

Ш. Мирзиёев

Аннотация

Мақолада Олий таълим тизимида илм-маърифатли оқила қизларнинг гендер тенглиги асосида ижтимоий фаоллигини такомиллаштириш, бу борада давлатимиз томонидан амалга оширилаётган ижтимоий чора-тадбирлар, яратилаётган шарт-шароитлар, ёш қизларнинг гендер тенглик асосида иқтидор ва қобилиятларига кўра билим олишлари, илм билан шуғулланишлари, касб эгаллашлари, меҳнат ва бандлигини таъминлаш, **ижтимоий фаоллигини оширишнинг** мазмуни, йўналишлари, педагогик шарт-шароитлари, омиллари, босқичлари, индикаторлари илмий-назарий жиҳатдан талқин этилган, хулоса ва тавсиялар олға сурилган.

Таянч сўзлар: Олий таълим тизимида илм-маърифатли оқила қизларнинг гендер тенглиги, ижтимоий фаоллиги, ҳуқуқ ва манфаатлари, ижтимоий муҳит, микромуҳит, макромуҳит, ижтимоий-педагогик омил, илмий-маърифий шарт-шароит, **мафкуравий иммунитет**, анъанавий ҳамда инновацион шакл, метод ва воситалар, фуқаролик позицияси, олма ва оқила қизлар, қобилият ва интеллектуал салоҳият босқичлар, ижтимоий-коммуникация жараёни.

Ўзбекистон мустақиллиги йилларида Олий таълим тизимида илм-маърифатли оқила қизларнинг гендер тенглиги асосида ижтимоий фаоллигини такомиллаштириш давлат сиёсатининг устувор масалаларидан бирига айланди. Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан олға сурилган **“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”**да таъкидланганидек: *“Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштиришда жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш”*[1.4/5] мамлакатни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда таълим тизимида хотин-қизлар гендер тенглиги асосида ижтимоий-сиёсий фаоллигини инновацион такомиллаштириш механизмлари, гендер тенглик тамойилини жамиятга сингдириш билан боғлиқ амалга оширилаётган ислохотлар диққатга сазовордир.

Жумладан, 2016 йилдан бугунги кунга қадар гендер тенгликни таъминлаш, хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг давлат ва жамият бошқарувида ролини ошириш бўйича Ўзбекистон Республикасининг 2 та қонуни, Президентнинг 9 та Фармон ва қарори, ҳукуматнинг 18 та қарори қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг тегишли қарори билан **“2030 йилга қадар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка еришиш стратегияси” ишлаб чиқилди**¹ ва ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Гендер тенглик- ҳаётнинг барча жабҳаларида аёллар ва эркеклар, қизлар ва ўғил болалар учун тенг ҳуқуқ, масъулият, имконият, кадрият ва натижа ҳисобланади. Гендер тенглик фақат аёлларга тааллуқли масала бўлмасдан, у эркекларнинг ҳам ҳуқуқ ва мажбуриятларини англатади. Гендер тенглик **инсонни асосий ҳуқуқлари бўлиб, уни таъминлашда аёлларнинг ҳам, эркекларнинг ҳам ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий** манфаатлари, эҳтиёжлари ва устуворликлари ҳисобга олинади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан 2021 йил 22 февралдаги Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Инсон ҳуқуқлари бўйича Кенгашининг 46-сессиясида илгари сурилган **гендер сиёсати** масалалари ҳамда мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида ва ишбилармонлик соҳасида аёлларнинг ролини тубдан ошириш ғояси Янги Ўзбекистон шароитида хотин-қизлар фаолиятини қўллаб-қувватлашнинг яққол намунасидир². Айнан ривожланган жамиятнинг талабларидан бири бу эркек ва аёл ҳуқуқ ва манфаатлари гендер тенглигини таъминлашдир.

Шунингдек, **“Ижтимоий фаолликнинг ўзи нима? Нима сабабдан бугунги кунда ёшларда ижтимоий фаолликни тарбиялашга давлат таълим сиёсати даражасида қаралмоқда?”**.

Луғатларда изоҳланишича “Ижтимоий фаоллик-ижтимоий субъектлар (жамият, табақа, гуруҳ ва шахслар)нинг ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги иштирокининг, меҳнат ҳамда маданий-маърифий фаолиятининг кучайиши, қонунда белгилаб қўйилган ҳуқуқ ва бурчларини тўлиқ амалга оширишга интилиши” демакдир. Шунингдек, “ижтимоий фаоллик шахснинг жамиятда ўз ўрнини топиши ва хулқ атворини онгли равишда бошқаришниинг асосий шарти ҳисобланади.

Бизнинг назаримизда ижтимоий фаоллик-шахснинг жамият тараққиётини ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий, яратувчанлик ҳамда инсонпарварлик сиёсати мазмун ва моҳиятини онгли равишда билиши ҳамда унга креатив ёндошув асосида амал қилиши демакдир. Ижтимоий тарбия эса-шахснинг мавжуд интеллектуал салоҳиятини ижтимоий-сиёсий онги ва тафаккурининг маҳсули сифатида жамият тараққиёти учун сафарбар этишга тайёрлаш демакдир (Муаллифлик ёндошуви).

Ижтимоий фаоллик натижаси шахс онги ва тафаккури маҳсули сифатида амалий фаолиятда ўзини намоён этади. ижтимоий фаоллиги демократик фуқаролик жамияти барпо этишнинг негизи ҳамда мамлакатимизни дунёдаги энг ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин олишларида муҳим омил ҳисобланади. Шу боис, мамлакатимизда қизларни жаҳон стандартларига мос рақобатбардош мутахассис кадрлар бўлиб етиштирилиши билан бир қаторда, уларни ижтимоий фаол фуқаро сифатида тарбиялаш давлат таълим сиёсатининг

¹ “2030 йилга қадар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка эришиш стратегиясини тасдиқлаш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қарори. СҚ-297-IV-сон 28.05.2021 (<https://lex.uz/docs/5466673>)

² [https://www.gazeta.uz/uz/2021/02/22/Президент БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаши сессиясида нутқ сўзлади.](https://www.gazeta.uz/uz/2021/02/22/Президент%20БМТ%20Инсон%20ҳуқуқлари%20бўйича%20кенгаши%20сессиясида%20нутк%20сўзлади.)

устувор масалаларидан бирига айланган.

Тадқиқот ишлари натижаси таҳлиллари шундан далолат берадики, **Олий таълим тизимида илм-маърифатли оқила қизларнинг гендер тенглиги асосида ижтимоий фаоллигини такомиллаштиришнинг** ижтимоий-сиёсий механизлари, унинг таркибий компонентлари, манбалари, шарт-шароитлари, мазмуни ва самарали шакл ва методлари глобаллашув шароити талаблари асосида етарлича тасниф этилмаган. Шунингдек, ижтимоий фаолликни шаклланганлигини белгиловчи ижтимоий-педагогик индикаторлари ишлаб чиқилмаган.

Бизнинг илмий хулосаларимизга кўра бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг ижтимоий фаоллигини оширишда тўртта устувор йўналишларга эътиборни кўчайтириш лозим:

- бўлажак илм-фан соҳибаларида глобаллашув жараёни талабларига мос **ижтимоий-сиёсий фаоллик индикаторларини** шакллантириш;
- умуминсоний ва миллий демократик кадриятларга содиқлик асосида замонавий **кенг дунёқараш ва бағрикенгликни** ривожлантириш;
- маънавий-маърифий тарбия негизида **ёш қизларда миллий кадриятлар воситасида мафкуравий иммунитет ва миллий ўзликни англашни** шакллантириш;
- жамият тараққиётида ҳар бир шахс ўз интеллектуал салоҳияти, ижодкорлиги, ташаббускорлиги ва тадбиркорлигини креатив тафаккур мезонлари асосида намоён этиш замирида **фуқаролик позициясини амалий ҳаётда** намоён этишини такомиллаштиришдан иборатдир.

Мазкур йўналишлар асосида илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг касбий фаолиятида намоён бўладиган ижтимоий фаолликнинг бир қанча индикаторлари мавжуд бўлиб, биз уларни қуйидаги мазмунда таклиф этдик:

-мамлакатимизда ёшларга, хотин-қизларга оид давлат сиёсатининг асосларини ғоявий-сиёсий моҳиятини назарий ва амалий жиҳатдан англаб этиш ва унга фаолияти жараёнида методологик асос сифатида амал қилиш;

- **бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг ўз ҳуқуқ ва бурчларини** мукамал билишлари ва уларга оғишмай амал қилишлари;

-жамиятда бўлаётган туб ўзгаришлар ва уларнинг мазмун ва моҳиятидан хабардорлик;

-жамоа ва жамият манфаатларини ўз манфаатидан юқори қўйиш;

-ватан, халқ, миллат равнақи йўлида бутун куч, билим ва имкониятларини сафарбар этиш;

-ижодкорлик, ташаббускорлик ҳамда ўз фаолиятининг ҳар бир турига креатив тафаккур билан ёндошиш (ўқиш,ўйин, ижтимоий фойдали меҳнат) малака ва кўникмаларига эга бўлиш;

-ўз қобилияти ва интеллектуал салоҳиятини оиласи, маҳалласи, мактаб ёки олий таълим муассаси жамоаси манфаатлари йўлида сахийлик билан намоён этиш;

-атроф-муҳитда бўлаётган вақеа-ҳодисаларга сезгирлик ва огоҳлик билан муносабатда бўлиш;

-миллий минталитетимизга хос диантологик қоидалар, мезонларга оғишмай амал қилиш;

- мафкуравий иммунитет орқали турли ёт мафкуравий оқимлар, ғояларга нисбатан мурасизликни ўз амалий фаолиятида намоён этиш;

-умуминсоний ва миллий кадриятларга нисбатан ҳурмат ва эҳтиромни назарий ва амалий жиҳатдан исботлаш;

-бўш вақтларини иқтидорлари, интилишлари, қизиқишлари, қобилиятлари бўйича мақсадли, ижтимоий фойдали ташкил этиш;

-соғлом турмуш тарзи асосида ҳаёт кечириш, турли иллатларга нисбатан мурасиз бўлиш;

-глобаллашув жараёни талабларидан келиб чиққан ҳолда толерантлик тафаккури асосида турли миллат вакиллари, уларнинг миллий анъаналари, тили, дини, маданияти, санъатига нисбатан ҳурмат ва эҳтиромини кўрсатиш;

-шахсий рефлексия талабларига риоя этган ҳолда ўз фаолиятини доимий назоратда ушлай олиш, вақтдан тўғри фойдаланиш, натижани олдиндан кўра билиш қобилиятини намоён этиш.

Албатта бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг гендер тенглиги асосида ижтимоий-сиёсий фаоллигини белгилаб берадиган мазкур индикаторларнинг ҳаётийлиги, замонавийлиги, илмий ва методик жиҳатдан асосланганлиги муҳим рол ўйнайди.

Бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг гендер тенглиги асосида ижтимоий-сиёсий фаоллигини шакллантириш ва уларнинг натижасини ижтимоий-педагогик жиҳатдан баҳолаш мураккаб ижтимоий-сиёсий жараён ҳисобланади. Ушбу жараёни самарали ташкил этиш учун аввало ”Бўлажак мутахассисларда ижтимоий-сиёсий фаоллик қандай механизм асосида шакллантирилади?”-деган саволга жавоб топиш мақсадга мувофиқдир.

Тадқиқот натижалари шундан далолат берадики гендер тенглиги асосида **бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг** ижтимоий фаоллигини оширишнинг **ғоявий-ижтимоий манбалари** мавжуд бўлиб, улардан таълим муассасаларида дарс ва дарсдан ташқари бўш вақтда шуғулланиладиган мастақил таълим жараёнида фойдаланиш мутасадди мутахассислар, ўқитувчилардан юксак педагогик маҳорат талаб этади.

Яъни, уларни қуйидагича таснифлаш мумкин: барча ўқув фанларидан дарслик материаллари, методик материаллари (ўқув-методик қўлланмалар, оммабоп методик рисоалар, илмий тадқиқотлар асосида ишлаб чиқилган тавсия ва таклифлар, тарқатма материаллар ва б.к.);

сиёсий-ҳукукий характердаги меъёрий ҳужжатлар (қонунлар, Президент Фармон ва қарорлари, ҳукумат қарорлари, давлат дастурлари, тегишли вазирлик ва идораларнинг ҳукукий-меъёрий ҳужжатлари ва б.к.);

умумёш қизлар манфаатлари йўлида ишлаб чиқилган ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий лойиҳалар;

ОАВ, медиа материаллар;

халқаро ва миллий характердаги ижтимоий ҳаётда тўпланган илғор тажрибалар шулар жумласидандир. Уларда жамиятнинг янги-янги эҳтиёжлари, ғоялари ва ижтимоий мезонлари ўз аксини топган.

Умуман бу ўринда таълим-тарбияда ичта асосга суяниш мақсадга мувофиқдир: **биринчиси, авлод-** аждодларимизнинг оқила аёллари маънавий меросига таяниш; **иккинчиси,** миллий ва халқаро замонавий илм-фан, техника ва технология ютуқларига; **учинчидан,** ижтимоий ҳаётда бўлаётган туб ўзгаришлар, вақеа- ҳодисалар, миллий ва халқаро ҳаётий тажрибаларга суяниш. Булар бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизлар гендер тенглиги асосида ижтимоий фаоллигини шакллантиришдаги тарбиявий ишлар учун таянч манбаи ҳисобланади. Бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг ижтимоий фаоллигини оширишда мамлакатимиз ва дунё ёшлари, қизлари ҳаётидаги кундалик янгиликлар асосида уларнинг **ўзаро мулоқот алмашинуви,** яъни ижтимоий-коммуникация жараёнини таъминлаш энг самарали натижаларга олиб келади. Зеро, ижтимоий мавзулардаги коммуникация жараёнида иштирок этган ёшлар ўз билим ва тажрибаларини синовдан ўтказиш билан бирга тенгдошлари ўртасида тарғибот ишларини олиб борадилар ва шу асосда уларни ҳам фаолликка ундаш имкониятига эга бўладилар. Айниқса ушбу метод **уюлмаган иқтидорли ёш қизлар қатлами ҳамда** ижтимоий-ҳукукий хавфли гуруҳ қизларни бирлаштиришда, ижтимоий ҳаётга мослаштиришда ижобий самара беради.

Бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг гендер тенглиги асосида ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш самарадорлиги ушбу жараёнда жамиятнинг барча институтлар яъни, таълим муассасалари, ёшлар агентлиги, тегишли вазирлик ҳамда идоралар, оила, маҳалла, ”Олималар” жамияти, ”Оқида аёллар” ҳаракати ва бошқа ёшлар масалалари билан шуғулланувчи фуқаролик жамияти институтларининг ҳамкорлигига боғлиқдир. Бўлажак мутахассисларни ғоявий етуқлик сари бошлаш учун **ўз-ўзига ишонч ҳиссини** уйғотиш керак.

Шунингдек, бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизлар гендер тенглиги асосида ижтимоий-сиёсий фаоллигини ривожлантиришга қаратилган баъзи муҳим чор-тадбирларни ҳам амалга ошириш бу борадаги ишлар самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

-мобил интернет фойдаланувчиларга мўлжалланган ёш қизларнинг интеллектуал салоҳияти ва ижтимоий фаоллигини янада оширишга хизмат қиладиган миллий интеллектуал ўйинлар мазмунини ишлаб чиқиш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тарғиб этувчи алоҳида сайтлар очиш мақсадга мувофиқдир;

-тегишли вазирлик ва идоралар томонидан мамлакатимизда турли соҳаларда таълим олаётган илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизлар гендер тенглиги ҳақида ҳужжатли оммабоп фильмлар, телерадио очерклар, рисоалар, интернет видеороликлари яратиш, ижтимоий сайтларда, ОАВда махсус рунлар ташкил этиш, оммавий ахборот воситаларида мавзуга оид кўрсатув ва эшиттиришлар бериб бориш зарур;

-республикада ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш бўйича вазирлик, идоралар, ижодкор, ижтимоий-сиёсий фаол хотин-қизлар, ҳокимлик вакиллик органлари раҳбарлари билан ижтимоий тармоқларда тўғридан-тўғри узатиладиган очиқ мулоқотлар ташкил этиш;

-узлуксиз таълим тизимида бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизлар гендер тенглиги асосида ижтимоий фаоллигини оширишга хизмат қилувчи махсус ўқув курслари, факультатив машғулотлар мазмунини ишлаб чиқиш ва уни амалиётга татбиқ этиш;

-ижтимоий характердаги муаммолар бўйича тўғрақлар ташкил этиш, битирув малакавий ишлар, илмий-ижтимоий лойиҳалар танловларини ташкил этиш ҳамда Республика миқёсида мавзуга оид анъанавий кўрик-танловлар, илмий-амалий Форум ташкил этиш бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг гендер тенглиги асосида ғоявий-сиёсий компетентлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

-уюшмаган, ижтимоий хатар гуруҳ, боқувчисини йўқотган чин етим, имконияти чекланган бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларни ҳам қизиқишларига кўра ижодий ва касб-хунар тўғрақларига имтиёзли жалб этишни такомиллаштириш механизмини белгилаб берувчи Концепция яратилмоғи давр талабидир.

Шундай қилиб, бўлажак илм-фан билан шуғулланувчи иқтидорли қизларнинг гендер тенглиги асосида ижтимоий фаоллигини шакллантириш давр талаби бўлиб, ушбу муаммонинг илмий, ижтимоий-педагогик асосларини, шарт-шароитларини, таълим-тарбия жараёнида амалга ошириш механизмини билиш ва унга ижодий ёндошиш узлуксиз таълим тизими мутахассис ўқитувчилари ҳамда фуқаролик жамияти институтлари мутахассис ходимларидан, олимпиада оқида аёлларидан ижтимоий-сиёсий маданиятни, ижодий компетентликни талаб этади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида” ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги “Хотин-қизларни тазйик ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида” ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрдаги ”Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида” ги ЎРҚ-576-сон Қонуни.

4.Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги”Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни.

5.“2030 йилга қадар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка еришиш стратегиясини тасдиқлаш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қарори. СҚ-297-ИВ-сон 28.05.2021 ([хтпс://flex.uz/docs/5466673](http://flex.uz/docs/5466673))

6. Ўзбекистон Республикасининг” Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни (Қонунчилик палатаси томонидан 2016 йил 12 августда қабул қилинган Сенат томонидан 2016 йил 24 августда маъқулланган. 2016 йил 14 сентябрдан кучга киритилган).

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 7-мартдаги “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-87-сон Фармони.

8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 майдаги “Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3698-сон қарори.

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 20 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари - Ёшлар сиёсати, маданият, ахборот тизимлари ва телекоммуникациялар масалалари комплекси раҳбари ҳамда унинг маслаҳатчисининг функционал вазифалари шунингдек ёшлар сиёсати, маданият, ахборот тизимлари ва телекоммуникациялар масалалари ахборот-таҳлил департамент тўғрисидаги Низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 352 сонли Қарори.

11. Narbaeva, T. K., & Musurmanova, A. (2021). Priority Areas Of Spiritual, Moral And Physical Education Of Youth In The Family. *Ilkogretim Online*, 20(3), 1648-1656.

12.Narbaeva, T., Musurmanova, A., & Ismailova, Z. (2023). Priority areas of spiritual, moral and physical education of youth in the family. *Science and innovation*, 2(B1), 49-59.

13. Ismailova, Z., Choriev, R., Musurmanova, A., & Aripjanova, M. (2020). Methods of training of teachers of university on advanced training courses. *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 413-416.

14. Мусурманова, А. (2019). Концептуальные основы формирования духовной культуры молодежи в системе непрерывного образования. *Проблемы педагогики*, (1 (40)), 5-7.

15. Aynisa, M. (2018). Improvement of the pedagogical mechanisms of the family and educational institutions in the development of the spiritual culture of adolescents of social and legal risk groups. *Проблемы педагогики*, (1 (33)), 5-7.

16. Мусурманова, О., Палуанова, Х., Рискулова, К., & Курбаниязова, З. (2019). Педагогик атамалар луғати: ўзбек, рус, инглиз тилларида. Т.:“TURON_IQBOL.

17. Musurmanova, A., & Abdukhayotovna, A. K. (2023). THE MOVEMENT OF FOREIGN COUNTRIES IN PROTECTING WOMEN'S RIGHTS AND THE CONTENT OF REFORMS IN OUR COUNTRY. *Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities*, 11(1), 1074-1080.

18.Aynisa, M. (2022). PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES-THE FACTOR OF EDUCATIONAL EFFICIENCY. *Thematics Journal of Education*, 7(4).

19.Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати/ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси,Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти; таҳрир ҳайъати: Х.Султонов ва бошқ., тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров.-Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. 187-188 б.

20. Тиллаева Г. Ижтимоий муҳит ва ёшлар тарбияси. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2009. - 166 б.

LEGO-КОНСТРУКЦИЯ КАК МОДУЛЬ ТЕХНОЛОГИИ STEAM. (НА ПРИМЕРЕ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА)

Х.А.Мелиев
Р.Х.Бо'ltakova
Jizzax DPU, O'zbekiston
Annotatsiya

Ushbu maqolada LEGO qurilishining STEAM texnologiyasidagi ahamiyati, LEGO qurilishining bola rivojlanishiga ta'siri, bolaning psixologik nutqiy aqliy rivojlanishidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: LEGO, integratsiya, konstruksiya, aqlli o'yin, dizayn, qurilish, sun'iy intellekt, texnologiya, muhandislik.

Аннотация

В этой статье подчеркивается важность конструирования LEGO в технологии STEAM, влияние конструирования LEGO на развитие ребенка, а также его значение для психологического, речевого и умственного развития ребенка.

Ключевые слова: LEGO, интеграция, конструирование, умная игра, дизайн, конструирование, искусственный интеллект, технологии, инженерия.

Annotation

This article highlights the importance of LEGO construction in STEAM technology, the impact of LEGO construction on child development, and its importance in the child's psychological, speech and mental development.

Keywords: LEGO, integration, construction, smart game, design, construction, artificial intelligence, technology, engineering.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" farmonida oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashning maqsadli parametrlarini investitsiya dasturlari, hududiy va tarmoq dasturlari, vasiylik kengashlari talablari, jahon miqyosidagi texnologik o'zgarishlarni inobatga olgan holda shakllantirish, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarini optimallashtirish, bunda STEAM yo'nalishlarini (aniq fanlar, texnologiya, injiniring, ijodiy san'at va matematika) rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish vazifasi qo'yilgan. Maqolamiz konsepsiyada ko'rsatilgan ushbu vazifaning ijrosini ta'minlashga qaratilgan.

Bugungi kunda STEAM ta'lim texnologiyasidan dunyoning qator rivojlangan mamlakatlari foydalanib STEAM-ta'limi sohasida davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Xususan AQSH, Singapur, Koreya, Avstraliya, Xitoy, Buyuk Britaniya kabi ko'pgina mamlakatlar.

Rossiya Federatsiyasi Prezidenti Vladimir Putinning Rossiya Federatsiyasi Federal Majlisiga murojaatidan 2018 - yil 1 mart kuni: "bugungi kunda eng muhim raqobat afzalligi-bilim, texnologiya. Bu hayot sifatini yaxshilash uchun haqiqiy yutuqning kalitidir. Eng qisqa vaqt ichida biz eng yaxshi narsalarni ishlab chiqishimiz kerak, qonunchilik bazasini ishlab chiqish va robototexnikani keng qo'llash uchun barcha to'siqlarni olib tashlash kerak, ya'ni sun'iy intellekt, uchuvchisiz transport, elektron savdo, katta ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari. Vladimir Putin quyidagi so'zlarni aytib va STEAM – ta'lim va uning afzalliklarini ta'kidlaydi, ya'ni: Tabiiy fanlar, muhandislik ijodkorligi, matematika, raqamli texnologiyalar va hokazolarning turli sohalarini o'zaro uyg'unlashtirishga asoslangan zamonaviy muammolarni hal qilishning integratsiyalashgan yondashuvi ushbu integratsiyaning markazida badiiy izlanishlarga va faoliyat natijasi sifatida muayyan haqiqiy mahsulotga ega bo'lgan loyihalar usuliga asoslangan.

Zamonaviy dunyo ta'lim oldiga qiyin vazifalarni qo'yadi : bolani kelajakdagi jamiyatda hayotga tayyorlash, bu esa undan alohida intellektual qobiliyatlarni talab qiladi. Qabul qilingan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va amalda foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish STEAM texnologiyasining asosidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM texnologiyasining joriy etilishi bolalarga axborot oqimida tezkor harakat qilishni va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi

bolalar zamonaviy hayotda juda talab qilinadigan qo'shimcha amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'lishadi. O'yinlar ko'rinishidagi hayajonli mashg'ulotlar bolangizning ijodiy salohiyatini ochishga imkon beradi. Bolalar hozirgi voqealarning o'zaro bog'liqligini ko'rishni o'rganadilar, mantiqiy va didaktik tamoyillarini yaxshiroq tushuna boshlaydilar va o'zlarining modellarini yaratish jarayonida yangi va o'ziga xos narsalarni kashf etadilar. Integratsiyalashgan yondashuv ularning qiziqishini rivojlantirishga va o'quv jarayoniga jalb qilishga yordam beradi .

STEAM yondashuvi tufayli bolalar hozirgi hodisalarning mantiqiylikini chuqur o'rganishlari, ularning o'zaro bog'liqligini tushunishlari, dunyoni muntazam ravishda o'rganishlari va shu bilan qiziqishni, fikrlashning muhandislik uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoada ishlash malaka, ko'nikmalarini rivojlantirishlari va o'zlashtirishlari mumkin. Boshqaruv va o'zini-o'zi tarbiya qilish asoslari, bu esa, o'z navbatida, bola rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

O'z-o'zini tarbiyalash mavzusi maktabgacha ta'lim tashkilotlarining o'quv jarayoniga yangi STEAM texnologiyasini o'rganish va joriy etishni o'z ichiga oladi. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarning fan, texnologiya, ta'lim, sun'iy intellekt va madaniyatga qiziqishini rivojlantirish, ijodiy fikrlash, tashabbuskorlikni shakllantirishni ta'minlaydi va bolalarda nostandart qarorlar qabul qilish qobiliyati shakllanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy ta'lim dasturining ta'lim yo'nalishlarini integratsiyalashuvini hisobga olgan holda ilgari ma'lum bo'lgan korporativ shaklda tadbirlar, zamonaviy usullar va STEAM texnologiyasi elementlaridan kompleks foydalanish imkonini beradi.

Biz tomonidan tajriba-sinov ishlari Jizzax shaxri va Sharof Rashidov tumani maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etildi va quyidagi xulosalarga keldik:

LEGO - bu bolaning shaxsiy xususiyatlarini to'liqroq ochib berishga imkon beruvchi va bolaning rivojlanish muammolarini obektiv aniqlash va tuzatishga yordam beradigan ajoyib sinov vositasi. LEGO yordamida bolalarning sog'lig'ini saqlash ishlarini tashkil etish ham mumkin. Misol uchun LEGO terapiyasi yordamida.

Hozirgi vaqtda giperaktivlik, diqqat etishmasligi buzilishi va autizmdan aziyat chekadigan bolalar va o'smirlar uchun an'anaviy psixologik va ta'lim terapiyalari bilan bir qatorda LEGO terapiyasi muvaffaqiyatli hisoblanadi. Muntazam o'yin va terapiya o'rtasidagi farq shundaki, o'yin bolaning qiyinchiliklari mavjud bo'lgan fazilatlarini yaxshilashgagina qaratilgan.

LEGO qurilishi haqida batafsilroq to'xtalib o'tmoqchimiz. LEGO bolalar rivojlanishiga qanday ta'sir qiladi? LEGO daniya tilida "*aqli o'yin*" degan ma'noni anglatadi. LEGO konstruksiyasi - bu maktabgacha yoshdagi bolalar uchun samarali faoliyat bo'lib, u modelga ko'ra , sharoitlarga va o'z dizayniga ko'ra tuzilmalarni yaratishni o'z ichiga oladi, shuningdek, u bolalarning eng sevimli mashg'ulotlaridan biridir. Ushbu ta'lim o'yini ko'p qirralidir.

LEGO vositasi bolalarning aqliy mahoratini rivojlantirishga yordam beradi. Olimlar va psixologlar fikricha: bolalar LEGOning qismlarni bir-biriga biriktirganda, ularning mushaklari rivojlanadi, barmoqlarning epcilligi ham rivojlanadi va bularning barchasi ortida nutq apparati faol ravishda tortiladi.

LEGO hisoblash, shakl, mutanosiblik va simmetriya haqidagi matematik bilimlarni rivojlantiradi. LEGO konstruksiyasida qismlarni haqida aytadigan bo'lsak, tuzilmalarni qurishda qismlarning barqarorligi, og'irligi, muvozanati va o'lchamlari hisobga olinishi kerak. Bunda bolalarning fazoviy fikrlashi rivojlanadi va matematik qobiliyatlari shakllanadi.

LEGO tasavvur qilish, xayol qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. U dizaynni yuqori ijodiy salohiyat bilan birlashtiradi. Siz diagramma bo'yicha yig'ishingiz mumkin yoki diagrammasiz. Turli qismlarning katta assortimenti har qanday narsadan har qanday narsani yig'ish imkonini beradi.

LEGO qurilishi davomida bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish qobiliyatini, o'z va boshqalarning ishini hurmat qilishni targ'ib qiladi. Bolaga qurilish majmualarida boshqa bolalar bilan o'ynashga ruxsat berish bolaga jamoada ishlash ko'nikmalarini oshirish imkoniyatini beradi. Birgalikda modellar yaratish orqali bolalar yetakchilik va hamkorlikni o'rganadilar, rollarni

tayinlaydilar va qiziqarli o'yinlarni yaratish uchun turli g'oyalardan foydalanadilar. Bolalar o'z harakatlarini umumiy g'oyaga bo'ysundirishni, o'yin qoidalarini yaratishni va qabul qilishni, o'z g'oyalarni tushuntirishni, rollarni belgilashni, o'z fikrlarini himoya qilishni va dastlabki rejaga tuzatishlarni qabul qilishni o'rganadilar. Bu bolaning barkamol rivojlanishi uchun juda foydali.

LEGO yig'ish oilaviy hordiq chiqarish, bolangizga yordam berish va birga vaqt o'tkazish uchun ajoyib imkoniyatdir.

LEGO shuningdek, muhandislik ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'yin davomida tizimli va mantiqiy fikrlash rivojlanadi. Diagramma bo'yicha uch o'lchamli strukturani yig'ish jarayoni rivojlanadi dizayn ko'nikmalari .

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, qurilish to'plamlari turli yoshdagi bolalar uchun ajoyib o'quv o'yinchoqidir. Zamonaviy to'plamlar o'ynashning keng doirasini taqdim etadi : diagramma bo'yicha oddiy modelni yaratishdan tortib, o'z qo'llaringiz bilan radio boshqariladigan robotlarni loyihalash va yaratishgacha. Qurilish o'yinchoqlari bilan mashg'ulotlar bolalarning fazoviy va mantiqiy tafakkurini, ixtiyoriy e'tiborini, nutq va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi, ularni o'z faoliyatini rejalashtirishga va topshiriqlarni bajarish jarayonini nazorat qilishga o'rgatadi, shaxsiy fazilatlarini rivojlantiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish [konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida](#)»gi PQ-4312-son qarori. 2019-yil 8-may. <https://lex.uz>
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli Farmoni. 2022-yil 28-yanvar. <https://lex.uz>.
- 3.Sh.S.Sharipov,X.A.Meliyev,Sh.A.Buranova STEAM texnologiyalari doshkolnom obrazovani. Jizzax.2023y.264b
- 4.Maxmudazimova.Y.R..Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. O'quv qo'llanma Toshkent “Tamaddun” 2022-yil. 280b
- 5.R.X.Bultakova., M.Qilichova., Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari JDPU-Taxriri nashriyot bo'limi.2024y. 120b
- 6.Bultakova, R. X. STEAM VOSITASIDA BO 'LAJAK TARBIYACHILARDA KASBIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHNING AMALIYOTDAGI HOLATI VA IMKONIYATLARI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(16), 429-434.2023y
- 7.Gulnoza, A.MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK KOMPITENSIYA VA AXLOQIIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH. *E konferentsiya zonasida* (243-245-betlar).2023y.
- 8.Roziya Bultakova. Bugungi kunda Steam texnologiyalarining ahamiyati va afzalliklari. *Inklyuziv va barqaror ta'lim xalqaro jurnali* , 2 (4), 24-26. <https://doi.org/10.51699/ijise.v2i4.1497>. (2023).
- 9.<https://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/1497>
- 10.<https://www.natlib.uz>.
11. [www. ziynet. uz](http://www.ziynet.uz)

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР ВА УЛАРНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯГА УЧРАШИ

Абдужаббарова Мусаллам Лапасовна

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
педагогика фанлари номзоди, доцент

Аннотация

Ушбу мақолада глобаллашув шароитида этномаданий жараёнларнинг трансформацияга учраши ҳақида ёритилган. Айниқса, ушбу масалани ўзбек халқи этномаданияти мисолида таҳлил қилинган. Шунингдек, жаҳон олимларининг бу масала юзасидан берган мулоҳазалари ҳам илмий тадқиқ қилинган. Тадқиқот юзасидан илмий хулоса ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: глобаллашув, этномаданият, трансформация, ўзбек халқи, олимлар, тараққиёт, таҳлил, хулоса.

Аннотация

В данной статье описывается трансформация этнокультурных процессов в условиях глобализации. В частности, данный вопрос был проанализирован на примере этнокультуры узбекского народа. Также научно исследованы мнения мировых учёных по этому вопросу. По результатам исследования даны научное резюме и рекомендации.

Ключевые слова: глобализация, этнокультура, трансформация, узбекское качество, учёные, развитие, анализ, вывод.

Annotation

This article describes the transformation of ethnocultural processes in the context of globalization. In particular, this issue was analyzed on the example of the ethnoculture of the Uzbek people. Also, the opinions of world scientists on this issue have been scientifically researched. Scientific summary and recommendations are given in connection with the research.

Key words: globalization, ethnoculture, transformation, Uzbek quality, scientists, development, analysis, conclusion.

Этномаданият, халқ анъанавий ижоди ҳозир замонавий санъат билан уйғунлашиб, модернизациялашиб, ўз навбатида халқ ижоди ҳам замонавий санъатни халққа, кўпчиликка яқин, тушунарли қилиш орқали ривожланиш йўлидан бормокда. Шунинг учун этномаданиятни фақат узок ўтмишга тааллуқли, ўзгармайдиган санъат, ижод турлари, маросимлар, анъаналар, байрам ва томошалар деб қарамаслик, балки уни халқ ижтимоий ҳаёти билан мудом диалектик боғлиқ, у билан бирга трансформацияга учраб, кишиларнинг маънавий-маданий қизиқишлари ва инновациялар таъсирида модернизациялашиб келадиган воқелик сифатида қараш лозим. Аммо, этномаданиятдаги ўзак, яъни ўзбек халқига хослик мудом сақланиб қолади. Глобаллашув, яъни "... ҳаёт суръатларининг бекиёс даражада тезлашуви"³ жараёнида ўзбек халқига хосликни ифода қилган халқ ижоди ва миллий томоша санъатининг баъзи намуналари турли сабабларга кўра трансформацияга учрамокда ёки йўқолиб бормокда.

Қадим замонлардан сабр-тоқат энг муҳим хислатлардан бири бўлиб келган. Глобаллашув жараёнида бу сўз йўқолиб бормокда. Халқимизда "Сабрнинг таги сарик олтин", "сабр қилсанг гўридин ҳолво битур", "шошилган қиз эрга ёлчимабди", "етти ўлчаб бир кес" каби мақолларнинг пайдо бўлиши ҳам шу билан боғлиқ. Рус этнографи ва сайёҳи Н. Ликошиннинг фикрича, пул-товар муносабатларининг ривожланиши маҳаллий халқнинг характеридаги бу хислатнига путур етказган. "Шошқолоқлик шайтонга хос"⁴. Н. Лыкошин

³ Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 3.

⁴ Лыкошин Н. Результаты сближения русских с туземцами. Селения Дальян 29 июня 1903 года. – С. 6.

мусулмонларга тегишли бу иборани эслатар экан: “эндиликда улар тирикчилик илинжида тинмасдан шошадилар”, – деб маълумот берган⁵.

Маданиятдаги трансформация аслида ундаги сифатий ўзгаришларни англатади ва у доимо давом этадиган, ҳеч қачон тўхтамайдиган жараён бўлиб XX аср тугаб XXI аср бошларида ҳам кучайди. Трансформация – қиёфанинг ўзгариши бўлиб, ҳозирги ўзбек халқининг миллий маданиятига четдан кириб келаётган турли даражадаги маданий янгиликлар кўпроқ оммавий ахборот воситлари, интернет, турли товарлар ёки замонавий санъат намуналари орқали кириб келмоқда. Ушбу янги маданий жараёнлар миллий маданиятимиз ривожланишига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ўзбекистон мустақиллик эришганимиздан сўнг, ўзбек халқининг моддий маданиятида бир қанча ижобий ўзгаришлар юз берди. Жумладан, уяли алоқа телефонлар, кабел телевизорлар, интернет, кампютерлар ижтимоий ҳаётга тезлик билан кириб келди. барча соҳаларда янгича услубдаги кўринишлар ахборотлашган трансформацион ва инновацион жараёнларни кириб келганини кўрамиз.

Фанда “трансформация” (лотинча трансформация) атамаси “қайта ўзгариш”, “қайта ҳосил бўлиш” деган маъноларини беради. Бошқача сўз билан айтганда, трансформация аслида ҳужайрага ёт ДНК кириши натижасида унинг ирсий хусусиятлари ўзгаришини англатади. Бу сўз кўпроқ генетикада ишлатилса-да кейинги пайтларда у ижтимоий-гуманитар фанлар, жумладан маданиятшунослик соҳасида кўп бора ишлатилмоқда.

Халқ томоша санъати намуналарининг трансформацияга учраши, четдан кириб келиши замонавий бадиий маданият таъсирининг аҳолининг ижтимоий ва кундалик турмушига кириб келиши билан боғлиқ. Тадқиқотчи С.А.Арутюнов “Халқлар маданиятининг интеграцияси нафақат миллий ўзига хосликни асраш, балки инновацияга мойилликни кучайтиради”⁶ деб ёзган. Олим халқ маданиятларининг тенглигини кайд этса-да, “инновация” деганида аслида Ғарбона турмуш тарзига мос ўзгаришларни назарда тутган. Бу билан у халқ маданиятларида инновацияга мойил ички кучлар ҳам борлигини унутган. Р.И.Галушко Ғарб телевидениясининг халқ маданиятларига салбий таъсирини тўғри танқид қилган ва “Ғарб оммавий маданияти миллий ўзига хосликларни сийқалаштирмоқда”⁷, деб эътироф этган. Ҳақиқатан ҳам, глобаллашув жараёнлари Ғарб оммавий маданиятини тез тарқалишига олиб келмоқда. Шу билан бирга, аммо бу жараёнда халқ томоша санъатининг намуналари бутунлай йўқолиб кетмайди. Балки халқ ўзининг тарихий меросини сақлаб қолиш мақсадида унинг “қиммати”ни ошириб боради.

Хуллас, ўзбекистонлик олимлар ҳам Глобаллашув шароитида ўзбек халқига хос бўлган турли анъаналар ва маросимларнинг трансформацияга учраши ёки йўқолиб кетишини олдини олиш каби муаммони халқимиз маданиятини асраш ва ривожлантириш концепцияси нуқтаи-назаридан тадқиқ этишлари даркор.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алмасов В., Манзаров Й. Ўзбекистонда маънавий-маърифий соҳа: назария ва амалиёт. Тошкент: Наврўз, 2014.
2. Арутюнов С.А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. - М.: Наука, 1989 - С.212.
3. Ачилдиев А. Проблемы взаимодействия национального самосознания и национальной культуры. Ташкент, 1994.
4. Бегматов А., Бекмуродов М. Миллий менталитет ва маънавият.-Т.: 2002.
5. Газиёв С., Ато Н., Раҳимов Н. Маданият марказларида барча учун таълим ва ривожланиш имкониятларини яратиш. – Тошкент: Фан ва технологиялар нашриёти, 2020.
6. Галушко Р.И. Западное телевидение и “массовая культура”. - М.: Изд-во

⁵ Ўша жойда

⁶ Арутюнов С.А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. - М.: Наука, 1989 - С.212.

⁷ Галушко Р.И. Западное телевидение и “массовая культура”. - М.: Изд-во Моск.ун-та,1991. - С.12.

Моск.ун-та,1991. - С.12.

7. Исмоилова Ж.Х, Нишонова К.С. Музей ва жамият. – Тошкент, 2015. – 174б.
8. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 3.
9. Курязова Д.Т. Музей иши тарихи ва назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. – 160б.
10. Қорахонов М. Совет Ўзбекистони маданияти. Тошкент: 1957. – 108б
11. Лыкошин Н. Результаты сближения русских с туземцами. Селения Дальян 29 июня 1903 года. – С. 6.
12. Мўминов Миллий сиёсат ва маданий соҳадаги ислохотлар. – Тошкент: Академия, 2010. – 168б.
13. Мухамедов С. Совет Ўзбекистони маданияти. – Тошкент., 1963. – 30б.
14. Нишонова К. Музей – халқ тарихининг кўзгуси. – Тошкент: Ёшлар матбуоти, 2011. – 390б.
15. Нурмухамедова М. Ўзбекистонда маданий-маърифий ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 96б.
16. Раҳмонов М.Р. Ўзбек академик драма театри тарихи (1960-2000). 2- китоб. Тошкент: Фан, 2003. – 268б
17. Ҳакимов Н., Алиев Б. Маданият ва жамият.– Т.:1992.

PERFORMATIV YONDASHUV VA UNING XOTIN-QIZLAR TA'LIMIDAGI STRATEGIK TAHLILI

Tojibayeva Nazokatxon Kobiljonovna

«Oila va gender» ilmiy-tadqiqot instituti DSc doktoranti, PhD dotsent

nazokat.tojibaeva.87@inbox.ru

Аннотатсия:

Ushbu maqolada performativ yondashuv tushunchasi, ta'limdagi strategik jihatlarini tahlili, performativ yondashuv asosida samaradorlikni oshirish, ilmiy nutqda performativ yondashuvning ahamiyati, xotin-qizlar bilan muvaffaqiyatli faoliyat yuritishda til va tafakkurning o'zaro bog'liqligi muhim omil ekanligi aniq bayon etildi.

Kalit so'z va iboralar: oila va xotin-qizlar tizimi, performativ, kolloborativ jihatlar, jamiyat, oila va xotin-qizlar tizimi masalalari, fikr-mulohaza.

Аннотация:

В данной статье внимание уделено задачам сотрудников перформативные понятия, понятия исполнения и понимания, значение перформативного развития в научной речи.

Ключевые слова и фразы: перформативные понятия, семья и женская система, аспекты сотрудничества, проблемы общества, семья и женская система, обратная связь.

Annotation:

In this article, attention is paid to the tasks of performative concepts, concepts of performance and understanding, the importance of performative development in scientific speech.

Key words and phrases: concepts of performance, family and women's system, collaborative

Performativ atamasi birinchi marta 1962 yilda J.Ostin tomonidan bir vaqtning o'zida harakatni tavsiflovchi va bajarilishini talab qiluvchi cheklangan fe'llar to'plamiga ishora qilish uchun kiritilgan: Unga ko'ra performative tushunchasi o'z ichiga olgan har qanday harakatni, haqiqatan ham muloqot qilish uchun odamlarning birlashishini shuningdek so'z va amalning o'zaro bog'liqligini o'z ichiga oladi. Madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni (masalan, ijtimoiy tadbirlar, sport tadbirlari, siyosiy mitinglar, kontsertlar) ma'nosi va harakatida o'zaro bog'liqlik bo'lgandagina amal qiladi. Bu ijro etish, bajarish, so'z va tafakkurning o'zaro uzviyligidir.

Ushbu seminarlar o'qituvchilar tomonidan talab qilinadigan bajaruvchi va meta-ijro etuvchi ko'nikmalarni aniqlash orqali ishtirokchilarning shaxsiy rivojlanishiga va umuman o'qituvchi ta'limini xabardor qilishga hissa qo'shadi. Shubhasiz, kimligingiz va qayerga ketayotganingizni

bilish professional rivojlanishning kalitidir. O'qituvchilar tajriba va umumiyliklarni baham ko'rishadi, shaxsiy ma'lumotlarni oshkor qilishda qulayroq bo'ladilar va artikulyatsiya va o'z-o'zini samaradorligining yangi darajasidan zavqlanishadi.

Performativ yondashuv asosida ta'limda strategik seminarlar tashkil etish va uning asosiy maqsadlari quyidagila:

1. Diagnostika.

Seminarlarda ko'plab yozma ma'lumotlar, og'zaki mulohaza va munozaralar yaratiladi, ular ishtirokchilarning Performativ pedagogikaning istiqbollari va bu ularning o'qituvchi sifatida rivojlanishiga qanchalik aloqadorligi haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi.

2. Metodologiya.

Performativ Pedagogika yechimga yo'naltirilgan, mujassamlashtirilgan aralashuvlar, mulohaza yuritish va yashash tajribasini dialogini yaratish uchun ishtirokchilar tomonidan boshqariladigan, haqiqiy tarkibni taqdim etadi, shuningdek, shaxsiy oshkoralikni va ko'plab istiqbollarni rag'batlantirish uchun xavfsiz dramatik, fantastik masofani taklif qiladi.

3. Pedagogik

Ishtirokchilar asosan seminar faoliyati orqali paydo bo'lgan ko'plab ijro va meta-ijro etuvchi ko'nikmalarni aniqlashi mumkin bo'ladi. Metodologiya ishtirokchilarga o'z-o'zini, boshqalarni va ularning konteksti haqida xabardorligini oshirish va faoliyatni amalga oshirishda o'z e'tiqodlari, xatti-harakatlari va his-tuyg'ularini aks ettirish bo'yicha ijro ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi (meta-ijro).

4. Transformatsion

Pedagogik san'at ongni o'zgartirish, hislarni tozalash va tasavvurni kengaytirish imkoniyatlarini tushunish uchun ijro usullari va o'quv amaliyotlarini o'rgatish va o'qituvchilardan ijro mahoratidan xabardor bo'lishni talab qilish kerak. Performativ pedagogika o'qituvchilarni ijro haqida xabardorlikni oshirish va ijodiy ifoda, zavq va qoniqishning yangi manzarasini ochib berish uchun bir qator texnikalar bilan tanishtiradi.

Performativ o'qitish, o'rganish va tadqiqot madaniyati akademik har qanday joyda paydo bo'lishi mumkin intizom san'ati bilan konstruktiv muloqotga kirishadi.

XXI asrning ko'plab muammolari (BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlariga qarang) ijodiy yechimlarni talab qiladi. Biroq, ijodkorlik hali yetarli darajada targ'ib qilinmagan universitetlar, shuning uchun o'qitish va tadqiqotda badiiy qayta yo'naltirish zarur. Hozircha 2006 yil, Lissabondagi YuNESKOning Butunjahon kongressida ta'limda san'atning rolini kuchaytirish shuningdek so'z va tafakkurning o'zaro uzviyligini ta'minlash bo'yicha takliflar berildi. Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish ammo hozirgacha juda cheklangan edi. Va bu bo'yicha kam sonli ma'lumotlar ta'limga joriy etilgan edi. Keyinchalik bu yondashuv ham muhimligini anglab yetildi.

Kognitiv fan bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qitish va o'rganishning ijro usullari rivojlanishi uchun so'z mazmunini chuqurroq tushunish va bilimlarni uzoq muddatli saqlashni yaxshilash ahamiyatli. Aslida, o'qitish va o'qitishning ijro usullaridan foydalanishga olib kelishi ko'rsatilgan yanada ijodiy, yaxshiroq ta'lim natijalari; talabalar bilan ular bilan yanada kuchliroq bog'lanish, ularni fikri va tashabbuslarini tinglash, tahlil qilish, qo'llab quvvatlash o'qish va o'qishni tashlab ketish darajasining pasayishi bilan bog'liq bo'ladi va bu o'zaro hamkorlik kolleboratsiyasini oshiradi. Bundan tashqari, Hujjatlashtirilgan va rasmiylikdan ko'ra ijro etish, so'z va amalning tengligini ta'minlash orqali shuningdek, amaliyot bilan yaqinroq bog'lanib, ta'limda strategik holatni va bitiruvchilarni, ishga joylashadiganlarni va xotin-qizlar ta'limida performative yondashuv ijobiy natijalar orqali yaxshi ishga joylashish va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini taqdim etadi.

2018-yil 21-22-sentyabr kunlari Germaniyaning Gannover shahrida bo'lib o'tgan 6-stsenariy forumi simpoziumida ishtirokchilar "Universitetlar amaliy o'qitish yo'lida, ta'lim va tadqiqot madaniyati?" degan savolga ishtirokchi universitet o'qituvchilari va tadqiqotchilari Performativ ta'lim, o'rganish va tadqiqot madaniyati nima ekanligini quyidagicha tasvirlab berishdi:

1. Pedagoglar o'zlarini sahna san'atidan ilhom olishlariga imkon beradi, ayniqsa orqali teatr hamkorlik va sinergiyani rag'batlantiradigan, ayniqsa integratsiyalashgan san'at turi sifatida qobiliyatlar va intellektning ahamiyati

2. "Ijro etuvchi" ya'ni performativ atamasi amalga oshirish va bajarish/bajarishga urg'u beradi

3. Shaxsiy potentsial rivojlanish, shuningdek, transformativga, ya'ni potentsial xatti-harakatlar va o'qitish va o'rganishga munosabatni o'zgartirish hajmi.

4. Ochiq yoki o'ziga xos jihatga alohida e'tibor berilishi kerakligi

5. Pedagog va o'quvchilar nafaqat og'zaki muloqot qiladilar, balki qo'shimchadan ham foydalanadilar ifoda vositalari, shuning uchun ular ijodiy o'qitish va o'rganishda ishtirok etadilar borgan sari aniq o'qitish va ta'lim faoliyati bo'yicha dars mazmuni yaratiladi. Bunda gapiradigan fikrini his qildirib olish va aniqlikni ifoda etib olish

6. Pedagog demokratik va ishtirokchi ta'lim jarayonlarini boshlaydi va qo'llab-quvvatlaydi va o'quvchilar mas'uliyatni o'z zimmlariga oladigan o'quv jarayonlarining yordamchisiga aylanadi

7. Kompetentsiya faqat amaliy qo'llash orqali to'liq egallanadi, ya'ni. tajriba. Haqiqiy kontekstlarni simulyatsiya qilish uchun ijro etuvchi usullardan foydalanish mumkin.

8. Bilim olish uchun joy talab qiladi, ya'ni. unda ilhomlantiruvchi ta'lim muhiti o'qituvchilar va talabalar erkin harakat qilishlari mumkin.

9. Barqaror ta'lim vaqtni talab qiladi, ya'ni. mavzularning adekvat tezligi va taqsimoti va loyihalar.

10. Xatolar o'rganish imkoniyati sifatida ko'riladi. Bu ta'rifni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi baholash, chunki u endi xatolarni jazolashga e'tibor qaratmaydi. Aksincha, tahlil qilishga undaydi.

Bizning ijro etuvchi ya'ni Performati jamiyatlarimizdagi (ijtimoiy) media (siyosiy sahnalarda va ijtimoiy media platformalarida o'z-o'zini tasvirlash shakllari kabi) bilan o'zaro ta'sir o'tkazishning ajralmas qismi bo'lishi mumkin.

"Ijodiy savodxonlik" shu nuqtai nazardan, amaliy ta'lim, o'rganish va tadqiqot madaniyatlararo munosabatni yaxshilash, shuningdek Performativ yondashuv asosida so'z va tafakkurning kuchi, uning ta'siri nafaqat ta'limda barcha xotin-qizlar bilan ishlovchi, muloqot qiluvchi hodim, pedagog umuman har bir soha vakili uchun muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Allwright, R, 2001. Three major processes of teacher development and the appropriate design criteria for developing and using them, in: Research and Practice in Language Teacher Education: Voices from the Field. CARLA, Minneapolis, pp. 115–134.

2. Schewe, M., 2013. Taking Stock and Looking Ahead: Drama Pedagogy as a Gateway to a Performative Teaching and Learning Culture. Scenario 2013.

3. Yates, R., Muchisky, D., 2003. On Reconceptualizing Teacher Education. TESOL Quarterly 37, 135.

4. Wahl, S., 2011. Learning to teach by treading the boards. In Key Concepts in Theatre/Drama Education (pp. 19-22).

5. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (last accessed 20.10.2018)

6. UNESCO Roadmap for Arts Education 2006 - http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/Arts_Edu_RoadMap_en.pdf (last accessed 30.09.2018)

UNESCO - Second World Conference on Arts Education, 2010 - <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/creativity/artseducation/world-conferences/2010-seoul/> (last accessed 01.10.2018)

7. Suhendri Suhendri. Improving Students' Collaboration Thinking Skill Under the Implementation of the Quantum Teaching Model. July 2022 International Journal of Instruction 15(3):451-464. DOI:10.29333/iji.2022.15325a.

KHAN ACADEMY PLATFORMASI VA UNING PEDAGOGIK MAZMUNI
Boltayeva Mohichexra Jamshid qizi-Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy
universitetining Jizzax filiali dotsenti, PhD

Annotatsiya

Ushbu maqolada Khan Academy platformasining ta'lim jarayoniga qo'shgan hissasi va pedagogik mazmuni tahlil qilinadi. Platforma o'quvchilarga mustaqil o'rganish, differensial yondashuv va moslashuvchan ta'lim imkoniyatlarini taqdim etib, raqamli va an'anaviy ta'limni muvaffaqiyatli integratsiya qiladi. O'qituvchilar uchun platforma kuzatuv vositalarini, o'quvchilar uchun esa gamifikatsiya elementlarini taklif etadi. Maqolada ta'lim sifatini oshirishda ushbu platformaning innovatsion ahamiyati ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Khan Academy, raqamli ta'lim, pedagogik mazmun, differensial yondashuv, moslashuvchan ta'lim, onlayn ta'lim, gamifikatsiya, innovatsion yondashuvlar.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'z oldiga innovatsion yondashuvlarni joriy etishni va o'quvchilarning qiziqishini oshirishni maqsad qilmoqda. An'anaviy ta'lim bilan bir qatorda, raqamli platformalarning roli tobora ortib bormoqda. Shu jumladan, Khan Academy platformasi ta'lim jarayonida individual yondashuvni rivojlantirish, bilimlarni mustaqil va moslashuvchan o'zlashtirishga ko'maklashish kabi jihatlari bilan ajralib turadi. Ushbu platforma o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalarga qulay, bepul ta'lim manbalarini taqdim etadi. Mazkur ilmiy ishda Khan Academy platformasining ta'lim mazmuni va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, platformaning o'quvchilarga ta'sir qilish usullari, o'qituvchilar uchun imkoniyatlari va ta'limdagi innovatsion yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

Khan Academy platformasining umumiy ta'rifi

Khan Academy – bu butun dunyo bo'ylab o'quvchilar uchun turli fanlardan, xususan, matematika, fizika, informatika, tarix va boshqa sohalaridan bepul video darslar, interfaol mashg'ulotlar hamda testlarni taklif qiluvchi platformadir. 2008-yilda Sal Khan tomonidan asos solingan mazkur loyiha zamonaviy ta'lim jarayonini onlayn vositalar orqali boyitish maqsadida yaratilgan.

Pedagogik mazmun va metodikasi

Khan Academy ta'lim jarayonida bir necha muhim pedagogik tamoyillar qo'llaniladi:

Moslashuvchan ta'lim: Platforma o'quvchilarga o'z sur'atida bilim olish imkoniyatini beradi. Har bir mavzu bo'yicha interfaol mashqlar va tushuntirishlar mavjud bo'lib, o'quvchilar murakkablik darajasini mustaqil boshqaradi.

Differensial yondashuv: Har bir foydalanuvchining rivojlanish darajasini hisobga olgan holda test va topshiriqlar taklif etiladi. Bu har bir o'quvchining individual qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Ta'limda refleksiya va qayta aloqaning ahamiyati: Testlar va topshiriqlar natijalari orqali o'quvchilar o'z yutuqlarini tahlil qilib, qaysi sohalarini rivojlantirish kerakligini bilib olishadi.

O'qituvchi va o'quvchilar uchun imkoniyatlar

Khan Academy platformasi o'qituvchilar va o'quvchilar uchun quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

O'qituvchilar uchun kuzatuv vositalari: O'qituvchilar har bir o'quvchining individual natijalarini kuzatib, ularning qayerda qiyinchiliklarga duch kelayotganini aniqlashlari mumkin.

Motivatsiya va gamifikatsiya elementlari: O'quvchilarning qiziqishini oshirish maqsadida ballar, nishonlar va o'yin shaklidagi topshiriqlar kiritilgan.

Interfaol va multimedia kontent: Video darslar, testlar va masalalar o'quvchilarga mavzuni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar va innovatsion ta'sirlar

Khan Academy pedagogik jarayonga innovatsion elementlarni kiritish orqali ta'lim sifatini oshiradi:

Onlayn va an'anaviy ta'lim integratsiyasi: Ushbu platforma o'quvchilarni onlayn rejimda ham mustaqil o'rganishga o'rgatadi va bu an'anaviy ta'limga qo'shimcha sifatida xizmat qiladi.

Global ta'lim imkoniyati: Barcha kontent bepul va ochiq bo'lgani uchun butun dunyodagi o'quvchilar teng imkoniyatga ega bo'ladi. Bu bilim olishdagi tengsizlikni kamaytiradi.

Khan Academy platformasi ta'limda raqamli texnologiyalarning imkoniyatlaridan unumli foydalanish orqali o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Uning pedagogik mazmuni o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, an'anaviy va onlayn ta'limni muvaffaqiyatli integratsiya qiladi. Ushbu platforma ta'lim jarayonida samaradorlik va sifatni oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Khan Academy platformasi rasmiy sayti: <https://www.khanacademy.org>
2. Clark, R. E. (2020). *Learning from Media: Arguments, Analysis, and Evidence*.
3. U.M.Yarlakabov [Didactic Ways of Forming Students' Technical Thinking](#).- Eastern European Scientific Journal, 2018 - journale.auris-verlag.de
4. Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-06-10>
5. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).
6. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.
7. Ikrom Kulanov, Sneha Latha, Azizbek Uzakboyev, Shakhzoda Burkhanova. Effect of gyrotactic microorganisms on electrically conducting carreau nanofluid flow along an exponentially stretching surface in the presence of chemical reaction. Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them: ptlcisiws-2.4–5 may 2023.Namangan, Uzbekistan.AIP Conf. Proc. 3045, 030066 (2024). <https://doi.org/10.1063/5.0197498>
8. Sanjar Sobirovich Sharipov. IMPLEMENTATION OF SPECIAL AND GENERAL PROFESSIONAL INTEGRATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM Scientific Bulletin of Namangan State University.2020. 2-8. 364-370-p.

COMPREHENSIVE EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE: CONCEPT, ESSENCE

Abdualieva Durdona Rustamovna

**Senior Teacher, Branch of Kazan Federal University, Jizzakh,
Uzbekistan**

Annotation

The characteristic features of the reform and modernization of education in Uzbekistan are the desire to improve the quality of education, fundamentality and integration, strengthening the humanistic focus, increasing variability, the role of independent work of students and technologization of the learning process. The goal of informatization is to create conditions for the development of the individual, his/her self-determination and self-realization. The educational process in the educational institution is aimed at achieving this goal. The main purpose of this article is to find some solutions to develop and create an educational and methodological complex on the basis of logic for students in the university.

Keywords: Training, specialty, discipline, section, module, justification, assimilation.

Аннотация

Характерными чертами реформирования и модернизации образования в Узбекистане являются стремление к повышению качества образования, фундаментальность и комплексность, усиление гуманистической направленности, повышение вариативности, роли самостоятельной работы студентов и технологичность процесса обучения. Основной целью данного тезиса является поиск решений по разработке и созданию учебно-методического комплекса по основам логики для студентов университета.

Ключевые слова: Обучение, специальность, дисциплина, раздел, модуль, обоснование, усвоение.

Annotatsiya

O'zbekistonda ta'limni isloh qilish va modernizatsiya qilishning xarakterli xususiyatlari – ta'lim sifatini oshirishga intilish, fundamntallik va integratsiya, insonparvarlik e'tiborini kuchaytirish, o'zgaruvchanlikni oshirish, o'quvchilarning mustaqil ishlarining roli va o'quv jarayonini texnologiyalashtirishdir. Axborotlashtirishning maqsadi shaxsning rivojlanishi, uning o'zini o'zi belgilashi va o'zini o'zi anglashi uchun sharoit yaratishdir. Ta'lim muassasasidagi ta'lim jarayon esa ana shu maqsadni amalga oshirishga qaratilgan. Ushbu tezisning asosiy maqsadi universitet talabalari uchun mantiq asoslari bo'yicha o'quv-uslubiy majmuani ishlab chiqish va yaratish bo'yicha ba'zi yechimlarni topishdan iborat.

Kalit so'zlar: O'qitish, mutaxassislik, fan, bo'lim, modul, asoslash, o'zlashtirish.

Subject (cycle) commissions or departments carry out significant methodological work aimed at creating educational and methodological materials that allow:

- the teacher to apply more effective, optimal methods and techniques of work or master new technologies in teaching;
- students to effectively perform educational activities (study a “difficult” question or topic, quickly carry out calculations, prepare for a test, exam, credit, etc.);
- the educational institution to ensure high quality professional training of specialists [1].

The educational and methodological support of the educational process should be diverse, correspond to variable educational programs, be developed for all types of students' educational activities and be comprehensive.

The requirements for the content of individual components of educational and methodological complexes depend on the type of educational and methodological material, but the general approach should be comprehensive. This means that the UMO of a specialty, discipline, section, topic, module is presented as a certain complex, which in one form or another should [2]:

- reflect the content of training in the specialty, discipline or section, module, etc., justification of the level of assimilation;
- contain didactic material adequate to the organizational form of training and allowing the student to achieve the required level of assimilation;
- provide the student with the opportunity to check the effectiveness of his work at any time, independently control himself and adjust his educational activity;
- maximally include objective methods of quality control of education by the administration and teachers [2].

When creating a teaching and methodological kit on the fundamentals of logic, the above criteria should be taken into account and the requirements established by state educational institutions should be met.

When creating teaching and methodological materials that support independent work of students, it is advisable to take into account [3]:

- ✓ maximum volume of homework, optimal time spent on its completion;
- ✓ typical errors in the performance of various types of work, their causes and measures for their assimilation;

✓ variability of practical work (problems, individual calculations, drawing up supporting notes, constructing various graphic and tabular works, etc.);

✓ instructions:

- for studying the most "difficult" topics (questions);
- for preparing for tests, defenses, tests and exams;
- for drawing up the results of independent work;
- for assessment and self-assessment of final works [4].

Analysis of the materials of the questionnaire of employees of the educational institution of secondary vocational education and analysis of the results (products) of various types of independent work of students allow us to draw the following conclusions:

– Forms, methods and techniques for organizing independent work of students are very uniform. Therefore, it is advisable to provide a systematized list of independent work (UIRS, NIRS) in the relevant section of the teaching and methodological complex, taking into account the specifics of the specialty.

– Educational and methodological support for all types of independent work provided for by the educational program of the specialty is also often not systematized. As a rule, the teaching and methodological complexes of laboratory work and course (or diploma) design are presented quite fully. At the same time, they often provide incomplete lists of educational and methodological materials, and do not offer clear work algorithms [5].

Looking at the structure of the educational and methodological complex in more detail, it can be divided into several parts:

1. Regulatory and educational-methodical documentation.

– state requirements for the minimum content and level of training of graduates in the specialty;

- extract from the working curriculum;
- list of equipment for the classroom and laboratory;
- federal program for the academic discipline;
- working curriculum;
- calendar-thematic plan;
- plans for academic lessons (technological maps) [6].

High-quality development and continuous improvement of regulatory and educational-methodical documentation is an integral part of creating an optimal comprehensive educational-methodical support for the educational process in academic disciplines. It is important that all this documentation is not a formal set of documents, but an effective tool for improving the effectiveness of the educational process.

2. Teaching aids.

There are some groups of teaching aids [7]:

✓ educational and methodological literature:

- textbooks
- lecture notes
- reference books, problem books
- catalogues, albums
- special methods

✓ methodological aids

- methodological recommendations
- methodological developments
- methodological instructions

✓ teaching aids:

- pictorial
- posters, diagrams

- pictures, photographs
- drawings, graphs
- tables, diagrams
- devices, mechanisms
- tools
- models, mock-ups
- sections, dummies.

In further classification of teaching aids, it is necessary to highlight a wide range of handouts of didactic materials. The number of such sources of educational information includes various task cards, didactic tasks for independent, practical, laboratory work and course projects for solving problem situations, situational tasks [8].

3. Coursework design.

Coursework design consists of:

- list of coursework project topics;
- list of literature, normative and technical and reference documentation, computing and office equipment recommended for use in completing the coursework;
- methodological recommendations for completing the coursework;
- examples of completing the coursework [9].

4. Extracurricular work on the subject.

Materials for holding the "week of discipline", conferences, competitions, olympiads, materials for coursework. The practice of teaching students in a technical school shows that in recent years the educational process has been enriched with valuable didactic tools that help increase students' cognitive activity in the classroom. Teachers solve this problem in different ways.

Some structure classes so that all students are involved in interesting creative activities, others achieve the development of cognitive activity through a system of differentiated assignments taking into account the individual characteristics of students. Still others pay attention to homework, organizing students' independent work.

The new state standards significantly increase the number of hours allocated for independent work to 50% of the study time, but at the same time there is a problem of providing students with the necessary educational literature. Therefore, the demand of the times and a promising way to solve this problem is the development of a teaching and methodological complex for students, which should include [10]:

- a course of lectures on theoretical material;
- a set of methodological recommendations for the implementation of practical, laboratory work;
- a set of methodological recommendations for independent study of the main topics of the academic discipline;
- a collection of tasks, exercises, problem situations, trainings, seminars.

Computer science is one of the most changing subjects in the curriculum. The reason for this is the updating and improvement of information and communication technologies.

In this regard, the teacher must also improve, update his knowledge, develop newer curricula. The teacher, concentrating on the information that students will need in real life, and using methodologically correct teaching methods, must find the right balance between the huge resources of information and the limited number of class hours.

Providing students with an educational and methodological complex will help them learn new material, differentiate, individualize learning, improve control and self-control, free up time for creative, research work, and therefore increase the effectiveness of the educational process. This article attempts to introduce students to the world of logic, which will allow them to gain basic knowledge about the culture of thinking and use it in practical activities.

References:

1. Bakhtieva, R., & Abdualieva, D. (2023, November). Methods of health of the social and spiritual environment in educational institutions and new development technologies. In International Conference on Science, Engineering & Technology (Vol. 1, No. 6, pp. 15-16).
2. Rustamovna, A. D. (2023). RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN COMMUNICATIONS. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 21, 119-123.
3. Rustamovna, A. D. (2023). METHODS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE TO FOREIGN STUDENTS. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 20, 64-68.
4. Rustamovna, A. D. (2023). THE LATEST METHODS OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE. Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods, 1(3), 60-64.
5. Abdualiyeva, D. (2020). The Knowledge Economy: Annual Review of Sociology. Архив Научных Публикаций JSPI.
6. Abdualieva, D., & Bakhtieva, R. (2023). Increasing the effectiveness of spiritual and educational work in educational institutions: problems and solutions. Innovative research in modern education, 1(9), 34-36.
7. Muminovna, A. K. (2023). The role of translation in science. Texas Journal of Philology, Culture and History, 25, 60-62.
8. Mamatqulova, K. A., Amanullayeva, K. M., & qizi Shuhratova, V. J. Considerations for teaching Japanese literature.
9. Nafisa, K., & Matluba, D. (2023). Psychological and pedagogical aspects of research into the problem of bilingual foreign language teaching. Conferencea, 31-34.
10. Tasheva, D. S., & Kubaeva, N. A. (2022). Modern educational technologies in the aspect of a student-centered approach in teaching foreign languages. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 12, 35.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TOVUSH TALAFFUZI BUZILISHLARINI BARTARAF ETISH USULLARI

Abdunazarov Abdumutal Olimovich

JDPU Pedagogika-psixologiya va musiqa yo'nalishlarida

masofaviy ta'lim kafedrası v/b dotsenti

Azzamov Shoxzod Abduaziz o'g'li

Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

Mazkur mavzu boshlang'ich sinf o'quvchilarida uchraydigan tovush talaffuzi buzilishlarini aniqlash va ularni bartaraf etish usullariga bag'ishlangan. O'quvchilarning nutqida tovushlarning noto'g'ri talaffuz qilinishi ularning o'qish va yozish ko'nikmalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, mazkur muammoni vaqtida hal qilish o'ta muhimdir. Ushbu tadqiqotda tovush talaffuzi buzilishlarining turlari, ularning kelib chiqish sabablari va o'quvchilarga ko'rsatilishi lozim bo'lgan logopedik yordam usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlari va yoshga oid o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. Umuman olganda, tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan samarali usullarni o'rganishga yo'naltirilgan.

Tayanch so'zlar: logopediya, nutq nuqsonlari, artikulyatsiya, dislaliya, nutq terapiyasi

Nutq insoniy muloqotning asosiy jihati hisoblanadi, chunki u bizga fikr va his-tuyg'ularimizni samarali etkazish imkonini beradi. Aniq muloqot qilish uchun tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish muhimdir. Biroq, ko'p odamlar o'zlarining talaffuzidagi nuqsonlar bilan

kurashadilar, bu ularning boshqalar tomonidan tushunish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ushbu inshoda biz talaffuzdagi ba'zi keng tarqalgan kamchiliklarni va ularni bartaraf etish strategiyalarini ko'rib chiqamiz. Tovushlarning talaffuzidagi nuqsonlar shaxsning tilda samarali muloqot qilish qobiliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu nuqsonlar nutqning kichik nuqsonlaridan tortib, nutqning tushunarligiga katta xalaqit beradigan jiddiy buzilishlargacha bo'lishi mumkin. Ushbu talaffuz muammolarini hal qilish uchun odamlartovushlarni qanday qilib to'g'ri chiqarish bo'yicha to'g'ri ko'rsatmalar va ko'rsatmalar olishlari muhimdir. Ushbu nuqsonlarning sabablarini tushunish va takomillashtirish strategiyalarini amalga oshirish orqali odamlar talaffuz bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish va umumiy kommunikativ qobiliyatlarini oshirishga harakat qilishlari mumkin.

Talaffuzdagi yanada jiddiy nuqson - duduqlanish bo'lib, u nutqda tovushlar, bo'g'inlar yoki so'zlarning takrorlanishi yoki cho'zilishi bilan bog'liq. Duduqlanish insonning muloqotda ravonligi va ishonchiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa o'z fikr va g'oyalarini samarali ifoda etishni qiyinlashtiradi. Duduqlanishni davolash odatda nutq terapiyasi va odamlarga ravon nutqini yaxshilashga va nutqdagi buzilishlarni kamaytirishga yordam beradigan usullarni o'z ichiga oladi. Talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf etishning usullaridan biri bu odamlarga tovushlarni aniq chiqarish qobiliyatini yaxshilashga yordam beradigan artikulyatsiya terapiyasidan foydalanishdir. Ushbu turdagi terapiya o'ziga xos tovushlarga qaratilgan mashqlar va harakatlarni o'z ichiga oladi va odamlarda to'g'ri artikulyatsiya uchun zarur vosita ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu mashqlarni muntazam ravishda bajarish orqali odamlar artikulyar mushaklarni kuchaytirishi va umumiy nutq ishlab chiqarishni yaxshilashlari mumkin. Talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf etishning yana bir samarali usuli bu fonetik transkripsiya va tahlildan foydalanishdir. So'zlarni alohida tovushlar va belgilarga bo'lish orqali odamlar so'zlarning to'g'ri talaffuzini yaxshiroq tushunishlari va nutq ishlab chiqarishdagi har qanday xatolarni aniqlashlari mumkin. Ushbu tahliliy yondashuv odamlargatalaffuz ko'nikmalarini yaxshilash uchun muayyan sohalarini aniqlashga yordam beradi.

Terapiya va tahlilga qo'shimcha ravishda, odamlar defektologlar va malakali mutaxassislarning fikr-mulohazalari va yordamlaridan foydalanishlari mumkin. Ushbu mutaxassislar to'g'ri artikulyatsiya texnikasi bo'yicha qimmatli yo'l-yo'riq va ko'rsatmalar, shuningdek, talaffuz bilan bog'liq muayyan muammolarni hal qilish uchun shaxsiy strategiyalarni taqdim etishlari mumkin. O'zlarining tajribalari va maxsus tayyorgarliklari bilan defektologlar odamlarga talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf etishda va umumiy muloqot qobiliyatlarini yaxshilashda yordam berishlari mumkin. Talaffuzda nuqsonlari bo'lgan odamlar yaxshilanishni ko'rish uchun muntazam va izchil mashq qilishlari muhimdir. Kundalik mashqlar va mashqlarni o'z tartibiga kiritish orqali odamlar artikulyar mushaklarni kuchaytirishi va nutq ishlab chiqarishni yaxshiroq nazorat qilishlari mumkin. Doimiy amaliyotalaffuz bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish va aniqroq, ishonchli nutqqa erishish uchun kalit hisoblanadi. Talaffuzdagi keng tarqalishlardan biri undosh tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishdir. Undosh tovushlar havo tovushlarni qandaydir tarzda toraytirib yoki to'sib qo'yish orqali hosil bo'ladi va ularning noto'g'ri talaffuz qilish nutqini tushunarsiz qilib qo'yishi mumkin. Talaffuzdagi yana bir keng tarqalgan nuqson unli tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishdir. Unli tovushlar og'iz shakli va tilning o'rnini o'zgartirish natijasida hosil bo'ladi va ularni noto'g'ri talaffuz qilish nutqda chalkashlikka olib keladi Talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf etishdagi muammolardan biri shundaki, turli tillarda turli xil tovushlar mavjud bo'lib, odamlar o'z ona tilida mavjud bo'lmagan tovushlarni chiqarishda qiynalishi mumkin. Talaffuzdagi nuqsonlarga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan yana bir omil - bu tovushlarningqanday paydo bo'lishiga e'tibor yoki e'tiborning etishmasligi. Ko'p odamlar ba'zi tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilayotganlarini kimdir ularga ko'rsatmaguncha tushunmasligi mumkin. Talaffuzdan xabardorlikni oshirish uchun odamlar o'zlarini gapirayotganlarini yozib olishlari va yaxshilanishi kerak bo'lgan joylarni aniqlash uchun tinglashlari mumkin. Bundan tashqari, til hamkori yoki repetitor bilan mashq qilish talaffuz bo'yicha fikr-mulohazalarni taqdim etishi va odamlarga taraqqiyotga yordam berishi mumkin. Ba'zi hollarda, odamlarda nutqning buzilishi yoki jismoniy holatlar bo'lishi mumkin, bu esa muayyan tovushlarni aniq chiqarishni

qiyinlashtiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, talaffuzdagi nuqsonlar samarali muloqotga to'siq bo'lishi mumkin, ammo maqsadli amaliyot va fikr-mulohazalarga ko'ra, odamlar o'zlarining talaffuz qobiliyatlarini yaxshilashga harakat qilishlari mumkin. Muayyan tovushlarga e'tibor qaratish va ularning qanday paydo bo'lishiga e'tibor berish orqali odamlar talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf etishda muvaffaqiyatga erishishlari mumkin. Talaffuz amaliyotiga ijobiy munosabat vao'rganishga tayyorlik bilan yondashish muhim, chunki talaffuzni yaxshilash vaqt va kuch talabetadi. Fidoyilik va qat'iyat bilan odamlar talaffuzdagi qiyinchiliklarni engib o'tishlari va boshqalar bilan aniqroq muloqot qilishlari mumkin. Talaffuzdagi nuqsonlar odamlarning muloqot qobiliyatlarida jiddiy qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Biroq, to'g'ri ko'rsatma, terapiya va qo'llab-quvvatlash bilan odamlar ushbu kamchiliklarni bartaraf etish va umumiy nutq ravshanligi va tushunarligini yaxshilash ustida ishlashlari mumkin. Artikulyatsiya terapiyasi, fonetik tahlil va ekspert ko'rsatmalari orqali talaffuz muammolarini hal qilish orqali odamlar o'zlarining kommunikativ qobiliyatlarini oshirishlari va ishonchli va samarali ma'ruzachilarga aylanishlari mumkin.

Adabiyotlar

1. Ayupova M.Y. Logopediya. Darslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Toshkent, "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2007.
2. Ya.Mo'minova, M.Qahramonova. Logopediya terminallarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. Toshkent, "O'qituvchi", 1988.
3. Микшина Е.П. и др. Методика формирования и развития устной речи. Москва, 2001.
4. Сазанова.С.Н. Развития речи дошкольников с общим недоразвитием речи. Изд-во. Академия. М., 2003.
5. Jabborova, M. (2021). The importance of innovative technologies in the social development of society. Экономика и социум, (6-1), 129-132.
6. Klishaeva G. (2024) Tovush talaffuzidagi nuqsonlar va ularni bartaraf qilish "Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture" 39-42

SAVDO MADANIYATI

Abdusamatova Aziza Alijon qizi

Jizzax shahar kasb hunar maktabi iqtisodiyot o'qituvchisi

Annotatsiya

"Savdo madaniyati" savdodagi muloqot, muomala madaniyati, usullari va majmuini o'z ichiga oladi. Sotuvchilar tovar sotayotganda hamda xizmat ko'rsatayotganda undan faqat moddiy manfaat ko'zlash emas, balki har bir xaridorning ko'ngliga yo'l topa bilishi, didi, cho'ntagi, xohish istagiga qarab ularga mos bo'lgan tovarni taklif qila olishi kerak. Buning uchun esa sotuvchi o'zi sotayotgan tovarlar haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lishi, muomala madaniyati risolada, kerak bo'lsa mijozning kayfiyati bilan hisoblashishga majbur. Zotan, azaldan savdo xodimlari orasida yuritiladigan "Mijoz har doim haq" iborasi ham bejizga emas.

Kalit so'zlar: Iste'molchi va Sotuvchi axloq-odob qoidalari, Sotuvchining kasbiy etikasi, Ishbilarmonlik madaniyati

Аннотация

«Культура торговли» включает в себя совокупность общения, культуры общения, методов и практик в торговле. Продавая и предоставляя товар, продавцы должны не только добиваться от него материальной выгоды, но и уметь найти путь к сердцам каждого покупателя, и суметь предложить им нужный товар в соответствии с их вкусами, карманами и желаниями. Для этого продавец должен иметь подробную информацию о продаваемом товаре, культуре обращения в брошюре и, при необходимости, настроении клиента. Действительно, фраза «Клиент всегда прав» среди сотрудников отдела продаж не зря.

Ключевые слова: этика потребителя и продавца, профессиональная этика продавца, деловая культура

Annotation

"Trading culture" includes a set of communication, communication culture, methods and practices in trade. When selling and providing goods, sellers should not only seek material benefits from it, but also be able to find a way to the hearts of each buyer, and be able to offer them the right product according to their tastes, pockets and desires. To do this, the seller has to have detailed information about the goods he sells, the culture of treatment in the brochure and, if necessary, the mood of the customer. Indeed, the phrase "The customer is always right" among sales employees is not in vain.

Keywords: consumer and seller ethics, seller professional ethics, business culture

Savdo xodimlari - mijozlarga xizmat ko'rsatishda o'zlarining kasbiy burchlarini bajarishda amalga oshiriladigan o'ziga xos talablar va axloqiy me'yorlar majmui. Demak, samimiylilik, xayrixohlik savdo xodimlari uchun ibratli fazilatlaridir. Sotuvchi o'z kayfiyatini nazorat qila olishi kerak, bir lahzalik g'azablanish impulsariga berilmaslik kerak. Yomon kayfiyat mijozlarga va ish hamkasblariga bo'lgan munosabatga ta'sir qilmasligi kerak. Faqat qo'pol va bema'ni odam mayda-chuyda narsalarga ishtiyoq bilan tushishi, xaridorlarni haqorat qilishi va ulardan g'azablanishi mumkin. U o'zini ham, boshqalarni ham hurmat qilmaydi va xizmat faoliyatiga professional darajada mos kelmaydi. Qoidalarining buzilishi kasbiy etika, narxlarni suiiste'mol qilish, o'lchash, tortish, aldash kabi - har doim axloqsizdir. Ular nafaqat axloqiy jihatdan hukm qilinadi jamoatchilik fikri balki jinoiy jazoga ham tortiladi.

Sotuvchining odob-axloq qoidalari sotuvchidan xaridorlarga xushmuomalalik va xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lishni, nizo va janjallarga kirmaslikni, o'z xizmat vazifalarini bajarishdan chalg'imaslikni, xizmat ko'rsatishning yuqori madaniyatini ta'minlay olishini talab qiladi. tashqi shakl yaxshi niyatning namoyon bo'lishi sotuvchining tabassumi bo'lishi kerak. Ochiq, mehribon tabassum bilan sotuvchi xaridorlarni kutib oladi, bu odob-axloq qoidalari bilan ta'minlanadi. Uchrashuvdagi tabassum bu uchrashuvga xush kelibsiz degan belgidir.

Qoidalar sotuvchini xaridorga tovar tanlashda yordam berishga, tovarning xususiyatlari va sifati haqida tushuntirish berishga majbur qiladi. Bo'lishi kerak faol yordamchi xaridor, yordam berishi kutilayotgan va qanday yordam berishni biladigan odam.

Yaxshi sotuvchi, haqiqiy professional har doim xizmat bo'lishi kerak bo'lgan amrga amal qiladi:

Charchagan- sabr bilan

uyatchan- ehtiyotkorlik bilan

Ta'sirchan- xushmuomalalik bilan

Qo'pol- sabr bilan, sovuqqonlik bilan

Sotuvchining kasbiy etikasi odob-axloq talablari bilan bir qatorda uning tashqi ko'rinishiga, nutq madaniyatiga ham talablar qo'yadi. Sotuvchi tashqi ko'rinishidan jozibali ko'rinishi kerak. Kasb uni shunday qilishga majbur qiladi: odamlar oldida bo'lish. Bu sotuvchidan ularning tashqi ko'rinishiga e'tiborli bo'lishini, tashqi ko'rinishi ustida doimiy estetik ish olib borishni talab qiladi. Formalarning go'zalligi va nafisligi ularni kiygan kishida ham, bu odam bilan muloqotda bo'lgan kishida ham estetik qoniqish hissini uyg'otadi. Sotuvchining soch turmagi toza va kamtarona bo'lishi kerak, sochlar - bosh kiyim ostida olib tashlangan. Ish muhitida kosmetikadan ortiqcha foydalanishni talab qilmaydi. Sotuvchi yaxshi holatda bo'lishi kerak: egmang, tekis turing, xotirjam bo'ling. To'g'ri turish, qo'shimcha ravishda, sotuvchiga soatlab turishning jismoniy stressiga dosh berishga yordam beradi.

Og'zaki muloqot madaniyati tashqi ko'rinishni to'ldiradi. Sotuvchining nutqi ma'lumotli, ifodali, ixcham va ixcham (qisqa), to'g'ri va asosli (dalillarga asoslangan) bo'lishi kerak. Tovar tavsifini berib, sotuvchi asosiy narsani ajratib ko'rsatishi kerak, tovarning afzalliklari haqida gapirish kerak.

Sotuvchining ifodali nutqi xaridorlarning qiziqishini oshiradi.

Nutq madaniyati tilni yaxshi bilish, iborani malakali qurish, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, so'zning semantik ma'nosidan to'g'ri foydalanish bilan ta'minlanadi. Xaridor bilan suhbatda siz

sehrli soʻzlarni ishlatishingiz kerak: iltimos, kechirasiz, mehribon boʻling, xarid uchun rahmat va hokazo. hamdard.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Sh.M.Mirziyoyev Yangi Oʻzbekiston strategiyasi.- Toshkent. “Oʻzbekiston” nashriyoti, 2021.-102 b.

2.“Oʻz DSt ISO 9001:2009 Sifat menejmenti tizimi. Atamalar va tushunchalar”. Oʻzbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi. Toshkent,2009.-68 b.

3.“Oʻz DSt ISO 9001:2009 Sifat menejmenti tizimi. Talablar”. Oʻzbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi. Toshkent,2009.-42 b.

KOʻCHMAS MULK OBYEKTLARINI BAHOLASHDA EKOLOGIK OMILNING TAʼSIRI

Abduvaliyev Zafar Maxmudovich

TAQU, “Iqtisodiyot va koʻchmas mulk” kafedrasi dotsenti,

Shermatov Dilshod Akbar oʻgʻli

TAQU, “Iqtisodiyot va koʻchmas mulk” kafedrasi magistranti

Annotatsiya

Maqolada koʻchmas mulk obʼektlarini baholashda ekologik omillar muhim roʻl oʻynashi yani koʻchmas mulk obʼektining qiymati va yashash qulayligiga bevosita taʼsir qilishi, koʻchmas mulk obʼektidan muntazam ravishda oqilona foydalanilishi oʻrganilgan. Shuningdek, ekologik omillar koʻchmas mulk atrofidagi tabiiy sharoitlar va ekologik xavflar bilan bogʻliq boʻlib, mulkning iqtisodiy jozibadorligini va yashash imkoniyatlarini oʻzgartirishi mumkinligi va ekologik omillar va ularning mulk bahosiga taʼsiri haqida batafsil tushuntirilgan.

Kalit soʻzlar: Mulkni baholash, ekologik omillar, ekologik xavflar, tabiiy xavflar, iqlim oʻzgarishi, tabiiy resurslar, ekologik barqarorlik.

Аннотация

В статье исследовано, что факторы окружающей среды играют важную роль в оценке объектов недвижимости, то есть напрямую влияют на стоимость объекта недвижимости и комфортность проживания, а также на рациональное использование объекта недвижимости. на регулярной основе. В нем также объясняется, как факторы окружающей среды связаны с природными условиями и экологическими опасностями, окружающими недвижимостью, которые могут изменить экономическую привлекательность и пригодность для жизни недвижимости, а также факторы окружающей среды и их влияние на стоимость недвижимости.

Ключевые слова: Оценка имущества, факторы окружающей среды, экологические опасности, природные опасности, изменение климата, природные ресурсы, экологическая устойчивость.

Annotation

In the article, it is studied that environmental factors play an important role in the evaluation of real estate objects, that is, they directly affect the value of the real estate object and the comfort of living, and the rational use of the real estate object on a regular basis. It also explains how environmental factors relate to the natural conditions and environmental hazards surrounding real estate that can change a property's economic attractiveness and livability, and environmental factors and their impact on property values.

Keywords: Property valuation, environmental factors, environmental hazards, natural hazards, climate change, natural resources, environmental sustainability.

Kirish. Bugungi kunda koʻchmas mulk bozorida mulk qiymatini baholash jarayoni koʻplab omillar taʼsir qiladi. Ushbu omillar orasida ekologik holatning taʼsiri juda katta ahamiyatga ega. Atrof-muhit sharoitlari va ekologik xavfsizlik mulk qiymatiga bevosita taʼsir koʻrsatadi, chunki insonlar yashash va ishlash uchun qulay, sogʻliq uchun xavfsiz boʻlgan joylarni afzal koʻrishadi. Ekologik toza hududlarda joylashgan koʻchmas mulk obʼektlari yuqori bahoga ega boʻlsa, sanoat

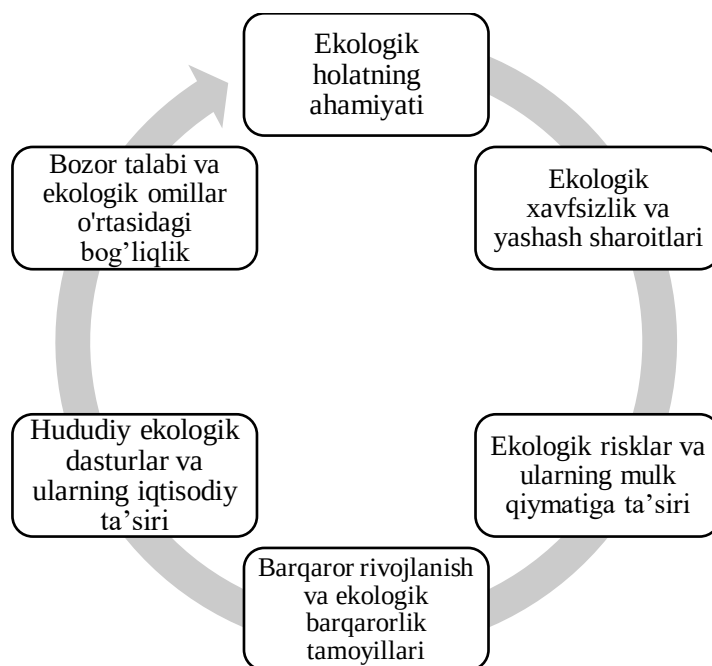
zonalar yoki ifloslangan hududlarda joylashgan mulklarning qiymati pasayadi. Bu borada ko'plab qarorlar va farmonlar ishlab chiqilmoqda. Bularga misol tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 23 noyabrdagi PF-199-sonli "Respublikada yashillik darajasini yanada oshirish, "Yashil makon" umummilliy loyihasini izchil amalga oshirish orqali ekologik barqarorlikni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarorini keltirish mumkun. Bunda, o'tgan davr mobaynida "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida 588 gektar "yashil bog'lar", 662 gektar "yashil jamoat parklari", Buxoro, Nukus, Xiva va Urganch shaharlari atrofida jami 40 km masofada "yashil belbog'"lar barpo etildi.

Bunday ekologik omillarni hisobga olish ko'chmas mulk bozorida raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun zarurdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'chmas mulk ob'ektlarini baholashda tashqi omillar va ekologik xavflar bo'yicha bir qator olimlar ish olib borgan. Quyida ushbu mavzuga oid ba'zi taniqli olimlar va ularning kitoblari haqida qisqacha ma'lumot:

David Harvey - U geosiyosat va shahar taraqqiyoti bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar olib borgan. Uning "Social Justice and the City" (1973) kitobi urbanizatsiya va ko'chmas mulkning ijtimoiy va ekologik ta'sirlari haqidagi ishlarini o'z ichiga oladi. U ko'chmas mulk ob'ektlarining ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarga bog'liqligini chuqur tahlil qilgan..

Robert Shiller - Nobel mukofoti sohibi, u ko'chmas mulk bozorlarining iqtisodiy va ijtimoiy xavflarini o'rgangan. Uning "Irrational Exuberance" (2000) kitobida, ko'chmas mulk bozorlaridagi iqtisodiy pufaklar va ularning atrof-muhitga ta'siri haqida batafsil ma'lumot keltiriladi.

1-rasm. Ko'chmas mulkni baholash jarayonida ekologik omillarning turkumlanishi

O'zbekistonda ko'chmas mulkni baholashda ekologik xavflarni hisobga olish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, ekolog olimlar tomonidan Oral dengizining qurishi bilan bog'liq muammolar va atrof-muhitga ta'sir etuvchi omillar haqida tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Baxtiyor Po'latov kabi olimlar iqlim inqirozi va ekologik xavflarni baholashda muhim rol o'ynashmoqda. U O'zbekistonning ekologik muammolariga yechimlar topish uchun xalqaro tashkilotlarda faoliyat olib bormoqda. Yuqorida qayd etilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki, olimlar tomonidan ko'chmas mulk ob'ektlarini baholash uchun tasir qiluvchi tashqi omillar va ekologik xavflar xaqida ko'plab izlanishlar olib borilgan. Biroq, ko'chmas mulk ob'ektini baholashda tasir etuvchi, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik omillar xaqida bugungi kunda zamonaviy usullarining mohiyati va ahamiyati to'liq ochib berilmagan.

Tahlil va natijalar: Ko'chmas mulkni baholash jarayonida ekologik omillar muhim rol o'ynaydi, chunki ular ob'ektning qiymatiga bevosita yoki bilvosita ta'sir qiladi. Ushbu maqolada

ekologik omillarning ko'chmas mulk qiymatiga ta'sirini tahlil qilish quyidagi asosiy jihatlar bo'yicha olib boriladi:

Ekologik holatning ahamiyati. Ko'chmas mulk joylashgan hududning ekologik holati, ob-havo sharoitlari va tabiat resurslari ob'ektning qiymatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tabiiy resurslarga boy yoki sof ekologiyaga ega hududlardagi mulklar ko'proq qadrlanadi, chunki bunday hududlar sog'liq uchun xavfsiz va qulay yashash sharoitlarini taqdim etadi. Aksincha, ekologik ifloslangan hududlar yoki atrof-muhit muammolari (havo, suv, tuproq ifloslanishi) mavjud bo'lgan joylarda ko'chmas mulk qiymati pasayadi. Misol tariqasida, Toshkentning ayrim sanoat tumanlari (masalan, Sergeli yoki Bektemir) yaqinida joylashgan ko'chmas mulklar, havo va tuproqning ifloslanishi va shovqin darajasi yuqori bo'lgani sababli past baholanadi. Ifloslangan hududlarda sog'liq bilan bog'liq xavflar kuchayganligi sababli, bunday joylardagi uylar kamroq talabga ega bo'ladi.

Ekologik xavfsizlik va yashash sharoitlari. Yashash uchun xavfsiz bo'lgan hududlar, masalan, sanoat zonalaridan uzoq joylashgan, sof havoga ega va past shovqin darajasiga ega joylar yuqori talabga ega. Ushbu omillar mulk qiymatini oshiradi, ayniqsa, aholi soni ko'p bo'lgan yirik shaharlarda yoki rekreatsion hududlarda bu holat sezilarli ahamiyat kasb etadi. Tashkent City loyihasi atrofida joylashgan tumanlarda, zamonaviy infratuzilma va ekologik xavfsizlikni ta'minlovchi yechimlar bilan ajralib turadi. Yashil maydonlar, yangi yo'llar va zamonaviy qurilishlar bu hududning iqtisodiy va ekologik jihatdan rivojlanishini ko'rsatadi. Ushbu omillar ko'chmas mulk narxini oshiradi, chunki odamlar ekologik xavfsiz joylarda yashashni afzal ko'radi.

Ekologik risklar va ularning mulk qiymatiga ta'siri. Tabiiy ofatlar xavfi bo'lgan hududlar, masalan, zilzilalar, sel, toshqin yoki yong'inlar xavfi yuqori bo'lgan joylar, ko'chmas mulk qiymatini pasaytirishi mumkin. Ushbu xavflar infratuzilmani qayta tiklash yoki ta'mirlash xarajatlarini oshiradi, bu esa investorlar va mulkdorlar uchun moliyaviy risk hisoblanadi. Shu sababli, bunday hududlarda ko'chmas mulk qiymati odatda pastroq bo'ladi. Misol uchun San-Fransiskoda joylashgan ko'chmas mulk, zilzilalar xavfi yuqori bo'lgan hududlarda joylashgan. Ushbu hududda ko'p qavatli binolar va infratuzilma, zilzilalar natijasida jiddiy zarar ko'rish mumkin. Ushbu xavf ko'chmas mulkning qiymatini pasaytiradi. Investorlar, zilzilalardan zarar ko'rish xavfi tufayli, bunday joylardagi mulklarga kamroq pul sarflashga tayyor bo'lishadi.

Barqaror rivojlanish va ekologik barqarorlik tamoyillari. So'nggi yillarda ekologik barqarorlik va yashil qurilish tamoyillari ko'chmas mulk qiymatiga tobora kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Energiya samarador binolar, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanadigan inshootlar va past uglerodli infratuzilmalarga ega bo'lgan ob'ektlar yuqori talabga ega bo'lib, ularning qiymati yuqoriroq baholanadi. **Yashil qurilish texnologiyalari,** zamonaviy qurilishlarda energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega. Masalan, Toshkentda yangi qurilgan uylarda energiya tejankor xususiyatlari mavjud-quyosh panellari, izolyatsiyalash tizimlari va energiya tejaydigan yoritish vositalaridan foydalaniladi. Bu tamoyil atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga yordam beradi va uzoq muddatda xarajatlarni kamaytiradi. Toshkentda yashil infratuzilma va parklarni rivojlantirish ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, shahar markazida joylashgan yashil maydonlar va bog'lar nafaqat aholi uchun dam olish joylari bo'lib xizmat qiladi, balki havo sifatini yaxshilaydi va biologik xilma-xillikni saqlab qoladi. Bu yashash sharoitlarini yaxshilaydi va shahar ekologik muvozanatini saqlaydi.

Hududiy ekologik dasturlar va ularning iqtisodiy ta'siri. Ko'chmas mulk joylashgan hududdagi ekologik dasturlar, masalan, yashil zonalar tashkil qilish, chiqindilarni qayta ishlash yoki ifloslanishni kamaytirish siyosatlarini ko'chmas mulk qiymatini oshirishi mumkin. Hududdagi ekologik yaxshilanishlar investitsiya muhiti va aholi uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun Mamlakatimizda har yili 200 million tup daraxt va buta ekib, yashillik miqyosini 2030 yilgacha 30 foizga yetkazish maqsadi belgilangan. So'nggi yillarda bu ko'rsatkich 12 foizga yetdi. Bu yil bahorda 138 million dona ko'chat ekildi. Yil boshidan buyon 10 ming gektardan ziyod "yashil belbog'", vazirlik va hokimliklar 257 ta bog' barpo qildi. Orolbo'yida yashil qoplama 2 million

gektardan oshdi. Joriy yildan boshlab, yo‘l, daryo va kanallarga tutash 2 ming gektar yer 10 ming aholi va tadbirkorlarga ekish uchun ijaraga berildi. “Mening bog‘im” loyihasi doirasida budjetdan 49 milliard so‘m ajratilib, mahallalarda 215 ta yangi bog‘ yaratilayapti.

Bozor talabi va ekologik omillar o'rtasidagi bog'liqlik. Ekologik toza joylarda joylashgan ko'chmas mulk obyektlariga bo'lgan talab yuqori bo'lishi mumkin, bu esa bozor narxlarini oshiradi. Yashash uchun qulay, ekologik toza muhit ko'pincha yuqori daromadli aholiga mo'ljallangan bo'ladi va bu mulkning narxiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonning ayrim hududlarida toza havo va suv resurslari muhim ahamiyatga ega. Odamlar bu omillarga e'tibor berib, ekologik toza joylarda yashashni afzal ko'radilar.

Shunday qilib bu tadqiqot va tahlil ularning natijalari ko'chmas mulkni baholashda ekologik omillarni hisobga olish zarurligini va ular qanday o'rganilayotgani haqida yanada kengroq tasavvur beradi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ko'chmas mulk ob'ektlarini baholashda ekologik omillarning ta'siri har jihatdan muhimligini ko'rsatadi va tadqiqotlarni rivojlantirish va ko'chmas mulk bozorini yanada barqaror qiluvchi faoliyatlarni amalga oshirishga yordam beradi.

Ekologik omillarning ahamiyati: Atrof-muhit holati, yashil maydonlar, shovqin darajasi va boshqa ekologik omillar ko'chmas mulk ob'ektlarining qiymatini sezilarli darajada ta'sir qiladi. Yuqori ekologik sifatga ega hududlar ko'chmas mulk bozorida yuqori baholarga ega.

Ijtimoiy va iqtisodiy talab: Aholining ekologik jihatdan toza joylarga bo'lgan talabining ortishi ko'chmas mulk bozorida yangi tendensiyalarni keltirib chiqaradi. Kelingan tushunchalarga ko'ra, energiyani tejaydigan va ekologik jihatdan barqaror materiallardan qurilgan ko'chmas mulklar yuqori baholangan.

Kelajak istiqbollari: Ekologik omillar hisobga olingan holda ko'chmas mulk ob'ektlarini baholash nafaqat ularning narxini oshirishga, balki atrof-muhitni muhofaza qilishga ham xizmat qiladi.

Samarali davlat siyosati: Davlat ekologik barqarorlikka yo'naltirilgan siyosatlarni ishlab chiqishi lozim. Ekologik jihatdan toza qurilish va yer foydalanish rejalarini tatbiq etish, shuningdek, ekologik tashkilotlar bilan hamkorlik qilish zarur.

Investitsiya jalb qilish: Ekologik barqaror ko'chmas mulk ob'ektlariga investitsiyalarni ko'paytirish uchun moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish va amalga oshirish muhimdir.

Ushbu xulosa va takliflar ko'chmas mulk baholash jarayonida ekologik omillarni hisobga olish va rivojlantirishga qaratilgan qadamlar bo'lib, bu esa ko'chmas mulk bozorini barqaror va uzoq muddatli rivojlanishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. David Harvey "Social Justice and the City" (1973) C. 78-80
2. Richard Florida "The Rise of the Creative Class" (2002) C. 1082-1083.
3. Robert Shiller "Irrational Exuberance" (2000) B. 96-97.
- 4 "Ekologik xavfsizlik va uning iqtisodiyotga ta'siri" - Muhammadjon Khamroev, 2020. C 1206.
- 5.Давыденко Л.Н. Местные природные ресурсы как залог иностранных инвестиций// Ж. Природные ресурсы. – Минск: № 1, 2012. - С. 113-120.
6. "Yashil iqtisodiyot va innovatsiyalar" - Nodirbek Murodov, 2019. C 100
7. Tangirov N.A. “Barqaror rivojlanish” g‘oyasining nazariy-amaliy ahamiyati// Multidisciplinary Scientific Journal. - Volume 3, 2022. – rr. 1082-1083.
8. Isadjanov A. Barqaror rivojlanish maqsadlari: ustuvor yo‘nalishlari va dolzarb vazifalari// Ilmiy tahliliy axborot. – Toshkent: № 1, 2018. – B. 96-97.
- 9."Yashil qurilish va uning ko'chmas mulk qiymatiga ta'siri" - Dilshodbek Abduganiyev, 2021. C 170-175

JIZZAX VILOYATIDA MADANIY MEROS OBYEKTLARIDAN TURIZMDA FOYDALANISH

Axmedjonov Norpulat Akramovich

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Jizzax viloyat pedagogik mahorat markazi dotsenti

Hoshimov To'liqin Ro'ziboyevich

Jizzax Sambhram universiteti NTM o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada so'nggi yillarda yurtimizda turizm sohasiga qaratilgan e'tibor, Jahon Turizm Tashkilotining O'zbekiston bilan aloqalarini rivojlanishi, turizmni rivojlantirishda Jizzax vohasining imkoniyatlari haqidagi ma'lumotlar o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: UNWTO, YUNESKO, YUNCTAD, buyuk ipak yo'li, turizm, qonun, qaror, ekoturizm, gastronomik turizm.

Аннотация

В данной статье выражено внимание, уделяемое сфере туризма в нашей стране в последние годы, развитие отношений Всемирной туристской организации с Узбекистаном, а также возможности Джизакского оазиса в развитии туризма.

Ключевые слова: ЮНВТО, ЮНЕСКО, ЮНКТАД, Великий Шелковый путь, туризм, право, решение, экотуризм, гастрономический туризм.

Annotation

This article, the attention paid to the field of tourism in our country in recent years, the development of the relations of the World Tourism Organization with Uzbekistan, and the opportunities of the Jizzakh oasis in the development of tourism are expressed.

Key words: UNWTO, UNESCO, UNCTAD, Great Silk Road, tourism, law, decision, ecotourism, gastronomic tourism.

Turizm sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, davlat va xususiy sektor tashkilotlari o'rtasidagi sheriklikni rivojlantirish va kengaytirish maqsadida 1974-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining ixtisoslashgan agentligi sifatida Jahon Turizm Tashkiloti tashkil etilgan[2, 3-22]. U o'z faoliyatini quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiradi - turizm sohasida mamlakatlarning raqobatbardoshligini oshirish, barqarorlikni ta'minlash, qashshoqlikni bartaraf etish, salohiyatni oshirish va turizmni barqaror va inklyuziv rivojlantirish uchun hamkorlik aloqalarini yaratish.

Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) 156 mamlakat, 6 ta assotsiatsiyalangan a'zo va xususiy sektor, ta'lim muassasalari va turizm assotsiatsiyalarini ifodalovchi 400 dan ortiq sherik hamkorlarni birlashtiradi. 1994-yildan beri UNWTO BMTning boshqa agentliklari - YUNESKO va YUNCTAD bilan birgalikda 31 davlatni qamrab olgan «Buyuk ipak yo'li» dasturini amalga oshirib kelmoqda. Dasturning asosiy maqsadlari Ipak yo'lining tarixiy yo'nalishi bo'ylab turizmni barqaror rivojlantirish, mahalliy hamjamiyatni rivojlantirishga ko'maklashish, investitsiyalarni rag'batlantirish va mintaqadagi tabiiy va madaniy merosni asrab-avaylashdan iborat. Dastur, shuningdek, Ipak yo'li mamlakatlari va mintaqalari o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan.

Birlashgan Millatlar tashkiloti Jahon sayyohlik tashkiloti Ijroiya Kengashining 99-sessiyasida, avvalo, biz O'zbekistonning sayyohlik salohiyati imidjini sezilarli darajada oshirish, uning jozibadorligini oshirish, Birinchidan, Internet orqali «Buyuk Ipak yo'li» brendini keng miqyosda targ'ib qilish va Farg'ona vodiysidagi eng go'zal, ammo o'rganilmagan yo'nalishlardan, Toshkent va Jizzaxdagi ekologik toza tog' etaklaridan foydalanish lozimligi haqida ta'kidlangan.

Agar Jizzax viloyati shaharlaridagi tarixiy maskanlarni turizm nuqtayi nazaridan baholasak, viloyatdagi eng qadimiy sayyohlik maskani viloyatning ma'muriy, iqtisodiy va madaniy markazi hisoblanadi[3, 20].

Hozirgi kunda yurtimizda turizm sohasi rivojida Jizzax viloyati tarixi, tabiati, geografik qulay joylashuvi bilan o'ziga xos o'rin egallaydi. «Buyuk ipak yo'li» Jizzax vohasi ijtimoiy-

iqtisodiy, madaniy hayotiga ijobiy ta'sir o'tkazgan. Bu borada tarixiy manbalarda savdo karvonlari quyidagi asosiy yo'nalishlar: Xitoy-Sharqiy Turkiston-Choch-Dizak (Jizzax); Xitoy-Farg'ona-Xavas-Dizak; Farg'ona-Bunjikat (O'ratepa)-Zomin-Dizak bo'yicha harakatlangan. VI asrda tashkil topgan Ustrushona davlati tasarrufidagi yerlarda (G'allaoroldan Isfaragacha) ayniqsa qal'a-rabotlar qurilishiga katta ahamiyat bergan va bunday qal'a-rabotlar soni bu o'lkada 400 dan ziyod bo'lgan. Shuning uchun ham o'rta asr mualliflari Ustrushonani «qal'a-rabotlari» deb bejiz aytishmagan.

Yurtimizda o'tgan davr mobaynida turizm sohasiga oid 25 ta normativ-huquqiy va boshqa hujjatlar loyihasi ishlab chiqilgan va qabul qilingan. Jumladan, 4 ta O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, 6 ta qaror va 1 ta farmoyish; 11 ta Vazirlar mahkamasining qarori, 2 ta farmoyish hamda 1 ta qo'shma qarorlardir. Unda ichki turizm, kirish turizmini rivojlantirish, shuningdek, mamlakat sayyohlik salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan 147 ta chora-tadbirlarni amalga oshirish ko'zda tutilgan edi. Xususan, birinchi marta ichki turizmni rivojlantirish «O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!» dasturi tasdiqlandi. Turizm sohasini boshqarish samaradorligini oshirish, uning turizm sohasiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, kirish va ichki turizmni rivojlantirishdagi rolini kuchaytirish maqsadida Respublika Prezidenti tomonidan qaror qabul qilindi.

Bundan tashqari, 9 mamlakat uchun vizasiz rejim o'rnatildi (jami 18 ta), fuqarolari uchun soddalashtirilgan rejim qo'llaniladigan mamlakatlar soni, kirish vizalarini olish uchun 12 dan 50 gacha oshirildi. 2018-yil 15-iyulda elektron kirish vizalarini rasmiylashtirish va berish tizimi ishga tushdi va O'zbekiston hududi orqali tranzit uchayotgan chet el fuqarolari uchun nazorat punktlari orqali vizasiz kirish, vaqtincha qolish va O'zbekistondan chiqish tartibi joriy etildi. Chet el fuqarolarini respublika hududida vaqtincha ro'yxatdan o'tkazish tartibi ham soddalashtirildi, u e-MEHMON tizimi orqali to'liq elektron formatga o'tkazildi, unga ko'ra chet el fuqarolarini ro'yxatdan o'tkazish huquqi nafaqat turar joy muassasalariga, balki tibbiyot muassasalariga, sayyohlik kompaniyalariga, xususiy kvartiralar va mehmon uylari egalari, shuningdek, Internet va mobil ilovalardan foydalangan holda mamlakatga mustaqil ravishda sayohat qilayotgan chet el fuqarolariga berildi.

Qadimdan ma'lumki sayohat (sayr) nafaqat oliy darajada dam olish emas balki bo'sh vaqtdan unumli foydalanish, jamoa sog'lig'ini mustahkamlash shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir[4, 719-722]. Sayohat o'quvchilarni tabiat bilan munosabatda bo'lishi va estetik zavqlanish o'quvchilar bir-birlari bilan mehr -oqibatda bo'lish, do'stlik, birodarlik bir-biriga qiyin sharoitlarda yordam berish, bir-birini qo'llab quvvatlash kabi fazilatlarni tarbiyalaydi. Milliy qadriyatlarni tiklash, ma'naviy, ma'rifiy madaniyatimiz tarixini chuqur o'rganish, milliy iftixorimiz hamda hozirgi davr mafkurasini yoshlarga o'quvchilarga o'rgatishda sayohatlarning o'ziga yarasha oni va mohiyati bor. Bu jarayonda O'zbekiston turizm kompaniyasi va turli xalqaro jamg'arma uyushmalarining faollari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xorijiy sayyohlarning ushbu ekoturizm yo'nalishlarida mustaqil harakatlanishi uchun o'zbek, rus va ingliz tillarida mobil veb-saytlar yaratish zarur. Yo'nalishning tog'li qishloqlarida xorijlik sayyohlarni qabul qilish uchun zamonaviy talablarga javob beradigan maxsus turar joylarni tashkil etish muhim masala hisoblanadi. Shu bois tog'li qishloqlardagi har bir xonadonni mehmonxonaga aylantirish bo'yicha turizmni rivojlantirish nuqtayi nazaridan izlanishlar olib borish zarur.

Jizzax viloyatida turizmni tashkil etishda uning resurslari alohida ahamiyatga ega. Bu jihat quyidagi omillar bilan bog'liqdir[5, 6-13]. Jumladan, viloyat O'zbekiston Respublikasining markaziy qismida joylashgan va iqtisodiy jihatdan rivojlangan. U Toshkent va Samarqand viloyatlari bilan o'ralgan bo'lib, bu mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, mintaqaning janubi-sharqda Tojikiston Respublikasi va shimolda Qozog'iston Respublikasiga yaqinligi uning geosiyosiy mavqeyini belgilaydi. Jizzax viloyatida ekologik va reaksiya turizmni rivojlantirishda, birinchi navbatda, turizmning ushbu turlari resurslarini ro'yxatga olish va tavsiflashda mintaqaning tabiiy-geografik sharoitlariga e'tibor qaratish lozim. Viloyat hududida respublikaning alohida tabiiy geografik hududlariga xos bo'lgan

barcha tabiiy ekologik zonalarining mavjudligi rang-barang tabiiy landshaftni yaratdi. Bu, o'z navbatida, ekologik rekreatsion resurslarning boyligini ta'minladi.

Mintaqaning noyob tabiati Turkiston tog' tizmasining etaklarida joylashgan va bu tog'larning tabiati bilan bog'liq tabiiy landshaftlar bilan bog'liq. Turkiston tizmasi O'zbekiston, Tojikiston va Qozog'iston Respublikasi hududlarida joylashgan bo'lib, g'arbdan sharqqa 340 kilometr ga cho'zilgan. Mintaqaning eng go'zal ekologik va rekreatsion resurslari tabiiy ravishda ushbu yon bag'irlarda shakllangan.

Zomin Milliy bog'i 1976-yilda qo'riqxonaga hududining bir qismida tabiatni muhofaza qilishni kuchaytirish, shuningdek, aholi uchun dam olish maskanlarini yaratish maqsadida tashkil etilgan. Ushbu milliy bog' ma'muriy jihatdan Jizzax viloyatining Zomin tumanida, Pomir-Oloy tog' tizmasining bir qismi bo'lgan Turkiston tog' tizmasining g'arbiy qismida, Molguzar tog'ining g'arbiy yonbag'rida joylashgan bo'lib, maydoni 24110 gektarga yetadi.

Jizzax viloyati ekoturizm imkoniyatlari bo'yicha nafaqat O'zbekistonda, balki Markaziy Osiyoda ham yetakchi ekoturistik hududlardan biri hisoblanadi. Viloyatdagi turizmning ko'plab turlari, xususan, tarixiy, me'moriy va arxeologik yodgorliklar, tarixiy rekreatsion maqsadlar, diniy obidalar, ziyoratgohlar, o'ziga xos madaniy-etnografik an'analar mintaqa turizmining boyligi hisoblanadi. Ammo hozircha viloyatlarning aksariyat tumanlarida turistik imkoniyatlardan foydalanilmayapti. Buning uchun hududdagi turizm geografiyasini har tomonlama o'rganish va rejalashtirish, aniq mezonlarni ishlab chiqish talab etiladi[6, 8-10].

Jizzax vohasining betakror go'zalligi, betakror tabiati, xalqimizning qadimiy tarixi bilan alohida o'rin tutadigan Baxmal, Zomin, Forish, G'allaorol, Yangiobod tumanlarida jahon sayyohlarini turizmga jalb etish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Bugungi kunda turizmdagi eng mashhur amaliyotlardan biri bu gastronomik turizmni rivojlantirishdir. Ma'lumki, viloyat o'zining «Jizzax somsa», «Zomin tandir va qozon patir», «Baxmal olmasi», lochira, qurtava, Zominning shifobaxsh asali va boshqa milliy taomlari, shifobaxsh mevalari bilan nafaqat mamlakatimizda, balki xorijlik sayyohlar orasida ham katta qiziqish uyg'otib kelgan. Ko'rinib turibdiki, mintaqaning gastronomik salohiyati ham yuqori, bu sohani yanada rivojlantirish, qo'shimcha ish bilan ta'minlash va turizm oqimini ko'paytirish uchun keng imkoniyatlardan dalolat beradi.

Turistik O'zbekiston nafaqat qadimiy Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlari bo'ylab sevimli va taniqli yo'nalishlar, balki sayyohlar har yili kashf etadigan mutlaqo yangi yo'nalishlardir. Bu nafaqat tarixiy diqqatga sazovor joylar, balki noyob tabiat, shuningdek, butun dunyo bo'ylab sayohatchilarning e'tiborini tortadigan zamonaviy madaniy obyektlardir. 2021-yilda «Kursiv» O'zbekistonda sayohat qilish uchun eng yaxshi 10 ta yangi yo'nalishlarni jamladi[7, 30-33]. Unda Jizzax viloyatidagi Zomin - «O'zbekiston Shveysariyasi» ham shu yo'nalishga kiritilgan.

Xalq orasida «O'zbekistonning Shveysariyasi» deb nomlanadigan Zomin milliy tabiat bog'ining Boboyong'oq, O'rikli, Sanatoriya, Sharshara, Sherbuloq va Supa ekoturistik so'qmoqlari bo'yicha sayohatlar amalga oshirib kelinmoqda.

Forish tumani Mojrum qishlog'ida «Nurota» davlat qo'riqxonasi hududidagi qadimiy masjid xarobalari oldida joylashgan ulkan archa (Mojrum archasi) daraxti o'zining go'zalligi bilan nom qozongan. Jizzaxda muqaddas daraxtlar bilan bog'liq ziyoratgohlar alohida ahamiyatga ega.

Mintaqada dam olish maskanlari, shifobaxsh suvlar, shifobaxsh joylar va boshqalar yordamida amalga oshiriladigan dam olish va sog'lomlashtirish turizmi uchun keng imkoniyatlar mavjud. Viloyatda turizmning ushbu turini yanada rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. «Zomin sanatoriyesi» mamlakatdagi eng mashhur dam olish va davolash muassasalaridan biridir. Salqin va mo'tadil toza havo, qarag'ay daraxtlari bilan qoplangan tog' o'rmoni, dorivor xushbo'y o'simliklarning boyligi, tog' hayvonlari tabiatga o'zgacha joziba bag'ishlaydi. Shuningdek, viloyatning Mirzacho'l tumanida joylashgan «Gagarin mineral suvlari» sanatoriysi viloyatning kurortlaridan biri hisoblanadi. Bu yerdan chiqadigan mineral suv ko'plab kasalliklarga davo. Ushbu sanatoriyning tarixi mamlakatning qo'riqlanadigan yerlari, ayniqsa Mirzacho'lning rivojlanish tarixi bilan chambarchas bog'liq. Voha tarixida 1971-yilda Mirzacho'l tumani Erjar

qishlog'ida yer osti suvlarining topilishi va uning shifobaxsh xususiyatlari mahalliy aholining, shuningdek, kasallikka davo izlayotganlarning baxti sifatida tasvirlangan. Sanatoriy Gagarin sharafiga nomlangan, chunki 1981-yilda birinchi kosmonavt - Y. A. Gagarin Mirzacho'dagi xuddi shu markazga, shu jumladan, ushbu sanatoriyga tashrif buyurgan. Shundan so'ng, Mirzacho'l tumani markazidagi shahar va sanatoriyga Gagarin nomi berildi.

Baxmal Zomin tumanining qo'riqxonasi va milliy bog'i tog'li hududlarda 5000 gektardan ortiq maydonni egallagan, dengiz sathidan 2000 metr balandlikdagi o'rmon xo'jaligi hududlarida dam olish uylari, sport majmualari, hayvonot bog'lari qurish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Kiruvchi sayyohlar ot minish, shifobaxsh asalni tatib ko'rish va yon bag'irlarda dam olish maskanlarini tashkil qilish imkoniyatiga yega.

Nafaqat Jizzax, balki qo'shni Samarqand, Sirdaryo va Toshkent viloyatlarida ham aholi ehtiyojini qisman qondirishga qodir Aydar-Arnasoy ko'llarida baliqchilik rivojlanmoqda. Shuningdek, ko'l atrofida uy mehmonxonalari tashkil etish, shuningdek, estetik jihatdan yoqimli turizm turi bo'lgan ov turizmini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish rejalashtirilgan.

Kelajakda mintaqadagi eng yirik sayyohlik hududlaridan biriga aylanishi kutilayotgan Aydar-Arnasoy ko'l tizimi ham sanoatni rivojlantirish yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Suv atrofida hosil bo'lgan to'qay o'rmonlarida turli hayvonlarning tarqalishi va yashashi uchun qulay sharoitlar paydo bo'ldi. To'qayda bo'ri, tulki, to'qay mushuklari kabi yovvoyi hayvonlar yashaydi.

Bu joylarda eng go'zal qushlardan biri hisoblangan qarg'alar, g'ozlar, o'rdaklar, Keklik va qirg'ovullar kabi ko'plab qushlar bor. Atrofdagi ko'llar shimoldan janubga va aksincha uchadigan mavsumiy qushlarni to'xtatish va qishlash uchun juda mos keladi. To'qayda turli xil hasharotlar keng tarqalgan. Aydarko'lda 20 dan ortiq baliq turlari mavjud.

O'zbek mentalitetining o'ziga xos xususiyati odamlarning xayrixohligi va samimiyligidir[10, 18-20]. Turistlarni mahalliy aholi xonadonlarida dam olishga jalb etish ular o'rtasida yaxshi insoniy munosabatlarni shakllantirish, madaniyat va an'analar almashinuvini yo'lga qo'yishdan iborat. Bunday munosabatlar o'rnatilsa, odamlarning qalbi ochilib, ularni og'ir zamonda barchamiz uchun zarur bo'lgan har qanday ijodiy ijodga tayyorlaydi.

So'nggi-yillarda Jizzax viloyatida turizmni rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari keng o'rganilmoqda[11, 33-37]. Jizzax viloyati geografik jihatdan O'zbekiston Respublikasining markaziy qismida, Toshkent va Samarqand viloyatlari oralig'ida joylashgan bo'lib, bu yerda turizm yanada rivojlangan. Viloyat hududida joylashgan M-39 avtomobil yo'lidan har kuni o'rtacha 25 mingdan ortiq avtomobil o'tadi. Qolaversa, mamlakatimizning eng muhim turistik yo'nalishlaridan biri bo'lgan Toshkent-Samarqand-Buxoro yo'nalishi viloyat hududidan o'tishiga qaramay, viloyatga kelayotgan sayyohlar soni yetarlicha emas. Buning bir qancha sabablari bor.

Birinchidan, mintaqada turizmni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan eng muhim omillarga yetarlicha e'tibor berilmagan. Ikkinchidan, mintaqaning turizm infratuzilmasi yetarli darajada emas. Uchinchidan, mintaqadagi ko'plab turistik diqqatga sazovor joylar to'liq o'rganilmagan. To'rtinchidan, turistik xizmatlar va mahsulotlar sifatini oshirish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash bo'yicha zarur ishlar lozim darajada amalga oshirilmagan.

Statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, so'nggi yillarda viloyatga yiliga o'rtacha 6 mingga yaqin xorijiy va 800 mingdan ortiq mahalliy sayyohlar tashrif buyuradi[12, 216]. Mamlakatga kelgan sayyohlarning atigi 0,1 foizi mintaqa hissasiga to'g'ri keladi. Ko'rinib turibdiki, viloyat turizm salohiyatidan yetarlicha foydalana olmayapti. Mintaqada ko'plab sayyohlik joylari va noyob tarixiy joylar mavjud. Biroq, ulardan foydalanish imkoniyatlari etarli darajada o'rnatilmagan.

Birinchidan, Jizzax o'ziga xos tarixiy darveshlari, an'ana va urf-odatlariga ega hududlardan biridir. Ana shu ma'lumotlar asosida, ya'ni sayyohlarga viloyatning o'ziga xos an'ana va marosimlarini ko'rsatish orqali etnik va ziyorat turizmini yo'lga qo'yish viloyatda yangi turistik yo'nalish yaratishga keng imkoniyat yaratmoqda.

Ikkinchidan, viloyatning Morg'uzor va Turkiston tog' tizmalarining tabiiy va rekreatsion maskanlari, Sangzor daryosi havzasining betakror landshaftlari ushbu hududning turistik boyligi bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, viloyatning Zomin, Baxmal, Forish tumanlarida o'ziga xos go'zal tabiat, rang-barang landshaftlar, betakror o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiat yodgorliklari, arxeologik topilmalar, ekoturizm bilan bog'liq noyob geologik konlar mavjud. Ana shunday boy tarixiy meros, noyob o'simlik va hayvonot dunyosi, qulay geografik joylashuvi, tabiiy-iqlim sharoiti tufayli sog'lomlashtirish turizmini keng targ'ib qilish imkoniyatlari mavjud.

Jizzax viloyatining bu jihatlari, Ziyorat, Gastronomik, Ekoturizm, Dam olish, tibbiyot, agro va ov turizmi bo'yicha sayyohlarni jalb qilish imkoniyatiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-dekabrdagi «Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-4068-son Qarori

2. The 99th Session of the Executive Council of the United Nations World Tourism Organization. Samarkand, republic of Uzbekistan, October 1-3, 2014. Tashkent - Uzbekistan – 2014. -P.3-22.

3. Мусаев Б.М., Абдумуродова М.Ф., Маркаева С.А. Роль туризма в развитии городов Джизакской области. «Экономика и социум» №6(85) 2021.

4. Namazov Z.A. Turizmni tashkil qilishning afzalliklari. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 2 | 2022. -pp.719-722.

5. Gapparov A.K. Ecological Tourism Resources In Jizzakh Region And Their Description. The American Journal of Management and Economics Innovations (ISSN – 2693-0811). 2021: 5. 562. Published: June 10, 2021 | Pages: 6-13

6. Usmanov M.R. The Prospective of The Development of Ecotourism in Jizzakh Region. Journal of Geography and Natural Resources Vol.1 (1), 19 May, 2021. pp.08-10.

7. Туризм. Новые идеи Узбекистана. Приложение к республиканскому деловому еженедельнику «Курсив». Апрель 2021. -С.30-33.

8. <https://urmon.uz/uz/10948/>

9. <https://jizzax.uz/2569-mozhrum-archasi-dunedagi-eng-yirik-igna-bargli-darahlardan-biri-foto.html>

10. Ходжаева Д.Х. Сельский туризм как источник роста доходов населения в сельской местности Узбекистана. «Социальная и экономическая география». -С.18-20.

11. Ibragimov L.Z. Opportunities And Prospects For Tourism Development In Jizzakh Region. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research (ISSN–2642-7478). 2021: 5. 676. Published: February 28, 2021. Pages: 33-37.

12. Baratov P. «Natural geography of Uzbekistan». Manual. Tashkent, 1996. -216 p.

RESPUBLIKADA ELEKTRON ONLAYN-AUKSION VA TANLOVLARNI TASHKIL ETISH

Amirov Zubaydulla Toir o'g'li

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti,

“Iqtisodiyot va ko'chmas mulk” kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola respublikada elektron onlayn-auksion va tanlovlarni tashkil etish jarayonini o'rganadi. Elektron auksion va tanlovlar zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlat xaridlari, korxona xizmatlari va ko'chmas mulk sotishida samarali vosita sifatida ajralib turadi. Maqolada elektron platformalarning foydalari, qonunchilik bazasi, shuningdek, ishtirokchilar uchun zaruriy shartlar va talablar batafsil ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. Elektron onlayn-auksion, tanlov, davlat xaridlari, qonunchilik, elektron platformalar, ishtirokchilar, muammolar, yechimlar, ilg'or tajribalar, samaradorlik.

Annotation

This article explores the process of organizing electronic online auctions and contests in the Republic. Electronic auctions and contests stand out as an effective tool in the sale of public

procurement, enterprise services and real estate in modern economic conditions. The article will consider in detail the benefits of electronic platforms, the legislative framework, as well as the necessary conditions and requirements for participants.

Keywords: Electronic online auction, competition, public procurement, legislation, electronic platforms, participants, problems, solutions, advanced experiments, efficiency.

Аннотация

В данной статье рассматривается процесс организации электронных онлайн-аукционов и конкурсов в республике. Электронные аукционы и конкурсы выделяются в современных экономических условиях как эффективные инструменты государственных закупок, услуг предприятий и продажи недвижимости. В статье подробно рассматриваются преимущества электронных платформ, законодательная база, а также предпосылки и требования к участникам.

Ключевые слова. Электронный онлайн-аукцион, конкурс, госзакупки, законодательство, электронные платформы, участники, проблемы, решения, передовой опыт, эффективность.

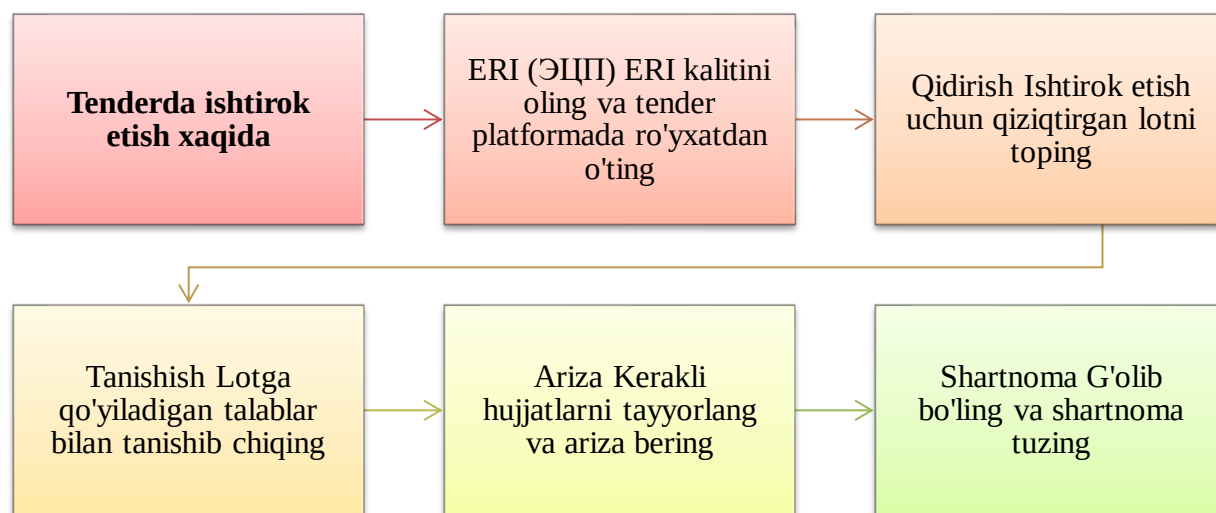
Keyingi yillarda hukumatimiz tomonidan qurilish sohasida keng islohatlarni ruyobga chiqarish va uning samaradorligini amalga oshirish asnosida qurilish sohasida elektron davlat xaridlarini tashkil etish hamda shaffoflikni ta'minlash maqsadida tegishli qator huquqiy normalar qabul qilindi. Jumladan, hukumat qarori (46-son, 31.01.2022 y.) bilan Qurilish sohasida elektron davlat xaridlarini tashkil etish va amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlandi. Nizomga ko'ra, maqsadli dasturlarga muvofiq moliyalashtiriladigan ob'ektlarni qurish, rekonstruksiya qilish va mukammal ta'mirlash uchun pudrat tashkilotlarini faqat davlat xaridlari elektron tizimining elektron tender savdolari platformasi orqali aniqladi. Mazkur Nizomga muvofiq davlat buyurtmachilarining bir shartnoma bo'yicha qiymati BHMning 6000 baravaridan ortiq bo'lgan qurilish sohasidagi elektron tenderlarga nisbatan tatbiq etiladi. Mazkur miqdordan kam bo'lgan qurilish sohasidagi elektron tenderlarga ushbu tartib tavsiyaviy ahamiyatga ega. Tender predmetining boshlang'ich narxi (QQS bilan) BHMning 200 000 baravarigacha bo'lgan elektron tenderlarda faqat o'sha hudud (Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri)da yuridik shaxs sifatida ro'yxatdan o'tgan talabgorlar qatnashadi. Elektron tenderda ishtirok etish uchun takliflar berish muddati tugagan sanadan boshlab 2 ish kuni ichida platforma tomonidan tender g'olibi aniqlanadi va g'olib tashkilotga aksept yuboriladi.

Aksept g'olib tashkilot tomonidan tasdiqlangan kundan boshlab tender tugallangan deb hisoblanadi va g'olib e'lon qilingan paytdan boshlab, 3 (uch kundan) kun muddatdan kechikmay tender natijasi bo'yicha pudrat shartnomasini tuzishi mumkin. Elektron tender natijalari bo'yicha g'olib e'lon qilingan paytdan boshlab, 3 kun muddatdan kechikmay pudrat shartnomasi tuziladi.

Elektron tender g'olibi pudrat shartnomasini tuzishdan bosh tortgan hollarda, pudrat shartnomasini tuzish huquqi zaxiradagi g'olibga o'tadi.

“Shaffof qurilish” MAT negizidagi “Reyting” axborot tizimida qurilish-pudrat va loyiha-qidiruv tashkilotlari tomonidan tender savdolarida ishtirok etishi uchun ularning reytinglari hisoblab borilmoqda. Shuningdek, korxonalarining reytingi davlat organlarining axborot tizimlari bilan integrasiya qilish orqali shakllantirilgan.

Qurilish sohasida davlat xaridlarining o'tkazilishini ta'minlovchi maxsus elektron platforma vazirlik va idoralarning tizimlariga integrasiyalashgan ravishda ishtirokchilar haqidagi ma'lumotlarni inson omilisiz avtomatik ravishda olish imkonini beradi. Inson omili bartaraf etilgani hisobiga hamda ochiq va shaffof talablar belgilanishi natijasida qurilish-pudrat tashkilotlari o'rtasida raqobat muhiti tobora sog'lomlashib bormoqda. Xususan, platformada jami 47 ming 546 ta tender o'tkazilgan bo'lib, ularda jami 12 ming 749 ta tashkilot ishtirok etgan. O'tkazilgan tenderlarning jami qiymati 35,85 trln. so'm bo'lib, ushbu tenderlarda 34,08 trln. so'mlik shartnomalar tuzilgan. Elektron tender platformasida tejab qolingani mablag'lar 1,78 trln. so'mni tashkil etadi.

1-rasm. Tenderda ishtirok etish haqida

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tenderlarda inson aralashuviga yo'l qo'yilmagani natijasida davlat ob'ektlarida ishtirokchilar soni doimiy ortib bormoqda. 2022 yilda bitta tenderda qatnashuvchilarning o'rtacha soni 4 ta bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda o'rtacha 6 ta ishtirokchi qatnashmoqda.

Umumiy ko'rinishda, jadval O'zbekistonning turli viloyatlaridagi investitsiya dasturlari va tender faoliyatlari bo'yicha ma'lumotlarni ko'rsatadi. U PQ-98, VM-19, VM-40 kabi investitsiya dasturlari, PQ-408 mahalliy infratuzilmani rivojlantirish dasturi, shuningdek, e'lon qilingan va tugallangan tenderlar sonini o'z ichiga oladi.

1-jadval

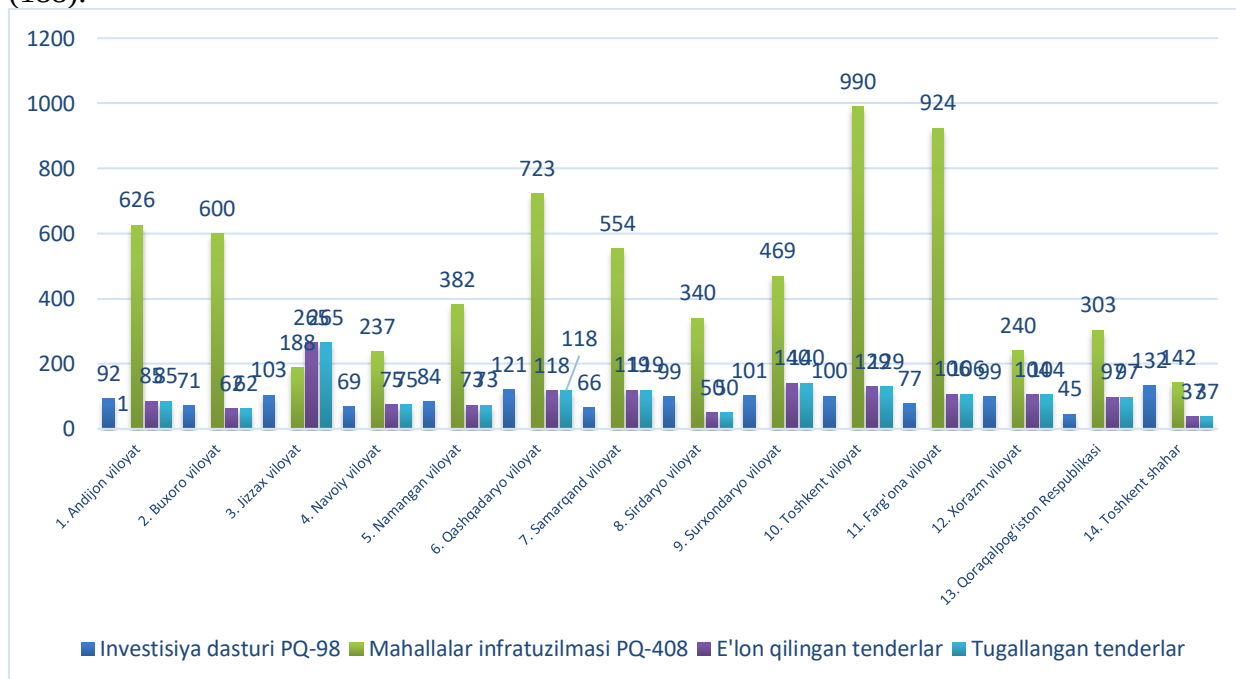
2023 yilda Dasturlar bo'yicha tenderlar soni

Hudud	Investisiya dasturi PQ-98	Investisiya dasturi VM-19	Investisiya dasturi VM-40	Mahallalar infratuzilmasi PQ-408	E'lon qilingan tenderlar	Tugallangan tenderlar
1. Andijon viloyat	92	0	2	626	85	85
2. Buxoro viloyat	71	0	1	600	62	62
3. Jizzax viloyat	103	0	26	188	265	265
4. Navoiy viloyat	69	0	4	237	75	75
5. Namangan viloyat	84	0	3	382	73	73
6. Qashqadaryo viloyat	121	0	7	723	118	118
7. Samarqand viloyat	66	0	0	554	119	119
8. Sirdaryo viloyat	99	0	67	340	50	50
9. Surxondaryo viloyat	101	0	22	469	140	140
10. Toshkent viloyat	100	0	6	990	129	129
11. Farg'ona viloyat	77	0	5	924	106	106
12. Xorazm viloyat	99	0	15	240	104	104

13. Qoraqalpog'iston Respublikasi	45	3	2	303	97	97
14. Toshkent shahar	132	0	28	142	37	37
Yig'indisi	1259	3	188	6718	1460	1460

Investitsiya dasturlari bo'yicha umumiy loyihalarda PQ-98 dasturi jami 1259 loyihani tashkil etadi, eng ko'p loyiha Toshkent shahar (132) va Qashqadaryo viloyatida (121) amalga oshirilgan. VM-19 dasturi juda cheklangan bo'lib, faqat 3 loyiha mavjud, barchasi Qoraqalpog'iston Respublikasida. VM-40 dasturi bo'yicha jami 188 loyiha mavjud bo'lib, Sirdaryo viloyatida (67) va Toshkent shaharida (28) eng ko'p loyiha mavjud. Mahalliy infratuzilma loyihalari (PQ-408) jami 6718 loyihani tashkil etadi. Toshkent viloyati eng ko'p loyiha (990) bilan yetakchilik qiladi, keyingi o'rinlarda Farg'ona viloyati (924) va Qashqadaryo viloyati (723) joylashgan. Jizzax viloyati eng kam loyiha (188) bilan ajralib turadi. Tender faoliyati bo'yicha e'lon qilingan va tugallangan tenderlar soni teng, jami 1460 tadan. Jizzax viloyati (265), Surxondaryo viloyati (140) va Toshkent viloyati (129) eng ko'p tender faoliyati bilan ajralib turadi. Toshkent shahri eng kam e'lon qilingan (37) va tugallangan (37) tenderlarga ega.

Hududiy xususiyatlarga ko'ra, Toshkent viloyati mahalliy infratuzilma loyihalari soni eng ko'p (990) bo'lgan hudud. Bu hududda tender faoliyati sezilarli darajada, 129 ta e'lon qilingan va tugallangan tenderlar mavjud. Farg'ona viloyati mahalliy infratuzilma loyihalari soni yuqori (924) bo'lgan hudud bo'lib, o'rtacha tender faoliyatiga ega, 106 ta e'lon qilingan va tugallangan tenderlar mavjud. Qashqadaryo viloyatida PQ-98 loyihalari (121) va mahalliy infratuzilma loyihalari (723) soni yuqori, tender faoliyati ham sezilarli darajada, 118 ta e'lon qilingan va tugallangan tenderlar mavjud. Jizzax viloyatida VM-40 loyihalari soni yuqori (26) va tender faoliyati ko'p (265 e'lon qilingan va tugallangan), lekin mahalliy infratuzilma loyihalari soni kam (188).

Kam faoliyatli hududlar orasida Toshkent shahar PQ-98 loyihalari soni yuqori (132) bo'lishiga qaramay, tender faoliyati eng kam (37). Qoraqalpog'iston Respublikasida VM-19 loyihalari mavjud (3), lekin umumiy loyiha va tender soni kam.

Xulosa qilib aytganda, hududlar orasida loyihalar va tender faoliyati taqsimotida katta farq bor. Toshkent viloyati va Farg'ona viloyati mahalliy infratuzilma loyihalari bo'yicha yetakchilik qilmoqda, Jizzax viloyati va Surxondaryo viloyati esa tender faoliyati bo'yicha yuqori. VM-19 investitsiya dasturi deyarli barcha hududlarda mavjud emas, faqat Qoraqalpog'iston

Respublikasida. E'lon qilingan va tugallangan tenderlar orasida umumiy muvozanat mavjud bo'lib, bu rejalashtirilgan loyihalarning muvaffaqiyatli yakunlanishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrda PF-5577 sonli "Qurilish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni takomillashtirish qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
2. Maxmudov E.X. "Korxona iqtisodiyoti" O'quv qo'llanma. Toshkent. O'zbekiston. 2004-yil.
3. Davletov I.X. "Qurilish iqtisodiyoti" fanidan ma'ruzalar matni. Toshkent TAQI, 2011 yil.
4. V.U.Yodgorov, D.Ya.Butunov, E.B.Haitovlarning "Qurilishda tanlov savdolari va uni tashkil etish" o'quv qo'llanma. TAQI. 2011.246 s.

MAIN TENDENCIES IN UPBRINGING COOPERATION: FAMILY, COMMUNITY, EDUCATIONAL FACILITIES.

Uzbek State World Languages University, Republic of Uzbekistan.

Associate professor of the Department of pedagogy and psychology,

S.M.Yuldasheva

Annotation

The issues of spiritual and moral education, healthy lifestyle and the formation of spiritual and moral immunity and prevention of threats to them are becoming increasingly important in the development of the individual. This article identifies the content of harmful habits, vices, shortcomings in the upbringing of the individual, analyzes the factors that influence their pedagogical influence in the family and the formation of the spiritual worldview.

Key words: education, spirituality, spiritual threat, family, selfishness, child's personality.

One of the global problems of the XXI century is the issues of personal development including spiritual and moral education in personal development, the formation of a healthy lifestyle and spiritual and moral immunity in families and their protection from spiritual threats. Indeed, on this issue, President Sh.M.Mirziyoyev said, "Bringing up our children as independent-minded, truly patriotic people will never lose its relevance for us."

The first President of Uzbekistan I.A.Karimov also drew public attention to this problem in many of his works, especially "Uzbekistan on the threshold of the XXI century: a threat to security, conditions of stability and guarantees of development" and "High spirituality is an invincible force." Spiritual and moral upbringing of the individual, upbringing the youth in a healthy and harmonious way, strengthening the family that ensures the continuity of generations, increasing its prestige, inculcating in the minds of young people the responsibility to improve a high-spirited, healthy generation is becoming an urgent task for today. Indeed, as mentioned above, the issue of child upbringing, a healthy generation is the main force that determines the future not only of the family, but also of the state, society. A person with high spirituality, on the other hand, has the characteristics of a family man, a patriot and a mature specialist. So let's analyze what is reflected in the content of harmful habits, vices, inaccuracies in the upbringing of children in the family. First of all, it appears in the cases of deviation of his behavior from moral criteria. That is, disrespect, rudeness, laziness appear mental disorders including inhumanity, flippancy, irritability, reluctance and addiction to harmful habits, and these conditions lead to the formation of spiritual and moral depravity in children. This, in turn, creates a process of erosion, cracking in the development of the individual, there is a deviation from the spiritual-moral criteria, and in the

young organism it leads to the collapse of immunity to the fight against any content, including spiritual threats.

Spiritual threats are the most dangerous attacks on the moral consciousness of the individual and society. Spiritual threats, in addition to affecting a person's free life and spiritual world, are considered dangerous by causing negative situations in his family, disrupting a healthy lifestyle. This is a serious pedagogical problem. Undoubtedly, the role and influence of the family in raising the unique spirituality of any nation is incomparable. Because the purest and clearest feelings of a person are formed first of all in the heart of the family. Also, the spiritual criteria and views that determine a person's character, nature and worldview, the first ideas about these relationships are formed in the family environment, from the example of the parents. In the formation of a person's spirituality, and we can not deny that the issue of a healthy generation also plays an important role in the upbringing of children. In this sense, one of the main tasks of reforms in this area is to bring up young people in a healthy and harmonious way, to form in their minds the idea that "a healthy lifestyle is a healthy family, a healthy family is a healthy child, a happy future."

At this point, first of all, there is a need to determine the factors that lead to or are the basis of an unhealthy lifestyle, the pedagogical content of the concept of spiritual threats. Spiritual threats are a set of vices that create negative perceptions, feelings, traits, and qualities in a person's moral consciousness, and are deliberate attacks aimed at destroying a person mentally and morally. From a pedagogical point of view, it is recognized that spiritual threats are a set of factors that negatively affect the social, moral and cultural formation of an individual. A socially, morally, and culturally incorrectly formed person is an unhealthy spouse, an ignorant person. Ignorant people, on the other hand, lead to an unhealthy environment in the family, to the formation of unhealthy families, to the disintegration of families, and thus to the destruction of the spiritual environment in society.

The philosopher Abu Nasr al-Farabi (873-950) analyzed the concept of virtue and ignorance and said, "Virtuous people with human qualities build a virtuous society, and conversely, ignorant people with ignorant vices live in an ignorant life." In this sense, spiritual threats are the vices of spiritual and moral depravity that turn people into ignorant people and promote unhealthy lifestyles. Those who deviate from the rules and norms of society are called "difficult to bring up."

Basically, children with difficult upbringing form a corrupt environment in unhealthy families. It is well known that "difficult to bring up" means resistance to pedagogical influence. It is studied through the phenomenon of deviation in science that upbringing is difficult, the accepted norms and rules are not followed by the pupil. Such deviant behavior is the result of society's or the family's disregard for the child's personality.

Thus, the content of spiritual threats has its own characteristics, and the prevention of threats is carried out by shaping the spiritual outlook of the individual in the family and increasing attention to the factors of a healthy lifestyle. From the above we can draw the following conclusions:

First, the content of spiritual threats is a set of subjective factors that represent the vices of spiritual and moral inferiority in the family; Second, spiritual threats are manifested today, from a pedagogical point of view, in the form of malpractices that promote social, moral and cultural depravity and lead to unhealthy marriage; Third, moral threats are a risk that consists of a set of unhealthy ideas aimed at disrupting the moral consciousness of the individual through the promotion of an unhealthy lifestyle. Spiritual threats have a negative impact on an individual's

morality as a defect of spiritual-moral inferiority. Observations show that spiritual threats today are manifested by the promotion of the following vices: selfishness, impurity, being slave to lust, indulgence, challenging a light-hearted life, addiction, fanaticism, aggression, hunger for wealth, moral depravity, violence, accepting immorality as a culture, indifference, reluctance, negligence.

These vices of spiritual and moral depravity create an unhealthy environment in families, and they enter families "smoothly" through various news, movies, works of culture and art, music, articles and even food. For example, "Selfishness" is a moral defect in which a person "puts his own interests first" in the family and society and strives to live only for himself. This vice, contrary to the social qualities, creates misconceptions and views in the moral consciousness of the individual and leads families to disintegration. That is why selfish people do not have a sense of duty and responsibility. Such people live only by thinking of the present, devoid of the qualities of thinking of tomorrow, fighting for goodness and truth. Lack of duty and responsibility in a person's morality is also a socio-moral defect, and this is one of the defects that lead to the breakdown of the family. The German philosopher Friedrich Hegel (1770-1831) divided the duties and responsibilities of man into four: for himself (to be knowledgeable, virtuous), for his family (providing for the family and raising their children to be educated and moral), for other people (to treat people fairly, ethically, to respect their rights) and for the country (to be in the civil service and to protect his motherland). In this case, a sense of duty and responsibility creates qualities of virtue, family, humanity, and community in the individual's morality as opposed to selfishness, and prevents spiritual threats. Based on the above evidence, we can conclude that the importance of spiritual and moral education in the development of the individual is great and it is important to pay close attention to the formation of the spiritual and moral immunity of the family in order to create a spiritual and moral environment in the family, to protect it from spiritual threats. Given the importance of spiritual and moral education in the development of the individual, it is recommended to pay special attention to a number of factors in the formation of a person's spiritual and moral immunity:

- The first factor is the formation of a person's worldview, character and behavior on the basis of human criteria;
- The second factor is the observance of the criteria of politeness and chastity in the upbringing of the individual and the formation of the most important human qualities and attributes in the morality of the individual;
- The third factor is the development of opportunities to increase the effectiveness of spiritual and moral education of the individual;
- • The fourth factor is the formation of a healthy lifestyle in the family, society, educational institutions and out-of-school educational institutions, orphanages;
- The fifth factor is to pay attention to the content of the qualities of humanism, patriotism, loyalty to national values in the preparation of young people for family life;
- The sixth factor is the implementation of ongoing propaganda work with the family, community, educational institutions, non-governmental non-profit organizations, the media and health workers.

In conclusion, strengthening the spiritual and moral education in the development of the individual can be achieved primarily by paying special attention to the educational process, increasing its national characteristics, the formation of the most important human qualities and attributes in children and the composition of healthy lifestyles.

Reference:

1. Qaxxarova, M., & Absattorov, B. M. (2020). Evolution of views on ethics, ethical criteria and ethical standards. *The Light of Islam*, 2020(1), 110-115.
2. Qaxxarova, M., & Raximshikova, M. (2020). Moral continuity is a social-philosophical, historical phenomenon. *The Light of Islam*, 2020(3), 103-112.

THE MAIN DEVELOPMENT FACTORS OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP OF JIZZAKH REGION.

Arzikulov Otabek Ali o'g'li

Associate Professor, Jizzakh Polytechnic Institute, Uzbekistan

Zoirova Sadoqat Salohiddinovna

Master, Jizzakh Polytechnic Institute, Uzbekistan

Annotation

The article describes the state of development of small business and private entrepreneurship and the factors affecting it, the socio-economic aspects of the development of the sector and the evaluation of structural changes.

Key words: small business, entrepreneurship, statistical analysis, creation coefficient, export potential, statistical methods, statistical evaluation.

Development of the national economy on the basis of free competition in the conditions of the pandemic is one of the most urgent issues of today.

It is known that, although sufficient favorable opportunities and conditions have been created for the development of entrepreneurship in Uzbekistan, its share in the economy is still lower than the level of the developed countries of the world, and there are organizational, economic, legal and social issues that are waiting to be solved in this area. many problems. In today's conditions of increasingly strong competition in the world, it is one of the most important feature to fundamentally increase the competitiveness of our economy, to strengthen support for enterprises that produce products for export, and to comprehensively encourage the participation of farms, small businesses and private enterprises in export activities.

The adoption of the Decree PF-6314 of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 15, 2021 "On measures to further reduce the administrative and tax burden for business entities, and to improve the system of protection of legal interests of business" is the most important , aimed at further strengthening the legal protection of private property, creating favorable conditions for small business and private entrepreneurship and comprehensive support[1].

From this point of view, today in the process of further liberalization and deepening of economic reforms in Uzbekistan, the statistical analysis of the state of development of small business entities, the study and evaluation of its impact on the country's economy are of great importance in making decisions on the development of the sector. Because, in the conditions of the pandemic, the development of small entrepreneurship, the formation of a class of owners, the filling of markets with consumer goods, the creation of a competitive environment, and the elimination of unemployment are among the main priorities for the country. Under these conditions, entrepreneurship, including small entrepreneurship, and ensuring its efficiency is one of the important factors in ensuring employment and increasing income of the population in the regions of our country, increasing export potential, and ensuring stable socio-economic development.

In particular, the President of the Republic of Uzbekistan's February 7, 2017 "Strategy of Actions for the further development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021" also set priority tasks such as ensuring the stability of the national economy and supporting and developing the private sector. was given[2]. In order to ensure the implementation of these priority tasks, comprehensive support of small business and private business entities in the regions of our republic is of great importance in ensuring their stable development.

Especially in the current conditions, the role of small business and private entrepreneurship in the development of the national and regional economy is increasing. This industry occupies a

leading position in filling the domestic market, satisfying the material needs of the population for products and services, and supporting exports[3].

According to statistical analysis, the subjects of Jizzakh region have a significant contribution to the development of the small business sector in our republic. Today, the permanent population of the region is 1 million. There are 410.5 thousand people, in which the number of labor resources is 773.8 thousand people (57.5 percent), the number of economically active population is 600.1 thousand people (42.5 percent), the number of people employed in the economy is 534.0 thousand people (37.8 percent)[4].

Along with the growth of the permanent population in the region, the number of people employed in the economy is also increasing. For example, in 2016, the growth rate of the population employed in the economy in the region was 103.0% compared to the previous year, and this indicator was 99.6% in 2020[5].

Also, the volume of innovative goods, works, and services produced by small enterprises and micro-firms increased dramatically during the analyzed period. In particular, these innovative products in the region amounted to only 55.1 billion soums in 2016, but by 2020, they reached 456.5 billion soums or increased by 8.2 times [6].

According to our analysis, in the studied years, the level of general profitability in small business entities of the region was decreasing[7]. For example, in 2016, the overall rate of profitability of small business entities of the region was 14.9 percent, but it decreased significantly year by year (14.0 percent in 2017, 11.6 percent in 2018 respectively), and in 2020 this percentage the indicator was only 2.8 percent.

1. It is necessary to support and encourage export-oriented production in the field of small business in the region. For this purpose, the development of special "Uzbek foreign trade houses" that can successfully sell the goods and services of small business entities in the foreign market, the implementation of the international system of quality management, increasing the competitiveness of goods and services, the efficiency of providing transport services for exported goods it is necessary to develop improvement measures.

2. It is necessary to develop a clear goal and strategy for the effective organization of innovative development in the field of small business. In this case, it is appropriate to determine the integral indicators of the innovative development of small business entities and determine the forecast indicators in the future.

References

• Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 15, 2021 No. PF-6314 "On measures to further reduce the administrative and tax burden for business entities and improve the system of protection of legal interests of business". National database of legislative information, 16.09.2021, No. 06/21/6314/0876.

• Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No. PF-4947 "On the strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan". Collection of Laws of the Republic of Uzbekistan, 2017, No. 6, Article 70.

• Arzikulov O. Economic-statistical analysis of the regional development of small enterprises and micro-firms in the conditions of accelerated economy //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 11. – C. 92-105.

• Otabek, A., & Oybek, R. (2023). Statistical study of accounting reports in manufacturing enterprises. Academia Science Repository, 4(04), 96-104.

• Ali o'g'li A. O. Statistical study of direct maintenance of small business activities in the regions //EPRA International Journal of Economic and Business Review (JEER). – 2022. – T. 10. – №. 6. – C. 30-33.

• Arzikulov, O. A. (2021). Artificial intelligence to increase the efficiency of small businesses. ISJ Theoretical & Applied Science, 8(100), 412-415.

• Арзикулов О. Статистическая оценка экономической активности малого бизнеса в регионах //Экономика и образование. – 2022. – Т. 23. – №. 1. – С. 187-192.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК СОҲАСИДА КООПЕРАЦИЯ МУНОСАБАТЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Кўчаров Ж.О., ТИТУ и.ф.н, доц.

Аннотация

Мақолада қишлоқ хўжалигида, хусусан мева-сабзавотчилик соҳасида кооперация муносабатларини кенг жорий этишнинг ахамияти баён қилиниб, мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш бўйича кооперациянинг ташкилий-бошқарув тузилмаси бўйича тавсиялар берилаган.

Калит сўзлар. кооперация, мева сабзавотчилик соҳаси, фермер ва деҳқон хўжаликлари, маҳсулотларни сақлаш ва қайта ишлаш, экспорт, маркетинг, ички ва ташқи бозор, шартнома.

Аннотация

В статье описана важность широкого внедрения кооперативных отношений в сельском хозяйстве, особенно в сфере плодоовощеводства, даны рекомендации по организационно-управленческой структуре кооперации по производству, хранению, переработке и реализации плодоовощной продукции.

Ключевые слова. кооперация, плодоовощная отрасль, фермеры и крестьянские хозяйства, хранение и переработка продукции, экспорт, сбыт, внутренний и внешний рынок, контракт.

Annotation

The article describes the importance of widespread implementation of cooperative relations in agriculture, especially in the field of fruit and vegetable growing, and provides recommendations on the organizational and managerial structure of cooperation in the production, storage, processing and sale of fruit and vegetable products.

Key words. cooperation, fruit and vegetable industry, farmers and peasant farms, storage and processing of products, export, sales, domestic and foreign markets, contract.

Маълумки, шахсан Республикамиз Президенти ва ҳукуматимиз томонидан мамлакатимизда мева-сабзавотчилик соҳасини барқарор ривожлантиришга алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Охирги йилларда пахта майдонларини камайитирган ҳолда унинг ўрнига турли интенсив боғ ва токзорлар барпо қилинди, алоҳида мева-сабзавотчиликка ихтисослашган туманлар ташкил этилди. Лекин, ханузгача мева-сабзавотчилик ва узумчиликни ривожлантиришда самарали бозор механизмлари етарли даражада тизимли йўлга қўйилмаганлиги, илмий ёндашувнинг етарли эмаслиги тармоқнинг мавжуд имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаслигига олиб келмоқда. Мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш соҳасидаги ривожланган мамлакатлар тажрибаси таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, кооперация муносабатларини кенг жорий этиш, фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари, томорқа ер эгалари, қайта ишлаш корхоналари ва бошқа хизмат кўрсатувчи корхоналар бирлашиши асосида кооператив хўжаликларини ташкил этиш ҳамда ривожлантириш ҳозирги кун талаби эканлигини исботламоқда.

Шу боис, Республикамиз ҳукумати томонидан бир қатор қарор ва фармонлар қабул қилинди ва уларга кўра мева-сабзавотчилик соҳасида қўшилган қиймат занжирини яратишни рағбатлантириш, сифатли мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва унинг экспорти барқарорлигини таъминлаш, мазкур маҳсулот ишлаб чиқарувчиларининг молиявий имкониятларини кенгайтириш, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида, ихтиёрийлик ва пай асосида иштирок этиш тамойилларида мустақил ҳамда ўзаро боғлиқ қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер, деҳқон хўжаликлари ҳамда томорқа ер эгаларининг кооперациясини ташкил этиш белгиланди.

Таъкидлаш жоизки, ханузгача мева-сабзавотчиликда кооперация тузулмаларини ташкил этиш ва уларнинг фаолият юритиш бўйича етарлича самарали механизм ишлаб

чиқилмаган. Кооперация тузилмаларини ташкил этишда ҳудуддаги барча мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилари мулкчилик ва юридик мақомидан қатъий назар, тўлиқ камраб олиниши юқори самара беради деб ҳисоблаймиз. Айтайлик, катта микдорда, яъни тонналаб маҳсулот ишлаб чиқарувчидан тортиб, бир-неча ўн килограммлаб маҳсулот етиштирувчи томорқа ер эгалари, оддий фуқороларгача ушбу кооперациянинг тўлақонли аъзоси бўлишига ҳар томонлама қулай ташкилий–ҳуқуқий шарт-шароит яратилиши муҳим аҳамиятга эга. Бундай кооперативларни яратилиши ҳудуддаги барча ишлаб чиқарувчиларга қафолатли сотиш каналига эга бўлишига ва сифатли маҳсулотлар етказиб беришга бўлган рағбатларини янада кучайишига олиб келади.

Кооперациянинг асосий аъзолари қаторида фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари, шахсий томорқа ер эгалари, турли мулкчилик шаклларидаги мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ҳамда сақлаш корхоналари, механизация хизматлари ва транспорт хизматлари кўрсатувчи ташкилотлар, шунингдек, бошқа юридик ва жисмоний шахслар бўлиши мумкин.

Кооперациянинг асосий фаолият юритиш мазмуни мева-сабзавот маҳсулотлари микдори, тури, етказиб бериш муддатлари бўйича буюртмаларни шакллантириш, белгиланган тўловларни ўз вақтида амалга ошириш, бозордаги талаб ва таклиф ҳолатига кўра сотиш ҳажмларини аниқлаш, шартномаларни расмийлаштириш ва ўз вақтида бажарилишини мувофиқлаштириш ҳамда кооперация аъзолари ўртасида олинган фойда ва даромадни адолатли тақсимлаб боришдан иборат бўлиши лозим.

Мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш бўйича кооперацияларининг асосий фаолият турлари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

- кооперация учун энг юқори фойда келтирувчи самарали сотиш каналлари, яъни супермаркетлар, ижтимоий соҳа объектлари, улгуржи ва чакана деҳқон бозорлари ва ҳаказолар имкониятини, мева-сабзавот маҳсулотларига бўлган талабни ўрганиш, ички ва ташқи бозорларини маркетинг нуқтаи-назардан таҳлил қилиш;

- кооперация аъзолари учун, яъни фермер, деҳқон хўжаликлари, шахсий томорқа ер эгалари, турли мулкчилик шаклларидаги мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ҳамда сақлаш корхоналари ва бошқаларга иқтисодий мустақиллиги ва ҳуқуқий мақомини сақлаб қолган ҳолда кооперация билан шартнома асосида фаолият юритиши тамойилини таъминлаб бериш;

- кооперацияда ишлаб чиқаришни модернизациялаш, маҳсулотни қайта ишлаш ва сақлашда янги технологияларни жорий этишга имкон берувчи жиҳозларни сотиб олиш ва биргаликда фойдаланиш механизмларини қўллаш;

- кооперация аъзолари ўртасида тузилган шартномаларга мувофиқ ишлаб чиқарилган маҳсулотларни тайёрлаш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш ишларини ўз вақтида, белгиланган микдор ва ҳажмларда етказилиши ҳамда сотилишини таъминлаш;

- ишлаб чиқарилаётган ва қайта ишланаётган мева-сабзавот маҳсулотларини жаҳон стандартларига мос келиши бўйича истиқболли ишларни амалга ошириш натижасида ташқи бозорда қафолатли бозорни топиш, улар билан узоқ муддатли шартномалар тузиш орқали кооперативнинг экспорт салоҳиятини ошириш;

- кооперация аъзоларига, яъни фермер, деҳқон хўжаликлари, шахсий томорқа ер эгалари, турли мулкчилик шаклларидаги мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ҳамда сақлаш корхоналари ва бошқаларга кишлоқ хўжалиги бирлашмалари аъзоларига зарур агроконсалтинг хизматларни кўрсатиш.

Мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш бўйича кооперациянинг ташкилий-бошқарув тузилмаси қуйидагилардан иборат бўлиши мақсадга мувофиқ, яъни унинг таркибида маркетинг ва буюртмаларни шакллантириш бўлинмаси,

таъминот ва хизмат кўрсатиш, консалтинг хизмати кўрсатиш бўлинмаси, молия-ҳисоб хизмати бўлинмаси ва бошқалар.

Маркетинг, шартномалар тузиши ва буюртмаларни амалга ошириш бўлинмасининг вазифалари куйидагилардан иборат бўлади, жумладан, мева-сабзавот маҳсулотларининг ички ва ташқи бозорларини маркетинг таҳлилини амалга ошириш, истеъмолчилар талабини ўрганиш, шу асосда мева-сабзавот маҳсулотлари турлари, ҳажмини аниқлаш, шунингдек, истеъмолчилар томонидан бўладиган буюртмаларни шакллантириш шартномаларни тузиш, тузилган шартномалар асосида буюртмаларни ўз вақтида, керакли миқдор ва сифатларда истеъмолчиларга етказиш билан шуғулланади.

Таъминот ва хизмат кўрсатиш бўлинмаси. Кооператив аъзоларини қишлоқ хўжалиги техникаси, ёқилғи-мойлаш материаллари, ўғит, уруғлар, кўчат ва экинлар, кимёвий ҳимоя воситалари билан таъминлаш, шунингдек, фермер ва деҳқон хўжаликларида агротехника тадбирларини бажаришда механизация ҳамда маҳсулотларни ташишда транспорт ва бошқа зарур хизматларини кўрсатиш каби ишларни олиб боради.

Ахборот-консалтинг хизмати бўлинмаси. Кооператив аъзоларига агротехника бўйича, бухгалтерлик, консалтинг, воситачилик ва бошқа хизматларни кўрсатиш, минерал ўғитлардан, турли биостимуляторлардан фойдаланиш меъёрлари бўйича зарур маслаҳатлар бериш, боғ ва сабзавот экинлари зарарли организмлардан ҳимоя қилишда қўлланиладиган кимёвий воситаларидан тўғри ва самарали ва хавфсиз фойдаланиш бўйича консалтинг хизмати, шунингдек, кооператив аъзоларига юридик хизматларни кўрсатиш билан шуғулланиди.

Молия-ҳисоб марказининг асосий вазифалари истеъмолчилар билан тузилган шартномалар асосида ўзаро ҳисоб-китобларни амалга ошириш, кооперативнинг солиқлардан қарзларини, турли ажратмаларини ўз вақтида тўлаш, кооперативни даромад ва харажатларнинг ҳисоб ва ҳисоботини юритиш, бухгалтерия ҳужжатларини белгиланган стандартлар асосида бўлишини таъминлаш, кооперативнинг қисқа, ўрта ва узоқ муддатли режаларини тузиш ва уни кооператив умумий йиғилиши муҳокамасига кўйиш, кооператив аъзолари олдидаги ҳар олти ойда ва йил якуни бўйича молиявий ҳисобот бериши каби вазифаларни бажаради.

Умуман олганда юқоридаги барча бўлинмалар фаолиятини кооперативнинг ижрочи директори томонидан мувофиқлаштирилади. Айтиш лозимки, кооператив аъзолари томонидан мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш учун зарур бўлган юқори қийматга эга бўлган техника воситалари, ускуна, транспорт воситаларидан, шу жумладан, маҳсулот сақлаш омборларини биргаликда ижарага олиш ва қайтариб бериш асосида хом-ашёни қайта ишлаш йўли билан биргаликда фойдаланишни ташкил этилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Бундан ташқари, логистика тизимини тўғри ташкил этиш орқали мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш занжири энг кам харажат эвазига энг кўп фойда олиш имкониятини яратиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Маҳсулотларини ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш занжиридаги ҳар бўғинда инновацион технологиялардан кенг фойдаланиш, энг аввало, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологиялар, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, маҳаллий ер-иқлим ва экологик шароитларга мослашган қишлоқ хўжалиги экинларининг янги селекция навларини жорий этиш кооперативнинг фаолиятини иқтисодий барқарорлигини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 - 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги “Ўзбекистон республикасида мева-сабзавотчиликни жадал ривожлантиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-5388-сонли Фармони.

4. Мишура Н.А. Кластерная организация экономики: к вопросу об идентификации кластера // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2012. № 43. С. 37–44.

5. www.minesonopomy.uz- Ўзбекистон Республикаси Иқсодиёт вазирлиги сайти.

6. www.agro.uz- Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги сайти.

7. www.lex.uz

BO‘LAJAK PROFESSIONAL TA’LIM O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI.

Axadova Gulnoza Said qizi

Jizzax Politehnika instituti tayanch doktoranti

axadovagulnoza7257@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo‘lajak professional ta’lim o‘qituvchilarini tayyorlashning shakl, metod va vositalari haqida fikr yuritilgan. O‘qitishning samarali usul va vositalaridan foydalanish, ularni to‘g‘ri tanlay olish hamda ta’lim sifatiga ta’sir ko‘rsatuvchi boshqa omillarni ham inobatga olgan holda ta’lim berish va kasbiy kompetentligini rivojlantirish o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: metod, ta’lim metodi, ta’lim usuli, og‘zaki metodlar, ko‘rsatmali metodlar, amaliy metodlar, model, modellash

Аннотация

В данной статье рассматриваются формы, методы и средства подготовки будущих учителей профессионального образования. Изучалось использование эффективных методов и средств обучения, умение правильно их выбирать, а также учет других факторов, влияющих на качество образования, подготовки и развития профессиональной компетентности.

Ключевые слова: метод, метод обучения, устные методы, методы обучения, практические методы, модель, моделирование

Annotation

This article discusses the form, methods and means of training future professional education teachers. The use of effective teaching methods and tools, the ability to choose them correctly, and taking into account other factors affecting the quality of education, training and development of professional competence were studied

Key words: method, educational method, oral methods, instructional methods, practical methods, model, modeling

Mamlakatimizda jahon talablari darajasida ta’lim-tarbiya olishi va kasb-hunar egallash, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar hamda imkoniyatlar mavjud. Yangi sharoitlardan kelib chiqib O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga, ta’lim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta’minlash, ta’limning zamonaviy metodologiyasini yaratish, davlat ta’lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv bo‘yicha takomillashtirish va amaliyotga joriy etishni taqozo etib kelmoqda. Bu haqida Prezident Sh.M.Mirziyoyev quyidagicha ta’kidlaydi: “Barchamiz yaxshi tushunamiz, ta’lim-tarbiya har qaysi davlat va jamiyatning nafaqat bugungi, balki ertangi kunini ham hal qiladigan eng muhim ustuvor masaladir. Shuning uchun mamlakatimizda bu masalaga jiddiy e’tibor qaratilmoqda”[1].

“O‘qituvchi o‘z bilim malakasini oshirish usullarini puxta egallamog‘i, mustaqil ishlashini o‘rganmog‘i lozim” – degan edi A. Jomiy. Mamlakatimizda ilg‘or xorijiy tajribalar asosida

uzluksiz ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlar tayyorlashni nazarda tutuvchi oliy ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqishni ta'minlashga qaratilgan islohotlar natijasida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, talabalar ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi zarur shart-sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. O'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar, ularning ulug'lanishi Sharq mutafakkirlari Yusuf Xos Hojib, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Abdulla Avloniylarning asarlarida o'z ifodasini topgan. Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarni tayyorlash muammolari respublikamiz va chet ellik mutaxassislar tomonidan bir qator adabiyotlarda yoritilgan. Oliy ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirish, o'z-o'zini boshqarish asosida o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish va kasbiy shakllanganlikni tashxislash masalalari M.A.Abdullajonova, O.A.Abdulina, A.A.Akbarov, X.A.Abduraxmanova, S.V.Safonovalarning tadqiqotlarida o'rganilgan. O'qituvchining kasbiy mahoratini tadqiq qilgan pedagog olimlar H.Abdukarimov, N.Azizxo'jayeva, A.Aliyev, Yu.A.Axrorov, A.A.Verbitskiy, R.H.Jo'rayev, B.R.Jo'rayeva, J.G'. Yo'ldoshev, S.M.Markova, G.M.Maxmutova, L.M.Mitina, A.G.Morozov, U.N.Nishonaliyev, M.Ochilov, B.Raximov, N.Saidahmedov, V.A.Slastyonin, O'.Tolipov, A.R.Xodjaboyev, A.A.Xoliqov, N.Shodiyev, O.Haydarova, A.A.Hamidov, F.R.Yuzlikayevlarning ishlarida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik mahorati, ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari, talabalarning dunyoqarashlari, kasbiy va muloqot madaniyatini rivojlantirish yo'llari va usullari, shuningdek, o'qituvchilarni kasbiy tarbiyalash va tayyorlash muammolari tadqiq etilgan.

Ma'lumki, ta'lim metodlari bo'yicha dunyo olimlari tomonidan ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Yosh pedagoglar tomonidan bu jarayon davom ettirilmoqda. Bildirilgan fikr-mulohazalardan ko'rinib turibdiki, O'qitishda ta'limiy metodlarning zamonaviy usullaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ta'lim metodi tushunchasi anchagina murakkabdir. Shu bois pedagogikada uning tobora aniq talqini xususida munozara haligacha davom etmoqda. Biroq bu tushunchaga beriladigan didaktlarning turli ta'riflariga qaramay, ularning nuqtai nazarlarini yaqinlashtiradigan qandaydir umumiylikni ham ta'kidlash mumkin. Ko'pchilik mualliflar ta'lim metodini o'quvchilarning o'quv bilish faoliyatini tashkil etish usuli, deb hisoblashga moyildir. Shu qoidani boshlang'ich nuqta bilib, mazkur tushunchani yanada batafsil ko'rib chiqish va uning ilmiy ta'rifini keltirib o'tamiz.

Metod so'zi yunoncha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir. Metod - eng umumiy ma'noda - maqsadga erishish usuli, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat. Ko'rinadiki, bu o'rinda ham o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va u tashkil etgan o'quvchilarning faol o'quv-bilish faoliyati uyg'unlashadi.

Ta'lim metodlari deyilganda, o'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari yig'indisi tushuniladi. Didaktikada, shuningdek, ta'lim usullari atamasi ham keng qo'llanadi. Ta'lim usuli - ta'lim metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Metodlar bilan usullar munosabati o'zaro bir-biriga bog'langan. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat pedagogik yoki o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi. Xuddi shu metodik usullar turli metodlarda foydalanilgan bo'lishi mumkin. Va aksincha, xuddi shu metod turli o'qituvchilar tomonidan turli usullarda ochib berilishi mumkin.

Ta'lim usuli - o'qitish metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi[2].

Mamlakatimizning ertangi kuni dunyoqarashi zamonaviy, salohiyati yuqori o'qituvchi-murabbiylarga ko'p jihatdan bog'liqligini hammamiz birdek tushunib turibmiz. Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati uning shakligagina emas, balki qo'llanilayotgan metodlar va usullar samaradorligi ham ahamiyatlidir. Ta'lim nazariyasida o'qitish (ta'lim metodlari) muhim rol

o'ynaydi. Ta'lim metodi ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning aniq maqsadga erishishiga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatlarining usuli ekanligini bilamiz. Ta'lim metodlari o'qitish va o'qishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish yo'llari hamda o'quv materialini nazariy va amaliy tomondan yo'naltirish yo'llarini bildiradi va ko'maklashadi. Ta'lim metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish hamda olib borish lozimligini va shu jarayonda o'quvchilar qanday ish harakatlarni bajarishlari shartligini ko'rsatib beradi. Pedagogik ensiklopediyada izohlanishicha, ta'lim metodi o'qituvchi o'quvchining ta'lim mazmunini o'zlashtirishga qaratilgan o'zaro aloqador, ma'lum ketma-ketlikdagi faoliyati tizimidir.

Pedagogikada o'qitish metodlarini tasniflashga yagona yondoshish hozirda mavjud emas. Didaktikada ta'lim metodlarini quydagicha farqlashlar keng tarqalgan: bilimlar manbai bo'yicha S.O.Lordkipanidze, YE.YA.Golant, didaktik maqsadlar bo'yicha B.P.Yesip, bilish faoliyatining saviyasi bo'yicha I.YA. Lerner, M.N.Skatkin, M.I.Maxmutov. Metodlarning binar sxemalari va ularni uch o'lovli farqlash ham mavjud.[3] Ana shu tasniflashlarning har qaysisida afzalliklar hamda kamchiliklar mavjuddir. Ular adabiyotlarda ham kerakli tahlil qilingan. O'qitish metodlarini bilish manbalari bo'yicha tasniflash ancha sodda bo'lib, ular maktab amaliyotida keng qo'llaniladi. Bu belgi yuzasidan metodlar quyidagi uch guruhga ajratiladi: 1. Og'zaki metodlar (bilimlarni so'z orqali ifodalash, suhbat, darslik, ma'lumotnoma va ilmiy adabiyotlar bilan ishlash). 2. Ko'rsatmali metodlar (rasmlar, namoyishlar, kuzatishlar). 3. Amaliy metodlar (mashqlar, laboratoriyadagi amaliy ishlar). Bular ma'lum darajada shartlidir, chunki bu metodlarning hammasi o'zaro bir-biri bilan bog'liq hisoblanib, ularni doim ham aniq chegaralash mumkin emas. Har bir ta'lim metodining o'z vazifalari mavjud. S. G. Shapovalenko metodlarning to'rt jihatini ko'rib chiqadi: mantiqiy-mazmuniy, protsessual va tashkiliy boshqarilishi. Metodlarni tasniflash muammosiga turlicha qarashlar ular haqidagi bilimlar tabaqalanishi va birlashishining tabiiy jarayonini aks ettiradi (Svetlovskaya, Suvorova, Lvov, Mavlonova va boshqalar)[4].

O'qituvchi shaxsini kasbiy tarbiyalashning psixologik va psixofiziologik jihatlari A.A.Bodalev, Ye.M.Ivanova, E.G'oziyev, M.G.Davletshin va boshqalarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. O'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirish muammosi V.Adolf, I.Zimnyaya, A.Karabayeva, N.Kuzmina, N.Muslimov, Sh.Sharipov kabi qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Adabiyotlar tahlili shundan dalolat beradiki, kompetentlik va kompetent yondashuvning mazmuni va ta'riflari, shuningdek, zamonaviy o'qituvchining kasbiy sifatleri keng tadqiq etilgan. Lekin oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini tashxis qilish tizimi, bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion tayyorlash mazmuni, shakl, metod va vositalarining kasbiy kompetentlikni shakllantirishdagi imkoniyatlari yetarli darajada o'rganilmagan. O'qituvchining kasbiy tavsifnomasini tuzish, unga bo'lgan talablarni aniqlash, shaxsni shakllantirishda tarbiyaning maqsad va vazifalari, qoidalari, ta'lim va tarbiya metodlari, uning qadimiy ildizlari (genezisi)ni aniqlashda Sharqning taniqli qomusiy olim va mutafakkirlarining hissalarini kattadir. Buyuk Sharq mutafakkirlari AlXorazmiy, Al-Kindiy, Al-Forobiy, Al-Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Umar Hayyom, Sa'diy Sheroziy, Mirzo Ulug'bek, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Boburlar birinchilardan bo'lib ta'lim metodlarini ilmiy asoslab berishdi. Anglash faoliyatini jadallashtirish, bilimlarni amaliyotda qo'llash, bilimlarning tizimliliigi, ketma-ketligi, mantiqiyliigi, induksiya, tajriba, taqqoslash, kuzatish metodlari shular jumlasidandir. Pedagogika tarixiga oid tadqiqotlarda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning taraqqiyoti quyidagi davrlarga bo'lib o'rganilgan:

- 1) Eng qadimgi davrlardan 1917 yilgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar taraqqiyoti;
- 2) 1917-1990 yillarda pedagogik fikrlar rivojlanishi;

3) Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasidagi tadqiqotlar. Bu davrlashtirishni bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion tayyorlash davrlari genezisi sifatida ham

qabul qilish o‘rinlidir. Bu davrlar uchun o‘qitishning quyidagi usullari xarakterlidir: 1) Savtiya usuli; 2) Jamoa usuli; 3) Jadid usuli; 4) Sinf-dars usuli; 5) Loyihalashtirishga asoslangan, natijalarga kafolatli erishishga yo‘naltirilgan texnologik yondashuv[5]. Mazkur ta‘lim texnologiyalari bir-biridan progressivligi bilan farq qilib, bir-biriga nisbatan yangi, innovatsion texnologiya hisoblanadi, xususan, savtiya usuliga nisbatan jamoa usuli, jamoa usuliga nisbatan jadid usuli innovatsion va h.k.

Ayni paytda, har bir o‘qituvchi faoliyati davomida o‘zining kasbiy qiyofasini takomillashtirib borishini unutib bo‘lmaydi. Bizning yondashuvimizga binoan bugungi kunda professional ta‘lim o‘qituvchilari zamonaviy yondashuvlardan xabardor bo‘lishi kerak. Shu jihatdan bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilari qiyofasida pedagogik, psixologik va estetik malakalilik bo‘rtib turishi kerak. Bu borada quyidagi pedagogik malakalarni egallash maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilari pedagogik vazifani qo‘ya olishi, o‘quv-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil eta olishi kerak;

- imkon qadar har bir o‘quvchi bilan individual ishlash uslubiga ega bo‘lishi shart;

- o‘quv materiallari bilan ishlash ko‘nikmasini egallash bo‘lajak o‘qituvchilar uchun muhim ahamiyatga ega. Bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchisini kasbiy tayyorlash. O‘zbekistonda barpo etilayotgan Uchinchi Renessans jarayonida bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash muhim vazifa hisoblanadi. Buning uchun quyidagilarga ahamiyat berish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini pedagogik qonuniyatlar va texnologiyalar bilan chuqur tanishtirish;

- bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini intellektual va ma‘naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta‘lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo‘lishlari uchun ularda zarur ko‘nikma va bilimlarni shakllantirish;

- dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta‘lim tizimini yo‘lga qo‘yish, darslik va o‘quv qo‘llanmalarini zamon talablari asosida takomillashtirish, ularning yangi avlodini yaratish, o‘quv dasturlari va standartlarini optimallashtirish;

- ta‘lim-tarbiya muassasalarining rahbar xodimlari, pedagog va murabbiylari, professor-o‘qituvchilari va ilm-fan sohalari vakillarining jamiyatimizdagi o‘rni va maqomini oshirish, ularning mashaqqatli mehnatini munosib qadrlash va faoliyat samaradorligiga qarab moddiy rag‘batlantirish;

- pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini «hayot davomida o‘qish» tamoyili asosida takomillashtirib borish;

- ilmiy-tadqiqot va ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish bo‘yicha xususiy sektorning salmog‘ini kengaytirish, hududlarda nodavlat ta‘lim tashkilotlarini tashkil etish orqali raqobat muhitini shakllantirish, ta‘lim sohasida davlatxususiy sheriklikni rivojlantirish;

- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llagan xolda ta‘limni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish, elektron resurslar va masofaviy ta‘limni yanada rivojlantirish, ta‘lim oluvchilar o‘rtasida IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish;

- ilm-fanni iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylantirish, ilmiy tadqiqotlar ko‘lamini kengaytirish, iqtidorli yosh olimlarning innovatsion faoliyatini rag‘batlantirish, mavjud ilmiy tashkilotlar salohiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish[6]. Pedagogik olimlarning fikricha, bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilari quyidagi funksional komponentlarni bilishi kerak: 1 o‘quv materiallarini tayyorlash va taqdim etish; 2 o‘quvchilarni bilim va tarbiya olishga qiziqтира olishi; 3 o‘quvchilar shaxsida uchraydigan kamchiliklarni bartaraf eta olishi; 4 muntazam ravishda o‘quvchilarni kuzatib borishi. Mazkur yondashuv asosida bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi zamon rivojlanish jarayonida bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlashda modellashtirish masalasiga

ahamiyat berish dolzarb bo'lib turibdi. Unga ko'ra, oliy pedagogik ta'lim jarayoni o'ziga xos model ko'rinishiga ega bo'lishi kerak. Chungi modellashtirish to'rt jihatga ega bo'ladi:

- model bu o'quv materiallarini tizimli taqdim etish;
- model muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etib borish;
- model ta'lim oluvchini hamisha ob'ekt sifatida bilish;
- model yangi ma'lumotlarni o'z vaqtida o'quv jarayoniga kiritib borish. Shu jihatdan bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash ishlarini modellashtirib olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bugungi kunda innovatsion axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilishga qiziqish ortib bormoqda. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash, o'quvchilarga o'rganayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topib, mustaqil bajarib-o'rganib, xulosa chiqarish va tahlil qilish imkoniyatlarini beradi. Bunday pedagogik jarayonda o'qituvchi o'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida bilim olishiga texnologiyalarning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor bermog'i lozim. Mazkur mulohazalar albatta bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirishda zamonaviy yondashgan holda o'quvchilarni tayyorlashga o'rgatishda o'z samarasini beradi. Xususan, fanlarini amaliy o'rgatish, muntazam va izchil o'rgatish, namunalar va maxsus mashqlar asosida o'rgatish, turli xatolarning oldini olish va ularni to'g'rilash orqali bajarish kabi o'z ustida ishlovchi amaliy vazifalarni bajarish orqali singdirib borish muhim hisoblanadi. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, barcha o'quv fani dasturidagi mavzularni puxta o'zlashtirilishiga yordam beradigan, mustaqil fikr yuritish, fikrini erkin ifodalash, boshqalar fikrini tinglash, mulohaza yuritish, ulardan eng muhimlarini ajrata olish, o'z fikrini ilgari surish, uni dalillash, umumlashtirish va xulosalashga o'rgatish, o'qituvchining til materialidan foydalanishga qiziqish uyg'otish, unda amalda foydalanish ehtiyojini yuzaga keltirish hozirgi kun talabi sifatida o'rganilmoqda

Pedagogika fanida o'qituvchilarning amaliy tajribasini o'rganish va umumlashtirish asosida ta'lim metodlarini tanlashga o'quv-tarbiya jarayoni kechayotgan shart-sharoitlar va aniq holatlarga bog'liq muayyan yondashuvlar vujudga keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda quyidagi holatlar inobatga olinishi lozim:

- zamonaviy didaktikaning yetakchi g'oyalari, ta'lim, tarbiya va rivojlantirishning umumiy maqsadlari;
- o'rganilayotgan fan mazmuni va metodlari, mavzularining o'ziga xosligi;
- xususiy fanlar metodikasining o'ziga xosligi va umumdidaktik metodlarni saralashga qo'yiluvchi talablarning o'zaro aloqadorligi;
- muayyan dars materialining maqsadi, vazifalari va mazmuni;
- u yoki bu mavzuni o'rganishga ajratilgan vaqt;
- o'quvchilarning yosh xususiyati, bilish imkoniyatlari, darajasi;
- o'quvchilarning darsga tayyorgarlik darajasi;
- o'quv muassasalari, auditoriyalarning moddiy ta'minlanganlik darajasi, jihozlar, ko'rsatmali qurollar, texnik vositalarning mavjudligi;
- o'qituvchining imkoniyatlari, nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarlik darjasi, pedagogik mahorati, shaxsiy sifatleri;

- o'quv muassasalarida fanlararo hamkorlikning o'rnatilganligi. O'qituvchi bu holatlarni inobatga olib, u yoki bu ketma-ketlikda og'zaki, ko'rgazmali yoki amaliy metodlarni, reproduktiv yoki mustaqil ishlarni boshqarish metodlarini nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlarini tanlash borasida aniq yechimlar qabul qiladi. Ta'lim metodlari pedagogning imkoniyatlarini kengaytiradi, vaqtini tejaydi. Mashg'ulot jarayonlarida professor-o'qituvchiga darsni qulay boshqarish imkonini beradi, unga faollik kasb etish bilan bir qatorda ta'limning mazmun-mohiyatini belgilab beradi. Ta'lim motivlari kuchi o'quvchining bilim olish yo'lidagi qiyinchiliklarni yengib o'tishga bo'lgan intilishlari uning davomiyligi bilan belgilanadi. O'qitish jarayoni pedagog, ta'lim oluvchi va o'qitish vositalarining o'zaro ta'siridan iborat bo'lib, hozirgi

zamon axborot texnologiyalari imkoiyatlari o'qitish vositalariga o'qituvchi va ta'lim oluvchi vazifalarining bir qismini yuklash imkonini beradi. Ta'lim metodlari darslarning qulayligini ta'minlaydi. Unda o'quvchining o'quv materiallarini o'zlashtirishi doimiy ketma-ket kuzatishga, nazorat olib borishga, kerak holarda tuzatishlar kiritib borishga imkoniyat yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 28-sentabrdagi 1-Oktabr "Ustoz va murabbiylar" kuni bayrami tabrigidan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 28-sentabrdagi 1-Oktabr "Ustoz va murabbiylar" kuni bayrami tabrigidan.
2. B.X.Xodjayev Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: «Sano-standart» nashriyoti, 2017-yil, 92- 93betlar
3. O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-5-1076-1086> Soat Oybek Erkin o'g'li Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 5 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2022: 5.947 Advanced Sciences Index Factor ASI Factor = 1.7
4. Mavlonova R. va boshq., Pedagogika, T: O'qituvchi 2001y., 469 b
5. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy pedagogik etikasini va faoliyatini takomillashtirish Mamatkulova Nilufar Boyzoq qizi "Экономика и социум" №11(114) 2023 www.iupr.ru
6. O'roqov Sh. Bo'lajak kollej o'qituvchilarida kasbiy-pedagogik kompetentlikni Shakllantirishning ilmiy-metodik jihatlar//SamDU ilmiy tadqiqotlar axborotnomasi. – Samarqand: 2015 4-son. –B.132-135. (13.00.00; №6).

KO'CHMAS MULK OBYEKTLARINI BAHOLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Axmedova Nilufar Shuxratovna

TAQU, "Iqtisodiyot va ko'chmas mulk" kafedrasi dotsent, PhD

Hajiboyeva Kamola Baxtiyor qizi

TAQU, "Iqtisodiyot va ko'chmas mulk" kafedrasi magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada ko'chmas mulk obyektlarini baholashning o'ziga xos xususiyatlari, baholash jarayonida qo'llaniladigan usullar va nazariy asoslar keng yoritiladi. Ko'chmas mulk obyektlarining iqtisodiy, huquqiy, texnik va moliyaviy holatini tahlil qilish jarayonida yuzaga keladigan muhim jihatlar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Tijorat ko'chmas mulki, noturar joy obyektlari, baholash metodologiyasi, bozor qiymati, ko'chmas mulk investisiya, ko'chmas mulkni baholash usullari.

Аннотация

в данной статье широко освещена специфика оценки объектов недвижимости, методы и теоретические основы, используемые в процессе оценки. Изучаются важные аспекты, возникающие в процессе анализа экономического, правового, технического и финансового состояния объектов недвижимости

Ключевые слова: Коммерческая недвижимость, нежилые объекты, методология оценки, рыночная стоимость, инвестиции в недвижимость, методы оценки недвижимости.

Annotation

In this article, the specifics of the assessment of real estate objects, the methods and theoretical foundations used in the assessment process are widely covered. Important aspects arising in the process of analyzing the economic, legal, technical and financial state of real estate objects are studied

Keywords: Commercial real estate, non-residential properties, valuation methodology, market value, real estate investment, real estate valuation methods.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar doirasida ko'chmas mulk bozorini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ko'chmas mulkni baholash iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismidir. Ayniqsa, noturar joy obyektlari (tijorat, sanoat, ijtimoiy ob'ektlar) mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin egallaydi. Baholash jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash nafaqat tijorat sohasidagi investitsiyalarni samarali taqsimlashda, balki davlat nazorati va moliyaviy qarorlar qabul qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'chmas mulk baholash va ko'chmas mulk iqtisodiyoti masalalari Asual A.N., Fedotov M.A., Roslov V.Y., Sherbakova O.N., Mishanov A.I., Lapchenko D.A., Vasilonko S.S., Prorvich V.A., Simionova N.E., Shetinin Y.V., Nanazashvili I.X., Granova I.V., Litovchenko V.A., Ken Makelroy, Solovayev M.M., Bulanova N.A., Grivoskiy S.V., Fridman Djek, Orduy Nikolas, Kim Y.P., Ivanova Y.N., Mirdjalilova D.Sh. va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

Shevchuk D.A. tomonidan chop etilgan "Оценка и управление недвижимостью" asarda ko'chmas mulkni baholashning nazariy va uslubiy asoslari o'rganilgan. Shuningdek o'quv qo'llanmada moliyaviy maqsadda ko'chmas mulkni baholash masalari yoritilgan[1].

Терман L.N.ning "Оценка недвижимости" nomli kitobida bozor munosabatlari, jumladan kredit, sug'urta va lizing operatsiyalarida ko'chmas mulkni baholashning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan [2].

O'zbekistonda ushbu muomalar To'ychiyev N.J., Alimov R.H., Berkinov B.B., Kravchenko A.N., Hodiyeв B.Y., lar tomonidan tayyorlangan "Ko'chmas mulkni baholash" o'quv qo'llanmada ko'chmas mulkni baholashning umumiy masalalari, jumladan baholash asoslari, ko'chmas mulkni baholashda yondashuv usullari, ko'chmas mulk obyektlarining turlarini baholashning o'ziga xos xususiyatlari kabi keng yoritilgan. Shuningdek ko'chmas mulkning baholashning xarajatlarga oid yondashuvning nazariy va uslubiy asoslari alohida bobda yoritilgan [3].

Asual A.N., Akramov M.I., Mirahmedov M.M., Yodgorov V.U.lar tomonidan tayyorlangan "Ko'chmas mulk iqtisodiyoti" nomli darslikda ko'chmas mulkni baholash asoslari va usullari yoritib o'tilgan [4].

Matmurodov F.M. ning "Baholash ishi" o'quv qo'llanmasida mulkni baholashning umumiy masalalari keng yoritilgan, shuningdek ko'chmas mulkni baholashning usullarining ijobiy va uslubiy tomonlari ochib berilgan. Ahamiyatli jihati, ko'chmas mulkni baholashning xarajatlarga oid usulining afzalliklari va kamchiliklari qiyosiy tahlil qilingan. Ko'chmas mulkni baholashning xarajatlarga oid usulining algoritmi chizmalar va sxemalar asosida keng yoritilgan [5].

Yodgorov V.U., Mirdjalilova D.Sh. tomonidan tayyorlangan "Ko'chmas mulkdan foydalanishni tashkil etish va boshqarish." o'quv qo'llanmada ko'chmas mulkni baholashning umumiy masalalari, jumladan baholash asoslari, ko'chmas mulkni baholashda yondashuv usullari, ko'chmas mulk obyektlarining turlarini baholashning o'ziga xos xususiyatlari kabi keng yoritilgan [6].

Tahlil va natijalar

Chet elda ko'chmas mulk obyektlarini baholash nafaqat iqtisodiy taraqqiyot, balki xalqaro investitsiyalarni jalb qilishda ham dolzarb ahamiyatga ega. Xususan, AQSh, Yevropa Ittifoqi va boshqa rivojlangan mamlakatlarda baholashning o'ziga xos xususiyatlari qatorida texnologik taraqqiyot, bozorning raqobatbardoshligi va normativ bazalar mavjud. Masalan, ko'chmas mulk bahosini aniqlash uchun zamonaviy texnologiyalar (masalan, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari va katta ma'lumotlar tahlili) keng qo'llaniladi. Noturar joylar, ayniqsa tijorat va sanoat ob'ektlarini baholash, ko'pincha kelgusidagi moliyaviy oqibatlar va investitsion qarorlar uchun muhim rol o'ynaydi. Chet el tajribasida ko'chmas mulk obyektlarining ekologik ta'siri, barqarorlik ko'rsatkichlari, energiya samaradorligi va atrof-muhitga zarar yetkazmaslik kabi omillar ham

hisobga olinadi. Yevropa Ittifoqida ushbu masalalar «green valuation» (yashil baholash) konsepsiyasi bilan bog'liq. AQShda esa noturar joylarni baholashda soliq imtiyozlari, ijara daromadlari va obyektning bozor qiymati keng o'rganiladi. Ushbu jarayon iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va ko'chmas mulk bozorining rivojlanishiga xizmat qiladi.

O'zbekistonda ko'chmas mulk obyektlarini baholash jarayoni davlat iqtisodiy siyosatining bir qismi sifatida katta ahamiyatga ega. Ko'chmas mulkni to'g'ri baholash investitsiya jalb qilish, bozor iqtisodiyotini rivojlantirish va shaharsozlik loyihalarini rejalashtirishda zarurdir. So'nggi yillarda respublikada ko'plab tijorat va sanoat infratuzilmalarining qurilishi ko'chmas mulk bozorini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Noturar joy obyektlarini baholash ko'pincha iqtisodiy islohotlar va davlat tomonidan ko'chmas mulk bozorini tartibga solish jarayonlarida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda bu jarayonni tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biri "Ko'chmas mulkni baholash to'g'risida"gi qonundir. Ushbu qonunga ko'ra, baholovchi tashkilotlar davlat tomonidan litsenziyalanadi va ularning faoliyati qat'iy nazorat ostida bo'ladi.

Mazkur O'zbekiston Respublikasining Yagona milliy baholash standarti O'zbekiston Respublikasining "Baholash faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 28 fevraldagi 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"da amalga oshirishga yuzasidan ko'riladigan chora tadbirlar ijrosi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 24 martdagi "Davlat aktivlarini boshqarish agentligi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ–101-son Qarori [7], xalqaro baholash standartlari tamoyillari asosida ishlab chiqilgan bo'lib, O'zbekiston Respublikasidagi baholash faoliyatini normativ jihatdan tartibga solinishini hamda baholash tartibi va baholash ekspertizasiga qo'yiladigan talabalarni belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan 2018 yilning 1 iyunida imzolangan "Baholash xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3764-sonli Qarorida respublikada baholash faoliyatini tartibga soluvchi mustahkam huquqiy baza shakllantirilganligi, baholash xizmatlari bozorini rivojlantirish, amalga oshiriladigan baholash ishlarining natijalari va xolisligi uchun javobgarlikni oshirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar qilinganligi hamda bugungi kunda baholash xizmatlari bozorida malaka sertifikatiga ega mingga yaqin baholovchilar mehnat qiluvchi ikki yuzdan ortiq baholovchi tashkilotlar faoliyat yuritayotganligi keltirib o'tilgan. Shu bilan birga, bir qator muammo va kamchiliklar professional baholash xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishga hamda baholovchi tashkilotlarga bo'lgan ishonchni oshirishga to'sqinlik qilayotgan muammolar keltirib o'tilgan [8].

Shu bilan birga, yil boshida ijara haqining 20 foizdan ortiq pasayishi bir vaqtning o'zida poytaxtning uchta hududida qayd etilgan: Bu hududlar Olmazorda tumanida foiz ko'rsatkichi-26 foizni tashkil etsa, Shayxontohurda-24 foiz va Bektemir tumanida-22 foizni tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Iyun oyida ko'chmas mulk bozorida noturar joy ko'chmas mulklarning narxining o'sish sur'ati sekinlashgan. Agar may oyida 1 kvadrat/metr uchun uy-joy o'rtacha narxining oshishi 2,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, iyun oyida "ikkilamchi uy-joy" narxi atigi 0,8 foizga oshgan. Joriy davrni o'tgan yilning shu davri bilan solishtirganda, ikkilamchi ko'chmas mulkning o'rtacha narxi 22 foizdan oshgan. Namangan 34,9 foiz, Toshkent viloyatlarida 29,4 foiz va Toshkent shahrida 30,4 foiz uy-joy narxining sezilarli o'sishi qayd etilgan [9]. O'z navbatida, yuqorida keltirilgan xolatlar bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

Xulosa. Mazkur maqolada ko'chmas mulk obyektlarini baholash jarayonining o'ziga xos xususiyatlari keng ko'lamda o'rganildi. Ko'chmas mulk baholashning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati, ayniqsa, noturar joy obyektlari, tijorat va sanoat obyektlari bahosi mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi ta'kidlandi. Baholashning daromad, xarajat va bozor taqqoslash usullari har biri turli xil ko'chmas mulk turlari uchun mos keladigan usullar sifatida ko'rib chiqildi. Shuningdek, baholash jarayonida obyektlarning jismoniy holati, joylashuvi, huquqiy maqomi va bozor sharoitlari kabi omillar katta ahamiyatga ega ekani qayd etildi. Maqola natijasida ko'chmas mulk obyektlarini baholashning nafaqat investitsiya qarorlarini qabul qilishda, balki moliyaviy risklarni boshqarish, davlat siyosatini shakllantirish va bozorni rivojlantirishda muhim vosita ekanligi ko'rsatildi. Shu bilan birga,

mamlakatimizda baholash jarayonlarini takomillashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish zaruriyati mavjudligi alohida ta'kidlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shevchuk D.A. “Оценка и управление недвижимостью собственностью” - ростов н/д: Фенекс, 2007-155.(2)с
2. Tepman L.N.ning “Оценка недвижимости”-Юнити-Дана, 2005-464 с
3. To'ychiyev N.J., Alimov R.H., Berkinov B.B., Kravchenko A.N., Hodiyeв B.Y., tarixi ostida “Ko'chmas mulkni baholash” Toshkent; “Fan” 2005 y. 2316
4. A.N., Akramov M.I., Mirahmedov M.M., Yodgorov V.U. “Ko'chmas mulk iqtisodiyoti”- T; “Alisher Navoiy MK”, 2011y.
5. Matmurodov F.M. “Baholash ishi” O'quv qo'llanma-T “Fan va texnologiya” nashroyoti, 2012, 132b
6. Yodgorov V.U., Mirdjalilova D.Sh. tomonidan tayyorlangan “Ko'chmas mulkdan foydalanishni tashkil etish va boshqarish.” O'quv qo'llanma-T; “Cho'lpon” nashriyoti 2014
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 24 martdagi “Davlat aktivlarini boshqarish agentligi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida” PQ-101-son Qarori
8. www.lex.uz O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 iyundagi “Baholash xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3764-sonli Qarori
9. Анализ рынка недвижимости Узбекистана за III квартал 2023. Manba: <https://investi.uz/analiz-rynka-nedvizhimosti-uzbekistana-q3-2023/>

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАР ЖАРАЁНИДА КЎППАРТИЯВИЙЛИК ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ТАКОМИЛИ

Бакиров Отабек Бўранович

Жиззах Самбхрам университети НТМ доценти

Аннотация

Ушбу мақолада мамлакатимизда сиёсий партияларнинг ўрни, ижтимоий гуруҳлар, қатламлар манфаатлари, ваколатларини жамиятнинг сиёсий тизимида ифода этиш йўли билан давлат билан жамият ўртасидаги боғловчилик ва воситачилик функцияларини бажариши кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: Янги Ўзбекистон, сайлов тизими, референдум, сайлов ҳуқуқи, халқ, давлат, жамият.

Аннотация

В данной статье показана роль политических партий в нашей стране, роль социальных групп, слоев интересов, их способность выражать свою власть в политической системе общества.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, избирательная система, референдум, избирательное право, народ, государство, общество.

Annotation

In this article considered the role of political parties in our country, the role of social groups, layers of interests, their ability to express their power in the political system of society.

Keywords: New Uzbekistan, electoral system, referendum, suffrage, people, state, society.

Президент Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг йигирма тўққиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқида бугун жаҳон миқёсида юртимиз ҳақида сўз кетганда “Янги Ўзбекистон” ибораси тилга олинаётгани, бу кейинги йилларда тараққиётнинг мутлақо янги босқичига кадам қўйганимиз, эришаётган залворли ютуқларимизнинг эътирофи эканини алоҳида таъкидлади. Дарҳақиқат, кейинги вақтларда мамлакатимизда барча соҳаларда амалга оширилаётган янги босқичдаги ислоҳотлар ўз меваларини бера бошлаб, Ўзбекистонда янги бир уйғониш – Учинчи Ренессанс даврига пойдевор яратилмоқда. Мазкур янгиланишлар давлат бошқаруви тизимининг самадорлигини оширишга қаратилгани билан ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Яқин истиқболдаги инновацион тараққиётимизнинг дастуриламали бўлган Ҳаракатлар

стратегиясининг биринчи йўналиши ҳам айнан давлат бошқаруви тизими ва жамият қурилиши соҳасидаги ислохотларга бағишлангани бежиз эмас. Янги Ўзбекистонда демократик давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халққа хизмат қилиши керак”, деган юксак ғояга асосланган ҳолда амалга оширилмоқда. Бу борада ҳозирга қадар қилинган сабъ-ҳаракатларни таҳлил этсак, қуйидаги муҳим жиҳатларни кўриш мумкин. **Халқ билан мулоқот қилиш, инсонлар дарди, муаммоларини самарали, тезкор ҳал қилишнинг сифат ва мазмун жиҳатдан мутлақо янги тизими яратилди.** Олиб борилган ишлар самараси ўлароқ, давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштиришнинг устувор вазифалари бўйича бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, йиллар давомида тўпланиб қолган муаммоларни ечиш, соҳани тўлақонли тартибга солиш амалга оширилмоқда. Қолаверса мамлакатимизда сиёсий партияларнинг ўрни, электорат манфаатларини ўзлари қондириши лозим бўлган ижтимоий қатламлар ваколатларини сиёсий тизимда ифода этишдир. Партиялар турли ижтимоий гуруҳлар, қатламлар манфаатларининг ваколатларини жамиятнинг сиёсий тизимида ифода этиш йўли билан давлат билан жамият ўртасидаги боғловчилик ва воситачилик функцияларини бажаради, шу билан бир вақтда улар жамиятнинг яхлитлиги ва бир бутунлигини таъминлайди.

Ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий принципларидан энг муҳими давлат ҳокимияти органларининг умумхалқ сайловлари асосида шакллантирилиши ҳамда фуқароларнинг давлат ва жамият ишларида бевосита, ёки ўзлари томонидан сайлаб қўйилган вакиллари орқали иштирок этиши ҳисобланади. Бунда энг аввало, жамият билан давлат ўртасида ўзига хос “кўприк” вазифасини ўтовчи ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим институтларидан бири бўлган – сиёсий партиялар асосий рол ўйнайди.

Сиёсий партия – бу қарашлар, манфаатлар ва мақсадлар муштараклиги асосида тузилган, давлат ҳокимияти органларини шакллантиришда жамият муайян қисмининг сиёсий иродасини рўёбга чиқаришга интилувчи ҳамда ўз вакиллари орқали давлат ва жамоат ишларини идора этишда қатнашувчи фуқароларнинг кўнгилли бирлашмасидир. Сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайдилар ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар. Экспертларнинг фикрига кўра, сиёсий партия – бу сиёсий амбицияга эга бўлган шахслар томонидан тузилган ва бошқариладиган ҳамда умумий мафкура асосида бирлашган тармоқдир. Сиёсий партиялар энг аввало, ўз электорати манфаатларидан, сиёсий мафкураси ва позициясидан келиб чиқиб, сиёсий қарорлар қабул қилиш жараёнларига етарлича таъсир ўтказишлари ҳамда ўзининг вакиллари орқали давлатнинг марказий ва маҳаллий ижроия органлари устидан жамоатчилик назоратини ўрнатишда қатнашишлари лозим.

Сиёсий партияларнинг ғарб ва шарқ талқини

Дунё сиёсий тарихидан аёнки, замонавий типдаги сиёсий партиялар айнан ғарбда, демократик бошқарув тизимига ўтган мамлакатларда шаклланган. Уларнинг асосий вазифалари сифатида давлат бошқарувида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатини таъминлаш; ўз электорати ҳамда бутун жамият манфаатларини илгари суриш; давлат ва жамият тараққиётига қаратилган муқобил лойиҳа (дастур)лар ишлаб чиқиш каби кўплаб функцияларни бажариб келади.

Немис сиёсатшуноси Клаус фон Бейме сиёсий партияларнинг устувор функциялари сифатида қуйидагиларни эътироф этади: ўз мақсадини аниқлаш, мафкурасини ишлаб чиқиш, ҳаракат дастури ва йўналишини белгилаш; жамоатчилик манфаатларини бирлаштириш ва илгари суриш; фуқароларни социализация ва мобилизациясини ташкиллаштириш; мамлакат бошқарув элитаси ва ҳукумат таркибини шакллантириш. Айнан шунинг учун ҳам сиёсий партиялар ижтимоий тараққиётнинг турли йўллари ва стратегияларини ишлаб чиқиш орқали социумнинг интеграциялашувини таъминлаб беради. Агарда ғарб ва шарқ давлатларида сиёсий партияларнинг шаклланиши, ривож ва

умуман жамият сиёсий тафаккурини қиёсий таҳлил қиладиган бўлсак, бир қанча фаркли жиҳатларга гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бу энг аввало, ўша жамият турмуш-тарзи, демократик қадриятларга муносабати, менталитети, борин-ки, сиёсий тафаккурига боғлиқдир. Мазкур жараён энг аввало сайлов жараёнларида кўзга ёққол ташланади.

1 Расм Ғарб ва Шарқ мамлакатлари сайловолди кампанияларининг қиёсий таҳлили

Юқоридаги жадвалдан ҳам кўриниб турибдики, ривожланган ғарб мамлакатлари сиёсий тизими ва сайловолди кампанияларида энг аввало сиёсий мафкура устуворлик қилади. Яъни, партиянинг ғояси, мафкураси, жамият ва давлатни янгилаш бўйича ўзига хос дастурига катта аҳамият берилади. Электорат ҳам энг аввало муқобил дастурлар учун овоз беради. Шунинг учун кўпчилик ғарб давлатларида пропорционал сайлов тизими амал қилади. Кейинги позицияларда эса, сиёсий партия ва номзоднинг шахсий жиҳатларига эътибор қаратилади. Аксарият шарқ давлатлари сайлов жараёнида эса шахснинг ўрни ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Номзоднинг кимлиги, унинг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни, мавқеи, керак бўлса харизмаси сайловчиларни қизиқтирадиган энг бирламчи омиллардандир. Мазкур ҳолатда эса, сиёсий мафкура охириги поғонадан жой олади. Бунинг энг аввало шарқ жамиятларида патерналистик тафаккурнинг утуворлиги билан изоҳлашимиз мумкин.

Айнан сайловолди жараёнлари, сиёсий партияларнинг парламентдаги иштироки ва уларнинг доимий фаолиятидаги рақобати шу индикаторларга асосланади. Сиёсий жараёнлар субъекти ҳисобланган электорат, сиёсий партиялар, давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳам мазкур тизим асосида шаклланган ва фаолият олиб боради. Мазкур қиёсий таҳлилдан кўриниб турибдики, ғарб билан шарқ жамиятлари сиёсий тафаккурида, ижтимоий-сиёсий тизимида тафовутлар жуда ҳам кўп. Буларни илмий жиҳатдан ўрганиш ва таҳлил қилиб бориш долзарб масала бўлиб қолмоқда.

Шу ўринда, ривожланган демократик мамлакатларда кенг тарқалган муҳим институт – сиёсий дискурсга ҳам эътибор қаратиб ўтиш лозим. Айнан жамиятда бугунги кун учун долзарб бўлиб турган ижтимоий-сиёсий ва социал-иқтисодий муаммоларни (масалаларни) муҳокама қилишда партиялар ўртасида доимий равишда олиб бориладиган сиёсий дискурсларнинг аҳамияти катта. Сиёсий дискурс – бу энг аввало сиёсий партиялар (шу жумладан фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари) ўртасида коммуникатив мулоқотни ташкил қилиб берадиган сиёсий жараёндир. Дискурслар ўз навбатида сиёсий етакчилар орқали бошқариладиган ва тегишли аудитория учун қўлланиладиган ҳамда ўзининг махсус тилига эга бўлган сиёсий воситадир.

Сиёсий дискурс сайлов кампанияси даврида партиялар томонидан мамлакат ички ва ташқи сиёсатини муҳокама қилишда, жамият ва давлат ҳаётига тааллуқли муҳим масалалар юзасидан баҳс-мунозарага киришувида ҳамда ижтимоий-сиёсий жараёнларни таҳлил

қилишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Сиёсий партияларнинг ўзаро сиёсий дискуссияга киришишида оммавий ахборот ва коммуникация воситаларининг ўрни катта. Ривожланган демократик мамлакатлар тажрибасида нафақат сайловолди кампанияси даврида, балки мунтазам равишда долзарб ижтимоий-сиёсий масалалар юзасидан теле-дебатлар, брифинг ва пресс-конференциялар ўтказиб келинади.

Сиёсий дискурснинг асосий мақсади – мавжуд ҳолатни оддийгина таснифлаш эмас балки, бу ўз ғоя ва фикрларига электоратни ишонтириш, ижобий имидж яратиш ва аудиторияда мотивацияни уйғотишга қаратилади. Шунинг асосида сиёсий дискуссиялар презентатив: ўз ғоя ва дастурларини тақдирот қилиш, конструктив: амалдаги ҳукуматга (ёки ҳокимиятдаги партияга) нисбатан ўз позициясини билдириши, яъни муқобил ғоя ва дастурларни илгари суриш, конфронтатив: амалдаги ҳукуматга (ёки ҳокимиятдаги партияга) нисбатан муҳолифат шаклида фаолият олиб бориш каби кўринишларда намоён бўлади. Шундан келиб чиқиб, давлат бошқарувини демократлаштириш, жамиятда қонун устиворлигига эришиш ва мамлакатда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали таъминлашда сиёсий партияларнинг ўз нуқтаи назари шаклланиши, давлат ва жамият тараққиётига қаратилган муқобил дарстурларни илгари сура олиш қобилиятига эга бўлиши, сайловлар давомида ўз сиёсий рақиблари (бошқа сиёсий партиялар) билан мазмунли мунозарага кириша олиши, бир сўз билан айтганда, мамлакат сиёсий тизимида кўппартиявийлик ва партияларaro рақобатни шакллантириш муҳим вазифалардан биридир.

Бугунги кунда, Ўзбекистонда тўтта сиёсий партия расман руйхатдан ўтган ҳолда фаолият олиб бормоқда, булар: Ўзбекистон Халқ демократик партияси; “Адолат” социал-демократик партияси, “Миллий тикланиш” демократик партияси ва Ўзбекистон Либерал-демократик партияси.

Расм 2. “Сиёсий дискурс” шакллари: сиёсий жараёнларни қиёсий таҳлил қилиш асосида шакллантирилган.

Ўзбекистонда сиёсий партиялар

Ўзбекистон Халқ демократик партияси (ЎзХДП) – 1991 йилда Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг ташкил қилинган биринчи сиёсий партия. Мазкур

партияни кўп жиҳатдан собиқ коммунистик партиянинг меросхўри сифатида ҳам эътироф этадилар. ЎзХДП 1991 йил 1 ноябрда расман рўйхатга олинган. Расмий маълумотларга караганда бугунги кунда партиянинг аъзолари сони 425 минга яқин. Жойларда партиянинг 11 мингдан ортиқ бошланғич партия ташкилотлари фаолият олиб боради. ЎзХДП марказий кенгаши раиси – Улуғбек Иноятов. Партия уставига унинг асосий мақсади – давлат ҳокимиятининг вакиллик органларида давлат ва жамият томонидан манзилли ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий қўллаб-қувватлашга эҳтиёжманд аҳоли қатламлари манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат эканлиги белгилаб қўйилган. Партиянинг матбуот органи – “Ўзбекистон овози” ва “Голос Узбекистана” газеталари.

“Адолат” социал-демократик партияси – 1995 йил 18 февралда ташкил топган. Бугунги кунда 135 минг аъзоси бор. Республика ҳудудларида 3 минга яқин бошланғич партия ташкилотларига эга. Партия сиёсий кенгашининг раиси – Робаҳон Маҳмудова. Матбуот органи – “Адолат” ижтимоий-сиёсий газетаси. Партия уставига белгиланган асосий мақсади – ҳуқуқий-демократик давлат, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган кучли адолатли фуқаролик жамиятини барпо этиш ҳамда Ўзбекистон ҳудудида яшаётган барча миллат ва элатларнинг умумий манфаатларига мос келадиган, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, бирдамлиги, конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланган маънавий жипслашган жамиятни шакллантиришда фаол иштирок этиш дея белгиланган.

“Миллий тикланиш” демократик партияси – 2008 йил 20 июнда Миллий тикланиш ва Фидокорлар партияларининг бирлашуви асосида шаклланган. Партиянинг аъзолари сони 190 минга яқин. “Миллий тикланиш” партияси марказий кенгаши раиси – Алишер Қодиров. Партия уставига мувофиқ асосий мақсади – Ўзбекистон Республикаси фуқароларида миллий ўзликни англашнинг ўсиши, миллий ғурур, ватанга садоқат ва муҳаббат туйғусини шакллантириш ҳамда мустақамлаш учун қулай шароитлар яратиш эканлиги таъкидланади. Сиёсий партиянинг матбуот органи – “Миллий тикланиш” газетаси.

Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партияси (ЎзЛидеп) – 2003 йилнинг 15 ноябрида тузилган. Партия ўзининг асосий мақсади сифатида – тадбиркорлар, ишбилармонлар ва фермерларнинг янада кенгроқ фаолият юритишлари учун янги имкониятлар яратиш, уларнинг истиқболини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан асослаб бериш, жамиятнинг мазкур қатлами манфаатларини ҳимоялаш ва эртанги кунини таъминлаш экани қайд этилади. ЎзЛидепнинг аъзолари сони 252 минг нафарни ташкил этади. Партия сиёсий кенгаши раиси – Актам Хаитов. Матбуот органи – “XXI asr” ижтимоий-сиёсий газетаси.

Бугунги кунда, мазкур сиёсий партиялар Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳамда вилоят, туман ва шаҳар вакиллик органларида ўз депутатлик мандантларига эга.

Фойдаланган адабиётлар

1. Ўзбекистон республикаси Конституцияси “Ўзбекистон”. Тошкент-2023 йил
2. Ш.М.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
3. Ш.М.Мирзиёев. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курамиз. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
4. Ш.М.Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон маънафатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йилигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
5. Ш.М.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
6. Ш.М.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри. - Тошкент: Ўзбекистон, 2022.

ASOSIY VOSITALARNI TURKUMLANISHI VA BAHOLASH TARTIBI

O‘.Baytanov

Jizzax politexnika instituti

Iqtisodiyot va menejment kafedrası o‘qituvchisi

M.Xudoyberdiyeva

Kibersport fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada asosiy vositalarni nima uchun turkumlanishi, asosiy vositalarni qanday mezonlar bo‘yicha turga bo‘linishi, hamda baholash tartibi qandayligi, asosiy vositalarni qiymatlari va asosiy vositalarning taxminiý foydali hayoti haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Asosiy vositalar, asosiy vositalarni turkumlanishi, asosiy vositalarni baholash tartibi, asosiy vositalarni turlari, asosiy vositalarni boshlang‘ich qiymati, asosiy vositalarni qayta hisoblash.

Аннотация

В данной статье рассмотрено, почему классифицируются основные средства, по каким критериям основные средства делятся на виды и каков порядок оценки, стоимости основных средств и расчетные сроки полезного использования основных средств.

Ключевые слова: Основные средства, классификация основных средств, порядок оценки основных средств, виды основных средств, первоначальная стоимость основных средств, пересчет основных средств.

Annotation

This article discusses why fixed assets are classified, what criteria are used to classify fixed assets, and what is the evaluation procedure, fixed asset values, and estimated useful lives of fixed assets.

Key words: Fixed assets, classification of fixed assets, procedure of valuation of fixed assets, types of fixed assets, initial value of fixed assets, recalculation of fixed assets.

5-sonli Buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS) da asosiy vositalarga quyidagicha ta’rif berilgan:

“Asosiy vositalar - korxona tomonidan uzoq muddat davomida faoliyatni yuritishda mahsulotda ishlab chiqarish ishlarini bajarish va xizmatlarni ko‘rsatish jarayonida yoxud ma’muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlar”.

Asosiy vositalar tarkibiga quyidagi mezonlarga javob beradigan moddiy aktivlar kiritiladi.

- a) 1 yildan ortiq xizmati muddati.
- b) Bir-birlik (to‘plam) uchun qiymati O‘zbekiston Respublikasida (xarid paytida) belgilangan eng kam oylik ish haqqini haqqi miqdorining 50 barobaridan ortiq bo‘lgan buyumlar.
- c) Ijaraga berilishi mumkin bo‘lgan aktivlar.

Asosiy vositalar ma’lum tasniflash mezonlari bo‘yicha guruhlanadi. Ular quyidagicha:

1. Binolar.
2. Inshootlar.
3. Uzatish qurilmalari.
4. Mashina va uskunalari.
5. Kompyuter texnikasi va qurilmalari.
6. Transport vositalar va instrumentlar.
7. Ishlab chiqarish uskunalari va aksesuarlari.
8. Xo‘jalik inventarlari.
9. Ishchi va mahsuldor hayvonlar .
10. Ko‘p yillik o‘simliklar.
11. Yerdan obodonlashtirish uchun kapital xarajatlar .

12. Boshqa asosiy vositalar.

Binolar, inshootlar va o'zgatgish moslamalariga quyidagilar kiradi:

ishlab chiqarish, ma'muriy, ijtimoiy-maishiy, uy joy binolari (inventar obyekt bo'lib har bir xususiy xo'jalik ahamiyatiga ega alohida turuvshi bino va qurilma hisoblanadi). Bino va qurilmalar tarkibiga normal ekspluatatsiya uchun lozim bo'lgan barcha kommunikatsiyalar kiradi (isitish, yoritish, ventilyatsiya, suv va gaz bilan ta'minlash, ichki telefonlar va kompyuter tarmoqlari, lift, yong'in va qo'riqlash tizimlari).

Vazifasi mehnat predmeti o'zgarishi bilan bog'liq bo'lmagan u yoki boshqa texnik vazifalarini bajarish yo'li bilan ishlab chiqarish jarayonini amalga oshurish yoki turli noishlab chiqarish vazifalarini amalga oshirish uchun kerakli sharoitlarni tashkillashtirish bo'lgan injener-qurilish obyektlariga tegishli inshootlar (avtomobil yo'llan, ko'priklar, estakadalar, suv omborlari, neft va gaz quduqlari, shaxtalar va boshqalar).

Uzatish moslamalari energiya va axborotlari uzatish uskunalari, bunga elektr uzatish tizimlari, issiqlik o'tkazgichlar, turli vazifali quvur o'tkazgichlar, radiotele liniyalari, aloqa kabel liniyalari, aloqa tizimining ixtisoslashgan inshootlari va boshqalar.

Mashina va uskunalari bu-kuch mashinalari va uskunalari - atom reaktorlari, qozonxonalar, bug' dvigatellari, turbinalar, kuch transformatorlari, ichki yonish dvigatellari va boshqalar, ishchi mashinalar va uskunalari mehnat vositalariga mexanik, termik, kimyoviy yoki boshqa texnologik jihatdan ta'sir ko'rsatish uchun mo'ljallangan dastgohlar, apparatlar, agregatlar, o'lchash va sozlash asboblari, qurilmalar hamda laboratoriya uskunalari - tarozilar, dozatorlar, manomentlar, termostatlar, nozimlik nazorati uchun uskunalari, signalizatsiyalar, ilmiy-tadqiqot laboratoriyalari, seysmik stantsiya apparaturalari va boshqalar, boshqa mashinalar va uskunalari telefon stansiyalar uskunalari hamda oldingi guruhlarda hisobga olinmagan boshqa mashina va uskunalari.

Mebel va ofis asbob-uskunalari ishlab chiqarish va ma'muriy foydalanish uchun mo'ljallangan mebel va anjomlar (stollar, javonlar, mebel to'plamlari, kreslolar, temir sandiqlar va hokazolar), shuningdek ofis asbob-uskunalari (telefaks apparatlari, qog'oz kesuvchi mashinalar va boshqalar).

Kompyuter uskunalari va hisoblash texnikalari ma'lumotlarni o'zgartirish va saqlashga mo'ljallangan uskunalari (kompyuterlar, printerlar, skanerlar, modemlar va boshqa kompyuter uskunalari, shuningdek hisoblash texnikasi).

Transport vositalari odamlar va yuklarni tashish uchun mo'ljallangan harakatlanuvchi vositalari temir yo'l, suv, avtomobil, havo, ishlab chiqarish va kommunal transportining harakatdagi tarkibi.

Ish hayvonlari va mahsuldor mollar ishchi kuchi sifatida foydalaniladigan mollar otlar, ho'kizlar, tuyalar, eshaklar va boshqa ish hayvonlari (ot-arava transporti sifatida foydalaniladigan hayvonlarni hisobga olganda), shuningdek, mahsulot beradigan (tug'ilgan nasl, sut, jun va boshqalar) qoramollar, buqalar, nasldor biyalar (ishchi hayvonlardan tashqari), sovliq qo'ylar va hokazo.

Ko'p yillik o'sumliklar ko'kalamzorlashtiruvchi, manzaraviy meva-rezavor daraxtlar va o'simliklar, butalar va boshqalar.

Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalarni obodonlashtirish uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha ijaraga olingan mulkni obodonlashtirish bilan bog'liq kapital xarajatlar (shu jumladan, asosiy vositalar obyektlarni rekonstruksiya qilish va zamonaviylashtirish bo'yicha xarajatlar).

Boshqa asosiy vositalar yuqorida keltirilgan guruhlariga sanab o'tilmagan asosiy vositalar masalan kutubxona fondi.

Ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etish xususiyatiga ko'ra harakatdagi va harakatsiz (zaxirada yoki konservatsiyada bo'lish) asosiy vositalar, maqsadiga ko'ra ishlab chiqarish va noishlab chiqarish (uy va kommunal va ijtimoiy-madaniy obyektlarning asosiy vositalari) mavjud.

Ishlab chiqarish asosiy fondiga quyidagilar kiradi: ishlab chiqarish maqsadida bino va inshootlar uzatuvchi qurilmalari dastgoh va mashinalar asbob-uskunalari transport vositalari

kompyuter texnikasi asboblari va ishlab chiqarish va xo'jalik inventarlar, ularni ishlab chiqarish jarayonida mahsulotlarda va ishlab chiqarish uchun bevosita ishtirok etadi.

Noishlab chiqarish asosiy vositalari korxona mehnat jamoasining a'zolarining ijtimoiy va maishiy xizmatlari uchun mo'ljallangan asosiy vositalardir. Bularga korxonaning balanslar ro'yxatga olingan turar-joy binolari, maishiy xizmatda obyektlari, ijtimoiy va madaniy obyektlar kiradi. Ishlab chiqarish va noishlab chiqarish asosiy vositalarini quyidagicha ajratish mumkin:

a) amaldagi (foydalanishdagi).

b) faoliyat ko'rsatilmayotgan (uch oydan ortiq muddatini konservatsiya qilingan).

v) zaxirada bo'lgan.

Asosiy vositalarni baholash. O'zbekiston Respublikasida BHMS № 5 da asosiy vositalar boshlang'ich qiymati bo'yicha hisobga olinadi.

Boshlang'ich qiymat – bu aktivlarni sotib olish, qurish, ishlab chiqarish va boshqa yo'llar bilan kelib tushgan vaqtida shakllangan qiymati. Ushbu qiymat o'z ichiga aktivlarni sotib olishga, qurishga va ishlab chiqarishga ketgan xarajatlarni oladi. Bepul kelib tushgan aktivlarning boshlang'ich qiymati komissiya tomonidan ekspert yo'li bilan topiladi. Shu jumladan to'langan va qoplanmaydigan soliqlar (yig'imlar), shuningdek aktivni undan maqsadga muvofiq foydalanish uchun ishchi holatiga keltirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan yetkazib berish va montaj qilish, o'rnatish, ishga tushirish va istalgan boshqa xarajatlar.

Asosiy vositalarni qayta baholash- asosiy vositalarini tiklash qiymatini hozirgi bozor narxlarini darajasida moslashish maqsadida ularni vaqti-vaqti bilan aniqlash foydalanish sharoitlarning o'zgarishiga qarab tashqi omillar xususan inflyatsiyaning ta'siri asosiy vositalarini qayta tiklanishi va qayta tiklash qiymatiga ega bo'lishi mumkin.

Joriy qiymat — ma'lum sanadagi amal qilayotgan bozor narxlari bo'yicha asosiy vositalarning qiymati yoki xabardor qilingan, bitimni amalga oshirishni xohlovchi, mustaqil taraflar o'rtasida bitimni amalga oshirishda aktivni sotib olish yoki majburiyatlarni bajarish uchun yetarli bo'lgan summa.

Qoldiq (balans) qiymat — jamlangan amortizatsiya summasini chegirgan holda asosiy vositalarning boshlang'ich (tiklash) qiymati.

Tugatish qiymati — asosiy vositalarning chiqib ketishi bo'yicha kutilayotgan xarajatlarni chegirgan holda kutilayotgan foydali xizmat muddati oxirida asosiy vositalarni tugatish chog'ida olinadigan aktivlarning kutilayotgan summasi.

Asosiy vositalarning taxminiy foydali hayoti yillar davomida foydalanayotgan obyekt ishlash muddati. Bu ko'rsatkichni hisoblashda buxgalter quyidagi ma'lumotlarni hisobga olish kerak: 1) bunday aktivlar bilan to'langan boyliklar; 2) obyektiv joriy holatda; 3) uskunalarni ta'minlash va texnik xizmat ko'rsatish masalalari; 4) texnologiya va ishlab chiqarishning joriy holati; 5) mahalliy obu-havo sharoitlari.

Xulosa.

Asosiy vositalarni hisobga olish, rejalashtirishni to'g'ri tashkil qilishning muhim sharti ularni ilmiy jihatdan turkumlash va baholash hisoblanadi. Asosiy vositalar ishlab chiqarish jarayonida qatnashishiga qarab ishlab chiqarishning asosiy vositalariga va ishlab chiqarishga taalluqli bo'lmagan obyektlarga bo'linadi. Asosiy vositalar dastlabki qiymati bo'yicha hisobga olinadi. Asosiy vositalarning hisob qiymati deganda, ularni hisobotda va balansda aks ettiriladigan, yani balans qiymati tushuniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.A.Xasanov, A.A.Xoshimov, A.B.Muxametov , A.A.Abduvohidov; - T.: "Iqtisodiyot dunyosi", 2021 992 b.

2.Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chukurlashtirish yo'lida. - T. O'zbekiston, 1995.

3. Qodirxonov S.B. Sanoat korxonalarida buxgalteriya hisobi. -T.: O'qituvchi, 1993.

4.Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>

- 5.Umarova M., Ahmadjonov K., Eshboyev U. Buxgalteriya hisobi. -T.: 1999.
- 6.Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
- 7.Yuldashev S.Sh. Buxgalteriya hisobining chuqurlashtirilgan moduli. T.: 1998.
- 8.Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
- 9.Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>
- 10.Джаббарова Ю.А. «Основные тенденции на рынке книжной продукции в Республике Узбекистан.» журнал том 3 номер 5 ст 36-40.

MAMLAKATIMIZDA KICHIK VA O'RTA BIZNES SUBYEKTLARINING QO'LLAB -QUVVATLANISHI

**Bayzakova Dilbar Fayziyevna, Habibullayev Abdulaziz Bahrom o'g'li
Jizzax politexnika instituti**

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar orqali iqtisodiyotning barqaror o'sishi, kichik va o'rta biznesning o'rnini, mamlakatimizda uni rivojlantirish uchun yaratilayotgan yangi imkoniyatlar va davlat tomonidan qo'llab quvvatlanishi bayon etilgan

Kalit so'zlar: Tadbirkorlik, kichik biznes, o'rta biznes, tadbirkorlik, iqtisodiy islohotlar, oilaviy tadbirkorlik, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, aholi bandligi.

Аннотация

В данной статье рассматриваются стабильный рост экономики, экономические реформы, роль и место малого и среднего бизнеса, новые возможности, созданные для развития малого и среднего бизнеса в Узбекистане, поддержка малого и среднего бизнеса государством.

Ключевые слова: предпринимательство, малый бизнес, средний бизнес, экономические реформы, семейное предпринимательство, макроэкономические показатели, занятость населения.

Annotation

This article describes the sustainable of the economy through economic reforms in Uzbekistan, the role of small and medium-sized business, new opportunities created for its development in our country, and state support.

Key words: Entrepreneurship, small business, medium business, economic reforms, family business, macroeconomic indicators, population employment

Tadbirkorlik subyektlariga nisbatan asbob-uskunalar va butlovchi buyumlar yetkazib berish bo'yicha import shartnomalari yuzasidan muddati o'tgan debitor qarzdorlik uchun, agarda mazkur buyumlarni yetkazib berish muddati ularning texnik xususiyatlari va o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda 180 kundan ortiq bo'lsa, moliyaviy jazo choralari qo'llanilmasligi belgilandi.

Tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratish, xususiyl sektorning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish choralari ko'rildi.

Umuman olganda mamlakatimizda tadbirkorlikni, ayniqsa kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, ularning faoliyatida kelib chiqayotgan muammo va to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha kompleks choralar ko'rilmogda. Natijada o'tgan bir yilda 55 mingdan ortiq biznes uchun mo'ljallangan binolar barpo etildi, pul aylanmasini 1 million dollardan oshirgan tadbirkorlar soni 5 mingga ko'payib, 26 mingtani tashkil etdi, eksport qiluvchi korxonalar soni 7,5 mingga yetib, jami eksport hajmi 30 foizga ko'paydi.

Tadbirkorlar hayotida qanday ijobiy o'zgarishlarga erishildi? Umuman, birgalikdagi olib borilgan ishlar mamlakatimiz iqtisodiyotiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatdi?

Birinchidan, ta'kidlash kerakki, biznes subyektlari mikro, kichik, o'rta va yirik toifalarga bo'lindi va ularning har biri bilan alohida yondashuvlar asosida ishlash tizimi yo'lga qo'yildi.

Shuningdek, tuman va shaharlar ham 5 ta toifaga ajratildi, 60 ta tumanga alohida soliq, kredit va moliyaviy yordam tartiblari joriy qilindi. Natijada bu tumanlardagi tadbirkorlar o'tgan olti oyda qariyb 1 trillion so'mlik imtiyozlardan foydalandi. Buning hisobidan 20 ta tumandagi tadbirkorlarning daromadi o'tgan yilga nisbatan 1,5-2 barobar oshdi.⁸

Samarasiz soliq mexanizmlarini qo'llash oqibatida vujudga kelgan soliq qarzdorligidan voz kechganimiz qisobidan biznes ixtiyorida 2 trillion so'm qoldi.

Ikkinchidan, kredit berishda aylanmadagi tovarlar, eksport shartnomalari, akkreditivlar va kelgusi tushumlardan ham garov ta'minoti sifatida foydalanish tizimi yaratildi. Bu imkoniyatdan foydalangan tadbirkorlarimizga 1 milliard dollar kreditlar berildi.

Shuningdek, mikro-moliya tashkilotlarini ochish tartibini oson qildik. Buning natijasida mamlakatimizda banklarga muqobil kreditlar bozori paydo bo'ldi. Natijada so'nggi bir yilda bunday tashkilotlar soni 1,5 barobar, ular ajratgan kredit miqdori esa 3 barobar oshdi. Bir yilda nobank tashkilotlar 3 trillion so'm kredit bergan.

Biz bojxona hududida qayta ishlash tizimini soddalashtirdik. Natijada ushbu bojxona rejimidan foydalanuvchi tadbirkorlar soni 2 barobar ko'paydi. Misol uchun, bir yil ichida ushbu imkoniyat orqali 455 million dollarlik maqsulot eksport qilindi. Shu tariqa 110 million dollarlik qo'shilgan qiymat yaratildi⁹.

Uchinchidan, ilgari yangi tadbirkorlar uchun "kirish qiyin bo'lgan" 119 ta faoliyat bo'yicha litsenziya va ruxsatnomalar bekor qilindi yoki xabardor qilish shakliga o'tkazildi. Mamlakatimiz hududida birgina yuklarni avtomobilda tashish faoliyati bo'yicha litsenziyalarni bekor qilish hisobidan yuk tashish hajmi 1,5 barobar oshdi va hk.

Ta'kidlash lozimki, 2023 yilning olti oyida tekshirishlar o'tgan yilning mos davriga nisbatan 40 foiz yoki 104 mingga 64 mingga kamaygan. Ya'ni, tadbirkorlarimiz to'g'ri ishlash "soyada" ishlashdan ko'ra afzal ekanini tushunib etmoqda. Shuning uchun ham soliq hisobotlarini topshirish va kameral tekshirish natijalari bo'yicha moliyaviy jarimalar qo'llash bekor qilindi.

Berilgan imtiyozlardan foydalanib, bir yilda 155 ta korxonaning yillik aylanmasi 100 million dollardan oshdi. Kiritilgan yillik xorijiy sarmoyalar qajmi esa ilk bor 10 milliard dollarga yetdi. Bo'lib o'tgan ochiq muloqotlardan keyin so'nggi ikki yilda korxonalarimiz tomonidan 25 milliard dollarlik mahsulotlar eksport qilindi va avval import qilingan 10 milliard dollarlik mahsulotni o'zimizda ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi.

2023 yil 12 iyun kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kambag'allikni qisqartirishda tadbirkorlik subyektlari bilan o'zaro manfaatli hamkorlik o'rnatishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni e'lon qilindi.

Mazkur huquqiy hujjatga asosan, mamlakatimizda "20 ming tadbirkor — 500 ming malakali mutaxassis" dasturi amalga oshiriladi. 2023-2024 yillarda dasturni amalga oshirish uchun jami 1 milliard AQSh dollari miqdorida kredit ajratiladi. Bunda dasturga kiritilgan tadbirkorlik subyektlarining loyihalarini moliyalashtirish uchun 2023 yilda Tiklanish va taraqqiyot

⁸ Tadbirkorlik rivojini yanada yuksak bosqichga ko'tarish — ustuvor vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi. Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023 yil 18 avgustda tadbirkorlar bilan o'tkazgan Ochiq Muloqoti

⁹ Tadbirkorlik rivojini yanada yuksak bosqichga ko'tarish — ustuvor vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi. Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023 yil 18 avgustda tadbirkorlar bilan o'tkazgan Ochiq Muloqoti

jamg'armasidan tijorat banklariga 100 million AQSh dollari ekvivalentida kredit liniyasi ochiladi¹⁰.

Shu o'rinda soliq va bojxona ma'muriyatchiligini soddalashtirish borasida belgilangan ustuvor vazifalarga ham alohida e'tibor qaratib o'tish lozim. Belgilab qo'yildiki, qo'shilgan qiymat solig'i summasi o'rnini qoplash (qaytarish), shuningdek, barcha soliq turlari bo'yicha mavjud ortiqcha to'lov summasini qaytarish bir kun muddatda tezlashtirilgan tartibda amalga oshiriladi. Shu bilan birga, tovarlar importida va tovarlar yoki xizmatlar realizatsiyasida to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i summalarini bojxona va soliq organlarining hisob tizimlarida o'zaro hisobga olish imkoniyati beriladi. Eng e'tiborlisi, bojxona nazoratini amalga oshirishda "yashil yo'lak" qoidalarini amal qiladi.

Ko'rilayotgan ushbu chora-tadbirlar hududlarning yo'l-transport, elektr, aloqa va turizm infratuzilmasini yaxshilash hamda kichik va o'rta shaharlarni rivojlantirish, mahallalarni sanoatlashtirish, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish va rivojlantirishga xizmat qilishi bilan birga, aholining bandligi hamda doimiy daromad manbaiga ega bo'lishida ham muhim omildir. Bu zanjirning bir butun bo'lishi iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Iqtisodiy o'sish, o'z navbatida, farovonlik olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, hamjihatlikda amalga oshirilayotgan islohotlar mavjud qiyinchiliklarga qaramay o'z samarasini berib kelayapti. Kichik va o'rta biznes, xususiyl tadbirkorlikning rivojlanishi yangi ish o'rinlarini tashkil qilish, fuqarolarning daromadlari va farovon yashashini ta'minlashga alohida hissa qo'shmoqda. Mazkur jarayonlarning muvaffaqiyati va yuqori samarali bo'lishida davlatimiz rahbari tomonidan belgilab berilgan islohotlar strategiyasining aniq va izchil amalga oshirilganligi mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda.

2023 yil 1 oktyabrdan boshlab «Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash» kompleks dasturi amalga oshiriladi. Biznesni rivojlantirish banki Dasturni amalga oshirish va takomillashtirib borish bo'yicha asosiy tayanch bank etib belgilanmoqda. Dastur [tuzilmasi va vazifalari](#) quyida keltirilgan.

2023-2026 yillarda Dasturni amalga oshirish uchun:

- davlat mablag'lari hisobidan – 6 mlrd so'm;
- xalqaro moliya institutlari mablag'lari hisobidan – \$1,2 mlrd yo'naltiriladi¹¹.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash yo'nalishida 4 ta instrumentlar qo'zda tutilmoqda:

- tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish yoki kengaytirish uchun 2 yilgacha imtiyozli davr bilan 7 yilgacha muddatga hamda aylanma mablag'lar uchun revolver tarzda 3 yilgacha muddatga yillik Markaziy bank asosiy stavkasidan 4 foizlik punkt yuqori stavkada 1,5 mlrd so'mgacha kreditlar ajratish va (yoki) asosiy vositalarni sotib olish uchun lizing berish. Bunda, 100 mln so'mgacha kreditlarni garovsiz, 150 mln so'mgacha kreditlarni garov talabi 50% gacha pasaytirilgan holda ajratish imkoniyati nazarda tutiladi;

- qiymati 1,5 mlrd so'mgacha bo'lgan asosiy vositalarni 7 yilgacha bo'lib-bo'lib to'lash sharti bilan qarzga berish;

- 24 oydan ortiq, faoliyat yuritayotgan va oxirgi 12 oyda aylanma mablag'lari miqdori 1 mlrd so'mdan 10 milliard so'mgacha bo'lgan hamda kamida 10 nafar kishini doimiy ish bilan ta'minlagan kichik tadbirkorlik sub'yektlarining yangi loyihalariga va mavjud ishlab chiqarishni kengaytirishga oid loyihalariga bo'sh turgan davlat mulki ob'yektlari va yer maydonlari, asbob-uskunalar, bino-inshootlar va boshqa ko'rinishdagi moddiy aktivlar bilan 20% gacha, biroq 1 mlrd so'mdan ortiq bo'lmagan qiymatda ulushdor bo'lib kirish;

- innovatsion ishlanmalarni tijoratlashtirish, yuqori texnologiyali startap loyihalariga davlat ilmiy dasturlari doirasida 2 mlrd so'mgacha grant mablag'larini ajratish.

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kambag'allikni qisqartirishda tadbirkorlik subyektlari bilan o'zaro manfaatli hamkorlik o'rnatishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni.PF-93 sonli 12.06.2023 yil.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 20.01.2024 yildagi 37-son

Shuningdek, ishtirokchilarga:

- litsenziya, ruxsatnoma va sertifikatlar olish masalalari, bojxona va soliq ma'muriyatchiligi, eksport va import operatsiyalari, shartnomalarni rasmiylashtirish;
- davlat xaridlarida ishtirok etish, shuningdek, yer uchastkalari va bino-inshootlarni sotib olish yoki ijaraga olish va loyihalashtirish;
- tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaldagi imtiyoz va preferensiyalar, mavjud boshqa yengilliklar va imkoniyatlar bo'yicha ma'lumot va maslahatlar berish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 20.01.2024 yildagi 37-son
2. Tadbirkorlik rivojini yanada yuksak bosqichga ko'tarish - ustuvor vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi. Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023 yil 18 avgustda tadbirkorlar bilan o'tkazgan Ochiq Muloqoti.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kambag'allikni qisqartirishda tadbirkorlik subyektlari bilan o'zaro manfaatli hamkorlik o'rnatishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni. PF-93 sonli 12.06.2023 yil.
4. Umirova, G. Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda innovatsiyalarning tutgan o'rni va ro'li // Qo'qon universiteti xabarnomasi. – 2022. – T. 5. – C. 64-66.
5. Umirova, G. (2022). Mamlakatimizdagi monopoliyaga qarshi kurashishning raqobat muhitini shakllantirish. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(1), 288-290.
6. Агабемян Р. Л., Баяндурян Г. Л. Институциональная экономика. Бизнес и занятость; Магистр - Москва, 2013. - 464 с.
7. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
8. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>
9. Джаббарова Ю.А. «Основные тенденции на рынке книжной продукции в Республике Узбекистан.» журнал том 3 номер 5 ст 36-40.
10. Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). Развитие управления экономической компетентностью промышленных предприятий в регионах. Журнал универсальных научных исследований, 2(4), 418-425.

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI TALABLARI ASOSIDA TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNING HISOBINI TASHKIL ETISH METODOLOGIYASI

Bobobekov Baxrom Qaxxarovich

Sambhram universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, uning talablari va maqsadlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, tovar-moddiy zaxiralarning hisobini tashkil etishning huquqiy asoslari, asosiy vazifalari va ushbu jarayonni yanada yaxshilashga qaratilgan chora tadbirlar aks etgan.

Kalit so'zlar: Mulkchilik, milliy standart, investor, sub'ekt, moliyaviy hisobot, kapital, daromad, xarajatlar, Товар-моддий захиралар, investitsiya, moddiy aktivlar.

Аннотация

В этой статье рассматриваются международные стандарты финансовой отчетности, ее требования и цели. В нем также отражены правовые основы организации учета товарно-материальных ценностей, основные задачи и меры, направленные на дальнейшее совершенствование этого процесса.

Ключевые слова: собственность, национальный стандарт, инвестор, организация, финансовая отчетность, капитал, доходы, расходы, запасы, инвестиции, материальные активы.

Annotation

This article reflects on the international standards of financial reporting, its requirements and goals. Also, the legal basis for organizing the accounting of commodity and material reserves, the main tasks and measures aimed at further improving this process are reflected.

Keywords: ownership, national standard, investor, subject, Financial Reporting, capital, income, expenses, commodity-material reserves, investment, material assets.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va iqtisodiy o‘shishning yuqori sur‘atlarini saqlab qolish, jumladan, milliy valyuta va ichki bozordagi narx darajasining barqaror bo‘lishini ta’minlash - eng muhim ustivor vazifamizdir”. Shuningdek, xo‘jalik subyektlarini yanada rivojlantirish masalalari 2017-2021- yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan ustivor yo‘nalishlarda ham alohida belgilab berilgan.

Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri jalb etilishi, erkin iqtisodiy zonalarning tashkil etilishi va faoliyat yuritishi buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tashkil qilishni zarurat qilib qo‘ymoqda. Hozirgi vaqtda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari xo‘jalik subyektlar tomonidan tashqi foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan buxgalteriya axborotini tayyorlashda tobora keng foydalanilmoqda. Bu holat axborotni sifatini oshirish, kapital qiymatini pasaytirish, kapital bozoriga kirishni osonlashtirish kabi bir qator sabablar bilan izohlanadi. Ma’lumki, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini bilmasdan turib ushbu standartlarga o‘tib bo‘lmaydi.

Bugungi kunda, buxgalteriya hisobining xalqaro standarti sifatida ikkita etalon: Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari – MHXS (International Financial Reporting Standards – IFRS) hamda AQShning Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan qoidalari – BHUQ (Generally Accepted Accounting Principles – GAAP) tan olingan.

Jahon fond bozorlarida listingdan o‘tish uchun taqdim qilinadigan moliyaviy hisobot aynan shu ikki standart talablari asosida tayyorlanadi va taqdim etiladi. Bunda shuni e’tiborga olish lozimki, AQSh fond bozori listingiga kirish uchun GAAP (BHUQ) talablari, qolgan fond birjalari uchun esa MHXS talablari asosida moliyaviy hisobot taqdim etiladi.

AQShning Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan qoidalarida “standart” so‘zi mavjud emas. Lekin yuqoridagi standartlarga berilgan ta’riflarga muvofiq, GAAPni buxgalteriya hisobining xalqaro standarti sifatida qarashimiz mumkin. Ko‘pgina xorijiy olimlar tomonidan ham GAAP xalqaro standart sifatida tan olinadi. Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti hisoblangan GAAP yaratilishida Ingliz-sakson buxgalteriya hisobi qoidalari katta manba bo‘lib xizmat qilgan. Shu bilan birga, uning nazariy asoslarini ishlab chiqishda mamlakatning, nafaqat buxgalteriya hisobi bilan bevosita shug‘ullanuvchi olimlari, balki barcha iqtisodiy yo‘nalishda faoliyat yurituvchi mashhur olimlar o‘z hissalarini qo‘shishgan. Lekin GAAPning rivojlanishida qanchalik ko‘p omillar o‘z izini qoldirmasin, u pozitivizm ta’siri doirasida shakllandi (pozitivizm-fanning rolini faktlar va hodisalarni yozib borishdangina iborat deb cheklab qo‘yadi, ularning mohiyatini tushuntirib berishdan bosh tortadi, u asosan amaliyot va tajribaga tayanadi). Ishonch bilan aytilish mumkinki, GAAP AQSh iqtisodiyotining ellik yillik amaliy tajribasining mevasidir.

Mulkchilik va tarmoq shaklidan qat’iy nazar, barcha xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda moliyaviy hisobotlarini milliy standartlardan xalqaro standartlar asosida tuzish muhim hisoblanib, xalqaro standartlar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlarni xorijiy investorlar tomonidan tanishish

imkoniyatiga ega bo'lishi va o'zining sarmoyasini kiritish bo'yicha engilliklar tug'diradi. Buxgalteriya hisobi ma'lum bir xo'jalik yurituvchi sub'ekt to'g'risida moliyaviy ma'lumotlarni aniqlash, qayta ishlash va moliyaviy hisobot shaklida faoliyat yurituvchi sub'ektning moliyaviy holatiga qiziquvchi foydalanuvchilarga ma'lumotni yetkazib berishni amalga oshiradigan axborot tizimdir. Buxgalteriyaning maqsadi – turli foydalanuvchilarni ma'lumotga bo'lgan ehtiyojini, ushbu ma'lumotni olish uchun eng kam sarf-xarajatlar bilan qondirishdir. O'z-o'zidan ma'lumki qarorlarni qabul qilish uchun axborot tizimdan foydalanish natijasida olinishi mumkin bo'lgan iqtisodiy naflar ushbu tizimga ketgan xarajatlardan ustun bo'lishi lozim. Demak, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari predmeti bo'lib, xalqaro standartlar asosida pul ifodasida aks ettiriladigan xo'jalik mablag'lari, shu mablag'lar manbalari, ularning xo'jalik faoliyati va moliyaviy natijalari bo'lib hisoblanadi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda moddiy va nomoddiy aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromad va xarajatlar, foyda va zararlar hamda ularning harakati bilan bog'liq bo'lgan xo'jalik, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining ob'ektlari hisoblanadi.

Aktivlar - avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida olingan va korxona tomonidan nazorat qilinadigan, ularni foydalanishdan kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.

Majburiyatlar – bu avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida paydo bo'lgan korxonaning joriy qarzi, ushbu qarzlar qaytarilishi natijasida korxonaning iqtisodiy nafni o'z ichiga olgan resurslarni kamayishiga olib keladi.

Xususiy kapital – bu barcha majburiyatlarni ayrgandan keyin korxonaning aktivlardagi bo'lgan ulushi.

Foyda - bu xo'jalik sub'ektiga ta'sir etadigan asosiy va asosiy bo'lmagan faoliyat, hodisalar sharoitlar natijasida kapitalning ko'payishi bo'lib, xususiy kapitalga to'lanadigan kapital bundan mustasnodir.

Zararlar – bu asosiy faoliyat va barcha xo'jalik muomalalari, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo'lib, harajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

Foyda faoliyat natijalarini o'lchashda yoki boshqa ko'rsatkichlarni, ya'ni investitsiyani olib kelgan foydasi, bir aktsiyaga to'g'ri keladigan foyda kabilarni asosi sifatida foydalanadi.

Foydani o'lchash bilan bevosita bog'liq elementlar – bu daromadlar va xarajatlardir.

Daromadlar – bu aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi, ammo aktsiyador kapitalga ta'sischi tomonidan to'lanadigan badallar bundan mustasnodir.

Xarajatlar - bu aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy naflarni kamayishi, ammo aktsiyador kapitalni ta'sischi orasida taqsimlanishi bundan mustasnodir.

Tovar-moddiy zaxiralar - keyinchalik sotish maqsadida normal faoliyat yuritish jarayonida tutib turiladigan va ishlab chiqarish jarayonida mavjud bo'lgan, shuningdek mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida yoxud ma'muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish uchun foydalaniladigan moddiy aktivlardir.

Tovar-moddiy zahiralarga xizmat qilish muddati bir yildan ortiq bo'lmagan yoki bir operatsion tashkil mobaynida foydalaniladigan mol-mulklar, jumladan, qurilish – ta'mirlash materiallari, oziq-ovqat mahsulotlari, yoqilg'i va yonilg'ilar, ozuqa va em-hashak, tara (idish)lar, qishloq xo'jalik mahsulotlari va ishlab chiqarish buyumlari, o'stiruvdagi va boquvdagi chorva mollari, o'quv, ilmiy va boshqa maqsadlar uchun materiallar hamda laboratoriya sinovida bo'lgan, uzoq vaqt foydalaniladigan materiallar, shartnoma asosida bajariladigan ilmiy-kurs ishi ishlari uchun maxsus asbob- uskunalar va boshqalar qiradi.

Tovar-moddiy zaxiralar - keyinchalik sotish maqsadida normal faoliyat yuritish jarayonida tutib turiladigan va ishlab chiqarish jarayonida mavjud bo'lgan, shuningdek mahsulot ishlab

chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida yoxud ma'muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish uchun foydalaniladigan moddiy aktivlardir.

Tovar-moddiy zahiralarga xizmat qilish muddati bir yildan ortiq bo'lmagan yoki bir operatsion tashkil mobaynida foydalaniladigan mol-mulklar, jumladan, qurilish – ta'mirlash materiallari, oziq-ovqat mahsulotlari, yoqilg'i va yonilg'ilar, ozuqa va em- hashak, tara (idish)lar, qishloq xo'jalik mahsulotlari va ishlab chiqarish buyumlari, o'stiruvdagi va boquvdagi chorva mollari, o'quv, ilmiy va boshqa maqsadlar uchun materiallar hamda laboratoriya sinovida bo'lgan, uzoq vaqt foydalaniladigan materiallar, shartnoma asosida bajariladigan ilmiy-kurs ishi ishlari uchun maxsus asbob- uskunalar va boshqalar qiradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, umuman byudjet tashkilotlari hisob tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar talablaridan kelib chiqib tovar moddiy zahiralari hisobini yanada yaxshilashda quyidagilarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.02.2020 yildagi PQ-4611-son qarori
2. «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sondli farmoni
3. Mehmonov S., D.Ubaydullayev. Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi. Darslik. T: Sano-Standart 2013 yil.
4. Mehmonov S.U Byudjet hisobi. O'quv qo'llanma. T: Fan va texnologiya 2012.
5. Ostanaqulov M. Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi. O'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009.
6. Ostanaqulov M. Byudjet hisobi. Darslik. T.: "TALQIN", 2008.
7. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
8. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>
9. Джаббарова Ю.А. «Основные тенденции на рынке книжной продукции в Республике Узбекистан.» журнал том 3 номер 5 ст 36-40.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI MEXANIZMI.

Sh.R.Bobobekov

Jizzax Sambhram universiteti o'qituvchisi

e-mail: sh.r.bobobekov16@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada axborot texnologiyalari sohasida yuqori malakali, kompetentli pedagogni tarbiyalash, doimiy o'z-o'zini takomillashtirish va butun pedagogik faoliyati davomida uzluksiz bilim olish, mos o'quv materiallari va uni taqdim etish uchun tegishli axborot texnologiyalari vositasini tanlash, resurslarni yaratish, o'quv jarayonini takomillashtirish va ta'lim masalalarini hal qilish uchun o'quv jarayonida bulutli texnologiyalarini qo'llash haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: bulutli hisoblash, bulitli texnologiya, tarmoq xizmatlari, axborot texnologiyalari, akademik mobillik, kompetentlik.

Annotation

In this article, training of a highly qualified and competent pedagogue in the field of information technologies, continuous self-improvement and continuous learning throughout the entire pedagogical activity, selection of appropriate educational material and appropriate information technology tools for its presentation, creation of resources, training the use of cloud

technologies in the educational process to improve the process and solve educational issues is discussed.

Keywords: cloud computing, cloud technology, network services, information technology, academic mobility, competence.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanish holati, birinchi navbatda jamiyatning, ta'lim sohasining rivojlanishiga bog'liq. Hozirgi kunda ta'lim mazmuni va sifat masalalari jamiyatda ustuvor yo'nalish sifatida ko'rilmogda. Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida ta'limni raqamlashtirishga alohida e'tibor qaratilmogda. Shu borada, ta'limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo'llari izlanmogda. Ta'limda zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish masalasi ommalashmogda[1].

Ta'lim sohasida talabalarning akademik mobilligi, ongli va ochiq hamkorligi uchun sharoitlarni ta'minlashi shart. Shuningdek, axborot texnologiyalari sohasida yuqori malakali kompetentli pedagogni tarbiyalash, uni doimiy o'z-o'zini takomillashtirish va pedagogik faoliyati davomida uzluksiz bilim olishini tashkillashtirish, mos o'quv materialini yaratish va uni taqdim etish uchun tegishli axborot texnologiyalari vositasini tanlash hamda ta'lim masalalarini hal qilish uchun zamonaviy texnologiyalarini qo'llashni o'rgatishdan iborat.

Tarmoq tamoyiliga muvofiq tashkil etilgan sharoitda innovasiyalarni joriy etish, ilmiy - ta'lim faoliyatini rivojlantirish va modernizasiya qilish, ta'limda virtual mobillikni rivojlantirishning dolzarb muammolarini yechishning samarali mexanizmlaridan biriga aylanadi [2].

Bulutli texnologiyalarga asoslangan tarmoq xizmatlari talabalar bilimni nazorat qilishda yordamchi sifatida muhim ahamiyat kasb etmogda [3]. Talabalarning bilim va ko'nikmalarini nazorat qilish o'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, o'quv faoliyatini tekshirishning yagona didaktik va uslubiy tizimidir. Nazorat o'quvchilarning haqiqiy bilim darajasini va ularning o'quv materialini o'zlashtirish dinamikasini baholash va bilimlardagi kamchiliklarni aniqlash imkonini beradi, buning natijasida o'qitish xususiyatlari haqida tegishli xulosalar chiqarish va tuzatishlar kiritish mumkin.

Talabalarning o'quv faoliyatini tashkil etish va monitoring qilish samaradorligini oshirishning mumkin bo'lgan yechimlarini tahlil qilgan holda, uni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashni tashkil etishning rasmiy vositalariga alohida e'tibor qaratish lozim. O'quv jarayonini nazorat qilishning amaliy shakllarining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, uni ta'lim muhitida samarali amalga oshirish uchun, talablarga muvofiq, bulutli texnologiyalarga asoslangan tarmoq xizmatlari mos keladi, ularning yordami bilan nafaqat talabalarning bilim va ko'nikmalarini nazorat qilish mumkin, balki nazoratni avtomatlashtirish orqali o'qituvchilarning bandligini osonlashtirgan holda ularning ishini sezilarli darajada optimallashtirish mumkin.

Hozirgi kunda Microsoft Office Online, Zoho Office Suite va boshqa ko'plab kompaniyalarning bulutli texnologiyalarga asoslangan tarmoq xizmatlari yordamida amalga oshirish mumkin.

Bulutli tarmoq xizmatlarning funksional imkoniyatlarini tahlil qilgan holda, bulutli xizmatlar o'quv fanlari bo'yicha samarali o'quv ishlarini tashkil etish uchun yetarli bo'lgan zarur funksiyalar to'plamiga ega. Bundan tashqari, bulutli texnologiyalarga asoslangan tarmoq vositalari joriy o'quv faoliyatini nazorat qilish uchun yangi imkoniyatlar qo'shadi, shuningdek, talabalarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining muxim funksiyalari haqida g'oyalarni shakllantirish imkonini beradi.

Bulutli texnologiyalarga asoslangan tarmoq xizmatlar mobilligi va umumiy foydalanishni tashkil etish imkoniyati nafaqat uy vazifalarini va mustaqil ishlarni bajarishda, balki loyiha va tadqiqot faoliyatini tashkil qilishda ham talabalar faoliyatini nazorat qilishni tashkil etish uchun keng imkoniyatlar ochadi.

Bulutli texnologiyalarga asoslangan tarmoq xizmatlari nafaqat o'qituvchilar, balki talabalar uchun ham qo'shimcha vaqt va kuch sarflamasdan bunday nazoratni tez va samarali tashkil etishga yordam beradi. Bundan tashqari, bulutli texnologiyalarni qo'llagan holda, turli

sabablarga ko'ra ma'lum bir vaqt ichida ta'lim muassasasiga borish imkoniga ega bo'lmagan talabalar bilan ishlash mumkin bo'ladi. Bunday vaziyatda pedagog xodim ommaviy bulut vositalaridan foydalangan holda bunday talabalarning o'quv faoliyatini masofadan tashkil etish va nazorat qilish imkoniyatiga ega.

Bulutli texnologiyalarga asoslangan tarmoq xizmatlarini qo'llash natijasida talabalarning bilish qiziqishlari rag'batlantiriladi, o'qishga bo'lgan qiziqish ortadi, mustaqil ish samaradorligi oshadi, ularning barchasi o'quv jarayonini individuallashtirish va tabaqalashtirish, jamoaviy ish shakllarini o'rganishga individual yondashuv bilan samaraliroq birlashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bobobekov Sh.R. Tarmoq xizmatlaridan o'quv jarayonida foydalanish imkoniyatlari. Tafakkur ziyosi ilmiy-uslubiy jurnal, 1/2022, 144-146 betlar

2. Захаренко Е.Н. Новый словарь иностранных слов: 25000 слов и словосочетаний –М.: «Азбуковник», изд. Испр и доп., 2003. – 1040 с.

3. Шевченко В.Г. Организация контроля над учебной деятельностью учащихся средствами облачных технологий- 2014. - №3. – С. 77-80.

TILLARARO MULOQOTNING MOHIYATI VA XUSUSIYATLARI

Ergasheva Oydinoy Marat qizi

Personal Development Process (PDP) University

Mazkur maqolada shuni ta'kidlash lozimki odamlar bir birining fikriga tushunishga intilgandan buyontarjima jarayoni, boshqacha qilib aytganda, tarjima san'ati mavjuddir. Tarjimaga ehtiyoj sezilmagan birorta tarixiy davr bo'lmagan deb baralla aytish mumkin.

Tarjima insoniyat tarixida do'stlik ko'prigi bo'lishdan tashqari, madaniyat va ma'rifat sari ochilgan keng yo'ldir. Tarjima qiyin, ammo maroqli san'atdir. Biz uchun yot bo'lgan tilda yaratilgan badiiy asarni o'z tilimizga o'girish, badiiy fikr yaratish naqadar zavqli. Ming afsuski, hozirgi, ya'ni texnika xukmronligi davrida so'z qadriga yetish, uning sexrlovchi kuchini xis qilish birmuncha susaydi.

Ma'lumki, tarjima bevosita yoki bilvosita amalga oshiriladi. Shu paytgacha vujudga kelgan tarjimalar zikr etilgan vositalar orkali o'z kitobxoniga yetib keldi. Rus adabiyoti namoyondalarning bevosita, ingliz, nemis va fransuz adiblarining asarlari esa bilvosita, ya'ni rus tili orqali o'girildi. Keyingi o'ttiz yil ichida bevosita chet tillardan qilingan tarjimalar xam paydo bo'ldi. Xattoki ayrim shoirlarimiz asl nusxadan tarjima qilish maqsadida ingliz va nemis tillarini o'rganishga kirishdi.

Ularning bunday yo'l tutishi maqtovg'a arziydigina emas, balki tarjima. sifatining yuqori pog'onaga ko'tarilishi uchun bosigan bekiyos xayrli qadamdir.

Aksariyat tarjimalarning rus tili orqali vujudga kelganligi xammamizga ayon, bu xol davr va extiyoj taqozosi edi, albatta. Hozirgi vaqtda ham asosan rus tili orqali tarjima qilish ustunlikka ega, chunki yirik tarjimonlarimizning barchasi rus tilidan foydalanadi. Chet tili mutaxasisi xorijiy tilni bilsada, o'zbek adabiy tilini me'yorida bilmaydi, bilganlari esa ijodkorlik iqtidoridan maxrum. Shu boisdan ayrim kishilarning bilvosita tarjimadan voz kechish kerak degan fikrlariga sira qo'shilib bo'lmaydi.

Tarjima badiiy ijodning eng mashaqqatli soxasi bo'lib, u kishidan bag'oyat katta bilim egasi bo'lishdan tashqari, yozuvchilik yoki shoirlik iqtidoriga molik bo'lishni talab qiladi. U asarini o'girayotgan yozuvchi yoki shoir bilan bellasha oladigan san'atkor darajasiga ko'tarilmog'i lozim, aks holda u yaratgan tarjima nursiz va befayz bulib, xech kimga zavk bag'ishlamaydi, umri qisqa bo'ladi.

Taniqli tarjimashunos olim G'aybullay Salomov yozganidek, «Tilni tilga ulaganda emas, balki dilni dilga payvand etganda tarjima paydo bo'ladi».

Tarjima murakkab jarayon hisoblanadi bunda to'liq yaxlitlikka erishish uchun tarjimonga badiiy sezgi, qobiliyat va keng aql idrok yetishmasligi mumkin.

Tarjima qilinayotgan asar tili va o'z ona tilini yaxshi bilish bilan bir qatorda tarjimon muallif uslubi, asarda tasvirlangan obrazlar xarakteri, hayoti, urf-odatlar, turmush shart sharoitlari,

psixologiya, shu bilan birga tarix, adabiyot diniy va milliy qarashlar asardagi turli holat va jarayonlar haqida chuqur tasavurga ega bo'lishi kerak. Adekvat tarjima uchun nafaqat asar badiiy butunlik sifatida aksetishi, balki uning tili va uslubini muallif o'zi tasvirlagandek tassavur qilinishi kerak.

Agar tarjimon asar tilini bilmasa va uning taglama tarjimalari yoki bilvosita qilingan tarjimalari nusxalaridan foydalanib tarjima qilsa, asliyat matni va tarjimaning mosligi borasidagi muammolar yanada ko'payadi. Asl nusxani boshqa nusxalar vositasida tarjima qilishda asarning mazmun va shakli o'zgaradi va bu muallifning individual uslubini yo'qolishiga va ko'plab boshqa xatoliklarga olib keladi. Tarjimada asarning o'ziga xosligini tiklash muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun, davrlar xarakterini, muallifning badiiy ijodiy uslubini asar qahramonlari nutqini tarjimon imkon boricha to'g'ridan-to'g'ri asl nusxadan tarjima qilishi kerak.

Tarjimaga filologik taxlil nuqtai nazaridan yondashish xorijiy tildagi matnni teran anglash va tarjima jarayonida asl nusxa matnidagi so'z va iboralarning tagmazmunini tarjima tilida qayta yoritishda qo'l keluvchi usullardan biri hisoblanadi.

Ushbu muammoni buyuk ingliz adibi Shekspir asarlarining rus va o'zbek tillarga tarjimasi tarixi asnosida ko'rib o'taylik.

Ma'lumki, Shekspir fojealari dastlab rus tiliga XVIII asrda tarjima qilingan.

Aniqrog'i 1748 yil shoir A. Sumarokov "Hamlet" fojeasini rus tiliga o'giradi. Bu tarjima rus adabiyotida klassisizm davri adabiyotining maxsuli bo'lib, unda klassisizm uslubining ustivorligi yaqqol sezilib turadi. Birinchidan, shoir A. Sumarokov "Hamlet" tarjima qilishdan ko'ra ko'proq, unga klassisizm aqidalariga binoan taqlid qilgani, qolaversa rus tilida yangi "Hamlet"ni yaratgani ko'rinib turardi. Ikkinchidan, klassisizm qonunlariga mos keluvchi, fojeaviy asarning so'nggida voqeya yaxshilik bilan tugashi zarurligi "Hamlet"ning ruscha matniga ham ko'chib o'tgandi. Ya'ni, A. Sumarokovning "Hamlet"ida ham oxirgi saxnada Hamlet va Ofeliyaning orzu-havaslarini ro'yobga chiqib, ularning nikohi bilan yakunlanadi. Xullas, A. Sumarokov tarjimasi o'sha davrdagi rus shekspirshunoslari tomonidan tanqidga uchraydi. Demak, XVII-XVIII asrlarda Yevropada hukmron bo'lgan klassisizm aqidalari tarjima asarlariga ham o'z hukmini o'tkazgan. Qolaversa, "filologik tanqid va talqindan" uzoq bo'lgan XIX asrga kelib, tarjimada, hususan Shekspir asarlarini rus tiliga o'girishda "taqlidiy tarjima" o'rnini "erkin tarjima"uslubini egallaydi. Bu uslub davrining ilg'or adabiy oqimi bo'lgan romantizm qonuniyatlariga mos edi. Bu uslubning o'sha davrda rus tiliga o'girilgan va rus teatrlarida saxnalashtirilgan "Hamlet" fojeasining M. Karabonov variantiga nisbat berib aytish mumkin. XIX asrning ikkinchi yarmida "Hamlet"ning rus tiliga qilingan tarjimalarida asliyatga erkin yondashishdan chekinish xolati kuzatilib, badiiy asar matniga "Shekspir tiliga e'tibor berish va tarjimada asliyat tili obrazlilikini saqlab qolishga"ga asosiy etibor qaratilgan edi. Bu xususiyat Shekspirshunos olimlarning ta'kidlashicha o'sha yillarda amalga oshirilgan Shekspir asarlarining P. Vronchenko K. Kyuxelbeker tarjimalariga mosligini takidlab o'tadilar. Ayni paytda "erkin tarjima" usuli "Hamlet"ning 1889 yilda A. Moskovskiy tarafidan o'girilgan tarjimasida hukmron bo'lib qolgan edi.

XX asrga kelib, Shekspir asarlari rus tiliga yanada mukammal, ta'bir joiz bo'lsa, realistik tarjima (G. Gachechiladze) prinsiplariga amal qilingan holda tarjima qilina boshladi. Bu holatni, tarjima ustalari B. Pasternak, M. Lozinskiy tarjimalariga nisbat berib aytish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Tarjima san'ati. Maqolalar to'plami. G. G'ulomov nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. -// T, 1976.
2. Xolbekov M.N. "Shekspir bepoyon". -// T, O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 2008.
3. Shekspir Vilyam "Pesalar", Gamlet, Otello, qirol Lir, Yuliy Sezar, Romeo va Julietta. T., O'zadabiyonashr. 1960 yil.

JAMIYAT BARQAROR TARAQQIYOTINI TA'MINLASHDA FUQAROLAR SIYOSIY ISHTIROKIGA OID KONSEPTUAL YONDASHUVLAR

Erkinov Iloxomjon Elmurodjon o'g'li
O'zbekiston Milliy Universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlat va jamiyat taraqqiyotida fuqarolarning siyosiy ishtirokini takomillashtirishga oid yondashuvlar, siyosiy ishtirokning shakllari, ijtimoiy faollikning o'ziga xos xususiyatlariga urg'u berilgan. Fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi siyosiy ishtirokining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish bizga zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-siyosiy dinamikasini o'rganish hamda siyosiy ishtirok etish shakllarining jarayonga ta'sirini kuzatish imkonini berishi asoslandi.

Kalit so'zlari: Barqaror taraqqiyot, siyosiy ishtirok, siyosiy ishtirok shakllari, siyosiy ishtirok turlar, ichki siyosiy munosabatlar, siyosiy modernizatsiya, siyosiy rivojlanish, siyosiy madaniyat, siyosiy partiyalar, ijtimoiy faollik, siyosiy qarorlar, siyosiy hokimiyat.

Аннотация

В данной статье акцентируются подходы к совершенствованию политического участия граждан в развитии государства и общества, формы политического участия, особенности социальной деятельности. Утверждалось, что изучение особенностей политического участия граждан в политических процессах позволяет изучить социально-политическую динамику современного общества и наблюдать влияние форм политического участия на этот процесс.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, политическое участие, формы политического участия, типы политического участия, внутривнутриполитические отношения, политическая модернизация, политическое развитие, политическая культура, политические партии, общественная активность, политические решения, политическая власть.

Annotation

In this article emphasizes the approaches to improving the political participation of citizens in the development of the state and society, the forms of political participation, and the specific features of social activity. It was argued that studying the specific features of citizens' political participation in political processes allows us to study the socio-political dynamics of modern society and observe the influence of forms of political participation on the process.

Key words: Sustainable development, political participation, forms of political participation, types of political participation, internal political relations, political modernization, political development, political culture, political parties, social activity, political decisions, political power.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab global iqtisodiy rivojlanish va xalqaro munosabatlardagi turli o'zgarishlar jahon hamjamiyati oldida uzoq muddatga mo'ljallangan strategik rivojlanish dasturini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltirish bilan birga, barqaror taraqqiyot konsepsiyasini ishlab chiqishni taqozo etdi. Bu dunyoda iqlim bilan bog'liq turli salbiy o'zgarishlar, ekologik muammolarning rivojlanishga ta'siri natijasida vujudga keldi. Ushbu davrda xalqaro hamjamiyat atrof-muhitni asrash butun insoniyat uchun muhim masala ekanligini anglab yeta boshladi.

Shu bois, dastlab 1963 yilda insoniyatning atrof-muhitga ta'siri tahlilini o'z ichiga olgan Xalqaro biologik dastur ishlab chiqildi. 1968 yilda Rim klubi tashkil qilindi. Uning faoliyati barqaror taraqqiyot konsepsiyasi shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, klub tomonidan tayyorlangan "O'sish meyorlari" tahliliy ma'ruzasi bu borada hal qiluvchi rol o'ynadi. Shu o'rinda Rim klubining asoschisi A.Pechcheining quyidagi fikri diqqatga sazovor: "endilikda dunyoda bir-biridan alohida bo'lgan iqtisodiy, texnik yoki ijtimoiy muammolar mavjud emas"¹².

¹² Печчеи А. Человеческие качества. - М.: Прогресс, 1985. 119–120 с.

Bizningcha, A.Pechchei bu orqali barqaror taraqqiyot uchun barcha resurs va imkoniyatlarni birgalikda safarbar etish lozimligiga urg'u beradi.

"Barqaror taraqqiyot" atamasi birinchi marta 1972 yili atrof-muhit bo'yicha birinchi Butunjahon konferensiyasida (Stokgolm, Shvetsiya) qo'llangan. 1987 yilda esa Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) atrof-muhit va rivojlanish konferensiyasida (Rio-de-Janeyro, Braziliya) mazkur atama (ingl. "sustainable development") insoniyatni saqlab qoluvchi yangi konsepsiya sifatida e'tirof etilgan¹³. Bunda asosiy urg'u insoniyat oldida turgan turli ekologik tahdid va xavf-xatarlarga qarshi turish hamda inson tamaddunini rivojlantirish masalalariga qaratilgan. Ahamiyatlisi, mazkur konferensiya "so'nggi imkoniyat" shiori ostida bo'lib o'tgan, uning zahirida Yer sayyorasini insoniyat hayoti uchun saqlab qolish nazarda tutilgan. Barqaror taraqqiyot konsepsiyasi 1992 yil iyun oyida davlat va hukumat rahbarlari ishtirokida Rio-de-Janeyroda bo'lib o'tgan BMTning atrof-muhit va rivojlanish konferensiyasida qabul qilindi¹⁴.

Siyosiy manfaatlarni amalga oshiradigan shaxsning siyosiy faoliyati siyosiy munosabatlarni rivojlantirish mezonlari sifatida qaraladi. Demokratik jamiyatdagi fuqarolar siyosatga qiziqishi, siyosiy jarayonlarga jalb qilinishi va siyosatga oid bo'lgan ma'lum bilimlarning mavjudligi bilan ajralib turadi. Ya'ni, siyosiy faol shaxsning sifati faol fuqarolikka aylanadi va u jamiyatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Bunday shaxsni siyosatda yuksak va ongli ravishda jalb qilishni, jamiyat manfaatlariga sodiqlikni, ushbu manfaatlar uchun qurbonlik qilishga tayyorligini bildiradi. Qadimgi yunon polislarida bunday sifatlilar vatanparvarlikning eng yuqori shakli deb baholandi. Imperiya va monarxiya shaklidagi boshqaruvlarda bunday fuqarolik "sodiqlik" tushunchasini anglatadi. Sodiqlik – hokimiyatga hurmat va amaldagi qonunlarga sadoqatdir. Zamonaviy siyosiy tizimlarda fuqarolik jamiyati bilan davlat tizimi mos kelmaydi. Shuning uchun "fuqarolik" konsepsiyasi mazmuni o'zgaradi va endi "sodiqlik" tushunchasi bilan mos kelmaydi. Fuqarolikning namoyishi insonning huquqlari va erkinliklari uchun kurash bilan bog'liqdir. Fuqarolik pozitsiyasi konformizmga qarama-qarshidir, ya'ni ular bilan kelishmovchilik bo'lgan taqdirda ham jamiyatdagi hukmron munosabatlarga qarshilik ko'rsatilmaydi.

Har qanday jamiyatda ham, katta yoki kichik darajadagi siyosiy passivlik mavjud bo'ladi. Bu jamiyat va davlat ishlaridan qochish bilan ifodalanishi mumkin. Siyosiy passivlikning ushbu formasi absenteizm (lot. absens, absentis — bo'shliq, angl. absenteeism), ya'ni odamlarning siyosiy hayotga befarq munosabatda bo'lish hodisasi bo'lib, fuqarolarning saylovlarda va yig'ilishlarda ishtirok etishni rad etishidir. Bunday holda, fuqarolar hatto kichik guruh darajasida ham siyosatga qiziqmaydi. Umumiy qilib aytganda, ular atrofdagi munosabatlardan qoniqish his etmaydi. Jamiyatda ishsizlik, qashshoqlik va ijtimoiy himoyaning mavjud emasligi absenteizm kayfiyatini oshirib yuboradi. Ushbu holatning o'sishi siyosiy munosabatlar tizimidagi inqirozni ko'rsatishi mumkin. Siyosiy apatiya – siyosiy befarqlik, bu shaxsning siyosiy voqealar, siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatishga qodir emasligi yoki xohlamaslikni anglatadi.

Siyosiy jarayonlarda fuqarolarning o'zi shaxsan xohlab ishtirok etishi mumkin. Yoki ma'lum guruh, jamoaviy yoki partiyaning a'zosi sifatida manfaatlarni ko'zlab ishtirok etadi.

Yuqoridagi turli qarashlar va ta'limotlarni o'rganish barobarida "siyosiy faollik" tushunchasiga quyidagicha ta'rif keltiriladi, ya'ni siyosiy faollik bu fuqarolarning hayotiy muhim masalalarda o'zaro jamoaviy manfaatlarni ro'yobga chiqarish maqsadida hamkorlikdagi faoliyatidir.

Bunday faollik jamiyat hayotidagi muhim jarayonlar bo'lib, ushbu jarayonlar fuqarolarning maqsadi hamda manfaati uchun xizmat qiladigan ijtimoiy-siyosiy faoliyatdir. Ana shunday ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda bugungi kunda fuqarolardan faol ishtirok etish talab

¹³Ushbu atama muallifi sifatida 1980-yillarning ikkinchi yarmida BMTning atrof-muhit va rivojlanish komissiyasi rahbari sifatida faoliyat yuritgan G.X. Bruntland (Norvegiya) kайд etiladi.

¹⁴ Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. 1992. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.

qilinadi. Bunday faollikni oshirishda fuqarolik jamiyatining turli tashkilotlari hamda ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati muhimdir.

Siyosiy jarayonlarda ishtirok etuvchi subyektlar siyosiy jarayon ishtirokchisi deyiladi.

Siyosiy ishtirok ijtimoiy-siyosiy jamoa a'zolarining ichki siyosiy munosabatlar va hokimiyat tarkibiga jalb etilganligini (muayyan bosqichda esa xalqaro hamjamiyat munosabatlariga ham) bildiradi. U demokratik konseptsialarda, siyosiy modernizatsiya va siyosiy rivojlanish, siyosiy madaniyat, siyosiy partiyalar faoliyatida asosiy tushunchalardan biri sifatida qo'llaniladi.

Siyosiy ishtirok subyektlariga fuqarolar, ijtimoiy guruhlar va qatlamlar, siyosiy va jamoatchilik institutlari kiradi.

Ko'lami jihatidan siyosiy ishtirok: mahalliy, mintaqaviy, umumdavlat va xalqaro siyosat darajasida amalga oshiriladi.

Siyosiy ishtirok to'g'ridan-to'g'ri (bevosita) va bilvosita amalga oshirilishi mumkin, shuningdek, umumiy va cheklangan; ixtiyoriy va majburiy; an'anaviy, faol va passiv, legitim va nolegitim, qonuniy va qonunga xilof bo'lishi mumkin¹⁵.

Siyosiy ishtirok shakllari ham turlicha. Ularga:

- axborot qabul qilish va uzatish;
- siyosat va davlat arboblari hamda tashkilotlari bilan muloqot;
- saylov va boshqa siyosiy kampaniyalarda ishtirok;
- namoyishlarda, siyosiy ish tashlashlarda, ommaviy norozilik harakatlarida, ozodlik urushlarida;

- boshqaruv va o'z-o'zini boshqaruvda,

- qonunlar yaratish, ularni qilish va ularga amal qilishda;

- siyosiy partiyalar va ijtimoiy-siyosiy xarakatlar faoliyatidagi ishtirok kiradi¹⁶. himoya

Siyosiy ishtirok uchun eng qulay sharoitni demokratik va huquqiy davlatlar yaratadi. Siyosiy jarayonlarda ishtirok etish siyosiy faoliyat deyiladi.

Ishtirok etish omillari nihoyatda turli-tuman bo'lib, ular individlarning siyosiy hayotda o'ynaydigan rollariga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. G.Almond talqiniga binoan, "rol" – bu individning saylovchi, partiya faoli, parlament a'zosi bo'lishi mumkinligini tasdiqlovchi siyosiy faoliyatning ("qismi") bir ko'rinishidir. Shuningdek, shaxsning davlat (partiya, jamiyat va hokazo) oldidamajburiyati (mas'uliyati) va imkoniyatiga muvofiq har bir siyosiy rol o'zining faraz qilingan funksional burch va vazifalariga ega bo'ladi.

Siyosiy ishtirok omillarini tushunish uning tabiatini va individni siyosatdagi rolini sharhlashda muhim ahamiyatga egadir. Umumiy jihatdan siyosiy ishtirok omillari an'anaviy tarzda uning ikkita ulkan mexanizmi orqali ko'rib chiqiladi: individga nisbatan tashqi ta'sirni tirkab turadigan, shu bilan birga, individning siyosatda mustaqil ishtirok etish xususiyatini e'tiborga olgan (T.Gobbs) hokimiyatning oqillik va cheklanganlik doirasidagi majburlash va shaxsning murakkab tuzilmaviylikini va individ xatti-harakati ichki tuzilmalarini (A.Smit, G.Spenser) e'tirof etish asosidagi manfaat¹⁷.

Hozirgi siyosatshunoslik fanida siyosiy ishtirokning shart-sharoitlari va omillarini (yuzaga keltiradigan sabablar) farqlashga alohida e'tibor berilgan.

Davlat siyosati va davlat boshqaruviga ta'sir qilish xarakteri nafaqat fuqarolarning faollik darajasiga, balki xalq tomonidan davlat hokimiyati organlariga saylangan vakillar bilan elektorat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga ham bog'liqdir. Tarixan bu kabi o'zaro munosabatlarning ikkita

¹⁵ Жўраев Н. "Тарих фалсафасининг назарий асослари" Тошкент: 2008. 73-б.

¹⁶ Политология. Ўқув қўлланма. (муаллифлар жамоаси) Х.Қосимова 2-бўлим. 3-мавзу. А.Қодирий номидаги халқ меъроси нашриёти. "ЎАЖБНТ" маркази. -Т.: 2002. - 283 бет. 58-бет

¹⁷ Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик. Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма. Тошкент "Янги аср авлоди" 2013 йил. 518 б.

asosiy konsepsiyasi shakllandi. Birinchi konsepsiya o'z manbalariga ko'ra buyuk fransuz inqilobi va J.J.Russoning hukmdorlar va itoatgo'ylar manfaatlarining o'xshashligi g'oyasiga asoslandi. Unga muvofiq ravishda manfaatlar vakilligi qoidasi inkor etiladi: "xalq irodasini vakillik bilan ifodalab bo'lmaydi". Bu konsepsiya deputatlarning faoliyati umumxalq irodasini ifodalashi uchun aholining jiddiy talab va topshiriqlarini yetkazib turishdan iborat bo'lgan xalq deputatlari kengashlari hayotida o'z ifodasini topdi.

Ikkinchi konsepsiyaning mohiyati Edmund Berkning 1776 yildagi Bristolda saylovchilar oldidagi mashhur nutqida ifodalangan bo'lib, u quyidagi ikkita asosiy qoidadan iborat:

1) parlamentga saylangan siyosatchi o'zining intellektual darajasi, kompetensiyasi darajasi bo'yicha o'zi saylanayotgan saylov okrugi aholisining o'rtacha darajasidan yuqori bo'lishi lozim;

2) hayotning barcha hodisalari uchun ham saylovchilar topshiriqlar (nakazlar) beravermasligi lozim. Elektorat o'z mintaqasi doirasiga tegishli nakazlar berishi mumkin, lekin parlamentdagi siyosatchi butun mamlakat manfaatlaridan kelib chiqib faoliyat ko'rsatishi lozim. Uning o'zi muayyan va aniq vaziyatlarda mamlakat va mintaqa manfaatlarini mutanosiblashtirish darajasini topishi zarur¹⁸.

Bunday yondashuvga muvofiq, xalq vakillari va ularni vakil etgan saylovchilar o'rtasida vakolatlar va ishonchga asoslangan ma'lum bir munosabatlar o'rnatilishi lozim. Shu tariqa, chegaradan chiqmaydigan, konstitutsiyada belgilab qo'yilgan mustaqillikka amal qilinadi, shuningdek, deputat siyosiy va huquqiy kompetentlikka ega bo'ladi, boshqa tomondan esa deputat xalq tomonidan ma'lum bir muddatga berilgan vakolatga ega bo'ladi. Bu kabi yondashuv aholining davlat hokimiyatida bevosita ishtirok etishiga nisbatan xalq tomonidan saylangan vakillarning mas'ullik prinsiplarini amalga oshirishlariga ko'proq e'tibor qaratadi.

Mamlakatimiz hozirgi demokratik rivojining asosiy yo'li – siyosiy jarayonlardagi tashabbus, faollik, ijodkorlik va sog'lom raqobatni rag'batlantirish hamda uning huquqiy asoslarini takomillashtirishdan iborat. Bugungi kunda fuqarolarning turmushimizda sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishini rag'batlantirish yo'li bilan o'rta qo'yilgan maqsadga erishish ayni muddaodir.

Shuning uchun ham, siyosiy jarayonlarda fuqarolarning siyosiy faolligi bu jamiyatda demokratiyaning yanada kuchayishiga olib keladi. Jamiyat hayotining demokratlashuvi fuqarolardan fuqaroviy, ijtimoiy-siyosiy faollikni talab qiladi.

Fuqaroviy faollikni faollik nuqtai nazaridan shartli ravishda darajalarga ham ajratish mumkin. Fuqaro mas'uliyatli, ongli va vijdonli bo'lsa, u dastlabki pog'onada, ya'ni fuqaroviy xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar qatoriga kiritish mumkin. Agar fuqaroda atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan ma'lum bir munosabati shakllangan bo'lsa, uni fuqaroviy pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin. Agar fuqaroda o'z haq-huquqlari hamda burchi uchun amaliy harakatni bajarish ko'nikmasi mavjud bo'lsa, uni faol fuqaro sirasiga kiritish mumkin.

Aynan ana shu so'nggi pog'onaning o'zi bir necha jihatlar bilan ajralib turadi. Faol fuqaro guruhiga mansub kishilar siyosiy va iqtisodiy tizim to'g'risida bilim olishga tayyor bo'lgan kishilardan iborat bo'ladi. Bundan tashqari ularda o'z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat hamda ana shu bilimlarni joriy qilish uchun ko'nikmalar mavjud bo'ladi¹⁹.

Fuqaroviy faollikni ijtimoiy-siyosiy va mehnat faoliyatiga ijodiy yondashuv sifatida baholash mumkin. Aynan insonning fuqaroviy faolligi shaxsning to'laonli rivojlanishiga, undagi imkoniyatlarning to'liq namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Fuqarolik pozitsiyasi hamda fuqaroviy

¹⁸ Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик. Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма. Тошкент “Янги аср авлоди” 2013 йил. 518 б.

¹⁹ Жалилов А., Мухаммадиев У., Жўраев Қ. ва бошқ. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма – Тошкент, 2015, 86-бет .

faollikka ega bo'lish jamiyatda ro'y berayotgan barcha voqea-hodisalarni, ularning oqibatlari va mavjud muammolarning yechimini chuqur anglashni taqozo etadi. Ijtimoiy faollik tushunchasi fuqarolik jamiyati tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu partiyalarga a'zolikni nazarda tutuvchi siyosiy faollik, nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatida ishtirok etish, turli ijtimoiy tashabbuslar va ijtimoiy harakatlarni anglatadi. Shu ma'noda jamiyat uchun foydali bo'lgan turli dasturlar va jamoat birlashmalarida ishtirok etish ham fuqaroviy faollikka kiradi²⁰.

Siyosiy faollik to'g'risida huquqshunoslar tomonidan ta'rif berganda, siyosiy faollik bu ijtimoiy-siyosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lib, saylovchilarning siyosiy jarayonlarga ishtirok etish darajalari va shakllaridir, deyiladi²¹.

Psixologiya sohasida siyosiy faollik; bu fuqarolarning hokimiyat bilan munosabatlarda ishtirok etish usullarini anglatadi²².

Siyosatshunoslikda esa, siyosiy faollikni shaxs va ijtimoiy guruhlarining o'z siyosiy mavqeyini yoki siyosiy atrof-muhitini o'zgartirishga qaratilgan harakatlardir, deyiladi. Siyosiy faollik tushunchasi amaliy va aqliy tarkibiy qismlarni o'zida birlashtiradi, amaliy jihatdan siyosiy munosabatlarni o'zgartirishga qaratilgan bo'lsa, aqliy jihatdan siyosiy bilim va tajribalarni to'plash, o'zaro shaxs yoki guruhlararo ma'lumot almashish masalalaridan iboratdir. Siyosiy faollik siyosiy faoliyatdagi o'zaro munosabatlarda, siyosiy jarayonlardagi o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Shaxsiy munosabatda shaxsning manfaati va qadriyatlariga ta'sir ko'rsatadigan turmush tarzini o'zgartirish bilan bog'liq siyosiy jarayonlardagi faol ishtiroki tushuniladi²³.

Qator ilmiy adabiyotlar ijtimoiy-siyosiy faollik tushunchasiga turli nuqtayi nazardan ta'riflar berilgan. Ularni umumlashtirgan holda bu tushunchaga quyidagicha ta'rif berish mumkin. Ijtimoiy-siyosiy faollik bu – jamiyat siyosiy hayotidagi muhim masalalarda umumjamoaviy maqsadlarga erishish uchun fuqarolar harakatlarining umumlashma ko'rinishidir. Ijtimoiy-siyosiy faollikning yana bir ko'rinishi sifatida umumjamoaviy maqsadlardan tashqari ijtimoiy guruhlar yoki tabaqaviy maqsadlarga erishishda ham namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy-siyosiy faollik – jamiyat siyosiy hayotidagi muhim masalalarda jamoaviy maqsadlarga erishish uchun fuqarolar harakatlarining umumiyligidir. Ijtimoiy faollikning funksional-tarkibiy tahlilida, jamoaviy maqsadlardan tashqari ijtimoiy guruhlar sinfiy maqsadlariga erishishda ham namoyon bo'ladi.

Faollikning eng oddiy shakli bu siyosatga qiziqishdir. Bundan faolroq shakli bu mitinglarda ishtirok etish, nutq so'zlash, siyosiy partiyalar faoliyatida faol ishtirok etish, siyosiy-ijtimoiy markazlarning faol a'zosi bo'lish, turli ijtimoiy loyihalarda qatnashish, turli ommaviy harakatlarda ishtirok etish, saylovlarda muntazam ovoz berishdir. Bugungi globallashuv jarayonida internet tizimida ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi yuqoridagi faoliyatlarni bevosita to'g'ridan-to'g'ri onlayn amalga oshirish imkonini beradiki, bu ham yoshlarning yanada faollashishiga turtki bo'ladigan "onlayn faollik" jumlasini keltirib chiqaradi. Onlayn siyosiy faollik bu – faol yoshlarning turli ijtimoiy tarmoqlardan foydalanib ommaviy murojaat qilishda qatnashish, saylovlarda onlayn qatnashish, siyosiy jarayonlarni turli tarmoqlarda do'stlar bilan muhokama qilish, turli davlat ahamiyatiga molik dasturlar va boshqa masalalarda faol ishtirok etish va o'z xohish, istaklarini namoyon qilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ушбу атама муаллифи сифатида 1980-йилларнинг иккинчи ярмида БМТнинг атроф-муҳит ва ривожланиш комиссияси раҳбари сифатида фаолият юритган Г.Х. Брунтланн (Норвегия) қайд этилади.

²⁰Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. — Тошкент, 2015, 264-б. 90-бет

²¹https://yuridicheskaya_encyclopedia.academic.ru/

²²https://political_psychology.academic.ru/

²³Политология. Словарь. -М: РГУ. В.Н.Коновалов. 2010.

2. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. 1992. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.
3. Жўраев Н. “Тарих фалсафасининг назарий асослари” Тошкент: 2008. 73-б.
4. Политология. Ўқув қўлланма. (муаллифлар жамоаси) Х.Қосимова 2-бўлим. 3-мавзу. А.Қодирий номидаги халқ меъроси нашриёти. "ЎАЖБНТ" маркази. -Т.: 2002. - 283 бет. 58-бет
5. Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик. Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма. Тошкент “Янги аср авлоди” 2013 йил. 518 б.
6. Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик. Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма. Тошкент “Янги аср авлоди” 2013 йил. 518 б.
7. Жалилов А., Муҳаммадиев У., Жўраев Қ. ва бошқ. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма – Тошкент, 2015, 86-бет .
8. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. – Тошкент, 2015, 264-б. 90-бет
9. https://yuridicheskaya_encyclopediya.academic.ru/
10. https://political_psychology.academic.ru/
11. Политология. Словарь. -М: РГУ. В.Н.Коновалов. 2010.

O‘ZBEKISTONDA TALABALARNI IJTIMOIIY QO‘LLAB- QUVVATLASHGA QARSHI KURASH STRATEGIYALARI VA MUNOSABATLARI

Hamzayeva Shoxista Ne‘mat qizi

A.I.Gersen nomidagi Rossiya pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya

Psixologiya sohasidagi tadqiqotlar maktab va hayot muammolarini samarali yengish uchun o‘quvchilarning yengish strategiyalari va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash haqidagi tasavvurlarini tushunish muhimligini ta’kidlaydi. Ushbu maqolada O‘zbekistondagi oliy o‘quv yurtlari talabalari orasida eng ko‘p uchraydigan engish strategiyalari va va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish istiqbollari ko‘rib chiqiladi va tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, yengish strategiyalari, stress.

O‘zbekistonda ham talabalar o‘qish davomida turli stressli vaziyatlarga duch kelishadi. Bu muammolarni yengib o‘tishda kurash strategiyalari, ya’ni stress bilan kurashish yo‘llari, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga bo‘lgan munosabat muhim o‘rin tutadi. Universitet muhitida talabalar akademik va shaxsiy stressni kamaytirish uchun turli xil kurash strategiyalaridan foydalanishlari mumkin. Ba’zilar mas’uliyatni yengish va tashvishlarni kamaytirish uchun rejalashtirish, ma’lumot qidirish yoki o‘qish kabi faol usullarni afzal ko‘rishlari mumkin. Boshqalar salbiy his-tuyg‘ularni engillashtirish uchun chekinish, chalg‘itish yoki passiv kutish kabi passiv usullarni afzal ko‘rishlari mumkin. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga bo‘lgan munosabat ham o‘quvchilar farovonligida katta rol o‘ynaydi. Oila, do‘stlar, o‘qituvchilar va universitet hamjamiyatining yordami talabalarga akademik qiyinchiliklarni yengib o‘tishda va ularning psixologik farovonligini yaxshilashda asosiy omil bo‘lishi mumkin.

Oilaviy rishtalar va an’analar muhim ahamiyatga ega bo‘lgan O‘zbekiston sharoitida o‘quvchilar hayotida yaqinlar va qarindoshlarning ijtimoiy yordami alohida ahamiyat kasb etishi mumkin. Oilaviy qadriyatlar, o‘zaro yordam va qo‘llab-quvvatlash qiyin vaziyatlarda yordam bo‘lib xizmat qilishi va talabalarga o‘qishdagi qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Masalan, o‘zbekistonlik talabalar imtihonlar paytida yoki ish yuki ko‘paygan paytlarda maslahat, qo‘llab-quvvatlash yoki shunchaki ruhiy yordam olish uchun oilasiga murojaat qilishlari mumkin. Shuningdek, O‘zbekistondagi oliy o‘quv yurtlari talabalarga psixologik yordam va maslahatlar ko‘rsatishi mumkin, bu ham ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning muhim shakli hisoblanadi. Umuman olganda, yengish strategiyalari va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash O‘zbekiston talabalari hayotida muhim o‘rin tutib, ularga o‘qishdagi stressni samarali yengib o‘tishga va psixologik jihatdan sog‘lom bo‘lishiga yordam beradi. Ushbu mamlakatdagi kollej o‘quvchilari o‘rtasida

yengish strategiyalari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga bo'lgan munosabatga ta'sir qiluvchi o'ziga xos madaniy omillarni yaxshiroq tushunish uchun ushbu sohadagi tadqiqotlarni davom ettirish muhimdir.

Yengish strategiyalari individual imtiyozlar va talabalar duch keladigan vaziyatlarga qarab farq qilishi mumkin. Ba'zi talabalar stressni bartaraf etish uchun vaqtlarini boshqarish, o'qishga e'tibor berish yoki jismoniy faoliyat kabi faol kurash strategiyalarini afzal ko'rishlari mumkin. Boshqalar muammolardan qochish, hazildan foydalanish yoki o'z-o'zidan bo'shashish kabi passiv kurash strategiyalariga murojaat qilishlari mumkin. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash talabalarning universitet muhitiga moslashishida muhim rol o'ynaydi va ularga o'qishdagi qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Do'stlar, sinfdoshlar, o'qituvchilar va oila qiyin paytlarda yordam manbai bo'lishi mumkin. Talabalar muloqot qilish, his-tuyg'ularini ifodalash va boshqalardan hissiy yordam olish imkoniyatiga ega bo'lishlari muhimdir. O'zbekistondagi madaniyatlararo kontekstda madaniy farqlarni tushunish va hurmat qilish o'quvchilarning yengish strategiyalaridan qanday foydalanishiga va ijtimoiy yordamni idrok etishiga ta'sir qilishi mumkin. An'analarni hurmat qilish, o'z ehtiyojlari va jamiyat kutganlari o'rtasidagi muvozanatni topish qobiliyati, shuningdek, turli madaniy guruhlar bilan muloqot qilish qobiliyati o'quv muhitining o'zgaruvchan sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashishga yordam beradi. Natijada, O'zbekistonda talabalar o'rtasida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga bo'lgan munosabat va kurash strategiyalarini tushunish universitet muhitida psixologik farovonlikni o'rganishning muhim jihati hisoblanadi. Talabalarning stress bilan samarali kurashish va o'z muhitida yordam topish qobiliyati ularning akademik va ijtimoiy muhitidagi muvaffaqiyati va umumiy farovonligiga chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Talabalarga psixologik yordam ko'rsatishda universitetlarning o'rni ham muhim jihatdir. Universitetlar talabalarga samarali kurashish strategiyalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishga yordam berish uchun maslahatlar, guruhlarini qo'llab-quvvatlash mashg'ulotlari, stressni boshqarish bo'yicha treninglar va boshqa resurslarni taqdim etishi mumkin. Bundan tashqari, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, nizolarni boshqarish va hissiy intellektni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish talabalar o'rtasida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasini oshirishga yordam beradi. Ushbu ko'nikmalar universitet hamjamiyatidagi munosabatlarni mustahkamlashi va barcha talabalar uchun sog'lom va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishga yordam beradi. Madaniy xususiyatlar, shuningdek, o'quvchilar yengish strategiyalari va ijtimoiy yordamni qanday qabul qilishlarida muhim rol o'ynaydi. An'anaviy qadriyatlar va oilaviy rishtalar muhim ahamiyatga ega bo'lgan O'zbekistonda stress va qiyin paytlarda oila va yaqinlarning qo'llab-quvvatlashi ayniqsa muhim bo'lishi mumkin. O'zbekistonda talabalar psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlar talabalarni qo'llab-quvvatlash amaliyotini takomillashtirish va ularning psixologik holatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Talabalarning yengish strategiyalaridan qanday foydalanishi, ular ijtimoiy yordamni qanday qabul qilishlari va ularning psixologik holatiga qanday madaniy omillar ta'sir qilishini tushunish O'zbekistondagi universitet hayotida talabalar uchun yanada samarali qo'llab-quvvatlash va moslashish dasturlarini ishlab chiqishga yordam beradi. Keling, O'zbekistondagi talabalarga bardosh berish strategiyalari va ijtimoiy yordamning ta'sirining yana bir muhim jihatini - ularning hissiy farovonligini ko'rib chiqaylik. Talabalar hayoti ko'pincha stress, tashvish, tushkunlik va akademik mas'uliyat va ijtimoiy muhit bilan bog'liq boshqa salbiy his-tuyg'ular bilan birga keladi. Shu nuqtai nazardan, samarali kurashish strategiyalaridan foydalanish va ijtimoiy muhit tomonidan qo'llab-quvvatlash mavjudligi talabalarning hissiy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Rejalashtirish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ijobiy fikrlash yoki jismoniy faollik kabi kurash strategiyalari o'quvchilarga salbiy his-tuyg'ularni engishga yordam beradi, stress va tashvishlarni kamaytiradi va hayotdan qoniqish darajasini oshiradi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash o'quvchilarni hissiy qo'llab-quvvatlash va psixologik farovonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Oila, do'stlar, hamkasblar, professor-o'qituvchilar va universitet jamoasining boshqa a'zolari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi izolyatsiya tuyg'usini kamaytirishga, o'z-o'zini hurmat qilishni yaxshilashga va talabalarga hissiy qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Jamoa va oila aloqalari muhim rol o'ynaydigan O'zbekiston sharoitida

ijtimoiy qo'llab-quvvatlash talabalar uchun ayniqsa qimmatli bo'lishi mumkin. Yaqinlaringizning yordami, muloqot qilish imkoniyati va maxfiy suhbatlar o'quvchilarning hissiy salomatligi va umumiy farovonligini mustahkamlashga yordam beradi.

Shunday qilib, samarali kurash strategiyalaridan foydalanish va qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitni rivojlantirish orqali O'zbekistonda talabalarning hissiy farovonligiga e'tibor ularning universitet hayotiga muvaffaqiyatli moslashishi, o'quv faoliyati va umumiy hayot sifatini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. O'zbekistondagi talabalar adekvat javobni talab qiladigan turli stressli vaziyatlarga duch kelishadi. Ularning yengish strategiyalari va qo'llab-quvvatlash tizimlarini o'rganish ularning psixologik farovonligi va ta'lim muvaffaqiyatini optimallashtirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi talabalar stressli vaziyatlarni engish uchun ko'pincha rejalashtirish, ishonchni izlash va ijobiy qayta baholash kabi ijobiy kurash strategiyalariga murojaat qilishadi. Biroq, muammolardan qochish va o'ziga ortiqcha ishonch kabi salbiy strategiyalar ham topiladi. O'zbekiston talabalari ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ijobiy munosabatda bo'lib, uni hissiy va axborot qo'llab-quvvatlashning muhim manbai sifatida qabul qiladilar. Do'stlar, oila va universitet resurslari bilan o'zaro munosabat yangi sharoitlarga moslashishda muhim omil hisoblanadi. O'zbekistonda talabalar o'rtasida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga bo'lgan munosabat va kurash strategiyalari bo'yicha keyingi tadqiqotlar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga oladigan hamda ularning muvaffaqiyatli moslashishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan ko'proq shaxsiylashtirilgan yordam dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi. O'zbekistondagi talabalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga bo'lgan munosabat strategiyalarini tushunish qiyin vaziyatga tushib qolgan yoshlarga yordam berishning samarali mexanizmlarini yaratishning asosiy jihati hisoblanadi. Shaxsiy qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ijobiy munosabatni rag'batlantirish talabalarning umumiy farovonligi va muvaffaqiyatli rivojlanishiga yordam beradi.

Talabalarning psixologik farovonligida, ayniqsa, O'zbekistondagi oliy ta'lim sharoitida yengish strategiyalari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada talabalar tomonidan qo'llaniladigan kurash strategiyalari va ularning ushbu mamlakatda ijtimoiy yordamga bo'lgan munosabati tahlil qilinadi. O'zbekistonda talabalar orasida stress va qiyinchiliklarga dosh berishning turli strategiyalari keng tarqalgan. Eng mashhur strategiyalardan ba'zilar oldindan rejalashtirish, do'stlar va oiladan ijtimoiy yordam izlash, qulaylik uchun dinga amal qilish va muammolarni bartaraf etish uchun ijobiy fikrlashdan foydalanishni o'z ichiga oladi. O'zbekiston talabalari o'z hayotida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhimligini qadrlashadi. Ular yaqinlariga, o'qituvchilariga, chet ellik talabalarga yordam so'rab murojaat qilishadi, shuningdek, universitetning maslahat va psixologik yordam markazlarida yordam so'rashadi. Muloqot uchun ochiqlik, yordam so'rash va berish qobiliyati talabalarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga bo'lgan munosabatining muhim jihatlaridir. Talabalar o'rtasidagi kurash strategiyasini tanlashda va ijtimoiy yordamni idrok etishda individual farqlarni hisobga olish muhimdir. Ba'zi odamlar muammolarni o'zlari hal qilishni afzal ko'rishadi, boshqalari esa faol ravishda boshqalardan yordam so'rashadi. Ushbu farqlarni tushunish va hurmat qilish talabalarning psixologik salomatligini samarali qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Talabalar o'rtasidagi kurash strategiyasini tanlashda va ijtimoiy yordamni idrok etishda individual farqlarni hisobga olish muhimdir. Ba'zi odamlar muammolarni o'zlari hal qilishni afzal ko'rishadi, boshqalari esa faol ravishda boshqalardan yordam so'rashadi. Ushbu farqlarni tushunish va hurmat qilish talabalarning psixologik salomatligini samarali qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. O'zbekistondagi zamonaviy talabalar o'quv yuklamalari, ijtimoiy umidlar va yangi sharoitlarga moslashish jarayoni tufayli yuzaga keladigan stress darajasining ortishiga duch kelishmoqda. Ular foydalanadigan kurash strategiyalarini va ularning ijtimoiy yordamga bo'lgan munosabatini tushunish ularning psixologik farovonligini ta'minlash uchun muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi talabalar qiyinchiliklarni yengish uchun asosan rejalashtirish, qo'llab-quvvatlash izlanishlari va ijobiy fikrlash kabi moslashuvchan kurash strategiyalariga murojaat qilishadi. Biroq, muammolardan qochish yoki fantaziyalarga chekinish kabi past moslashuvchan strategiyalardan foydalanadigan talabalarning nisbati ham mavjud. O'zbekistondagi talabalar

ijtimoiy yordamni muammolarni hal qilish va stressdan xalos bo'lish uchun muhim manba sifatida baholaydilar. Do'stlar, o'qituvchilar, oila a'zolari bilan muloqot qilish va professional yordam so'rash ularning o'quv muhitiga moslashishining muhim jihatlari hisoblanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'zbekistonda o'quvchilarni yengish strategiyalari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning kelajakdagi rivojlanishi talabalarning individual ehtiyojlarini, ularning madaniy e'tiqodlarining xususiyatlarini chuqur o'rganishni, shuningdek, ularning psixologik barqarorligini oshirishga qaratilgan innovatsion yordam dasturlarini yaratishni talab qiladi. O'zbekistonda o'quvchilarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga bo'lgan munosabat va kurash strategiyalarini o'rganish ta'lim tizimi va psixologik yordamni rivojlantirishning muhim yo'nalishi hisoblanadi. Moslashuvchan strategiyalardan foydalanish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tarmog'idan faol foydalanish talabalarning ijobiy psixologik holatini shakllantirishga va ularning universitet hayotiga muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva G.. "Механизмы психологической помощи и социальной поддержки для студентов в университетской среде Узбекистана". -2020
2. Izzatullayeva Z. "Копинг-стратегии и их эффективность в контексте учебной нагрузки у студентов Узбекистана". 2018
3. Karimova L, Tursunova M. "Социальная поддержка и психологическое благополучие студентов в Узбекистане: перспективы и вызовы". 2019.
4. Hasanova B. "Адаптация студентов к учебной среде: роль социальной поддержки" 2017.
5. Наимова Д "Современные вызовы в психологическом сопровождении студентов в Узбекистане: роль социальной поддержки и психологического консультирования" Наимова Д., 2021.
6. Saidova D. "Гендерные различия в стратегиях копинга студентов Университета Ташкент". 2019.

AVTOTRANSPORT KORXONASIDA ISHCHILAR MEHNATINI TASHKIL ETISH

Jabborov Dilshod Baxromovich

Jizzax politexnika instituti

Asrorov Xabibullo

Jizzax politexnika instituti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada avtotransport korxonasida ishchilar mehnatini taqsimlanishi tushunchasining mohiyati yoritilgan bo'lib hamda uning amal qilish tamoyillari va rag'batlantirish usullari o'rganilib chiqilgan.

Kalit so'zlar: mehnatni taqsimlanishi, mehnat intizomi tamoyillari, ijara va jamoaviy ish, ta'mirlash ishlari, mehnat uchun rag'batlantirish.

Аннотация

В данной статье освещена сущность понятия разделение труда работников на автотранспортном предприятии, а также рассмотрены принципы его применения и методы стимулирования.

Ключевые слова: разделение труда, принципы трудовой дисциплины, арендная и коллективная работа, ремонтные работы, стимулы к труду.

Annotation

This article covers the essence of the concept of the distribution of workers' labor at a carport enterprise and explores the principles of its operation and methods of promotion.

Keywords: division of Labor, principles of labor discipline, rent and collective work, repair work, incentives for Labor.

Haydovchilarning mehnatini tashkillashtirish o'ziga xos uslublari keyingi paytlarda ilmiy izlanishlar doirasida e'tibordan chetda qolayotgan masalalardan biri bo'lib kelmoqda.

Haydovchilarning mehnatini tashkillashtirish o'ziga xos uslublari asosan mehnatni taqsimlash va har xil turdagi (ko'rinishdagi) jamoaviy usulni tashkillashtirishni rivojlantirish, kasb-korlarini keng miqyosida birga qo'shib olib borishdagi muammolar tadqiqot ishining dolzarbligini yanada oshiradi.

Haydovchilarning mehnatini hamkorlashtirishning asosiy usuli brigadaviy uslubi-harakatdagi tarkibdan unumli foydalana olishiga imkon beradi. Tezkor rahbarlikni va ishiyuzasidan nazoratni ta'minlash darajasini oshiradi, ish jarayoni yaxshilaydi (ish vaqtidan tashqari ishlangan vaqtga haq to'lash), korxonada xizmat ko'rsatuvchilarning ishlovchilar bilan mehnatdagi hamkorligini (do'stligini) kengaytirdi.

Avtomobil transportida ijara va jamoaviy ish uslub keng tarqalgan bo'lib, ularning afzalligi quyidagicha ifodalanadi:

- avtotransport va ishlab chiqaruvchilar xizmatining foyda berishini oshirish;
- xo'jalik hisob-kitobini (hisobini) mustahkamlash haydovchilar mehnat jamoasini boshqaruvini yashilash;
- brigada mehnatini oxirgi natijasi uchun jamoaviy javobgarlikka shart-sharoit yaratish, qaysikim ishlab chiqarish jamoasi a'zolari bir-biri bilan o'zaro umumiy iqtisodiy va javobgarlik nuqtai nazarini bilan uzviy bog'langan;
- mehnat kollektivlar barqarorligini, mustaqilligini oshirish;
- yosh haydovchilarning o'quvi va kasb mahoratini oshirishga sharoit yaratish.

Olimlarning fikricha "Mehnat intizomi to'rt jihatda huquqiy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi: mehnat huquqi tamoyillaridan biri sifatida, mehnat huquqi mustaqil instituti sifatida (ob'ektiv xususiyat), mehnat huquqiy munosabatlari unsuri sifatida (sub'ektiv xususiyat), haqiqiy xulq-atvorni huquqiy baholash sifatida [1,40].

Brigadalarini tuzishda asosiy muhim shartlardan biri ularni to'g'ri shakllantirish hisoblanadi. Brigada pudratini foydali qo'llanishida avtomobillar haydovchilari brigadasini albatta, aniq ko'rsatilgan ish ob'ektiga (ish joyiga) bog'lash zarur. Pudrat brigadalaridagi avtomobillar miqdori va haydovchilar soni rejalashtirilgan yuk tashish hajmidan kelib chiqqan holda o'rgatiladi, avtomobillardan foydalanishning texnikaviy-ishlatish ko'rsatkichlari xizmat ko'rsatuvchi korxona va tashkilotlarning ishining holati va shart-sharoitiga ko'ra hisobga olinadi, shuningdek ishning bajarish muddatiga ko'ra hisobga olinadi, shuningdek ishning bajarilish muddatlari ham e'tiborga olinadi. Sotsiologik (ijtimoiy) tekshiruvlar natijasi tavsiyasiga ko'ra haydovchilar brigadasini tuzish asosan ko'ngilli tarzda har xil (turli) yoshdagi xodimlar (ishlovchilar) va har xil ish (stajli (ish muddati) xodimlardan bo'lmog'i lozim. Bu o'z navbatida brigadada axloqiy-ishlab chiqarish iqlimini vujudga keltiradi, o'zaro yordam va o'zaro tushunishni durust tashkilotlarga olib keladi.

Pudrat shartnomasi tomonlarning shartnomaviy majburiyatlarga rioya qilinishiga javobgarlikni aniqlaydi va shart buzilgantaqdirda sanksiya javobgarlikka tortish bera oladi, shuningdek barcha tomonlarning imzolangan shartnomasi asosida o'zaro hisob kitoblar tartibini belgilaydi. Haydovchilarga avtomobillarni to'da (gruppa) xurujida (variant) biriktirish (berkitish) asoslari va ularga qisqacha tavsiyalar quyidagi jadvalda keltiriladi (jadval 1).

Jadval 1

Haydovchilarga avtomobillarni to'da (gruppa) xurujida (variant) biriktirish (berkitish) asoslari va ularga qisqacha tavsiyalar

Avtomobillarning birkirilishi tizimi	Haydovchilarga avtomobillarni biriktirish (berkitish) varianti (guruhi)	Guruhga (variant) qisqacha tavsiya
Bittalik yoki yakka	Bir haydovchiga bitta avtomobil biriktirilgan (berkitish)	Haydovchi har kuni 1 smenada ishlaydi. Avtomobil faqat 1 smenada ishlatiladi. Har bir haydovchi 1 smenada 2 kundan
Bir yarimtalik	Uchta haydovchiga 2 ta avtomobil biriktirilgan	

Ikkilantirilgan	Ikkita haydovchiga 1 ta avtomobil berkitilgan har bir uchta brigada haydovchilariga - bitta almashtiruvchi (podsmensiya)	ishlaydi. Uchinchikun dam olish kuni. Avtomobil bir smenada foydalaniladi, xolos. Har bir haydovchi har kuni yoki ertalabki, yoki qechqurungi smenada ishlaydi. Avtomobildan har kuni ikki smenada foydalaniladi.
Ikki yarimtalik	Beshta haydovchiga ikkita avtomobil berkitilgan	Har bir haydovchi bir smenada 11 soat davomida bir kun qo'yib bir kun ishlaydi. Avtomobildan har kuni 11 soat foydalaniladi. Har bir haydovchi to'rt kun davomida ertalabki yoki kechki smena (muddat)da ishlaydi, beshinchi (5) kun dam olish kuni, undan so'ng smenalar almashadi. Avtomobilda har kuni 2 (ikki) smenada foydalaniladi.

ATK (avtotransport korxonasi)dagi ta'mirlovchi ishchilarning asosiy ishlari qatoriga avtomobillar va ularning agregatlarini ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish, shuningdek ehtiyoj qismlarni tayyorlash kiradi. Ta'mirlovchi ishchilarning asosiy va yordamchi ishlarga bo'linishi ATKning texnikaviy xizmat ko'rsatishida markazlashgan boshqaruv tizimini va yangi ko'rinishdagi (turdagi) ishchilarni vujudga keltiradi.

Mehnat intizomini tarbiyalash va mustahkamlash ishida mehnat jamoalari rolini oshirish va ularga berilgan huquqlardan sama rali foydalanish muhim yo'nalish bo'lishi kerak [2, 234 b].

Bular jamlovchi (komplektovanie) slesrarlar bo'lib ular yordamida ishlarni bajaradilar, 0 ya'ni (zarur bo'lgan asbob uskunalarini omborxonadan ish joyiga etkazish, tayyor mahsulotlarni texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash joyidan omborxonaga olib borish, avtomobil agregatlarini, qismlarini, detallarini ta'mirlashga yuborishdan avval (oldin) yuvish va h.k.) Ta'mirlovchi ishchilarning mehnatini taqsimlashning va jamlashning (koopsratsiya) ifodali aniq uslubini tanlashda eng avvalo o'rganish va chuqur analiz qilish zarur: har xil texnologik ishlarni bajarilishini amalga oshirish safrlangan vaqt, ishlab chiqarish jarayonini mexanizatsiyalash darajasi, texnologik jarayonlardagi haqiqiy sermehnatlik.

Bizning fikrimizcha ATK doirasida ta'mirlash ishlari jamoaviy ijara pudrati asosida amalga oshiriladi. Bu borada pudrat asosida tuzilgan shartnoma shuningdek iqtisodiy javobgarlikni ortishini (o'sishini) va ushbu jamoalarning qiziqishini, avtomobillarning bir maromda ishlashini va ularni ish joylariga muddatida chiqarilishini ta'minlaydi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

1. Azizova S.X. Mehnat intizomi tushunchasi, tamoyillari va rag'batlantirilishi. Iqtisod va moliya / Ekonomika i finansy 2018, 8(116) - 40 b.

2. Маренков Л.И., Алимарина Е.А. «Управление трудовыми ресурсами» Серия высшее образование. Ростов на Дону: из-во «Феникс», 2004 - 234 с.

3. Kuryazov, D., Jabborov, D., & Khujamuratov, B. (2020, October). Towards decomposing monolithic applications into microservices. In 2020 IEEE 14th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT) (pp. 1-4). IEEE.

4 Obidova, Feruza Yaxyoevna, and Zevi Odilovna Umarova. "Boshqaruv faoliyatini amalga oshirishda kadrlarning gender tengligi." Educational Research in Universal Sciences 2.3 (2023): 208-215.

5.Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.

6.Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.

7.Darvishaliyevna, N. D. (2023). Innovatsion rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish. Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali, 3(1), 62-66.

8.Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). Развитие управления экономической компетентностью промышленных предприятий в регионах. Журнал универсальных научных исследований, 2(4), 418-425.

9.Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.

AVTOTRANSPORTDA TASHISH XARAJATLARINI KAMAYTIRISH YO‘LLARI

Jabborov Dilshod Baxromovich

Jizzax politexnika instituti

Primqulova Zarina

Jizzax politexnika instituti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada yo‘lovchi tashuvchi korxonasida ishchilar mehnatini taqsimlanishi tushunchasining mohiyati yoritilgan hamda uning amal qilish tamoyillari va rag‘batlantirish usullari o‘rganilgan. Mehnatni taqsimlash nuqtai nazaridan samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mehnatni taqsimlanishi, mehnat intizomi tamoyillari, ijara va jamoaviy ish, ta‘mirlash ishlari, mehnat uchun rag‘batlantirish.

Аннотация

В данной статье освещается сущность понятия разделение труда работников на предприятии пассажирского перевозчика, а также исследуются принципы его применения и методы стимулирования. Разработаны научно-практические предложения по повышению эффективности труда с точки зрения разделения труда.

Ключевые слова: разделение труда, принципы трудовой дисциплины, арендная и коллективная работа, ремонтные работы, стимулирование к труду.

Annotation

this article covers the essence of the concept of the distribution of Labor by workers at a passenger carrier Enterprise and explores the principles and methods of its operation. Scientific and practical proposals have been developed to improve the effectiveness of labor in terms of distribution.

Keywords: division of Labor, principles of labor discipline, rent and collective work, repair work, incentives for Labor.

Avtomobil transportida yuk va yo‘lovchilarni tashish, loyihalash, tashkil etish va amalga oshirish jarayonining muhim bo‘limidir. Bu ko‘p turli to‘lovlarni, yolg‘iz yoki ko‘pli yo‘lovchilarni va mahsulotlarni mustaqilikda o‘tkazishni yondashtiradigan jamoa ishlarini faollashtirib turadi. Avtomobillarni tashish ko‘p mahsulotlarni sifatiga va miqdoriga ko‘ra samaradorlik imkoniyatini beradi.

Avtomobil transportida yuk va yo'lovchilar tashish ishlarining samaradorligini baholash uchun bir necha muhim faktorlarni nazarda tutish kerak. Bu faktorlar yozmaslikda, lekin taqriban har bir tashuvchi ishlarda kerak bo'ladigan muhim yondoshmalarni ko'rsatadi:

-Muddat va muddatdan keyingi tezlik. YUK va yo'lovchilarni tashish o'tkazish muddatlarini saqlab qolish ajratishlar uchun muhimdir. Tezlik ko'rsatish mamnuniyatlarni kamaytiradi va mijozlarning tizimda kelishishlarini moslasa yoritishga imkon beradi.

-O'tkazish mahsulotlari nihoyatda ko'pligi. Ba'zi yuklar katta hajmlardagi va bir necha o'tkazish nuqsonlarini kamaytiradigan mahsulotlarni o'z ichiga oladi. Bundan keyin, yol bo'ylab o'tkazish usullarida muammo yaratish imkoniyatini oshirish mumkin.

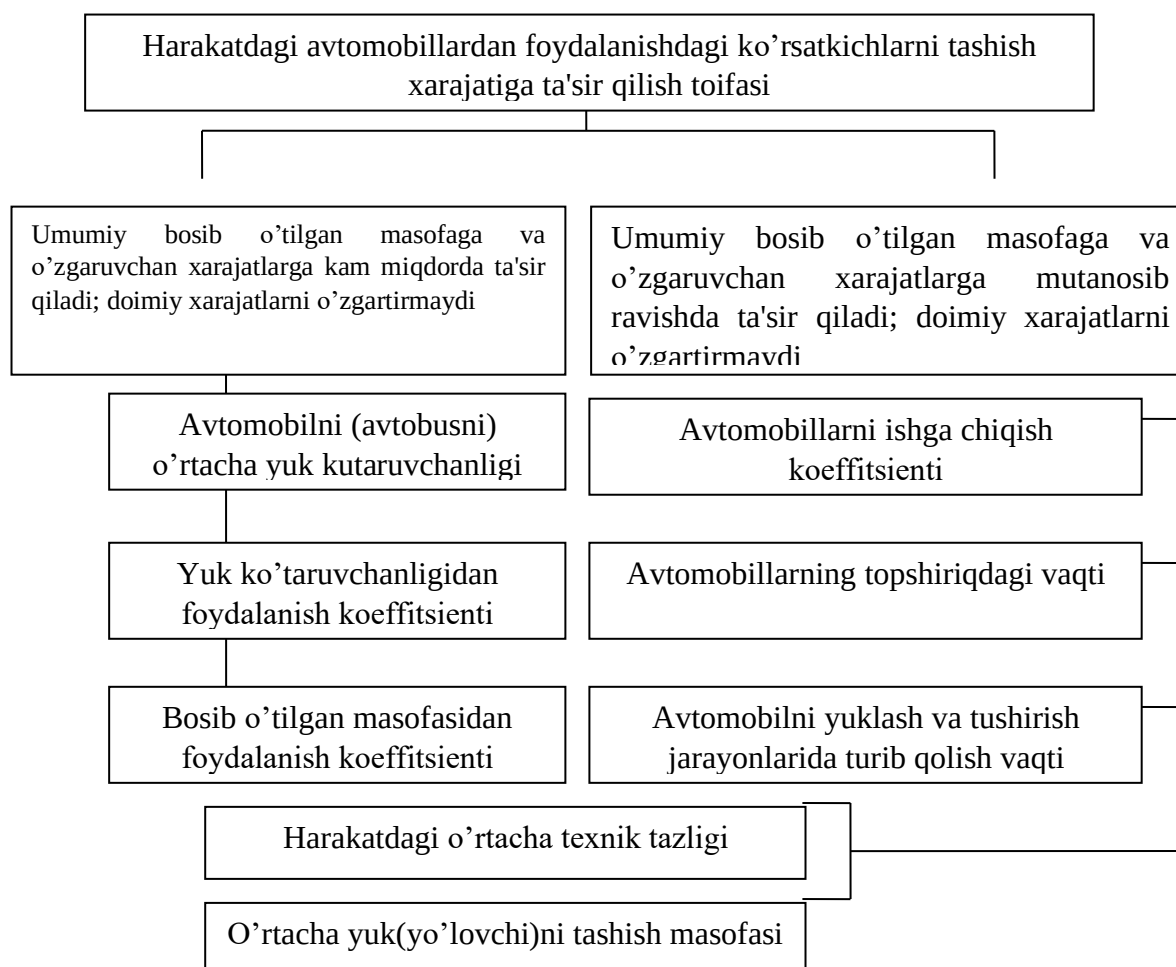
-Mahsulotni texnik tahlil qilish. Bajarish mahsulotlarini ko'tarish, o'tkazish ko'proqda ahamiyat ko'rsatadi. Mahsulotlarni ularning ustuvorligi, harorati, tezligi, o'xshashligi hamda digar xususiyatlari bo'yicha tahlil qilish yordam beradi..

-Moliyaviy asoslar. Tashish ishlarining moliyaviy ko'rinishlarini esa ulash muhim. Chegara, ularni ko'tarish, ularni o'tkazish, boshqa xarajatlar, va moliyaviy effektivlik ko'rsatkichlarini taqdirlash kerak.

-Moliyaviy tezlik. Moliyaviy muhitning har xil ishonchlari muhim. Sarflanish, qiymatlarni yangilash, qiymatlarni ko'rsatish yordam beradi, ushbu faktorlar tashish ishlarining samaradorligini baholashda asosiy rol oynaydigan muhim yondoshmalarni tashkil etadi.

Yuk va yo'lovchilar tashish xarajatini kamaytirish iqtisodiyot uchun katta ahamiyatga egadir. Tashish xarajatining kamayishi boshqa korxonalar va xujalik tarmoqlarining mahsulotlarining xarajatini kamaytirishga imkoniyat yaratadi.

Tashish xarajatining kamayishini ta'minlanishi alohida (muhim) e'tiborga loyiqdir va katta doiradagi masalalar echimini talab qiladi jumladan: avtomobillarning alohida markalari bo'yicha xarajatning har bir moddalari bo'yicha hisoblab chiqish, xarajatga ta'sir qiluvchi turli hildagi chora-tadbirlarni aniqlash va boshqalar.

1-chizma. Harakatdagi avtomobillardan foydalanishdagi texnik foydalanish ko'rsatkichlarining tashish tannarxiga ta'siri darajasiga ko'ra guruhlariga bo'linishi

Avtomobil transporti korxonalari faoliyatidan bog'liq va bog'liq bo'lmagan ko'p miqdordagi chora-tadbirlar tashish xarajatiga ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiyotda yuz berayotgan iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan moddiy xarajatlarni (avtomobil yoqilg'isi-surkov va boshqa ashyolar, ehtiyot qismlar va ta'minlash materiallari, avtomobil shinasini qayta tiklash va ta'mirlash xarajatlari, amortizatsiya ajratmalari, umumxujalik ajratmalari va boshqalar); korxona quvvatini; tashish masofasini; tashiladigan yuklarning tarkibi va turlarining o'zgarishi ATK faoliyatga bog'liq bo'lmagan omillar jumlasiga kiradi.

Yuqorida qayd qilingan omillarning ko'plari harakatdagi avtomobillardan foydalanish texnik-foydalanish ko'rsatkichlarini yaxshilashda o'z aksini topadi va uning ish unumdorligini oshirishga va tashish xarajatini kamaytirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bunda hamma texnik-foydalanish ko'rsatkichlari tashish xarajatining kamayishiga bir hilda ta'sir ko'rsatmasligini iqtisodchi muhandislar tashish xarajatini kamaytirishga bag'ishlangan chora-tadbirlarni tayyorlashda hisobga olishlari zarur.

Birinci guruh ko'rsatkichlarining o'zgarishi avtomobillarning bosib utgan umumiy maofasining o'zgarishiga muhim ta'sir ko'rsatmaydi. Ammo ulaning oshishi(kamayishi) natijasida transport ishining hajmi ham to'g'ri mutanosib ravishda o'sadi(kamayadi). Bu holatda o'zgaruvchan va doimiy xarajatlarning yig'indisi umuman olganda doimiy bo'lib qoladi, lekin bir oylik transport ishi xarajati o'zgaruvchan, doimiy xarajatlar ulushi hisobiga va qisman haydovchi va konduktorlarning maoshlari hisobiga o'zgaradi.

Ikkinchi guruh ko'rsatkichlarining o'zgarish bilan avtomobillarning bosib utgan umumiy masofasi; transport ishining hajmi(t-km da, yo'lovchi- km, to'lovli-kmda, avtomobil-soat ishlarida); doimiy xarajatlar o'zgarmagan holda o'zgaruvchan xarajatlar deyarli mutanosib ravishda o'zgaradi. Natijada bir birlik transport ishining xarajati faqat doimiy xarajatlar hisobiga va oz miqdorda haydovchilar va konduktorlarning(ish haqi) maoshlari hisobiga o'zgaradi, chunki ish haqi jamg'armasi tashish ishlari bo'yicha haqiqiy bajarilgan daromad rejasiga nisbatan tuziladi(to'g'rilanadi.)

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

1.Azizova S.X. Mehnat intizomi tushunchasi, tamoyillari va rag'batlantirilishi. Iqtisod va moliya / Ekonomika i finansy 2018, 8(116) - 40 b.

2. Marenkov L.I., Alimarina E.A. «Upravlenie trudovymi resursami» Seriya vysshee obrazovanie. Rostov na Donu: iz-vo «Feniks», 2004 - 234 s.

3. Kuryazov, D., Jabborov, D., & Khujamuratov, B. (2020, October). Towards decomposing monolithic applications into microservices. In 2020 IEEE 14th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT) (pp. 1-4). IEEE.

4 Obidova, Feruza Yaxyoevna, and Zevi Odilovna Umarova. "Boshqaruv faoliyatini amalga oshirishda kadrlarning gender tengligi." Educational Research in Universal Sciences 2.3 (2023): 208-215.

5.Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.

6.Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.

7.Darvishaliyevna, N. D. (2023). Innovatsion rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish. Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali, 3(1), 62-66.

8.Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). Развитие управления экономической компетентностью промышленных предприятий в регионах. Журнал универсальных научных исследований, 2(4), 418-425.

9.Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.

SOLAR PV SYSTEMS IN DEVELOPING ECONOMIES CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Jo'ramurotova Shahlo Muhiddin qizi

Jizakh Polytechnical institute

Department of Energy, master student

willofqueen@gmail.com

Annotation

This topic explores the adoption of solar PV systems in developing economies, focusing on the challenges of high costs, inadequate infrastructure, and policy barriers. It also highlights the opportunities presented by technological advancements, international funding, and favorable climatic conditions for solar energy. The study emphasizes the role of solar PV in addressing energy poverty and promoting sustainable development in these regions.

Keywords: Solar photovoltaic (PV) systems, renewable energy, energy poverty infrastructure challenges, , solar energy adoption, greenhouse gas emissions reduction, climate conditions, economic growth, energy transition.

The topic of "**Solar PV Systems in Developing Economies Challenges and Opportunities**" is highly relevant in the context of Uzbekistan, a country in Central Asia with vast potential for solar energy development. Like many developing economies, Uzbekistan faces the dual challenge of meeting growing energy demands while transitioning to more sustainable and cleaner energy sources. The adoption of solar photovoltaic (PV) systems presents a promising solution, given Uzbekistan's abundant sunlight, with over 300 sunny days per year, making solar energy a viable and essential resource.

Uzbekistan has historically been heavily reliant on fossil fuels, particularly natural gas, to power its economy. However, with rising environmental concerns, aging energy infrastructure, and a commitment to reducing carbon emissions, the government is actively seeking to diversify its energy mix. Solar PV offers an opportunity for Uzbekistan to reduce its dependence on non-renewable energy sources, enhance energy security, and meet the needs of its rapidly growing population and industries.

Uzbekistan's geographic location and favorable climate make it an ideal region for solar energy production. The Uzbek government has introduced ambitious renewable energy targets, including plans to install 7 GW of solar power by 2030. IN international Partnerships Uzbekistan is attracting foreign investments and international partnerships, including support from organizations like the Asian Development Bank and the World Bank, to develop large-scale solar PV projects.

Securing the necessary funding for large-scale solar projects remains a challenge, especially in terms of attracting private-sector investment. Uzbekistan's aging grid infrastructure needs modernization to fully integrate intermittent solar energy. While progress has been made, further regulatory reforms are necessary to streamline project development and incentivize private sector participation.

Overall, solar PV systems in Uzbekistan present a significant opportunity for addressing the country's energy challenges. By overcoming financial, infrastructural, and regulatory barriers, Uzbekistan can leverage solar energy to drive sustainable growth and development. The current state of solar photovoltaic (PV) adoption in Uzbekistan is advancing rapidly, as the country looks to diversify its energy portfolio and reduce its dependency on natural gas. As a developing economy, Uzbekistan faces both opportunities and challenges in scaling up solar energy. The government has set ambitious goals and partnered with international organizations to promote renewable energy, making solar PV a cornerstone of the country's energy transition.

The Uzbek government is committed to increasing the share of renewable energy in its energy mix. The country aims to install 7 GW of solar capacity by 2030 as part of its national strategy to reduce carbon emissions and achieve greater energy independence. The introduction of

the Renewable Energy Law (2019) has been a key driver in promoting solar investments by offering tax incentives, favorable tariffs, and easing the permitting process for solar projects.

The government's strategy includes generating 25% of its electricity from renewable sources by 2030, with solar PV playing a leading role in achieving this target. Uzbekistan has seen a number of large solar PV projects being developed

Commissioned in 2021, this 100 MW plant is one of the first utility-scale solar projects in the country, supported by the Asian Development Bank (ADB).

A 457 MW project in Surkhandarya, awarded to UAE-based Masdar, is under development. It is one of the largest solar projects in the region and is expected to be operational by 2024.

Another major solar project, with a capacity of 220 MW, is being developed to contribute significantly to the country's renewable energy targets.

Uzbekistan is actively seeking international partnerships to finance and build solar infrastructure. International institutions like the World Bank, the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), and the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) are providing funding and technical assistance. Competitive solar tenders have attracted foreign investments from companies based in the UAE, Saudi Arabia, and China, contributing to the growth of solar PV capacity.

Uzbekistan enjoys over **300 sunny days per year**, giving it strong potential for solar energy production. The country's vast desert and semi-arid regions provide ample space for large-scale solar installations. Uzbekistan's electricity grid is in need of modernization to handle the intermittent nature of solar energy. Upgrading grid infrastructure and integrating energy storage systems are crucial to maximizing the efficiency of solar PV systems.

The adoption of solar photovoltaic (PV) systems in developing economies presents numerous opportunities, but it also faces several challenges. These challenges range from financial constraints and regulatory issues to technical and infrastructure-related difficulties. Addressing these barriers is crucial for accelerating the deployment of solar PV and achieving long-term energy sustainability in developing nations.

Despite the falling costs of solar PV technology, the initial investment required for large-scale solar projects remains a significant barrier. Many developing countries struggle to secure the necessary capital due to limited access to financing and weak financial markets. Attracting private sector investment can be challenging due to perceived risks such as currency instability, political uncertainty, and unclear regulatory environments. Many solar PV projects in developing countries rely heavily on international aid or loans from organizations like the World Bank, which may not be sustainable in the long term.

Many developing economies have outdated or poorly maintained electricity grids, which are not equipped to handle the intermittent nature of solar power. Upgrading grid infrastructure to accommodate solar PV can be costly and time-consuming. In many developing countries, especially in remote or rural areas, grid access is limited. Off-grid solar systems can be a solution, but connecting these systems to a larger energy network often presents technical and logistical challenges.

Solar energy generation is intermittent, and energy storage technologies, such as batteries, are crucial for ensuring a stable supply of electricity. However, energy storage solutions remain expensive and are not yet widely deployed in many developing countries, limiting the reliability of solar PV systems. In some areas, hybrid systems combining solar with diesel or other forms of backup energy are used to overcome this challenge, but these are often expensive and not a fully sustainable solution.

Many developing countries lack stable or coherent policy frameworks to support solar PV adoption. Regulatory uncertainty can deter investors and slow the development of solar projects. Governments in developing economies may not offer sufficient incentives, such as feed-in tariffs, tax breaks, or subsidies, to encourage widespread investment in solar PV. Without these

incentives, the financial viability of projects can be uncertain. Bureaucratic hurdles and slow approval processes can delay solar project development and increase costs.

Developing countries often lack skilled labor and technical expertise in designing, installing, and maintaining solar PV systems. This reliance on foreign expertise can increase project costs and hinder the development of a local solar industry. Capacity building through training programs and the establishment of local manufacturing and installation industries is essential to overcome this challenge and ensure the long-term sustainability of solar PV adoption.

Many developing economies rely on importing solar PV components, which can lead to supply chain disruptions, higher costs, and delays. Dependence on external suppliers also leaves countries vulnerable to fluctuations in global prices for solar equipment. Remote or rural areas may face logistical challenges in transporting solar PV materials, which can increase project costs and delay installation timelines. To overcome these challenges, developing economies need to implement comprehensive strategies that involve

Governments should develop stable, long-term policy frameworks that provide clear incentives for solar investment, streamline permitting processes, and create favorable conditions for private sector involvement.

Collaboration with international financial institutions and development agencies can provide the funding and technical assistance necessary to develop solar projects. Developing local expertise in solar PV installation, operation, and maintenance through training programs and educational initiatives is crucial for building a self-sustaining solar industry. Investing in grid modernization and energy storage technologies will help address the intermittent nature of solar power and ensure reliable electricity supply. Despite these challenges, solar PV remains a key opportunity for developing economies to address their energy needs, reduce carbon emissions, and foster sustainable economic growth. With the right policy frameworks and investments, solar PV can significantly improve energy access and contribute to a greener energy future.

Many developing economies are heavily reliant on fossil fuels for electricity generation, contributing to air pollution and greenhouse gas emissions. Solar PV provides a clean energy alternative, enabling these countries to reduce their carbon footprints and meet global climate targets, such as those set out in the Paris Agreement. Solar PV aligns with global sustainability goals, including the United Nations' Sustainable Development Goal 7 (SDG 7), which aims to ensure access to affordable, reliable, and modern energy for all by 2030.

Many developing countries rely on costly imports of fossil fuels, which exposes them to price volatility and supply risks. Solar PV can reduce dependence on imported energy sources, improving national energy security and stabilizing energy costs. Solar PV helps diversify the energy mix by adding renewable energy capacity alongside other forms of generation. This reduces the vulnerability of economies to supply disruptions or fuel price shocks. The solar PV sector creates jobs across various stages of the supply chain, from manufacturing and installation to maintenance and operation. Developing economies can benefit from job creation in local communities, providing employment opportunities and supporting skills development. Solar PV projects, especially large-scale ones, attract foreign investment, create demand for local products and services, and contribute to overall economic growth. In addition, the reduction in energy costs provided by solar can boost productivity and competitiveness in industries reliant on affordable electricity.

Numerous international organizations and development banks, such as the World Bank, the Asian Development Bank (ADB), and the International Renewable Energy Agency (IRENA), are actively supporting the adoption of solar PV in developing economies. These institutions provide financing, technical assistance, and policy guidance to help countries overcome barriers to solar development. Developing economies can access climate finance from sources such as the Green Climate Fund (GCF) to support their renewable energy projects. These funds help bridge the financial gap for countries that need capital to invest in solar infrastructure.

In conclusion, the implementation of solar PV systems in developing economies presents both significant challenges and promising opportunities. While high upfront costs, inadequate

infrastructure, and policy constraints pose obstacles to widespread adoption, the potential benefits are immense. Solar PV systems offer a clean, renewable energy source that can address energy access issues, reduce greenhouse gas emissions, and contribute to sustainable economic growth. With supportive policies, international funding, technological innovation, and investment in local capacity building, solar PV can play a transformative role in fostering energy independence and promoting long-term socio-economic development in these regions.

Reference

1.Zafar, M. W., Saud, S., Hou, F., & Sinha, A. (2021). The role of renewable and nonrenewable energy and energy efficiency on environmental quality: A global perspective. *Environmental Science and Pollution Research*

2.This paper discusses the global perspective of renewable energy adoption, including the role of solar PV systems in enhancing environmental sustainability, especially in developing regions. It provides insights into both the challenges and opportunities faced by developing economies in transitioning to clean energy solutions.

RESPUBLIKAMIZDA TURIZMNING RIVOJLANISH DARAJASI

Jo'rayeva Hilola Orif qizi

Sambhram universiteti "Biznes boshqaruv" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimizda turizmni rivojlantirish yo'llari hamda iqtisodiyotimizda turizmning ulushini orttirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: turizm, Osiyo, pensiya ta'minoti, oila, bolalar, jahon iqtisodiyoti, Boeing kompaniyasi.

Аннотация

В данной статье освещаются пути развития туризма в нашей стране, а также вопросы увеличения доли туризма в нашей экономике.

Ключевые слова: туризм, Азия, пенсионное обеспечение, семья, дети, мировая экономика, компания Боинг.

Annotation

This article covers the ways of developing tourism in our country and the issues of gaining the share of tourism in our economy.

Keywords: tourism, Asia, pension provision, Family, Children, world economy, Boeing Company.

Jahon iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biri bo'lgan turizm o'zining xilma-xil tarkibi bilan iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga faol ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiyotning ko'plab tarmoqlarini bevosita va bilvosita rivojlantirish imkoniyatini yaratib kelmoqda. Jumladan, aloqa, mehmonxona, transport, yo'l qurilishi, kommunal xo'jalik, umumiy ovqatlanish, tibbiyot, maishiy xizmat ko'rsatish, savdo, hunarmandchilik va boshqalar. Mamlakatda turizmning rivojlanishi natijasida ayni paytda o'ziga xos rekreatsiya industriyasini vujudga keltiradi, ko'ngilochar markazlar, ko'ngilochar markazlar va uning o'rnida sayohatchilarga sifatli xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bir qator yo'nalishlarni qamrab oladi.

Boeing kompaniyasining mintaqaviy direktori Mario Ebsim, "Turizm nafaqat daromad keltiradi, balki ko'plab odamlarni ish bilan ta'minlaydi. Bu sohaga ayollarni jalb qilish juda muhim. Asosiy maqsad byurokratik cheklovlarni olib tashlashdir.

Mutaxassislarining hisob-kitoblariga ko'ra, turizm xizmatlariga to'g'ridan-to'g'ri sarflangan har bir dollar tegishli sohalarida qo'shimcha uch dollar daromad keltiradi. Ko'pchilik xorijlik sayyohlar uchun bir vaqtning o'zida Osiyoning bir necha davlatiga tashrif buyurish maroqli bo'lardi va bu mamlakatlar uchun ham katta foyda keltiradi.

Hozirgi davrda butun dunyoda turizm xizmatlariga talabning ortib borishi, birinchi navbatda, iqtisodiy va ijtimoiy sabablar bilan tavsiflanadi (umumiy daromadlarning ko'payishi va bo'sh vaqtning ko'payishi, haq to'lanadigan ta'tillar davomiyligining ko'payishi, turizmning tegishli darajasi). pensiya ta'minoti, oiladagi bolalar sonining kamayishi va boshqalar). Shuningdek,

transport turlarining rivojlanishidagi jadal o'zgarishlar, ulardan foydalanishning kamayishi va aholining barcha qatlamlarining to'lov qobiliyatining oshishi, valyuta cheklovlarining yumshatilishi yoki bekor qilinishi, mamlakatlar o'rtasidagi ikki tomonlama viza rejimlarining liberallashtirilishi, turizm va turizm xizmatlarining jadal rivojlanishini rag'batlantirdi.

Fransuz yozuvchisi Anatol Fransning fikricha, "Sayohat, nima bo'lishidan qat'iy nazar, har tomonlama ko'proq narsani o'rgatadi. "Ba'zida boshqa joyda o'tkazgan bir kun uyda o'tgan o'n yildan ko'proq vaqtni beradi." Shu bois nafaqat dunyoda, balki O'zbekistonda ham turizmni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Shu bois respublikamizda keyingi 2 yil ichida eng muhim sohalardan biri, shubhasiz, turizm sohasidir. Davlatimiz tomonidan turizmni rivojlantirish, ularni hayotga tatbiq etish samaradorligini oshirish yuzasidan qator qaror va farmonlar qabul qilingani kundalik hayotimizdagi o'zgarishlarda ham o'z ifodasini topmoqda. Tashqi va ichki turizmning parallel rivojlanishi natijasida sayyohlar oqimi bir necha barobar ortdi. Bu, o'z navbatida, sayyohlar daromadining oshishiga olib keladi.

Har bir sohaning rivojlanishi, albatta, ilmiy asosga asoslanadi. Shu jumladan turizm industriyasini rivojlantirish ham bundan mustasno emas. Biz ham o'zimiz yashayotgan hududda, ya'ni Jizzax viloyatida turizm sohasidagi kichik ilmiy loyihada turizm menejmentini rivojlantirish bilan bog'liq muammolarni o'rganishga harakat qildik. Turizmni boshqarish loyihasi doirasida Jizzax viloyatida sayyohlarning harakatlanish yo'nalishlari o'rganildi. Shuningdek, kelgusida sayyohlarning harakatlanishini osonlashtirish uchun uslubiy tavsiyalar va sxematik xaritalar ishlab chiqish rejalashtirilgan.

Jizzax viloyatining maydoni 21,2 ming km² bo'lib, shimoldan janubga 175 km, g'arbdan sharqqa 150 km ga cho'zilgan. Viloyatning kattaligidan kelib chiqib, akademik Q. Zokirov tomonidan ajratilgan 4 ta balandlik mintaqasi (cho'l, adir, tog' va o'tloq) mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos maftunkor tabiatga ega. Bundan tashqari, viloyatning shimoliy-g'arbiy hududlarini egallagan Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi ham tabiiy landshaftlarning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Bu hududlarda ekoturizm menejmentini rivojlantirish va ilmiy tadqiqotlar olib borish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Viloyat hududi ekoturizm xususiyatlari, joylashuvi va marshrutlarini hisobga olgan holda 3 ta ekoturistik hududga ajratildi. Mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda ekoturizm zonalarini quyidagicha nomlandi:

- Zomin-Xo'jamushkent ekoturizm zonasi;

- Sangzor havzasi ekoturizm hududi;

- Nurota va Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi ekoturizm hududi. Jizzaxdan ekoturistik hududlarga yo'nalish belgilanib, taxminiy masofalar aniqlandi.

- Zomin-Xo'jamushkent ekoturizm zonasi. Bu yo'nalishda Jizzax shahridan jo'naydigan sayyohlar Pshagor g'ori, "Xo'jai Serob", "Ko'k libosli ota" ziyoratgohlari, Zomin shahri, Zomin suv ombori, Zomin suv daryosi va uning irmoqlari, ostona va sharsharalar, tog'ni ziyorat qiladilar. manzaralari va arklari, Zomin sanatoriysi, Supa, Chortangri, Miq qal'asi, Kultepa arxeologik qazilmalari, Xovatak-Gulshani sanatoriysi, Xo'jamushkent suv ombori va Xo'jamushkent avliyolar maqbarasiga tashrif buyurish imkoniga ega bo'lasiz. Bu marshrut aylanma safarlarni hisobga olgan holda taxminan 280 kmni tashkil etadi. Yo'lning asosiy qismini avtobus yoki mikroavtobusda, 8-10 km otda, 1-2 km masofani esa piyoda yoki qishda Zomin milliy tabiat bog'ida chang'ida bosib o'tish mumkin.

Zomin-Xo'jamushkent yo'nalishi bo'yicha sayohat qilayotgan sayyohlar o'z qiziqishlariga ko'ra, ilmiy-tadqiqot, davolanish, sport, hordiq chiqarish va ziyorat qilishlari mumkin. Sayohat bir necha kun davom etadigan bo'lsa, Zomin milliy bog'ida kemping imkoniyatlari, Zomindagi mehmonxonalar va mehmon uylari mavjud.

Ekoturizm hududini rivojlantirish bo'yicha amaliy ishlar boshlab yuborildi. Zomin shahrini zamonaviy sayyohlik shahriga aylantirish, ya'ni mahalliy turistik hududdan xalqaro turistik hududga ko'chib o'tish borasida keng ko'lamli qurilish ishlari olib borilmoqda.

Sangzor havzasi ekoturizm hududi. Jizzaxdan sayyohlar Sangzor oromgohi, Amur Temur darvozasi, Sangzor daryosining o'rta va yuqori oqimi, Sa'd ibn Abu Vaqqos maqbarasi, buloq va uning relikt qora baliqlari, Ayartog'ning diqqatga sazovor joylari, Novqaota ziyoratgohi va buloqlari, Marjonbulok mineral suvlari va shifo maskanlari. bo'ladi Ushbu marshrutning uzunligi taxminan 190 km, shu jumladan aylanma sayohatlar. Yo'ning asosiy qismidan avtobuslar yoki mikroavtobuslar, Marjonbuloq-Jizzax yo'nalishi bo'yicha 40 kilometr masofada tezyurar poyezdlar, shuningdek, sayyohlarning xohish va xohishiga ko'ra turli transport vositalarida foydalanish mumkin.

Sangzor yo'nalishi bo'ylab sayohat qiluvchi sayyohlarning qiziqishlariga ko'ra ilmiy-tadqiqot, davolash, sport, dam olish va ziyorat tadbirlari amalga oshirilishi mumkin. Safar bir necha kun davom etsa, G'allaorol va O'smat shaharlaridagi mehmonxonalarda, mahalliy aholi xonadonlarida, yozgi mavsumda esa ko'chma chodirlarda dam olish imkoniyati mavjud.

Bugungi kunga qadar ekoturizm hududini rivojlantirish bo'yicha amaliy ishlar yetarli darajada amalga oshirilmagan. Avliyo Sa'd ibn Abu Vaqqos maqbarasi va "Marjonbulok" sanatoriysi hududidagi qurilish ishlari va xizmat ko'rsatish ma'lum talab darajasiga yaqin bo'lsa, qolgan hududlarda keng ko'lamli qurilish ishlari olib borilishi kerak. hududning. Nurota va Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi ekoturizm hududi. Jizzax shahridan jo'nab ketayotgan sayyohlar Temiryo'zovdagi ohaktosh konlari, Xonbandi to'g'oni, Nurota tog'idagi ming yillik Savur daraxti, yong'oqzor va buloqlar, Pistalitog' landshaftlari, Aydar-Arnasoy ko'llari va Tuzkon shifobaxsh balchiqlari, o'rmon va cho'l landshaftlari, Mirzacho'l mineral manzaralarini tomosha qilishlari mumkin. suvlar va shifobaxsh joylar. . Bu marshrut aylanma safarlarni hisobga olgan holda taxminan 230 km ni tashkil qiladi. Yo'ning asosiy qismini mikroavtobuslarda, shuningdek, sayyohlarning xohish va xohishiga ko'ra o'rmon va cho'l manzaralarini tomosha qilganda ot va tuyalarda, ko'l manzaralarini tomosha qilganda esa qayiqda harakatlanish mumkin.

Nurota va Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi ekoturizm zonasi marshruti bo'ylab sayohat qiluvchi sayyohlarning qiziqishlariga ko'ra, ular ilmiy tadqiqot, fenologik kuzatishlar, davolash, suv sporti o'yinlari va dam olishni tashkil etishlari mumkin. Sayohat bir necha kun davom etsa, "Do'stlik"dagi mehmonxona, "Mirzacho'l" sanatoriysi va ko'l atrofidagi oromgohlarda, yozda ko'chma chodirlarda dam olish imkoniyati mavjud.

Keyingi yillarda O'zbekistonda ekoturizm kengaymoqda. Mamlakatimizning eng yirik va noyob sayyohlik va rekreatsion salohiyati ilmiy asoslangan va maqsadli foydalanishni taqozo etadi. Bu ko'p jihatdan mamlakatimizga taalluqlidir, chunki o'rmon va ko'llar, go'zal tabiiy landshaftlar saqlanib qolgan, sayyohlar uchun juda jozibali noyob tabiiy va madaniy meros ob'ektlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son qarori.
2. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 11-iyundagi "2019-2028-yillarda O'zbekiston Respublikasida biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha strategiyani tasdiqlash to'g'risida"gi 484-son qarori.
3. V.V.Xrabovchenko. Ekologik turizm. Moskva, Moliya va statistika, 2003. 208 b
4. A. Nigmatov, N. Shomurotova. Ekoturizm asoslari. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. - T.: —Turon-Iqbol, 2007. 128 b.
5. Chubb VE O'zgartirish klimata i gidrometeorologik jarayonlarga ego ta'siri, agroklimaticheskie i vodnye resursy respubliki O'zbekiston, Toshkent, 2007, 133 b.
6. A. Nizomov, Z. Amanboeva, N. Safarova. O'zbekistonning ekoturizm resurslari va yo'nalishlari. -T.: "Fan va texnologiyalar", 2014, 104 bet.
7. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
8. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>

9. www.stat.uz
10. www.farstat.uz
11. <http://www.cawater-info.net>

TURIZM FAOLIYATINING MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Karimova Dilnoza Karimovna

Jizzax politexnika instituti

Mo'minov Azizbek

talaba

Annotatsiya

Ushbu maqolada turizm faoliyatini takomillashtirish, hamda uning mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: turizm, shahar, mahalliy sayyohlar, AQSh dollari, loyihalar, rivojlantirish.

Аннотация

В данной статье представлена информация о совершенствовании туристской деятельности, а также ее роли в экономике страны.

Ключевые слова: туризм, город, местные туристы, доллары США, проекты, развитие.

Annotation

This article provides information on the improvement of tourism activities, as well as its role in the country's economy.

Keywords: tourism, city, local tourists, US dollars, Projects, Development.

Mamlakatimiz turizm sohasini yanada rivojlantirish maqsadida 2022-2026 yillarda turizm sohasini modernizatsiya qilish hamda jadal rivojlantirish borasida quyidagi ishlar amalga oshirilib borilmoqda. Shu jumladan, "O'zbekiston bo'ylab sayohat qiling" dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish.

To'siqsiz turizm infratuzilmasini mamlakatning asosiy turizm shaharlarida keng joriy qilish. 2026-yilgacha turizm sohasida band bo'lgan aholi sonini 2 baravar oshirib, 520 ming nafarga yetkazish.

Turizm va madaniy meros obyektlari infratuzilmasini rivojlantirish hamda 8 mingdan ortiq madaniy meros obyektlaridan samarali foydalanish bo'yicha davlat dasturini qabul qilish.

Zomin, Forish, Baxmal tumanlari va "Aydar-Arnasoy" ko'llar tizimida qo'shimcha turistik zonalar hamda dam olish maskanlarini barpo etish, 300 million AQSh dollariga teng loyihalarni amalga oshirish, 25 ming ish o'rinini yaratish.

Turizm dunyodagi juda ko'plab rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Bunga sabab turistlarning tashrif buyurgan davlatlari iqtisodiyotiga keltiradigan foydasi juda yuqoriligidir. Mamlakatga tashrif buyuruvchi turist mamlakatning havo yo'llari, temir yo'llar, mehmonxonalar, restoranlar, ovqatlanish shahobchalari, savdo majmualari va yana boshqa ko'plab xizmat ko'rsatish sohalardan foydalanadi.

Bundan ko'rinadiki, turizm sohasining rivoji yana ko'plab sohalarning rivojiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, aholining ish bilan ta'minlanmagan kattagina qismi turizm sohasida band bo'ladi. Turistik obyektlarda faoliyat yuritish bir qancha oson va serdaromad faoliyatlardan biridir. Turizm tarmoqlarining modernizatsiya qilinishi ko'plab insonlarni ish bilan band qilishi aniq. Mamlakatga keluvchi turistlar sonining oshishi turizm sohasining rivojlanishiga katta ta'sir etuvchi omillardan biridir.

Turizm va uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar bilan tanishtirib o'tsak. Turizm o'zining dastlabki shakllarida, asosan, an'anaviy bo'lgan madaniyatlar, iqtisodlar va bilimlar evolutsiyasi bilan turizm yaxshi rivojlantirilgan yaxshi o'rganilgan manzil va belgilangan joyni saqlash ospektlari bilan barqaror turizm deb ataladigan boshqa shaklga ega bo'ladi.

Insonlarni turizm va sayohatga boshlaydigan bir qancha omillar mavjud. Ular, asosan, dam olish bilan bog'liq. Odamlarning uydan uzoqlashishining eng keng tarqalgan sabablari quyidagilar:

- Ma'lum bir faoliyat turi bilan shug'ullanuvchi insonlarning ish faoliyatidan biroz chalg'ishga bo'lgan xohish;
- Dam olish kunlarini bermalol va maroqli o'tkazish;
- Yaqinlar, do'stlar, qarindoshlarni ziyorat qilish, yo'qlash;
- Biznes va professional uchrashuvlarga qatnashish;
- Salomatlikni yaxshilash va sog'likni qayta tiklash;
- Diniy ziyoratlarni amalga oshirish;
- Boshqa har qanday shaxsiy motivlar;

Yuqoridagi sabablardan kelib chiqqan holda turizm rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Tashrif buyuruvchilarni nima maqsadda tashrif buyirayotganliklarini aniqlash va ularga alohida yondashuv orqali qulayliklar yaratish viloyatga tashrif buyuruvchi mehmonlar sonining oshishiga olib keladi.

Mavjud turistik salohiyatni aniqlashda turizmning turlari ham ahamiyatli hisoblanadi. Turli adabiyotlarda turizmning turlari haqida turli xildagi ma'lumotlar keltirilgan. Ularning har birining o'z tasnifi bor. Biz ularning ichidan saralab eng keraklilarini tahlil qilmoqni joiz deb bildik. Ulardan bir nechtasini e'tiboringizga havola etmoqchimiz.

Butun jahon turizm tashkiloti (WTO) turizmning 5ta turini istiqbolli yo'nalish deb elon qilgan²⁴:

1. Sarguzasht turizmi;
2. Dengiz va suv havzalari bo'ylab sayohat;
3. Madaniyatni o'rganish turizmi;
4. Ekoturizm
5. Mavzuli turizm;

Sarguzasht turizmi. Bu, asosan, sarguzasht izlovchi turistlar jamoasini o'z ichiga oladi. Bunga asosan tog' cho'qqisiga chiqish, suv havzalari ostiga sho'ng'ish, baland bin ova ko'priklar ustidan texnik anjomlar (parashut v.h.) orqali sakrash kabilarni kiritish mumkin. Bu borada viloyat ulkan salohiyatga ega deyish qiyin, biroq sarguzasht izlovchi turistlar jamoasiga mavjud imkoniyatlarni ishga solib, ularning maroqli dam olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish mumkin.

Dengiz va suv havzalari bo'ylab sayohat turizmi. Bu suv havzalari bilan bog'liq sayohat hisoblanib, Samarqand viloyatida ulkan suv havzasiga ega emas. Mavjud daryolar tabiiy landshaftidan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish mumkin. Xususan, viloyatdagi Qoradaryo daryosi bo'yida yangi turistik markaz barpo etish bo'yicha qurilish ishlari rejalashtirilmoqda.

Madaniyatni o'rganish turizmi. Bu turizm, o'z navbatida, ikkiga bo'linadi:

- 1) Ziyorat turizmi
- 2) Ma'daniy tarixiy obida va yodgorliklar turizmi.

Bu borada viloyat ulkan turistik salohiyatga ega. Samarqand viloyati boy madaniy tarixga va ulug' siymolar dafn etilgan muqaddas qadamjolarga juda boyligi bilan boshqa viloyatlardan ajralib turadi va shu bilan birga yurtimizga tashrif buyurayotgan asosiy turistlar ham Samarqand viloyatiga tashrif buyuradi.

Ekoturizm.

Tabiat manzaralari xushhavo joylar tabiiy landshaftlarga bo'lgan sayohatlarni o'z ichiga oluvchi bunday sayohat ham turistlarni faol o'ziga jalb etib kelmoqda. Viloyatdagi Zarafshon milliy qo'riqxonasida shunday ajoyib turistik maskan tashkil etish mumkin.

Mavzuli turizm. Bu yo'nalish ham o'z navbatida quyidagi turlarga ajratiladi:

- 1) Iqlim o'zgarishini o'rganish

²⁴ R, Xayitboyev, R. Amriddinova –“turizmning maxsus turlari” uslubiy qo'llanma Samarqand-2008 y.

- 2) Hayvonot olamini o'rganish
- 3) O'simliklar dunyosini o'rganish
- 4) Paleantalogiyani o'rganish kabi qismlarga ajratish mumkin.

Bu borada yurtimizdagi muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda va ularni bartaraf etishda turli konferensiya anjumanlar tashkil etish orqali ham muammolarga yechimlar topilsa ham mavzuli turizm rivojiga hissa qo'shiladi. Iqlim o'zgarishi bilan bog'liq muammolar, O'zbekiston va butun dunyoda yo'qolib ketayotgan Qizil kitobga kirgan o'simlik va hayvonot olamlarini saqlab qolishga bag'ishlangan yig'ilishlar va yana boshqa ko'plab anjuman va yig'ilishlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Asta-sekin bu tadbir va anjumanlarni O'rta Osiyo, qolaversa, jahon miqyosida tashkil etishga zamin yaratadi.

Turizmni tashkil etishda ko'plab turizm va sayohat turlarini aniqlash va ularni tegishli tahlil qilish lozim. Bunga sabab mavjud resurslardan samarali foydalanish va yangi sayohat turlarini kashf etib ularni takomillashtirish va omma e'tiboriga taqdim etish. Dunyoda 150dan ortiq sayohat va turizm turlari mavjud bo'lib ularning barchasi o'zining qiziquvchilariga ega. Har bir qiziquvchi bu turist demakdir. Ularni kengroq va chuqurroq o'rganish yaxshiroq qaror qabul qishish va samarali natijalarga erishish demakdir.

Turizm sohasini kengroq o'rganishda har bir turizm turi o'zining boshqa sayohat turlaridan ajralib turadigan jihatlari bilan farqlanadi. Har bir Samarqandga tashrif buyuruvchi turist o'ziga yarasha alohida e'tibor va alohida yondashuvni talab qiladi. Misol uchun muqaddas obida va yodgorliklarni ziyorat qilishga kelgan sayyoh muqaddas dargohlarni va aziz qadamjolarini ziyorat qilish bilan birgalikda turli xildagi kitoblar esdalik sovg'alar har xildagi noyob antikvarlarni ham xarid qilishga urinadi. Bu bilan biz muqaddas qadamjolar yaqin atroflarida milliy hunarmandchilik do'konlari, kutubxonalar, milliy liboslar do'koni va shunga o'xshash obyektlarni qursak maqsadga muvofiq bo'lar edi. Samarqandda ko'plab YUNESKOning butun jahon madaniy merosi obyektiga kirgan obida va majmualar bor. Ularning o'z ko'rinishi va arxeologik dizaynini saqlab qolgan holda saqlashimiz lozim. Ularning yaqinida qurilayotgan mehmonxonalarning ham ko'rinishiga e'tibor qaratishimiz lozim bo'ladi. Agarda mehmonxona qadimiy ganchkorlik bezaklari bilan bezalgan me'moriy obidalar arxitekturaviy tuzilishi aks ettirilgan bo'lsa bu degani shu mehmonxonaga tashrif buyuruvchi mehmonlar sonining oshishiga olib keladi.

Yurtimizda ko'plab yangi qurilayotgan loyihalar, qurilish obyektlari barchasi turizm infratuzilmasini yaxshilashga xizmat qilishi kerak. Yurtimizga tashrif buyurgan sayyoh sayohat manzillarini ko'rish bilan bir qatorda xalqimizning turmush sharoiti davlatimizning iqtisodiy rivojlanganlik darajasi bilan ham qiziqishi tabiiy. Agar biz unga yaxshi tasurot qoldirolsak u o'z yaqinlari va tanishlariga ham bizning yurtimiz haqida yaxshi taassurot yetkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son qarori.
2. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 11-iyundagi "2019-2028-yillarda O'zbekiston Respublikasida biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha strategiyani tasdiqlash to'g'risida"gi 484-son qarori.
3. V.V.Xrabovchenko. Ekologik turizm. Moskva, Moliya va statistika, 2003. 208 b
4. A. Nigmatov, N. Shomurotova. Ekoturizm asoslari. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. - T.: —Turon-Iqbol, 2007. 128 b.
5. Chubb VE O'zgartirish klimata i gidrometeorologik jarayonlarga ego ta'siri, agroklimaticheskie i vodnye resursy respublik O'zbekiston, Toshkent, 2007, 133 b.
6. A. Nizomov, Z. Amanboeva, N. Safarova. O'zbekistonning ekoturizm resurslari va yo'nalishlari. -T.: "Fan va texnologiyalar", 2014, 104 bet.
7. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.

8. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>

9. www.stat.uz

AXLOQ ME'YORLARI HAMDA ULARNING JAMIYATDA TUTGAN O'RNI.

Kavilova Adolat Rashidovna
Qozon federal universiteti, Jizzax

Annotatsiya

Ushbu tezisda shaxs axloqiy tarbiyasini shakllantirishda milliy qadriyatlarining o'rnini masalalari, axloqiy me'yorlar va ularning jamiyatdagi o'rnini haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: axloqiy tarbiya, ma'naviy meros, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, axloq normalari, shaxs barkamolligi, axloqiy me'yorlar, axloqiy ong, milliy qadriyat.

Аннотация

В данной диссертации даются сведения о роли национальных ценностей в формировании нравственного воспитания личности, моральных норм и их роли в обществе.

Ключевые слова: нравственное воспитание, нравственное наследие, духовно-нравственные ценности, моральные нормы, целостность личности, моральные нормы, нравственное сознание, национальная ценность.

Annotation

This thesis provides information about the role of national values in the formation of personal moral education, moral standards and their role in society.

Key words: moral education, moral heritage, spiritual and moral values, moral standards, personality integrity, moral standards, moral consciousness, national value.

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy sohada islohatlarning amalga oshirilishi kelajagi buyuk davlatimizning yoshlarini har tomonlama yetuk, jismonan baquvvat, raqobatbardosh, intellektual salohiyatli bo'lgan barkamol avlod tarbiyasi oldiga muhim vazifalarni qo'ymoqda. Bu, avvalo, kelajak avlodni ma'naviy – ahloqiy jihatdan har tomonlama tarbiyalashni, ularda bilim, keng dunyoqarash va e'tiqodga ega bo'lishni talab etadi.

Axloq so'zi arabcha xulq so'zining ko'plik shakli hisoblanadi. Xulq bu kichik guruhlar, masalan, oila, qarindoshlar kabi tor doiradagi sifatlarga nisbatan qo'llanilsa, axloq insonning keng jamoatchilik, mahalla, maktab, oliygoh kabi joylarda aksar odamlar bilan muloqotdagi munosabatlarning xususiyatiga ishlatiladi. Axloq ilmiy jihatdan etika fanida o'rganiladi. Muayyan me'yorlar, andozalar, bilim va qadriyatlar majmuasi jamiyatni barqarorligini ta'minlashga yaqindan yordam beradigan tushunchalar hisoblanadi. Har qaysi jamiyatda insonlar amal qilishi lozim bo'lgan axloqiy me'yorlar va ko'rsatmalar mavjud. Agarki, insonlar mana shunday me'yorlar va ko'rsatmalarga amal qilib, rioya etib yashasalar, faoliyatlarini amalga oshirsalar jamiyat bir tekisda rivojlanishda davom etadi. Jamiyat tomonidan o'zaro munosabatlarda qabul qilingan normalar, rag'batlantirishlar va sanksiyalar umumiy qilib ustanovkalar deb yuritiladi. Biz bularni yana boshqacha qilib aytadigan bo'lsak ijtimoiy axloq mezonlari deb atashimiz mumkin.

Axloqiy ong - ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari, shuningdek, milliy istiqlol g'oyasining o'quvchilar ongida aks etishidir. Axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyat ta'limtarbiya jarayonida yo'lga qo'yilayotgan axloqiy, ijtimoiy-g'oyaviy, iqtisodiy, huquqiy, estetik va ekologik mavzulardagi suhbat, bahs-munozara, debatlar xalq xo'jaligining turli sohalarida fidokorona mehnat qilayotgan, ilm-fan, madaniyat, ishlab chiqarish hamda sport sohalarida yuksak darajadagi muvaffaqiyatlarni qo'lga kirish bilan O'zbekiston Respublikasi nomini jahonga mashhur qilayotgan, uning obro'-e'tiborining oshishiga o'zining munosib hissasini qo'shayotgan shaxslar hayoti va faoliyat to'g'risidagi ma'lumotlardan samarali foydalanish, vatanparvarlik namunalari ko'rsatgan, xalq qahramonlari namunasida shakllantiriladi.

Qadriyat-voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan ijtimoiy-falsafiy va aksiologik tushuncha. Qadriyat tushunchasining asosi qadr so'zi bo'lib, u bir inson yoki jamoa tomonidan e'tirof etilgan, tan olingan va asrab avaylanadigan ma'naviy va moddiy boyliklar majmuasidir. Qadriyatlar aksiologiya fanining predmeti vazifasini bajaradi. Umuman qadriyat deganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan, millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan tabiat va jamiyat hodisalari majmuini tushunamiz. Shuning uchun ham xalqimizning madaniy merosi, yuksak ma'naviy qadriyatlarini chuqur va atroflicha o'rganish, ularni Respublikamizda yashovchi har bir insonning ongiga singdirish, ayniqsa, yosh avlodni ma'naviy yetuk fidoyi kishilar etib tarbiyalash hozirgi kunda eng dolzarb vazifalardan biri bo'lmoqda. Mazkur maqolada berilgan fikr va takliflar ayni vaqtida aytilganligini ta'kidlash zarur. Undagi takliflarni amalga oshirish orqali jamiyatni yanada taraqqiy etishiga zamin yaratadi. Bugungi kundagi dolzarb vazifalardan biri bu turli xil ommaviy axborot vositalari-internet saytlari, messenjerlar orqali yoshlarning ongiga singdirilayotgan turli xil buzg'unchi g'oyalar va ta'sirlardan milliy, axloqiy qadriyatlarimizga tayangan holda himoyalanişdir. Shu bilan birgalikda o'sib kelayotgan yosh avlod tafakkurida ajdodlarning xotirasiga mehr va ularga izdoshlik ruhini shakllantirish ustuvor vazifalardan biridir. Buning uchun mamlakatimizda keng miqyosli ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda yoshlar soni 2022-yilning 1-yanvaridagi holatga ko'ra 9 mln 685 mingdan ziyodni tashkil qilmoqda. Bu adad O'zbekiston aholisiga nisbatan hisoblanganda taqriban mamlakat aholisining uchdan bir qismiga teng bo'ladi. Shu hisob-kitoblarning o'zi ham yoshlar davlatning eng muhim qismi ekanligini ko'rsatadi. Mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 14 sentyabrdagi O'RQ-406-son "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni kuchga kirdi. Bu Qonun mamlakatimizda yoshlarga keng imkoniyatlar yaratish va ularning ilmiy va ijodiy faoliyatini rag'batlantirish uchun keng shart-sharoitlarni yaratib berishga qaratilgan. Qonunning asosiy prinsiplarining uchinchi - ma'naviy, axloqiy va madaniy qadriyatlarining ustuvorligi hisoblanadi. Shuningdek, bu Qonunning yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilab bergan bo'lib, asosiy yo'nalishlarning to'rtinchisi yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish hisoblanadi. Bu boradagi ishlar samarasi o'laroq O'zMTRKda "Mahalla", "Madaniyat va Ma'rifat", "O'zbekiston tarixi" telekanallari ish boshladi. Aholimizning dunyoqarashi va yoshlarimizning bugungi kundagi xohish-istaklarini inobatga olgan holda respublikamiz hududida mahallabay kesimida yoshlarning bo'sh vaqtini samarali o'tkazish uchun turli xil to'garaklar, sport musobaqalari tashkil etilmoqda. 2022-yilning 1 yanvaridagi holatga ko'ra respublikamizda 52417 ta sport majmuasi faoliyat 622 ko'rsatyotganligi haqida ma'lumot berilgan. Bu orqali yoshlarning bo'sh vaqtlari samarali tashkil etilmoqda. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasida maxsus dastur 2018-yilda "Harakatlar strategiyasiga" muvofiq ravishda ishlab chiqildi. Dasturdagi vazifalar to'rt bosqichdan iborat bo'lib yosh kesimida taqsimlab chiqilgan. Dasturning maqsadi yoshlarni vatandan uzoqlashishdan asrash va ularda vatanparvarlikni kuchaytirishga qaratilgan. Yosh ilmiy xodimlar faoliyatini yoritish uchun "Yosh tadqiqotchi" jurnali va "Yoshlar kengashi" faoliyat yuritmoqda. Bu kengash faoliyatida yoshlarni ilmiy ijodiy faoliyatiga alohida e'tibor qaratish, ulardan yetishib chiqayotgan iste'dodli va malakali kadrlarni tayyorlashga diqqat qaratadi. Yuqorida ta'kidlangan islohotlardan yoshlarda vatanparvarlik hissini shakllantirish, turli yot g'oyalardan ogoh etish va milliy qadriyatlarga ijobiy munosabat paydo qilish ko'zda tutilgan. Taklif va mulohazalar:

Birinci, yoshlar uchun bo'sh ish o'rinlari sonini keskin ko'paytirish zarur deb hisoblayman. O'zbekistonda 2022-yilning 1-yanvardagi hisob kitobga ko'ra ishsizlik ko'rsatkichi mehnatga layoqatli qatlamga nisbatan 9.6 foizni tashkil etgan. Bu 16-30 yoshlilar orasida tegishlicha 15.1 foizni tashkil etgan. Bu muammoning yechimi sifatida erkin tadbirkorlikni rivojlantirish va yoshlar o'rtasida online kasblar masalan IT mutaxasisi, online buxgalteriya kabi faoliyat turlarini kengaytirish zarur.

Ikkinchi, yoshlarning kitob mutolaasi uchun hududlarda kutubxonalar sonini oshirish zarur. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda kutubxonalar va axborot

resurs markazlarining soni 2000 yilda 6027 tani tashkil etgan bo'lsa, 2020 yilga kelib 400 dona qolgan.. Shuningdek imkoniyati cheklangan yoshlar ko'zi ojizlar va boshqa jismoniy nuqsonga ega kishilar uchun qadriyatlarimiz va milliy merosimizni chuqurroq anglashga xizmat qiladigan kitoblarning Brayl alifbosi va audio shaklidagi versiyalari hajmini ko'paytirish lozim.

Uchinchi, yoshlarning ilmiy mehnatlarini munosib qadrlagan holda, maktabda yaxshi o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun ichki, oliy ta'limda tahsil olayotgan namunali talabalar uchun tashqi turistik sayohatlar uchun qo'shimcha mablag' ajratilishi zarur.

To'rtinchi, madaniy meroslarimiz va qadriyatlarimizni rivojlantirishga xizmat qiladigan, milliylikimizga yo'naltirilgan holda global ilovalarni yangi variantlarini ishlab chiqish va uni ommalashtirish zarur.

Beshinchi, yoshlardagi alkagol iste'moli va tamaki mahsulotlarining narxini ko'tarish va xarid yoshini yuqoriroq qilish hamda buni qat'iy nazoratga olish lozim.

Milliy qadriyatlar xalqning kundalik hayoti va turmush tarzida o'ziga xos mezon vazifasini o'taydi. Ushbu qadriyatlar vositasida turli hodisa va holatlarga, yangi paydo bo'layotgan faoliyat turlari va rasmlar baho beriladi. Yosh avlodning hayotiy mo'ljallari, «zamona qahramoni» haqidagi tasavvurlari ham ma'naviy qadriyatlardan kelib chiqib shakllanadi. Milliy ma'naviy qadriyatlar ijobiy axloqiy sifatlarni takomillashtirish, davlat va millat rivojiga to'g'anoq bo'ladigan salbiy illatlarni bartaraf etish omilidir. Ma'naviyat, qadriyatlar va milliy g'oya - jamiyat hayotining juda murakkab va serqirra, o'zaro uzviy aloqadorlikda bo'lgan sohalaridir. Ma'naviyat, milliy qadriyatlar va istikdol g'oyalari alohida olingan har bir shaxs hayotida ham, jamiyatdagi turli guruh va qatlamlar faoliyatida ham, umuman insoniyat taraqqiyotida ham katta ahamiyatga ega. Millat va davlat taraqqiyotining ma'lum davrlarida ma'naviyat va milliy g'oya eng dolzarb, hal qiluvchi omil bo'lib maydonga chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibragimova G., To'raqulov X.A., Alibekova R. "Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" fani bo'yicha yordamchi uslubiy qo'llanma. - Toshkent: Cho'lpon, 2003.
2. A.Haydarov shaxs kamoloti va milliy-ma'naviy qadriyatlar T.: Muharrir, 2008.
3. Karimov I.A. Vatan muqaddas, baland joy kabi. III jild; T., O'zbekiston, 1996 yil.
4. Ma'naviyat asoslari E. Umarov., M. Abdullaev M-T-2016
- 5.<https://wikipedia.uz>
- 6.www.Ziyonet.uz
7. Veb. edu.uz

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO MEDICAL STUDENTS

Khusanboyev Ibrokhimjon Otabek ugli

The student of the specialty "Medical Care" of the branch of KFU in Jizzakh city

ibrohimhusanboev2006@gmail.com

Annotation

In today's globalized healthcare environment, proficiency in foreign languages is essential for medical professionals. This article explores innovative methods for teaching foreign languages to medical students, focusing on their effectiveness in enhancing communication skills, cultural competence, and overall learning outcomes. Emphasizing the integration of technology, interactive learning, problem-based approaches, and contextualized instruction, this discussion aims to highlight the necessity of modern language education in medical training.

Keywords: Foreign, language, education, Medical, students, Innovative, teaching, methods, Task, Based, Language, Learning, TBLL, Problem, Based, Learning, PBL, Technology, in, language, instruction, Contextualized, learning, Interprofessional, education, IPE, Communication, skills, Cultural, competence, Language, proficiency, Healthcare, communication, Language, barriers, Simulated, patient, interactions, Mixed, methods, research.

Introduction: As the world becomes increasingly interconnected, healthcare professionals must navigate a multicultural landscape that includes patients and colleagues from diverse

linguistic backgrounds. Effective communication is fundamental to patient care, and medical students must acquire foreign language skills to engage with non-native speakers effectively. Studies have demonstrated that language barriers can lead to misunderstandings, reduced patient satisfaction, and adverse health outcomes (Hernandez et al., 2017). Traditional language teaching methods, which often focus on rote memorization and grammar, are inadequate for preparing medical students for real-world clinical interactions. This article examines innovative approaches to foreign language instruction designed to meet the specific needs of medical students and enhance their communication abilities.

The importance of foreign language proficiency in the medical field is underscored by the growing number of patients from diverse backgrounds seeking care in hospitals and clinics. Healthcare providers who can communicate effectively with their patients can build trust, ensure informed consent, and improve overall health outcomes. However, traditional language instruction does not adequately address the unique vocabulary and scenarios medical students will encounter in their professional careers. Thus, there is an urgent need for innovative teaching strategies that align language learning with the practical realities of medical practice.

Innovative methods of language instruction can provide medical students with the tools they need to communicate effectively in clinical settings. **Task-Based Language Learning (TBLL)** is one such method that focuses on using authentic tasks to promote language acquisition. In TBLL, students engage in real-world activities that require them to utilize the target language actively. For instance, medical students might participate in simulated patient interactions or role-playing exercises that mimic clinical scenarios. Research has shown that TBLL enhances students' functional language use and builds their confidence in communication (Ellis, 2016).

Another effective approach is **Problem-Based Learning (PBL)**, which encourages students to work collaboratively to solve complex, real-world problems. In the context of foreign language instruction, PBL can involve medical case studies that require students to research medical terminology, cultural considerations, and patient histories in the target language. This method fosters critical thinking and the application of knowledge in practical contexts while simultaneously improving language skills (Barrows & Tamblyn, 1980).

The integration of **technology** into language instruction has transformed educational practices. Online platforms, mobile applications, and interactive tools facilitate language learning by providing students access to authentic materials and opportunities for practice. Virtual reality simulations can immerse students in clinical environments where they must use foreign languages to interact with virtual patients. Furthermore, online language exchange platforms can connect students with native speakers, allowing for conversational practice in real-world contexts (Stockwell, 2012).

Contextualized language instruction is another innovative method that focuses on teaching language within the specific context of the medical field. This approach creates curriculum materials incorporating medical vocabulary, common phrases, and culturally relevant scenarios. By learning language skills in context, students are better prepared to apply their knowledge in clinical situations. Contextualized instruction can also include guest lectures from healthcare professionals who speak the target language, providing insights into the linguistic and cultural nuances of medical practice (Kumar, 2018).

Interprofessional education (IPE) is an additional innovative strategy that involves collaborative learning among students from different healthcare professions. By engaging in joint language learning experiences, medical students can develop teamwork skills while enhancing their language proficiency. IPE can take the form of joint workshops, simulations, or community outreach programs where students from various disciplines practice communication in a foreign language. This collaborative approach fosters a deeper understanding of the roles and responsibilities of different healthcare providers while promoting effective communication across disciplines (Reeves et al., 2016).

Literature review: Previous research has highlighted the efficacy of various innovative teaching methods in foreign language acquisition. Task-based language learning (TBLL), which

focuses on authentic language use through real-world tasks, has been shown to enhance learners' communicative competence and fluency (Ellis, 2016). Problem-based learning (PBL), a collaborative approach that encourages learners to solve complex problems, has demonstrated effectiveness in developing critical thinking and problem-solving skills, particularly in medical education (Barrows & Tamblyn, 1980). Technology-integrated instruction has the potential to provide learners with access to authentic language resources and opportunities for personalized practice (Stockwell, 2012). Contextualized language teaching, which integrates language learning with specific content areas, such as medicine, can enhance learners' ability to apply language skills in real-world situations (Kumar, 2018).

Methodology: This comparative study involved a sample of medical students enrolled in foreign language courses at [University Name]. Participants were randomly assigned to one of four experimental groups: TBLL, PBL, technology-integrated instruction, or contextualized language teaching. Pre- and post-test assessments were administered to measure participants' foreign language proficiency, including listening, speaking, reading, and writing skills. Additionally, qualitative data were collected through interviews and observations to gain insights into participants' learning experiences and perceptions of the teaching methods.

Findings: The results of the study indicated that all four innovative teaching methods were effective in enhancing foreign language proficiency among medical students. However, significant differences were observed between the methods. TBLL and PBL were particularly effective in improving learners' communicative competence and problem-solving skills. Technology-integrated instruction was found to be beneficial for providing learners with opportunities for personalized practice and authentic language exposure. Contextualized language teaching was effective in developing learners' ability to apply language skills in medical-related contexts.

Discussion: The findings of this study suggest that a combination of innovative teaching methods may be optimal for enhancing foreign language proficiency among medical students. TBLL and PBL can be particularly effective in developing communicative and problem-solving skills, while technology-integrated instruction and contextualized language teaching can provide learners with opportunities for authentic language practice and application. Medical educators should consider incorporating these methods into their foreign language curricula to better prepare students for the linguistic challenges they will face in their professional careers.

At the current time innovative methods of teaching foreign languages to medical students are essential for preparing them to thrive in an increasingly diverse healthcare landscape. By adopting approaches such as task-based learning, problem-based learning, technology-enhanced instruction, contextualized language training, and interprofessional education, medical educators can significantly enhance students' language proficiency and communication skills. As the demand for multilingual healthcare professionals continues to grow, it is imperative that medical education evolves to meet these needs, ultimately leading to improved patient care and outcomes.

References

1. Barrows, H. S., & Tamblyn, R. M. (1980). *Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education*. New York: Springer.
2. Ellis, R. (2016). *Task-Based Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
3. Hernandez, L. M., et al. (2017). Language Barriers and Health Outcomes in the United States: A Systematic Review. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 19(3), 690-698.
4. Kumar, S. (2018). Contextualizing Language Instruction in Medical Education: A Review of Current Practices. *Medical Education Online*, 23(1), 1434567.
5. Reeves, S., et al. (2016). Interprofessional Education to Improve Professional Practice and Healthcare Outcomes. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3).
6. Stockwell, G. (2012). *Computer-Assisted Language Learning: A Comprehensive Overview*. Cambridge University Press.

7. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press.
8. Littlewood, W. (2004). The task-based approach: Some questions and suggestions. *ELT Journal*, 58(4), 319-321. DOI: 10.1093/elt/58.4.319.
9. Lantolf, J. P., & Thorne, S. L. (2006). Sociocultural theory and the genesis of second language development. Oxford: Oxford University Press.
10. McCarthy, M., & O’Keeffe, A. (2004). Researching spoken English. *Language Teaching Research*, 8(3), 315-321. DOI: 10.1191/1362168804lr148oa.

COMMON ISSUES OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE LEARNERS

**Shodiyarova Mohira, Teacher of Jizzakh
Sambhram University**

Annotation.

In this article, we'll take a closer look at some of the most common challenges English as a Second Language ESL students face in the classroom, and provide insights and strategies for effectively supporting students in this area. The considerations and techniques discussed in this post will help you better understand how to guide students toward effective language learning.

Keywords: listening, speaking, reading, writing, pronunciation, skill, motivation, learning style, cultural, confidence, vocabulary.

Annotatsiya.

Ushbu maqolada biz Ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qiyotgan talabalar sinfda duch keladigan eng keng tarqalgan qiyinchiliklarni batafsil ko'rib chiqamiz va bu sohada talabalarni samarali qo'llab-quvvatlash bo'yicha tushuncha va strategiyalarni taqdim etamiz. Ushbu postda muhokama qilingan mulohazalar va usullar sizga o'quvchilarni samarali til o'rganishga qanday yo'naltirishni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: tinglash, gapirish, o'qish, yozish, talaffuz, mahorat, motivatsiya, o'rganish uslubi, madaniy, ishonch, lug'at.

Аннотация.

В этой статье мы более подробно рассмотрим некоторые из наиболее распространенных проблем английского как второго языка, с которыми сталкиваются студенты ESL в классе, а также предоставим идеи и стратегии для эффективной поддержки студентов в этой области. Соображения и методы, обсуждаемые в этом посте, помогут вам лучше понять, как направить студентов к эффективному изучению языка.

Ключевые слова: аудирование, говорение, чтение, письмо, произношение, навыки, мотивация, стиль обучения, культура, уверенность, словарный запас.

Nowadays, English is an international language used in almost all parts of the world. English is used in oral and written communication in various formal and informal activities. Therefore, everyone should master the English language - listening, reading, writing and speaking skills. These skills are acquired through the learning process.

English can be learned for a variety of needs and purposes, including communicating with native speakers, using English in written communication, taking exams, and studying for higher education.

English language learning develops based on the discovery of various media and learning support tools. Students can use these facilities and media to improve their English. Learning English in a formal context at school or university can be facilitated by teachers or other people with English language skills and knowledge. In addition, students must be self-directed to set goals, plan, implement, and evaluate learning outcomes.

Although there are many media and tools to support learning, English language learners often find obstacles that prevent them from learning English.

Common Challenges Faced by ESL Students:

Lack of Motivation
Lack of basic knowledge and vocabulary
Pronunciation
Cultural Differences
Limited Listening and Speaking Skills
Limited Reading and Writing Skills
Lack of Confidence
Different Learning Styles

Lack of Motivation

To help your students stay motivated as they learn a language, it's important that you work to find ways to make learning relevant, interesting, and fun. This can be done by considering the needs and interests of your students and incorporating lesson materials that suit them.

For example: If you have a class of older students who are professionals in a particular field, it may be helpful to focus on vocabulary related to their field. Likewise, for younger readers, including materials that match their interests can help make learning new words more fun and memorable.

You can tailor lesson materials to your students' needs and interests to help them stay active during class.

Lack of basic knowledge and vocabulary

One of the biggest challenges ESL students face is a lack of basic knowledge and vocabulary. Without a strong vocabulary, your students may struggle to understand spoken and written English and express themselves in English. Variations in learning intensity prevent students from acquiring the vocabulary they need to learn and understand. This factor causes additional problems, students have difficulty understanding the material studied in English. It is related to the complexity of the English language or its semantic aspect, pronunciation or sentence structure. As an English teacher, it is important that you provide regular vocabulary instruction and practice opportunities.

Pronunciation

ESL students often struggle with pronunciation because of the difference between English sounds and native sounds. This can make it difficult for students to be understood by native English speakers and affect their confidence in using the language. To solve this problem, teachers can provide instruction and practice on correct pronunciation.

For example: You can use listening and repetition exercises to help students pronounce English sounds correctly, and you can use exercises that focus on specific sounds that are particularly difficult for the student. Modeling correct pronunciation and encouraging students to practice speaking English as much as possible will also help improve their pronunciation skills.

By addressing these pronunciation issues, you can help your students become fluent and effective English communicators.

Cultural Differences

Cultural differences can often be a challenge for ESL students in the classroom. Students from different cultures may have different customs, beliefs, and communication styles, which can lead to misunderstandings and miscommunication. Teachers can address this issue by providing cultural awareness activities that promote understanding and respect for different cultures.

For example: These activities may include discussions about cultural norms and values, as well as opportunities for students to share their cultural experiences with their peers. You can also help address this issue by adding multicultural materials and resources to your classroom. By creating a culturally responsive classroom, you can help your ESL students grow academically and socially while encouraging an understanding and appreciation of different cultures.

Limited Listening and Speaking Skills

In addition to limited vocabulary and pronunciation, ESL students may also struggle with listening and speaking skills. Without strong listening and speaking skills, your students may

struggle to participate in class discussions, understand lectures, and express themselves in English. To solve this problem, you can create opportunities for speaking and listening practice during the lesson.

For example: This could include small group discussions, partner activities and role plays. You can also give specific instruction on listening skills, such as note-taking and summarizing.

By giving students opportunities to participate in meaningful conversations and practice language skills in a supportive environment, they can build confidence and proficiency in English listening and speaking.

Limited Reading and Writing Skills

Your students may struggle with reading and writing skills because these skills require not only strong vocabulary and grammar skills, but also an understanding of English sentence structure and syntax.

For example: To help your ESL students improve their literacy skills, teachers can provide specific instruction on grammar and sentence structure, such as sentence joining exercises, graphic organizers, and sentence diagrams. You can also encourage your students to read and write in English outside of the classroom, for example by reading English books or writing letters in English.

By providing ample support and practice opportunities, you can help your ESL students develop strong reading and writing skills in English.

Lack of Confidence

A lack of confidence can be a major barrier to success for ESL students. They may feel self-conscious about their language skills and hesitate to speak in class. This can lead to a lack of participation and limited opportunities for practice. To solve this problem, teachers need to create an interesting and positive learning environment.

For example: You can provide regular encouragement and positive feedback to their students. In addition, you should give your students the opportunity to demonstrate their skills and knowledge in the classroom. This helps build trust and encourages further cooperation.

By creating a positive and supportive learning environment, you can help your students overcome their insecurities and succeed in language learning.

Different Learning Styles

As an English teacher, you quickly realize that many of your students may have different learning styles. If this is not considered in your lesson planning, it can make it difficult for them to fully engage with the curriculum and succeed in language learning. To solve this problem, teachers need to provide different teaching strategies and activities to meet the different needs of their students.

For example: This can be done by providing different learning materials or activities that suit different learning styles, such as visual aids, ESL realia, and hands-on activities. You must also be flexible and willing to adapt your teaching style to meet the needs of individual students.

By providing a variety of teaching strategies and activities and a flexible approach to them, you can help students with different learning styles succeed in their language learning journey.

Conclusion

ESL students face a number of challenges in their English language learning journey. As an English teacher, you play a major role in helping your students face and overcome the challenges discussed in this post.

With appropriate teacher training and certification, you'll gain a strong understanding of effective ESL instruction and how to support your students on their journey to becoming native English speakers.

Teaching English as a second language is one of the most rewarding careers you can have. It's a chance to put your teaching skills to work, immerse yourself in an exciting culture, meet new

people from all over the world, and travel to countries you've never visited before. As with any teaching job, teaching English as a second language is not without challenges.

List of used literature:

1. Adisti, Amelia. (2009). Gambaran Perilaku Merokok pada Remaja Laki-Laki. Skripsi. <http://download.portalgaruda.org/article>. Diakses 2 Agustus 2017.
2. Astuti, Kamsih. (2012). Gambaran Perilaku Merokok pada Remaja di Kabupaten Bantul. Volume 10, Nomor 1. <https://unikunik.wordpress.com/teori-perilaku-merokok>.
3. Harmer, Jeremy. (2007). How to Teach English. England: Pearson Education Limited
4. Leo, Sutanto. (2013). A Challenging Book to Practice Teaching in English. Yogyakarta: Andi
5. Richard, Jack C. and Willy A. Renandya. (2002). Methodology in Language Teaching: An ontology of current teaching. Cambridge: Cambridge University Press
6. Thornbury, Scott. (2005). How to Teach Speaking. England: Pearson Education Limited

MAHMUD AZ-ZAMAXSHRIYNING ISLOM AXLOQIGA OID QARASHLARINI BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

M.Yu.Aytbayev.

ISFT instituti dotsenti, f.d. (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada Mahmud az-Zamaxshariyning islom axloqi haqidagi qarashlari va uning bugungi kundagi ahamiyati tahlil qilinadi. Zamaxshariy Qur'on va islom tamoyillariga tayanib, adolat, rostgo'ylik, tinchlik va insonparvarlikni asosiy axloqiy fazilatlar sifatida ko'rsatadi. U yolg'on, tuhmat va g'iybat kabi illatlarni qoralagan, tinchlikni har qanday nizodan ustun qo'ygan. Ushbu axloqiy qarashlar hozirgi zamonda ham jamiyatni odoq-axloq sari yetaklashda muhim rol o'ynaydi. Zamaxshariyning axloq, imon va mas'uliyat o'rtasidagi bog'liqlikni yoritib, umuminsoniy tamoyillarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: Mahmud az-Zamaxshariy, islom axloqi, adolat, rostgo'ylik, tinchlik, insonparvarlik, Qur'on, mas'uliyat, imon, axloqiy tamoyillar, umuminsoniy qadriyatlar.

Аннотация

В данной статье анализируются взгляды Махмуда аз-Замахшари на исламскую этику и ее значение сегодня. Опираясь на Коран и исламские принципы, Замахшари показывает справедливость, честность, мир и человечность как главные моральные добродетели. Он осуждал такие пороки, как ложь, клевета и сплетни, и ставил мир выше любого конфликта. Эти моральные взгляды даже сегодня играют важную роль в приведении общества к нравственности. Замахшари освещает связь между моралью, верой и ответственностью и выдвигает универсальные принципы.

Ключевые слова: Махмуд аз-Замахшари, исламская этика, справедливость, честность, мир, гуманность, Коран, ответственность, вера, моральные принципы, общечеловеческие ценности.

Annotation

This article analyzes Mahmoud al-Zamakhshari's views on Islamic ethics and its importance today. Relying on the Qur'an and Islamic principles, Zamakhshari shows justice, honesty, peace and humanity as the main moral virtues. He condemned vices such as lies, slander and gossip, and put peace above any conflict. These moral views play an important role in leading the society towards morality even today. Zamakhshari illuminates the connection between morality, faith and responsibility and puts forward universal principles.

Key words: Mahmoud al-Zamakhshari, Islamic ethics, justice, honesty, peace, humanity, Quran, responsibility, faith, moral principles, universal values.

Islom olami fan va adabiyotida yuksak axloqiy g'oyalar mavjud. Ularda islom axloqi, madaniyati va adabiyotining mustahkam poydevori shakllangan. Yuksak insonparvarlik, pokiza axloq islom mutafakkir va allomalari uchun ilhom manbaidir. Islom odamlarni hamkorlikka,

muhabbatga, birodarlikka chaqiradi. Bu buyuk Qur'on taklif qilgan buyuk axloqiy da'vatdir. Islom har bir musulmondan adolatga muvofiq harakat qilishini talab qiladi.

Mahmud Az-Zamaxshariy ham musulmonlarning axloqiy jihatlariga o'z asarlarida alohida to'xtalib o'tgan. U yolg'onni inson tabiatining eng yomon ko'rinishi deb bilgan va yolg'onchini do'zaxga mahkumligini, g'iybat, tuhmat, xudbinlik ham xuddi shunday yomon sifatlar bo'lib, muqaddas Islom dini tomonidan qoralanishini qayd etgan. Islomda sharob harom deb e'lon qilingan bo'lib, musulmonlarni uni iste'mol qilishdan qaytargan. Ichish gunohdir, agar mo'min bo'lsa, buni qilmaslik kerak. Zino ham toshbo'ron qilishga loyiq eng og'ir gunohlardan hisoblanadi. Muqaddas Islom dini qon to'kishdan qaytaradi, nohaq qon to'kganlarni do'zaxga mahkum etadi. Qasos olishga urg'u berib, uni zarar darajasigacha joiz, diyot (qon puli) olishni ham zarur deb biladi. Islom tomonidan o'rnatilgan ko'rsatmalar qon to'kilishini oldini olish bilan bog'liq, Zamaxshariy ham hamisha urush va nizolardan ko'ra tinchlikni afzal ko'rib, odamlarning tinchlik va yarashuv yo'li bilan bir-biriga yaqinroq bo'lishi kerakligini ta'kidlagan va tinchlik hamma narsadan afzal ekanligi qayd etgan.

Islom dini pok din, axloq yo'li, adolat va insonparvarlik maktabidir. Bu muqaddas din hamisha o'z tarafdorlarini haqiqatga, sadoqatli bo'lish va boshqalarga yaxshi munosabatda bo'lishga undagan, yolg'on yo'lidan saqlangan. Musulmon kishi hayotning barcha jabhalarida: xoh iymon va amalda, xoh maishiy ishlarda, xoh oila va xo'jalik ishlarida bo'lsin, Alloh va Rasuli tomonidan belgilangan dasturga amal qilishi kerak. Muqaddas islom dinining axloqiy me'yor va qoidalari odamlar o'rtasidagi eng yaxshi munosabatlarni o'z ichiga oladi va jamiyatni odob-axloq sari yetaklaydi.

Zamaxshariyning fikricha, islomda axloq alohida ahamiyatga ega bo'lib, e'tiqod va ibodatga asoslanadi. Din to'liqligicha, butunligicha axloqiydir. Oisha (r.a.)dan "Qur'on maqtalgan payg'ambarning axloqi qanday edi?" deb so'rashganda "Payg'ambarning axloqi Qur'on edi", deb javob bergan. Go'zal axloqli kishi Payg'ambar (s.a.v.)ning mahbubi va jannatdagi hamrohidir. Islom dinida go'zal axloqning o'ziga xos o'rni va ahamiyati borki, axloqning ezgu ishlari, natijalari shunchalik ko'pki, ularning barchasini bir joyga jamlash uzoq vaqt talab etadi. Umuman olganda, go'zal axloq dunyo va oxirat saodatining manbai, desak xato bo'lmaydi.

Barcha samoviy dinlar insoniyatga go'zal axloqni o'rgatadi, lekin islom oxirgi ilohiy xabar va barcha fazilatlar yig'indisidir. Payg'ambarimiz (s.a.v.) mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, insoniyatni axloqiy kamolotga yo'naltirish, o'tmishdagi dinlarning parchalanishini yig'ish uchun kelgan. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam boshiga odob tojini qo'yishini, badanini go'zal axloq bilan bezashini doimo Alloh taolodan so'rab duo qilganlar: "Yo Rabb! Menga go'zal yuz berganingdek, tabiatimni ham go'zal qil!". Alloh taolo o'z payg'ambariga go'zal axloq manbai bo'lgan Qur'oni karimni yuborib, uni tarbiyalagan. Payg'ambar alayhissalom o'z axloqlarini Qur'ondan olib, u bilan birga sahobalarini tarbiyalaganlar, so'ngra odamlarni maqbul va go'zal axloq bilan bezashga da'vat etganlar. Shuning uchun: "Alloh taolo meni ezgu va yoqimli axloqni komil qilish uchun payg'ambarlikka tanladi"²⁵, dedilar.

Zamaxshariyning ta'kidlashicha, islom dinining asosiy manbai Qur'ondir. Alloh taolo o'z amr va tavsiyalarini Qur'on orqali yetkazgan. Alloh taolo tomonidan insonlarning diniy va dunyoviy hayotini tartibga solish uchun yuborilgan Qur'ondagi hukmlar uchta asosiy mavzuda jamlangan: iymon, ibodat va axloq. Qur'on nafaqat odamlarga qanday qilib to'g'ri e'tiqodga ega bo'lish va Allohga qanday ibodat qilish kerakligini o'rgatgan, balki kundalik hayotlarida qanday axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini ham o'rgatadi.

Zamaxshariy insonni ajrga yetaklovchi vosita axloq ekanini quyidagi oyat bilan izohlaydi: "Shubhasizki, inson (zoti)ni eng chiroyli shaklda yaratdik. Keyin (qilmishlari tufayli) uni qabihlarning eng qabih holatiga qaytardik. (Alloh va Rasuliga) ishonib, yaxshi ishlarni amalga

²⁵Abdulhamid Kâsim en-Neccâr, "ez-Zemahşerî Âsârühü ve Menhecühü'n-Nahvî", (Basılmamış YüksekLisans Tezi), Fatih Üniversitesi, Trablus; 1982, s. 173.

oshirganlar bundan mustasno – ularga bitmas-tuganmas mukofot bor”²⁶. Shunga ko‘ra, inson tabiatan boshqa mavjudotlardan ustun bo‘lsa-da, yomon odat va xulq-atvorga ega bo‘lsa, nihoyatda qadrsiz holatga tushib qolishi mumkin. Allohga iymon keltirgan va iymoniga ko‘ra yashagan insonlar bunday mavqega tushmaydi. Darhaqiqat, go‘zal axloqli insonlar boshqalar tomonidan ham sevilib, Alloh taolo tomonidan mukofotlanadi.

Zamaxshariy qur‘onni to‘g‘ri va noto‘g‘rini ochib beruvchi go‘zal axloq manbai sifatida ko‘rar ekan, rostgo‘ylik, yolg‘on gapirmaslik, odamlarni aldamaslik, ota-onaga qarshi chiqmaslik, odamlarning orqasidan gapirmaslik, katta ketmaslik, odamlarga past nazar bilan qaramaslik kabi ko‘plab axloqiy unsurlarga bevosita ishora qiladi. Qur‘onda axloqiy xususiyatlari tufayli saqlanib qolgan yoki yo‘q bo‘lib ketgan avvalgi jamiyatlar hayotidan misollar keltirilishi ham uning ta‘sir kuchiga hissa qo‘shgan.

Qur‘onning ham asosiy maqsadi insonlarni Yagona Allohga iymon keltirishiga xizmat qilish bo‘lgan. Qur‘oni Karimda iymon bilan birga alohida ta‘kidlangan yana bir jihat “yaxshi amallar” bo‘lib, buni go‘zal axloq deb tushunishimiz mumkin. Shubhasiz, go‘zal axloq mo‘min kishida bo‘lishi kerak bo‘lgan asosiy fazilatlaridandir. Shunga ko‘ra, Zamaxshariy komil mo‘minning quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi kerakligini ta‘kidlaydi. U halol, sodiq bo‘lishi kerak, chunki vafo va halollik ham Qur‘on, ham Payg‘ambarimiz tavsiya qilgan eng muhim axloqiy go‘zalliklardan biridir. Odamlarni aldamaslik, har bir ishda halol bo‘lish, va‘daga vafo qilish, omonatni asrash va shunga o‘xshash fazilatlar go‘zal axloqli musulmonning yaxshi odatlaridandir. U bardoshli bo‘lishi kerak, boshqalarning xatolariga e‘tibor bermasligi, o‘ziga qarshi qilingan xatolarni kechirishni bilishi va bag‘rikenglik ko‘rsatishi lozim. Jamiyatda yashovchi odamlar turli xil fikrlar, maqsadlar va turmush tarziga ega bo‘lishi mumkin. Ushbu farqlarni tushunish va bag‘rikenglik bilan kutib olish ham ijtimoiy tinchlik va birlikni ta‘minlaydi.

Zamaxshariy insonlarni saxiy bo‘lishga, ziqna bo‘lmaslikka undaydi. O‘z imkoniyatlarni kambag‘al birodarlariga berish imkoniga ega bo‘lgan mo‘minga saxiy deyiladi. Allohning roziligini qozonish uchun ko‘ngildan yordam berishga saxovat deyiladi. Qur‘on axloqiy qadriyatlarining ikkinchi asosiy xususiyati xayriya faoliyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamaxshariyning fikriga ko‘ra, insonlarning eng yaxshisi odamlarga eng foydalisidir. Mana shu obyektiv fikrdan kelib chiqib, “Men hech kimni xafa qilmayman” deyishning o‘zi yetarli emas, “Hammaga xizmat qilaman” deb aytish joizligiga e‘tibor qaratadi. Xalq so‘zi arab tilida Allohning bandalari degan ma‘noni anglatadi. Bu o‘rinda xalqqa, ya‘ni Allohning bandalariga xizmat qilish hech qanday kamsitishlarga e‘tibor bermasdan, barcha odamlarga xizmat qilish sifatida joriy etilishi kerak. Rang, irq, mintaqa, til, din va boshqalarni farqlamaslik joiz. Insoniyat Xudoning in‘omi, nasli holatidadir. Alloh nazdida odamlarning eng sevimlisi esa Allohga eng ko‘p xizmat qilganidir²⁷.

Zamaxshariy e‘tibor qaratgan axloqiy qadriyatlardan yana biri erkinlik va niyatdir. Erkinlik va ixtiyorga asoslanmagan xatti-harakatlar Qur‘on ma‘nosida na axloq, na ibodat bo‘lishi mumkin. Yashirin yoki ochiq bosim ostida ongsiz ravishda ijro etilishi Qur‘on marhamat qiladigan narsa emas, balki u yomon ko‘radigan narsadir. Bu tamoyil umumbashariy va o‘lmas go‘zallikda bayon qilingan edi: “Dinga zo‘rlab (kiritish) yo‘qdir. (Zero), Haq Yo‘l zalolatdan ajrab bo‘ldi. Bas, kim shaytondan yuz o‘girib, Allohga iymon keltirsa, u hech ajrab ketmaydigan mustahkam halqani ushlabdi. Alloh eshitguvchi, bilguvchidir.”²⁸ Qur‘on axloqi insonlarga dunyoda go‘zal hayot

²⁶ Qur‘oni Karim ma‘nolarining tarjimai va tafsiri Shayx Abdulaziz Mansur tarjimai va tafsiri. Tin surasi. 4-6-oyatlar; 2019, 597-bet.

²⁷ Muhammed Hüseyin Ebû Musa, el-Belâgatu‘l-Kur‘âniyye fi Tefsîri‘z-Zemahşerî, Dâru‘l-Fikri‘l-‘Arabî, Mısır, ty, s. 34.

²⁸ Qur‘oni Karim ma‘nolarining tarjimai va tafsiri Shayx Abdulaziz Mansur tarjimai va tafsiri. Baqara surasi. 88-oyat; 2019, 42-bet.

kechirish va abadiy oxiratga tayyorgarlik ko'rish uchun Alloh tomonidan berilgan in'omdir. Bu axloqni yashash nihoyatda oson, zavqli va qulaydir.

Zamaxshariy asarlarida ma'lum bir axloqiy masalalarni tizimli yo'lga qo'yishning nazariy tamoyillari va qoidalari keltirilmagan bo'lsa-da, axloq insonning fe'l-atvori, yaxshilik va yomonlikni belgilashi, yaxshilikni qabul qilish va yomonlikdan saqlanish yo'llari insonlar bajarishi lozim bo'lgan vazifalarni tashkil etishi haqida so'z boradi. Axloqning sharofati bilan inson xulq-atvoridagi go'zallik va xunuklikni anglash bilan birga, yaxshilik va illatlarni ham angelaydi, axloqiy fazilatlar bilan ziynatlanish, yomonlik yoki ruhiy kasalliklardan qutulish yo'llarini o'rganadi. Axir, axloqning maqsadi ham shu. "Sizlar odamlar orasida mol-u dunyolaringiz bilan emas, odob-axloqlaringiz bilan ulug'lanasizlar". "Xulq" so'zi Qur'onda ikki joyda zikr qilingan. Zamaxshariyning qayd etishicha, ko'pgina oyatlarda "amal" atamasining doirasi kengaytirilib, axloqiy xulq-atvorni ham qamrab olgan. Bundan tashqari, taqvo, yaxshi amallar, yo'nalish, yaxshilik, ma'ruf kabi so'zlar ham go'zal axloqlarni bildiradi. Hasan ibn Ali (r.a) rivoyat qiladi, "Rasululloh (s.a.v.) shunday deganlar: "Albatta kishi yaxshi xulqi bilan kunduzi ro'za tutib, kechasi namoz o'qib chiqqan kishining darajasiga erishadi"²⁹. Zamaxshariyning Qur'oni Karimdagi nazariy va amaliy axloqqa oid qarashlarini quyidagicha tasniflash mumkin.

1. Zamaxshariyning axloq iymon va ibodat bilan chambarchas bog'langanligi haqidagi qarashlari. Qur'oni karimning ko'p oyatlarida iymondan tashqari ibodat va go'zal axloqqa ega bo'lish zarurligiga ishora qilinadi. Zamaxshariyning qayd etishicha, Qur'onda axloqiy burchlar va diniy buyruqlar birga zikr qilingan. Diniy yoki iymon amri bo'lmagan axloqiy amr mavjud emas. Masalan, namoz, ro'za, haj va zakot diniy farz bo'lgani kabi, salomatlikni saqlash, oilani bardavom etish, boshqalarga yordam berish ham diniy farzdir. Odam o'ldirish, ichkilik ichish, zino qilish harom bo'lganidek, o'z sog'lig'ini ayamaslik, g'iybat qilish, odamlarning aybini yuziga solish ham haromdir.

2. Zamaxshariyning axloq va inson mas'uliyatining bog'liqligi haqidagi qarashlari. Zamaxshariyning fikricha, mas'uliyat insonning qadr-qimmatini ochib beruvchi tushunchadir. Mas'uliyat va mas'uliyatsizlik aqlli mavjudot bo'lgan odamlar bilan aqlsiz mavjudotlar o'rtasidagi farqni ochib beradi. Ko'rinib turibdiki, Qur'on amr va taqiqlari odamlarni markaziy o'ringa qo'yadi. Mutafakkirning fikriga ko'ra, inson birinchi navbatda Xudo oldida javobgardir. Ana shu mas'uliyatdan kelib chiqib, Allohga va U nozil qilgan haqiqatlarga ishonish, Unga so'zsiz itoat qilish, uning so'zi, ishlari va ne'matlari uchun mulohaza yuritish, eslash va shukr qilish, Uni hamma narsadan ustun ko'rish, Unga har kuni sajda qilish; Unga tavakkal qilish, tavba qilish va Uning rahmatidan noumid bo'lmasligi kerak. Allohdan keyin inson o'z payg'ambari, uning qadriyatlarini, o'zi, oilasi, atrofidaigilar va barcha insonlar oldida mas'uldir. Axloqiy mas'uliyatning eng yorqin ifodasi, oxiratda hammaning faqat o'z gunohlari uchun javob berishidir. Har bir jonning har bir amali belgilanib, qayd qilinadi va har bir kishi birin-ketin hisob-kitob qilinadi, bunda quloq, ko'z, yuraking mas'ul bo'lishi va dunyoda berilgan ne'matlar hisob-kitob qilinishi ta'kidlanib, mas'uliyatga qat'iy urg'u beriladi. Qur'onda mas'uliyat erkinligiga keng o'rin beriladi. Zamaxshariyning ta'kidlashicha, insonga go'zal axloqqa rioya qilish bo'yicha maslahat va nasihatlar berilgan bo'lsa-da, insonning bu boradagi erki o'z qo'lidadir. Erkinlikda inson yo ruhini poklaydi va haqiqiy baxtga yerishadi yoki ruhini yomonlik bilan qoralaydi va ziyon ko'radi. Shuning uchun ham shayton mas'uliyat-erkinlik munosabatlarini me'yorda o'rnatolmaganlarga qarata: "Unday bo'lsa, meni ayblama, o'zingni qoralama!" deydi. Axloqiy mas'uliyat davom yetar ekan, axloq ham davom etadi.

3. Zamaxshariyning zarurat va mutlaqlikni o'zida mujassam etgan burch axloqi haqidagi qarashlari. Zamaxshariy burch va vazifani zarur va majburiy hodiasalar deb biladi. Ya'ni farz umumiy, umumbashariy va o'zgarmas qoidadir. U Allohning amr va ta'qiqlari hamma joyda hamma odamlar uchun bir xil ekanligini, Alloh taolo hech kimga o'z kuchi yetadiganidan ortiq

²⁹ O'zR FA SHI. Q.№ 2384. 92b sahifa

narsani yuklamaganligini, hamda burchning mutlaq ekanini qayd etadi. Ya'ni, farz manfaat yoki zavq keltirgani uchun emas, balki farz bo'lgani uchun bajariladi.

4. Zamaxshariyning farz (majburiyat) axloqi haqidagi qarashlari. Qur'onda bu holat amr, burch, epitafiya va farz atamallari bilan birga qo'llanadi. Zamaxshariyning fikricha, amaliy axloqda majburiyat bo'lmasa, mas'uliyat ham yo'qoladi, mas'uliyat yo'qolsa, adolat amalga oshmaydi, keyin tartib buziladi. Farz axloqini izohlar ekan, mutafakkir axloqiy harakatning dushmani sifatida o'ylamay, ko'r-ko'rona ixlossiz nafsga itoat qilishni tilga oladi.

5. Zamaxshariyning axloqiy majburiyatlar ba'zi jazo choralari bilan mustahkamlanganligi haqidagi qarashlari. Zamaxshariy ba'zi insonlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi axloqiy, huquqiy va ilohiy jazolarni tilga oladi. Insonning o'ziga qo'yadigan axloqiy jazolarini tavba qilish, xatosini tuzatish, gunoh bo'lishi mumkin bo'lgan yo'llardan qochish ekanligini qayd etadi.

Qur'oni karimda odamlarning hayoti, mulki va sha'nini himoya qilish, inson qadri-qimmatiga mos ijtimoiy tuzum o'rnatish axloqiy farz deb bilinadi.

Ma'lumki, axloqning hamma tomonidan birdek qabul qilingan yagona ta'rifi yo'q. Biroq, axloqni "xulq-atvor kodeksi", umuman olganda "jamiyat a'zolari uchun yo'l-yo'riq" deyish mumkin. Ushbu xulq-atvor qoidalarining asoslari muhimdir. Ayrim faylasuflar axloqning asosini inson tabiati, aql va diniy qarashlar tashkil qiladi, degan fikrdalar. Hozirgi jamiyatlarda mana shu uch ustunga asoslangan axloqiy yo'l-yo'riqlarni ko'rish mumkin. Axloqning jamiyat bilan kuchli aloqasi mavjudligi shubhasiz haqiqatdir. Har bir jamiyatning urf-odatlar, qadriyatlar, an'analar va tafakkuri har xil bo'lgani uchun har xil axloqiy tamoyillar vujudga kelgan. Bir jamiyat tomonidan axloqiy xususiyatga ega deb hisoblangan narsa boshqa jamiyat tomonidan axloqsiz xususiyat kasb etishi mumkin. Binobarin, axloqiy me'yorlar jamiyat uchun emas, balki barcha insonlarning ikki dunyoda baxtli bo'lishlari uchun belgilanishi kerak.

Zamaxshariyning qayd etishicha, Qur'onda axloqning asosini imon va muhabbat deb belgilaydi. Ana shu asoslarga asoslangan axloqiy tamoyillar esa shaxs va jamiyatning evolyutsion xususiyatlarini namoyon qiladi. Unda insonlar o'zlari kabi boshqalarni ham qadrlashlari, ularning huquqlarini inobatga olishlari nazarda tutilgan. Kishining nafsini, oilasini, jamiyati va u yashayotgan dunyoni hisobga oladigan Qur'oni karimda tinch, osoyishta, mehribon shaxs, oila, jamiyat va dunyo yaratish ko'zda tutilgan. Zamaxshariy islom dinining mazmun-mohiyatida imon va muhabbat ko'rsatkichlari bo'lgan yordam, fidoyilik, mehr-shafqat, o'zgaga va o'ziga zarar yetkazmaslik, insoniyat manfaati uchun mehnat qilish kabi umuminsoniy tamoyillar mavjudligini yaxshi bilgan.

Zamaxshariy ijodida, bugungi kunga ham aloqador bo'lgan umuminsoniy axloq qoidalari sifatida quyidagi tamoyillar qabul qilinadi:

Hurmat: Bu odamlarning o'zini va boshqalarni hurmat qilishi, ya'ni boshqalarning jismoniy va ruhiy salomatligiga zarar yetkazadigan xatti-harakatlardan qochishdir.

Ishonchlik: Bu har tomonlama ishonchli shaxs bo'lish va boshqalarga ishonishni tasvirlaydi.

Mas'uliyat: Bu shaxsning oila, atrof-muhit, do'stlar, ish joyi, din oldidagi majburiyatlarini bajarishi va umuman jamiyat uchun foydali narsalarni qilishini ifodalaydi.

Adolatli bo'lish: Bu boshqalarga nisbatan adolatli bo'lishni va hammaga teng sharoitlarda teng munosabatda bo'lishni anglatadi.

Rahmdil bo'lish: boshqalarga nisbatan sezgirlik va mehribonlikni ifodalaydi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ushbu besh tamoyilda jamlangan umuminsoniy axloq qoidalarining kengayishini, qanday yashashimiz va bir-birimizga qanday munosabatda bo'lishni bilishimiz zarur. Yolg'on gapirmaslik, boshqalarga o'zingiz xohlagandek munosabatda bo'lish, o'g'irlik qilmaslik, aldamaslik, boshqalarni nohaq ayblamaslik, zino qilmaslik, zo'rlamaslik, odam o'ldirmaslik, atrof-muhitni buzmaslik shular jumlasidandir. Boshqa tomondan, adolatli bo'lish, halol bo'lish, mehribon bo'lish, oila va do'stlarga sodiq bo'lish, kichiklarga rahm-shafqatli, kattalarga hurmatda bo'lish, zaif va ojizlarga yordam berish, butun hayotni hurmat qilish, atrof-

muhitni muhofaza qilish kabilar rioya qilinishi kerak bo'lgan umuminsoniy axloq qoidalari sifatida qaralishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulhamîd Kâsım en-Neccâr, “ez-Zemahşerî Âsârühû ve Menhecühü'n-Nahvî”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, Trablus; 1982, s. 173.
2. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimai va tafsiri Shayx Abdulaziz Mansur tarjimai va tafsiri. Tin surasi. 4-6-oyatlar; 2019, 597-bet.
3. Muhammed Hüseyin Ebû Musa, el-Belâgatu'l-Kur'âniyye fi Tefsîri'z-Zemahşerî, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Mısır, ty, s. 34.
4. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimai va tafsiri Shayx Abdulaziz Mansur tarjimai va tafsiri. Baqara surasi. 88-oyat; 2019, 42-bet.
5. O'zR FA SHI. Q.№ 2384. 92b sahifa

“РАЗВИТИЕ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ МАХАЛЛИ, СЕМЬИ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ”

М.Ф.Зияева

доцент Джизакского политехнического института

Ахмедов Рауф

Студент Джизакского политехнического института

Аннотация

Эта статья посвящена взаимосвязи работы детского сада, семьи и махалли в целях охвата детей в дошкольном образовательном учреждении по подготовке их к школе. О разнообразии формы работы с родителями дошколят и содействие махалли.

Ключевые слова: Коренное реформирование дошкольное образовательное учреждения ,агитационная работа махалли по охвату детей, работа с родителями неорганизованных детей, обучение детей в кратковременной группе с 5-7 лет , качественное обучение, обучение детей иностранных языков, роль семьи в воспитании детей.

На совещании прошедшем под председательством Президента нашей страны Шавката Мирамановича Мирзиёева 16 августа 2017 года были обсуждены важные задачи по коренному структурному реформированию системы дошкольного образования полному охвату детей данными учреждениями. От 9 сентября 2017 года вышел Указ «О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования» и Постановление «Об организации деятельности Министерства дошкольного образования Республики Узбекистан» от 30 сентября 2017 года. «В Постановлении Президента Республики Узбекистан особо указывается что будет уделено отдельное внимание системе дошкольного образования и его развитию на основе передового зарубежного опыта будет создана развитая во всех отношениях система». В нормативно-правовой базе дошкольного образования страны охвачены все аспекты комплексного развития сферы. В частности осуществляются эффективные меры по развитию сети как государственных, так и негосударственных детских садов, укрепление их материальной базы, укомплектованию высоко квалифицированными кадрами обеспечению полного охвата детей, внедрению в образовательно-воспитательной процесс современных педагогических программ и технологии. Всё это направлено на обеспечение всестороннего интеллектуального, духовного, эстетического и физического развития детей, коренное улучшение качества их подготовки к школе.

Снижения родительской платы за питание послужило увеличению контингента детей, что является ключевым направлением государственной политике в этом отношении. Резко увеличилось число желающих отдать своего ребенка в дошкольное образовательное учреждение. Кроме того мы регулярно проводим агитационную разъяснительную работу с махаллями, в ходе чего мы объясняли важность посещения детей учреждений дошкольного образования. Дошкольное образование обеспечивает здоровое, всестороннее развитие поколение, побуждает желание к учёбе в школе, приобретению необходимых знаний. В

Республике действуют как государственные, так и негосударственные дошкольные образовательные учреждения. В том же числе, дети не посещающие дошкольные образовательные учреждения получают знания в семье. По проекту махалля, дошкольное образовательное учреждение, школа организована работа по воспитанию и обучению детей от 3-до 7 лет в семье, бесплатно раздали по 7 книг со стороны министерства дошкольного образования.

1. «Обучаемся в семье» - методика для родителей рекомендации для чтения в кругу семьи согласно государственным требованиям для получения минимальных знаний и опыта.

2.«Экскурсия в мир книжек» сказки и стихи для детей 3-5 лет.

3.«Моя любимая книга» - сказки «Три медведя», «Колобок», стихи.

4.«Книги мои друзья» для 5-7 лет сказки, рассказы, стихи.

5.«Здравствуй школа» для 5-7 лет узбекские сказки, стихи.

6.«Ознакомление с окружающим» методичка. Для детей 5-7 лет. Ознакомление с окружающим, с природой, развитие элементарно-математических представлений; - 29 сказок.

7.«Сказки народов мира» - 29 сказок.

Все произведения в книгах на узбекском и русском языках. После каждой сказки или рассказа даны вопросы и задания для понятия идеи и для выражения своих мыслей, для решения поисковых задач. Все произведения оформлены цветными иллюстрациями. Совместно с махаллём составлены списки семей с неорганизованными детьми, а также списки малообеспеченных семей. С помощью дошкольных образовательных учреждениях комплекты книг розданы в каждой махалле. Рабочая группа один раз в месяц проводят встречи с родителями и ведут разъяснительную работу, как пользоваться этими книгами. Родителям очень важно научить своих детей бережно обращаться с книгами. Значит родители пользуясь этими книгами развивают и закрепляют умственное, физическое, психическое, нравственное воспитание. Посредством иллюстраций и наглядности воспринимают с интересом данный материал и запоминают. Дети которые самостоятельно могут выражать свои мысли в речи и правильно передавать смысл научившись читать и писать, смело идут с багажом знаний в первый класс. В том числе на базе детских садов и в школах организованы кратковременные группы бесплатно для подготовки детей к школе 6-7 лет. Эти группы очень удобны для молодых семей, что дает финансовую поддержку.

Самое главное охват детей по подготовке к школе. В настоящее время в каждой махалле строятся новые частные детские сады на основе иностранных опытов с целью качественного воспитания и обучения, с обучением иностранных языков на что следует уделить особое внимание, здоровых и интеллектуально способных детей до поступления детей в школу. Тесное содружество детского сада с семьёй способствует её укреплению повышения активности в воспитании детей. Любовь родителей к детям—одно из необходимых и естественных условий семейного воспитания.

Цели семейного воспитания прежде всего предусматривают укрепление здоровья ребенка, развитие его умственных способностей, воспитание любви к Родине, формирование общественной активности, ответственности, чувства товарищества, доброты, честности, трудолюбия. Это не все задачи воспитания растущего человека, но названные ориентиры, отец и мать могут целенаправленно и эффективно готовить своего ребенка к самостоятельной жизни. Задача детского сада — помочь семье в вопросах воспитания, в осознании родительской позиции. Работа педагога с родителями требует внимания, чуткости, заботы а главное неформального подхода. Воспитатель подчеркивает, что он уважает родителей, относится как к равным коллегам, опыт которых ему также важен, как и свой собственный. Вот почему от умения и желания сотрудничать с родителями, направлять педагогический процесс в семье зависит от отношения родителей к воспитанию своего ребенка и к детскому саду в целом. Формы связи воспитателя и родителей определяются наблюдением за детьми. Знакомство с каждой семьёй. Посещение

семьи на дому – следующий этап изучения семейного воспитания (индивидуальные). В практику общественного дошкольного воспитания вошли следующие формы работы с родителями:

Индивидуальные: изучение опыта семейного воспитания (посещение семей), индивидуальные беседы, консультации.

Коллективные: групповые и общие родительские собрания; коллективные консультации, лекции, лектории, школа молодых родителей, конференции, семинары, субботники (совместная практическая деятельность сотрудников детского сада с родителями), вечера вопросов и ответов, собрания.

Наглядные: выставки, фотомонтажи, показы детских работ, дни открытых дверей, педагогические информационные стенды (уголки для родителей), библиотека для родителей, папки передвижки по разным вопросам семейного воспитания.

Посещение семей: Задача руководителя – вызвать у педагогов интерес к проблемам семейного воспитания, к изучению обстановки, окружающей детей дома. Заведующий консультирует воспитателей, беседует о результатах посещения. Во время консультации важно напомнить педагогам о некоторых правилах посещения семьи: заранее предупредить родителей о своём приходе, выбрав день удобный и для себя и для них, обязательно прийти в этот день, не заставляя людей ждать и изменять семейные планы, не вести никаких записей во время беседы, не говорить с родителями в категорическом и назидательном тоне, уместны лишь советы, пожелания, предложения, запись о впечатлениях от посещения семьи сделать в графе календарного плана.

Учёт воспитательной работы отметив положительные моменты и обратить внимание на те вопросы, которые вызывают сомнение. Там, где посещение детей в семейной обстановке проводится систематически, последовательно воспитатели и родители понимают друг друга, у них не возникают конфликты. Наоборот, создаётся дружеская атмосфера, желание помочь друг другу, сделать жизнь ребенка и дома и в детском саду содержательной и радостной. При повторном посещении семьи, а они должны быть обязательно, воспитатель рассказывает родителям о развитии ребёнка, отмечает положительные сдвиги, вспоминает интересные моменты из жизни группы. Когда их сын (дочка) проявили себя с хорошей стороны. Такая положительная оценка радует родителей. Следует подчеркнуть, что воспитатель может влиять на ребёнка (поощрять хорошие поступки и исправлять негативные моменты в поведении) лишь в том случае, если он стремится узнать о нём как можно больше. Подготавливаясь к групповым собраниям, к очередному заседанию родительского комитета педагог ограничивается одной-двух семьями. Скажем, повестка предстоящего родительского собрания – «Изучение опыта нравственного воспитания детей». Беседа может быть построена в таком плане: какие черты характера вы хотели воспитать у своих детей? Какие применять методы? Единодушны ли в своём подходе в воспитании уважения к старшим, любви к родному краю? Как складываются отношения с братьями, сестрами, товарищами? Как воспитываете дружбу между детьми? Привлекаете ли старших детей к уходу за младшими? Кого больше слушается ребенок? Почему? С кем делится радостями и огорчениями? Какие трудности испытывает семья в нравственном воспитании детей? Педагог должен подвести родителей к мысли, что ребенок, развиваясь не просто овладевает разнообразными действиями, не только учится видеть мир, мыслить. Он усваивает, что такое хорошо, что такое плохо, привыкает подчинять свои желания необходимости, впитывает правила поведения, свойственные людям. Если взрослые всегда вежливы друг с другом, спокойны, доброжелательны, внимательны к другим, то и малыш привыкнет вести себя подобным образом. Да, в присутствии ребёнка нельзя «выяснять отношения», ссориться. Возбуждённое состояние передаваясь ребёнку, отрицательно сказывается на его нервной системе, неправильные поступки взрослых входят в его поведение. Он воспроизводит их в игре, а затем в своём отношении к близким, младшим и старшим. Ещё несколько тем. Гигиеническое и физическое воспитание детей. В ходе индивидуальных бесед выясняются задачи

воспитания здорового ребёнка, средства их решения; условия соблюдения режима дня; гигиены ; вопросы рационального питания; применяемые меры закаливания; время, отведённое для прогулки; на просмотр телепередач ; игрушки, физкультурные пособия для игр и занятий в группе и на улице. И на этих вопросах заостряется внимание родителей. Решая вопросы умственного воспитания педагог выясняет, как родители понимают эту задачу, какие используются пособия, детские книги, игрушки есть у дошколят дома, в каком они состоянии и где хранятся; занимаются ли с ребёнком дома, часто ли читают книги, ведутся беседы о прочитанном, организуются ли прогулки в сад, на поле, ведутся ли наблюдения и беседы. Наиболее широкие возможности для умственного воспитания представляют прогулки, во время которых родители обращают внимание ребёнка на то что происходит в природе: каковы свойства дождя и снега, окраска и форма листьев, стволов деревьев, виды птиц и внешний вид животных.

Готовясь к родительскому собранию воспитатель продумывает схему выступления (обосновывает цель, важность выносимого вопроса на обсуждение для себя и для родителей, задачи и способы её решения в детском саду и семье), решает с чего начнёт и чем завершит беседу, где и как рассадит родителей, где расположится сам. В объявлении помимо информационных сведений (число и время проведения собрания) помещает вопросы, на которые родители могли бы заранее подготовить ответ: ведь основная цель собрания—не только слушать, но и обсуждать, активно работать. Время выступления педагога не должно превышать 25 минут. В общей сложности на собрание следует отвести 1 час времени. Если демонстрируются детские работы или проводится занятие ещё 20-30 минут. Все вопросы, поступающие в ходе собрания, воспитатель записывает, на один отвечает сразу—на другие в ходе индивидуальных бесед или групповых консультаций. Некоторые собрания педагоги завершают вручением каждой семье памятки. Её текст, рекомендации воспитатели составляют вместе, советуясь с заведующим. Готовясь к проведению «Открытого дня» (в целом или отдельных его отрезков) воспитатель продумывает, всех ли родителей приглашать, или только тех кому это необходимо, весь план встречи. Какие по содержанию стороны жизни детей наиболее важно отбирать для открытых дверей? Прежде всего внимание родителей привлекут те, что направлены на положительные качества личности ребёнка.

Нередко воспитатели задаются вопросом «Сообщать ли детям о приходе родителей?» Ответ может быть только положительным. «Папы, мамы хотят знать, как вы проводите время и день в детском саду. Они побывают на занятии, на прогулке, посмотрят, как вы играете (танцуете, поёте, готовитесь к прогулке, дежурите и.т.д) Воспитатель обращается к детям: «Вы уже постарайтесь себя показать», «Будьте внимательны», дисциплинированы». Демонстрация сюжетно— ролевой игры и наиболее выгодная, так как в её ходе полностью раскрывается личность ребёнка. Воспитатель продумывает организацию игры все её детали. Приглашать родителей сначала младшую, затем в старшую группу. Родители могут увидеть игру в разгаре или её конец. Папка передвижка дополняет наглядную форму работы. Обычно материал для 1-2 папок подготавливается к началу учебного года. Наиболее рациональны тематические папки передвижки, раскрывающие задачи умственного, физического, трудового воспитания дошкольников, подготовку детей к школе. Папка- передвижка предлагается избирательно, то есть тем родителям которым необходимо ознакомиться с каким-то вопросом воспитания. В течении 1-2 недель они изучают её содержание. Тесный контакт с родителями педагог поддерживает с помощью родительского актива.

Групповой стенд для родителей ещё одна форма работы с родителями. Его назначение постоянная помощь в виде конкретных советов в плане повышения их педагогических знаний. В течении года оформляется 10-12 тематических стендов, перед собранием или после, к праздникам, открытым просмотрам. Опыт показывает, что стенд, имеющий тематическое направление, более эффективен в работе с родителями. Например, в средне-младшей группе в начале учебного года внимание родителей, несомненно, привлечёт такая

тема: «воспитываем, самостоятельность с ранних лет». В ней стоят задачи, стоящие перед Дошкольное образовательное учреждения и семьёй в воспитании самостоятельности детей 3-4 лет. Содержании и методы воспитания самостоятельности у младших дошкольников в процессе самообслуживания, у ребят среднего дошкольного возраста в разных видах деятельности. На основе государственных требований определены цели и принципы образовательной деятельности в Дошкольное образовательное учреждения, партнёрство с родителями, сотрудничество Дошкольное образовательное учреждения, семьёй, махаллэй, школой. Поддержка развития ребёнка в дошкольном учреждении является коллективной работой за проведение которой отвечает руководитель дошкольного учреждения.

В настоящее время существует целая система форм, средств и методов организации педагогической пропаганды среди родителей и необходимо обобщать пропандировать и распространять лучший опыт семейного воспитания, формировать педагогическое мышление, стремление к самообразованию.

Понятие преемственности—это один вид связи между основными звеньями детским садом, школой, махаллэй. Преемственность достигается тогда когда работа дошкольное образовательное учреждения направлена на подготовку детей в первый класс. Принципы образовательной деятельности дошкольное образовательное учреждения должна быть взаимосвязь всех видов областей развития, сотрудничество семьёй, махаллэй, школой, для обеспечения всестороннего развития детей. Ответственность за воспитании детей лежит в равной мере на дошкольных учреждениях и на семье. Эффективность воспитания в большой степени зависит от согласованности усилий, единства требований к детям, семьи, школы и махалли.

Искусство воспитания имеет ту особенность, что почти всем оно кажется знакомым и понятным, а иным даже дело лёгким и тем понятнее и легче кажется оно, чем менее человек с ним знаком теоретически и практически. Почти все признают, что воспитание требует терпения, некоторые думают, что для него нужны врожденная способность и умение, т.е.навык, но весьма немногие пришли к убеждению, что, кроме, терпения, врожденной способности и навыка, необходимы ещё и специальные знания. (К.Д.Ушинский)

Список использованной литературы:

1.Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования на 2017-2021 годах» Т.: 2016 год 30-декабрь

2. «Государственные требования к развитию детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистан» Т.: 2017 год 19 июнь

3.С.С.Мирджалилова и др. «Семь цветов радуги» методические пособие для родителей.Т.: 2016 год

METHODOLOGICAL BASIS OF STATISTICAL RESEARCH OF SMALL BUSINESS ACTIVITY IN JIZZAKH REGION.

Mamatqulov Zafar Abdusaidovich

Master, Jizzakh Sambhram university, Uzbekistan

Annotatsiya

Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish holati va unga ta'sir etuvchi omillar, tarmoq rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari va tarkibiy o'zgarishlarga baho berilgan.

Tayanch so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, statistik tahlil, yaratish koeffitsienti, eksport salohiyati, statistik usullar, statistik baholash.

Аннотация

В статье описано состояние развития малого бизнеса и частного предпринимательства и факторы, влияющие на него, социально-экономические аспекты развития отрасли и оценка структурных изменений.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, статистический анализ, коэффициент создания, экспортный потенциал, статистические методы, статистическая оценка.

Annotation

The article describes the state of development of small business and private entrepreneurship and the factors affecting it, the socio-economic aspects of the development of the sector and the evaluation of structural changes.

Key words: small business, entrepreneurship, statistical analysis, creation coefficient, export potential, statistical methods, statistical evaluation.

Development of the national economy on the basis of free competition in the conditions of the pandemic is one of the most urgent issues of today.

It is known that, although sufficient favorable opportunities and conditions have been created for the development of entrepreneurship in Uzbekistan, its share in the economy is still lower than the level of the developed countries of the world, and there are organizational, economic, legal and social issues that are waiting to be solved in this area. many problems. In today's conditions of increasingly strong competition in the world, it is one of the most important feature to fundamentally increase the competitiveness of our economy, to strengthen support for enterprises that produce products for export, and to comprehensively encourage the participation of farms, small businesses and private enterprises in export activities.

The adoption of the Decree PF-6314 of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 15, 2021 "On measures to further reduce the administrative and tax burden for business entities, and to improve the system of protection of legal interests of business" is the most important , aimed at further strengthening the legal protection of private property, creating favorable conditions for small business and private entrepreneurship and comprehensive support[1].

From this point of view, today in the process of further liberalization and deepening of economic reforms in Uzbekistan, the statistical analysis of the state of development of small business entities, the study and evaluation of its impact on the country's economy are of great importance in making decisions on the development of the sector. Because, in the conditions of the pandemic, the development of small entrepreneurship, the formation of a class of owners, the filling of markets with consumer goods, the creation of a competitive environment, and the elimination of unemployment are among the main priorities for the country. Under these conditions, entrepreneurship, including small entrepreneurship, and ensuring its efficiency is one of the important factors in ensuring employment and increasing income of the population in the regions of our country, increasing export potential, and ensuring stable socio-economic development.

In particular, the President of the Republic of Uzbekistan's February 7, 2017 "Strategy of Actions for the further development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021" also set priority tasks such as ensuring the stability of the national economy and supporting and developing the private sector. was given[2]. In order to ensure the implementation of these priority tasks, comprehensive support of small business and private business entities in the regions of our republic is of great importance in ensuring their stable development.

Especially in the current conditions, the role of small business and private entrepreneurship in the development of the national and regional economy is increasing. This industry occupies a leading position in filling the domestic market, satisfying the material needs of the population for products and services, and supporting exports[3].

According to statistical analysis, the subjects of Jizzakh region have a significant contribution to the development of the small business sector in our republic. Today, the permanent population of the region is 1 million. There are 410.5 thousand people, in which the number of labor resources is 773.8 thousand people (57.5 percent), the number of economically active population is 600.1 thousand people (42.5 percent), the number of people employed in the economy is 534.0 thousand people (37.8 percent)[4].

Along with the growth of the permanent population in the region, the number of people employed in the economy is also increasing. For example, in 2016, the growth rate of the population employed in the economy in the region was 103.0% compared to the previous year, and this indicator was 99.6% in 2020[5].

Also, the volume of innovative goods, works, and services produced by small enterprises and micro-firms increased dramatically during the analyzed period. In particular, these innovative products in the region amounted to only 55.1 billion soums in 2016, but by 2020, they reached 456.5 billion soums or increased by 8.2 times [6].

According to our analysis, in the studied years, the level of general profitability in small business entities of the region was decreasing[7]. For example, in 2016, the overall rate of profitability of small business entities of the region was 14.9 percent, but it decreased significantly year by year (14.0 percent in 2017, 11.6 percent in 2018 respectively), and in 2020 this percentage the indicator was only 2.8 percent.

1. It is necessary to support and encourage export-oriented production in the field of small business in the region. For this purpose, the development of special "Uzbek foreign trade houses" that can successfully sell the goods and services of small business entities in the foreign market, the implementation of the international system of quality management, increasing the competitiveness of goods and services, the efficiency of providing transport services for exported goods it is necessary to develop improvement measures.

2. It is necessary to develop a clear goal and strategy for the effective organization of innovative development in the field of small business. In this case, it is appropriate to determine the integral indicators of the innovative development of small business entities and determine the forecast indicators in the future.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IRODAVIY
SIFATLARNI TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
MASALALARI**

**Ma'rufjonova Rohila Lutfulla qizi
Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti**

**“Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim” kafedrası o'qituvchisi
Annotatsiya**

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy fazilatlarni rivojlantirish zamonaviy ta'limning hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Ushbu maqola yosh o'quvchilarda ushbu fazilatlarni tarbiyalash bilan bog'liq pedagogik va psixologik muammolarni o'rganadi. Asosiy e'tibor mas'uliyat, intizom, hamkorlik va muammolarni hal qilish kabi asosiy kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishni rag'batlantirish uchun o'qitish strategiyalari, sinf muhiti va psixologik yondashuvlar qanday moslashtirilishi mumkinligini tushunishga qaratilgan. Tadqiqotda o'quvchilarning mehnatga bo'lgan munosabatini shakllantirish, kasbga intilish, amaliy ko'nikmalarni egallashda erta aralashuv muhimligi ta'kidlanadi va bu jarayonda o'qituvchi va pedagogik psixologlarning o'rnini haqida so'z boradi. Bundan tashqari, u kognitiv va hissiy rivojlanish kabi individual farqlar ushbu ta'lim amaliyotlarining samaradorligiga qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqadi. Maqola o'qituvchilarga maktabning shakllanish yillarida kasbiy fazilatlarni tarbiyalash bo'yicha ilg'or tajribalar haqida tushuncha berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik psixologiya, kasbiy fazilatlar, boshlang'ich maktab ta'limi, o'quvchilar rivojlanishi, ta'lim psixologiyasi, kasbiy ta'lim, poydevor ko'nikmalari, o'qituvchi, strategiyalar, sinf muhiti, erta bolalik ta'limi

Аннотация

Развитие профессиональных качеств у учащихся начальной школы является важнейшим аспектом современного образования. В этой статье рассматриваются педагогические и психологические проблемы, связанные с развитием этих качеств у молодых учащихся. Основное внимание уделяется пониманию того, как стратегии обучения, условия в классе и психологические подходы могут быть адаптированы для

поощрения развития основных профессиональных навыков, таких как ответственность, дисциплина, сотрудничество и решение проблем. В исследовании подчеркивается важность раннего вмешательства в формирование отношения учащихся к работе, карьерным устремлениям и приобретению практических навыков, а также обсуждается роль учителей и педагогов-психологов в этом процессе. Кроме того, в статье рассматривается, как индивидуальные различия, такие как когнитивное и эмоциональное развитие, влияют на эффективность этих образовательных практик. Цель статьи — предоставить педагогам информацию о передовых методах воспитания профессиональных качеств в начальные годы обучения.

Ключевые слова: педагогическая психология, профессиональные качества, начальное школьное образование, развитие учащихся, педагогическая психология, карьерное образование, основные навыки, учитель, стратегии, среда в классе, дошкольное образование

Annotation

The development of vocational qualities in primary school students is a crucial aspect of modern education. This article explores the pedagogical and psychological challenges involved in fostering these qualities in young learners. The focus is on understanding how teaching strategies, classroom environments, and psychological approaches can be tailored to encourage the development of foundational vocational skills such as responsibility, discipline, collaboration, and problem-solving. The study highlights the importance of early intervention in shaping students' attitudes towards work, career aspirations, and the acquisition of practical skills, and it discusses the role of teachers and educational psychologists in this process. Additionally, it considers how individual differences, such as cognitive and emotional development, influence the effectiveness of these educational practices. The article aims to provide educators with insights into best practices for nurturing vocational qualities in the formative years of schooling.

Keywords: pedagogical psychology, vocational qualities, primary school education, student development, educational psychology, career education, foundational skills, teacher, strategies, classroom environment, early childhood education.

Boshlang'ich maktab yillari bolaning shaxsiyati, xarakteri va asosiy ko'nikmalarini shakllantirishning muhim bosqichidir. Bu yillar o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida xizmat qiladigan kasbiy fazilatlarni shakllantirish uchun ham zamin yaratish imkonini beradi. Boshlang'ich ta'limda kasbiy ta'lim haqida gapirishga erta tuyulsa-da, mas'uliyat, hamkorlik, tanqidiy fikrlash, qiziquvchanlik kabi ba'zi fazilatlarni tarbiyalash bolaning salohiyati va intilishlarini sezilarli darajada shakllantirishi mumkin. Biroq, yosh o'quvchilarda bu muammolarni hal qilishda ham pedagogik, ham psixologik muammolar paydo bo'ladi.

Boshlang'ich maktab o'quvchilari, odatda, 6 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan davrda ular hali ham asosiy savodxonlik, hisoblash va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lgan rivojlanish bosqichlarida. Kasbiy fazilatlarni tarbiyalashga qaratilgan pedagogik yondashuvlar yoshga mos bo'lishi kerak, faoliyat ularning kognitiv va hissiy darajalariga mos kelishini ta'minlaydi. Muammo o'quvchilarni hali tushunishga tayyor bo'lmagan tushunchalar bilan og'irlashtirmasdan, kasbiy ta'limni birlashtirishdadir.

Boshlang'ich ta'limning an'anaviy yo'nalishi asosiy akademik ko'nikmalarni rivojlantirishdan iborat. Ushbu bosqichda jamoaviy ish, muammolarni hal qilish va etakchilik kabi kasbiy fazilatlarni joriy qilish ehtiyotkorlik bilan muvozanatni talab qiladi. O'qituvchilar ushbu fazilatlarni tarbiyalashda akademik standartlar buzilmasligini ta'minlashi kerak. Ushbu muvozanatni topish qiyin bo'lishi mumkin, ayniqsa akademik natijalarga katta e'tibor qaratiladigan ta'lim tizimlarida.

O'quvchilarda kasbiy fazilatlarni shakllantirishda o'qituvchilar muhim rol o'ynaydi. Biroq, boshlang'ich ta'limdagi hamma o'qituvchilar ham ushbu ko'nikmalarni rivojlantiruvchi strategiyalarni amalga oshirish uchun etarli darajada tayyor bo'lishlari mumkin emas. O'qituvchilarga loyihaga asoslangan ta'lim, guruhlarda ishlash va muammolarni hal qilishning haqiqiy faoliyati orqali ushbu fazilatlarni qanday rivojlantirishni tushunishga yordam beradigan

professional rivojlanish va o'quv dasturlari mavjud bo'lishi kerak. Ko'pgina ta'lim tizimlarida boshlang'ich bosqichda kasbiy ta'limga qaratilgan aniq o'quv dasturlari mavjud emas. Natijada, o'qituvchilar uchun aniq ko'rsatmalar yoki manbalarsiz kasbiy fazilatlarni rivojlantirishni o'z ichiga olish qiyin bo'lishi mumkin. O'quv rejasini rejalashtiruvchilar kasbiy ta'lim tamoyillarini fan, san'at va ijtimoiy tadqiqotlar kabi fanlar doirasida mavjud o'quv maqsadlariga mos keladigan tarzda integratsiyalashni ko'rib chiqishlari kerak. Test va viktorina kabi an'anaviy baholash usullari etakchilik, tashabbuskorlik va ijodkorlik kabi kasbiy fazilatlarni baholash uchun har doim ham mos kelmaydi. Portfolio, tengdoshlarni baholash va o'z-o'zini baholash usullari kabi yangi baholash vositalarini ishlab chiqish o'qituvchilarga ushbu ko'nikmalarni baholashga yordam beradi. Biroq, kengroq ta'lim tizimida bunday baholashlarni standartlashtirish va tan olish muammosi qolmoqda.

Yosh bolalar hali ham mantiqiy fikrlash, mavhum fikrlash va muammolarni hal qilish kabi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirmoqda. Ilg'or kognitiv qobiliyatlarni talab qiladigan kasbiy vazifalarni juda erta kiritish umidsizlik va ishdan bo'shatishga olib kelishi mumkin. O'qituvchilar vazifalarni bolaning rivojlanish bosqichiga mos kelishini ta'minlashi kerak, bu ko'nikmalarni ularning kognitiv rivojlanishiga mos keladigan sur'atda o'sishiga yordam berish uchun qo'llab-quvvatlashni taklif qilishlari kerak. Har bir bola noyob bo'lib, turli darajadagi kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishga ega. Ba'zi talabalar tabiiy ravishda etakchilik, ijodkorlik va mustaqillik kabi fazilatlarni namoyon qilishi mumkin, boshqalari esa bu xususiyatlarni rivojlantirish uchun ko'proq rag'batlantirish va vaqt talab qilishi mumkin. O'qituvchilar uchun psixologik muammo har bir talabaning kuchli tomonlarini tan olish va ularning zaif tomonlarini hal qilishda tarbiyalashdir, bu ayniqsa katta sinflarda qiyin bo'lishi mumkin.

Jamoadi ishlash, muloqot qilish va nizolarni hal qilish kabi kasbiy fazilatlar bolaning hissiy va ijtimoiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Boshlang'ich maktab bosqichida bolalar hali ham his-tuyg'ularni boshqarish, o'zlarini samarali ifoda etish va tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlashni o'rganmoqdalar. Anksiyete, past o'z-o'zini hurmat qilish yoki tengdoshlarning bosimi kabi psixologik muammolar ushbu ko'nikmalarning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. O'qituvchilar qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv muhitni yaratishlari kerak, ular bolalar xavf-xatarni qabul qilishlari, xato qilishlari va ulardan saboq olishlari mumkin.

Boshlang'ich o'quvchilarni ko'pincha qiziqish va o'qituvchilar yoki ota-onalarni xursand qilish istagi kabi ichki motivatsiyalar boshqaradi. Biroq, ularning e'tiborlari qisqa va ular ahamiyatsiz yoki o'ta qiyin ko'rinadigan vazifalarga qiziqishlarini yo'qotishi mumkin. O'qituvchilar oldidagi vazifa qiziqarli, qiziqarli va mazmunli bo'lgan ta'lim tajribalarini ishlab chiqish va shu bilan tarbiyalashdir.

Ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri mas'uliyatli va intizomli shaxsni tarbiyalashdir. Bolada irodaviy fazilatlarni rivojlantirish ushbu maqsadga erishishga yordam beradigan jarayonlardan biridir. Bu davrda bolaning odatiy turmush tarzi juda tez sur'atlar bilan o'zgaradi. Jamiyat tomonidan maktab o'quvchisi maqomiga qo'yilayotgan yangi talablar o'quvchini tashabbuskorlik, chidamlilik, mustaqillik kabi fazilatlarni rivojlantirish shunchaki zarur, degan xulosaga olib keladi.

Ko'pincha, bolalar hali o'z harakatlari uchun mas'uliyatni to'liq anglay olmaydilar, aniq maqsadlar qo'yadilar va ularga erishish uchun harakat qiladilar. Shuningdek, bolalarning his-tuyg'ularini engish, o'z vaqtida ta'lim jarayoniga kirishish va o'z ishlarini tizimlashtirish oson emas. Bu yoshning psixologik xususiyati kattalarning maqtoviga sazovor bo'lish uchun ixtiyoriy faoliyatning namoyon bo'ladi.

Bolalarni har tomonlama tarbiyalash muammosi tarixiy xarakter kasb etib, bu borada sharq mutafakkirlari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Kaykovus, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning asarlarida oilada bola tarbiyasi masalalari va ularni hal etish yo'llari ko'rsatib berilgan. Mutafakkirlar tomonidan yaratilgan talim tarbiyaga oid ilmiy adabiyotlarda bola tarbiyasi uning aqliy va ahloqiy rivojlanishi birgaligidan iborat bo'lishi haqida o'z asarlarida ko'rsatib o'tgan. Rossiya olimlarida yetakchi faoliyatning o'zgarishi bilan bog'liq rivojlanishning eng muhim bosqichida shaxsning irodaviy fazilatlarni tarbiyalash muhimligini bir qator tadqiqotchilar

(L.I.Bojovich, M.V. Bortsova, L.A.Venger, O.Y. Grogoleva) qayd etishgan. , A.V Zaporjets, V.S. Nemov va boshqalar.O'zimizda E.G'oziyevlar I.Xayriyev P.I.Ivanov, M.E.Zufarova tomonidan iroda psiologiyasi o'rganilgan.

Iroda fenomeni va uning rivojlanishini o'rganish bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda, chunki zamonaviy jamiyat doimo rivojlanib, murakkablashib, odamlarni yangi sharoitlariga moslashishga majbur qilmoqda. Ta'lim jarayonida shaxsning turli sifatleri muhim rol o'ynaydi, ular orasida irodaning bunday sifatleri alohida o'rin tutadi: qat'iyatlilik, o'ziga ishonch, sabr-toqat, chidamlilik va boshqalar. Shunday qilib, inson hayotidagi har qanday muammo, iroda ishtirokida hal etiladi. Shu bois, bolalarda faol irodaviy fazilatlariga moyilliklarni erta yoshdan boshlab shakllantirish, ularni boshlang'ich sinflarda o'qitish jarayonida turli usullardan foydalangan holda rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **Vygotsky, L.S. (1978).** *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Harvard University Press.
2. **Bruner, J.S. (1966).** *Toward a Theory of Instruction.* Harvard University Press.
3. **Piaget, J. (1972).** *The Psychology of the Child.* Basic Books.
4. **Erikson, E.H. (1950).** *Childhood and Society.* W.W. Norton & Company.
5. **Gardner, H. (1983).** *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences.* Basic Books.

TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA MOTIVATSIYA OMILLARIDAN KENG FOYDALANISH

Meliboyeva Ma'mura O'rinboyevna.

Jizzax Sambhram universiteti "Biznes boshqaruv" kafedrasi assistenti

Norqulova Rayxona Sharof qizi.

Jizzax Sambhram universiteti "Biznes boshqaruv" ta'lim yo'nalishi talabasi

Donyorova Ruxshona Sherali qizi.

Jizzax Sambhram universiteti "Biznes boshqaruv" ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya

Jahon mamlakatlari milliy iqtisodiyotlari tarkibining o'zgarishi, xususan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohalarining ustuvor ahamiyatini kasb etadi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, YAIM, motivatsiya, chakana savdo, daromad, Yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasi.

Аннотация

Изменение структуры национальных экономик стран мира приобретает приоритетное значение, в частности, в сфере малого бизнеса и частного предпринимательства.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, ВВП, мотивация, розничная торговля, доход, стратегия развития нового Узбекистана.

Annotation

Changes in the composition of the national economies of World countries, in particular, take on the priority importance of the fields of small business and private entrepreneurship.

Keywords: small business, entrepreneurship, GDP, motivation, retail, income, development strategy of the New Uzbekistan.

Bugungi kunda "rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes va tadbirkorlik ish o'rinlarining 60-70 foizini tashkil qiladi. Binobarin, ular rivojlangan mamlakatlarda YAIMning 55% ni tashkil qiladi. Kichik biznesda ham barcha chakana savdo xodimlarining 39,8 foizi ishlaydi. Chakana savdo firmalaridan o'rtacha oylik daromad 22341 AQSH dollarni tashkil qiladi. Ushbu firmalarning o'rtacha yalpi marjasi 51% ni tashkil qiladi va egalari daromad olganlarida yirik mahalliy zanjirlarda qayta sarmoya kiritishga moyildir".[1.3-bet]

O'zbekiston Respublikasida ham tadbirkorlikning rivojiga katta e'tibor qaratilishi natijasida mazkur faoliyat turi milliy iqtisodiyotning yetakchi sektoriga aylangan. Bugungi kunda

tadbirkorlikning hissasiga yalpi ichki mahsulotning yarmidan ko'pi, ish bilan bandlarning 80 % ga yaqini to'g'ri keladi. Shunday ekan, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi, oilalar daromadi va ularning farovonligi, yangi ish o'rinlarining tashkil etilishi aynan ushbu tadbirkorlik rivojiga bog'liq.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasida "Milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta'minlash bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rildi. Jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keyingi yillarda «Inson qadri uchun» tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformasiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari va manfaatlarini so'zsiz ta'minlash hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilangan".[2.39-bet]

Iqtisodiy islohotlar sharoitida rag'batlantirish tizimidan motivatsiya tizimiga o'tishning uddasidan chiqqan korxonalar yuqori raqobatbardoshlik darajasiga erishgan. Bu tushunchalarning o'zgarishigina emas, balki juda yuqori darajali iqtisodiy ko'rsatkichlaridan biridir: xodimlar motivlarining barcha rang-barangligi va o'ziga xosligi rag'batlantirish tizimi o'rnini egallagan mos keluvchi motivatsiya tizimida aks etadi.

Yangi O'zbekistonda zamonaviy iqtisodiy jarayonlarning innovatsion yo'naltirilganligi tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, mazkur faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi samaradorligini oshirish va ularning ilmiy-uslubiy va nazariy asoslarini tadqiq qilish asosida motivatsiya omillaridan foydalanish yo'llarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-uslubiy va amaliy asoslarini ishlab chiqish lozim bo'lib, u mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Inson kamoloti indeksida uchta asosiy omillar - uzoq va sog'lom hayot kechirish, bilim olish va munosib turmush darajasi hisobga olinadi, munosib turmush darajasi esa ko'proq tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga asoslanadi. Uning yechimi sifatida esa "Kambag'allikni kamaytirish – bu aholida tadbirkorlik ruhini uyg'otish, insonning ichki kuch-quvvati va salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish, yangi ish o'rinlari yaratish bo'yicha kompleks iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni amalga oshirish demakdir. Shuning uchun Jahon banki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan birga Kambag'allikni kamaytirish dasturini ishlab chiqishni taklif etaman. Bu borada xalqaro me'yorlar asosida chuqur o'rganishlar o'tkazib, kambag'allik tushunchasi, uni aniqlash mezonlari va baholash usullarini qamrab olgan yangi metodologiyani yaratish lozim". [3.521-bet]

Shu o'rinda tadbirkorlik tushunchasining iqtisodiy mohiyatiga e'tibor qaratsak, bu bozor iqtisodiyotining asosi, iqtisodiy o'sish sur'atlarini, yalpi milliy mahsulot tarkibi va sifatini, aholining ish bilan bandligi va daromadi darajasini belgilaydigan yetakchi sektorlardan biri hisoblanadi. Uni rivojlantirish moslashuvchan aralash iqtisodiyotni shakllantirish umumjahon xususiyatiga ega. Shuning uchun butun dunyoda tadbirkorlikni har taraflama keng rivojlantirishga birinchi darajali e'tibor qaratiladi.

Tadbirkorlarning faolligi davlatning demokratlashtirilishi va milliy iqtisodiyot ochiqligi, ishbilarmonlik muhiti asosiy mezonlaridan biridir. Jahondagi ko'pchilik rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar amaliyoti kichik biznes aholining ish bilan bandligini ta'minlash va daromadini ko'paytirishning eng muhim vositasi ekanligidan dalolat beradi.

Hozirgi iqtisodiyotni modernizasiyalash sharoitida mazkur soha rivoji ish bilan bandlik va mehnat munosabatlarini takomillashtirishda alohida o'rin egallaydi. So'nggi yillarda tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish borasida amalga oshirilayotgan izchil tadbirlar, bu bo'yicha qabul qilinayotgan qator dasturiy yo'nalishlar mazkur sohaning rivojlanishiga olib kelmoqda.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida keng ko'lamli islohotlar bevosita tadbirkorlik rivoji bilan bog'liq. Chunki kichik biznes yirik biznesga nisbatan bir qator raqobat

ustunliklariga ega ekanligi bilan farqlanadi, xususan kichik biznesning moslashuvchanligi va ixchamligi biznesning muhim belgisi bo'lib, zamonaviy biznes sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadbirkorlikni – kapitalni yo‘naltirishning yangi sohalarini izlash, mavjud mahsulotlar ishlab chiqarishni takomillashtirish va yangilarini yaratish, shaxsiy ustuvorlikni rivojlantirish, daromad olish uchun turli imkoniyatlardan samarali foydalanish deb ta'riflash mumkin. Shu bilan birga tadbirkorlik bozor uchun yangi mahsulot ishlab chiqarish, faoliyat sohasining o'zgartirilishi yoki yangisi korxona yoki tarmoq barpo etilishida majburiy foydalanish deb tavsiflanadi. Tadbirkorlik mohiyatini idrok etishda tadbirkorlarning o'zaro bog'liq to'rt faoliyatini alohida ko'rsatgan amerikalik iqtisodchilar R.Mak Konnell va S.Yu. Bryularning quyidagi nuqtai nazarlari alohida ahamiyat kasb etadi:

- tadbirkor yer, mablag' va mehnat resurslarini mahsulot ishlab chiqarish hamda xizmat jarayoniga birlashtirish tashabbusini o'z zimmasiga oladi;

- tadbirkor biznesni olib borish jarayonida asosiy qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilishni, ya'ni biznesni rivojlantirish yo'nalishlari, korxona faoliyati yo'nalishini belgilovchi operatsiyalarni o'z zimmasiga oladi;

- tadbirkor yangi mahsulot (xizmat)larni ishlab chiqarishga intiluvchi, yangi ishlab chiqarish texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi yoki biznesni tashkil qilishni va rivojlanishning yangi shakllarini olib kiruvchi tashabbuskor shaxsdir;

- tadbirkor tadbirkorlik faoliyatida yuzaga keladigan xavfni o'z zimmasiga oladi, zero, tadbirkor uchun daromad olish kafolatlanmagan, sarf etilgan vaqt, harakat va qobiliyatlardan daromad olish barobarida zarar ko'rish ham mumkin. Bunday hollarda tadbirkor nafaqat o'zining o'z vaqti, mehnati va ishbilarmonlik obro'si bilan, balki sarf etilgan mablag' bilan ham tavakkal qiladi. Shunday qilib, ijodkorlik tadbirkorlik vazifalaridan biri bo'lib, tadbirkorlik faoliyatida doim mavjud bo'lishi shartdir.

Tadbirkorlikning rivojlanishida motivatsiya – tadbirkorlik faoliyatini samarali tashkil etish, uning rentabelligini oshirish va xizmat ko'rsatish turlarini kengaytirishda xo'jalik yuritishning an'anaviy usullaridan foydalangan holda, xodimlarning unumli mehnat qilishga undovchi rag'bat omillaridan samarali foydalanish faoliyat turidir. Kichik biznes esa tadbirkorlik shakllaridan biri sifatida namoyon bo'ladi hamda alohida tadbirkorni rag'batlantirishning birmuncha oddiy va yanada samaraliroq tizimiga ega bo'lib, qo'shimcha urinish va harakatlarni rag'batlantiradi va ishdagi kamchiliklarni bartaraf etadi.[5.74-bet]

Motivlashtirish strategiyasini tanlashda uchta yondoshuv mavjud:

1. Rag'batlantirish va jazo strategiyasi, ya'ni, kishilar mukofot olish uchun ishlaydilar:

- kim ko'p va yaxshi ishlasa, unga yaxshi hak to'lanadi;
- kim undan ko'p ishlasa shunchalik ko'p haq to'lanadi;
- kim sifatsiz ishlasa, u jazolanadi.

2. Ish orqali motivlashtirish: xodimga uni qoniqtiradigan ishni bersangiz bas, ijro etish sifati yuqori bo'ladi.

3. Menejerlar bilan doimiy aloqada bo'lish strategiyasi: bo'ysunuvchilar bilan birga maqsadni aniklab olish, unga ijobiy aks aloqaga imkon berish, hattoki u to'g'ri yoki noto'g'ri, yoxud yangilishgan hollarda ham. Bu motivlashtirish modeli rahbar bilan xodim o'rtasidagi munosabatni tahlil qilish va unga ustuvorlik berishga asoslanadi.

Xitoy tajribasida motivlashtirishning quyidagi usullari qo'llaniladi: - pulni rag'batlantirish va mukofotlash sifatida ishlatish; jazolash; raqobatni kuchaytirish; ish orqali motivlashtirish; yutuqni tan olish va taqdirlash; xodimlarni o'qitish va yuksaltirish; salbiy ta'sirni cheklash va me'yordash; guruh mehnatini mukofotlash va rag'batlantirish; xodimlarni boshqarish ishlariga jalb etish va h.k.

Tadbirkorlarning faolligi davlatning demokratlashtirilishi va milliy iqtisodiyot ochiqligi, ishbilarmonlik muhiti asosiy mezonlaridan biridir. Jahondagi ko'pchilik rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar amaliyoti kichik biznes aholining ish bilan bandligini ta'minlash va daromadini ko'paytirishning eng muhim vositasi ekanligidan dalolat beradi.

Motivatsiya omillaridan foydalanish tadbirkorlikni rivojlantirishda ruhiy omil bo'lib, shaxs faolligining manbai, sababi, dalili va har xil turli ehtimollaridir. Motivatsiya xodimlarni jonli mehnat faoliyatiga rag'batlantiruvchi kuchli vosita hisoblanadi, demak motivlashtirish - bu kishilar faoliyatini ruhiy yo'llar bilan maqsadga muvofiq yo'naltirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasi to'g'risidagi farmoni (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son)
2. Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.: NMIU 2017. 39-bet.
3. Abduraxmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik. -T.: O'zR FA "Fan" nashriyoti, 2019. - 568 B.
4. Предпринимательство: Учебник для ВУЗов Под. Ред.В.Я.Гординкеля, Г.Б.Поляка, Швандара. –М.: ЮНИТИ, 1999.
5. G.Umirova. (2023). Tadbirkorlikni rivojlantirishda motivatsiya omillaridan foydalanishning zaruriyati. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 8, 74-77.
6. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
7. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
8. Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.
9. Darvishaliyevna, N. D. (2023). Innovatsion rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish. *Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali*, 3(1), 62-66.
10. Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). Развитие управления экономической компетентностью промышленных предприятий в регионах. *Журнал универсальных научных исследований*, 2(4), 418-425.
11. Meliboyeva, M., & Abdulla, M. (2024, June). Factors affecting the activities in industrial enterprises in the conditions of innovative development and their effects on the regional economy. In *International conference on interdisciplinary science* (Vol. 1, No. 6, pp. 26-32).
12. Meliboyeva, M. (2024). Modern Methods for Managing Industrial Enterprises. *Best journal of innovation in science, research and development*, 3(4), 628-633.
13. Meliboyeva, M. M. O. (2024, February). Development of management of economic competence of industrial enterprises in the regions. In *international conference on interdisciplinary science/* (Vol. 1, No. 2, pp. 334-340). Center for Tech and Media Research, 110001, New Delhi, India.
14. Stat.uz
15. <http://www.m-economy.ru>

WIDE USE OF MOTIVATION FACTORS IN ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

Meliboyeva Ma'mura O'rinboyevna.

Assistant of Department of Business Administration
Jizzakh Sambhram University assistenti

Mamatqulova Sevara Oybek qizi.

Jizzakh Sambhram University

Xasanboyeva E'zoza Gulom qizi.

Jizzakh Sambhram University

Murtazaqulova Gulyora Nuriddin qizi.

Jizzakh Sambhram University

Annotatsiya

Jahon mamlakatlari milliy iqtisodiyotlari tarkibining o'zgarishi, xususan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohalarining ustuvor ahamiyatini kasb etadi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, YAIM, motivatsiya, chakana savdo, daromad, Yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasi.

Аннотация

Изменение структуры национальных экономик стран мира приобретает приоритетное значение, в частности, в сфере малого бизнеса и частного предпринимательства.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, ВВП, мотивация, розничная торговля, доход, стратегия развития нового Узбекистана.

Annotation

Changes in the composition of the national economies of World countries, in particular, take on the priority importance of the fields of small business as well as private entrepreneurship.

Keywords: small business, entrepreneurship, GDP, motivation, retail, income, development strategy of the New Uzbekistan.

Today, "in developed countries, small business as well as entrepreneurship make up 60-70 percent of jobs. Consequently, they account for 55% of GDP in developed countries. Small businesses also employ 39.8 percent of all retail subordinates. The average monthly income from retail firms is 22,341 US dollars. These firms have an average gross margin of 51%, as well as owners tend to reinvest in larger local chains when they earn a profit." [page 1.3]

As a result of paying great attention to the development of entrepreneurship in the Republic of Uzbekistan, this type of activity has become the leading sector of the national economy. Today, entrepreneurship accounts for more than half of the gross domestic product as well as about 80% of employment. Therefore, the economic development of the country, the income of families as well as their well-being, as well as the creation of new jobs depend on the development of this business.

In the development strategy of the new Uzbekistan, "Reformation of the national economy requires the liberalization of foreign trade, tax as well as financial policy, support for entrepreneurship as well as guaranteeing the integrity of private property, organizing deep processing of agricultural products as well as ensuring rapid development of regions. effective measures were taken. In the following years, based on the principle of "For human dignity", further increasing the well-being of our people, transformation of economic sectors as well as rapid development of entrepreneurship, unconditionally ensuring human rights as well as interests, as well as the priorities of the reforms aimed at forming an active civil society were determined". [page 2.39]

Under the conditions of economic reforms, enterprises that have managed to switch from the incentive system to the motivation system have achieved a high level of competitiveness. This is not only a change of concepts, but also one of the very high-level economic indicators: all the diversity as well as uniqueness of subordinate motivations is reflected in the corresponding motivation system, which replaces the incentive system.

The innovative orientation of modern economic processes in new Uzbekistan, the development of entrepreneurship, the improvement of the effectiveness of the state support system for this activity, as well as the improvement of ways of using motivational factors based on the research of their scientific-methodical as well as theoretical foundations. it is necessary to develop methodological as well as practical foundations, which determines the relevance of the topic.

The human development index takes into account three main factors - living a long as well as healthy life, getting an education as well as a decent standard of living, as well as a decent standard of living is based more on the development of entrepreneurship. As its solution, "Poverty reduction means the implementation of a comprehensive economic as well as social policy to awaken the spirit of entrepreneurship in the population, to fully realize the inner strength as well as potential of a person, as well as to create new jobs." . Therefore, I propose to develop a

poverty reduction program together with the World Bank, the United Nations Development Program as well as other international organizations. In this regard, it is necessary to conduct in-depth studies on the basis of international standards as well as create a new methodology that covers the concept of poverty, its definition criteria as well as assessment methods." [Page 3.521]

Here, if we pay attention to the economic essence of the concept of entrepreneurship, it is the basis of the market economy, it is one of the leading sectors that determine the rate of economic growth, the composition as well as quality of the gross national product, the level of employment as well as income of the population. Its development as well as formation of a flexible mixed economy have a universal character. Therefore, the first level of attention is paid to the wide development of entrepreneurship all over the world.

The activity of entrepreneurs is one of the main criteria for the democratization of the state as well as the openness of the national economy as well as business environment. The practice of most developed as well as developing countries in the world shows that small business is the most important means of ensuring employment as well as increasing the income of the population.

In the conditions of modernization of the current economy, the development of this sector occupies a special place in the improvement of employment as well as labor relations. In recent years, consistent measures to support as well as encourage entrepreneurship, as well as a number of program directions adopted in this regard, lead to the development of this sector.

In the conditions of economic liberalization in our country, large-scale reforms are directly related to the development of entrepreneurship. Because small business differs from large business in that it has a number of competitive advantages, in particular, the flexibility as well as compactness of small business is an important feature of business as well as is of great importance in modern business conditions.

Entrepreneurship can be defined as the search for new areas of capital allocation, the improvement of production of existing products as well as the creation of new ones, the development of personal priorities, as well as the effective use of various opportunities for earning income. At the same time, entrepreneurship is defined as a mandatory use in the production of a new product for the market, a change in the field of activity, or the establishment of a new enterprise or industry. American economists R. Mac Connell as well as S.Yu. The following points of view of the authors are of particular importance:

- the entrepreneur takes the initiative to combine labor as well as, capital as well as labor resources into the production as well as service process;
- the entrepreneur undertakes the development as well as adoption of the main decisions in the process of conducting business, that is, the operations that determine the direction of business development, the direction of the enterprise's activity;
- an entrepreneur is an initiative person who strives to produce new products (services), develops new production technologies or introduces new forms of business organization as well as development;
- the entrepreneur assumes the risk arising in the course of business activities, because the entrepreneur is not guaranteed to earn income, it is also possible to suffer losses while earning income from the time, effort as well as skills spent. In such cases, the entrepreneur risks not only his time, labor as well as business reputation, but also the money spent. Thus, creativity is one of the tasks of entrepreneurship as well as must always be present in entrepreneurial activity.

Motivation in the development of entrepreneurship is a type of activity that effectively organizes business activities, increases its profitability as well as expands the range of services, using the traditional methods of management, as well as the effective use of motivational factors that motivate subordinates to work productively. as well as small business appears as one of the forms of entrepreneurship as well as has a somewhat simpler as well as more effective system of motivating an individual entrepreneur, which encourages additional efforts, actions as well as eliminates deficiencies in work. [page 5.74]

There are three approaches to choosing a motivation strategy:

1. Incentive as well as punishment strategy, that is, people work to get rewards:
 - whoever works hard as well as well will be paid well;
 - the more he works, the more he is paid;
 - whoever works poorly will be punished.
2. Motivation through work: if you give the subordinate a job that satisfies him, the quality of performance will be high.
3. A strategy for constant communication with managers: clarifying the goal with subordinates, allowing him to give positive feedback, even if he is right or wrong, or in cases where he is mistaken. This motivation model is based on analyzing as well as prioritizing the relationship between the manager as well as the subordinate.

In the Chinese experience, the following methods of motivation are used: - using money as an incentive as well as reward; to punish; increase competition; motivation through work; recognizing as well as rewarding achievement; training as well as promotion of subordinates; limitation as well as moderation of negative impact; rewarding as well as encouraging group work; involvement of subordinates in management work, etc.

The activity of entrepreneurs is one of the main criteria for the democratization of the state as well as the openness of the national economy as well as business environment. The practice of most developed as well as developing countries in the world shows that small business is the most important means of ensuring employment as well as increasing the income of the population.

The use of motivational factors is a mental factor in the development of entrepreneurship, it is the source, reason, evidence as well as various possibilities of individual activity. Motivation is a powerful tool that motivates subordinates to live work, that is, motivation is to direct people's activities according to the goal by spiritual means.

List of used literature

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026 (National Legislative Information Base, January 29, 2022, No. 06/22/60/0082)
2. Mirziyoyev Sh. Critical analysis, strict order, discipline as well as personal responsibility should be the daily rule of every leader's activity. T.: NMIU 2017. p. 39.
3. Abdurakhmanov Q.Kh. Labor economics: theory as well as practice. Textbook. - T.: FA "Science" publishing house of the UzR, 2019. - 568 B.
4. Предпринимательство: Учебник для ВУЗов Под. Ред. В.Я. Гординкея, Г.Б. Поляка, Швандара. –М.: ЮНИТИ, 1999.
5. G.Umirova. (2023). Tadbirkorlikni rivojlantirishda motivatsiya omillaridan foydalanishning zaruriyati. *Qo 'qon universiteti xabarnomasi*, 8, 74-77.
6. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
7. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
8. Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.
9. Darvishaliyevna, N. D. (2023). Innovatsion rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish. *Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali*, 3(1), 62-66.
10. Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). Развитие управления экономической компетентностью промышленных предприятий в регионах. *Журнал универсальных научных исследований*, 2(4), 418-425.
11. Meliboyeva, M., & Abdulla, M. (2024, June). Factors affecting the activities in industrial enterprises in the conditions of innovative development and their effects on the regional economy. In *International conference on interdisciplinary science* (Vol. 1, No. 6, pp. 26-32).

12. Meliboyeva, M. (2024). Modern Methods for Managing Industrial Enterprises. *Best journal of innovation in science, research and development*, 3(4), 628-633.
13. Meliboyeva, M. M. O. (2024, February). Development of management of economic competence of industrial enterprises in the regions. In *international conference on interdisciplinary science/* (Vol. 1, No. 2, pp. 334-340). Center for Tech and Media Research, 110001, New Delhi, India.
14. Stat.uz
15. <http://www.m-economy.ru>

IKKILAMCHI BOZORDA TURAR JOY KO'CHMAS MULK QIYMATINI BAHOLASHNING HUQUQIY MEXANIZMI

Mirdjalilova Dildora Shuxratovna

TAQU, "Iqtisodiyot va ko'chmas mulk" kafedrası dotsent, PhD

Saidrasulxo'jayev Saidakbarxo'ja Boxodir o'g'li

TAQU, "Iqtisodiyot va ko'chmas mulk" kafedrası magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqola bozor sharoitida turar joy ko'chmas mulk qiymatini baholashning huquqiy mexanizmini o'rganishga bag'ishlangan. Ko'chmas mulk baholashida huquqiy asoslar va mexanizmlar, shuningdek, davlat va mahalliy boshqaruv organlarining roli muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar. Ikkilamchi bozor, turar joy ko'chmas mulk, qiymat baholash, huquqiy mexanizm, normativ-huquqiy hujjatlar, baholash jarayoni, ko'chmas mulk bozorida ishtirokchilar.

Аннотация

Данная статья посвящена изучению правового механизма оценки стоимости жилой недвижимости в рыночных условиях. Важное значение в оценке недвижимости имеют правовые основы и механизмы, а также роль государственных и местных органов власти.

Ключевые слова. Вторичный рынок, жилая недвижимость, оценка стоимости, правовой механизм, нормативно-правовые акты, процесс оценки, участники рынка недвижимости.

Annotation

This article is devoted to the study of the legal mechanism for assessing the value of residential real estate in market conditions. The legal framework and mechanisms, as well as the role of state and local government bodies, are important in real estate assessment.

Keywords. Participants in the secondary market, residential real estate, value assessment, legal mechanism, regulatory legal acts, assessment process, real estate market.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar doirasida ko'chmas mulk bozorini rivojlantirishga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Zero, mazkur bozor milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, aholining barcha qatlamlari turmushi bilan bevosita aloqadordir. Shu bilan birgalikda, ko'chmas mulk turli mulkchilik shaklidagi korxona va tashkilotlar rivojlanishining hamda xo'jalik faoliyati yuritishining asosidir.

Har qanday davlatning taraqqiyoti ko'chmas mulk bozorining rivojlanganlik darajasi bilan uzviy bog'liq. Shu bois mamlakatimizda ko'chmas mulkka oid munosabatlarning huquqiy asoslarini yaratish va takomillashtirish, rivojlangan ko'chmas mulk bozorini shakllantirishga chuqur e'tibor qaratilmoqda. Natijada, ko'chmas mulk va ularga bo'lgan huquqlarga doir bitimlarni tuzishda, ko'chmas mulk qiymatini aniqlash maqsadida yuridik va jismoniy shaxslar mulkining bozor bahosini aniqlashda baholash faoliyati bilan bog'liq sifatli xizmatlarni ko'rsatish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri sanaladi.

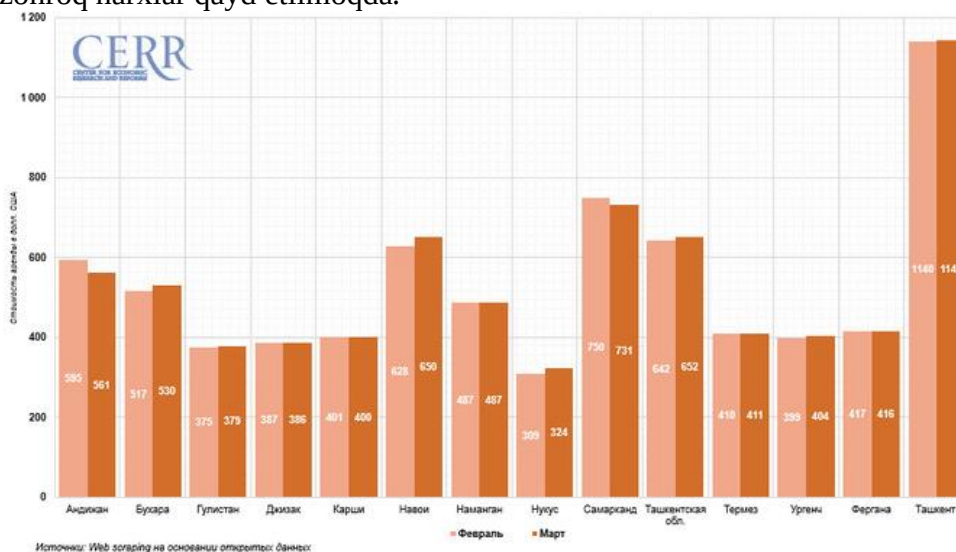
Mazkur O'zbekiston Respublikasining Yagona milliy baholash standarti O'zbekiston Respublikasining "Baholash faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 28 fevraldagi 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot

strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga yuzasidan ko’riladigan chora tadbirlar ijrosi va O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 24 martdagi “Davlat aktivlarini boshqarish agentligi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida” PQ–101-son Qarori [1], xalqaro baholash standartlari tamoyillari asosida ishlab chiqilgan bo’lib, O’zbekiston Respublikasidagi baholash faoliyatini normativ jihatdan tartibga solinishini hamda baholash tartibi va baholash ekspertizasiga qo’yiladigan talabalarni belgilaydi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan 2018 yilning 1 iyunida imzolangan “Baholash xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3764-sonli Qarorida [2] respublikada baholash faoliyatini tartibga soluvchi mustahkam huquqiy baza shakllantirilganligi, baholash xizmatlari bozorini rivojlantirish, amalga oshiriladigan baholash ishlarining natijalari va xolisligi uchun javobgarlikni oshirish bo’yicha keng ko’lamli ishlar qilinganligi hamda bugungi kunda baholash xizmatlari bozorida malaka sertifikatiga ega mingga yaqin baholovchilar mehnat qiluvchi ikki yuzdan ortiq baholovchi tashkilotlar faoliyat yuritayotganligi keltirib o’tilgan. Shu bilan birga, bir qator muammo va kamchiliklar professional baholash xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishga hamda baholovchi tashkilotlarga bo’lgan ishonchni oshirishga to’sqinlik qilayotgan muammolar keltirib o’tilgan.

Shu bilan birga, yil boshida ijara haqining 20 foizdan ortiq pasayishi bir vaqtning o’zida poytaxtning uchta hududida qayd etilgan: Bu hududlar Olmazorda tumanida foiz ko’rsatkichi-26 foizni tashkil etsa, Shayxontohurda-24 foiz va Bektemir tumanida-22 foizni tashkil etganini ko’rishimiz mumkin. Iyun oyida ikkilamchi bozorda noturar joy ko’chmas mulklarning narxining o’sish sur’ati sekinlashgan. Agar may oyida 1 kvadrat/metr uchun uy-joy o’rtacha narxining oshishi 2,5 foizni tashkil etgan bo’lsa, iyun oyida “ikkilamchi uy-joy” narxi atigi 0,8 foizga oshgan. Joriy davrni o’tgan yilning shu davri bilan solishtirganda, ikkilamchi ko’chmas mulkning o’rtacha narxi 22 foizdan oshgan. Namangan 34,9foiz, Toshkent viloyatlarida 29,4foiz va Toshkent shahrida 30,4 foiz uy-joy narxining sezilarli o’sishi qayd etilgan. [3] O’z navbatida, yuqorida keltirilgan xolatlar bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

Ikkilamchi ko’chmas mulk bozorida narxlar yil davomida 17,5% ga oshdi. Ikkilamchi bozorda ipoteka kreditlari qariyb ikki baravarga oshib, 7,1 trln so’mga yetdi. Narxlarning eng katta o’sishi Xorazm viloyatida (30,1%), Toshkent viloyatida (28,9%) va Buxoro viloyatida (24,5%) qayd etildi. Poytaxtda ikkilamchi uy-joy narxi kvadrat metr uchun 1123 dollarga, shuningdek Samarqand viloyatida (714 dollar) va Toshkent viloyatida (627 dollar). Shu bilan birga, Qoraqalpog’iston Respublikasi (314 dollar), Sirdaryo viloyati (348 dollar) va Jizzax viloyatida (380 dollar) arzonroq narxlar qayd etilmoqda.

1-rasm Toshkent shaxrida ofis va yashash hududlarni o’zgarishi

Joriy yilning mart oyida ikkilamchi uy-joy bozorida narxlarning oylik o’sishi pasayishda davom etdi — dollar bo’yicha 0,5% (fevralda — 0,8%, yanvarda-1,6%).

O'sish sur'atlarining pasayishi Toshkentda ham kuzatilmoqda. Agar mart oyida poytaxtda "ikkilamchi" uchun o'rtacha narxlar 0,2% ga oshgan bo'lsa (kvadrat metr uchun 1142 dollargacha), fevral oyida o'sish 1,6% ni tashkil etdi. Eng yuqori o'sish sur'atlari Bektemir tumanlarida 3,3%, Olmazor tumanlarida 1,8% va Sergeli tumanlarida 1,8% qayd etilgan.[4]

Ma'lumotlarga ko'ra O'zbekistonda yillik "ikkilamchi" o'rtacha 14,1 foizga (yanvar oyida yillik o'sish 18 foizni tashkil etdi), Toshkentda esa 14,3 foizga (yanvar oyida yillik o'sish deyarli 20 foizni tashkil etdi) oshdi. Toshkent — 24,8% (652 dollargacha), Buxoro — 25,1% (530 dollar) va Xorazm (404 dollar) viloyatlarida yil davomida narxlarning sezilarli o'sishi kuzatildi.[5]

Ko'chmas mulk ikkilamchi bozorida turar joy ko'chmas mulk ob'ektlarni baholashning huquqiy mexanizmi mustaqil baxolovchilar tomonidan aniqlangan qiymati O'zbekiston Respublikasining "Baholash faoliyati to'g'risida"gi qonunining 18-moddasiga asosan tavsiya xususiyatiga ega bo'lib, baholash hisobotining ishonchlilini ko'rib o'tishimiz mumkin.[6] Mulkchilikning hamma shakllari daxlsiz bo'lishiga va ularning rivojlanishi uchun teng sharoit yaratilishiga qonun kafolat beradi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mulkchilik munosabatlari va O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida mulk bilan bo'ladigan jarayonlar bayon etilgan.

O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risidagi qonunga asosan O'zbekiston Respublikasida mulkiy huquq tan olinadi va qonun bilan muhofaza etiladi.

Mulkdor o'ziga qarashli mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf qilish huquqini boshqa shaxslarga berishga faqat o'zi haqlidir. O'zbekiston Respublikasi qonunlarida ko'zda tutilgan hollarda, mulkchilikning zimmasiga boshqa shaxslarning uning mulkidan cheklangan tarzda foydalanishiga yo'l qo'yish vazifasi yuklanishi mumkin [7].

Ikkilamchi bozorda turar joy ko'chmas mulk qiymatini baholashda foydalaniladigan normativ hujjatlar ro'yxati.

O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 19 avgustdagi 811-1 sonli "Baholash faoliyati to'g'risida"gi qonuni baholash faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi. Qarorga muvofiq baholash faoliyatini litsenziyalash tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 8-maydagi 210-son qarori bilan tasdiqlangan "Baholash faoliyatini litsenziyalash to'g'risida" gi Nizom tomonidan belgilanadi.

Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 28-iyuldagi 161-sonli qarori "Baholash to'g'risidagi hisobotlarning haqqoniyligini ekspertizadan o'tkazish mexanizmini tasdiqlash haqida"gi qarori qabul qilinishi baholash hisobotiga bo'lgan mavjud talablarni va baholash faoliyatidagi xolisligini oshirdi. Yuqoridagiga muvofiq baholash obyektlari bahosi bo'yicha materiallarni bahsli vaziyatlarda sud organlari so'rovlariga ko'ra ekspertizadan o'tkazish bo'yicha ekspert komissiyasining tarkibi va ularning vakolatlari belgilab berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 iyundagi "Baholash xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3764-sonli qaroriga muvofiq baholovchi tashkilotlarning ilgari berilgan litsenziyalari amal qilish muddati 2019 yil 1 yanvardan tugatilishi belgilangan. Shuningdek baholovchi tashkilot ustav kapitali (ustav jamg'armasi) ning kamida 51 foizi mazkur baholovchi tashkilotning bitta yoki bir nechta shtatdagi baholovchisiga tegishli bo'lishi lozim deb topildi.

Turar joy ko'chmas mulk ob'ektlarni baholash amaliyotining huquqiy mexanizmini ko'rib chiqish jarayonida bir qancha takliflarni berib o'tmoqchiman. Masalan noturar joylarni soliq maqsadida baholash amaliyoti shuni ko'rsatadiki baholovchilar baholagan ob'ektlarning 1 kv.metriga to'g'ri keladigan narxlar soliq bazasidagi narxlardan ancha past chiqishi va bunda Soliq Qo'mitasi bilan kelishmovchiliklar bo'lmoqda. Bunga yaqqol misol qilib omborxonalarni soliq maqsadida baholash jarayonida yuzaga kelgan narxlar soliq bazasidagi narxlardan deyarli 2 barobar pastligini ko'rishimiz mumkin. Bu xolatda qanday ish tutishni ko'rib chiqish lozim. Mening shaxsiy fikrimga ko'ra Soliq Qo'mitasi tomonida bino va inshootlarning funksiyaviy vazifasiga qarab narxlar belgilanishi yoki xarajatli yondoshuvda foydalanilgan "Binolar va inshootlarni o'rindoshlik qiymatining yig'ilgan ko'rsatkichlari" ni yangilangan taxririni ishlab chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 24 martdagi "Davlat aktivlarini boshqarish agentligi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-101-son Qarori
2. www.lex.uz O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 iyundagi "Baholash xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3764-sonli Qarori
3. Анализ рынка недвижимости Узбекистана за III квартал 2023. Manba: <https://investi.uz/analiz-rynka-nedvizhimosti-uzbekistana-q3-2023/>
4. Рост цен на вторичное жильё в Узбекистане продолжает замедляться — ЦЭИР/ Manba: <https://www.gazeta.uz/ru/2024/04/18/real-estate/>
5. Итоги: что происходило на рынке недвижимости Узбекистана и чего ожидать в 2024 году/ Manba: <https://www.spot.uz/ru/2023/12/30/real-estate/>
6. O'zbekiston Respublikasining Qonuni 19.08.1999 y. 811-1 sonli "Baholash faoliyati to'g'risida"gi qonuni
7. O'zbekiston Respublikasi "Mulkchilik to'g'risida"gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995-yil, № 6, 118-modda; 1997-yil, № 2, 56-modda; 2003-yil, № 1, 8-modda.

ZAMONAVIY DUNYODA RAQAMLI DEMOKRATIYANING AHAMIYATI

Muminjonova Umida Xaydarovna

Jizzax Sambhram universiteti NTM o'qituvchisi

"Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo'q"

Shavkat Mirziyoyev

Annotatsiya

Bugun dunyo axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt sohasi misli ko'rilmagan ixtirolarga boyimoqda. Davlatlar boshqaruvida ham raqamlashtirish keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda 2020-yil "Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilindi. Ushbu maqolada raqamli demokratiyaning ahamiyati va davlat rivojida o'rnini tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ilm-fan, raqamli demokratiya, islohatlar, axborot texnologiyalari, davlat boshqaruvi, texnologiya.

Аннотация

Сегодня мир обогатился беспрецедентными изобретениями в области информационных технологий и искусственного интеллекта. Масштабно внедряется цифровизация и в сфере государственного управления. В Узбекистане 2020 год объявлен «Годом развития науки, просвещения и цифровой экономики». В данной статье анализируется значение цифровой демократии и ее роль в развитии государства.

Ключевые слова: наука, цифровая демократия, реформы, информационные технологии, государственное управление, технологии.

Annotation.

Today, the world is enriched with unprecedented inventions in the field of information technology and artificial intelligence. Digitization is being implemented on a large scale in state administration as well. In Uzbekistan, 2020 was announced as the "Year of Science, Enlightenment and Digital Economy Development". This article analyzes the importance of digital democracy and its role in state development.

Key words: science, digital democracy, reforms, information technology, public administration, technology.

Bugungi zamonaviy dunyoda, axborot texnologiyalari keskin rivojlanayotgan bir davrda jamiyatdagi fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy hayotida ham o'zgarishlar va yangiliklarni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Mazkur o'zgarishlar demokratik jarayonlarni raqamlashtirishda ayniqsa ko'zga tashlanmoqda. Raqamli demokratiya bu raqamli texnologiyalardan siyosiy sohada foydalanish tushunchasini anglatadi. Bu demokratik jarayonlarni kuchaytirish uchun ishlatilishi

mumkin bo'lgan internet va boshqa raqamli texnologiyalar yordamida keng ko'lamli faoliyatni nazarda tutishi mumkin. Tarix davomida ijtimoiy harakatlar o'zlarining fuqarolik faolligi va ijtimoiy o'zgarishlarga qaratilgan sa'y-harakatlari doirasida mavjud texnologiyalardan foydalanishga moslashgan. Ushbu tendensiya demokratik jarayonlarni qanday shakllantirishini ko'rsatuvchi raqamli texnologik davrda saqlanib qolmoqda. Texnologiya rivojlanar ekan, u muqarrar ravishda jamiyatning barcha jabhalariga, jumladan, hukumat faoliyatiga ham ta'sir qiladi. Ushbu davom etayotgan texnologik taraqqiyot kiberxavfsizlik tahdidlari, raqamli tafovut bilan va maxfiylik bilan bog'liq muammolar kabi muammolarni ko'rsatishda jamoatchilik ishtiroki va siyosatni ishlab chiqish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Jamiyat ushbu murakkabliklar bilan faol kurash olib boradi, demokratik rivojlanish uchun texnologiyalardan foydalanish va u bilan bog'liq xavflarni boshqarishni muvozanatlashga intiladi. Raqamli texnologiya dunyo bo'ylab jamoalar va mamlakatlar endi bir-biri bilan juda oson muloqot qilishlari mumkin va ma'lumotlarga kirish endi murakkab jarayon bo'lmaydi.

AKT taraqqiyoti orqali demokratiya namunasining rivojlanishi katta o'zgarishlarga olib keldi va ko'plab qulay imtiyozlarni berdi. Raqamli davrda demokratiya, ayniqsa, ma'lumot olish va ifodalash nuqtai nazaridan jamiyat uchun qulay foydalanishni ta'minlay oladi. Biroq, ijobiy ta'sirlar bilan bir qatorda, raqamli demokratiya ham salbiy ta'sirlar bilan bog'liq. Raqamli platformalardan jamoat demokratiyasi vositasi sifatida noto'g'ri foydalanish keng tarqalgan. Raqamli davrda demokratiyaning barcha internet foydalanuvchilari e'tiborga olishlari kerak bo'lgan asosiy qismi bu o'z fikrlarini ifoda etishda ularning axloqi va xulq-atvoridir.

Raqamli demokratiya o'z rivojlanishida virtual makon, ayniqsa, ijtimoiy media juda katta ta'sir ko'rsatadi. Ayni paytda, ijtimoiy media virtual makonning timsolidir. Internetga kirishni ta'minlash bu holatda eng muhim masaladir. Virtual makon va ijtimoiy tarmoqlarning mavjudligi demokratik hayot uchun katta foyda keltirishi mumkin bo'lgan jihatlardan biridir. Ijtimoiy media, agar odamlar tomonidan demokratiyani faollashtirish vositasi sifatida foydalanilsa, raqamli demokratiyaning haqiqiy maqsadini amalga oshiradi. Oddiy aholi telegram, instagram, whatsapp, facebook, twitter, tik tok, bloglar, veb-saytlar va boshqa shunga o'xshash platformalar kabi ijtimoiy media platformalari yordamida ma'lumot olish va o'z maqsadlarini bildirishlari mumkin. Bundan tashqari, bugungi kunda ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari turli xil ma'nodagi kontentni ko'rish ehtimoli ko'proq. Ushbu kirish qulayligi shubhasiz ishlatilishi mumkin.

Raqamli demokratiya - bu juda ko'p muhokama qilinadigan, ammo noaniq tushuncha bo'lib, u haqida hali ham aniq ta'rif mavjud emas. Biz raqamli demokratiyani tushuncha sifatida tushunishni taklif qilamiz. Kollektiv siyosiyat o'zini o'zi belgilash amaliyotini va institutlarini u bilan bog'laydi raqamli infratuzilmalarga vositachilik qiladi. Raqamli demokratiya ham analitik, ham me'yoriy o'lchov. Analitik ob'ektiv sifatida raqamli demokratiya qanday bo'lishini o'rganadi raqamli texnologiyalardan foydalanish sharoitlarga, institutlarga va amaliyotga ta'sir qilishi mumkin. Siyosiy faollik va demokratik boshqaruvida normativ tushuncha sifatida bizga demokratiyani ochiq, o'zgaruvchan siyosiy yoki siyosiy shakl sifatida tasavvur qilishimizga imkon beradi. Uning dinamikasibir tomondan demokratiyaga xos bo'lgan qarama-qarshi tamoyillar, talqinlar va intilishlar, erkinlik, tenglik yoki xalq suvereniteti kabi g'oya bo'lsa. Boshqa tomondan, o'zgaruvchan media landshaftini aks ettiradi. Bu esa yangi imkoniyatlarni keltirib chiqaradi.

Raqamli demokratiyani yaqin kelajakdagi utopik model sifatida ham ko'rmaslik kerak. Raqamli demokratiya hukumatlar, davlat boshqaruv vakillari, siyosiy va jamoat tashkilotlari hamda alohida fuqarolar bilan axborot olish va almashishni yaxshilaydi. Ilmiy tadqiqotlarda davom etayotgan o'zgarishlar, mavzuning rivojlanishi muhim masalaga aylandi. Bibliometrik usullardan foydalangan holda elektron demokratiya mavzusidagi ilmiy tadqiqotlar o'rganilganda "raqamli demokratiya yoki elektron demokratiya" bilan bog'liq ilmiy izlanish ilk marta 2001-yildan boshlangan ekan. 2003-yildan bunday mavzularni o'rganish soni o'sib borishi kuzatilgan. Xususan, axborot va kommunikatsiyaning rivojlantirishga oid elektron demokratiyani muhokama qiluvchi 24 ta maqolaning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir. Yevropa, Amerika, Osiyo mintaqasida ancha ustunlik qiladi. Buyuk Britaniyada eng ko'p ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan bo'lsa, undan keyin Amerika Qo'shma Shtatlarida 14 ta, Ispaniyada 10 ta, Italiyada 7 ta, Shvesiyada 7 ta,

Avstraliyada 6 tadan to'g'ri keladi. O'zbekistonda "raqamli demokratiya" ga oid izlanishlarni Farxod Tolipov, Sherzod Rahimov, Jasur Shodiyev kabi tadqiqotchilar tomonidan keng va ahamiyatli ochib berilganligini ko'rish mumkin. Raqamli demokratiya mavzusini muhokama qilishda bir nechta umumiy mavzular ajralib turadi. Xususan, fuqarolarning siyosatdagi ishtirokini oshirish, boshqaruvni yanada qulay va shaffof qilish, demokratik institutlar samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish kabilar jumlasidandir. Raqamli vositalar yuqori darajadagi ishtirok etish imkonini beradi.

2020-yil mamlakatimizda "Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilindi va bu boradagi ishlar endilikda yangi bosqichga ko'tarilib, Prezident Farmoni bilan mamlakatning "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va uni amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlandi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda avvalo telekommunikatsiya va elektron infratuzilmani takomillashtirish alohida ahamiyatga ega. Albatta, aholini internet tarmog'idan foydalanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa raqamli iqtisodiyot, shu jumladan elektron hukumat tizimi ham shuncha samarali faoliyat yuritadi. Yurtimiz bo'yicha internet foydalanuvchilari soni jami aholiga nisbatan 2018-yilda 46 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2021-yilda bu ko'rsatkich 60 foizdan yuqorini tashkil etmoqda. Reallik bilan bog'laganda raqamli iqtisodiyot rivojlangan davlatlarda YAIM hajmi ham, YAIMning aholi son boshiga ulushi ham yuqoriligini ko'rishimiz mumkin. Shu jihatdan olib qaraganda, mamlakatimizda mazkur masalaga e'tibor qaratish yagona maqsadni ko'zlaydi, u ham bo'lsa, aholining yashash sharoitini yaxshilash, aholini real daromadini oshirish, qolaversa tadbirkorlikni va mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishdir. "Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Shu bilan birga, meni juda qattiq tashvishga soladigan va bezovta qiladigan eng og'ir illat – korrupsiya balosini yo'qotishda ham samarali vositadir" - Prezidentimizning mazkur so'zlari raqamlashtirish nafaqat iqtisodiyot tarmoqlarida tejamkorlik va samaradorlikni ta'minlashi, balki korrupsiya va qora iqtisodiyotga qarshi kurashish uchun samarali vosita sifatida qayd etilishi bilan ahamiyatlidir.

"Taraqqiyotga erishish uchun, raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalariga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda". Yurtimizda xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof qilingan demokratik standartlarga javob beradigan fuqarolar murojaatlarini qabul qilish va ko'rib chiqishning o'ziga xos tizimi yaratilgani muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar, masalan, fuqarolik faolligini va siyosiy ishtirokini oshirish orqali demokratiya va inson huquqlarini rivojlantirishi mumkin. Yoki mamlakatlar korrupsiyaga imkon yaratadigan holatlarni kamaytirgan holda aniqlash, ma'lumotlarni almashish va to'lovlarni amalga oshirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan raqamli jamoat tovarlari ko'rib chiqiladi. Sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar tufayli 2030 yilgacha global uglerod chiqindilari miqdori 10-20 foizga kamayishi mumkin.

Yurtimizda raqamlashtirish bo'yicha yirik dasturlar amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, qishloq joylarda va mahallalarda davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish, elektron sud va elektron parlament tizimlarini joriy etish, korrupsiyaga qarshi kurashish, raqamli iqtisodiy diplomatiya salohiyatini oshirish;

- yoshlar, xotin-qizlar va aholining ehtiyojmand qatlamining raqamli sohadagi bilimlarini oshirish va raqamli tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali ularning bandligi va farovonligini oshirish;

- Orol dengizi inqirozining ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlarini yumshatish, yashil texnologiyalarga o'tishni rag'batlantirish va qishloq xo'jaligi va iqlim bo'yicha aqlli yechimlarni joriy etish. Mamlakatimizda xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof qilingan demokratik standartlarga javob beradigan fuqarolar murojaatlarini qabul qilish va ko'rib chiqishning o'ziga xos tizimi yaratilgani muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Qisqa vaqt ichida davlat elektron xizmatlarining joriy etilishi, virtual makonda jamiyatni o'ylantiradigan muhim masalalarning fuqarolar muhokama qilishi uchun elektron maydonlarning

paydo bo'lishi va davlat organlarining rasmiy veb-saytlarida ularning faoliyati bo'yicha batafsil ma'lumotlar tizimli e'lon qilinishi kundalik hayotimizdagi odatiy tajribaga aylandi.

Xulosa o'rnida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy jihatdan kuchli, bozor iqtisodiyoti qonunlari to'liq amal qiladigan demokratik davlat qurishga hamda mamlakatda ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, tadbirkorlik faoliyatiga keng qulaylik yaratish va uni yuritishni soddalashtirish, yangi innovatsion g'oyalar realizatsiyasiga xizmat qiluvchi asosiy vositalardan biri ekanligi bilan alohida ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. Jild 2.-T.: "O'zbekiston", 2018-455-bet.

2. Tolipov F. Raqamli demokratiya va raqamsiz demokratiya. // Konsensus. –№2. – 2020. –B. 58.

3. Ikrom Boboqulovich Mirzaev (2021). MILLIY MADANIYAT FALSAFASI. Academic research in educational sciences, 2 (12), 965-969.

4. Ramatov, J., Baratov, R., Jurabayev, N., Umarova, R., & Mamajanova, G. (2022, June). Evolution of railway construction development in Uzbekistan: Past and prospects. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2432, No. 1, p. 030011). AIP Publishing LLC.

AXBOROT KUTUBXONA MUASSASALARIDA FOYDALANUVCHILARGA XIZMAT KO'RSATISHNING INNOVASION YO'LLARI

Djabbarova Nilufar Isakjanovna

**Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari universitetining "Kutubxona –axborot faoliyati" yo'nalishi
sirtqi 3-kurs talabasi**

Annotatsiya

Ushbu maqolada Jizzax viloyatidagi axborot –kutubxona muassasalarida foydalanuvchilarga xizmat ko'rsatishning axborot texnologiyalari asosida innovasion xizmat ko'rsatish yo'llari haqida viloyat axborot-kutubxona markazi misolida aytib o'tilgan

Kalit so'zi: axborot - kutubxona markazi, axborot-resurs markazi, axborot –kutubxona muassasalari, axborot texnologiyalari, innovatsiya, ijtimoiy tarmoq, elektron resurslar.

Аннотация

В данной статье информационно-библиотечным учреждениям Джизакской области рассказывается об инновационных способах оказания услуг пользователям на основе информационных технологий на примере областного информационно-библиотечного центра.

Ключевые слова: информационно-библиотечный центр, информационно-ресурсный центр, информационно-библиотечные учреждения, информационные технологии, инновации, социальная сеть, электронные ресурсы.

Annotation

In this article, information-library institutions in the Jizzakh region are told about innovative ways of providing services to users based on information technologies on the example of the regional information-library center.

Keywords: information-library center, information-resource center, information-library institutions, information technologies, innovation, social network, electronic resources.

Respublikada ijtimoiy-iqtisodiy soxani islox qilishning hozirgi sharoitida axborot-kutubxona faoliyatini rivojlantirish maqsad va vazifalari mamlakatda amalga oshirilayotgan o'zgarishlarga va xalqaro amaliyotga mos bo'lishi zarur. Shu munosabat bilan fuqarolarning axborotdan erkin foydalanish bo'yicha konstitutsiyaviy huquqlarini, shu jumladan milliy qadriyatlar va jaxon madaniyati, amaliy va fundamental bilimlardan baxramand bo'lishini ta'minlaydigan aholiga axborot-kutubxona xizmatlari ko'rsatishning sifat jixatidan yangi tizimni yaratish, kutubxonalarda saqlanayotgan milliy madaniy merosni asrab-avaylash va boyitish,

axborot kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga axborot-kutubxona muassasalari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish ustuvor vazifaga aylanmoqda. Bu esa axborot-kutubxona faoliyatiga, kitobxonlarga xizmat ko'rsatish, fondlarni to'ldirish va saqlash, kutubxona jarayonlarini avtomatlashtirish, ilmiy - tadqiqot va tashkiliy – uslubiy faoliyat, kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va rag'batlantirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish jiddiy ta'sir ko'rsatish imkonini beradi.

Bugun axborot texnologiyalari kirib bormagan soha qolmadi. Qaysi bir jabhani olmaylik qulaylik, oshkorlik va tezkorlik bobida zamonaviy axborot texnologiyalari yangilanishlarning muhim omiliga aylanib borayotir. Shu bois yurtimizda iqtisodiy -barqarorlik, ijtimoiy farovonlikni ta'minlash, aholi turmush darajasini yanada oshirish uchun barcha jabhaga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishga alohida ahamiyat berilmoqda.

Axborot texnologiyalarini tezlik bilan rivojlanishi axborot kutubxona muassasalarni zimmasiga yanada ko'proq, dolzarb vazifalarni yuklamoqda. Bu o'rinda texnika bilan ham bog'liq bo'lmagan sohalar, jumladan, kutubxonalar, adabiyot va san'at sohalar kabi yo'nalishlar ham o'z faoliyatini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirmoqda.

Hozirgi kunda internet, xususan, ijtimoiy tarmoqlar turmush tarzimizning ajralmas qismiga aylanib ulgurgan. Shu holni inobatga olgan holda yurtimizdagi barcha axborot-kutubxona muassasalari o'zlarida mavjud bo'lgan fondlarni elektron shakliga o'tkazish, shu orqali aholiga masofadan turib axborot – kutubxona xizmatlarini ko'rsatishni kengaytirishga katta e'tibor qaratib, innovasion yondashuv sifatida yuksak baholanib kelinmoqda.

Bugungi kunda elektron kutubxonalarni tashkil etish, ish jarayonlarini to'liq avtomatlashtirish, sohaga zamonaviy axborot – texnologiyalarini tatbiq etgan holda rivojlantirish ishlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish, fondlarning elektron nusxalarini yaratish hamda foydalanuvchilarga elektron resurslarni masofadan yetkazib berish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Axborot – texnologiyalarining kundan-kunga rivojlanayotganligi axborot-kutubxona faoliyatini yangi yo'nalishda taraqqiy etishida hamda foydalanuvchilarga innovasion xizmat ko'rsatish turlarini ko'rsatishda, elektron axborot almashinuvini amalga oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

Jizzax viloyatida 1 ta Sharof Rashidov nomli viloyat axborot-kutubxona markazi, 12 ta tuman axborot-kutubxona markazlari, viloyat Bolalar kutubxonasi – 1 ta, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tasarrufidagi umumta'lim va ixtisoslashgan maktablarda 574 ta hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tasarrufidagi oliy ta'lim muassasalarida – 4 ta axborot-resurs markazlari, Ma'daniyat boshqarmasi tasarrufidagi Ko'zi ojizlar kutubxonasi va uning filiallari – 9 ta, Sog'liqni saqlash boshqarmasi tasarrufidagi tibbiyot birlashmalarida – 9 ta, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tasarrufidagi professional ta'lim tizimi bo'yicha – 77 ta kutubxonalar faoliyat ko'rsatmoqda. Jizzax viloyatida 687 tadan ortiq axborot –kutubxona muassasalari keng kitobxonlar xizmat ko'rsatib kelmoqda. Viloyatdagi axborot –kutubxona muassasalari avtomatlashtirilgan ish joylarini yaratish, electron resurslar orqali kitobxonlarga xizmat ko'rsatish ko'lamini kengaytirish bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Viloyatdagi Sharof Rashidov nomidagi Jizzax viloyat Axborot –kutubxona markazi misolida ko'radigan bo'lsak (keyingi o'rinlarda-Viloyat AKM) binosi 1970 yilda qurilib ishga tushirilgan (2005 yilda qayta ta'mirlanib, moslashtirilgan).

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyovning 2019 yil 30-31 yanvar kunlari Jizzax viloyatiga tashrifi chog'ida belgilangan topshiriqlar hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 19 noyabrdagi "Byudjet tizimining byudjeti hisobidan 2021 yilda amalga oshirilishi nazarda tutilgan ob'yektlarning loyiha-smeta hujjatlarini ishlab chiqish bo'yicha ishlarni tashkillashtirish to'g'risida"gi №145-son Rayosat majlisi bayoniga asosan viloyat axborot-kutubxona markazi binosi qurilishi 2021 yil Investisiya dasturiga kiritilib, 7 694 900(yetti milliard olti yuz to'qson to'rt million to'qqiz yuz ming) so'm miqdorida qurilish ishlari amalga oshirildi. Viloyat axborot-kutubxona makazining yangi binosi aholi uchun 2022 yil

O'zbekiston Respublika Mustaqilligi bayrami arafasida 27 avgust kuni tantanali ravishda foydalanishga topshirildi.

Hozirda axborot - kutubxona markazi uch qavatdan iborat bo'lib, bir vaqtning o'zida 220 nafar kitobxonlarni qabul qiladi. Axborot –kutubxona markazida 2 ta o'quv zali, erkin foydalanuvchilar uchun zal, xuquqiy axborot xonasi va 1 ta elektron o'quv zallari kitobxonlar xizmatiga tayyor.

Shuningdek, 24 o'rinli “Book Cafe” va 2 mingga yaqin yangi adabiyotlar bilan ta'minlangan bolalar bo'limi tashkil etildi.

Axborot – kutubxona markazida kitobxonlarga Rossiyaning IDLOGIC firmasi tomonidan ishlab chiqarilgan elektron formulalar asosida ishlaydigan adabiyotlarni qabul qilish, muddatini uzaytirish hamda 2 ta adabiyotlarni olish, muddatini uzaytirish, adabiyotlarni berish funksiyalarini bajaradigan zamonaviy apparatlar asosida xizmat ko'rsatish ishlari yo'lga qo'yilgan. Shulardan UniBook Smart Stand - mustaqil kitob berish stansiyasi, kitob o'g'irlanishiga qarshi himoya RFID tizimli – Defender, UniBook HF RFID - Himoyalangan kitob berish qurilmasi va RFID chiplar, UniBook Smart box – kitoblarni qaytarish termini.

Axborot kutubxona muassasalari ish faoliyatlarini avtomatlashtirish jarayonlari elektron kutubxonalar yaratish bo'yicha xam UZNell, catalog.unicat.uz, KULTURA.PRO dasturiy ta'minotlar hamda Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxona tomonidan berilgan Germaniyada ishlab chiqarilgan texnologiyalar ya'ni skaner, komp'yuter jamlamalari orqali axborot-kutubxona markazining axborot –kutubxona resurslarini raqamlashtirish ishlari olib borilmoqda.

Bulardan tashqari axborot texnologiyalari orqali turli ijtimoiy tarmoqlarda kitobxonlarga yangi innovasion tizimda xizmat ko'rsatish usullari yo'lga qo'yilgan.

<http://jizzakh.natlib.uz>

https://t.me/JIZZAX_KUTUBXONA

<https://www.facebook.com/jizzax.akm>

<https://www.instagram.com/jizzaxakm/>

https://www.youtube.com/channel/UC8TTiBdJpH76yxX2v9R8_9Q?view_as=subscriber

Axborot – kutubxona markazining elektron o'quv zali sektori tomonidan SPRINGER, Ebscoxost, ProQuest – xorijiy ilmiy-ta'limiy bazalar faoliyati orqali kitobxonlarga xizmat ko'rsatish ko'lamini kengaytirilgan.

Har qanday yangilik ham bir kun eskiradi. Biroq insoniyatning ming-ming yillar davomida qo'lga kiritgan aqliy hamda fikriy durdonalarini o'zida jamlagan kitoblar aslo eskirmaydi.

Binobarin, kitob-hamisha ilm-ma'rifat, adab va axloq manbai bo'lib kelgan. Bugungi kunda yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda ham kitobdan ko'ra qudratliroq vosita yo'q.

Xulosa qilib aytganda, an'anaviy kitoblarning bosma nashrlari va ularning elektron ko'rinishi ham o'z ahamiyatiga ega va talab darajasidadir. Zero, kitobni qaysi shaklda o'qish emas, mutolaa qilish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.- Toshkent : “O'zbekiston” NMIU, 2017.- 353 b.

2.O'zbekistan Respublikasining qonuni. Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida //Xalq so'zi. 2011. 14 aprel.

3.“Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 6 iyun Qarori //Toshkent oqshomi. – 2002. – 10 iyun.

4.Karimov U. Elektron bibliografik resurslar yaratish texnologiyasi va manbalari: Monografiya. - Toshkent: Fan, 2006. - 193 b

6. www.lex.uz

7. www.natlib.uz

BUXGALTERIYA HISOBINI AVTOMATLASHTIRISH

Nabixo'jayeva Dilafro'z Sobir qizi
Sambhram universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarni rivojlantirish hamda buxgalteriya hisobi yo'nalishidagi o'zgarishlarning hozirgi kundagi asosiy o'rni haqidagi ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: buxgalteriya, raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyot, bulutlitexnologiyalari, axborot texnologiyalari.

Аннотация:

В данной статье представлена информация о развитии цифровых технологий, а также об основной роли в настоящее время изменений в бухгалтерском учете.

Ключевые слова: Бухгалтерский учет, цифровизация, Цифровая экономика, облачные технологии, информационные технологии.

Annotation:

This article covers information about the development of digital technologies and the main role of changes in the direction of accounting in the present day.

Keywords: accounting, digitization, digital economy, Cloud Technologies, Information Technology.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimi zamonaviy buxgalteriya hisobini rivojlanishining yangi bosqichidir. Bu jarayon kompyuter dasturlari hamda buxgalteriya hisobi bilan bog'liq muntazam ishlarni avtomatlashtiradigan maxsus tizimlardan foydalanishga asoslangandir.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning eng asosiy sabablaridan biri buxgalteriya hisobining samaradorligini oshirishdan iboratdir. Ixtisoslashgan dastur va tizimlar yordamida buxgalteriya hisobini yuritish, hisobot berish, ish haqi hamda soliq to'lovlarini hisoblash kabi vazifalar avtomatik tarzda bajariladi. Bu ushbu vazifalarga sarflangan vaqtni sezilarli darajada kamaytirishga yordam beradi va shu bilan birga xatolar ehtimolini kamaytiradi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning eng keng tarqalgan vositalaridan biri bu buxgalteriya hisobini elektron shaklda amalga oshirish imkonini beruvchi buxgalteriya dasturlari hisoblanadi. Bunday dasturlar avtomatik ravishda buxgalteriya yozuvlarini yaratish, buxgalteriya hisobining to'g'riligini nazorat qilish hamda hisobotlarni shakllantirishni ta'minlaydi. Bundan tashqari, ular omborlarni boshqarish tizimlari yoki CRM tizimlari kabi boshqa tizimlar bilan avtomatik ravishda integratsiyalashish imkoniyatini beradi.

Hozirgi kunda turli sohalarida, shuningdek, buxgalteriya hisobida ilg'or axborot texnologiyalaridan foydalanish masalasi tobora jadal sur'atda rivojlanib bormoqda, bu esa har qanday obyektning boshqarish tizimining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi zamonaviy axborot hamda telekommunikatsiya texnologiyalarini takomillashtirishni talab qiladi, bu esa o'z navbatida buxgalteriya hisobi uchun yangi imkoniyatlar ham yaratib beradi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish xarajatlarni kamaytirish, inson omili ta'sirini kamaytirish va bu ishni tezlashtirish orqali tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi³⁰.

So'ngi yillarda mamlakatimizni yanada isloh qilishimiz hamda shu bilan birga rivojlantirishimiz uchun har bir sohada yangiliklar qilishimiz zarur. Darhaqiqat, mamlakatimizni iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy tomonlama rivojlantirish, uni modernizatsiya qilish, aholi farovonligini ta'minlashda mustahkam poydevor vazifasini bajarishi hech kimga sir emasdir. Shu tarzda mamlakatimizni yanada rivojlantirishimiz uchun jahon tajribasidan samarali foydalanishimiz va shu bilan bir qatorda amalda to'g'ri qo'llay bilishimiz lozimdir. Qisqa davr mobaynida O'zbekistonning savdo, investitsiya, energetika, transport, kommunikatsiya, madaniy gumanitar almashinuv, turizm kabi deyarli barcha sohalarida juda jadal ishlar qilinmoqda va rivojlantirilmoqda.

³⁰Сокерин, П. О. Применение облачных технологий в бухгалтерском учете / П. О. Сокерин // Научные стремления. — 2019. — №. 25. — С. 72-74.

Zamonaviy jamiyatimizda axborotni qayta ishlash texnologiyasining asosiy texnik vositasi bu-shaxsiy kompyuterdir³¹. Ko‘proq tashkilotlarda buxgalteriya hisobi ma‘lumotni qulay saqlash, hujjatlar hamda hisobotlarni yaratish, buxgalteriya ma‘lumotlarini tahlil qilish uchun mo‘ljallangan maxsus dasturiy mahsulotlar yordamida amalga oshirilib boriladi. Ular buxgalterlarga bir — biriga bog‘liq bo‘lgan buxgalteriya bo‘limlarini boshqarishga imkoniyat beradi hamda rahbar xodimlar dolzarb ma‘lumotlarga kirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilishlari mumkin bo‘ladi. Buxgalteriya hisobi avtomatlashishi buxgalterlarning ishini sezilarli darajada osonlashtiradi shu bilan birga axborotni qo‘lda qayta ishlashga nisbatan quyidagi afzalliklarni ham beradi:

-	asosiy hujjatlardagi rekvizitlarni avtomatik to‘ldirish;
-	katta hajmdagi ma‘lumotlarni tezda qayta ishlash;
-	analitik ma‘lumotlarni idrok qilish uchun qulay bo‘lgan shaklda taqdim etish (diagrammalar, grafikalar, jadvallar);
-	hisobot registrlarini shakllantirish (hisob-kitob-to‘lov bayonnomalari, aylanma-balans varaqalari, kassa kitobi);
-	qog‘oz tashuvchilar sonini kamaytirish;
-	boshqaruv va bo‘ysunuvchilar, tashkilot bo‘linmalari o‘rtasida darhol ma‘lumot almashish;
-	arifmetik xatolarni istisno qilish;
-	nazorat qiluvchi davlat organlari va banklar bilan onlayn muloqot;
-	qonunchilikni o‘zgartirishga tezkor javob berish qobiliyati. ³²

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot jarayoni zamonaviy buxgalterlarning imkoniyatlarini toborakengaytirmoqda, buxgalteriya hisobi sifati va tezkorligini oshiradi, turli xil hisob-kitoblarni integratsiyalashning zamonaviy innovatsion yondashuvlarini shakllantirib boradi. Shaxsiy kompyuterlar va maxsus buxgalteriya dasturlari yordamida qog‘oz ishini avtomatlashtirilgan hisob bilan almashtirish buxgalterni muntazam ishdan ozod qilishshu bilan bir qatorda ularning ish natijalarini sifatini, tezkorligini yaxshilash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Сокерин, П. О. Применение облачных технологий в бухгалтерском учете / П. О. Сокерин // Научные стремления. — 2019. — №. 25. — С. 72-74.
2. Коржова, О. В. Реализация в бухгалтерском учете информационных технологий в сфере цифровой экономики / О. В. Коржова, Л. В. Маркова // Научное обозрение. Педагогические науки. — 2019. — № 4-4. — С. 49-52.
3. Durdona Adashboy qizi Razzaqova. Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning roli va ahamiyati. www.scientificprogress.uz. 2021
4. Umirova, G. Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda innovatsiyalarning tutgan o‘rni va ro‘li //Qo‘qon universiteti xabarnomasi. – 2022. – T. 5. – С. 64-66.
5. Umirova, G. (2022). Mamlakatimizdagi monopoliyaga qarshi kurashishning raqobat muhitini shakllantirish. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(1), 288-290.
6. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
7. Umirova, G. (2023). Tadbirkorlikni rivojlantirishda motivatsiya omillaridan foydalanishning zaruriyati. *Qo‘qon u qizi Umirova, G. S.* (2024).

³¹ Коржова, О. В. Реализация в бухгалтерском учете информационных технологий в сфере цифровой экономики / О. В. Коржова, Л. В. Маркова // Научное обозрение. Педагогические науки. — 2019. — № 4-4. — С. 49-52.

³²Durdona Adashboy qizi Razzaqova. Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobiniavtomatlashtirishning roli va ahamiyati. Volume 2 | ISSUE 8 | 2021. ISSN: 2181-1601 www.scientificprogress.uz.

8. Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(2), 115-117. *Universiteti xabarnomasi*, 8, 74-77.

KORXONA ASSORTIMENTINI O'RGANISH

Nahalboyev Lazizjon

Jizzax Sambhram universiteti

“Biznes boshqaruv” kafedrası assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida korxonalarning o'rne va korxona assortimentini o'rganish haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: mulk, boylik, talab, korxona, doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar, mahsulot, sotish hajmi, mol yetkazib beruvchilar

Аннотация:

В данной статье освещаются данные о роли предприятий в условиях развития экономики и исследования ассортимента предприятий.

Ключевые слова: собственность, богатство, спрос, предприятие, постоянные и переменные затраты, продукт, объем продаж, поставщики товаров

Annotation:

This article covers information on the role of enterprises in the conditions of the development of the economy and the study of the assortment of the enterprise.

Keywords: property, wealth, demand, enterprise, fixed and variable costs, product, sales volume, goods suppliers

Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida mulk shaklidan qat'iy nazar barcha firma va kompaniyalarda mahsulotlarni eng avvalo sotish uchungina ishlab chiqarishni tashkil etadilar. Faqatgina buyurtmachi talabi asosida va iste'molchilarning didini mo'ljallab, barcha talabni qondirish maqsadida sifatli tovarlar ishlab chiqarishga harakat qiladilar. Mahsulotlarning o'z muddatida sotilishi ishlab chiqarishni maromida davom etishini ta'minlaydi, boyliklarning aylanishini tezlashtiradi. Mahsulot sotish orqali qilingan doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar qoplanadi va firma foyda ko'rishni mo'ljallaydi. Sotish hajmi ishlab chiqarish jarayonining so'nggi bosqichidir. Mahsulot sotishdan kelgan tushum orqali korxona birinchi galdagi to'lovlarni amalga oshiradi, ya'ni, davlat byudjeti oldidagi majburiyatlarini bajarishga, nobyudjet fondlariga ajratmalarni to'lashga, o'z ishchi va xizmatchilari bilan mehnat haqi yuzasidan to'lovlarni bajarishga, olgan kredit va qarzlarini qaytarishga, mol yetkazib beruvchilar bilan hisoblashishlarni amalga oshirishga harakat qiladi.

Assortiment, korxonalarning yoki do'konlarning sotish uchun taqdim etadigan barcha turdagi mahsulotlar, xizmatlar, yoki tovarlar kengligini anglatadi.

Assortimentning tushunchasi, odamni qanday turdagi mahsulotlarni yoki xizmatlarni taklif qilish uchun o'zgaruvchilar, sifat, miqdor, narxlari va boshqa parametrlar bo'yicha qanday tanlaganligini va qanday tartibda taqdim etayotganini ifodalaydi. Bu odatda, korxonalarning yoki do'konlarning mavjud miqdordagi tovarlar va xizmatlarning biror turini yoki barcha turini ifodalaydi.

Assortimentning kengligi va turli xil mahsulotlarning mavjudligi, do'kondagi yoki korxona tovarlarini qanday miqdorda olish va sotishga qaror qilishga yordam beradi.

Assortiment parametrlari, korxona boshqaruvining muhim qismi hisoblanadi. Ular, mahsulotlarni sotish, sotib olish va o'zlashtirish jarayonlarini tizimlash uchun asosiy qarorlarni olishda yordam beradi.

Assortimentning xarakteristikallari bir qator parametrlar tahlilini hisobga olgan holda aniqlanadi:

- chuqurlik - tovarlarning bir guruhi uchun keng doiradagi takliflarning mavjudligi;
- to'yinganlik - ma'lum bir guruhni ifodalovchi tovarlar soni;

- muvofiqlik - bu mezon chakana xaridorlar uchun mo'ljallangan mahsulotlarga taalluqli bo'lgan tovarlarning turli guruhlari muvofiqligi ko'rsatkichi;

- yangilik - yangi mahsulot dizayni orqali mijozlar talablarini qondirish qobiliyati.

Ro'yxatda keltirilgan mezonlar ko'rsatkichning asosiya yaqinlik darajasini ko'rsatadigan koeffitsientlar shaklida aniqlanadi.

Savdo kompaniyasining samaradorligini o'rganish jarayonida taklif etilayotgan assortimentning etarlilik darajasini aniqlash uchun sanab o'tilgan parametrlar asosida vaziyat modeli quriladi.

Klassik assortimentni ABS tahlilini o'tkazishda ma'lum bir tovar tanlovidan foydaning qaysi qismi olinganligi aniqlanadi. Masalan, do'konning xarajatlari va daromadlarini tahlil qilgandan so'ng, quyidagilar aniqlanishi mumkin:

- tovarlarning umumiy ro'yxati 50 ta mahsulotni o'z ichiga oladi;
- ulardan 8 tasi uchun umumiy foyda ulushi 70% ni tashkil etdi;
- 5 ta mahsulot pozitsiyasi 20% daromad keltirdi;
- boshqa mahsulotlar foydaning 10% ni tashkil etdi.

Ko'pgina savdo korxonalari uchun notekis taqsimotning o'xshash manzarasi xosdir. Ammo bu siz taqdim etilgan mahsulotlarni tanlashni toraytirishga murojaat qilishingiz kerak degani emas. Talab yuqori bo'lgan mahsulotlar tegishli miqdorda xarid qilinib, qolgan mahsulotlar ko'paytirilib, xaridorlarni yanada jalb qilmoqda.

Savdo kompaniyasi rahbariyati assortimentning kengligini boshqarishi kerak. Buning uchun malakali kadrlarni jalb qilish yoki mavjudlarini malakali tayyorlash kerak. Shuningdek, masalaning yechimi sanoat ishlab chiqarishi, fan va texnikaning rivojlanish bosqichiga bog'liq. Aholining o'sib borayotgan talabini tegishli tovarlar bilan qoplash darajasi ham shunga bog'liq.

Mahsulot assortimenti asosiy tushuncha bo'lib, uning xususiyatlari va xususiyatlarini bilish savdo kompaniyasining muvaffaqiyatini ko'p jihatdan belgilaydi. Tashkilotning raqobatbardoshligi tovarlar va xizmatlar assortimentini o'z vaqtida yangilash va kengaytirishga bog'liq, chunki puxta o'ylangan strategiyasiz bozor pozitsiyalarini yanada rivojlantirish va mustahkamlash mumkin emas.

Mahsulot assortimentini rejalashtirish jarayoni kelajakda ishlab chiqarish uchun mahsulotlarni tanlashga va ushbu mahsulotlarning texnik, ko'p funktsional va estetik parametrlarini potentsial xaridorlarning talablari bilan yanada to'liqroq bog'lashga qaratilgan barcha turdagi ishlarni loyihalash sifatida belgilanadi. Mahsulotlar ro'yxatini rejalashtirish qobiliyati ishlab chiqaruvchiga daromad keltirgan holda, iste'molchini qoniqtiradigan iste'mol qiymatiga ega bo'lgan mahsulotlarda mavjud va mumkin bo'lgan texnik va moddiy imkoniyatlarni o'zida mujassamlash qobiliyatidan iborat. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, ishlab chiqaruvchi shunchaki mahsulot yaratish va yaratish bilan emas, balki mijozlarni yaratish va uning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish bilan ham shug'ullanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. M.K.Pardaev, I.T.Abdukarimov "Iqtisodiy tahlil" T., 2011 yil
2. X. Rahimova va boshqalar "Mehnatni muhofaza qilish" T, "O'zbekiston" 2003
3. A.V.Vaxobov "Moliyaviy va boshqaruv tahlili" T.2006 yil
4. Maxmudov E.X. Korxona iqtisodiyoti: O'quv.qo'll. -T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004.
5. М.Баканов "Теория экономического анализа" Москва. "Финансы и статистика", 2011 год.
- 6.В.Беганов "Особенности бухгалтерского учёта в акционерных обществах", Ташкент. "Мир экономики и права", 2013 год.
- 7.Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. International Journal of Advance Scientific Research, 3(05), 126-130..
- 8.Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. Academia Science Repository, 4(5), 314-319.
- 9.www.soliq.uz (O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi)

10. www.stat.uz (O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi)

11. www.mf.uz. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi

MEHNAT RESURLARINING KORXONADA SALOHİYATI

Narbayeva Dilnoza Darvishaliyevna

Jizzax politexnika instituti o'qituvchisi

Baxriyeva Sayyora

Jizzax politexnika instituti Kimyo texnologiya fakulteti

637-21 guruh

Annotatsiya

Maqolada sanoat korxonalarining rivojlanishida mehnat resurslarining tutgan o'rni to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek maqolada mehnat resurslarining guruhlanishi, korxonaning mehnat resurslari, korxona mehnat resurslarining tasnifi, mehnat resurslarining belgilari to'g'risida to'liq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: mehnat resurslari, ishchi kuchi, ishlab chiqarish, asosiy mehnat resurslari, yordamchi mehnat resurslari, qo'shimcha mehnat resurslari, sanoat korxonaning mehnat resurslari, personal, mehnat resurslarining belgilari

Аннотация

В статье рассматривается роль трудовых ресурсов в развитии промышленных предприятий. Также в статье подробно описана группировка трудовых ресурсов, трудовые ресурсы предприятия, классификация трудовых ресурсов предприятия, признаки трудовых ресурсов.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, рабочая сила, производство, основные трудовые ресурсы, вспомогательные трудовые ресурсы, дополнительные трудовые ресурсы, трудовые ресурсы промышленного предприятия, персонал, признаки трудовых ресурсов

Annotation

The article discusses the role of labor resources in the development of industrial enterprises. Also, the article fully describes the grouping of labor resources, labor resources of the enterprise, classification of labor resources of the enterprise, signs of labor resources.

Keywords: labor resources, labor force, production, main labor resources, auxiliary labor resources, additional labor resources, labor resources of the enterprise, personnel, signs of labor resources

O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar bozor munosabatlari shakllanishi mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari rivojlanishi va mavqeini tubdan o'zgartirmoqda. Turli xil mulk, hajmi va faoliyati turlicha bo'lgan korxonalarining mavjud bo'lishi yangi iqtisodiy, va huquqiy munosabatlar shakllanishiga sabab bo'lmoqda. Bu holat insonlar o'rtasidagi munosabatlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatmokda, ularning mulkka, olinayotgan natija va uning samaradorligiga bo'lgan qarashi tubdan o'zgarib bormoqda. Bu jarayonlar aholini ish bilan ta'minlash va bu orqali ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish, eng avvalo, mavjud mehnat resurslaridan samarali foydalanishga bog'liq.

Mustaqillik yillarida to'plangan tajriba va oxirgi yillardagi ijtimoiy-iqtisodiy jaryonlarni chuqur ilmiy tahlil qilish asosida uning ob'ektiv qonuniyatlarini tadqiq qilish, shulardan kelib chiqqan holda aniq xulosalar chiqarish hamda amaliy tadbirlar belgilash mumkin. Vaholanki, barqaror rivojlanib boruvchi mehnat resurslaridan samarali foydalanish tom ma'noda o'ziga xos tamoyillarga asoslangan mehnat resurslarini hududiy taqsimlash, tabiat bilan jamiyatning qonun va qonuniyatlarini anglash, ushbu jarayonlarni chuqur tahlil qilish, ilmiy ishlanmalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga qo'llashni nazarda tutadi.

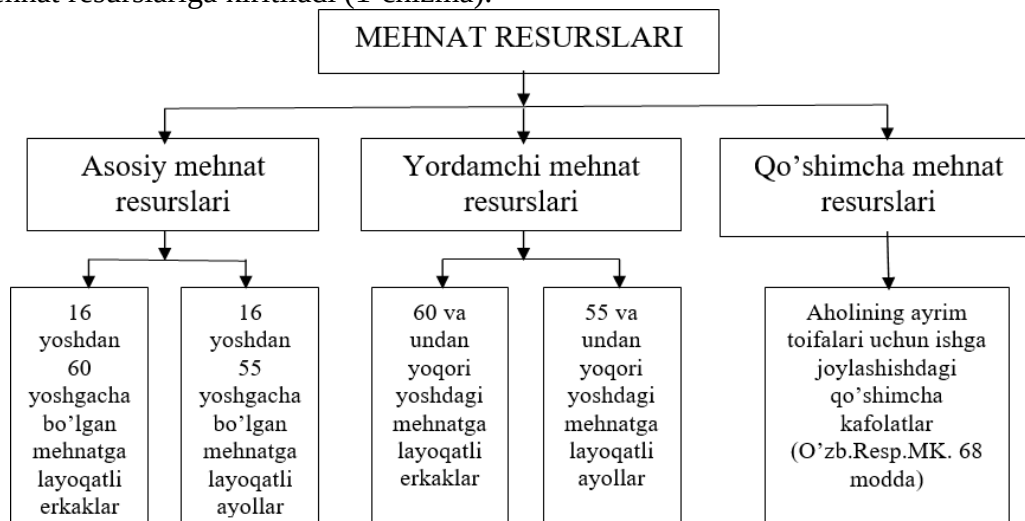
Iqtisodiy kategoriya sifatida mehnat ishlab chiqarish omillaridan biri bo'lib, undan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan foydalanishning bilvosita ifodasi mavjud mehnat resurslaridan foydalanish hisoblanadi. Mehnat resurslarini ikkita asosiy jihatda ko'rib chiqish mumkin: a) milliy iqtisodiyot tizimining mehnat resurslari; b) korxona ishchi kuchi.

Umumiy iqtisodiy mazmun jihatidan: mehnat resurslari - bu, eng avvalo, mehnatga layoqatli yoshdagi aholini o'z ichiga olgan qonun hujjatlariga muvofiq mehnat qobiliyatiga ega bo'lgan kishilar yig'indisidir. Mehnat resurslari – haqiqiy natijalarda maqsadlarga erishish uchun kadrlar imkoniyatlari to'plami. Ular samarali mehnat (qarorlar, harakatlar) orqali samarali natijaga erishish uchun zarur bo'lgan xodimlarning kasbiy va malakasini aks ettiradi.

Mehnat resurslari faoliyatning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari hisoblanadi, chunki ular natija beradi. Genri Fordning so'zlaridan: "Mening asosiy kapitalim odamlardir. Ular men uchun hamma narsani anglatadi. Va ular meni boyitadi "degan xulosadan kelib chiqadiki, samarali natijalarga erishish darajasida inson resurslarini boshqarish muhim rol o'ynaydi.

Mehnat resurslari deb, o'zining aqliy va jismoniy mehnati bilan ijtimoiy ishlab chiqarishda ishtirok etadigan mehnatga qobiliyatli kishilar to'plamiga aytiladi. Bu ta'rifdan shu narsa kelib chiqadiki, mehnat resurslari o'ziga iqtisodiyotda mehnat bilan band bo'lgan kishilarni ham, mehnat bilan band bo'lmasa ham mehnat qilishlarimumkin bo'lgan kishilarni ham qamrab oladi. Boshqacha aytganda, mehnat resurslarihaqiqiy (real) va potensial xodimlardir.

Mehnat resurslari - mamlakat aholisining mehnatga layoqatli yoshdagi qismi,iqtisodiy resurslarning tarkibiy unsuri; 16 yoshdan 55 yoshgacha bo'lgan ayollar, 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar mehnat resurslariga kiritiladi (1-chizma).

1-chizma. Mehnat resurslarining guruhlanishi¹

Korxonaning mehnat resurslari korxona resurslarining boshqa turlaridan shunisi bilan farq qiladiki, har bir xodim o'ziga taklif qilingan shartlardan voz kechishi va mehnat sharoitlarini o'zgartirishni talab qilishi va nihoyat o'z xohishi bilan korxonanitark etishi mumkin. Shuning uchun korxonaning mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini tahlil qilish va baholash korxonaning iqtisodiy rivojlanishini boshqarishning asosiy masalalaridan biridir (1-jadval).

1-jadval

Sanoat korxonalarining mehnat resurslari

Tushunchalar	Tasniflanishi
Sanoat korxonalarining mehnat resurslari - bu tashkilotning asosiy faoliyatida, shu jumladan ishlab chiqarish, tijorat, boshqaruv va boshqa jarayonlarda ishlaydigan xodimlardan foydalanish	Bunday yondashuv ishlab chiqarishning maxsus omili sifatida mehnat resurslarining tashkiliy va amaliy xususiyatiga asoslanadi. Biroq, bu talqin alohida iqtisodiy kategoriya sifatida mehnat resurslari mazmunini sifat va miqdor jihatdan belgilashni nazarda tutmaydi.
Sanoat korxonalarining mehnat resurslari (personal) - mehnat shartnomasi bilan tartibga solinadigan korxona bilan munosabatlarda bo'lgan shaxslar yig'indisi.	Ushbu ta'rifdagi asosiy jihat - bu individual xodim va ish beruvchi o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy tabiati. Biroq, ushbu kontseptsiyaga amal qilgan holda, bittaxo'jalik yurituvchi sub'ektning mehnat resurslaridan qandayva qanchalik samarali foydalanilishini oldindan aniqlab bo'lmaydi.

Tashkilotning mehnat resurslari - bu tashkilotning xodimlari, shu jumladan barcha xodimlar, shuningdek, ishlaydigan mulkdorlar va mulkdorlar.	Ushbu ta'riflar korxonaning mehnat resurslarini talqin qilishda mavjud soddalashtirilgan yondashuvga xos bo'lib, unda turli mualliflar bunday ta'riflardan foydalanishni taklif qilishadi.: Ushbu yondashuv nuqtai nazaridan mehnat resurslari boshqaruv siyosati nuqtai nazaridan tavsiflanadi, bu esa mehnat resurslarining maqsadli belgilanishini ishlab chiqarish omili sifatida emas, balki butun korxona xodimlarining elementi sifatida baholash imkonini beradi. . Xulosa qilish mumkinki, agar aniqlovchi omil mehnat resurslarining ishlab chiqarish-maqsadli maqsadi emas, balki korxonaning inson va kadrlar salohiyati bo'lsa, bunday yondashuv maqsadga muvofiqdir. Boshqa hollarda, bu yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiq emas.
Xo'jalik yurituvchi sub'ektning mehnat resurslari ma'lum malaka talablariga javob beradigan, uningish haqi fondiga kiritilgan, to'g'ri o'qitilgan xodimlarning butun majmuasini o'z ichiga oladi.	
Mehnat resurslari - bu ham ishchi kuchi, ham tadbirkorlik elementlari bo'lib, ular biznesni tashkil etishga va tavakkal qilishga qodir, o'z faoliyati natijalari uchun javobgardir.	

Sanoat korxonalarining mehnat resurslari - bu korxonada shtat jadvaliga muvofiq ish bilan ta'minlangan va turli kasb-hunar va malaka guruhlariga mansub, ushbu korxonada ish haqi oladigan xodimlarning umumiy yig'indisi. Ushbu yondashuv korxonaning mehnat resurslarini eng keng qamrovli talqin qilishni nazarda tutadi, unga ko'ra ular ishlab chiqaruvchi kuchlarning eng muhim elementlaridan biri bo'lib, ishlab chiqarish va mehnat unumdorligining o'sish sur'atlarini, mahsulot sifatini va korxonaning muvaffaqiyatli ishlashini belgilaydi.

Sanoat korxonalarining mehnat resurslari uning potensial ishlab chiqarish va iqtisodiy samaradorligini tavsiflaydi va moddiy ne'matlar va xizmatlar yaratish mehnat jarayonidan tashqarida amalga oshirilmaydigan jismoniy, aqliy va ma'naviy qobiliyatlarning kombinatsiyasiga ega bo'lgan mehnatga layoqatli ishchilar sonida ifodalanadi. Shunday qilib, mehnat resurslari korxonalar salohiyatining juda ko'p qirrali elementi hisoblanadi, chunki ular fan va ishlab chiqarish texnologiyalarining hozirgi rivojlanish darajasida foydalanish mumkin bo'lgan mehnat miqdori va sifatini belgilaydi.

Sanoat korxonalari mehnat resurslarining tasnifi

2-chizma. Sanoat korxonalari mehnat resurslarining tasnifi

Umuman olganda, korxonaning mehnat resurslari birinchi navbatda sanoat va sanoat

bo'lmagan xodimlarga bo'linadi.

Sanoat va ishlab chiqarish xodimlariga bevosita ishlab chiqarish va unga xizmatko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan ishchilar: ishlab chiqarish sexlari va uchastkalari ishchilari, zavod laboratoriyalari va boshqaruv xodimlari kiradi. Shunday qilib, korxonaning sanoat va ishlab chiqarish resurslari korxonaning asosiy iqtisodiy faoliyatida bevosita ishtirok etadi.

Sanoat bilan bog'liq bo'lmagan xodimlarga nosanoat sohasida ishlaydigan ishchilar kiradi: uy-joy kommunal xo'jaligi, bolalar bog'chalari, korxonaga tegishli oshxonalar va boshqalar. Binobarin, korxonaning asosiy iqtisodiy faoliyatini tashkil etuvchi sohaga xizmat ko'rsatishda noishlab chiqarish mehnat resurslaridan foydalaniladi.

Amalga oshirilgan funktsiyalarning tabiatiga ko'ra mehnat resurslari to'rt toifaga bo'linadi: a) ishchilar; b) rahbarlar; v) mutaxassislar; g) xodimlar.

Ishchilarga moddiy boyliklarni yaratish jarayonida bevosita ishtirok etuvchi, shuningdek, ta'mirlash, yuk tashish, yo'lovchilarni tashish, moddiy xizmatlar ko'rsatish va boshqalar bilan shug'ullanadigan shaxslar kiradi.

Rahbarlar tarkibiga korxonalar va ularning tarkibiy bo'linmalari rahbarlari lavozimlarida ishlaydigan xodimlar kiradi. Umumiy boshqaruv tizimida egallagan darajaga ko'ra, barcha rahbarlar uch turga bo'linadi: *Kichik bo'g'in rahbarlari* - bularga ustalar, ustalar, kichik ustaxonalar boshliqlari va boshqalar kiradi. *O'rta bo'g'in rahbarlari* - bularga korxonalar direktorlari, birlashmalarning bosh direktorlari, yirik ustaxonalar rahbarlari kiradi. *Yuqori bo'g'in rahbarlari* - moliyaviyva sanoat guruhlar rahbarlari, yirik birlashmalarning bosh direktorlari.

Mutaxassislar orasida buxgalterlar, iqtisodchilar, muhandislar bor.

Xodimlar - hujjatlarni tayyorlash va rasmiylashtirish, buxgalteriya hisobi va nazorati, iqtisodiy xizmatlar bilan shug'ullanadigan xodimlar. Bularga ta'minot agentlari, mashinistlar, kassirlar, kotiblar, xronometrlar, ekspeditorlar kiradi.

Shuni ta'kidlab o'tish zarurki, korxonaning inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirish uchun, masalan, yoshi, jinsi, ish staji, ma'lumoti va boshqalar bo'yicha boshqa tasniflardan foydalanish mumkin. Natijada, mehnat resurslari tabiiy va ortirilgan xususiyatlariga qarab, ishchilarning statistik taqsimoti va harakatiga qarab mehnat resurslari holatini aks ettiruvchi, shuningdek, individual xususiyatlar bo'yicha umumiy va tahliliy ma'lumotlarni taqdim etadigan maxsus tuzilishga ega bo'ladi.

Ushbu tasnifga ko'ra, alohida korxona ichidagi asosiy faoliyatning xarakteri va mazmuniga qarab, mehnat resurslari beshta xususiyatga bo'linadi (2-jadval).

2-jadval

Mehnat resurslarining belgilari

	Belgisi	Tasnifi
1.	Kategoriya	Bunda toifa deganda xodimlar band bo'lgan iqtisodiy faoliyat sohasi tushuniladi va toifalar bo'yicha xodimlarning nisbati korxona mehnat resurslarining umumiy tarkibini tavsiflaydi. Ishchilarning toifalarga bo'linishi funksional mehnat taqsimotiga asoslanadi.
2.	Lavozim	Lavozim - bu muayyan rasmiy vazifalarni bajarish va muayyan mas'uliyat bilan bog'liq lavozim. Lavozimlar korxona tuzilmasi bo'yicha guruhlariga bo'linadi va mavjud lavozimlarro'yxati ma'lum bir korxonaning shtat jadvalida mustahkamlanadi
3.	Kasb-hunar	Kasb - bu umumiy yoki maxsus ta'lim va amaliy tajriba orqali egallanadigan muayyan bilim va mehnat ko'nikmalarini talab qiladigan faoliyat turi.
4.	Mutaxassislik	Mutaxassislik - muayyan kasb doirasidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan va xodimlardan qo'shimcha maxsus bilim va ko'nikmalarni talab qiladigan faoliyat turi.
5.	Malaka	Malaka xodimning mutaxassislik bo'yicha bilim darajasini va mehnat ko'nikmalarini belgilaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, kadrlarni shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonini samarali boshqarish uchun mehnat resurslarini tasniflashning boshqa turlari ham qo'llaniladi: jinsi va yoshi bo'yicha, ish stajiga ko'ra, mulkka munosabati bo'yicha, mehnat munosabatlari tasnifi

bo'yicha.

Mehnat resurslari ishlab chiqarishning ajralmas, eng muhim elementidir. Mehnatresurslari bo'lmasa, ishlab chiqarishni tasavvur qilib bo'lmaydi, chunki mehnat ishlabchiqarishning eng faol elementi bo'lib, bu ishlab chiqarishning qolgan ikkita tarkibiy qismidan - mehnat vositalari va mehnat ob'ektlaridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning ahamiyati shundan iboratki, busiz milliy iqtisodiyot, uning barcha tarmoqlari, jumladan, savdo ham raqobatbardosh faoliyat yurita olmaydi. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi pastligi va mehnat unumdorligining pastligi tufaylidir.

Bugungi milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida O'zbekistonda sanoat korxonalarini yanada rivojlantirishda mehnat resurslaridan samarali foydalanishni quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirish maqsadga muvofiq:

✓ barqaror o'sib kelayotgan mehnat resurslaridan yanada samarali foydalanish uchun mehnat bozorini modernizatsiya qilish;

✓ mamlakat mehnat bozorini bozor prinsiplariga asoslangan holda takomillashtirish, bunda samarali bandlik hamda yuqori malakali, yuqori ish haqi bilan ta'minlangan yangi ish o'rinlarini tashkil qilish siyosatiga o'tishga alohida e'tibor berish;

✓ korxona va tashkilotlarda kadrlarni tayyorlash, malakasini muntazam ravishda oshirib borish, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirishni bozor prinsiplari asosida takomillashtirish va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abulqosimov X.P., Ashurova M.X. Mehnat resurslari va ulardan unumli foydalanish yo'llari. "Iqtisod va moliya" jurnali, 2015, 11. 52-57 betlar.

2. Хасанова Г.Д., Тоджиева М.В. "Актуальные проблемы развития национальной и региональной экономики" Сборник научных трудов XIV Международной научно-практической конференции для студентов магистрантов, аспирантов и молодых ученых г.Белгород, 29 апреля 2021 г. Стр. 119-124

3. Khasanova G.Dj., Tojiev M.V. Zamonaviy iqtisodiyotning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini echishda inson salohiyatining ahamiyati. "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"ga bag'ishlangan professor-o'qituvchilar, ilmiy izlanuvchilar, magistrlar va talabalarining ilmiy-amaliy anjumani Tezislari to'plami. Buxoro, 2021 yil 28-29 may. 220-bet

4. Khasanova G.Dj., Ochilova Z.SH. Ta'lim tizimida xodimlar bilan munosabatlarni samarali tashkil etishda boshqaruv san'ati uslublari. "Fan va texnologiyalar taraqqiyoti" ilmiy-texnikaviy jurnal. № 5, 2020. 207-215-betlar

5. Darvishaliyevna, N. D. (2023). Innovatsion rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish. Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali, 3(1), 62-66.

6. Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). Развитие управления экономической компетентностью промышленных предприятий в регионах. Журнал универсальных научных исследований, 2(4), 418-425.

7. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.

8. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>

9. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.

O'SPIRINLIK DAVRIDA KASB TANLASHDAGI XAVOTIRLANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Normurodova Mashhura Nurilla qizi
O'ZMU Jizzax filiali 1-bosqich magistranti
mashhuranormurodova36@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqoda o'spirinlarning kasb tanlashdagi xavotirlanishining psixologik xususiyatlari o'rganiladi. O'spirinlik davrida vujudga keladigan psixologik holatlar, o'spirinlik davrida paydo bo'ladigan muammolar, ularning kasb tanlashida qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi, kasb tanlashdagi motivatsiyalar, ota-onalarning farzandlariga kasb tanlashdagi ko'maklari, olimlarning o'spirinlik davriga oid psixik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha nazariyalar keltirib o'tilgan. Bundan tashqari, o'spirinlarning kasb tanlashdagi xavotirlanishlarini bartaraf qilish maqsadida bir nechta metodikalar tavsiya etilgan.

Аннотация

В данной научной статье рассматриваются психологические особенности тревожности подростков при выборе профессии, помощь в выборе, упоминаются теории ученых по изучению психических особенностей, связанных с периодом подросткового возраста. Кроме того, было рекомендовано несколько методов, позволяющих устранить тревожность подростков при выборе профессии.

Annotation

This scientific article examines the psychological characteristics of adolescents' anxiety in choosing a profession. Help in choosing a career for their children, theories on studying the mental characteristics of scientists regarding the period of adolescence mentioned. In addition, several methods recommended in order to eliminate the anxiety of teenagers in choosing a profession.

Kalit so'zlar: Ilk o'spirinlik, akseleratsiya, prepubertat, pubertat, postpubertat, yosh davrlari, xavotirlanish, kasbiy yo'nalganlik, protsessual model, psixologik metodlar.

Bugungi rivojlanayotgan Axborot texnologiyalari asri hamma sohani keng qamrab olmoqda. Shu jumladan psixologiya sohasida ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Shaxs shakllanishida, jumladan, ularning tug'ilganidan to vafot etguniga qadar psixologiyani o'rni muqim hisoblanadi. Bugungi kunda psixologiyaning bir qancha muammolari mavud va ularga yechim topish uchun qator izlanishlar olib borilmoqda. Ushbu muammolardan biri bu- O'spirinlarning kasb tanlashdagi xavotirlanishi hisoblanadi. Psixologiya fani o'spirinlik muammosini kompleks o'rganishga da'vat etadi. Akseleratsiya natijasida bugungi o'spirinlarning taraqqiyoti avvalgi avlodlarga nisbatan o'rtacha ikki-uch yil avval yetilmoqda ya'ni 15-18 yoshlarga to'g'ri keladi. Bu davrda o'smirlik tugallangan, jismoniy jihatdan ancha rivojlangan va mustaqil mehnat qila oladigan bo'lib yetishadi. Ilk o'spirinlik davrida shaxs ijtimoiy hayotda, maktab jamoasida, tengqurlari bilan munosabatlarda egallagan mutlaqo yangicha mavqei, o'qish va turmush sharoitidagi o'zgarishlar ta'sirida tarkib topa boshlaydi. Mazkur davrning yana bir xususiyati – mehnat va ta'lim faoliyatining bir xil ahamiyat kasb etishidir. Mavjud shart-sharoitlar ta'siri ostida o'spirinning o'ziga xos axloqiy va aqliy rivojlanishini ko'rish mumkin. Fiziologlar bu jarayonni ikkinchi darajali jinsiy belgilarning paydo bo'lishiga qarab, 3 bosqichga bo'lishgan.

1. Bosqich- prepubertat
2. Bosqich- pubertat
3. Bosqich- postpubertat

O'spirinlik – bu odamning fuqaro sifatida shakllanishi, uning ijtimoiy jihatdan yetilishi, o'z taqdirini o'zi hal qilishi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish davri, fuqaro va vatanparvarning ma'naviy sifatлари tarkib topadigan davrdir. O'spirinlik davrini ikkinchi o'tish davri deb hisoblash mumkin. Bunda kattalar ularga nisbatan kattalarga qilinadigan munosabatda bo'lishadi. Ilk o'spirinlik davrida yoshlar hayotda o'z o'rnini topishga nisbatan intilishi anglangan holatda bo'ladi. U o'z hayotiy rejalarini amalga oshirish uchu harakat qila boshlaydi va ma'lum bir kasbni

egallay boshlaydi yoki shu soha bo'yicha ta'lim faoliyatini davom ettiradi. O'spirinlar tanlagan sohalar yoki kasblarida juda kata yangiliklar, kashfiyotlar qilgilar keladi, lekin asta-sekinlik bilan yangilik va kashfiyotlar qilish uchun ularda yetarlicha bilim va tajriba yetishmayotganligini, buning uchun ko'proq o'qish va o'rganish kerakligini anglay boshlaydilar.

Bugungi kunda kasb tanlash har xil nuqtai nazardan qarash mumkin bo'lgan ko'p qirrali jarayondir. Shaxs jamiyatda shakllanish jarayonida o'z oldiga qo'ygan vazifalarini birin ketinlikda amalga oshirib boradi va bunda o'z qiziqishlari va layoqatini shakllantirib boradi. Yosh davrlari psixologiyasida kasb tanlash bir nechta davrni o'z ichiga oladi.

1. Davr- bolalar o'yinlari bo'lib, unda bola o'ziga har xil kasbiy rollarni tanlaydi va shu rol bilan bog'liq bo'lgan xulq-atvorning elementlarini bajaradi.

2. Davr- bu o'smirlik "xayol"i davri bo'lib, o'smir orzusida u yoki bu qiziqarli kasbning namoyondasi sifatida ko'radi.

3. Davr- ilk o'spirinlik davri hisoblanib, kasb tanlashdir.

Rus psixologi L.I.Bojovich ilk o'spirinlik davrida shaxs motivatsion sohasida rivojlanish bo'lishiga alohida bergan, ya'ni, o'quvchilarning hayotda o'z o'rnini topishi va ichki pozitsiyasini aniqlashi, dunyoqarashning shakllanishi va uning bilish faoliyatiga, o'z-o'zini anglashga va axloqiy ongga ta'siri nazarda tutiladi.

4. Davr- amaliy qaror qabul qilish, kasb tanlash davri hisoblanadi va o'zi ham ikki tarkibdan iborat: birinchisi- biror soha bilan shug'ullanish uchun xohish paydo bo'ladi va konkret sohani tanlashadi, masalan, o'qituvchi bo'lish, harbiy bo'lish va hokazo.

Kasb tanlashda o'spirinlar oldiga bir qator talablar qo'yiladi; tanlagan kasbi bo'yicha yetarlicha bilimga egaligi, qobiliyati, oilaning moddiy sharoiti, sog'ligi va boshqalar.

Xavotirlanish tushunchasini birinchi marta fanga Zigmunt Freyd tomonidan kiritilgan. U bu holatni hissiy holat sifatida tavsifladi. Ko'plab boshqa psixolog olimlar ham xavotirlanish ustida ish olib borishgan. "Xavotirlanish – bu odamning tez-tez va kuchli xavotirlanishga moyilligi, shuningdek, uning paydo bo'lishining past chegarasida namoyon bo'ladigan individual psixologik xususiyat, jarayondir".

Endigina o'sib kelayotgan o'spirinlar oldida muhim muammo qaysi kasbni tanlash muammosi turadi. Ilk o'spirinlik davriga endigina qadam qo'ygan yoshlar mustaqil hayotga ilk qadam qo'yishga biroz hadiksirashadi. Bu esa ularning kasb tanlashlari uchun ham qiyinchilikni tug'diradi va ayrim holatlarda tavakkalchilikka yo'l qo'yishadi. Natijada esa o'spirinlarda umidsizliklar, noxush holatlar, ijtimoiy sustlik paydo bo'ladi. Ayrimlari esa o'z imkoniyatlarini hisobga olmagan holda zamon talabiga mos bo'lgan kasblarga o'zlarini yo'naltirishadi. Bundan tashqari, o'spirinning barcha jabhada mustaqil faoliyat yurita olmasligi uning psixikasidagi jiddiy kamchiliklardan biridir. O'spirinlarda xavotirlanishning eng ko'p uchraydigan sabablaridan biri bu haddan tashqari talablar, o'spirinning o'z faolligini, qiziqishlarini, qobiliyatini, va moyilligini hisobga olmaydigan moslashuvchan bo'lmagan, dogmatik ta'lim tizimidir. Xavotirlanishning aniq namoyon bo'lishi yaxshi ishlaydigan o'spirinlarda namoyon bo'ladi, ular vijdonliligi, o'ziga nisbatan talabchanliligi, bilish jarayoniga emas, balki baholarga yonaltirilganligi bilan ajralib turadi. Kasbiy yo'nalganlik nafaqat ijtimoiy, balki, psixologik muammo hamdir. Psixologiyada kasbiy yo'nalganlik bo'yicha uch nazariy nuqtai nazar mavjud.

- Birinchi nuqtai nazar faoliyatning muvaffaqiyati va usullari bilan bog'liq bo'lgan individual xususiyatlarning amaliy o'zgarishligi va barqarorligi haqida g'oyaga asoslangan. Bunda birinchi tomondan, u yoki bu ishga mos insonlarni kasbga yo'llash va tanlashga urg'u beriladi, ikkinchi tomondan u yoki bu insonning individual xususiyatlariga mos kasblarni tanlash.

- Ikkinchi nuqtai nazar qobiliyatlarni maqsadga muvofiq shakllantirish g'oyasidan kelib chiqadi, bunda har bir insonning muhim xislatlarini rivojlantirish nazarda tutiladi.

- uchinchi nuqtai nazar psixologiyadagoi ong va faoliyatning birligi tamoyilidan kelib chiqadi, faoliyatning individual uslubini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Kasb tanlashda kasbiy maslahat juda muhim hisoblanadi. Bu jiddiy tayyorgarlikni talab qiladigan qiyin ishdir. Hozirgi vaqtda har bir maktab psixologi tomonidan o'tkaziladigan 9-sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan kasbga yo'naltirish ishlari bo'yicha diagnostik va maslahat

ishlari bunga yaqqol misol bo'la oladi. Kasb tanlashda ilk o'spirinning ma'lumotlilik darajasi va unga intilish darajasi muhim omillar hisoblanadi. Kasb tanlash murakkab va uzoq jarayon. Muammo na faqat umumiy davomiylikda, balki bosqichlarning ketma-ketligida hamdir. Bu yerda ikkita xavf mavjud. Ulardan birinchisi ilk o'spirinlarning kasb tanlash jarayonini aniq va barqaror qiziqishlari bo'lmaganligi uchun keyinga qoldirishidir. Bu keyinga qoldirish umumiy yetukmaslik, xulq-atvorning infantilligi bilan qo'shiladi. Bu holat kasb tanlash jarayoni kattalik va barqaror "Men" obrazining, o'z-o'zini hurmat qilishning asosiy komponentlaridan biri ekanligini esga olsak tushunarli bo'ladi.

Ota-onalarning urinishlari (ayniqsa ziyoli oilalarda ko'p uchraydi) to'g'ridan-to'g'ri psixologik ta'sir ko'rsatish yordamida bu jarayonni tezlashtirmoqchi bo'ladilar ("Sen qachon kasb tanlaysan? Men sening Yoshingda ..."). Bu esa bolalarda xavotirlanishni kuchaytirib, ba'zan hech qanday kasb tanlamasdan, turli sevimli mashg'ulotlarni tanlashgacha bo'lgan salbiy natijalarga olib keladi. Bunda o'z vaqtida o'qish davomida bolalarning qiziqishlari va dunyoqarashini kengaytirish, har xil faoliyat turlari bilan tanishtirish, amaliy mehnat ko'nikmalarini shallantirish sifatida yordam ko'rsatish mumkin.

Ilk o'spirinlarning bo'lajak kasblari haqida xabardorlik darajasi ham muhim hisoblanadi. Yigit va qizlar ular tanlaydigan kasblar doirasini, har bir kasbning aniq xususiyatlarini bilmaganliklari uchun kasbni tasodifan tanlaydilar. Kasb haqida ma'lumotga ega emaslik oliy o'quv yurtiga kirganlar orasida ham uchraydi. "Bo'lg'usi kasbingizning xarakteri, mazmuni va sharoitidan xabardormisiz?" degan savolga talabalarning to'rtdan bir qismigina "ha" javobini berishgan. Inson kasb tanlayotgan vaqtida qanchalik kichik bo'lsa, uning kasb tanlashi shunchalik mustaqil bo'lmaydi, shaxsiy qadriyatlar tizimi asosida emas, ma'lumotlarning yetarli bo'lmaganligi tufayli kimningdir tavsiyasiga ko'ra amalga oshiriladi.

Shaxsning kasbiy o'zini o'zi belgilashini o'rganib, N.S.Pryajnikov quyidagi mazmun-protsessual modelni asosladi:

1. Ijtimoiy foydali mehnatning qadr-qimmati va kasbiy tayyorgarlik zarurligini anglash (o'z taqdirini o'zi belgilashning qadriyat-axloqiy asosi).

2. Ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga yo'naltirish va tanlangan ishning nufuzini prognoz qilish.

3. Kasbiy ish dunyosida umumiy yo'nalish va kasbiy maqsadni aniqlash - orzu.

4. Yaqin professional maqsadlarni uzoq maqsad sari bosqichlar va yo'llar sifatida belgilash.

5. Kasblar va mutaxassisliklar, tegishli kasb-hunar maktablari va ish joylari haqida ma'lumot berish.

6. Kasbiy maqsadlarga erishishni qiyinlashtiradigan to'siqlar g'oyasi, shuningdek, rejalar va istiqbollarni amalga oshirishga hissa qo'shadigan o'z xizmatlarini bilish.

7. O'z-o'zini belgilashning asosiy variantida muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda zaxira variantlari tizimining mavjudligi.

8. Shaxsiy kasbiy nuqtai nazarni amaliy amalga oshirishning boshlanishi va teskari aloqa tamoyiliga asoslangan rejalarini doimiy ravishda tuzatish.

Xulosa. O'spirinlik davrida kasb tanlashdagi xavotirlilikni o'rganish va bu holatni turli psixologik usullar orqali bartaraf etish muhim. Chunki dastlabki qo'yilgan qadam yoshlarning kelajakda hayotda o'z yo'llarini topishga xizmat qiladi. Tadqiqotchilar va amaliyotchilar tomonidan kasbga yo'naltirishga oid metodlar, usul va vositalar ishlab chiqilgan. E.A. Klimov kasbga yo'naltirish uchun kasb turlari « inson-tabiati », « inson-texnika », « inson-inson », « inson-badiiy obraz » singari komplekslarni tavsiya qiladi. Kasb tanlashga yo'llash va kasblarni targ'ib qilish usullaridan yana biri – ko'rgazmali vositalar, ya'ni fototsendlardan, kitob ko'rgazmasidan, yosh rassom va tabiatshunoslar ijodiy faoliyatining mahsulidan, naqqoshlik va texnika to'garagi ishlaridan foydalanishidir. Bundan tashqari muzeylarga ekskursiyalar uyushtirish orqali ham ayrim kasblarga qiziqish uyg'otish mumkin. Shuningdek, o'spirinlarda xavotirlanishni aniqlash va ular asosida korreksion ishlarni o'tkazish yuqorida keltirilgan muammolarni bir muncha hal etadi. Buning uchun bir qancha izlanishlar amalga oshirilgan va metodlar ishlab chiqilgan, masalan, Bezovtalikni namoyon bo'lish shkalasi Dj. Teylor, Omadsizlikdan qochish – o'z-o'zini

himoyalash motivatsiyasini baholash metodikasi, “Oila rasmi”, “Yomg’ir ostidagi odam”, “UDO” rasmi testi kabilar. Bunday metodlar xavotirlanishni bir muncha kamaytirishga va o’spirinlarga o’zlariga munosib kasb tanlashga yordam beradi. Korreksion ishlarni ota-onalar, pedagog jamoa bilan ham amalga oshirish ancha samarali hisoblanadi. O’qituvchilar tomonidan o’quvchilarga kasblar bo’yicha ma’lumot berishi, psixologlarning kasbga yo’naltirish bo’yicha tashviqot tadbirlari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari orqali zamonaviy kasblarga jalb qilish va psixologik tayyorlash o’spirinlardagi mavjud xavotirlanishni bir muncha bartaraf etadi, o’z sohasining yetuk mutaxassisi bo’lish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Z.T. Nishanova, N.G. Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X. Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi
2. Nematov Faxriddin Begmat o’g’li “O’spirinlik davrida kasb tanlash muammolari” maqola
3. Dilrabo Sheraliyevna Norqo’ziyeva “Ilk o’spirinlarni kasbga yo’naltirishning ayrim psixologik masalalari” maqola
4. R.X. Dushanov, Yo.A. Farfiyev Kasbiy psixologiya Toshkent-2010
5. Otamurodov Rustam Uskanovich Kasbiy qiziqish(motivatsiya)larda qo’rquv va xavotirlanish psixokorreksiyasi Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi Toshkent-2022

BO’LAJAK MUHANDISLARNING STANDARTLASHTIRISH VA METROLOGIK TA’MINOT SOHASIDAGI KASBIY KOMPETENSIYALARINI MAZMUNI

Nosirov Jahongir Normurod o’g’li
O’zMU Jizzax filiali tayanch doktoranti
Annotatsiya

Ushbu ishda texnika oliy ta’lim muassasalari 60711300 – Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti ta’lim yo’nalishi talabalarining standartlashtirish va metrologik ta’minot sohasidagi kasbiy kompetensiyalari mazmuni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti, kompetensiya, kasbiy kompetensiya, standartlashtirish va metrologik ta’minot sohasidagi kasbiy kompetensiya.

Аннотация:

В данной работе рассмотрено содержание профессиональных компетенций студентов технических вузов 60711300 – Метрология, стандартизация и управление качеством продукции в области стандартизации и метрологического обеспечения.

Ключевые слова: Метрология, стандартизация и управление качеством продукции, компетентность, профессиональная компетентность, профессиональная компетентность в области стандартизации и метрологического обеспечения.

Annotation

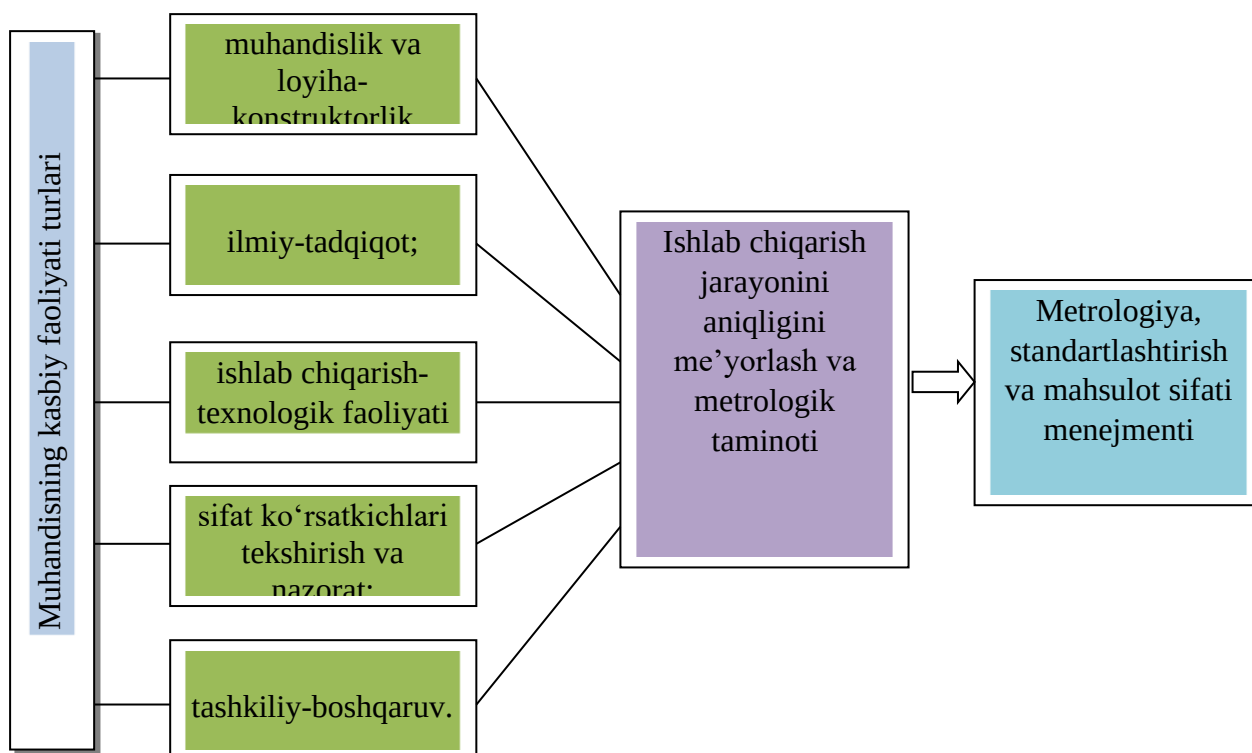
In this work, the contents of professional competences of students of technical higher education institutions 60711300 - Metrology, standardization and product quality management in the field of standardization and metrological supply discussed.

Keywords: Metrology, standardization and product quality management, competence, professional competence, professional competence in the field of standardization and metrological supply.

Bo’lajak muhandislarning standartlashtirish va metrologik ta’minot sohasidagi kasbiy kompetensiyalarining komponentlari mavzusini loyihalash maqsadida muhandisning kasbiy faoliyatini 60711300 – Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti ta’lim yo’nalishi misolida bizni qiziqtirgan aniqlikni ta’minlash nuqtai nazaridan tahlil qilamiz:

60711300 – Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti ta’lim yo’nalishi bo’yicha bakalavriat bitiruvchilari fan va texnika sohasidagi bakalavriat ta’lim yo’nalishini

tamomlagandan so'ng, maxsulotlarni ishlab chiqarish, qayta ishlash, o'lchash vositalarini ishlab chiqish, metrologik tekshirish, standartlashtirish va sertifikatlashtirish, muvofiqlikni baholash, sifat menejmenti tizimini baholash, maxsulotlarni sinash soxalarida faoliyat yuritadigan korxonalarida faoliyat olib borish hamda o'lchash vositalarini metrologik tekshiruvdan o'tkazadigan tashkilotlarida kompleks masalalarni yechish huquqiga ega bo'ladi.

1-rasm. 60711300 – Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlar kasbiy faoliyatlarining strukturaviy (tuzilmaviy) mantiqiy sxemasi.

60711300 – Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti ta'lim yo'nalishi bo'yicha Milliy malaka ramkasining 6-malaka darajasi hamda bakalavr kasbiy faoliyatlarining sohalari, ob'ektlari va turlariga muvofiq, bakalavriat bitiruvchisi quyidagi kasbiy vazifalarni bajarishga qodir bo'lishi lozim:

Ishlab chiqarish jarayonini standartlashtirish va metrologik ta'minot bo'yicha muhandisning kasbiy faoliyati tarkibi:

1-jadval

Muhandisning kasbiy faoliyati turlari	Standartlashtirish, aniqlikni me'yorlash va metrologik ta'minot sohasida kasbiy harakatlar
Muhandislik-qidiruv va loyihaviy-konstruktorlik faoliyatida:	- o'lchash vositalari qurilmalarini, qismlari va detallari va yig'ma ishchi loyihalashtirish va texnik hujjatlarni ishlab chiqish, tugatilgan loyiha konstruktorlik ishlarini, ulardagi loyihalar va texnik hujjatlarni standartlar va boshqa me'yoriy hujjatlarga muvofiqligini tekshirish asosida rasmiylashtirish; - nazorat-o'lchash asboblari va qurilmalari, ularning muhandislik tizimlari va jihozlarini loyihalash uchun axborotga oid va boshlang'ich ma'lumotlarni to'plash; - avtomatlashtirilgan loyihalashning standart vositalaridan foydalangan holda asboblari va qurilmalar konstruksiyalarini hisoblash va konstruksiyalash;

	- loyihaviy va ishchi texnik hujjatlarini tayyorlash, yakunlangan loyihaviy-konstruktorlik ishlarini rasmiylashtirish; - amaliyotda axborot texnologiyalarining xalqaro va kasbiy standartlarini, zamonaviy paradigma va metodologiyalarni, instrumental va hisoblash vositalarini tayyorgarlik ixtisosligiga mos ravishda qo'llash qobiliyatlarini o'zlashtirish.
Ilmiy-tadqiqot faoliyatida:	- zamonaviy metodlar va vositalardan foydalanib faoliyat ob'yektlari holatini tahlil qilishda ishtirok etish; - muhandislik ishi sohasidagi ob'yektlar, jarayonlar, tizimlar, jihozlar va texnik vositalarni loyihalash, ishlab chiqish, sinash va ulardan samarali foydalanishda ishtirok etish; - samarasiz vaqt, mehnat va moddiy resurslarni kamaytirish, rasional texnologik jarayonlarni tanlash bo'yicha tadqiqotlarni o'tkazishda qatnashish; - muhandislik ishi ta'lim sohasidagi maxsus adabiyotlar, ilmiy-texnikaviy ma'lumotlar, chet elda va respublikamizda erishilayotgan fan va texnika sohasidagi axborotlarning ilmiy manbalarini o'rganish; - tahlil, hisobotlar va ilmiy publikasiyalarni tuzish uchun ma'lumotlarni tayyorlash; - mavzu (topshiriq) bo'yicha ilmiy-texnikaviy ma'lumotlarni yig'ish, ishlov berish, tahlil qilish va olingan ma'lumotlarni tizimlashtirishda ishtirok etish; - ilmiy-tadqiqot natijalarini va ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etishda qatnashish bo'yicha faoliyat olib borish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.
Ishlab chiqarish-texnologik faoliyatida:	- standartlar loyihalarini, uslubiy va me'yoriy materiallarni, texnikaviy hujjatlarni ishlab chiqishda, ishlab chiqilgan loyiha va dasturlarni amalga oshirishda qatnashish; - o'rnatilgan talablarga, amaldagi me'yorlar, qoidalar va standartlarga rioya qilishni nazorat qilish; - sifatni boshqarish tizimlarini amalda o'zlashtirishda qatnashish; - metrologik ta'minot va texnik nazorat bo'yicha ishlar olib borish; zamonaviy o'lchash, sinash va nazorat usullaridan hamda mahsulot boshqaruvidan foydalanish; - mahsulot va texnologik jarayonlarning o'lchanadigan va nazorat ostidagi parametrlarini nomenklaturasini aniqlash, o'lchashlarning aniqligi va nazorat ishonchliligini optimal me'yorlarini belgilash, o'lchash va nazorat vositalarini tanlash, maxalliy qiyoslash sxemalarini ishlab chiqish va o'lchash vositalarini qiyoslash, kalibrlash, sozlash va ta'mirlash ishlarini olib borish; - mahsulotni nomuvofiqlik darajasini baholash, uning kelib chiqish sabablarini tahlil qilish va oldini olish hamda bartaraf etish yo'llari bo'yicha takliflar ishlab chiqish; - mahsulotlar, texnologik jarayonlar, xizmatlar, ishlab chiqarishlar, sifat tizimlari va korxonaning ekologik boshqaruv tizimlarini sertifikatlashni o'tkazishda ishtirok etish; - texnik hujjatlarning ekspertizasini, asbob-uskunalarini ekspluatatsiyasi va ularning holatini nazoratini amalga oshirish, zaxiralarni aniqlash, asbob-uskunalarini ishlashdagi kamchiliklar va nosozliklar sabablarini aniqlash, bu kamchiliklarni bartaraf etish va asbob-uskunalarini ishlatish samaradorligini oshirish bo'yicha choralar ko'rish;

	- konstruktorlik va texnologik hujjatlar tarkibiga kiradigan rejalar, dasturlar hamda nazoratlar, sinovlar va o'lashlarni bajarish metodikalar, asbob-uskunalarini ekspluatatsiya qilish bo'yicha yo'riqnomalar va boshqa matnli hujjatlarni ishlab chiqishda qatnashish; - kasbiy kasalliklar va ishlab chiqarish travmatizmini profilaktikasi bo'yicha tadbirlar o'tkazish, bajarilgan ishlarni ekologik xavfsizligi talablariga rioya qilishni nazorat qilish; - kasbiy etika qoidalariga rioya qilish.
sifat ko'rsatkichlari tekshirish va nazorat;	- Sifat ko'rsatkichlari bo'yicha maxsus uskunalar yordamida mahsulotni sinash va tahlil qilish. - O'rnatilgan me'yorlar asosida mahsulotlar sifatini baholash va hisobotlar tayyorlash. - Yangi texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalangan holda sifat monitoringini amalga oshirish. - Mahsulotning fizik, kimyoviy va texnologik xususiyatlarini sinovdan o'tkazish. - Sifat me'yorlari va standartlarga muvofiqligini tekshirish. - Mahsulotlarning mijoz talablariga mosligini tasdiqlash. - O'lchov natijalaridagi xatoliklarni aniqlash va ularni tahlil qilish. - Xatoliklarni kamaytirish bo'yicha choralarni ishlab chiqish. - Ishlab chiqarish jarayonlarida texnologik xatoliklarning oldini olish va nazorat qilish. - Sifat menejmenti tizimlarini ishlab chiqish va joriy qilish. - ISO standartlari asosida sifat menejmenti tizimlarini qo'llash va rivojlantirish. - Sifatni uzluksiz yaxshilash bo'yicha tavsiyalar berish.
Tashkiliy-boshqaruv faoliyatida:	- bajaruvchilarning kichik jamoatchilik ishini tashkil etish; - standartlashtirish va sertifikatlashtirish ishlarini rejalashtirishda qatnashishi, korxonada (tashkilotda) qo'llaniladigan standartlar, me'yorlar va boshqa hujjatlarni amaldagi huquqiy aktlarga va texnik jihatdan tartibga solish tizimi rivojlanishining ilg'or tendensiyalariga muvofiqligini muntazam ravishda tekshirish; - mahsulot sifatini oshirish va nazorat qilish, tadqiqotlar, ishlab chiqarish, sinovlar, ekspluatatsiya va utilizatsiyaning metrologik ta'minotini tashkil etish bo'yicha tadbirlar o'tkazish; - sifat menejmenti tizimlarini, reklamasiya ishlarini amalga oshirishni, yangi nazorat o'lchash texnikasini joriy qilish rejalarini tayyorlashda, sertifikatlash talabnomalarini tuzishda ishtirok etish; - texnik vositalarni, tizimlar, jarayonlar, asbob-uskunalar va materiallarni sertifikatlashga tayyorlash ishlarida; sertifikatlashtirish idoralari, o'lchash va sinov laboratoriyalarini akkreditatsiyasini o'tkazishda ishtirok etish; - mahsulotning talab etilgan sifatini ta'minlashga ketadigan ishlab chiqarish va ishlab chiqarishdan tashqari bo'lgan sarflarni baholash va taxlil qilish; ishlab chiqarish bo'linmalar faoliyati natijalarini taxlil qilish; sifat boshqaruvi bo'yicha texnikaviy va tashkiliy-iqtisodiy yechimlarni tanlash va asoslash maqsadida dastlabki ma'lumotlarni tayyorlash; birlamchi ishlab chiqarish bo'linmalarining tezkor amaliy ish rejalarini ishlab chiqish; - belgilangan muddatlarda va tasdiqlangan tartib bo'yicha ish grafiklarini, talabnomalarni, yo'riqnomalarni, tushuntirish xatlarini, sxemalar va boshqa texnik hujjatlarni, hamda rasmiy hisobotlarni tuzish;

	- zarur ma'lumotlar, texnik ma'lumotlar, ko'rsatkichlar va ish natijalarini o'rganish va tahlil qilish, ularni umumlashtirish va tizimlashtirishni amalga oshirish, zarur hisob-kitoblarni zamonaviy texnik vositalardan foydalanib o'tkazish; - muhandislik va konstruktorlik yechimlarini amaliyotga tatbiq qilishni tashkil qilish va boshqarish; - ishlab chiqarish jarayonlarini bajarishda sifatni boshqarish; - ijrochilar jamoasi ishini tashkil qilish; - fikrlar xilma-xilligi sharoitida boshqaruv qarorini qabul qilish; - birlamchi ishlab chiqarish bo'g'inining ishini tashkil qilish va uni boshqarish; - bajarayotgan faoliyati bo'yicha ish rejasini tuzish va uni bajarish, nazorat qilish va amalga oshirishda erishilgan natijalarini baholash; - ishlab chiqarish jarayonlarining atrof-muhit muhofazasi, yong'in, texnika va mehnat xavfsizligi talablariga mosligini monitoring qilish qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak.

60711300 – Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlarning kasbiy kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

2-jadval

60711300 – Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlarning umumiy va kasbiy kompetensiyalari	
Umumiy kompetensiyalar	- davlat siyosatining dolzarb masalalarini bilishi, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va jarayonlarni mustaqil tahlil qila olish; - mantiqiy fikrlashlarni rivojlantirish, to'g'ri xulosa chiqarish, matematik madaniyatni shakllantirish; - xorijiy tillardan birida kasbiy faoliyatiga oid hujjatlar va ishlar mohiyatini tushunishi, tabiiy ilmiy fanlar bo'yicha kasbiy faoliyati doirasida zaruriy bilimlarga ega bo'lishi hamda ulardan zamonaviy ilmiy asosda kasb faoliyatida foydalana bilish; - axborot texnologiyalarini kasbiy faoliyatida qo'llay bilishi, axborotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish usullarini egallagan bo'lishi, faoliyatida mustaqil asoslangan qarorlar qabul qila olish; - yangi bilimlarni mustaqil egallay bilishi, o'z ustida ishlashi va mehnat faoliyatini ilmiy asosda tashkil qila olish; - sog'lom turmush tarzi va unga amal qilish zarurati to'g'risida tassavvurga ega bo'lish.
Kasbiy kompetensiyalar	- me'yoriy-huquqiy hujjatlarni izlash, tahlil qilish va ulardan kasbiy faoliyatida foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lish; - o'lchash vositalari qismlari va detallari va yig'ma birliklarining loyihasini tizimli yondoshuv asosida avtomatlashtirilgan ravishda ishlab chiqish ko'nikmalariga ega bo'lish; - bajarilayotgan tajriba-konstruktorlik va amaliy ishlar mavzusi bo'yicha matematik, informasion va imitasion modellarni ishlab chiqish va tadqiqot qilishni bilish; - loyihaviy va dasturiy hujjatlarni ishlab chiqish ko'nikmalariga ega bo'lish; - o'lchash vositalari metrologik xarakteristikalarini aniqlash bo'yicha sinovlarni o'tkazish ko'nikmalariga ega bo'lish; - amaliyotda axborot texnologiyalarining xalqaro va kasbiy standartlarini, zamonaviy paradigma va metodologiyalarni, instrumental

	va hisoblash vositalarini tayyorgarlik ixtisosligiga mos ravishda qo'llash qobiliyatlarini o'zlashtirishni bilish; - standartlarni ishlab chiqish yoki xalqaro standartlarini qabul qilish jarayondari haqida ko'nikmalariga ega bo'lish; - o'lchash vositalarini metrologik tekshiruvdan o'tkazish davlat nazorati tartib va qoidalarini bilish; - muvofiqlikni baholash tizimiga tegishli me'yoriy huquqiy hujjatlar bilan tanishish va bilish; - o'lchash vositalarini metrologik xususiyatlarini aniqlash va ularni to'g'ri qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lish; - metrologiya, standartlashtirish va sertifikatlashtirish sohasidagi maxsus adabiyotlar, ilmiy texnikaviy ma'lumotlar, chet elda va respublikamizda erishilayotgan fan va texnika sohasidagi yutuqlarni o'rganish ko'nikmalariga ega bo'lish; - laboratoriya jixozlarini sozlash, sinash va foydalanishga topshirish qoidalarini va texnologiyasini bilish; - o'lchash vositalari va sinov qurilmalari jihozlarini, konstruksiyalar va asbob-uskunalarining texnik holatini tekshirish va qoldiq resursini baholash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Umuman olganda yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib shuni ta'kidlash joizki, 60711300 – Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlash uchun ularning standartlashtirish va metrologik ta'minot sohasidagi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarur ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. 60710800 — Metrologiya va standartlashtirish bakalavriat ta'lim yo'nalishining MALAKA TALABI. Toshkent 25.06.2024 y.

2. Вербицкий, А.А. Контекстно-компетентный подход к модернизации образования [Текст] / А.А. Вербицкий // Высшее образование в России. - 2010. - №5. - С. 32-37

3. Байденко, В.И. Выявление состава компетенций выпускников вуза как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: Методическое пособие [Текст] / В.И. Байденко. -М: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. -72 с.

DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING SKILLS IN THE TEACHING - LEARNING PROCESS

Oqboyeva Zulfiya Bobonazarovna,

Kashkadarya regional PSC

Annotation

Creativity is one of the most appreciated learning skills in the XXI century. The development of creativity has been considered essential in order to achieve an effective and a high- level learning. As different approaches to its study, creativity has been defined as a result, as a process, as a construct derived from the influence of the context and of the experience and as a personality feature of human nature. The aim of this contribution is to explain the study of creativity from the mentioned approaches to achieve a comprehension of such construct.

Keywords: creativity, divergent thinking, thinking skills, teaching- learning process, creative strategies.

Annotatsiya

Kreativlik XXI asrda eng qadrlanadigan o'rganish qobiliyatlaridan biridir. Samarali va yuqori darajadagi ta'limga erishish uchun ijodkorlikni rivojlantirish muhim deb hisoblangan. Uni o'rganishga turli xil yondashuvlar sifatida ijodkorlik natijasida, jarayon sifatida, kontekst va tajriba

ta'siridan kelib chiqadigan konstruksiya va inson tabiatining o'ziga xos xususiyati sifatida aniqlandi.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, turlicha fikrlash, fikrlash qobiliyatlari, o'qitish- o'rganish jarayoni, ijodiy strategiyalar.

Аннотация

Креативность - один из наиболее ценных навыков обучения в XXI веке. Развитие креативности считается необходимым для достижения эффективного и высокого уровня обучения. При различных подходах к ее изучению креативность определялась как результат, как процесс, как конструкция, возникающая под влиянием контекста и опыта, а также как личностная черта человеческой натуры. Цель этого вклада - объяснить изучение креативности с точки зрения упомянутых подходов, чтобы достичь понимания такой конструкции.

Ключевые слова: креативность, дивергентное мышление, навыки мышления, учебно-познавательный процесс, креативные стратегии.

Creativity is one of the most appreciated learning skills current the XXI century [1]. Creativity is conceived as a higher- order thinking skill based on complex and post-formal thought concerned with the creation of new and valuable ideas. [2, 3]. Higher- order thinking skills are those involved in proficient and strategic thought, and these skills comprise critical, creative and metacognitive thinking, also known as deep learning. [4].

Creativity is essential in human development and his personality. It begins to be developed from the first years of school, continues into higher education, and increases through the number of experiences that the individual has, and to the extent that the activity of teachers could promote it.

Other authors are relevant in addressing and highlighting creativity as a specific thinking process, such as Torrance, Maslow and De Bono, among others. Torrance [5] describes creativity as the hypotheses development and validation process, defines creativity as sensitivity to problems, deficiencies and gaps in information, the absence of certain elements, etc. which leads to formulate suppositions and hypotheses about solution, etc. which leads to formulate suppositions and hypotheses about their solution, evaluate, test and modify these assumptions to communicate the findings.

The main strategies for the development of creativity are:

- **Brainstorming.** Its objective is conduct a group or a project to get as many ideas, suggestion, valid alternatives and original ideas as possible. This strategy can be applied in a single phase, in which each participant prepares its own list of ideas and then be shared with other individuals, in a second phase of work in pairs and in a third phase of group work. Eventually it is needed to evaluate all the ideas and choose the best.

This strategy has four basic rules:

1. Critical judgment is excluded. Do not reject any idea how absurd or strange it may seem.
2. The free imagination is welcomed.
3. The amount is demanded.

- **Attribute listing.** This strategy consists of moving the attributes of an object or situation to another object or situation. Its aim is to explain the student to grasp the characteristics of the objects and transforming them to generate significant wealth of new ones. This technique should be applied as follows:

- Focusing on a target or topic of a potential job.
- Display various attributes or characteristics of the target topic, e.g., if it is an object: shape, color, size, etc.
- Select those attributes that best describe the object or subject.
- Thinking about possible changes in each.
- Modify the characteristics of an attribute without changing other attributes and see what happens.

- Story writing. This strategy encourage imagination by the development of stories and provides the description of different ways for it. Some of these ideas are: create stories from a word or from a randomly selected image, change the main character of a familiar story, transforming traditional stories introducing changes to its continuation or ending, imagine a fantastic character and create a story from this character (e.g., a man of glass, a man of iron), setting riddles and metaphors of their characteristics.

- Method of the Six Thinking Hats. This method tries to stimulate simultaneously six different ways of thinking related to the symbolic use of six different hats, including:

- The white hat is neutral and objective. It relates to the facts, data and objectives.
- The red hat suggests anger and emotions. It provides the emotional standpoint.
- The black hat is gloomy and serious, cautious and careful. Says the weaknesses and difficulties of the ideas.

- The yellow hat is cheerful and positive. It includes optimistic hope and positive thinking.

- The green hat symbolizes the abundant, fertile growth and new ideas.

- The blue hat is cool, symbolizes the color of the sky that is above all. It relates to the control, organization of thought processes and the use of other hats. One could assume that this hat symbolizes the use of metacognition the use of metacognition.

For this reason, we highlight the importance of the development of higher order thinking skills, more specifically those that have been shown to be most effective in teaching- learning processes, namely critical, creative and metacognitive thinking skills. Traditionally, more attention has been paid in education to the development of critical, analytical or formal thinking skills, and creative thinking processes have been neglected. So far, it has been highlighted the importance of creativity in society and in education, as well as the importance of creativity in everyday life, while it has been shown through this article that the development of creativity can provide an improvement in educational quality and student learning. Accordingly, we believe that creative skills should be developed in all possible contexts, taking into account the personal characteristics of each student, so that they are able to generate creative products in a variety of contexts. In order to develop creative skills and creative thinking, barriers it should be removed and it should be applied creative skills involved in the problem-solving process. The aim is to generate creative products through the use and application of creative strategies intentionally in the teaching-learning process.

The list of used literature:

1. Craft, A., Jeffrey, B. & Liebling, M. (2001). Creativity in education. London: Biddle.
2. Larraz, N. (2015). Desarrollo de las habilidades creativas y metacognitivas en la educación secundaria obligatoria [Creativity and metacognitive thinking skills development in secondary school]. Madrid: Dykinson
3. Larraz, N., Antónanzas, J.L., & Cuevas, J. (2020). Creativity skills in undergraduate primary education students. OPPICS 2019. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. DOI: 10.15405/epsbs.2020.05.11
4. Klimenko, O. & Botero, A. (2016). Fomento de la capacidad creativa desde las prácticas de enseñanza en una institución universitaria [Fostering creative skills from teaching practices in a university university institution]. Revista Psicoespacios, 10(17), 71-93
5. Torrance, E. P. (1966). Torrance Test of Creative Thinking (TTCT). Norms Technical Manual. Princeton, N.J: Personal Press.
6. Beghetto , R. A. (2010). Creativity in the classroom. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), The Cambridge handbook of creativity (pp. 447-463). New York: Cambridge University Press.

THE MAIN IMPACTS OF COLLABORATION BETWEEN ENTREPRENEURSHIP AND HIGHER EDUCATION

Ortikov Yorkinjon Yunusovich
Senior lecturer, Sambhram University

Annotation

This article explores the symbiotic relationship between entrepreneurship and higher education, focusing on how they influence each other and the benefits that arise from their collaboration. The discussion is based on a comprehensive review of scientific literature and research studies.

Keywords: entrepreneurship, higher education, enterprise, student, firm, University

Annotatsiya

Ushbu maqola tadbirkorlik va oliy ta'lim o'rtasidagi simbiyotik munosabatlarni o'rganib chiqadi, ularning bir-biriga qanday ta'sir qilishiga va ularning hamkorligidan kelib chiqadigan foydalarga e'tibor qaratadi. Muhokama ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlarni har tomonlama ko'rib chiqishga asoslangan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, oliy ta'lim, korxona, talaba, firma, universitet

Аннотация

В этой статье исследуются взаимосвязи между предпринимательством и высшим образованием, особое внимание уделяется тому, как они влияют друг на друга и какие выгоды дает их сотрудничество. Обсуждение основано на всестороннем обзоре научной литературы и научных исследований.

Ключевые слова: предпринимательство, высшее образование, предприятие, студент, фирма, университет

Introduction.

Entrepreneurship education, as an emerging scientific field, has undergone significant evolution at the conceptual and praxis levels. The dynamic nature of entrepreneurship demands that educational institutions stay abreast of the latest trends and developments. This leads to a continuous evolution of curriculum and teaching methodologies, ensuring that the education provided is relevant and up-to-date.

The Role of Higher Education in Entrepreneurship.

Higher education institutions play a crucial role in fostering entrepreneurship. They provide the necessary knowledge and skills that are fundamental to starting and managing a business. Courses in business management, finance, marketing, and other related fields equip students with the theoretical knowledge needed in the entrepreneurial world. Higher education provides individuals with essential knowledge, skills, and competencies that are valuable for entrepreneurship.

Whether it's technical expertise, business acumen, or critical thinking abilities, education lays the groundwork for entrepreneurial success.

Moreover, universities often have incubation centers and entrepreneurship cells that provide a platform for students to transform their innovative ideas into viable business ventures. These centers offer mentorship, networking opportunities, and sometimes even seed funding.

Many universities now offer specialized programs in entrepreneurship and innovation. These programs provide aspiring entrepreneurs with practical training, mentorship, and resources to develop their ideas into viable businesses. Entrepreneurship courses cover topics such as business planning, marketing, finance, and venture capital.

The Impact of Entrepreneurship on Higher Education

Entrepreneurs often collaborate with universities for research and development purposes. This not only leads to the creation of innovative products and services but also provides students with practical exposure, thereby enhancing their learning experience. Universities are hubs of research and development, generating new knowledge and technologies that can be commercialized through entrepreneurship. Entrepreneurially-minded faculty and students often collaborate on innovative projects that have the potential to create new businesses and industries.

The Benefits of Collaboration

The collaboration between entrepreneurship and higher education brings about numerous benefits. It fosters a culture of innovation and creativity, promotes economic development, and creates job opportunities. Furthermore, it equips students with the skills needed to succeed in the entrepreneurial world, thereby increasing their employability.

Balanced development of the economy is a complex process that requires taking into account and coordinating many factors. In this process, the higher education system plays a significant role, because it provides the economy with highly qualified professional personnel, the results of which influence the vector of the country's development, the pace of this development, and the quality of functioning of all subsystems of the economy. Disproportions in the production of personnel create tensions in various areas: underproduction of specialists needed by enterprises creates a shortage of personnel, leads to a decrease in the performance of enterprises and sectors of the economy, and overproduction leads to lack of demand for university graduates in the labor market, threatening unemployment, social tension, etc.

Acknowledgments.

This work was supported by Project 617309-EPP-1- 2020-1-SK-EPPKA2-CBHE-JP - TRIGGER – Triggering innovative approaches, entrepreneurial skills and attitudes in HEI learners through creating the favorable conditions for graduate's employability in Central Asia co-funded by the ERASMUS+.

Trigger is co-founded by Erasmus+ and its covered 15 Universities from Central Asian and European countries. Teachers attended seminar courses in Austria who are from those Universities and they exchanged their knowledge which is related to contribute developments of condition in finding out occupation for graduates. Especially participants are from Jizzakh Polytechnic Institute showed their program such as Marketing, Business math, Strategic management and etc.

Once you have graduated from college, you will join the sea of job hunters and become part of the crowded and competitive job market. One thing you need to brace yourself for is the heavy competition among other job seekers. Since you have just come from university with no formal work experience to make you top choice for employers, it could get really tough. While you're at the stage where you are still trying to develop your skills in the real world, there are ways to help you stand out and become more employable even if you're a fresh graduate.

Conclusion

In conclusion, the collaboration between entrepreneurship and higher education is a mutually beneficial relationship that drives innovation, economic growth, and societal development by fostering this collaboration, we can prepare the next generation of entrepreneurs who will shape the future of our economy.

References

1. Entrepreneurship Education Pedagogical Approaches in Higher Education
2. Developing entrepreneurial competencies in higher education: a ...
3. Entrepreneurship and Higher Education | en | OECD
4. Creating entrepreneurial networks: academic entrepreneurship, mobility ...
5. Mapping of scientific coverage on education for Entrepreneurship in ...
6. <https://doi.org/10.3390/educsci13090940>
7. <https://doi.org/10.1108/ET-09-2020-0257>

JADIDCHILIK G'OYALARI TARG'IBOTINING IJTIMOYIY-IQTISODIY SOHALARGA TA'SIRINING FALSAFIY TAHLILI.

Patiyev Xoldor Ikromovich

Termiz davlat pedagogika institute Falsafa, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola jadidchilik g'oyalari targ'ibotining ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga ta'sirini falsafiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Jadidchilik harakati, asosan, XIX asr oxiri XX asr boshlarida

o'zining ilg'or g'oyalari va zamonaviylashtirish siyosati orqali jamiyatni yangilashga intilgan. Maqolada jadidchilik g'oyalari tarqatilgan vaqtlarida ularning ta'siri, xususan, ta'lim, madaniyat va iqtisodiyot sohalaridagi o'zgarishlar falsafiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir, falsafa, innovatsion g'oyalar, ta'lim, madaniyat, yangilanish.

Аннотация

Данная статья посвящена философскому анализу влияния пропаганды модернистских идей на социальную и экономическую сферы. Модернистское движение, главным образом в конце 19 — начале 20 веков, стремилось обновить общество посредством своих прогрессивных идей и политики модернизации. В статье с философской точки зрения рассматривается влияние модернистских идей в период их распространения, особенности изменений в сферах образования, культуры и экономики.

Ключевые слова: Модернизм, социально-экономическое воздействие, философия, инновационные идеи, образование, культура, обновление.

Annotation

This article is devoted to the philosophical analysis of the influence of the propaganda of modernist ideas on social and economic spheres. The modernist movement, mainly in the late 19th and early 20th centuries, sought to renew society through its progressive ideas and modernization policies. The article examines the influence of modernist ideas during the time they were spread, especially the changes in the fields of education, culture and economy from a philosophical point of view.

Key words: Modernism, socio-economic impact, philosophy, innovative ideas, education, culture, renewal.

Jadidchilik g'oyalari o'z vaqtida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu harakatning asosiy maqsadi — yangilik va o'zgarishlarni kiritish orqali xalqni zamonaviylashtirish va ilg'or fikrlarni rivojlantirish edi. Maqolada jadidchilik g'oyalarining asosiy tamoyillari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy sohalariga ta'siri falsafiy tahlil qilinadi.

Shu o'rinda jadidlarning mamlakat aholisining ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlariga ham e'tiborsiz bo'lmaganligini ko'rib chiqishimiz mumkin bo'ladi. Jadidchilar xalqni farovon va davlatni taraqqiy etgan davlatlar safida ko'rishga umid qilganlar. Ular o'zlarining ko'plab asarlarida va maqolalarida aholining ijtimoiy ahvoli va uni bartaraf etish yo'llari haqida fikr bildirib o'tganlar. Darhaqiqat, shu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, biz o'rganayotgan jadidlarning ijtimoiy-iqtisodiy qarashlari bugungi islohotlarimiz bilan bevosita mos keladi, bu esa milliy ma'naviyatimiz, mafkuramiz va iqtisodiyotimizning tarkibiy tuzilmalarini takomillashtirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunonchi, amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy vazifasi milliy iqtisodiyotga xorijiy sarmoya va texnologiyalarni joriy etish, milliy bozorlarimizni rivojlantirish va mamlakatimizning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvini ta'minlash, makroiqtisodiyotimiz tarkibini millat va xalq fikri nuqtai nazaridan tubdan o'zgartirishdir.

Milliy ziyolilar, ilg'or taraqqiyparvar kuchlar, mustamlaka Turkiston, Rossiyaga yarim qaram bo'lgan Buxoro va Xiva xonliklaridagi inqirozli vaziyat, bu davlatlarning jahon taraqqiyotidan orqada qolishi, mahalliy xalqlarning erk uchun intilishlarining bostirilishi, nafaqat iqtisodiy, balki diniy sohada, ma'naviy sohada ham vujudga kelgan turg'unlikni chuqur anglab yetdi va bu ularning ongida jamiyatni isloh qilish g'oyalarini uyg'otdi-ki, busiz taraqqiyotni tasavvur etib bo'lmaydi. Bu haqida tatqiqodchi Sh.Qudratov Buxoro amirligida jadidlarning tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha yangicha qarashlarining vujudga kelishiga qaratilgan maqolasida XIX asr oxiri XX asr boshlarida tadbirkorlik va tijorat ishlarini rivojlantirish uchun yangicha qarashlar shakllanganligini "Jamiyatning barcha jabhalarida o'zgarishlar bo'lishini istagan taraqqiyparvar ulamolar va jadidlar iqtisodiy hayotdagi muammolarni tanqid qilib ularga yechim izlay boshladilar hamda sohani rivojlantirish bo'yicha o'zlarining g'oyaviy dasturlarini ishlab chiqdilar. Ularning iqtisodiy g'oyalari markazda iqtisod ilmini o'rganish zarurligi, dunyo davlatlarida bo'lgani kabi ilg'or texnika va texnologiyalarni amirlik hududiga jalb etish, savdo-tijorat ishlarini ilmiy qurish, tadbirkorlik, agrar iqtisodiyot samaradorligini oshirish kabi masalalar

muhim o‘rin tutgan. Millat oydinlari tomonidan ilgari surilgan islohotchilik g‘oyalarining asosiy maqsadi insonga munosib yashash va faoliyat olib borish sharoitlarini vujudga keltirishdan iborat edi”³³-deya fikr bildirib o‘tgan bo‘lsa, professorlar N.Hakimov va D.Amriddinova Turkiston jadidlari iqtisodiy qarashlariga bag‘ishlangan maqolasida ijtimoiy-iqtisodiy masalaga kengroq to‘xtalib o‘tadi. Ularning ta’kidlashicha, Turkiston o‘lkasining o‘sha davrda iqtisodiy taraqqiy etgan davlatlardan ortda qolishi va mustamlakachilikdan aziyat chekayotgan xalqning og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli kabi holatlar Turkiston jadidlarini ijtimoiy taraqqiyotning innovatsion yo‘lini kashf etishga undadi. O‘z davrining ziyolilari vujudga kelgan vaziyatda mamlakat qoloqligining tub sababini ma’rifatsizlikda deb bildilar. Aynan ma’rifatsizlik tufayli hukm surgan jaholatni bartaraf etishda maorif va ma’rifat yo‘li tanlashdi. Natijada jadidchilik xarakati yo‘lboshchilari asosiy e’tiborni maorifni isloh qilishga qaratdilar. Ushbu ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda yangi usulda o‘qitiladigan maktablar, kutubxonalar, qiroatxonalar barpo etib, ularni o‘quv darsliklari va qo‘llanmalar bilan ta’minlash bilan birga ma’rifatparvarlik g‘oyalarini yosh avlodga singdirish uchun faoliyat olib bordilar. Yuqoridagi mualliflar fikrlarini davom etirib, - “Ma’rifat g‘oyalari mazmuni, mamlakatni qoloqlikdan qutqarishning asosiy ildizi iqtisodiy rivojlanish, odamlar ongida iqtisodiy ong va mustaqil iqtisodiyotni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan fikrni shakllantirish jarayoni bilan uzviy bog‘liq edi”³⁴- deb yozadilar.

R.Sharipov va F.Muxiddinova o‘z tadqiqotlarida shunday yozadilar: ”Jadid adabiyotining, hatto, publitsistikasining o‘ziga xos tomonlaridan biri shundaki, jadidlar bunday iqtisodiy tanglikning ildizini, uning kim tufayli, qanday sabablar bilan paydo bo‘lganini kavlab o‘tirmaydilar. Ularning maqsadlari xalqni shu botqoqdan, jaholatdan, iqtisodiy nochor turmushdan olib chiqishdir”³⁵.

Biz yuqoridagi mualliflarning fikrlaridan kelib chiqqan holda ba’zi jadidchilarning ijtimoiy-iqtisodiy masalaga bag‘ishlangan maqolalari va asarlarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilishni maqsad qildik. Xususan, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Hoji Muin kabilar bu masalaga jiddiy e’tibor qaratganlar. Jadid ma’rifatparvarlari o‘zlarining islohotchilik loyihalarida iqtisodiy masalaga ham alohid e’tibor beradi. Chunki inson turmush tarzi uchun kerak bo‘lgan eng asosiy omillar ma’naviyat va moddiyat hisoblanadi. Bu haqida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning “Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi — bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi — ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat”³⁶, — degan fikrlari buni yanada ahamiyatini ochib beradi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z maqolalarida xalqning qiyin ahvolga tushib qolishi, iqtisod va tujjoriy ishlarda yetarlicha tushunchaning yo‘qligi, millatning ertangi kuni haqida qayg‘urib yozib qoldirgan. F.ning jadidlar milliy ziyolilar sifatida namoyon bo‘lishi maqolasida M.Behbudiyning Turkistonning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli haqidagi fikrlari tilga olingan. Maqola muallifi Behbudiyning savdo, bank va ishbilarmonlik sohalarida zarur islohotlarni amalga oshirish bo‘yicha takliflari haqida ma’lumot berib, ayni paytda Behbudiyni o‘zbek ziyolilarining yetuk va har tomonlama rivojlangan yetakchisi sifatida ko‘rsatadi.

³³ Qudratov. Sh.Y. Buxoro amirligida jadidlarning tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha yangicha qarashlarining vujudga kelishi. International Journal of Intellectual and Cultural Heritage Volume: 2 Issue: 03 | 2022 ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314.-B.101.

³⁴ Hakimov N.H. , Amriddinova D.T. Turkiston jadidlarining iqtisodiy qarashlari. Falsafa-Siyosat. 2022/№2.-B.40

³⁵ Р.Шарипов, Ф.Мухиддинова. Ўзбекистон халқлари сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: TDYU 2014. -B:106.

³⁶ Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida. № PQ-3160, 28 iyul 2017 yil. <https://lex.uz/docs/-4071203>.

Fitrat savdo va tijorat ishining o'ziga xos qoidalari mavjudligiga e'tibor qaratib, savdo va tijorat ishida millat, Vatan, yurt manfaatlari hisobga olinishi, ana shu manfaatlardan kelib chiqib, o'zaro ittifoq bo'lib faoliyat ko'rsatish lozimligini, savdo va tijorat ahli tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishni zamonaviy sanoat asosida qurilishiga yordam ko'rsatishlari, sohibkorlarga amaliy madad berish kerakligi: savdo va tijorat ahli "Savdo ilmini zo'r berib o'qishlari va bilishlari lozimligini yevropaliklarning savdo va tijorattan foyda olishlari zaminida madaniy savdo qilish ilmi bilishlaridan ekanligini"³⁷ haqida aytib o'tadi.

Ushbu muommoni yoritishda Mahmudxo'ja Behbudiy qarashlaridan boshlashni lozim topdik. Chunki O'rta Osiyo ma'rifatparvarlari orasida tan olingan yo'lboshchi va yalovbardir.

Mahmudxo'ja Behbudiy "Zo'raki boy", "Oh Bonkalar-bizni barbod etdi", "Ehtiyoji millat" va boshqa ilmiy maqolalarida o'sha davr ijtimoiy-iqtisodiy hayotini yoritib berishga xarakat qilgan. Ushbu maqolalarida asosan o'sha davrning ba'zi boy insonlariga ota-bobosidan meros qilib o'tgan boylikni qo'ldan boy berishini iqtisodiy savodxonlik darajasiga ega bo'lmaganligining natijasi sifatida yoritadi.

Shu o'rinda iqtisodiy savodxonlik nima degan savolga javob berib o'tamiz. Iqtisodiy savodxonlik shaxsning iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishga tayyorgarlik, xo'jalik faoliyatining nazariy asoslarini bilish, iqtisodiy aloqalar va munosabatlar mohiyatini tushunish, aniq iqtisodiy vaziyatlarni tahlil eta bilish qobiliyatini tashkil etadi

Behbudiy o'z maqolalarida ota-bobosidan qolgan yer yoki bog'ni garov evaziga qo'yib, to'rt-besh bankdan mulkning qiymatidan ko'p bo'lgan miqdorda pul olgan o'rta xol boylar hayotini ta'riflaydi. Olgan mablag'dan tijorat maqsadida foydalanishga harakat qiladi. Lekin tujjoriy bilimlarga ega bo'lmagan shaxs mahsulotni olishda va uni sotishda xatoliklarga yo'l qo'yadi. Bu esa uning iqtisodiy holatiga katta ta'sir qiladi. Bundan tashqari, o'sha mablag'dan ozroq foyda ko'rsa, dabdabali to'ylar va marosimlar qiladi. Bunday narsalarga pulni sarf qilib, isrofchilikka yo'l qo'ygan zo'raki boy bankka mablag'ni qaytarish imkoniyatiga ega bo'lmay qoladi. Natijada, ota-bobosidan qolgan merosni sotgan taqdirda ham qarzidan qutilolmay qoladi. Shundan keyin turkistonliklarga xos bo'lgan dehqonchilik yoki mardikorlik ishiga qaytadi.

Bu muammo haqida Abdurauf Fitrat tijoratning o'ziga xos madaniyatlari borligi va ularga amal qilish kerakligi to'g'risida "Tijorat masalasi bashariyatning hayot-mamot masalasidir. Dunyo xalqlaridan birortasining ishi tijoratsiz amalga oshmaydi. Ayniqsa bizning davrimizda tijorat juda e'tibor berishga arziydi"³⁸ deb ta'kidlaydi.

Mahmudxo'ja Behbudiy "Oh, bankalar bizni barbod etdi" maqolasida banklar emas aslida insonlarning o'quvsizligi ularni hanavayron qilayotganligini aytadi. Yuqoridagi maqolada Bas nima bizni barbod etdi, - deydi fikrini davom etirib, - Nozoalla, hisobsizlik. To'g'ri, aql va tarbiyasizlik bizni barbod etdi. Ayb bonkada yo'q, bizda. Chunki boshqa millatlar bonkalar sababi ila obod bo'lur. Davlati va mulki ortur. Ammo biz, zohiran bonkalar sababi ila barbod va faqir bo'larmiz. Avvalgi bor mulkimiz qo'ldan ketarki, muning asl sababi bonka emas, o'zimizni tarbiyasizligimiz va donishsizligimiz va behisobligimiz hamda naf' va zararimizni bilmaganimiz, tijorat ishi va ahli zamonadan bexabarligimizdan, xulosa, jaholat va nodonligimizdandur"³⁹.

Biz Mahmudxo'ja Behbudiy asrlarida Turkiston to'prog'ining unumdorligi haqidagi mulohazalarni ham uchratamiz. Yaxudiydan biri derki, "Turkiston eski dunyoning Amrikosidir. Paxta, ma'dan, g'alla, xulosa, har nimarsa bor. Turkiston oltindur. Agarda Rusiya xukumati mone' bo'lmasa, barcha mulkimni sotib, pulig'a Turkistondan yer olib, dehqonchilik etardim. Oltun

³⁷ Fitrat.A. Hind sayyohi bayonoti.//Tanlangan asarlar.1-jild.Ma'naviyat.T.: 2000. – B.151.

³⁸ Фитрат А. Хинд сайёҳи баёноти. Хинд сайёҳи баёноти Хинд сайёҳи баёноти.//Танланган асарлар.1-жилд.Маънавият.Т.: 2000. –В.140.

³⁹ Бехбудий. М. «Ойна» журналы, 1914 йил, 19-сон, 342—344-бетлар.

berib, yer olib, so'ngra olmos ko'tarar edim"⁴⁰. Yuqoridagi ta'riflardan ma'lum bo'ladiki, Turkiston eski dunyo Amerikasi, unumdorligi bo'yicha ilg'or, bu yerda paxta, ruda, g'alla va boshqa turdagi ekinlar yetishtirish mumkinligi, Turkiston o'lkasining yer va iqlimi oltinga teng qayd etilmoqda.

Agar Rossiya hukumati qarshilik qilmasa, yahudiyning butun mol-mulkini sotib, Turkistondan yer olib dehqonchilik qilishini o'ylashi yurtimiz tuprog'i haqiqatan ham tillaga arzigulikligini ko'rsatadi.

Biroq xalqimiz bunday unumdor yerlardan unumli foydalana olmasligi achinarli ahvoldir.

Abdulla Avloniy ham diyorimizda yashash uchun shart-sharoitlarni yuqori baholab, "Taajjubki, mamlakatimizning yerlari, o'simlik tuprog'i barakatlik bo'lib turub, yerli xalq och va yalang'och, boyqush kabi vayronalarda umr o'tkaradirlar"⁴¹-deb mulohaza bildirgan.

Yuqoridagi mulohazalardan shunday xulosa chiqarsak bo'ladiki, nafaqat o'sha davrda balki hozirki kunlarda ham mamlakatimiz yerlari unumdorligi jihatdan juda yuqori turadi. Faqat bundan dehqon va ziroatkorlarimiz to'g'ri foydalanishni bilishlari kerak bo'ladi.

Shu o'rinda Abdulla Avloniyning ijtimoiy-iqtisodiy qarashlariga ham to'xtalib o'tish lozim deb o'ylaymiz. Abdulla Avloniyning "Madaniyat to'lqinlari" deb nom olgan maqolasida o'z davrining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli haqida bo'lib, moddiy-ma'naviy tomondan xalqning nochor holatda ekanligi asoslar bilan keltirib o'tilgan. Bunday qiyin va og'ir ahvoldan chiqib ketishning yagona yo'li yevropa madaniyatining ilg'or qismini egallash deb hisoblaydi. Avloniyning takidlashicha, har bir millat maishat tarafidan taraqqiyga yuz qo'ymasa, ma'naviy tarafdin, ya'ni ma'rifat tarafidan ham taraqqiy qilolmas, bir kishining o'z maishatiga yetarlik mol-u ashyosi bo'lmasa va ularning sababiga harakat qilmasa, moddiy va ma'naviy ishlarni qilmoqqa ojiz bo'ladi. Bunday och-u yalang'och, o'z ovqotini topa olmaydigangan bir xalqqa ma'rifat, madaniyat, ulum va funundan dars bermoq munosib bir ish bo'lmasa kerak, chunki faqir xalqlarning kecha-kunduz fikri-zikri non topmoq va bola-chaqasining qornini to'yg'izmoq bo'ladi.

Demak, xalqning bunday qiyin ahvolga tushib qolganligini ijtimoiy-falsafiy jihatdan jadidchilar ijodi asosida tahlil etadigan bo'lsak, barcha azob-uqibatlarining sababi xalqimizning ortiqcha dabdabalarga berilib ketib o'zlarini qiyin holatga solib qo'yg'anligini ko'rishimiz mumkin. Xalqning to'y-marakalarda kim o'zarga oshiqqanligi ijtimoiy-iqtisodiy darajadan quyi pag'onaga tushganligi bilan tugagan. Avloniy o'sha paytdagi aholining to'rt foizini boyga, ikki foizini ulamoga, uch foizini eshonga, besh foizini dehqonga chiqarib, qolgan sakson olti foizini o'gir mehnatlarni qiladiga va zo'rga o'z kunini ko'radigan insonlar sifatida qaraydi. O'z bola-chaqasini og'ir mehnati, qo'l kuchi bilan boqadigan faqir to'yga kelganda vatanini, borini sotib bo'lsa ham osh berishga va to'yona berishga hozir bolgan, o'z istiqbolini, farzandlari saodatini o'ylamagan xalqqa qanday qilib taraqqiyotni, madaniyatni va ma'rifatni kutmoq lozim deb afsuslanadi. Bu muommolardan chiqish uchun iqtisodni to'g'ri qilish kearakligini, ya'ni xalqning iqtisodiy bilimi bo'lishi kerakligi aytib o'tiladi.

Abdulla Avloniy ham moddiy, ham ma'naviy nochorlikdan qutilish uchun quyidagicha mulohaza yuritadi. "Yoshlarimizdan madaniyatga loyiq ravishda o'qub, diniy va madaniy kishilar hozirlansa, tarbiya va ta'limga mohir olim va olima, adib va adibalarimiz yetushsa, maktab va madrasalarimiz muntazam va tartiblik bo'lsa, ziroat, sanoat va tijorat ishlariga mohir kishilar yetushub, zamong'a muvofiq ravishda ish yuritilsa, tartiblik «Dorul-yatim» - yetimxonalar, «Dorul-ojizin» - kambag'alxonalar, kutubxonalar va qiroatxonalar ochilsa, shirkat (tovarishstvo)lar barpo qilinsa, yuqorida dedigimiz kabi, xalqimiz orasida zamonag'a loyiq ulum va funundan boxabar ulamalarimiz ko'paysa, och va yalang'och kishilarimizning maishatlarini

⁴⁰ Бехбудий М. Танланган асарлар. Маънавият. Т.: 1999. –Б.69

⁴¹ Avloniy A. Jadid adabiyoti namoyondalari. Zabarjad media.T.:2024. -B.337-338.

tuzatmak uchun harakat qilinsa, o'qutilsa, axloq va odob o'rgatilsa, shul vaqtda eskincha orasidan chiqub, haqiqiy madaniyat bo'stonig'a yuzlang'on hamda madaniyat to'lqunlaridan qutulub, sohili salomatg'a chigg'on bo'lur eduk"⁴². Abdulla Avloniy yana "Kim nimani yaxshi ko'rar" maqolasida ham yuqoridagi masalaga to'xtalib, hech bir toifa odamlari mansabdordan oddiy xalqqacha o'z ishini munosib darajada qilmasligini shuning natijasida yurt va uning aholisi xor va nochor ahvolda ekanligini yozib qoldiradi.

Xulosa o'rnida shunu qatd etishimiz joizki, jadidchilik g'oyalari ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida o'zgarishlarni rag'batlantirib, xalqni yangi bilim va ko'nikmalarga tayyorlash orqali, taraqqiyotning mustahkam asosini yaratishni maqsad qilgan edi. Bu g'oyalar nafaqat iqtisodiy taraqqiyot, balki ijtimoiy adolat va madaniy rivojlanishga ham xizmat qilishi kerak edi. Shunday qilib, jadidchilik ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Jadid adabiyoti namayondalari. Zabarjad media.T.:2024. -B.337-338.
2. Fitrat A. Hind sayyohi bayonoti.//Tanlangan asarlar.1-jild.Ma'naviyat.T.: 2000. – B.151.
3. Hakimov N.H. , Amridinova D.T. Turkiston jadidlarining iqtisodiy qarashlari. Falsafa-Siyosat. 2022/№2.-B.40
4. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida. № PQ-3160, 28 iyul 2017 yil. <https://president.uz/oz/lists/view/841>
5. Qudratov. Sh.Y. Buxoro amirligida jadidlarning tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha yangicha qarashlarining vujudga kelishi. International Journal of Intellectual and Cultural Heritage Volume: 2 Issue: 03 | 2022 ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314.-B.101.
6. Бехбудий М. Танланган асарлар. Маънавият. Т.: 1999. –Б.69
7. Бехбудий. М. «Ойна» журналы, 1914 йил, 19-сон, 342—344-бетлар.
8. Р.Шарипов, Ф.Муҳиддинова. Ўзбекистон халқлари сиёсий-хукукий таълимотлар тарихи. Т.: TDYU 2014.-B.106.
9. Фитрат А. Ҳинд сайёҳи баёноти. //Танланган асарлар.1-жилд. Маънавият.Т.: 2000. –B.140.
10. Ikromovich, P. X. (2023). Jadid ma'rifatparvarchiligi shakllanishidagi tarixiy shart-sharoit va obektiv zaruriyat. Finland International Scientific Journal of Education. *Social Science & Humanities*, 11(3), 167-179.
11. Патиев, Х. (2023). ЖАДИДЧИЛИК ҚАРАШЛАРИ НЕГИЗИДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЙЎНАЛИШЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ЖАМИЯТДА РИВОЖЛАНИШИ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*, 3(11).

YASHIL IQTISODIYOT – BARQARORLIK SARI YO'L

Qaxxorova Mashhura Baxromovna

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

Iqtisod fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolaga yashil iqtisodiyotning zarurligi, iqtisodiyotimizdagi o'rni haqida eng asosiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, ekologik xavflar, global va mamlakat, resurs, siyosiy.

Аннотация

В этой статье представлена самая основная информация о необходимости зеленой экономики, ее роли в нашей экономике.

⁴² Avloniy A. Jadid adabiyoti namayondalari. Zabarjad media.T.:2024. -B.342.

Ключевые слова: зеленая экономика, экологические риски, глобальные и страновые, ресурсные, политические.

Annotation

This article presents the most basic information about the need for a green economy, its role in our economy.

Keywords: green economy, environmental risks, global and country, resource, political.

Yashil iqtisodiyot – bu ekologik xavflarni va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyot. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog‘liq, lekin ko‘proq siyosiy jihatdan qo‘llaniladigan yo‘nalishga ega. UNEP Yashil Iqtisodiyot hisobotida ta’kidlanishicha, „yashil bo‘lishi uchun iqtisodiyot nafaqat samarali, balki adolatli bo‘lishi kerak. Adolatlilik global va mamlakat darajasidagi tenglik o‘lchovlarini tan olishni, xususan, past uglerodli, resurslarni tejaydigan va ijtimoiy jihatdan qamrab oluvchi iqtisodiyotga adolatli o‘tishni ta’minlashni nazarda tutadi.

Yashil iqtisodiyot bir necha ustunliklarga ega. Birinchi navbatda, u iqlim o‘zgarishini kamaytirish, ekosistemalarni saqlab qolish va biologik xilma-xillikni himoya qilish orqali atrof-muhitga foyda keltiradi. Yer ostidan qazib olinuvchi yoqilg‘iga bo‘lgan qaramlikni kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qabul qilish orqali, biz karbonat gazlari chiqindilarini kamaytirishimiz va ekologik xavfni minimallashtirishimiz mumkin. Masalan, 2020-yilda dunyo bo‘ylab qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish 29% ga oshdi, bu esa o‘z navbatida kelajak avlodlar uchun sog‘lomroq muhitni yaratadi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyotga o‘tish muhim afzalliklarni taqdim etadi. Uning innovatsiyani rag‘batlantirishi va barqaror texnologiyalar hamda amaliyotlarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi yangi ish o‘rinlarini yaratilishida muhim ahamkiyat kasb etadi. Qayta tiklanuvchi energiya, ekologik toza qurilish va chiqindilarni boshqarish kabi yashil sohalar ish o‘rinlarini yaratish, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va uzoq muddatli farovonlikka hissa qo‘shadi. 2020-yilda qayta tiklanuvchi energiya sektorida 11,5 million yangi ish o‘rni yaratilishi buning yaqqol misolidir.

Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotga o‘tish resurslardan samarali foydalanish va bizneslar uchun xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Samarali texnologiyalarni joriy etish orqali barqaror ta’minot zanjiri amaliyotlarini qabul qilish va resurslardan foydalanishni optimallashtirish operatsion xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Ishlab chiqarishni kamaytirish, energiya iste’molini optimallashtirish va aylanuvchi iqtisodiyot tamoyillarini qabul qilish orqali kompaniyalar sezilarli xarajat tejashga erishishlari mumkin. Misol uchun, energiya samaradorligini oshirish orqali kompaniyalar o‘rtacha 20% ga yaqin xarajatlarni kamaytirishi mumkin.

O‘zbekiston hukumati yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonini faol ravishda qo‘llab-quvvatlamogda. 2019-yilda qabul qilingan "Yashil Iqtisodiyot" konsepsiyasi mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu konsepsiyada energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va tabiiy resurslardan samarali foydalanish nazarda tutilgan.

O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya sohasida jadal rivojlanish kuzatilmoqda. 2021-yilga kelib, O‘zbekistonda 1,5 GW quvvatga ega quyosh elektr stansiyalari ishga tushdi va kelgusida bu ko‘rsatkichni 5 GW ga yetkazish rejalashtirilmoqda. Buning natijasida, yurtimizda 2030-yilgacha qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan olingan energiya ulushini 25% ga oshirishni maqsad qilinmoqda. Ushbu maqsadga erishish uchun davlat tomonidan \$1 milliarddan ortiq investitsiyalar jalb qilingan. Xususan, viloyatimiz Jizzaxda amalga oshirilishi kutilayotgan ikkita asosiy loyiha e’tiborga sazovar.

Birinchi loyiha — G‘allaorol tumanida quriladigan, metallurgiyaga ixtisoslashgan sanoat zonasi. U yerda 500 million dollarlik yettita loyiha amalga oshiriladi. Jumladan, armatura, po‘lat sharlar, quvurlar, avtomobil kuzovi va maxsus texnikalar ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yiladi. Hududda bojxona ombori ham bo‘ladi. Jami 5 mingta ish o‘rni yaratiladi.

Ikkinchi loyiha — Xitoyning China Poly Group va China Electric kompaniyalari bilan hamkorlikda Forish tumanida quriladigan quyosh elektr stansiyasi. Qiymati 350 million dollar bo'lgan, 500 MVt quvvatga ega stansiya yiliga 1,1 milliard kVt/soat yashil energiya ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa 450 ming xonadonning energiya ta'minotini yaxshilaydi. Stansiyaning dastlabki 200 megavatt quvvati shu yil yakunida tarmoqqa ulanishi rejalashtirilgan.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning foydalari katta bo'lsa-da, bog'liq xavflarni tan olish va boshqarish muhimdir. Yashil iqtisodiyotga o'tayotgan kompaniyalar uchun ba'zi xavflar mavjud, masalan, barqaror texnologiyalarni qabul qilish uchun yuqori dastlabki xarajatlar, xodimlarni qayta o'qitish yoki mavjud infratuzilmani yangilash. Bu dastlabki to'siqlarni engish uchun ehtiyotkorlik bilan rejalashtirish, strategik qarorlar qabul qilish va moliyaviy investitsiyalar talab etiladi. Shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tish uzoq muddatli yechim bo'lgani uchun, barqaror siyosatlar va investitsiyalar ko'pincha foydali daromadlarni keltirish uchun vaqt talab etishini tan olish muhimdir. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya infratuzilmasini rivojlantirish. Shamol elektr stansiyalarini, quyosh energiya stansiyalarini va gidroelektr stansiyalarini qurish katta dastlabki investitsiyalar va rejalashtirishni talab qiladi. Biroq, vaqt o'tishi bilan, bu loyihalar ishga tushganda va toza energiya ishlab chiqarishni boshlaganda, ular moliyaviy jihatdan samarali bo'lib, katta investitsiya qaytarishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyotga o'tish, nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun ham muhimdir. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni davom etmoqda va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Kelajakda, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish va davlatlararo hamkorlikni kuchaytirishga hissa qo'shadi. Bu yo'nalishdagi muvaffaqiyatlar, ayniqsa, yangi ish o'rinlari va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga hissa qo'shishi mumkin. Shuning uchun, barcha davlatlar va kompaniyalar yashil iqtisodiyotga o'tishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishi va amalga oshirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-sonli "2019–2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "Yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" qarori

2.M.Bekmirzayev. O'zbekistonning "Yashil iqtisodiy strategiyasi" va uni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari. "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnali. 2023 yil, 10-son. 147–149 betlar.

3.Green Growth, Smart Growth- A new Approach to Economics, Environment&Innovation, 29. August 2016.

4.Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.

5.Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.

6.Darvishaliyevna, N. D. (2023). Innovatsion rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish. Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali, 3(1), 62-66.

7.Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). Развитие управления экономической компетентностью промышленных предприятий в регионах. Журнал универсальных научных исследований, 2(4), 418-425.

8.Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.

RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI

Rasulov Lazizbek

Sambhram universiteti "Biznes boshqaruv" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot tushunchasining mazmun-mohiyati hamda uning nazariy asoslari va uning mamlakatlar iqtisodiyotida tutgan o'rni haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti, raqamli texnologiyalar.

Аннотация

В этой статье представлена информация о содержании концепции цифровой экономики, а также о ее теоретических основах и роли, которую она играет в экономике стран.

Ключевые слова: Цифровая экономика, Организация экономического сотрудничества и развития, цифровые технологии.

Annotation

This article provides information on the content and essence of the concept of digital economy and its theoretical foundations and its role in the economy of countries.

Keywords: digital economy, Organization for Economic Cooperation and development, digital technology.

Dunyoda jadallik bilan rivojlanib borayotgan raqamli texnologiyalar mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy etishini, davlatning iqtisodiy siyosati va boshqaruv tizimini modernizatsiyalashni taqozo etmoqda. Chunonchi raqamli texnologiyalarning tez sur'atlarda joriy etilishi oqibatida mamlakatlar o'rtasidagi rivojlanish tafovutlarining yanada kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Bunda har bir mamlakatning rivojlanish darajasi, jamiyatning axborotlashganlik darajasi katta ta'sir ko'rsatadi.

Raqamli texnologiyalarning rolini global miqyosda ham, mahalliy darajada ham ko'rish mumkin. Bir tomondan, raqamli iqtisodiyot yangi tarmoqlar to'plami sifatida global iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan qismini ifodalaydi. So'nggi yillarda zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi Internet xizmatlari, uyali aloqa, onlayn o'yinlar sanoati, elektron savdo va boshqalar uchun katta bozorlarni yaratishga olib keldi. Raqamli iqtisodiyot an'anaviy iqtisodiyotga asoslangan iqtisodiyotdir. Raqamli iqtisodiyot an'anaviy iqtisodiyotdan farqli o'laroq, jamiyatni tezkor axborotlashtirishga qaratilgandan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda internet orqali yangi raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga asoslangan sohalarni va ish jarayonlarini ham qamrab oladi.

Raqamli iqtisodiyotning o'sishiga mobil hamda raqamli texnologiyalar bilan bevosita bog'liq bo'lgan bir qancha bozorlarning o'sishi kata ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli iqtisodiyot kelgusi 15-20 yil davomida an'anaviy iqtisodiyotga bog'liqligi saqlanib qoladi. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirishning hozirgi bosqichi va bozorlarning hozirgi holatida raqamli iqtisodiyotga maqsad sifatida emas, balki iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish vositasi sifatida qarash o'rinlidir. Zamonaviy raqamli iqtisodiyot o'zgaruvchan tendensiyalarga mos ravishda boshqaruv mexanizmlarini o'zgartirish zarurligini ko'rsatmoqda, shuningdek, yangi biznes modellarini taklif qilmoqda. Ba'zi sohalarni raqamli texnologiyalar asosida tashkil qilish ayniqsa tez sodir bo'lmoqda.

"Raqamli iqtisodiyot" ning ijobiy taraflari to'g'risida fikr yuritsak, uning natijasida

- mehnat unumdorligini oshadi;
- kompaniyalar raqobatdoshligini oshadi;
- ishlab chiqarish harajatlari kamayadi;
- yangi sohada yangi ish joylari yaratiladi;
- qashshoqlik va ijtimoiy tengsizlikka barham beriladi.

Raqamli iqtisodiyotning hayotimizga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi jihatlari juda

ko'pdir. Bu turdagi iqtisodiyot iste'molchiga ko'plab imkoniyatlar berib, o'z navbatida bozorning ham imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Bir qator olimlar, muaxassislar tomonidan ijobiy tomonlari to'g'rsida juda ko'p fikrlar bildirilgan.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi xalqaro biznesning ichki va tashqi muhitiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida katta o'zgarishlar ro'y bermoqda, bu esa kompaniyalar faoliyatining turli yo'nalishlarida aks ettirilishi mumkin emas. Internet orqali butun dunyo bo'ylab o'z mahsulotlarini sotishlari mumkin. Kichik investitsiyaga ega bo'lgan kompaniyalar tezda paydo bo'lib, tez o'sib rivojlanishi mumkin.

Axborot texnologiyalari yordamida xarajatlarni kamaytirish hamda ayni paytdagi iqtisodiyotning ko'plab tarmoqlarida mehnat unumdorligi va samaradorligini oshirish uchun bunday imkoniyatlar mavjuddir. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotni hisobga olgan holda bozorda kompaniyalarning pozitsiyasi tobora murakkablashib bormoqda. Strategik bir qancha qarorlar qabul qilish jarayonida xavf va noaniqlik darajasi ortib boradi. Bu holat texnologik darajadagi dinamik o'zgarishlar, raqobatning o'sishi va iqtisodiyotga davlat ta'siri tufayli barqaror bozor holatiga bog'liq bo'lmaydi.

Raqamli iqtisodiyotga xos bo'lgan texnologik o'zgarishlar ishlab chiqaruvchilar hamda xaridorlar uchun yangi bozor qoidalarini yaratishi mumkin. Bunday jarayonda kompaniyalar yangi raqobat strategiyalarini qidirishi va raqobat samaradorligini oshirishlari kerak bo'ladi. Omon qolish hamda ayni paytda yangi sharoitda rivojlanish uchun kompaniyalar raqamli axborot texnologiyalar sohasida o'z ulushlarini kengaytirishlari kerak.

Raqamlashtirish bo'yicha 246 mamlakatda olib borilgan keng ko'lamli tadqiqotlarga ko'ra, raqamli iqtisodning rivojlanish ko'rsatkichlari turli mamlakatlarda turlicha tendensiyaga ega. Dunyo mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotning ko'rsatkichlari va shuningdek rivojlanish yo'llarining turlicha bo'lishiga qaramasdan, unga faol innovatsiyalar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, raqamli texnologiyalar hamda infratuzilmaga investisiya harajatlarini sezilarli darajada oshirish kabi umumiy bo'lgan xususiyatlarni kiritish mumkindir.

Qisqa vaqtdagi tarixiy taraqqiyot davriga qaramay, raqamli iqtisodiyot birinchi navbatda savdo va internet xizmatlarida - elektron tijorat, internet -banking, elektron to'lovlar, internet-reklama, internet-o'yinlar va boshqalarda raqamli texnologiyalardan foydalanishga qaratilgandir. Ta'kidlab o'tish joizki, bugungi kunda dunyoda raqamli platformalar "Amazon", "Alibaba", "Facebook", "Ebay", "Uber", "Didi Chuxing" yoki "Airbnb" kabi yirik korporatsiyalar uchun asosiy biznes modeliga aylandi. Bu korporatsiyalar vositachilar va infratuzilma platformalari sifatida muhim bo'lgan afzalliklarga ham egadir. Ular raqamli platformalardan foydalanuvchilar o'rtasidagi barcha jarayonlar bo'yicha ma'lumotlarni ro'yxatdan o'tkazish va qabul qilish imkoniga egadir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot - raqamli texnologiyalarga asoslangan, elektron biznes bo'lib, elektron tijorat bilan bog'langan hamda raqamli ko'rinishga ega bo'lgan tovar va xizmatlar ishlab chiqarayotgan va taqdim etayotgan iqtisodiy faoliyat turi hisobalandi. Bunda iqtisodiy xizmat va tovarlar uchun hisob-kitoblarni bevosita elektron pul orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Калужский М.А. Маркетинговые сети в электронной коммерции: институциональный подход: монография / изд.3-е, перераб. и доп. – ОмГТУ. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 338 с.
2. А.А.Энговатова, Т.В.Поспелова Цифровая экономика: рекламный лозунг или реальность? Трансформация бизнес-моделей в условиях цифровой экономики, серия Сборник материалов научно-практической конференции «Неделя инноваций» 12-18 декабря 2017г.
- 3.Ефимушкин В.А., Ледовских Т.В., Щербакова Е.Н. Инфокоммуникаци-онное технологическое пространство цифровой экономики // Телекоммуникации и транспорт. 2017. Том 11. №5. С.15-20
4. G'ulomov S.S. va boshqalar. "Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalar". O'quv qo'llanma. T.: Iqtisod-Moliya, 2019 y. 29 bet.

5.Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.

6.Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.

7.Darvishaliyevna, N. D. (2023). Innovatsion rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish. Boshqaruv va etika qoidolari onlayn ilmiy jurnali, 3(1), 62-66.

8.Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). Развитие управления экономической компетентностью промышленных предприятий в регионах. Журнал универсальных научных исследований, 2(4), 418-425.

9.Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.

RESPUBLIKADA RAQAMLI IQTISODIYOTNI YANADA RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI VA USULLARI

Rasulov Shavkat Sharof o‘g‘li

JizPI., Iqtisodiyot va menejment kafedrası katta o‘qituvchisi

Aliyeva Xilola Mutaliyevna

JizPI., Kimyo muhandisligi fakulteti talabasi

Annotatsiya

Maqolada, iqtisodiyot va uni raqamlashtirish, raqamlashtirish siyosatini olib borish yo‘llari, tadbirkorlikni barqaror rivojlantirish haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, raqamlashtirish siyosati, tadbirkorlik, raqamli platformalar.

Аннотация

В статье изложены идеи по экономике и ее оцифровке, пути проведения политики цифровизации, устойчивого развития предпринимательства.

Ключевые слова: экономика, цифровая экономика, политика цифровизации, предпринимательство, цифровые платформы.

Annotation

The article describes ideas about the economy and ways to carry out its digitization, digitization policies, the sustainable development of entrepreneurship.

Keywords: economy, digital economy, digitization policy, entrepreneurship, digital platforms.

Hozirgi davrda raqamli iqtisodiyot va u bilan bog‘liq bo‘lgan bir qancha samarador texnologiyalar hayotimizga shiddat bilan kirib kelmoqda. Huddi shuning uchun ham davlat va jamiyat taraqqiyotini yanada jadallashtirish maqsadida respublikamiz rahbariyati bir qancha muhim qarorlarni qabul qildi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi prezidenti 2018-yil 28-dekabrda 2019-yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham mamlakatimizda raqamli iqtisodning rivojlanishi bo‘yicha quyidagilarni aytib o‘tdi: “Iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilanishini ko‘zda tutadigan “Raqamli iqtisodiyot milliy kontseptsitasi”ni ishlab chiqishimiz kerak. Shu asosda “Raqamli O‘zbekiston-2030” dasturini hayotga tatbiq etishimiz zarur.

Raqamli iqtisodiyot – bu jarayonlarni tahlil qilish natijalaridan foydalanish va katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash asosida turli xildagi, texnologiyalar, asbob-uskunalar, tovar va xizmatlarni saqlash, sotish va yetkazib berish samaradorligini jiddiy ravishda oshirishga imkon beradigan, raqamli texnologiyalarga asoslangan elektron biznes va elektron tijorat bilan chambarchas bog‘liq iqtisodiy faoliyat, hamda shu faoliyat natijasida ishlab chiqariladigan va sotiladigan raqamli tovarlar, xizmatlar yig‘indisidir. Ba’zida u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot degan terminlar bilan ham ifodalanadi. Birinchi marta 1995-yilda amerikalik dasturchi Nikolas Negroponte “Raqamli iqtisodiyot” terminini amaliyotga kiritgan bo‘lsa, hozirda bu istilohni butun dunyodagi siyosatchilar, iqtisodchilar, jurnalistlar, tadbirkorlar - deyarli barcha kasb egalari qo‘llamoqda. Raqamlashtirish jahon iqtisodiyotining o‘sishiga olib

keladi, masalan, nufuzli McKinsey Global Institute konsalting kompaniyasining hisob-kitoblariga ko'ra, eng yangi raqamli texnologiyalardan foydalanish 2025-yilga borib yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sishiga olib keladi. Butun dunyo bo'ylab. 3-6 trillion dollarni tashkil etadi. Kompaniyaning hisob - kitoblariga ko'ra, 12 turdagi yuqori texnologiya (mobil Internet, ilg'or robototexnika, bulutli texnologiya, qayta tiklanadigan energiya, Internet of Things (IoT) ma'lumotlari) bu o'sishga hissa qo'shadi. simsiz uzatish, harakatchanlik va sun'iy intellekt va boshqalar). Ayni paytda butun dunyo bo'ylab yirik kompaniyalar raqamlashtirish haqiqatidan xabardor va bulutli texnologiyalar va tarmoq infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo'yicha ko'rsatmalarga ega. Raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish iste'molchilar, davlat, umuman, jamiyat uchun katta imkoniyatlar ochib beradi. Raqamli iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash bo'yicha dunyoning yetakchi davlatlari qatorida Singapur, Xitoy, Janubiy Koreya, Yangi Zelandiya va Daniya bor. Bu mamlakatlar raqamlashtirish va yuqori texnologiyalarni shakllantirish sohasida salmoqli tashabbuslar bilan chiqdi. Misol uchun, Singapur 2014-yilda o'zining "Aqlli millat" konsepsiyasini asoslab berdi va korxonalarni yuqoridagi konsepsiyani amalga oshirishga taklif qildi. "Aqlli xalq" konsepsiyasi - aholining kundalik hayotiga raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan davlatning ishbilarmonlik ruhi. Ushbu konsepsiyani amalga oshirishda nafaqat yirik kompaniyalar, balki kichik va o'rta biznes ham ishtirok etdi. "Aqlli" datchiklar bilan shahar bloklari. Jihozlangan - ular elektr energiyasi, suv va boshqa ko'rsatkichlarning real vaqt iste'molini nazorat qiladi. Olingan ma'lumotlar hukumatga suv iste'molini yaxshilash va shaharga toza suv olib keladigan. Malayziyaga qaramlikni kamaytirishga yordam beradi. Sensorlar, shuningdek, fuqarolarga resurslardan foydalanishni kuzatish imkonini beradi va dastur ishtirokchilari birinchi navbatda uy-joy, sog'liq (bemor uydan chiqmasdan yordam oladi, shifokor bilan masofadan aloqa qiladi) va transport tarmog'i (uchuvchisiz transport vositalari va avtobuslar) bilan shug'ullanadi. Virtual Singapur deb nomlangan yagona ekotizimni tashkil qiladi (rezidentlar real vaqt rejimida trafikni kuzatishi, xavfsizlik kameralari ma'lumotlarini ko'rishi va h.k) Raqamli iqtisodiyot hozirgi mavjud sohalarning yarmidan ko'prog'ida beqiyos o'zgarishlar keltirib chiqarishi ta'kidlanmoqda. Jumladan, Jahon banki ekspertlari fikricha, tezkor internetdan foydalanuvchilar sonining 10 foizga ko'payishi milliy iqtisodiyotlar yalpi hajmini har yili o'rtacha 0,4-1,4 foizga oshirish imkonini beradi. Shuningdek raqamli iqtisodiyot – bu noldan boshlab yaratilishi lozim bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish, ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirish deganidir. Bu tizimning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

- ✚ yuqori darajada avtomatlashtirilganlik;
- ✚ elektron hujjat almashinuvi;
- ✚ buxgalterlik va boshqaruv tizimlarining elektron integratsiyalashuvi;
- ✚ ma'lumotlar elektron bazalari;
- ✚ CRM (mijozlar bilan o'zaro munosabat tizimi) mavjudligi; korporativ tarmoqlar.

Qulayliklari esa:

1. To'lovlar uchun xarajatlar kamayadi (masalan, bankka borish uchun yo'lkira ga boshqa resurslar tejaladi).
2. Tovarlar va xizmatlar haqida ko'proq va tezroq ma'lumot olinadi.
3. Raqamli dunyodagi tovar va xizmatlarning jahon bozoriga chiqish imkoniyatlari katta.
4. Fidbek (iste'molchi fikri)ni tez olish hisobiga tovar va xizmatlar jadal takomillashtiriladi.
5. Tezroq, sifatliroq, qulayroq. Chunonchi, mamlakatimizda "Elektron hukumat" tizimini joriy etish raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy maqsadi ma'muriy tartib va taomillardan o'tishni soddalashtirish, aholi turmush sifatini oshirish, investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yaxshilashga qaratilgan. Belgilab olingan asosiy vazifalar ijrosini amalga oshirish, shuningdek, mamlakatimizda raqamli jamiyat rivojlanishi, aholi va tadbirkorlar uchun qulay imkoniyatlar yaratish, byurokratik to'siqlar va korrupsiyaviy omillardan holi samarali va ochiq davlat boshqaruvi tizimini rivojlantirish borasida ko'zlangan

maqsadga erishish uchun bugungi kunda iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda tutadigan “raqamli iqtisodiyot” milliy konsepsiyasini ishlab chiqilayotgan bo‘lib, aynan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yalpi ichki mahsulot hajmini qo‘shimcha 30 foizga o‘stirish imkoni yaratilishi kutilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotni kamida 30 foizga o‘stirish, korrupsiyani keskin kamaytirish imkonini beradi. Nufuzli halqaro tashkilotlar o‘tkazgan tahlillar ham buni tasdiqlamoqda. Shuning uchun Hukumatga ikki oy muddatda raqamli iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha “yo‘l haritasi”ni ishlab chiqish topshiriladi. Bu borada axborot havfsizligini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratish zarur”. Shuning uchun ham uni qanday rivojlantirish masalalari jamiyat va halq oldida ko‘ndalang bo‘lib turibdi. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasining ba‘zi bir yo‘nalishlari mualliflar nuqtai-nazaridan muhokama qilinadi.

Raqamli inqilob bizning hayotimiz va jamiyatlarimizni misli ko‘rilmagan darajada o‘zgartirib, 25 yil ichida ulkan imkoniyatlar bilan bir qatorda ayrim muammolarni keltirib chiqardi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya kabi yetakchi mamlakatlar uchun ustuvor yo‘nalishlardan biridir. So‘nggi yillarda biznes va ijtimoiy soha faoliyatida rivojlanishning yangi to‘lqini raqamli texnologiyalarning yangi avlodi, ya‘ni sun‘iy ong, robototexnika, simsiz aloqa texnologiyalari yordamida ro‘y bermoqda. Yangi texnologiyalar Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishga katta hissa qo‘shishi mumkin, ammo biz kutilgan ijobiy natijalarni ololmasligimiz mumkin. Agar biz raqamli texnologiyalarning to‘liq ijtimoiy va iqtisodiy potensialiga erishmoqchi bo‘lsak, kutilmagan oqibatlarga yo‘l qo‘ymagan holda davlatlar o‘rtasidagi hamkorliknizudlik bilan rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Gaybullayevna, R. S. ., & Musurmangulov. (2024). THE IMPORTANCE OF TIME MANAGEMENT IN ENSURING EFFICIENCY IN CONSTRUCTION. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 3(1), 28–31.
2. Gaybullayevna, R. S. (2023). THE STATE OF THE DIGITAL ECONOMY TODAY: PROBLEMS AND SOLUTIONS. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(12), 38-42.
3. Sharifa, R., & Ilyos, T. (2023). PRINCIPLES OF SCIENTIFIC MANAGEMENT IN MANAGEMENT. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1097-1100.
4. Sharifa, R., & Sayyora, M. (2023). HISTORY OF EMERGENCE OF MANAGEMENT AND ITS PLACE TODAY. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1093-1096.
5. Sharifa, R. (2023). DIRECTIONS FOR INCREASING INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN REGIONS. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1088-1092.
6. Sharifa, R., & Nozima, T. (2023). QUALITY MANAGEMENT IN COMPETITIVE CONDITIONS IS THE MAIN FACTOR OF ENTERPRISE SUCCESS. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(20), 200-203.
7. Sharifa, R., & Mahliyo, K. (2023). ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF ENTERPRISES AND THEIR APPEARANCES. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 77-83.
8. Gaybullayevna, R. S. (2023). WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IS A FACTOR OF INCREASE IN OUR COUNTRY'S ECONOMIC WELFARE AND SOCIAL DEVELOPMENT. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 73-76.
9. Gaybullayevna, R. S. (2023). MODERN FUNDAMENTALS OF FINANCIAL MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITY. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 51-54.
10. Gaybullaevna, R. S. (2023). Methods for Assessing the Economic Efficiency of Investments in Construction. *European Journal of Higher Education and Academic Advancement*, 1(1), 95-98.

11. Gaybullaevna, R. S. (2023). Construction Industry in Uzbekistan Is an Important Priority Network of the National Economy. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 2(3), 69-71.
12. Qamarov Asadbek Zafar o'g'li, & Rasulova Sharifa G'aybullayevna. (2023). BIZNESINGIZ UCHUN SAMARALI MARKETING STRATEGIYALARINI QANDAY YARATISH MUMKIN. *Scientific Impulse*, 2(14), 305-312.
13. Gaybullaevna, R. S. (2023). Economic Efficiency of Investing in Construction. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 5(3), 94-97.
14. Расулова, Ш. Ф. (2021). ЎЗБЕКИСТОНДА БАНДЛИК МУАММОСИ. ИШСИЗЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ. *Global Science and Innovations: Central Asia (см. в книгах)*, 3(7), 22-25.
15. Расулова, Ш. Г. (2020). ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ. *Экономика и социум*, (2 (69)), 316-319.
16. Rasulova, S. G., & Obidova, F. Y. (2019). ISSUES OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT. *Theoretical & Applied Science*, (9), 426-429.
17. Расулова, Ш. Г. (2019). ВАЖНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕР ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (3-8), 95-100.
18. Rasulova, S., & Jabborova, Z. (2019). PRINCIPAL DIRECTIONSON THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP. *International Finance and Accounting*, 2019(3), 18.
19. Расулова, Ш. Ф. (2019). ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА И ПОВЫШЕНИЕ ЕЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (3-8), 90-95.

**MAMLAKATIMIZ IQTISODIY FAROVONLIGI HAMDA IJTIMOIY
TARAQQIYOTINING YUKSALISHIDA TADBIRKOR HAMDA KICHIK
BIZNESNING O'RNI VA ROLI**

Rasulov Sherzod Sharof o'g'li

JizPI., "Iqtisodiyot va menejment" kafedrasi assistenti

Turg'unova Feruza Shodiyor qizi

JizPI., Kimyo muhandisligi fakulteti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik biznes va tadbirkorlikning mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishdagi roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar

Tadbirkorlik, kichik biznes, iqtisodiy taraqqiyot, ish o'rinlari, daromad

Аннотация

В данной статье Раскрыта роль малого бизнеса и предпринимательства в обеспечении экономического развития страны, создании новых рабочих мест, повышении доходов и благосостояния населения.

Ключевые слова: предпринимательство, малый бизнес, экономический прогресс, рабочие места, доход

Abstract

This article reveals the role of small business and entrepreneurship in ensuring the economic development of the country, creating new jobs, increasing incomes and well-being of the population.

Keywords: entrepreneurship, small business, economic progress, jobs, income

Bugungi kunda xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash va ular uchun munosib bo'lgan turmush sharoitini yaratish ijtimoiy sohaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham Prezidentimiz SHavkat Mirziyoyev tomonidan ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, ularning ijtimoiy faolligiga katta ahamiyat qaratilmoqda.

Tadbirkorlik o'zi nima? Tadbirkorlik inglizcha so'zdan olingan bo'lib bandlik degan ma'noni anglatadi. Bu faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxs esa tadbirkor deb yuritiladi.

Tadbirkorlik bugungi rivojlangan O'zbekiston fuqarolari ko'p ishlatadigan jumlagi aylanib bo'ldi.

Respublikamizda hozirgi kunda tadbirkorlik bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan insonlar uchun qanchadan qancha imkoniyatlar eshigi ochib qo'yilgan. Tadbirkor bo'lish istagida bo'lgan insonlar bu imkoniyatlardan samarali foydalanishmoqda.

Hozirgi paytda mamlakatimizda xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga qaratilgan alohida e'tibor sabab, tadbirkor ayollar soni yildan yilga o'sib bormoqda. Tadbirkorlik bo'yicha o'z bilim va ko'nikmalarini shakllantirish va oshirish maqsadida tadbirkorlik bo'yicha qisqa o'quv kurslari shakllantirilmoqda. Qolaversa, "Ayollar daftari" ro'yxatiga kiritilgan xotin qizlarni bandligini ta'minlash va tadbirkorlikka jalb qilish borasida turli xil amaliy yordamlar ko'rsatilmoqda. Shuni aytib o'tish kerakki, mahalla tomonidan ayollar uydan chiqmagan holda tadbirkorlik bilan shug'ullanishi uchun imkoniyatlar yaratilgan. Misol uchun uyning hovlisida issiqxona qurib va u orqali daromad olish mumkin. Mahalla moliyaviy jihatdan imkoniyati cheklangan oilalar uchun tadbirkorlik uchun zarur bo'ladigan uskunalar bilan ta'minlashishi mumkin. Agarda mahalla biror oila yoki ayol uchun inkovator, jo'ja ochadigan mashina berilsa, u orqali ayol o'z tadbirkorligini boshlashi va daromad olishi mumkin albatta. Bundan tashqari "Yoshlar va xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlikka o'qitish dasturlarini samarali amalga oshirish hamda ularning tadbirkorlik faoliyati uchun mikrokreditlar ajratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Hukumat qarori bilan Tadbirkorlik tashabbusiga ega jismoniy shaxslar, shu jumladan, yoshlar va xotin-qizlarga mikrokreditlar ajratish tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlangan. Nizomga ko'ra, tadbirkorlik tashabbusiga ega jismoniy shaxslar, shu jumladan, yoshlar va xotin-qizlar, shuningdek, mikrofirmalar va kichik korxona ta'asis etgan shaxslar (qarz oluvchilar) kredit olish uchun "Mikrokreditbank" aksiyadorlik-tijorat banki yoki aksiyadorlik-tijorat Xalq bankiga elektron ariza bilan murojaat qiladi.

Bundan tashqari Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasi hisobidan 3 yilgacha va 6 oygacha imtiyozli davr bilan yillik 14 foiz stavkada 33 million so'mgacha kreditlar beriladi. Buning uchun quyidagi dasturlardan birini samarali tamomlagan bo'lishi lozim:

- Tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi va Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi ma'qullangan dasturlar asosidagi o'quv kurslari;

- «Ishga marhamat» monomarkazlari, kasb-hunarga o'qitish markazlari, mahallalardagi kasb-hunarga o'qitish maskanlari va Xotin-qizlar tadbirkorlik markazlari yoki nodavlat ta'lim muassasalarining kasbga o'rgatish o'quv kurslarining maxsus o'qitish dasturlari.

Tadbirkor ayollar yildan yilga ko'paymoqda. Ularning soni bir yilda qariyb 45ming nafarga ko'payib, ular tomonidan bo'sh ish o'rinlari taqdim etilmoqda. So'ngi yillarda aholining ko'pchilik qismi ham tadbirkorlik (biznes) haqida o'ylashadi.

Hozirgi davrda bo'layotgan o'zgarishlar va rivojlanish jarayonlari kengaymoqda va albatta kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda ayollarning o'rnini ham oshmoqda. O'tgan bir necha yillar ilgari ayollarga turli cheklovlar bo'lgan bo'lsada hozirga kelib cheksiz imkoniyatlar mavjud. Xususan, ayollar va erkaklar tengligi va ayollarni kamsitishga yo'l qo'ymaslik haqidagi masalalar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan. Misol uchun, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasida va Mehnat kodeksining 6-moddasida mehnatga oid masalalarda xotin-qizlarni kamsitish taqiqlanishi keltirilgan. Ayollar milliy iqtisodiyotni rivojlanish va yangilanish borasidagi chora-tadbirlarda faol ishtirok etar ekanlar, ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda ayollar mehnatining tobora ommalashayotganligi haqiqatdir.

Ular ham o'z tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanib, ko'pgina bo'sh o'rinlar yaratishmoqda va o'zlarini ham band qilmoqda va davlatga foyda keltirmoqda.

Xulosa o'rnida aytib o'tish mumkinki, ayollarni chetga chiqarish kerak emas, balki aollar uchun ko'pgina imkoniyatlar yaratib berilishi va erkinlik berilishi lozim va albatta ayollar yaratilgan imkoniyatlardan iloji boricha samarali va maqsadli foydalanishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gaybullayevna, R. S. , & Musurmangulov. (2024). THE IMPORTANCE OF TIME MANAGEMENT IN ENSURING EFFICIENCY IN CONSTRUCTION. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 3(1), 28–31.
2. Gaybullayevna, R. S. (2023). THE STATE OF THE DIGITAL ECONOMY TODAY: PROBLEMS AND SOLUTIONS. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(12), 38-42.
3. Sharifa, R., & Ilyos, T. (2023). PRINCIPLES OF SCIENTIFIC MANAGEMENT IN MANAGEMENT. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1097-1100.
4. Sharifa, R., & Sayyora, M. (2023). HISTORY OF EMERGENCE OF MANAGEMENT AND ITS PLACE TODAY. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1093-1096.
5. Sharifa, R. (2023). DIRECTIONS FOR INCREASING INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN REGIONS. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1088-1092.
6. Sharifa, R., & Nozima, T. (2023). QUALITY MANAGEMENT IN COMPETITIVE CONDITIONS IS THE MAIN FACTOR OF ENTERPRISE SUCCESS. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(20), 200-203.
7. Sharifa, R., & Mahliyo, K. (2023). ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF ENTERPRISES AND THEIR APPEARANCES. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 77-83.
8. Gaybullayevna, R. S. (2023). WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IS A FACTOR OF INCREASE IN OUR COUNTRY'S ECONOMIC WELFARE AND SOCIAL DEVELOPMENT. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 73-76.
9. Gaybullayevna, R. S. (2023). MODERN FUNDAMENTALS OF FINANCIAL MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITY. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 51-54.
10. Gaybullaevna, R. S. (2023). Methods for Assessing the Economic Efficiency of Investments in Construction. *European Journal of Higher Education and Academic Advancement*, 1(1), 95-98.
11. Gaybullaevna, R. S. (2023). Construction Industry in Uzbekistan Is an Important Priority Network of the National Economy. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 2(3), 69-71.
12. Qamarov Asadbek Zafar o'g'li, & Rasulova Sharifa G'aybullayevna. (2023). BIZNESINGIZ UCHUN SAMARALI MARKETING STRATEGIYALARINI QANDAY YARATISH MUMKIN. *Scientific Impulse*, 2(14), 305–312.

MAMLAKATIMIZ TARAQQIY ETISHIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI YANADA RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Rasulova Sharifa G'aybullayevna

JizPI., Iqtisodiyot va menejment kafedrası dotsenti

Avalboyeva Maftuna Normurod qizi

JizPI., Kimyo muhandisligi fakulteti talabasi

Annotatsiya

Maqolada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning imkoniyatlari, afzalliklari hamda kamchiliklariga ta'rif berilgan bo'lib ushbu sohaning dunyoni rivojlangan mamlakatlari miqyosida tarixiy rivojlanish bosqichlari o'rganilgan.

Kalit soʻzlar: raqamli iqtisodiyot, axborot-kommunikatsion texnologiyalari, internet tezligi, yalpi ichki mahsulot, raqobatbardoshlik.

Аннотация:

В статье дается определение возможностей, преимуществ и недостатков развития цифровой экономики, изучаются этапы исторического развития данной сферы в масштабах развитых стран мира.

Ключевые слова: Цифровая экономика, информационные и коммуникационные технологии, скорость интернета, ВВП, конкурентоспособность.

Annotation

The article describes the possibilities, advantages and disadvantages of the development of the digital economy, and explores the stages of the historical development of this area on the scale of the world's developed countries.

Keywords: digital economy, information and communication technologies, internet speed, gross domestic product, competitiveness.

Hozirgi davrda raqamli iqtisodiyot va u bilan bogʻliq boʻlgan bir qancha samarador texnologiyalar hayotimizga shiddat bilan kirib kelmoqda. Huddi shuning uchun ham davlat va jamiyat taraqqiyotini yanada jadallashtirish maqsadida respublikamiz rahbariyati bir qancha muhim qarorlarni qabul qildi. Masalan, Oʻzbekiston Respublikasi prezidenti 2018-yil 28-dekabrda 2019-yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham mamlakatimizda raqamli iqtisodning rivojlanishi boʻyicha quyidagilarni aytib oʻtdi: “Iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilanishini koʻzda tutadigan “Raqamli iqtisodiyot milliy kontseptsitasi”ni ishlab chiqishimiz kerak. Shu asosda “Raqamli Oʻzbekiston-2030” dasturini hayotga tadbqiq etishimiz zarur.

Raqamli iqtisodiyot – bu jarayonlarni tahlil qilish natijalaridan foydalanish va katta hajmdagi maʼlumotlarni qayta ishlash asosida turli xildagi, texnologiyalar, asbob-uskunalar, tovar va xizmatlarni saqlash, sotish va yetkazib berish samaradorligini jiddiy ravishda oshirishga imkon beradigan, raqamli texnologiyalarga asoslangan elektron biznes va elektron tijorat bilan chambarchas bogʻliq iqtisodiy faoliyat, hamda shu faoliyat natijasida ishlab chiqariladigan va sotiladigan raqamli tovarlar, xizmatlar yigʻindisidir. Baʼzida u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot degan terminlar bilan ham ifodalanadi. Birinchi marta 1995-yilda amerikalik dasturchi Nikolas Negroponte “Raqamli iqtisodiyot” terminini amaliyotga kiritgan boʻlsa, hozirda bu istilohni butun dunyodagi siyosatchilar, iqtisodchilar, jurnalistlar, tadbirkorlar - deyarli barcha kasb egalari qoʻllamoqda. Raqamlashtirish jahon iqtisodiyotining oʻsishiga olib keladi, masalan, nufuzli McKinsey Global Institute konsalting kompaniyasining hisob-kitoblariga koʻra, eng yangi raqamli texnologiyalardan foydalanish 2025-yilga borib yalpi ichki mahsulot (YaIM) oʻsishiga olib keladi. Butun dunyo boʻylab. 3-6 trillion dollarni tashkil etadi Kompaniyaning hisob - kitoblariga koʻra, 12 turdagi yuqori texnologiya (mobil Internet, ilgʻor robototexnika, bulutli texnologiya, qayta tiklanadigan energiya, Internet of Things (IoT) maʼlumotlari) bu oʻsishga hissa qoʻshadi. simsiz uzatish, harakatchanlik va sunʼiy intellekt va boshqalar). Ayni paytda butun dunyo boʻylab yirik kompaniyalar raqamlashtirish haqiqatidan xabardor va bulutli texnologiyalar va tarmoq infratuzilmasini modernizatsiya qilish boʻyicha koʻrsatmalarga ega. Raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish isteʼmolchilar, davlat, umuman, jamiyat uchun katta imkoniyatlar ochib beradi. Raqamli iqtisodiyotni qoʻllab-quvvatlash boʻyicha dunyoning yetakchi davlatlari qatorida Singapur, Xitoy, Janubiy Koreya, Yangi Zelandiya va Daniya bor. Bu mamlakatlar raqamlashtirish va yuqori texnologiyalarni shakllantirish sohasida salmoqli tashabbuslar bilan chiqdi. Misol uchun, Singapur 2014-yilda oʻzining “Aqlli millat” konsepsiyasini asoslab berdi va korxonalarini yuqoridagi konsepsiyani amalga oshirishga taklif qildi. “Aqlli xalq” konsepsiyasi - aholining kundalik hayotiga raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan davlatning ishbilarmonlik ruhi. Ushbu konsepsiyani amalga oshirishda nafaqat yirik kompaniyalar, balki kichik va oʻrta biznes ham ishtirok etdi. “Aqlli” datchiklar bilan shahar bloklari. Jihozlangan - ular elektr energiyasi, suv va boshqa koʻrsatkichlarning real vaqt isteʼmolini nazorat qiladi. Olingan

ma'lumotlar hukumatga suv iste'molini yaxshilash va shaharga toza suv olib keladigan. Malayziyaga qaramlikni kamaytirishga yordam beradi. Sensorlar, shuningdek, fuqarolarga resurslardan foydalanishni kuzatish imkonini beradi va dastur ishtirokchilari birinchi navbatda uy-joy, sog'liq (bemor uydan chiqmasdan yordam oladi, shifokor bilan masofadan aloqa qiladi) va transport tarmog'i (uchuvchisiz transport vositalari va avtobuslar) bilan shug'ullanadi. Virtual Singapur deb nomlangan yagona ekotizimni tashkil qiladi (rezidentlar real vaqt rejimida trafikni kuzatishi, xavfsizlik kameralari ma'lumotlarini ko'rishi va h.k) Raqamli iqtisodiyot hozirgi mavjud sohalarining yarmidan ko'prog'ida beqiyos o'zgarishlar keltirib chiqarishi ta'kidlanmoqda. Jumladan, Jahon banki ekspertlari fikricha, tezkor internetdan foydalanuvchilar sonining 10 foizga ko'payishi milliy iqtisodiyotlar yalpi hajmini har yili o'rtacha 0,4-1,4 foizga oshirish imkonini beradi. Shuningdek raqamli iqtisodiyot – bu noldan boshlab yaratilishi lozim bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish, ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirish deganidir. Bu tizimning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

- yuqori darajada avtomatlashtirilganlik;
- elektron hujjat almashinuvi;
- buxgalterlik va boshqaruv tizimlarining elektron integratsiyalashuvi;
- ma'lumotlar elektron bazalari;
- CRM (mijozlar bilan o'zaro munosabat tizimi) mavjudligi; korporativ tarmoqlar.

Qulayliklari esa:

1. To'lovlar uchun xarajatlar kamayadi (masalan, bankka borish uchun yo'lkira ga boshqa resurslar tejaladi).
2. Tovarlar va xizmatlar haqida ko'proq va tezroq ma'lumot olinadi.
3. Raqamli dunyodagi tovar va xizmatlarning jahon bozoriga chiqish imkoniyatlari katta.
4. Fidbek (iste'molchi fikri)ni tez olish hisobiga tovar va xizmatlar jadal takomillashtiriladi.

5. Tezroq, sifatliroq, qulayroq. Chunonchi, mamlakatimizda "Elektron hukumat" tizimini joriy etish raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy maqsadi ma'muriy tartib va taomillardan o'tishni soddalashtirish, aholi turmush sifatini oshirish, investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yaxshilashga qaratilgan. Belgilab olingan asosiy vazifalar ijrosini amalga oshirish, shuningdek, mamlakatimizda raqamli jamiyat rivojlanishi, aholi va tadbirkorlar uchun qulay imkoniyatlar yaratish, byurokratik to'siqlar va korrupsiyaviy omillardan holi samarali va ochiq davlat boshqaruvi tizimini rivojlantirish borasida ko'zlangan maqsadga erishish uchun bugungi kunda iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda tutadigan "raqamli iqtisodiyot" milliy konsepsiyasini ishlab chiqilayotgan bo'lib, aynan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yalpi ichki mahsulot hajmini qo'shimcha 30 foizga o'stirish imkoni yaratilishi kutilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotni kamida 30 foizga o'stirish, korrupsiyani keskin kamaytirish imkonini beradi. Nufuzli halqaro tashkilotlar o'tkazgan tahlillar ham buni tasdiqlamoqda. Shuning uchun Hukumatga ikki oy muddatda raqamli iqtisodiyotga o'tish bo'yicha "yo'l haritasi"ni ishlab chiqish topshiriladi. Bu borada axborot havfsizligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish zarur". Shuning uchun ham uni qanday rivojlantirish masalalari jamiyat va halq oldida ko'ndalang bo'lib turibdi. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasining ba'zi bir yo'nalishlari mualliflar nuqtai-nazaridan muhokama qilinadi.

Raqamli inqilob bizning hayotimiz va jamiyatlarimizni misli ko'rilmagan darajada o'zgartirib, 25 yil ichida ulkan imkoniyatlar bilan bir qatorda ayrim muammolarni keltirib chiqardi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya kabi yetakchi mamlakatlar uchun ustuvor yo'nalishlardan biridir. So'nggi yillarda biznes va ijtimoiy soha faoliyatida rivojlanishning yangi to'lqini raqamli texnologiyalarning yangi avlodi, ya'ni sun'iy ong, robototexnika, simsiz aloqa texnologiyalari yordamida ro'y bermoqda. Yangi texnologiyalar Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishga katta hissa qo'shishi mumkin,

ammo biz kutilgan ijobiy natijalarni ololmasligimiz mumkin. Agar biz raqamli texnologiyalarning to'liq ijtimoiy va iqtisodiy potensialiga erishmoqchi bo'lsak, kutilmagan oqibatlarga yo'l qo'ymagan holda davlatlar o'rtasidagi hamkorliknizudlik bilan rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

20. Gaybullayevna, R. S. , & Musurmangulov. (2024). THE IMPORTANCE OF TIME MANAGEMENT IN ENSURING EFFICIENCY IN CONSTRUCTION. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 3(1), 28–31.

21. Gaybullayevna, R. S. (2023). THE STATE OF THE DIGITAL ECONOMY TODAY: PROBLEMS AND SOLUTIONS. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(12), 38-42.

22. Sharifa, R., & Ilyos, T. (2023). PRINCIPLES OF SCIENTIFIC MANAGEMENT IN MANAGEMENT. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1097-1100.

23. Sharifa, R., & Sayyora, M. (2023). HISTORY OF EMERGENCE OF MANAGEMENT AND ITS PLACE TODAY. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1093-1096.

24. Sharifa, R. (2023). DIRECTIONS FOR INCREASING INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN REGIONS. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1088-1092.

25. Sharifa, R., & Nozima, T. (2023). QUALITY MANAGEMENT IN COMPETITIVE CONDITIONS IS THE MAIN FACTOR OF ENTERPRISE SUCCESS. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(20), 200-203.

26. Sharifa, R., & Mahliyo, K. (2023). ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF ENTERPRISES AND THEIR APPEARANCES. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 77-83.

27. Gaybullayevna, R. S. (2023). WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IS A FACTOR OF INCREASE IN OUR COUNTRY'S ECONOMIC WELFARE AND SOCIAL DEVELOPMENT. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 73-76.

28. Gaybullayevna, R. S. (2023). MODERN FUNDAMENTALS OF FINANCIAL MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITY. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 51-54.

МАМЛАКАТИМИЗДА АҲОЛИНИНГ БАНДЛИК МУАММОСИ. ИШСИЗЛАРНИ ҲАМДА КАМБАҒАЛЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ.

Расулова Шарифа Ғайбуллаевна

ЖизПИ., Иқтисодиёт ва менежмент кафедраси доценти

Сунатов Хусан Намоз ўғли

ЖизПИ., Курилиш мухандислиги факультети талабаси

Аннотация

Мақолада бандлик сиёсати, ишсизлик тушунчаси, аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар ёритилган.

Калит сўзлар: аҳоли, бандлик, меҳнат бозори, ишсизлик, микроиқтисодиёт, ялпи миллий маҳсулот, меҳнат ресурслари, кадрлар.

Аннотация

В статье освещается политика занятости, понятие безработицы, проводимые реформы по обеспечению занятости населения.

Ключевые слова: население, занятость, рынок труда, безработица, микроэкономика, валовой национальный продукт, трудовые ресурсы, персонал.

Annotation

The article covers employment policy, the concept of unemployment, reforms in ensuring employment of the population.

Keywords: population, employment, labor market, unemployment, microeconomics, gross national product, labor resources, personnel.

Жамият аъзоларининг эҳтиёжлари юксалиб борар экан, ана шу эҳтиёжларни қондиришнинг ягона йўли иқтисодий ўсишдир. Иқтисодий ўсиш туфайлигина ижтимоий тараққиётга эришилади. Иқтисодий ўсиш мамлакатнинг куч-қудрати ўсаётганини кўрсатади. Микроиқтисодий ўсиш фирма, корхона ва айрим сектор (тармоқ) миқёсидаги ривожланишни ифода этади ва уларда ўсиш яратилган товарлар ва хизматларнинг бозор нархида ҳисобланган ҳажмига қараб аниқланади. Микроиқтисодий миқёсда тадбиркорлар ўз олдларига иқтисодий ўсиш орқали максимал даражада фойда олишни қўядилар. Макроиқтисодий ўсиш миллий иқтисодиёт, яъни муайян мамлакат миқёсидаги иқтисодий тараққиётни ифода этади ва ялпи миллий маҳсулотнинг (ЯММ) қўпайишини билдиради. Макромиқёсда иқтисодий ўсишга эришишнинг оптимал мақсади барча аҳолини ҳаёт кечиришини яхшилаш, турмуш даражасини кўтаришдир. Экстенсив иқтисодий ўсишга ишлаб чиқаришнинг аввалги техникавий асоси сақланиб қолган ҳолда ишлаб чиқариш омиллари миқдорининг қўпайиши туфайли эришилади. Экстенсив ривожланишда, агар у соф ҳолда амалга оширилса, ишлаб чиқариш самарадорлиги ўзгармай қолади, чунки ҳар бир ишловчига тўғри келадиган маҳсулот миқдори, яъни меҳнат унумдорлиги аввалгича қолади. Экстенсив ўсишнинг афзаллиги шундаки, у иқтисодий ўсишни таъминлашнинг энг осон йўли. Бунда табиий ресурсларни тезда ўзлаштириш ҳамда нисбатан тез фурсатда ишсизликни қисқартириш мумкин. Иқтисодий ўсишнинг интенсив тури янада прогрессивроқ ишлаб чиқариш воситаларини ва янги техникани қўллаш, ишчи кучи малакасини ошириш, шунингдек мавжуд ишлаб чиқариш потенциалидан яхшироқ фойдаланиш йўли билан эришилади. Реал ҳаётда экстенсив ва интенсив омиллар соф ҳолда, алоҳида-алоҳида мавжуд бўлмайди, балки бир-бири билан қўшилган тарзда бўлади.

Мамлакатимиз томонидан сиёсий, иқтисодий, маънавий ислохотлар амалга ошириш учун, аҳоли бандлигини йўлга қўйишнинг назарий ва амалий механизмларини ишлаб чиқилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикасида минтақалар бўйича меҳнат бозорини шакллантиришда самарали сиёсатни амалга ошириш, аҳолини ўсиши омилларини, иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш ва таркибий қайта ташкил этишнинг истиқбол йўналишларини эътиборга олган ҳолда бандликнинг янги шакллари кенг тадбиқ этиш орқали аҳоли бандлигининг ўсишини таъминлаш каби вазифаларни бажарилишига алоҳида эътибор қаратилган.

Аҳоли бандлигини ўсишида корхоналарнинг самарали фаолияти жамият иқтисодий ривожининг муҳим омили ҳисобланади. Иқтисодиётни модернизация қилиш ва диверсификациялаш шароитида корхоналардаги кадрлар сиёсатини инсон омилига қаратилган стратегиясида меҳнатга қодир ҳар бир инсон ўз қобилиятларини ўстириш ва ўз меҳнат тарзини таъминлаши учун шароитлар яратиши назарда тутилади.

Ишсизлик - аҳолининг иқтисодий фаол қисмининг иш тополмагани сабали мамлакатнинг иқтисодиётида туғуладиган муаммодир. Аҳолининг ишга қобилиятли сонидан 6,5-7,5 % ишсизлик табиий ҳисобланади.

Ишсизлик - бир қисм иқтисодий фаол аҳолининг ўзига лойиқ иш топа олмасдан қолиши ва меҳнат захирасига айланиши. Ўзбекистонда ишсизлик тушунчаси расман 1992 й. "Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида"ги қонунининг қабул қилиниши билан меъёрий кучга эга бўлди (1998 й. 1 майда ушбу қонуннинг янги таҳрири қабул қилинди).

Ҳозирги замон ривожланган бозор иқтисодиётининг энг катта муаммоларидан бири – табиатда энг ноёб бўлган инсон ресурсидан самарали фойдалана олмаслиқдир. Оддийроқ қилиб айтганда, ишлаш қобилиятига эга кишиларнинг иш билан таъминланмаслиги ишсизлик деб юритилади.

Ишсизлик бир неча сабабларнинг оқибати сифатида вужудга келади. Уларнинг баъзиларини келтириб ўтамиз:

1. Маълум бир даврда аҳоли сонининг кескин ортиб кетиши. Туғилиш вафот этишга нисбатан анча юқори бўлган мамлакатларда бўшаётган иш ўринларига нисбатан меҳнат бозорига янги кириб келаётган ёшларнинг кўплиги ушбу муаммога сабаб бўлади.

2. Иқтисодий тизимнинг ўзгариши ёки инқироз. Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида давлат мулкнинг хусусийлаштирилиши натижасида бир нечта йирик корхоналар ёпилганини барчамиз яхши биламиз. Натижада ушбу корхоналарда иш билан банд бўлган кўп сонли инсонлар иш жойларидан ажралишган. Иқтисодий инқироз даврида ҳам деярли шундай, унда ҳам ишлаб чиқариш объектларининг ёпилиши натижасида ишсизлик кузатилади.

3. Илғор технологиялар. Илм – фаннинг ривож ва бу соҳа ютуқларининг ишлаб чиқаришга татбиқ этилиши натижасида ҳам ишсизлик вужудга келиши мумкин., Минг дона ғиштни 10 – қаватга олиб чиқиш учун ўнта ишчи ҳам ишлатиш мумкин, битта ишчи ва битта кран ҳам ишлатиш мумкин.

Ишсизликнинг натижасида инсонларнинг даромад олиш манбалари йўқолади ва бу аҳоли турмуш даражасининг пастлашига олиб келади. Бундан ташқари даромадга эга бўлмаган аҳоли бозордаги маҳсулот ва хизматларга талабгор бўла олмайди. Талабнинг йўқолиши эса ўша соҳаларнинг касод бўлишига олиб келади. Масалан, тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхонанинг беркилиши натижасида ишсиз қолган одамлар аввалгидек, озиқ – овқат, кийим – кечак маҳсулотлари ва турли хил жиҳозлар сотиб ололмайди. Натижада ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи ва сотувчи одамларнинг даромадлари ҳам пасаяди, бу жараён занжир шаклида давом этади.

Бундан ташқари ишсизлик ижтимоий салбий оқибатларни ҳам келтириб чиқаради. Етарли таъминотга эга бўлмаган кишилар ўғрилиқ, талончилик орқали пул топишга ўтадилар. Баъзилар эса, сиёсий ва иқтисодий тузумдан нолишни бошлашади ва бу оммавий норозиликларни келтириб чиқариши мумкин. Аҳолининг маълум бир қисми эса мўмай даромад мақсадида турли хил радикал экстремистик оқимларнинг таъсирига тушиб қолиши мумкин.

Ишсизлик коррупцияга йўл очиб беради. Яхши даромадли ишга жойлашиш мақсадида одамлар пора беришга ҳам рози бўлишади ва бундан баъзилар ўз манфаати йўлида фойдаланади. Ишсизлик натижасида ўртача иш ҳақининг пастлаши ҳам кузатилиши мумкин. Бир иш жойига бир нечта талабгорнинг мавжудлиги натижасида, иш берувчи ўз шартларини қўйиш имкониятига эга бўлади ва кўп ҳолларда улар ким энг оз иш ҳақига рози бўлса, ўша номзодни ишга қабул қилишади.

Бир қанча салбий тарафларидан ташқари ишсизликнинг ижобий томони ҳам мавжуд. Иш жойига эришиш ёки уни сақлаб қолиш учун кадрлар доимий рақобат муҳитида ҳаракат қилади. Бу эса уларнинг ўз малакаларини доимий тарзда ошириб, ўз устида ишлашларига сабаб бўлади. Малака ошириш-бу билим ва кўникмаларни янгилашдир.

Камбағаллик тушунчасига ягона таъриф мавжуд эмас. Баъзилар камбағаллик деганда инсоннинг бирламчи эҳтиёжларини (оziқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой, таълим ва соғлиқни-сақлаш) қондиришга имкониятнинг мавжуд эмаслигини тушунса, бошқалар – танлов эркинлигининг етарлича эмаслиги ёки кунига 1,90 доллардан кам миқдорга кун кечиришни, учинчи томон эса –инсоннинг жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги иштирокига путур етказувчи ижтимоий, таълим ва соғлиқни-сақлаш соҳасидаги тўсиқларнинг доимий доирасини тушунишади. Умумий қараганда, камбағалликни баҳолаш бир нечта аниқ белгиланган кўникма ва усулларни талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Gaybullayevna, R. S., & Musurmangulov. (2024). THE IMPORTANCE OF TIME MANAGEMENT IN ENSURING EFFICIENCY IN CONSTRUCTION. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 3(1), 28–31.

2. Gaybullayevna, R. S. (2023). THE STATE OF THE DIGITAL ECONOMY TODAY: PROBLEMS AND SOLUTIONS. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(12), 38-42.

3. Sharifa, R., & Ilyos, T. (2023). PRINCIPLES OF SCIENTIFIC MANAGEMENT IN MANAGEMENT. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1097-1100.
4. Sharifa, R., & Sayyora, M. (2023). HISTORY OF EMERGENCE OF MANAGEMENT AND ITS PLACE TODAY. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1093-1096.
5. Sharifa, R. (2023). DIRECTIONS FOR INCREASING INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN REGIONS. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(16), 1088-1092.
6. Sharifa, R., & Nozima, T. (2023). QUALITY MANAGEMENT IN COMPETITIVE CONDITIONS IS THE MAIN FACTOR OF ENTERPRISE SUCCESS. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(20), 200-203.
7. Sharifa, R., & Mahliyo, K. (2023). ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF ENTERPRISES AND THEIR APPEARANCES. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 77-83.

LINGUOCULTUROLOGICAL PROBLEMS OF TRANSLATION

Rizaeva Khurshida Ravshanovna

Translator at Sambhram university, Jizzakh

rizayevaxurshida328@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada tarjimada lingvokulturologiya tushunchasini yoritib berish, u bilan bog'liq muammolarni o'rganib chiqish hamda o'zbek va ingliz tilidagi badiiy tarjima jarayonida ma'lum bir birliklarni lingvomadaniy jihatdan to'g'ri tarjima qilish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, madaniyat, frezologizmlar va maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari,

Annotation

This article deals with the explanation the concept of linguaculturology in translation, to study the problems associated with it, and to identify ways of linguistically and culturally correct translation of certain units in the process of literary translation into Uzbek and English.

Keywords: Linguoculturology, culture phraseologisms and lingvoculturological features of proverbs

Аннотация

Вданной статье рассматривается объяснение концепциилингвокультурологии в переводе, изучаются проблемы, связанные с ней, а также выявляются способы лингвистически и культурно правильного перевода некоторых единиц в процессе литературного перевода на узбекский и английский языки.

Ключевые слова: Лингвокультурология, культура, фрезологизмы и лингвокультурологические особенности пословиц.

The origin, development, culture of the people, its worldview, national-cultural consciousness, factors of thinking have an ancient history. After the appearance of the first man, his consciousness began to rise culturally as a result of his formation. The word "culture" was first used by the English scholar Edward B. Taylor in his book *Primitive Culture*, published in 1871, which refers to culture, knowledge, beliefs, laws and traditions, and customs adopted by various members of society. Whether it is an artistic or an oral translation, it is difficult to understand the text or the speech of the writer. Because it is a work of art belonging to another culture, a skilled translator must be aware of their culture and customs. Therefore, in order to have a deeper understanding and analysis of the translation process, we need to pay close attention to the relationship between language and culture and to be able to obtain a well-organized knowledge from this surface.

In her monograph "Linguocultural Aspects of Translation", Shoiras Usmanova quotes Gary Witherspoon, a linguist who has been able to give a linguistic view of culture: "If we look at culture

from a linguistic point of view, we have a one-sided understanding of culture."⁴³ In the 1990s, a new branch of science emerged between linguistics and cultural studies, linguoculturology. It was recognized as an independent branch of linguistics.

To date, the problem of the compatibility of language and culture has attracted the attention of many scholars, linguists and researchers. Various approaches to this topic are being studied in the fields of linguistics, such as linguocultural studies, psycholinguistics, ethnolinguistics, sociolinguistics, history, literature, and translation studies. Research by scholars has addressed the issue of language and cultural balance, proving that they are interconnected permanent units or important complementary components. Cultural values are expressed in language, and language is the main means of conveying them to the people. Language embodies the worldview, the identity of a people, and its national culture.

Translation is one of the most complex psycholinguistic processes in the relationship between culture and language. Translation aims to find the appropriate linguistic units in the expression of the true meaning of the information and to use them effectively. It emphasizes the interaction of our culture with the culture of a foreign language and its specific differences, as well as certain cognitive processes associated with understanding the world.

Linguoculturology is one of the leading linguistic studies, which studies the rules of national-cultural organization of speech communication related to the spirit of language or mental language phenomena. It also represents the linguistic reflection of the national psyche. If culturology studies the nature of human self-awareness in nature, society, art, history, and other areas of social and cultural existence, linguistics studies the worldview reflected in language as mental models of the world's linguistic landscape. The main research subject of linguoculturology is both language and culture, which are in a state of constant interaction.

The deeper and more detailed the study of culture, the clearer it becomes to human thought. Therefore, one always seeks to inculcate in one's mind the events that are reflected in one's mind through one's culture. The objects and events that take place in a person's life can be thought of as a cultural tool. For example, it seems impossible to include the sun or the moon in culture. But it is known that these concepts exist in the culture of all nations. But some European peoples (Slavs and Germans) who live in cool climates view the sun as a sign of warmth, reverence, and compliment. In the culture of the Arab states, however, the sun is negatively evaluated during the summer, equating it with the scorching heat that makes them difficult. This means that the sun can be understood not only as a natural phenomenon, but also as a product of culture.

One of the main tasks of linguoculturology is to study the linguistic expression of the above-mentioned specific differences that exist in the cultures of different peoples.

In the harmonization of language and culture, as well as in the process of translation, man is involuntarily confronted with the units that make up the important lexical structure of the language. In this case, the translator faces many difficulties in translating a work of art and text of a nation. Along with cultural dominants, proper nouns are a symbol of the nation's enlightenment and spirituality, describing the unique place and formation of humanity in society, its direct and indirect relationship to society, and the impact of society on human life. Translating Proper Nouns from one language to another is a rather complex and multifaceted process. This is because proper nouns have their own characteristics as carriers of information about a nation's national culture, including that they may have a secondary figurative meaning. In addition, the specific semantic structures of proper nouns determine the complexity of the translation process. T.A Kazakova emphasizes the lexical methods of translation of proper nouns. The main function of proper nouns is to identify individuals who, in addition to performing their function in the translation process, participate as comparative autonomies that are not subject to context. Proper nouns are important

⁴³Shoira Usmanova "Linguocultural Aspects of Translation"

in that they have the ability to reinforce the text being translated in a variety of ways. How to translate them into a foreign language depends on the choice of the translator.⁴⁴

Translating the proper nouns into English by transliteration poses a number of complications related to the simple aspects. First, the number of phonemes in the English proper nouns transcription does not exist in Uzbek. Second, the development of Old English spelling led to significant pronunciation changes. There is an increase in pronunciation and non-pronunciation of letters and letter combinations in words.

Proper nouns are translated using the following groups of transcription and transliteration methods: ***anthroponyms (human names), abbreviated names, nicknames, surnames, toponyms, astronomies, chorons, ethnonyms, names of musical instruments, nicknames of animals, organizations, institutions, books, movies, magazines, spacecraft, firms, company names, and more.***

While some proper nouns use transcription and transliteration techniques to translate into another language, they also need to use other translation methods in addition to them. An example of this is the semantic representation method. For example, ***Amir Temur - Amir Temur, Temurlane, Temur the Great.***

Another common way to translate proper nouns, including language units, is to translate through the calque method. It recreates the structural combinators of words or phrases, not sounds. In the calque method, the parts (morphemes) or phrases (lexemes) that make up words are translated by the corresponding language elements present in the language being translated. Most of the words in the political, scientific, and cultural fields are translated by the calque method.

For example: ***Head of the government- Mamlakat rahbari***

Supreme court- Oily sud

Prime mnister- Bosh vazir

If the geographical names of mountains, seas, lakes, and other places in nature contain components that can be translated, they are also translated by calque method:

Orange river – sariq daryo

White sea – oq dengiz

Rocky mountains – qoyali tog'lar, roki tog'lari

South China Sea – Janubiy Xitoy dengizi

The problem of proper nouns translation in interlingual and intercultural relations and even in interethnic relations has remained relevant despite the fact that it has been studied for a long time. The complexity and shortcomings of the translation of Proper Nouns are due to both subjective (translator's perfect knowledge of the language and general cultural knowledge) and objective (proper nouns are formed in language and oral speech) reasons. Proper nouns finding solutions to problems that arise when translating from one language to another requires a high level of skill on the part of the translator. This, in turn, serves to ensure effective and successful communication between languages and cultures.

Adequate interpretation of phraseological units in translation, which are more complex linguistic means than lexical units of language, is one of the most complex and, at the same time, very responsible issues of translation practice. Because phraseological units, as artistic and descriptive means of speech, are involved in the expression of a wide variety of methodological tasks rather than a simple, neutral statement of thought, given their function, is closely related to recreating its value.

The translation of phraseological units poses certain difficulties in translation. These linguistic units, which are considered to be the cultural symbols of a particular people, need in-depth analysis by linguocultural studies, which is a modern branch of linguistics. Phraseological units in a language undergo certain changes during the transfer to another language and lose their formality in the same way as the original language phraseological unit. Phraseological units as a sign of the culture of a particular people require complete alternative in the translation process.

⁴⁴“Практические основы перевода” Т.А.Казакова, “Союз”, 2000г

Translation by means of equivalents. The similarity of the phraseological units of different peoples in all respects is often explained by the commonality in the living conditions, customs, and logical observations of the peoples. Indeed, phraseology, like other means of language, is based on a variety of universal norms of expression and life observations. The phraseological equivalents of these two languages, which are materially similar, are in many respects also semantically and methodologically functional, because in such cases the units are based on the same concepts based on the same life experience. These different phraseological units can easily replace each other in translation. For example, stable units such as in English "*Cold war*", "*Ap open hand*", "*To suck somebody's blood*" are absolute equivalents of Uzbek phraseologies "*Sovuq urush*", "*Ochiq qo'l*", "*Birovning qonini so'rmoq*" in the process of translation, one of them can easily replace the other in all speech situations. Some phraseological equivalents of two languages cannot replace each other in some textual situations. While some semantic and methodological functions of ambiguous bilingual phraseological units are similar, some are different. For example, the English "*The dogs bark, but the caravan goes on*" and the Uzbek "*It hurar, karvon otar*" units, which are similar in terms of both material and semantic and methodological functions, always have the same meaning and methodological function. The phraseology "*Temirni qizig'ida bos*" which is international in many languages of the world, does not correspond to its English equivalent "Strike while the iron is hot" in all contexts.

Translation using alternative options. Alternatives are easily interchangeable in translation. This is because there are no national words in the structure of these units that impede their exchange. However, translators sometimes fail to take advantage of the opportunities available in their own language and allow inadequate interpretation of the expression. For example, in Jek London's novel "Martin Eden" for a figurative expression of meaning "*biror narsa to'g'risida yaxshi axborotga ega bo'lmoq*" phraseological unit "*To have something at one's finger-ends*" (*biror narsa panjasining uchida bo'lmoq*) was used, which was adequately translated into Russian by the alternative version "*Знать как свови пальцев*"

Such interchangeable phraseological units are usually created for the figurative or emotional expression of the same event, action, character, and are fully compatible with each other. For example, in English, "*To burn one's house to get rid of the mice*" the basic components of both the phraseological unit and its Uzbek alternative are "to burn". Both linguistic units symbolize the same action - to do something wrong for a trivial reason, the basic components of which are the words "*hasty*" "*Hasty climbers have sudden falls*" and "*Shoshgan qiz erga yolchimas*" All three units are criticized for the same feature - haste.

Visual translation. It is sometimes not possible to translate a certain phraseological unit using the equivalent, alternative or calque. In such cases, translators are reluctant to resort to the descriptive method of translation practice, in which the meanings of units are explained by means of free-meaning words or phrases. In these cases, there can be no question of re-creating the methodological tasks that are integrated into the original phraseological units. In these cases, the effect of the statement is diminished and the accuracy is lost. This, in turn, reduces the literary value of the original text. For example, the unit "*To make a mountain out of a molehill*" differs from its synonym "*to exaggerate*" and the unit "*Silent as the grave*" differs from the word "*silent*" in its imagery. Therefore, while the English word "*to exaggerate*" can be translated into Uzbek by the lexical equivalent of the words "*bo'rttirib yubormoq*", "*silent*", "*jim*", the above phraseological units are translated into Uzbek. Translation by means of methodologically neutral words such as "*bo'rttirib yubormoq*", "*jim*" leads to the extinction of figurativeness embodied in English units. Only the translation of these phrases with the alternative version of "*Ninaday narsani tuyaday qilmoq*" and "*Qabrday jim*" creates functional adequacy.

Translators often resort to a variety of verbal aids to recreate the stylistic functions of the original phraseological units, which can to some extent replace the original, if they are pronounced with the necessary tone. However, because such tools differ little from the descriptive method, in some cases they may not replace the methodological impact created by the original figurative phraseology.

In conclusion, in order to fully comprehend the artistic and aesthetic

reality created by the author, the translator must have a correct understanding of the semantic and methodological-aesthetic aspects of the linguistic means in the work of art, while having the power of wide observation. However, sometimes the linguistic possibilities of the original and translated languages are usually incompatible, ie the content and aesthetic value of the words and phrases of the two languages cannot replace each other in a number of texts, which creates many translation difficulties. To overcome such difficulties, the interpreter must have universal knowledge. This is because only a person who has studied the culture of other peoples, the process of its creation, and the interaction of cultures can appreciate and preserve the heritage left by their ancestors. Cultural knowledge helps to work without difficulty in any field. It is especially important to have a rich cultural knowledge in the field of translation. Literary translation is also a complex process that requires an interpreter to be knowledgeable in all areas. Translating various linguocultural analogies poses a number of challenges.

BIBLIOGRAPHY OF USED LITERATURE

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "O'zbekiston Yozuvchilar uyishmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3652-son qarori. Xalq so'zi online.05.04.2018
2. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996.-215с.
3. Amerikana. Anglo-ruskiylingvostranovedcheskiy slovar / Pod red. N.V.Chernova. - Smolensk, 1996;Malseva D. G. Germaniya: strana i yazik: Lingvostranovedcheskiy slovar. - M.,1998; Muravleva N.V. Avstriya: Lingvostranovedcheskiy slovar. - M., 1997
4. Korunets I.V. Theory and Practice of Translating. - Vinnytsia: Nova Knyga,2001.– 265p

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SOHASIDA BUXGALTERIYA HISOBI TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Saitov Sirojiddin Abduvaliyevich
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universitetining
Jizzax filiali katta o'qituvchisi
sirojiddinsaitov@jbnuu.uz

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida yuzaga keladigan buxgalteriya hisobi tizimidagi jarayonlarini o'rganish. Bunda, buxgalteriya hisobining milliy standartlarni muvofiqlashtirish va amaliyotga joriy etish, BHMS qo'llash asosida ustuvor yo'nalish bo'yicha amaliy-uslubiy ko'rsatmalar va tavsiyalarni ishlab chiqishni maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, hisobot, foydalanuvchilar, xalqaro standartlar, joriy faoliyat, investision faoliyat, moliyaviy faoliyat, hisob siyosati.

Аннотация

В данной статье рассматриваются процессы в системе бухгалтерского учета, происходящие сегодня в сфере малого бизнеса и частного предпринимательства. Вместе с тем, он направлен на разработку практических и методических указаний и рекомендаций по приоритетным направлениям на основе согласования и внедрения национальных стандартов бухгалтерского учета, применения национальных стандартов бухгалтерского учета.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, отчетность, пользователи, международные стандарты, текущая деятельность, инвестиционная деятельность, финансовая деятельность, учетная политика.

Annotation

In this article, we will study the processes in the accounting system that occur today in the field of small business and private entrepreneurship. In this, it is aimed to develop practical and methodological instructions and recommendations on the priority direction based on the

coordination and implementation of national accounting standards, the application of BHMS.

Key words: small business, private entrepreneurship, report, users, international standards, current activity, investment activity, financial activity, accounting policy

Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha birinchi navbatda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, kooperatsiya aloqalarini kengaytirish, mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yish, mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarga ichki talabni rag'batlantirish masalalari alohida o'rin tutdi.

Ushbu ustuvor yo'nalishlarning iqtisodiy samaradorligini ta'minlash uchun buxgalteriya hisobini shu talablar asosida tashkil qilish zarurati vujudga keldi.

Buxgalteriya hisobining bugungi kun holatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning iqtisodiyot tarmoqlaridagi xo'jalik yurituvchi subyektlar bo'yicha tubdan farq qilishini ko'rishimiz mumkin. Fikrimizcha keng ko'lami ishlab chiqarishni mahalliyashtirish dasturi korporativ boshqaruv tizimidagi prinsip va yondashuvlarni tubdan o'zgartirish, ishlab chiqarish, tashqi iqtisodiy va investitsiya jarayonlariga zamonaviy xalqaro korporativ menejment standartlarini joriy etish jiddiy e'tiborni talab qiladi.

Eng avvalo, korporativ yoki aksiyadorlik birlashmalarimizning faoliyati samaradorligini tanqidiy baholash, ularni xorijiy davlatlardagi ana shunday korxonalar bilan taqqoslab ko'rish zarur. Chunki, bugungi kunda iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda, ayniqsa, sanoat sohasida mulkchilikning bunday shakli muhim o'rin tutadi.

Shunday kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining barqaror ishlashini ta'minlash, tashqi bozorlarda raqobatdoshligini oshirish uchun ularni qo'llab-quvvatlash maqsadida qat'i choralar ko'rildi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida texnologik jarayonlarni optimallashtirish hisobidan mahsulot tannarxini pasaytirish, eksport narxlarini shakllantirishga doir yangi mexanizmlarni joriy etish, bank kafolatlari muddatlarini uzaytirish, qo'shimcha qiymat solig'ini qaytarish muddatini qisqartirish va boshqa rag'batlantirish choralari shular jumlasidandir.

Chunki ushbu dasturda buxgalteriya hisobining isloh qilinishi va quyidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- buxgalteriya hisobining huquqiy asoslarini rivojlantirish;
- buxgalteriya hisobining milliy standartlarni muvofiqlashtirish va amaliyotga joriy etish;
- xo'jalik yurituvchi subyektlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, BHMS qo'llash asosida ustuvor yo'nalish bo'yicha amaliy-uslubiy ko'rsatmalar va tavsiyalarni ishlab chiqish;

- xo'jalik yurituvchi subyektlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, hisob siyosatini to'g'ri ishlab chiqish va joriy qilish lozimdir.

Yuqoridagi asosiy ustuvor yo'nalishlarning muvaffaqiyatli bajarilishida tarmoq vazirliklari, xolding kompaniyalari, aksiyadorlik jamiyatlari, uyushmalari zimmasiga yuklatilgan bo'lib, bu tarmoq va sohalarning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda buxgalteriya hisobining me'yoriy asoslarini, milliy standartlar hamda boshqa me'yoriy hujjatlarni qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqilishi lozim edi. Aniqrog'i, ushbu yuqori tashkiloti mavjud kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida hisob siyosati ishlab chiqildi. Shuningdek, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida hisob siyosati nomigagina mavjud bo'lib qoldi.

Chunki kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari kichik korxonalar hisoblanmaydi. Ularning ichida yirik yoki o'rta biznes subyektlari bo'lishi mumkin. Demak, ularning ham faoliyati bo'yicha buxgalteriya hisobini huquqiy-me'yoriy hujjatlarda belgilangan tartibda tashkil qilish va yuritishda, avvalo, quyidagi maqsad va vazifalarni qo'yish maqsadga muvofiqdir:

- yuqori tashkilot bo'lgan idora va boshqarmalar, kompaniya va shu kabilar uchun buxgalteriya hisobining huquqiy-me'yoriy asoslarini qo'llashdagi yo'riqnoma, uslubiy ko'rsatma va ishlanmalarni ishlab chiqishni yuqori tashkilot zimmasiga biriktirish

- yuqori tashkiloti bo'lmagan, ya'ni xususiy biznes va tadbirkorlar uchun buxgalteriya hisobining huquqiy-me'yoriy asoslarini qo'llash to'g'risida tegishli yo'riqnoma, uslubiy

ko'rsatma va ishlanmalar ishlab chiqishni tadbirkorlik palatalari va uyushmalarning zimmasiga biriktirish;

–ma'lumki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida hisob siyosati bo'yicha yuritilishini nazorat qilish Davlat soliq qo'mitasining joylardagi idoralari zimmasiga yuklatishi lozim.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqib, shuni ta'kidlash mumkinki, korporativ boshqaruvning bugungi kunda rivojlantirish yo'nalishlari bo'yicha zamonaviy hamda samarali tizimda takomillashtirish borasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlarning manfaatdorlarini oshirishga buxgalteriya hisobini yuritish tizimining ustuvor yo'nalishlaridan foydalanish yanada takomillashtirishga olib keladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida" Qonuni(yangi tahriri), O'RQ №404-son, 2016 yil 13 aprel, "Xalq so'zi" gazetasining 2016-yil 14-apreldagi 73 (6508)-soni.

2. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobining milliy standartlari" to'plami, T.: O'zBAMA,- 2008 y.

3. Харитонов С.А. Бухгалтерский и налоговый учет в «1С: Бухгалтерия 8» (редакция 3.0): практическое пособие / С.А. Харитонов. 7-е изд. – М.: ООО «1С Паблишинг», 2015. – 78 с.

4. Xaydarov B. X., Saitov S. A. Raqamli iqtisodiyot tushunchasi, afzalliklari amaliy ahamiyati va xorijiy tajriba //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 5. – С. 151-156.

5. Xaydarov B., Saitov S. Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 634-635.

6. Saitov S. A., Pardaboyev Sh. T., Price and its role in ensuring the stability of products and raw materials in small business and private entrepreneurship in Uzbekistan // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences Journal ijournal.uz. -VOLUME 1, ISSUE 12 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7468262

7. Saitov S. A., Xaydarov B. X., Saloxiddinov J. A., The significance of economic process modeling today // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences Journal ijournal.uz. -VOLUME 1, ISSUE 12 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7451279

8. Saitov S. A., Xaydarov B. X., Po'latova M. X., State and non-state forms of business and entrepreneurship support // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences Journal ijournal.uz. -VOLUME 1, ISSUE 12 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7429673

9. Saitov S. A., G'aybullayev S. U., Po'latova M. X., Factors affecting labor relations and its wage // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences Journal ijournal.uz. -VOLUME 1, ISSUE 12 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7429572

10. Saitov S. A., Xaydarov B. X., Xonkelov Y. K., Planning of business and private entrepreneurship activities Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences Journal ijournal.uz. -VOLUME 1, ISSUE 12 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7429539

11. Saitov S. A., Xaydarov B. X., Bobomurodov Sh. Innovative activity in business and entrepreneurship // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences Journal ijournal.uz. -VOLUME 1, ISSUE 12 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7425132

12. Saitov S. A., Achilov A. O., TRANSITION TO THE MARKET ECONOMY AND ITS CHARACTERISTICS IN UZBEKISTAN // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences Journal . -VOLUME 1, ISSUE 11 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7381806

13. Saitov S. A., Najmiddinov D. R., Abduhomidov Z. Sh., MARKETING, ITS TASKS AND TYPES // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences

Journal (JARTES). -VOLUME 1, ISSUE 12 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7421292

14. Saitov S. A., Askarova N. Q., Salmonova M. F., FACTORS AFFECTING ECONOMIC GROWTH IN THE COUNTRY AND THEIR DYNAMICS // Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (11). -ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 11, Nov., 2022, 2022-yil. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/WQTE8>

15. Saitov S. A., Raxmonqulova M. X., Mamadaliyeva A. A., DIGITALPRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF ECONOMIC SYSTEMS IN OUR COUNTRY // Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (11) . -ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 11, Nov., 2022, 2022-yil. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/WQTE8>

16. Saitov S. A., Davlatova E. D., Eshonqulov A. A., THEORIES OF PERFECT AND IMPERFECT COMPETITION // Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (11). -ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 11, Nov., 2022, 2022-yil. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/4QR3T>

17. Saitov S. A., Baxtiyorov B. U., POSSIBILITIES OF APPLYING WORLD EXPERIENCE OF ORGANIZING FREE ECONOMIC ZONES IN UZBEKISTAN // Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (11). -ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 11, Nov., 2022, 2022-yil. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/2SFCH>

18. Saitov S. A., G'aybullayev S. U., Davlatboyeva S. O., SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IS A PLACE TO PROVIDE EMPLOYMENT // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences (JARTES). -VOLUME 1, ISSUE 12/ ISSN2181-2675, 2022-yil. DOI: 10.5281/zenodo.7429509

19. Saitov S. A., Achilov A. O., Nizametdinov A. A., FRANCHISE SYSTEM IN BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. -VOLUME 1, ISSUE 12 / ISSN 2181-2675, 2022-yil. DOI: 10.5281/zenodo.7451322

20. Saitov S. A., Achilov A. O., To'ychiyeva N. G', SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. -Volume 1 Issue 11, 2022 ISSN: 2181-2675, 2022-yil. DOI: 10.5281/zenodo.7381957

21. Saitov S. A., To'ychiyeva N. G', Saydullayeva D. B., CHARACTERISTICS OF PRICE AND FORMATION // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. -Volume 1 Issue 11, 2022 ISSN: 2181-2675, 2022-yil. DOI: 10.5281/zenodo.7382096

22. Saitov S. A., Xaydarov B. X., ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА «SWOT-АНАЛИЗ» В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ // Journal.jbnuu.uz. -2022-yil 14-15-oktyabr, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7329802

23. Saitov S. A., Xaydarov B. X., Raqamli iqtisodiyotda kichik biznesning o'rni // Journal.jbnuu.uz. -2022-yil 14-15-oktyabr, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7329523

24. Saitov S. A., To'ychiyeva N. G', Xoliqulov A. M., THE PLACE OF THE DIGITAL ECONOMY TODAY // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. -http://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/386, 2022-yil. 10.5281/zenodo.7451504

25. Saitov S. A., Xaydarov B. X., Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzallikari amaliy ahamiyati va xorijiy tajriba // https://t.me/ares_uz. -Volume 3 | Issue 5 | 2022, 2022-yil. Volume 3 | Issue 5 | 2022

26. Saitov S. A., Xaydarov B. X., Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari // ZAMONAVIY INNOVATSION TADQIQOTLARNING DOLZARB MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallari to'plami (2022-yil 13-14-may). - Jizzax-2022, 2022-yil.

27. Саитов, С., Хайдаров, Б., & Шодликов, Д. (2022). Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish. Новый Узбекистан: успешный международный опыт внедрения международных стандартов финансовой отчетности, 1(5), 297–300. <https://doi.org/10.47689/STARS.university-5-pp297-300>

28. Саитов, С., & Пардабоев, Ш. (2022). Narx va uning turlari. Новый Узбекистан: успешный международный опыт внедрения международных стандартов финансовой отчетности, 1(5), 179–182. <https://doi.org/10.47689/STARS.university-5-pp179-182>
29. Хайдаров, Б., & Саитов, С. (2022). Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 634–635. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5390>
30. Saitov S., Axrorov E. O'ZBEKISTONDA IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH VA LIBERALLASHTIRISH //Science technology&Digital finance. – 2023. – Т. 1. – №. 5. – С. 158-164.

FACTORS INFLUENCING THE COMPETITIVENESS AND QUALITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Salohitdinov Sherzod Farhodovich
Researcher at Jizzakh Polytechnic Institute

Annotation

This article provides practical recommendations and suggestions on factors that influence the competitiveness and quality of higher education services, as well as the competitiveness of graduates in the labor market and the level of higher education services.

Keywords: education services, educational process, labor market, competitiveness of graduates, quality of higher education services.

The development of education services in our country and its place in socio-economic policy, as well as its interaction with other sectors and fields, is becoming increasingly important in achieving the complex tasks of improving the activities of education services. The current education system, especially through critical analysis of higher education, is presenting various goals and perspectives based on the requirements and needs of the modern new education system. Therefore, for the comprehensive and rapid development of our republic, it is necessary to clearly define the goals of "training competitive and highly qualified specialists in foreign educational institutions, as well as improving training and skills in Uzbekistan" [1].

According to the International Labor Organization, more than 55 million young people aged 430 million worldwide (13% of the total) are employed in low-paying jobs (earning less than \$1.9 a day) [2]

This situation has created a separate order for the preparation of competitive personnel demanded by the modern labor market. In Uzbekistan, in order to prepare graduates for the labor market, attention is paid to modernizing the higher education system by higher education institutions, which encourages the creation of highly skilled competitive personnel with creative thinking. As emphasized by the President of the Republic of Uzbekistan, "A national qualification system is being developed to match the qualifications with the international labor market. This system provides opportunities for training personnel in more than 9,000 professions. Higher education is a wealth, an intellectual asset that enables our youth to work successfully, to become knowledgeable and to create all conveniences for their education" [3].

The level of competitiveness of graduates in the field of higher education is explained by the interaction between the education system and the labor market. In this regard, according to the opinion of the scientist U.V. Maksimov, "the competitiveness of a graduate is a set of key competencies, important and valuable directions that enable a person to successfully carry out activities in society, ensuring the general, non-transferable qualities of the individual" [4].

Therefore, in order to organize the training of graduates by higher education institutions in a systematic manner, it is necessary to pay attention to the following three main trends:

1. The increasing importance of higher education institutions in developing human capital in economic growth.
2. The increasing demand for lifelong and continuous education.

3. The intensification of competition for talented youth. In this regard, it is necessary to note that in the near future, education institutions, corporations, and even countries will compete for young talents [5].

In addition, the transformation of the content of higher education towards a new stage, which contributes to the sustainable development of social and economic sectors, plays an important role in finding its place in the labor market and producing highly qualified personnel. Therefore, it is necessary to consider the outcomes of graduates who have completed higher education programs (Table 1).

Table 1

Change in the number of specialists who have completed higher education institutions in the Republic of Uzbekistan, by regions, for the years 2016-2022, % ⁴⁵

Areas	o'quv yillari						Growth in 2016-2022
	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022	
Republic of Karakalpakstan	3,9	4,3	4,5	4,3	5,5	6,5	1,7
regions:							
Andijan	4,0	4,2	4,8	4,3	4,6	6,4	1,6
Bukhara	3,4	3,4	3,5	3,8	4,8	6,2	1,8
Jizzakh	2,3	2,7	2,9	2,9	3,9	3,6	1,6
Kashkadarya	3,1	3,6	3,8	3,9	5,2	5,9	1,9
Navoi	2,1	2,2	2,3	2,4	3,1	3,9	1,9
Namangan	2,7	2,9	3,0	3,2	4,1	5,5	2,0
Samarkand	6,0	6,4	6,9	6,8	7,2	8,5	1,4
Sirdaryo	1,0	1,0	1,0	1,0	1,6	2,2	2,2
Surkhandarya	1,7	1,9	2,0	2,1	3,3	3,6	2,1
Tashkent	1,8	1,7	2,7	2,8	4,1	3,7	2,1
Ferghana	4,6	4,8	4,6	4,8	5,8	9,3	2,0
Khorezm	2,0	2,2	2,2	2,4	3,2	4,2	2,1
Tashkent city	25,5	26,1	26,1	26,1	27,5	34,4	1,3
By republic	64,1	67,4	70,3	70,8	83,9	103,9	1,6

Based on Table 1, it can be seen that in our country, the number of specialists graduating from higher education institutions has been steadily increasing over the past few years, with the number of graduates reaching 64,100 in 2017 and 103,900 in 2021 in the Jizzakh region, which is the subject of research, it can be observed that this indicator has increased by 1.6%.

Based on conducted research, graduates are divided into three main groups based on their competitiveness:

The first group - professional qualifications are considered as the basis for their competitiveness, including the level of educational program, complexity, competency, and other aspects of improving knowledge and expertise (including diplomas, certificates, educational forms, and specialization diplomas).

The second group - The presence of ambitions specific to the professional characteristics and their assessment and advantages in terms of their capabilities and qualifications.

The third group - The specific point of view of each graduate on their place in the labor market and marketing capabilities, their own career plans, and their adaptability in the future employment process.

According to J.H. Bobonazarov's opinion, "Increasing the quotas for admission to educational institutions in various fields in our republic in recent years is strengthening the issue

⁴⁵ It was compiled based on the information of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan.

of employment of graduates with high qualifications. This situation is likely to continue in the coming years. The low level of investment attractiveness in rural areas, as a result, the underdevelopment of production and service sectors based on high technologies also undermines the competitiveness of graduates of higher education institutions in the field of modern specialization and forces them to work abroad" [6].

Based on the conducted research, the need for a comprehensive assessment of the quality of higher education services and the assessment methods of competitiveness and competitiveness, as well as the necessity of a complex assessment in this field, has been identified. In this regard, the comprehensive methodology for assessing the quality of higher education services has been developed and proposed as a separate stage of assessment methodology, as indicated in Figure 1.

Formation of goals for evaluating the quality of higher education services	Factors influencing the improvement of the quality of higher education
	1. Identifying the mechanism for improving the competitiveness of learners
	2. Identifying factors that influence the competitiveness of education and upbringing
	3. Analyzing the quality of preparation of students based on the formation of their competitiveness during the learning process at higher education institutions
	4. Analyzing the labor market situation for finding a job, acquiring a job, and gaining competitive opportunities
	5. Analyzing potential options for employment activities and supporting graduates' employment.
	6. Modeling the system of indicators for assessing the competitiveness of the complex
	7. Developing recommendations for improving the level of competitiveness of graduates
	8. Improving the methodology for evaluating the quality of higher education services and the competitiveness assessment methodology
	9. Studying the qualitative and quantitative development of science
	10. Accelerating the modernization of scientific infrastructure and expanding the scope of speeding up the process of modernizing scientific infrastructure

1- Introduction. The quality of higher education services according to the level of complexity 46

This methodology was developed based on the laws of the Republic of Uzbekistan on Education, as well as the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan "On approving the Concept for the development of science until 2030." The quality of higher education services is measured by how prepared a professor-teacher is for conducting classes and organizing it. On the other hand, it also reflects the pedagogical and scientific competence of professors and teachers.

In our opinion, the quality of higher education services according to the level of complexity is a mechanism for shaping students' competitiveness, analyzing the quality of student preparation, improving the competitiveness assessment system for complex evaluation, developing recommendations for improving graduates' competitiveness, and improving the methodology for evaluating the quality of higher education services and competitiveness assessment. In addition to this, this methodology includes major steps such as analyzing the quality of student preparation for complex evaluation, analyzing labor market conditions, modeling a system of indicators for assessing competitiveness, and developing recommendations for improving the level of

competitiveness of graduates. In addition to this, this methodology is distinguished by its focus on developing an uninterrupted professional education system throughout a person's life.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan PF-5545 dated September 25, 2018 "On organizing the activities of the "El-yurt umidi" public fund for training specialists abroad and meeting with compatriots"

2. Address to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan by the President of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent, "Xalq so'zi" newspaper, January 25, 2020. Source: www.press-service.uz.

3. Maksimova E.V. Development of student competitiveness in the educational process of a university: abstract of thesis ... candidate of pedagogical sciences. Orenburg, 2005. P. 14-16.

4. H.U.Umarova Conceptual foundations for improving the organizational-economic mechanism of modern management system in higher education institutions. "Economy and innovative technologies" scientific electronic journal. № 5, September-October, 2021 year 5/2021 (№ 00055), 149 <http://iqtisodiyot.tsue.uz>

5. J.H. Bobanazarova, Sh.R. Kholmuminov, K.Z. Khomitov, N.U. Arabov, Kh.Kh. Abduramanov, N.R. Saidov. Strategic directions for providing rural population with employment (monograph). - Tashkent: "Innovative development publishing house-press house", 2020, p.165.

OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARI IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Shukurov Rustam Ergash o'g'li
"SAMBHRAM" universiteti NTM
Biznes boshqaruvi kafedrasi o'qituvchisi
Annotatsiya

Ushbu tezisda oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishning asosiy strategiyalari muhokama qilingan. U ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va ta'minot zanjiri boshqaruvini takomillashtirishga qaratilgan. Maqolada global oziq-ovqat sanoatida uzoq muddatli muvaffaqiyat va raqobatbardoshlikni oshirishda barqarorlik va innovatsiyalar muhimligi yoritib berilgan.

Oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish jadal rivojlanayotgan jahon bozorida rentabellik, barqarorlik va raqobatbardoshlikni oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Eng muhim tarmoqlardan biri sifatida oziq-ovqat sanoati global yalpi ichki mahsulotning qariyb 10 foizini tashkil qiladi va jahon ishchi kuchining 40 foizdan ortig'ini ish bilan ta'minlaydi. Biroq, operatsion xarajatlarning oshishi, ta'minot zanjirining uzilishi va barqaror amaliyotga bo'lgan iste'molchilar talablarining o'sishi rentabellikni saqlab qolish uchun qiyinchiliklar tug'dirdi. Raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun oziq-ovqat sanoati korxonalari ishlab chiqarishni optimallashtiradigan, chiqindilarni kamaytiradigan va resurslarni boshqarishni yaxshilaydigan strategiyalarni qabul qilishlari lozim.

Iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng samarali usullaridan biri bu jarayonni optimallashtirishdir. Bu chiqindilarni kamaytiradigan, mahsuldorlikni oshiradigan va ishlamay qolish vaqtini kamaytiradigan texnologiyalar va amaliyotlarni qabul qilishni o'z ichiga oladi. O'z vaqtida ishlab chiqarish kabi tejamkor ishlab chiqarish tamoyillarini amalga oshirish keraksiz inventarizatsiyani kamaytirishga va resurslarni taqsimlashni yaxshilashga yordam beradi. Bundan tashqari, robototexnika va sun'iy intellektga asoslangan tizimlar orqali takroriy vazifalarni avtomatlashtirish sezilarli xarajatlarni tejashga va ishlab chiqarish tezligini oshirishga olib kelishi mumkin.

Energiya xarajatlari oziq-ovqat sanoatidagi operatsion xarajatlarning katta qismini tashkil qiladi. Energiya tejamkor texnikaga sarmoya kiritish, isitish, sovutish va yoritish tizimlarini optimallashtirish, quyosh yoki shamol energiyasi kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan

foydalanish energiya sarfini kamaytirishi mumkin. Bundan tashqari, muntazam energiya auditini o'tkazish energiya isrof qilinadigan joylarni aniqlashga yordam beradi va kompaniyalarga tuzatish choralari ko'rishga imkon beradi.

Chiqindilarni minimallashtirish samaradorlikni oshirishning yana bir muhim omilidir. Oziq-ovqat chiqindilari, qadoqlash chiqindilari va suv chiqindilari katta xarajatlarga olib kelishi mumkin. Inventarizatsiyani yaxshiroq boshqarish, qayta ishlash tashabbuslari va ekologik toza qadoqlash kabi chiqindilarni kamaytirish strategiyalarini amalga oshirish orqali oziq-ovqat sanoati korxonalari operatsion xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Barqaror amaliyotlarni qabul qilish, shuningdek, kompaniyaning imidjini oshirishi mumkin, ekologik ongli iste'molchilarni jalb qiladi.

Oziq-ovqat sanoatida samaradorlikni saqlash uchun yaxshi boshqariladigan ta'minot zanjiri muhim ahamiyatga ega. Yetkazib beruvchilar bilan aloqalarni mustahkamlash, talabni prognozlashni yaxshilash va real vaqt rejimida kuzatuv tizimlari kabi ilg'or logistika texnologiyalarini qo'llash kompaniyalarga xarajatlarni kamaytirish va xizmat ko'rsatish darajasini yaxshilashga yordam beradi. Ta'minot zanjirini samarali boshqarish, shuningdek, zaxiralarning etishmasligi yoki ortiqcha ishlab chiqarish xavfini kamaytiradi, bu ikkalasi ham rentabellikka salbiy ta'sir qiladi. Ishlab chiqarishdan tortib to tarqatishgacha bo'lgan operatsiyalarni raqamlashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning yana bir yo'lidir.

Ma'lumotlar tahlili, korporativ resurslarni rejalashtirish tizimlari va qurilmalaridan foydalanish kompaniyalarga o'z operatsiyalari haqida tushunchaga ega bo'lish imkonini beradi, bu esa oqilona qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Misol uchun, bashoratli texnik xizmat ko'rsatish mashinalarning ishdan chiqishini oldini oladi, shu bilan qimmatli ishlamay qolishi mumkin. Bundan tashqari, sun'iy intellektga asoslangan tahlillar resurslardan foydalanishni optimallashtirishi va iste'molchilar talabini aniqroq bashorat qilishi, ortiqcha ishlab chiqarish yoki buzilish xavfini kamaytirishi mumkin.

Mehnat xarajatlari va tanqisligi oshib borayotgan sharoitda mehnat unumdorligini oshirish rentabellikni saqlashning kalitidir. Qadoqlash, sifat nazorati va hatto mijozlarga xizmat ko'rsatish kabi sohalarida avtomatlashtirish qo'l mehnatiga bog'liqlikni kamaytirishga yordam beradi. Inson ishchilari uchun ko'nikmalar va samaradorlikni oshirish uchun o'quv dasturlarini taklif qilish va ishlashni kuzatish vositalaridan foydalanish operatsion samaradorlikni oshirishi mumkin.

Qimmatbaho mahsulotlarni taklif qilish ham daromadni, ham operatsion samaradorlikni oshirishi mumkin. Yangi mahsulotlarni ishlab chiqish yoki mavjudlarini takomillashtirish orqali kompaniyalar yangi bozorlarga chiqishlari yoki o'zgaruvchan iste'molchilar talablarini qondirishlari mumkin. Bundan tashqari, yangi mahsulotlarni yaratish uchun ishlab chiqarish jarayonidagi qo'shimcha mahsulotlardan foydalanish chiqindilarni kamaytirishi va biznesga qiymat qo'shishi mumkin. Ko'pgina hukumatlar oziq-ovqat sanoati korxonalariga yanada barqaror va samarali amaliyotlarni qo'llash uchun imtiyozlar taklif qiladi. Bularga grantlar, soliq imtiyozlari yoki energiya tejamkorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va barqarorlik tashabbuslari uchun subsidiyalari kiradi. Ushbu imkoniyatlardan foydalanish operatsion xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirishi va natijani yaxshilashi mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligining yuqori standartlarini ta'minlash va qoidalarga rioya qilish uzoq muddatli samaradorlik uchun muhimdir. Sifatning pastligi yoki talablarga rioya qilmaslik mahsulotning qimmatga tushishiga, yuridik to'lovlarga va obro'siga putur etkazishiga olib kelishi mumkin. Qattiq sifat nazorati tizimlariga sarmoya kiritish mahsulotlarning xavfsizlik standartlariga javob berishini ta'minlaydi va mos kelmaslik tufayli yo'qotish xavfini kamaytiradi.

Oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish ko'p qirrali yondashuv bo'lib, innovatsiyalar, investitsiyalar va strategik rejalashtirishni talab qiladi. Ishlab chiqarishni optimallashtirish, chiqindilarni kamaytirish, energiya va mehnat samaradorligini oshirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali oziq-ovqat kompaniyalari dinamik global bozorda raqobatbardoshligi va rentabelligini oshirishlari mumkin. Barqaror amaliyotlar va ta'minot zanjirini samarali boshqarish uzoq muddatli samaradorlikni yanada kuchaytiradi, bu esa kompaniyalarga iqtisodiy barqarorlikni saqlab, kelajakdagi muammolarga moslashish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Smith, J. A., & Johnson, M. P. (2020). Energy Efficiency in Food Manufacturing: A Global Perspective on Sustainability and Cost Reduction. *Journal of Food Engineering*, 245, 12-21. doi:10.1016/j.jfoodeng.2020.03.001
2. Thompson, L. R., & Garcia, D. E. (2019). Optimizing Supply Chain Efficiency in the Food Industry: A Case Study of Digital Innovations. *International Journal of Production Economics*, 218, 34-42. doi:10.1016/j.ijpe.2019.05.003
3. Patel, S., & Walker, H. (2021). Reducing Waste and Enhancing Profitability in Food Industry Enterprises: Sustainable Approaches. *Journal of Cleaner Production*, 280, 124701. doi:10.1016/j.jclepro.2020.124701
4. Brown, K. A., & Nguyen, V. T. (2018). Labor Efficiency and Automation in Food Processing: Strategies for Economic Growth. *Food Policy*, 77, 32-39. doi:10.1016/j.foodpol.2018.04.006

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON UZBEKISTAN'S ECONOMY

Shukurova Iroda Alisherqizi

Jizzax Sambhram univesiteti assistent o'qituvchi

Annotatsiya:

Ushbu maqola O'zbekiston iqtisodiyotiga raqamli transformatsiyaning ta'sirini tahlil qiladi. Raqamli iqtisodiyot texnologiyalardan foydalanish orqali biznes jarayonlarini samaraliroq qilish va innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotda, "Raqamli O'zbekiston 2030" strategiyasining iqtisodiy o'sishga qo'shgan hissasi ham o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, innovatsiya, Raqamli O'zbekiston 2030.

Аннотация

В данной статье анализируется влияние цифровой трансформации на экономику Узбекистана. Цифровая экономика способствует повышению эффективности бизнес-процессов и развитию инноваций через использование технологий. В исследовании также рассматривается вклад стратегии «Цифровой Узбекистан 2030» в экономический рост.

Ключевые слова: Цифровая экономика, цифровая трансформация, инновации, Цифровой Узбекистан 2030

Annotation

This article analyzes the impact of digital transformation on Uzbekistan's economy. The digital economy helps enhance business processes and foster innovation through the use of technology. The study also examines the contribution of the "Digital Uzbekistan 2030" strategy to economic growth.

Keywords: Digital economy, digital transformation, innovation, Digital Uzbekistan 2030.

In recent years, the global economy has increasingly shifted toward the digital economy as a key driver of growth, where technologies are not merely enablers but crucial to economic development. Uzbekistan, a country that has historically focused on agriculture and industry, has begun to embrace this global trend. The government's bold "Digital Uzbekistan 2030" strategy marks a turning point in its efforts to modernize the economy through the adoption of digital technologies. This digital transformation encompasses a broad spectrum, from public services to private enterprises, requiring the development of infrastructure and the enhancement of human capital.

The digital economy refers to the economic activities that arise from billions of online connections between people, businesses, devices, data, and processes. It includes areas such as e-commerce, financial technologies (fintech), artificial intelligence (AI), and the Internet of Things (IoT). In Uzbekistan, the digital economy is becoming increasingly important due to its potential to foster innovation, boost productivity, and strengthen interactions between businesses and

consumers. Moreover, digitization enhances Uzbekistan's global competitiveness, as technology plays a critical role in improving production efficiency, reducing costs, and expanding markets.

The "Digital Uzbekistan 2030" initiative involves comprehensive reforms aimed at achieving digital transformation. This strategy focuses on developing digital infrastructure, increasing the use of information and communication technologies (ICT) across various sectors, and encouraging investment in the digital economy. Key objectives include improving access to widespread internet connectivity, expanding the scope of e-government services, and promoting digital entrepreneurship.

The impact of digitization varies across sectors such as finance, e-commerce, and public services:

Finance sector: Digital technologies like blockchain and fintech are revolutionizing Uzbekistan's financial sector. Banks and financial institutions are increasingly adopting digital payment systems, online banking, and mobile wallets, making financial services more accessible to the population. For instance, mobile payment systems like Payme and Click are widespread across the country, facilitating cashless transactions and promoting financial inclusion. The introduction of blockchain technology enhances transparency and security in financial transactions, reducing the risk of fraud.

E-commerce: E-commerce in Uzbekistan has rapidly grown in recent years, thanks to the widespread availability of the internet and the increasing use of smartphones. Online marketplaces such as Wildberries and Oson offer a variety of products and services, providing consumers with the convenience of shopping from home. Government initiatives aimed at improving digital literacy have further strengthened the e-commerce sector by equipping businesses and consumers with the tools necessary to engage in online commerce. However, challenges such as logistical issues and regulatory concerns still persist, which the government aims to address as part of its digital transformation strategy.

Public services: E-government services have become a cornerstone of the digital transformation strategy. The government aims to enhance efficiency and transparency by digitizing public services. Services such as tax reporting, business registration, and social benefits are now provided online, reducing bureaucracy and the time required to complete such tasks. The successful implementation of these services can improve public trust in government and encourage greater civic participation.

Despite the promising outlook, Uzbekistan faces several challenges on its path to becoming a digitally advanced economy. One of the main challenges is the digital divide, which refers to the gap in access to technology between urban and rural areas. While cities like Tashkent have rapidly developing internet connectivity and technological infrastructure, rural areas often lack access to high-speed internet, limiting their participation in the digital economy.

Another significant challenge is cybersecurity. As digitization expands, the country faces increasing risks of cyberattacks and unauthorized access to confidential data. Developing robust cybersecurity measures and creating a legal framework to protect digital assets are essential to ensuring trust in the digital economy. Additionally, there is a need for educational programs to equip the workforce with the necessary digital literacy skills.

Government initiatives and future prospects: The "Digital Uzbekistan 2030" strategy includes several initiatives aimed at addressing these challenges. Investments in broadband internet infrastructure will help close the digital divide by providing access to high-speed internet across the country, including in remote areas. Moreover, the government is prioritizing the development of STEM (science, technology, engineering, and mathematics) education to prepare a digitally literate workforce.

In the future, Uzbekistan's economy is expected to benefit from greater integration into the global digital economy. Collaboration with international organizations, foreign investors, and technology companies will play a crucial role in the country's digital transformation. The adoption of advanced technologies such as artificial intelligence, machine learning, and big data analytics can significantly enhance productivity across various sectors.

Uzbekistan is entering a new era of economic development. Driven by the "Digital Uzbekistan 2030" strategy, digital transformation holds great promise for the country's future, accelerating economic growth, creating new jobs, and improving public services. However, the success of this transformation will depend on addressing challenges related to digital infrastructure, cybersecurity, and digital literacy. With continued government support and private sector engagement, Uzbekistan has a strong potential to become a leader in the digital economy in Central Asia.

References:

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). *O'zbekistonning yangi taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent: O'zbekiston.
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). *Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz*. Toshkent: O'zbekiston.
3. *Digital 2030 strategy of Uzbekistan*.
4. The World Bank's reports on the digital economy.
5. The International Monetary Fund's (IMF) data on the digital economy.
6. The United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP) data on digital development.
7. Financial Times reports on the development of fintech in Uzbekistan.

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING ENGLISH

Shukurova Laylo Shamuratovna
lecturer at "SAMBHRAM" university

Annotation

This article explores the use of artificial intelligence (AI) in English language teaching (ELT). AI provides significant advantages, including personalized learning, intelligent tutoring systems, automated assessments, and immersive virtual reality environments. By leveraging AI, educators can offer more effective, individualized instruction and reduce administrative workloads. The integration of AI tools enhances student learning experiences and outcomes, making language acquisition more efficient. The article also highlights how AI supports both students and teachers, emphasizing its growing role in transforming the future of English language education.

Keywords: Artificial intelligence, Intelligent Tutoring Systems, Duolingo, Feedback, Virtual Reality.

Introduction

Artificial intelligence (AI) is transforming the landscape of education, particularly in language learning, where it offers innovative solutions for personalized instruction, assessment, and engagement. In recent years, the global market for AI in education has been rapidly expanding, projected to grow from **\$1.1 billion in 2019 to \$25.7 billion by 2030** (Market Research Future, 2021). Moreover, **85% of educators worldwide** believe that AI tools will significantly enhance language teaching methodologies in the next decade (Oxford Insights, 2020). As English continues to be the most widely learned language globally, integrating AI into English language teaching (ELT) offers enormous potential to improve learning outcomes and efficiency.

Main Part. Personalized Learning

One of the most significant advantages of AI in teaching English is the ability to offer personalized learning experiences. AI-driven platforms can adapt to individual students' learning styles, preferences, and progress. Tools like Duolingo and Memorize use machine learning algorithms to assess learners' strengths and weaknesses, providing tailored exercises and feedback that cater to their unique needs. This individualization accelerates the learning process, helping students to achieve fluency more efficiently than traditional classroom settings.

Intelligent Tutoring Systems

AI-powered Intelligent Tutoring Systems (ITS) are becoming increasingly popular in language education. These systems simulate a human tutor, offering personalized instruction,

correcting mistakes, and providing instant feedback. Systems such as IBM's Watson Tutor can interpret a student's responses, evaluate their understanding, and adjust the complexity of tasks accordingly. In the context of English language teaching, ITS can provide more targeted grammar, vocabulary, and pronunciation practice.

Automated Assessment and Feedback

AI facilitates more efficient assessment of student performance, particularly in large-scale language learning environments. Automated writing evaluation tools, such as Grammarly or Turnitin, are widely used to check for grammatical errors, vocabulary usage, and overall writing quality. These tools not only save time for teachers but also provide students with real-time feedback that helps them improve their writing skills independently. Similarly, AI can assess spoken language proficiency using voice recognition and natural language processing, providing instant feedback on pronunciation and fluency.

AI-Powered Language Translation and Communication Tools

AI-based translation tools such as Google Translate and Microsoft Translator allow students to easily translate texts and communicate across languages. These tools are particularly helpful in multilingual classrooms, where students might need quick translations to bridge the gap between their native language and English. While these tools are not perfect and sometimes lack nuanced understanding, they offer valuable support for beginner and intermediate learners.

Virtual Reality (VR) and AI in Language Immersion

AI, combined with virtual reality, enables immersive learning environments where students can practice English in real-world scenarios. For example, VR platforms like Mondly VR allow learners to engage in simulated conversations in various settings, from ordering food in a restaurant to navigating a foreign city. These immersive experiences provide contextual learning, which is critical for developing communication skills in a foreign language.

AI for Teacher Support

AI doesn't just benefit students; it also supports teachers by automating routine tasks and providing data-driven insights into student performance. For instance, AI can analyze classroom interactions to identify areas where students struggle the most, allowing teachers to adjust their teaching strategies accordingly. AI-driven analytics platforms can also help teachers monitor student engagement and progress, making it easier to provide targeted interventions when necessary.

Conclusion

The integration of AI into English language teaching is revolutionizing the way students learn and teachers instruct. Through personalized learning, intelligent tutoring systems, automated assessment, and immersive experiences, AI enhances language acquisition, making it more efficient and accessible. While AI cannot replace the human element of teaching, it offers powerful tools that supplement traditional methods, helping both students and teachers achieve better outcomes. As AI continues to evolve, its role in education will likely expand, offering new opportunities to improve English language teaching and learning on a global scale.

References

1. Johnson, D. A., & Brown, T. S. (2020). Artificial Intelligence in Language Education: The Future of Personalized Learning. *Journal of Educational Technology*, 45(2), 100-112. doi:10.1016/j.jedutech.2020.04.002
2. Liu, H., & Wang, X. (2019). AI-Powered Tutoring Systems for Language Learning: Opportunities and Challenges. *International Journal of Applied Linguistics*, 39(3), 120-134. doi:10.1111/ijal.12248
3. Taylor, K., & Roberts, M. (2021). Automated Assessment Tools in English Language Teaching: Enhancing Feedback and Reducing Workload. *Language Learning & Technology*, 25(1), 55-70. doi:10.1016/j.langtech.2021.03.005

4. Martinez, P., & Green, R. (2020). Virtual Reality and AI in Language Immersion: A New Approach to English Learning. Computer-Assisted Language Learning, 33(4), 123-139. doi:10.1080/09588221.2020.1751214

BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA TIJORAT BANKLARINI RO'LI

Sindorbek O'razboyev Abduxakim o'g'li

Sambhram universiteti assistenti

Rasulov Siddiq Toyirovich

Jizzax VIIB YXXB xodimi

Annotatsiya

Ushbu maqolada biz siz bilan biznesni rivojlantirishda tijorat banklarini roli haqida gaplashamiz, eng avvalo biz biznes nima ekanligini anglab yetishimiz kerak. Biznes nima va uni tadbirkorlikdan farqi qanday. Biznesni rivojlantirishda tijorat banklarining roli haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: biznes, biznesmen, tijorat bank, bank operatsiyalari, bank xizmatlari, mablag', bozor munosabatlari, ishlab chiqarish jarayoni, tadbirkor, biznes.

Аннотация

В этой статье мы поговорим с вами о роли коммерческих банков в развитии бизнеса, прежде всего, мы должны понять, что такое бизнес. Что такое бизнес и чем он отличается от предпринимательства. Дана информация о роли коммерческих банков в развитии бизнеса.

Ключевые слова: бизнес, бизнесмен, коммерческий банк, банковские операции, банковские услуги, средства, рыночные отношения, производственный процесс, предприниматель, бизнес.

Annotation

In this article, we will talk to you about the role of commercial banks in business development, first of all, we need to understand what business is. What is business and what makes it different from entrepreneurship. Details of the role of commercial banks in business development are given.

Keywords: business, businessman, Commercial bank, banking operations, banking services, funds, market Relations, production process, entrepreneur, business.

Ushbu maqolada biz siz bilan biznesni rivojlantirishda tijorat banklarini roli haqida gaplashamiz, eng avvalo biz biznes nima ekanligini anglab yetishimiz kerak. Biznes nima va uni tadbirkorlikdan farqi qanday. Respublikamizda asosan tadbirkorlikka etibor qaratilgan, lekin bizneschi.

Biznesning mohiyati quyidagi umumiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi: -xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida faoliyat almashinuvi.

Biznes - jamiyatdagi muommolarni hal qilish orqali foyda topish imkoniyati. Muommo bor - ushbu muommoni qandaydir foyda evaziga(albatta qonun doirasida) hal qila oladigan tadbirkor bor.

Biznes - bu doimiy ravishda o'z ustida ishlash, rivojlanish.

Biznes - bu o'ylash, tafakkur qilish. Shu orqali yon-atrofdagi imkoniyatlarni ko'ra olish.

Biznes - bu doimiy harakat, oldinga yurish.

Biznes - jamiyat, davlat so'roviga javob berish. Muommo bor - uni hal qilish kerak. Talab bor - uni qondirish kerak.

Biznes - bu doimiy ravishda tajribalar qilish, uni natijasi foyda bo'lishi mumkin, uni natijasi ziyon bo'lishi mumkin.

Biznes - bu biron bir yangilik qilish jarayoniga o'zini baxshiyda qilish.

Biznes - imkoniyatlardan foylanishdan qo'rqqanlik va buni evaziga mukofot olish.

Biznes - bu insonning yashash tarzi.

Biznes - bu insondagi ba'zi sifatlar to'plami: aql, kreativlik, maqsadga intiluvchanlik.

Biznes - bu FOYDA = DAROMADLAR - XARAJATLAR. Shu birgina formula orqali biznes va biznes yuritishni tushuntirish mumkin. Qolganlari esa, ikkinchi darajalati narsalar yoki biznesning detallaridir.

Biznesni muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ichki va tashqi omillar muhim ro'l o'ynaydi.

Kichik va o'rta biznes - mustaqil mulk egaligiga, xo'jalik faoliyatini mustaqil tashkil etishga asoslangan va o'z tarmog'ida hukmron mavqe tutmaydigan biznes. Turli mamlakatlarda K. va o'b. sub'yektlari maqomini belgilab beruvchi mezonlar sifatida korxonada band bo'lgan ishlovchilar soni, korxonaning tovar aylanmasi, aktivlar, kapitallar, foyda miqdori va boshqa ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Mas, AQShda ko'pgina tarmoqlarda ishlovchilar soni 100 kishidan, ishlov beruvchi sanoatda 500 kishidan kam xodimlar ishlaydigan korxonalar kichik biznesga kiritiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.04.2024 yildagi PQ-149-sonli "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida aholining biznes tashabbuslarini moliyalashtirishni takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori ko'ra, 2024 yilda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida kreditlar o'zini o'zi band qilgan jismoniy shaxslarga (asosiy ish joyiga ega shaxslar bundan mustasno) quyidagicha ajratilishi belgilangan:

33 million so'mgacha, bir yildan so'ng ushbu qarz oluvchining tadbirkorlik faoliyati samaradorligi, qarzning maqsadli ishlatilganligi hamda zaruratga qarab guruh kafilligi (kamida 3 nafar fuqaro) bilan qo'shimcha 50 mln so'mgacha revolver asosida;

ushbu kreditlardan tomorqani rivojlantirishning bir nechta yo'nalishlarida (parrandachilik, quyonchilik, chorvachilik, asalarichilik, baliqchilik va ixcham issiqxona) foydalanishi uchun;

yer maydoni 10 sotixdan ortiq bo'lgan tomorqa yer egalariga va ijarachilarga 50 mln so'mgacha garovsiz;

10 sotixli ixcham issiqxonalarni barpo etish va baliqchilik faoliyatini tashkil etish uchun 100 mln so'mgacha garovsiz ajratiladi.

Bunda: chorvachilikni rivojlantirish yo'nalishida kreditlar tuman (shahar) veterinariya bo'limi tomonidan identifikatsiya qilingan (birkalash usuli) va haqiqatdan yetkazib berilgan chorva mollarini (qoramol, qo'y, echki) sotib olishga;

aholi tomorqasida biznesni yo'lga qo'yish uchun o'zlarining ichki imkoniyatlaridan foydalangan holda tadbirkorlik qilishni istagan aholiga issiqxona qurish, chorva mollari boqish, tomorqaga mavsumiy ekinlar ekish uchun kreditlar birlashtirilgan bank va hokim yordamchisining ushbu tadbirlar amalga oshirilishi borasidagi kafilligi asosida naqd pulda berilishi mumkin.

Mahallaga birlashtirilgan bank va hokim yordamchisi mahalladagi kreditlar hisobiga amalga oshirilayotgan oilaviy tadbirkorlik loyihalarining natijadorligi uchun teng manfaatdor va javobgar bo'lishi belgilangan.

Raqamli texnologiyalari davrida mamlakat taraqqiyoti, uning rivojlanishi, butun dunyoda o'z so'zi va o'z qarashlariga ega bo'lishi ham aynan shu davlatning ham iqtisodiy ham ma'naviy kuchiga chambarchas bog'liqdir.

Hozirgi kunda Tadbirkorlikni rivojlantirishda Prezident qarori bilan "Qishloq qurilish bank" tijorat banki negizida Biznesni rivojlantirish banki hamda uning huzurida "Kichik biznesni rivojlantirish jamg'armasi" mas'uliyati cheklangan jamiyati tashkil etildi.

Rivojlanayotgan davlatlarni olib qaraydigan bo'lsak biznesmenlar juda kop. Biz endi rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga kiramiz va bizda tadbirkorlikka urgu qaratilyabdi. Xulosa qilib aytganda tadbirkor faoliyat boshlaydigan bo'lsa, biznesmen uni qaysidir manoda davomchisi desak adashmagan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlari:

1. Abdullayeva Sh. Bank risklari va ularni kreditlash. – T.: Moliya, 2002.
2.2.Y.Abdullayev, T.Qoraliyev av boshqalar. "Bank ishi". O'quv qo'llanma. T: Iqtisod moliya. 2010. 404-405 b

2. P. Saidxodjayev, I. Ismatullayev "Bank operatsiyalarini sug'urtalash". Ma'ruza matnlari. T:2012. TDIU.

3. F.Nasriddinov “Tijorat banklarida risk-menejment tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari”. “Birja-Ekspert”. -2012. №1-2.22-27 b
4. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
5. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>
6. Джаббаров Ю.А. «Основные тенденции на рынке книжной продукции в Республике Узбекистан.» журнал том 3 номер 5 ст 36-40.
7. K.E. Grishin, & Djabbarova Yulduz Abduvaliyevna. (2023). FEATURES OF PRINTING PRODUCTION IN MODERN CONDITIONS. *QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 9(9), 64–67. <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.836>
8. www.stat.uz. (O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi)
9. www.mf.uz. (O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi)

HUDUDIIY TARMOQLANGAN TIZIMLARDA ELEKTRON SAVDONI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

**Soliyev Bahromjon Nabijonovich,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali katta o‘qituvchisi.
bahromjonsoliev@gmail.com
Annotatsiya**

Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasida elektron tijoratni o‘ganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot mavzusining dolzarbligi ushbu savdo segmentining yuqori o‘sish sur‘atlari bilan bog‘liq. Tadqiqotning maqsadi iste’molchilar, savdo biznesi va umuman milliy iqtisodiyot uchun bog‘liq imkoniyatlar va tahdidlarni hisobga olgan holda elektron tijoratni rivojlantirish istiqbollari tahlil qilishdir. Tadqiqot predmeti elektron tijorat bozorining rivojlanish jarayonidir. Tadqiqot vositasi elektron tijorat evolyutsiyasini nazariy tahlil qilishda ko‘plab noiqtisodiy omillarni: ijtimoiy, ilmiy, texnik, texnologik va boshqalarni hisobga olishni o‘z ichiga olgan institutsional yondashuv metodologiyasini qabul qildi. Tadqiqot uchun axborot bazasi Internet-savdo kompaniyalari assotsiatsiyasi, masofaviy savdo milliy assotsiatsiyasi ma’lumotlari, mahalliy va xorijiy olimlarning ishlari edi. Savdo shakllari evolyutsiyasi tarixini o‘rganish elektron tijorat masofaviy savdoning bir turi ekanligini isbotlash imkonini berdi.

Kalit so‘zlar: elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, savdo, savdo shakllari, elektron tijorat, masofaviy sotish, chakana harid, imkoniyatlar

Аннотация

Данная статья посвящена изучению электронной коммерции в Республике Узбекистан. Актуальность темы исследования связана с высокими темпами роста данного сегмента торговли. Цель исследования – проанализировать перспективы развития электронной коммерции с учетом связанных с этим возможностей и угроз для потребителей, торгового бизнеса и национальной экономики в целом. Предметом исследования является процесс развития рынка электронной коммерции. В качестве инструмента исследования принята методология институционального подхода, включающая в теоретическом анализе эволюции электронной коммерции учет множества неэкономических факторов: социальных, научных, технических, технологических и т.д. Информационной базой исследования послужили данные Ассоциации компаний интернет-торговли, Национальной ассоциации дистанционного маркетинга, а также работы отечественных и зарубежных ученых. Изучение истории эволюции форм торговли позволило доказать, что электронная коммерция является разновидностью дистанционной торговли.

Ключевые слова: электронная коммерция, цифровая экономика, продажи, модели продаж, электронная коммерция, дистанционная торговля, розничная покупка, возможности.

Kirish. Dunyo aholisining 33% dan ortig'i onlayn haridlar bilan shug'ullanadigan elektron tijorat hozirda 6 trillion dollarlik sanoatdir va 2027 yilga kelib 8 trillion dollarlik belgiga yetadi. Dunyo bo'ylab 2,71 milliard odam maxsus elektron tijorat platformalari yoki ijtimoiy media do'konlaridan onlayn harid qilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va rivojlanish bo'yicha konferensiyasi ma'lumotlariga ko'ra,[1, 9] keyingi o'n yillikda an'anaviy (bozor iqtisodiyoti) iqtisodiyotdan raqamli iqtisodiyotga o'tish ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda yaqqol ko'zga tashlandi. O'tish jarayoni boshqaruvda, biznes yuritishda, qarorlar qabul qilishda, xodimlarni rag'batlantirishda yangicha tafakkurni taqozo qilmoqda. Hozirgi vaqtda jahon YaIMda raqamli iqtisodiyot hissasi turli statistik ma'lumotlarda 4,5 -15,5% gacha ekanligi aytiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasidagi qo'shilgan qiymatga kelsak, Qo'shma Shtatlar va Xitoy birgalikda dunyoning deyarli 40 foizini tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. 2016-yilgi hisob-kitoblarga ko'ra, xalqaro raqamli iqtisodiyot 11,5 trln. AQSh dollarini tashqil qildi, bu dunyo YaIM ni 15,5 % demakdir. Raqamli iqtisodiyotning asosiy ko'rsatkichlarini iste'molchiga yo'naltirilgan internet texnologiyalari bilan izohlanadi. 2025-yilga kelib sanoat internetini jadallik bilan rivojlanishi kutilmoqda, bunda barcha sohalarida yuqorida darajadagi raqamlashtirish va intellektuallashtirish kuzatiladi. Bu vaqtga kelib raqamli iqtisodiyot dunyo YaIM ni 24,3 % ni tashkil etishi bashorat qilinmoqda. [2, 10]

Elektron tijoratning tarixiy boshlang'ich nuqtasi sifatida 1960 yildagi American Airlines va IBM amerika kompaniyalarining hamkorlikdagi ishlab chiqqan tizimi ko'rsatiladi. Unda aviareyslar uchun joylarni band etish jarayonini avtomatlashtirish tizimi SABRE (Semi-Automatic Business Research Environment) hisoblanadi. Ushbu tizim reyslar va tariflarni tanlab olishdagi afzalliklari bilan ommabop bo'lgan. Tizimning avtomatlashtirishi natijasida xizmat narxлари arzonlashib, yo'lovchi tashish hajmi oshgan. Ushbu hamkorlikdagi loyiha dastlabki elektron tijorat namunasi sifatida ko'rsatiladi.[3, 10]

Belarus Respublikasida onlayn xaridlarni amalga oshiradigan Internet foydalanuvchilari 20% dan ortiqni tashkil qiladi. Mamlakatning kattalar aholisining deyarli yarmi kamida bitta onlayn xarid qilish tajribasiga ega. Internet-xaridorlarning jug'rofiy tuzilishida Minsk aholisi eng ko'p ulushga ega.[4]

O'zbekistonda esa jug'rofiy tuzilishda elektron tijoratning keng va mustahkam qo'llanilishi Toshkent shahriga to'g'ri keladi. Toshkent shahri internet va mobil aloqaning sifatililigidan ham, yetkazish xizmatlarining ko'pligi bilan ham boshqa viloyatlardan ustun deb hisoblash mumkin.

Elektron tijorat haqida gap ketganda Xitoy davlati haqidagi ma'lumotlarga to'xtalmaslikning iloji yo'q. Chunki bu davlatda juda ko'plab sohalar kabi elektron tijorat sohasida ham yirik kompaniyalarga ega. Ushbu kompaniyalar geografik jihatdan deyarli barcha davlatlar bilan savdo aloqalarini qiladi.

Xitoy davlati onlayn xarid qilish va elektron biznes jadal sur'atlar bilan kengayib, millionlab oddiy odamlarning kundalik hayotining bir qismiga aylanib borayotgan dunyodagi yetakchi mamlakatlardan biridir. 2017-yilning 11-noyabrida Xitoyda Butunjahon xarid qilish kuni deb atalgan Alibaba guruhi va JD.com global onlayn-do'konining sotuvi atigi bir kun ichida rekord darajadagi 253,97 milliard yuanga yetdi, bu 32,56 milliard yevroga teng. Mobil telefonlar savdosi esa umumiy hajmining 8,7% ni tashkil etdi. O'sha kundagi sotuvlar Islandiya va Kamerun davlatlarining yillik yalpi ichki mahsulotidan oshdi.[5,11]

Elektron tijorat yo'nalishida ko'plab tadqiqotlarni o'tkazgan Pekin shahridagi Xalqaro biznes va iqtisod universiteti iqtisod fanlari doktori, professor Van Syaodun haqida ham to'xtalsak. Uning ko'plab maqolalari aynan elektron tijorat sohasiga qaratilgan. Shu maqolalardan biri "«Szin Dun» kompaniyasi misolida elektron tijoratning rivojlanishi" dir.[6]

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2004-yildan 2018-yilgacha Xitoyning elektron tijorat operatsiyalari hajmi 930 milliard yuandan 31,63 trillion yuanga ko'tarilib, global elektron tijorat tranzaksiyalari hajmining 40 foizini tashkil qiladi. JD.com Xitoydagi eng yirik B2C elektron

tijorat kompaniyasi bo'lib, 2018-yilda milliy elektron tijorat bozorining chorak qismini tashkil qiladi.

Bozorni yanada kengaytirish maqsadida 2014-yildan beri JD.com Xitoyning taniqli Tencent (Xitoydagi eng yirik integrasiyalashgan internet-provayderlaridan biri), Baidu (Xitoy Google nomi bilan tanilgan), Douyin kabi (Tik Tokning inglizcha nomi Xitoydagi eng katta qisqa video almashish platformasidir) taniqli tarmoq kompaniyalari bilan ham izchil hamkorlik qilib kelmoqda.

Xitoyning elektron tijorat rivojlanishining dastlabki bosqichida Amerika Qo'shma Shtatlaridan juda ko'p tajriba keltirildi, bu Amazon va eBay kabi ko'plab xalqaro poytaxtlarning e'tiborini tortdi. Vaqt o'tishi bilan mahalliy lashtirish rangi chuqurlashdi va 2019-yilda Xitoyda Amazon stansiyasining yopilishi, bir tomondan, mahalliy elektron tijoratning g'alabasini ko'rsatdi. Bugungi kunda JD.com, Alibabaning Taobao/Tmall, Suning.com va Pinduoduo kabi mahalliy kompaniyalar integrasiyalashgan chakana elektron tijoratning tipik vakillariga aylandi.[10]

Natijalar. Chakana haridlarning 20,1 foizi 2024 yilda onlayn tarzda amalga oshiriladi. Bundan tashqari, 2027 yilga kelib barcha chakana haridlarning 22,6 foizi onlayn tarzda amalga oshirilishi kutilmoqda. Onlayn chakana haridlar ulushi 2021 yildan boshlab har yili o'rtacha 0,32 foizga oshib bormoqda.

Vaqt o'tishi bilan onlayn chakana xaridlarning o'sishini ifodalovchi matematik formulani yaratish mumkin. Taqdim etilgan ma'lumotlarni ajratib, modelni shakllantiriladi:

Berilgan ma'lumotlar:

- 2024 : chakana xaridlarning 20,1% onlayn.
- 2027 : chakana xaridlarning 22,6% onlayn.
- Yillik o'sish sur'ati : 2021 yildan beri yiliga 0,32%.

Hisoblash usullari:

1. Chiziqli model: Eng oddiy model chiziqli tenglama bo'lib, vaqt o'tishi bilan onlayn chakana xaridlar foizini ifodalaydi. Doimiy yillik o'sish sur'atini hisobga olgan holda, onlayn chakana xaridlarning foiz ulushini quyidagicha modellashtirish mumkin:

$$P(t) = P_0 + r \times (t - t_0) \quad (1)$$

Bu yerda:

○ $P(t)$ – bu (t)yil davomida onlayn amalga oshirilgan chakana xaridlar foizi.
○ P_0 – bu bazaviy t_0 yilida onlayn tarzda amalga oshirilgan chakana xaridlar ulushi (masalan, 2021).

- r - yillik o'sish sur'ati (0,32%) hisoblanadi.
- t_0 – asosiy(bazaviy) yil (masalan, 2021 yil).
- t - foizni hisoblamoqchi bo'lgan yil.

2. Ma'lum qiymatlarni almashtirish : Faraz qilinsaki, P_0 2021 yildagi foiz va o'sish sur'atini hisobga olgan holda $r=0,32\%$ bo'lsa, uni quyidagicha yozish mumkin:

$$P(t) = P_0 + 0,32\% \times (t - 2021) \quad (2)$$

3. Muayyan yillar uchun hisoblash:

- 2024 yil uchun ($t=2024$):

$$P(2024) = P_0 + 0,32\% \times (2024 - 2021) \quad (3)$$

Berilgan $P(2024)=20.1\%$, P_0 uchun yechim topish.

- 2027 yil uchun ($t=2027$):

$$P(2027) = P_0 + 0,32\% \times (2027 - 2021) = 22.6\% \quad (4)$$

Yilning asosiy(bazaviy) foizini topish (P_0):

P_0 ni ma'lum bo'lgan 2024 qiymat bilan hisoblanilsa:

$$20.1\% = P_0 + 0,96\% \quad (5)$$

$$P_0 = 20.1\% - 0,96\% = 19.14\% \quad (6)$$

Shunday qilib, asosiy(bazaviy) yil (2021) foiz taxminan 19,14% ni tashkil qiladi.

Yakuniy formula:

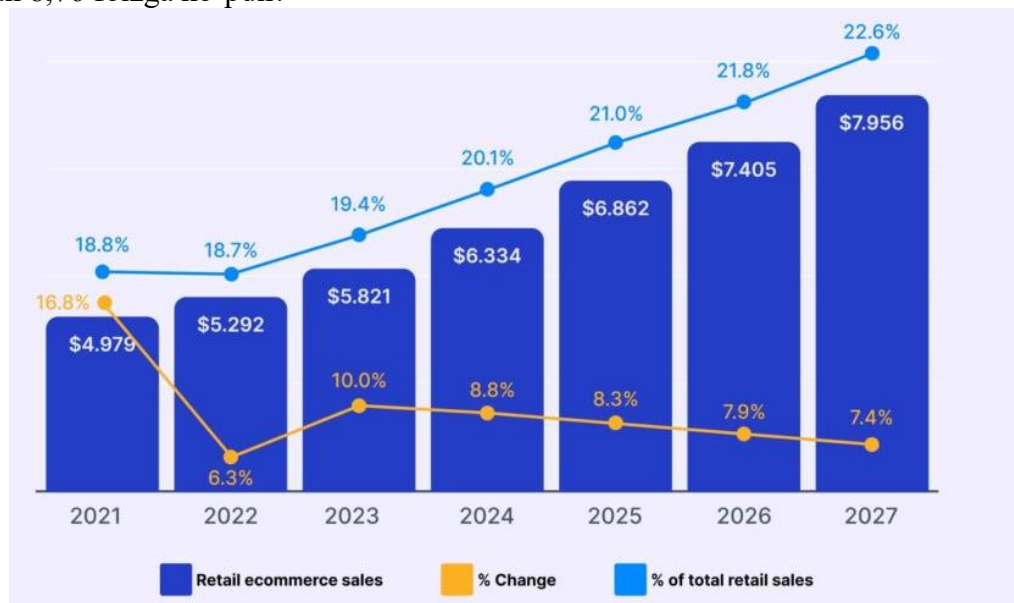
Vaqt o'tishi bilan onlayn chakana xaridlar foizining formulasi quyidagicha bo'ladi:

$$P(t)=19.14\%+0,32\%\times(t-2021) \quad (7)$$

Ushbu formuladan istalgan t yilda onlayn chakana xaridlar foizini 2021 yildan boshlab baholash uchun foydalanish mumkin.

Bu sizning biznesingizning onlayn mavjudligiga ko'proq sarmoya kiritish va hozirgi chakana savdo sohasida dolzarb bo'lib qolish belgisidir.[7, 10]

Global elektron tijorat savdosi 2024 yilda 6,3 trillion dollarni tashkil etadi, bu 2023 yilga nisbatan 8,76 foizga ko'pdir.

1-rasm. Yillar davomida global miqyosda chakana elektron tijorat savdosining o'sishi

Savdolar 2024 yildan 2027 yilgacha bo'lgan davrda CAGR 7,8% ga o'sishda davom yetadi va 2027 yilga kelib 8 trillion dollarga yetadi. Jismoniy do'konlarga nisbatan 2 barobardan ko'proq sur'atda o'sadi. Bu shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat butun dunyo bo'ylab kompaniyalar uchun yanada foydali tanlovga aylanib bormoqda.[8, 11]

Xulosa. Onlayn chakana xaridlarning o'sishi raqamli davrda rivojlanayotgan iste'molchi xatti-harakatlarining yaqqol dalilidir. Formuladan ko'rinib turibdiki, onlayn tarzda amalga oshirilgan chakana xaridlar foizi prognoz qilinadigan tezlikda doimiy ravishda oshib bormoqda. Ushbu tendentsiyani tushunish va kelajakdagi foizlarni prognoz qilish orqali korxonalar elektron tijoratga o'tishga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishlari mumkin. Ushbu barqaror o'sish chakana sotuvchilar uchun o'z strategiyalarini onlayn xaridlarga bo'lgan talabni qondirish uchun moslashtirish muhimligini ta'kidlab, ular raqamli tranzaksiyalarni tobora ko'proq afzal ko'rayotgan bozorda raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Model onlayn chakana savdoning kelajakdagi savdoda o'ynashda davom etishi muhim rolini ta'kidlaydi, bu esa korxonalar uchun sarmoya kiritish va ularning onlayn mavjudligini oshirishni hal qiluvchi ahamiyatga ega qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Digital Economy report 2019, United Nations conference on trade and development, https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_overview_en.pdf
2. Digital Spillover: Measuring the true impact of the digital economy. OXFORD Economics. 2017 Huawei Technologies Co., Ltd.
3. Электронная коммерция, https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная_коммерция
4. Карчевская Е.Н., Перспективы развития электронной коммерции на Белорусских предприятиях // Тип: статья в сборнике трудов конференции, Год издания: 2020, Стр.: 326-328
5. Секретарёва К.Н., Вызовы электронной коммерции и электронного налогообложения в КНР, // Экономика и управление: проблемы, решения, № 1, том 1, январь 2021, ISSN: 2227-3891, eISSN: 2308-927X

6. Ван Сяодун (WANG XIAODONG), Развитие электронной коммерции на примере компании «Цзин Дун» (“Jingdong”), 以京东为例看电商发展的影响, // Российско-Китайские исследования, Язык: китайский, Том: 4, № 3, Год: 2020, Стр: 205-213, ISSN: 2587-7445

7. E-commerce as percentage of total retail sales worldwide from 2021 to 2027, <https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide/>

8. Worldwide Retail Ecommerce Forecast 2024, <https://www.emarketer.com/content/worldwide-retail-ecommerce-forecast-2024>

9. B.Soliev, VEB TEXNOLOGIYALARDA ELEKTRON SAVDO PLATFORMALARI, monografiya, Farg'ona, “Classic”, 2022y, 84 b. ISBN: 978-9943-8603-8-4

10. Солиев Б. Н. Проблемы моделирования электронных торговых процессов на основе местных характеристик //Исследования молодых ученых. – 2020. – С. 8-11.

11. Солиев Б. Н. и др. ИЗУЧИТЬ ОПЫТ ДРУГИХ СТРАН ПО РАЗВИТИЮ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ //Журнал Технических исследований. – 2022. – Т. 5. – №. 1.

MEDIUM TERM BUDGETING AS A LINK BETWEEN WIDE FISCAL POLICY PURPOSES AND BUDGETING

Son Evgeniya Mikhaylovna
senior lecturer at the branch of
Kazan Federal University in Jizzakh

Аннотация

Бюджетная структура должна быть разработана таким образом, чтобы не только поддерживать фискальную консолидацию, но и гарантировать, что все средства будут направлены туда, где они больше всего нужны. Странам необходимо управлять своими государственными финансами в соответствии с четкой стратегией, которой привержено правительство и которая закреплена в фискальных правилах или фискальных целях.

Ключевые слова: среднесрочное бюджетирование, стадии среднесрочного планирования, роль государства, эффективность, рамки бюджетирования.

Annotatsiya

Fiskal tuzilma nafaqat fiskal konsolidatsiyani qo'llab-quvvatlash, balki barcha mablag'lar eng zarur bo'lgan joyga yo'naltirilishini ta'minlash uchun ishlab chiqilishi kerak. Mamlakatlar o'zlarining davlat moliyasini hukumatga sodiq bo'lgan holda, hamda fiskal qoidalar yoki fiskal maqsadlarga kiritilgan aniq strategiyaga muvofiq boshqarishlari kerak.

Kalit so'zlar: o'rta muddatli byudjetlashtirish, o'rta muddatli rejalashtirish bosqichlari, davlatning roli, samaradorlik, byudjetlashtirish asoslari.

In the wake of COVID-19 pandemic, Russian military campaign in the Ukraine and as a consequence we observed energy crisis, most OECD countries confronted with rising debts and high deficits. This is coupled with short to long-term spending pressures from factors such as ageing and the climate transition⁴⁷. It is obvious and very important to keep public finance in balance while government has to spend more because of contingency costs in vital areas. Therefore, the budget framework must be designed in a such way as not only to support fiscal consolidation, but also ensure that all funds are directed to where the need is greatest and take away from areas where their need is not necessary now. Countries need to operate their public finances according to a clear strategy that the government is committed to, embodied in fiscal rules or fiscal objectives (2023, OECD, Medium-term and top-down budgeting in OECD countries).

In the economic system of any country, the state is one of the main agents in the economy. Of course, depending on the type of economic system the role of the state is different, there are

⁴⁷ OECD Economic outlook June 2023

also different views concerning the functions and extent of state intervention in the economy, but most economists agree that the state is an integral entity of the market economy. Thus, one of the functions entrusted to the state, which it carries out with the help of fiscal and monetary policy is to achieve macroeconomic stabilization of the economy. The state uses tools such as finance and fiscal policy, where the central element is the state budget.

In recent years an alternative method of budgeting, which has become widespread not only among the OECD countries, but also countries outside the OECD is a medium-term budget planning. It is introduced to improve the annual budget process. According to research of WB's staff "by the end of 2008, more than 2/3 of all countries had adopted medium term expenditures framework (MTEF)."⁴⁸ Among these countries we can see as high-income countries so low- and middle-income ones. These countries have totally different aims but all of them use MTEF because MTEF gives opportunity to realize their divergent objectives. So, low- and middle-income countries use MTEF as a primary tool for guarantee their multiyear commitments so that donor-countries can give them credits. They need investments for developing their economy but also they must convenience donor-countries in their creditability. High-income countries use MTEF in order "to support budgetary objectives, improve expenditure prioritization, and encourage improved government performance."⁴⁹

For understanding the concept of medium term budgeting, it is useful to distinguish 3 demanding stages: medium term fiscal framework, medium term budget framework and medium term expenditures framework.

1. Medium term fiscal framework (MTFF) is the first stage towards MTEF. "It typically contains a statement official policy objective and a set of integrated medium-term macroeconomic and fiscal targets and projections". MTFF covers "top-down specification of the aggregate resource envelope and the allocation of resources across spending agencies". MTFF uses spending ceilings for agencies during implementation of budget. MTFF has such indicators as reports which include medium-term macro-fiscal strategy of government, macroeconomic forecast, fiscal forecast, analysis of debt sustainability and agency expenditure ceilings.

2. Medium term budget framework (MTBF). Here the aim is allocation resources depending on government strategic priorities. MTBF gives opportunity to make fiscal policy beyond one financial year. Usually MTBF "cover the preparation, execution, and monitoring of multi annual budget plans and contain both expenditure and revenue projections as well as the resultant budget balances." According to some sources MTBF is considered as the most basic type of MTEF. MTBF has the same features as MTFF but additionally it covers bottom – up estimation of spending agency needs in resources. "Strengthening of the MTBFs can efficiently complement the introduction of other institutional reforms such as the introduction of an expenditure rule or top down budgeting."

3. A medium-term performance framework (MTPF). MTPF starts from MTBF. Here the process of shifting from inputs to outputs is completed and additionally MTPF focuses on measurement and evaluation of performance. "An MTPF, and therefore a full-fledged MTEF, is a pinnacle reachable only by those countries that have implemented a well-functioning MTBF." MTPF has strategy sector (it is in charge of discussing program outputs, outcomes, and performance), agency for establishing budget targets (in charge of output, outcome, and performance indicators), spending agencies (in charge of periodically and comprehensive report of spending).

Medium term expenditures framework (MTEF) allocates resources depending on objectives. "MTEF develops the approach further by adding elements of activity and output based budgeting to the MTBF framework. These methods seek to improve the value for money of public

⁴⁸ World Bank *Beyond the annual budgeting. Global experience with MTEF*, 2013

⁴⁹Ibid.

spending, in addition to reinforcing fiscal discipline and strategic prioritization.” An MTEF was defined as a framework for integrating fiscal policy and budgeting over the medium-term by linking aggregate fiscal forecasting to a disciplined process of maintaining detailed medium-term budget estimates by ministries reflecting existing government policies. Forward estimates of expenditures become the basis of budget negotiations in the years following the budget and the forward estimates are reconciled with final outcomes in fiscal outcome reports.

So, MTEF has 3 high level purposes concerning to spending management: aggregate fiscal discipline, efficiency of resource allocation and technical efficiency. One of the shortages of annual budgeting is it cannot achieve them at the same time. In the condition of MTEF macrofiscal policy of country is framed in a medium-term context through “debt sustainability analysis, multiyear fiscal targeting, and in some cases permanent fiscal rules.” By this way MTEF sets up a formal link between wide fiscal policy purposes and budgeting.

BIBLIOGRAPHY

1. The Budgetary Code of the Republic of Uzbekistan (Law of the Republic of Uzbekistan # 360, dated 26.12.2013).
2. Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan #144 on 26.04.2002 "Measures on fulfilling the project of “The reforming of public finance management”.
3. Azizova I.A. Result oriented budgeting: training manual. Tashkent: «infoCOM.UZ», 2010, p. 23-56.
4. World Bank Beyond the Annual Budget. Global experience with MTEF. Washington, DC: World Bank., 2013.
5. Lee A.N Innovation in the planning of the state budget: training manual. – Tashkent: Finance, 2014.
6. OECD (forthcoming), Spending Better Framework, October 2022.
7. OECD *Multi-year expenditure programming approaches*, 1999.
8. OECD (2023), OECD Economic Outlook, Volume 2023 Issue 1, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/ce188438-en>.
9. OECD (2024), OECD Economic Outlook, VOLUME 2023 ISSUE 1, 2023 June 2024, OECD Publishing.
10. OECD (2024), OECD Economic Outlook, Interim Report/ Turning the Corner. September 2024, OECD Publishing.

IQTISODIYOTIMIZNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSIYALARNING ZARURLIGI

Sultonov Mansur G‘aniyevich
Jizzax politexnika instituti
Iqtisodiyot va menejment kafedrasi assistenti
Ibaydullayev Fayzulla Sayfullayevich
Jizzax politexnika instituti talabasi
Annotatsiya

Ushbu maqolada innovatsiyalar iqtisodiyotimizni rivojlantirishning dolzarb masalalaridan biriga aylanib borayotganligi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, innovatsion tadbirkorlik, kapital, ishlab chiqarish omillari, innovatsion strategiya, innovatsion jarayon.

Аннотация

В этой статье представлена информация о том, что инновации становятся одним из актуальных вопросов развития нашей экономики.

Ключевые слова: инновация, инновационное предпринимательство, капитал, факторы производства, инновационная стратегия, инновационный процесс.

Annotation

this article presents information that innovation is becoming one of the pressing issues of the development of our economy.

Keywords: innovation, innovation entrepreneurship, capital, production factors, innovation strategy, innovation process.

Hozirgi vaqtda innovatsiyalar iqtisodiyotni rivojlantirishning eng dolzarb masalalaridan biriga aylanib bormoqda. Yaqingacha bu nom tushunarsiz va hattoki unchalik aniq bo'lmagan tushunchani eslatardi, hozirgi kunga kelib, innovatsiyaning o'zi ham, uning tushunchalari ham birdek dunyoni tezda zabt etmoqda. Innovatsion jarayonda jiddiy rol o'ynaydigan va innovatsiyalarni korxonalar uchun strategik resursga aylantiradigan xalqaro kapital bozori kengayib bormoqda, bu borada unga yangi moliyaviy tuzilmalar unga yordam bermoqda.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shundan dalolat beradiki, innovatsiyalarga doim insonlarning bevosita salbiy munosabati va pozitsiyasi to'sqinlik qiladi. Lekin, O'zbekistonda paradoksal vaziyat rivojlanmoqda, ya'ni butun jamiyat innovatsion jarayonlarga ijobiy munosabat va qo'llab-quvvatlashni bildirib kelmoqda.

Innovatsiya kabi hodisani o'rganish jarayonida juda ko'p olimlarning izlanishlariga duch kelamiz, shu jumladan, N.Kondratiev va avstriyalik J.A.Shumpeterning nomlarini tilga olish joiz. Shumpeter o'zining "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" tadqiqotida innovatsiya tushunchasiga birinchi bo'lib ta'rif bergan. [1.23-bet]

U innovatsiyani tijorat muammolarini hal qilishga qaratilgan mavjud ishlab chiqarish omillarining ilmiy va tashkiliy birikmasi sifatida talqin qildi. Shumpeter bevosita innovatsiyalarda iqtisodiy tizimlarning rivojlanish manbasini payqadi. Chunki o'ziga xos kontent innovatsiyasi-bu o'zgarishlar, ular beshta tipik o'zgarishlarga e'tibor berib, ta'kidlagan:

Yangi texnologiyalar, yangi texnologik jarayonlar yoki yangi ishlab chiqarish bozorlarini ta'minlash;

Yangi xususiyatlarga ega mahsulotlarni joriy etish;

Yangi xom ashyolardan foydalanish;

Ishlab chiqarishni tashkil etish va ishlab chiqarishni moddiy-texnik ta'minotidagi o'zgarishlar;

Yangi bozorlarning paydo bo'lishi.

Bundan tashqari, u innovatsiya tushunchasidan foydalanib, uni o'zgarishlar sifatida izohladi, uning maqsadi iste'mol tovarlarining yangi turlarini, yangi ishlab chiqarishni va yangi ishlab chiqarishni tashkil etish shaklidagi transport vositalarini joriy etish va ulardan foydalanishdir.

Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish, yangi tadbirkorlarni vujudga keltirish orqali tizimning salohiyati va samaradorligini oshirishga ko'maklashish tadqiqot ishining oliy maqsadi hisoblanadi. Tadqiqotning vazifalari esa sanoatda raqobatbardoshlik va mahsuldorlikni oshirish bosqichlarini aniqlash va uning o'ziga xos xususiyatlarini belgilash; yuqori texnologiyali mahsulotlar ulushini oshirishni rag'batlantirish, ishlab chiqarishni ko'paytirish va ishlab chiqarish va eksport tarkibida ulushni oshirish, innovatsion texnologiyalar va ilg'or boshqaruvni qo'llashni kengaytirishra ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashdan iboratdir.

Mamlakatning raqobatbardoshligi alohida korxonalarning raqobatbardoshligi asosida rivojlanib boradi. Har bir korxona raqobatbardoshlik bilan ta'minlangan afzalliklarga erishish uchun o'z strategiyasini qo'llaydi. Lekin, muvaffaqiyatli kompaniyalarning evolyutsiyasi va rivojlanishi tabiati o'xshash bo'ladi, chunki kompaniyalar innovatsiyalarga asoslangan

raqobatdosh ustunliklarni yaratadilar. Mamlakatimiz korxonalaridagi innovatsion jarayonlarning kuchsizligini asosiy sababi quyidagi omillardir:

- ✦ sanoat sohasida ishlaydigan olimlar sonining kamligi, shuningdek, ishchi kuchida olimlar va tadqiqotchilar ulushining pastligi;
- ✦ yuqori texnologiyalarni patentlash sohasiga kirmaslik;
- ✦ ishlab chiqarish sektori va universitetlar o'rtasidagi zaif hamkorlik;
- ✦ innovatsiyalarni rag'batlantirishning nisbatan muvaffaqiyatsizligi va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari faoliyati;
- ✦ biznesni boshlash uchun murakkab protseduralar; texnologik ta'lim sifatining yetarli emasligi.

✦ mahsulotlari importini kamaytirmoqda. Bu esa, energetik mustaqilligimizni mustahkamlashga salmoqli hissa qo'shilyotganidan dalolat beradi. Nafaqat O'zbekiston, balki MDH mamlakatlari ichida eng yirik investitsiya loyihalardan biri hisoblanadigan mazkur UzGTL majmuasi ham innovatsion ishlab chiqarish namunasidir. [2.45-bet]

Xulosa qilib aytganda, innovatsion tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan va ishlab chiqarish jarayoniga xorij tajribasini qo'llab, yangiliklar joriy etilgan zamonaviy korxonalarda, an'anaviy korxonalarga nisbatan ish haqi 2-3 barobar, ish unumdorligi 2 barobar oshganligi, ayniqsa ishchi xizmatchilar turmush darajasining ilgariga nisbatan sifati va farovonligi ta'minlanayotganligi bugungi innovatsion iqtisodiy islohotlarining ijobiy tomonlarini ko'rsatmoqda. Lekin erishilayotgan yutuqlar bilan bir qatorda hal etilishi lozim muammolar ham mavjud.

Masalan:

- tadbirkorlarimiz biznesni boshqarishda yetarlicha malakaga ega emasligi;
- ishchi xodimlarning yangiliklarni tez o'zlashtira olmasligi;
- ular ichki va tashqi risklarni, innovatsiyalarga bo'lgan ehtiyojni va jahon bozorida o'z holatini yetarlicha baholay olmaydilar;
- korxonalarni rivojlantirish, raqobatbardoshlikni oshirishga yetarlicha e'tibor qaratilmagan;
- ishbilarmonlik muhitini tashkil etish va innovatsiyalarni rag'batlantirish tuzilmasini ishlab chiqishda ham ko'plab muammolar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Гужин А.А., Гужина Г.Н. Материальные интересы в системе экономического роста// Московское научное обозрение. 2012. № 12-1. С. 6
2. Гужина Г.Н. Социально-экономическая сущность и принципы формирования системы стратегического управления//Вестник Российского государственного аграрного заочного университета. 2009. № 6 (11). С. 141.
3. Umirova G (2022). Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda innovatsiyalarning tutgan o'rni va ro'li. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 5, 64-66.
4. Umirova, G. (2023). Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank tizimini isloh qilishning yo'llari. *Engineering problems and innovations*.
5. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
6. Depozit.uz —O'zbekistondagi raqamli banklar va ularning istiqbollari 26-iyul 2021-yil.
7. Stat.uz

THE DEVELOPING METHODS OF STUDENTS' PROFESSIONAL MOBILITY IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Suyunova Gulchehra Holmamatovna,
senior teacher of Sambhram University
in Jizzakh

Annotation

Current examination of the student's readiness for professional mobility should be carried out based on the following set of methods: test; questionnaire; analysis of the results of self-study work and practical assignments, conducting control work.

Key words. Professional mobility, creative atmosphere, professional field, professional communication, methods, ability

Аннотация

Текущая проверка готовности студента к профессиональной мобильности должна проводиться на основе следующего комплекса методов: тест; анкета; анализ результатов самостоятельной работы и практических заданий, ответов на экзамены по педагогическим предметам; ведение контрольной работы.

Ключевые слова. Профессиональная мобильность, творческая атмосфера, профессиональное поле, профессиональное общение, методы, способности

Annotatsiya

Talabanning kasbiy mobilligiga tayyorlik darajasini joriy tekshirish quyidagi metodlar majmui asosida amalga oshirilishini nazarda tutadi: test; so'rovнома; mustaqil ish va amaliy topshiriqlar natijalarini tahlil qilish, pedagogik fanlardan test nazorat ishlarini olib borish.

Kalit so'zlar. Kasbiy mobillik, ijodiy muhit, kasbiy soha, kasbiy muloqot, usullar, qobiliyat

Forms, methods and tools of learning a foreign language help to develop readiness for professional mobility when there is methodological support for achieving the desired results. The content of the "need for academic and professional communication in a foreign language" of future specialists provides the ability to read specialized literature, the ability to communicate in the professional field, readiness, readiness to exchange written information. Accordingly, the teacher should analyze the main directions of activity of future specialists and the expected situations of professional communication of the graduate who uses a foreign language as the language of his specialty and should prepare appropriate assignments.

Among the active forms of organizing the educational process for the development of preparation for professional mobility: creative and business games (intellectual games that stimulate students' intellectual, creative and cognitive abilities, exercise games, role-playing games, situational games); "round table" conferences and business projects with the division of the group into microgroups; learning objectives; holding lessons-discussions; advanced data search; analysis of speech acts; project method. Frontal, group and individual forms of working with students are necessary in various combinations. Group work is organized in the following forms: method of dialogic interaction, collective distributed activity, group training, individual role organization of educational training, discussions, conversations.

The real communication situation of native speakers is a method of organizing independent group work, as well as developing the level of individual preparation for professional mobility of students. To achieve this goal, students' independent work is organized in various forms: working with literature, participating in various projects, creating a program for improving their skills, individual lessons, counseling.

Increasing the level of cognitive activity can be done by introducing problem situations ("overcoming difficulties", "achieving success") into the educational process, based on the given approach, based on the cognitive needs and individual characteristics of students. In our opinion, this condition is fundamental and it contributes to the effectiveness of the development of readiness for professional mobility, since the main pedagogical efforts are aimed at the cognitive and intellectual development of the student as a subject of activity.

Creating the most comfortable working conditions in the auditorium will help to ensure the freedom of speech of the students and create a creative atmosphere in the auditorium. In the process of development, the choice of methods, tools, their combination depends on the content of the activity, specific conditions, and the situation. The educational material provided to students is aimed at activating cognitive processes.

Involvement of students in various types of individual and group activities, in which skills and abilities to be ready for professional mobility are mastered. Join various types of activities (case method, cognitive search tasks, contextual learning, etc.).

Stimulating the development of readiness for professional mobility of future specialists includes creating a comfortable emotional environment during the lesson. In addition, the fulfillment of this condition helps to complete the educational task, provides an emotional perception of the educational material, and helps to remember it involuntarily. The acquisition of scientific knowledge, the formation of views and beliefs, the development of practical skills of students is effective when taking into account and using the emotional background of lessons based on interest and passion for any phenomenon. Role-playing games provide an opportunity to act independently, purposefully and effectively, to consider the contents of various problems and tasks in a free environment and to solve them. Lessons are built around a situation that is close to real or simulates a real situation, they allow to engage the knowledge and creativity of students, each of them will have the opportunity to actively participate in the work process. The role-playing game preparation system can be expressed as follows: - determine the goal of the game, what you want to achieve with the game; - choosing a real situation of intercultural communication that is repeated during the game; - developing the structure and rules of the game, defining the roles, events, methods of interaction during the game; - determining what aids can be used to activate the game (board, rolling ball, cube, etc.).

So, the teacher organizes the educational process in such a way that the student is interested in increasing his level of readiness for professional mobility. With the help of active methods and teaching methods, a creative environment is created that promotes the targeted acquisition of concepts, rules and generalized structures. The demonstrative method seems to us to be very effective, because it allows to simulate situations of socio-cultural communication in a short time, gives students the opportunity to use new models of behavior, to analyze the characteristics of foreign culture. Intensification of teaching occurs through the use of innovative pedagogical forms and methods in the educational process of High Educational Institutions. Organization of students' cognitive, cultural, creative activities helps to develop students' readiness for professional mobility.

References:

1. E.S. Romanova. Psychology of professional development of personality: Abstract of the thesis. // Dr. psycho, sciences - M., 1992. - 31s.
2. D.C. McClelland, (1973). Testing for competence rather than for intelligence. // American Psychologist W. 28, 1-14 p.
3. Western, W. Competence in Education II J. // Curriculum Studies. - 2001. -V.33.-Nl.-P. 75-88p.
4. Sidorenko, E.V. Training of communicative competence in business interaction. // St. Petersburg: Speech, 2006. - 208 p.

O'ZBEKISTONDA KEKSA AVLOD VAKILLARINI QO'LLAB-QUVVATLASHGA DOIR ISLOHOTLAR (ZOMIN TUMANI)

To'ychiyeva Dilnoza Ikrom qizi

QarDU doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqola O'zbekistonda keksalarni ijtimoiy himoya qilish, ularga davlat tomonidan yaratilgan qulaylik va shart-sharoitlar Zomin tumanida amalga oshirilgan ishlar asosida yoritilgan. Maqolaga ma'lumotlar uchun arxiv hujjatlari, viloyat va tuman matbuot nashrlari hamda O'zbekiston faxriylarini qo'llab-quvvatlash "Nuroni" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi manbalaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar. Jamg'arma, "Keksalar haftaligi", nuroni, "Keksalar maslahati", nafaqa, frontorti, ijtimoiylashuv, turizm oyligi, e-nuroni.gov.uz, platforma, insoniylik, uyushma, uch avlod uchrashuvi, internat.

Аннотация

В данной статье рассматривается социальная защита пожилых людей в Узбекистане, комфорт и условия, созданные для них государством, на основе работы, проводимой в Заминском районе. В качестве информации для статьи использованы архивные документы, областные и районные пресс-релизы, а также ресурсы Зааминского районного отделения фонда поддержки ветеранов Узбекистана «Нуроний».

Ключевые слова: Фонд, «Неделя пожилых людей», Нурони, «Советы пожилых людей», пенсия, фронторт, социализация, месяц туризма, e-nurony.gov.uz, платформа, гуманность, объединение, встреча трех поколений, школа-интернат.

Annotation

This article covers the social protection of the elderly in Uzbekistan, the comfort and conditions created for them by the state, based on the work carried out in the Zomin district. Archive documents, regional and district press releases, and resources of the Zomin district department of the "Nuroni" foundation for support of Uzbekistan's veterans were used for information for the article.

Keywords: Foundation, "Week of the Elderly", Nuroni, "Advice of the Elderly", pension, frontort, socialization, tourism month, e-nuroni.gov.uz, platform, humanity, association, meeting of three generations, boarding school.

O'zbek xalqining bir qancha o'ziga xos qadriyatlari borki, asrlar osha, ularni xalqlararo namuna sifatida ko'rsatish mumkin. Jumladan, ijtimoiy siyosatimizning bir qismi hisoblanmish, inson qadrini ulug'lash, ayniqsa keksa avlod vakillarini e'zozlash, paravarishga muhtoj, yolg'iz qariyalarga muruvvat ko'rsatish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, uzoq yillardan buyon an'anaga aylanib kelganligi tariximizdan ma'lum. O'zbekiston mustaqilligining dastlabki yillaridan ushbu masalaga alohida e'tibor qaratildi. Bu borada davlat rahbari va hukumatning qator qaror hujjatlari qabul qilindi. Ushbu qonun hujjatlar ijrosini ta'minlash maqsadida, 1992-yil 27-oktabrdagi Zomin tuman hokimining 239k-sonli "Nafaqa olmaydigan yakka yashaydigan kishilarga har oylik nafaqa tayinlash haqida"⁵⁰gi qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga muvofiq, nafaqa olmaydigan yolg'iz qariyalarga, mahalliy budjet hisobidan nafaqa tayinlash bo'yicha, tuman ijtimoiy ta'minot bo'limi boshlig'iga vazifa yuklatilib, nafaqa belgilanadigan keksalar ro'yxati shallantirildi. Ushbu qaror ijrosi, Zomin tumanining chekka qishloqlariga qadar, yolg'iz yashovchi, muhtojligi mavjud qariyalarni qo'llab-quvvatlashning amaliy natijasi bo'lib xizmat qildi.

1999-yil 7-dekabrda "2000-2005-yillar yolg'iz keksalarni, pensionerlar va nogironlarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"⁵¹gi

⁵⁰ ShRTDA, M- 5-fond, ro'yxat-1, yig'ma jild-21, varaq-20-21.

⁵¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2000-2005 yillar yolg'iz keksalarni, pensionerlar va nogironlarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori//lex.uz.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 520-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu qaror ijrosini ta'minlash, shuningdek, tumandagi yolg'iz keksalar, pensionerlar va nogironlarni ijtimoiy himoya qilishni, ularning ijtimoiy ta'minot va uy-joy maishiy sharoitlarini yaxshilash yuzasidan ehtiyojlarini yanada to'liq qondirish maqsadida, Zomin tuman hokimining 10-sonli qarori⁵² qabul qilindi. Qarorga ko'ra, tuman hududidagi, yolg'iz keksalar ro'yxati qayta ko'rib chiqilishi, ularni homiy tashkilotlarga biriktirish, shakllantirilgan jadvalga ko'ra, ularning barchasini, bepul tibbiy ko'rikdan o'tkazish va ular uchun zaruriy dori-darmon vositalari bilan ta'minlash belgilandi. Bundan tashqari, yolg'iz, qarovga muhtoj qariyalarning holidan uzluksiz ravishda xabar olish, kerakli kiyim-kechak va oziq-ovqatlar bilan ta'minlash hamda jamoat transportidan bepul foydalanish imkoniyatlari berildi. Yuqorida sanab o'tilgan vazifalar ijrosini ta'minlash, bugungi kunga qadar, tumanda faoliyat yuritib kelgan "Nuroniylar" jamg'armasi tuzilmasiga kiritilgan bo'lib, 2001-yil 28-fevraldagi Zomin tumani hokimining "Tumanda faoliyat ko'rsatayotgan jamg'armalar va jamiyatlarni qo'llab-quvvatlash to'g'risida"⁵³ 109k-sonli qarori qabul qilindi. Jamg'armalar, xususan "Nuroniylar" jamg'armasini iqtisodiy barqarorligini yaxshilash, unga homiy tashkilotlarni biriktirish, insonparvarlik omillaridan kelib chiqib, tumandagi "Paxtabank"(Alibekov U), "Tadbirkorbank"(Tangirov N) va "Xalq banki" (Eshonqulov A) tuman bo'limlariga homiylar tomonidan ajaratiladigan ixtiyoriy mablag'larni jamg'arma hisob raqamiga o'z vaqtida o'tkazib berish vazifasi yuklandi. Qaror ilovasiga ko'ra, "Nuroniylar" jamg'armasi uchun, o'sha paytda, tuman miqyosidagi yirik 5 ta homiy tashkilot, 7 nafar tadbirkor, 10 ta femer xo'jaligi ixtiyoriy holatda o'z homiyligini olib bordi. Bu kabi tashabbuslar esa, o'zbek xalqining insoniy mehr-muruvvatligini, nuroniylarga bo'lgan chuqur hurmat va ehtiromini, shuningdek, ularni e'zozlash va har tomonlama yordam ko'rsatishdagi amaliy misollaridan biri demakdir.

2015-yil yurtimizda "Keksalarni e'zozlash yili" deb e'lon qilinishi nuroniylar uchun e'tiborning yana bir ko'rinishi bo'ldi. Respublika bo'ylab belgilangan vazifalar, viloyat va tumanlarda ham izchillik bilan boshlab yuborildi. "Keksalarni e'zozlash yili" davlat dasturi to'g'risidagi PQ-2302-sonli va Jizzax viloyat hokimining 2015-yil 24-fevraldagi 68-sonli qarorlari ijrosini ta'minlash maqsadida, Zomin tuman hokimining qarori qabul qilindi.⁵⁴ Unga ko'ra, dasturning tumanda yuqori natija bilan ishlashini ta'minlash, jamiyatning ma'naviy ildizlari bo'lgan nuroniylarni ijtimoiy, iqtisodiy, tibbiy qo'llab-quvvatlash masalalari ustuvor vazifa etib belgilanib, ushbu yil davomida topshiriqlar ijrosi nazorat qilib borilgan. "Nuroniylar" jamg'armasini tuzishdan maqsad ham, keksalarga to'laqonli ko'mak berish, ularni jamiyatning ma'naviy-axloqiy negizi ekanligi ta'kidlanib, qariyalarning ibratli hayot yo'lini yoshlarga namuna sifatida ko'rsatish, ularning barchasini hurmat-izzat qilish an'anasi avlodlar orasida qoldirish bosh maqsaddir.

Tizimdagi ishlarning uzviy davomi sifatida, 2021-yil O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston faxriylarini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar" jamg'armasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"⁵⁵gi Farmoniga muvofiq, keksa avlod vakillarini davlat tomonidan qo'llash samaradorligini oshirish, mamalakat ijtimoiy-siyosiy hayotida ularning to'liq ishtirok etish huquqini ta'minlash, jamg'armaning yangi tahrirdagi

⁵² ShRTDA, M- 7-fond, ro'yxat-14, yig'ma jild-9, varaq-14-15.

⁵³ ShRTDA, M- 440-fond, ro'yxat-10, yig'ma jild-12, varaq-35-36.

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 18-fevraldagi PQ-2302-sonli va viloyat hokimining 2015-yil 24-fevraldagi 68-sonli qarorlari ijrosini ta'minlash maqsadida Zomin tumani hokimining qarori. Sharq tonggi gazetasi.2015-yil. 11-soni.

⁵⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston faxriylarini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar" jamg'armasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni//lex.uz.

ustavini tasdiqlash, maxsus bino ajratish yoki qurilishini ta'minlash, mazkur bino ichida kitob fondiga boy kutubxona zalini tashkil etish, keksalar uchun maxsus trenajyorlar bilan jihozlangan davolash va jismoniy tarbiya zallari, shaxmat xonalari, tibbiyot va oshxonalar bilan ta'minlash belgilandi. 1941-1945-yillardagi urush va mehnat fronti faxriylarini o'z tizimidagi sanatoriyalarda sog'lomlashtirishga har yili yo'naltirish tashabbuslari, ilm-fan, ta'lim, sog'liqni saqlash va ishlab chiqarish sohalarida uzoq yillik halol mehnati uchun mehnatkashlarga va jamiyatda namunali farzandlarni tarbiya qilib voyaga yetkazgan sadoqatli onalarga "Mehnat faxriysi" ko'krak nishoni(I,II,III darajali) ta'sis etilishi, tumanda ushbu nishon bilan taqdirlangan shaxslar haqidagi qisqacha biografik ma'lumotlarni jamlagan "Bizning faxriylarimiz" nomli kitob-fotoalbomini yuritish va uni har yili yangilab borish vazifalari yuklatildi. Qaror ijrosining Zomin tumanida bajarilishi belgilangan muddatda, yuqori samaradorlik ila olib borildi. Avvalo, O'zbekiston faxriylarining ijtimoiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi to'g'risidagi Nizomi qabul qilindi⁵⁶. Nizom rasman, 2023-yil 19-iyulda tasdiqlanib, bo'limning asosiy maqsadi keksalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlab, ularni amaliy yordam ko'rsatish bo'lsa, vazifalari esa, nuroniylar turmush darajasini oshirish va bu sohada davlat siyosatining muhim yo'nalishlarini amalga oshirishda davlatga ko'maklashish, turli madaniy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etgan holda keksa avlod vakillarini taklif etish, "Hech kim mehr va e'tibordan chetda qolmasin" shiori ostida ijtimoiy himoyaga muhtoj nuroniylar holidan doimiy xabardor bo'lish, hamda ularga ijtimoiy himoya dasturlari doirasida davlat xizmatlari ko'rsatilishini ta'minlashga yordam berish, shuningdek mahallalarda yoshlarning tarbiyasi va axloqida bo'lgan ijobiy o'zgarishlardagi ta'siri va hissasi uchun Bo'lim mablag'lari hisobidan moddiy rag'batlantirish bu orqali ularni ruhlantirish, va yana "Keksalar maslahati" guruh a'zolarini, "Bir nuroniy o'n yoshga ma'sul" tamoyilini mahallalarda qaror toptirishdagi tashabbusi uchun ham ularni rag'batlantirish vazifalari belgilab berildi. Bundan tashqari jamg'armaning Zomin tuman bo'limi o'z majburiyat va huquqlariga ham ega tashkilot hisoblanadi. Bo'lim o'z faoliyatiga taalluqli masala va mavzular yuzasidan turli konfrensiya va yig'ilishlar o'tkazish, unga nuroniylar va oddiy xalq vakillarini taklif etish va ularning ixtiyoriy ishtirokiga ruxsat berish kabi huquqlarga egadir. Bo'lim, Zomin tumanida yashovchi nuroniylar to'g'risidagi ma'lumotnoma ro'yxat ko'rinishida tuzilgan bo'lib, 2024-yil 1-aprel holatiga ko'ra, tumanda yoshga doir nafaqa oluvchilar soni – 19715 nafar, jami nuroniylar soni – 12618 nafar, shundan Ulug' Vatan urushi qatnashchilari -1 nafar, (taqqoslash uchun, 2022-yilga qadar tumanda 4 nafar urush qatnashchisi bo'lgan, ulardan Erkaboy ota Qoraboyev esdalik medal bilan, Zomin tumanining Xulkar qishlog'ida yashagan Saydali bobo Eshonqulov esa "G'alabaning 70 yilligi" medali bilan taqdirlangan⁵⁷) frontorti faxriylari soni – 41 nafarni tashkil etsa, bulardan 23 nafari xotin-qizlarni tashkil etadi. Tumanda 100 yoshdan oshganlar soni – 1 nafar, yolg'iz yashaydigan, ya'ni o'zgalar parvarishiga muhtoj qariyalar soni esa, 65 nafarni tashkil etadi. Ehtiyojmand keksalar – 108 nafar, "Keksalar maslahati" guruhi – 39 nafar, a'zolari esa - 585 nafar, tumanda notinch deya topilgan oilalar soni 36 nafarni tashkil etib, ularga 72 nafar nuroniy maslahat va nasihat uchun birlashtirilgan. "Bir nuroniyga 10 nafar yosh" loyihasi doirasida, tumandagi 309 nafar yoshlarga 40 nafar keksa avlod vakillari birlashtirilgan. Nuroniylar, yoshlarga o'zining hayot yo'lidagi boy tajribasi, ko'nikmalari bilan o'zlarining maslahat va o'gitlarini berib, tumanda ijobiy natijalarga erishish holatlari o'smoqda.⁵⁸

"Nuroniylar" jamg'armasining Zomin tuman bo'limi hozirgi kunga qadar ko'plab madaniy-ma'rifiy tadbirlar o'tkazib kelmoqda. Ayniqsa, bu tadbirlar ko'lami va saviyasi yil sayin o'sib

⁵⁶ O'zbekiston faxriylarining ijtimoiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi to'g'risidagi nizom.

⁵⁷ Faxriylarga ehtirom. Sharq tonggi gazetasi. 2015-yil. 19-soni.

⁵⁸ O'zbekiston faxriylarining ijtimoiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi tomonidan tayyorlangan tuman nuroniylari to'g'risidagi ma'lumotnoma. 2024-yil. 1-aprel.

bormoqda hamda tadbirlarning rejaları tizimli tuzilganligi va nuroniylar uchun oylar kesimida maxsus imkoniyatlar yaratilganligi e'tiborlidir. Jumladan, har yili avgust oyi qariyalar uchun tibbiy xizmat oyligi hisoblanib, bu oy davomida ular zaruriy tibbiy xizmatlardan bepul foydalanishlari mumkin, ehtiyojmanddlarga dori-darmon olish imkoniyatlari ham taqdim etiladi. Oktabr oyining 1-sanasi to 10-sanasiga qadar, "Keksalar haftaligi" doirasidagi tadbirlar tashkil etiladi. Haftalik mobaynida "Nuroniylar" jamg'armasining Jizzax viloyati bo'limi rahbariyati tomonidan, Zomin tumanida joylashgan "Muruvvat" nogironligi bo'lgan ayollar internat-uyida "Yangi O'zbekistonda el aziz, inson aziz" shiori ostidagi ma'naviy-marifiy tadbir shular jumlasidandir. Tadbirda soha mutaxassislari va bo'lim raisi, davlat qaramog'iga olingan keksa avlodni tibbiy va ijtimoiy qo'llash masalalariga alohida to'xtaldi.⁵⁹ Va bu kabi tadbirlar har yili, uzluksiz holatda o'tkazib, nazariy va amaliy yordamlar berilmoqda. Noyabr oyi esa nuroniylar uchun "Turizm oyligi" hisoblanadi. Bunda ular, O'zbekistonning so'lim go'shalari, qadimiy va navqiron shaharlariga sayohat qilishlari mumkin. Sayohatni tashkil etish va kerakli barcha vositalar bo'lim tomonidan olib boriladi. Maqsad – nuroniylarimiz kayfiyatini ko'tarish, sayohatlardan zavqlanish orqali ularning ruhiy va jismoniy salomatligini yaxshilashdan iborat. Hozirgi kunda jamg'armaning Zomin tuman bo'limida, ikki nafar xodim: bo'lim raisi va yetakchi mutaxassis faoliyat yuritmoqda.⁶⁰ Bo'lim zamonaviy jihozlangan bino, kutubxona, davolash va jismoniy zallariga ega, tuman keksa aholisi uchun barcha kerakli shart-sharoitlar yaratilgan. Yana shuni alohida ta'kidlash kerakki, bo'lim tomonidan yuqori saviyaga ega tadbirlar hozirgacha o'tkazib kelinmoqda. Bu tadbirlar ko'lamli, belgilangan nuroniylar oyligidan tashqari, bayramlar arafasida yanada uyushqoqlik bilan tashkil etiladi. Va bu tashkiliy masalalarda nafaqat bo'lim a'zolari, balki davlat organlari xodimlari va jamoatchilik vakillarining faol tashabbuskorligi tahsinga loyiq. Masalan, 2024-yil may oyining dastlabki kunlarida, "9-may – Xotira va qadrlash kuni" munosabati bilan, Jizzax viloyati prokurori Islomjon Ergashxo'jayev, Zomin tumani Duoba qishloq fuqarolar yig'inida istiqomat qiluvchi, ikkinchi jahon urushi qatnashchisi Xolboy Ravshanov xonadonida bo'lib, urush faxriysiga davlatimiz rahbarining tabrigini o'qib eshittirdi, hamda Sh.Mirziyoyev farmoniga muvofiq, Xolboy ota Ravshanovga 20 mln. so'm miqdorda pul mukofotini topshirdi.⁶¹ Bo'lim tomonidan tashkil etilib kelinayotgan "Uch avlod uchrashuvlari" esa, o'rta va yosh avlod vakillari uchun, amaliy ibrat darslari vazifasini o'tamoqda. Tizimdagi so'nggi islohotlar natijasi o'laroq – bugungi raqamlashgan davrda sohaga ham yangiliklar kiritib borilmoqda. Xususan, e-nuroniylar.gov.uz elektron platformasi va yagona elektron bazasi yaratilib, unga murojaatlar bo'limi doimiy ochiq holatda ishlamoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, jamiyatimizning suyanchi, uzoq yillik tajriba egalari, turmushning ko'plab sohalarida halol mehnat qilgan mehnatkashlar, urush va frontorti faxriylari, bir so'z bilan aytganda – keksa avlod vakillarining namunali hayot yo'li, pand-nasihatlari o'sib kelayotgan yosh avlod uchun ibrat maktabidir. Chunki, ular – tirik tarix demakdir. Jamiyat taraqqiyotining ma'naviy-marifiy jarayonlarida ularning hissasi beqiyos. Ularga alohida e'tiborning davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi esa – xalqimizga xos qadriyatlarning siyosiy jarayonlar bilan uyg'unligini aks ettiradi. Haqiqatda, keksalarni e'zozlash va ehtirom ko'rsatish – ulug' insoniy fazilatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. ShRTDA, M- 5-fond, ro'yxat-1, yig'ma jild-21, varaq-20-21.

⁵⁹ Jizzax: Zominda ayollar internat-uyi davolanuvchilari yo'qlandi. Nuroniylar gazetasi. 41-soni.

⁶⁰ Alimova Saodat Arabovna ma'lumotnomasi. "Nuroniylar" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi, yetakchi mutaxassisi. 2024-yil. 11-sentabr.

⁶¹ Oqqulov O'rol. Nuroniylar jamg'armasi Zomin tuman bo'limi raisi. Bo'lim raisining ma'lumotnomasi. 2024-yil. May.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2000-2005 yillar yolg'iz keksalarni, pensionerlar va nogironlarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori//lex.uz.
3. ShRTDA, M- 7-fond, ro'yxat-14, yig'ma jild-9, varaq-14-15.
4. ShRTDA, M- 440-fond, ro'yxat-10, yig'ma jild-12, varaq-35-36.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 18-fevraldagi PQ-2302-sonli va viloyat hokimining 2015-yil 24-fevraldagi 68-sonli qarorlari ijrosini ta'minlash maqsadida Zomin tumani hokimining qarori. Sharq tonggi gazetasi. 2015-yil. 11-soni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston faxriylarini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar" jamg'armasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni//lex.uz.
7. O'zbekiston faxriylarining ijtimoiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi to'g'risidagi nizom.
8. Faxriylarga ehtirom. Sharq tonggi gazetasi. 2015-yil. 19-soni.
9. O'zbekiston faxriylarining ijtimoiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi tomonidan tayyorlangan tuman nuroniylari to'g'risidagi ma'lumotnoma. 2024-yil.1-aprel.
10. Jizzax: Zominda ayollar internat-uyi davolanuvchilari yo'qlandi. Nuroniylar gazetasi. 41-soni.
11. Alimova Saodat Arabovna ma'lumotnomasi. "Nuroniylar" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi, yetakchi mutaxassisi. 2024-yil. 11-sentabr.
12. Oqqulov O'rol. Nuroniylar" jamg'armasi Zomin tuman bo'limi raisi. Bo'lim raisining ma'lumotnomasi. 2024-yil.may.

TARIX FANINI O'QITISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDOSHUV.

Hoshimov To'liq Ro'ziyevich, Jizzax Sambhram universiteti NTM o'qituvchisi
Annotatsiya

Ushbu maqolada tarix darslarini o'qitishda kompetensiyaviy yondoshuv va uning ahamiyati ochib berilgan.

Annotation

This article reveals the competence approach and its importance in teaching history.

Аннотация

В данной статье раскрывается компетентностный подход и его значение в преподавании истории.

Bugungi kunda ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalarining tez surhatlarda jadal rivojlanishi kuzatilmoqda. Ta'lim-tarbiya jarayoniga umumta'lim fanlarini o'qitishning printsiplial yangi metodologiyasi sifatida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni joriy etish siyosiy, umumdavlat va didaktik ahamiyatga ega bo'lgan hodisa hisoblanadi.

Albatta, eng avvalo, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi bugungi kun talabi, jamiyat ehtiyoji, fan va texnikaning rivojlanish tendensiyalari asosida ishlab chiqilgan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlariga bog'liq.

XXI asrda dunyoning rivojlangan davlatlarida ta'lim mazmunini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish masalasiga asosiy ehtibor qaratilmoqda. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim hisoblanadi.

Dunyoning rivojlangan davlatlarining davlat ta'lim standartlaridagi tayanch kompetensiyalarning tahlili bugungi kunda mazkur masalaga qarash va yondashuvlar har mamlakatning ta'limdan ko'zlagan maqsadi, imkoniyati va shart-sharoitlaridan kelib

chiqqanligini ko'rsatadi.

Kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni alohida shakllantirishni emas, balki ularni kompleks ravishda egallashni taqozo etadi. Shunga ko'ra, o'qitish metodlari ham o'zgaradi.

“Kompetensiya”, “kompetentlilik” tushunchalari tilshunoslikda ilk bor XX asr o'rtalarida N.Xomskiy tomonidan qo'llangan bo'lib, tilni ishlatish jarayonida — faoliyatga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida, ta'lim sohasida esa “kompetentsiyaviy yondashuv” sifatida talqin etilgan bo'lib, ta'limda natijaviylikni ko'rsatuvchi omillar sifatida qayd etilgan. O'zbek tilining izohli lug'atida kompetensiya so'zi quyidagicha izohlangan:

—Kompetensiya – (lot. *sompetere* – layoqatli, munosib bo'lmoq). 1) Muayyan tashkilot yoki mansabdor shaxsning rasmiy hujjatlarda belgilangan vakolatlari doirasi; vakolat. 2) Shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasil.

Kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim – egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim bo'lib, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarni hosil qiladi.

Kompetentsiyalar ikki asosiy turga: tayanch va xususiy kompetentsiyalarga bo'linadi.

Tayanch kompetentsiyalar insonning shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirisha olish, jamiyatda o'z o'rnini egallay olish, duch keladigan muammolarning yechimini hal eta olish, eng muhimi, o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'la olish ko'nikma-malakalarini tarkib toptirishga qaratiladi.

Kommunikativ kompetensiya — muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi — mediamanbalardan zarur mahlumotlarni izlab to'a olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, media madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi — doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi — jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya — vatanga sadoqatli, insonlarga mehr- oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi — aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish kabi layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Mazkur kompetentsiyalar umumta'lim fanlari orqali o'quvchilarda shakllantiriladi.

Bundan tashqari, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli xususiy kompetentsiyalar ham shakllantiriladi. Jumladan, tarix fanni o'rganishda o'quvchilar tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda tushuntira olish, tarixiy manba va adabiyotlar

bilan ishlash kompetensiyalarni egallashlari talab etiladi.

1. Tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda tushuntira olish kompetensiyasi quyidagi komponentlardan iborat:

- ☐ O'zbekiston va jahon tarixining eng qadimgi davridan bugungi kunga qadar insoniyat tarixida muayyan iz qoldirgan muhim voqea va jarayonlar haqida ma'lumot bera oladi;
- ☐ tarixning davrlarini taqqoslay oladi, tahlil qiladi, baholaydi va xulosa qiladi, yozma ma'lumot bera oladi;
- ☐ voqea va jarayonlarni tarixiy davr nuqtai nazaridan tahlil qiladi, baho beradi, xulosa chiqaradi, munosabat bildiradi;
- ☐ davlatlarning tashkil topishi, davlat shakli, davlatdagi ijtimoiy-iqtisodiy- siyosiy jarayonlar, ichki va tashqi munosabatlar, harbiy salohiyat, insoniyat sivilizatsiyasida tutgan o'rni haqida yozma ma'lumot bera oladi;
- ☐ tarix fanidan olgan bilimlarini boshqa fanlar bilan bog'lay oladi.

2. Tarixiy manba va adabiyotlar bilan ishlash kompetensiyasi quyidagi komponentlardan iborat:

- ☐ XX asr boshlaridan bugungi kungacha kechgan tarixiy voqelikni bayon qilishda muhim bo'lgan tarixiy toponomik atamalar mazmunini tushuntira oladi;
- ☐ tarixiy jarayon va voqealar haqida ma'lumot berishda qo'shimcha adabiyot va manbalardan foydalana oladi;
- ☐ tarixiy-badiiy asarlar, ommaviy axborot vositalarida berilayotgan ma'lumotlardan foydalanishda va ularga munosabat bildirishda axborot madaniyatiga rioya qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ta'limning yuksak sifatini hamda mamlakatda amalga oshi'rayotgan chuqur ijtimoiy islohotlar, rivojlangan demokratik davlat barpo etish talablariga javob beruvchi kadrlar tayyorlanishini ta'minlash, umumiy o'rta ta'lim tizimida faoliyatli yondashuvga asoslangan ta'lim bugungi kun talablariga mos kelmayotganligi sababli umumta'lim fanlarini o'qitishning prinsipial yangi metodologiyasi sifatida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari, o'quv-metodik majmualarni ishlab chiqish va joriy etishni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida " gi 8-sonli farmoni. 10. 2019 yil

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "jamiyat hayotida madaniyat va san'at sohasining o'rni va ahamiyatini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni

3. Abdullaev D. N. O'zbekiston tarixini yoshlarni milliy istiqlool ruhida tarbiyalashning asosiy vazifasi sifatida o'rganish/ / hayot davomida ta'lim olish: barqaror rivojlanish manfaatlari yo'lida uzluksiz ta'lim. 2015. № 13. S. 439-441.

4. Tojikiston Respublikasi oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarining ijtimoiy-madaniy vakolatlarini shakllantirish. Diss. ... sham. ped. fanlar. O'tish:saytda harakatlanish, qidiruv

5. Babushkina L. E. pedvus talabalarining ijtimoiy-madaniy vakolatlari: xarakterli va shakllantirish texnologiyalari//Sibir pedagogika jurnali 2011. № 8. o'tish: saytda harakatlanish, qidiruv

6. Barabanov Vv, Tarix Rossiyaning zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitida o'quv mavzusi sifatida// Universum: Herzen universiteti Axborotnomasi, 2010. № 1.S. 64- 70.

7. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarini kasbiy tayyorlash jarayonida tarixiy-madaniy vakolatlarni shakllantirish / / zamonaviy pedagogik ta'lim muammolari 2018 № 58-2. P. 40-43.

8. Gurenko O. I. politexnik muhit sharoitida pedagogika universiteti talabalarining etno-madaniy malakasini shakllantirish. Muallif. diss. sham. ped. fanlar. Xarkov, 2005. 18 bilan.

PEDAGOGLARDA KREATIV YONDASHUVNI SHAKLLANTIRISHDA TRIZ METODI IMKONIYATLARI.

Hoshimov To‘lqin Ro‘ziboyevich, Jizzax Sambhram universiteti NTM o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarining ijodkorligini rivojlantirishda Triz metodining imkoniyatlari haqida bayon qilingan.

Annotation

This paper describes the potential of the Trise method in developing students' creativity.

Аннотация

В данной статье описаны потенциальные возможности метода Триз в развитии творческих способностей учащихся.

So‘nggi o‘tgan yuz yil mobaynida olimlar 90% dan ko‘proq ilmiy kashfiyotlarni yaratdilar. Sinov va xatolar orqali ixtirochilik yo‘lidan yurish bu davrda o‘z ahamiyatini kamaytirdi. Davr tezkorlik bilan yangi ixtirolarni amalga osirishni taqozo etmoqda. XX asrning o‘rtalarida ixtirochi Genrix Altshuller butun dunyo tomonidan foydalanib kelinayotgan yangi ilmiy usulni kashf etdi.

Dastlab, Altshuller o‘z metodini muhandislar uchun yaratgan edi. 1946 yildan 1971 yilgacha Genrix Saulovich ixtirolarning umumiy jihatlarini topish maqsadida qirq mingdan ortiq ixtirolar patentlarini o‘rganib chiqdi. Natijada, u har qanday ixtirochilikka asos bo‘luvchi qirq prinsipni tuzib chiqdi. Garchi prinsiplar bundan ham ko‘proq bo‘lsada, aksariyat ixtirolar uchun ushbu prinsiplar kifoya qilishi ta‘kidlanadi. Shunday qilib, ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi (TRIZ) paydo bo‘ldi. Keyinchalik bu metod ta‘lim sohasida pedagogik vazifalarni hal qilsih maqsadlarida ham qo‘l kelishi ma‘lum bo‘ldi.

TRIZ-bu noan‘anaviy muammolarni tezda hal qilishga yordam beradigan fikrlash tizimi. Bunda talabalarga olimlar, muhandislar va tadbirkorlar oldida turgan haqiqiy muammolarni hal qilish vazifalari taklif etiladi.

TRIZ metodini-pedagogika sohasiga joriy etgan yetakchi mutaxassis Anatoliy Gin beshta ta‘lim tamoyilini ta‘kidlaydi:

Talabaga iloji boricha har bir jabhada va har doim tanlash huquqini bering;

Talabalarga aniq yechim algoritmi va to‘g‘ri javob mavjud bo‘lmagan muammolarni taklif qiling;

Amaliy tajribalar, tahlillar, tadqiqotlar orqali o‘qitish;

Talabalarining qiziqishini doimiy ravishda kuzatib borish va ularning bilimlarni tushunib egallab borayotganligini nazorat qilish;

Eng kam xarajat, vaqt va kuch sarflagan holda maksimal foyda — ideal samaradorlik va ideal natija uchun harakat qiling.

TRIZ - metodidagi vazifalarga to‘g‘ri javob yo‘q. Variantlar soni cheksiz darajada ko‘p bo‘lishi mumkin. Biroq, metod yuzasidan tadqiqotlarni olib borishni taklif etuvchi muayyan usul mavjud.

Muammoni hal qilish kerakli resursni tanlash bilan boshlanadi. Ixtirochilik muammolarini hal qilish uchun allaqachon mavjud bo‘lgan resurslardan foydalanish muhim, chunki ideal yechim tashqaridan hech narsa qo‘shmasdan erishiladigan natijadir. TRIZ resurslari quyidagi toifalarga bo‘linadi:

moddiy-buyumlar (moddalar, narsalar, pul, tovarlar, asboblari va boshqalar); axborot (axborot tashuvchilar va uni tarqatish usullari);

inson (to‘g‘ridan-to‘g‘ri odamlar, motivatsiya, ko‘rish, eshitish, ta‘m bilish, hidni sezish, teri orqali his qilish, stereotip fikrlash);

vaqt;

makon;

energiya(issiqlik, elektromagnit, elektr, atom va boshqalar); boshqa resurslar (madaniyat, tarix).

Faqat resurslarni aniqlash emas, balki ular bilan nima qilish kerakligini tushunish muhimdir. Buning uchun TRIZ-metodi 40 ta asosiy tamoyilni taklif etadi. Biz esa maqola imkoniyatidan kelib chiqib ularning bir nechtasi bilan tanishtiramiz:

Birlashtirish tamoyili-bir hil ob'ektlar yoki operatsiyalarni birlashtirish, bir ob'ektni boshqasiga joylashtirish.

Parchalash tamoyili-agar yaxlit ob'ekt bilan ishlash qiyin bo'lsa, uni mustaqil qismlarga bo'lish yoki alohida bir qismi bilan ishlash.

Dinamizm tamoyili- ob'ekt va muhit munosabatlarida, ob'ekt yoki muhitni o'zgartirish kerak. Avans printsipli oldindan amalga oshirilmaydigan harakatni amalga oshirishdir.

Vositachilik tamoyili — agar ob'ekt bilan to'g'ridan-to'g'ri ishlash mumkin bo'lmasa, boshqa ob'ektdan foydalanish mumkin.

"Aksincha" tamoyili-agar harakat qilish qiyin bo'lsa, aksincha harakat qilishingiz mumkin.

Nusxa ko'chirish printsipli-agar ob'ekt bilan harakat qilish mumkin bo'lmasa, uning nusxasini ishlating.

Muvofiqlashtirish va kelishmovchilik printsipli — ob'ekt bilan kerakli harakatlarni amalga oshirishni osonlashtirish uchun uni atrof-muhit yoki odamlarning umidlari va stereotiplari bilan muvofiqlashtirish (yoki nomuvofiqlashtirish) mumkin.

Xulosa qilib aytganda, TRIZ – metodi ixtirochilik va ijodkorlikka yo'naltiruvchi eng samarali vosita sifatida pedagoglar e'tiborini qozonib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi" to'g'risidagi PF-5712-sonli Farmoni. <https://lex.uz>

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli Qarori. <https://lex.uz>

3. Goryachev A.V., Iglina N.I. — Men hamma narsani bilib olaman, men hamma narsani qila olaman. Ta'limda loiha faoliyati bo'yicha qo'llanma.-Moskva Balass, 2010- 64-b.

4. M.Usmonboyeva, A.To'rayev — Kreativ pedagogika asoslari — moduli bo'yicha o'quv – uslubiy majmua. Toshkent -2016.

5. Voltov A.V. || Ta'lim muassasasining asosiy ta'lim dasturining modellari: Mintaqalar tajribasill. Moskva.Ta'lim, 2011

DISKUSSIYA TASHKIL ETISHDA DEVID MAKKOYD-MEYSON METODIDAN FOYDALANISH.

Hoshimov To'liq Ro'ziboyevich, Jizzax Sambhram universiteti NTM o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola talabalarda diskussiya tashkil qilish malakasini shakllantirish mavzusini yoritgan. Shuningdek, diskussiya tashkil etishda Devid Makkoyd-Meyson metodi imkoniyatlari tanishtirilgan.

Annotation

This article is about the topic of discussion and how to develop students' discussion skill. As well as the possibilities of the David McCowd-Mason method in terms of discussion.

Аннотация

Статья посвящена теме дискуссии и тому, как развить у студентов навык дискуссии. А также возможностям метода Дэвида Макковда-Мейсона в плане ведения дискуссии.

Ijtimoiy fanlarni o'qitishda diskussiya metodidan foydalanish katta ahamiyatga ega. Diskussiya metodini oliy ta'limning barcha kurslarida qo'llash maqsadga muvofiq. Diskussiya talabalarning mustaqil fikrlashiga yordam qiladi.

Diskussiya o'tkazish uchun talabalarda ma'lum pozitsiyani shakllantirish va talabalardan shu pozitsiyani himoya qilishni so'rash kerak. Bolalarga o'z pozitsiyasini aniq misollar va hayotiy

voqealar bilan asoslashga o'rgatish muhimdir.

Talabalar o'z nuqtai nazarini argumentsiz himoya qila olmasligini tushunishlari kerak, shuning uchun bunday sharoitda bilimlarning ahamiyati yanada oshadi.

Diskussiya jarayonida talabalar yangi bilimlarga ega bo'lib, avval o'rganilgan bilimlarni mustahkamlaydilar. Slovak mutaxassislarining tadqiqotlariga asoslanib, metodist S. Dyachkova talabalar bilan ishlashda diskussiyadan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatdi.

Mana, uning pozitsiyasi:

"Ko'pincha o'qituvchilar bolalarning passiv ekanligiga shikoyat qilishadi va ular qanday bahslashishni bilishmaydi, deb aytishadi. Talabalar o'zlaridan nima kutilayotganini bilishmaydi, sinfda o'z nuqtai nazarlari bilan gaplashishni xohlamaydilar yoki qarama-qarshilikka duch kelishni istamaydilar, alohida o'zlarini ko'rsatishdan istihola qiladilar.

Bu holatlar o'qituvchining qiziqishini so'ndiradi va ko'pincha ular diskussiya o'tkazishdan voz kechib va klassik uslublarga (uy vazifasini tekshirish, yangi materiallarni tushuntirish, o'rganilgan mavzular bo'yicha savollar va boshqalar) qaytishni maqul ko'rishadi.

Bunday yondoshuvda, agar o'qituvchi biron sababga ko'ra diskussiyani tashkil etishga qaror qilsa, u samarasiz bo'lib chiqishi imkoniyati yuqori.

To'g'ri tashkil qilingan diskussiya, boshqa usullardan farqli o'laroq, har bir bayonotni turli yo'llar bilan talqin qilish mumkinligini ko'rish imkonini beradi; u turli nuqtai nazardan ko'rib chiqilishi mumkin.

Bir biriga o'xshash paragraflarni takrorlash o'rniga, diskussiyada talabalar o'z hayotidan misollar keltiradilar, bayonotlar zamonaviy jamiyatda inson huquqlaridan foydalanishning yoki yetarli darajada foydalanmaslikdan kelib chiqadi.

Diskussiya asosiy huquq va erkinliklarni qo'llash tamoyillariga ehtiyoj borligiga ishonch hosil qilish imkonini beradi. Bular sirasiga fikrni ifodalash huquqi, ozchilik fikrini hisobga olish, qarama-qarshi fikrlar to'qnashuvda bag'rikenglik kabilarni kiritish mumkin.

Bunday diskussiyalarda bolalar o'z fikrlarini shakllantirishni o'rganadilar, shu bilan birga shaxsiy o'z-o'zini anglashni va ijtimoiy muhim mavzularda erkin gapirish qobiliyatini o'rganadilar.

Inson huquqlari bo'yicha Xalqaro assotsiatsiya raisi F. Tibits diskussiya o'tkazish qoidalarini quyidagicha ishlab chiqqan:

- gapirayotganlarni tinglash;
- faqat bitta odam gapiradi;
- agar biror narsa aytishni istasangiz, qo'lingizni ko'taring;
- gapirayotgan kishini to'xtatish mumkinmas;
- biror kishi fikriga rozi bo'lmasangiz, insonni emas, balki uning fikrini tanqid qilayotganingizga ishonch hosil qiling;
- biror kishi fikriga kulish mumkin emas (siz hazil qilishingiz mumkin, biroq qo'pol emas);
- barchani muhokamaga jalb qilish kerak.

Har bir o'qituvchi bolalar bilan darsda diskussiya qilish qoidalarini mustaqil ishlab chiqishlari mumkin. O'qituvchi sinfga tayyor "Diskussiya qoidalari" ning ro'yxatini taklif qilishi va ularning bajarilishini izchil kuzatib borishi mumkin. Tajriba shuni ko'rsatadiki, agar talabalar qoidalarga bo'lgan ehtiyojni tushunib, ularni ishlab chiqishda ishtirok etsalar, bu qoidalarga amal qilishi barqaror bo'ladi.

Ba'zi qoidalar buzilgan taqdirda, har qanday shaxs tomonidan taqdim etiladigan ma'lum bir ishorani yoki signalni birgalikda ishlab chiqishingiz mumkin. Kelishilgan holda, qoidalarga rioya qilinganligi uchun rag'batlantirish va jazo belgilash bo'yicha shartlashib olish mumkin.

Diskussiya qanday boshlanishi, juda ko'p narsani hal qiladi. Muhokamani muvaffaqiyatli o'tkazish uchun talabalar muammoni hissiy va intellektual jihatdan anglashlari kerak.

Agar o'qituvchi muammoning talabalar uchun tushunarli, ahamiyatli, mazmunli yoki qiziqarli ekanligiga ishonch hosil qilsa, mavzuni yoki savolni tanishtirish diskussiyani boshlash uchun yetarli.

Agar diskussiya mavzusi talabalardan uzoq bo'lsa, qiziqish uyg'otish uchun o'qituvchi kichik

yorqin matnни o'qishi mumkin, talabalar ishtirokida sahna ko'rinishlari tashkil qilish samara beradi.

Agar iloji bo'lsa, siz talabalarga ba'zi videofilmlarni (masalan, badiiy yoki maxsus o'quv filmidan epizod) ko'rsatishingiz mumkin. Mutaxassis (taklif etilgan yoki bolalardan biri) muammoni qisqacha tasvirlab, muhokama qilish uchun mavzularni belgilashi mumkin.

Ijtimoiy yo'nalishdagi deyarli barcha o'yinlar bolalarni muammoni hal qilishda ishtirok etishga, mavzuni shaxsiy ahamiyatga ega qilishga qaratilgan.

Diskussiya vaqtida mavzudan uzoqlashib ketishning oldini olish uchun oldindan savol tuzib doskaga yozib qo'yish maqsadga muvofiq. Masalan:

"Ota-ona (maktab direktori, armiya qo'mondoni) o'g'lini (talaba, askar) urishi mumkinmi?».

Diskussiya vaqtida o'qituvchi uni tartibga keltirib turishi maqsadga muvofiq. Aks holda bir necha faol talaba butun dars mobaynida qayta qayta so'zga chiqishlari mumkin.

Ijtimoiy fanlarni o'qitishda Janubiy Afrikalik huquqshunos professor Devid Makkoyd-Meyson taklif qilgan "TAMN-formulasi" yaxshi samara beradi.

"TAMN-formulasi" darsdagi bahs-diskussiyalarni tashkil qilishda ishlatiladi.

Uning mohiyati quyidagicha:

T- talaba pozitsiyasi (ya'ni, uning nuqtai nazari nimani anglatishini tushuntiradi), deylik, "Men ishonaman ...»;

A-asoslash (talaba o'z pozitsiyasini "chunki," degan ibora bilan boshlanadigan ba'zi argumentlar bilan isbotlashi kerak ...»);

M-misol (o'z pozitsiyasining mohiyatini tushuntirganda, talaba nutqda quyidagi turlardan foydalangan holda aniq misollardan foydalanadi: "men buni ushbu hayotiy(ilmiiy) misol bilan tasdiqlay olaman...»);

N-natija, (muayyan muammoni muhokama qilish natijasida amalga oshirilishi kerak bo'lgan xulosa). Misol uchun, talaba shunday deydi: "Shu munosabat bilan...»).

Shunday qilib "TAMN-formulasi" asosida talaba 1-2 daqiqa ichida aniq tizimlashtirilgan taqdimot qilib beradi.

Misol uchun: "An'anaga zid ravishda kekxa odamga jamoat transportida joy bermaslik mumkinmi?", - degan savol beriladi. Aytaylik, kimdir ba'zi dalillarini keltirib, "mumkin", deb tasdiqlaydi: yosh yigit charchagan, o'zini yomon his qilayotgan bo'lishi mumkin va hokazo. Ikkinchi taraf esa aksincha dalillar keltirishga harakat qiladi. Masalan: "Bu mumkin emas, chunki kekxa kishi jamiyatda hurmatga va ehtiromga loyiq ekanligini yodda tutishimiz kerak". Muhokama qilish uchun muammo sifatida faqat huquqiy xususiyatga ega bo'lgan va ushbu kurs masalalari bilan bog'liq bo'lgan boshqa mavzular tanlanishi mumkin.

"TAMN-formulasi" talabalarga o'z nuqtai-nazarlarini tizimli va asosli bayon qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, diskussiya darslari mahorat bilan tashkil etilishni talab qiladigan, interfaol dars usuli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Beluxin Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики. -- М.: Изд-во ИПП, 2003. --307с.
2. Bordovskaya N. V, Rean A.A. Педагогика: О'quv qo'llanma. -- СПб.: Питер, 2007. -- 304с.
3. Брушлинский А. В. Психология мышления и проблемное обучение. -- М.: «Знание», 1983. -- 96 с.
4. Габай Т. В. Педагогическая психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений.-- М.: Академия, 2003.
5. Гузив В.В. Методы и организационные формы обучения. -- М.: Народное образование, 2001.-- 274с.

KOMPANIYA MISSIYASI VA STRATEGIK QARASHLARNI BELGILASH.

Toshbekov Akbar

Jizzax Sambhram universiteti

“Biznes boshqaruv” kafedrasi assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada korxona, kompaniyalarni rivojlantirish uchun strategiyalarni belgilash hamda kompaniya missiyasi va strategik qarashlarni belgilash jarayonlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: strategik, kompaniya, maqsad, korporativ maqsad, tashkilot, aksionerlar, firma, muddatli rejalar.

Аннотация

В этой статье представлена информация о предприятии, процессах определения стратегий развития компаний, а также о миссии компании и стратегическом видении.

Ключевые слова: стратегия, компания, цель, корпоративная цель, организация, акционеры, фирма, срочные планы.

Annotation

This article provides information about the processes of defining strategies for the development of enterprises, companies, as well as the company's mission and strategic vision.

Keywords: strategic, company, goal, corporate goal, organization, shareholders, firm, term plans.

Maqsadni aniqlash strategik ko'rish va kompaniyaning rivojlanish yo'nalishlarini aniq maqsadga aylantirib beradi. Maqsad firma boshqaruv apparatining belgilangan vaqtda aniq natijaga erishish majburiyatidir.

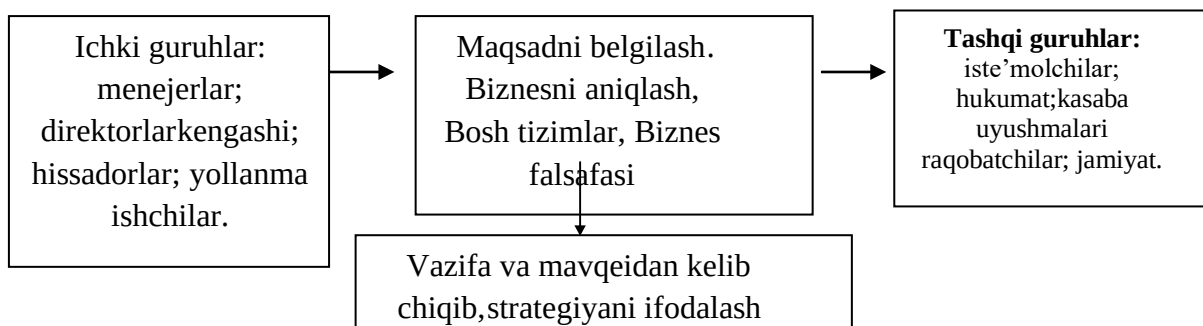
Firmaning uzoq, muddatli rejaları aniq, o'lganadigan aniq vazifalarga aylantirilmaguncha missiya va firmaning kelajak niyatlari faqat chiroyli so'zlardan iborat bo'lib qolaveradi. Maqsadni aniqlash strategik boshqarishning hal qiluvchi daqiqasidir.

Korporativ maqsad - bu tashkilot o'z aksionerlarining manfaatlariga qanday qarashini ko'rsatuvchi birinchi hal qiluvchi ko'rsatkichdir. Maqsadga yo'nalganlik firmaning biznesini, asosan maqsadlarini, tavsifnomalarini va uning yetakchi falsafasini ifodalaydi. Maqsadga yo'nalganlik kelgusi strategik qarorlar uchun tashkiliy mazmun kasb etadi.

Korporativ maqsadga yo'nalganlikning uch asosiy tarkibiy qismi quyidagilardan iborat:

- firmaning biznesini aniqlash;
- uning asosiy maqsadlarini belgilash;
- korporativ falsafani aniqlash;

Kompaniyaning maqsadga yo'nalganligi va strategiyasini ifodalashga turli tashqi va ichki guruhlar ta'sir ko'rsatadi (1-chizma).

1-chizma. Maqsadni belgilash va firma strategiyasini shakllantirishdagi harakatlanuvchi guruhlar

Biznesni aniqlashda quyidagi savollarga javob berish lozim: bizning biznesimiz nimadan iborat? u qanday bo'ladi? qanday bo'lishi kerak?

Birgina biznes bilan shug'ullanuvchi kompaniya uchun «Bizning biznesimiz nimadan iborat?», degan savolga beriladigan javob quyidagi savollarga ham javob topishni taqozo etadi:

- kimning ehtiyoji qondiriladi (qanday iste'molchilar guruhlari?)

- qanday ehtiyojlar qondiriladi (iste'molchilarning qaysi ehtiyojlari?)

- iste'molchilarning ehtiyojlari qanday qondiriladi (tajriba yoki farq qiluvchi ustunliklar?)

Oldiga maqsadlarni qo'yish biznes missiyasining maxsus maqsadlar qatoriga aylanish jarayonidir. Ayni paytda tashkilotning har bir bo'linmasini kerakli tomonga yo'naltirish jarayoni ham ana shunday boshlanadi. Maqsadlar menejer muvaffaqiyatga erishish uchun muhim deb hisoblagan har bir muhim natija uchun zarurdir. Maxsus muhim natijalar odatda tarmoqning miqyosi va darajasi, ishning rivojlanishi, investitsiyalarning qaytarilishi, dividendlarning o'sishi, bozor o'lchamlarini, sifatli mahsulot yoki texnologiya peshqadamlikning obro'-e'tibori, beqaror iqtisodiyotda ishlay olish qobiliyati, diversifikatsiya darajasi, moliyaviy qudrat, iste'molchilarga xizmat ko'rsatish, qiymat bo'yicha raqobatlasha olish qobiliyatini o'z ichiga olishi mumkin.

Mashhur kompaniyalarning o'z oldiga qo'ygan maqsadlaridan namunalar keltiramiz:

- Federal Express: Dunyodagi eng katta va eng yaxshi transport kompaniyasi bo'lish;

- Alcan Aluminum: Eng arzon alyuminiy ishlab chiqaruvchi korxona bo'lish;

- General Electric: Dunyodagi eng qudratli raqobatchi bo'lish, kompaniya biznesining har bir sohasida bozordagi ulush bo'yicha birinchi yoki ikkinchi o'rinni egallash;

- Black and Decker: yangi mahsulotlar chiqarishni va biznesni keng qamrovliligini davom ettirish. Bu yerda ham uzoq muddatli, ham qisqa muddatli maqsadlar talab qilinadi. Uzoq muddatli maqsadlar ikki xil bo'ladi. Birinchidan, ular uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun bugun nima qilish kerakligini ko'rsatadi, ikkinchidan, bunday maqsadlarning mavjudligi menejerni bugungi qarorlarni qabul qilishda uzoq muddatli istiqbolni hisobga olishga undaydi.

Qisqa muddatli maqsadlar izchillik bilan eng yaqin kelajakda qaysi natijalarga zudlik bilan erishish kerakligini ko'rsatib beradi. Ular tashkilotga tanlab olingan yo'ldan borish uchun kerak bo'lgan tezlikni ham, qilinishi kerak bo'lgan ishlarning talab qilingan darajasini ham (qachon va qanchalik ko'p ish qilish kerakligini) ko'rsatadilar.

Tashkilotning maqsad va vazifalari ochiq-oydin bo'lishi lozim. Ba'zi kompaniyalarning menejerlari har bir hal qiluvchi natija uchun ma'lum bir maqsadni belgilaydilar va so'ngra uning sari qat'iy harakat qiladilar. Odatda bunday menejerlar umid, iltimos va yaxshi niyatlarga tayanadigan kompaniyalarga qaraganda g'oliblikka yaxshiroq nomzod bo'ladilar. Bu yerda «daromadni ko'paytirish», «xarajatlarni kamaytirish», «samaradorlikni oshirish», «savdo hajmini ko'paytirish» kabi iboralarni ishlatmaslik kerak.

Strategik fikrlash uchun maqsadlar ierarxiyasini rahbarlikning barcha tabaqalari uchun har tomonlama belgilab olish muhimdir. Bu barcha menejerlar uchun vazifalarni aniqlashdan tashqari, ularni bajarishning muhimligini ham ta'minlaydi (shu maqsadda jarayonda quyi tabaqadagi menejerlar ham ishtirok etadi).

Maqsadni belgilashda kompaniya paychilari manfaatlarini hisobga olish.

Paychilar kompaniyani kapital bilan ta'minlaydilar va buning evaziga o'z investitsiyalaridan munosib daromad olish ulushini qo'lga kiritadilar. Kompaniyaning hissadorlari uning qonuniy mulk egalari hisoblanadi. Binobarin, ko'pchilik korporatsiyalarning maqsadi hissadorlarning daromadlarini imkon qadar ko'paytirishdan iborat. Paychilar o'z kapitallaridan ikki xil yo'l bilan foyda olishadi:

- dividendlardan;

- bozor ko'lami kengayganda (aksiyalarning bozor narxi ortganda) kapitalning qiymati ortishidan.

Kompaniya uchun aksionerlar daromadini oshirishning eng yaxshi yo'li investitsiyalarning qaytish tezligini oshirish strategiyasidan foydalanishdir. Bu esa kompaniya samaradorligini ko'rsatuvchi juda yaxshi indikator sanaladi. Ya'ni uning samaradorligi qanchalik yuqori bo'lsa, dividend to'lash qobiliyati shunchalik yuqori bo'ladi. Bundan tashqari, investitsiyalarning tez qaytishi kompaniya aksiyalariga bo'lgan talabning kuchayishiga ham olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulomov S.S. «Tadbirkorlik va kichik biznes» T: «Kitob», 2006
2. I. Abdukarimov "Moliyaviy hisobotni o'qish va tahlil qilish yo'llari" Toshkent. "Iqtisodiyot va huquq dunyosi", 2012-y.
3. М. Баканов "Теория экономического анализа" Москва. "Финансы и статистика", 2011 год.
4. В. Беганов "Особенности бухгалтерского учёта в акционерных обществах", Ташкент. "Мир экономики и права", 2013 год.
5. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
6. Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.

**YANGI O'ZBEKISTONDA TADBIRKORLIKNING
RIVOJLANISHIDA NAQT PUL MUAMMOSI**
Tursunov Eldor Valijonovich, Jizzax Sambhram universiteti
MBA 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi yangi O'zbekistonda tadbirkorlarga yaratilgan shart sharoitlar va ularda oldi sotti ishlarida uchraydigan naqt pul muammolari yoritilgan. Bu muammolarni hal qilishda yangi tadbirkorlarga (bozorlarda) va axolining quyi qismiga elektiron tulov tizimlari haqida yetarlicha ma'lumot berilmaganligi, bu esa hozirgi kunda ham naqt pulga bo'lgan talabning yuqoriligiga olib kelmoqda. Shundan kelib chiqib axoling naqt pulga bo'lgan extiyojni qondirish va qo'shtirnoq ichidagi tadbirkorlar qo'lida naq pul massasi yig'ilib qolishining oldini olish yuzasidan pul savodxonligini oshirish masalalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Naqt pul, tadbirkor, bozor, elektiron tulov,

Аннотация

В данной диссертации описываются условия, созданные для предпринимателей в новом Узбекистане, и проблемы с наличными деньгами, возникающие при их деловых операциях. При решении этих задач новые предприниматели (на рынках) и низшая часть населения не получают достаточной информации об электронных платежных системах, что приводит к высокому спросу на наличные деньги даже сегодня. Исходя из этого, были затронуты вопросы повышения денежной грамотности в целях удовлетворения потребности населения в наличных деньгах и предотвращения накопления наличных денег в руках предпринимателей региона.

Ключевые слова: Наличные деньги, предприниматель, рынок, электронный платеж,

Annotation

This dissertation describes the conditions created for entrepreneurs in the new Uzbekistan and the problems with cash that arise in their business transactions. In solving these problems, new entrepreneurs (in the markets) and the lower part of the population do not receive sufficient information about electronic payment systems, which leads to a high demand for cash even today. Based on this, the issues of increasing monetary literacy were addressed in order to meet the population's need for cash and prevent the accumulation of cash in the hands of entrepreneurs in the region.

Key words: Cash, entrepreneur, market, electronic payment,

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng iqtisodiy islohotlar amalga oshirishning dastlabki davrlaridan boshlab, hukumat pul-kredit munosabatlariga katta e'tibor berib kelmoqda, chunki biror davlat pul sohasidagi munosabatlarni yo'lga qo'ymasdan iqtisodiyotni to'laqonli rivojlantira olmaydi.

Tashqi iqtisodiy munosabatlar va ichki aloqalarning Respublikamiz tanlagan bozor iqtisodiyoti yo'liga mos ravishda rivojlanishining pul munosabatlarining rivojlanish darajasiga bog'iqqligini alohida ta'kidlab o'tish zarur.

Naqd pul muomalasi bo'yicha qisqacha sharh: Pulning paydo bo'lishi tarixi va rivojlanish jarayonining boshlanishi miloddan avvalgi 7-8 ming yillarga to'g'ri keladi. Avval odamlar o'zlariga zarur maxsulotlarni bir birlari bilan o'zaro kelishuv asosida ayir boshlashgan. Keyinchalik, ayri boshlash vositasi shakli va tabiati o'zgargan.

Pul tovar ishlab chiqarish va ayirboshlashning uzoq vaqt rivojlanishi natijasida vujudga keldi. Pulning iste'mol qiymati shuki, u o'z funksiyasini bajarib iqtisodiyot mushkulini oson qiladi (vositachi sifatida). Pulning qiymati (qadr qiymati) deganda pul birligining xarid qilish qobiliyati, ya'ni unga qancha tovar va xizmatlar xarid etish mumkinligi tushuniladi.

Pul xarakati— pulning bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmatlar, sotib olingan tovarlar haqini to'lash, hisob kitoblar va to'lovlarni amalga oshirish, nafaqalar berish, qarzlarni qaytarish vositasi sifatida foydalanish jarayonidagi uzluksiz harakati. Pul muomalasi har bir mamlakat pul tizimi miqyosida amalga oshadi. Pul muomalasi naqd va naqd bo'lmagan xarakatga bo'linadi. Naqd pul bankdan chiqqach, korxona, tashkilotlar g'aznasiga va aholi qo'liga o'tadi. Oldi-sotdi va to'lov harakatlari bajarilgach, yana bankka qaytadi. Naqd bo'lmagan pul muomalasiga firma, korxona, tashkilotlarning bankdagi hisobida turgan pulning harakati kiradi va bunday muomala chek, kredit kartochkasi, veksel, obligatsiya, sertifikat va boshqa vositalar harakati shaklida olib boriladi.

Pulning ahamiyati ko'p qirrali.

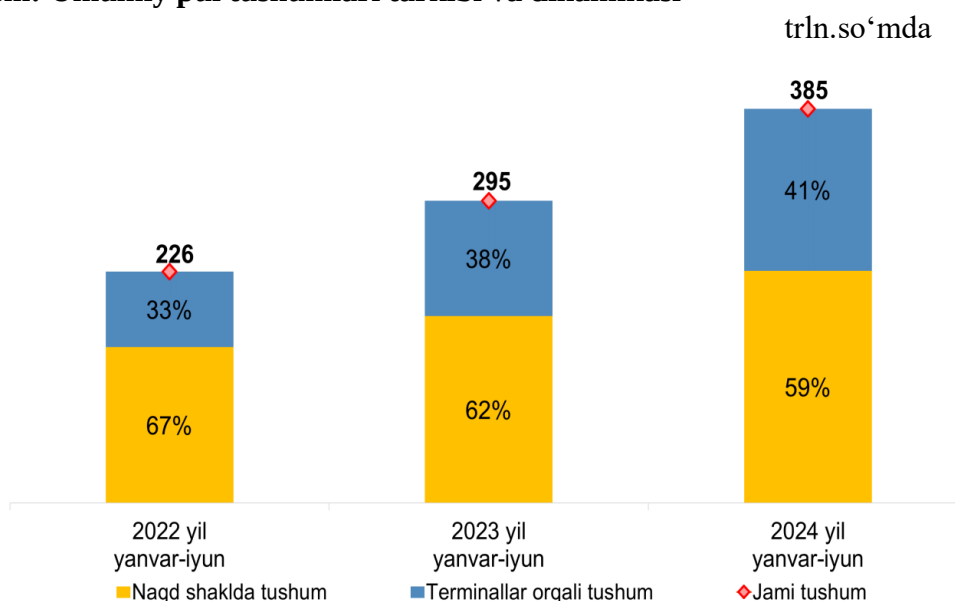
- Pul yalpi ichki mahsulotni (YAIM) yaratish, taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonlarida ishtirok etib, ijtimoiy kapitalning aylanishiga vositachilik qiladi.

- Pul makroiqtisodiy muvozanatning muhim omilidir. Milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli muvozanatli o'sishiga erishish pulga talab va taklifni muvozanatlashtirmasdan imkonsizdir. Bu iqtisodiy o'sish sifatini oshirish, uning yuqori va barqaror sur'atlarini saqlab qolish uchun zaruriy shart bo'lib xizmat qiladi.

2024 yil yanvar-iyun oylarida milliy statistika ma'lumotiga ko'ra umumiy pul tushumlari 385 trln. so'mni tashkil etib, 2023 yilning mos davriga nisbatan 30 foizga o'sgan.

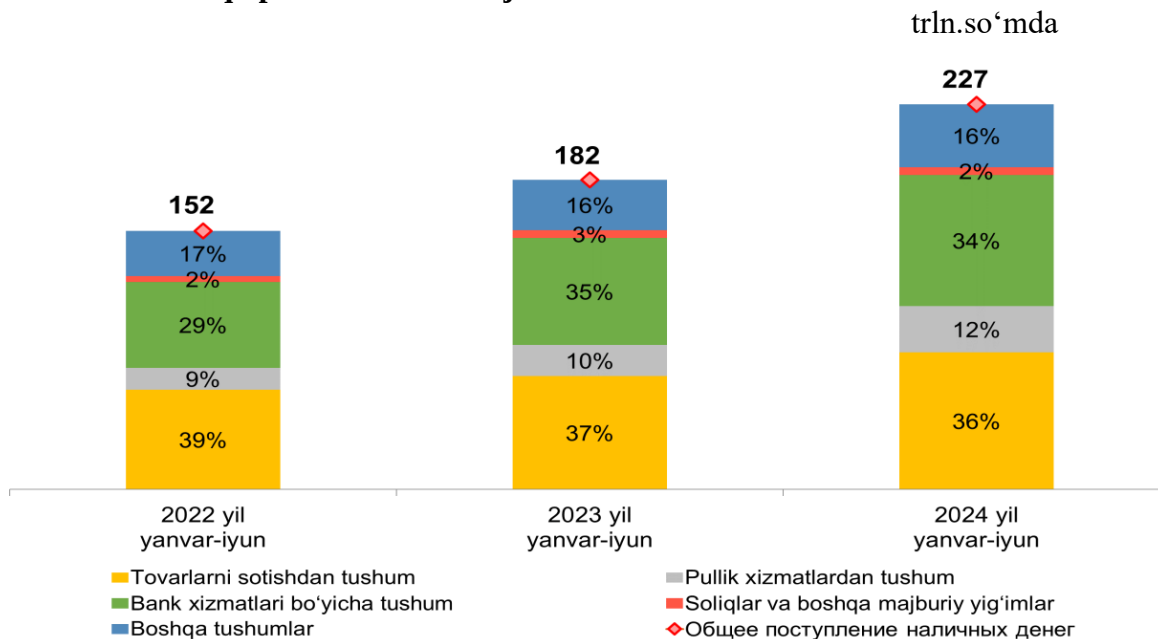
Hisobot davrida, umumiy pul tushumlarida terminal orqali tushumlar ulushi 2023 yil I yarim yilligidagi 38 foizdan 41 foizga o'sib, uning tarkibida savdo va xizmatlar sohasidan terminal tushumlari salmog'i 40 foizdan 45 foizga o'sishi kuzatildi.

1-rasm: Umumiy pul tushumlari tarkibi va dinamikasi

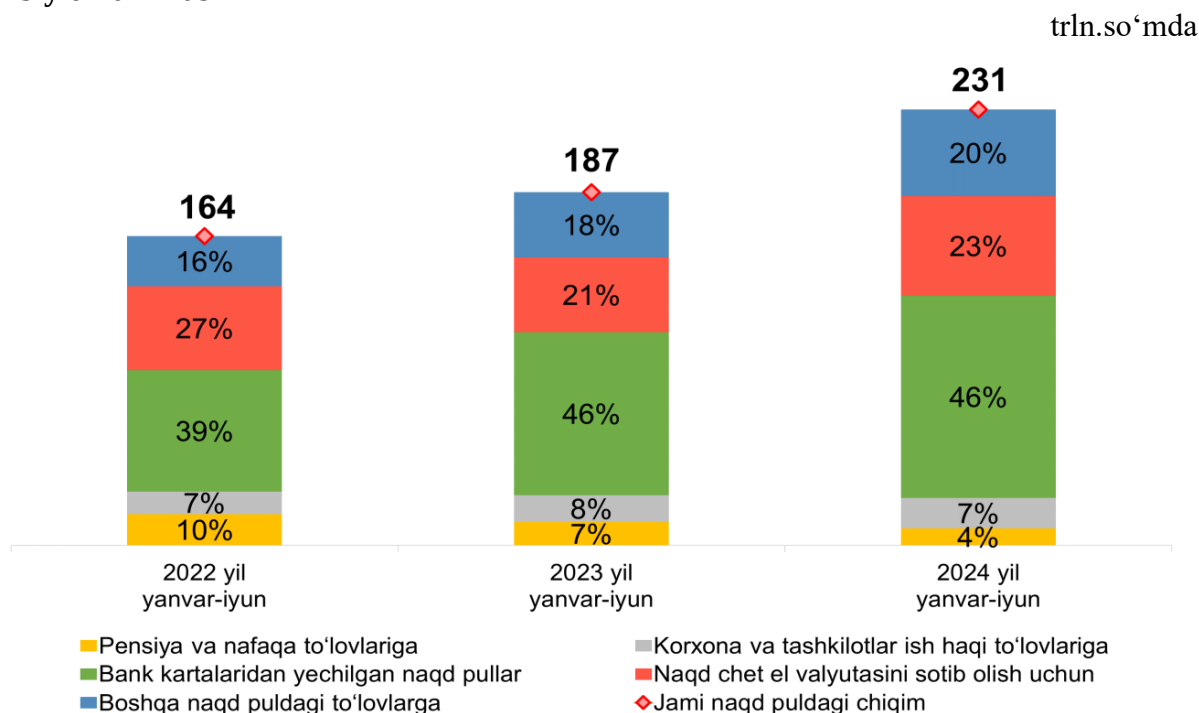
2024 yil yanvar-iyun oylarida banklar orqali naqd pul aylanmasi hajmi 458 trln. soʻmni (naqd pul tushumlari – 227 trln.soʻm, berilgan naqd pullar – 231 trln.soʻm) tashkil etgani holda, 2023 yilning mos davriga nisbatan 24 foizga oshdi.

2-rasm: Naqd pul tushumlari hajmi va tarkibi dinamikasi

Banklarga naqd pullar tushumining tarkibiy tuzilishida keskin oʻzgarishlar kuzatilmadi.

3-rasm: Banklardan naqd puldagi chiqimlar hajmi va ularning maqsadlari bo'yicha tarkibiy dinamikasi

2024 yil yanvar-iyun oylarida bank kartalariga 468 trln. soʻm mablagʻlar kirim qilingan. Bu koʻrsatkich 2023 yil mos davriga nisbatan 1,3 barobarga oshdi va ushbu davrda bank kartalaridagi 107 trln. soʻm mablagʻlar naqddashtirib olingan.

Bu statistik maʼlumotlardan shu narsa koʻrinib turibdiki 2024 yil yanvar-iyun oylarida va oʻtgan yilning mos davriga koʻra aholida naqt pulga boʻlgan ehtiyojlari oshib borgan.

Mamlakatimizda pul aylanishining asosiy qismi naqd pulsiz hisob - kitoblarga toʻgʻri keladi. Naqd pulsiz hisob - kitoblar deganda korxona va tashkilotlar tomonidan tovar ayirboshlash, xizmatlar koʻrsatish va tovarsiz operatsiyalar boʻyicha bir - biriga boʻlgan talab va majburiyatlarini

naqd pul ishlatmasdan pul mablag'larini schyotdan - schyotga o'tkazish orqali amalga oshirilishi tushuniladi. Yurtimizda raqamli iqtisodiyot rivojlanib borgan sari pul oborotida naqd pulsiz hisob - kitoblarning ulushi ortib boradi. Shu asosda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi tomonidan 2020 yil 15-fevralda №3/12 son bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob - kitoblar to'g'risida» Nizom qabul qilingan va unga 2022 yilni 07 martda ayrim o'zgartirishlar kiritilgan.

Ushbu Nizom O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Banklar va bank faoliyati to'g'risidagi, O'zbekiston Respublikasi korxonalari to'g'risidagi Qonunlari va O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining O'zbekiston hududida naqd pulsiz hisob - kitoblarni tartibga soluvchi boshqa me'yoriy hujjatlariga muvofiq ishlab chiqilgan va Respublika makonida hisob - kitoblarni uzluksiz bajarilishini ta'minlashga mo'ljallangan. Naqd pulsiz hisob - kitoblarning zaruriyati quyidagilar bilan belgilanadi:

1. Yalpi ichki maxsulot va milliy daromad xajmining ortib borishi.
2. Tovar aylanishi hajmini o'sishi.
3. Xo'jalik subyektlari o'rtasida hisob - kitob munosabatlarining oshishi.
4. Bank kreditining ayirboshlash jarayonidagi rolini o'sishi.
5. Iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda va hisob - kitoblarda elektron hisoblash texnikasidan, kompyuterlardan keng ko'lamda samarali foydalanishni oshishi.
6. Naqd pulning ko'prok miqdorda oldi - sotdi bilan shug'ullanuvchi ishbilarmonlar qo'liga o'tib ketganligi.
7. Pulning davlat gaznasidan chiqib yana qaytib kelishi jarayonlarida uzilishlarning paydo bo'lishi.

8. Davlatning naqd pul yetishmasligi muammosiga duch kelishi va boshqalar.

Naqd bo'lmagan pul harakati hajmining doimiy o'sib borishi xalq xo'jaligida muhim ahamiyatga ega va u quyidagilar bilan belgilanadi:

- xo'jalik sub'yektlarining naqd pulga bo'lgan ehtiyoji keskin qisqaradi;
- o'zaro hisob - kitoblarni amalga oshirish jarayonidagi muomila xarajatlari tejaladi;
- muomiladagi pul mablag'larining xavfsizligi kamayadi;
- hisob-kitoblarni banklar orqali amalga oshirilishi ularning xuquqiy jihatdan qonuniyligini ta'minlaydi.

Bu tartibdagi hisob kitob ko'rinish juda foidali bo'lib ko'rinadi. Lekin bu jarayonga aholining ishchi qatlami va keksalarga bir tomonlama noqulayliklar tug'durmoqda. Aytaylik bir keksa inson nafaqasini plastik kartasiga kelib tushganiligini bilish uchun mahalladan yoki bankdan so'raydi, shunchaki **bank ilovalaridan** foydalanishni bilmaganligi uchun. Kartasiga pul tushganligini bilgach u uyga ro'zg'orliq qilish uchun bozorga boradi. (Biz bilamizki bozorlarda hozirgi kunlarda ham naqt pulda savdo sotiq qilish avjida. Bunga sabab, **bozorlarda ulgurji va chakana savdoda belgilab bo'lmaydigan** qonun qoidalar mavjo'dligidir.) tavar sotib olish uchun u albatta pulni naqd qildirish uchun bank plastiklarini naqt qilish punkitlariga kiradi. O'z-o'zidan nafaqa oluvchi pullari bilan **yashirin iqtisodiyotga** kirib boradi.

Shu boisdan sotuvchi va oluvchining bozorlarda yoki boshqa to'lov qisimlarida erkin savdosini yo'lga qo'yish uchun, fuqorolar davlat soliqlaridan qochmasliklari uchun, ular o'rtasida tashviqotlar va o'quv kurslarini tashkil qilish, bunda soliqchi va bankning malakali xodimlaridan ommaviy axbarot vositalari orqali tushuntirish ishlarini olib borish. Bozor va savdo markazlarida sotuvchilar o'rtasida targ'ibot ishlarini tashkil qilish. Naqt va naqtsiz pul aylanmasini teng yo'lga qo'yish so'raladi.

Bu islohatlar bilinki bizning kelajagimiz uchundir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev A.J, Qayimova Z.A, Boltaev Sh.Sh, Narzieva D.M Pul va banklar O'quv qo'llanma.
2. www.mfer.uz — O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar investitsiyalar va savdo Vazirligining rasmiy sayti

3. www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy sayti.
4. www.uzreport.com - biznes axborotlari portali.
5. www.lex.uz O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi

TIJORAT BANKLARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINING NAZARIY ASOSLARI

Umarova Zevi Odilovna

Jizzax politehnika instituti "Iqtisodiyot va menejment" kafedrası katta o'qituvchisi

Nurboyeva Zilola

Jizzax politehnika instituti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada tijorat banklari haqida yozilgan bo'lib, uning moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari hamda moliyaviy barqarorlik borasidagi ilmiy izlanishlar tarixi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: omonatchilar, kreditorlar, mahalliy bozor, bank, kapital va pul bozori, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация

Эта статья написана о коммерческом банке и содержит теоретические основы его финансовой устойчивости, а также информацию об истории научных исследований в области финансовой устойчивости.

Ключевые слова: вкладчики, кредиторы, местный рынок, банк, рынок капитала и денег, финансовая стабильность.

Annotation

This article is about commercial banks and provides information about the theoretical foundations of its financial stability and the history of scientific research on financial stability.

Keywords: depositors, creditors, local market, bank, capital and money market, financial stability.

Hozirgi sharoitda o'z aksionerlari, xodimlari, omonatchilari va kreditorlari manfaatini ta'minlash va bir vaqtning o'zida davlat nazorat organlari tomonidan bank siyosatiga, shuningdek kredit va investitsion operatsiyalarni olib borishga nisbatan qo'ygan talablarini bajarish vazifasi banklar uchun ma'lum qiyinchiliklarni tug'diradi. So'nggi yillarda bank tashkilotlari sonining ko'payib borishi oqibatida ular mahalliy va jahon pul va kapital bozorlariga chiqishga majbur bo'lishmoqda. Ko'pgina holatlarda mahalliy bozordan jalb qilingan depozitlarning o'sib borishi ham mijozlarning kredit mablag'lari va yangi xizmatlarga bo'lgan talabini to'liq qondira olmayapti. Mablag'larni jalb qilish uchun kapital va pul bozoriga chiqish bank hisobotlarining investorlar va aholi tomonidan chuqur o'rganilishini talab etadi. Bu esa bank rahbariyatini qo'yilgan maqsadlarga erishish yo'lidagi ishlarini faollashtirishni taqozo qiladi. Ana shunday chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida tijorat banklari moliyaviy barqarorligini samarali boshqarishga erishadi.

Moliyaviy barqarorlik – bu moliyaviy tizimning, ya'ni moliya muassasalari, bozorlar va bozor infratuzilmalarining ehtimoliy shoklar va nomutanosibliklarga bardosh bera olishi, shu bilan birga moliyaviy vositachilik funktsiyalarini bajara olmaslik ehtimolini pasaytirish qobiliyatidir. Moliyaviy barqarorlik maqsadi alohida moliya muassasasi emas, balki butun moliya tizimi barqarorligini ta'minlashdan iborat. Moliyaviy barqarorlik iqtisodiyotning barqaror rivojlanish asosi hisoblanadi.

Moliyaviy tizim, qachonki banklar, boshqa kredit tashkilotlari va moliya bozorlari uy xo'jaliklari va tadbirkorlik subyektlariga bir maromda ishlayotgan tizimning keskin sustlashishiga yo'l qo'ymasa, iqtisodiyotdagi ishtiroki va uning o'sishi uchun zarur moliyaviy investitsiyalar taqdim eta olsagina barqaror hisoblanadi. Aks holda nobarqaror tizimda iqtisodiy shoklar real iqtisodiyotga noxush ta'sir ko'rsatishi, kreditlashni izdan chiqarishi va kutilganidan ziyod xatarga olib kelishi, bandlikning qisqarishi va iqtisodiy faollikni susaytirishi mumkin. Moliyaviy

nobarqarorlik sharoitida moliya tizimi iqtisodiyot uchun zarur moliyaviy xizmatlarni taqdim eta olmaydi. Masalan, yirik moliya tashkilotidagi qiyinchiliklar moliyaviy nobarqarorlikni yuzaga keltirishi mumkin. Bundan tashqari, bitta muassasadagi muammolar banklararo operatsiyalar tufayli tizimning bir-biriga o'zaro qattiq bog'langan boshqa tashkilotlariga ham tarqalishi mumkin. Muassasalarning umumiy faoliyati butun moliya tizimi uchun xavfni, ya'ni tizimli xavfni yuzaga keltirishi, ishonchli bo'lib tuyulgan alohida tashkilotni ham moliyaviy nobarqarorlikka olib kelishi mumkin.

Moliyaviy barqarorlik va uni tahlil qilish markaziy banklar hamda moliya tizimini tartibga soluvchi organlarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bank sektori O'zbekiston moliya tizimining eng muhim bo'g'ini bo'lganligi sababli, uning barqarorligini ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining asosiy vazifalari sirasiga kiradi. Markaziy bank bank tizimidagi o'zgarishlarni kuzatib boradi va baholaydi, shuningdek, tizimli xavflar to'planishini kamaytirish va bank tizimining barqarorligini ta'minlash choralari ko'rib boradi. Markaziy bank yiliga ikki marta moliyaviy barqarorlik sharhini chop etadi, unda bank tizimining barqarorligi, makromoliyaviy zaiflik va xatarlar tahlil qilinadi va baholanadi. Ushbu sharhni chop etishdan ko'zlagan asosiy maqsad – jamoatchilik xabardorligini hamda bu sohada Markaziy bankning shaffofligi va hisobdorligini oshirishdan iborat.

Moliyaviy barqarorlik borasidagi ilmiy izlanishlar tarixi 1 asrdan oshiqroq davrni o'z ichiga oladi. Birinchi bo'lib banklar barqarorligi tahlilini Garvard Universiteti Bank ishi va Moliya fakulteti Asistenti Professori Oliver M. W. Sprague o'z monografiyasida amalga oshirgan. Monografiyada asosiy e'tibor depozitorlar ishonchini shakllantirish usullari va ushbu muammoga yetarlicha e'tibor berilmagandagi uning oqibatlariga; depozitorlar ishonchini qozonishning sifat ko'rsatkichlari hamda usullariga qaratilgan edi. Umumiy olganda, bunday usullar o'zgaruvchan xarakterga ega, ya'ni bu borada oldindan ma'lum reja va usullar ishlab chiqilishi bir muncha qiyin ish. Shunday bo'lsada, o'tgan asr davomida fanda moliyaviy barqarorlikni boshqarish xususida bir qancha usul va mezonlar shakllandi hamda ularning kompyuterga asoslangan mukammal usullari so'nggi bir qancha o'n yillik mobaynida keng miqyosda foydalanilib kelinmoqda.

Prof O.Lavrushinning fikriga ko'ra, tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini baholashda asosiy e'tibor guruhlash va tarkibiy tahlilga qaratilishi lozim, shundagina har bir guruh operatsiyalardan olingan foydaning darajasi va barqarorligiga real baho berish mumkin [1. 203-bet].

Biz O.Lavrushinning ushbu xulosasiga to'liq qo'shilamiz va qo'shimcha sifatida, tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini baholashda qiyosiy tahlil usuli ham muhim o'rin tutadi. Bunda qiyosiy tahlilni boshqa banklar bilan amalga oshirishni maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

AQShlik iqtisodchi olim Edvin Dj. Dolan tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda asosiy e'tibor yuqori likvidli aktivlar bilan yuqori daromadli aktivlar o'rtasidagi nisbatning oqilona darajasini ta'minlashga qaratilishi lozim, deb hisoblaydi [2.81-bet].

Doimiy ravishda berib boriladigan Yevropa Markaziy Banki va Xalqaro Hisob-kitob Bankining moliyaviy barqarorlikni baholash usullari bo'yicha tadqiqot natijalarida ko'rish mumkinki, barqarorlikning boshqaruv metodologiyasi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga asosiy e'tiborni qaratadi.

YMB (Yevropa Markaziy Banki) moliyaviy barqarorlik tahlili vositalarini quyidagi guruhlarga ajratadi:

- umumtarmoq uzilishlarning kelib chiqish manbalarini aniqlash
- og'ir moliyaviy tanglik sharoitida real iqtisodiyotga qilinishi mumkin bo'lgan potensial xarajatlarni baholash moliyaviy institutlar tarmog'ining sinuvchanligi.

Shuningdek, Irving Fisher Qo'mitasi bayonnomasida moliyaviy barqarorlikni baholash mezonlarini yaratishda markaziy banklar tomonidan ishlab chiqiladigan chora-tadbirlar, yagona umumiy o'lchovlar atroflicha keltirib o'tilgan. Unga ko'ra, iqtisodiy sektorlar xarakteriga qarab 6 guruhga ajratilgan:

- 1.Real sektor (Sanoat)
- 2.Korporativ tarmoq riskliligi
- 3.Uy xo'jaligi tarmog'ining sog'lomligi
- 4.Tashqi sektor
- 5.Moliyaviy sektor
- 6.Moliyaviy bozorlar

Jahon Banki saytida keltirilib o'tilgan ta'rifga ko'ra moliyaviy barqarorlik – bu moliyaviy tizimning moliyaviy tanglikka moslashuvchanligi va chidamliligidir. [3.51-bet]. Moliyaviy nobarqarorlik banklar sinishi, giperinflyatsiya yoki fond bozori inqirozi kabi jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Yuqorida keltirib o'tilganidek, barqarorlikni o'lchashning bir qancha usullari mavjud, jumladan, z-score usuli, Merton modeli (aktivlar qiymati modeli), KMV modeli, to'lovsizlik masofasi (The Distance to Default) va boshqalar.

Masalan, z-score usuli. Bu usulda bankning to'lovga qobillilik riskini aniqlash maqsadida kapitalizatsiya va risk (kapital qaytim qo'nimsizligi) solishtiriladi. Ya'ni:

$$z \equiv (k + \mu) / \sigma$$

Bunda,

k – kapital, aktivlarga nisbatan foiz ko'rinishida μ – qaytim, aktivlarga nisbatan foiz ko'rinishida;

σ – aktivlar qaytimining standard og'ishi, qaytim qo'nimsizligi qiymati ko'rinishida;

Bizning mamalakatimizda ham bu borada bir qator qarorlar ishlab chiqilgan va tijorat banklari uchun ushbu masalani to'g'ri hal etishga zarur asos yaratib berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Лаврушин О.И. Банковское дело. – М.: КноРус, 2008. – С. 251.
- 2.National Bank of the Republic of North Macedonia, List of Systemically Important Banks, 2022.
- 3.Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.
- 4.Hong Kong Monetary Authority, CA-B-2 “Systemically Important Banks” (V2) dated 23.04.2021, pp. 19–20.
- 5.Umirova, G. (2023). Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank tizimini isloh qilishning yo'llari. *Engineering problems and innovations*.
- 6.Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
- 7,Umarova, Z. O. "Business opportunity for tourism development." *Экономика и социум* 10 (2020): 275-278.
- 8.Obidova, F., and Z. Umarova. "Foreign experience of small business development." *Экономика и социум* 5-1 (2021): 376-379.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH JARAYONINING DOLZARBLIGI

Umirova Gulmira Shodiboy qizi.

Botirova Shahzoda Oybek qizi.

Egamqulova Madinabonu Dilshod qizi.

Muratova Husnora Abduvali qizi.

Jizzax Sambhram universiteti “Biznes boshqaruv” kafedrası assistenti

Annotatsiya

Respublikamizning yangi rivojlanish bosqichi davrida amalga oshirilayotgan ulkan ishlar barqaror rivojlanish kafolati bo'lmoqda. “Yashil” iqtisodiyotga o'tishning dolzarbligi so'nggi yillardagi mavjud iqtisodiy tizimlarda juda ko'plab inqirozlar hosil bo'lgani bilan bog'liqdir. Maqolada yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni hamda uning dolzarbligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: yashil iqtisodiyot, yashil texnologiyalar, Lotin Amerikasi va Afrika, energiya manbalari, yashil taraqqiyot.

Аннотация

Огромная работа, проводимая в период нового этапа развития нашей республики, является гарантией устойчивого развития. Актуальность перехода к "зеленой" экономике обусловлена тем, что за последние годы в существующих экономических системах образовалось огромное количество кризисов. В статье представлена информация о процессе перехода к зеленой экономике, а также о ее актуальности.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленые технологии, Латинская Америка и Африка, энергоресурсы, зеленый прогресс.

Annotation

The great work carried out during the new development phase of our Republic is a guarantee of sustainable development. The relevance of the transition to a "green" economy is due to the fact that a huge number of crises have formed in the existing economic systems of recent years. The article provides information on the transition to a green economy, as well as its relevance.

Keywords: green economy, green technologies, Latin America and Africa, energy sources, green development.

Jahon tajribasidan bizga maʼlumki, iqtisodiyotimizning turli tarmoqlarida "yashil texnologiyalar"ni joriy etish aholining yashash sifatiga albatta ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Buning natijasi oʻlaroq, shaharlardagi hayot qulaylashadi, bolalar oʻlimi qisqaradi, oʻrtacha umr koʻrish davomiyligi uzayadi. Tajribalar davomida Lotin Amerikasi va Afrikaning ayrim mintaqalarida esa hatto tashqi migratsiya oqimlari qisqarib, inson kapitalining rivojlanishi ham kuzatilgan.

Bugungi global bir qancha ekologik muammolarning keskinlashuvi sharoitida jahon iqtisodiyotida "yashil taraqqiyot" tamoyillarini joriy etish obyektiv zaruriyatga aylanib ulgurgan.

Yaqin kelajakda mamlakatda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ekologik toza va resurs tejamon texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi, samarali energiya manbalaridan keng foydalanish ham koʻzda tutilgan. "Yashil" iqtisodiyotning muhim komponenti qayta tiklanadigan energiya manbalarini yaratish hamda foydalanish hisoblanadi.[1]

Yashil iqtisodiyot iqtisodiyot fanlarining bir yoʻnalishi sifatida oʻtgan asrning oxirlarida paydo boʻldi. Mazkur iqtisodiyot tabiiy muhitning tarkibiyva ajralmas qismi boʻlib, uning bir yoʻnalishi hisoblanadi. "Yashil" iqtisodiyot tushunchasi iqtisodiy fanlar hamda falsafaning koʻplab boshqa sohalaridagi gʻoyalarini oʻz ichiga oladigan tabiat va jamiyat bilan bogʻliq ekologik iqtisodiyot, atrof-muhit va tabiiy resurslar iqtisodiyoti, resurslarga asoslangan iqtisodiyot, aholining rivojlanishi, feminizm iqtisodiyoti kabi yashil siyosat bilan bogʻliq iqtisodiyotni ham oʻz ichiga oladi.

Yashil iqtisodiyot bu iqtisodiy tizim hisoblanib, uning asosiy maqsadi yer yuzining ekologiyasi va uni saqlab qolish bilan birga iqtisodiyotning barcha sohalarini rivojlantirishga qaratilgandir.

"Yashil" iqtisodiyotga oʻtish jarayonida Respublikamizda ham bir qator ichki va tashqi muammolar albatta yuzaga kelishi mumkin. Bu muammolarga tayyor turish va oʻz vaqtida bartaraf etish choralarini koʻrish uchun ham Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-sonli qarori bilan "2019–2030-yillar davrida Oʻzbekiston Respublikasining "Yashil" iqtisodiyotga oʻtish strategiyasi" qabul qilindi. Quyidagilar Oʻzbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga oʻtishining asosiy vazifalaridir:

- texnologik modernizatsiyalash va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;

- davlat investitsiyalari va xarajatlarining ustuvor yoʻnalishlariga ilgʻor xalqaro standartlarga asoslangan "yashil" mezonlarni kiritish;

- davlat tomonidan ragʻbatlantirish mexanizmlarini, davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish hamda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni faollashtirish orqali "yashil"

iqtisodiyotga o'tish yo'nalishlari bo'yicha tajriba-sinov loyihalarini amalga oshirishga ko'maklashish;

-ta'limga investitsiyalar kiritishni rag'batlantirish, yetakchi xorijiy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlari bilan hamkorlikni rivojlantirish hisobiga "yashil" iqtisodiyotdagi mehnat bozori bilan bog'liq kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish;

-Orolbo'yidagi ekologik inqirozning salbiy ta'sirini yumshatish choralari ko'rish;

-“yashil” iqtisodiyot sohasida, shu jumladan ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomalar tuzish orqali xalqaro hamkorlikni mustahkamlash.[2]

Yashil iqtisodiyotga o'tishning maqsadi barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash hamda investitsiyalar faolligini oshirish bilan bir jabhada atrof-muhit muhofazasi va ijtimoiy integratsiya sifatini yaxshilashdir. Yuqoridagi maqsadga erishish uchun avvalo davlat va xususiy investitsiyalarni barqaror rivojlanishning ekologik va ijtimoiy omillariga keng miqyosda yo'naltirish muhim hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, “Yashil iqtisodiyot” barqaror rivojlanish o'rnini bosa olmasada, ammo barqaror rivojlanishimizga erishish uchun xizmat qiluvchi eng muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Barqaror rivojlanishning mazmuni hozirgi avlod o'z iqtisodiy faoliyatini shunday darajada tashkil etishi kerakki, keyingi avlodlar ulardan kam bo'lmagan iqtisodiy imkoniyatlar hamda turmush farovonligiga ega bo'lishlari lozimligida yaqqol namoyon bo'ladi. Barqaror rivojlanish iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarni yaxlit birlashtirgan holda, o'zaro bog'liqlikda rivojlantirishni taqozo etadi.

Har bir mamlakat barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga intilib boradi, chunki iqtisodiy o'sish:

1. milliy mahsulot hajmi va daromadning ko'payishiga;

2. resurslardan oqilona foydalanishga;

3. yangi-yangi ehtiyojlar hamda imkoniyatlarning paydo bo'lishiga;

4. xalqaro bozorlarda mamlakat nufuzining oshishiga olib keladi va eng asosiysi aholisining farovon yashashini ta'minlab beradi. Bir so'z bilan aytganda, barcha amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar faqat bitta maqsadga—aholi farovonligini oshirish, turmush tarzini yaxshilash hamda xalqimizni rozi qilishga yo'naltirilgandir. Keyingi yarim asr mobaynida sayyoramizda ekologik xavf-xatarlar miqdori ortib borayotgani mutaxassis-olimlarni jiddiy tashvishga solayotgani hech kimga sir emasdir. Iqtisodiy taraqqiyotning maqsadlarida energiyadan foydalanish jarayonining me'yorida ortib ketishi eng asosiy sababi sifatida ko'rinmoqda.

“Yashil iqtisodiyot” ga o'tish jarayoni har bir davlat uchun alohida ahamiyat kasb etgan holda, tabiiy kapital, inson kapitali va mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasiga kabi xususiyatlarga uzviy bog'liq holda ro'y beradi. Shuning uchun avvalo, o'tish jarayonida qulay muhit yaratish lozim. Agar milliy darajada qo'llanilayotgan rag'batlantirishuvchi omillar, shular jumlasidan, investitsiyalar va davlat xaridlari “Yashil iqtisodiyot” ni rivojlantirishga yo'naltirilsa, iqtisodiy tizimni “yashillashtirish” jarayoni yanada faollasha boradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, mamlakatning “yashil energetika”ga jadallik bilan o'tishi, avvalambor, mintaqamizda ekologik muvozanatni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda aholining energiyaga bo'lgan ehtiyojini ta'minlashda muhim ahamiyatga egadir.

Yashil iqtisodiyotda inson, tabiat hamda iqtisodiyotning bir-biri bilan bog'liq va barqaror holda rivojlanishini ta'minlash orqali harakat qilish lozim bo'ladi. Shu yo'l bilan barqaror iqtisodiy taraqqiyotga erishishimiz lozim.

O'zbekistonni «Yashil iqtisodiyot» tizimiga o'tkazishda avvalo ushbu tizimga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etgan holda turli sohalarda ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish hamda aholini muntazam ravishda “Yashil iqtisodiyot” tizimi bilan tanishtirib borish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ–4477-sonli “2019–2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o'tish strategiyasi” qarori

2. M.Bekmirzayev. O‘zbekistonning “Yashil iqtisodiy strategiyasi” va uni amalga oshirishning asosiy yo‘nalishlari. “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnali. 2023 yil, 10-son. 147–149 betlar.
3. Green Growth, Smart Growth- A new Approach to Economics, Environment&Innovation, 29. August 2016.
4. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.
5. Gulmira, U. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314-319.,mn
6. Darvishaliyevna, N. D. (2023). Innovatsion rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 62-66.
7. Мелибоева, М., & Мелибоев, А. (2024). РАЗВИТИЕ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТЬЮ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕГИОНАХ. *Журнал универсальных научных исследований*, 2(4), 418-425.
8. Meliboyeva, M., & Abdulla, M. (2024, June). FACTORS AFFECTING THE ACTIVITIES IN INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT AND THEIR EFFECTS ON THE REGIONAL ECONOMY. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 1, No. 6, pp. 26-32).
9. Meliboyeva, M. (2024). Modern Methods for Managing Industrial Enterprises. *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT*, 3(4), 628-633.
10. Meliboyeva, M. M. O. (2024, February). DEVELOPMENT OF MANAGEMENT OF ECONOMIC COMPETENCE OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE REGIONS. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE/* (Vol. 1, No. 2, pp. 334-340). Center for Tech and Media Research, 110001, New Delhi, India.
11. Lex.uz
12. <https://senat.uz>.

TIJORAT BANKLARI FAOLIYATIDA RISKLARNI BOSHQARISH

Umirova Gulmira Shodiboy qizi
Raxmonova Muyassar Abdufattohovna
Sambhram universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada tijorat banklari faoliyati haqida ma’lumotlar hamda ularda risklarni boshqarish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: integratsiyalashuv, ijtimoiy-iqtisodiy, inqirozlar, bankrotlik, bank, Bazel qo‘mitasi, mezonlar.

Аннотация

В этой статье рассматривается информация о деятельности коммерческих банков, а также вопросы управления рисками в них.

Ключевые слова: интеграция, социально-экономический, кризисы, банкротство, банк, Базельский комитет, критерии.

Annotation

This article covers information about the activities of commercial banks, as well as issues of risk management in them.

Keywords: integration, socio-economic, crises, bankruptcy, bank, Basel Committee, criteria.

Mamlakatimizning jahon iqtisodiyotiga jadal integratsiyalashuvi sharoitida, shuningdek butun dunyoda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar hamda xalqaro bozorlardagi kuchli raqobat jarayonlari bank tizimida risklarni boshqarishning mavjud usullarini takomillashtirish zaruriyatini taqozo etmoqda. Xalqaro bank amaliyotida faoliyat yuritadigan qator tijorat banklari

Markaziy banklar va xalqaro Bazel qo‘mitasi tomonidan o‘rnatilgan yagona me‘yor va mezonlarni bajargan bo‘lsada, dunyoning turli qit‘alarida sodir bo‘layotgan moliyaviy-iqtisodiy inqirozlar natijasida bankrotlik holatiga tushib qolmoqda.

Tijorat banklari risklarini boshqarish usullarini takomillashtirishda mamlakatning geografik joylashuvi, iqtisodiyotni boshqaruv tizimi, aholining mentaliteti, jamiyatning axborotlashganligi hamda mamlakat Markaziy banki pul-kredit siyosatining xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. Tijorat banklarida risklarni minimallashtirishga risk strategiyasini ishlab chiqish orqali erishiladi. Shu maqsadda 2020-yil 12-mayda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–5992-sonli “2020-2025 -yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi. Unda strategiya doirasida keyingi besh yillikda bank-moliya tizimini isloh qilish va rivojlantirishning to‘rtta ustuvor yo‘nalishlari belgilangan. Mazkur yo‘nalishlarda bank tizimiga zamonaviy yechimlarni joriy qilish, kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlarining mo‘tadil o‘shishiga amal qilish, banklarning samarali infratuzilmasini yaratish, davlat ulushi mavjud tijorat banklarini kompleks transformatsiya qilish, bank ishining zamonaviy standartlarini, axborot texnologiyalari va dasturiy mahsulotlarni joriy etish, bank faoliyatida zamonaviy texnologik yechimlarni keng joriy etish kabi asosiy vazifalar belgilangan. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda banklarda davlat ulushini kamaytirishga qaratilgan islohotlarning amalga oshirilishi bank risklarini sifat jihatdan ijobiy tomonga harakatlanayotganligini ko‘rsatib beradi.

Mamlakatimizda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish jarayonlari, tijorat banklarining barqaror faoliyat yuritishi bilan chambarchas bog‘liq. Chunki tijorat banklari bozor infratuzilmasining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ularning barqarorligi davlat ahamiyatiga egadir.

Markazlashgan iqtisodiyot sharoitida barcha xo‘jalik subyektlar faoliyati rejalashtirilgan bo‘lib, asosiy maqsad rejani bajarishga qaratilgan, rejaning bajarilmagan qismi zarur hollarda yuqori tashkilot yoki byudjet mablag‘lari hisobidan qoplab berilgan. Shuning uchun bu davrda risk degan tushuncha bo‘lmagan.

Bozor munosabatlarini tashkil qilish va olib borish butunlay boshqa tamoyillarga tayanadi. U tezkor taraqqiyot va rivojlanish, turli o‘zgarishlar, raqobat, innovatsiya, islohotlar va boshqalarga asoslanadi. Bunday jarayonlar bozor munosabatlari sharoitida faoliyat ko‘rsatayotgan har bir subyektning ishiga ta’sir qiladi. Bu, ayniqsa, tijorat banklari faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunki tijorat banklari faoliyatining o‘zi riskli bo‘lganligi uchun bozor munosabatida yuzaga keladigan islohotlar, o‘zgarishlar, tebranishlar, inqirozlar va boshqa holatlarni birinchi bo‘lib banklar seza boshlaydi.

Zamonaviy bank tizimini risksiz tassavur qilib bo‘lmaydi. Bankning risksiz operatsiyasi yo‘q, uning barcha operatsiyalari risk bilan bog‘liq bo‘lib, ularning darajasi operatsiya turiga qarab har xil bo‘lishi mumkin. Binobarin, bank amaliyotida riskni umuman yo‘q qilib bo‘lmasada, uni oldindan ko‘ra bilish va kamaytirish choralarini ko‘rish lozim. Har qanday iqtisodiy faoliyat foyda olishga qaratilganidek, tijorat banklari faoliyatidan ham ko‘zlangan natija yuqori foyda olishdan iborat. Foydaga erishish jarayoni esa doimo risk bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu tufayli tijorat banklari oldida turgan birinchi masala bu risk va foydalilik o‘rtasidagi optimal darajaga erishishdir. Bu, o‘z navbatida, bank risklarini aniqlash, o‘rganish va samarali boshqarishni talab qiladi.

Bank faoliyatida risklar yuzaga kelishining quyidagi sabablari mavjud;

- bozorni yaxshi o‘rganmaslik;
- resurslarni jalb qilish va ularni joylashtirish sohasida ma’lumotning yetarli emasligi;
- kreditlanadigan loyiha, obyekt va mijozlar to‘g‘risida, ularning moliyaviy ahvoli to‘g‘risida ma’lumot va axborotlarning to‘liq emasligi;
- tarmoqlar faoliyati xususiyatining inobatga olinmasligi;
- subyektlar yoki mijozlarning ongi. Mablag‘dan foydalanish bo‘yicha bilimi.

Yuqoridagilarga asoslanib bank riski bank faoliyatini amalga oshirish jarayonida bank mablag‘larning bir qismini yo‘qotish yoki daromad olmaslik sharoitida ijobiy natijaga umid qilib, bank operatsiyalarini (depozit, kredit investitsiya, valyuta) o‘tkazishdir degan ta’rifni keltiramiz.

Bank faoliyatining risk bilan bog'liq bo'lishi xarajatlar, zararlar va yo'qotishlar kabi kategoriyalarning doimiy uchrab turishi va ular bank amaliyotining kunlik monitoringida bo'lishini taqozo etadi. Harajatlar, zarar, yo'qotishlar risk hisoblanmaydi. Bu tushunchalarning har biri o'z mohiyatiga ega.

Risk keng ma'noli, faoliyatning, jarayonlarning turli bosqichlarida uchrab turuvchi ko'p qirrali tushunchadir. Bank riskining mohiyati haqida ko'pgina mahalliy iqtisodchilar tomonidan bank tavakkalchiligi, kredit xavf-xatari, bank xatari, yo'qotishlar, ehtimollik, qaltislik, ikkilanish, noaniqlik kabi qator tushunchalar berilgan. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me'yoriy hujjatlarida bank riski-tavakkalchiligi bank faoliyatiga ta'sir qiluvchi iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy, siyosiy, texnologik ichki va (yoki) tashqi omillarga bog'liq bo'lgan holatlar natijasida bank faoliyatiga xos bo'lgan moliyaviy zararlar ko'rish va (yoki) bank likvidligi (bank o'z majburiyatlarini vaqtida bajarish qobiliyati)ni to'liq yoki qisman yo'qotish xavfining mavjudligi deb ta'rif beriladi.

Bank risklarini boshqarishni samarali tashkil etish ularni muayyan belgilari bo'yicha aniq guruhlariga bo'lish bilan bog'liq. Risklar tasnifi, har birining umumiy tizimdagi o'rnini belgilash ularni boshqarishning samarali usullarini qo'llash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlari:

1. Abdullayeva Sh. Bank risklari va ularni kreditlash. – T.: Moliya, 2002.
- 2.2.Y.Abdullayev, T.Qoraliyev av boshqalar. “Bank ishi”. O'quv qo'llanma. T: Iqtisod moliya. 2010. 404-405 b
2. P. Saidxodjayev, I. Ismatullayev “Bank operatsiyalarini sug'urtalash”. Ma'ruza matnlari. T:2012. TDIU.
3. F.Nasriddinov “Tijorat banklarida risk-menejment tizimini takomillashtirish yo'nalishlari”. “Birja-Ekspert”. -2012. №1-2.22-27 b
4. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
5. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>
6. Джаббарова Ю.А. «Основные тенденции на рынке книжной продукции в Республике Узбекистан.» журнал том 3 номер 5 ст 36-40.
7. K.E. Grishin, & Djabbarova Yulduz Abduvaliyevna. (2023). FEATURES OF PRINTING PRODUCTION IN MODERN CONDITIONS. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 9(9), 64–67. <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.836>
8. www.stat.uz.(O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi)
9. www.mf.uz. (O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi)

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA TABIIY KAPITAL VA UNI JAMG'ARISH USULLARI

Urunbayev Saparbek Samatovich
Tashkent arxitektura-qurilish universiteti

Annotatsiya

Maqolada barqaror rivojlanish bilan bog'liq iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik vaziyatni bugungi holati, atrof-muhitning ifloslanishini kamaytirishga qaratilgan texnologiyalarni ishlab chiqish bilan bog'liq muammolar, iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanishini cheklamaydigan tabiiy kapitalni boshqaruv mexanizmining ahamiyati va unga ta'sir yetuvchi omillar o'rganilgan. Shuningdek, resurslarni tejaydigan va tabiatni asraydigan innovasiyalarni texnologiyalarga sarmoya kiritish, ishlab chiqarishni ilmiy, texnologik va institusional jihatdan qo'llab-quvvatlash va komillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik investisiya, rentabellig, iqlim o'zgarishi, iqtisodiy innovasiya, bandlik va barqaror rivojlanish, amortizasiya, kapital, samaradorlik.

Аннотация

В статье исследуется современное состояние экономической, социальной и экологической ситуации, связанной с устойчивым развитием, проблемы, связанные с разработкой технологий, направленных на снижение загрязнения окружающей среды, значение механизма управления природным капиталом, не ограничивающего развитие отраслей экономики, и влияющих на него факторов. Он также предлагает предложения и рекомендации по внедрению ресурсосберегающих и природоохранных инноваций в технологии, поддержке и совершенствованию производства с научной, технологической и институциональной точек зрения.

Ключевые слова: экологические инвестиции, рентабельность, изменение климата, экономические инновации, занятость и устойчивое развитие, амортизация, капитал, эффективность.

Annotation

The article explores the economic, social and environmental situation associated with sustainable development today, the problems associated with the development of technologies aimed at reducing environmental pollution, the importance of the mechanism of management of natural capital, which does not limit the development of sectors of the economy, and the factors affecting it. Proposals and recommendations have also been made to invest in technology in resource-saving and nature-preserving innovations, to support and improve production scientifically, technologically and institutionally.

Keywords: Environmental Investment, profitability, climate change, economic innovation, employment and sustainable development, depreciation, capital, efficiency.

Tabiiy resurslar ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning asosidir. Barqaror rivojlanishga o'tish uchun yalpi ichki mahsulot kabi an'anaviy rivojlanish choralari tabiiy resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish va savdosi, shuningdek, tabiiy kapitalning o'zgaruvchan iqtisodiy qiymati va yekotizim xizmatlari bilan to'ldirilishi kerak. Ma'lumki, iqtisodiy o'sish tabiiy resurslarga bo'lgan yukning ortishi bilan bog'liq. Tahlillar ko'rsatishicha, Lotin Amerikasi, G'arbiy va Sharqiy Yevropa, Rossiya, Osiyo-Tinch okeani mintaqasida har bir foizi yo'qotilgan tabiiy kapital hisobiga 2-3% ortiq iqtisodiy o'sishga yerishilmoqda. Afrikada yesa tabiiy kapitalni yo'qotish darajasi iqtisodiy o'sish darajasi bilan deyarli bir xil. Ushbu holat Afrikada tabiiy resurslardan intensiv foydalanilayotganligi va tabiiy resurslar inson kapitalining jamg'arilishiga yo'naltirilmayotganligini anglatadi. Tabiiy resurslar va yekotizimlar zaxirasi va oqimidagi o'zgarishlar to'g'risida ma'lumotlarning yetishmasligi yalpi ichki mahsulotning o'sishi yevaziga tabiiy kapitalni qurbon qiladigan noto'g'ri xatti-harakatlarga olib keldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tabiiy kapitalni jamg'arish va uning usullari turli olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, L.N. Davdenko o'z ishlarida tabiiy resurslarning nisbiy tanqisligi va ularning qayta tiklanmaydigan xususiyatlarini hisobga olib, har bir mamlakatda tabiiy kapitalni jamg'arishning tashkiliy-huquqiy asoslarini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bu ekologik tadbirlarni amalga oshirish xarajatlarini kamaytiradi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi. Bu yondashuv ekologik tadbirlarni amalga oshirishda xarajatlarni tejash va tabiiy resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi.

S.N. Bobil va A.S'H. Xodjayevlar o'z tadqiqotlarida an'anaviy texnologiyalarni kam chiqindi va resurslarni tejaydigan texnologiyalarga aylantirishni taklif qiladilar. Ular chiqindilarni qayta ishlash bilan bog'liq ochiq ishlab chiqarish tizimlaridan foydalanish va chiqindilarni qayta ishlashning yarim ochiq tizimlariga, so'ngra to'liq yopiq turdagi tizimlarga o'tishni muhim deb hisoblaydilar. Bu yondashuv atrof-muhitning ifloslanishini oldini olish bilan birga tabiiy kapitalni jamg'arish sharoitlarini amalga oshirishga yordam beradi.

X.M.Lyuning tadqiqotlari tabiiy kapitalni boshqarishning iqtisodiy asoslarini yoritadi. Uning fikricha, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarining ekologik xavfsizlik darajasini oshirish, resurslarni tejash va ekologik xavflarni minimallashtirish orqali tabiiy kapitalni boshqarish mumkin. Bu korxonalarga xarajatlarni tejash imkoniyatlarini aniqlashga, yangi ekologik

bozorlarni o'rganishga va mahsulot raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Bu yondashuv tabiiy kapitalni jamg'arish va yashil iqtisodiyot talablarini amalga oshirishga yordam beradi.

Davlatlararo tartibga solish tizimlari va ekologik bitimlar jahonda amalga oshirilayotgan davlatlararo tartibga solish tizimlari va ekologik bitimlar tabiiy kapitalni jamg'arishda muhim ahamiyatga ega. BMTning turli rezolyusiyalari va konferensiyalari, jumladan, "Rio+20" konferensiyasida barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs)ni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish bo'yicha kelishuvlar qabul qilingan.

A.V.Vaxabov va S'H.X.Xojibakiyevning "Yashil iqtisodiyot" nomli darsligida tabiiy resurslarni tejash va ekologik texnologiyalarni joriy qilish bo'yicha nazariy va amaliy masalalar yoritilgan. Bu asar tabiiy kapitalni jamg'arishning ekologik asoslarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

A.Isladjanov o'z maqolasida barqaror rivojlanish maqsadlari va ularning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha nazariy va amaliy masalalarni tahlil qiladi. Uning tadqiqotlari tabiiy kapitalni jamg'arishning milliy va xalqaro darajadagi ahamiyatini yoritadi.

Glenn-Mari Lange va boshqalarning "Thye Changing Wyealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future" nomli asarida tabiiy kapitalni jamg'arish va barqaror rivojlanishning iqtisodiy jihatlari yoritilgan. Bu asar jahon iqtisodiyotida tabiiy resurslarning ahamiyati va ularni samarali boshqarish masalalariga bag'ishlangan.

Yuqorida qayd yetilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki, olimlar tomonidan tabiiy kapitalni jamg'arishning mohiyati, nazariy asoslari, uni rivojlantirish xususiyatlari tadqiq yetilgan. Biroq, barqaror rivojlanish sharoitida tabiiy kapitalni jamg'arish usullarini aniqlashga turlicha yondashuvlar mavjud bo'lishiga qaramasdan, bugungi kunda zamonaviy usullarining mohiyati va ahamiyati to'liq ochib berilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida mavzuga oid mantiqiy taqqoslash, umumlashtirish, ilmiy mushohada, tizimli yondashuv, statistik hamda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Shuningdek, yashil iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishida turli omillarning ta'sirini baholashda korrelyatsion va regressiya usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar.

Tabiiy kapitalasida inson tomonidan yaratilgan kapitalni yaratish uchun ishlatiladi. Kapital va mehnat asosan bir-birining o'rnini to'ldiradi, chunki ularning ishlab chiqarishdagi sifat funksiyasi bir xil - ikkalasi ham xom ashyo oqimini tayyor mahsulotlarga aylantirish xizmat qiladi. Iqtisodiyotning ekologik va resurs samaradorligi ko'rsatkichlari tarkibiga iqtisodiyot, jumladan ishlab chiqarish va iste'molda sarflanayotgan yenergiya, tabiiy resurslar va yekotizim xizmatlarining tabiat kapitaliga bog'liq samaradorlik ko'rsatkichlari kiradi

Tabiiy kapital hisobi (NCA) tabiiy kapitalni moliyaviy, insoniy va ijtimoiy kapital bilan bir qatorda o'lchanishi kerak bo'lgan aktiv sifatida tan oladigan amaliy vositadir. Iqtisodiyot va tabiiy kapital o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks yettirish orqali YaIMni to'ldirish uchun tobora ko'proq qabul qilinmoqda. Ko'pgina mamlakatlar tabiiy kapitalni hisobga olish amaliyotini joriy qildi va ba'zi ilg'or mamlakatlar o'zlarining milliy statistikalarida boshqa iqtisodiy va ijtimoiy hisoblar bilan bir qatorda bir nechta yekotizimlar uchun rasmiy hisoblarni o'rnatdilar. Jamiyatda asta-sekinlik bilan tabiiy resurslarni rekreasiya va ilmiy tadqiqot maqsadlari uchun asrab qolish zaruriyati to'g'risidagi g'oyalar, kelajak avlod oldida ekologik mas'uliyatga asoslangan ilmiy konsepsiyalar shakllanishiga olib keldi.

"Yashil iqtisodiyot" barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiluvchi konsepsiya hisoblanadi. Barqaror rivojlanishga yerishish kapitallar yig'indisidan tashkil topgan barqaror kapitalni shakllantirishni nazarda tutadi. Barqarorlik yekspertlari kapitalning har xil turlarini ko'rib chiqadilar. Tadqiqotni sarhisob qiladigan bo'lsak, barqaror rivojlanishni ta'minlovchi kapitalning besh turini ajratib ko'rsatishimiz mumkin: moliyaviy, tabiiy, ishlab chiqarish, ijtimoiy va insoniy. Moliyaviy kapital ishlab chiqarishni ta'minlaydi, garchi u o'zi unumli bo'lmasa ham. Tabiiy kapital tabiiy resurslar va dunyo yekotizimini o'z ichiga oladi. Ishlab chiqarish kapitali mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Kapitalning yeng qiyin turi bo'lgan ijtimoiy

ishonch va o'zaro tushunish yelementlarini, umumiy qadriyatlarni va ijtimoiy ahamiyatga yega bilimlarni o'z ichiga oladi.

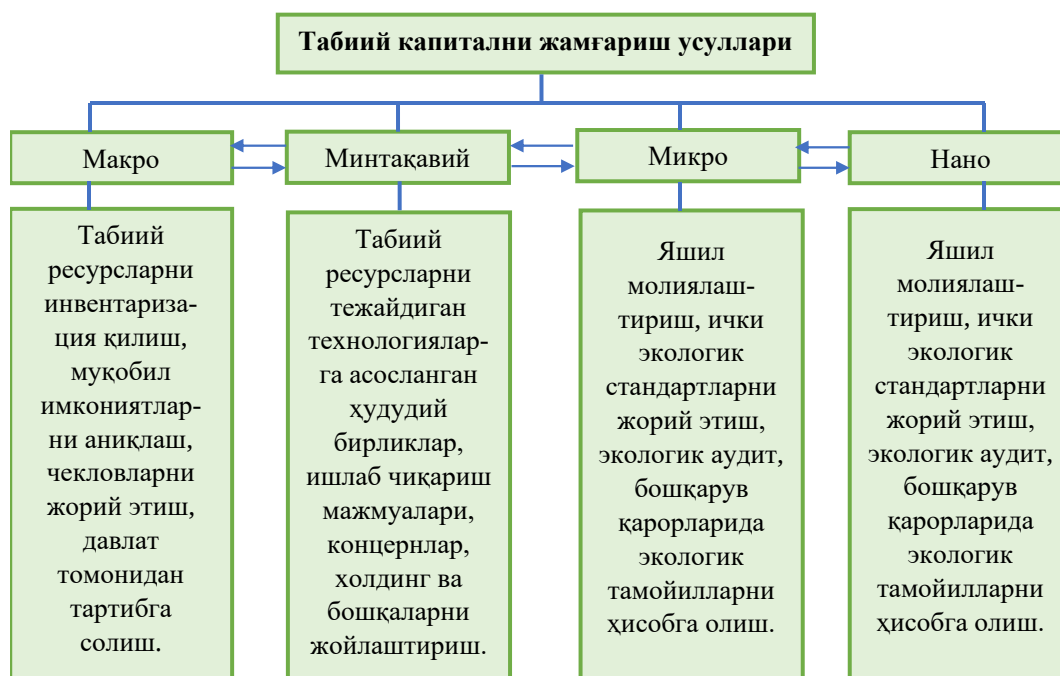
Tabiiy kapital va antropogen kapital o'rtasidagi munosabatlarni tushunish barqaror rivojlanish uchun juda muhimdir. Kapital o'z manfaati uchun yemas, balki ishlab chiqarish omili sifatida zarur bo'lgan zaxiradir. Boshqacha qilib aytganda, kapital tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarish qobiliyati uchun baholanadi. "Kapital" atamasi an'anaviy ravishda ishlab chiqarilgan (qayta ishlangan) ishlab chiqarish vositasi sifatida ta'riflanadi

Tabiiy kapital (ba'zi nashrlarda ekologik kapital deb ham ataladi) - bu sayyoramizdagi havo, suv, tuproq va barcha hayotning tabiiy zaxiralari. Tabiiy kapital foydali tovarlar yoki xizmatlar oqimini ta'minlaydigan tuproq, suv, atmosfera va yekotizimlar kabi tabiiy resurslarning har qanday zaxirasi sifatida ta'riflanishi mumkin. Tabiiy kapitalda, tabiiy daromad atrof-muhitni ifloslanishi, resurslar qisqarishi va kelgusi avlodlar uchun sayyoraning ekologik salohiyatini tiklash ko'zda tutilgan. Shu bois global muammolarga ye'tibor 1962-yilda BMT Bosh Assambleyasining Iqtisodiy rivojlanish va tabiatni muhofaza qilish rezolyusiyasini qabul qilish bilan boshlandi. 1972-yil Stokgolmda konferensiya o'tkazildi va 1983 yilda Norvegiyada Brundtland komissiyasi (Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha xalqaro komissiya) tashkil yetildi.

Iqtisodiy o'sishda qayta tiklanadigan tabiiy resurslardan samarali foydalanish bilan barqaror bo'lishi mumkin bo'lsa-da, cheklangan tabiiy resurslarga yega sayyorada iqtisodiy o'sish barqaror bo'lishi mumkin yemas.

Iqtisodiy o'sishdan tashqari, inson taraqqiyotini ta'minlashda tabiiy kapitalning ahamiyati keng ye'tirof yetilgan

Bunday sharoitda resurslarni tejashga yo'naltirilgan intensiv rivojlanish ilg'or texnologiyalar va ilmiy-texnik yutuqlarni ishlab chiqarishga joriy yetish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, foydalanilgan tabiiy resurslarning qayta tiklash orqali potensial tabiiy kapitalni jamg'arishni nazarda tutadi. Bu yesa iqlim barqarorligi va tabiiy kapitalni jamg'arish jarayonida integrasiyalashgan makro, mintaqaviy, mikro va nano darajalarda faol harakatlarni talab yetadi (1.1-rasmga qarang).

1.1-rasm. Tabiiy kapitalni jamg'arish usullarining integrasiyasi

Mintaqaviy darajada tabiiy kapitalni jamg'arish hududiy birliklar, ishlab chiqarish majmualari, konsernlar, xolding va boshqalar tomonidan amalga oshiriladi va tabiatning salbiy ta'sirlarini bashorat qilish imkoniyatlari kengligi bilan ajralib turadi. Mintaqa aholisining hayot faoliyatini ta'minlaydigan tabiiy kapitalni jamg'arish tamoyillari yaqqol namoyon bo'ladi. Buni hududiy ishlab chiqarish majmualarida kam chiqindi ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirish,

atrof muhitni saqlash va resurs tejaydigan texnologiyalarni joriy yetish asosida yangi mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan tashkilotlarni joylashtirish orqali amalga oshirish mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda nano (shaxs, oila) darajada tabiiy kapitalni jamg'arish, saqlash va iste'mol qilish tamoyillari ye'tibordan chetda qolmoqda. Milliy iqtisodiyotdagi mazkur birliklar mamlakatning tabiiy kapitalini jamg'arishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, ularning soni juda ko'p, ikkinchidan, ular tabiiy kapital bilan bevosita va yaqindan aloqada bo'ladi.

Har bir mamlakatning ekologik tizimi butun dunyoning ekologik tizimiga ma'lum darajada bog'liqdir. Insoniyatning global xarakterdagi dolzarb ekologik muammolarni hal qilish sohasida ilm-fanni rivojlantirish harakatlarini birlashtirish uchun ham milliy boshqaruv zarur. Shu sababli, xalqaro miqyosdagi tashkilotlar va alohida mamlakatlarning harakatlari butun dunyo hamjamiyati manfaatlariga ta'sir ko'rsatadigan global muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Tabiiy kapitalni jamg'arishning yuqori darajasiga yerishish mamlakatlarning o'zaro bog'liqligi, ko'plab davlatlar va mintaqaviy guruhlarining xalqaro ekologik tashabbuslarining kengayishi, shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarning ekologik muammolari bo'yicha yanada faol va konstruktiv pozitsiyasi va ularning xalqaro miqyosda o'z pozitsiyalarini himoya qilish bo'yicha sa'y-harakatlarini birlashtirish bilan bog'liq.

Ko'p tomonlama ekologik hamkorlik guruhlarida ishtirok yetuvchi mamlakatlarning oldida turgan ekologik muammolarni o'xshashligi mamlakat guruhlarini bo'yicha rivojlantiradi. Deyarli barcha mamlakat guruhlarida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi hamkorlik to'g'risidagi qoidalar yoki alohida bitimlar mavjud. Mazkur mamlakatlarning rivojlanish darajasiga, integratsiyani chuqurlashtirishga, institusional bazaning mavjudligi va boshqa omillarga qarab ekologik hamkorlikka turli xil yondashuvlar shakllangan. Ularning yondashuvlari ham global darajada qo'llanilmoqda.

Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan davlatlararo tartibga solish tizimini, ekologik bitimlar to'plamini, shuningdek shartnoma majburiyatlarini bajarishga yordam beradigan bir qator moliyaviy mexanizmlar ham mavjud.

Tabiiy kapitalning jamg'arishga ilmiy-texnik va texnologik taraqqiyot yutuqlarini joriy yetish, resurslarni qidirishga qo'shimcha investitsiyalarni jalb qilish, foydali xususiyatlarning o'sishini va tabiiy kapitalning tuzilishini yaxshilashni ta'minlaydigan tabiiy obektlarni rivojlantirish orqali yerishish mumkin. Tabiiy resurslarning sifat xususiyatlarini yaxshilaydigan, ya'ni iste'mol xususiyatlarini oshirishga qaratilgan va tabiiy kapitalning bir qismini resurslarni o'rnini bosuvchi texnologiyalarga o'tkazish alohida ahamiyat kasb yetmoqda.

Tabiiy kapitalni jamg'arish va ulardan foydalanish subektlarning ko'pligi bilan tavsiflanadi. Bunda mulkiy munosabatlar, institusional jihatlar, innovatsiya va investitsiya muhiti, davlat, tadbirkorlik subektlari, fuqarolik jamiyati institutlari, xalqaro tashkilotlar tomonidan tartibga solish usullari va vositalari alohida ajralib turadi.

Shunday qilib, iqtisodiy o'sishning ekologik yo'nalishlarini ta'minlashga imkon beradigan ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik o'zgarishlarni amalga oshirmasdan tabiiy kapitalni jamg'arish mumkin yemas. Barqaror rivojlanish maqsadlariga yerishish sharoitida tabiiy kapitalni jamg'arish iqtisodiy hisob-kitoblardan ham, tabiatga hurmatdan ham kelib chiqishi kerak. Bu resurslarni tejaydigan va tabiatga o'xshash texnologiyalardan foydalanishni ta'minlaydigan ijtimoiy jihatlarni qamrab oladi. Tabiiy kapitaldan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi ishlab chiqarishda yo'qotishlarni kamaytirish, boyitish jarayonlarini optimallashtirish va tabiiy xom ashyoni qayta ishlashni chuqurlashtirish orqali tabiatdan olib qo'yilgan resurslarni qaytarishni nazarda tutadi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tabiiy kapitalning "amortizatsiyasi" tabiiy resurslarning iqtisodiy faoliyatga jalb qilish nuqtai nazaridan foydali bo'lgan ba'zi xususiyatlarini yo'qotgan qismini ham baholash imkoniyatini beradi..

Barqaror rivojlanish maqsadlari inson yehtiyojlarini qondirishga qaratilgan va har bir inson uchun farovon turmush tarzini yaratishga xizmat qiluvchi iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik ko'rsatkichlardan iborat.

Qayta tiklanadigan tabiiy kapitalning o'ziga xos xususiyati barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun shart-sharoitlarni yaratadi.

Qayta tiklanmaydigan tabiiy kapitalni tabiiy yoki sun'iy vositalar bilan to'ldirish mumkin yemas.

Tabiiy kapitalning jamg'arilishi tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining miqdor va sifat ko'rsatkichlari asosida daromad olish usullarini aniqlashni talab yetadi.

Ekologik investisiyalarning rentabelligini baholash vositalarining yetishmasligi sababli investision faollikning past darajada saqlanib qolmoqda.

Ekologik innovasiyalarni boshqarish, nazorat qilish va amalga oshirish sohasida yuqori malakali kadrlarning yetishmasligini, kompaniyalarning kadrlar tayyorlashga sarmoya kiritishni istamasligini sabab qilsak adashmagan bo'lamiz.

Har bir mamlakatning ekologik tizimi butun dunyoning ekologik tizimiga ma'lum darajada bog'liqdir. Insoniyatning global xarakterdagi dolzarb ekologik muammolarni hal qilish sohasida ilm-fanni rivojlantirish harakatlarini birlashtirish uchun ham milliy boshqaruv zarur.

Tabiiy kapitalning jamg'arishga ilmiy-texnik va texnologik taraqqiyot yutuqlarini joriy yetish, resurslarni qidirishga qo'shimcha investisiyalarni jalb qilish, foydali xususiyatlarning o'sishini va tabiiy kapitalning tuzilishini yaxshilashni ta'minlaydigan tabiiy obektlarni rivojlantirish orqali yerishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vaxabov A.V., Xajibakiyev S'H.X. Yashil iqtisodiyot (Darslik). – Toshkent: Universitet, 2020. – B. 16-19.

2. Tangirov N.A. "Barqaror rivojlanish" g'oyasining nazariy-amaliy ahamiyati// Multidisciplinary Scientific Journal. - Volume 3, 2022. – rr. 1082-1083.

3. Isadjanov A. Barqaror rivojlanish maqsadlari: ustuvor yo'nalishlari va dolzarb vazifalari// Ilmiy tahliliy axborot. – Toshkent: № 1, 2018. – B. 96-97.

4. Ёханнесбургская декларация по устойчивому развитию// Вестник йекологического образования в России. – М.: № 4, 2002. - С. 5-6.5. Смит А. Исследований о природе и причинах богатства народов. - М.: АСТ, 2017. - С. 188-189.

6. Давыденко Л.Н. Местные природные ресурсы как залог иностранных инвестиций// Ж. Природные ресурсы. – Минск: № 1, 2012. - С. 113-120.

7. Бобылев С.Н., Ходжайев А.Ш. Йекономика природопользования (Учебник). – М.: Йекономика, 2003. – С. 171-173.

8. Ланге, Гленн-Марийе, Куйентин Водон, анд Кевин Сарей, йедс. 2018. Тхйе Чангинг Вйеалтх оф Натионс 2018: Буилдинг а Сустаинабле Футуре. Вашингтон, ДС: Ворлд Банк. дои:10.1596/978-1-4648-1046-6. P.8

9. Герасимчук И. Йекологическая практика транснациональных корпораций. – М.: Всемирный фонд дикой природы, 2007. – С. 56-57.

10. Лю Х.М. Йекономическое обоснование формирования системы йекологического менеджмента (на примере предприятий Китайской национальной нефтегазовой корпорации). – Минск: БГУ, 2011. – С. 9-10.

INVESTMENT LOSSES , EXPECTED RISKS AND MEASURES TO ELIMINATE THEM

**Usmanova Sohiba Sokibayevna Jizzakh Polytechnic Institute
B. S. Anorkulov, graduate student of SAMBHRAM University**

Annotation

Investments play an important role in economic development, providing financing for business projects and promoting capital growth. However, investments always involve risks that can lead to losses. Understanding the nature of investment losses and analyzing how to expect risks is an important aspect of financial management for both individual investors and organizations.

Keywords: asset value, financial crisis, credit risk, market risk, economic downturn, VAR (Value at Risk), portfolio diversification.

Concept of investment losses - Investment losses refer to the decline in the value of assets invested in various financial instruments, such as stocks, bonds, real estate and other resources. Losses can occur for a number of reasons, including changes in market prices, changes in economic conditions, financial crises and management errors. It should be noted that investment losses can be real (for example, when the asset is sold for less than the purchase price) or unrealized (for example, if the value of the asset declines but is not sold). Causes of Investment Losses - One of the main causes of investment losses is market risk. These risks are related to changes in the market environment that may reduce the value of assets. For example, an economic downturn may cause a decrease in demand, which in turn causes a decrease in the company's stock price. Another important reason is credit risk. This type of risk involves the possibility of the borrower defaulting, which can lead to losses for lenders and investors. Such situations often arise when companies face financial difficulties in an unstable economy. We should also not forget about the liquidity risk that occurs when assets cannot be sold quickly at a fair price. This can lead to huge losses, especially in the event of an unexpected financial crisis or a fall in market prices.

Analysis of risk expectations.

Risk analysis is the process of assessing the potential risks associated with investments and determining the probability of certain events that could lead to losses. Such analysis allows investors to make more informed decisions about how and where to invest their funds.

Risk Assessment Models - There are several risk assessment methods, each with their own advantages and disadvantages. One of the most common methods is sensitivity analysis, which helps to understand how changes in key parameters affect the profitability of investments. For example, changes in interest rates can significantly affect the price of bonds. Another method is scenario analysis, which allows you to simulate different situations that may occur in the future. This is useful for assessing the impact of various economic or financial scenarios, such as inflation, recession or changes in tax policy. In addition, there is the VAR (Value at Risk) method, which measures potential losses at a certain level of confidence in a certain period. This approach allows investors to understand the maximum losses in case of adverse changes. In the current world market, investments play a key role in the development of companies, countries and individual sectors of the economy. However, investing always involves risks, and losing funds as a result of these risks is a common problem. In this article, we will look at the nature of investment losses, the main risks that investors face and effective measures to minimize and eliminate them.

Nature of Investment Losses - Investment losses can occur for a variety of reasons, including changes in market conditions, exchange rate fluctuations, economic crises, legal issues, errors in asset management and investment strategy. These losses may be temporary or permanent depending on the nature of the investment vehicle and the length of time the investor is willing to bear the loss. One of the main factors that lead to investment losses is market risk. Market risk is the possibility that the value of an investment asset will decrease due to negative changes in the market. This can happen in the stock market as well as in the market for goods and services. It is also worth noting that risks can be associated with individual assets, such as shares of individual companies that may experience negative data or financial problems.

Anticipated risks

Anticipated risks refer to changes that may occur in the future and may adversely affect the investment. Such risks include:

1. Economic Risks: Economic instability, recession or inflation can significantly reduce investment returns.
2. Credit risk: potential losses resulting from the default of debtors that may affect bonds and other credit instruments.
3. Industry Risks: Specific risks associated with a particular industry, such as technological changes or regulatory changes.

4. Political risks: changes in legislation or the political situation in the country can seriously affect the profitability of investments.

5. Currency risks: For international investors, changes in exchange rates can significantly increase or decrease investment returns.

Measures to eliminate expected risks.

To protect against investment losses and minimize risks, investors can use a number of strategies and methods:

1. Portfolio diversification: This is one of the most effective ways to manage risk. Diversification allows you to reduce the probability of losses by spreading investments across different assets, sectors and regions. For example, by investing in stocks, bonds, real estate, and other asset classes, you can mitigate the effects of negative movements in one of the categories.

2. Use of insurance: Investment risk insurance helps to protect funds in case of unexpected situations. Investors may consider using derivatives such as options and futures to hedge their exposure.

3. Analysis and Risk Assessment: Before investing, it is important to do a thorough analysis of the assets and study all the risks associated with them. This includes financial analysis, market and industry analysis, and an assessment of the region's political and economic stability.

4. Creation of reserve capital: Availability of reserve capital or liquid assets allows the investor to withstand temporary fluctuations in the market in a more stable manner without having to resort to selling assets at unfavorable times.

5. Professional Asset Management: Hiring professional asset managers can help investors manage risk more effectively. Professionals have the experience and knowledge to analyze the market and choose the best investment strategy.

6. Education and Financial Literacy: Investors should continuously educate themselves and develop their knowledge of finance and investing. Understanding the different investment vehicles and the risks associated with them can help reduce the possibility of losses.

Summary.

of investment losses and risks are important aspects of financial management that require careful analysis and evaluation. Understanding the causes of losses and methods of risk analysis help investors better plan their strategies and minimize potential losses. In the conditions of constant changes in the financial markets and the world economy, the relevance of this analysis is only increasing. Investors with in-depth knowledge of risk assessment can adapt to new challenges and take advantage of opportunities to optimize investment portfolios. Thus, a competent analysis of investment losses and risks becomes the key to successful financial activity. Investment losses are an integral part of the investment process, but the right approach to risk management can significantly reduce the likelihood of their occurrence. Diversification, insurance, due diligence and asset management can be key tools to protect against risk and ensure sustainable growth in an investment portfolio. It should be remembered that investing always involves risks, and a responsible, informed approach to them will help investors achieve their financial goals and avoid large losses.

Sources used.

1. Swiss National Bank. (2019, February). Basel III countercyclical capital buffer. 2
2. . Federal Council. (2022, January). The Federal Council requires banks to hold additional capital for residential mortgages.

3. MANAGEMENT OF THE RISK OF "CONTAGIOUSNESS" OF THE FINANCIAL CRISIS IN BANKS. D Kulanova, S Usmonova Central Asian Journal of Education and Innovation 3 (Part 3 of 5), 36-39

4. Substantiating the relative performance indicators of the enterprise, financial results and profitability indicators. U.S. Sokiboyevna Journal of Education, Ethics and Values 3(4), 232-235

5. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.

6.Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>

YAPONIYADAGI BIZNES INKUBATORLARNING O'ZGARISHLARI VA KELAJAKDAGI ISTIQBOLLARI, YAPON USLUBIDAGI INKUBATORLARNING ILG'OR TASHABBUSLARINI O'RGANISH.

**Usmanova Sohiba Soqiboyevna, Jizzax Politexnika Instituti
B. S. Anorqulov, Jizzax SAMBHRAM Universiteti magistranti**

Annotatsiya

Yangi tashkil etilgan kompaniyalarni qo'llab-quvvatlaydigan va tijoratlashtirishni rag'batlantiradigan "biznes inkubatorlari" tushunchasi Yaponiyada joriy etilgan va joriy etilganidan beri 20 yildan ortiq vaqt o'tdi. Bu kabi siyosatlar uchun vosita sifatida biznes-inkubatorlar asosan tadqiqot va ishlanmalarga yo'naltirilgan kompaniyalar uchun tashkil etilgan.

Kalit so'zlar: biznes incubator, inkubatsiya menejerlari, kampus inkubatsiya, moliya korporatsiyasi, NBIA, visual tizim, Yaponiya biznesi, hukumat milliy iste'molchi.

Аннотация

Прошло более 20 лет с момента появления и внедрения в Японии концепции "бизнес-инкубаторов", которые поддерживают и поощряют коммерциализацию вновь созданных компаний. В качестве инструмента для такой политики бизнес-инкубаторы были созданы в первую очередь для компаний, занимающихся исследованиями и разработками.

Ключевые слова: бизнес-инкубатор, менеджеры инкубации, кампус инкубатор, финансовая корпорация, nbia, визуальная система, японский бизнес, правительство национальный потребитель.

Annotation

More than 20 years have passed since the introduction and introduction of the concept of "business incubators" in Japan, which support and promote commercialization of newly formed companies. As a tool for policies like this, business incubators are set up primarily for research and development-oriented companies.

Keywords: business incubator, incubation managers, campus incubation, Finance Corporation, NBIA, visual system, Japanese business, government National Consumer.

Yaponiyada 1998-yilda biznes inkubatorlarini, jumladan, nomoddiy jihatlarni rivojlantirishga ko'maklashuvchi yangi biznesni rag'batlantirish to'g'risidagi qonun qabul qilindi, natijada, biznes-inkubatorlar soni tez sur'atlar bilan ko'paydi va 2004 yilda JANBO ta'rifiga javob beradigan 177 ta biznes-inkubatorlar tashkil etildi, 1999 yildan 2003 yilgacha bo'lgan besh yil ichida 254 ta yangi korxona ochildi. 660 ish o'rni yaratildi va savdo hajmi 5,93 milliard yenga oshdi. Boshqa tomondan, biznes inkubatorlari va Inkubator menejerlari IMning mintaqaviy jonlantirishdagi roli noaniq, ushbu maqsadga erishish uchun kampus inkubatorlari tashkil etilishini, shuningdek, xususiy biznes operatorlari tomonidan "Imori" deb nomlangan davlat va xususiy inkubatorlarning ishlashini ko'rib, ushbu hozirgi sharoit va muammolarni hisobga olgan holda, Yaponiyada biznes inkubatorlarning kelajakdagi rivojlanishi hududiy ishlab chiqarish funksiyalarini rivojlantirish, davlat va xususiy boshqaruvni yanada kengaytirish, tug'ilish darajasini pasaytirish, aholining qarigan qatlamiga ijtimoiy talablar qo'llanilishini talab etdi. Yaponiyada biznes-inkubatorlar paydo bo'lganidan beri taxminan 20 yil o'tdi, ular Amerika biznes-inkubatorlaridan keyin modellashtirilgan.

Vizual tizim o'zgarishlarga duch keldi.

Bu yerda biz birinchi navbatda 1980-yillarning o'rtalaridan boshlab Yaponiyada biznes-inkubatorlarning joriy etilishi va rivojlanishi tarixi haqida umumiy ma'lumot beramiz va Yaponiyadagi biznes inkubatorlar bilan bog'liq ko'rsatilgan muammolar manbalarini o'rganamiz.

Biznes inkubator ta'rifi.

"Inkubator" so'zi tuxum inkubatori yoki yangi tug'ilgan chaqaloq inkubatoriga ishora qiladi. "Inkubator" so'zi "ish tuxumlarini chiqaradigan ob'ekt" degan ma'noni anglatadi va bu so'z

oldida "biznes" deb ataladi asosan Qo'shma Shtatlarda qo'llaniladi, boshqa tomondan, Buyuk Britaniyada inkubatsiya qilish yoki tarbiyalash ma'nosini bildiruvchi fe'lning ot shakli ko'pincha Yaponiyada start-ga murojaat qilish uchun keng qo'llaniladi, bu biznes inkubatsiya deb ataladi. Inkubatsiya ta'rif Milliy biznes-inkubatsiya assotsiatsiyasi (NBIA) tomonidan aniq taqdim etilgan. Quyidagi ta'rif NBIA veb-saytidan iqtibos qilingan (muallif tomonidan tarjima qilingan). "Biznes inkubatorlar biznesni rivojlantirishga imkon beradigan jarayondir va biznesning eng zaif bosqichida omon qolishga yordam beradi". Bu ta'rif biznes-inkubatsiya tadqiqot va ishlanmalarni rag'batlantirish emas, balki tijoratlashtirishni qo'llab-quvvatlashga qaratilganligini aniq ko'rsatib turibdi. Bundan tashqari, biznes-inkubatorlar boshqaruvni qo'llab-quvvatlash orqali yosh kompaniyalarning omon qolishi va rivojlanishiga yordam berishni maqsad qilgan; Biznes-inkubatorlar yangi korxonalar uchun joy ajratish uchun mo'ljallanmagan. Bu yangi korxonalarni yaratishga yordam beruvchi va bunday biznesni rivojlantiruvchi yosh kompaniyalarning boshqaruvini qo'llab-quvvatlovchi ob'ektdir. Hozirgi vaqtda Yaponiyaning ko'plab biznes-inkubatorlari aynan shu maqsadga erishish uchun Qo'shma Shtatlarga taqlid qilib ishlamogda, faqat ob'ektlar ko'chirildi holos.

Yaponiyada biznes inkubatorni joriy qilish davri AQShda biznes-inkubatorlarning kelib chiqishi va rivojlanishi.

Qo'shma Shtatlardagi biznes inkubatorlarning kelib chiqishi Mancuso biznes inkubatoridir (ob'ekt nomi: Batavia sanoat markazi), u 1959 yilda Nyu-York shtatining shimoli-g'arbiy qismida joylashgan Batavia shahrida ochilgan (Hoshino 2006 p.160). Janob Mancuso ishlab chiqarish zavodi bo'lgan binoni sotib oldi va uni rekonstruksiya qilib, ijara daromadi olish uchun uni yirik kompaniyaga ijaraga berishni maqsad qilgan. Kompaniyani umumlashtira olmagan Mancuso binoni bo'lib, uni bir qancha kichik biznes va ta'sischi'larga ijaraga berishdan boshqa chora topa olmadi. Biroq, qarz oluvchilarning aksariyati ilgari biznes tajribasiga ega bo'lmagan ishsiz ishchilar bo'lganligi sababli, janob Mancuso yordam taklif qildi va janob Mancuso biznesni o'rgatish, mashinalar va xodimlarni joylashtirish kabi barcha turdagi yordamni ko'rsatgani aytiladi. (Hoshino 2006 pp.160-161).

1970-yillarning oxiridan 1980-yillargacha bo'lgan AQSH iqtisodiyotining tanazzulga yuz tutishi fonida, biznes-inkubatorlar AQShda ish o'rinlarini yaratish va mahalliy iqtisodiyotni jonlantirishning samarali vositasi sifatida yana bir bor e'tiborni tortdi. Ishsizlar soni ortib borayotgan va jamoat xavfsizligi yomonlashib borayotgan shahar markazini jonlantirish uchun Shimoliy-G'arbiy Chikagoda Sanoat Kengashi deb nomlangan hudud tashkil etildi. Biznes-inkubatorlar tushunchasi birinchi marta Yaponiyada paydo bo'lganligi aniq emas, ammo 1980-yillarning o'rtalarida biznes inkubatorlari bo'yicha ba'zi adabiyotlarni topish mumkin. Biznes-inkubatorlar asosan ish o'rinlarini yaratish maqsadida tashkil etilgan va faoliyat yuritgan, Yaponiyada inkubatorlar "sanoat tuzilmasini o'zgartirish uchun baza yaratish va yuqori texnologiyali sohalarga e'tibor qaratgan holda ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarni boshqarish" maqsadida ob'ektlar qurishga e'tibor qaratadi. Ular operatsion nou-xau va hokazolarga e'tibor berilmasligini ta'kidlaydilar. Tadqiqot guruhi "Yaponiyada xususiy biznes inkubatori tashkil etilishi mumkinmi yoki yo'qmi" degan savolga muhim e'tibor beradi va " "Biznes inkubatorlarni rag'batlantiradigan kontseptsiya (biznes inkubatorlar) hali o'rnatilmagan", dedi u va Yaponiyada biznes inkubatorlar tashkil etilishi uchun ish o'rinlarini yaratish va pirovardida e'tiborga olish zarurligini qo'shimcha qildi. tadbirkorlikni rag'batlantiradigan iqtisodiy va ijtimoiy tizimni rivojlantirish xususan, 1985 yil holatiga ko'ra, "tadbirkorlarning kichik soni P.P.M" (cheklangan bozorga kirish imkoniyatlari) va boshqalar biznesni yo'lga qo'yishdagi to'siqlar sifatida tahlil qilindi.

Xulosa qilib aytganda, Yaponiyadagi biznes-inkubatorlarning dastlabki kunlarida ular Amerika Qo'shma Shtatlaridagi biznes-inkubatorlarga taqlid qilib, arzon ofislar va tadqiqot va ishlanmalar maydonini taqdim etishdi, bir binoda bir nechta boshlang'ich kompaniyalarni joylashtirish va yangi korxonalarni yaratishga yordam berishda biror narsa qilishning "shakli" hududiy sanoat aglomeratsiyalarining qo'shilgan qiymatini oshirishga va sanoat tuzilmasini o'zgartirishga qaratilgan sanoat siyosatining yangi siyosat vositasi sifatida foydalanildi. Binolar

kabi apparat takomillashuvlari faol ravishda kiritilgan, chunki ular aniq shaklga ega, tushunish oson va katta byudjet mablag'larini olishga hissa qo'shadigan vositadir. Boshqa tomondan, inkubatsiya menejerlari (IM) va boshqa nomoddiy yordam choralari nogironlar tomonidan taqdim etiladigan mablag'lardan qochishga moyil bo'ladi, chunki ularni ko'rish va tushunish qiyin, va xodimlar uchun xarajatlar doimiy oshib borishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Бизнес-инкубаторы и предпринимательство Горбунов Владимир Леонидович. Московский институт электронной техники. Москва. РИОР ИНФРА-М Монография. 2021г.
2. Usmonova, S. S. (2022). AQSH Yaponiya firmalarida xodimlarni boshqarish xususiyatlari. *Экономика и социум*, (12-2 (103)), 172-176.
3. Kulanova, D. A., & Usmanova, S. S. (2024). Turizm sanoatida bozor segmentatsiyasini meyorlashtirishga qaratilgan tadbirlar. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(4 SPECIAL), 256-260.
4. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
5. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>
6. <https://www.uzade.uz/uz/info>
7. <https://www.undp.org/uz/uzbekistan>
8. <https://www.norma.uz>

PARASPORT O'YINLARINING MANBALARDA YORITILISHI

Xamidova Shoira Rasulovna

Tarix instituti doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada xalqaro va mahalliy doirada parasportning nazariy asoslarini tashkil etuvchi ilmiy-tadqiqot ishlari haqida so'z yuritiladi. Jumladan, imkoniyati cheklangan shaxslarning dastlabki sport mashg'ulotlari tarixi, parasportning ommalashuvi, keyinchalik esa bosqichma-bosqich paralimpiya o'yinlarining o'tkazilish jarayonlari, para o'yin qoidalarining nazariy qismlari haqida yozilgan manbalar: dissertatsiyalar, risola, monografiya, o'quv-qo'llanma va ilmiy maqolalar haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar. Parao'yinlar, paralimpiya, nogironlik, jismoniy cheklanganlik, IOSD, IPC Handbook, tayanch-harakat tizimi, paravoleybol, integratsiyalshuv, optimallashtirish, innovatsion texnologiyalar, qo'mita.

Анотация

В данной статье рассказывается о научно-исследовательской работе, формирующей теоретическую основу параспорта в международных и местных рамках. В частности, источники, написанные об истории первой спортивной подготовки инвалидов, популяризации параспорта, а позднее и процессах поэтапного проведения Паралимпийских игр, теоретической части правил параспорта: диссертации, брошюры, монографии, предоставлена учебная информация о пособиях и научных статьях.

Ключевые слова. Пара игр, Паралимпийские игры, инвалидность, физические ограничения, IOSD, Справочник МПК, опорно-двигательный аппарат, паравoleyбол, интеграция, оптимизация. инновационные технологии, комитет.

Annotation

This article talks, about the scientific and research work that forms the theoretical basis of parasport in the international and local framework. In particular, sources written about the history of the first sports training of disabled people, the popularization of para-sports, and later the processes of holding the Paralympic Games in stages, the theoretical parts of the rules of para-

sports: dissertations, pamphlets, monographs, educational information about manuals and scientific articles is provided.

Keywords. Para games, Paralympics, disability, physical limitation. IOSD, IPC Handbook, musculoskeletal system, para volleyball, integration, optimization. innovative technologies, committee.

Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni paralimpiya sport turlariga jalb etish jarayonlarining o'ziga xos tarixi va bosqichlari bor. Dastlabki urinishlar XIX asrda, ya'ni 1888-yil Berlinda karlar uchun birinchi sport klubi tashkil etishdan boshlangan bo'lsa, so'ngra, mazkur harakatlar bosqichma-bosqich kengayib, takomillashib bordi. Bu jarayonni tahlil qiladigan bo'lsak, masalan, ilk parasportni ommaviy ravishda targ'ib qilish, ya'nikim nogironligi mavjud shaxslar uchun, shuningdek, parasport turlari bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish va uzluksiz olib borish, keyinchalik esa kichik ko'lamdagi para musobaqalarni tashkil etilganligini ko'rish mumkin. Para musobaqalarda dastlab, sanoqli davlatlar va ularning parasportchilari ishtirok etgan bo'lsa, bu ko'rsatkichlar yillar kesimida oshib borgan. Bunga sabab, mamlakatlar miqyosida parasport turlariga bo'lgan e'tibor, unga doir maxsus qaror va qonunlarning ishlab chiqilishi, parasportchilariga yaratilgan sharoitlar demakdir. 1963-yildan ko'zi ojizlar, amputantlar va tayanch-harakat apparatida boshqa nuqsonlari bor shaxslar o'rtasida xalqaro sport musobaqalarini tashkil etish maqsadida nogironligi bor shaxslar uchun Xalqaro sport tashkiloti tuzildi.(IOSD) 1972-yilda Sp ISRA – serebral shol bilan kasallangan kishilarning Xalqaro sport va sog'lomlashtirish assotsiatsiyasi, 1981-yilda esa – IBSA – Xalqaro ko'rlar sport assotsiatsiyasi tuzildi. 1964-yildan e'tiboran, umurtqasi shikastlangan kishilar uchun tashkillashtirilgan o'yinlar ilk bor "Paralimpiya" o'yinlari deb atala boshlagan. 1984-yildan boshlab, XOQ bellashuvlariga rasmiy ravishda Birinchi paralimpiya o'yinlari maqomi berildi.⁶²

Mazkur musobaqalarga yangi parasport turlari qo'shilib bordi, va paralimpiya o'yinlari ikki turga: qishki va yozgi musobaqalarga ajratilgan holda, xalqaro miqyosda o'tkazila boshladi. Xalqaro Paralimpiya qo'mitasi (International Paralympic Committee) ning oliy organi, maxsus ramzlari, a'zolari bilan bir qatorda, Paralimpiya harakati masalalarini tartibga soluvchi asosiy yig'ma hujjati XPQ qoidalar to'plami" (IPC Handbook)⁶³ ishlab chiqilgan bo'lib, xuddiki, u Olimpiya Xartiyasiga o'xshaydi. IPC Handbook va uning tarkibiy qismiga muvofiq ko'plab masalalar qamrab olingan. Xususan, Paralimpiya o'yinlarining tashkil etilishi va o'yinlarning umumiy qoidalari, IPC vakolati, o'yinlarning vaqt doirasi, diskriminatsiya va tashviqot, antidoping kodeksi, tasniflash kodi, intizomiy jazo choralari, paralimpiya o'yinlarini o'tkazish bo'yicha mezbon shahar va tashkiliy qo'mita ma'suliyati, paralimpiya harakatining vakilligi, o'yinlar bilan bog'liq qonunchilik, delegatsiya vakillari va ularning arizalari, o'yinlar davomida axborot bilan ta'minlash holati, paralimpiya brendi, belgilari, para musobaqalar mobaynidagi marosimlarning o'tkazilishi, (ochilish, yopilish) medallar bilan taqdirlash ma'rosimi, umumiy paralimpiya bayonoti va paralimpiyachilar oilasiga ko'rsatiladigan xizmatlar haqida batafsil ma'lumotlar va qoidalar keltirilgan. Paralimpiya sport turlarining ko'payishi, xalqaro musobaqalarning tashkil etilishi va yana yuqorida sanab o'tilgan barcha omillar hisobiga paralimpiya harakatining nazariy asoslari ham yaratila boshlandi. Avvalroq, parasportni ilmiy jihatdan asoslash, musobaqa jarayonlarining rasmiy bayonotlari, sohaga doir o'quv qo'llanmalar ishlab chiqilgan bo'lsa, parasport va parao'yinlar rivojlantirish maqsadida keyinchalik, maxsus parasport turlariga ixtisoslashgan maktablar, oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, ularda alohida chuqurlashtirilgan para ixtisosliklarning mavjudligi parasportni ilmiy-nazariy tomondan ham rivojlantirdi. Darhaqiqat, parasportning nazariy va amaliy jihatlarini ommalashtirishda parasportga ixtisoslashtirilgan muassasalarning o'rni beqiyos. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya sport universiteti Chirchiq filialida, Adaptativ jismoniy tarbiya

⁶² Sh.A.Abdiyev. Paralimpiya o'yinlari tarixi va rivojlanish bosqichlari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent.; 2023. 9-b.

⁶³ www.paralympic.org. International Paralympic Committee IPC Handbook. Paralympic Games chapter.3-4pages.

kafedrasining ochilishi va kafedra miqyosida parasportga doir ko'plab olib borilgan ilmiy tadqiqotlar parao'yinlarning nazariy manbalari vazifasini o'tamoqda. Shuningdek, Olimpiya va Paralimpiya kollejlari qoshida, yangi Olimpiya va Paralimpiya markazlari tashkil etish bo'yicha, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat sport-ta'lim muassasalari faoliyatini mutlaqo yangi tizim asosida tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 2022-yil 6-iyundagi PQ-268-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, sport turlari bo'yicha terma jamoalarni shakllantirish uchun sport zaxirasini tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 731-sonli⁶⁴ qaroriga muvofiq: jami 15 ta (Respublika olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazi, Nukus, Andijon, Buxoro, Jizzax, Qarshi, Navoiy, Namangan, Samarqand, Toyloq, Guliston, Chirchiq, Termiz, Farg'ona, Urgancha) hududda Olimpiya va Paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazlari tashkil etilib, olimpiya va paralimpiya ta'limi chuqurlashtirildi. Qabul qilinuvchilar uchun, kvotalar 10 foizga oshirildi. Bu esa, olimpiya va paralimpiya o'yinlarida qatnashish istagidagi, sportga ilk qadamlarini tashlagan shaxslar uchun mustaxkam amaliy tayyorgarlik va nazariy bilimlar olish uchun ajoyib imkoniyat bo'ldi. Parasportda ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishdan asosiy maqsad – parasportning ilmiy-uslubiy asoslarini yaratish, parasportchilarning tayyorgarlik jarayonlarini optimallashtirish hamda jismoniy va funksional tayyorgarlik darajasi belgilab beruvchi metodikalarni ishlab chiqish va amaliyotda joriy ertishdan iborat. Xalqaro maydonda nogironligi bo'lgan shaxslarni sport turlariga jalb etish, para musobaqalarda ishtirok etish, paralimpiya o'yinlari, parasportchilar, ularning faoliyati va para o'yin qoidalari haqida ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari yaratildi. Masalan. Jismoniy tayyorgarlikni oshirishning ilmiy-uslubiy jihatlari haqida chet el olimlaridan: T.Benn, E.Belz, W.Brettschneider, H.Brandl-Bredenbecklar ilmiy ishlari orqali tadqiq etgan bo'lsa, sport ko'rsatkichlarini yaxshilab borish xususiyatlari to'g'risida – B.Crum, F.Carreiroda Costa hamda H.Stegemen kabi olimlar, mashg'ulotlarda sportchilarning psixologik holatini boshqarish masalalariga doir ilmiy izlanishlarni – K.Huts, M.Theyeboom, P.De.Knoplar o'rgangan.⁶⁵

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi davlatlarida L.M.Ivanova, G.S.Kovtun kabi olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlarida imkoniyati cheklangan insonlarni parasport turlariga o'rgatish va ular orasida jamoaviy parasport turlarini ommalashtirishga qaratilgan masalalarga alohida urg'u berganlar. B.B.Gorelik, M.A.Jeleznyakov o'z ilmiy ish namunalarida para voleybol bilan shug'ullanadigan 10-12 yoshdagi tayanch-harakat tizimida nuqsoni bo'lgan bolalarning harakat qobiliyatlarini o'rganish bo'yicha tahlil etgan bo'lsa, I.B Yerkomashvili, A.Sazanov, F.S.Solodkov, S.P.Yevseevlar adaptativ jismoniy tarbiyada yangi texnologiyalarni qo'llash samaradorligiga oid, A.A.Gureev, B.B.Bandukov, AN.Obsyannikovlar imkoniyati cheklangan sportchilarning harakat sifatlarini rivojlantirishning asosiy omillari haqida o'z tadqiqot ishlarida batafsil ma'lumotlar, ilmiy tahlil va shaxsiy xulosalarini yoritgan.⁶⁶ Respublikamizning bir qator olimlari ham parasport, paralimpiya o'yinlari, umuman, imkoniyati cheklangan shaxslarni sport mashg'ulotlariga jalb etish to'g'risida ko'plab asarlar yozgan va ular bugungi kunda ilmiy muomalada keng foydalanilmoqda. Jumladan, M.X.Mirjamolov, L.B.Sobirova, E.A.O'rinboyev, F.M.Murodov, Sh.A.Abdiyev, Z.X.Palibayeva, O.T.Shodiyev, A.Mahmudov, G.D.Po'latova, Sh.X.G'ofurov, N.S.Abdiqodirova, M.R.Toshev, E.A.Tursunqulov, L.T.Davlatova,

⁶⁴ Vazirlar Mahkamasining Olimpiya va Paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazlarini tashkilotish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori// lex.uz.

⁶⁵ Ch.A.Berdiyeva. Imkoniyati cheklangan talaba qizlarning harakatlanish imkoniyatlaridan kelib chiqib jismoniy sifatlarini oshirishda tabaqalashtirilgan yondashuv. Ped.fanlari bo'yicha falsafa dok, ilmiy darajasini olish uchun yozgan diss. Chirchiq.; 2024. 6-b.

⁶⁶ L.T.Davlatova. Imkoniyati cheklangan talabalarning para voleybolga o'rgatishda maxsus harakat imkoniyatlarini oshirish uslubiyati. Ped.fanlari bo'yicha falsafa dok, ilmiy darajasini olish uchun yozgan diss. Chirchiq.; 2023. 5-b.

Ch.A.Berdiyeva kabi mahalliy olimlarimiz tomonidan nogironligi bor shaxslarning sport bilan shug'ullanishi, pasport qoidalari, imkoniyati cheklanganlarning imkoniyatlari haqida va shunga doir boshqa mavzularda keng qamrovli tadqiqot ishlari olib borgan⁶⁷, Jumladan, dissertatsiyalar, monografiya, risola, uslubiy-qo'llanma, darslik, o'quv-qo'llanma va maqolalar yozgan. Bu esa paralimpiyachilarimiz uchun sport mashg'ulotlarida nazariy bilimlarni shakllantirib, amaliyotda qo'llash orqali, ijobiy ko'rsatkichlarga erishishda ko'mak bermoqda.

Sohaga oid, ayrim adabiyotlar talqiniga e'tibor qaratadigan bo'lsa, ularning aksariyati para o'yinlar, paralimpiya sportining tarixi, umumiy qoidalar va ma'lumotlar tahlili keltirilgan. Masalan, Sh.X.G'ofurovning "Adaptativ jismoniy tarbiya va paralimpiya tarixi"⁶⁸ nomli kitobida: nogironlar realitatsiyasi va ularni pasportga jalb etishning asosiy maqsadi, surdopedagogika, surdoo'yinlar tarixi, qonuniyatlari, nufuzli surdo musobaqalar, adaptativ jismoniy tarbiya va paralimpiya harakatining bosqichma-bosqich tarixi qishki va yozgi para musobaqalar xususiyatlari, paralimpiya ta'limining mazmuni, adaptativ sportning bellashuvlari, Xalqaro paralimpiya Qo'mitasining tashkil etilish tarixi va uning rivojlanish dinamikasi, O'zbekistonda paralimpiyaning rivojlanishi va parao'yinlarning ommalashuvi haqida to'liq ilmiy ma'lumotlar bayon etilgan. Tadqiqotchi-olim M.R.Toshevning "Классификация спортсменов в паралимпийских видах спорта"⁶⁹ nomli kitobida, parao'yinlar (badminton, basketbol, bochcha, voleybol, golbol, dyuzdo, paurlifting, aravachada kyorling, triathlon, aravchada regbi, para futbol) kabi pasport turlari, ularning qonuniyatlari haqida ma'lumotlar yoritilgan.

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, Adaptativ jismoniy tarbiya va sport kafedrasini mudiri, M.X.Mirjamolov va Jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqotlar instituti tadqiqotchisi, G.D.Po'latova hammuallifligidagi "Adaptativ jismoniy tarbiyada nazorat turlari va sport klassifikatsiyasi" kitobida; Pasportchilarning musobaqalarda qatnashish uchun sport klassifikatsiyasiga ajratishdagi qoidalarining tashkil etilishi, maqsadi, intellektual nuqsoni bor sportchilar faoliyati, ko'rishda zaifligi mavjud sportchilar uchun sport sinflari kabi masalalar batafsil yoritilgan.

⁶⁷ M.X.Mirjamolov. O'zbekistonda jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini oshirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish. Ped.fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyasi. T.;2017. 17-30 bb. L.B.Sobirova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida qaddi-qomat buzilishini oldini olishda maxsus jismoniy mashqlar majmuidan foydalanish samaradorligi. Ped. fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... Chirchiq.;2020. 7-12 bb. E.A.O'rinboyev. Adaptativ jismoniy tarbiya va sport.O'quv-qo'llanma. Chirchiq.2020. 88-96bb. Муро́дов.Ф.М. Физическое воспитание в дошкольном образовании. Учебное пособие.Т.2014.с-56-68. Sh.A.Abdiyev. Tayanch-harakat apparati shikastlangan yuqori malakali ulotiruvchilarning sport mashg'ulotlarini optimallashtirish. PhD diss... avtoreferati. Chirchiq.2020. 81-86-bb, Sh.A.Abdiyev. Paralimpiya o'yinlari tarixi va rivojlanish bosqichlari. O'quv-uslubiy qo'llanma.T.; 2023.4-82 bb.Z.X.Palibayeva. Paralimpiya sportiga yangi texnologiyalar asosida adaptativ-sog'lomlashtiruvchi metodlarni o'zlashtirish va joriy qilish. PhD diss...avtoreferati. Chirchiq. 2022. 74-76-bb. T.O.Shodiyev. Paralimpiya sportining huquqiy asoslari. Darslik. T.; 2023. 17-109-bb. A.Mahmudov. Paralimpiya sportida psixologik tayyorgarlik. Darslik. T.; 2024. 6-20 bb. G.D.Po'latova. Adaptativ jismoniy tarbiyada nazorat turlari va sport klassifikatsiyasi.O'quv-qo'llanma. T.; 2024. 7-17 bb. E.A.O'rinboyev. Tayanch-harakat apparati shikastlangan talabalarning harakat faolligini takomillashtirish uslubiyati. PhD diss.. matni. Chirchiq. 2024. 14-60 bb. Sh.X.G'ofurov. Adaptativ jismoniy tarbiya va paralimpiya harakati. Darslik. T.; 2023. 22-86 bb. N.S.Abdigodirova. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari. O'quv-qo'llanma. T.; 2024. 28-53 bb. M.P.Tashev. Классификация спортсменов в паралимпийских видах спорта. Учебное пособиеТ.; 2023. С12-25. L.T.Davlatova. Imkoniyati cheklangan talabalarni para voleybolga o'rgatishda maxsus harakat imkoniyatlarini oshirish uslubiyati. PhD diss... matni. Chirchiq 2023.6-12 bb. Ch.A.Berdiyeva. Imkoniyati cheklangan talaba qizlarning harakatlanish imkoniyatlaridan kelib chiqib jismoniy sifatlarini oshirishda tabaqalashtirilgan yondashuv. PhD diss... matni. Chirchiq.; 2024. 17-27 bb.

⁶⁸ Sh.X.G'ofurov. Adaptativ jismoniy tarbiya va paralimpiya harakati. Darslik. T.;2023.9-190bb.

⁶⁹ М.Р.Ташев. Классификация спортсменов в паралимпийских видах спорта. Учебное пособиеТ.; 2023.с208.

O.T.Shodiyev muallifligidagi “Paralimpiya sportining huquqiy asoslari”⁷⁰ nomli kitobida Paralimpiya va parao‘yinlarning xalqaro va mahalliy miqyosdagi huquqiy-normativ hujjarlari tahlili keltirilgan bo‘lib, Jahon va O‘zbekiston parasportining huquqiy asoslari qiyosiy-taqqoslov usulida yozilgan. Shuningdek, vazirliklar, davlat qo‘mtalari, idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlarining paralimpiya va jismoniy tarbiya va adaptativ sport sohasidagi vakolatlari hamda bu borada qabul qiladigan normativ-huquqiy hujjatlar haqida so‘z yuritiladi. Bu kabi adabiyotlarni tahlil qilinsa, ularning soni, mavzular qamrovi va ko‘lami ham keng. Shu bois, ulardan bir nechtasini namuna qilindi, xolos. Yana bir jihat, paralimpiya va parao‘yinlar tarixi hamda jarayonlari haqida muhim manbalardan yana biri – matbuot nashrlari hisoblanadi. Jumladan, “Xalq so‘zi”(hukumatning parasportga doir muhim qaror va hujjatlari), “Bir safda”(asosan, ko‘zi ojizlarga doir, shu bilan birga, paralimpiya, parao‘yinlar haqidagi maqolalar) “Fan sportga”(Olimpiya va paralimpiya sport turlariga oid ilmiy maqolalar) nashr etib kelinmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, parasport va parao‘yinlar tarixini tahlil qiluvchi xalqaro va mahalliy manbalar, olimpiya va paralimpiyaga ixtisoslashgan ta‘lim muassalarida asosiy o‘quv-uslubiy va nazariy yo‘l xaritasi bo‘lib xizmat qilmoqda. Parasportda yuqori natijalarga erishish uchun avvalo, tizimli va uzluksiz amaliy mashg‘ulotlar muhim hisoblanadi, ammo, o‘qituvchi-trener tomonidan beriladigan ko‘rsatma va qoidalar jamlanmasining barchasi, sohaga oid manbalarda berilgan. Demak, nazariya va amaliyot uyg‘unligi – parasportchilarning yuksak natijasidir.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

1. Vazirlar Mahkamasining Olimpiya va Paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazlarini tashkilotish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarori// lex.uz.
2. www.paralympic.org. International Paralympic Committee IPC Handbook. Paralympic Games chapter.3-4pages.
3. Sh.A.Abdiyev. Paralimpiya o‘yinlari tarixi va rivojlanish bosqichlari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent.; 2023.
4. E.A.O‘rinboyev. Adaptativ jismoniy tarbiya va sport. O‘quv-qo‘llanma. Chirchiq.2020
5. Sh.A.Abdiyev. Paralimpiya o‘yinlari tarixi va rivojlanish bosqichlari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma.T.; 2023.
6. Sh.X.G‘ofurov. Adaptativ jismoniy tarbiya va paralimpiya harakati. Darslik. T.; 2023
7. М.Р.Ташев. Классификация спортсменов в паралимпийских видах спорта. Учебное пособиеТ.; 2023.
8. T.O.Shodiyev. Paralimpiya sportining huquqiy asoslari. Darslik. T.;2023.
9. N.S.Abdiqodirova. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari. O‘quv-qo‘llanma. T.; 2024.

MA’NAVIY TARBIYA JARAYONIDA MILLIY

QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Xolmatova Dildora Valievna,
Qozon federal universiteti, Jizzax
Annotatsiya

Mazkur tezisda ma’naviy tarbiya yarayoni, uning ahamiyati, manaviy tahdidlar, ommaviy madaniyat, milliy qadriyatlar va ularning ahamiyati haqida haqida fikr muloxazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: Ma’naviyat, milliy qadriyat, ommaviy madaniyat, axloq, ma’naviy tahdidlar, mafkura.

⁷⁰ T.O.Shodiyev. Paralimpiya sportining huquqiy asoslari. Darslik. T.;2023.48-124 bb.

Аннотация

В данной диссертации выражены мнения о процессе духовного воспитания, его важности, духовных угрозах, общественной культуре, национальных ценностях и их значении.

Ключевые слова: Духовность, национальные ценности, массовая культура, этика, моральные угрозы, идеология.

Annotation

In this thesis, opinions are expressed about the process of spiritual education, its importance, spiritual threats, public culture, national values and their importance.

Keywords: Spirituality, national value, mass culture, ethics, moral threats, ideology.

Respublikamizda umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatimizni asoslarini e'tiborga olib ta'lim-tarbiya mazmunini va milliy mafkurani shakllantirib boorish imkoniyatlari yaratilmoqda. Bunga xalq og'zaki ijodi, pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar pedagog va olimlarning tarbiyaga axloq-odobga doir g'oyalarini o'rgatib komil insonni ishlari amalga oshmoqda. "Kelajak bugundan boshlanadi" deydi dono xalqimiz. Yosh avlodni kelgusi hayoti uni inson qilib ko'rsatuvchi ruhiy va ma'naviy jarayonning mezonini belgilaydi. Bu borada ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish va dunyo talablari darajasiga olib chiqish ta'limni ilg'or tajribalar asosida boyitib borish, yangi pedagogic tajribalar asosida olib boorish ayniqsa muhimdir.

Ma'naviy yetuk va barkamol insonni tarbiyalashda xalq ma'naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning keng o'rganilishi, milliy an'analarimizning saqlanishi va mazmunan boyishi, shuningdek madaniyat va san'at, ilm-fan, ta'lim tarbiyaning har tomonlama rivojlanishi alohida kasb etadi. Ta'lim-tarbiya orqali mustaqil fikrlaydigan, erkin, bilimli, bir so'z bilan aytganda, barkamol shaxsni voyaga yetkazish asosiy maqsad qilib belgilanadi. Milliy ma'naviyatimiz an'analarida shaxs ma'naviyatining asosiy jixatlari – iymon, ilm, mas'uliyat, mehrning o'zaro uyg'unligi masalasi ustuvor yo'nalish ekanligi ma'lum. Muayyan tarixiy sabablarga ko'ra Yevropa axloq ilmida aynan shu o'za ro' mutanosiblikka yetarli e'tibor qaratilmadi. Natijada, bugungi kunga ke lib, ushbu mintaqada ma'naviy-axloqiy sohada juda og'ir muammolar kelib chiqmoqda.

"Axloq – ma'naviyatning o'zagi" degan hikmatning mazmuni shundaki, insonning ma'naviy kamolot darajasi uning axloqida eng yorqin shaklda na moyon bo'ladi. Ajdodlarimiz tomonidan ma'naviy kamolot yo'li mukammal ishlab chiqilgan bo'lib, unga ko'ra, ma'naviyat iymondan boshlanadi, ilm bilan mukammallashadi. "Bizning ulug' ajdodlarimiz, – deb yozadi O'zbekiston Res publikasining birinchi Prezidenti I. Karimov, – o'z davrida komil inson haqida butun bir axloqiy mezonlar majmuini zamonaviy til bilan aytganda sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanliklarini eslash o'rinli deb bilaman". Axloq inson hayotida o'z-o'zini idora qilish me'yorlarini, boshqalar bilan munosabatda bo'lish madaniyati halol to'g'ri turmush kechirish mezonlarini belgilaydi. Aynan shu tufayli, ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi har bir shaxsda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish hamdir. Mustaqillikning dastlabki yillarida diniy ekstremizm, terrorizm, buyuk davlatchilik shovinizmi kabi mafkuraviy tahdidlar yaqqol ko'zga tashlangan bo'lsa, bugungi kunda ular qatoriga "ommaviy madaniyat" niqobi ostidagi individualizm, kosmopolitizm, giyohvandlik, ahloqsizlik va boshqa shu kabi illatlarni o'z ichiga qamrab olgan g'oyalar ma'naviy-ahloqiy tahdidlar sifa tida mamlakatimizga xavf tug'dirmoqda, ya'ni "Yangi mafkuraviy hudud"ga egalik uchun kurash faol va ko'p qirrali bo'lib qolmoqda. Har bir ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bo'lgani singari, globallashuv jarayoni ham bundan mustasno emas. G'oyalar ham ushbu ja rayon tufayli yer kurrasi bo'ylab tez tarqaladi. Natijada ma'lum davlatlar, siyosiy, moliyaviy kuchlar manfaatlariga xizmat qiluvchi turli mafkuraviy markazlar ta'siri kuchli sezila boshlaydi. Bunday sharoitda mustaqil erkin fikrga, kuchli e'tiqodga ega bo'lmagan inson ochiq yoki yashirin mafkuraviy tahdidlarga bardosh berolmaydi. Bunday tahdidlardan yoshlarimizni, yurtdoshlarimizni himoya qilish, ularga qarshi kurashishda ma'naviy immunitetini yanada kuchaytirish muhim ahamiyatga egadir. Shu o'rinda, avvalo ma'naviy-axloqiy immunitet tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, uni quyidagicha ta'riflash mumkin: "Ma'naviy-axloqiy immunitet – bu insonlarni turli xil ma'naviy, mafku raviy illatlar, xavf-xatar

va tahdidlardan himoya qilishga, ularni ana shun day illatlarga qarshi kurashishga qaratilgan yuksak axloqiy, ilmiy, siyosiy qadriyatlarni o'zida ifoda etuvchi ijtimoiy-falsafiy tushunchadir". Ushbu ta'rifga e'tibor beradigan bo'lsak, unda axloqiy, ilmiy va siyosiy qadriyatlar muhim element ekanligini guvohi bo'lamiz. Yoshlarimiz qalbi da vatanparvarlik, yaxshilik, ezgulik, iymon-e'tiqod, vijdon, adolat, mexnat sevarlik, insonparvarlik, oilaparvarlik, mehr-muhabbat, insof va diyonat, hayo va ibo kabi tuyg'ularni chuqur ildiz otishi orqali insonga xos bo'lma gan illatlarga, "Ommaviy madaniyat" niqobi ostidagi tahdidlarga qarshi tura oladigan immunitet hosil qilishimiz mumkin. Axloqiy mafkuraviy immunitetni xalqimizning boy tarixiy merosi, muqaddas dinimiz urf-odatlarimizga asoslanib shakllantirishni I.Karimov shunday ta'kidlaydi: "Biz ham farzandlarimizni ona Vatanga muhabbat, boy tariximizga, ota-bobolarimizning muqaddas diniga sadoqat ruhida tarbiyalash uchun, ta'bir joiz bo'lsa, avvalo ularning qalbi va ongida mafku raviy immunitetni kuchaytirishimiz zarur". Shu ma'noda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Mafkura sohasida bushliq, degan narsaning o'zi xech qachon bo'lmaydi. Chunki insonning qalbi, miyasi, ongu tafakkuri hech qachon axborot olishdan, fikrlashdan, ta'sirlanishdan to'xtamaydi. Demak, unga doimo ma'naviy oziq, kerak. Agar shu oziqni o'zi yashayotgan muhit dan olmasa yoki bu muhit uni qoniktirmasa, nima buladi, aytinglar? Bun day ozikni u asta-sekin boshqa joydan izlaydi. Shunga yo'l bermasligimiz kerak. Mana, gap nima haqida ketyapti! Buning uchun o'zini jamiyatimiz, yoshlarimiz ma'naviyati, g'oyaviy-mafkuraviy tarbiyasi uchun mas'ul deb bilgan insonlar, bu – mahalla yoki diniy tashkilotlar bo'ladimi, xuquq-tarti bot idoralari xodimlari yoki katta ta'sir kuchiga ega ijodkor ziyolilar bo'lad imi, ularning barchasi ayniqsa faol bo'lishlari lozim". Shu ma'noda, bugun jamiyatning barcha sohalarida ma'naviyat bilan boglik, ishlarni yuqori darajaga ko'tarish asosiy vazifalardan biri qilib bel gilanganligining o'zi ahloqiy-tarbiya ishlari va uni tashkil etish qanchalik zarurat ekanini ko'rsatib beradi. Darhaqiqat, xalqimizning insonparvarlik va mehr-oqibatga yo'g'rilgan shunday qadriyatlari borki, u qadriyatlar bu gun millat doirasidan chiqib, umuminsoniy qadriyat darajasiga ko'tarilib borayotganiga dunyo guvoh bo'lmoqda. Ayni vaqtda ma'naviy-axloqiy tah didlarni bartaraf etishda axloqiylik ilmiy salohiyat bilan uyg'unlashganda yanada kuchliroq ta'sir kuchiga ega bo'ladi.

Hozirda muammolarning eng asosiysi – jamiyat ma'naviy-axloqiy muhitini takomil lashtirish masalasi bo'lib, "ma'naviy muhit odamlarning ruhi va kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi". Jamiyat ma'naviy-ahloqiy muhiti bir tomondan shaxsning axloqiy voya ga yetishida ijtimoiy makon xisoblanadi, ikkinchi tomondan shaxsning ax loqiy faolligi natijasida takomillashib boradi. "Jamiyatning ma'naviy-axloqiy muhiti odamlarning o'zaro munosabat lari va o'zaro hamkorligining natijasidir". Shu nuqtai nazardan, har qanday muhit kishilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning majmui bo'lib, bevosita xalqimizning axloqiy madaniyatiga daxldor masaladir. Ma'naviy-axloqiy muhitning shakllanishida shaxs va maslakdosh shaxslarning ittifoqi, ahilligi muhim o'rin tutadi.Chunki jamiyat "shaxslarning uyushgan majmuidir".Shu ma'noda, ma'naviy-axlo qiy muhitning shakllanishida shaxs komponenti muhim o'rin tutadi.Ayni paytda,ma'naviy-axloqiy muhit jamiyatning rivoji bilan uyg'un holda tako millashib boradi.Shaxs va jamiyat munosabatlari oralig'ida ma'naviy-axlo qiy muhit bog'lovchi rolini o'ynaydi. Bu rol shaxsga ham, jamiyatga ham barobar ta'sir qilish qonuniyatiga ega. O'zbekistonning strateik maqsadi yuksak ma'naviyatli avlodni tarbiyalashdir.Ushbu maqsad salbiy, destruktiv omillarni bartaraf etib, ma'naviy-axloqiy muhitni shakllantirish uchun zarur ijobiy, yaratuv chanlik omillarini ko'paytirishga undaydi. Chunki, "Inson aynan ijtimoiy muhitda o'z ehtiyojlarini qondirish va o'z imkoniyatlaridan foydalanish yo'lini topadi. U aynan shu yerda o'z his-tuyularini, tabiat ato qilgan samimiylilik, do'stlik mehribonlik, bag'rikenglik va iztirob chekish fazi latlarini ko'rsatadi". Jamiyatda ijobiy va salbiy omillarning tarkib topishi yoki odamlarni ularning ta'siriga tushib qolishi muayyan muhitda ro'y beradi. Ularning mikro, makro va meo darajalari mavjud. Oila muhiti ota-ona va farzandlarning aynan bir sharoitda yashab, o'za ro iqtisodiy, huquqiy, reproduktiv va ma'naviy-axloqiy munosabatlarga kirishishidan shakllanadigan muhitdir. Oila muhiti jamiyat ma'naviy-axlo qiy muhitining birlamchi neizidir. Xalqimiz tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, eng qimmatli an'analar: halollik, rostgo'ylik, or-nomus, sharm-hayo, mehr-

oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar eng avvalo, oilada shakllangan. Millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda oilaning o'zni beqiyos. Insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari oilada shakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy-axloqiy tushuncha, mezon va qarashlar – yaxshilik va ezgu lik, oliyanoblik va mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas shunchalarning poydevori oilada qaror topadi. Bu muhitning o'z hududi, qonun-qoidasi bor. Bunda ko'plab mikro muhit an'analari, urf-odatlar, ma'naviy-axloqiy me'yorlar sayqal topadi. Oilada, ya'ni muayyan mikro muhitdagi sog'lom turmush tarzi va ma'naviy axloqiy munosabatlar bilan birgalikda boshqarish, nazorat, yo'naltirish, jazolash kabi axloqiy vazifalar ham bajariladi. Xullas, yosh avlodning axloqiy kamol topishida oilaning o'zni va roli benihoya katta.

Ta'kidlash lozimki, milliy jamiyatning ma'naviy-axloqiy muhitini ta'sis etishda eng maqbul yo'lni tanlash lozim bo'ladi. Chunki milliy qadriyatlar o'ta ustuvor darajada qabul qilinsa, jamiyat ma'naviy-axloqiy muhitida mahdudlik, xudbinlik va mutaassiblik illatlari paydo bo'ladi. Aksincha, umumbashariy odatlar keskin ustuvorlik qilsa, jamiyat ma'naviy-axloqiy muhitida milliy qiyofasizlik, o'zlikni yo'qotish va havoyi ideallarga sodiqlik tarkib topadi. Bu muammoni hal qilishda bugungi ijtimoiy fanlar oldida muhim vazifalar turibdi. Biz jamiyatimiz ma'naviy-axloqiy muhitida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'un tarkib topishi tarafdorimiz. Bunday qadriyatlarning eng foydali va insoniy ko'rinishlari yashovchan bo'lib qolishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. - T.: "Ma'naviyat", 2008 yil. 114-bet.
2. A.Haydarov shaxs kamoloti va milliy-ma'naviy qadriyatlar T.: Muharrir, 2008.
3. Karimov I.A. Vatan muqaddas, baland joy kabi. III jild; T., O'zbekiston, 1996 yil.
4. Ma'naviyat asoslari E. Umarov., M. Abdullaev M-T-2016
5. <https://wikipedia.uz>
6. www.Ziyouet.uz
7. Veb. edu.uz

PEDAGOGIKADA TA'LIM VA TARBIYA UYG'UNLIGI

Yarlakabov Umirzoq Mamatqulovich

Sambxram universiteti dotsenti,

Bekmuradov G'iyos Nomoz o'g'li

JizPI, "Umumtexnika fanlari" kafedrası, 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya uyg'unligi, ta'lim va tarbiya mazmunining uyg'unligi tamoyili, ta'limning tizimliliği va izchillik tamoyili bayon qilinayotgan o'quv materialini mustahkamlash. Yaxlit ta'lim - tarbiya jarayonida ikkala o'zaro bog'liq juftlik, tarbiya va unga bog'liq jarayonlarga yangi hamda sog'lom pedagogik tafakkurga tayangan holda yondashuv haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, ta'lim va tarbiya, ta'lim va tarbiya uyg'unligi, axloq, axloq-odob, xulq-atvor, aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, tarbiyaviy bilim, ko'nikma.

Аннотация

В данной статье изложен принцип гармонии образования и воспитания, принцип гармонии содержания образования и воспитания, принцип системности и последовательности образования. Целостное образование – это детальное описание двух взаимосвязанных пар процесса образования, основанное на новом и здоровом педагогическом подходе к образованию и связанным с ним процессам.

Ключевые слова: Образование, воспитание, образование и воспитание, гармония образования и воспитания, нравственность, нравственность, поведение, умственное воспитание, нравственное воспитание, учебные знания, умения.

Annotation

In this article, the principle of the harmony of education and upbringing, the principle of harmony of the content of education and upbringing, the principle of systematicity and consistency

of education is stated. Both interdependent pairs in the process of holistic education and upbringing are described in detail, based on a new and healthy pedagogical approach to education and related processes.

Key words: Education, upbringing, education and upbringing, harmony of education and upbringing, ethics, morals, behavior, mental education, moral education, educational knowledge, skills.

Ta'lim va tarbiya mazmunining uyg'unligi tamoyili – bu kishilarga bilim va tarbiya berish jarayonidan iborat bo'lib, bunda egallangan bilim va ko'nikmalarni hayotga qo'llay olishga o'rgatiladi, hayotda ta'lim oluvchilarning ham intellektual, ham ma'naviy jihatdan uyg'unlikda rivojlanishi ta'minlanadi. Yaxlit ta'lim - tarbiya jarayonida ikkala o'zaro bog'liq juftlik, ya'ni bilim berish va tarbiyaviy ko'nikmalarni shakllantirish hamda shakllangan ta'limiy – tarbiyaviy bilimlar va ko'nikmalar bo'yicha faoliyat ko'rsatishga o'rgatish, ob'ektiv borliqdagi qonuniyatlarni o'rganish va uning amaliy munosabatlarini tarkib toptirishda namoyon bo'ladi. Shu sababli ta'lim oluvchilarga bilim berishda egallangan bilimni amalda ishlatishga o'rgatish bilan birga ta'lim tarbiyalovchi ham bo'lishi kerak.

“Tarbiya” so'zining ma'nolari ko'p bo'lsa-da, milliy an'analardan kelib chiqsak, tasavvurda avvalo uning “axloqiy” sifati uyg'onadi. Sababi, ota-bobolarimiz bola axloq-odobini tarbiyaning boshqa turlariga nisbatan ustun qo'yishgan. Ammo hozirgi zamon ta'lim tizimida “tarbiya” so'zidan chekinish holatlari seziladi, hatto qonun ham “Ta'lim to'g'risida” deb atalgan. Shu o'rinda aytish joizki bugungi kunda aynan maktab ta'lim tizimida tarbiyaning keskin pasayishi, ta'limning pasayishiga olib kelmoqda ayniqsa yuqori sinf o'quvchilari tarbiasiz va o'qituvchilarni behurmat qilishlariga aksariyat ota-onalar sababchi desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki oxirgi paytlarda o'quvchini tartibga chaqirib koyigan o'qituvchini o'quvchining ota-onalari kelib “Sen ta'limingni ber, tarbiyasi bilan ishing bo'lmasin” deydgan ota-onalar ko'payib qoldi. Lekin ular bilmaydiki ta'limni tarbiyadan alohida tasavvur qilib bo'lmaydi, keyin o'quvchi ilmsiz bo'lsa yana o'qituvchini aybdor qilishadi. Ta'lim sohasida oxirgi paytlar juda oqsashlar bo'lmoqda ayniqsa maktablarda buni yaqqol ko'rish mumkin. O'tmishga bir nazar solaylik ota-bobolarimiz tarbiyani qanday ajoyib tarzda olib borishgan, yoshi ulug'larimizdan so'rasak ota-onalari ularni o'qituvchilariga “Eti sizniki suyagi bizniki” naqlida o'qitishga berishgan, bu so'zlar bejiz emas edi. Shuning uchun ham tariximizda buyuk, salohiyatli, yetuk bobolarimiz yetishib chiqqan. Shu o'rinda “ta'lim” va “tarbiya” so'zlarining lug'aviy ma'nosiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

- Ta'lim-o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon. Ta'lim yordamida yoshlarni hayotga tayyorlash amalga oshiriladi. Ta'limiy faoliyatni tashkil etishda o'qituvchi-o'quvchi, o'quvchi-o'quv material, o'quvchi boshqa o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar yuzaga keladi.

- Tarbiya-muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Tarbiya-shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi.

Milliy tarbiya tarixining atoqli namoyandalari Fitrat va Abdulla Avloniy qarashlarida “tarbiya” so'zining ma'no qamrovi “ta'lim”ga qaraganda birmuncha kengligini ta'kidladik, hatto “ta'lim” mazmun-mohiyati jihatidan “fikr tarbiyasi” yoki “aql tarbiyasi” sifatida tarbiyaning tarkibiy qismi sanaladi. Umuman, tarbiya so'zida yoshlarni (ham jismonan, ham axloqan, ham aqlan) barkamol avlod sifatida tarbiyalash tushuniladi. Ya'ni sodda qilib aytganda, “tarbiyali bola” barkamol avlod demakdir. Hozirgi zamon jahon pedagogikasida tarbiyaga turlicha ta'rif berilayotgan bo'lsa-da, biz uchun sharq mutafakkirlari qoldirgan meros o'zining hayotiyligi va mazmunan keng qamrovliligi bilan qimmatlidir. Ayrim hollarda ta'lim muassasalarida ta'limni tarbiyadan ustun qo'yish, tarbiyani e'tibordan chetda qoldirish holati yoki tarbiyani ta'lim orqali amalga oshirish haqidagi fikrlar ilgari surildi. Ammo jahon pedagogikasidagi bu tajribalar o'zini oqlamaganligini hayot ko'rsatib turibdi. Pedagogik jarayonda axloqiy tarbiyani ham, ta'lim

tizimidagidek (davlat ta'lim standartlari singari) uzluksizlik talablaridan kelib chiqib shakllantirish qanchalik katta va murakkab masala bo'lsa-da, amalga oshirish lozim. Albatta, ma'naviy-axloqiy tarbiya tushunchalarini qolipga solib bo'lmaydi, ammo talablar shaklida hayotdan ajralmagan holda ifodalash mumkin. Bu boradagi samarali vositalardan biri, shubhasiz, milliy adabiyot o'qitishni yanada takomillashtirishdir. Chunki milliy adabiyotimiz azaldan odobga asoslanganligini yodda tutishimiz lozim. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongigina emas, balki histuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarini hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Tarbiyaning maqsad-mohiyati davrlar o'tishi bilan o'zgarmaydi, barcha millat uchun ham bir darajada ahamiyatli. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, an'analar tarbiya mazmun-mohiyatini belgilaydi. Bugun nemis, rus yoki ingliz maktabida ham, o'zbek maktabida ham ta'lim muassasasining tarbiyaviy vazifalarini kuchaytirish, ta'limning "tarbiyalovchi" faoliyatidan qoniqmaslik holatlari olimlar tomonidan e'tirof etilmoqda. Tarbiyaga asoslangan maktablar, o'quvchini hayotga tayyorlashni, ijtimoiylashuvini asosiy maqsad bilayotgan ta'lim muassasalari tajribalarini o'rganishga ehtiyoj tug'ilayotganini ta'kidlash joiz. Xususan oliy ta'limda joriy qilingan qonun va qoidalarni maktab ta'lim tizimiga ham joriy qilish kerak. Maktab o'quvchisi darslarga surunkali qatnashmasada lekin afsuski maktabni bitirayapti, maktab tizimida ham institut tizimidek o'qishdan chetlatish ya'ni haydash kabi qonuniy choralarni joriy qilish kerak. Anashundagina oliy ta'lim tizimida ham ta'lim sifatida sezilarli darajada o'sish seziladi va dunyo talabidagi kadrlar yetishtirishga erishishimiz mumkin.

Ta'lim berish yuksak darajada tashkil qilingan yapon yoki koreys maktablari bitiruvchilari o'z xalqining milliy qadriyatlari asosida tarbiya topganini bir qarashda, ularning oddiygina salomidan sezamiz. Demak, ta'lim sohasida dunyo mamlakatlarining ilm-fan yutuqlarini o'qib o'rganish mumkin, ammo tarbiyada milliy qadriyatlar, urf-odatlardan chekinish yoki ularni ikkinchi darajaga tushirib qo'yish mumkin emas. Bugungi kunda tarbiyaning ibratga, namunali amaliy faoliyatga asoslanganini ham unutmash joiz. Ya'ni aqliy tarbiya (ta'lim) aniq dastur va rejalar asosida oddiydan murakkabga tomon rivojlanib borsa, tarbiyada (axloqiy tarbiya) jamiyatda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan yoshlarda o'z vaqtida tegishli munosabat uyg'otish, aniq maqsad va natijaga yo'naltirilgan reja va dasturlar ijrosiga qo'shimcha ravishda ijodiy yondashuv, ijtimoiy muhitni sinchiklab o'rganish taqozo etiladi. Aqliy tarbiyaga nisbatan axloqiy tarbiyaning faoliyat qamrovi, oldiga qo'yilgan vazifalar katta bo'lib, buning samarali ijrosi uchun maktab imkoniyati torlik qiladi. Shunday bo'lsa-da, ta'lim muassasasi tarbiya jarayonining tashkilotchisi, muvofiqlashtiruvchisi bo'lishi maqsadga muvofiq. Chunki oilalar bolalarni nafaqat ta'limiy (fikriy), balki axloqiy va jismoniy tarbiyalash borasida turli darajada, hatto farzandiga odob qoidalarini o'rgatishga qobil bo'lmagan ota-onalar ham oz emas.

Pedagogika sohasidagi izlanishlari va faoliyati natijasida o'quvchilarga ham ta'lim, ham tarbiya bera oladigan, milliyligimizni o'zida aks ettirgan darslik va majmualar yaratishga asos bo'lib xizmat qila oladigan qo'llanma sifatida "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini yaratdi. Ushbu didaktik asar odobaxloq masalalariga ham bag'ishlangan bo'lib, unda asosan bola tarbiyasi, axloqi, bilim olishida o'qituvchining ahamiyati va vazifalari yoritilgan. Asar jadidchilar va ko'plab pedagoglarning taklifiga ko'ra yaratilganligi va o'z davrining ta'lim-tarbiya taraqqiyotida dasurulamal bo'lib xizmat qilgani boisikki marotaba qayta nashr qilingan. Asarda inson hech qachon yomon bo'lib tug'ilmasligi, uning hayotidagi tarbiyaning o'rni, barkamol inson bo'lib yetishishida ta'lim va tarbiyaning ahamiyati beqiyos ekanligi va odob-axloq masalalari bayon etilgan. Ta'lim va tarbiyani bola ongiga singdirish o'qituvchining vazifasidir. Zero, Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek: "Tarbiya va ta'lim orasida bir oz farq bor bo'lsa ham, ikkisi biridan ayirmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabidir". Agar ta'limni tarbiyadan ajratib qo'ysa, ta'lim cho'loq bo'ladi. U holda ta'lim go'yoki ma'lumotlar saqlanadigan quticha, idish va yana qandaydir narsaga aylanib qoladi. Natijada esa bu ma'lumotlar jamiyat uchun kerak bo'ladigan komil insonni shaxsiyatini yetishtira olmaydi. Mana shuning uchun barcha ta'lim muassasalarida ma'lum bir yo'nalish bo'yicha ta'lim berish bilan birga tarbiyani ham berib ketish

kerak, aks holda qanotsiz qush kabi parvoz qila olmaydi. Qush esa pavoziqarab turib baholanadi. Yana ba'zilari esa ilmni eshitadi lekin uni yodda saqlab qolmaydi, tafakkur va tadabbur ham qilmaydi. Boshqalarga ham yetkazmaydi. Bularning misoli qattiq silliq, o'ziga hech narsani yuqtirmaydigan, suvni ham qabul qilmaydigan yer kabidir. Albatta bu borada ta'lim bilan birgalikda xossatan ruhiy va aqliy tarbiya ishtirok etishi kerak.

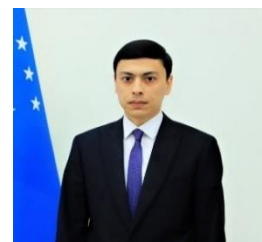
Yuqoridagilardan shuni xulosa qilib aytish kerakki, ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek: "Bu tarbiya muallimlarning yordamiga so'ng darajada muhtojdurki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'liqdur." Tarbiyasi bo'lmagan bolaning ongiga ta'limni singdirib bo'lmaydi. Ta'lim va tarbiya uyg'unlikda bir birini taqozo etgani bois, ularni ayriicha tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'lim olish uchun tarbiya bo'lmog'i lozimdir. Zero, Abdulla Avloniy ta'biri bilan aytganda: "Al-hosil, tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushunchalar, tamoyillar va atamalar (qisqa izohli tajribaviy lug'at). O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. T.: «Yangi asr avlodi», 2002.
2. M.Sharifxo'jayev. O'zbekiston: yangi g'oyalar, yangi yutuqlar. - T.: «Sharq» nashriyoti, 2004.
3. O.Hasanboyeva Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi. - T.: 2003.
4. K.Hoshimov, S.Nishonova, M.Inomova, R.Hasanov Pedagogika tarixi. - T.: «O'qituvchi», 2001.
5. M.G.Davletshin va boshqalar. Qobiliyat va uning diagnostikasi. - T.: «O'qituvchi», 2012.
6. A. Boboxonov, M. Maxsumov, "A. Avloniy pedagogik faoliyati" 1999 yil. 31-36-bet.
7. O.Suvonov, S.Astanova. "Pedagogik mahorat". -Guliston, 2010. 3. R. Mavlonova, N. Raxmonqulova, N. Voxidova, K. Matnazarova. "Pedagogika" –Toshkent.

SAMARALI IJRO INTIZOMINI YO'LGA QO'YISHDA TEKNOLOGIYALARNING O'RNI

Yoqubov Latifjon Baxodirjon o'g'li
Jizzax viloyati hokimligi Ijro intizomi nazorati bo'limi
boshlig'i
Annotatsiya

Ushbu maqolada ijro intizomini mustahkamlash bo'yicha mavjud muammolar va amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalarning yechimi beriladi. Xususan, hokimiyat organlarida ijro intizomini yo'lga qo'yishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni haqida aniq takliflar bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: ijro intizomi, shaffoflik, texnologiya, texnologik zanjir, "edo.ijro.uz", mas'uliyat, nazorat mexanizmlari.

Аннотация

В данной статье предложено решение существующих проблем и задач, которые необходимо реализовать в целях укрепления исполнительской дисциплины. В частности, высказываются конкретные предложения о роли современных технологий в установлении исполнительской дисциплины в органах власти.

Annotation

This article provides a solution to existing problems and tasks to be implemented in order to strengthen enforcement discipline. In particular, specific suggestions are made about the role of modern technologies in establishing executive discipline in authorities.

Muhtaram yurtboshimizning 2017 yil 22 dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasida: "Biz boshqaruv sohasida birinchi navbatda ijro hokimiyati organlari faoliyatini takomillashtirish,

kadrlar, moddiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha aniq mezon va tartiblarni joriy etishimiz zarur"⁷¹ deb alohida ta'kidlab o'tdilar.

Shuningdek, Davlat rahbarimiz 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomada: "Islohotlarimiz xalqimizning kundalik hayotida o'z ifodasini topishi, kutgan natijalarimizga erishish ko'p jihatdan davlat boshqaruvidagi samaradorlikka bevosita bog'liq"⁷² deb ta'kidladilar.

Shu sababli, O'zbekiston Respublikasida qabul qilinayotgan qonunchilik hujjatlari ijrosini samarali tashkil etish va monitoring qilishning ta'sirchan tizimini yaratish, bu masalada davlat boshqaruvi organlari rahbarlari hamda barcha darajadagi hokimlarning shaxsiy javobgarligini kuchaytirish maqsadida 2021 yilning 10 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qonunchilik hujjatlari ijrosini samarali tashkil etishda davlat boshqaruvi organlari va mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarining shaxsiy javobgarligini kuchaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6166-son Farmoni hamda 2021 yil 31 maydagi "Ijro.gov.uz" ijro intizomi idoralararo yagona elektron tizimi samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlashga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5132-son qarori qabul qilindi.⁷³

Mazkur normativ hujjatlar davlat idoralari va tashkilotlarining ijro tizimida temir intizom o'rnatishga huquqiy zamin yaratdi.

"Yangi O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalari bosh muharririning O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining maslahatchisi R.V.Abduqodirov bilan suhbatida yuqorida ta'kidlangan Farmonda ko'tarilgan va respublika boshqaruv organlari hamda hokimliklari oldida turgan tizimli vazifalarning muhimligi va ahamiyati xususida bo'lgan.

Xususan bosh muharrirning Farmonni qabul qilishning asosiy mohiyati va sabablari haqida so'zlab bersangiz. Ushbu masalalarga avval qabul qilingan qonunchilik hujjatlarida alohida e'tibor qaratilmaganmi degan savoliga R.V.Abduqodirov shunday deydi: "Bu savolga javob berish uchun tarixga murojaat qilish zarur.

Birinchidan — 1999 yil 12 yanvarda Vazirlar Mahkamasining "Ijro intizomini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 12-son qarori qabul qilindi. O'tgan yillar mazkur hujjatni qabul qilishning maqsadga muvofiqligini, boshqaruv organlarining ishlash amaliyoti va bu borada erishilgan natijalar esa — ijro intizomini mustahkamlash bo'yicha amalga oshirilayotgan mexanizmlar, shakllar va usullar o'z samarasini berayotganini yaqqol tasdiqladi.

Ikkinchidan — 2016 yil mamlakatda yangi zamonaviy O'zbekistonni rivojlantirish bo'yicha boshlangan tub o'zgarishlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining hujjatlari va topshiriqlari samarali va natijali ijro etilishi hamda ijro intizomini yanada mustahkamlash uchun Vazirlar Mahkamasi va uning komplekslari, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari hamda barcha darajalardagi hokimliklar rahbarlarining shaxsiy javobgarligini oshirish masalasini kun tartibiga olib chiqdi va buni alohida ta'kidlash o'rinlidir.

2017 yil yanvarda Hukumatning 2016 yilda respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlariga bag'ishlangan majlisida Vazirlar Mahkamasi kompleksining har bir rahbariga, Hukumatning aksariyat a'zolari va hududlar hokimlariga prinsipial hamda qat'iy baho berildi. Majlisda shaxsiy intizom, mas'uliyat va tashabbuskorlikning yo'qligi jiddiy kamchiliklar va xatoliklar asosini tashkil qilishi alohida ta'kidlandi. Shundan so'ng davlatimiz rahbari tomonlaridan 2017-yil 11-aprelda PQ-2881-son maxsus qaror qabul qilindi. Alohida o'tkazilgan majlisda Hukumatning barcha rahbarlari va a'zolari, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari

⁷¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. "O'zbekiston" NMIU, 2018. 24-bet

⁷² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020 yil. www.president.uz

⁷³ www.lex.uz

rahbarlari hamda respublika hududlari hokimlari ushbu muhim hujjatning mutlaqo yangi yondashuvlari bilan tanishtirildi.

O'tgan besh yil Prezidentimizning tashabbuslari bilan qabul qilingan chora-tadbirlarning maqsadga muvofiqligi va zarurligini qat'iy isbotladi. 2016-2021-yillarda zamonaviy boshqaruv usullarini amaliyotga joriy etish, ijroni nazorat qilish va tekshirish shakllarini takomillashtirish, talabchanlikni kuchaytirish borasidagi amaliy ishlar, shuningdek, rahbarlar shaxsiy mas'uliyatini oshirish bo'yicha qabul qilingan qat'iy chora-tadbirlar davlat qurilishining serqirra vazifalarini bajarish, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarni chuqurlashtirish, bugungi murakkab sharoitlarda respublikani barqaror va jadal rivojlantirishning kafolati bo'ldi.

Uchinchidan — hayot bir joyda to'xtab turmaydi, balki oldimizga yangi va yangi talablarni qo'yimoqda. Shu yilning 18 yanvarida davlatimiz rahbari kengaytirilgan selektor majlisida O'zbekistonni rivojlantirishning zamonaviy bosqichida muhim tub o'zgarishlar sifatida qonunchilik hujjatlarining ijrosini samarali tashkil etish bo'yicha kompleks vazifalarni yana bir bor aniq belgilab berdilar".⁷⁴

Ijro intizomining samaradorligi davlat boshqaruvini yuksaltirish, Davlat rahbari topshiriqlarini barvaqt va sifatli amalga oshirilishini ta'minlash, davlat boshqaruvida tashkiliy intizomni saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlarida samarali ijro intizomini yo'lga qo'yish - boshqaruvni kuchaytirish, mas'uliyatni ta'minlash, fuqarolarga xizmat ko'rsatishni takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida ta'kidlangan qaror bilan, 2021 yil 1 maydan boshlab barcha davlat organlari va tashkilotlari hamda mahalliy davlat hokimiyati organlarida ijroni nazorat qilish, nazorat kartotekalarini yuritish va hisobotlarni shakllantirish faqat "Ijro.gov.uz" tizimida amalga oshirilishi belgilab qo'yildi.

Shu sababli, 2021 yilda "edo.ijro.uz" yagona elektron hujjatlar almashish tizimi ilk bor Jizzax viloyatida faoliyati yo'lga qo'yildi hamda bugungi kunda samarali faoliyatini davom ettirib kelmoqda. Yangi tizim ijro intizomini mustahkamlash, sohaga yagona elektron hujjatlar almashish amaliyotini joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi hamda amaliy faoliyatda o'z isbotini topib kelmoqda.

Jizzax viloyati hokimligi tomonidan "edo.ijro.uz" yagona elektron hujjatlar almashish tizimi orqali Davlatimiz rahbarining topshiriqlari hisobini yuritish, nazorat qilish va belgilangan muddatidan avval ijrosini ta'minlash yo'lga qo'yilgan. Topshiriqlarning ijrosini joylarda to'liq ta'minlanishi yuzasidan manzilli ishlar amalga oshirilmoqda. Ya'ni, kelgusi davrda ijrosi ta'minlanadigan topshiriqlarni viloyat hokimligi kotibiyatlari va guruhlar kesimida ijrochilari aniq belgilangan holda manzilli ro'yxati hamda hisoboti tayyorlanib, mas'ullarga taqdim etish amaliyoti yo'lga qo'yildi va doimiy nazorati olib borilmoqda.

Ta'kidlab o'tish joizki, viloyatda Davlatimiz rahbari topshiriqlari ijrosini ta'minlash vertikal tizim asosida tashkil etilgan. Ya'ni, viloyat hokimligida Davlatimiz rahbari topshiriqlari tegishli o'rinbosarlarga, o'rinbosarlar tomonidan boshqarma va tashkilotlar hamda Jizzax shahar va tumanlar hokimliklariga, joylardagi eng quyi bo'g'in boshqaruvigacha yuborilib, ijroni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda mahalliy davlat hokimiyati organlarida ijro intizomini mustahkamlash bo'yicha ayrim muammolar ham mavjudki, biz bu muammolarni qay yechimlar orqali hal etish lozim degan savolga alohida to'xtalib o'tamiz.

Birinchidan, ijrochilarning shaxsiy mas'uliyatini yanada kuchaytirish zarur. Bunda, topshiriqlarning ijro etilishini avvaldan tashkil etish mexanizmini yo'lga qo'yish lozim. Bu esa o'z navbatida har bir topshiriqning barvaqt va sifatli bajarilishida muhim rol o'ynaydi.

Ikkinchidan, mahalliy davlat hokimiyati organlarida ijro intizomini ta'minlash, topshiriqlar ijrosini amalga oshirishda haqqoniylik, shaffoflik va mas'uliyatlilikni oshirishga qaratilgan o'qish

74 "Yangi O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalar bosh muharririning Vazirlar Mahkamasi apparatining boshqaruvchisi R.V. Abduqodirov bilan suhbat. www.yuz.uz

va seminarlarni oyning muayyan bir kunida tashkil etib borish lozim. Bu esa, mas’ul ijrochilarning topshiriqlarni ijro etishi borasidagi savodxonligi va tajribasi ortishiga zamin yaratadi.

Uchinchidan, mas’ullar tomonidan normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishda “Kim nimani qachon qanday qilib” tamoyili asosida ishlab chiqilishiga alohida e’tibor qaratish kerak. Bu esa, har bir topshiriqning aniq mexanizm asosida bajarishga asosiy omil bo’ladi.

To’rtinchidan, ayrim hokimlik organlarida ijro ishini yuritish va tashkil etishda hali hamon qog’ozbozlikdan voz kechilmagan. Ya’ni, bu yo’nalishni to’liq axborot texnologiyalariga asoslangan holda amalga oshirish qolib ketgan. Shu sababli, ijroni amalga oshirish, nazoratni yo’lga qo’yishni quyi bo’g’inlarda ham to’liq axborot texnologiyasiga asoslanib, elektron tartibda yo’lga qo’yish lozim. Bu esa, shaffoflik, tezkorlik, samaralilikni ta’minlashda asosiy omildir.

Beshinchidan, hujjatlarning ijrosini nazorat qilish bo’yicha yaratilgan “edo.ijro.uz” idoralararo yagona elektron tizimida doimiy ravishda yangilangan funksiyalar va afzalliklarni kiritib borish zarur. Bu o’z navbatida mas’ul ijrochilarga yanada qulaylik yaratishga yordam beradi.

Umuman olganda, mahalliy davlat hokimiyati organlarida samarali ijro intizomini yo’lga qo’yishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o’rni beqiyosdir. Xususan, bugungi kunda amalda foydalanilayotgan “edo.ijro.uz” yagona idoralararo elektron tizimi butun respublika bo’ylab barcha davlat organlari va tashkilotlarida amalda foydalanilib kelinmoqda.

Ammo, bu tizimning qulayliklari, afzalliklari, zamonaviyligi, ijro ishini va nazoratni yuritishdagi foydalari haqida haligacha ko’pgina mas’ullar bexabar. Ayrim joylarda hatto tizim yo’lga qo’yilmaganligi esa, topshiriqlarning barvaqt va sifatli bajarilishini ta’minlashga to’sqinlik qilmoqda.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarida samarali ijro intizomini tashkil etish haqida gap borar ekan, ijroni tashkil qilish, samarali nazoratni yo’lga qo’yish va eng muhimi, topshiriqlarni bajarishda samaradorlikka erishish zamonaviy texnologiyalarga bog’liqdir. Shu sababli, ayrim hokimliklarda haligacha yo’lga qo’yilmagan yagona idoralararo elektron tizimining ishga tushirilishini tezlashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. “O‘zbekiston” NMIU, 2018.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020 yil. (www.president.uz).
3. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklarida hujjatlar bilan ishlashni tashkil etish va ijro intizomini mustahkamlash masalalari bo’yicha metodik tavsiyalar to’plami. Toshkent-2009, “O‘zbekiston” NMIU.
4. R.V.Abduqodirov. “Ishni jamoa bajaradi, mas’uliyat esa shaxsiy”
5. R.V.Abduqodirov. “Shaxsiy mas’uliyat, mustahkam intizom va tashabbuskorlik – samarali mehnat poydevori”
6. www.president.uz
7. www.lex.uz
8. www.yuz.uz

INSON RESURLARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

MASALALARI

Yulduz Axmedova

Jizzax politexnika institute, Iqtisodiyot va menejment kafedrası o’qituvchisi

V.Kamolova

Jizzax politexnika instituti 3-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada inson resurslari haqida tushunchalar hamda inson resurslarini boshqarishni takomillashtirish masalalari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot, modernizatsiyalash, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar, inson resurslari, boshqarish, bozor.

Аннотация

В этой статье представлена информация о человеческих ресурсах, а также о вопросах улучшения управления человеческими ресурсами.

Ключевые слова: экономика, модернизация, социально-экономические вопросы, человеческие ресурсы, управление, рынок.

Annotation

This article presents insights into human resources as well as the issues of improving human resource management.

Keywords: economy, modernization, socio-economic issues, Human Resources, Management, Market.

Hozirda iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida qator ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal etish inson resurslaridan samarali foydalanishni talab qiladi. Inson resurslarini boshqarish oldida turgan muammolar bugungi kunda eng dolzarb hamda yechimini kutayotgan masalalardan biri hisoblanadi. Davlatimizda bozor munosabatlarining samarali joriy etilishi birinchi navbatda inson resurslaridan samarali foydalanishga bog'liqdir. Biz uchun faqat bitta ustuvorlik –inson manfaatlari ustuvorligi muhim ahamiyatga ega, mehnatga haq to'lash darajasi va aholi daromadlarini keskin oshirish, mamlakatda iste'mol bozorini rag'batlantirish siyosatini davom ettirish uchun ishonchli baza yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasida, "hayotning o'zi va xalqning talablari bizning oldimizga amaliy yechimini topish lozim bo'lgan yangi va yanada murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Bu o'rinda asosiy muammo, quyidagilardan iborat, birinchidan, ayrim idoralar va ularning rahbarlari real hayotdan va xalq ehtiyojlaridan ma'lum darajada uzilib qolmoqda, ikkinchidan, tarmoq va hududlarni rivojlantirish konsepsiyalari va dasturlarini ishlab chiqishda yuzaki yondashuvga yo'l qo'yilmoqda",—deb ta'kidladi.

Hayotimizning barcha sohalarida inson resurslarini boshqarishda, yangicha fikrlaydigan, qiyin damlarda mas'uliyatni o'z zimmasiga ola biladigan, hayot bilan hamqadam yurishga qodir, imoni pok, bilimdon, ishbilarmon odamlarni topish, ularga ishonch bildirish hamda ular tomonidan xodimlarni boshqarishda zamonoviy usullardan foydalanish eng dolzarb masalalaridan biridir. Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy muammolarni yecha oladigan, avvalo, uni teran anglaydigan, islohotlar jarayonida jonkuyarlik qila oladigan, ma'naviy-ahloqiy barkamol, qodir shaxslarni boshqaruv bo'g'inlariga ko'proq jalb etish asosiy va bosh masala hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda korxona va tashkilot inson resurslarini boshqarish konsepsiyasi asosini xodim shaxsiy rolining ortib borayotganligi, uning asosiy yo'l–yo'riqlarni bilishi, ularni shakllantira olishi, korxona va tashkilotlar oldida turgan vazifalarga muvofiq ravishda yo'naltira bilishi tashkil etadi. Respublikamizdagi iqtisodiy va siyosiy tizimlarda ro'y berayotgan o'zgarishlar har bi rshaxs uchun, uning yashashining barqarorligi uchun kata imkoniyatlart ug'dirish bilan bir qatorda jiddiy xavf–xatar ham tug'diradi, amalda har bir kishining hayotiga ma'lum darajada noaniqlik kiritadi. Bunday vaziyatda personalni boshqarish alohida ahamiyatga egadir, chunki u shaxsning tashqi sharoitga moslashish, tashkilotdagi personalni boshqarish tizimining tuzilishida shaxsiy omilni hisobga olish masalalarining butun bir majmuini amalga oshirish imkonini beradi. Shuning uchun hamma' naviyat va qadriyatlarining ustivorligiga butunlay yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish zarur bo'ladi. Korxona va tashkilot ichidagi asosiy jihat –xodimdir, tashkilotdan tashqaridaesa –mahsulot iste'molchilaridir. Ishlovchining ma'naviy ongini boshliqqaemas, balki tashabbuskorga tomon yuz burish zarur. Sog'lom iqtisodiy mohiyatga asoslanadigan ijtimoiy normalarga o'tishni unutmaslik kerak. Ierarxiyaikkinchio'ringao'tib, o'zo'rninima'naviyat, madaniyat va bozorga bo'shatib beradi

Inson resurslarini boshqarishga doir yangi xizmatlar odatda an'anaviy xizmatlar: kadrlar bo'limi, mehnatni tashkil etish va ish haqi bo'limi, mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik texnikasi bo'limi va hokazolar

Yangi xizmatlarning vazifasi korxona va tashkilotdagi kadrlar siyosatini amalga oshirishdan, mehnat potensialini boshqarish sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirishdan iboratdir. Shu qatorda bu xizmatlar o'z vazifalari doirasini kengaytirib boshlaydilar va sof kadrlar masalasidan mehnat faoliyatini rag'batlantirish tizimlarini ishlab chiqishga, kasbiy jihatdan ilgari siljishni boshqarishga, ixtiloflarga barham berishga, mehnat bozorini va shu kabilarni o'rganishga o'tadilar. Albatta, insonni boshqarish xizmatining tuzilishi ko'p jihatdan korxona va tashkilotlarning xususiyatlari va hajmi bilan, ishlab chiqarilayotgan mahsulotning o'ziga xos tomonlari bilan belgilanadi. Mayda va o'rta korxona va tashkilotlarda personalni boshqarish sohasidagi ko'pgina vazifalarni ko'proq muntazam rahbarlar bajaradilar, yirik korxona va tashkilotlarda esa bu vazifalarni amalga oshirishi lozim bo'lgan mustaqil tarkibiy bo'linmalar bajaradilar.

Olimlarning fikricha, kadrlarning ishlab chiqarishdagi roli to'g'risidagi 4 konsepsiya almashgan:

1. Mehnat resurslaridan foydalanish
2. Personalni boshqarish
3. Inson resurslarini boshqarish
4. Insonni boshqarish

Korxona va tashkilot inson resurslarni harid qilgan ekan, tashkiliy maqsadlarga erishmoq uchun ulardan unumli foydalanishga harakat qiladi,

Resurslarni boshqarish tashkilotni boshqarishga asoslanadi. Moddiy va tabiiy resurslarni boshqarish bilan bir qatorda insonlarni boshqarish har qanday korxona va tashkilotni boshqarishning tarkibiy qismidir. Biroq o'zining ta'riflariga ko'ra odamlar tashkilotlar foydalanadigan har qanday resurslardan jiddiy ravishda farq qiladi, binobarin, boshqarishning alohida usullarini talab etadi. Birinchidan, odamlarga qil-idrokka ega bo'lib, ularning tashqi muhitga (boshqarishga) reaksiyasi mexanik tarzda emas, balki hissiy – o'ylangan, anglab etilgan reaksiyadir. Demakki, tashkilot bilan xodim o'rtasidagi o'zaro ta'sir ko'rsatish jarayoni ikki tomonlamadir. Ikkinchidan, odamlar doimiy ravishda takomillashib va rivojlanib borishga qodirdirlar. Hozirgi fan va texnika taraqqiyoti davrida texnologiya, shu bilan birga kasbiy ko'nikmalar bir necha yil mobaynida eskirib qoladi. Shuning uchun ham xodimlarning doimiy ravishda takomillashib va rivojlanib borishga qodirligi korxona va tashkilotning faoliyati amadorligini oshirishning eng muhim va uzoq davom etadigan manbaidir. Uchinchidan, insonning mehnat hayoti hozirgi jamiyatda 30–50 yil davom etadi, shunga ko'ra inson bilan tashkilotlarning o'zaro munosabatlari ham uzoq davom etish xususiyatiga ega. Masalan, Fransiyada inson o'rta hisobda bir korxona yoki tashkilotda 16 yil mehnat qiladi. To'rtinchidan, odamlar ko'p hollarda korxona va tashkilotga ongli ravishda, o'z oldilariga muayyan maqsadlarni qo'ygan holda keladilar va tashkilotdan ana shu maqsadlarni amalga oshirishga yordam berishni kutadilar. Xodimning korxona va tashkilot bilan o'zaro hamkorlikda ishlashdan qanoat hosil qilishi, bu hamkorlikni davom ettirishning muhim sharti hisoblanadi, xuddi shuningdek, korxona ham bu hamkorlikdan qanoat osil qiladi.

Yuqorida sanab o'tilgan o'ziga xos xususiyatlarga ko'ra, inson resurslarini boshqarish faoliyatining alohida bir turidir, u maxsus vazifalarni bajarishni va mazkur faoliyat bilan shug'ullanadigan kishilarda alohida sifatlarning bo'lishini talab qiladi. Inson resurslarni boshqarish quyidagi maqsadlarga ega bo'lishi mumkin:

-inson resurslaridan samarali foydalanish;-tashkilot xizmatchilari o'rtasida yaxshi mehnat munosabatlarini shakllantirish;-jamoada yaxshi ijtimoiy-ruhiy muhitni saqlab turish;-har bir shaxsning mukammal ravishda rivojlanishini ta'minlash. Ushbu maqsadlarga erishish funksional vazifalari aniq belgilangan, qobiliyatli insonlarni ishga olish insonlarning imkoniyatlarini samarali tadqiq etish va maqsadlarni bajarish uchun mehnat qilishga tayyorlikni qo'llab-quvvatlash lozim.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. A.B.Xaitov Inson resurslarini boshqarish Darslik Toshkent –2019
2. Axmedova, Y. S. (2024). Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashning mazmuni va mohiyati. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(2), 521-524.
3. Axmedova, Y. S., & qizi Mamadiyorova, F. S. (2024). Xodimlarni motivatsiyalashning psixologik asoslari. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(1), 611-614.
4. Ахмедова, Ю. С. (2023). Инвестициялар-Иқтисодиётни Модернизациялашнинг Бош Омили. *Barqarorlik Va Yetakchi Tadqiqotlar Onlayn Ilmiy Jurnal*, 3(1), 226-229.
5. Sunatullayevna, A. Y., & Jalol o'g'li, T. J. (2024, February). Zamonaviy menejer modelini yaratish masalasi haqida. In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 2, No. 2, pp. 32-34).
6. Axmedova, Y. S., & Shaldarbekova, A. B. (2024). Jamoaga moslashtirish personalni boshqarishda bir omil sifatida. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(4 SPECIAL), 445-447.

BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINING AMALIY FAOLIYATDAGI HOLATI

Yusupova N. A. Jizzah shahar Qozon federal universiteti
filiali katta o'qituvchisi
Annotatsiya

Mazkur maqolada intellektual salohiyatli bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining pedagogik-psixologik tayyorgarligining amaliy holati pedagoglarining turli ta'lim jarayoni komponentlarini loyihalashtirish, ta'lim- tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lgan bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-pedagogik professional kasb egasi bo'lib voyaga yetishining pedagogik- psixologik ta'sir vositalari orqali rivojlantirish yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, yoshlar, ijtimoiylashuv, barkamol, individual, islohot, tashabbuskorlik, volontiyorlik, divergent fikrlash, intellektual, motivatsion, ahloq, tarbiya, prognozlash, integratsiya, jadid, bilim, o'z-o'zini rivojlantirish

Аннотация

В данной статье рассмотрены практическая ситуация педагогико-психологической подготовки будущих учителей истории с интеллектуальным потенциалом, проектирование различных компонентов образовательного процесса педагогов, личностные особенности будущих учителей истории, непосредственно связанные с системой образования - развитием освещены педагогические и психологические эффекты взросления как профессиональной педагогической профессии.

Ключевые слова: образование, молодежь, социализация, зрелость, личность, реформа, инициатива, волонтерство, дивергентное мышление, интеллектуальное, мотивационное, этическое, воспитание, прогнозирование, интеграция, инновации, познание, саморазвитие.

Annotation

In this article, the practical situation of pedagogical- psychological preparation of future history teachers with intellectual potential, the design of various components of the educational process of pedagogues, the personal characteristics of future history teachers directly related to the educational system - the development of the pedagogical and psychological effects of growing up as a professional pedagogic profession is highlighted.

Keywords: education, youth, socialization, mature, individual, reform, initiative, volunteering, divergent thinking, intellectual, motivational, ethics, upbringing, forecasting, integration, innovation, knowledge, self-development

O'zbekiston Respublikasida ta'lim va fan sohasida amalga oshiriladigan islohotlarning asosiy markazida oliy ta'lim muassaslarida tahsil olayotgan bo'lajak kadrlarni tayyorlashda zamonaviy-kasb hunarni puxta egallashlarida o'qituvchining shaxsiy-pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti Sh.Mirziyoyev ning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasida yosh-avlod tarbiyasida ularni mamlakat va xalq fidoyilari qilib tarbiyalashda yurtimiz ma'rifatparvarlarining ahloqiy-tarbiyaviy masalasiga to'xtalar ekan: "jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi" deb ta'kidlaganlarida ham yoshlarni yetuk shaxsqilib tarbiyalash masalasiga bildirgan fikr-mulohazalari zahirida ham pirmano so'zlari ham mavjud.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-pedagogik sifatlarini rivojlantirishda ta'lim va fan masalalariga mamlakatimiz olimlaridan A.Zununov, M.Ochilov, A.Markova, Sh.Qurbonov, A.A.Verbitskiy, M.Quronovlar ta'lim- tarbiyaga oid o'z qarashlarida alohida to'xtalib o'tgan.

Asqar Zununov o'z pedagogik qarashlarida xalqimizning ta'lim-tarbiya masalalariga oid merosini quyidagicha talqin qilgan. Olim o'z tadqiqotlarida ta'limda o'quvchilarning ham teng huquqli ishtirokchi bo'lishi, badiiy adabiyotni o'qitishda uning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor berish, o'quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularni shaxs sifatida g'oyalarini ilgari surdi.

A.A.Verbitskiyning tadqiqotlari doirasida o'qitishning psixologik- pedagogik asoslarini o'rganib, OTMda faqatgina malakali mutaxassisni emas, balki ijod qiluvchi professionalni shakllantirish, shaxsiy imkoniyatni amalga oshirish talabiga o'z-o'zini amalga oshirish va o'z-o'zini rivojlantirish uchun imkoniyatlarni taqdim etishni talab etishini ta'kidlaydi. Mutaxassis individualligini rivojlantirish individual o'qitish ustuvorligiga, bir talabaning boshqasidan ajratib qo'yishga tayanishi kerak emasligini ta'kidlash muhim. Shaxsrivojlanishi bu jamoaviy amalga oshiriladigan o'qitish jarayonining natijasi bo'lib, unda individual, guruhli va jamoaviy ishlash uchun o'rin mavjudligiga to'xtalib o'tadi.

Jumladan, A.Markovanning tadqiqotlarida bo'laja ko'qituvchi shaxsining kasbiy-pedagogik ahamiyatli dunyoqarashga oid sifatlariga ega bo'lmagan pedagog, muayyan psixologik to'siqlarni his qiladi va ular pedagogning pedagogik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ularda mavjud kamchiliklarni yengib o'tishda quyidagi shaxsiy sifatlar masalasi muhim o'rin egallaydi:

o'z kasbiga boshqa shaxs yoki odamlar guruhi tomonidan real yoki xayoliy bosim ta'sirida shaxsning xatti-harakati yoki fikrining o'zgarishiga moyillik;

insonlar orasida ajralib qolishdan qo'rqish;

juda ham notabiiy ko'rinishdan, boshqa insonlar fikriga tanqidda tajovuzkor bo'lib ko'rinishdan qo'rqish;

boshqa inson tomonidan qasos olinishidan qo'rqish;

shaxsiy xavotirlanuvchanlik, o'ziga ishonmaslik, salbiy qabul qilish (o'ziga bahosining pastligi);

fikrlashning qat'iyligi kabi sifatlar muhim o'rin tutadi.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining pedagogik-psixologik tayyorgarligining amaliy holati pedagoglarining turli ta'lim jarayoni komponentlarini loyihalashtirish, ta'lim-tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lgan bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-pedagogik, metodik, o'quv-tarbiyaviy faoliyatga mustaqil tayyorgarlikning amaliy faoliyati, mazmun-mohiyati, kognitiv, individual, kreativ-ijodiy, tashxislash komponentlarini o'zi- o'zida rivojlantirish masalalari alohida o'rin egallaydi.

Jumladan, bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-pedagogik metodik tayyorgarlik darajasining kompetensiyaviy yondashuv orqali takomillashtirish, innovatsion ta'lim yondashuvlari kasbiy-metodik tayyorgarligini oshirish jarayonida imitatsion texnologiyalardan foydalanishga ustuvorlik berish asosida rivojlantirish masalasi muhim o'rin egallaydi.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-pedagogik sifatlarini rivojlantirishda

o'quv-tarbiya jarayonida, trening mashg'ulotlarida ularning ijodiy imkoniyatlarini oshirish, ijodiy muhitni yaratishda e'tibor qaratish, masalalar alohida o'rin egallaydi. Demak, bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy-pedagogik sifatlarini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik treninglar, kouching treninglar, debat-munozaralar, volontiyorlik guruhlarida faol talaba sifatida ishtirok etish masalasi muhim o'rin egallaydi.

Xususan, talabalar o'rtasida alohida jamoalar tashkil etgan holda debat- munozalar – aniq tuzilgan va maxsus tashkil etilgan jamoatchilik fikr almashuvi, dolzarb masalalar bo'yicha ikki musobaqa guruhlari o'rtasidagi bahs. Ommaviy munozaralarning bu turi munozara ishtirokchilarining bir-biriga emas, balki uchinchi tomonni ularning to'g'riligiga ishontirishini ta'minlashga qaratilgan. Bahs-munozara ishtirokchilari tomonidan ko'tarilgan masala yuzasidan muayyan fikr hosil qilishga mo'ljallangan. Debat mavzusiga bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-pedagogik sifatlarini rivojlantirishda o'quv-tarbiyaviy metodik tayyorgarlik orqali jarayon modeli olinadi, guruhlar bahs-munozaraga kirishish orqali aniqlashtirish muhim o'rin egallaydi.

O'quv-tarbiya jarayonini guruhdagi talabalar faoliyatini loyihalashtirish orqali tashkil etish masalasi muhim o'rin egallaydi. Maslan, jarayonni loyihalashtirish – talabalarning tarixiy muammolarni izlash, tarixiy voqealar bo'yicha tadqiqot qilish va yechish, natijani mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usulidir. Shuningdek, tarixiy bilimlar asosida amaliy topshiriqlarni yechishga qaratilgan o'quv harakati vositasi hisoblanadi. Bunda tarixiy bilimlarni rivojlantirish, kasbiy-metodik tayyorgarlikka tarbiyalash, ta'lim berish, bilimlarni boyitish, mustahkamlash va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilganligi muhim o'rinnegallaydi.

Ma'lumki, bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining shaxsiy-pedagogik sifatlarini rivojlantirishda o'qituvchi faqatgina normativ kasbiy-pedagogik faoliyat ijrochisi bo'la olmasdan, u faol sub'ekt sifatida, kasbiy faoliyatda o'z hayot faoliyatini amalga oshiradigan, pedagog ong tashuvchisi sifatida xizmat qilishi ham mumkin.

O'qituvchining asosiy vazifasi – ta'lim, tarbiya, rivojlanish va shakllanish jarayonlarini boshqarishdir. "O'qituvchi o'qitish emas, balki ta'limni yo'naltirish, tarbiyalash emas, balki tarbiya jarayonlarini boshqarishi kerak". Pedagogning boshqaruv vazifasini aniqlashtirib, mazkur vazifani amalga oshirishning asosiy bosqichlarida alohida to'xtalib o'tamiz. Birinchidan, pedagog loyihani, masalan, darsni rejalashtirish bosqichidayoq maqsadni belgilash vazifasini amalga oshirishi kerak. Maqsad – bu pedagogik faoliyatning asosiy omilidir. Aynan maqsad o'qituvchi va uning o'quvchilarining mehnatini istalgan natijaga ideal yo'naltiradi. Mazkur vazifaning mohiyati maqsad va natijaning mos tushishi amalini muvofiqlashtirishdan iborat bo'lib, bunda yuqori dinamiklik va ta'lim jarayoni ishtirokchilari xulqini oldindan bilib bo'lmasligi tufayli muqarrar nomuvofiqliklarni pasaytirishdan iborat.

Ta'lim jarayonini boshqarish vazifasi, avvalo o'quvchilarning bilimlariga asoslanadi:

- 1) predmetli tayyorgarlik darajasi;
- 2) individual imkoniyatlari;
- 3) tarbiyalilik darajasi;
- 4) rivojlanish darajalari orqali rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun, bo'lajak o'qituvchining shaxsiy-pedagogik faoliyatini tashhishtirish alohida ahamiyatga egadir. Bo'lajak o'qituvchining jismoniy va ruhiy rivojlanishlari xususiyatlari, ularning aqliy va axloqiy tarbiyalanganlik darajalari, predmetli tayyorgarliklari darajasini bilmay turib, maqsadni to'g'ri belgilashni ham va unga erishishning samarali metodlari va vositalarini tanlashni ham amalga oshirib bo'lmaydi.

Adabiyotlar

1. Xalq so'zi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy Majlisga Murojaatnomasi" 2020 y. 25 yanvar №19 son
2. Zunnunov A. tah.ostida O'zbek pedagogikasi tarixi//.–T.:O'qituvchi, 1997. – 272 b.
3. Verbiskiy A.A. Gumanitarnoe obrazovanie v sovremennoy Rossii //Vyshee

obrazovanie Rossii. - 1996. - №1. – S. 79-84.

4. Qurbonov Sh. Ta'lim sifatini boshqarish. –T.: Turon-Iqbol, 2006.–592 b.
5. Quronov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi.: Nasaf, 2000.

BANKLARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BOSHQARISH OMILLARI

**Zafar Mamatkulov Abdusaidovich
Sambhram universiteti magistranti**

Annotatsiya

Ushbu maqolada banklardagi moliyaviy barqarorlik holatlari hamda ularni boshqarish omillari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy barqarorlik, bank, moliyaviy holat, bozorlar, bozor infratuzilmalari, ehtimoliy shoklar, nobarqarorlik.

Аннотация

В этой статье представлена информация о состоянии финансовой устойчивости банков, а также о факторах их управления.

Ключевые слова: финансовая стабильность, банковское дело, финансовое положение, рынки, рыночная инфраструктура, вероятные потрясения, нестабильность.

Annotation

This article brings information about the circumstances of financial stability in banks and the factors of their management.

Keywords: financial stability, banking, financial status, markets, market infrastructures, probable shocks, instability.

Moliyaviy barqarorlik bank moliyaviy holatining eng asosiy elementi hisoblanadi. Bank ishonchliligi hamda barqarorlik darajasini aniqlash uning moliyaviy holatini obyektiv baholashni tizimli ravishda olib borishni talab qiladi. Bank moliyaviy holatini tizimli baholash o'z ichiga turli moliyaviy ko'rsatkichlar yordamida bank faoliyati samaradorligi, ishonchlilik darajasi hamda inqirozli vaziyatlarni oldini olish masalalari uyg'unligida tashkil etilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Moliyaviy barqarorlik tushunchasi – bu moliyaviy tizimning, ya'ni moliya muassasalari, bozorlar va bozor infratuzilmalarining ehtimoliy shoklar va nomutanositliklarga bardosh bera olishi, shu bilan birgalikda moliyaviy vositachilik funksiyalarini bajara olmaslik ehtimolini pasaytirish qobiliyati hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlikning maqsadi alohida moliya muassasasi emas, balki butun moliya tizimi barqarorligini ta'minlashdan iboratdir. Moliyaviy barqarorlik iqtisodiyotimizning barqaror rivojlanish asosi hisoblanadi.

Moliyaviy tizim, qachonki banklar, boshqa kredit tashkilotlari va moliya bozorlari uy xo'jaliklari hamda tadbirkorlik subyektlariga bir maromda ishlayotgan tizimning keskin sustlashishiga yo'l qo'ymasa, iqtisodiyotdagi ishtiroki va uning o'sishi uchun zarur moliyaviy investitsiyalar taqdim qila olsagina barqaror hisoblanadi. Aks holda nobarqaror tizimda iqtisodiy shoklar real iqtisodiyotga noxush ta'sir ko'rsatishi, kreditlashni izdan chiqarishi, kutilganidan ham ziyod xatarga olib kelishi, bandlikning qisqarishi va iqtisodiy faollikni susaytirish holatlari kuzatilishi mumkin.

Moliyaviy nobarqarorlik sharoitida moliya tizimi iqtisodiyotimiz uchun zarur moliyaviy xizmatlarni taqdim eta olmaydi. Masalan, yirik moliya tashkilotidagi qiyinchiliklar moliyaviy nobarqarorlikni yuzaga keltirishi ham mumkin. Bundan tashqari, bitta muassasadagi muammolar banklararo operatsiyalar tufayli tizimning bir-biriga o'zaro qattiq bog'langan boshqa tashkilotlariga ham tarqalishi mumkin. Muassasalarning umumiy faoliyati butun moliya tizimi uchun xavfni, ya'ni tizimli xavfni yuzaga keltirishi, ishonchli bo'lib tuyulgan alohida tashkilotni ham moliyaviy nobarqarorlikka olib kelishi mumkin.

Moliyaviy barqarorlik va uni tahlil qilib borish markaziy banklar hamda moliya tizimini tartibga soluvchi organlarning eng asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bank sektori O'zbekiston

moliya tizimining eng muhim bo'g'ini bo'lganligi sababli, uning barqarorligini ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining asosiy vazifalari sirasiga kiradi. Markaziy bank bank tizimidagi o'zgarishlarni kuzatib boradi hamda baholaydi, shuningdek, tizimli xavflar to'planishini kamaytirish va bank tizimining barqarorligini ta'minlash choralarini ko'rib boradi. Markaziy bank yiliga ikki marotaba Moliyaviy barqarorlik sharhini e'lon qiladi, unda bank tizimining barqarorligi, makromoliyaviy zaiflik va xatarlar tahlil qilinadi hamda baholanadi. Ushbu sharhni chop etishdan ko'zlagan eng asosiy maqsad – jamoatchilik xabardorligini hamda bu sohada Markaziy bankning shaffofligi hamda hisobdorligini oshirishdan iborat bo'ladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda bank tizimi rivojiga qaratilgan tub o'zgarishlar o'zining kutilgan samarasini berib bormoqda. Bugungi kunda banklar tadbirkorlar bilan nafaqat mijoz, balki yaqin hamkor, hammaslak sifatida mustahkam aloqa o'rnatib olgan. O'z biznesini yo'lga qo'yish istagida bo'lgan ishbilarmonlarga nisbatan banklar katta ko'mak bermoqda. Muxtasar qilib aytganda, aholi ishonchini qozonadigan, keng qamrovli moliyaviy xizmatlarni ko'rsata oladigan bank tizimi shakllandi.

Ayni paytda respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan 35 ta tijorat banki orqali tizimda erishilgan ijobiy natijalar mustahkamlanmoqda. Bu natijalar bank xizmatlari va mahsulotlari turlari tobora kengayib borayotganida, ishbilarmonlik muhiti tobora yaxshilanib, banklar tomonidan ajratilayotgan kreditlar hajmi o'sayotganida aks etmoqda.

Bugungi kunda mijozlar o'z hisobvaraqlarini masofadan turib, real vaqt rejimida uyali hamda elektron aloqa vositalaridan foydalangan holda boshqarish imkoniga egalar. Garchi bunday xizmatlar joriy etilganiga ko'p vaqt bo'lmagan bo'lsada, lekin juda tezlik bilan ommaviylashib ketdi. Xususan, so'nggi besh yilda ushbu xizmatlardan foydalanuvchi mijozlar soni qariyb 90 foiz ortdi yoki bugungi kunda 1,1 milliondan oshdi. Plastik kartochkadan foydalanish imkoniyatlari ham kengayib bormoqda.

So'nggi besh yil mobaynida terminallar orqali amalga oshirilgan to'lovlar hajmi 5 marta ortdi. Bank tizimiga yangi ilg'or axborot texnologiyalarini joriy etilishi bilan tijorat banklari tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar tezkorligi, sifati va ishonchligi ham oshmoqda. Bazel qo'mitasining yangi tavsiyalarini (Bazel-3) mamlakatimiz bank tizimiga Hamdo'stlik davlatlari orasida birinchilardan bo'lib joriy etishga sharoit yaratib berdi. Unga ko'ra, tijorat banklari kapitalining yetarligiga qo'yilgan talablar oshirildi, likvidlikni ta'minlash bo'yicha qo'shimcha me'yorlar joriy qilindi, bank aktivlari sifatini tasniflash hamda xatarlarni boshqarish tizimlari yanada takomillashtirildi.

Bank tizimidagi islohotlarning chuqurlashuvi moliyaviy resurslarni oqilona boshqarish usullari hamda vositalaridan kengroq foydalanish, tijorat banklari faoliyatini muvofiqlashtirishda esa bevosita va bilvosita nazorat vositalarini keng qo'llashni toqoza etib bordi.

Xulosa qilib aytganda, bu choralar banklarni xususiylashtirish jarayonining navbatdagi bosqichini boshlab berdi. Bu jarayon yaqin istiqbolda banklarda boshqaruv sifati hamda madaniyatini yanada yuqoriga olib chiqish, bank faoliyatida aksiyadorlar ishtiroki va mas'ulligini oshirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashga olib keladi. Banklar ishonchliligi va faoliyati samaradorligini ta'minlashda kapital bilan bir qatorda aktivlar sifatini baholab borish muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlari:

1. Abdullayeva Sh. Bank risklari va ularni kreditlash. – T.: Moliya, 2002.
- 2.2.Y.Abdullayev, T.Qoraliyev av boshqalar. “Bank ishi”. O'quv qo'llanma. T: Iqtisod moliya. 2010. 404-405 b
2. P. Saidxodjayev, I. Ismatullayev “Bank operatsiyalarini sug'urtalash”. Ma'ruza matnlari. T:2012. TDIU.
3. Abdullaev, A., Abdullaeva, G., & Umirova, G. (2022). Содержание стресс-тестирования экономической безопасности банковской системы.
4. F.Nasriddinov “Tijorat banklarida risk-menejment tizimini takomillashtirish yo'nalishlari”. “Birja-Ekspert”. -2012. №1-2.22-27 b

5. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
6. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>
7. Джаббарова Ю.А. «Основные тенденции на рынке книжной продукции в Республике Узбекистан.» журнал том 3 номер 5 ст 36-40.
8. K.E. Grishin, & Djabbarova Yulduz Abduvaliyevna. (2023). Features of printing production in modern conditions. *Qo‘qon universiteti xabarnomasi*, 9(9), 64–67. <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.836>
9. www.stat.uz.(O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi)
10. www.mf.uz. (O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi)

ИБРАТ, УНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ШАХС АХЛОҚИЙ ФАЗИЛАТИГА ТАЪСИРИНИНГ ИЖТИМОЙ-ТАРИХИЙ АСОСЛАРИ

Абдурасул Амонлаев – Жиззах ДПУ кафедра мудири, ф.ф.н., доцент
Матлуба Сувонкулова – Жиззах ДПУ 2-босқич магистранти

Аннотация

Мазкур мақолада ибрат, унинг шаклланиши ижтимоий-фалсафий таҳлил қилиниб, ибратнинг ахлоқий категория сифатида шахс маънавий камолатида тутган ўрни баён қилинган.

Калит сўзлар: Ибрат, илм, ахлоқий қадриятлар, миллий урф-одат, анъаналар, ҳикматлар, феъл-атвор, дунёқараш.

Аннотация

В данной статье рассматривается категория примерности в социально-философском ракурсе, примерность как нравственная категория в моральном развитии личности.

Ключевые слова: Образцовое поведение, примерность, наука, нравственные ценности, национальные традиции, предания, характер, мировоззрение.

Annotation

This article examines the category of exemplariness from a socio-philosophical perspective, exemplariness as a moral category in the moral development of the individual.

Key words: Exemplary behavior, exemplary behavior, science, moral values, national traditions, legends, character, worldview.

Бугунги тараққий этган анъанавий давлатлар турмуш тарзига, ҳаёт даражасига, иқтисодий ривожланиш кўламига назар ташласак улар ўзларининг тарихий, миллий урф-одатлари, қадриятлари, дунёқарашлари ва диний эътиқодлари ўз миллий менталитетига мос равишда давлатчилик тизимини яратганлигининг гувоҳи бўламиз. Ана шу маънода биз бугун "Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари" дадил одимлаётган эканмиз мамлакатимиз ривож, ҳалқимиз истиқболи нафақат моддий-иқтисодий омилларга, балки маънавий -ахлоқий омилларга кўп жиҳатдан боғлиқ эканлигини ҳам чуқур ҳис қилмоқдамиз. Шу боисдан ҳам Янги Ўзбекистон шароитида тарихий хотирани уйғотиш, унутилаётган миллий ва умуминсоний қадриятларни тиклашга бўлган эҳтиёж давр руҳига ҳамоҳанг тарзда кишиларимиз дунёқараш, ақл-шуурига сингиб бормоқда. Ана шу янгиланишлар замирида эса жамиятда амалга оширилаётган муайян маънодаги маънавий ислохотлар ўз таъсирини ўтказаётганлиги турган гап.

Эндиликда ҳалқимизнинг ахлоқий қадриятларимиз, миллий урф-одат, анъаналаримиз, инсоний фазилатлар тақомилига хизмат қиладиган ихлос, ибрат каби ўзбекона тушунчалар моҳиятини теран англаш, унинг маънавий қудрати, тарбиядаги таъсирчан кучини қалбдан ҳис қилишга эҳтиёж ортиб бормоқда. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъбири билан айтганда “Азалий миллий қадриятларимиз, ота-боболаримиздан мерос бўлиб келаётган одоб-ахлоқ қоидаларининг бутунлай йўқолиш хавфи юзага келаётган ҳозирги глобаллашув шароитида, маънавият ва маърифатга, ахлоқий

тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ғоят бирламчи вазифамиздир»[1,276].

Шу боисдан ҳам, ибратга муносабат жамиятимизнинг оддий фуқароларидан тортиб, олиму фузалоларигача бўлган барча аҳолини, мустақил фикрлаш, мушоҳада қилиш маданиятига эга бўлган кишиларни қизиқтирадиган масалага айланди, десак хато қилмаймиз.

Бинобарин, телевидение, радио, оммавий ахборот воситаларидаги ижтимоий соҳа, маънавият, маърифат, ахлоқ масаласидаги мавзуларда у ёки бу даражада воқеликдаги ҳодиса-жараёнлардан ибрат олишга даъват этилаётганлиги ҳам айни ҳақиқатдир.

«Гўдак, – деб ёзади М.Имомназаров, – ёруғ дунё юзига келиб, яшаш ишқи билан ҳаётга интилар экан, ишни ибратдан бошлайди, она ибрати, ота ибрати, акалар ва опалар, бувилар ва боболар ибрати билан воқеликка ўз муносабатини шакллантира бошлайди»[2,79].

Демак, ибрат инсон дунёқарашида мазмун касб этиши учун аввало у фикрлаш, тафаккур қилиш, мушоҳада асосида воқеликдаги ҳодисаларга муносабат билдира олиши зарур. Ахлоқий қадриятларимиз, миллий-маънавий маросимларимиз шахс тарбиясида, унинг ижтимоийлашувида ибрат манбаи ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, ибрат аниқ ижтимоий-фалсафий, ахлоқий категория бўлса-да, у бир қатор мураккаб тарихий, маданий, маънавий жараёнлар билан боғлиқлигини инobatга олиб таъриф бериш муҳим ҳисобланади.

Шу ўринда ибрат нима, унга қандай таъриф бериш мумкин, деган савол туғилади.

Ибрат тушунчасига илмий адабиётларда бир қатор таърифлар берилган. Жумладан:

1. Ибрат (арабча) – ўғит, панд-насиҳат, ўрнат. [3,170]

2. Ибрат одамлар учун намуна, ўрнат бўладиган иш -ҳаракат, воқеа, ҳодиса [4,312].

3. Ибрат бу – аввало ота-она намунаси ва аждодлар ўғитидан, миллатимиз ва халқимиз ҳамда қадриятлардан, шарқона бебаҳо фазилатлардан, ахлоқ-одоб меъёрларидан ўрнат олиш ва уларни ҳар бир кишининг ўз табиати ва маслагига сингдира олиш меъёридир [5,45].

4. У.Жеймс ибрат ва кадр-қиммат масаласи хусусида: «Ўзимиз билиш фаолиятимизда ҳам ижодқормиз. Инсон дунёдан ибрат олиб, янги ҳақиқат яратади» [6,31], – деб ёзади.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб ибрат тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин.

Ибрат – инсон ва жамият ҳаётида табиий жараёнлар, ижтимоий ҳодисалар, диний, ахлоқий, бадиий қадриятлар шаклида шаклланган, авлоддан-авлодга ўтиб, ҳар бир муайян шахс руҳиятига сингиб, ундаги инсоний фазилатларга сайқал берадиган ҳикматлар, анъаналар, қадриятларни ақлу заковат, фаҳм-фаросат уйғунлигида англашга бўлган табиий маънавий эҳтиёж мужассамидир.

Ибратнинг шаклланиши ва ижтимоий аҳамият касб этиши одамзоднинг пайдо бўлиши ва тараққий этиши билан боғлиқ. Одамлар ҳаётга мослашиш, ўтроқ ҳаёт қурабошлагандан буён улар орасида индивидуал ва ижтимоий муносабатлар шакллангандан сўнг ибрат одамлар ва ижтимоий ҳодисалар ўртасидаги сон ва сифат фарқларини белгиловчи, куч ва имкониятлар белгиси сифатида қарор топади. Кимнингдир жисмоний жиҳатдан эпчил, бақувват бўлиши, кимнингдир мерган ва меҳнаткаш бўлиши, бошқаларнинг тадбиркор ва тажрибали бўлиши аста-секин ибратнинг ахлоқий меъёр сифатида шаклланишига олиб келган.

Натижада халқ тараққиёти, ижтимоий муносабатларда ибрат одамлар, халқлар, фаолият турларининг олдинга қараб ривож, маънавий идеалига мадад берувчи тушунчага айланган. Ким бўлмасин, қайси соҳа ёки фаолият тури бўлмасин ижобий ва маънавий тажриба, билим ва фазилат сифатида ибрат ахлоқий тушунча мақомини олган. Шу тариқа ибрат одамлар орасидаги инсонийлик ва улуғворлик, донолик ва комилликни кўрсатувчи,

одамларнинг мураккаб ижтимоий тажрибасида уларни тўғри йўлга бошловчи фазилят, ўғит, билим, тажриба ва идеал сифатида ижтимоий-тарихий аҳамият касб этган.

Ибрат тушунчасининг шаклланиши ана шундай ижтимоий-тарихий тажриба ва инсон маънавиятини юксалтириш омили сифатида алломалар, ўз касби ва фаолиятининг, ахлоқу одобнинг мезони, инсонни юксакликка чорловчи маънавий куч-қудрат бўлиб шаклланган.

“Авесто”да зикр этилган яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги кураш натижаси ҳам ибрат орқали ўлчанади. Яхшилик – ибрат, ёмонлик ҳам ёмонлик қилмасликка ибрат.

Ибрат тушунчаси ва аҳамияти, айниқса, Шарқ мутафаккирлари томонидан, ислом динида ахлоқий тушунчанинг ўзига хос хусусияти тарзида талқин этилади.

Масалан, Шарқда устози Соний мартабасига эришган аллома Абу Наср Фаробий ёзганидек: «Илмларнинг афзали – ҳикмат мавжудотларнинг мукаммал «ҳокимлари»дир. Инсоннинг билиш фитрати «(инетицити) энг яхши илмлар воситасида тафаккур қилади ва борлиқнинг мазмунини кашф қилади» [7,24]. Демак, илм аҳли, билимли бўлиш ибрат тушунчаси шаклланишида дастлабки омил ҳисобланади.

Илмли шахс, инсон учун ибрат манбаи ва маънавий идеал сифатида кўзга ташланиб, шахснинг ўзини англаб етишига, имкониятларини ишга солишга ундайди. Ана шу маънода буюк шахсларнинг наинки аҳамияти, балки ҳар бир сўзи, хатти-ҳаракати авлодлар учун ибрат бўлади. Шу ўринда Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг қуйидаги фикрларини келтириб ўтиш ўринли: “Мен ёшлигимдан академикни кўрсам, илмнинг одами кўрсам, ниҳоятда ҳавасим келарди. Уларнинг муҳити бошқа, уларнинг маданияти бошқа. Бу ажойиб инсонлардан ўргансак, ёшларимизга уларни ибрат қилиб кўрсатсак, ўйлайманки, ҳеч қайсимиз кам бўлмаймиз”[8,86].

Агар ёшларда ибрат туйғуси заиф бўлса, уларда таълим олишга, ҳаётда ўзига муносиб ўрин эгаллашга иштиёқ суст бўлади. Ана шуларни ҳисобга олиб, Фаробий аввал ёшларни тарбиялаб, меҳнат қилишга ўргатиб, касб-ҳунарни билдириб, кейин таълим бериш лозим, деб таъкидлаган.

Юсуф Хос Ҳожиб «Қутадғу билиг» («Саодатга бошловчи билим») асарида илм-маърифат, одоб, ахлоқ, давлатни бошқариш йўл-йўриқлари, миллий-маънавий қадриятлар улкан ибрат хазинаси эканлигини уқтиради.

«Қутадғу билиг»да ҳазрати инсоннинг ижтимоий моҳияти, ҳислат ва фазилятлари, кадр-қиммати, одоб-ахлоқи, маданияти-маърифати, барча мавжудотлар ичра буюк ва бебаҳолиги, унинг илм ва илмли шахслардан ибрат олишига боғлиқлиги фалсафий талқин этилган. «Одамзод насли аслида ер юзидаги барча жонлилар орасида энг улуғдир, аммо бу улуғлик билим билангина тўлиқлик, мукаммаллик касб этади» [9,45], – дейилади китобда.

«Қутадғу билиг»да уқтирилишича, билим ва заковат – ўғри ўғирлаб ололмайдиган тенгсиз жавоҳирдир. Билим ва заковат асло соҳибини камбағал қилмайди. Киши билим билан юксалади, кадр-қиммат топади. Кимда билим бўлса, у – асл. Чунки билим кишини қашшоқ қилмайдиган битмас-туганмас бойлиқдир. Шунинг учун илмга интиломқ ва илмни шахслардан ибрат олмоқ инсон фазилятлари, ахлоқу одобининг оинаси ҳисобланади.

Ибратдан мақсад яхши ва баркамол инсон бўлиш. Бунинг учун шахс ўзини ўзи англаши, бошқалар олдидаги бурчи, масъулиятини теран ҳис қилиши зарур. Бунинг учун у тўрт мақомни босиб ўтиши керак: Хайрли сўз, хайрли иш, хайрли хулқ, маърифат. Инсон бу фазилятларга ибрат орқали эришиши мумкин. Бунинг учун инсон ўзини ўзи яхши билиши, тафтиш этиши керак. Чунки эслатилган тўрт мақом, аввало, инсоннинг ўзида мавжуд: «..... сенда аввал бошдаги ва охиридаги илму маърифат яширинган, нимаики изласанг, ўзингдан изла, нега ташқаридан қидирасан?»[10,45] - деб ёзади мутассаввуф шайх Азизиддин Насафий.

Насафий қарашида ибрат йўли – эзгуликда. «Шундай йўл тутгинки, – деб уқтиради Насафий, – қалбнинг саховат ва ҳикматга тўлган бўлсин, эзгулик соҳиби бўлгин.... Қалбнинг ҳаққўйлик (ростлик) ва эзгулик билан безансин... токи инсон деган улуғ номга муносиб

бўлсанг, дўзах азобларидан қутуласан... Сенинг ҳақиқатинг (моҳиятинг) тўғрилиқ ва хайрли ишлар ижод қилиш бўлсин».

Шарқ мутафаккирлари ибратни кенг ва чуқур талқин қилган. Улар кишининг маърифатлилиги, орифлиги сўзида, кўзида, юзида, муомаласида, ахлоқу одобида, саъй-ҳаракатларида, яратувчилик фаолиятида, бутун борлиғида намоён бўлади, деган таълимотни илгари сурдилар.

Бундан чиқадиган хулоса шуки, ҳар бир инсон ўзини ўраб турган табиат, ижтимоий муҳит, оила, жамоа ва жамиятдаги жараёнлар, ҳодисалардан ҳикмат қидиришга интиломи, ибрат оломи лозим, бунинг учун кишининг онги, билими, тафаккури, маънавий-ахлоқий савияси юксак бўломи зарур. Халқимизнинг «Иллат излаганга иллатдир дунё, ҳикмат излаганга ҳикматдир дунё» деган ибораси ибратга яққол мисол була олади.

Ибрат ҳақидаги тушунча, тасаввурлар наинки аجدодлар хотираси ва замонавий юксак илму маърифат билан, шунингдек, ҳикматлар дурдонаси сифатида халқ оғзаки ва ёзма ижодиётида муҳрланиб боради.

Ҳикматлар туфайли инсонлар ўтмиш билан, аجدодлари билан ҳамнафас бўлади, уларнинг ўғитлари, панду насиҳатлари, чақириқлари, огоҳлантиришлари замирида қандай фалсафий ғоя, ҳаётий сабоқлар ётганини идрок этади, улардан ўзи учун муҳим ҳаётий хулоса чиқариб, ибрат олади. «Ҳикматли сўзлар, мақоллар биз учун асрлар садоси, узок ўтмиш билан ҳамнафаслик ҳиссини уйғотувчи мангу чақириқ, замонлараро кўприқдир...

Ҳикматли сўзлар, мақоллар ҳеч бир Президент муҳрламаган қонун, ҳеч бир давлат томонидан битилмаган Конституциядир»[11,3]. Ҳикматлар – ибрат қомусидир.

Халқ ижодиётининг ўзига хос шакллари бўлган ҳикматли сўзлар ва ибораларда ижтимоий ҳаётнинг энг мураккаб муаммоларидан тортиб оилавий ҳаёт масалаларигача ўз инъикосини топган.

Уларнинг қайси бирини олиб қарамайлик, ҳар бирининг маъзига халқнинг асрий ҳаёти, тарихий тараққиёт йўли, турмуш тарзи, миллий урф-одатлари, анъаналари, маданияти, феъл-атвори, дунёқараши сингиб кетганини кўрамиз. Ана шунинг учун ҳам ибрат муаммосининг моҳиятини халқ ҳикматларисиз очиб бериш мушкул. Ўз навбатида ибратнинг шахс амалий фаолиятида юксак инсоний фазилатларнинг шаклланиш асоси бўлиши учун энг аввало муайян шахснинг фаҳму фаросати, ақлий зукколигига кўп нарсаси боғлиқ.

Ислом бини назариётчилари инсоннинг ақл-заковати унинг амалий фаолияти билан бевосита боғлиқлиги, бу алоқадорлик механизмини такомиллаштириш йўлларини излаганлар. Хусусан, эронлик машҳур файласуф Жалолиддин Девонийнинг (XI аср) «Нур ул-Ҳидоя» асарида таъкидланишича, инсоннинг барча ҳаракатлари, қилган ишлари унинг ақли билан боғлиқ. Шунинг учун ҳам инсоннинг кундалик амалий фаолияти ақлга бўйсунуши керак.

Ақл-заковат соҳиби иккита қарама-қарши фикрни эшитганда, ўз билимига асосланиб, пухта ўйлаб кўриши, ақл тарозиси ёрдамида ўлчаши лозим. Ана шундан сўнг ақл ҳукмига тўғри келадиган ва аниқ исботланган фикрни маъқуллаш зарур[12,153]. Бинобарин, шахс маънавий қиёфасининг шаклланиши, миллатимиз менталитети, халқимиз табиатидаги ижобий фазилатлар ихлос, эътиқод ва ибрат асосида юзага келиши ҳам сир эмас.

Хулоса қилиб айтганда, ибрат категорияси шаклланиши ҳамда такомиллашувида аجدодлар меросига ҳурмат, ундан ибрат олиш ва ихлос қўйиш, оила, ижтимоий муҳит, ота-она намунаси ва тарбия алоҳида аҳамият касб этади. Шунингдек, шахсда ҳар қандай ибратнинг шаклланишида тафаккур, мушоҳада, кайфият ва ички кечинмаларнинг ботиний манбаи бўлган руҳият уйғунлиги устувор аҳамиятга эга эканлигини, бу руҳият маълум маънода шахс маънавий қиёфасини белгилаб бериши мумкинлигини алоҳида таъкидлаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратеги яси Тош кент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2021.
2. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. – Тошкент: Шарқ, 1998.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2006.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – М., 1981.
5. Очилова Б. Ихлосмандликка мерос ва ворисийлик уйғунлиги. – Тошкент, 2006.
6. Қаранг // Тафаккур. – Тошкент, 2003. – № 1.
7. Абу Наср Фаробий. Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида. – Тошкент: Ёзувчи, 2002.
8. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. - Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017.
9. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Тошкент: Юлдузча, 1990.
10. Насафий Азизиддин. Зубдат ул-хақойиқ. Н.Комилов таржимаси. – Тошкент: Камалак, 1995.
11. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. – Тошкент, 1990.
12. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан лавҳалар. – Тошкент, 1995.

ПРЕИМУЩЕСТВО ДВУЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ КОГНИТИВНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ

Азимова Эльвина Абдулхаковна,

преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания ДжГПУ

Ибрагимова Виктория

студентка 4 курса факультета Русского языка и литературы ДжГПУ

Аннотация

Введение в двуязычное образование стало актуальным в современном мире, где глобализация и миграционные процессы обостряют необходимость владения несколькими языками. Данная работа рассматривает ключевые преимущества двуязычного образования, включая улучшение когнитивных навыков, развитие межкультурной компетенции и повышение конкурентоспособности на рынке труда. Особое внимание уделяется исследованию влияния двуязычия на детское развитие, а также на социальную интеграцию. Однако наряду с преимуществами, двуязычное образование сталкивается с рядом вызовов. Это включает необходимость квалифицированных преподавателей, создание соответствующих учебных материалов и преодоление стереотипов о двуязычии в обществе. Анализируя данные аспекты, работа предлагает рекомендации для успешного внедрения двуязычных программ в образовательные учреждения, подчеркивая важность поддержки со стороны родителей и государственных структур.

Annotation

The introduction of bilingual education has become relevant in the modern world, where globalization and migration processes intensify the need for proficiency in multiple languages. This paper examines the key advantages of bilingual education, including the enhancement of cognitive skills, the development of intercultural competence, and the increase in competitiveness in the labor market. Special attention is given to the study of the impact of bilingualism on child development as well as social integration. However, alongside its advantages, bilingual education faces a number of challenges. These include the need for qualified teachers, the creation of appropriate educational materials, and the overcoming of stereotypes about bilingualism in society. By analyzing these aspects, the paper offers recommendations for the successful implementation of bilingual programs in educational institutions, emphasizing the importance of support from parents and government structures.

Ключевые слова: иностранный язык, билингвизм, лингвистика, языкознание, многоязычие, культурный контекст, интеллектуальный рост, когнитивные навыки, образование, двуязычные дети. Память, внимание, критическое мышление, аналитические способности, обучение языкам, природосообразность, золотое правило, гибкость мышления, карьерные перспективы

Keywords: foreign language, Bilingualism, Linguistics, Language studies, Multilingualism, Cultural context, Intellectual growth, Cognitive skills, Education, Bilingual children, Memory, Attention, Critical thinking, Analytical skills, Language learning, Natural appropriateness, Golden rule, Flexibility of thinking, Career prospects

В настоящее время глобальный переход на раннее обучение детей по всем предметам школьной программы требует особого внимания к изменениям в подходах к обычному процессу, особенно в области изучения иностранного языка. Это проблема волнует не только в настоящее время, но и волновала предыдущие поколения, поскольку влияние раннего обучения на развитие ребенка и его способности к обучению всегда было актуальной темой для педагогов и родителей.

С развитием лингвистической мысли с конца 19 века билингвизм становится предметом рассмотрения теории языкознания. Именно сравнительно-исторический метод повернул интерес лингвистов к теории взаимодействия языков (В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, А.А. Потебня, Ж. Пиаже заложили лингвистика-методологические основы изучения вопросов билингвизма.

В ту эпоху, когда научные труды писались на классических языках: латинском и греческом, Я. С. Каменский считал, что науку можно приблизить к народу через родной язык. При подготовке к открытию школ в Венгрии он настаивал, чтобы все латинские учебники имели венгерские тексты, и следил за их печатанием в типографии. Его учебные пособия для начальной школы «Мир чувственных вещей в картинках» и «Открытая дверь языков и всех наук» были написаны на латинском и родном языках, они подразумевали изучение предметов, явлений мира на двух языках. Тем самым, на основе разработанных им принципов «природосообразности» и «золотого правила» наглядности родилось билингвальное обучение, которое сочетает в себе элементы двух языков и культур. Это подход позволяет учащимся не только осваивать язык, но и глубже понимать культурные контексты, в которых этот язык используется. Следующий педагог словацкого происхождения, живший в XVIII веке, о котором необходимо упомянуть – это Матиас Белл. Он был учителем и директором в двух грамматических школах, расположенных в многоязычном регионе с немецким, венгерским, словацким и чешским языками, где он стремился облегчить обучающимся изучение иностранных языков.

Билингвальное образование предоставляет ученикам множество возможностей, способствуя их интеллектуальному росту, культурному обогащению и улучшению карьерных перспектив. Исследования показывают, что дети, обучающиеся в многоязычной среде, имеют большую склонность к изучению новых языков в будущем. Дети в первые 2000 дней жизни усваивают информацию быстрее, чем в любой другой шестилетний период.

Было установлено, что многоязычные умы более проворны и адаптивны, они лучше решают проблемы и обладают лучшей памятью. У них развита способность к планированию, импульсивности, концентрации внимания и умению отбрасывать несущественную информацию. Двуязычный мозг более гибок, он переключается между двумя языками и позволяет детям думать и говорить на каждом из них, а не переводить с одного языка на другой «золотого правила» наглядности родилось билингвальное обучение.

Изучение нескольких языков значительно влияет на развитие когнитивных навыков у детей:

Двуязычные дети часто показывают более высокие результаты в памяти и внимании. Переключение между языками активизирует мозговую деятельность, улучшая функции,

связанные с памятью и концентрацией. Исследования подтверждают, что у двуязычных детей увеличивается объем рабочей памяти, что положительно сказывается на способности запоминать и обрабатывать информацию. Это умение особенно важно в образовательном процессе, где необходимо усваивать большой объем информации.

Двуязычие развивает критическое мышление и аналитические способности, так как дети учатся рассматривать задачи с разных точек зрения. Они становятся более гибкими в своем мышлении и лучше анализируют и синтезируют информацию. Двуязычные дети часто показывают более высокие результаты в тестах на логику и критическое мышление.

Для М. Белла язык – это средство овладения предметами учебной программы. Его девиз: «Учи словам для познания реальности и мира вокруг». Изучение языков неразрывно связано с изучением культур. Это обогащает опыт детей и помогает им понимать и уважать разнообразие мировых культур. Дети, изучающие несколько языков, знакомятся с различными культурными традициями, праздниками, литературой и искусством, что расширяет их мировосприятие и помогает осознать многообразие нашего мира. По мнению К. Бейкера, знание двух языков неизбежно побуждает человека размышлять о языке как таковом, о его функциях, обращать внимание на характерные черты и признаки обоих языков, воспринимать его как предмет размышлений, а не просто как способ выражения мыслей. Сходная точка зрения была высказана Л.С. Выготским, который считал, что способность выразить одну мысль на нескольких языках дает ребенку возможность увидеть свой язык как одну определенную систему среди многих других. Это приводит к особой сознательности в его лингвистических операциях.

Двуязычные дети получают доступ к литературе, искусству и науке на разных языках, что расширяет их горизонты и способствует более глубокому пониманию глобальных процессов. Возможность читать книги, смотреть фильмы и общаться на различных языках позволяет им погружаться в различные культурные контексты и формировать более полное представление о мире.

Знание нескольких языков помогает устанавливать и укреплять связи с представителями различных культур, что особенно важно в условиях глобализации. Двуязычные дети легко находят общий язык с людьми из разных стран, что помогает им чувствовать себя комфортно в международной среде и строить доверительные отношения с представителями различных культурных сообществ.

Билингвальное образование представляет собой мощный инструмент для развития как индивидуальных, так и социальных навыков учащихся. Его преимущества, такие как улучшение когнитивных способностей, развитие межкультурной компетенции и повышение карьерных перспектив, подтверждаются множеством исследований. Однако, несмотря на значительные плюсы, внедрение двуязычных программ сталкивается с рядом вызовов, включая необходимость квалифицированных преподавателей и адекватных учебных материалов, а также преодоление общественных стереотипов.

Для успешной реализации двуязычного образования требуется комплексный подход, включающий поддержку со стороны родителей, образовательных учреждений и государственных органов. Необходимы инвестиции в подготовку педагогов и создание соответствующих ресурсов. Кроме того, важно формировать позитивное отношение к двуязычию в обществе, чтобы создать благоприятную среду для развития языковых навыков у детей.

Двуязычное образование не только открывает перед учащимися новые горизонты, но и способствует формированию более толерантного и взаимопонимающего общества. Учитывая текущие глобальные тенденции, интеграция двуязычных программ в образовательную систему становится важным шагом к подготовке будущих поколений к жизни в многоязычном и многокультурном мире. И важно создать поддерживающую образовательную среду, чтобы максимально использовать потенциал двуязычного обучения и подготовить учащихся к жизни в многоязычном мире.

Использованные источники:

1. Очкина Д.А., Лобина Ю.А. Проблемы изучения билингвизма. Ульяновский государственный педагогический университет.
2. Л.Л. Салехова, К.С. Григорьева, М.А. Лукоянова, Педагогическая технология двуязычного обучения CLIL (учебно-методическое пособие) Казань. 2020. с. 8.
3. Верещагин, Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е. М. Верещагин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 160 с
4. Baker C. Foundations of bilingual education and bilingualism [Текст] / C. Baker. – Multilingual Matters Ltd, 1993. – 492 p.

РУССКИЙ ЯЗЫК В ЦИФРОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

Азимова Эльвина Абдулхаковна,

преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания ДжГПУ

Халилова Дильшода

студентка 4 курса факультета Русского языка и литературы ДжГПУ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию русского языка в условиях цифровой коммуникации, охватывающей социальные сети, мессенджеры, форумы и другие онлайн-платформы. В эпоху стремительного развития интернета русский язык претерпевает значительные изменения как на уровне лексики и стилистики, так и в области синтаксиса. Статья анализирует особенности цифрового дискурса, такие как использование сокращений, эмодзи, сленговых выражений, а также влияние этих феноменов на письменную и устную речь современных пользователей. Особое внимание уделяется формированию новых коммуникативных норм, смешению формального и неформального стилей, а также языковым инновациям, возникающим под влиянием глобализации и англицизмов. В рамках исследования рассматриваются примеры текстов из различных онлайн-платформ, анализируется их синтаксическая структура, а также оценивается воздействие цифровой среды на язык. Работа направлена на выявление общих тенденций в развитии русского языка в цифровом пространстве и их возможные последствия для его дальнейшей эволюции.

Annotation

This article is dedicated to the study of the Russian language in the context of digital communication, encompassing social networks, messengers, forums, and other online platforms. In the era of rapid internet development, the Russian language undergoes significant changes not only at the lexical and stylistic levels but also in the realm of syntax. The article analyzes the features of digital discourse, such as the use of abbreviations, emojis, and slang expressions, as well as the impact of these phenomena on the written and spoken language of modern users. Special attention is given to the formation of new communicative norms, the blending of formal and informal styles, and linguistic innovations influenced by globalization and Anglicisms. The study examines examples of texts from various online platforms, analyzes their syntactic structure, and evaluates the influence of the digital environment on the language. The work aims to identify general trends in the development of the Russian language in the digital space and their possible consequences for its further evolution.

Ключевые слова: русский язык, цифровая коммуникация, интернет-дискурс, сокращения, эмодзи, сленг, социальные сети, мессенджеры, онлайн-платформы, синтаксис, лексика, глобализация, англицизмы, коммуникативные нормы, стилистика, языковые инновации.

Keywords: Russian language, digital communication, internet discourse, abbreviations, emojis, slang, social networks, messengers, online platforms, syntax, lexicon, globalization, Anglicisms, communicative norms, stylistics, linguistic innovations.

Язык претерпевает изменения прямо у нас на глазах под воздействием быстро развивающихся технологий. Упрощение и демократизация, экономия языковых средств, повышенная эмоциональность и экспрессивность, клиповое мышление, проникновение

заимствованных слов и обеднение как мышления, так и речи – эти черты, на наш взгляд, наиболее ярко характеризуют современную интернет-коммуникацию. Рассмотрим, как данные тенденции проявляются в речи.

Лексика русского языка в цифровой среде подвергается значительным изменениям. Одним из самых заметных явлений является активное заимствование из английского языка. Это объясняется доминированием англоязычного контента в интернете и проникновением технологий, терминология которых преимущественно англоязычна. Например, такие слова как «чат», «коммент», «пост», «лайк», «фидбек» широко используются как в разговорной, так и в письменной речи.

Также стоит отметить формирование большого количества аббревиатур и сокращений. Это явление связано с тенденцией экономии языковых средств и быстрого восприятия информации, как в работах Кибрика (2017) по языковым инновациям. Примеры: «ЛОЛ» (от англ. laugh out loud – смеюсь вслух), «ИМХО» (от англ. in my humble opinion – по моему скромному мнению).

Кроме того, стоит упомянуть о языке мемов и интернет-шуток, которые часто строятся на искажённых синтаксических конструкциях, созданных для юмористического или ироничного эффекта. Эти конструкции становятся частью массовой коммуникации и могут закрепляться в языке.

Одним из ключевых отличий цифровой речи является повышенная эмоциональность, которая выражается с помощью эмодзи, заглавных букв, увеличенного числа восклицательных знаков и других средств. Например, использование заглавных букв в текстовых сообщениях часто передает крик или сильные эмоции: «КАК ТЫ МОГ!?!». Эмодзи и стикеры заменяют невербальные сигналы (жесты, мимику), которые невозможны в текстовом формате.

Во-первых, под влиянием интернета речь становится более демократичной. Проследим это явление на примере телевизионной речи. Сегодня в телевизионный эфир мощной волной проникают характерные черты видеоблогинга. Это отчетливо видно при анализе речи ведущих, которые являются и видеоблогерами (например, Жанна Бадоева, которая ведет программу на «Первом канале», Анастасия Ивлеева, ведущая программы «Орел и решка» на канале «Пятница»). Безусловно, это очень демократичная речь, с особенностями лексики, построения предложений, с особенностями интонации, чаще просторечной, тембра, не традиционного для телеведущих, и т.п. Впрочем, их появление в эфире центральных телеканалов легко объясняется – они ведут за собой миллионы своих подписчиков [2, с. 50-52].

С другой стороны, тенденция демократизации языка тесно связана с его упрощением: язык становится более примитивным (суждения выражаются через оценки и слова-предложения), теряет в качестве (ограниченный словарный запас) и приближается к уличной речи (увеличивается количество нелитературных элементов). Телевидение давно утратило статус образца литературного языка, что во многом связано с влиянием видеоблогеров, которые переносят особенности своей речи на телеэфир, а также с участием в телевизионной коммуникации непрофессионалов, например, в ток-шоу и играх. Таким образом, эта тенденция напрямую связана с падением уровня речевой культуры в обществе.

Телевидение, ранее считавшееся образцом литературного языка, потеряло эту роль в связи с массовым влиянием видеоблогеров и непрофессиональных участников медиа. Исследования показали, что видеоблогеры активно переносят особенности своей разговорной речи в телеэфир, что приводит к снижению речевой культуры. Ток-шоу и другие развлекательные программы также способствуют распространению нелитературных элементов.

Под воздействием глобализации в русском языке усиливается роль англицизмов, которые часто проникают через интернет. Влияние глобальных интернет-культур и цифровых технологий приводит к тому, что англицизмы становятся неотъемлемой частью интернет-коммуникации.

Русский язык в условиях цифровой коммуникации меняется под влиянием множества факторов, таких как ускорение передачи информации, глобализация и демократизация речевых норм. В то же время это порождает вопросы о дальнейшем развитии языка и его роли в обществе. С одной стороны, интернет способствует упрощению языка и снижению уровня речевой культуры. С другой стороны, он становится площадкой для языковых инноваций и создания новых форм выражения, которые могут войти в общий язык.

Одной из положительных тенденций в развитии языка является экономия языковых средств, которая проявляется на всех уровнях языковой системы. Это явление не ново, однако, если раньше оно было характерно преимущественно для устной разговорной речи, то теперь становится нормой и в письменной коммуникации. В интернет-сообщениях, чатах и блогах часто встречаются лексемы, образованные через усечение основ, а также множество сложносокращенных слов, которые позволяют быстро воспринимать текст без утраты смысла: «коммент» – комментарий, «комп» – компьютер, «профи» – профессионал, «спец» – специалист, «чел» – человек, «фан» – фанат, СМС, ММС. Такие усеченные формы легко и естественно используются как в письменной, так и в устной речи. Мы стремимся выражаться быстрее, чтобы передавать больше информации за короткий промежуток времени.

Использованные источники:

1. Сандлер Л.Л. Трансформация речи ведущих под влиянием видеоблогинга в телевизионном развлекательном дискурсе / Альманах Акценты. Новое в массовой коммуникации. - Воронеж, 2019. - № 3-4. - С. 50-52.

ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ ИНСТИТУТОВ ПО МЕТОДИКЕ ДОКАЗАТЕЛЬНОЙ МЕДИЦИНЫ

**Ахмадалиева Мафтуна Абдуманон кизи, Ахмадалиев Шохрух Шухратович
Ферганский государственный медицинский институт общественного здоровья**

Аннотация

В статье рассматриваются современные подходы к обучению студентов медицинских вузов методике доказательной медицины (ДМ). Обосновывается необходимость внедрения ДМ в образовательные программы, а также анализируются существующие методические подходы и их эффективность.

Ключевые слова: доказательная медицина, медицинское образование, учебные методы, клинические рекомендации, студенты.

Annotatsiya

Ushbu maqolada tibbiyot oliy o'quv yurtlari talabalari uchun asosli tibbiyot metodologiyasini o'qitishning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqilmoqda. O'z-o'zidan, tadqiqotchilar tomonidan asosli tibbiyotning o'quv dasturlariga kiritilishi zarurati va mavjud usullarni tahlil qilish va ularning samaradorligi haqida fikrlar bildiriladi.

Kalit so'zlar: asosli tibbiyot, tibbiyot ta'limi, o'qitish usullari, klinik tavsiyalar, talabalar.

Annotation

The article discusses modern approaches to teaching medical university students the methodology of evidence-based medicine (EBM). The necessity of integrating EBM into educational programs is justified, and existing methodological approaches and their effectiveness are analyzed.

Keywords: evidence-based medicine, medical education, teaching methods, clinical guidelines, students.

Введение

Современные подходы к медицинскому обучению предполагают не только передачу знаний, но и развитие у студентов критического мышления и навыков анализа информации. Одним из ключевых аспектов образовательного процесса является методика доказательной медицины (ДМ), способствующая формированию навыков принятия обоснованных

клинических решений на основе лучших доступных данных, опыта и предпочтений пациентов. В данной статье мы рассмотрим подходы к обучению студентов медицинских институтов методике ДМ, существующие преграды и перспективы улучшения образования в данной области.

Основные понятия и значение доказательной медицины

Доказательная медицина — это подход к практике и обучению, который основывается на критическом анализе актуальных научных данных, интеграции клинического опыта и учёте предпочтений пациентов. Данный метод позволил значительно улучшить качество медицинских услуг, сделав их более безопасными и эффективными.

Доказательная медицина включает в себя несколько этапов: формулирование клинического вопроса, поиск и критическая оценка существующих доказательств, интеграция результатов с клиническим опытом и предпочтениями пациента, а также оценка результатов вмешательства.

Внедрение ДМ в образовательный процесс

Для успешного внедрения методики ДМ в учебный процесс необходимо разработать адаптированные образовательные программы, включающие курсы и семинары по ДМ. Одним из эффективных методов обучения является активное вовлечение студентов в процесс исследования и анализа данных, что может быть достигнуто через кейс-методы, проекты и командное обучение.

Исследования показывают, что студенты, прошедшие обучение на базе метода ДМ, демонстрируют более высокий уровень знаний, умений и навыков в сравнении с теми, кто обучался традиционными методами.

Образовательные методы и средства

Важным аспектом обучения ДМ являются электронные ресурсы: базы данных, онлайн-курсы и мобильные приложения, что позволяет студентам получать доступ к актуальным исследованиям и рекомендациям. Использование мультимедийных средств, таких как видеолекции и вебинары, значительно увеличивает вовлеченность студентов в процесс обучения.

Преподавание ДМ в клинических условиях

Практическое обучение в клинических условиях является неотъемлемой частью подготовки будущих врачей. Студенты должны быть вовлечены в анализ клинических случаев с использованием ДМ, проводить исследования и участвовать в обсуждениях на основе доказательных данных. Формирование у студентов умений работать с научными материалами и эффективно интерпретировать их — необходимое условие для развития клинического мышления.

Проблемы и вызовы

Несмотря на преимущества внедрения ДМ в образовательный процесс, существует ряд проблем, которые мешают его эффективному использованию. К ним относятся недостаток подготовленных преподавателей, отсутствие соответствующих учебных материалов и сопротивление традиционным методам обучения.

Недостаточная подготовка преподавателей

Не все преподаватели имеют достаточный опыт и квалификацию для обучения методике ДМ, что приводит к недостаточной интеграции ДМ в учебные программы. Важно проводить курсы повышения квалификации для преподавателей, чтобы они могли передавать студентам актуальные знания и навыки.

Ограниченные ресурсы

Во многих учебных заведениях отсутствует достаточное количество ресурсов для внедрения ДМ: учебных материалов, библиотек и доступа к интернет-ресурсам. Это создаёт значительные препятствия для студентов, желающих углубить свои знания.

Перспективы и заключение

Обучение студентов медицинских вузов методике доказательной медицины — это важный шаг на пути к повышению качества медицинского обслуживания. Внедрение

активных методов обучения, использование современных технологий и внедрение практического опыта являются ключевыми направлениями для улучшения образовательного процесса.

Будущее медицины требует от будущих врачей не только медицинских знаний, но и способности к критическому анализу информации. Общество заслуживает врачей, которые могут принимать решения на основе доказательств, и ключевым моментом в этой подготовке является успешное обучение методике доказательной медицины.

Список полезных ссылок

1. Guyatt G., et al. "Evidence-Based Medicine: A New Approach to Teaching the Practice of Medicine." Journal of the American Medical Association, 1992.
2. Sackett D. L., Rosenberg W., Gray J. A. M., Haynes R. B., Richardson W. S. "Evidence based medicine: what it is and what it isn't." British Medical Journal, 1996.
3. Straus S. E., Glasziou P., Richardson W. S., Haynes R. B. "Evidence-Based Medicine: How to Practice and Teach It." 5th Edition. Elsevier, 2019.
4. Muir Gray J. A. "Evidence-based healthcare: how to make health policy and management decisions." The British Journal of Healthcare Management, 2001.
5. The Cochrane Collaboration. "Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions." 2019.

ИЗУЧЕНИЕ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ

Ахмедова Уктамхон Эркиновна

Ферганский медицинский институт общественного здоровья

Аннотация

Изучение профессионального языка медиков является ключевым аспектом подготовки специалистов в области здравоохранения. Эффективное владение медицинским языком на русском языке не только улучшает общение с пациентами и коллегами, но и способствует правильному пониманию научной литературы. В данной статье рассматриваются основные подходы и методы, используемые в обучении медицинскому языку на занятиях русского языка.

Ключевые слова: трансплантационная хирургия, кардиоваскулярная хирургия, подкасты, онлайн-курсы, ангиолипома, гидроцефалия, трансфузиология.

С первых же дней студенты медицинского вуза погружаются в атмосферу специфического, характерного только для их профессии профессионального языка. На протяжении всех лет учебы в вузе и затем дальнейшей трудовой деятельности специалист, черпая новую информацию, обогащает свой профессиональный язык все новыми и новыми словами и выражениями.

Основное и заметное отличие профессионального языка – это огромное количество специальных слов и выражений, богатая и широко разветвленная терминология. Развилась трансплантационная хирургия, кардиоваскулярная хирургия, онкология, иммунология, гематология, анестезиология и реаниматология, трансфузиология, аллергология, медицинская генетика, радиационная гигиена, психофармакология и т.д.

Изучение профессионального языка медиков в рамках занятий русского языка — это важный аспект подготовки специалистов в области медицины. Этот подход позволяет систематически представить информацию и сделать акцент на ключевых аспектах обучения профессиональному общению в медицинском вузе. Системный подход к изучению терминологии, активное использование практических методов и вовлечение студентов в обсуждения актуальных тем способствуют эффективному освоению языка и подготовке квалифицированных врачей, способных к коммуникации в сложных медицинских ситуациях. Перспективы дальнейших исследований включают разработку новых методических рекомендаций и технологий для улучшения учебного процесса.

В ходе занятий подчёркивается важность активных методов обучения, таких как ролевые игры, для формирования уверенности и компетентности студентов. Для повышения эффективности обучения необходимо внедрять современные методики и постоянно обновлять учебные программы, учитывая изменения в медицинской практике и терминологии. Вот несколько подходов, которые могут помочь в этом процессе:

1.Терминология: Изучение специализированной медицинской терминологии. Можно использовать словари и специализированные учебники для ознакомления с основными терминами и выражениями. Изучение медицинской терминологии — важный аспект для студентов медицины, медицинских работников и всех, кто интересуется здравоохранением. Вот несколько советов для эффективного изучения:

Основы латинского и греческого языков: Многие медицинские термины происходят из этих языков. Знание корней, приставок и суффиксов поможет лучше понять значение слов: ангиолипома, гидроцефалия

Используйте карточки: Создавайте карточки с терминами и их определениями. Это поможет вам запомнить информацию.

Контекстуальное изучение: Учите термины в контексте. Например, изучайте их в рамках определённых заболеваний или анатомии.

Практика: Применяйте новые слова в речи или письме, участвуйте в дискуссиях или написании эссе на медицинские темы.

Онлайн-ресурсы и приложения: Используйте специальные приложения и сайты для изучения медицинской терминологии.

Групповое изучение: Обсуждайте термины с однокурсниками или коллегами. Это поможет закрепить знания и обменяться информацией.

2.Чтение и анализ текстов: Чтение медицинских статей, исследований и учебных материалов на русском языке. Это поможет студентам лучше понять контекст использования терминов и научных концепций.

Чтение и анализ медицинских текстов — отличный способ углубить понимание терминологии и научных концепций. Вот несколько советов для языка: **Выбор статей:** Начните с материалов, которые соответствуют вашему уровню знаний. Это могут быть учебники, обзоры или статьи из научных журналов.

Постепенное погружение: Не пытайтесь охватить всё сразу. Начните с простых текстов и постепенно переходите к более сложным.

Выделение ключевых терминов: Во время чтения отмечайте незнакомые термины. Составляйте список и изучайте их значения.

Обсуждение со студентами: Делитесь прочитанным с однокурсниками. Обсуждение материала помогает лучше усвоить информацию.

Регулярность: Установите привычку читать медицинские статьи регулярно. Это поможет поддерживать уровень знаний и углублять понимание.

2.Ролевые игры: Организация ролевых игр, где студенты могут практиковать общение с пациентами, коллегами и представителями других специальностей.

Ролевые игры — отличный способ развить навыки общения и применение медицинской терминологии на практике. Вот несколько идей для организации таких игр:

Сценарии взаимодействия с пациентами:

Студенты могут разыгрывать ситуации, где один играет пациента с конкретными симптомами, а другой — врача, который ставит диагноз и предлагает лечение.

Включите различные сценарии: от простых (например, осмотр при простуде) до сложных (например, обсуждение результатов анализов).

Командные взаимодействия: Создайте ситуации, где студенты играют роли членов медицинской команды (врачи, медсестры, фармацевты). Это поможет им понять важность междисциплинарного общения. Рассмотрите случаи, требующие совместного принятия решений по лечению пациента.

Клинические обсуждения: Организуйте встречи, на которых студенты могут обсуждать клинические случаи. Один студент представляет случай, а другие задают вопросы и предлагают решения.

Такие занятия не только развивают навыки общения, но и помогают лучше понять медицинские термины в реальных ситуациях.

4. Практика написания: Написание медицинских заключений, отчетов или статей, что способствует развитию навыков письменной речи на профессиональном языке. Вот несколько рекомендаций для эффективного обучения письму в медицинской сфере:

Структурирование текста: Научите студентов основам структуры медицинских документов: введение, методология, результаты, обсуждение и заключение.

Примеры и шаблоны: Предоставьте примеры хорошо написанных медицинских заключений и отчетов. Разработайте шаблоны, которые студенты могут использовать как ориентир.

Тематические задания: Задавайте конкретные темы для написания: анализ клинического случая, обзор литературы по определенной болезни или разработка рекомендаций по лечению.

Работа с медицинскими терминами: Подчеркните важность правильного использования медицинской терминологии. Попросите студентов включать термины в свои тексты и объяснять их значение.

5. Использование мультимедийных ресурсов: Видеозанятия, подкасты и онлайн-курсы могут сделать изучение языка более интерактивным и интересным. Использование мультимедийных ресурсов — отличная стратегия для обучения медицинской терминологии и улучшения языковых навыков. Вот несколько идей, как можно эффективно интегрировать такие ресурсы в процесс обучения:

Используйте платформы, такие как YouTube или специализированные образовательные сайты, для поиска видеоуроков по медицинским темам. Это может быть полезно для визуализации сложных концепций. Рекомендуйте конкретные каналы или курсы, где преподаватели объясняют медицинские термины и их применение.

Подкасты — отличный способ изучения терминологии в аудиоформате. Студенты могут слушать их во время поездок или тренировок.

Онлайн-курсы: Рекомендуйте платформы, такие как Coursera, edX или Udeemy, где есть курсы по медицинской терминологии и практике. Многие из них предлагают интерактивные задания.

Создавайте викторины и тесты, основанные на видео или подкастах.

Комбинированный подход: Сочетайте различные форматы: например, начинайте занятия с видео урока, затем слушайте подкаст на ту же тему и в конце обсуждайте материал на практическом занятии.

Выводы: Данные методы сделают обучение более увлекательным и разнообразным, а также помогут студентам лучше усвоить медицинскую терминологию. Они помогут студентам не только запомнить медицинскую терминологию, но и развить уверенность в её использовании.

Использованная литература:

1. Ахмедова, У. Э. (2018). Использование инновационных технологий в развитии видов речевой деятельности на занятиях русского языка в медицинском вузе. *инновации в образовании и медицине. материалы v все*, 18.
2. Ахмедова, У. Э. (2023). Культура речи студентов и её совершенствование на занятиях русского языка в медицинском вузе. *integration of science, education and practice. scientific-methodical journal*, 4(1), 47-51.
3. Крылова, Н. В. «Коммуникативная компетенция будущих врачей в процессе изучения русского языка». Язык и культура, 2010.
4. Шендерович, Л. Е. «Медицинская терминология в преподавании русского языка как иностранного». Москва: Наука, 2008.

СОМАТОМЕТРИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ МАССЫ ТЕЛА ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ашуров Т. А., Хайдарова Б. И., Нуримова Д. М., Халилов С.А.

Ташкентский государственный стоматологический институт, г.Ташкент

Аннотация

В работе представлены данные антропометрических исследований детей школьного возраста г. Ташкента. Изучено возрастная динамика параметров и выявлены периоды наибольшего прироста антропометрических параметров. Проведен анализ динамики антропометрических показателей более 1000 детей школьного возраста г. Ташкента в возрасте от 7 до 16 лет. В каждую возрастную группу учащихся входило более 100 мальчиков и девочек.

Ключевые слова: антропометрические параметры, морфометрия, вес, рост, окружность грудной клетки, телосложения

Аннотация

Мақолада Тошкент шаҳридаги мактаб ёшидаги болаларининг антропометрик кўрсаткичларининг тадқиқот маълумотлари келтирилган. Кўрсаткичларнинг ёш бўйича динамикаси ўрганилди ва морфометрик кўрсаткичларининг энг катта ўсиш давлари аниқланди.

Калит сўзлар: антропометрик кўрсаткичлар, морфометрия, кўкрак қафаси айланаси тана оғирлиги.

Annotation

The paper presents data from anthropometric studies of school-age children in Tashkent. The age dynamics of the parameters were studied and the periods of the greatest increase in anthropometric parameters were identified. An analysis of the dynamics of anthropometric indicators of more than 1000 school-age children in Tashkent aged from 7 to 16 years was carried out. Each age group of students included more than 100 boys and girls.

Keywords: anthropometric indicators, morphometry, weight, height, chest circumference, physique

Актуальность: Проблема сохранения здоровья молодого населения требует глубокого изучения как физиологических механизмов адаптации, так и морфофункциональных особенностей. Научно обоснованные данные о росте и развитии детского организма позволяют правильно интерпретировать индивидуальные особенности этих процессов, своевременно организовать условия для гармоничного развития детей и подростков. Результаты оценки роста и развития отражают всю совокупность факторов, включая ухудшающиеся условия экологического неблагополучия, влияющих на организм человека, и служат информативными критериями здоровья детей. Поэтому, наблюдение за ростовыми процессами детей и подростков является важным разделом и основой практической работы по профилактике охраны здоровья детей и населения в целом.

Цель работы: Изучить возрастные, индивидуальные и половые особенности массы тела детей школьного возраста промышленных районов Ташкентской области.

Материалы и методы: Проведен анализ динамики увеличения массы тела более 500 детей школьного возраста промышленных районов Ташкентской области в возрасте от 7 до 16 лет. В каждую возрастную группу учащихся входило более 50 мальчиков и девочек. Был использован метод параметрической статистики с вычислением таких показателей, как среднее арифметическое (M), ее ошибка (m), СКО (δ). При распределении детей по уровню развития использовали показатель $M \pm 1\delta$ – область средних величин, свойственных параметрам нормальных значений (в нашем случае – это II группа детей), при этом $M + 1\delta$ является верхней границей нормы, $M - 1\delta$ – соответствует нижней границе нормы. Отклонения в пределах от $M - 1,1\delta$ до $M - 2\delta$ от $M - 2,1\delta$ до $M - 3\delta$ и менее – область величин ниже средних и низких (I группа детей). Отклонения в пределах от $M + 1,1\delta$ до $M + 2\delta$ и от $M + 2,1\delta$ до $M + 3\delta$ и более – область выше средних и высоких величин (III группа детей).

Результаты и обсуждение: Анализ полученных материалов показал, что возрастные изменения антропометрических признаков учащихся г.Ташкента имеют биологические закономерности, характерные для детей школьного возраста. Так, средние показатели массы тела у 7-летних мальчиков и девочек соответственно составили $24,2 \pm 0,43$ и $24 \pm 0,41$ кг, а в 16 лет – $60,4 \pm 0,87$ и $57,5 \pm 0,78$ кг, то есть за период школьных лет у мальчиков наблюдалось увеличение массы тела на 36,2 кг или 149,6%, у девочек – на 33,5 кг или на 139,6%.

Анализ данных свидетельствует, что масса тела наиболее интенсивно увеличивалась у мальчиков в 7-8 (на 3,9 кг или 16,1%) и 10-11 (на 7,3 кг или 22,7%), 13-14 (на 4,9 кг или 10,8%) и 14-15 (на 6 кг или 11,9%) лет; у девочек наибольшее увеличение массы тела наблюдалось в 9-10 (на 4,8 кг на 15,8%), 12-13 (на 4,6 кг на 11,4%), 13-14 (на 6,4 кг или 14,2%) и 15-16 (на 5,1 кг на 9,7%) лет. Среднегодовой прирост за исследуемый возрастной период составил у мальчиков 4 кг, а у девочек – 3,7 кг.

Был проведен детальный анализ вариационных рядов показателей массы тела по уровню развития отдельно по каждой возрастно-половой группе учащихся. Для этого значения массы тела детей были разделены на отдельные группы: в I группу входили дети со значениями показателей, расположенных ниже границ нормы (ниже $M-1\delta$); во II группу - отнесены дети со значениями показателей, входящих в коридор нормы ($M \pm 1\delta$); в III группу вошли дети со значениями, превышающими коридор нормы (больше $M+1\delta$).

Из полученных данных следует, что в 3-х группах обследованных детей имеется тенденция к увеличению показателя массы тела. У мальчиков, входящих в I группу до 16-летнего возраста масса тела увеличивалась в 2,5 раза или на 154,1%, во II группу – в 2,6 раза или на 159,7% и в III группу – в 2,2 раза или на 119,6%. Анализ динамики изменений массы тела девочек по 3-м группам, в зависимости от уровня развития, также указывает, что в I и II группах девочки к 16 годам имели больший прирост массы тела. Так, масса тела девочек I группы увеличилась на 147,2% по отношению к показателям 7-летнего возраста, II группы - на 138,7% и III группы - увеличивалась по отношению к 7-летнему возрасту только на 120,8%. Наибольшая ежегодная прибавка во всех 3-х группах у мальчиков соответствовала возрасту 10-11 лет, а у девочек - в 13-14 лет.

Количество девочек, входящих в коридор нормы встречалось от 65,4 до 76%, а мальчиков - от 62,3 до 80%. Во всех возрастных группах обследованных детей было выявлено от 10 до 18,3% девочек и от 9 до 20,2% мальчиков с дефицитом массы тела (I группа). Количество девочек с избыточным весом выявлялось от 11 до 19,5%, а число мальчиков, масса тела которых превышала нормативные величины, колебалось от 11 до 19,3% (III группа).

В зависимости от возрастно-половой группы, выявлена определенная закономерность по количеству детей с дефицитом, избытком и нормальной массой тела, т.е. процентное распределение количества детей от 7 до 16 лет, входящих в I, II и III группы развития, отличается. Сопоставляя показатели массы тела детей I группы, можно отметить, что наибольшее количество мальчиков, имеющих величины массы тела, выходящих за пределы нормативных значений, наблюдалось в 16 лет – 20,2% (дефицит массы тела) и в 12, 13 и 16 лет – соответственно 17,5; 19,3 и 17,5% (избыток массы тела). Среди девочек дефицит массы тела в наибольшей степени встречался в 9 (18,3%) и 11 (17%) лет, а избыток массы тела – в 10, 15 и 16 лет (19,5; 17 и 19%). В среднем по всем возрастным группам мальчиков с дефицитом массы тела было 14%, а среди девочек – 13,6%, тогда как с избытком массы тела лиц мужского пола было 14,9%, девочек - 15,3%. 71,1% детей обоего пола имели массу тела в пределах $M \pm 1\delta$.

Закключение и выводы: Таким образом, характеристика динамики изменений массы тела, показала, что за школьные годы в наибольшей степени у мальчиков и девочек увеличивается масса тела (на 149,6 и 139,6%), максимальные приросты которой не совпадают у детей разного пола и у девочек отмечаются на 1-2 года позже, чем у мальчиков. Количество детей со средними значениями массы тела составляло 71,1%, тогда как с ниже среднего и низкими показателями – 13,8% и с выше среднего и высокими – 15,1%.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Автандилов Г.Г. Медицинская морфометрия. Руководство. – М.: Медицина, 1990. – 384 с.
2. Ашуров Т. А., Бахадиров Ф. Н. Возрастные особенности соматометрических показателей детей школьного возраста //Врач-аспирант. – 2010. – Т. 40. – №. 3.2. – С. 215-222.
3. Ашуров Т. А., Бахадиров Ф. Н. Возрастные особенности зоны роста трубчатых костей нижней конечности детей и подростков //Врач-аспирант. – 2011. – Т. 46. – №. 3.2. – С. 355-360.
4. Букавнева Н.С., Поздняков А.Л., Никитюк Д.Б. Методические подходы к использованию комплексных антропометрических методов исследования в клинической практике. //Вопросы питания. - М., 2007. - Том 76. - № 6. - С.13-16.
5. Беляков В.А., Васильев А.В. Влияние загрязненного атмосферного воздуха на физическое развитие детей. //Гигиена и санитария. - М., 2004. - №3. - С. 33-34.

PEDAGOGIK DEONTOLOGIYAGA DOIR MASALALARNI NAZARIY-TARIXIY VA KONSEPTUAL JIHATLARI

Boltayev Abduvohid Abdulazizovich,
Jizzax davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi
Annotatsiya

Mazkur maqolada pedagogik kasbining deontologik masalalariga doir nazariy-tarixiy va konseptual jihatlar yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: deontologiya, axloq, burch, kasbiy axloq, deontologik tayyorgarlik, deontologik kompetentlik.

Аннотация

В данной статье освещены теоретико-исторические и концептуальные аспекты деонтологических задач педагогической профессии.

Ключевые слова: деонтология, этика, долг, профессиональная этика, деонтологическая подготовка, деонтологическая компетентность.

Annotation

This article describes the theoretical, historical and conceptual aspects of the deontological issues of the pedagogic profession.

Keywords: deontology, ethics, duty, professional ethics, deontological training, deontological competence.

Oʻzbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari sifatida ta’lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta’minlanishi, ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi, ta’lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati[1] kabilar belgilab berilgan.

Shuni ta’kidlash lozimki, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarorida ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarni tashkil etishda yaxlit tizim mavjud emasligi, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarni ma’naviy tahdidlardan himoya qilish borasida yetarli darajada tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmayotganligi alohida ta’kidlab o’tilib, “targ’ibot-tashviqot va tarbiya yo’nalishidagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, soha bo’yicha ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish” [2] muhim yo’nalish sifatida belgilab berildi. Bu esa, bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy shakllantirishning deontologik jihatlarini aniqlashtirishni taqozo etadi.

“Deontologiya” atamasi (yunoncha *deontos* — “tegishli”, *logos* — “ta’lim berish”) XIX asrning boshlarida ingliz filosofi Jeremi Bentam (Jeremy Bentham) tomonidan insonning kasbiy axloqi to’g’risidagi fanni anglatuvchi atama sifatida kiritilgan[3].

“Deontologiya” tushunchasi kasbiy faoliyatning pedagogik, psixologik, tibbiy, huquqiy va ko’plab boshqa sohalarida qo’llaniladi. Pedagogik deontologiya o’qituvchining kasbiy faoliyati

sohasidagi axloq qoidalari va me'yorlarini o'rganadi va ishlab chiqadi. Ammo K.M.Levitan ta'kidlaganidek, kasbiy axloq me'yorlari doimo tarixiy va o'ziga xos bo'lib, insonlar tomonidan real hayot va faoliyat shartlari va talablariga muvofiq ishlab chiqiladi[4].

K.M.Levitan "deontologiya" tushunchasiga quyidagicha ta'rif bergan: "Deontologiya – bu me'yoriy-yo'naltiruvchi institutning rivojlanishi va faoliyati to'g'risidagi fan bo'lib, u ishchilarning kasbiy xulq-atvori me'yorlari va qoidalari tizimi, jamiyatda tarixan mustahkamlangan axloqiy qadriyatlarga asoslangan standartlarni o'z ichiga oladi" [4].

O'qituvchining kasbiy ma'naviyati, axloqiy qiyofasi, yaxlit aytganda deontologik madaniyatini shakllantirish o'zining tarixiy ildizlariga egadir. Masalan, qadimgi Mesopotamiya, Bobil, Ossuriya, Hindiston, Xitoyda pedagoglar yuqori ijtimoiy mavqega ega va shunga muvofiq oylik ish haqi yuqori darajada bo'lgan. Ota-onalar pedagoglarga alohida hurmat ko'rsatishgan va ularning obro'si yuqori bo'lishi uchun tashabbus ko'rsatishgan. Qadimga Misrda pedagoglik kasbi inson kelajagining asosi deb qaralgan: "Qara, o'qituvchilik lavozimidan yuqori mavqe yo'q, u har doim inson bor joyda boshliqdir".

Mesopotamiyada kotiblar maktabiga doir matnlarda o'qituvchilar haqidagi ma'lumotlar topilgan. Jumladan, sopol lavhalarda "O'qituvchi insonni shakllantiradigan Xudo, Siz haqiqatdan ham Xudosiz. Siz kuchukcha sifatida mening ko'zlarimni ochdingiz, menda insoniylikni yaratdingiz" [5], degan yozuvlar bitilgan. Mesopotamiyada o'qituvchi "ummi" deb atalgan bo'lib, u "maktab otasi" deya ota-onalar tomonidan hurmat bilan tilga olingan.

Qadimgi Hindistonda o'qituvchilik kasbi bilan braxmanlar shug'ullangan. Yuqori ta'limni guru (ma'naviy ustoz, obro'li, mo'tabar zotlar) o'z gurukula(uyi)da olib borgan. Ustozlar yuqori darajada qadrlangan, ularning kasbiy ilohiy yumush hisoblangan. O'qituvchining burchi esa, shogirdlarini bilimga qiziqtirish va fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishdan iborat bo'lgan.

Qadimgi Xitoyda o'qituvchiga faxrli inson sifatida qarashgan. Ustoz-murabbiy otaga tenglashtirilgan bo'lib, u o'quvchini mustaqillikka o'rgatishi va turli murakkablikka ega vazifalarga yechim topa oliy layoqatiga ega bo'lishi uchun qayg'urishi lozim, deb hisoblangan.

O'rta Osiyoda ham eng qadimgi davrlardanoq ustozga alohida ehtirom ko'rsatishgan. Uni otadek ulug'lash lozimligi yosh avlodga tarbiya jarayonida singdirib borilgan. Masalan, qadimgi So'g'diyonada 4 yoshdan boshlab bolalarni savdo-sotiqqa o'rgatishgan va yaxshi ustoz qo'lga topshirib tadbirkorlik ko'nikmalariga ega bo'lishiga alohida e'tibor qaratishgan.

"Avesto"da tarbiyachilarning burch va majburiyatlariga ham qonuniy tus berilgan. Ularning kompetentlik darajasini baholash uchun "chechan", "uddaburon", "tanbal", "befarq", "mas'uliyatsiz" kabi tavsiflardan foydalanilib, "yaxshi" va "yomon" ustozlarga ajratilgan. Unda yaxshi ustoz yoshlarni haqiqat sari yetaklashi, ularga yo'l boshchilik qilishi, hayotni sevishtga o'rgatishi lozimligi belgilab berilgan.

Zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi – "Avesto"da tarbiyachi masalasiga ko'p marotaba murojaat qilinib, "yomon tarbiyachi"lar qoralangan: "Yomon tarbiyachi o'z ta'limi bilan ilohiy so'zlarni teskari qiladi va tiriklik idrokini xarob aylaydi. Haqiqatda, u odamlarni rostlikning bebaho sarmoyasidan va Ezgu Niyatdan bahrasiz aylaydi" [6].

Birinchi va Ikkinchi Renessans davri mutafakkirlari ham ustoz va mudarrisning obro'si, burchi va majburiyatlari haqida alohida fikrlarni bayon etib o'tishgan. Jumladan, Abu Nasr Forobiy ustozga quyidagi talablar tegishli ekanligini qayd etib o'tgan: "Ustoz shogirdlariga katta zulm ham haddan tashqari ko'ngilchanlik ham qilmasligi lozim. Chunki ortiqcha zulm shogirdga nisbatan nafrat uyg'otadi-yu, ustoz juda ham yumshoq bo'lsa shogird uni mensimay qo'yadi va u berilgan bilimdan sovub ham qoladi". U o'qituvchiga bolalarning fe'l atvoriga qarab tarbiya jarayonida "qattiq" yoki "yumshoq" usullardan foydalanishni tavsiya etadi. Ya'ni tarbiyalanuvchilar o'qish-o'rganishga moyillik bildirsalar, ularga ta'lim-tarbiya jarayonida yumshoq, o'zboshimcha va itoatsiz bo'lsalar "qattiq" usul qo'llanilishi mumkinligini ta'kidlab o'tadi[7].

Ibn Sino asarlarida ham pedagoglik kasbining deontologik jihatlariga xos qator o'ziga xosliklar yoritib berilganligini ko'rish mumkin. Jumladan, u o'qituvchining bolalar bilan muloqotda bosiq, jiddiy bo'lishi, diqqatni to'g'ri taqsimlash olishi va kuzatuvchanlik qobiliyati,

mashg'ulotlarda qo'llaniladigan o'qitish shakl va metodlarining variativ bo'lishi, ta'lim oluvchilarning individual bilish imkoniyatlarini hisobga olish, ta'limning hayotiy tajriba (vitagen)ga asoslanishi, shaxs motivatsion va emotsional sohasining ta'sirini bevosita hisobga olish kabi qator bugungi kun ta'limi bilan bog'liq masalalarga e'tibor qaratgan.

Pedagoglik kasbining deontologik masalalarini tahlil qilishda Alisher Navoiy asarlariga ham murojaat qilish joizdir. Sahovat va muruvvatlikni o'zi uchun sharaf deb hisoblagan Navoiy hazratlari "Ixlosiya" madrasasini qurdirib, pedagog(mudarris)larga alohida hurmat va ehtirom ko'rsatish bo'yicha ma'muriyatga shaxsan o'zi topshiriqlar bergan. Hazrat Alisher Navoiy pedagogni quyoshga o'xshatadi va bu quyosh o'z atrofidagi yulduzlarga nur sochadi, ya'ni hali ilmdan bexabar bo'lgan toliblarga ilm nurini sochadi, ma'rifat beradi, deydi.

Pedagoglarning kasbiy axloqi, ta'lim oluvchilarning bilishga qiziqishini oshirish, o'qituvchining deontologik-didaktik kompetentligini rivojlantirish bilan bog'liq masalalar tahlilida jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlariga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Jamiyatni jaholatdan ilm-ma'rifat qutqarishi haqidagi g'oyani dastur ul-amal qilib olgan jadid ma'rifatparvarlari o'z davrida yangi o'qitish usullarini samarali qo'llay olishga layoqatli novator pedagoglar zarurligiga alohida e'tibor berishganlagini e'tirof etish lozim. Jumladan, "pedagogika" (pedagogiya) tushunchasiga birinchi bo'lib ta'rif bergan o'zbek pedagog olimi, jadid ma'rifatparvari Abdulla Avloniy "Har bir muallimning saodati, davlatlarning tayanchi va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'liqdir", degan.

Jadidchi Mahmudxo'ja Behbudiyy Ismoil Gaspiralining jadidchilik faoliyati va uning asarlarini o'rganish orqali nafaqat jadid maktablarini tashkil etish, balki mualliflarning vazifalari, ularning metodik tayyorgarligi va innovatsion faoliyati masalalariga ham alohida e'tibor qaratgan. Behbudiyyning o'zi ham muallimlik faoliyati bilan shug'ullanib, o'quvchilariga jo'g'rofiya va tarixni o'rgatishga alohida sa'y-harakat ko'rsatgan. Mufakkir turli mamlakatlardan olib kelingan yangi kitob va darsliklarni o'quvchilar va muallimlarga hadya qilgan.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchining kasbiy faoliyati sohasidagi axloq qoidalari va me'yorlari shaxsiy kompetentlikni rivojlantirishga yaqindan yordam beradi, o'qituvchining diqqatni to'g'ri taqsimlay olishi va kuzatuvchanlik qobiliyati kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiladi, mashg'ulotlarda qo'llaniladigan o'qitish shakl va metodlarining variativ bo'lishi, ta'lim oluvchilarning individual bilish imkoniyatlarini hisobga olish esa, bo'lajak pedagogga didaktik kompetentlikni shakllantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. (23.09.2020). // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон "Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори // "Халқ сўзи" газетаси, 2021 йил 27 март, № 62 (7842).
3. Бентам И. Деонтология, или наука о морали. – М.: Инфра-М, 1997. – Т. 1, 2.
4. Левитан К.М. Педагогическая деонтология. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 272 с.
5. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Т.: Университет, 2003. – 503 б.
6. Авесто: тарихий-адабий ёдгорлик / Н.Жўраев; таржимон А.Маҳкам. – Т.: Ғафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – 732 б. – Б.45.
7. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993. – 330 б.

ВОЛЕЙБОЛ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ - КУРСАНТОВ СПОСОБНОСТЕЙ К СЛАЖЕННЫМ СОВМЕСТНЫМ ДЕЙСТВИЯМ

В.И. Тагаев – доцент Учебного центра военной подготовки Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека.

Т.Э. Набиев – к.п.н., профессор филиала Российского государственного университета имени А.И. Герцена в городе Ташкент.

Аннотация

Профессионально значимым личностным качеством будущего офицера является способность к слаженным совместным действиям, отражающая его эффективное участие в решении коллективных служебных задач.

Ключевые слова: волейбол, командное взаимодействие, стратегическое мышление, студент-курсант.

Annotatsiya

Boʻlajak ofitserning kasbiy ahamiyatli shaxsiy sifati-bu jamoaviy xizmat vazifalarini hal qilishda uning samarali ishtirokini aks ettiruvchi muvofiqlashtirilgan birgalikdagi harakatlar qobiliyatidir.

Kalit soʻzlar: voleybol, jamoaviy oʻzaro taʼsir, strategik fikrlash, talaba-kursant.bek tumani

Annotation

A professionally significant personal quality of a future officer is the ability for coordinated joint actions, reflecting his effective participation in solving collective official tasks.

Keywords: volleyball, team interaction, strategic thinking, student.

В современных условиях высшего образования особое значение приобретает формирование у студентов-курсантов способностей к слаженным совместным действиям [1]. Командные виды спорта, такие как волейбол, представляют собой эффективный инструмент для достижения этой цели. Волейбол требует от игроков высокой степени координации, взаимодействия и взаимопонимания, что способствует развитию социальных и коммуникативных навыков [2;3].

Волейбол как командный вид спорта способствует формированию следующих ключевых навыков:

- командное взаимодействие: участники волейбольной команды должны четко взаимодействовать друг с другом, что развивает умение работать в команде;
- стратегическое мышление: игроки должны принимать решения в условиях ограниченного времени, что развивает аналитические способности и стратегическое планирование.
- коммуникация: эффективное взаимодействие на площадке требует открытого общения, что способствует улучшению навыков межличностного общения.

Для анализа влияния волейбола на формирование способностей к совместным действиям был проведен комплексный подход, включающий: анкетирование студентов; наблюдение за играми: интервью с тренерами-преподавателями.

Результаты анкетирования, опросы, направленные на выявление уровня их навыков командной работы до и после занятий волейболом, показали, что 80% студентов отметили улучшение навыков взаимодействия и сотрудничества. Наблюдения за играми подтвердили наличие более высокого уровня взаимопонимания и координации действий среди игроков.

Анализ поведения студентов во время тренировочных игр для выявления изменений в их взаимодействии и коммуникации показал – Таблица 1.

Атакующие действия, на совершенствование которых отводилось больше времени в ходе учебно-тренировочного процесса в игровой соревновательной обстановке использовались студентами-курсантами значительно чаще, успех в этом видится в развитии у игроков экспериментальной группы высокого уровня тактических умений, позволяющих

в процессе игры принимать правильные решения в групповых тактических взаимодействиях.

Интервью с тренерами-преподавателями выявило, что студенты-курсанты, занимающиеся волейболом, чаще проявляют инициативу в общении и эффективнее решают конфликты в группе.

Таблица 1

**Атакующие действия в различных стилях нападения
в условиях тренировочных игр (%)**

	Применение атакующих действий	ЭГ		КГ	
1	Количество выполненных ударов:	80	100 %	55	100 %
2	Используя силовое нападение	21	25 %	13	22 %
3	Используя нападающие удары от блока	9	10 %	4	11 %
4	Используя обманные удары	25	26 %	14	29 %
5	Используя нападающие удары вправо от блока	19	21 %	11	18 %
6	Используя нападающие удары поверх блока	16	18 %	8	20 %

В заключение можно констатировать, что волейбол как средство физического воспитания студентов-курсантов играет важную роль в формировании способностей к слаженным совместным действиям. Внедрение волейбольных практик в учебный процесс способствует развитию командных, коммуникативных и стратегических навыков, что является необходимым для успешной профессиональной деятельности курсантов. В дальнейшем рекомендуется расширение практики командных видов спорта в образовательных учреждениях для более полного раскрытия потенциала студентов.

Литература:

1. Хромова Е. П. К вопросу о роли физической культуры и спорта в профессиональной подготовке сотрудника органов внутренних дел/ Наука-2020 № 5 (59) 2022 стр. 11-18
2. Беляев А.В., Савина М.В., Волейбол: учебник для академий физической культуры/ Москва «Физкультура, образование и наука» 2000 – 368 с.
3. Беляев А. В., Булыкина Л. В. Волейбол: теория и методика тренировки/ Учебное пособие/ Доступно в форматах: EPUB | PDF | FB2// 2011 – 176 с.

**СОЗДАНИЕ ЦИФРОВОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА
МЕЖДУНАРОДНОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ФОНДА ШАРАФА РАШИДОВА**

**Г.Л. Гуржиев*,
И.Т. Муминов**,**

***ВСЕМИРНЫЙ БАНК И ЕВРОПЕЙСКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦИИ И
РАЗВИТИЯ. ТРОИЦК.**

****ИНО МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД ИМЕНИ ШАРАФА
РАШИДОВА. ТАШКЕНТ.**

Аннотация

В данном докладе представлено функциональное описание цифрового исторического архива Фонда Шарафа Рашидова. Прикладное применение данного приложения для малых домов – музеев, при небольшой доработке.

Ключевые слова: Шараф Рашидов, Цифровой Архив, Приложение.

Международный общественный Фонд Шарафа Рашидова собрал обширный архивный материал по различным тематикам связанным с деятельностью Шарафа

Рашидова. Эти тематики отражают вехи в развитии Узбекистана. В том числе и публицистические, поэтические, прозаические произведения Шарафа Рашидова.

Для улучшения управления этим обширным материалом было принято решение о создании Цифрового Исторического Архива Шарафа Рашидова (далее ЦИА) для сохранения культурного наследия.

Целью разработки стало приложения ЦИА для управления архивом электронных документов. Функциональность приложения ориентирована на следующие процессы:

1. Конвертация исторических документов в электронный вид и загрузка их в базу данных
2. Дополнение электронных документов различными метаданными: аннотациями, описаниями, историческими периодами, справочными данными и привязками
3. Установка связей между электронными документами и их метаданными
4. Автоматический или ручной перевод исторических документов и их метаданных на различные языки
5. Учет хранения исторических документов на уровне владельцев
6. Аналитика электронных документов и нахождение скрытых связей между электронными документами и их метаданными
7. Быстрый, многофакторный поиск данных по метаданным и по текстам исторических документов
8. Создание тизеров для исторических документов: кратких аннотаций, фото малого формата или низкого разрешения, трейлеров для видео или аудио материалов
9. Тарификация электронных документов для их последующей реализации через электронные площадки
10. Автоматическая публикация тизеров на вебсайтах и в социальных сетях, с возможностью автоматической реализации полноформатных электронных документов
11. Отчетность по заполнению, хранению и публикации данных электронного архива.

По своим техническим характеристикам ЦИА:

1. Приложение «Исторический архив» разработано на платформе 1С 8.3, с использованием Библиотеки стандартных процедур (БСП) версии 3.1.9.277
2. Приложение разработано для управления электронными архивами исторических сведений, но также может управлять и другими типами сведений и материалов. Например, управлять фото или видеоархивом
3. Размер архива приложения ограничен только возможностями дискового хранилища сервера
4. Приложение разработано по технологии управляемых форм, что позволяет работать с базой данных, как в локальной сети, так и через сеть Интернет.

ЦИА имеет свой функционал приложения:

1. В приложении имеются 3 роли: Архивист, Редактор и Администратор. Каждый пользователь может иметь одну или несколько ролей. Количество пользователей системы не ограничено, а одновременно с системой смогут работать столько пользователей, сколько имеется лицензий 1С.
2. Исторические документы хранятся в базе данных приложения виде универсального электронного документа.
3. Универсальный электронный документ может хранить исторические документы разных типов: статьи, книги, фото, аудио, видео, диссертации, карты, атласы, презентации, речи, постановления и указы.
4. Исторические документы переводятся в электронный вид и хранятся в виде прикрепленных файлов к универсальному электронному документу.
5. Каждый исторический документ может иметь любое количество файлов, прикрепленных к одному универсальному электронному документу. Например, книга

может иметь нераспознанный текст в виде файла с отсканированным изображением, а также файлы с распознанным текстом книги, файлом с изображением обложки

6. Универсальный электронный документ имеет в своем составе метаданные в виде дополнительных сведений о документе: наименование, дата (период), аннотация, автор, владелец, тема, исторические персоны, исторические события, издательства, география, организации и т.п.

7. Метаданные электронного документа можно хранить на 4 языках: узбекский кириллица, узбекский латиница, русский, английский. Ввод данных может происходить на любом языке - остальные языки могут заполняться с помощью авто-перевода Гугл или Яндекс.

8. Ввод данных производит пользователь с ролью Архивист. Проверяет введенные данные пользователь с ролью Редактор. Общее управление приложением осуществляет пользователь с ролью Администратор.

9. Приложение «Исторический архив» служит не только для хранения архива, но также для публикации аннотаций исторических документов на вебсайте или соцсетях. Данные публикации позволяют организовать реализацию полных версий исторических и архивных материалов.

10. Для тарификации материалов имеются категории ценности, по которым можно вести реализацию.

11. Все материалы проиндексированы по всем реквизитам метаданных, а также с помощью полнотекстового индекса, что позволяет производить поиск по любым словам в тексте (также как ищут поисковые машины Google и Яндекс)

12. В системе имеется система универсального поиска по любому реквизиту метаданных (или комбинации реквизитов) архивных материалов, что позволяет очень гибко искать и исследовать материалы.

13. В системе имеется отчетность, которая позволяет контролировать ввод и изменение архивных материалов.

Благодаря ЦИА можно отбирать тематические материалы о деятельности Шарафа Рашидова в том числе и по хронологии. В будущем можно будет использовать приложение ЦИА для работы с музейными фондами при небольшой доработке. Например, для небольших домов – музеев. Что позволит повысить качество и оперативность в проведении научно-исследовательских проектов по изучению литературного наследия Шарафа Рашидова.

МОДЕРНИЗАЦИЯ ОПЕРАТИВНОЙ ПЕЧАТИ В РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.

Джабборова Юлдуз Абдувалиевна

Университет Самбхрам

Annotatsiya

Ushbu maqolada men korxonalarda mehnat unumdorligi oshishi bilan ishchilarning ish haqi xarajatlari kamayishi, shuningdek, kitoblar va boshqa bosma mahsulotlar ishlab chiqarish sifatini oshirish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasining maqsadlariga muvofiq bo'lgan shartlarni ko'rib chiqdim

Kalit so'zlar: tashqi iqtisodiy faoliyat, proteksionizmga nisbatan davlat siyosati, davlatning tashqi iqtisodiy strategiyalari, tarif va tarif ichidagi cheklovlar va to'siqlar

Аннотация

В данной статье я рассмотрела условия, при которых с повышением производительности труда на предприятиях снижаются затраты на заработную плату работников, а также, повышение качества производства книг и другой печатной продукции, а также в соответствии с целями Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, государственная политика в отношении протекционизма, внешнеэкономические стратегии государства, тарифные и внутритарифные ограничения и барьеры

Annotation

In this article, I have considered the conditions under which, with an increase in labor productivity at enterprises, the cost of salaries of employees decreases, as well as improving the quality of production of books and other printed products, as well as in accordance with the objectives of the Action Strategy for the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan

Key words: the foreign economic activity, the state politics toward protectionism, the foreign economic strategies of the state, tariff and in tariff of the restriction and barriers

В стране проводится последовательная работа по обеспечению свободы слова и информации, формированию институционально-правовых основ развития информационной сферы и массовых коммуникаций.

Вместе с тем не сформирована эффективная система оказания государственной поддержки развитию средств массовой информации, печати, издательско-полиграфической и информационно-библиотечной деятельности.

В связи с этими новшествами в сфере особое внимание уделяется оперативной полиграфии

Оперативная полиграфия в Республике Узбекистан считается одно из важных направлений в любой рекламной кампании. Некоторые тиражи полиграфической продукции мы можем изготовить прямо при вашем присутствии. Как правило, это оперативная полиграфия методом цифровой печати. Большие тиражи производятся методом офсетной печати. На печать стандартной офсетную полиграфическую продукцию у нас максимально сжатые сроки — от одного дня до трех суток.

Оперативная полиграфия методом цифровой печати в Республике Узбекистан

Цифровая печать — современное решение в такой области как оперативная полиграфия, позволяющее с высокой оперативностью реализовать любые идеи в области рекламной и деловой полиграфии. Если Вам нужно срочно изготовить рекламную продукцию небольшим тиражом, например, изготовить листовки, буклеты, календари или напечатать визитки, то оперативная полиграфия методом цифровой печати в таком случае является оптимальным решением. Цифровая печать наиболее эффективна при изготовлении малых тиражей, которые экономически и технически трудно выполнимы на офсетном оборудовании, так как при уменьшении тиража, в отличие от офсетного способа печати, стоимость единицы продукции практически не возрастает.

Цифровая печать осуществляется непосредственно из файла, не требуя вывода цветоделенных пленок, что позволяет печатать не только из традиционных программ верстки, но и из любых других, относящихся к офисным (Word, PowerPoint, Excel и пр.). Из-за отсутствия предпечатных операций, приладки, необходимости изготавливать печатные формы, стоимость оттиска на цифровой печатной машине незначительно зависит от количества копий в тираже. Поэтому при выполнении заказа методом цифровой печати минимальный тираж — 1 экземпляр.

Оперативная полиграфия, выполненная методом цифровой печати выгодна также при печати полиграфической продукции с нумерацией. Перед тем, как печатать заказ, существует возможность распечатать пробный вариант, чего нельзя сделать при офсетном методе печати. Распечатав пробный вариант цифровым методом печати, Вы можете внести сразу изменения до начала выполнения заказа.

Основные преимущества цифровой печати:

- ☐ Высокая оперативность
- ☐ Низкая стоимость при малых тиражах
- ☐ Возможность внесения изменений и корректировки цвета после пробного листа печати

- ☐ Печать переменных данных, персонализированная печать, печать по требованию
- ☐ Высокое качество
- ☐ Возможна печать на матовых или глянцевых мелованных бумагах, текстурных и дизайнерских художественных бумагах, самоклеящейся бумаге, прозрачных пленках.
- ☐ Печать производится с одной или с двух сторон.

Оперативная полиграфия — удобная услуга, когда вы можете заказать срочную печать визиток, бланков, буклетов, брошюр, календарей, приглашений, конвертов и множества других наименований печатной продукции тиражом от 1 экземпляра в течение нескольких часов, а иногда прямо при Вас.

Комплекс послепечатного оборудования для резки, ламинации, фальцовки, переплета, листоподбора, вырубки, скругление углов, брошюровки, навивки, тиснения, позволяет производить разнообразные виды продукции:

- ☐ Рекламная оперативная полиграфия – каталоги, листовки, буклеты, плакаты, постеры, проспекты, бирки, ценники, дисконтные карты, этикетки
- ☐ Деловая оперативная полиграфия – визитки, бланки, конверты, папки, обложки, кубарики, блокноты, брошюры, отчеты, дипломы, дипломные проекты
- ☐ Имиджевая оперативная полиграфия – открытки, календари настенные, календари-домики, квартальные календари, приглашения на свадьбу, на день рождения, на юбилей, презентации

Оперативная полиграфия на ризографе

Тиражирование на ризографе – способ печати, который является наиболее быстрым и дешевым для получения большого кол-ва отпечатков.

Преимущества тиражирования на ризографе:

- ☐ Низкая стоимость отпечатка.
- ☐ Действительно низкая стоимость копии позволяет серьёзно экономить на печати.
- ☐ Оперативность исполнения заказа.
- ☐ Высокая скорость печати (до 130 копий в минуту) позволяет выполнить даже большой заказ в день обращения.
- ☐ Доступное по цене качество печати.
- ☐ Разрешение печати 400 точек на дюйм позволяет качественно воспроизводить мелкий шрифт и несложную графику.

Оперативная полиграфия и офсетная печать — совмещаем несовместимое

Офсетная печать используется при изготовлении больших тиражей, в случае печати специальными красками, а также для печати на специальных сортах бумаги. С помощью офсетной печати возможно изготовление практически любой офисной полиграфической продукции. Офсетная печать — классический и наиболее экономный способ печати как полноцветной, так и одно- двух- красочной продукции. При офсетном способе печатания краска с печатной формы передаётся под давлением на промежуточную эластичную поверхность резинового полотна, а с неё на бумагу или другой печатный материал. В офсетной полиграфии чем больше тираж, тем меньше стоимость оттиска. Это связано с особенностями технологии производства, поскольку оборудование рассчитано на определенный минимальный объем печати. Продукция, изготовленная офсетным способом, отличается высочайшим качеством при относительно невысокой стоимости. Современный офсетный печатный процесс переведен в область цифровых решений. Многие операции, на которые ещё недавно у печатника уходила уйма времени, сегодня автоматизированы.

Преимущества офсетной печати:

- ☐ Высочайшее качество воспроизведения оригинала
- ☐ Большие тиражи за короткие сроки
- ☐ Чем выше тираж, тем выгоднее становится печать

При офсетной печати требуется допечатная обработка (цветоделение, цветопроба, создание форм, печать форм, подготовка прессы, цветовая балансировка).

Профессиональная послепечатная обработка тиража дополняет качество печати и делает печатное издание законченным продуктом. Каждый заказчик заинтересован в том, чтобы его полиграфическая продукция выглядела как можно привлекательней. Для некоторых эксклюзивность и изысканность важна настолько, что это условие является решающим при выборе типографии. Наше послепечатное оборудование позволяет производить практически любые финишные операции: резка, ламинирование, фольгирование, сверление, скругление уголков, установка люверсов, ригеля, сборка на металлическую и пластиковую пружину, биговка, брошюровка на скрепку, нумерация

Список использованной литературы:

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. - СПб.: ПитерКом, 2002. – 416 с.
2. Багиев Г.Л., Тарасевич В.М., Анн Х. Маркетинг: Учебник для вузов/ Под общ. ред. Г.Л. Багиева – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2001. – 356 с.
3. Вайсман А. Стратегия маркетинга: 10 шагов к успеху; Стратегия менеджмента: 5 факторов успеха. - М.: Интерэксперт, Экономика, 2000. - 344 с.
4. Джаббарова Ю.А. «Основные тенденции на рынке книжной продукции в Республике Узбекистан.» журнал том 3 номер 5 ст 36-40.
5. K.E. Grishin, & Djabbarova Yulduz Abduvaliyevna. (2023). FEATURES OF PRINTING PRODUCTION IN MODERN CONDITIONS. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 9(9), 64–67. <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.836>
6. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.
7. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>

АДАПТИВНАЯ МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.

Жарылкаганова Айсулуу Еркинбай кызы
Магистр Ташкентского университета информационных
технологий имени Мухаммада аль-Хорезмий направление
Управление системами электронного правительства.

Аннотация

В условиях интенсивного развития техники и технологий существует потребность в эффективной передаче знаний, опыта, умений и навыков. Изменение структуры и содержания высшего профессионального образования, направленное на увеличение разнообразия высшего образования и разработку нового содержания, обеспечивающего социальное, экономическое и культурное развитие, формирует новые потребности в информации и определяет структуру современной информационной среды. Появление новых форм обучения, связанных с развитием мобильного и дистанционного образования, обусловило потребность в разработке обучающих систем и инструментальных средств для разработки таких систем.

Ключевые слова: адаптивное обучение, тьютор, модель обучения, адаптивная система, технологий OSTIS, искусственный интеллект.

В высшей школе есть большой потенциал для развития новых форм и методов обучения на основе новых информационных технологий: наличие соответствующей материальной базы, квалифицированных инженерно- педагогических и научно- педагогических кадров, оперативная разработка новых учебных планов и курсов, развитие коммерциализации в образовательной деятельности и т.п. С другой стороны, современные условия быстрого технологического развития диктуют новые подходы и методы поддержки высокого профессионального уровня руководящих и инженерных кадров. Непрерывный процесс повышения квалификации и обновления профессиональных знаний стал неотъемлемой частью работы менеджеров и технических работников всех

уровней в большинстве крупных корпораций и банков мира, что является необходимым условием выживания коммерческой организации при существующей жесткой конкуренции.

В настоящее время формируется новый принцип построения обучающих систем: процесс обучения в них рассматривается как процесс управления знаниями обучаемого. В рамках этого подхода ведутся работы по разработке интеллектуальных систем управления обучением. Наиболее соответствующими принципам современного образования и перспективными с точки зрения поддержки процесса обучения являются адаптивные обучающие системы, т.е. системы, поддерживающие индивидуальный подход в обучении. Однако модели и методы, применяемые в системах, в недостаточной степени учитывают особенности уровня подготовки студентов высших учебных заведений. Поэтому актуальной является задача разработки принципов построения адаптивных обучающих систем, предназначенных для управления процессом обучения в технических вузах. Центральным объектом интеллектуальных обучающих систем является модель обучаемого.

Цель создания модели обучаемого – построить процесс обучения таким образом, чтобы при минимальных затратах времени добиться максимальной эффективности обучения. Наличие модели обучаемого позволит организовать гибкое (адаптивное) управление процессом обучения.

В модели, реализованной в системе InterBook, индивидуальные цели обучаемого представлены множеством последовательных целей. В цели представляются организованным множеством в виде стека, позволяющим пользователю определить приоритетные для него цели на текущий момент, после чего данная цель помещается на вершину стека. В реализован подход, позволяющий пользователю выделить основные цели обучения, которые затем декомпозируются на подцели. Последовательность элементарных целей, называемых слоями, представляет собой множество концептов, которые необходимо изучить. В используется представление текущей цели в виде набора пар «цель - значение, где значение обычно является вероятностью того, что соответствующая пользователем цель является текущей целью пользователя. Применительно к обучающим системам целями могут быть изучение какого-то конкретного параграфа, или решение какой-то конкретной практической задачи, или изучение всего курса, или желание научиться решать практику и т.д. В некоторых системах разделяют локальные цели (низкого уровня), которые меняются часто, и глобальные (высокого уровня). Система может обобщить предпочтения и применять их для адаптации в новых областях. Предпочтения могут быть связаны как с выбором информации, так и с представлением интерфейса. По разным причинам пользователь может предпочитать некоторые узлы и ссылки другим, а также некоторые части страниц другим. Эти предпочтения могут быть постоянными или переменными, т.е. зависеть от темы, цели и т.д. Пользовательские предпочтения отличаются от других свойств пользователя по некоторым аспектам. Индивидуальные признаки – это название группы пользовательских особенностей, которые вместе определяют его индивидуальность, например, персональные факторы (т.е. интраверт/экстраверт), познавательные факторы, стили обучения. Как и пользовательские навыки, индивидуальные признаки постоянны для пользователя и не могут быть изменены вообще, или могут изменяться только с течением долгого периода. В отличие от навыков, индивидуальные признаки обычно получают не путем простого интервью, а специальными психологическими тестами. На данный момент существует ряд исследований, в которых рассматривается использование индивидуальных признаков для адаптации в некоторых предметных областях, в частности, в осуществлена адаптация к стилю обучения. Учет индивидуальных признаков требует знания о связях между этими признаками и возможными установками интерфейса. Предлагается подход «черного ящика, т.е. индивидуальные признаки моделируются, при этом используются не символьные технологии. Параметр, характеризующий тип мышления обучаемого,

представлен двумя значениями: интуитивным и теоретически-методологическим мышлением. При этом для оценки типа мышления используется кортеж из двух двоичных цифр, где (1, 0) характеризует интуитивное мышление, а кортеж (0, 1) - теоретически-методологическое мышление. Учет индивидуальных особенностей позволяет реализовывать деятельности подход к обучению. Таким образом, выбор характеристик, используемых для построения модели пользователя, определяется назначением системы, выбранными способами сбора информации, личным опытом разработчиков.

Таким образом, важным этапом разработки адаптивной системы является определение характеристик обучаемого, которые можно использовать для адаптации. В большинстве систем используются ограниченный набор характеристик, например, знания и цели, либо единственная характеристика – знания обучаемого в изучаемой предметной области.

Активное внедрение информационных технологий во все сферы человеческой деятельности предопределяет необходимость использования современных форм подготовки квалифицированных кадров. В свою очередь развитие веб-технологий в целом сделало обучение более доступным. Человек может получить доступ к интересующей его информации моментально. Однако, кроме доступности, развитие технологий позволило улучшить и сам процесс обучения. Одним из таких улучшений является внедрение адаптивности в обучающие системы.

В статье была исследована структура адаптивной обучающей системы, ее компоненты. Также были рассмотрены существующие подходы и приложения, на основании которых был произведен сравнительный анализ уже созданных систем адаптивного обучения. Разработана функциональная модель предметной области, описана архитектура системы, выделены основные ее компоненты. Спроектирована база данных, которая позволит масштабировать систему. Приняты решения об использовании определенных технологии и средств для реализации обучающей системы.

Полученные результаты формируют теоретическую и практическую базу для разработки адаптивных систем обучения. Они могут быть использованы для модернизации и дальнейшего развития существующих систем. В дальнейшем планируется произвести интеграцию описания учебных дисциплин системы с описанием учебных дисциплин из Метасистемы IMS, которая базируется на технологии OSTIS.

Технология OSTIS – одна из технологий искусственного интеллекта для представления знаний в формализованном виде с целью структуризации информации некоторой предметной области. В основе технологии лежит применение в качестве способа представления знаний унифицированных семантических сетей с базовой теоретико-множественной интерпретацией их элементов.

Список, использованной литературы

1. Кузнецова, Т. А. "Адаптивные образовательные технологии: теория и практика". — М.: Издательство РГПУ, 2020.
2. Сорокина, Е. В. "Современные технологии адаптивного обучения в высшем образовании". — СПб.: Издательство СПбГУ, 2021.
3. Громова, Е. В. "Адаптивное обучение как средство повышения качества образования в ВУЗе". Вестник высшей школы, 2019.
4. Ильина, Н. И., Сидорова, А. С. "Проблемы и перспективы внедрения адаптивного обучения в высшую школу". Педагогика и образование, 2020.
5. Петрова, М. А. "Адаптивное обучение в условиях цифровизации высшего образования". М., 2022.
6. Михайлова, Л. Н. "Методы и средства адаптивного обучения в высшем образовании". — М.: Просвещение, 2018.

ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТУВЧИНИНГ ПЕДАГОГИК МАҲОРАТИ ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНИКАСИ

З.Исмаилова, Д.Мустафаева

**Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари
институт-и миллий тадқиқот университети**

Аннотация

Мақолада таълимда ўқитувчи фаолиятининг муҳим аҳамияти, педагогик маҳорат, янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологияларни қўллашнинг роли, замонавий ўқитувчининг педагогик техникаси ва масъулияти тўғрисида фикр ва мулоҳазалар юритилган. Ўқитувчининг шахсий ва касбий фазилатлари, руҳий хусусиятларини ўрганиш, ўзлаштирилаётган билимларнинг ўқувчисига шахсан қизиқарли ва керакли бўлиши зарурлигини аниқлаш натижасида ўқувчи - ўқитувчи билан ҳамкорликда ишлай олиши, изланиши ва ўқитувчи ўқув мақсадларига эриша боришга йўналтирилиши каби масалалар ҳам киритилган. Бу борада ўқитувчининг педагогик маҳорати тушунчаси мазмунини тўғри изоҳлай олиш асосий масала эканлиги ва уларнинг мазмун моҳиятига асосланган ҳолда иш юритиш мақсадга мувофиқлигига алоҳида урғу бериб кетилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: глобал ҳамкорлик, интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар, инновация ёки интерфаоллик, коммуникацион технологиялар, ўқитувчининг шахсий фазилатлари, касбий маҳорат, замонавий ахборот, педагогик техника, бурч, масъулият.

Аннотация

В статье рассматриваются важность работы учителя в образовании, педагогические навыки, роль использования новых интерактивных и нетрадиционных педагогических технологий, педагогические приемы и обязанности современного учителя. Сюда также входит изучение личных и профессиональных качеств учителя, умственных характеристик, умения работать со студентом-учителем, исследования и ориентация на учителя для достижения целей обучения в результате определения того, должны ли приобретенные знания быть лично интересными и необходимыми для студента. В связи с этим было подчеркнуто, что основной проблемой является правильное толкование содержания концепции педагогического мастерства учителя и целесообразность их работы исходя из сущности содержания.

Ключевые слова: глобальное сотрудничество, интерактивные и нетрадиционные педагогические технологии, инновации или интерактивность, коммуникационные технологии, личностные качества учителя, профессиональные навыки, современная информация, педагогические приемы, обязанности, ответственность.

Annotation

The article discusses the importance of the teacher's work in education, pedagogical skills, the role of using new interactive and non-traditional pedagogical technologies, pedagogical techniques and responsibilities of a modern teacher. This also includes the study of the personal and professional qualities of a teacher, mental characteristics, the ability to work with a student-teacher, research and orientation towards teachers to achieve learning objectives by determining whether acquired knowledge should be personally interesting and necessary for the student. In this regard, it was emphasized that the main problem is the correct interpretation of the content of the concept of pedagogical mastery of a teacher and the appropriateness of their work based on the essence of the content.

Key words: global cooperation, interactive and non-traditional pedagogical technologies, innovations or interactivity, communication technologies, personal qualities of a teacher, professional skills, modern information, pedagogical techniques, responsibilities, responsibility.

«Ёмон ўқитувчи ҳақиқатни шунчаки айтади-қўяди, яхшиси эса уни топишга ўргатади»

А.Ф.Дистервег - немис педагоги⁷⁵

Бугунги кунда давлатимиз таълим тизими соҳалари олдига қўяётган вазифаларнинг бажарилиши кўп жиҳатдан ўқитувчига боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва жамият талабидан келиб чиқиб, бугунги кунда ўқитувчилар олдига масъулиятли вазифалар турибди. «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг 5-моддасида «Тегишли маълумоти, касб тайёргарлиги бор ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахслар педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга»⁷⁶, деб таъкидланади.

Ўз эртанги келажагига бефарқ бўлмаган, ёруғ ва фаровон кунларини унинг эгалари бўлиш ёш авлод истиқболида кўрган миллат таълим- тарбияга алоҳида эътибор қаратади.

Таълим тизими самарадорлигини оширишда:

- биринчидан, ҳудудий ривожланиш истиқболаридан келиб чиқиб, касб йўналишларини белгилаш ва жорий этиш амалга оширилди;
- иккинчидан, таълим муассасаларининг касбий йўналишлари лойиҳалаштирилди;
- учинчидан, таълимнинг моддий-техникавий базаси мустаҳкамланди;
- тўртинчидан, таълим муассасалари юқори малакали педагог ва мухандис-педагог ходимлар билан таъминланди;
- бешинчидан, таълим муассасалари фаолиятини юритишда давлат бюджет ва ҳомийлик маблағларидан самарали фойдаланилди;
- олтинчидан, таълим муассасалари ва меҳнат бозори ўртасида узвийликни таъминлаш ишчи кучи талаб ва таклифи мувофиқлаштирилди.

Республикамызда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, янгиланишлар талаба ёшларимиз тақдири, уларнинг ёруғ истиқболига мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилмоқда. Шу маънода, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-октябрдаги “Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони асосида Ўзбекистон республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган.

Президентимиз таъкидлаганидек: **«Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини, малакасини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз. Менинг фикримча, таълим-тарбия тизимини ўзлаштиришдаги асосий муаммо ҳам мана шу ерда. Ўқитувчи болаларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак».**⁷⁷

⁷⁵ 1. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. - М.: Учпедгиз, 1956. -С. 168. (Келтирилган ҳавола муал-лиф томонидан таржима қилинган).

⁷⁶ Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. – Т., 1997.

⁷⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони 1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги «Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чоратadbирлари тўғрисида»ги ПҚ1533-сонли Қарори.елгилаш,Т. Фан..2019.-

Олий таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг икки муҳим кўрсаткичи – сифат ва самарадорлик, айнан, ўқитувчининг салоҳияти ва касбий маҳоратига узвий алоқадордир. Унинг талабномаси (проссиограммаси) кун сайин кучаймоқда.

Жамиятимиз талаб этаётган ҳар томонлама етук, комил инсонни тарбиялашда ўқитувчининг ўрни бекиёсдир. Ўқитувчилик шарафли, лекин жуда мураккаб касб. Яхши ўқитувчи бўлиш учун педагогик назарияни эгаллашнинг ўзигина етарли эмас. Бу борада буюк мутафаккир Бедилнинг, «агар меъмор дастлабки гиштни тўғри қўймаса девор юлдузларга етиб борса ҳам қийшиқ бўлиб қолаверади», деган фикрлари инсон тарбиясида ҳам бениҳоя катта аҳамиятга эга деган, ундан ташқари Хитой халқининг мақолларида ҳам шундай ибратли бир фикр бор: *“Агар сиз бир йил олдини ўйласангиз - гуруч экинг, агар беш - олти йил олдини ўйласангиз – дарахт экинг. Агар сиз бутун умр давомини ўйласангиз одамларни ўқитинг, тарбияланг, касбга йўналтиринг”* борадаги фикрлари бевосита ўқитувчилик касбининг машаққатли ва масъулиятли эканини яна бир бор эслатиб ўтади.

Ўз эртанги келажагига бефарқ бўлмаган, ёруғ ва фаровон кунларини унинг эгалари бўлмиш ёш авлод истиқболида кўрган миллат таълим- тарбияга алоҳида эътибор қаратади. Қаранки, бир ўқитувчи ҳақида гап айтишимиз учун биз бир қанча сўзлар, иборалар, жумлалар, изоҳли луғатларга мурожат қилишимиз лозим экан. Шу борада : **Таълим, тарбия, маҳорат, муносабат, одоб, педагогик техника ва бошқалар.** Уларнинг мазмун моҳиятини тўлиқ тушунмасак биз бу ибораларни ўқитувчининг фаолиятидаги аҳамиятини тўлиқ ёрита олмаимиз, шунинг учун ҳар бирида алоҳида тўхтаб ўтишимиз лозим. Бу эса ўқитувчидан кенг билимдонлик, пухта амалий тайёргарлик, юксак педагогик маҳорат ва ижодкорлик, бошқарув қобилиятини эгаллашни талаб этади. Хўш, педагогик маҳорат нима?

Педагогик маҳорат деганда, педагогик жараённинг барча шакллари энг қулай ва самарали ҳолатда ташкил этиш, уларни шахс камолоти мақсадлари томон йўналтириш, тарбияланувчиларда кенг дунёқараш ва қобилиятларни шакллантириш ҳамда жамият учун зарур бўлган фаолиятга мойиллик уйғотиш тушунилади. Ўқитувчилик маҳорати юзасидан таҳлил қилинган манбаларда «педагогик маҳорат» – «ўқитувчи-тарбиячининг педагогик қобилияти», «ўқитувчининг муомала маданияти ва нутқ санъати»⁷⁸, «педагогик назокат, одоб ва ахлоқ»⁷⁹ «турли келиб чиқадиган педагогик вазиятларга муносабат», «ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида илмий ижодий ишлаш» каби иборалар билан тавсифланади.

Демак, педагогик маҳорат ўқитувчининг касбий, шахсий, умуммаданий, махсус сифатлари билан бирга ўз касбига лаёқатлилиги, меҳри билан тавсифланади. «Ўқитувчи, – дейди Ал-Фаробий, – ақлфаро сатга, чиройли нутққа эга бўлиши ва ўқувчиларга айтмоқчи бўлган фикрларини тўла ва аниқ ифодалай олишни билмоғи зарур»⁸⁰. У ўз фикрини давом эттириб, «Ўқитувчи ва раҳбарнинг вазифаси доно давлат раҳбари вазифасига ўхшайди, шу сабабли ўқитувчи эшитган ва кўрганларининг барчасини эслаб қолиши, ақл-фаросатга, чиройли нутққа эга бўлиши, ёшларга айтмоқчи бўлган фикрларини тўла ва аниқ ифодалаб беришни билмоғи лозим. Шу билан бирга ўз ор-номусини қадрлаши, адолатли бўлмоғи

⁷⁸ . Исмаилова З.К. Педагогика. Т.Молия.2010.-153 бет.

⁷⁹ Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет.

⁸⁰. Очилов М. Ўқитувчининг нутқ мажданияти ва педагогик назокат. – Т.: «Ўқитувчи», 2004.

1.Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет.

2. Исмаилова З.К. Педагогика. Т.Молия.2010.-153 бет.

лозим. Ана шундагина у инсонликнинг юксак даражасига эга бўлади ва бахт чўққисига эришади», деб таъкидлайди.

Педагогик маҳорат туғма талант ёки наслдан-наслга ўтувчи хусусият эмас, балки изланиш, ижодий меҳнат маҳсулидир. Бу кўп қиррали педагогик фаолият заминиди ижодий меҳнат ётади. Шунинг учун ҳам педагогик маҳорат ҳамма ўқитувчилар учун стандарт, яъни бир қолипдаги иш усули эмас, балки у ҳар бир ўқитувчининг ўз устида ишлаши, ижодий меҳнати жараёнида ташкил топади ва ривожланади. Бу жараёнда илғор ўқитувчининг педагогик маҳорати ва тажрибалари бошқа ўқитувчи ўрганиши, унда ижодий фойдаланиши ва ўз фаолиятини илғор тажрибалар билан бойитиши зарур. Ўқитувчининг педагогик маҳорати асосан, аудитория машғулотларида яққол кўринади. Чунки ўқув машғулоти ўзининг мазмун ва моҳиятига кўра ўқитувчининг ўқув юртидаги асосий ишидир. Шу сабабли, у илмий, ғоявий ва оммабоп бўлиши, турмуш билан талабаларнинг тайёргарлик даражаси билан боғланиши зарур. Таълим жараёнида ўқитувчи билан талабалар ўртасида ўзаро жонли тил, фикр олишув, самимий муносабат, ҳурмат асосий мақсадга эришишда ҳамкорлик лозим.

Юқоридаги фикрлардан шунини айтиш мумкинки, педагогик маҳорат- ўқитувчининг фанларни урганишда эришган тажрибаларини ўз фаолиятида ижодий қўллаган ҳолда ўқув-тарбия ишининг ҳамма қирраларида энг юқори даражада эришилган натижаларидир.

Насриддин Тусий ўзининг «Ўқитувчиларни тарбиялаш тўғрисида» номли асарида: «Ўқитувчи мунозараларни олиб бориши, рад этиб бўлмайдиган даражадаги исбот қилишни билиши, ўз фикрларининг тўғрилигига ишониши, нутқи эса мутлақо тоза, жумлалари мантикий ифодаланадиган бўлиши лозим. Ўқитувчи нутқи ҳеч қачон ва ҳеч қерда заҳарҳандали, қўпол ёки қаттиқ бўлиши мумкин эмас.

Дарс пайтида ўқитувчининг ўзини тутат олмаслиги ишни бузиши мумкин», дейди. Демак, таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи педагогик маҳоратдан оқилона фойдаланиши, бошқариш механизмларидан фойдаланиши зарур. «Бошқарув» сўзи одатда аниқ бир мақсадга эришиш учун бошқариладиган объект ёки субъект тизимига фаол таъсир кўрсатиши тушунилади. Бугунги кунда бошқарувнинг маъноси бўйича бир неча йўналишни ажратиш мумкин. Биринчи йўналишга кўра, бошқарув маъноси – фаолиятдир. Масалан, бошқарув жараёни бўйича илмий изланишлар олиб борган, ўз вақтида бошқарув назарияси асосчиларидан бири Анри Файоль бошқаришни:

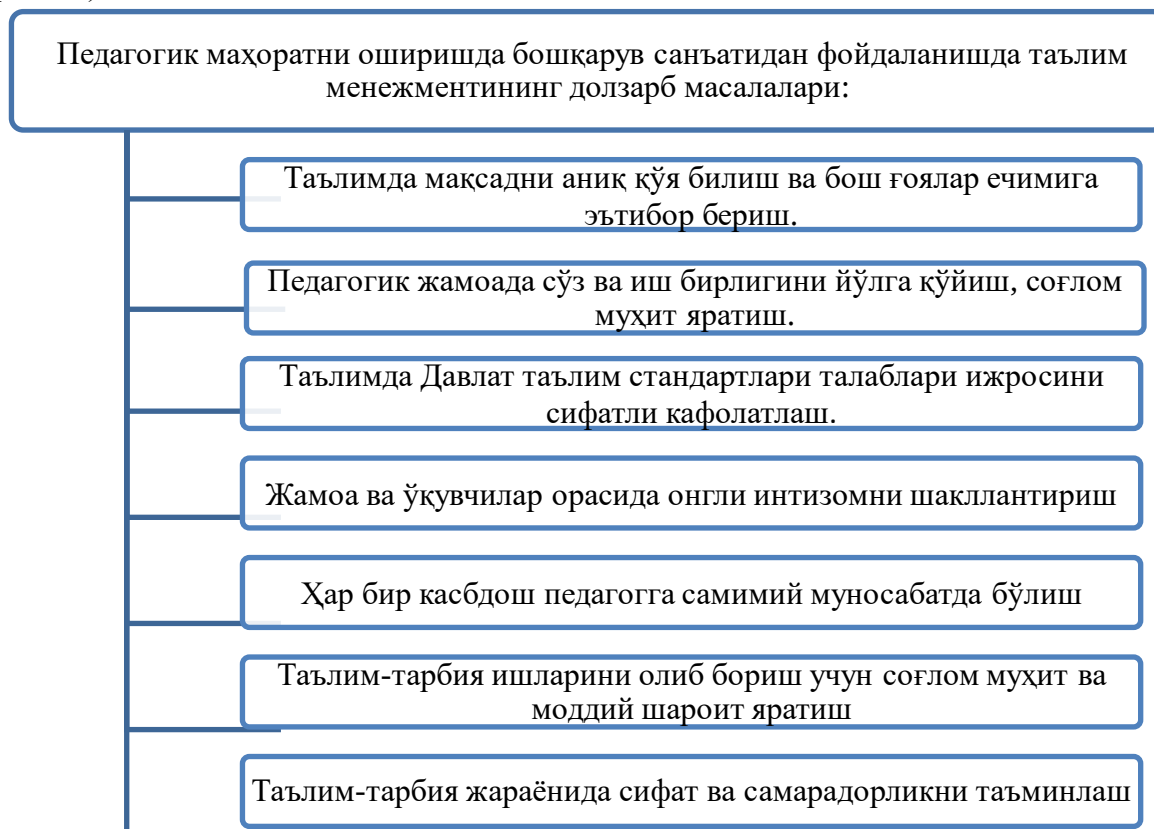
- келажакни кўрувчи;
- фаолиятни ташкиллаштирувчи;
- ташкилотни идрок қилувчи;
- фаолият турларини мувофиқлаштирувчи;
- қарор ва буйруқларнинг бажарилишини назорат қилувчи кучли қурол, деб таърифлайди. Иккинчи йўналишда бошқарув бир тизимнинг иккинчисига, шахснинг иккинчи бир шахс ёки гуруҳга таъсир этиши, деб ҳисобланади. С.Н.Тидор бошқарув маъносини қуйидагича тавсифлайди:

- мақсад йўналишида объектни мувофиқлаш тириш;
- мақсадга эришиш учун объектга таъсир этиш;
- мақсадга эришиш йўналишида тизимни ташкил этишга таъсир кўрсатишни вертикал мувофиқлаштириш.

М.Шарифхўжаев «Бошқарув – бу ўзига хос юксак санъат ва маҳоратни талаб қилувчи танлов, шу танлов асосида қарор қабул қилиш ва унинг бажарилишини назорат қилиш жараёнидир»⁸¹, деб таърифлайди. Анри Файоль XX асрнинг бошларида бошқарувнинг бешта функциясини ажратиб кўрсатган: режалаштириш, ташкил этиш, фармойиш бериш, мувофиқлаштириш, назорат қилиш.⁸¹

⁸¹ Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: «Мерос», 2000. 32бет

Бугунги кунда давлатимиз, жамиятимиз таълим ходимлари олдига қўйган талабларни бажариш муҳим аҳамият касб этади. Республикамиз тараққиётини ҳал этишда педагоглар зиммасига масъулиятли вазифалар юклатилган. Ўқитувчининг олдига ўз касбининг моҳир устаси, ўқувчилар жамоасини бошқара олиш қобилиятларини ривожлантириш каби қатор талаблар қўйилади. Педагогик жараёни бошқариш нимадан бошланади? Таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнини режалаштириш ташкил этиш, ўқув вазиятлари бўйича қарор қабул қилиш, кафолатланган натижани қўлга киритиш, назорат қилиш, касбий фаолиятни мувофиқлаштириш билан белгиланади (1-расмда келтирилган).

1-расм. Педагогик маҳоратни оширишда бошқарув санъатига хос масалалалар

Демак, ўқитувчи тинмай ўз малакасини ошириши, ўз устида изланиши, қунт билан ишлаши талаб этилади. Бунинг учун педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институтида бошқарув тизими чуқур ўргатилмоқда. Педагогик маҳоратни оширишда бошқарув санъатидан фойдаланиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда таълим менежментида долзарб бўлган масалалар мавжуд

Бунда педагог фаолияти қуйидаги шартларга жавоб бериши лозим:

- тарбия ва таҳсил олувчиларга таъсир ўтказа олиш;
- талабчанлик;

1. Мирсолиева М.Т., Ибрагимова Г.Н. Таълим технологиялари ва педагогик маҳорат. Методик қўлланма. – Тошкент: Фан ва технология, 2014. – 124

2. Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет

3. Z.K. Ismailova, R.K. Choriev S 2019. Peculiarities of professional self-development of a future teacher in the context of personality-oriented pedagogy. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, Amerika, № 7 (12), P.p. 505-508.

4. Джурсаев Р.Х., Турғунов С. Таълим менежменти. – Т.: «Молия», 2010.-120 бет.

- масъулиятни ўз зиммасига олиш;
- обрў-эътиборга эга бўлиш;
- педагогик жамоа ишончини оқлаш;
- ўқувчилар фаолиятини тўғри идрок этиш;
- таълим-тарбия натижаларини кузата билиш, баҳолай олиш, зарур ҳолатларда танқид қила олиш.

Бу фикрларни айниқса, олий таълим муассасалари ўқитувчиларида кўришни ҳар раҳбар ходимлар, тахсил олаётган талабалар ваҳоланки ўз фарзандларини шу даргоҳларга бериб умид қилиб эртанги кун малакали кадрлари, комил инсон, келажак пойдеворимиз ва фаҳримиз деб умид билан кутаётган ота-оналаримиз хоҳлайди. Шу сабаб ўқитувчиларнинг соҳа йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича биринчи навбатда **педагогик техникаси** бўлишини талаб этилади. Бу эса ўз навбатида ўқитувчига ўқув фаолиятида ҳам, ўқишдан ташқари фаолиятда ҳам зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуидан ташкил топади.

Шундай қилиб, *ўқитувчининг педагогик техникаси*- бу шундай бир малакалар йиғиндисидирки, у педагогга тарбияланувчилар кўриб ва эшитиб турган нарсалар орқали уларга ўз фикрлари ва қалбини етказиш имконини беради. Болалар билан бевосита муомала қилишни педагогнинг худди ана шу малакалари унинг ҳулқ - атворида намоён бўлади. Педагогик техника ўқитувчилар мала-каларининг худди шундай йиғиндиси-ки, у ўқитувчининг энг яхши ижодий ҳулқ атворига, бошқача қилиб айтганда, ҳар қандай педагогик вазиятда тарбияланувчиларга самарали таъсир кўрсатишга ёрдам беради. **А.С.Макаренко педагогик техникани** *“Тарбиячи ташкил этишини, юришини, ҳазиллашини, қувноқ, жаҳлдор бўлишни билиши лозим, у ўзини шундай тутиши керакки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияланган бўлсин”* деган фикр билан қадрлайди.

Демак, **педагогик техникани** эгаллаш ўқитувчининг ўз касб фаолиятидан қанотланиш даражасининг ўсишига олиб келиши мумкин ва лозим. Ривожланган педагогик техника ўқитувчига талабалар билан ишлаганда муомала қилиш зарурлигини, зарур сўз, гап, оҳанги, қарашимо-ишора, тез ва аниқ топиш, энг ўткир ва кутилмаган педагогик вазиятларда осойишталикни ва аниқ фикр юритиш, таҳлил қилиш қобилиятини сақлаб қолиш имконини беради. Агар педагогнинг нутқи паст, қашшоқ ва тартибсиз бўлса, агар у бўлар-бўлмас сабаблар билан ўз ҳиссиётларига эрк берса, эстетик жиҳатдан онги бўлса, у ҳолда “энг тўғри” сўз лар ҳам, энг “керакли” тадбирлар ҳам тарбияланувчиларнинг на ақл идрокига, ҳиссиётига таъсир қилади⁸².

Олий таълим тизимида фаолият олиб бораётган ўқитувчилар бир вақтнинг ўзида – устоз-мураббий-тарбиячидир. Энг асосий вазифаларидан бири дарс бериш дан бошласак агар унинг учун биринчи навбатда соҳа йўналишлари бўйича касбий маҳоратга эга бўлиши талаб этилади. Айниқса узлуксиз таълим тизимини амалга ошириш жараёнида ёш авлодни кўнгилдагидек ўқитиш ва тарбиялаш ҳақида гап борар экан, бу ғоят мураккаб ва кўп қиррали вазифани фақат малакали педагогик маҳоратга эга бўлган ўқитувчи кадрлар билан амалга ошириш мумкин.

Таълим соҳасида замонавий ахборот ва компьютер технологиялари, интернет тизими, рақамли ва кенг форматли телекоммуникацияларнинг замонавий усулларини ўзлаштириш, бугунги тараққиёт даражасини белгилаб берадиган бундай илғор ютуқлар нафақат мактаб, лицей ва коллежлар, олий ўқув юртларига, балки ҳар қайси оила ҳаётига кенг кириб борганини чуқур англаб олишимиз лозим.⁸³ Ўқувчининг руҳий хусусиятларини

⁸² Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет.

⁸³ Ismailova Z. K. and others. The role of the rules of design and planning of teaching technology at lectures in the preparation of future professional teachers // Pedagogy: traditions and innovations. - 2015. -- S. 218-220.

Азизходжаева Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технологиялар. – Т.: «Ўқитувчи», 2008.

ўрганиш, ўзлаштирилаётган билимларнинг ўқувчига шахсан қизиқарли ва керакли бўлиши зарурлиги, акс ҳолда улар шубҳасиз рад этилишини кўрсатади. Бу ҳолат образли ифодаланса, индивидуал тафаккурда билимлар субъективлашади, ўзига хос индивидуал тасаввур ва шахсий фикрлар объектив аҳамият касб этар экан, билимлар турли нуқтаи назарларнинг тўқнашуви, баҳс- мунозара, ўзаро ҳамкорликдаги фаолият натижасида ўзлаштирилади, бу эса ўқув жараёнини анъанавий усулда ташкил этишнинг муҳим шакллари (баҳс-мунозара, ўзаро ҳамкорлик)ни талаб этади.

Ўқитувчи ўз дарсида шундай шарт- шароитлар яратиши лозимки, натижада ўқувчи учун дастлаб нейтрал бўлган объект кутилмаганда субъектив хусусият касб этсин. Бунинг натижасида ўқувчи ўқитувчи билан ҳамкорликда ишлайди, изланади ва ўқитувчи ўқув мақсадларига эриша боради.

Таълимнинг шахсга йўналтирилган технологияси анъанавий таълим технологияларидан қуйидагиларга кўра фарқ қилади: машғулотнинг асосий мақсади- тафаккур жараёнини ташкил этишдир, билим, кўникма, малакалар ўқувчи фаолиятининг маҳсули сифатида вужудга келади. Тафаккур жараёнининг қуввати билимлар қувватидан юқори туриб, у шахснинг ўз-ўзини ривожлантириш унсури тарзида намоён бўлади, ижодий изланишнинг натижаси каби мазкур жараённинг ўзи ҳам ўта муҳим бўлиб, айнан у ўқувчи ва ўқитувчининг ижодкорлик қувончига, янгилик яратишга илҳомлантиради, мустақил изланиш ва ижодий фаолиятни ташкил этишга ундайди.⁸⁴

Таълим ва тарбиянинг сифат ва самарадорлиги жуда кўп омилларга боғлиқ бўлганлиги учун ҳам бу борада ягона ва қудратли тавсия ёки йўл-йўриқ бериб бўлмайди. Ҳаттоки, замонавий педагогик ёки ахборот-коммуникация технологияларидан ҳам фойдалана билишнинг ўзига хос ва мос мезонлари мавжудлигини унутмаслик керак. Ноанъанавийлик, инновация ёки интерфаоллик байроғини баланд кўтарувчилар ҳам ўқитишнинг минг (балки, миллион) йиллик анъана ва тажрибалари, тўпланган улкан тажрибавий захирасини инкор этмасликлари лозим.

Методик услубларнинг кўплиги ва айниқса уларнинг бирга бўлиши ўқитувчиларнинг ижодий ташаббускорлиги ва педагогик маҳоратларини кўрсатади. Ижодий ишловчи педагог янги услублар кашф этади, ҳаммага маълум услубларни ўзгартиради, янада яхшироқ таълим ва тарбиявий самарага эришади.

Кунлардан бир кун қўл бўйида қорни оч қолган бир киши балиқ тутиб турган донишмандга дуч келибди ва унга мурожаат қилиб: «Мен очман, менга ёрдам бер!». Донишманд қуйидагича жавоб берибди: «Мен сенга балиқ беришим мумкин, сен тез тўясан ва бироз вақт ўтгач, худди шундай яна оч қоласан ва мендан яна ёрдам сўрайсан. Мен сенга қармоқ беришим мумкин, лекин у қачондир синиб қолиши мумкин, унда сен менга яна мурожаат қилишингга тўғри келади. Яхшиси, мен сенга қармоқ яшашни ўргатаман, бу узоқ ва қийин, лекин кейинчалик сенга менинг ёрдамим керак бўлмайди. Ўз йўлингни танла...»

Юқорида келтирилган ривоятдан келиб чиқадиган хулоса шуки, яхши ўқитувчи талабага «қармоқ яшашни» ўргатиши ва ақлли талаба эса уни ўрганиши лозим. Талабалар «қармоқ яшашни» қанчалик тез ва мустаҳкам ўрганиб олсалар, улар шунчалик бировларга мухтож бўлмасдан, ўз «овларига» эга бўладилар. Мана шундай вазифаларни амалга оширишда янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар жуда қўл келмоқда.

Шу билан бирга замонавий ўқитувчини фаолиятини, билимини доимий назоратини ҳам олиб бориш масалаларида ҳам фаолиятни тухтатмаслик лозим. Чунки педагоглар билимини баҳолаб бориш, малакасини ошириб бориш ва педагогик техникаси, педагогик маҳоратини ошириб бориш замонавий таълим тизимини назоратини олиб боришга

⁸⁴ Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: «Мерос», 2008.

қаратилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июнь “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон қарорида раҳбар кадрлар, профессор-ўқитувчиларнинг фаолиятини, билимини ва педагогик кўникмасини баҳолашнинг замонавий тизимини шакллантириш масаласи кўриб чиқилди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекциясининг таълим тизимида ўқув-тарбия жараёнлари, профессор-ўқитувчилар таркиби, кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш сифатини назорат қилиш бўйича давлат сиёсатини амалга ошириш соҳасидаги ваколатлари белгиланиб, педагог кадрларнинг касбий компетентлигини малака талабларига мувофиқлигини тизимли равишда таҳлил қилиш вазифаси устувор йўналишлардан бири сифатида қайд этилди.⁸⁵

Шубҳасиз, таълим сифатини ошириш ҳамда олий таълим муассасаларининг халқаро майдондаги рейтингини шакллантиришда ўқитувчиларнинг педагогик ва касбий маҳоратини баҳолаш тизимини ишлаб чиқиш, бу борадаги мавжуд илғор хорижий тажрибаларни эътиборга олиш, ҳамда мазкур мезонларнинг меҳнат бозорини тезкор ўзгарувчан шароитларига мослашувчанлигини таъминлаш зарур.

Институтимизда мазкур устувор вазифалардан келиб чиқиб, тадқиқот доирасида олий таълим муассасалари ўқитувчи - кадрларининг касбий компетентлигини диагностик тизимини ишлаб чиқиш бўйича тажриба-синов ишлари амалга оширилди. Бу тажрибани ўтказишдан мақсад— таълим соҳалари бўйича малака талабларига мос ҳолда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг педагогик маҳорати (компетентлиги) ва педагогик техникасини ва компетентлигини ривожланганлик даражасининг диагностик тизимини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Маълумки, педагогик йўналишда олиб бориладиган илмий тадқиқотлар ўзининг ташқилий-методик асосларига таяниб иш куради. Мазкур жараёнда педагогларнинг касбий компетентлик даражасининг ривожланганлик даражаси диагностикаси олий таълим муассасалари педагог кадрларини талабаларни ўқув фаолияти ва ўзлаштириш кўрсаткичлари мисолида олиб борилади.

Бунда биз америкалик олим-тадқиқотчи Стаффлбима (Stufflebeam) модели модификацияси асосидаги NIPP - (эҳтиёжларни ўрганиш, кириш, жараёндаги ва якуний натижалар таҳлили) моделидан фойдаланган ҳолда баҳоланди (2-чизмада келтирилган).⁸⁶

- биринчи босқич - онлайн сўровлар асосида талабаларнинг ўқув жараёнидан кутаётган натижалари ва эҳтиёжлари таҳлил этилди;

- иккинчи босқичда - онлайн - тест синовлари натижалари ўрганилди;

Мазкур мезонларга мувофиқ олий таълим муассасалари педагог кадрлар касбий ва педагогик маҳоратини ривожланганлик даражасини диагностик харитаси ишлаб чиқилди. Мазкур диагностик харитада педагог кадрларнинг касбий педагогик маҳорати даражасига қўйиладиган талаблар акс эттирган бўлиб, у нафақат диагностик кўрсаткичлар рефлексиясини балки, келажак фаолияти самарадорлик даражасини аниқлашга ҳам хизмат қилади. Бундай таҳлил натижалари интеграл ривожланиш даражалари асосида баҳоланиб борилади Улар: Қўйи, таянч, продуктив ва ижодий креатив даражаларда 100 баллик тизимда баҳоланади.

⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июнь “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон қарори

⁸⁶ Мирсолиева М.Т. Олий таълим тизими педагог кадрлари касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантиришга замонавий ёндашувлар/ Ўрта махсус ва олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган педагог кадрларнинг касбий компетентлигини такомиллаштириш. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2017. – Б.8-9.

Бу борада олий таълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий педагогик маҳорат диагностикаси жараёнида қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратилди:

1. Ўқитувчи, педагог кадрлар касбий педагогик маҳорати ва техникасини баҳолашда нафақат баҳолаш мезонлари асосидаги даража кўрсаткичларга, балким аввалги диагностика натижалари таҳлилини эътиборга олган ҳолда, таҳлилий хулосалар шакллантирилди.

2. Диагностика жараёнларида касбий педагогик маҳоратини ривожланганлик даражасини аниқлаш билан бирга, мазкур соҳада раҳбарлик санъати ва ўқитувчининг индивидуал - касбий ривожланиш имкониятлари ва траекторияси аниқланди.

3. Ўқитувчи ва педагог кадрлар касбий педагогик маҳорати ривожланганлик даражасини ўрганиш орқали уларнинг мустақил ўзини-ўзи баҳолаш, шахсий-рефлексив ёндошувни шакллантириш, касбий ўзини-ўзи ривожлантириш мотивациясининг қарор топишига ҳам хизмат қилди.

4. Ўқитувчи ва педагог кадрларининг касбий маҳоратини баҳолаш асосида уни ривожлантиришнинг замонавий механизмларини амалиётга жорий этиш, ҳамда интеграл мониторингини олиб бориш бўйича ҳар бир ОТМнинг корпоратив мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ўз стратегиясини ишлаб чиқишга зарурати асосланди.

ОТМ педагог кадрлари педагогик маҳорати ва педагогик техникасини баҳолаш мезонлари ва диагностик харитаси

Мезонлар	Кўрсаткичлар	Интеграл диагностик технологиялар
Информацион	Педагогнинг бошқарув ва фаолият соҳаси норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини билиши, ижтимоий фаоллиги	Тест, эссе, лойиҳа ишлари, ассессмент топшириқлари, тренинглар
	Педагогик-бошқарув фаолиятига оид ахборотларни мустақил излаш, таҳлил қилиш, саралаш ва соҳага йўналтириш	Ассессмент топшириқлари, очик дарслар таҳлили асосидаги экспертлар баҳоси, синергетик таҳлил
	Бошқарув ва касбий педагогик вазифаларни ҳал этишда АК ва ПТ фойдаланиш	Тест, ижодий топшириқлар, очик дарслар таҳлили асосидаги экспертлар баҳоси, тренинглар
	Соҳага йўналтирилган хорижий тил кўникмаларининг ривожланганлиги	Коммуникатив методлар, аутентик таҳлил
Аналитик	Педагогик-бошқарувга доир вазифаларни тизимли таҳлил этиш асосида қарорлар қабул қилиш	Вазиятли топшириқлар, интервью, кейс таҳлил, қарорлар шажараси
	Касбий соҳаси бўйича ривожланганлиги, бошқарувчанлик санъати кўникмаларига эғалик	Рефлексив технологиялар, тренинглар, SWOT таҳлил, лойиҳа иши тақдимоти, акмеограмма
	Ўзини ўзи шахсий ва касбий ривожлантириш, ўқув-услубий фаоллик	Илмий ишлар натижалари асосидаги таҳлил,

2-чизма. Педагогик маҳорати ва педагогик техникасини баҳолаш мезонлари ва диагностик харитаси

Ҳозирги кунда замонавий ўқитувчиларга қуйидаги талаблар талаб қилинади:

Замонавий ўқитувчиларга қуйиладиган талаблар:	
1	Ўқитувчи, энг аввало, масъулиятни ҳис этувчи тарбиячи, тажрибали нотик, маданият ва маърифат тарғиботчисидир
2	Ўқитувчи табиятан ўқувчиларни сева олиши, ўз меҳри, ҳис-туйғуларини ҳар лаҳзада ўқувчилар ички дунёси билан боғлай олиши, уларнинг меҳри, ҳурматиға сазовор бўлиши керак
3	Ўқитувчи жамият ижтимоий ҳаётида рўй бераётган ўзгаришлар, олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар моҳиятини чуқур англаб етиши ва уларға холисона баҳо бериб, бу борада ўқувчиларға тўғри, асосли маълумотларни доимий бера олиши лозим
4	Замонавий ўқитувчининг илм-фан, тех-ника ва ахборот-коммуникацион технологиялари янгиликлари ва ютуқларидан хабардор бўлиб бориши талаб этилади
5	Ўқитувчи ўз мутахассислиги бўйича чуқур ва пухта билимға эға бўлиши, барча фанлар интеграциясини ўзлаштириб бориши, бунда ўз устида тинимсиз илмий изланишлар олиб бориши лозим
6	Ўқитувчи педагогика ва психология фан-лари асосларини пухта билиши, ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатға олган ҳолда таълим-тарбия фаолиятини ташкил этиши керак
7	Ўқитувчи касбий педагогик фаолиятида таълим ва тарбиянинг энг самарали замонавий шакл, метод ва воситаларидан унумли фойдалана олиш имкониятиға эға бўлмоғи лозим
8	Ўқитувчи ижодкор, таълим-тарбиявий фаолият ташаббускори ва ёш авлод келажағи учун жавобгар шахсдир
9	Ўқитувчи касбий фаолияти жараёнида юксак даражадаги педагогик маҳорат, коммуникатив лаёқат, педагогик техника (нутқ, юз, қўл-оёқ ва гавда ҳаракатлари, мимика, пантомимика, такт) қоидаларини чуқур ўзлаштириб бориши шарт
10	Ўқитувчи нутқ маданиятиға эға бўлиши зарур, унинг нутқи қуйидаги хусусиятларни ўзида акс эттириши керак: турли шева сўзлардан холи бўлиб, фақат адабий тилда ифода эти-лиши; ўқитувчининг нутқи содда, равон ва тушунарли бўлиши зарур
11	Ўқитувчининг кийиниш маданияти ўзига хос бўлиши, яъни содда, озода, бежирим кийи-ниши, таълим-тарбия жараёнида ўқувчининг диққатини тез жалб этувчи турли хил безаклар (олтин, кумуш тақинчоқлар)дан фойдаланмаслиги, фасл, ёш, гавда тузилиши, юз қиёфаси, ҳатто, соч ранги ва турмағиға мувофиқ равишда кийиниши талаб этилади
12	Ўқитувчи таълим муассасасида синф жамоасининг асосий ташкилотчиси ва таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотларнинг энг фаол иштирокчисидир

2-қизма. Замонавий ўқитувчиларга қуйиладиган талаблар:

Хулоса.Шундай қилиб, ўқитувчи ва педагог кадрларнинг касбий педагогик маҳорати ва педагогик техникасини такомиллаштиришға қаратилган тажриба-синов ишларининг муайян дастур ва режаға асосан олиб борилиши, белгиланган мақсадға эришиш ва қутилган натижаларни қўлга киритиш имконини берди.

Бугунги кунда биринчидан, ўқитувчи маъна-вий жиҳатдан соғлом ва кенг фикрлай оладиган бўлиши, ўз миллий кадриятлари, урф-одатлари ва миллатимизнинг буюк сиймолари ижодий меросини теран билишлари керак. Бинобарин, ўзи танлаган мутахассислик ва фан соҳасида изланишлар олиб борган, алломаларнинг ҳаёти ва ижодини яхши билиши ҳамда мантиқий тафаккурға эға бўлиши лозим. Бу ўқитувчи педагогик маҳоратининг шаклланиб боришида муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, миллий

анъаналаримиз, урф-одатларимиз, кадриятларимиз асосида давлатимизнинг буюк келажиги бўлиши ёш авлодга чуқур билим бериш ўқитувчилардан юксак қобилият ва ишчанликни талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. - М.: Учпедгиз, 1956. -С. 168. (Келтирилган ҳавола муаллиф томонидан таржима қилинган).
2. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. – Т., 1997.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони асосида Ўзбекистон республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, Т. Фан., 2019.-
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги «Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ1533-сонли Қарори.
5. Исмаилова З.К. Педагогика. Т.Молия.2010.-153 бет.
6. Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет.
7. Абдуллаева Ш.А., Сайитов С.С., Халикова Г.И. История педагогики. / Педагогические взгляды Абу Насра Фароби. – Т.: «Фан ва ахборот технологиялари», 2008.
8. Азизходжаева Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технологиялар. – Т.: «Ўқитувчи», 2008.
9. Джуроев Р.Х., Турғунов С. Таълим менежменти. – Т.: «Молия», 2010.-120 бет.
10. Очилов М. Ўқитувчининг нутқ мажданийи ва педагогик назокат. – Т.: «Ўқитувчи», 2004.
11. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: «Мерос», 2008.
12. Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: «Мерос», 2000.
- 32
13. Рахимов О.Д. Таълим сифати ва ҳаёт сифати. //Ўқув-услугий қўлланма, -Қарши, 2015 й., 44 бет.
14. Ismailova Z.K, Fayzullaev R.Kh. "Scientific and methodological bases of formation of professional competence of future engineersteachers", Monograph - Tashkent, "Sparks of literature", 2018. 132 p.
15. Мирсолиева М.Т. Олий таълим тизими педагог кадрлари касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантиришга замонавий ёндашувлар/ Ўрта махсус ва олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган педагог кадрларнинг касбий компетентлигини такомиллаштириш. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2017. – Б.8-9.
16. Ismailova Z.K, Fayzullaev R.Kh., Problems of creating a new concept of educational work // Vocational education, scientific-methodical journal - Tashkent, 2009. №2. - B.17-18
17. Ismailova Z.K, Fayzullaev R.Kh., Himmataliev D.A Methodical instructions on practical training on pedagogical technologies and pedagogical skills. - Tashkent, TIIM, 2017. - 89 p.
18. Ismailova Z. K. et al. The role of modern women in society and family. Opción, Año 35, Especial No.21 (2019): 734-751.
19. Ismailova Z. K. and others. The role of the rules of design and planning of teaching technology at lectures in the preparation of future professional teachers // Pedagogy: traditions and innovations. - 2015. -- S. 218-220.
20. Ismailova Z.K., Raupova Sh.A., Zhumanov A. Information psychological violence as a factor of social manipulation // Young scientist. - 2015. - No. 8. - S. 800-801
20. Мирсолиева М. Т. Олий таълим муассасаси педагог кадрларининг информацион компетентлигини ривожлантириш масалалари// Узлуксиз таълимда кадрлар тайёрлашнинг

назарий-амалий масалалари. Халқаро анжуман материаллари. – Тошкент, 2014. – Б.98-102. б.

21. Ismailova Z. K., Himmataliev D. O., Baybaeva M. Kh. The main issues of integration of education and production and ways to solve them // Pedagogy: traditions and innovations. - 2015. -- S. 216-218.

22. Ismailova Z. K., Baybaeva M. Kh., Mukimov B. R. General patterns and principles of education // Young Scientist. - 2015. - No. 8. - S. 934-937.

23. Z.K.Ismailova, R.K.Choriev S 2019.Peculiarities of professional self-development of a future teacher in the context of personalityoriented pedagogy. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, Amerika, № 7 (12), P.p. 505-508.

24. Мирсолиева М.Т., Ибрагимова Г.Н. Таълим технологиялари ва педагогик маҳорат. Методик қўлланма. – Тошкент: Фан ва технология, 2014. – 124

РОЛЬ ПЕДАГОГИКИ В ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ПО НАПРАВЛЕНИЮ ФАРМАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ

Ибрагимов Зойиржон Зиятович, Ибрагимова Наргиза Аноровна

Джизакский политехнический институт

Аннотация

Статья посвящена исследованию педагогических аспектов подготовки студентов фармацевтических специальностей. Рассматриваются современные образовательные технологии, активные методы обучения и их влияние на формирование профессиональных компетенций у будущих фармацевтов. Особое внимание уделено использованию симуляционных тренингов, проблемно-ориентированного обучения и междисциплинарного подхода для улучшения практических навыков и повышения качества образования в области фармации.

Введение: Подготовка квалифицированных специалистов в области фармации требует не только глубоких знаний в химии, биологии и медицинских науках, но и понимания педагогических основ эффективного обучения. Педагогика играет ключевую роль в формировании профессиональных компетенций у студентов-фармацевтов, влияя на качество их обучения и готовность к профессиональной деятельности [1].

Роль педагогики в фармацевтическом образовании

Педагогика как наука о воспитании и обучении определяет основные принципы, методы и технологии, которые используются в образовательном процессе. Для студентов по направлению фармации это особенно важно, поскольку их обучение должно быть направлено на формирование теоретических знаний, практических навыков и компетенций, необходимых для профессиональной деятельности в различных сферах фармацевтики: от производства лекарственных препаратов до консультирования пациентов в аптеке [8,9].

Основные задачи педагогики в фармацевтическом образовании включают:

- Развитие аналитического и критического мышления.
- Формирование практических навыков и компетенций.
- Поддержка профессиональной этики и гуманистических ценностей.
- Воспитание ответственности за здоровье пациентов и соблюдение стандартов качества.

Современные подходы в обучении студентов-фармацевтов

Современная педагогика предлагает целый ряд подходов, которые способствуют эффективной подготовке студентов по направлению фармации. Эти подходы включают в себя интеграцию новых технологий, изменение методов преподавания и усиление практико-ориентированной подготовки [7-10].

Интерактивные методы обучения: Один из современных подходов в обучении фармацевтов – использование интерактивных методов. В отличие от традиционных лекций, где студент пассивно воспринимает информацию, интерактивные методы включают студентов в активное участие в процессе обучения. Например, групповая работа,

дискуссии, кейс-методы и ролевые игры позволяют студентам развивать коммуникативные навыки, работать в команде и находить решения для реальных проблем фармации [2].

Проблемно-ориентированное обучение (PBL): Проблемно-ориентированное обучение (Problem-Based Learning) – это метод, который активно используется в медицинских и фармацевтических вузах. Он заключается в том, что студенты учатся на основе решения конкретных практических проблем. В процессе обсуждения и анализа таких ситуаций учащиеся получают знания, которые они могут сразу применить на практике, что повышает их мотивацию и интерес к учебе [6].

Использование цифровых технологий: Цифровизация образования в XXI веке является неотъемлемой частью учебного процесса. В фармацевтическом образовании это выражается через использование онлайн-платформ, симуляторов, виртуальных лабораторий и дистанционного обучения. Такие технологии помогают студентам осваивать сложные темы, такие как фармакология и фармакотерапия, в интерактивном формате, а также предоставляют доступ к большим массивам информации в удобном виде.

Компетентностный подход: Компетентностный подход ориентирован на формирование у студентов четких профессиональных навыков и знаний. В фармацевтическом образовании это особенно важно, поскольку деятельность фармацевта требует не только академической подготовки, но и развития практических компетенций [3]. Этот подход предполагает, что учебный процесс должен быть направлен на развитие таких умений, как консультация пациентов, подбор препаратов, управление аптечными организациями, а также соблюдение этических норм.

Индивидуализация обучения: Каждый студент уникален, и современная педагогика признает важность индивидуального подхода в обучении. Для студентов по направлению фармации это особенно актуально, поскольку их профессиональная деятельность предполагает высокую степень ответственности и точности [5]. Индивидуализация обучения включает использование адаптивных образовательных технологий, разработку персональных траекторий обучения и возможность получения консультаций от преподавателей.

Методы оценки знаний и умений: Неотъемлемой частью педагогического процесса является оценка знаний и умений студентов. Современные методы оценивания направлены на объективное измерение уровня освоения компетенций. Традиционные экзамены дополняются практическими заданиями, симуляциями, тестами с ситуационными задачами, а также портфолио студента, где фиксируются достижения в учебе и практике.

Заключение: Педагогика играет важную роль в подготовке специалистов по направлению фармации. Современные методы обучения, такие как интерактивные подходы, проблемно-ориентированное обучение, использование цифровых технологий и компетентностный подход, значительно повышают эффективность образовательного процесса [4]. Объединение теоретических знаний с практическими навыками, а также адаптация обучения под потребности каждого студента, позволяют готовить высококвалифицированных фармацевтов, готовых к решению профессиональных задач в реальных условиях.

Список литературы:

1. Ibragimov, Z. Z. (2022). Application of the Nettest Network Testing Software Package on the Lessons Information Technology. *The Peerian Journal*, 10, 14-16.
2. Кузиева, С. У., & Имомова, Д. А. (2021). Защитные меры растения рода спирея. *Вопросы науки и образования*, (29 (154)), 10-13.
3. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. (2021). Создание лазерного фотограмметрического сканера с дополнительным геометрическим порядком. *Экономика и социум*, (11-1 (90)), 1032-1035.
4. Искандарова, З. А. (2021). ДОСТИЖЕНИЯ МОБИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СЕГОДНЯ. *Экономика и социум*, (12-2 (91)), 1182-1185.

5. Ахмедов, Ж. Т. (2022). Марказий осиё халқлари тарихига янгича ёндашувлар. *Экономика и социум*, (9 (100)), 290-293.
6. , U. B., & Umarov, B. (2024). TALABALAR BILIMINI OSHIRISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).
7. Ибрагимова, Н. А., & Ибрагимов, З. З. (2024). Современная цифровая образовательная среда-основные тенденции и перспективы.
8. Ubaydullaevich, B. A., & Ziyodabonu, M. World experience in the use of the world interbank telecommunication system in the implementation of interbank electronic accounts. *Uzacademia*, 33.
9. Ибрагимова, Н. А., & Ибрагимов, З. З. (2020). Анализ этапа программирования для определения погрешностей процесса обработки деталей с числовым программным управлением. *Энигма*, (25), 137-142.
10. Mustofoqulov, J. A., Umarov, B. K., Astashkov, N. P., Druzhinina, T. Y., & Sobolev, V. I. (2021, October). Automated system for warming up traction electrical equipment of an electric locomotive. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 2032, No. 1, p. 012075). IOP Publishing.

TARJIMA MILLATLAR O'RTASIDA BEVOSITA ALOQA VOSITASI SIFATIDA

Malika Suvanqulova
Jizzax Sambhram universiteti

O'zbekiston mustaqilligini qo'lga kiritgan ilk yillardan boshlab maorifga katta e'tibor qaratdi. Shu jumladan O'zbekiston Chet davlatlar bilan xalqaro aloqa qilmasdan turib o'z kelajagini belgilab bera olmasligini tushungan holda, o'z e'tiborini chet el xalqlari tili, madaniyati, san'ati, davlat tuzilishi va joylashuviga qaratdi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov taraqqiyotimizning asosiy yo'nalishini belgilab olishda ta'limning naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatar ekan quyidagilarni alohida ta'kidlab o'tgan edilar: «Milliy tiklanish yo'li yuqori savodxonlik yuksak madaniyat orqali o'tadi. Shuning uchun ham ma'lumot darajasi va professional tayyorgarlik 21-asr arafasida bizning ijtimoiy rivojlanishimizning o'lchovi bo'lib qolmog'i kerak. Bu islohatlarning belgilangan yo'lidan borishining eng yaxshi loyihasidir. Bu sarflangan mablag'lardan vaqti kelib eng ko'p foyda olinadigan yo'nalishidir. Hukumatimiz tomonidan qabul qilingan kadrlar tayyorlash milliy dasturi ana shu fikrning amaliy tadbir 'i asosidako'rish mumkin».

Shu sababli O'zbekistonda tarjimashunoslik sohasida ham juda ko'p ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Chunki badiiy tarjimada asliyat ruhini, mohiyatini anglash, matndagi turli tuman elementlarning leksik, frazeologik, grammatik, fonetik funksiyalarini, tushunib yetish, tarjima tilida ularga har tomonlama mos muqobillar topish g'oyat ko'p qamrovli va murakkab jarayondir. Bunda L.S. Barxudarovning ta'biri bilan aytganda, “ikki turli xil tillarning leksik birliklari o'rtasidagi semantik muqobilligini topish muhimdir”

Ingliz tilidagi milliy xos so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qilish usullari va ularga oid muammolar tilshunoslikning kam o'rganilgan sohalaridan biridir.

Keyingi paytlarda yuzaga kelayotgan lingvistik tadqiqotlarda tarjima muammolariga katta e'tibor berilmoqda. Tarjima tillarinig kamoloti uchun zaruriy vosita sifatida, ularning rivojlanish sur'atini jadallashtiradi, lug'at boyligini oshiradi va takomillashtiradi.

Tarjima inson ma'naviy hayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi, uni serjilo qiladi. Shuning uchun hozirgi paytda lingvistikaning eng dolzarb muammolaridan biri tarjimadir. Tarjimaning leksik muammolari esa birinchi qatorni egallaydi.

Tarjima soxasida tilshunoslarimiz ko'pgina yutuqlarga erishgan bo'lsada, milliy xos so'zlar tarjimasi borasidagi ishlar ozchilikni tashkil etadi. Milliy xos so'zlarning o'zbek tilidagi

tarjimasi borasidagi adabiyotlarning kamligi va ularning mukammal emasligi bu sohada ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Tarjima – bu yuksak badiiy ijoddir. Ijod bo'lganda ham ba'zan asliyat muallifiga nisbatan ko'proq izlanish va mashaqqat chekishni taqozo etadi. Tarjima lisoniy, adabiy-estetik hodisa, so'z san'atidir. Tarjimon esa ijodkordir.

Millatlar o'rtasida o'zaro aloqa qilishga ehtiyoj kuchaygani sari tarjimachilik faoliyati ham kengayib boraveradi. «Tillardan tillarga tarjima qilish mumkinligini asoslaydigan narsa shuki, jahon xalqlari garchi turli-tuman tillarda so'zlashsalar ham, ammo ularning taffakur qonunlari bir xildir», deb yozadi tarjimashunos olim G'.Salomov. Tarjima ko'p sohali, sertarmoq va murakkab hodisa. Tarjimaning bosh xossasi uni boshqa til vositalari bilan qayta yaratishdan iborat. Ijodiy jarayon so'z san'ati ekanligi hammaga ayon[54, B.31].

Ma'lumki, tarjima bevosita yoki bilvosita amalga oshiriladi. Hozirgi paytgacha qilingan tarjimalar, masalan, rus adabiyoti namoyondalarining asarlari bevosita, ingliz, nemis, fransuz yozuvchilarining asarlari esa bilvosita (vosita til) rus tili orqali tarjima qilindi. Keyingi qator yillarda bevosita chet tillardan qilingan tarjimalar ham paydo bo'ldi. Hattoki ayrim adiblarimiz asliyatdan tarjima qilish maqsadida chet tillarini o'rganishga kirishishdi.

Tarjima badiiy ijodning eng mashaqqatli sohasi bo'lib, u kishidan bag'oyat katta bilim egasi bo'lishni taqozo etadi. Tarjima teng ma'nolilik (muqobillik) ni taqozo etadi, amalga oshirilgan tarjima asliyatga mazmun jihatdan muvofiq bo'lishi kerak. Bu hodisa hamisha tarjima nazariyasi va amaliyotining asosiy muammolaridan biri bo'lib kelganligi aniq. Tarjimon faoliyatining asosiy mahsuli va sifati ham zotan shunga bog'liqdir.

Tarjima qilinayotgan matn yoki nutqning qandayligidan qat'iy nazar bir tildan boshqa bir tilga tarjima qilish uchun umumiy bo'lgan ikki ta holat mavjud:

1. Dastavval tarjima qilish uchun mo'ljallangan asarni tushunish, uning janrini aniqlash va tahlil qilish lozim. Bu jarayon ona tilida amalga oshiriladi.

2. Asar o'girilayotgan tilda muvofiq ifoda vositalarini topish zarur. Bularga badiiy so'z, so'z birikmalari, grammatik shakllar kiradi.

Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng. Bir tildan ikkinchi tilga badiiy adabiyot, dramatik va nasriy asarlar, fanning turli-tuman sohalariga doir ilmiy va ilmiy-ommaviy kitoblar, diplomatiya hujjatlari, rasmiy qog'ozlar, siyosiy arboblarning maqolalari va notiqning nutqlari, gazeta materiallari, boshqaboshqa tillarda so'zlashuvchi, tarjimonning xizmatiga muxtoj bo'lgan kishilarning suhbatlari tarjima qilinadi, kinofilmlar o'giriladi.

Asl nusxada ifodalangan fikr bo'lak tilda ham xuddi asliyatdagiday to'la, aniq va ta'sirchan bo'lishi lozim. Bundan tashqari, tarjima o'sha asar o'girilgan tilning andozasiga mos, muvofiq bo'lishi darkor.

Tarjima – forsha «tarzabon» so'zidan arablashib o'zgargan. («tarzabon» -chiroyli so'zlovchi, notiq, tili burro kishi degan ma'noni anglatadi). Arab tiliga «tarjimon» shaklida o'tgan, undan «tarjima» yoki «tarjuma» hosil bo'lgan. O'zbek adiblari bunday tushunchani ag'darish, o'girish singari atamalar bilan ifoda etganlar.

Umuman, tarjima deganda bir tilda yozilgan matn yoki aytilgan nutqning boshqa tilda qayta yaratilishi tushuniladi. Shu ma'noda tarjima xalqlar, millatlararo aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Tarjima hozirgi davrda jamiyatimizning juda ko'p sohalarida amalda qo'llanib kelmoqda. Telegraf axborotidan tortib ilmiy-texnikaviy ma'lumotlarga tarjima vositasida bir joydan ikkinchi joyga yetkaziladi.

Tarjimaning turlari juda ko'p: rasmiy xabarlar va gazeta materiallari tarjimasi, siyosiy publisistik adabiyot tarjimasi. Bu sohalarning har biri o'ziga xos uslub va talablarga ega. Tarjima qilishdan maqsad asl nusxani egallash, saqlash va yetkazishdir, Lekin yangi asar yaratishdan iborat emas. Tarjimaning mohiyati esa, qayta yaratishdan iboratdir.

Xalqlar bir-biridan nima bilan farqlanadi. Millatning eng asosiy belgilaridan biri til ekanligi ma'lum. Chunki muayyan bir xalqqa mansub bo'lgan hamma odamlar o'zlari uchun ona tili hisoblangan tilda so'zlashadilar. Biroq dunyoda qancha xalq bo'lsa, tillarning soni ham

shuncha deb xulosa chiqarishga asos bo'lmaydi. Boshqacha aytganda, xalqlar soni bilan tillarning soni hamma vaqt ham bir-biriga mutanosib bo'lavermaydi. Chunki bir qancha xalqlar bir tilda so'zlashishlari ham mumkin.

Masalan, ingliz tilida faqat inglizlarning o'zlarigina emas, balki yer kurrasining turli qismlarida yashovchi boshqa xalqlar ham, jumladan, amerikaliklar, shotlandlar, avstraliyaliklar, zelandiyaliklar, Shimoliy Irlandiyada va boshqa xalqlarning bir qismi ingliz tilida gaplashadilar. Masalan, nemis tili nafaqat german nemislari uchun ona tili hisoblanadi, qolaversa, ushbu til avstraliyaliklar, german-shveysarlar, elzasliklar, lyuksemburgliklar uchun ham ona tili hisoblanadi.

Fransuz tili ham shunday, fransuzlar uchun bu til ona tili hisoblansa, Jazoirda yashovchi xalqlar, kanadada yashovchi xalqning bir qismi ham fransuz tilida so'zlashadilar. Jahonda 2 mingdan ziyod til bo'lgan bir vaqtda bevosita «tildan-tilga» formulasi bo'yicha tarjima qilish amalda nihoyatda qiyin.

Tarjima mamlakatimizdagi qardosh xalqlar o'rtasida do'stona aloqalar o'rnatish va rivojlantirishda barcha milliy madaniyatlarning baynalminal zaminini mustahkamlashda faol rol o'ynaydi.

Tarjima – bu faqat aloqa vositasigina emas, balki o'ziga xos lisoniy-uslubiy va terminologik boyitishning qudratli omili ham hisoblanadi.

Ayniqsa, hozirgi davrda xalqlar o'rtasida hamkorlik, hamjihatlik, o'zaro va har tomonlama aloqalar nihoyatda jadallashib, zo'rayib borayotgan asrda ko'p millatli madaniyatning tarjimasiz taraqqiy etishini tasavvur qilish qiyin.

Yangi avlodni tarbiyalashda adabiyot va tarjima ham shunchalik davlat ahamiyatiga molik ishdir. Bu borada bizning yozuvchilarimiz tarjimachiliksohasida ham barakali mehnat qilmoqdalar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch”. – // T., 2008.
2. Karimov I.A. “Barkamol avlod orzusi”. - // T.: Sharq, NMK, 1999, -- 184 bet.
3. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интерконтекстуальность: Сборник статей / Научный редактор Бухаркин П.Е. – Спб.: Изд-во С.Петербург. ун-та, 1999. – С 444.
4. Беркнер С.С. Драматургическая проза Шекспира и разговорный язык. – «Теория и практика лингв. Описания разговорной речи», Горький, 1976, Вып. 7. – С. 47-49.
5. Саломов F. Таржима назариясига кириш. Ўқитувчи., Т., 1978. Б .149-150, 182-.
6. Саломов F. Таржима назарияси асослари. Тошкент, 1983.

ҚУРИЛИШДА ТАЪЛИМ ОЛАЁТГАН ЁШЛАРНИ ТЕНДИРДА ИШТИРОКИНИНГ МУАММОЛАРИ

Маматкулов Зафар Абдусаидович

Жиззах Sambhram магистранти

Annotatsiya

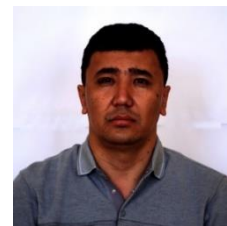
Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish holati va unga ta'sir etuvchi omillar, tarmoq rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari va tarkibiy o'zgarishlarga baho berilgan.

Tayanch so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, statistik tahlil, yaratish koefitsienti, eksport salohiyati, statistik usullar, statistik baholash.

Аннотация

В статье описано состояние развития малого бизнеса и частного предпринимательства и факторы, влияющие на него, социально-экономические аспекты развития отрасли и оценка структурных изменений.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, статистический анализ, коэффициент создания, экспортный потенциал, статистические методы, статистическая оценка.

Annotation

The article describes the state of development of small business and private entrepreneurship and the factors affecting it, the socio-economic aspects of the development of the sector and the evaluation of structural changes.

Key words: small business, entrepreneurship, statistical analysis, creation coefficient, export potential, statistical methods, statistical evaluation.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда барча соҳалар каби қурилиш соҳасини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. Мазкур соҳани янада такомиллаштиришга қаратилган ҳукумат ва давлат раҳбарининг фармон ҳамда қарорлари, қабул қилинган давлат дастурлари, улар ижросини таъминлаш, ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича олиб борилаётган тадбирлар натижада бунёдкорлик қўламлари тобора кенгайиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралда тасдиқлаган ПФ-4947-сонли —Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони асосида ишлаб чиқилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича.Ҳаракатлар стратегиясининг —Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари деб номланган 4-қисми 4.1 бандида яқин беш йилда аҳолини иш билан бандлиги ва реал даромадларини изчил ошириш, бунинг учун эса: — янги иш ўринларини яратиш ҳамда аҳолининг, энг аввало, ўрта махсус ва олий ўқув муассасалари битирувчилари бандлигини таъминлаш, меҳнат бозори мутаносиблиги ва инфратузилмаси ривожланишини таъминлаш амалга оширилиши муҳим ҳисобланган устувор йўналиш сифатида белгиланган бўлиб, бундай мақсадларга эришиш учун —меҳнатга лаёқатли аҳолининг меҳнат ва тадбиркорлик фаоллигини тўлиқ амалга ошириш учун шароитлар яратиш, ишчи кучи сифатини яхшилаш, ишга муҳтож шахсларни касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини кенгайтириш каби вазифаларни ҳал этиш кўзда тутилади.

Бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кенг қўллаб–қувватланиши натижасида уларнинг мамлакатимиз иқтисодиётидаги ўрни ортиб, барқарор ўсиш суръатларида ўз ифодасини топмоқда. Жумладан —кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши қарийб 56,5%, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда 45,3%, қишлоқ хўжалигида 98,2%, қурилиш ишлари ҳажмида 67,8%, савдода 89,6% ни ташкил этмоқда. Шунингдек, фаолият кўрсатаётган КБХТ субъектлари сони 218170 тани ташкил этиб, унда иқтисодиётда жами банд бўлганларнинг 78,2% меҳнат фаолияти билан банд бўлмоқда.

Қурилишга доир меъёрий ҳужжатлар, жумладан, шаҳарсозлик қоидалари ва қурилиш меъёрларининг аксарият қисми собиқ тузум давридан бери янгиланиб маҳаллий шароитга мосланмаганлиги туфайли, ушбу меъёрларни ривожланган мамлакатлар талабларига мослаштириш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.Мустақиллик йилларининг дастлабки йилларидаги аҳоли сони 17 миллион атрофида бўлган ҳолда 2021 йил ҳолатига аҳоли қарийб 34 миллионга тенглашиб бормоқда. Бунинг негизида мамлакатимизда шаҳарларнинг бош режалари, қишлоқларда архитектура-режалаштириш лойиҳаларини ишлаб чиқиш замон талабига жавоб бермаяпти. Бундан ташқари, қурилиш ва лойиҳалаш бўйича кадрлар тайёрлаш сифати ривожланган давлатлардан орқада қолиб кетмоқда. Эришилган ижобий натижаларнинг кўпқатли эмаслиги, қурилиш соҳасида кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланишидаги камчиликлар, ёшларни мазкур соҳадаги замонавий мутахассисликлар ва касб-хунарларга тайёрлашни стратегик ёндашувлари (йўналишлар) бўйича амалий ва илмий тадқиқотлар рақамли бозор иқтисодиёти талаблари асосида етарлича олиб борилмаган.

Юқорида қайд этилган долзарб муаммоларни ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти тамойиллари асосида ҳал этиш бўйича илмий-амалий асосланган хулосалар ва

тавсияномалар ишлаб чиқиш мамлакат иқтисодиёти олдида турган долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Халқаро экспертларнинг маълумотларига биноан, жаҳон ялпи ички маҳсулотининг ўсиш ҳажми йил бошида 2,5 фоизни ташкил этиши прогноз қилинган бўлса, пандемия оқибати ушбу ўсиш сурати 1 фоизга қисқариши маълум қилинмоқда. Пандемиянинг хизматлар соҳасига таъсирини кузатадиган бўлсак, ривожланган мамлакатларда меҳмонхона, ресторан ва авиаташувлар ҳажми 13-18 фоизга, қурилиш хизматлари 1-7 фоизга, чакана ва умумий савдо хизматлари 4-16 фоизга ва бошқа бевосита инсон омили билан боғлиқ баъзи хизмат турларининг 31 фоизгача қисқариши мумкинлиги прогноз қилинмоқда. Юқоридаги маълумотдан кўриниб турибдики, қурилиш хизматлари соҳасининг ривожланиши фақатгина республикамызда эмас балки, хорижий давлатларда ҳам ўзига хос ривожланишни ҳисобга олган ҳолда эътибор кучайтиришни талаб қилади.

Шу билан бирга ушбу сананинг ўзида —Ўзбекистон Республикаси Қурилиш вазирлиги фаолиятини самарали ташкил этиш тўғрисидаги ПҚ-3646-сон Қарори қабул қилинди. Ушбу ҳужжат билан «Шаҳарсозлик ҳужжатлари экспертизаси» давлат унитар корхонаси ташкил этилиши белгиланди. Унга кўра, белгиланган тартибда шаҳарсозлик ҳужжатлари экспертизасини ташкил этиш ва ўтказишни таъминлаш, архитектура-режалаштириш ва шаҳарсозлик ечимлари даражасини ошириш, лойиҳа иши ва қурилиш ишлаб чиқаришини такомиллаштириш, лойиҳалаш ва қурилиш соҳасида илғор тажрибани ўрганиш ва оммалаштириш каби асосий вазифалар бириктирилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 5 февралдаги 55-сон қарорига мувофиқ қурилиш соҳасида танловларини ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисида вақтинчалик низом ишлаб чиқилган бўлиб, унга кўра қурилиш-пудрат ташкилотларининг фаолиятини такомиллаштириш ва қурилиш ишлари сифатини ошириш мақсадида:

- қурилиш-пудрат ташкилотларининг фаолиятини баҳолаш рейтинги жорий этилади;
- ташкилотларнинг ихтисослашуви, қурилиш-монтаж ишлари турлари, доимий ишлайдиган ишчи-ҳодимлар сони, асосий ишлаб чиқариш воситалари тўғрисида маълумотларнинг ягона электрон базаси жорий этилади;
- қурилиш-пудрат ташкилотлари ишчиларини қайта тайёрлаш ва касбга ўқитиш бўйича қисқа муддатли ўқув курслари, касб-хунарга эга бўлганлиги тўғрисида сертификатлар бериш кўзда тутилган.

Қурилиш-пудрат ташкилотларининг фаолиятини такомиллаштириш ва қурилиш ишлари сифатини ошириш мақсадида амалдаги фаолият юритаётган қурилиш-пудрат ташкилотларининг фаолиятини баҳолаш рейтинги жорий этилишнинг ижобий томонлари катта бўлиб, ўз навбатида қурилиш-пудрат ташкилотларнинг маъсулиятини оширади.

Бугунги кунда қурилиш соҳасида бош пудратчи ташкилотларни тендерда иштирок этишлари бўйича маълум талаблар қўйилган бўлиб, олдиндан фаолият юритаётган ташкилотларнинг тендерда ютиш эҳтимоли юқори бўлиб қолмоқда. Бизнинг фикримизча олий таълим муассаларида қурилиш соҳаси бўйича тадбиркорлик фаолиятига қизиқувчи битирувчи курс талабаларини Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил, 27 июлдаги —Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида ПҚ-3151-сон қарори доирасида қўллаб-қувватлаш, уларга ўқишлари билан бир қаторда қурилиш соҳасида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари учун имконият яратиб бериш талаб этилади.

Кўп ҳолларда мутахассис етишмайди деб нолиймиз. Яхши мутахассисни ташқаридан ҳеч ким олиб келиб бермайди. Уларни ўзимиз тайёрлашимиз керак. Бундан ташқари қурилиш соҳасидаги таркибий ўзгаришлар, янги иш жойларини яратишга йўналтирилган инвестициялар ҳажмини етарли эмаслиги, меҳнат ресурслари сонининг яратилаётган иш жойлари миқдорига нисбатан тезроқ ўсиши, ишчи кучига талаб ва таклиф

ўртасидаги номутаносиблик, маҳаллий кадрлар малакаси ва рақобатбардошлигининг пастлиги тармоқ даражасида тартибга солишнинг ижтимоий-иқтисодий механизмини такомиллаштирини ҳамда пировардида эса оқилона иш билан бандликни таъминлашни мақсад қилиб қўяди. Бизнинг фикримизча, маҳаллий ҳокимликлар ва жойлардаги маъсуллар ҳудудлардаги беш юз миллион сўмгача бўлган жорий ва капитал таъмирлаш ишларини йирик буюртмачи корхоналарга бермасдан айнан қурилиш соҳасида таълим олаётган битирувчилар ёки 4 босқич талабаларига танлов асосда беришлари мақсадга мувофиқ. Талабаларга танлов асосида маълум ҳажмдаги қурилиш монтаж ишларини олиб бориш жараёнларини институтларнинг маркетинг бўлимлари маъсуллигида иш жараёнларини мониторинг қилиб боришларини тавсия этамиз. Бундан мақсад ишни ҳақиқатда талаба олиб бораётгани ёки унинг номидан бирорта етакчи корхона олиб бораётгани мана шунинг мониторингини ташкил этиш керак бўлади. Албатта бу борада ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятларини камида уч йилгача жорий ва капитал таъмирлаш ишларида иштирокини маҳаллий ҳокимликлар томонидан қўллаб-қувватлаш зарур бўлади ва ўз навбатида қурилишда юзага келаётган коррупцион ҳолатларнинг бартараф этилишига ҳам эришилади. Шу вақт оралиғида қурилиш соҳасида фаолият юритаётган ёш тадбиркорлар касбий фаолиятини ривожлантириб, тажриба ва кўникмага эга бўладилар, икки уч йил оралиғида маълум баҳолаш рейтингини шакллантириб, кейинги босқичда ўзлари рақобатбардош эркин пудратчи ташкилот сифатида тендерларда иштирок этишлари мумкин бўлади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий мажлисга Мурожаати 2020. 30.12).

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 5 июлдаги —Ўзини ўзи банд қилган фуқаролар учун вақтинчалик меҳнат гувоҳномасини жорий этиш тўғрисидаги 566-сон. Қарор. Lex.uz.

4. Вазирлар маҳкамасининг 2021 йил 5 февралдаги 55-сон қарорига Илова Қурилиш соҳасида танловларини ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисида, Вақтинчалик Низом. Lex.uz.

5. К.Б. Ганиев, Г.И.Ганиева, А.Бердикулов, М.Ю. Сиддиқов Экономика и организация реконструкции при реструктуризации предприятия// Учебное пособие. Издательство Фан АН РУЗ 2010 г.

ХОЖА АҲМАД ЯССАВИЙНИ АНГЛАШ

Хошимхонов Хондамир Муминович

Самбхрам университети ходимлар бўлими бошлиғи,

ЖДПУ эркин тадқиқотчи

Аннотация

Ушбу мақолада мутафаккир шоир Хожа Аҳмад Яссавийнинг шахсияти, бой меъроси, шунингдек, унинг умуминсоний ғоялари, ахлоқий – таълимий фикрлари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Яссавий, қадриятлар, мартаба, авлиё, шайх, тавҳид, Ҳақ, комиллик, мурид, тариқат, тасаввуф, меърос.

Аннотация

В данной статье анализируется личность, богатое наследие поэта-мыслителя Ходжи Ахмеда Яссави, а также его общечеловеческие идеи, нравственные и просветительские мысли.

Ключевые слова: Яссави, ценности, карьера, святой, шейх, таухид, истина, совершенство, мурид, тарикат, мистика, наследование.

Annotation

Abstract: This article analyzes the personality, rich heritage of the thinker poet Khoja Ahmed Yassavi, as well as his universal ideas, moral and educational thoughts.

Key words: Yassavi, values, career, saint, sheikh, tawhid, truth, perfection, murid, tariqat, mysticism, inheritance.

Ахборот ва коммуникациянинг давлат ва жамият тараққиётидаги тутган ўрни беқиёсдир. Ахборотлар ҳаётимизга қулайликлар олиб келиши билан бир қаторда афсуски, айрим «шахслар» бундан ўзлари учун ғоявий қурол сифатида фойдаланаётганлари ҳам айна ҳақиқатдир. Глобал тармоқни тўлиқ назорат қилишнинг имкони йўқлиги эса бундай шахсларга қўл келмоқда. Бу инсонни ростданда ташвишга соладиган жиддий муаммо. Айниқса, таҳликали бугунги замонда миллат ёшлари онгига одоб-ахлоқни емирувчи “оммавий маданият” каби иллатлар таъсир ўтказётгани борган сари яққол сезилиб қолмоқда.

Бу борада ёш авлодни тарбиялашда маърифатпарвар Хожа Аҳмад Яссавийнинг бой маънавий меросини ўрганишларини тавсия этишни мақсадга мувофиқ деб топдик. Зеро ғояга қарши ғоя билан, жаҳолатга қарши эса маърифат билан курашилади. Хожа Аҳмад Яссавий яшаган даврда ҳам худди бугунги кундагидек таҳликали ҳолат ва ахлоқсизликлар мавжуд эди.

Тасаввуф таълимотининг вужудга келиши сабаби ислом динининг пайдо бўлиши ва унинг ички моҳияти билан чамбарчас боғлиқдир. Илк сўфийлар аҳолининг қашшоқлашган қисмини ташкил этар эдилар. Улар истилочилар зулми, адолатсизлик, ижтимоий тенгсизликка қарши норозилик рамзи сифатида юзага келган. Шундай тасаввуф алломаларидан бири Хожа Аҳмад Яссавийдир. Аҳмад Яссавий донишманд, шоир, яссавийлик тариқатининг асосчиси бўлиб, Сайрамда туғилган. Отаси Шайх Иброҳим узок йиллар Ясси ва Сайрамда шайхлик қилган. Яссавий пири Арслонбоб маслаҳати билан Бухорога бориб, Юсуф Ҳамадонийдан тасаввуф бўйича мукаммал маълумот олган. Сўнгра, Туркистонга қайтиб сўфийликни тарғиб этган. Эл орасида катта обрў орттириб, авлиё дея улуғланган. “Мадинада – Муҳаммад, Туркистонда Аҳмад” деган овозлар тарқалган. Яссавий Ясида қазо қилган ва мозори муқаддас қадамжога айланган. 1395–97 йилларда Амир Темур Яссавийнинг қабри узра маҳобатли мақбара қурдирган.⁸⁷

Тасаввуф таълимоти Ясавия номи билан боғлиқ. Хожа Аҳмад Яссавий шеърларининг ҳар парчасига “ҳикмат” унвони берилган, улар китоб ҳолига келтирилган. Баҳоуддин Нақшбандга тааллуқли деб тан олинган “Дил ба ёр, даст ба қор” иборасини ҳам биринчи бор Аҳмад Яссавий “Дилинг Худода, қўлинг ишда” шаклида баён этган. Демак, Яссавий тариқати билан Нақшбанд таълимоти моҳиятан яқиндир. Аҳмад Яссавий Куръон ҳикматлари, ҳадислар мазмунини ва тасаввуф ғояларини қўшиб, уни инсофу адолат, ҳалоллик ва тўғрилиқни, орифлик, ошиқлик, ҳилват ва узлат билан боғлаган. У тасаввуф ғояларини халқ орасига ёйиб, нафс ва худбинлик каби кўпгина ёмон иллатларни қаттиқ танқид қилган.

Яссавий тузган тариқатнинг барча ақидалари “Девони ҳикмат” шеърий асарида баён этилган. Унда поклик, тўғрилиқ, камсуқумлик, меҳр – шафқат, ҳалол кун кечириш, нафсни тийишга интилиш, иймонли бўлиш каби асл инсоний фазилатлар улуғланган. Золимлар, порахўрлар, мутаассиб шайхлар, жоҳил ва нодон кимсалар эса қораланган.

Ўзбекистон мустақилликка эришган дастлабки йилларда Яссавий ҳаёти, фаолияти ва ижоди кенг ўрганилиб, илмий тадқиқотлар яратилди. “Девони ҳикмат” 2 марта (Тошкент, 1991, 1992) кўп нусхада чоп этилди. Ўзбекистонда 1993 йил “Аҳмад Яссавий йили” деб эълон қилинди. Ясавия тариқатига асос солиш учун Яссига қайтди ва атрофидаги инсонларнинг таълим – тарбияси билан шуғулланди. Уларни дин асосларига кўра вояга

⁸⁷ Ислои энциклопедияси. (А-Х) Ҳусниддинов З, таҳрири остида. –Т.:“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2004. –Б. :281.

етказди. Тарихда кейинчалик турли тариқатларга асос солажак улуг мутасаввифлар етиштирди.

Аҳмад Яссавий устози вафотидан кейин биров вақт Бухорода унинг ишини давом эттиради. Яссавий фаолиятининг дастлабки йилларидаёқ ўз дунёқарашини халқ орасида кенгроқ ёйиш мақсадида туркий қўшиқларга яқин шеърлар ижод қила бошлайди. Кейинчалик, Яссига қайтиб кўплаб тарафдорлар, шогирдлар орттиради.

Бизга қадар Яссавийдан “Девони ҳикмат” номли шеърлар китоби сақланиб қолган. Бу асар ҳамма замонларда, барча туркий забон авлодларга манзур ва мақбул бўлиб келган. Зероки, у инсонни асл комилликка элтадиган дин, имон, Худо йўлида фидоийлик, эътиқодда собитлик, ҳалоллик, покликни тарғиб – ташвиқ этади. Кишиларни асл мақсад – Худога эришмоқ пайида машаққат – риёзат чекмоққа, маърифат касб этмоққа, исломий ва дунёвий аҳкомларни эгалламоқликка чорлайди. Филология фанлари доктори Эргаш Рустамов “Хўжа Аҳмад Яссавий масжиди пештоқиға Ҳазрати Расулуллоҳнинг “Талабул илми фаризатун ала кулли муслимин ва муслиматин” – “Илм талаб қилиш ҳар бир мусулмон эркак ва аёл учун фарз”, деган ҳадис битилганини қайд этган. Шунингдек, Яссавий ҳикматларида тўғрилик, меҳнатсеварлик, мўминларга меҳрибонлик, инсоф, мурувват ғояларини илгари сурган. Айрим ҳикматларда ижтимоий адолатсизликка қарши кескин фикрларни, дилозор, мардумозор бўлмасликка даъватни кўрамиз. Айти пайтда Яссавий, нодонлик, жаҳолат ва разолатни қаттиқ қоралади. Шунинг учун ҳам ўтмишда Яссавий ҳикматлари сингари унинг шахсияти, шуҳрати ҳам Туркистонда кенг тарқалган. Халқ орасида Яссавийни донишманд, башоратчи ва нозикбин аллома Ҳаким сифатида васф этувчи кўплаб ривоятлар, латифалар яратилган. Афсуски, бу ҳикоятлар кўхна дастхатлардан сараланиб, тўпланиб бир китоб ҳолига келтирилмаган.⁸⁸

Яссавий етиштирган муридларини бошқа туркий ўлкаларга жўнатди. Улар борган жойларида Яссавийнинг шеърларини тарғиб этдилар. Унинг таълим – тарбия усулини ишга солиб, шахсларни тарбияладилар. Дастлаб Онадўли ва бошқа туркий диёрларда ислом маданияти ва тасаввуфнинг тарқалишида Аҳмад Яссавий бирламчи роль ўйнади. Онадўлининг маънавий фотиҳлари бўлган Ҳожи Байрам Валий, Ҳожи Бектоши Валий, Юнус Эмро ва Жалолиддин Румийлар бир жиҳатдан Аҳмад Яссавий таълимотининг давомчиларидир. Улар Яссавий бошлаган ҳаракатни Онадўлида давом эттирдилар.⁸⁹

Хожа Аҳмад Яссавийнинг “Хожа” аталишини куйидагича талқин қиладилар: ўша даврда Сайрам аҳолиси уч уруғ, уч тоифага бўлинган. Биринчиси – нисбалари эски шоҳларга бориб тақалувчи “шоҳ” уруғи. Иккинчиси – эски амир ва мирзоларга боғлиқ “амир” уруғи. Учинчиси – аждодларини ҳазрат Алига боғлайдиган “хожа” уруғи. Хожа уруғи, табиийки, бошқа уруғлардан шарафли бўлган; хожалар ўзларини Имом Муҳаммад Ханафий авлодларидан деб ҳисоблаганлар. (Мулло Мусо бинни Мулло Исо Сайрабийнинг “Тарихи аминия”сида бу ҳақда кенг тўхталинган)⁹⁰.

Хожа Аҳмад Яссиди таълим ва иршод билан машғул бўлган, атрофида муридлар кўпаяверган (бир ўринда ёзилишича, тўксон тўққиз минг муриди бўлган) шуҳрати бутун Туркистонни, Мовароуннаҳру, Хоразму, Хуросонни тутди. Муридларига зоҳир ва ботин илмларни ўргатди, қолган вақтда тоат – ибодат қилди, бўш вақтларида қошиқ ва қипча йўниб, уларни сотароқ қун кечирди...⁹¹

Аҳмад Яссавийнинг туркий адабиётдаги тарихий хизмати ҳикматнавислик анъанасини бошлаб берганидир.

⁸⁸ Ҳомиджон Ҳомидий. Кўхна шарқ дарғалари. – Т.: “Шарқ”, 1999. – Б.: 109.

⁸⁹ Ҳомиджон Ҳомидий. Кўхна шарқ дарғалари. – Т.: “Шарқ”, 1999. – Б.: 110.

⁹⁰ Мирхолдоров М. Хожа Аҳмад Яссавий. “Шажараи саодат”. – Чимкент, 1992. – Б.: 129.

⁹¹ Мирхолдоров М. Хожа Аҳмад Яссавий. “Шажараи саодат”. – Чимкент, 1992. – Б.: 130.

Алишер Навоий бу улуг пир ҳақида шундай сўзларни битиб қолдирган: “Аҳмад Яссавий – Туркистон мулкининг шайхул машойихидир. Мақомати олий ва машхур, каромати матаволий ва номаҳсур эрди. Мурид ва асҳоб ғоятсиз ва шоҳу гадо анинг иродат ва ихлоси остонасида ниҳоятсиз эрмиш”.⁹²

Яссавийнинг тарки дунёчилигини зоҳидлар тарки дунёчилигидан ҳам фарқлаш керак. Зоҳидлар тақвosi тагида жаннатдан умидворлик, яъни таъма мавжуд бўлса, сўфийлар тарки дунёчилиги замирида Аллоҳга муҳаббат ётади.

Аҳмад Яссавий шеърятини энг халқчил ва халқсевар, ҳақсевар шеърятдир. Унинг ғоялари инсоният қозонган энг ардоқли ғоялар қаторида абадий яшаб келаверади.⁹³

Куйида Яссавий ижодидан намуналар келтирамиз:

Суннат эмиш кофир бўлса берма озор,

Кўнгли қоттиғ дилозордин Худо безор.

Аллоҳ ҳаққи ондоғ қулға Сижжин тайёр,

Донолардин эшитиб бу сўз айдим мано.

Исломи таълим – тарбияда кўнгли ранжитмаслик ва барчага меҳр – шафқат билан муомала қилиш бош талаблардандир. Бунини Яссавий ҳазратлари ҳам махсус таъкидлаган ва унинг дидактик фикрлари ҳар қандай давр учун қимматлидир.

Ушбу ҳикматларида эса салбий иллатларни қоралаб шундай дейди:

Мунофиқлар юрурлар,

Фисқу фасод қилурлар.

Ҳаром лутма еюрлар,

Кўркиб йиғлар Хожа Аҳмад.

Яссавий ўз ҳикматларида энг катта разолат ёлғон гапиришидир, деб ахлокий ўғит берган:

“Ал – каззобу ла уммати” деди сизга,

Ул Муҳаммад Ҳақ расули ойди бизга .

Ёлғончиға жаннат йўқтур валлоҳ онга,

Ёлғон сўзлаб имонсизин кетманг дўстлар.

Яссавий ҳам ўзининг пири бузруквори Шайх Юсуф Ҳамадонийга ўхшаб мол – дунё тўплашга мутлақо қизиқмаганини, камбағалпарвар ва ғарибпарвар бўлиб яшаганлигини унинг баъзи бир ҳикматларидан ҳам билса бўлади. Мол – дунёга, бойликка ва давлат орттиришга муккасидан кетган, ҳасис, ва очофат кишиларни Яссавий беаёв танқид қилади:

Бешак билинг бу дунё барча халқдан ўтаро,

Ишонмағил молинга, бир кун қўлдан кетаро,

Ота, она, қариндош қаён кетди, фикр қил,

Тўрт оёқлик чўбин от бир кун сенга етаро.

Тўрт оёқлик чўбин от – бу тобутдир.

Ҳақни тушуниб етишга, одоб – ахлоқни ўрнига қўйиш, қизу жувонларни ҳаёли қилиб тарбиялаш лозимлигини куйидаги сатрлар орқали ифодалайди:

Улуғ – кичик ёронлардин одоб кетти,

Қизу заъиф жувонлардин ҳаё кетти,

“Алҳау мин ал – имон” деб Расул айтти,

Ҳаёсиз қавм ажойиблар бўлди, дўстлар.

Аҳмад Яссавий одамларни эзгу инсоний фазилатлар йўлида тарбиялаш мумкин, деган ғояни олға суради. У инсон маънавий пок бўлиши лозим, дейди. Шунга ўхшаш фалсафани рус ёзувчиси Л.Н.Толстой ҳам ўз вақтида ташвиқ этган эди. Аҳмад Яссавийча,

92 Алишер Навоий. Насойимул муҳаббат мин шамойим - ул футувват. –Т., “Фан”.2014. -Б. :20

93 Комилов Н. Тасаввуф. Тавҳид асрори. Яссавий ҳақиқати. –Т.: “Ўзбекистон”, 1999. – Б. :80.

инсон маънавий пок бўлиши учун ўз нафсини енгиши керак. Чунки нафс – шайтондир. У одамнинг ичида бўлади ва уни фақат ёмонликка йўллайди:

Золимларни шиква қилма, золим ўзунг,
Хўйинг риё, таъсир қилмас халққа сўзунг.
Дунё молин тўла бердим, тўймас кўзунг,
Хорисларни сажин ичра солдим мано.

Яссавий йўқсил ва ғарибларга ёрдам қилиш – комиллик белгиси эканини айтади.

Аллоҳ расулининг фақирларга яхшилик қилганини ўрнатқилиб:

Қайда кўрсанг кўнгли синук малҳам бўлғил,
Ондоғ мазлум йўлда қолса ҳамдам бўлғил.
Рўзи маҳшар даргоҳига маҳрам бўлғил,
Моуманлик халойиқдан кечтим мано.
Ғариб, фақир, етимларни Расул сўрди,
Ўшал туни Меърож чиқиб дийдор кўрди.
Қойтиб тушуб ғариб етим излаб юрди,
Ғарибларни изин излаб туштим мано.
Етимни кўрсангиз, оғритмангсизлар,
Ғарибни кўрсангиз, доғ этмангсизлар.
Етимлар бу жаҳонда хор экандур,
Ғарибларни иши душвор экандур.

Яссавий асос солган тариқат бир жиҳатдан таълим – тарбия муассасасидир. Тариқат маросим ва тамойиллари инсонни баркамол бир мусулмон бўлишини мақсад қилиб қўйган. Исломи тарихига назар ташлайдиган бўлсак, тасаввуф тариқатлари халқ оммасининг исломни англаган ҳолда ҳаётга тадбиқ этиши ва моддий – маънавий жиҳатдан тараққий қилиши учун шароит ҳозирлаган муассасалар сифатида фаолият кўрсатиб келган.

Яссавий золим ҳукмдорлар ва етим ҳақларини еганларнинг оқибатлари ёмон бўлишини содда тил билан баён этади:

Золим бўлиб зулм этгон, етим кўнглини оғритгон,
Қора юзлиғ маҳшарда кўлин орқада кўрдим.

Айни пайтда шоир бева – бечораларга раҳм – шафқатли бўлиш, хайр – саховат, мурувватли, очиққўл бўлишга ҳам чорлайди, халқ бошига “турли бало” ёққанидан афсус, надомат чекади:

Аҳли дунё халқимизда саховат йўқ,
Подшоларда, вазирларда адолат йўқ.
Дарвешларни дуосида ижобат йўқ,
Турлук бало халқ устига ёғди дўстлар.

Яссавий айрим ҳикматларда меҳнаткаш халқни талаётган замон ғаддорларини рўй – рост танқид қилади, адолатли, меҳр – шафқатли бўлишга чорлаган. Хусусан, шайх – зоҳидлар, айрим муллолардан диёнат кетгани, зулм – зўрликка берилиб, етим - есир, фуқаро ҳақини ейишдан кўркмаётгани очиқ ташланади. XI –XII асрларда Хуросону Мовароуннаҳрда юз берган қаҳатчилик, мўғуллар истилосининг асоратлари танқид қилинади. Адолат, инсоф, раҳм – шафқат ўрнини бедиёнатлик, такаббурлик олганидан нолийди, ҳимоясиз қолган халққа ҳамдардлик изҳор этади. Бундай ҳикматларда ижтимоий руҳ билан маънавият ҳақидаги фикрлар қоришиб кетган:

На анода раҳм қолди, на отода,
Оғо – ини бир –бирига можарода.
Мусулмонлик даъво қилур, ичар бода,
Мастлиғ билан қариндошдин тонди, кўрунг.
Нокас, хасис, бедиёнат қуллар ҳоким,
Моуманлик ҳаддин ошиб бўлди золим,
Халқ ичида хор бўлдилар дарвеш, олим,
Ҳимояти халқни кофир бўлди, кўрунг.

Эшон, шайх, хўжа, мулло дунё излар,
Ул сабабдин подшоларға ёлгон тузлар,
Оят, ҳадис сўзин қўюб, мулкни кўзлар,
Ҳақ йўлида ҳаргиз меҳнат тортқони йўқ,
Охир замон шайхлар иши ҳамма риё,
Рўзи маҳшар риёлари бўлғай гувоҳ,
Шайхман теку мунча ҳаво мунча бино,
Олло учун зарра жавоб этқони йўқ.

Хожа Аҳмад Яссавийнинг турк – ислом тарихидаги ғоявий қарашлари ҳақида фикр юритилганда, Яссавий ҳикматлари ғоявий –бадий нуктаи назардан XII аср турк – ислом шеърятининг мумтозидир. Яссавийнинг илми ва маънавий жиҳатдан камолот касб этиши, улуғ - пир муршиди комил бўлиб етишиши ва турк – ислом дунёсида асрлар мобайнида унга нисбатан кўрсатилган эҳтиромнинг бош манбаи – тасаввуф маданиятидир. Яссавийнинг энг асосий хусусияти – унинг буюк сўфий, забардаст муршид, яссавиядек бир тариқатнинг асосчиси бўлганлигидир. Мана шулар туфайли у Марказий Осиёда “Пири Туркистон”, “Ҳазрати Туркистон” каби лақаблар билан шуҳрат топган.

Хуллас, Яссавийнинг ижодиёти фалсафа тарихида ҳам, халқимиз тарихида ҳам хос мавқега эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ислом энциклопедияси. (А-Х) Ҳусниддинов З, таҳрири остида. –Т.:“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2004.
2. Ҳомиджон Ҳомидий. Кўхна шарқ дарғалари. – Т.: “Шарқ”, 1999.
3. Мирхолдор М. Хожа Аҳмад Яссавий. “Шажараи саодат”. – Чимкент, 1992.
4. Алишер Навоий. Насойимул муҳаббат мин шамойим - ул футувват. –Т., “Фан”.2014.
5. Комилов Н. Тасаввуф. Тавҳид асрори. Яссавий ҳақиқати. –Т.: “Ўзбекистон”, 1999.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

**Худойбердиев Жамшид Журабой ўғли
Самбхрам университети НТМ**

Аннотация

Бугунги кунда институционал йўналиш иктисодиётни давлат томонидан ижтимоий назорат қилиш муқаррар эканлигини кўрсатди ва давлат томонидан фаол ижтимоий тизимни тартибга солиш концепциясини яратишга асос бўлди. Уларнинг асосий эътибори нафақат аҳоли жон бошига даромадларни ошириш, балки мутлақ ва нисбий камбағалликни бартараф этиш, тенгсизликни камайтириш, аҳоли бандлигини ошириш, меҳнат ресурслари ва умуман инсон капитали сифатини оширишга эътибор қаратди.

Калит сўзлар: Камбағалликнинг иктисодий- ижтимоий оқибатлари, Ижтимоий реестр, институционал механизмлар, инсон капитали.

Аннотация

Сегодня институциональное направление показало, что социальный контроль над экономикой со стороны государства неизбежен, и стало основой создания концепции регулирования активной социальной системы со стороны государства. Их основной упор был сделан не только на увеличение доходов на душу населения, но и на ликвидацию абсолютной и относительной бедности, сокращение неравенства, увеличение занятости, повышение качества трудовых ресурсов и человеческого капитала в целом.

Ключевые слова: Экономические и социальные последствия бедности, Социальный регистр, институциональные механизмы, человеческий капитал.

Annotation

Today, the institutional direction has shown that social control of the economy by the state is inevitable and has become the basis for the creation of the concept of regulation of the active

social system by the state. Their main focus was not only on increasing per capita income, but also on eliminating absolute and relative poverty, reducing inequality, increasing employment, increasing the quality of labor resources and human capital in general.

Key words: Economic and social consequences of poverty, Social register, institutional mechanisms, human capital.

Иқтисодиётда институционал механизмлар барқарор иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатиб, нафақат яқин балки узоқ истиқболда ҳам иқтисодий ўсишга шарт-шароитлар яратиб беради. Институционал механизмларнинг ривожланиши билан боғлиқ вазифалар барқарор иқтисодий ривожланишни рағбатлантирувчи воситаларни такомиллаштиришга имконият яратиб беради.

Олимларнинг фикрича, Ўзбекистонда камбағалликни қисқартириш йўлида банкларга институционал сармоядорларнинг, яъни ўз иш фаолиятининг хусусиятига кўра доимий ва катта миқдордаги пул маблағларига эга бўлган ҳамда уларни қимматли қоғозлар портфелига қўйилма қилишга рухсат берилган. Банклар институционал сармоядорларининг акцияларини сотиб олиб, пул маблағларини жамғариш учун қўшимча имкониятга эга бўлади. Шунингдек, мижозларнинг қимматли қоғозлар портфелини бошқариш бўйича ўз операцияларини кенгайтиради. Банклар хусусийлаштирилаётган ва қайта ташкил этилаётган корхоналарнинг қимматли қоғозларини катта ҳажмда инвестиция қилишга қодир бўлган йирик институционал тизим ҳисобланади⁹⁴.

Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида банк тизимини ривожлантиришни такомиллаштиришга асос бўлувчи бир қатор ўзгаришларни амалга ошириш белгиланган, жумладан, 2023 йилдан бошлаб қўшилган қиймат солиғи ставкаси 12 фоизгача, шунингдек банк ва молия йўналишларида фойда солиғи ставкаси эса 15 фоизгача туширилиши режалаштирилган. Мамлакатимиз ҳудудларида иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари бўлган саноат ва инфратузилмани ривожлантириш мақсадида “Тараққиёт банки”ни ташкил этиш назарда тутилган. Мазкур вазифанинг ижросини амалга оширишда Халқаро молия институтлари билан ўзаро келишувларга асосланиши ва халқаро тажрибаларни кенг ўрганиш назарда тутилади. Тараққиёт стратегиясида “Банк тизимини трансформация қилишни яқунлаш, хусусий банкларнинг улушини 2025 йилда жами банк активларининг 60 фоизига етказиш” кўзда тутилган бўлиб, бунда:– “Асакабанк”ни хорижий экспертларни жалб қилган ҳолда трансформация қилиш ва хусусийлаштириш дастурини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш (2022 йил, июль ойигача); – “Халқ банки”, “Бизнесни ривожлантириш банки” “Микрокредитбанк”, “Агро банк”, “Ўзмиллийбанк”нинг акцияларини 2023 йилга қадар фонд биржаси орқали оммавий жойлаштириш “йўл харита”ларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш (2022 йил август ойигача) кўзда тутилган.

Банк соҳасидаги тизимли ислохотларда молиявий барқарорликни таъминлаш учун қуйидаги чора – тадбирларни амалга ошириш белгиланган:

- молиявий барқарорлик бўйича Халқаро валюта жамғармаси томонидан айнан молиявий барқарорлик бўйича эксперт назоратини қўллаш;
- ҳар йили тизимдаги молиявий барқарорлик шарҳини мунтазам чоп этиб бориш;
- иқтисодиётда Халқаро валюта жамғармаси кўмагида вужудга келиши мумкин бўлган хавф-хатарларни аниқлаш, уларнинг банк тизими барқарорлигига таъсирини баҳолашга қаратилган стресс-тест моделларини ишлаб чиқиш ва амлиётда қўллаш.

Ҳар бир инсонга кунлик зарур бўладиган энг кам миқдордаги таъминотнинг етишмаслиги замонавий дунё давлатлари тараққиёти учун бошқа хавфлардан кам бўлмаган – камбағаллик хавфини келтириб чиқармоқда. Зеро, бунинг замирида шахс, жамият ва давлатнинг бугунги ва эртанги куни, барқарор тараққиётнинг асослари мужассам. Шу билан бирга, камбағалликни бартараф этиш, бунинг учун зарур шарт-шароит ва имкониятларни яратиш амалда мамлакат тараққиётининг янги босқичга ўтишини

⁹⁴ Адилов А. Миллий иқтисодиётда тижорат банкларининг институционал инвестор сифатида ролини ошириш / Аббос Адилов. Текст: непосредственный // Молодой ученый. 2020. № 21 (311). - С. 790-792. - URL:

таъминлайди. Айни вақтда, камбағалликка қарши курашиш узоқ ва мураккаб жараён бўлиб, у институционал ва тизимли ёндашувни тақозо этади.

Дунёда БМТнинг маълумотларига кўра, Ер юзида 700 млн. дан ортиқ одам қашшоқликда кун кечиради. Камбағалликнинг юқори даражаси асосан турли низолар мавжуд бўлган мамлакатларга тўғри келади. Камбағаллик ва қашшоқликка қарши курашиш БМТ кун тартибидаги асосий масалалардан ҳисобланади. Бу борада ташкилот томонидан бир қатор муҳим ишлар амалга оширилган.

Шунингдек, Ўзбекистонда 2030 йилгача камбағалликни қисқартириш бўйича стратегия Ўзбекистонда камбағалликка қарши курашиш соҳасида институционал ва тизимли ёндашув қўлланаётганини билдиради. БМТ ва Жаҳон банки билан биргаликда “2021-2030 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасида камбағалликни қисқартириш стратегияси” қабул қилинди. Мазкур стратегияда мамлакатимизда камбағалликни қисқартириш учун ҳар томонлама комплекс ёндашув амалга оширилиб, унда қуйидаги устувор йўналишлар доирасида чора-тадбирларни амалга ошириш назарда тутилган:

- ижтимоий ҳимояга муҳтож фуқароларга кўрсатиладиган моддий ёрдамлар, хизматларни кенгайтириш ҳамда сифатини яхшилаш орқали мавжуд тизимни такомиллаштириш;

- ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламини ижтимоий муҳофаза қилишнинг янги усул ва механизмларини доимий такомиллаштириб бориш орқали камбағаллик даражасини янада қисқартириш механизмларини жорий этиш.

Ўзбекистон Республикасида камбағалликни қисқартириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш мақсадида қуйидаги бир қатор устувор вазифалар белгиланган:

1. Жаҳон банки ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури, сингари қатор халқаро ташкилотлар тавсияси билан билан биргаликда «Ўзбекистон Республикасида 2030 йилгача камбағалликни қисқартириш стратегияси» лойиҳаси тайёрланади.

2. «Аҳолининг минимал истеъмол харажатлари қиймати» ишлаб чиқилиб, бу аҳоли орасида камбағалликни қисқартириш борасида уларнинг асосий эҳтиёжларини кафолатли таъминлаш бўйича комплекс тадбирларни ўз ичига олади. Унга кўра, аҳолининг муҳтож камбағал қатламига кредитлар, ижтимоий нафақа ёки уй-жой ажратилиши, таълим, соғлиқни сақлаш, касб-ҳунарга ўқитиш, ичимлик суви, энергия ва йўл инфратузилмаси билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишни назарда тутати.

3. Ҳар бир маҳаллалардаги ижтимоий-иқтисодий ҳолатни “хонадонбай” асосида ўрганиш, шунингдек, аҳолининг иш билан бандлик даражасини, оилаларнинг даромад манбаларини, томорқа ерларидан фойдаланиш ҳолатини ҳамда даромадли меҳнатга бўлган интилиши ва эҳтиёжларини таҳлил қилиш орқали манзилли ишлаш тизими яратилади.

4. «Ижтимоий реестр»да «Темир дафтар»даги барча маълумотлар қамраб олиниб, эҳтиёжманд оилаларга 250 дан зиёд ижтимоий хизматлар электрон шаклда кўрсатилади.

5. Ижтимоий кафолатларни бир тизимга келтириб, уларни минимал меъёрлар даражасида босқичма-босқич таъминлаш бўйича дастур ишлаб чиқилади.

6. Ҳудудларнинг мавжуд салоҳиятини камбағалликни қисқартириш учун сафарбар этиш йўллари ишлаб чиқилади, жумладан:

- ҳудудлардаги мавжуд махсус индустриал зоналардаги лойиҳаларни амалга оширишга тўсқинлик қилаётган муаммоларни бартараф этиш чоралари кўрилади;

- эҳтиёжманд аҳолини камбағалликдан чиқариш бўйича мотивация, кўникма ва молиявий қўмак таъминлаш асосида ҳар бир туман ва шаҳар бўйича алоҳида дастурлар ишлаб чиқилади.

7. Ёшлар ва хотин-қизларни касб-ҳунарга ўргатиш, тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш орқали уларнинг иш билан бандлигини таъминлаш ва доимий даромад манбаини яратишнинг янги механизминини амалиётга жорий этиш ва бошқа чора-тадбирлар белгиланган.

Мамлакатимизда аҳоли орасида камбағалликни қисқартириш ва турмуш даражасини такомиллаштиришга қаратилган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қуйидаги 2.2-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида камбағалликни қисқартиришнинг ҳуқуқий асослари ва турмуш даражасини такомиллаштиришга қаратилган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар⁹⁵

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 мартдаги 5975-сон фармони	“Иқтисодиётни ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги 3268-сон қарори	“Аҳолининг кам таъминланган қатламларини қўллаб-қувватлашга оид қўшимча чора – тадбирлар тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 мартдаги 5975-сон Фармони	“Иқтисодиётни ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 мартдаги 4653-сон қарор	“Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳамда унинг тизим ташкилотлари фаолиятини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 августдаги 4797-сон қарор	“Аҳолига давлат ижтимоий хизматлари ва ёрдам тақдим этиш тартиб-таомилларини автоматлаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 5 мартдаги 122-сон қарор	“Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ҳамда соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 11 августдаги 4804-сон қарор	“Камбағал ва ишсиз фуқароларни тадбиркорликка жалб қилиш, уларнинг меҳнат фаоллигини ошириш ва касб-хунарга ўқитишга қаратилган ҳамда аҳоли бандлигини таъминлашга оид қўшимча чора – тадбирлар тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 20 апрелдаги 6208-сон фармон	“Ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва бандлигига қўмаклашиш, уларни ижтимоий ҳимоя қилиш ҳамда бўш вақтини мазмунли ташкил этишга оид қўшимча чора–тадбирлар тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 13 октябрдаги 4862-сон қарори	“Аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш тизимини такомиллаштириш ва тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”

⁹⁵Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 17 февраль 77-сон қарори	“Ўзбекистон Республикаси иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳузуридаги тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги фаолиятини самарали ташкил этиш тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 1 июнь, ПФ-82-сон фармон	Аҳолига сифатли ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш ҳамда унинг самарали назорат тизимини йўлга қўйиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 12 июнь, 93-сон фармон	“Камбағалликни қисқартиришда тадбиркорлик субъектлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик ўрнатишга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида”

Камбағалликнинг иқтисодий оқибатлари:

- талаб ва таклиф қисқариши натижасида ЯИМ ўсиш суръатининг пасайиши, инфляция ва ишсизлик даражасининг ошиб боришига таъсир кўрсатади;
- иқтисодий инқироз ва иқтисодий қарамлик туфайли бюджет даромадлари камайиши, ташқи қарз ҳажмининг ошиши;
- халқаро рейтингда мамлакатнинг ўрнини пасайиши натижасида инвесторлар ва инвестиция киришини пасайтириши мумкин.

Шунингдек, камбағалликнинг ижтимоий оқибатлари:

- сифатли соғлиқни сақлаш тизимининг ривожланмаслиги сабабли умр кўриш даражасининг қисқариши ва инсон салоҳиятининг пасайиши;
- жиноятчилик даражасининг ошиши ва алкоголизм, гиёҳвандлик;
- аҳоли орасида боқимандалик ва норозилик кайфиятининг юзага келиши ва бошқалар.

Мамлакатмизда камбағалликни қисқартириш йўналиши давлат сиёсати даражасига кўтарилган бўлиб, унинг ижтимоий-иқтисодий оқибатларининг олидини олиш учун уни қисқартиришнинг таъсирчан воситаларини амалиётга жорий этиш, уни ҳисоблашнинг мезон ва усуллари ҳамда узоқ муддатга мўлжалланган стратегиясини ишлаб чиқиш каби қатор вазифалар белгилаб берилган.

Бизнинг фикримизча, иқтисодий ўсишнинг инклюзивлигини таъминлаш, давлат бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, жамоат ташкилотлари ҳамда халқаро молия институтлари ва хорижий ҳукумат молия ташкилотлари билан ҳамкорликда камбағаллик даражасини аниқлаш мезонлари ва баҳолаш услубиятини аниқлаш, камбағалликни қисқартириш бўйича, комплекс чора–тадбирларни амалга ошириш зарур:

- ҳудудларда камбағалликни қисқартиришнинг аниқ дастак ва механизмларини ишлаб чиқиш тадбиқ этиш орқали таркибий ўзгаришларни қўллаб–қувватлаш
- ишлаб чиқариш ва молиявий ресурсларни самарали таксимлаш асосида иқтисодий ривожланишнинг концептуал йўналишлари вазифаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширилишини таъминлаш;
- инсон капитални ривожлантириш бўйича таълим тизимини такомиллаштириш ва меҳнат бозорини малакали мутахассислар билан таъминлашга қаратилган тадбирларни амалга ошириш;
- камбағаллик ва даромадларнинг табақалашувини келтириб чиқарувчи омилларни аниқлаш, даромадлар ўсишини ва харид қобилиятини оширишни таъминлаш;
- аҳоли даромадлари табақалашувини ўрганиш бўйича тизимли ишларни олиб бориш.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 мартдаги “Иқтисодий ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора–тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5975-сонли Фармони.
<http://lex.uz.doc/4776669>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги «Аҳолининг кам таъминланган қатламларини қўллаб-қувватлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 988-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.05.2018 й., 06/18/5447/1269-сон.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // “Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 25 январь, № 19 (7521).

4. Umirova, G. Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda innovatsiyalarning tutgan oʻrni va roʻli //Qoʻqon universiteti xabarnomasi. – 2022. – T. 5. – S. 64-66.

5. Umirova, G. (2022). Mamlakatimizdagi monopoliyaga qarshi kurashishning raqobat muhitini shakllantirish. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(1), 288-290.

6. Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.

7. Umirova, G. (2023). Tadbirkorlikni rivojlantirishda motivatsiya omillaridan foydalanishning zaruriyati. *Qoʻqon universiteti xabarnomasi*, 8, 74-77.

8. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: Назария ва амалиёт. Дарслик/Қайта ишланган ва тўлдирилган 3-нашри.– Т.:Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “ФАН” нашриёти давлат корхонаси, 2019. – 592 б.

9. Агабекян Р. Л., Баяндурян Г. Л. Институциональная экономика. Бизнес и занятость; Магистр - Москва, 2013. - 464 с.

10. Sh, U. G., & Khurmatov, B. (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligining nazariy asoslari. *Экономика и социум*, (3-2 (118)), 401-404.

11. Umirova Gulmira. (2023). The need to attract foreign investments to the national economy on a large scale. *Academia Science Repository*, 4(5), 314–319. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/696>

12. Джаббарова Ю.А. «Основные тенденции на рынке книжной продукции в Республике Узбекистан.» журнал том 3 номер 5 ст 36-40.

BOSHLANGʻICH TAʼLIMDA VATANPARVARLIK XISSINI TARBIYALASH

Mamazulunova Farida Xasanovna

Andijon viloyati Asaka tumani 52 umumtaʼlim maktab oʻqituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada muallif aynan boshlangʻich taʼlimda bolalr ongiga vatan tuygʻusini singdirish, oʻzi yashayotgan olam, maxallasi haqida tushuncha berish, buyuk simolar, ularning vatanparvarligi toʻgʻrisida tushuntirish kerakligi haqida koʻrsatishga xarakat qilgan.

Kalit soʻzlar: Vatan, vatanparvarlik, vatan tuygʻusi, axloqiy, olam, boshlangʻich taʼlim, taʼlim poydevori, xulq atvor, xurmat, hamjixatlik.

Аннотация

В данной статье автор постарался показать, что необходимо прививать в сознании детей чувство Родины, давать представление о мире, в котором он живет, своем окружении, рассказывать о великих деятелях и их патриотизме в начальное образование.

Ключевые слова. Родина, патриотизм, чувство Родины, мораль, мир, начальное образование, основы образования, поведение, уважение, солидарность.

Annotation

In this article, the author tried to show that it is necessary to inculcate the sense of homeland in children's minds, to give an understanding of the world in which he lives, his neighborhood, and to explain about great figures and their patriotism in primary education.

Keywords. Motherland, patriotism, sense of country, moral, world, primary education, foundation of education, behavior, respect, solidarity.

Mamlakatimizda taʼlimning ustivor sohaga aylantirilishi oʻsib kelayotgan yosh avlodni pishiq-puxta bilimga, yuqori maʼnaviy va ahloqiy xususiyatga ega boʻlishini taʼminlaydi.

Vaholanki, bolaning dunyoqarashi, didi, salohiyati shakllanadigan maktabgacha va boshlang'ich sinflarga eng yetuk, eng tajribali murabbiylar biriktirilishi ba masalani to'g'ri xal bulishiga sabab bo'ladi.

Zamonaviy boshlang'ich ta'limning o'zi nimadan iborat bo'lishi kerak? Bola 1-4-sinflarda qanday bilimga ega bo'lishi lozim? Ularning tarbiyasi qanday bo'lishi kerak?

Ta'lim tizimidagi jiddiy izlanishlar, ko'p yillik tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, boshlang'ich ta'lim – ta'limning poydevori, uni rivojlantirmay turib ta'limda yuqori natijalarga erishib bo'lmazligini isbotlamoqda. Boshlang'ich ta'limni yetarli olmagan, savodxonligi talab darajasiga yetmagan bola yuqori sinfda ham "oqsash"ni davom etdiradi. Shunday hollarning bo'lmazligi uchun bolaga bog'cha yoshidan va kichik maktab yoshidagi ta'lim – tarbiyasiga alohida e'tibor berish kerak.

Agar muallim boshlang'ich sinfda o'quvchilarning fe'l – atvorini, qobiliyatlarini individual kuzatib borish uslubini yaxshi bilmasa, yoki yetarli e'tibor bermasa, uning mustaqil fikr yurita olishi, ichki qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishini o'rgatmasa, yetaklay bilmasa, bolaning savodxonligi talab darajasiga ko'tarilmaydi.

Boshlang'ich ta'limda bolalarga vatanparvarlik xissini shakllantirib borish ham o'z samarasini ko'rsatadi.

Milliy tarbiya tizimida, millat ma'naviyatini tiklash va rivojlantirishda o'quvchilarda boshlang'ich sinfdanoq milliy g'urur va iftixorni o'stirish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, shuningdek, milliy o'zlikni anglash tuyg'usini shakllantirish, bu borada esa ta'lim muassasalarida ma'naviy muhitni barqarorlashtirishga xizmat qiluvchi samarali usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Samarali tashkil etilgan ta'lim asosida singdirilgan vatanparvarlik tushunchasi o'quvchilarning xulq - atvorida, oilasida, keyinchalik mahallada, mehnat jamoalarida, o'quv muassasalarida rivojlanib, shaxsning ongi va qalbiga mustahkam singib boradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishga yo'naltirilgan tarbiya (odobnoma) fanidan bir soatlik dars ishlanmasini havola etamiz.

Vatanparlik tuyg'usini shakllantirish

Mavzu «Men yashayotgan olam. O'zbekiston vatanim mening».

Maqsadlar:

Ta'limiy: mavzu borasida mukammal tushuncha berish, yosh avlod qalbida kindik qoni to'kilgan tuproqqa, ona yurtiga muhabbat uyg'otish, o'z hayotini Vatan, xalq, millat taraqqiyoti va gullab-yashnashiga bag'ishlagan vatandoshlarimiz haqida keng qamrovli bilim berish;

Tarbiyaviy: o'quvchilarga eng avval oilada, so'ngra maktabda shakllanib boruvchi men yashayotgan olam vatanparvarlik tuyg'usining tarbiyaviy ahamiyatini tushuntirish hamda guruhlarda ishlash orqali ularda bir-biriga nisbatan o'zaro hurmat va hamjihatlik hissini shakllantirish;

Rivojlantiruvchi: mustaqil fikrlashga, o'z fikrini qisqa va dalillar asosida erkin bayon etishga o'rgatish.

Bajariladigan vazifalar:

1. O'quvchilar ongiga O'zi yashayotgan olam, vatan tuyg'usi, milliy iftixor va milliy g'urur tushunchalarini mukammal singdirish.

2. «Buyuk simolar, vatan tuyg'usi va milliy g'urur bilan yashagan bobolar» mavzusidagi matn bilan atroflicha tanishtirish.

3. O'quvchilar tomonidan matn mazmuni va mohiyatining chuqur o'zlashtirilishiga erishish.

4. «Vatan» she'rini ifodali o'qish. Shu mavzudagi maqollar bilan tanishish.

Jihozlar: buyuk siymolar aks etgan rasmlar, tarqatma materiallar, bukletlar, qo'shimcha adabiyotlar, guruhlarda ishlashda rioya qilinuvchi qoidalar aks etgan rangli slaydlar.

Dars jarayonida qo'llaniluvchi metodlar: suhbat, savol-javob, «Klaster», «Venn diagrammasi», «Qizil va yashil kartochkalar bilan ishlash» metodlari.

Darsning borishi

O'qituvchi tomonidan guruhlarda rioya etilishi lozim bo'lgan «Oltin qoida»lar yozilgan plakat doskaga ilib qo'yiladi:

1. Mavzudan uzoq ketma.
2. Avval o'yla, keyin so'yla.
3. Oz va soz so'zla.
4. O'zgalar fikrini hurmat qil, tingla!

I. Ommaviy tarzda ishlashda qulay hisoblangan «Klaster» metodi yordamida o'quvchilarning o'zi yashayotgan olam, vatan haqidagi tushunchalari umumlashtiriladi.

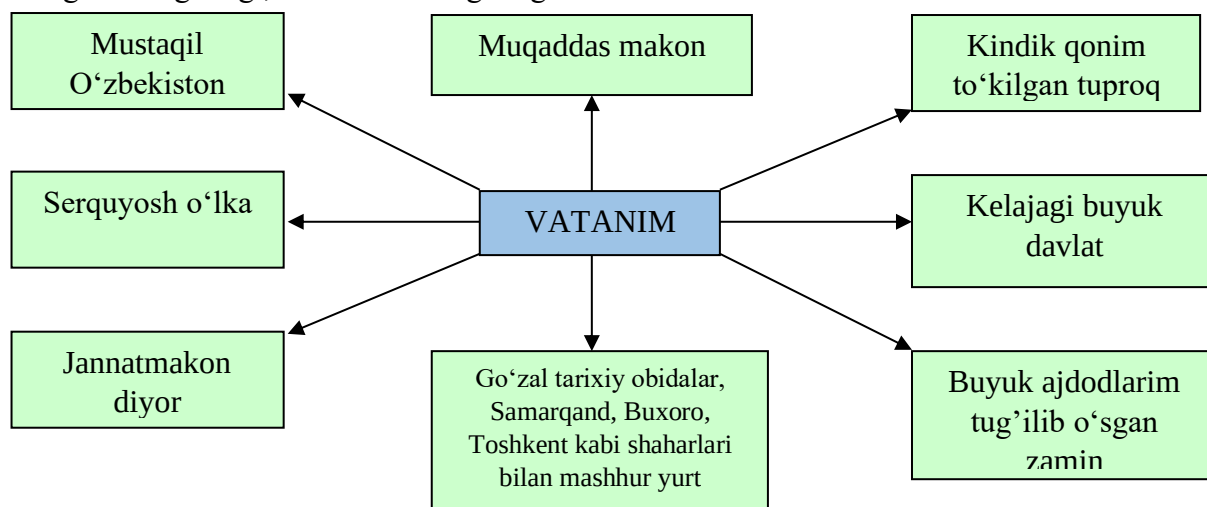
Bu metod o'quvchilarni mavzuni aniq va erkin bayon qilishiga, ketma-ketlikda fikrlashiga yordam beradi. Shuningdek, fikrlarini jadal, qisqa va lo'nda ifoda etishda katta ahamiyat kasb etadi.

II. «Buyuk simolar, vatan tuyg'usi va milliy g'urur bilan yashagan bobolar» matni o'qib, tushuntiriladi:

Vatan haqida gap ketganda «Vatan - bu sening kindik qoning to'kilgan tuproq», «Sening ota-onang, avlod-ajdoding tug'ilib, o'sgan joy», deyiladi. Shu sababdan biz ona yurt tuprog'ini, uning go'zal bog'larini, baland tog'larini, jo'shqin oqayotgan daryolarini, paxtazor va bug'doyzorlarini, qiru adirlarini, qushlarini, qo'yingki, jamiki boyliklarini yurakdan sevamiz, Natijada mana shu tuyg'u orqali qalbida o'zi yashayotgan olamga vataniga xurmat xissini shakllantiriladi(1-rasm).

Yurtimiz juda ko'p vatanparvarlar, sarkarda va qahramonlarni tarbiyalagan. Amir Temur, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Pahlavon Mahmud kabi vatanparvarlar jasorati bizga o'rnakdir.

Siz Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, Burhoniddin Marg'iloniy, Ahmad Farg'oniy, Xorazmiy kabi buyuk bobolarimiz haqida ko'p eshitgansiz. Ular o'zlariga tug'ilib o'sgan joy nomlarini taxallus qilib olganlar. Bu ulug' allomalarimizning o'z vatanini nechog'lik sevganligi, u bilan faxrlanganligidan dalolatdir.

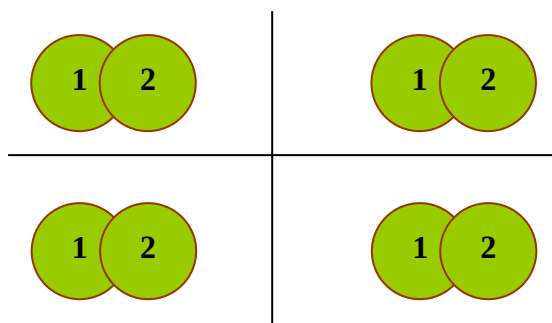

1-rasm. «Klaster» metodidan foydalanish

Bizga ma'lumki, xalqimizning Behbudiy, Munavvarqori, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat, Elbek, Usmon Nosir kabi buyuk farzandlari Vatanimiz ozodligi, erki yo'lida kurashib, qurbon bo'lganlar. Ularning pok nomlari mustaqillik tufayli oqlandi. O'zbek xalqi bu vatandoshlarini hech qachon unutmaydi.

III. «Venn diagrammasi» metodi asosida o'quvchilarning matn yuzasidan olgan bilimlarini mustahkamlash («Venn diagrammasi» 2 ta yoki 3 ta halqaning o'zaro kesishuvidan hosil bo'ladi. Biz 2 halqa kesishuvi misolida berib o'tamiz).

Dastlab sinf yozuv taxtasi teng 4 ga bo'linib, quyidagi chizma chiziladi(2-rasm):

2-rasm. Venn diagrammasi metodidan foydalanish

Shunga muvofiq tarzda sinf o'quvchilari ham 4 guruhga ajratib olinib, har bir guruh nomlanadi. Guruhlarga tarqatma materiallar asosida quyidagicha topshiriqlar beriladi:

1- guruh:

- 1) Siz Vatan ravnaqiga qanday xissa qo'sha olishingiz mumkin?
- 2) Vatanparvarlik xislatiga ega insonlarda qanday sifatlar tarkib topadi?

2- guruh:

- 1) Millat ravnaqiga hissa qo'shgan qaysi zamondoshlarimizni bilasiz?
- 2) Sizningcha, Vatan tuyg'usi nima?

3- guruh:

- 1) Vatan deganda ko'z oldingizga nimalar keladi?
- 2) «El qudrati chin qudrat, Vatan tuprog'i qimmat» maqolini izohlab bering.

4- guruh:

1) Matndan xulosa chiqargan holda «vatanparvarlik» va «vatangado» tushunchalarini izohlang.

2) O'zingiz yashayotgan olamni, mahallani ta'riflab bering.

Guruhlar tomonidan topshiriqlar bajarib bo'lingach, har bir guruhdan liderlar tanlanadi. Liderlar o'quvchilar tomonidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, yozuv taxtasida aks ettirilgan diagrammani to'ldiradilar (diagramma bo'yab qo'yilishi ham mumkin). Qaysi guruh birinchi bo'lib topshiriqni bajarib, yozuv taxtasida berilgan o'z diagrammalarini to'ldirsalar, o'sha guruh munosib rag'batlantiriladi.

IV. «Qizil va yashil kartochkalar bilan ishlash» metodi asosida o'quvchilar bilimini baholash.

Izoh. Ushbu metodda yashil kartochka «tasdiq» (ha), qizil kartochka esa «inkor» (yo'q) ma'nosini bildiradi. Savollar mavzu mazmunidan kelib chiqib, «ha» va «yo'q» javoblariga asoslangan holda tuziladi. O'qituvchi savollarni o'qiganda, baholanayotgan o'quvchilar savol mazmuniga qarab kerakli kartochkani ko'rsatadilar.

Savollar:

1. «Vatan» tushunchasi «Ona» so'ziga tenglashtiriladimi? (ha).
2. Zahiriddin Muxammad Boburning tug'ilgan joyi Andijonmi? (ha).
3. Yurtimizda ko'plab vatanparvarlar tug'ilib o'sganmi? (ha).
4. «O'zga yurtda shoh bo'lguncha, o'z yurtida gado bo'l» bu topishmoqmi? (Yo'q).
5. Vatanimiz poytaxti Toshkentmi? (ha).
6. Yaxshi o'qimaslik, har bir narsani asrab-avaylamaslik Vatan ravnaqiga hissa qo'shishlikmi? (Yo'q).
7. Vatanimizda ko'plab qadimiy, tarixiy yodgorliklar bormi? (ha).
8. O'zbekiston mustaqil davlatmi? (ha).

Uyga vazifa. Abdulla Avloniyning «Vatan» she'rini yod olish, vatanparvarlik, oila, yurt haqidagi maqollardan topib, daftarga qayd etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2023 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr.

3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008.
4. Ishmuhamedov R.J. Innovasion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. –T.: TDPU, 2004.
5. Yo'ldashev J. G'. "Yangi pedagogik texnologiya yo'nalishlari, muamolari, yechimlari", "Xalq ta'limi" jurnali, T., №4 1999 yil.
6. Nazarova G.S. Pedagogicheskiye texnologii – etap evolyusii., jurnal "pedagogika", №3 1997 god
7. Saidahmedov N. "Yangi pedagogik texnologiyalar", Toshkent. 2003 yil.
8. Madumarov T. Kamoldinov M. Innovasion pedagogik texnologiya asoslari va uni ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llash: uslubiy qo'llanma / T.: "Talqin", 2012.-144b.

ROLE OF ICT IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Dr. PRITHVIRAJAN

Assistant Professor

**Government Arts College Department of English Chidambaram Tamil Nadu
India**

Annotation

The impact of information and communication technology (ICT) on language learning has been acknowledged globally such that the integration of ICT in language learning has become indispensable in -learning environment. This is because of the fundamental role it plays in the advancement of the frontiers of knowledge in language learning. This is more so when the world is fast becoming a global village where the use of modern technological gadgets to improve language learning has become imperative. Traditional methods of imparting higher education have become less motivating. This paper deals with technological devices which play an important role in creating innovation and mobile phones, radio, television, satellite system etc. Now the role and use of technology as a tool for teaching of English language is increasing as educators have understood its ability to create both independent and collaborative learning environment in which students can learn English with much care. The use of ICT in teaching- learning process is the need of an hour and teacher is expected to be traditional as well as innovative in his/her teaching learning process. A teacher needs to think of using technology in imparting education.

INTRODUCTION

The use of ICT in teaching-learning process is the need of an hour. The teacher is expected to be traditional as well as modern innovative in his/her teaching learning process. The teacher must be adequately prepared to make use of information and communication technology (ICT). In the 21st century, technologies are truly communicative and interactive but the implementation is low in the language classroom. When one tries to bring about an innovation in the educational field, one needs to think of the audio-visual aids and their extensive usage in imparting education. ICT can be defined as scientific, technological and engineering based management techniques used in information storage and communication mechanism with optimal time and space utilization in comparison to other traditional methods adopted for the same. The world 'ICT' includes any communication devise or application such as computer, mobile phones, radio, television, satellite system etc. Today teacher can make use of these different tools of technology and can make his/her teaching innovative and interesting.

VISTAS OF THE USE OF ICT IN LANGUAGE EDUCATION

Information and communication technology (ICT) is of immense help in virtually all areas of teaching and learning. In the field of language education, there is now so much emphasis on on-line learning in new and exciting ways by sourcing information from the Internet. Other prospects of ICT in language can be summarized as expanding access to language programmes, improving the quality of teaching and learning , providing access to current up-to-date materials and offering teachers and learners an avalanche of materials in different modes. Specifically, the United Nations Economic Commission for Africa stated amongst others that;

- ✓ English lessons that incorporate multimedia applications can exert powerful motivation and provide bored students with exciting new ways to learn.
- ✓ The use of ICTs enhances English Language competence as well as quality of learner's experience.
- ✓ The effective use of ICTs removes the time and space limitations found in traditional teaching, as classroom dialogue can now extend beyond the time and space constraints.
- ✓ It allows students to learn more autonomously and thereby raises self-esteem and confidence.

It is pertinent to note that television with its array of foreign channels, as provided by DSTV and other cable channels can be of tremendous help in language acquisition. Information and communication technology helps the students to perform better in language learning than with regimented traditional classroom teaching. Online learning has the potentials to offer anyone with an internet connection access to a wide expanse but inexpensive education just as e-learning and computer allow schools to deliver classes to students anywhere in the world.

COMMUNICATIVE LANGUAGE LEARNING MODE

Communicative method for learning languages combines extensively, high-quality content with flexible and interactive multimedia technology. This comprehensive language learning method can act as a total solution for self-teaching, as well as teaching support to formal courses. Through a wide range of activities, a variety of skills could be developed in a learner. A learner needs to communicate in oral and written comprehension, as well as oral and written expression.

- ✓ The Guided Mode: this offers a step-by-step course. When organized into learning paths, this mode focuses on the acquisition of functional language patterns across a broad spectrum of themes. In this mode, a learner can learn pronunciation, grammar, functions of words and vocabulary by applying the rules.

- ✓ The Free-to-roam: this gives a learner the option of learning by topic or by linguistic skill. This mode is particularly useful for learners who are at the senior secondary school (SSS) in intermediate level of learning and also for teachers who want to familiarize themselves with the content available to them.

- ✓ The dynamic mode: here, the advanced learners can immediately be immersed in an authentic learning context through the various dialogues and videos which illustrate every day and professional life and line with current pedagogical trends, familiarize learners with the voicing of the language using recordings made by native speakers.

HARDWARE

Many schools are installing new types of hardware into classrooms and computer labs that can make a tremendous impact on instruction.

INTERACTIVE WHITEBOARDS

One of the most common types of hardware used in schools is the inter-active whiteboard. This technology is an excellent tool for presenting multimedia lessons and encouraging student participation. If you are unfamiliar with how an inter-active whiteboard works, think of the board as a large computer screen and the pen as the mouse. There are numerous benefits of an interactive whiteboard over a traditional chalk-board. For example, the teacher:

- ✓ No longer needs to erase notes from the board in order to make room for more information. This is problematic for English language learners who have difficulty copying and comprehending simultaneously. Notes and visuals can be saved for student to review later.
- ✓ Can save the note files and post them to a website or print them out. Can go back and forth between different pages of notes in order to help students make connections with previous lessons.
- ✓ Is able to incorporate pictures, videos and organizers with ease, thus assisting English language learners to more fully understand concepts and learn new vocabulary.

DOCUMENT CAMERAS

Document cameras, like the one manufactured by Elmo, can project images directly onto a whiteboard, allowing teachers to write notes on the projected image. Document cameras can be

used to project pictures, pages from textbooks, student work and even three-dimensional objects. Introducing or reviewing a concept while using manipulative and props helps students gain a deeper understanding. The English language learner is able to see what is being addressed while listening to the information. The major advantage to a document camera is the ease with which almost anything can be quickly displayed for a large group.

SOFTWARE

Microsoft Photo Story 3.1 is a free user-friendly program that is available as a download for Windows users. This program brings new life to traditional picture slideshows by allowing users to customize motion, include voice narration and add music. The final product can be saved as a video. Software such as Photo Story can be used in a variety of ways to assist English language learners. For example, Photo Story can be used to summarize a particularly difficult concept or lesson. Since oral language is acquired before written language, this allows students to showcase and rein-force what they have learned. Students can work independently or in small groups to create a Photo Story project on an assigned topic. Students use the Internet to find pictures and information, then create and record dialogue to go along with the images. Public speaking can be intimidating for English language learners. With this approach, students can narrate each picture and do not have to feel over-whelmed by the demands of the task. In teaching phonetics for example, the sound of English language can be written down using the International Phonetic Alphabet (IPA) for adequate exercises. The use of minimal pair perception exercises (sheep -ship, zeal -seal, ten -then, bird- board, shout- tout, port- pot) helps learners learn the sound of English. This can also be well practised on pronunciation exercises with the help of software or by using CDs in language laboratory.

CONCLUSION

Thus, teacher can make teaching process innovative and informative by using different technological devices as mentioned above. If we use these tools wisely teaching of English Language will become interesting and will boost's motivation, commitment and engagement. In order to prepare students to function in the digital age, we must ensure that language curriculum incorporates the necessary technological literacy skills.

REFERENCES

1. Ahmad, Jameel (2010). Media Technology and English Language Teaching. A.P.H. Publishing corporation page: 1
2. Krishnaswami, N. & Krishnaswami, Lalitha (2006). Methods of Teaching English. MacMillan Publishers India Limited. Page : 182,184,185
3. Davis, M. R. (Fall 2007). Whiteboards Inc: Interactive features fuel demand for modern chalkboards. Education Week, pp. 24-25. Retrieved from <http://www.edweek.org/dd/articles/2007/09/12/02board.h01.htm>
4. Rai, B.C. (1985). Methods: Teaching of English. Prakash Kendra, Lucknow. Page 164

THE GREATER SIGNIFICANCE OF TECHNOLOGY IN THE ELT CLASSROOM FOR FOSTERING THE ENTHUSIASM OF LEARNERS FOR LEARNING AND ITS RESULTS

Dr.VIGNESIOUS STANLEY J

**Assistant professor, Department of English in Science &
Humanities, Veltech Hightech Dr.Rangarajan Dr. Sakunthala
Engineering College, Avadi, Chennai.**

Annotation

In the post-COVID-19 pandemic, the technology was currently inseparable in educational sector including in the English Language Teaching (ELT) field. Teachers in the secondary school context were encouraged to adapt technology for designing material. The technology could be like computer, tab, smartphone, etc. Through these tools, the teachers could make power points, share the material to the students' smartphone, and conduct the e-learning activity by connecting it to internet. Therefore, this article attempted to investigate

1) the critical role of technology that could help learner to follow the teaching material and 2) the challenges of online application used by students in the e-learning class. To observe the above issue, the researcher used quantitative methodology with a case study approach. To generate the quantitative data of students' learning interest, the researcher utilized Likert Scale model from 1 to 5 scale. The result demonstrates that 1) Technology has significant role in assisting learners to follow the subject and they have varied positive perspectives toward its use in e-learning activity, 2) even though students perceived many OAs were challenging, but through WAG application, it was effective in improving their writing skill.

Keywords: ELT, language skills, linguistic intelligence, technology

Introduction

The substantial point of English Curriculum and Material development in Indonesian context, is aimed at developing the learners' English language ability through the communicative competence approach rather than traditional grammar approach (Rochmawati, 2017). It is because delivering the English Language Teaching (ELT) model for the EFL students requires practical way that can easily be understood by the EFL learners (Talebi & Teimoury, 2013). Teachers are encouraged to apply Need Analysis (NA) approach to collect some information related to the students' learning level, issues, and learning goal after receiving the teaching content (Arafah & Kaharuddin, 2019; Widodo, 2017). One of the targeted goals for educating students through English material in the senior high school level is to develop students' linguistic intelligences (LI).⁹⁵

Through this goal, students are not only expected to have English vocabularies and how they are pronounced, nevertheless students are having an understanding of structuring the vocabularies into sentences, conceiving the meaning of the sentences (both the semantical meaning and pragmatic meaning) and understanding how to communicate in English in real life interaction. Apart from the goal of mastering English skills, students at moment should also be familiar and competent for the e-learning condition.

During the Covid-19 pandemic, the education system of Indonesia takes challenging steps in conducting the teaching model from the Traditional Learning Environments (TLEs) model to the Virtual Learning Environments (VLEs) model (Finlay et al., 2021). This condition forces both educators and learners to have the technological knowledge (TK) in operating technology and particular online applications. With TK, the teachers can surely design the material where the students can follow the material. With equal understanding of TK for both teachers and students, it surely supports the learning class activities (Mishra & Koehler, 2006). Nevertheless, not all students are living in the megapolitan cities of Indonesia. There are still numerous students who live in the suburb and rural area, especially those who live in the villages (Ruecker, 2022).

Therefore, Mishra and Koehler (2006) state that teachers have to ensure that students have to have TK for conducting the e-learning. However, if the students still lack of TK, then teachers must firstly give pre-service class and providing a brief explanation on how to use of technology for assisting their e-learning process. This pre-service class approach is valuable to eliminate the lacks of students TK understanding in operating the technology (e.g., teaching tools) and transferring the teaching material (Arafah et al., 2020; Cerit, 2011; Pazaer & Assaiqeli, 2023). Besides, by providing the pre-service class to learners, teachers can measure the students learning level and knowledge of technology, thus it can help teachers to determine what kind of apps used by both teachers and students based on their TK level (Anas, 2019).

The teaching/learning material can be studied through varied digital apps such as Zoom, google meet, google class et cetera. Moreover, both teachers and students can make a deal to apply the easiest operated apps namely WhatsApp Group (WAG). According to Susilo and Sofiarini (2021), the WAG application can support the e-learning especially when it is used in the university context. The WA application provides remarkable feature e.g. emoticons, voice notes, and file attachment that enable both educators and students to share their material on WAG. Apart from that, Susilo and Sofiarini's (2021) work focus on the integration of WAG in higher

education level. Definitely, the learning condition of students in university level is different to students in secondary school learners. Because the university students might already have TK where on other hand some secondary school learners are not (Baharuddin, Genisa, & Suhartini, 2022). Thus, this situation is seen as the challenges for the teachers in the middle school context for the delivery content and develop students' learning enthusiasm in the e-learning condition. This is the research gap (conducting the e-learning using technology and digital apps in the senior higher school context) that the researcher focuses on.

From this case, the researcher presents two issues i.e., technology use in language teaching that impact students' linguistic intelligence as learning outputs.

Hence, to investigate these problems, two research questions (RQs) presented as follow:

1. Can the technology help learner to follow the teaching material and increase their LI?
2. What kinds of application used in the e-learning class that students like? In order to

study the LI thoughts, the researcher presents it the explanation of LI from several scholars in literature review point.

Literature Review

Critical role of technology for developing students' linguistic intelligence

In the English Language Education (ELE) program, teachers should design the teaching concept that can improve students' LI. There are numerous teaching models that can be inserted in teaching process, two of them are motivation and the teaching technique. Lamb (2007) States that motivation plays a key role to encourage students' learning achievement. It can be from teachers' motivation (external motivation) or from the learner itself (internal motivation).

However, transferring English is not only motivating students to achieve their language proficiency. Technique of teaching is also required to be had for the English educators. Teaching technique depends on teachers' skills (Lengkanawati, 2015). If they have varied experiences in teaching the EFL content to their students with different levels of knowledge, then teachers automatically possess many teaching strategies delivering in their material persuasively. These two models are important ingredients placed as teaching process. By owning these models, teachers can help their students' LI and language capabilities both productively and receptively.

Integrating the LI literacy in ELE curriculum design is expected to enrich students' vocabularies and how those words are structured grammatically into sentences. Possessing numerous words are indispensable in producing and receiving ideas (Giovanelli, 2015). The more words language learners have, the better they express their ideas. That is why, if this intelligence is possessed by learners particular in university level, they have already had potential to be good readers, where at the same time, good writers. Furthermore, being good readers will automatically broaden their knowledge and acquire varied global perspective when doing extensive reading.

Therefore, the researcher perceives that designing and integrating the teaching material with the LI are recommended to be applied by educators. Integrating the LI in teaching material has several benefits that can be gained by learners. It aims to improve students' language capabilities and cognitive linguistics as well.

However, before constructing and integrating LI in the curriculum design either in formal education or informal education, educators should consider and apply the NA approach to know the learners and class condition. NA concern on students' lacks, necessities, and wants. Lacks discuss about what the students understand and does not. Furthermore, the necessities discuss about students' compulsory in acquiring language learning content. The last part of NA discusses about what the students desire to know (Mecaliester & Nation, 2009).

For instances, when educators would like to deliver the concept and the goal of LI to their learners, educators should observe the learners understanding related to LI literacy itself. If they do not know it or only have minimum understanding of LI, then this is objectified as the learners lacks (Baharuddin et al., 2022). From this situation, teachers have a chance to give a concise explanation related to LI and benefits of understanding and acquiring the LI literacy for their further study.

In addition, teachers also should incorporate and choose the appropriate technological devices (TDs) that can be applied for supporting the VLEs class and suit with the students learning level. In nowadays, optimizing the TDs oriented to develop students' LI in English curriculum, is extremely helpful for the e-learning during the covid-19 pandemic (Zhao et al., 2021). Because in the current situation most people (including language learners in the secondary school context) can reach any information through technology and mostly can communicate virtually (Li & Che, 2022).

From this situation, the English teaching at the moment should be recommended to utilize technological instrument to practice students' technological skills and knowledge as well. By having skills and knowledge of operating technology in language teaching, it surely improves students digital literacy skills (Davy Tsz Kit et al., 2022). To be known, digital literacy is understood as an ability of using technology that enable readers to find, evaluate, create, and communicate information (U.S. Department of Education, 2015). By having this digital literacy, students are able to find information that they need, able to evaluate any information (to avoid hate speech and hoax news/information), able to create appropriate information which (based on the actual, factual, and contextual evidence) and able to communicate/share the information on digital devices. Therefore, the role of teacher to improve students' TK and digital literacy is crucial. The teacher must ensure that the learning outcome of using technology in EFL classroom is beneficial and effective in VLEs and e-learning condition.

However, this it is still difficult to measure the effectiveness of using TDs in teaching process. It is because several problems students might face when the TDs are used in EFL classroom. The problems are 1) can the TDs help learners to obtain the teaching material? 2) what kinds of TDs used in the e-learning class do students like? 3) what are the students' perceptions toward the TDs used in the e-learning class.

Method

In conducting this research, the researcher applied quantitative method. By using this type of method, it enabled the researcher to generate and study the numerical data. The research setting was at SMK Reformasi Makassar. In total, 15 students voluntarily took part in the study and they were anonymized. In order to collect the data, the researcher utilized instrument called a close-ended questionnaire with Likert scale model from 1 (strongly -) to 5 (strongly +) of the students' satisfaction toward the use of technology in studying English material and its impact to students' LI. To select the participants, the researcher employed accidental sampling method that enabled to select the participants in practical and convenient way.

In order to design the questionnaire instrument, the researcher applied google form application and sent the questionnaire to the WAG where all these 15 students were joined on the WAG. Besides, if the researcher perceives that the students' responded was vague or unclear, then the researcher confirmed it by calling the on WhatsApp. After gaining the data, the researcher then analysed the data using Braun and Clarke's (2012) thematic analysis that consisted of 6 procedures i.e., 1) familiarize with the data, 2) generate initial code, 3) searching for themes, 4) reviewing themes, 5) naming themes, and finally, 6) producing report.

Findings and Discussion

As has been mentioned in the previous points that this research concerns about some problems occurred in VLE model during the covid-19. The problems are 1) can the TDs help learners to follow the teaching material? 2) what kinds of TDs used in the e-learning class do students like? From these research problems, the researcher observes that the e-learning phenomena have varied and dynamic findings based on the students' perceptions.

Can technology help learners to follow the teaching materials?

Before discussing in further about this problem, the researcher desire to show some e-learning phenomena transformed into the collected data related to the students' perception towards TDs integration in class activities in the earlier covid-19 pandemic. As has been known that in the earlier of covid-19 pandemic, the class activity is conducted virtually.

This situation could be seen in the bellow data where students are asked to share about

their readiness when start learning English in the earlier covid-19. The students' readiness is ranged from 1 (very unprepared) to 5 (very prepared);

The subject taught by their teachers through TDs. There are 20% or three students of 15 stand to choose very unprepared to join the e-learning class and 40% or 6 of 15 students choose unprepared. If we calculate those students who choose very unprepared (3 students) and unprepared (6 students), the numbers will be 9 students. In contrast, only one student is very prepared to follow the subject in the e-learning class. This indicate that teachers must motivate students to be active and adaptive to this era – where technology should be a friend of human being. This is what Skinner (2018) term digital human. Hence, the more teacher prepared their students to utilize technology in English learning, the more they become digital human who will be familiar with the e-learning.

Figure 1. The students' readiness in joining online learning and using of TDs From the above data, it can be seen that most learners are not ready to follow

From the above situation, it triggers a big question: why these 9 students tend to be unprepared to join the e-learning class? It is because some diver problems faced by them e.g. 1) Lacks of Technological Knowledge (TK) to operate TDs in e-learning class, 2) Lacks of internet data 3) Do not have TDs facilities such as computer or smartphone. These reasons can be demonstrated in the data below;

The pie chart shows that the largest reason why students are unprepared to join the VLC due to Lacks of TK to operate the TDs with 55.6%. Furthermore, 33.3% students state that they are Lacks of Internet Data, followed with the lowest reason i.e. 11.1%. In order to overcome this situation and minimize the students' unpreparedness, Pazaer and Assaiqeli (2023) suggest that teachers must carry out the pre-service class for giving explanations about the use of TDs and some online application used to conduct the VLC which is organized in a week. Through this pre-service class approach, it equips students with TK so that students become familiar in operating TDs.

The Reasons of Students' Learning Unpreparedness

■ Lacks of TK ■ Lacks of Internet Data ■ Don't have TD

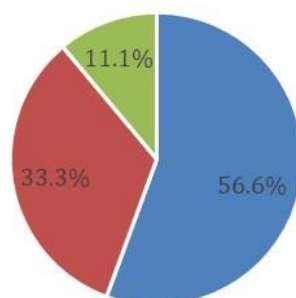

Figure 2. Reasons for students' unpreparedness in virtual learning class (VLC)

The result of carrying the pre-service class shows that students are adept and being skilful in operating the TDs as teaching/learning tools such computer and smartphone. Therefore, during the covid-19 pandemic, students perceive that TDs currently become the effective learning instrument in entering the VLC.

Apakah Perangkat Teknologi Membantu Anda Mengikuti Pelajaran di Masa Pandemi Covid 19?
15 jawaban

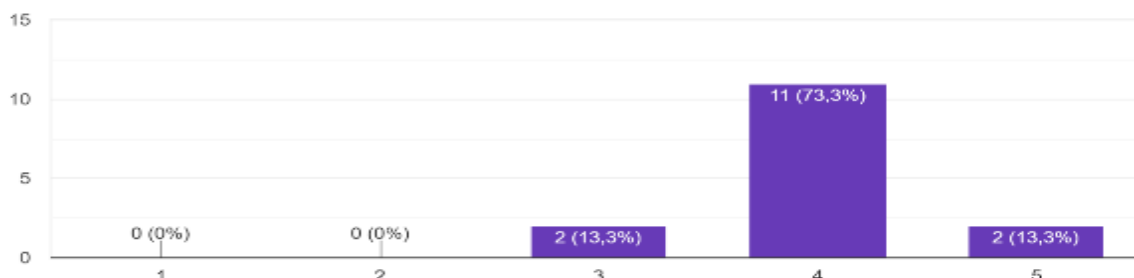

Figure 3.

Students' perception towards the use of TD during Covid-19 pandemic From the above data, it can be seen that after having the material of pre-service class, 73.3% or 11 of 15 students perceive that the use of TDs is helpful to conduct the e-learning class. This data, furthermore, explains that teachers have to be aware in analysing and observing the lacks of students learning process because without diagnosing students' lacks, the teachers will not have views to overcome or at least to minimize their learners' problems.

What kinds of technological devices used in the e-learning class do students like?

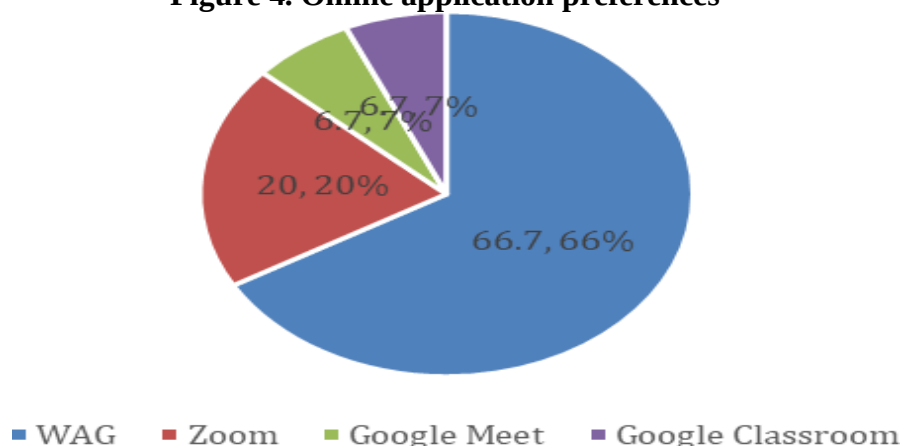
According to Li and Che (2022) conducting e-learning does not only use TDs, yet teachers and students should have a deal which online applications (OAs) that can be used to attach the teaching material. Many OAs have been used to support the VLC such as Zoom, Google Meet, WAG, or Google Class Room (Agustin & Lina, 2022; Irfan et al., 2020). Integrating these apps are surely expected to support the VLC, although each of these apps has both advantageous and disadvantageous things.

For instance, in making forum group discussion teachers and students may use Zoom or Google Classroom apps to let students present their presentation to their classmates. Besides, according to Irfan et al. (2020) clarified that using these apps are more interactive rather than any OAs because the OAs are strategical for teachers to measure their learners speaking skills. These can be objectified as the advantageous things. Nevertheless, Zoom and Google Meet app also have some disadvantageous things one of them is wasting more internet data that can affect to their connection.

On the other hand, WAG application can also be considered as a good learning tool to deliver the material (Chandra et al., 2021). Yet, WAG is like previous OAs that it also has both advantageous and disadvantageous things in doing VLC. Benlaghrissi and Ouahidi (2024) had proven that conducting e-learning of English through WAG application trained students language proficiencies especially writing skills. It also can save their internet data when starting the e-learning class.

However, the disadvantageous thing is, using this app does not make the class become interactive as the previous apps (Ciftci et al., 2023). Furthermore, Piaralal et al. (2023) enhanced that another popular app that mostly used to support the e-learning class during covid-19 pandemic is Google Classroom. This app help teachers to share the assignment for learners and can set the day, date and time based on teachers and students' deal. From these OAs above, the researcher shows, in the pie chart below, the percentages of students' preference in studying English through application;

Figure 4. Online application preferences

The pie chart demonstrates that the most OAs that students like goes to the WAG with 66.7%, followed to the Zoom app 20% and Google Meet and Google Classroom apps with the same percentages 6.7%. Even though WAG has some lacks when it is used in delivering the material, yet students perceive that WAG is effective in keeping the material (they can reread the material whenever they want) and saving their internet data.

Another reason why students prefer to use WAG app to begin the VLC because they can improve their writing skills which require lots of vocabularies and grammatical understanding. This is in line with Benlaghrissi and Ouahidi (2024) explanation that utilizing WAG practice students' writing skill. Through WAG students who wanted to express their notion or asking a question to their teacher related to material make them prepare to write their sentence before express it. Therefore, these benefits can have a positive impact to their Linguistic Intelligence. This means if the e-learning class apply WAG for supporting the learning process, then students can reflect their self-learning to investigate their lacks and strength especially for the writing skills which require linguistic understanding in conducting an academic writing. Therefore, the data, in the bar graph below, proof that most students are trained to improve their LI and Language proficiency particularly for the writing skills when using WAG application.

Figure 5. Students' perception on the use of WAG in writing skills

This above bar graph shows that there are various students' perception related to their language abilities especially for the writing skill. 40% students perceive that their writing skills are improved since using digital application namely WAG for joining the e-learning class. These 40% students are the highest where the lowest is 6.7% who perceive that their writing skill does not really improve at all. This indicates that WAG is advisable to be used for training students' writing skill.

Conclusion

To sum up, the researcher reiterates that TDs, in nowadays, is a part of human needs. It can be used in every sector of people's activities. In the globalization, educators integrate TDs to support the educational system. Moreover, after the post covid-19 pandemic, every school

transforms their learning model from the conventional model to the virtual model. This means teachers and students should be familiar and adaptive to TDs (Computer, Laptop and Smartphone) and should be selective in choosing OAs that is practical for the e-learning activity especially in the rural area. Each of these OAs have strength and lacks when it is used in the e-learning class. However, most students at SMK Reformasi Makassar tend to prefer WAG application as their favourite app in doing e-learning class due to improving their writing skill, saving their internet data or their smartphone battery's energy, easy to reread whenever students want it, and can train their writing abilities. Thus, the researcher claims that the more students have TK, the better they can operate TD and OA, the better learning impact students achieve. Nevertheless, to develop the discourse of technology's critical role in ELT, the researcher suggests the readers to investigate advantage and disadvantage of technological use in ELT class and how to handle the disadvantage situation for both teachers and students.

References

1. Agustin, R. A., & Lina, M. F. (2022). The analysis of students' difficulties in understanding learning concepts on using Zoom Cloud meeting in virtual classrooms. *Journal of English Teaching and Learning Issues*, 5(2), 95-106. <https://doi.org/10.21043/jetli.v5i2.17088>
2. Anas, I. (2019). Educational technology and teacher-student technology competency: A pathway to teaching English with technology. *Journal of English Language Teaching and Linguistics*, 4(2), 181-191. <https://doi.org/10.21462/jetli.v4i2.270>
3. Arafah, B., & Kaharuddin, K. (2019). The idol: A model for incorporating literature in ELT. *The 2nd Annual International Conference on Language and Literature (AICLL 2019)*, 43–59. <https://doi.org/10.18502/kss.v3i19.4829>
4. Arafah, B., Wahyuddin, W., & Kaharuddin, A. (2020). Preserving local wisdom: Cultural strategies of Buginese-Pagatan ethnic group living in a multicultural society. *Journal of Archaeology Of Egypt/Egyptology*, 17(6), 10038–10053.
5. Baharuddin, A. F., Genisa, R.A.A., & Suhartini, T. (2022). Analyzing the positive and negative impacts of social media for the secondary school learners. *JoELS: Journal of English Literature Studies*, 1(1), 18-24.
6. Benlaghrissi, H., & Ouahidi, L. M. (2024). Effect of WhatsApp-based tasks on developing EFL students' writing skills. *International Journal of Instruction*, 17(2), 707–720. <https://doi.org/10.29333/iji.2024.17239a>
7. Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology*, Vol. 2. *Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. 57–71). Washington DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13620-004>
9. Cerit, Y. (2011). The relationship between pre-service classroom teachers' self-efficacy beliefs and classroom management orientations. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 156–174.
10. Chandra, M. R., Lubis, K., & Assalam, M.H. (2021). Kegunaan aplikasi Whatsapp sebagai media pembelajaran pada mahasiswa prodi pendidikan bahasa dan sastra Indonesia Unimed. *Prosiding Seminar Nasional PBSI-IV*, 1-6.
11. Ciftci, G. T., Dogan, M. E., & Unal, B. (2023). The Whatsapp application use as a support service in distance education: A case analysis. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 24(2), 202–216. <https://doi.org/10.17718/tojde.1096551>
12. Davy Tsz Kit, N. G., Luo, W., Chan, H. M. Y., & Chu, S. K. W. (2022). Using digital story writing as a pedagogy to develop AI literacy among primary students. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100054>
13. Finlay, M. J., Tinnion, D. J., & Simpson, T. (2021). A virtual versus blended learning approach to higher education during the COVID-19 pandemic: The experiences of a sport and exercise science student cohort. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism*

Education, 30, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100363>

14. Giovanelli, M. (2015). *Teaching grammar, structure and meaning: Exploring theory and practice for post-16 English language teachers* (1st ed.). London: Routledge.

15. Irfan, M., Kusumaningrum, B., Yulia, Y., & Widodo, S. A. (2020). Challenges during the pandemic: Use of e-learning in mathematics learning in higher education. *Infinity Journal*, 9(2), 147–158. <https://doi.org/10.22460/infinity.v9i2.p147-158>

16. Lamb, M. (2007). The impact of school on EFL learning motivation: An Indonesian case study. *TESOL Quarterly*, 41(4), 757–780. <https://doi.org/10.1002/j.1545-7249.2007.tb00102.x>

17. Lengkanawati, N. S. (2015). EFL teachers' competence in the context of English curriculum 2004: Implications for EFL teacher education. *TEFLIN Journal -A Publication on the Teaching and Learning of English*, 16(1), 79–92. <https://doi.org/10.15639/teflinjournal.v16i1/79-92>

18. Li, J., & Che, W. (2022). Challenges and coping strategies of online learning for college students in the context of COVID-19: A survey of Chinese universities. *Sustainable Cities and Society*, 83, 103958. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2022.103958>

19. Mecalister, J., & Nation, I.S.P. (2009). *Language curriculum design* (1st ed.). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203870730>

20. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*, 108(6), 1017–1054. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x>

21. Pazaer, N., & Assaiqeli, A. (2023). Pre-service teachers' views on using English comics to improve pupils' English language skills. *Studies in English Language and Education*, 10(1), 197–215. <https://doi.org/10.24815/siele.v10i1.21836>

22. Piaralal, S. D., Mohd Tahir, M. H., Mohd Adnan, A. H., Mohamad Shah, D. S., & Ya Shak, M. (2023). The use of Google Classroom among secondary schoolteachers. *Journal of Nusantara Studies (JONUS)*, 8(1), 310–332. <https://doi.org/10.24200/jonus.vol8iss1pp310-332>

23. Rochmawati, P. (2017). *English curriculum and material development* (3rd ed.).

24. Ponorogo: STAIN Po PRESS.

25. Ruecker, T. (2022). Digital Divides in access and use in literacy instruction in rural high schools. *Computers and Composition*, 64, 102709. <https://doi.org/10.1016/j.compcom.2022.102709>

26. Skinner, C. (2018). *Digital human: The fourth revolution of humanity includes everyone* (1st ed.). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

27. Susilo, A., & Sofiarini, A. (2021). Use of WhatsApp group as learning media in higher education during the Covid-19 pandemic. *Edunesia: Jurnal Ilmiah Pendidikan*, 2(2), 400–410. <https://doi.org/10.51276/edu.v2i2.139>

28. Talebi, F., & Teimoury, N. (2013). The effect of computer- assisted language learning on improving EFL learners' pronunciation ability. *World Journal of English Language*, 3(2), 52–57. <https://doi.org/10.5430/wjel.v3n2p52>

29. U.S. Department of Education. (2015). Integrating technology in WIOA. <http://wylla.org/wp-content/uploads/2019/09/integrating-technology-WIOA.pdf>

30. Widodo, H. P. (2017). Approaches to needs analysis in ESP curriculum development. *The European Journal of Applied Linguistics and TEFL*, 18(3), 127–146.

31. Zhao, Y., Pinto Llorente, A. M., & Sánchez Gómez, M. C. (2021). Digital competence in higher education research: A systematic literature review. *Computers and Education*, 168, 104212. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104212>.

MILLIY TARBIYA, MILLIY MA'NAVIYATGA E'TIBORSIZLIK – O'ZLIKNI ANGLASHGA TAHDIDDIR

Umaraliyeva Muxayyo Abdugaparovna

**Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo'lim boshlig'i, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori, katta ilmiy xodim.**

Annotatsiya

Maqola yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, milliy qadriyatlarimizni anglash, turli xil ma'naviy tahdidlardan saqlanish masalalariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Milliy tarbiya, ma'naviyat, odob-ahloq, tahdid, vatanparvarlik, ta'lim-tarbiya, avlod, omil, taraqqiyot, modernizatsiya.

Har bir inson o'zligini anglashni istaydi. Men kimman, qayoqqa ketyabman, yashashdan maqsadim nima, kimlarning avlodiman, qanday yashashim kerak, kabi savollarga o'zi yashab turgan davr va o'z saviyasi darajasida javob axtarishga harakat qiladi.

Albatta, bu savollarga to'g'ri va mukammal javob topishda insonning dunyoqarashi, tafakkuri muhim ahamiyatga ega. Bir xil muhit barqaror bo'lgan oilada tabiati har xil farzandlar voyaga yetishi mumkin. Kimdir axloqan yetuk, jamiyatda o'z o'rnini topgan shaxs bo'lib yetishsa, kimdir jinoyatchi bo'lib ulg'ayishi ham mumkin. Bularning zamirida esa yuqorida ta'kidlangan savollarga topilgan to'g'ri va noto'g'ri javoblarning ta'siri yotadi. Ya'ni, xulosalar bizni kelajagimiz va taqdirimizga ta'sir ko'rsatadi. Uzluksiz ma'naviy tarbiya ana shunday jarayonlarda muhim rol o'ynashi shubhasiz.

Hozirgi globallashuv sharoitida aholining keng qatlamlarida, ayniqsa yoshlarda milliy g'oyaga sodiqlik, vatanparvarlik tuyg'ularini, yuksak ma'naviy-axloqiy qarashlarni tarbiyalashning, ularda mafkuraviy-ma'naviy immunitetni shakllantirishning dolzarbligi yanada oshmoqda. Chunki jahonda axborot huruji, ommaviy madaniyat niqobi ostida mafkuraviy-ma'naviy tahdidlar tobora kuchaymoqda. Milliy tarbiya, milliy ma'naviyat mamlakatimiz va yoshlarimizga qarshi qaratilgan shunday mafkuraviy-ma'naviy xurujlar hamda yovuz kuchlardan himoya qilishda qudratli kuch sanaladi.

Yoshlarimizni yuksak ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalash, ularda ma'naviy jasorat tuyg'usini shakllantirish turli mafkuraviy-ma'naviy tahdidlardan himoya qilishning muhim omilidir.

So'nggi yillarda milliy tarbiya, milliy ma'naviyat bo'yicha ko'plab darsliklar, qo'llanma va monografiyalar yaratildi va yaratilmoqda.

Tarbiya masalasi ona qornidan boshlanishi, oila va maktabgacha ta'lim muassasalarida davom ettirilib, umumta'lim maktablarida izchil amalga oshirilishi jamiyatda buyuk ajdodlarimizga munosib vorislar yetishib chiqishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlatimiz hamisha demokratik taraqqiyot, modernizatsiya va yangilanish borasida belgilangan maqsadlarga erishishda eng muhim qadriyat va hal qiluvchi kuch bo'lgan bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash vazifasini o'zining asosiy ustuvor yo'nalishlari qatoriga qo'yib kelgan. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar va qonunchilik jarayoni o'sib kelayotgan yosh avlodni jismonan va ma'nian yetuk insonlar qilib tarbiyalashga, ularning jamiyatda o'z o'rniga ega va albatta biron kasb yoki hunar egasi bo'lib yetishishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Dunyoda ma'naviy tahdidlar xavfi ortib borayotgan bir davrda mustaqil va sog'lom fikrlaydigan, ajdodlarga yuksak hurmat ruhida ularga munosib bo'lishga intiladigan avlodni tarbiyalash respublikamizda davlat siyosati darajasiga olib chiqilgan ekan, bu jarayonda faol ishtirok etish har birimizning ayniqsa, biz pedagoglarning muqaddas burchimizdir.

Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda eng muhim omillardan yana biri – tarixiy xotira – ajdodlarga yuksak hurmat va ehtirom ifodasi bo'lib, o'tganlar xotirasini yodda saqlagan holda, e'zozlab yashash demakdir.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligi, avvalo, xalq ma'naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning keng o'rganilishi, yoshlarimiz qalbi va ongini milliy tarbiya asosida olib borilishi bilan uzviy bog'liqdir.

Asrlar davomida shakllanib kelayotgan milliy davlatchilik asoslari milliy o'zlikni anglash tamoyili bilan tobora mustahkamlanmoqda. Milliy-ma'naviy yangilanish, qadriyatlar qayta tiklanishi, iqtisodiy yuksalish taraqqiyot omiliga aylandi.

Yoshlarimizni har kuni, har onda fidoyi bo'lishi, o'zining tomchi va tomchi, zarrama-zarra o'z oldiga qo'ygan buyuk bunyodkorlik, yaratuvchanlik maqsadlar sari charchamay, toliqmay safarbar etib borishi, bu fazilatni doimiy, kundalik faoliyat mezoniga aylantirib borishi bu ulardagi milliy tarbiya, milliy ma'naviyat ifodasidir.

Bugun yoshlarimizning mustaqil fikrlashi, ma'naviy olami, ijtimoiy faolligi o'sib borayotgani barcha yutuqlar poydevoriga, kuch-qudrat manbaiga aylanganligini, ayniqsa yurtimizda amalga oshirilayotgan ulkan bunyodkorlik ishlari, erishilayotgan yutuqlarning negizida inson omili hal qiluvchi rol o'ynayotganini kuzatish mumkin.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ham aynan tarbiya bilan bog'liq. Darhaqiqat, buyuk faylasuf Aflotun "Yaxshilar mas'uliyat bilan ish qilishlari uchun qonunlarga muhtoj bo'lmaydilar. Yomonlar qonunlarga chap berish uchun yo'l topadilar" deya bejiz aytmagan. Milliy tarbiyaga ega bo'lmagan, milliy ma'naviyat qadrlanmagan jamiyatda na qonunlar ishlaydi, na mehr-oqibat g'alaba qozonadi.

Hozirgi kunda yoshlar tarbiyasiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilayotganligi yoshlar uchun yaratib berilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanishlari lozim, zero kelajak yoshlar qo'lida ekanligini hеч qachon unutmasliklari, bizgacha asrab avaylab yetib kelgan milliy, ma'naviy me'roslarimizni bizdan keyingi avlodlarga yetkazishlari lozimligini yana bir bor unutmaslik kerak.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Umaralieva M.A. Ways to develop the knowledge, skills and abilities of parents and officials of district's quarter in order to create a full-fledged lifestyle for children with disabilities// ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-7137 Vol. 12, Issue 07, July 2022 SJIF 2022 = 8.252 A peer reviewed journal. DOI: 10.5958/2249-7137.2022.00717.0. r. 117-120.

2. Umaralieva M.A. Milliy tarbiya, milliy ma'naviyatga e'tiborsizlik – o'zlikni anglashga tahdiddir// Yangi O'zbekiston taraqqiyotida yoshlarni xarbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning dolzarb masalalari// Respublika ilmiy-amaliy anjuman.–T.2022 yil.20 may – 341-343b.

3. Umaralieva M.A. Social policy for increasing women's activity in solving women's social problems in Uzbekistan//Fars international jurnal of education, social science humanities\\ Journal ISSN: 2945-4492 SJIF 2023 = 6.786 peer reviewed journal.(Finlyandiya).

4. Umaralieva M.A. Development of pedagogical competences of teachers in inclusive educational environment and mechanisms of using effective methods// European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625. Volume 1, Issue 2, May, 2023. P.181-187.

5. Umaralieva M.A. Specific characteristics of the organization of the professional activity of general secondary education institutions teachers in the conditions of inclusive education// American journal of social sciences and humanity research (ISSN – 2771-2141) volume 03 ISSUE 12 PAGES: 208-214 SJIF IMPACT FACTOR (2023: 7. 164) OCLC – 11211056 P.208-214.

6-7 ЁШЛИ БОЛАЛАРНИ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ТАЙЁРЛАШДА МАСЪУЛИЯТ ХИССИНИ ТАРБИЯЛАШ.

Камолахон Усмонова

Избоскан туман 8-МТТ директори

Аннотация

Болаларни мактабда ўқишга тайёрлаш ҳозирги мактабгача таълим муассасаларидаги таълим-тарбия жараёнининг бутун системаси орқали амалга оширилади. 6-7 ёшли болаларини мактабда ўқишга тайёрлаш муҳим ўринни эгаллайди. У мактабгача болаликни

яқунлайди ва мактабда ўқишга ўтувчи босқич ҳисобланади. Айни шу даврда болалар ҳулқ-атвори, фаолиятида уларнинг ақлий, маънавий-иродавий ва кўтаринки соҳаларига алоқадор кейинги ўқитишлар учун муҳим бўлган хусусиятлар фаол шаклланиб, масъулият ҳисси ортиб бориши ушбу мақолада таъкидлаб ўтилган.

Калит сўзлар: Мактабгача таълим ташкилоти, мактабгача ёш, илк болалик, фаолият, мактабга тайёрлов, масъулият ҳисси, ҳулқ-атвор.

6-7 ёшли болаларни мактабда ўқишга тайрлаш учун ҳар бир болада масъулият ҳиссини уйғотиш жараёнида мактабгача таълим ташкилоти тарбиячисининг асосий эътибори барча болаларнинг мактабгача таълим дастурида назарда тутилган мазмунни тўлиқ эгаллаб олишларига қаратилади, Чунки бу мактаб таълимига тўлақонли тайёрлашнинг мажбурий шarti ҳисобланади. Болаларни мактабга тайёрлаш вазифаларидан келиб чиқувчи катта гуруҳлардаги педагогик жараён ўзига хосдир. Бу ўзига хослик мактабнинг таълим-тарбия ишларидан нусха кўчиришигина эмас, балки болаларнинг уларда мактабда муваффақиятли ўқитиш учун зарур бўладиган сифатларни оғишмай шакллантиришга йўлланган фаолият ва ҳулқ- атворлари ва масъулиятни ҳис этган ҳолда ёндашиш аҳамиятлidir. 6-7 ёшли боланинг ҳар хил фаолиятларида: ўз-ўзига хизмат қилишда, навбатчиликда, табиат қўйнидаги меҳнатида мустақиллик ва масъулият ҳисси намоён бўла бошлайди. Боладаги мустақиллик ва ташкилотчилик қобилияти тарбиячининг бевосита раҳбарлигида уларнинг ҳамма фаолиятларида шаклланиши билан бирга ўзига нисбатан масъулият ҳисси уйғона боради. Масалан: Эрталабки бадан тарбия ва жисмоний машғулотларни бажариш масъулият ҳисси таркиб топади ва ўз ҳаракатларини такомиллаштиришда хоҳиш уйғонади. 6-7- боланинг жисмоний, ақлий фаоллигини ва иш қобилиятини ўстирувчи ҳаракат фаоллигини ривожлантиришда ўзига нисбатан масъулиятни ҳис қилиш туйғуси таркиб топиб боради.. Бу ёшдаги болаларни жисмоний машқларнинг спорт турига (сузиш ва шунга ўхшаш) жалб қилиш улардаги масъулият ҳиссини англашда алоҳида аҳамият касб этади. Болаларнинг асосий ҳаракатини ўстирувчи, жамоатчилиқни, жавобгарликни шу билан бирга масъулиятни ҳис этишни, чидамлилиқни, мустақиллиқни, уюшқоқликни тарбияловчи ҳаракатли ўйинлар кун тартибда катта ўрин эгаллайди. Ҳаракатли ўйинларни бошқа машқлар билан алмаштириб бориш ҳамма ҳаракатларни ривожлантиришнинг асосий шартидир. Тўғри ташкил этилган сайр болаларнинг жисмоний ривожланишида муҳим ўрин тутди. Тарбиячи болаларнинг нормал ухлаши ва овқатланишини таъминлаш бўйича ғамхўрлик қилиб боради. Таълимнинг тарбияловчи ва ривожлантирувчи хусусияти ҳозирги замон таълимига хос принципдир. Бу болалардаги билимга қизиқиш ва билиш жараёнларини ривожлантириш масъулиятини уйғотади. Бунинг учун болаларга бериладиган билим, малака, кўникмалар маълум изчиллик билан такомиллаштирилиб борилади. Натижада болалар катталарнинг кўрсатмаси ва намунаси бўйича иш ҳаракатларни бажаришга, олдин эгаллаган билимларини янги фаолиятда қўллашга, ўзининг ҳулқи, иши, хатти-ҳаракатини назорат қилиш ва тўғри баҳолаш ва масъулият ҳиссини эгаллаб борадилар. Натижада ҳар бир болада топшириққа онгли муносабат шаклланади. Тарбиячининг тушунтириш ва кўрсатмаларини диққат билан тинглаш, ўз ишида яхши натижага интилиши, маълум тезлик ва изчилликда диққат билан ишлаш малакаси шаклланади, иш қобилияти ортади. Тарбиячи машғулот пайтида ҳар бир боланинг диққати, тафаккури, хотираси, билим ва малака даражасидаги ўзига хос хусусиятлари ва масъулият ҳиссини англашини эътиборга олади. Таълим жараёнига алоҳида ёндашиш ақлий вазифаларни, уларни бажариш усулларини мураккаблаштириб боришни секин-аста амалга оширишни тақозо этади. Масалан, бола бирор нарсани ўзича ҳикоя қилиб бера олмаса, тарбиячи унга мавзуга доир режа беради, кейинчалик ишни мустақил бажаришни топширади. Алоҳида ёндошиш орқали тортинчоқ, суст болалар фаоллаштириб, уларда масъулият ҳисси тарбияланади. 6-7 ёшли болаларда қўлланиладиган методларнинг ўзига хос томони бор. Кўргазмали методлар бу ерда фақат ҳаракат усулида ишлатилмай, шу билан бирга болаларнинг фикрлаш фаолиятини фаоллаштириш учун ҳам қўлланилади. Масалан, манзарали расм чизиш машғулотида

намунани кўрсатишдан машғулотнинг бошида хотирани, ҳаёл образини жонлантириш учун фойдаланилади, машғулотнинг охирида эса ўзининг бажарган ишини, расмни тўғри бажарганини текшириш учун намуна билан таққослаб кўриш мақсадида фойдаланилади. Билимларни болалар пухта ўзлаштириб олишлари, таълим жараёнини фаоллаштириш мақсадида амалий ва ўйин методларини кўргазмали метод билан тўғри қўшиб олиб боришда оғзаки метод катта аҳамиятга эга. Ўйин методлари, айниқса, дидактик ўйинлар методи ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайди. Чунки таълимий ўйинлар, айниқса, дидактик ўйинлар орқали олиб борилган болалар ўқув вазифасини яхшироқ англаб уларда масъулият хисси таркиб топади, бу улардаги ихтиёрий диққатни оширади, фаолиятни фаоллаштириб, билишга қизиқишни кучайтиради. Ривожлантирувчи таълим принципини амалга оширишда тарбиячининг болалар фаолиятига раҳбарлик ва уни тўғри баҳолаб бориши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки бунда фақат ишнинг натижасигина баҳоланмай, балки бу ишни бажаришда болаларнинг ақлий фаолияти, мустақиллиги, иштиёқ билан, жон-дилдан ҳаракат қилганликлари, масъулият билан ёндашганликлари ҳам эътиборга олинади. Тарбиячи болаларни бажарилган ишларни таҳлил қилишга ўргатар экан, аввало, ўзи намуна беради, кейин режа тузиб беради ва шундан кейин болалар ўзлари ва ўртоқларининг ишини мустақил таҳлил қилиш ва уни баҳолашда масъулият хисси уйғонади. Болалардаги ўз-ўзини текшириш малакасини тарбиялаш учун тарбиячи болаларга ўртоғи ишни қандай бажарганлигини гапириб беришни таклиф этади ва йўл-йўлакай “Сен унинг ишни қандай бажарганини қердан билиб олдинг?” “Нима учун шундай деб ўйлайсан?” каби саволларни бериб боради. 6-7 ёшли болаларнинг машғулотда уюшқоқлик билан шуғулланишларига талаб ортади. Болаларнинг иш жойини тайёрлаб олиш, керакли материалларни тўғри жойлаштириш, ишни маълум кетма-кетлик билан бажариш каби малакаларни эгаллаб олишлари ақлий меҳнат малакасини шакллантиришда бевосита боланинг масъулияти ортади. Шунинг учун болаларни бўлажак фаолият учун зарур бўладиган ана шу ишларга ўргатиб борилади. Болаларни машғулотлардаги хулқига ҳам талаб ортади. Тўғри ўтириш, ўзини батартиб тутиш, диққат билан қулоқ солиш, бошқаларнинг гапини бўлмаслик, ўртоқларининг жавобини тўлдириш ва бошқалар шулар жумласига киради. Бу ёшдаги болаларга ахлоқий ва меҳнат тарбияси бериш дастури мураккаблашади; ўз тенгдошлари ва катталар билан муносабати шакллантирилади, инсоний ҳисларни тарбиялаш кучайтирилади. Хулқ нормалари қоидаларини эгаллаб олишларига, кундалик ҳаётда учраб турадиган одоб, ахлоқ доирасидаги вазифаларни ҳал қилишга эътибор берилади. Болаларни мактаб ва ўқувчилар ҳаёти билан таништириш. Бошланғич синф ўқитувчиси ва МТТнинг тайёрлов гуруҳи тарбияси тайёрлов гуруҳи болаларини мактаб билан таништириш бўйича экскурсия уюштирадilar. Бундай экскурсиялар йил давомида 3 марта ўтказилиши мумкин. Экскурсия пайтида катта ва тайёрлов гуруҳи болалари мактаб ўқувчилари билан танишадилар, улар МТТ болаларига ўзларининг мактабдаги ўқишлари, ишлари тўғрисида гапириб берадилар; ўқувчилар хонасини қандай безаганликлари, табиат бурчагидаги ўсимлик ва ҳайвонларни қандай парвариш қилаётганликлари, устахонада қандай ишларни бажараётганликларини кўрсатиб, уларда масъулият хисси тарбияланади. Болаларни мактаб ва ўқувчилар ҳаёти билан таништиришнинг иш шакллари: - синфда “Расмга қараб сўзлаб бериш” мавзусидаги дарс - машғулоти бирга ўтказиш; - спорт майдончасида ёки спорт залида мактабдаги жисмоний тарбия машғулотини бирга бажариш; - биринчи синф ўқувчилари ва тайёрлов гуруҳи болалари ишлаган расмларнинг биргаликдаги кўргазмасини ташкил этиш; - мактаб устахонасида ўқувчиларнинг меҳнат машғулотини кузатиш. Ўқувчилар ўзлари тайёрлаган ўйинчоқларни боғча болаларига совға қилишади; - мактабда ўқиётган болалар ўз боғчасига келишади; - “Мактаб” ўйинини ташкил этиш. Мактабгача таълим ташкилоти тарбиячиси ва бошланғич синф ўқувчиси фаолиятида изчиллик яққол намоён бўлади. Бири болаларни тарбиялаш ва таълим беришни бошлайди, иккинчиси давом эттиради. Мактаб билан МТТ ўртасидаги алоқа мустаҳкам бўлгандагина бола тарбиясидан кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Мактабгача ёшдаги болаларни мактаб таълимига тайёрлашнинг шакл ва усуллари Мактабгача таълим тизимида амалга оширилаётган туб

ислохотлар мактабгача ёшдаги болаларга таълим беришнинг шакл ва усуллари эркин танлаш имкониятини яратади. Таълим соҳасидаги асосий натижа бола томонидан билимларни қай даражада ўзлаштириб олинганлиги унинг ривожланишига, шахсда интегратив хислатларнинг шаклланишга қанчалик хизмат қилгани билан белгиланади. Болаларни мактаб таълимига тайёрлашда педагог томонидан танлаб олинган таълим услублари интеллектуал жараёнларнинг шаклланишига муаммолар ечимига ижодий ёндашишга, ташаббускорликка, мустақилликка ва масъулиятга, ўз фаолиятини бошқара олишга ўргатиши лозим. Мактабгача ёшдаги болаларни мактаб таълимига тайёрлашда қуйидаги тамойиллар устувор ҳисобланади: - Шахсга йўналтирилган ёндашув; - Болага йўналтирилган таълимий ёндашув; - Педагогнинг илмий-педагогик- психологик стратегияси; - Ривожлантирувчи ёндашув; - Таълимнинг ривожлантирувчи муҳити; - Ўйин фаолияти; - Инклюзив таълим; - Педагогик диагностика таълими; - Ота-оналар билан ҳамкорликнинг истиқболли шакллари. Шахсга йўналтирилган ёндашув таълим жараёнини ташкил этишнинг асоси сифатида шахснинг жамоа олдидagi устуворликни назарда тутган ҳолда унда инсонпарварлик муносабатларининг шакллантирилишва масъулият хиссини таркиб топтиришни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И.В. Грошева, Л.Г.Евстафеева, Д.Т.Махмудова, Ш.Б.Набиханова, С.В. Пак, Г.Е.Джанпеисова "Илк қадам" давлат ўқув дастури Т: 2018. 1-81-б;
2. Ф.Қодирова, Ш.Тошпўлатова, М.Аъзамова. "Мактабгача педагогика".-Т., "Маънавият". 2019
3. Ш.А.Содиқова "Мактабгача педагогика". "Тафаккур сарчашмалари" Т.: 2013 220
4. Н.М.Қаюмова "Мактабгача педагогика". "ТДПУ" нашриёти Т.: 2013
5. Гогоберидзе А. Г., Солнцева О. В. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения. Учебник. СПб.: Питер, 2019
6. Козлова С.А. Дошкольная педагогика: учебник М.: Асадемия, 2017
7. И.О. Карелина Методика обучения и воспитания в области дошкольного образования. Учебно – методическое пособие. Рыбинск 2012
8. И.В. Грошева,Е.Ф. Сай, С.С. Миржалолова, Н.И. Медведева "Илм йўли" вариатив дастур. Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим Вазирлиги.Т.:2020.
9. Н.Ш. Сыртланова. Дошкольная педагогика. Практическое пособие. Уфа 2016
10. Д.Ш. Мирзаева. Мактабгача педагогика. Дурдона нашриёти. Бухоро 2021
11. И.В. Грошева, К.Т. Олимов, В.А. Назарова, Г.Е. Джанпеисова, У.Т. Микаилова, Д.А. Кенжабаева, Н.Б. Гуламова, Н.А. Мифтаева. Кузатиш ва баҳолаш. Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим Вазирлиги. Т.:2020 й.
12. А.В. Шин, Ш.Ш. Мирзиёева, И.В. Грошева, У.Т. Микаилова,Ю.Т. Сулейманова, А.Г. Даукаева, Й.Н. Власова, З.Ф. Галимова "Шахсга йўналтирилган ёндашув асосида таълим жараёнини режалаштириш. Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим Вазирлиги. Т.:2020 й.
13. И.В. Грошева, Г.Е.Джанпеисова, У.Т. Микаилова, М.А. Исмаилова, Д.А. Кенжабаева, Н.Б. Гулямова, Н.А. Мифтаева "Ўйин орқали таълим олиш". Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим Вазирлиги. Т.:2020 й.

XALQARO BAHOLASH DASTURLARINI TA'LIM JARAYONIGA JORIY ETISH BO'YICHA TAVSIYALAR

To'rakulova Holida Ilhomovna

Jizzax shahar 29-sonli maktab Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat ta'lim standartlari asosida shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida

baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Shu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019-yil 29-apreldagi PF-5712 - sonli farmoniga muvofiq, umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, *O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib, PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish* hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

PISA- The Programme for International Student Assessment (PISA) — o'quvchilarning ta'lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur hisoblanib, dasturning asosiy maqsadi - 15 yoshli o'quvchi yoshlarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajalarini turli xil mantiqiy testlar ko'rinishida baholashdan iborat yirik xalqaro loyihadir. Loyihaning asosiy maqsadi o'quvchi yoshlarda ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va maktab davrida egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish qobiliyatlarini sinovdan o'tkazishdan iboratdir.

PISA tadqiqoti Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti- IHTT (Organizatsion for Economic Co-operation and Development) tomonidan amalga oshiriladigan dastur hisoblanadi. Tadqiqot ilk bor 2000 yilda o'tkazilgan bo'lib, har uch yilda bir marotaba o'tkazib boriladi. Navbatdagi tadqiqotlar 2021 yili o'tkazilishi rejalashtirilgan. Aynan shu yilgi tadqiqotlarda O'zbekistonning ishtiroki ko'zda tutilmoqda.

PISA tadqiqoti o'ziga xos xususiyatlarga ega. Jumladan:

- ta'lim sohasidagi eng yirik, keng ko'lamli xalqaro monitoring tadqiqotlaridan biri sanaladi;
- tadqiqotda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan 15 yoshli o'quvchilar ishtirok etadi;
- tadqiqotda o'quvchilarning "hayotga tayyorgarlik" darajasi, ya'ni ularning maktabda egallagan bilim va ko'nikmalarini hayotda qo'llay olish layoqati baholanadi;
- tadqiqotda o'quvchilarning matematika, o'qish (matnni tushunish), tabiiy yo'nalishdagi fanlar va global muammolarni hal etish sohasidagi funksional savodxonligi baholanadi;
- tadqiqotda ishtirokchi mamlakatlar ta'lim tizimining o'ziga xosligi bo'yicha ma'lumot olish imkonini beradigan kontekst axborot to'planadi.

O'zbekistonning PISA tadqiqotida ishtirok etishi uchun quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

- ✓ O'zbekistonda umumta'lim maktablari bitiruvchilarining ta'lim olishni davom ettirishga qay darajada tayyorligini aniqlash;
- ✓ Mamlakatdagi umumiy o'rta ta'limni takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash;
- ✓ O'quvchilarning ta'lim sohasidagi yutuqlari, shuningdek, turli mamlakatlarning ta'lim tizimlari haqidagi qiyosiy ma'lumotlarni olish.

Xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha «Yo'l xaritasi»ning 13-bandida xalqaro tadqiqotlarda o'tgan yillarda foydalanilgan savollar mazmunini o'rganib chiqib, tahlil qilish belgilangan. Shuni inobatga olib, PISA savollaridan darslarda foydalanish mumkin. Masalan:

1- masala. Moddalar almashinuvi intensivligi (MAI) nafas olish, hazm qilish va qon aylanish tizimi uchun kerak bo'ladigan energiya hisoblanadi. Bu ko'rsatkich 23°C haroratli xonada tinch va uyg'oq yotgan odam uchun aniqlanadi. Quyidagi formula yordamida ayollardagi

moddalar almashinuvi intensivligi (MAI) aniqlanadi.

$$MAI = 9.74m + 172.9p - 4.737b + 667.051$$

Bu yerda MAI - moddalar almashinuvi intensivligi, kilokaloriyalarda, m–tana massasi, kilogrammlarda, p–bo‘yning balandligi, metrlarda, b–yosh, yillarda.

Massasi 60 kg, balandligi 1,70 metr va yoshi 35 yil bo‘lgan ayollarda moddalar almashinuvi intensivligi darajasini hisoblang. Javobingizni eng yaqin butun songa yaxlitlang.

2- masala. Fuji tog‘iga ko‘tarilish. Yaponiyadagi Fuji tog‘i —uyqudagi vulqoni bilan mashhur tog‘ hisoblanadi. Fuji tog‘i faqat 1 iyuldan 27 avgustgacha bo‘lgan davrda odamlar uchun ochiq. Taxminan 200 ming kishi hozirgi vaqtda Fuji tog‘iga chiqmoqda. O‘rtacha har kuni Fuji tog‘iga qancha odam ko‘tariladi?

Xulosa qilib aytganda, xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishga tayyorgarlik ko‘rish uchun o‘tgan yillarda foydalanilgan savollar mazmunini o‘rganib chiqib, tahlil qilish va ulardan ta’lim jarayonida foydalanish kerak. Biologiya fanidan keltirilgan namunadagi savollardan foydalanish darslarda o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 29-apreldagi PF-5712 - sonli farmoni

2 “O‘quvchilar savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi” qo‘llanmasi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi Toshkent, 2019 yil

3. Shaxmurova G., Tog‘ayeva G. “Biologiya fanini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar” modulidan o‘quv-uslubiy majmua, Toshkent, 2018 yil

4. t.me/milliymarkaz

5. Saliyeva, N. (2021). THE ROLE OF RAISING THE POLITICAL CULTURE OF YOUTH IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. In ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ (pp. 59-62).

6. Nadirova-Kazan, H. (2023, November). THE IMPACT OF MEDIA LITERACY ON THE DEVELOPMENT OF SPEECH SKILLS: A COMPREHENSIVE ANALYSIS. In Next Scientists Conferences (pp. 22-25).

7. Jumanazarov, U. (2023). HISTORICITY IN UZBEK HISTORICAL FOLKLORE. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЯЗЫКА, ОБРАЗОВАНИЯ, ПЕРЕВОДА, 4(3).

TA’LIM OLISH, TA’LIM BERISH – INSON KAPITALI.

Hilola Nadirova

Siddikov Mexroj

Jizzax Sambhram universiteti

“Agar o‘g‘il bolaga ta’lim bersangiz, shaxsga ta’lim bergan bo‘lasiz, agar qiz bolaga ta’lim bersangiz, butun ummatga ta’lim bergan bo‘lasiz.” Abdulhamid ibn Bodis so‘zidan.

O‘qitish jarayonimizda juda katta axborot olamiga kirib keldik va kimki bunda tashabbuskor bo‘lsa marra uniki. Ko‘p bilgan kishi, kam qurqadi. Xaqimizda juda ham naql ko‘p masalan, “Bir yillik rohat uchun, urug‘ sep, 10 yillik rohat uchun, daraxt ek, bir umrlik rohat uchun, esa ilm ol. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev “Maktab inson resurslarini

rivojlantirishning poydevori, yoshlarda bilim, dunyoqarash va ma'naviyat asoslarini shakllantiruvchi asosiy maskan ekani va "inson kapitali"ga sarmoya kiritishni ko'paytirish davr talabi" ekanligi xaqida alohida ta'kidladi. Bugungi kunda "Inson kapitali" insoniyatning, har bir davlatning taqdirini belgilaydigan mezonga aylandi.

Hozir axborot texnologiyalaridan tezkor sur'atlarda foydalanish davri. Olimlar yaqin 7-15 yilda bu davrning tugashini bashorat qilgandi, ammo buni alohida ta'kidlash kerakki zamon bilan hamnafaslikda ta'lim rivojlanmoqda davr talabi. Ayni vaqt ta'lim bilan birga, tsivilizatsiyaning uchinchi bosqichi umummadaniy yoki intellektual-ma'naviy bosqich bo'lishi mumkin. Inson kapitali bu-millatning birlashgan imkoniyatlari yig'indisi hisoblanadi. Tabiiy resurslar, iqtisodiyotning sanoat va agrar sektorlari, oltin, valyuta zaxirasi va boshqalar milliy boylikning doimiy kamayib boruvchi qismiga aylanadi. Ba'zi ekspertlarning fikricha, ular 2020 yilga kelib, rivojlangan mamlakatlar milliy boyligining 10 foiziga ham tenglasholmaydi. Boshqacha aytganda, intellektual-ma'naviy omil mamlakat iqtisodiyotining hal qiluvchi sharti bo'lib, davlat qudratining eng muhim ko'rsatkichi va jamiyatning rivojlanganlik darajasini belgilaydi. O'zbekistonni rivojlangan davlatlar qatoriga ko'tarish uchun ulkan qudrat, katta salohiyat kerak. Bu kuch nimada? Yer osti va yer usti boyliklaridami? Armiyadami? Aholi sonidami? Hududdami?.. Yo'q! Xalqida, aholining sifat darajasida. Mana shu yerda bir misol keltiraman "Men faqat Vatanim oldidagi burchimni bajardim" mavzusidagi maqolada "Ko'pchilik mendan Singapurning rivojlangani haqida so'rab, shunday savol berishardi; " Qanday qilib ulkan davlatdan ajralib chiqib, mittigina hudud bilan rivojlangan davlatga aylandinglar? Bu mo'jizani qanday amalga oshirdingiz?- deb savol beradi va shunda u, Davlat buyujetini ta'limga yo'naltirdim, Muallimni quyi tabaqadan Singapurdagi eng yuqori martabaaga ko'tardim, davlatimdagi mo'jizalarni qilgan insonlar-muallimlardir" degan ekan.

Ya'ni har bir odamning nimalarnidir bilishida, nimalarni qanday o'quv va malaka bilan bajara olishidadir. Bilim hech bir boylikka sotib olinmaydigan, faqat o'rganish,

intilish orqasidan keladigan katta xazina. Axborot va texnika asrida ta'lim, ilm-fan taraqqiyoti yanada katta qiymat kasb etmoqda. Bilimli va malakali mutaxassisning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2018 yil 17 iyul kuni umumiy o'rta ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishdagi ma'ruzasi kuchiga bo'lgan talab yanada ortmoqda. Chunki dunyo mamlakatlari o'rtasidagi iqtisodiy, ilmiy-texnologik yangiliklarni ilm salohiyati ya'ni bilimli va malakali insonlar yaratadi. Ayni paytda har qanday yangilik va ixtirodan inson manfaatlari, mamlakat taraqqiyoti yo'lida foydalanmoq kerak. Aks holda u inqirozga olib borishi hech gap emas. Bu borada qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar nafaqat shaxs shakllanishiga, balki jamiyatda zamonaviy ta'lim sifatiga, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimizda nafaqat yosh avlodning bilim olishi, kasb-hunar o'rganib malaka o'rttirishi, jahon taraqqiyoti bilan hamqadam bo'la olishi barobarida inson kapitalini rivojlantirish uchun keng imkoniyat va shart-sharoitlar yaratildi. Yuksak zakovat, chuqur bilimli iqtidor egalarini tayyorlashda, tabiiyki, ta'lim qadriyati oldingi o'ringa chiqadi. Jamiyat esa o'z rivojining har bir bosqichida ta'lim oldiga aniq maqsadlarni qo'yadi va ma'lum bir vazifalarni yuklaydi. SHunga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil etish va uning mazmuniga, ta'limdagi yakuniy natijaga nisbatan talablar qo'yadi. Boshqacha aytganda, davlat va jamiyat ta'limga nisbatan ma'lum bir siyosatni olib borib, jamiyatda ishlab chiqilgan qadriyatlarga muvofiq yosh avlodni shakllantiradi. Ta'lim olish va mustaqil o'rganish jarayonida malaka, bilim ortib boradi.

Insonning o'ziga xosligi irsiy qobiliyatlar asosida tarbiyalash va ayni paytda o'z-o'zini rivojlantirish jarayonlarida shakllanadi. Ta'limda o'ziga xoslikni hisobga olish har bir shaxsning imkon qadar yuqori rivojlanish imkoniyatlarini ochish, psixologik o'ziga xosligining betakror va bebaholigini tan olishdan kelib chiqqan holda rivojlanish shart-sharoitlarini yaratishni bildiradi. Ta'limga individual yondashuv bir odamni boshqalar bilan emas, aynan o'sha shaxsning o'z hayot yo'lining turli bosqichlaridagi holatiga qiyoslash talab qilinadi. O'ziga xoslikni namoyon etish, uning tiklanishi va rivojlanishi uchun oqilona shart-sharoit yaratish ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Ta'limning gumanitar tamoyillariga asosan bolani bir paytning o'zida ham

tarbiya obekti, ham subekti deb tasdiqlash noto'g'ri bo'ladi. Bola o'ziga ta'lim subekti sifatida qarashi mumkin. Ta'lim obekti esa faqat ta'lim materiali bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytish joizki, jamiyat o'z a'zolari o'rtasida birgalikda harakatlanish, hamkorlik, bag'rikenglik, o'zaro yordamga asoslangan yangi munosabatlarga muhtoj. Ijtimoiy munosabatlarning bu qadriyatlari ta'lim jarayonida o'z ifodasini topishi zarur. O'qituvchi bolalarga nisbatan mehr va ishonch bilan yondashsa, o'quvchilar esa o'z qobiliyat hamda qiziqishlarini amalda qo'llashga imkon bersa, bir-birini tushunishga erishiladi.

Adabiyotlar

1 Saliyeva, N. (2021). THE ROLE OF RAISING THE POLITICAL CULTURE OF YOUTH IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. In ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ (pp. 59-62).

2 Nadirova-Kazan, H. (2023, November). EXPLORING THE CONTENT OF MEDIA LITERACY: A COMPREHENSIVE REVIEW. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).

3 Nadirova-Kazan, H. (2023, November). THE IMPACT OF MEDIA LITERACY ON THE DEVELOPMENT OF SPEECH SKILLS: A COMPREHENSIVE ANALYSIS. In Next Scientists Conferences (pp. 22-25).

4 САЛИЕВА, Н. Э. (2022). СПЕЦИФИКА ПАРАДИГМАЛЬНОГО ПОДХОДА К ИЗУЧЕНИЮ ВЛИЯНИЯ ИНФОРМАТИЗИРОВАННОГО ОБЩЕСТВА НА ИДЕОСФЕРУ МОЛОДЕЖИ. ВОПРОСЫ ПОЛИТОЛОГИИ Учредители: ООО "Издательство" Наука сегодня", 12(9), 2887-2894.

5 Sharipov Sanjar. Vocational orientation through the development of mathematical competences in the students of technical higher education institutions. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. 3. No. 06 (2022). 58-64. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crijp-03-06-10>

6 Jumanazarov, U. U. (2018). METHODS OF TEACH ENGLISH IDIOMS. In International scientific review of the problems and prospects of modern science and education (pp. 70-71).

МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕКСТОВ И ПРИЛОЖЕНИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЫ В ЭПОХУ «ТРАНСМЕДИА»

¹ Наврузова Е.П., ассистент кафедры «Общественные науки»
филиала Казанского федерального университета в г. Джизак

² Магистрант Джизакского государственного педагогического
университета им. А.Кадыри

Аннотация

В статье рассматриваются эффективные методы и приемы по применению мультимедийных текстов при изучении литературы в эпоху «трансмедиа». Проведен анализ основных концептов, касающихся инновационного образования.

Ключевые слова: мультимедиа, мультимедийный текст, проектная деятельность, критическое мышление, литература, медиаобразование, медиапроизведение.

Annotation

The article discusses effective methods and techniques for using multimedia texts in the study of literature in the era of "transmedia". An analysis of the main concepts related to innovative education was carried out.

Key words: multimedia, multimedia text, project activity, critical thinking, literature, works of art.

Развитие инновационных технологий в современном мире постепенно охватывает все сферы жизнедеятельности человечества, особенно эти изменения заметны в образовании. Сегодня новые технологии уже полностью проникли в жизнь человека и,

скорее всего, это не предел. Люди живут в медиареальности, и система корпоративного обучения не может не принимать это во внимание

В связи с этим в данной сфере возникает вопрос: как эффективно использовать широкие возможности технологий в образовательном процессе? Современный образовательный процесс выходит за рамки аудитории или кабинета. Технологии интернет-коммуникации позволяют организовать его в дистанционном формате или гибридном, что, с одной стороны, дает дополнительные возможности для коммуникантов

Важно отметить, необходимость применения инновационных технологий в системе образования, потому что именно эти современные технологии способны воспитывать и мотивировать учащихся к активному поиску решения различных проблемных ситуаций во время занятия в школе. Сегодня современный урок литературы должен способствовать не только изучению художественных произведений, но и развивать творческий потенциал и критическое мышление учащихся. [1., С.156]

В ходе использования медиаобразовательных технологий на уроках литературы в необходимо понимать, что главным образовательным инструментарием будет выступать медиатекст.

Медиатекст (от англ. – media text) - любой медиа продукт или продукт коммуникации, который может быть включен в разные медийные структуры и в разные медийные обстоятельства (периодическая печать, радио, телевидение, Интернет, мобильная и спутниковая связь и др.).

Понятие «медиаобразовательные технологии» разрабатывалось достаточно давно. Например, М.В. Рудниченко рассматривает медиаобразовательные технологии «...как процесс методического взаимодействия с аудиторией, направленный на получение профессиональных навыков и формирование медиаграмотности» [2., С.245]. Е.А. Бондаренко рассматривает медиаобразовательные технологии в контексте решения основной задачи медиаобразования: «...формирование общих информационных умений, культуры работы с информацией, этики и эстетики общения в мире массовых коммуникаций» [3, С. 24]. С.В. Миндеева относит медиаобразовательные технологии к комплексу образовательных технологий наряду с педагогическими, сетевыми, информационными, интеллектуальными и инновационными [4, с. 45]. И наконец А.В. Федоров трактует медиаобразовательные технологии как «...совокупность методов, приемов, способов создания 295 педагогических условий для эффективного медиаобразования различных возрастных групп населения» [5, с. 46].

При изучении трудов А.В. Федорова, в частности «Медиаобразование: история и теория», мы отметили, что наиболее эффективными медиатехнологиями будут считаться те, которые направлены на всестороннее развитие личности.

Для нашего исследования мы выбрали изучение прозаических произведений А.П.Чехова, которые наполнены реализмом и множеством средств художественной изобразительности. Писатель широко отразил жизнь русского общества в период реакции и накануне общедемократического подъема. Его «авторская личность» отличается новизной, что проявляется в особой манере его проявления в творчестве писателя.

Особой стиливой чертой Чеховского творчества является создание реальности обстановки и достоверности характеров героя и своеобразный диалог с читателем. Особенностью авторского голоса в творчестве мастера коротких рассказов является направленность на особый тип коммуникации с читателем, позволяющий ему самостоятельно разгадывать особенности художественного мира. Это и обуславливает актуальность выбора данного автора для изучения на уроках русской литературы. Для того, чтобы грамотно и правильно организовать процесс изучения произведений Антона Павловича Чехова необходимо подобрать медиатексты таким образом, чтобы они соответствовали следующим нормам:

- 1.Возрастные и физиологические особенности
- 2.Уровень подготовленности аудитории

3.Содержание оптимального количества заложенной информации

6.Соответствуют формируемым умениям и навыкам. [6., С.84]

При работе с медиатекстами необходимо опираться на самые актуальные способы учебной деятельности, которые могут соответствовать уровням мышления:

- Репродуктивный. Данный способ предполагает пересказ медиатекста, который будет осуществлен после самостоятельного изучения учащимся текста;

- Ассоциативный - выражение собственных эмоций и переживаний, связанных с прочитанным;

- Объяснительный. Он формирует суждения о медиатексте. [6., С.59]

Этот подход обосновывается с точки зрения того, что Анализ произведений происходит с определения тенденций сюжетного построения, творческих приемов русской прозы. К основным аспектам современного литературоведческого анализа относятся следующие – приемы хронотопа, интертекстуальные контексты, а также игра автора с читателем.

В заключении представляется важным отметить следующие моменты: использование мультимедийных технологий обусловлено рядом факторов, непосредственно влияющих на образовательный процесс в целом, так и на его содержание в частности. Комплексная работа с медиатекстом предполагает использование разнообразных способов учебной деятельности для более глубоко понимания содержания художественного произведения.

Анализ использования различных мультимедийных средств в условиях учебно-педагогического дискурса показал, что данный критерий необходим в процессе занятий по литературе, так как он способен увеличить уровень заинтересованности учащихся к чтению художественных произведений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Педагогические технологии: учебное пособие для пед. спец. / М. В. Буланова-Топоркова, А. В. Духавнева, В. С. Кукушин, Г. В. Сучков, М. 2006. – 333 с.
2. Наврузова Е. П. Развитие духовно-эмоционального интеллекта школьников на уроках литературы //Наука и образование сегодня. – 2021. – №. 10 (69). – С. 59-61.
3. Федоров, А.В. Медиаобразование: история, теория и методика [Электронный ресурс] / А.В. Федоров. – М.: Директ-Медиа, 2013. – 708 с
4. Джалматова З.Д. Компоненты учебной деятельности при изучении русского языка // Вестник Науки и Творчества - Казань-2020. 27-31.
5. Наврузова Е. П., Ким О. А. ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ФОРМИРУЮЩИЕ ДУХОВНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ //Conferencea. – 2023. – С. 45-49.
6. Pavlovna N. E. Reader's Culture in A Modern School: Problems, Solutions //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2022. – Т. 8. – С. 27-30.
7. Наврузова Е. П. СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ПРЕИМУЩЕСТВО И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДИСТАНЦИОННОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ //Актуальные вопросы современной науки и образования. – 2022. – С. 143-145.
8. Pavlovna N. E. THE IDEO-ARTISTIC SELF-IMAGE OF LOVE LYRICS AA АКНМАТОВА //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 5. – С. 59-62.
9. Navruzova Y. ВОПРОСУ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 93-97.
10. Navruzova E. P., Isroilova G. R., Khasanov E. R. Modern Education: the Advantage and Effectiveness of Distance Learning //International Journal of Human Computing Studies. – 2023. – Т. 4. – №. 3. – С. 22-24.

NEMIS TILINI O'QITISHDA AUTENTIK KOMPETENTSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Karimova Madinabonu Ilxomjon qizi
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot
instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada nemis tilini o'qitishda autentik kompetentsiyani rivojlantirishning ahamiyati va metodikasi muhokama qilinadi. Maqola, kelajakdagi hamshiralar uchun nemis tibbiy madaniyati va uning o'ziga xosliklarini o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Bemor markazli tibbiyot, tibbiy etika, oila roli va madaniy xilma-xillik kabi jihatlar o'qitish jarayonida hisobga olinishi lozim. Shuningdek, autentik materiallar, roly o'yinlari, loyiha usullari va madaniyatlararo treninglar yordamida talabalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish tavsiya etiladi. Maqola, raqamli texnologiyalarning o'qitish jarayonidagi o'rni hamda kelajakdagi tadqiqot mavzularini keltirib o'tadi.

Kalit so'zlar: autentik kompetentsiya, nemis tili, hamshira tayyorgarligi, madaniyatlararo kommunikatsiya, tibbiy madaniyat, o'qitish metodikasi, bemor markazli tibbiyot, raqamli texnologiyalar.

Annotation

This article discusses the importance and methodology of developing authentic competence in teaching the German language. It emphasizes the need for future nurses to study German medical culture and its specific characteristics. Key aspects such as patient-centered medicine, medical ethics, the role of family, and cultural diversity should be considered in the teaching process. Additionally, it recommends using authentic materials, role-playing, project methods, and intercultural training to develop students' communication skills. The article also highlights the role of digital technologies in the teaching process and suggests future research topics.

Keywords: authentic competence, German language, nursing education, intercultural communication, medical culture, teaching methodology, patient-centered medicine, digital technologies.

Kirish

Hozirgi kunda tibbiyot sohasidagi amaliyotlar ko'pincha xalqaro darajada amalga oshiriladi. Bu esa tibbiyot xodimlaridan faqat chuqur professional bilimlar emas, balki rivojlangan kommunikativ ko'nikmalar va madaniyatlararo kompetentsiyani talab qiladi. Shuning uchun kelajakdagi hamshiralar uchun nemis tilini o'qitish jarayoni nafaqat til ko'nikmalarini egallash bilan cheklanmaydi, balki ular uchun nemis tibbiy diskursining madaniy xususiyatlarini to'g'ri tushunish va talqin qilish qobiliyatini rivojlantirish zarur.

Nemis tibbiy madaniyati va uning o'ziga xosligi

Nemis tibbiy madaniyati o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu xususiyatlarni o'qitish jarayonida hisobga olish muhimdir. Bular orasida:

1. **Bemor markazli tibbiyot:** Nemis tibbiyotida bemorlarning huquqlari va manfaatlari birinchi o'rinda turadi. Bu tamoyil bemorning muolajalariga nisbatan ishtirok etishini, uning fikrini inobatga olishni va tibbiy qarorlarda bemor bilan hamkorlikni ta'minlaydi.

2. **Tibbiy etika:** Bemorning mustaqilligi, xayrixohlik, adolat va zarar yetkazmaslik tamoyillari asosida qurilgan tibbiy etika tibbiyot jarayonida muhim o'rin tutadi. Bu tamoyillar hamshiralarga professional faoliyatlarida etika jihatidan to'g'ri qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

3. **Oilaning roli:** Nemis madaniyatida oila bemor parvarishida muhim rol o'ynaydi. Bemorlar ko'pincha oilasi tomonidan qo'llab-quvvatlanadilar, shuning uchun hamshiralarning oilaviy dardni tushunishi va oila a'zolari bilan samarali muloqot qilish qobiliyati muhimdir.

4. **Interprofessional hamkorlik:** Hamshiralardan shifokorlar, boshqa hamshiralar va boshqa mutaxassislar bilan samarali hamkorlik qilish qobiliyati talab etiladi. Bu muhim jihat bemorning to'g'ri parvarishini ta'minlashda hamda jamoaviy ishlashda zarurdir.

5. **Madaniy xilma-xillik:** Germaniya turli etnik guruhlarini o'z ichiga oladi. Har bir guruhning o'ziga xos tibbiy, madaniy va ijtimoiy ehtiyojlari bor. Shuning uchun hamshiralarning madaniy xilma-xillikni tushunish va hisobga olish qobiliyati ularning professional kompetentsiyasini oshiradi.

O'qitish jarayonida autentik materiallardan foydalanish

Kelajakdagi hamshiralarning madaniy kompetentsiyasini rivojlantirish uchun turli uslublarni qo'llash mumkin. Bunga quyidagilar kiradi:

1. **Autentik materiallar:** Tibbiy hujjatlar, audioyozuvlar va videoroliklar kabi autentik materiallar talabalarga haqiqiy til muhitida bo'lish imkonini beradi. Bu materiallar nemis tibbiy diskursining xususiyatlari bilan tanishish imkonini beradi. Masalan, tibbiy konsultatsiyalar va bemorlar bilan muloqot qilinayotgan vaqtni ko'rsatuvchi videolar.

2. **Rol o'yinlari:** Turli tibbiy vaziyatlarda muloqot ko'nikmalarini takomillashtirish uchun roly o'yinlari juda samaralidir. Talabalar turli rollarni o'ynab, real hayotdagi vaziyatlarni simulyatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. **Klauslar va loyiha usullari:** Klauslar orqali talabalarga murakkab klinik vaziyatlar bo'yicha tahlil va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beriladi. Loyiha usuli esa talabalarga nemis tibbiy madaniyatining turli jihatlarini o'rganish va o'z ta'lim materiallarini ishlab chiqish imkonini beradi.

4. **Madaniyatlararo treninglar:** Talabalarga madaniyatlararo kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan treninglar o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon talabalarda madaniy xilma-xillikni qabul qilish va boshqa madaniyatlar bilan moslashuvchanlikni oshiradi.

Raqamli texnologiyalar va o'qitish jarayoni

Talabalarining o'qish auditoriyasidan tashqarida autentik materiallar bilan mustaqil ravishda ishlashlari uchun rag'batlantirish muhimdir. Bunga nemis tilida tibbiy dasturlarni ko'rish, yangi davolash usullari haqida maqolalar o'qish va tibbiyot xodimlari uchun forumlarda ishtirok etish kiradi. Raqamli texnologiyalar, shu jumladan onlayn resurslar va ta'lim dasturlari, o'qitish jarayoniga qulayliklar yaratadi. Masalan, onlayn kurslar orqali talabalar tibbiyot sohasidagi so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lishlari mumkin.

Xulosa

Nemis tilini o'qitishda autentik kompetentsiyani rivojlantirish kelajakdagi hamshiralar uchun muvaffaqiyatli professional tayyorgarlikning ajralmas qismidir. Nemis tilini egallash va nemis tibbiy madaniyatining madaniy xususiyatlarini chuqur tushunish, hamshiralarga bemorlar va hamkasblar bilan samarali muloqot qilish, sifatli tibbiy yordam ko'rsatish va bemorlarning qoniqishini oshirish imkonini beradi.

Qo'shimcha tadqiqot mavzulari, jumladan, raqamli texnologiyalar va madaniyatlararo kommunikatsiya o'rtasidagi bog'liqlik, madaniy stereotiplar va o'zaro munosabatlar, shuningdek, multicultural muhitda hamshiralarning tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish, bu sohada o'rganish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi.

Shu bilan birga, autentik kompetentsiyani rivojlantirishda integratsiyalashgan yondashuvlar zarur bo'lib, bu esa tibbiyot sohasidagi zamonaviy talablarni qondirishga yordam beradi. O'qituvchilar va talabalar o'rtasida muntazam aloqa o'rnatilishi, talabalar uchun aniq va samarali yo'nalishlar belgilanishi, va o'qitish jarayonida madaniyatlararo tajribalar o'rganish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bim, I.L. (2001). Lichnostno-orientirovanny podkhod kak metodologicheskaya osnova sovremennogo uchebnika inostrannogo yazyka. Inostrannye yazyki v shkole, (6), 10-15.
2. Vorobyeva, A.V. (2018). Sociokul'turnaya kompetentsiya v obucheniye inostrannym yazykam. Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv, 3(1), 45-52.
3. Gal'skova, N.D. (2006). Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metodika. Moskva: Akademiya.

4. Knapp, K., & Seidlhofer, B. (2009). Handbook of Foreign Language Communication and Learning. Berlin: Walter de Gruyter.
5. Duden, B., & Jäger, L. (2002). Deutsch für Pflegeberufe. München: Urban & Fischer Verlag.
6. Müller, M. (2015). Entwicklung der kommunikativen Kompetenz im Deutschunterricht. Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht, 20(1), 34-49.
7. Sander, C. (2020). Interkulturelle Kommunikation im Gesundheitswesen: Herausforderungen und Chancen. Gesundheitswirtschaft, 7(4), 23-29.
8. Schorcht, S. (2017). Anwendung von authentischen Materialien im Fremdsprachenunterricht. Praxis Deutsch, (263), 13-17.
9. Berdimuradov, Kh. (2018). Nemis tilini o'qitishda autentik materiallarning ahamiyati. O'zbekiston milliy universiteti ilmiy axborotlari, 4(72), 102-106.
10. Karimov, M.T. (2020). Tibbiyot sohasida xorijiy tillarni o'rganishning ahamiyati. Toshkent tibbiyot akademiyasi ilmiy jurnali, 3(15), 58-64.
11. Ismatova, S. (2021). Medical German language learning for nursing students: integrating authentic materials. Uzbekistan Journal of Modern Language Teaching, 6(2), 45-52.

ДИАГНОСТИКА ПОТЕНЦИАЛЬНО-ОПАСНЫХ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДОВ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ

Богданов Марат Робертович

Шахмаметова Гузель Радиковна

Уфимский университет науки и технологий, г. Уфа, Россия

Аннотация

Работа посвящена распознаванию потенциально-опасных физиологических состояний сердечно-сосудистой системы с помощью трансформеров на основе механизма внимания. Разработана мультимодальная система диагностики кардиологических заболеваний, способная распознавать медицинскую информацию в виде текстов, временных рядов и изображений. Показана высокая эффективность предложенного подхода.

Ключевые слова: большие языковые модели, механизм внимания, трансформеры, медицинская диагностика.

Существует ряд редких заболеваний сердечно-сосудистой системы, обусловленных генетическими факторами. Такие нарушения сердечно-сосудистой системы могут протекать бессимптомно и могут стать причиной внезапной сердечной смерти, даже у молодых людей. При этом своевременная диагностика и лечение могут спасти жизнь таких пациентов.

К таким заболеваниям можно отнести, например, синдром удлиненного QT-интервала (LQTS), синдром укороченного QT -интервала, гипертрофическую кардиомиопатию, синдром Бругада и некоторые другие нарушения.

Диагностика подобных заболеваний является сложной задачей. Врач-клиницист имеет дело с мультимодальными данными, например, анамнез является текстом, электрокардиограмма – временным рядом, а рентгеновский снимок – изображением. Кроме того, врачу необходимо учитывать официальные протоколы диагностики и лечения. На основании анализа полученных данных врач формулирует гипотезу о диагнозе и назначает лечение. В процессе лечения пациента диагноз может уточняться, а схема лечения – изменяться.

Целью предлагаемого исследования была разработка методологии автоматизированной диагностики потенциально опасных нарушений сердечно-сосудистой системы. Разрабатываемый подход должен был быть способен работать с

мультимодальными данными. Для реализации целей исследования было принято решение использовать трансформеры, основанные на механизме внимания.

Механизм внимания, предложенный Васвани [1], позволяет оценивать информационную значимость различных фрагментов входных данных и определять их влияние на выходные данные. Это особенно ярко проявляется в случае работы с естественными языками, когда входным последовательностям символов (токенам) сопоставляются различные векторы вещественных чисел в зависимости от контекста. Таким образом решается, например, проблема семантической неоднозначности при машинном переводе с одного языка на другой. Оказалось, что в качестве входных данных можно использовать не только последовательности символов, но и фрагменты временных рядов и изображений [2].

В рамках проводимых исследований трансформеры, основанные на механизме внимания были использованы для распознавания мультимодальной медицинской информации.

Для распознавания текста (медицинских анамнезов) использовали большую языковую модель Llama, которую дообучили с помощью метода генерации с дополнительной выборкой (Retrieval-Augmented Generation, RAG), когда модель дообучается за счет специально подготовленной базы знаний из профессиональной области.

Для распознавания временных рядов (электрокардиограмм) использовали трансформера Иулиано.

Для распознавания изображений (магниторезонансной томографии) использовали трансформер Досовицкого.

Для проведения вычислительного эксперимента было разработано программное обеспечение на языке Python. Использовали компьютер Intel Core i9, 256 Gb RAM, NVIDIA 3080 Ti.

Результаты

Дообученная по технологии RAG большая языковая модель давала глубокие ответы на поставленные вопросы в области диагностики кардиологических заболеваний.

При распознавании электрокардиограмм с помощью трансформера Иулиано была получена метрика Accurasy 0,93, при распознавании эхокардиограмм и MPT с помощью трансформера Досовицкого метрика Accurasy составляла 0,97.

Список литературы

1. Vaswani A., Shazeer N., Parmar N. Attention Is All You Need. arXiv:1706.03762v7 [cs.CL] 2 Aug 2023
2. Богданов М.Р., Шахмаметова Г.Р., Оськин Н.Н. О возможности применения механизма внимания при распознавании заболеваний сердечно-сосудистой системы. Программная инженерия. Том 15, № 11, 2024. С. 578-588. DOI: 10.17587/prin.15.578-588

O‘ZBEKISTONDA MILLIY YUKSALISH SHAROITIDA YOSHLAR IJTIMOY FAOLLIGINI OSHIRISH

Shukurov Orif Jumabayevich-Jizzax davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda milliy yuksalish sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi tahlil qilinadi. Yoshlar – jamiyatning rivojlanishi va barqarorligi uchun muhim ijtimoiy guruh bo‘lib, ularning ijtimoiy hayotda faol ishtiroki mamlakatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotda ta’lim, raqamli texnologiyalar, yetakchilik va ko‘ngilli faoliyatning yoshlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib

beriladi. Shuningdek, yoshlarning faolligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati va jamiyatda fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Yoshlar ijtimoiy faolligi, Milliy yuksalish, Ta'lim va texnologiyalar, Yetakchilik va ko'ngillilik, Fuqarolik jamiyati, Davlat siyosati, O'zbekiston taraqqiyoti

O'zbekistonning milliy yuksalish jarayoni har bir sohada taraqqiyotni jadallashtirishni va yoshlarni mamlakat rivojlanishiga faol jalb qilishni talab etadi. Yoshlar – jamiyatning eng katta kuchi va kelajak bunyodkorlaridir. Ularning ijtimoiy faolligi mamlakatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, davlat yoshlarni turli sohalarda faol ishtirok etishga rag'batlantirish orqali ularning tashabbuskorlik salohiyatini oshirish va jamiyatdagi mas'uliyat hissini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda.

Mazkur mavzu dolzarbligi shundan iboratki, global o'zgarishlar va raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlarning faolligini oshirish ularga nafaqat zamonaviy hayotga moslashish imkonini beradi, balki mamlakatda demokratik islohotlar, iqtisodiy innovatsiyalar va fuqarolik jamiyatini shakllantirishda faol ishtirok etish imkonini taqdim etadi. Shu bilan birga, yoshlarning ijtimoiy faolligi ularning shaxsiy kamoloti va jamiyatga foydali a'zo bo'lishlariga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotda O'zbekistonda yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish yo'nalishidagi omillar, imkoniyatlar va dolzarb muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ta'lim, raqamli texnologiyalar, yetakchilik va ko'ngillilik orqali yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalar tahlil qilinadi.

Maqsad – milliy yuksalish sharoitida yoshlarni mamlakatning rivojlanish jarayonlariga faol jalb etishning ahamiyatini ochib berish va ularning ijtimoiy faolligini oshirish yo'llarini tavsiya qilishdan iborat.

O'zbekiston milliy yuksalish davrida yoshlarning ijtimoiy faolligi mamlakatning barqaror rivojlanishi va demokratik islohotlarining muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Yoshlarni ijtimoiy faol hayotga jalb etish orqali ularning jamiyatdagi roli kuchaytiriladi, shuningdek, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga hissa qo'shiladi.

Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish omillari:

Ta'lim tizimi orqali faollikni oshirish: Innovatsion va ijodiy ta'lim orqali yoshlarning fikrlash salohiyatini rivojlantirish va ularni ijtimoiy tashabbuslarga jalb etish.

Davlat dasturlari va loyihalar: Yoshlar uchun maxsus davlat dasturlari, grantlar, sport va madaniy tadbirlar orqali ularni ijtimoiy faoliyatga yo'naltirish.

Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar: Yoshlarni raqamli platformalar orqali jamiyatdagi dolzarb masalalarda ishtirok etishga undash.

Ko'ngilli faoliyat va jamoat tashkilotlari: Yoshlarni ko'ngilli loyihalar va NNTlar faoliyatiga jalb qilish orqali ularning mas'uliyat hissini oshirish.

Yetakchilik va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish: Yoshlar orasida tadbirkorlik va yetakchilik salohiyatini rivojlantirish orqali jamiyatda faollikni oshirish.

Ijtimoiy faollikning ahamiyati:

Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish milliy g'oya va qadriyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Faol yoshlar davlat boshqaruvida ishtirok etib, ijtimoiy mas'uliyatni sezadi va jamiyatda o'z o'rnini topadi.

Yoshlarning faolligi innovatsion g'oyalarning paydo bo'lishiga va mamlakat taraqqiyotiga hissa qo'shadi.

Xulosa:

Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish mamlakatning har tomonlama rivojlanishi va barqarorligi uchun zarur omildir. O'zbekiston hukumati tomonidan yoshlar siyosatiga qaratilgan e'tibor va sharoitlar ularning ijtimoiy hayotdagi faolligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu boisdan yoshlarni ijtimoiy hayotga faol jalb etish mamlakatning rivojlanish strategiyasining muhim qismi bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-2021 yillar uchun Harakatlar strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sahifasi, 2017.
2. Bekmurodov, A., & Karimov, I. "Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning zamonaviy yondashuvlari." Ijtimoiy fanlar jurnali, 2022, 3(5), 34-45.
3. Xon, S. "Ta'limda innovatsion texnologiyalarning yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishga ta'siri." Oliy Ta'limda Rivojlanish Strategiyalari, 2021, 6(2), 12-22.
4. World Bank. Youth Employment and Engagement in the 21st Century: A Global Perspective. Washington, DC: The World Bank, 2020.

QADIMGI YUNON VA QADIMGI XITOIY FALSAFASIDA – QADRIYATLAR MASALASI

Uzokov Botir

Jizzax politexnika instituti, Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti

Annotatsiya

Maqolada qadriyatlarining o'zaro bog'liqligi, bu bog'liqlikda bevosita qadimgi davlatlarning ham alohida o'rni va roli borligiga alohida e'tibor qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: Qadimgi Yunon, Qadimgi Xitoy, falsafa, qadriyat, Konfutsiy, "Shu szin", "Tarix kitobi", "Hujjatlar kitobi" va h.k.

Аннотация

В статье подчеркивается взаимозависимость ценностей, особое место и роль древних государств в этом отношении.

Ключевые слова: Древняя Греция, Древний Китай, философия, ценности, Конфуций, «шу цин», «Книга истории», «Книга документов» и др.

Keywords: Ancient Greece, Ancient China, philosophy, value, Confucius, "shu tsin", "Book of History", "Book of Documents", etc.

Annotation

The article emphasizes the interdependence of values, the special place and role of the ancient states in this relation.

Keywords: Ancient Greece, Ancient China, philosophy, value, Confucius, "shu tsin", "Book of History", "Book of Documents", etc.

Qadimgi Gretsiya falsafiy tafakkurida huddi Qadimgi Sharq falsafiy tafakkurida bo'lganidek ong sinkretizmini, uning avval boshdanoq qadriyatli tabiatga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Pifagorchilarda estetik, etik va aqliy rivojlanish bir-biridan farqlanmas va go'zallik foydalilikdan ajralmagan edi. Sokrat, Platon, Aristotel qarashlarida qadriyatli ong barqarorlashdi. Qadimgi grek falsafasi g'oyat aksiologik xarakterga ega edi. Uni oziqlantirgan va olam to'g'risida qadriyatli tasavvur bergan mifologiya haqida gapirmaganda ham, uning qadriyatli ibtidosi Pifagor va Geraklitning kosmogonik falsafasi bilan uzviy bog'liq edi. Grekcha "kosmos" so'zi faqatgina olam va tabiatnigina emas, balki go'zallikni ham ifodalagan. Keyinchalik falsafa antropologik xarakterga ega bo'ldi: u olamga qadriyatli munosabatning mezoni va prinsiplari, qadriyatning turlicha ko'rinishlari masalasini qo'ydi. Unda insonning olamga va olamning insonga bo'lgan munosabati masalasi muhim o'rin egalladi. Protagorning "inson hamma narsaning o'lchovidir", – degan qoidasi antik aksiologiyaning klassik formulasi edi. Unda antik dunyo gumanizmi yaqqol ifodalandi. Qadimgi dunyo va hozirgi davr tadqiqotchilari Protagorning qarashlarida sub'ektivizm va relyativizm mavjudligini ta'kidlaydilar. Aristotel "Metafizika" asarida yozishicha: "Protagor inson hamma narsaning o'lchovidir deyishi bilan faqat quyidagilarni nazarda tutgan: har bir odam nima qanday tuyulsa ham mavjud, ham mavjud emasdir, u yaxshi va yomondir; boshqa qarama-qarshi fikrlar ham to'g'ridir, chunki bir narsa chiroyli bo'lsa, boshqalari aksinchadir: har bir odamga nimaiki qanday tuyulsa, u o'lchovdir". Protagor qarashlarini butunlay rad etish qiyindir; buning ustiga uning tanqidchilarini beg'araz edilar, deb ham bo'lmaydi. Umuman olganda, "inson barcha narsaning o'lchovidir" degan formulaning ilgari surilishi antik

gumanizmning qaror topishi uchun, olamni gumanistik – qadriyatli tushunish uchun g‘oyat muhim ahamiyatga ega edi. Ikkinchidan, bu formula falsafiy tafakkur olamiga kirib keldi va turlicha talqin etila boshladi. Platon olamga qadriyatli munosabatning eng muhim momentlarini, uning xilma-xilligini va birligini ochib berdi. U eng ko‘p qadrlanadigan boylik g‘oyasiga ta’rif berdi: “O‘rganilishi kerak bo‘lgan narsalar faqat qadriyat tufayligina o‘rganiladi; qadriyat ularga ham borliq, ham mavjudlik beradi, qadriyatning o‘zi garchand mavjudlik bo‘lmasa-da, u mavjudlikdan tashqaridadir, o‘z afzalliklari va kuchi bilan undan yuksaklikda turadi”. Aristotel qadriyatning mohiyati va mavjudligini tushunishda Platon fikriga qo‘shila olmadi: “Agar qadriyatga borliq xos bo‘lmasa, u qadriyat emasdir. SHuning uchun ham qadriyat va qadriyat borlig‘i, go‘zallik va go‘zallik borlig‘i ayniy bo‘lishi kerak”. Aristotel o‘zining “Katta etika” asarida qadriyatni shunday ta’rifladi: “Oliy qadriyat mukammal maqsaddir, mukammal maqsad esa, aftidan, baxtdan boshqa narsa emasdir. Biroq baxt juda ko‘plab qadriyatlardan tashkil topadi”. Aristotel qadriyat va go‘zallikni bir-biri bilan qorishtirmadi, balki qadriyatning o‘ziga xos xususiyatlarini ochishga harakat qildi. “Ritorika” asarida go‘zallikni foydalilikka qarshi qo‘ydi: “Foydali narsa har bir odamning o‘zi uchun qadriyatlidir, go‘zallik esa dahlsiz qadriyatdir”. Aristotel qadriyatlar tasnifini berdi va ongli ravishda “qadriyat”, “qadrli” tushunchalarini qo‘lladi. U “Katta etika” asarida qadriyatni quyidagicha qismlarga ajratadi: “Qadriyatlardan biri e‘zozlanadigan, ikkinchisi maqtaladigan narsalarga, uchinchisi esa qadriyat-imkoniyatlariga taalluqli bo‘ladi. Men e‘zozlanadigan qadriyat deganda yaxshi, ilohiy qadriyatni, masalan, jon va aqlni – nimaki birlamchi bo‘lsa, o‘shalarni nazarda tutaman. Yana buning ustiga, e‘zozlanadigan qadriyat hamma tomonidan hurmat qilinadigan va sharaflanadigan narsalardir. Fozillik ham qadriyatdir, u tufayli inson hurmatga munosib bo‘ladi, u shundagina fozil kishilarga xos go‘zallikka ega bo‘ladi: “Maqtaladigan qadriyat” – bu, xatti-harakati maqtovgga loyiq bo‘lgan fozil kishilarning o‘zidir; “Qadriyat – imkoniyat, bu – hokimiyat, boylik, kuch-qudrat, go‘zallik”. Qadriyatning to‘rtinchi turi ham bor. Bu - “qandaydir saqlovchi yoki boshqa qadriyatlarni yaratuvchi” qadriyatdir. Masalan, gimnastika ana shunday qadriyat bo‘lib, u sog‘liqni saqlaydi. Aristotel qadriyatning boshqa mantiqiy prinsiplar asosida ham qismlarga ajratdi. U qadriyatlarni final va instrumental, moddiy va ma’naviy qadriyatlarga ajratdi. “Qadriyat jonda bo‘lishi (fozillarda shunday) yoki tanada bo‘lishi (masalan, sog‘lik, go‘zalliklar) yoxud tashqarida bo‘lishi (boylik, xokimiyat va shunga o‘xshashlar) mumkin”. Jondagi qadriyat “eng yuksak” qadriyatdir. U namoyon bo‘lishiga ko‘ra uch xil: “oqillik, fozillik va lazzatlanish” bo‘lib, ularni o‘zida mujassamlashtiradi. Aristotel aksiologiya uchun g‘oyat muhim bo‘lgan masalalardan biri bo‘lgan turli sub’ektiv baholar va qadriyatlarning nisbati masalasini kun tartibiga qo‘ydi. U qadriyatli munosabatlar kishilarning yoshi va axloqiy sifatlariga bog‘liq ravishda bir-biridan farqlanishini alohida ta’kidladi. U: “xilma-xil narsalar bolalar va erkaklarga, tentak va fozil kishilarga qadrli bo‘lib tuyulsa, bu mutlaqo oqilonadir”, – deb yozdi. Uning fikricha, fozil inson haqiqiy qadriyat o‘lchovidir.

Qadimgi Xitoy falsafiy tafakkurida qadriyat to‘g‘risidagi tasavvurlar va tushunchalarning qanday paydo bo‘lganligi va rivojlanganligini kuzatishimiz mumkin. Bu erda ham falsafiy tafakkur dastavval olamni mifologik tasavvur etishga asoslandi. Biroq, bu uning rivojlanmaganligi va “tarixan cheklanganligidan” emas, balki unda olamga bo‘lgan munosabat avval boshdanoq qadriyatli xarakterda bo‘lganligidan guvohlik beradi. Qadimgi Xitoy falsafasida olamni qadriyatli idrok etishga bo‘lgan intilish ancha kuchli bo‘lgan. Bu turlicha falsafiy ta’limotlarda olamning birlamchi elementlari (osmon, er, suv, olov va h.k.)ning qadriyatli talqin etilishida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Konfutsiy (eramizdan avvalgi 551-479 yillar) tomonidan tuzilgan va qayta ishlangan “Shu szin” (“Tarix kitobi” yoki “Hujjatlar kitobi”)da insonning besh qobiliyati: tashqi qiyofa – bu fazilat, u xulq-atvorni qat’iylashtiradi, nutq – haqiqatga amal qilishga va so‘zining ustidan chiqishga imkon beradi, ko‘rish xossasi – nazokatli va ehtiyotkor bo‘lishga, tafakkur xossasi – donishmand bo‘lishga imkon beradi. Shu asosda besh xil baxt (uzoq umr ko‘rish, boylik, tana sog‘ligi, ruh xotirjamligi, “donishmandlikka muhabbat”, “osoyishta vafot etish” va olti baxtsizlik (falokat tufayli umrning qisqarishi, kasallik, musibat, qashshoqlik, tananing majruhligi, aql ojizligi) alohida ta’kidlanadi. Konfutsiy qarashlarini o‘zida aks ettirgan “Lun yuy” kitobida nimaning foyda va nimaning zarar keltirishi haqida shunday deyiladi: quvonchning uch turi foyda

keltiradi: 1) urf-odatga muvofiq ravishda qilgan xatti-harakatingdan va musiqadan quvonsang; 2) odamlarga ezgu ishlar haqida gapirsang; 3) donishmand odamlar bilan do'st bo'lsang. Biroq, xursandchilik zarar keltirishi ham mumkin: isrofgarchilikka berilishdan, bekorchilikdan va maishatbozlikdan quvonsang, u zarar keltiradi. Konfutsiy olijanob erkakning beshta sifatini alohida ta'kidlaydi: "Olijanob erkak ezgu ishlarni qilishda isrofgarchilikka yo'l qo'ymaydi; u zo'r berib mehnat qilar ekan, achchig'lanmaydi; istaklarida hasis, ulug'likka mag'rur emas; u hurmat qozonadi, biroq qattiqqo'l emas". Konfutsiy ta'limotida "Jen" – insonparvarlik, insonga muhabbat, odamiylik, mehribonlik, fozillik, hamdardlik singari ma'nolarini anglatadi. Ravshanki, bu tushuncha zaminida ikki yarim ming yildan keyin ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan qadriyatli sifat nazarda tutiladi. Shogirdning jen to'g'risidagi savoliga Konfutsiy javob berib, shunday degan edi: "O'zing istamaganni boshqalarga xam qilma, shanda davlat ham, oilada ham hech kim senga dushmanlikni his etmaydi" Anglashiladiki, qadimgi xitoy falsafasida "qadriyat" falsafiy kategoriya sifatida emas, balki kundalik turmushda qanday bo'lsa, shunday ma'noda qo'llanilgan. Biroq, shunga qaramay, masalaning xursandchilik yoki do'stlikning qanday turi foyda yoki zarar etkazadi tarzida qo'yilishi uning aksiologik muammo ekanligidan dalolat beradi. Konfutsiyning shogirdlaridan biri bo'lgan Yu-szi shunday degan edi: "Urf-odatlardan foydalanish shuning uchun qadrliki, u kishilarni murosaga keltiradi". Uning so'zlarida aksiologik yondashuv o'z ifodasini topgan edi. "Qadimgi hukmdorlarning yo'li go'zal edi. Ular o'zlarining katta-kichik ishlarini urf-odatga muvofiq amalga oshirganlar". Bunday qadriyatli yondashuvni biz qadimgi xitoy falsafasining bir ta'sirchan ta'limoti bo'lgan daosizm ham ko'rishimiz mumkin. Bu ta'limot "Dao de szin" ("Yo'l va ezgulik kitobi")da o'z ifodasini topgan. Bu kitob Konfutsiyning zamondoshi Lao – szi qalamiga mansub edi. "Dao de szin"da foyda va zarar singari qadriyatli tushunchalar to'g'risida, turli hodisa va predmetlarni baholash xususida gap ketadi. Lao – szi o'zi g'oyat qadrlaydigan "uch hikmat" haqida shunday deb yozgan edi: "birinchisi – bu, insonni sevis, ikkinchisi – tejamkorlik, uchinchisi – boshqalarning oldiga o'tib keta olmayman". Risolada fozillik, haqiqat, rostgo'ylik, samimiyat, sha'n-shavkat, boylik, go'zallik singari qadriyatli hodisalar va ularning ziddi bayon etilgan. Lao-szi kishilarni muayyan qadriyatli yo'nalishga – dao (barcha narsalarning tub asosi)ga amal qilishga chiqaradi. Uning fikricha, dao yuksak darajada qadrlangan va kishilar boylikka ortiqcha intilmaganlar. Lao-szining izdoshlaridan biri Chjuan-Chjou (eramizdan avvalgi 369-286 yillar) daosizm g'oyalarini izchil davom ettirib, o'zining "Chjuan-szi" kitobida barcha qadriyatlarning nisbiy xarakterga ega ekanligini ta'kidlaydi. "Osmon ostida kimning go'zallik haqidagi bilimi haqiqat? – deb yozadi mutafakkir, – urg'ochi maymunni izlayotgan erkak maymunni yoki urg'ochi bug'i bilan qo'shilayotgan erkak bug'inimi, yohud urg'ochi baliq bilan suzayotgan erkak baliqnimi? Axir, afsonaviy go'zallar Mao Szyan va Szi Li" faqat insongina go'zal deb hisoblaydilar; baliqlar esa uni (odamni) ko'rishi bilanoq daryo tubiga qochadilar, qushlar yuqoriga parvoz qiladilar, bug'ilar esa orqasiga qaramay qochadilar. Agar Duntin ko'li qirg'oqlarida "Quyoshning chiqishi" kuyi ijro etiladigan bo'lsa, shu zahoti qushlar uchib ketadilar, hayvonlar qochadilar, baliqlar chuqurlikka tomon suzadilar. Odamlar esa bu kuyni eshitib, uning ijrochilarini qurshab oladilar va ularga havas bilan qaraydilar". Qadriyatning nisbiyligini tushunish uning insoniy tabiatini tushunishga, uning insonga daxldorligini, inson uchun qimmatli ekanligini anglashga imkon beradi. Biroq, faylasuflar insoniyat olamidagi go'zallik va xunuklik, adolat va adolatsizlik, baxt va baxtsizlik turli davrlar va turli xalqlar tasavvurida nozik chegaraga ega ekanligini ko'rdilar. "Agar nodir predmetlar qadrlanmaganda, xalqlar o'rtasidagi o'g'riliklar bo'lmas edi" – deydi "Dao de szin"da. Shuning uchun ham donishmand kishilar qiyinchilik bilan topilgan predmetlarni qadrlamaydilar. Qadimiy Xitoy mutafakkirlari qadriyatlarning nisbiyligini ta'kidlaydilar, biroq ularning o'rtasiga tenglik alomatini qo'ymaydilar, relyativizm cheksiz emas, deb hisoblaydilar. Qadimgi Xitoy mutafakkirlarini xizmati shunda ediki, ular sub'ektiv bahoning nisbiyligini ta'kidlabgina qolmay, qadriyatlarning o'zi ham ob'ektiv nisbiy xarakterga ega ekanligini ko'rsatdilar.

Qadrlanishning mezoni muammosi antik dunyo mutafakkirlarining doimiy e'tiborida bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. T; "Fan", 1968.
2. Jalolov. H. Oila, mahalla va maktab hamkorligi. Tarbiya. №2 (6), 2006. B.13
3. Ziyomuhhammadov B. Komillikka eltuvchi kitob.T; "TURONIQBOL", 2006. B.191
4. Komilov T., Abidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati. O'zR FA, "Fan", 2000.B.20;
5. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'ati. (A. Jalolov va Xonnazarov umumiy tahririda). – T; SHarq, 1998, B. 279
6. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'at. –T; "SHarq", 1998. B.33.
7. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. T; "O'qituvchi", 1999. B.198.
8. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. "G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi". T; 2010. B. 707.
9. Muhammad payg'ambar qissasi. Hadislar. T; "Kamalak". 1991. B.51-60, 61
10. Milliy istiqloq g'oyasi: ko'rgazmali vositalar. T; «Ma'naviyat», 2001. B.12

O'ZBEKISTONDA MILLIY YUKSALISH DAVRIDA YOSHLARNING IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI

Shukurov Orif Jumabayevich-Jizzax davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
Annotatsiya

Mazkur tezisda O'zbekistonda milliy yuksalish davrida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishning strategik yo'nalishlari tahlil qilinadi. Yoshlar jamiyatning rivojlanishida hal qiluvchi kuch sifatida qaralib, ularning fuqarolik faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligi qayd etilgan. Tadqiqotda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ijtimoiy loyihalarda yoshlarni faol ishtirokga jalb etish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va huquqiy sharoitlarni takomillashtirish orqali yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish strategiyalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, milliy yuksalish, yoshlar, ijtimoiy faollik, fuqarolik jamiyati, ta'lim tizimi, raqamli texnologiyalar, yoshlar siyosati, ijtimoiy loyihalar, huquqiy sharoitlar, innovatsiya, tadbirkorlik.

O'zbekistonning milliy yuksalish davri davlat va jamiyat rivojlanishining yangi bosqichini ifodalaydi. Ushbu jarayon mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy salohiyatini oshirish bilan birga, yoshlarga oid siyosatning strategik ahamiyatini yanada oshiradi. Yoshlar jamiyatning eng faol qatlami sifatida milliy taraqqiyot va yangilanishga kuchli hissa qo'shishi mumkin. Shu sababli, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish hozirgi davrning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda yoshlarni ijtimoiy hayotga jalb qilish, ularning fuqarolik ongini shakllantirish va faol ishtirokini rag'batlantirish O'zbekiston hukumati tomonidan ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Mazkur tezisda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan strategik yo'nalishlar, ta'lim, tadbirkorlik, raqamli savodxonlik va huquqiy sharoitlarni yaxshilashga doir chora-tadbirlar tahlil qilinadi.

Shuningdek, yoshlarning ijtimoiy loyihalarda ishtirokini kuchaytirish, axborot texnologiyalari orqali fuqarolik faoliyatini kengaytirish va huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish kabi amaliy strategiyalarni ishlab chiqish mazkur jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu tadbirlar milliy yuksalish sari intilayotgan O'zbekistonda yoshlar faolligini oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvni aks ettiradi.

Milliy yuksalish davri – har bir mamlakat taraqqiyoti uchun muhim bosqich bo'lib, ushbu davrda yoshlarning ijtimoiy faolligi davlat va jamiyat rivojlanishining muhim omilidir. O'zbekiston ham yoshlarga oid davlat siyosatini yanada takomillashtirish orqali milliy yuksalishga erishishni maqsad qilgan. Ushbu tezis yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish strategiyalarini tahlil qilishga qaratilgan.

1. Milliy yuksalish va yoshlar faolligining ahamiyati

Yoshlarning ijtimoiy faolligi davlat va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Milliy yuksalish jarayonlarida yoshlarning innovatsion fikrlashi va tashabbuslari taraqqiyot drayveri hisoblanadi.

Yoshlarning fuqarolik ongini shakllantirishda ijtimoiy faollikning rolini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

2. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish strategik yo'nalishlari

2.1. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish

Ta'lim jarayonida yoshlarning ijtimoiy muammolar yechimida faol ishtirok etishini qo'llab-quvvatlovchi dasturlarni joriy etish.

Yoshlarni fuqarolik jamiyatining faol a'zosi sifatida tarbiyalashga qaratilgan ta'lim modullarini kiritish.

2.2. Ijtimoiy loyihalarda yoshlar ishtirokini rag'batlantirish

Yoshlar tashkilotlari va tashabbuskor guruhlarining faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Yoshlarning tadbirkorlik va ijtimoiy loyihalardagi ishtirokini rag'batlantiruvchi grant dasturlarini rivojlantirish.

2.3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish

Yoshlarni raqamli savodxonlikka o'rgatish va ularning internetdagi faolligini oshirish.

Yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlar orqali fuqarolik kampaniyalarini targ'ib qilish.

2.4. Huquqiy va ijtimoiy sharoitlarni yaxshilash

Yoshlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qonunlar va nizomlarni takomillashtirish.

Ijtimoiy yordam va motivatsion dasturlar orqali yoshlarning faoliyatini rag'batlantirish.

3. Amalga oshirish mexanizmlari

Yoshlar ittifoqi va boshqa nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Ommaviy axborot vositalari orqali yoshlarning ijtimoiy faolligi ahamiyatini keng targ'ib qilish.

Yoshlar bilan ishlashning natijadorligini baholash uchun monitoring tizimini joriy etish.

Xulosa

O'zbekistonda milliy yuksalish davrida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish – mamlakatni barqaror rivojlantirish va raqobatbardosh millat yaratishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu strategiyalar yoshlarning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi va ularni jamiyatning faol a'zolariga aylantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-2021 yillar uchun Harakatlar strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sahifasi, 2017.

2. Bekmurodov, A., & Karimov, I. "Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning zamonaviy yondashuvlari." *Ijtimoiy fanlar jurnali*, 2022, 3(5), 34-45.

3. Xon, S. "Ta'limda innovatsion texnologiyalarning yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishga ta'siri." *Oliy Ta'limda Rivojlanish Strategiyalari*, 2021, 6(2), 12-22.

4. World Bank. *Youth Employment and Engagement in the 21st Century: A Global Perspective*. Washington, DC: The World Bank, 2020.

EXPLORING THE CREATION AND EVALUATION OF MYCELIUM-BASED BRICKS FOR USE AS INSULATION MATERIALS IN CONSTRUCTION

Sreekumara Ganapathy.V.S¹

Assistant Professor, Department of Civil System Engineering,
AJOU University in Tashkent. Republic of Uzbekistan , Tashkent city,
Yashnabad district, Asalobod street, 113 and 113A, 100204.

sreegana17@gmail.com

Annotation

Mycelium-based composites are emerging as sustainable building materials that offer an economical and environmentally-friendly alternative to traditional construction methods. These composites use mycelium to enhance bricks, potentially reducing reliance on conventional materials while improving mechanical properties. They can replace wood, plastic, and engineered products in applications such as insulation, paneling, and furniture. These composites are particularly advantageous for thermal and acoustic insulation, exhibiting low thermal conductivity, excellent sound absorption, and superior fire safety compared to synthetic foams. However, challenges like high water absorption and limited mechanical properties currently constrain their use to non-structural applications.

Ongoing research is exploring how living design principles can lower production costs and enhance performance, with a focus on mycelium as a foundational material for innovative, net-zero-energy insulation options. Compared to traditional materials, mycelium composites demonstrate a significantly lower environmental impact and embodied energy, making them particularly suitable for extreme climates. Despite notable benefits, issues such as shrinkage and durability must be addressed. Various processing techniques affect the physical characteristics of mycelium composites, emphasizing the importance of continued research and development in this field to unlock their full potential for sustainable construction.

Keywords: ecological diversity, sustainable architecture, affordable homes, functional dwellings, biological materials derived from mycelium.

1.INTRODUCTION

The mycelium, which is the vegetative part of a fungus or bacterial colony, consists of spreading, thread-like hyphae. In the case of the pixie ring fungus, the mass of hyphae is sometimes called shiro (from figure 1). Mycelium-based infectious states can be present in soil and on various surfaces.. However, when two homokaryotic mycelium combine to form dikaryotic mycelium, this mycelium can give rise to fruiting bodies like mushrooms. Mycelium can vary in size, making it challenging to observe.

In a fascinating process, mycelium-based building bricks are grown in a laboratory setting. Multicellular fungi are nurtured on a substrate, where they develop into dense, fibrous networks. These networks, formed by the mycelium, become the foundation for innovative and sustainable building materials. (Stelzer et al., 2021).

Building sector contributes significantly to mankind's environmental footprint (Takano, Hughes, & Winter, 2014). Buildings are responsible for 40% of energy consumption and 36% of carbon emissions in the EU (Jones & Brischke, 2017). The future of construction is green. A shift towards bio-based, locally sourced building materials is gaining momentum. These materials offer a range of benefits, including low toxicity, durability, reduced environmental impact, and high recyclability, making them a sustainable choice for modern construction. (Joseph & Tretsiakova-McNally, 2010). In Canada, commercial and institutional buildings account for 18% of energy demand, while the residential sector consumes as much as 33% of the national usage (*Energy Use in Buildings*, 2017). To build a sustainable future, we must choose building materials wisely. By considering their entire life cycle, from cradle to grave, and prioritizing products with the smallest environmental footprint, we can create buildings that are both beautiful and kind to the planet. (Joseph & Tretsiakova-McNally, 2010).

Nature's builder, mycelium, is revolutionizing the construction industry. Mycelium-based building blocks use this incredible organism to bind together agricultural waste, creating

sustainable and high-performance building materials. By harnessing the power of mycelium, we can build a greener and more sustainable future. (Cerimi, Akkaya, Pohl, Schmidt, & Neubauer, 2019; Stelzer et al., 2021). In Canada, commercial and institutional buildings account for 18% of energy demand, while the residential sector consumes as much as 33% of the national usage (*Energy Use in Buildings*, 2017).

Figure 1 Mycelium Technology Brick Formation

1.1 MUSHROOMS INSPIRE ENGINEERS TO BUILD A BETTER FUTURE

A futuristic concept is becoming a reality: growing buildings from mushrooms. Scientists are harnessing the power of mycelium, the root-like structure of fungi, to create bricks and other construction materials. As fungi are abundant and natural, and the construction industry is a major contributor to carbon emissions, this innovative approach offers a promising, eco-friendly solution. The application of mycelium is not confined to the construction sector. A diverse range of industries, including fashion, furniture, medical supplies, and electronics, are drawing inspiration from nature's circular principles, where waste is continually decomposed and reconstructed in a closed-loop system.

Fungal biotechnology has enabled the development of a diverse array of products, including packaging materials, leather substitutes, and household objects. As noted by structural engineer and architect Arthur Huang, "Mycelium represents the pinnacle of sustainability. By repurposing organic waste and actively removing unwanted materials, it offers a transformative approach to material production."

1.2 AN OVERVIEW OF MYCELIUM FUNGI

Fungi, comprising an estimated 2-11 million species, of which only approximately 150,000 have been formally classified, are nature's primary decomposers. Mycelia, the filamentous structures of fungi, secrete enzymes that degrade organic matter, including toxic and petroleum-based pollutants such as plastics and unrefined oil. This process, termed mycoremediation, enables fungi to remediate contaminated environments. As mycelia consume nutrients and expand, they form a fibrous network that can be cultivated into bricks or other shapes, and subsequently processed into diverse materials. (Seyedsina Motamedi, Daniel R Rousse et.al 2023)

Mycelium, a network of fungal threads, is essential for nutrient acquisition. It breaks down complex organic matter into simpler compounds, which are then absorbed. This process is crucial for decomposition, soil health, and plant growth. Mycorrhizal fungi form symbiotic relationships with plants, enhancing nutrient uptake and disease resistance. Mycelium is a versatile term, used both singularly and plurally as "mycelia."

1.3 THE ANATOMY OF MYCELIUM

Mycelium, the vegetative part of fungi, exhibits unique structural and reproductive characteristics compared to other eukaryotic organisms. It comprises a network of filamentous hyphae, each encased in a chitinous cell wall. This contrasts with plant cells, which possess cellulose cell walls. Shown in figure 3.

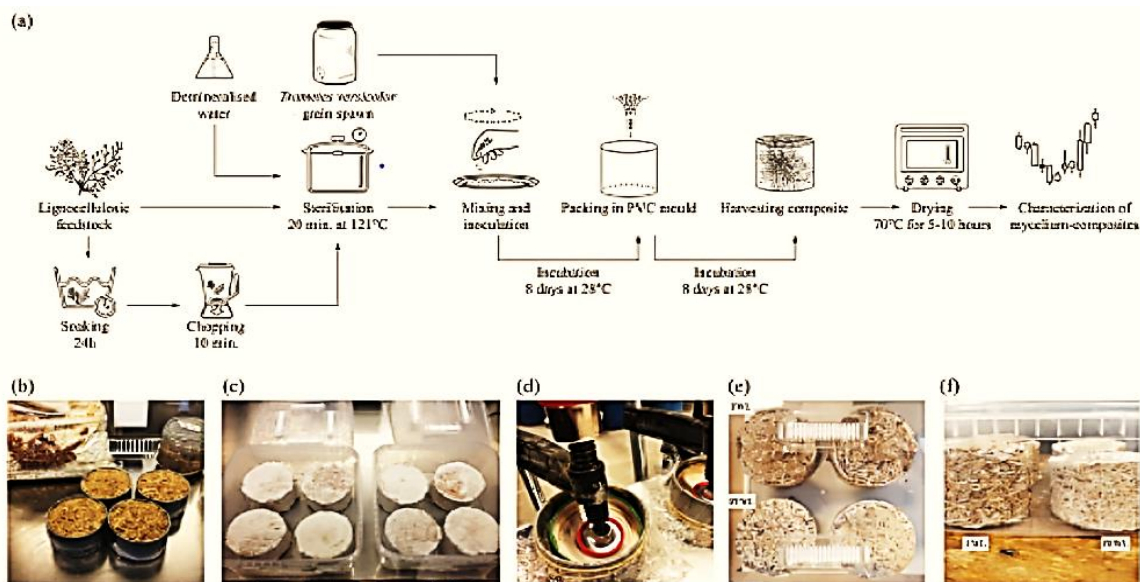

Figure: 2. Fabrication process of mycelium bio-composites (Elsacker, Vandeloock, Brancart, Peeters, & De Laet, 2019)

Most parasite hyphae feature additional cell dividers, known as cross-dividers, that divide the long fibres into several end-to-end cells. Most organisms are multicellular as a result. Numerous growths have cross-dividers with pores large enough to let ribosomes, mitochondria, and even cores spill from one cell to another (Aleksi Vesaluoma (20 June 2017)). Fungi can distribute nutrients throughout their bodies by cytoplasmic streaming through the hyphae. As hyphae branch and intertwine, they form a network called mycelium, which provides structural support for the fungus.

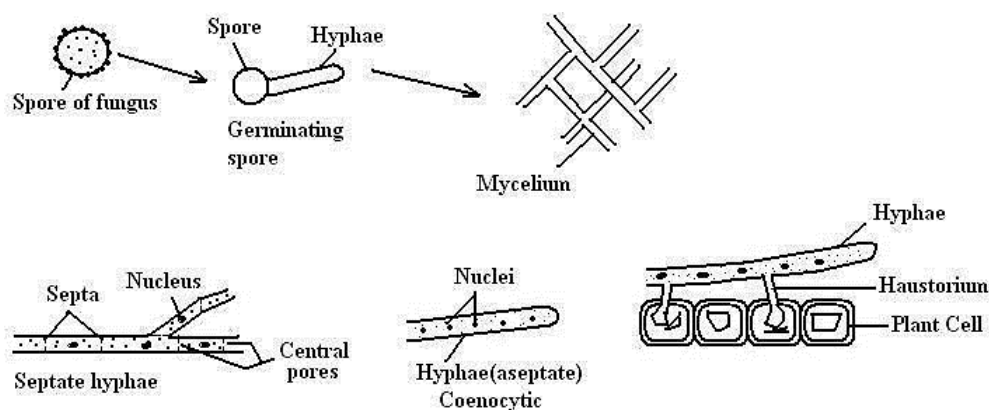

Figure: 3. Structure of Mycelium (Production of Mycelium Bricks Kishan Rahul Kashyap Rohan Tyagi Anshul Jain 2018)

Stelzer et al. (2021) introduced a three-stage procedure for cultivation of the mycelium and substrate. The essence of their idea is first to inoculate the fungus using agar into a pre-culture complete medium. Then, using a sterilized initial substrate to conduct a secondary inoculation (rye 4 is used in this research), and finally using that culture to incubate the main substrate, which is hemp shiv in this case. This way, the growth and distribution of fungi among substrate is claimed to be more efficient (Meyer et al., 2020; Stelzer et al., 2021). The LCA method suggested in this study is described in the manufacturing section of the paper. The structure's snowiness improves contact with the food supply. Parasites are unable to run, swim, or fly in search of food. However, the mycelium makes up for the growth's lack of adaptability by being able to grow quickly while still being sustained by a food source. A parasitic mycelium that branches inside its food source can produce up to a km of hyphae every day.

AMAZING FUNGAL NETWORK DISCOVERED

Researchers in Oregon have stumbled upon a giant mycelium network! This massive

fungus stretches an incredible 5.5 kilometers across, covering an area larger than 1,600 football fields (roughly 9 square kilometers). Scientists estimate it's at least 2,400 years old, making it a contender for the title of one of the oldest and largest living organisms on Earth.

1.4 NATURE'S HIDDEN WEB OF NUTRIENTS

Mycelium, the thread-like network that forms the body of fungi, plays a crucial role in nutrient acquisition for organisms with a heterotrophic lifestyle (meaning they obtain nutrients from other living things). This extensive network allows them to absorb tiny organic particles from their environment.

Here's how it works: the fungus first releases powerful enzymes into the surrounding area. These enzymes break down external food sources into smaller, readily absorbable molecules. The mycelium then efficiently captures these broken-down nutrients for its own growth.

1.5 CHANGES:

1. Removed unnecessary word "parasite" (mycelium is not parasitic in all cases).
2. Used clearer and more engaging language.
3. Simplified some technical terms for a broader audience.
4. Emphasized the impressive size and age of the discovered mycelium network.
5. Clarified the function of the enzymes released by the fungus.

There are over 100,000 known fungal species, exhibiting a vast array of sizes, shapes, and colours. These fungi play crucial roles in ecosystems, from decomposing organic matter to forming symbiotic relationships with plants. Some fungi are saprotrophs, breaking down dead plant and animal material into simpler substances that can be recycled by other organisms. This figure 4 shows the process is essential for nutrient cycling and soil fertility. Others are parasites, deriving nutrients from living hosts. In fact, approximately 80% of plant diseases are caused by fungal parasites. (<https://www.nationalgeographic.com/science/article/paid-content-mushrooms-inspire-engineers>)

1.6 FUNGI AS DECOMPOSERS:

1. Fungi are essential decomposers, breaking down dead organic matter into simpler substances that can be reused by other organisms.
2. This process, known as decomposition, is vital for nutrient cycling and maintaining healthy ecosystems.
3. Fungi play a key role in breaking down complex organic compounds like cellulose and lignin, which are found in plant cell walls.
4. By decomposing these materials, fungi release essential nutrients like nitrogen, phosphorus, and carbon back into the environment, where they can be taken up by plants and other organisms.

1.7 FUNGI AS PARASITES:

1. Some fungi are parasitic, meaning they obtain nutrients from living hosts.
2. These fungi can cause diseases in plants, animals, and even humans.
3. Fungal parasites can infect a wide range of hosts, including trees, crops, and humans.
4. Fungal infections in humans can range from mild skin infections to serious systemic diseases.

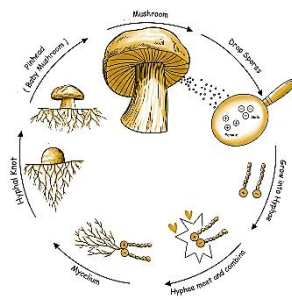

Figure 4: Mushroom mycelium

1.8 PROBLEM DEFINITION AND IDENTIFICATION

According to the carbon war room, we distribute 1.23 trillion bricks globally. If they were stacked end to end, they could reach the moon and circle the globe 325 times. (Kishan Rahul, Kashyap Rohan et.al). These are made by extracting earth from the ground and solidifying it in a heater. According to estimates, the production of this many blocks has the potential to continuously release 800 million more carbon dioxide into the atmosphere than the amount of pollution produced by planes on a daily basis. (According to William McDonough, a renowned practical architect, waste is equivalent to food in his film <https://youtu.be/4pwCFH1LkCw?t=3>). China will need 200 million dwellings if the usual block material is used. For the mud, it takes 25% of the best layer of horticulture, and for the burning of the blocks, it takes over 50% of the coal reserves in China. Real health risks are being created by the block furnaces' massive release of deadly components. The block ovens emit hazardous vapour that is harmful to the eyes, lungs, and throat because it contains suspended particulate problems that are high in carbon particles and a high concentration of carbon monoxide and sulphur oxides (SOx). Children's psychological and physical development is hampered by this air pollution. According to the data, activity vehicles (55.8%) are the main source of SOx, the substantial contaminants visible everywhere, followed by the block manufacturing business (28.8%) Additionally, the primary sources of NOx (nitrogen oxides) pollutions are the construction industry (8.8%), followed by the transportation sector (54.5%). Additionally, the nation uses between 25 and 26 percent of its annual wood production for building blocks, which results in deforestation. Mycelium is also identified as a complementary material in cutting-edge bio-composite architectural structures. (Scott et al. (2022))

1.8 AIR POLLUTION FROM BRICK KILNS

Brick kilns release various pollutants into the air, including:

Particulate Matter (PM): This is primarily caused by incomplete combustion of fuel and the presence of impurities like coal dust and soil particles in the fuel.

Hydrocarbons and Carbon Monoxide: These are released due to incomplete combustion of fuel in the kilns.

Sulfur Oxides: The amount of sulfur oxides released depends on the sulfur content of the fuel. High-sulfur fuels contribute significantly to sulfur oxide emissions.

Dust: Dust is generated during the removal and disposal of ash, as well as during the process of stoking the kiln

Figure 5: Air pollution from brick kilns

(<https://www.pranaair.com/in/blog/bangladesh-demolish-brick-kilns/>)

Health Risks

Workers in brick kilns, particularly those involved in handling ash and stoking the kiln, are exposed to high levels of air pollutants. Inhalation of these pollutants can lead to respiratory problems such as silicosis and pneumoconiosis, as well as skin and eye irritation. (Shown in Figure 1.4)

Environmental Impact

Air pollution from brick kilns can also harm agricultural crops and livestock. The emissions can damage crops like mangoes and other fruits, reducing yields and quality. To mitigate the environmental impact of brick kilns, it is essential to adopt cleaner technologies, improve fuel efficiency, and implement stricter pollution control measures.

1.9 EFFECTS ON HUMAN FROM BRICK KILNS

Since people are exposed to so many different toxins in various locations throughout their lifetimes, it is difficult to determine how many people pass away suddenly or are killed as a result of air pollution. Nonetheless, as per WHO for air contamination roughly 3 million individuals have passed on every year. Among them, 800,000 individuals pass on rashly consistently because of lung growth, cardiovascular and respiratory maladies, which are caused by outside air contamination (WHO, 2000). Roughly 150,000 of these passing are assessed to happen in South Asia alone (World Bank, 2003). The most common way for contaminants to enter the body of a person and impair their respiratory system is through their own breath. (Baker, M. (2016)

Exposure to air toxins can overwhelm or deplete the body's natural defense mechanisms, which can lead to or exacerbate respiratory illnesses like lung development, asthma, chronic bronchitis, and emphysema. Other important systems, such as the cardiovascular system and the central nervous system, can also be negatively impacted by air pollution. The most significant negative impacts of outdoor air pollution on human health are caused by particle matter (PM). The main sources of Add up to Suspend Particles (TSP) in the valley, according to the World Bank (1997), are bond plants (36%), block ovens (31%), local fuel burning (14%), street resuspensions (9%) and vehicle exhausts (3.5%). However, particulate matter under 10 microns (PM10) concentration, which is another important factor in the harm to the respiratory system, was found to be most prevalent from block ovens and was found to be around 28% (World Bank, 1997).

According to the EPA, small airborne particles or mist concentrations smaller than 100 micrometers are all referred to as total suspended particulate matter (TSP) (EPA, 2012). The bulk of block ovens are poorly constructed, which results in poor coal ignition. Carbon Monoxide (CO), which is produced during this dispersed burning, increases the risk of cardiac diseases. If elastic car rubber tyres were used as fuel, along with CO, the outflow from block ovens would also include hydrocarbons, fine clean particles, Sulphur dioxide (SO₂), nitrogen oxides (NO_x), fluoride mixtures, and a small amount of cancer-causing dioxins (Joshi and Dudani, 2008). All of these standard block ovens burn wood, garbage, coal, old motor oil, fuel oil, diesel, tyres, and plastics as fuel. Actually, the majority of what they will use as fuel depends on what is available to the block producers. However, the harsh reality is that each of these energies oversees the emission of dangerous gases. Open block furnaces in Spain were also capable of producing fluoride, chlorine, and bromine in addition to other dangerous gases. Block furnaces are accounted for as the source of PM_{2.5} in Bangladesh.

Since it has the potential to move into the respiratory system and cause premature death and respiratory conditions, this fine PM is even more harmful to human wellbeing shown in figure 6. Because our immune systems are weaker during these stages of life, seniors and children generally suffer more from these PM than people of any other age group (OAQPS Truth Sheet, 1997). In their analysis, the American Lung Association (ALA) discovered that the unanticipated loss rate for PM in air was three times higher than that of earlier studies. In addition, the number of fatalities related to air pollution rose (ALA, 2006). An average grill emits about 863 pounds of toxins per generation, covering roughly 10,000 blocks, according to recent assessments (TCEQ, 2002). (<https://www.tceq.texas.gov/waterquality/assessment/02twqi>)

a) According to a health assessment, those who live close to coal furnaces are more prone than those who live elsewhere to have illnesses brought on by the contamination of the ovens.

b) According to Joshi and Dudani (2008), schoolchildren who lived close to block furnaces had worse health overall and were more susceptible to upper respiratory tract diseases such as tonsillitis and pharyngitis.

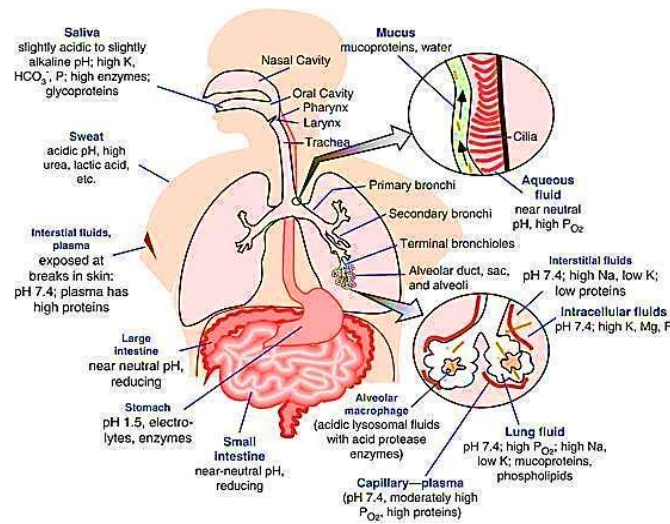
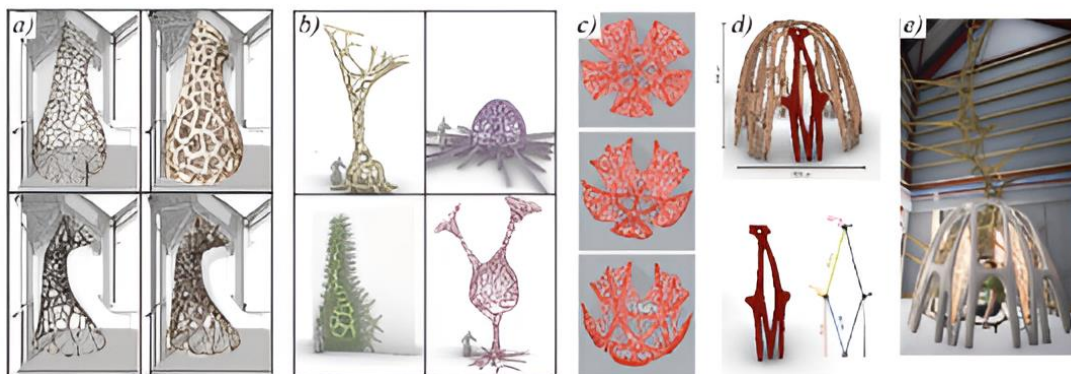

Figure 6: Effects of dust from brick kilns on humans (Joshi and Dudani) (2008),

2. METHODOLOGY

To begin, mushroom spores are combined with sterilized agricultural waste and water in plastic bags. These bags are incubated in a dark, cool environment to promote mycelium growth. Once the mycelium matures, it's transferred to sterilized sawdust and given nutrients. After colonizing the sawdust, the mycelium-filled mixture is molded into brick shapes. Finally, the bricks are heat-treated to kill any remaining bacteria and solidify the structure shows in figure 8. Mycelium is also identified as a complementary material in cutting-edge bio-composite architectural structures. Scott et al. (2022) fabricated a series of prototypes using the integration of

mycelium and bacterial cellulose on knitted wool-based scaffolds shows in figure 7.

Figure 7: Initial structural permutations (a). Early bio-inspired morphologies (b). Topology from net to inverted dome (c). Modularisation of form for production (d). Visualisation in-situ (e) (Scott et al., 2022).

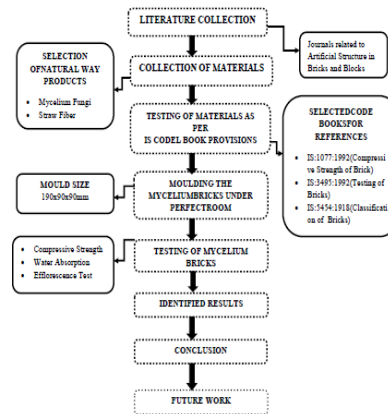

Figure 8: Methodology of Work

3. EXPERIMENTAL STUDY

The enhancement points for the process of creating mycelium blocks are introduced in this section. There was virtually no information or none at all, about how to make plastic blocks available in the widely disseminated. Due to this lack of information, the investigation focused on mycelium blocks with restricted access to writing. To develop the mycelium building blocks innovation, the current study included a thorough experimental approach. The main goal of the inquiry was to pinpoint the exceptional factors that affect the characteristics of plastic used as a construction material. The use of the leftover plastic goes beyond what most people would think is possible.

The purpose of the activity was to make it easier for this "new" material to later advance in the block business. The compressive quality is selected as the benchmark metric with the intention of streamlining the progression process. Given the inherent significance of compressive quality in the fundamental design of block structure, this is not unusual. Even though mycelium can be used to make a variety of construction materials, including chairs, mycelium pieces, and asphalts.

3.1 MATERIAL USED

1.	Mushroom Seeds	Saw Dust
2.	Straw	Formalin
3.	Logs	Fungicide
4.	Cellophane Sheet	Brick Mould

3.2 MYCELIUM THAT IS GROWN FROM MUSHROOM SEEDS

The vegetative portion of a parasite or growth-like bacterial settlement, known as the mycelium, is made up of mass-expanding, string-like hyphae. The hyphal mass is occasionally referred to as shiro, especially inside the pixie ring parasites (figure 1.1). Mycelium-based parasitic communities can be discovered in soil and on many substrates. When two healthy homokaryotic mycelium's are combined to form dikaryotic mycelium, the mycelium may develop fruiting bodies, such as mushrooms. A regular single spore sprouts into a homo karyotic mycelium, which cannot reproduce sexually. A mycelium may be large or small, framing a province that is difficult to see.

A parasite absorbs nutrients from its environment through its mycelium. It uses a two organize process to accomplish this. The hyphae first release proteins onto or into the food supply, which break down organic polymers into smaller components like monomers. Following that, these monomers are kept in the mycelium by promoting dispersion and dynamic transport. In terrestrial and aquatic biological systems, mycelium is essential for the breakdown of plant matter. They increase the amount of organic matter in the soil, and as they grow, they release carbon dioxide back into the atmosphere (see carbon cycle). Extrametrical mycelium from Ectomycorrhizal growths as well as mycelium from Arbuscular mycorrhizal growths improve water and nutrient retention in most plants and offer some plant pathogen protection. For some soil spineless

organisms, mycelium is an essential source of food.

In the same way that "parasite" can be understood as a mass entity, "mycelium" is a word that can be either singular or plural. However, similar to "organisms," the word "mycelia" is frequently used as the preferred plural form. See figure 1.1 for mycelium and figure 9 for mushroom seeds.

Figure 9. Mushroom Seeds

3.3 SUBSTRATE

A substrate is a substance that allows the mycelium to grow. Anything can be a substrate, including sawdust, wheat, agricultural waste, etc. Diverse kind of substrate as follows:-

STRAW - A suitable substrate can be made from grain straw made from wheat, rye, or oats. They are reasonably priced and simple to obtain. They must first be prepared since they contain microorganisms that could hinder mycelium growth

Figure 10. Straws

LOGS - As was previously mentioned in the Introduction, mycelium can grow on anything. Logs made of wood make excellent mycelium substrates as well. Any swiftly degrading hardwood that isn't too dense, though, will usually work. A few decent options include cottonwood, elm, beech, alder, and ash. It will take a lot longer for thicker hardwoods, like oak, to develop mushrooms. However, it takes too long for mycelium to colonise wooden logs.

Figure 11. Wooden logs

ENRICHED SAW DUST

A substrate for growing mushrooms that is more frequently used by commercial cultivators than by amateur growers is enriched sawdust. There are a few things to consider, even though it works well with a number of different mushrooms. Like wood logs the best sawdust is made of hardwood rather than softwood. Additionally, the sawdust will be sterilized before mycelium colonizes it.

Figure 12: Saw Dust

Chemicals Used – Formalin - Formalin is another name for formaldehyde. Following a previous trade name, "formalin," "formaldehyde" was first used as a generic trademark in 1893. At room temperature, formaldehyde is one of a wide group of chemicals known as volatile organic compounds, which evaporate and become gaseous. Formaldehyde is dissolved in water at a 40 percent concentration for use as a preservative and disinfection for chemical specimens. Formaldehyde is an important precursor to many other materials and chemical compounds.

Figure 13: Formalin

Fungicide - Fungicides are pesticides that kill or prevent the growth of fungi and their spores. They can be used to control fungi that damage plants, including rusts, mildews and blights. They might also be used to control mold and mildew in other settings. A fungal static prevents their expansion. It is significant because the fungi that are present in the substrate are stopped by it.

Figure 14: Fungicides

Cellophane Sheet - To make the mould airtight, polypropylene sheets called cellophane are utilized. Cellophane is a thin, transparent sheet made of regenerated cellulose. Its low permeability to air, oils, greases, bacteria, and liquid water makes it useful for food packaging. Cellophane is highly permeable to water vapors, but may be coated with nitrocellulose lacquer to prevent this.

Figure 15: Cellophane Sheet

BRICK MOULD - Brick mould is used to grow the mycelium in the shape of brick. Brickmold is used as casing around exterior doors. It is molding around the window and door frames that abuts the exterior facing material of the building and serves as an aesthetic boundary between the siding and the frame; most used in pre-hung units. It is also known as trim, casing and an architrave.

Figure 16: Filling in the brick mould

OVEN - Oven is used to kill the bacteria. These are used for sterilizing biohazard waste, media/reagents for aseptic assays, or dissecting instruments. Besides, this is also used for heating, drying, and testing environmental stresses, such as changes in light, temperature, and humidity.

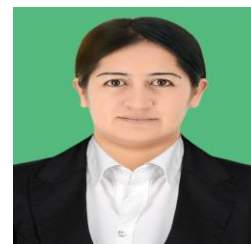
Figure 17: Laboratory Oven

REFERENCES:

1. Aleksi Vesaluoma (20 June 2017) “Sausage shaped structure made of mushroom”. Alice Morby Dezeen.
2. Arthur, G. (2014). Making houses out of mushrooms - BBC News. [online] BBCNews. Available at: <http://www.bbc.com/news/magazine28712940> [Accessed 1 Feb. 2017].
3. Abhijith, R.; Ashok, A.; Reejeesh, C.R. Sustainable packaging applications from mycelium to substitute polystyrene: A review. *Mater. Today's Proc.* 2018, 5, 2139–2145.
4. Asif Rahman, Giombattista Arredia and Mohammad Yassin (26 August 2017) “Pavilion a Shell like structure made of mycelium”. Amy Frearson Dezeen Aniela Hotlink (1 April 2016) “Dress made of mycelium.” Alice Morby Dezeen
5. Baker, M. (2016). The Future of Construction: Mushroom Buildings| Interesting Engineering. [online] Interesting Engineering. Available at: <http://interestingengineering.com/futureconstruction-mushroom-buildings/> [Accessed 1 Feb. 2017].
6. BioMASON, (2017). Grows Bricks. [online] Biomason.com. Available at: <http://biomason.com> [Accessed 1 Feb. 2017].
7. “Composting -Compost microorganisms. Cornell University Retrieved 17 April 2014.
8. Dirk Hebel (4 September 2017) “Tree shaped structure made from mycelium”. Amy Frearson Dezeen
9. D. Grimm, H.A. Wösten, Mushroom cultivation in the circular economy, *Appl. Microbiol. Biotechnol.* 102 (18) (2018) 7795–7803.
10. David Benjamin (1 July 2014) “Made Hi-fy tower from mycelium”. Amy Frearson Dezeen
11. Dahy, H. Biocomposite materials based on annual natural fibers and biopolymers—Design, fabrication and customized applications in architecture. *Constr. Build. Mater.* 2017, 147, 212–220. [CrossRef]
12. Ecovative Design (20 November 2014) “Drone made by mycelium.” Tamlin Magee Dezeen
13. Erik Klarenbeek (06 March 2014) “used mycelium as a binding material in his chair”. James Pallister Dezeen
14. Gruber, P.; Imhof, B. Patterns of growth—Biomimetics and architectural design. *Buildings* 2017, 7, 32.

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING JAHON
ADABIYOTI VA SIVILIZATSIYASIDA TUTGAN O'RNI
XUSUSIDA**

**Anarkulova Zubayda Fayzullo qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
Annotatsiya**

Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat o'zbek adabiyotining faxru iftixori, balki jahon madaniy sivilizatsiyasida ham o'chmas iz qoldirgan buyuk shaxs hisoblanadi. Ko'hna tarix oldida Bobur kabi zotlar ahamiyati benihoyat yuksakdir. Zahiriddin Muhammad Bobur bebaho ijodiy-ilmiy merosi nafaqat o'zbek xalqiga, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o'rin tutadi. Uning birgina "Boburnoma" asari haqli ravishda jahon adabiyotining eng yirik durdonalaridan biri sifatida har tomonlama tahlil va tadqiqqa munosibdir.

Kalit so'zlar: Boburnoma, sulola, masxab, o'zbek, daho.

Annotation

Zahiriddin Muhammad Babur is not only the pride of Uzbek literature, but also a great person who left an indelible mark on world cultural civilization. In the face of ancient history, the importance of people like Babur is extremely high. The priceless creative and scientific heritage of Zahiriddin Muhammad Babur holds a special place not only for the Uzbek people, but also in the history of world literature, in the development of our national culture and literary and aesthetic thinking. His only work "Boburnoma" rightfully deserves comprehensive analysis and research as one of the greatest masterpieces of world literature.

Key words: Baburnoma, dynasty, mashab, Uzbek, genius.

Zahiriddin Muhammad Bobur keng dunyoqarashi va mukammal aql-zakovati bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos solib, bu mamlakat tarixida davlat arbobi sifatida nomi qolgan bo'lsa, serjilo o'zbek tilida yozilgan «Boburnoma» asari bilan jahonning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan ham joy oldi. Shoh va shoir, buyuk davlat arbobi, benazir ijodkor Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat o'zbek adabiyotining faxru iftixori, balki jahon madaniy sivilizatsiyasida ham o'chmas iz qoldirgan buyuk shaxs hisoblanadi. Ko'hna tarix oldida Bobur kabi zotlar ahamiyati benihoya yuksakdir. Alisher Navoiydek dahodan so'ng o'zbek adabiyotida iste'dod borasida ko'p va xo'b shuhrat qozongan Bobur milodiy 1483-yilda Andijonda Umarshayx Mirzo xonadonida tug'ilgan. Amerikalik boburshunos olim S.M.Berk ta'kidlaganidek "Boburshohning tomirlarida markaziy osiyolik mashhur sarkardalardan ikkitasining qoni jo'sh urib turardi. Ota tomonidan u Amir Temurning beshinchi avlodiga mansub bo'lsa, onasining ajdodlari tomonidan o'n ikkinchi bo'g'in sifatida Chingizxonga borib taqalardi". Jahon va o'zbek boburshunosligi sahifalari nihoyatda keng va rang barangdir. Bobur haqidagi eng qimmatli va aniq manba avvalo uning o'z qalamiga mansub memuar asari "Boburnoma"da keladi.

Dunyo ilm ahli bu asarni shunday nomlasa-da, Bobur Mirzoning o'zi uni estaliklar va xotiralardan tashkil topgan ushbu asarini "Vaqoyi'noma" nomi bilan atagan. Javoharla'l Neru shunday deydi: "Bobur esdaliklar yaratdi va mazkur ajabtovur kitob bu insonning qalb olamiga nazar solish imkonini beradi". Ushbu asarda 1494-1529-yillar oralig'ida Movraunnahr, Xuroson, Afg'oniston va Hindistonda kechgan voqealar tasvirlanadi. Bobur Mirzoning ushbu asari noyob tarixiy voqealar qayd etilgan, davlat boshqaruvi, shohlikning aziymati, Temuriylar salatanatining parokanda bo'lishi, tarix sahnasiga o'zbek xonlarining kelishi, Movraunnahr, Kobul, Hindiston kabi o'lkalar tarixi, geografiyasi, o'simliklar dunyosi, xalqi, etnografiyasi haqida mufassal ma'lumot beruvchi nodir qimmatli manbadir.

"Nafis she'rlari bilan nom qozongan Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining shoh asari – "Boburnoma"da tabiat, o'simliklar va hayvonot olami, yilning fasllari haqida to'liq ma'lumot beradi. Mazkur buyuk asari tufayli ul mo'tabar zotni ulug' tabiatshunos olimlar qatoriga qo'shish mumkin. Boshqa olimlardan farqli o'laroq Bobur "Boburnoma"da o'zi yashagan, umr kechirgan barcha shaharlar, qishloqlarning tabiatini, o'simliklarini, hayvonlarini, daryo-ko'llarini, hatto yoqqan qoru yomg'irlarini ham to'liq tasvirlab beradi", "Boburnoma"ning o'rganilish tarixiga

boshqa o‘rinlarda to‘xtalib o‘tamiz. Bobur haqida yozilgan yana bir tarixiy manba Zahiriddin Muhammad Boburning zamondoshi, xolavachchasi, uning homiyligida tarbiyalangan muarrix Mirzo Muhammad Haydar Dug‘latning “Tarixi Rashidiy” asaridir. Ingliz adibasi Flora Anna Stil ham “Jahongashta hukmdor” asari kirish qismida mo‘g‘ul atamasi xato ekanini ta’kidlaydi. Ushbu asar haqida keyingi fasllarimizda batafsil to‘xtalib o‘tiladi. Dunyo sivilizatsiyasida eng shijoatli va ma’rifatli hukmdor sifatida tan olingan Boburning hayot yo‘lida aslzodalarga xos ana o‘sha ta’lim-tarbiya, jo‘shqin iste’dod alohida o‘rin egallaydi.

Hindiston davlat va jamoat arbobi Javoharlar’l Neru “Hindistonning kashf etilishi” asarida Boburshoh haqida “Boburshox bekiyos darajada madaniy, dilbar shaxslardan biri edi. U mazxabparastlikka xos maxdudlik va diniy mutaassiblikdan yirok edi...Boburshox san’at va adabiyotga kizikar, o‘zi turkiy va fors tilida she’rlar bitar edi”deydi. J.Neru Boburni bosqinchi hukmdor sifatida emas, Hindiston madaniyati va sivilizatsiyasida ulkan o‘rin tutgan sulolaning asoschisi, Sharq uyg‘onish davrining tipik vakili sifatida ko‘radi. Ulug‘bekning mashhur ulamolaridan biri Mavlono Munir Marg‘inoniy uning tavalludi ta’rixini «shashi muharram» (muharramning oltisi) deb topdi. Hazrati Eshon Xoja Ubaydulloh quddisa sirrahudan chaqaloqqa nom qo‘yib berishni so‘rashdi. U go‘dakni Zahiriddin Muhammad ismi bilan baxtiyor etdi”. Bobur Mirzo ismini uning piri, Xoja Ahror Valiy avlodi bo‘lmish Xoja Ubaydulloh qo‘yib bergani kabi tarixiy faktlar “Tarixi Rashidiy”da ko‘plab uchraydi. Shayboniyxon ta’qibidan qochib, xolavachchasi Bobur Mirzo qanotidan panoh topgan Muhammad Haydar Mirzo iqtidorli harbiy sarkarda sifatida ham Boburga xizmat qilgan. Hindistonlik boburshunos V.mahajan Qanaujdag i urush tafsilotlari haqida hech kim Mirzo Haydarchalik batafsil ma’lumot berolmaydi, negaki uning o‘zi bu urushda shaxsan ishtirok etib, voqealarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgani aytiladi.

Shu o‘rinda bir faktni ta’kidlab o‘tish lozim. Dunyo ilm ahli Boburni mo‘g‘ul, u asos solgan Boburiylar saltanatini esa Mo‘g‘ullar imperiyasi nomi bilan ataydilar. Adabiyotshunos S.Hasanovning yozishicha, bu atamaga birinchilardan bo‘lib akademik H.Sulaymon aniqlik kiritib, Temuriylar sulolasidan bo‘lgan Boburning mo‘g‘ullarga nisbat berilishi yanglish ekanini aytadi. Olimning yozishicha, XVII asrda Hindistonga kelib o‘rnashgan portugaliyaliklar “mo‘g‘ul” nomini Yevropaga yoyishadi. Yillar o‘tishi bilan bu ommalashib, Boburiylar saltanati “Buyuk Mo‘g‘ullar imperiyasi” nomi bilan atala boshladi. Asl tarixiy haqiqatning yuzaga chiqishiga ko‘plab o‘zbek olimlari munosib xissa qo‘shdilar.

Boburshunos olim Hasan Qudratullayev “Bobur shaxsiyati va nasl-nasabini mo‘g‘ullar qavmiga nisbat berish ham ma’naviy, ham siyosiy jihatdan asossizdir. U butun umr davomida Amir Temur salatanatini tiklash uchun kurashdi. Temuriyzodda sifatida shu qavm shuhratini himoya etib, o‘ziga munosib sharafl i haykal qo‘ydi, qisqa ammo barakali umrini Vatan manfaatlariga bag‘ishlab o‘tdi”, deydi. Ingliz adibasi Flora Anna Stil ham “Jahongashta hukmdor” asari kirish qismida mo‘g‘ul atamasi xato ekanini ta’kidlaydi. Ushbu asar haqida keyingi fasllarimizda batafsil to‘xtalib o‘tiladi.

Qolaversa mamlakatimizda so‘nggi yillarda Boburiylar tarixi va madaniyatini o‘rganish, dunyoga targ‘ib qilish ishlarini amalga oshirayotgan Bobur nomli xalqaro jamoat fondi raisi Zokirjon Mashrabov ma’lumotiga ko‘ra 2017 yilda Andijonda o‘tkazilgan «Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarining jahon madaniyati tarixida tutgan o‘rni» mavzusidagi xalqaro konferensiyada jahon boburshunoslari tavsiyasiga ko‘ra bugungacha jahon ilmiy - adabiy jarayonida Bobur va Boburiylarga nisbatan xato qo‘llanib kelinayotgan “Buyuk mo‘g‘ul” atamasini qo‘llamaslik hamda Bobur ijod qilgan tilga nisbatan yanglish “chig‘atoy tili” atamasi o‘rniga “turkiy til” (mumtoz tili)atamasini ilmiy iste’molga kiritish yuzasidan konferensiya qarori qabul qilingan. Albatta, bu voqeani ham boburshunoslikning ulkan yutuqlaridan biri sifatida ko‘rsatib o‘tish lozim. “Karim ut-tarafayn”(ikki tomonlama ulug‘) Zahiriddin Muhammad Bobur Temuriylar xonadoni shahzodalariga xos yuksak darajada ta’lim va tarbiya oldi. Bu kabi ma’lumotlar yana bir tarixiy manba Nuriddin Jahongir qalamiga mansub “Jahongirnoma” asarida ko‘plab uchraydi. Jahongir podshoh Boburiylar sulolasining to‘rtinchi podshosi va Boburning evarasi bo‘lgan. Asli ismi Salim bo‘lgan bu shahzoda Akbarshohning vorisi bo‘lib, Jahongir nomi bilan taxtga chiqadi. Bobur Mirzo “Boburnoma” asarini yozgani kabi u ham bobosiga taqlidan

“Jahongirnoma” asarini bitadi. Usluban “Boburnoma”ga o‘xshash bu asarda ham Bobur va uning saltanati haqida qimmatli tarixiy ma’lumotlar bor.

Dunyo sivilizatsiyasida eng shijoatli va ma’rifatli hukmdor sifatida tan olingan Boburning hayot yo‘lida aslzodalarga xos ana o‘sha ta’lim-tarbiya, jo‘shqin iste’dod alohida o‘rin egallaydi. Hindiston davlat va jamoat arbobi Javoharla’l Neru “Hindistonning kashf etilishi” asarida Boburshoh haqida “Boburshox bekiyos darajada madaniy, dilbar shaxslardan biri edi. U mazxabparastlikka xos maxdudlik va diniy mutaassiblikdan yirok edi...Boburshox san’at va adabiyotga kizikar, o‘zi turkiy va fors tilida she’rlar bitar edi” deydi. J.Neru Boburni bosqinchi hukmdor sifatida emas, Hindiston madaniyati va sivilizatsiyasida ulkan o‘rin tutgan sulolaning asoschisi, Sharq uyg‘onish davrining tipik vakili sifatida ko‘radi. Boburning bolalik chog‘lari Andijonda kechgan. O‘z davrining yirik ulamolaridan fiqh ilmi-islom qonunshunosligi, harb ishi, arab va fors tillarini mukmmal o‘rganadi. Ilm-fan, san’at va adabiyotga muhabbat qo‘yadi. Tarixiy manbalarning darak berishicha, jasur va dovyurakligi uchun “Bobur” – sher kunyasi(laqabi)ni oladi. Otasi Umarshayx Mirzoning bevaqt vafoti tufayli “Tangri taoloning inoyati va koinot sarvari bo‘lgan hazrat rasuli akramning shifoati, pokko‘ngil chahoriyorlarning himmati bilan seshanba kuni, ramazon oyining beshinchisida, sakkiz yuz to‘qson to‘qqizinchi yili Farg‘ona viloyatiga o‘n ikki yoshda podshoh bo‘ldim” deydi. Valiahd sifatida otasining taxtiga o‘tirgan o‘n ikki yoshli shahzodaning boshida toju taxt g‘avg‘olari boshlanadi.

Temuriy shahzodalar orasida Movraunnahr taxti uchun o‘zaro kurashlar avjiga chiqqan, xiyonatkor bekлар fitnasi-yu, toju taxt da’vosidagi og‘a-inilar orasidagi adovatlar avj olgan bir vaziyatda yosh Bobur Mirzoning tadbir ila davlatni boshqarishi ulkan tahsinga sazovor ishdır. O‘z taxtini mustahkamlagan Bobur bobosi Temurbek salatanatining poytaxti, “ro‘yi zamin sayqali” – Samarqandni qo‘lga kiritish va Amir Temur saltanati kabi kuchli markazlashgan davlat qurish orzusida yonadi. 1495-1496-yillardagi muvaffaqiyatsiz urinishlaridan so‘ng 1497-yilda yetti oylik qamaldan so‘ng Samarqandni egallaydi. Ammo og‘ir vaziyat va tanasini zabt etgan kasallikdan so‘ng chorasiz qolgan Bobur yuz kungina idora etgan shahar-Samarqandni tark etib Andijon tomon ketishga majbur bo‘ladi.

Zahiriddin Muhammad Bobur Temuriylar sulolasi vakillari ichida fan va madaniyatni Osiyo mintaqasida rivojlantirishga hissa qushgan eng buyuk insonlardan edi. Aynan u tufayli Temuriylar sulolasining madaniy merosi boshqa o‘lkalarga tarqadi. Misol uchun, Hindistondagi madrasalarni va o‘g‘li Humoyun maqbarasini qurishida u Xurosonning ustalarini olib kelgan. Ustalar Samarqand va Farg‘onada qurilgan binolar kabi bu yerda ham shu uslubda inshootlarni barpo etishadi. Bobur bilan kelgan minatyuristlar bir xil sifat va ko‘rinishdagi buyumlarni yaratishadi. Bobur Hindistonga yangi madaniyatni olib keldi va kuchli madaniy almashinuvlarni boshlashga turtki berdi”.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://tafakkur.net/zahiriddin-muhammad-bobur.haqida>
2. <https://tuit.uz/post/zahiriddin-muhammad-bobur-adolatli-shoh-va-buyuk-shoir>
3. <https://book.uz/books/details/boburiynoma>
4. <https://baburid.uz/library/academics/13>
5. Bobur, Boburnoma. Toshkent:1989
6. Uilyam Erskin. Bobur Hindistonda. - T.: “Cho‘lpon” nashriyoti,1995,-B.112.

ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ МОТИВАЦИОН ОМИЛЛАР АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШ УСЛУБИЁТИНИ КУЧАЙТИРИШДА БОШҚАРУВ МУАССАСАЛАРИ ТАЪСИРИНИ ПАСАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Джамолов Ўткир Илхомович, и.ф.ф.д., доцент – Jizzax politexnika instituti.

Аннотация. Мақолада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга Давлатимиз раҳбарининг эътибори, тадбиркорлик фаолиятини мотивацион омиллар асосида ривожлантириш услубиётини кучайтиришда бошқарув муассасалари таъсирини

пасайтириш йўллари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Кичик бизнес, тадбиркорлик, ишбилармонлик, мативация, рақобатбардошлик, ижтимоий, иқтисодий аҳамият.

Аннотация. В статье рассматривается внимание главы государства к развитию малого бизнеса и частного предпринимательства, пути снижения влияния институтов управления в укреплении методологии развития предпринимательской деятельности на основе мотивационных факторов.

Ключевые слова: Малый бизнес, предпринимательство, предпринимательская деятельность, мотивация, конкурентоспособность, перспективность, экономическая значимость.

Annotation. The article reflects on the attention of the head of state to the development of small business and private entrepreneurship, ways to reduce the impact of management institutions in strengthening the methodology for the development of entrepreneurial activity on the basis of motivational factors.

Key words: Small business, entrepreneurship, business, mativasia, competitiveness, ijtimoy, economic importance.

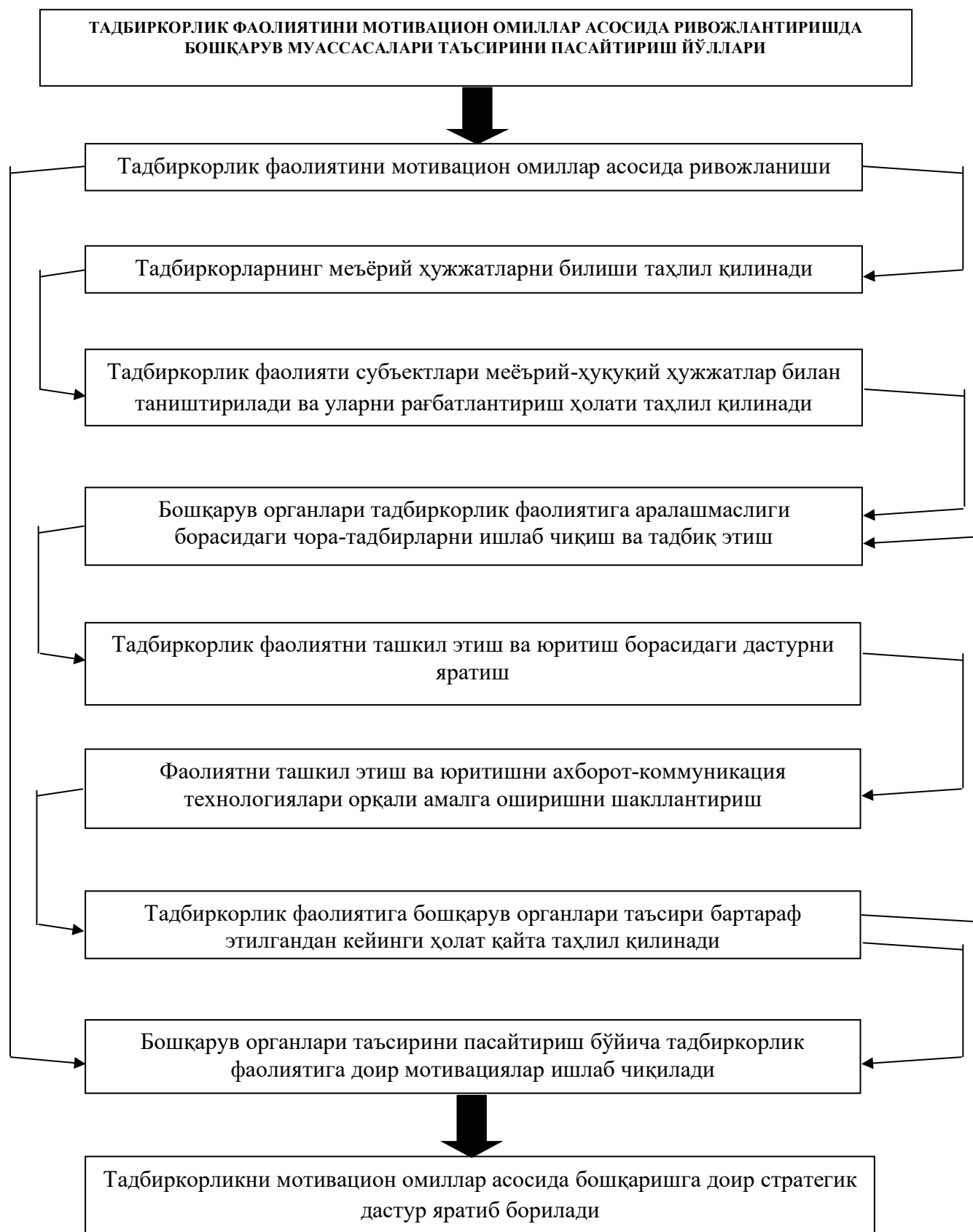
Мустақилликнинг илк кунлариданок давлатимиз раҳбарининг ташаббуси ва бевосита раҳнамолигида давлат ва жамият қурилишининг ўзимизга хос моделини вужудга келтириш, давлат бошқарувининг янги, замонавий ва самарали тизимини ташкил этиш ва ривожлантиришнинг ташкилий-ҳуқуқий шароитларини яратиш борасида тизимли, босқичма-босқич ислохотлар стратегияси белгилаб олинди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг маърузаларида таъкидланганидек, бу жараёнда марказий ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқарув тузилмалари ва маъмурий органларнинг вазифаларини ўзгартиришга, уларнинг бошқариш, тартибга солиш ва тақсимлаш борасидаги ваколатларини, хўжалик тузилмалари фаолиятига бевосита аралашувини кескин қисқартиришга катта эътибор берилди. Бошқача айтганда, уларнинг ваколатларини бозор тамойилларига мувофиқлаштириш ва пировард натижада давлатнинг иқтисодиётни бошқаришдаги ролини жиддий камайитириш кўзда тутилган эди.

Бошқарув соҳасини марказлаштиришни чеклаш, бу борадаги вазифаларнинг бир қисmini республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказиш, Ўзбекистонда маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ноёб шакли бўлган маҳалла тизимини шакллантириш масалаларига катта аҳамият қаратилди.

Маълумки, эркинлаштириш бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг асосий йўналишларидан бири бўлиб, хўжалик ҳаётининг барча соҳаларидаги тўсиқ ҳамда чекловларни, шунингдек, давлат назоратини кескин равишда қисқартириш ёки бекор қилишга йўналтирилган чора-тадбирлар тизимидан иборатдир. У бутун иқтисодиётга татбиқ этилиб, қуйидагиларни ўз ичига олади:

- хўжалик фаолиятини амалга оширишда давлат монополиясини бекор қилиш;
- ресурсларнинг марказлашган ҳолдаги тақсмотини тугатиш;
- нархларнинг устун равишда талаб ва таклиф нисбати асосида шакл-лантирилишига ўтиш;
- ички ва ташқи бозорларда трансакцион битимлар устидан давлат назоратини пасайитириш ва ҳ.к.

1-чизма. Тадбиркорлик фаолиятини мотивацион омиллар асосида ривожлантиришда бошқарув муассасалари таъсирини пасайтириш йўллари⁹⁶

⁹⁶ Муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

Юқоридаги чизмадан кўриш мумкинки, тадбиркорлик фаолиятини мотивацион омиллар асосида ривожлантиришда бошқарув муассасалари таъсирини пасайтириш йўллари келтирилган бўлиб, бунга кўра:

- Тадбиркорлик фаолиятини мотивацион омиллар асосида ривожланишини жойларда тарғиб қилиш ва тушунтириш ишларини амалга ошириш кенг йўлга қўйиш;

- Тадбиркорларнинг меъёрий ҳужжатларни билиш ҳолати таҳлил қилинади ва бу орқали уларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш белгилаб олинади;

- Тадбиркорлик фаолияти субъектлари соҳага тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан таништирилади ва уларни рағбатлантириш ҳолати таҳлил қилиниб, уни мотивацион омиллар асосида кучайтириш услубиёти тавсия этилади;

- Бошқарув органлари тадбиркорлик фаолиятига аралашмаслиги борасидаги чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва тадбиқ этиш. Бунда бошқарув органларининг тадбиркорлик фаолиятига қонунда белгиланмаган тартибда аралашмаслиги чоралари ишлалб чиқилади;

- Тадбиркорлик фаолиятни ташкил этиш ва юритиш борасидаги дастурлар яратилиб, унга кўра тадбиркорларни рўйхатга олиш ишларини соддалаштириш имкониятлари шакллантирилади ҳамда бу борадаги ишларни қонуний тартибга солиш тадбирлари ишлаб чиқилади;

- Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва юритишни ахборот-коммуникация технологиялари орқали амалга оширишни шакллантириш. Бунда, фаолиятни ташкил этишдаги турли тўсиқлар ва қоғоз юритишни камайитириш каби муаммолар ечим топади. Шу жиҳатдан бўлажак тадбиркор ва унинг фаолияти ҳақидаги маълумотларни Интернет орқали етказиш ва буни эса маҳаллий ҳокимият ҳузуридаги инспекция ходимлари қабул қилиб атрофлича ўрганган ҳолда фаолиятни ташкил этишга асос деб топилса унга рухсатнома бериш масалалари ҳал бўлишига замин яратилади;

- Тадбиркорлик фаолиятига бошқарув органлари таъсири бартараф этилгандан кейинги ҳолат қайта таҳлил қилинади. Бу жараён айнан юқорида келтирилган мотивацион омиллар асосида тадбиркорликни ривожлантириш қўлланилади, агар бунда бошқарув органлари таъсири қайта таҳлил қилиниб сўнги хулоса натижалари адлия органларига мурожаат қилишга мажбурият пайдо бўлади.

- Бошқарув органлари таъсирини пасайтириш бўйича тадбиркорлик фаолиятига доир мотивациялар ишлаб чиқилади. Бунда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи субъектларни ўз вақтида соҳага доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан таништирилади, уларнинг ҳуқуқ ва бурчлари мутасадди ташкилотлар билан ҳамкорликда жойларда тарғибот ва тушунтириш тадбирлари амалга оширилади.

- Тадбиркорликни мотивацион омиллар асосида бошқаришга доир стратегик дастур яратиб борилади. Соҳа олдида турган энг асосий муаммолардан бири тадбиркорлар фақат ўз бизнес режасига асосланган тарзда фаолият юритишлари, шунингдек, уларнинг мотивация тушунчасига тўлиқ эга эмасликлари ва буни бошқаришга тадбиқ эта олмасликлари стратегик ривожланиш жараёнига салбий таъсир этмоқда. Шуларни ҳисобга олган ҳолда мотивация омилларини амалиётда бошқариш жараёнига тадбиқ этиш соҳанинг барқарор ривожланишига муҳим замин яратади.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, тадбиркорлик фаолиятини мотивация омиллар асосида ривожлантиришда бошқарув органларининг таъсири мавжуд бўлар экан, унда соҳа ривожини бўлиши қийин, бунинг олдини олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи субъектлар аввало ўзларининг ҳақ-ҳуқуқларини тўлиқ билишлари, агарда бошқарув органлари таъсири маълум бир даражада юзага келадиган бўлса, керакли маъмурий-ҳуқуқ органларига ўз вақтида мурожаат қилишлари, шу билан бирга Ҳукумат органларига мурожаат қилишлари мақсадга мувофиқдир, бу эса ўз-ўзини мотивациялашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. 2024 йил 20 августдаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимиз тадбиркорлари билан очиқ мулоқот шаклида ўтказилган

учрашувдаги нутқи.

2. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с.

3. Ilhomovich, J. O. T. (2024). O'ZBEKISTONDA IQTISODIY KO'RSATKICHLARNI BASHORAT QILISHDA STATISTIK USULLARNI QO'LLASH. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 8(4), 205-210.

4. Джамолов, Ў. И. (2023). Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва ривожлантириш қобилятини аниқлашга интеграл ёндашув. Экономика и социум, (6-2 (109)), 737-740.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОВАЙДЕРОВ

PhD., доцент. Чариев Холикул Шониёзович – Ташкентский государственный
транспортный университет

Илхомов Сардор Собир угли – докторант, Ташкентский государственный транспортный
университет

Аннотация. В данной работе рассматриваются проблемы и перспективы транспортно-логистической отрасли. В данном разделе будет представлен обзор наиболее распространенных инновационных технологий, используемых транспортными компаниями. Проанализированы факторы, препятствующие цифровизации транспортно-логистической отрасли, а также влияющие на разработку и внедрение инновационных технологий. В данном исследовании рассматривается государственная политика в области развития цифровых технологий транспортной логистики. Также определен образ цифрового пространства транспортной логистики на ближайшую перспективу. Кроме того, рассматривается влияние цифровых технологий, применяемых в рамках глобальной транспортно-логистической инфраструктуры, на деятельность компаний. Вывод данного исследования заключается в том, что применение инновационных технологий транспортными компаниями, которое в настоящее время диктуется условиями цифровизации экономики, напрямую влияет на их конкурентные преимущества в отрасли.

Ключевые слова: цифровая логистика, цифровизация, цифровые технологии, конкурентоспособность, эффективность, транспортная логистика, транспортная инфраструктура.

Annotatsiya. Ushbu maqolada transport va logistika sanoatining muammolari va istiqbollari ko'rib chiqiladi. Ushbu bo'limda transport kompaniyalari tomonidan qo'llaniladigan eng keng tarqalgan innovatsion texnologiyalarning umumiy ko'rinishi taqdim etiladi. Transport-logistika sohasini raqamlashtirishga to'sqinlik qiluvchi, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga ta'sir etuvchi omillar tahlili. Ushbu tadqiqot transport logistikasining raqamli texnologiyalarini rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatini o'rganadi. Shuningdek, u yaqin kelajak uchun transport logistikasining raqamli makonining qiyofasini belgilaydi. Bundan tashqari, u global transport va logistika infratuzilmasida qo'llaniladigan raqamli texnologiyalarning kompaniyalar faoliyatiga ta'sirini ko'rib chiqadi. Ushbu tadqiqotning xulosasi shundan iboratki, transport kompaniyalari tomonidan hozirgi vaqtda iqtisodiyotni raqamlashtirish shartlari taqozo etayotgan innovatsion texnologiyalarni qo'llash ularning sohadagi raqobatdosh ustunliklariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli logistika, raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, raqobatbardoshlik, samaradorlik, transport logistikasi, transport infratuzilmasi.

Abstract. This paper considers the problems and prospects of the transportation and logistics industry. This section will present an overview of the most common innovative technologies used by transportation companies. The analysis of factors impeding the digitalization of the transport and logistics industry, as well as influencing the development and implementation of innovative technologies. This study examines the state policy in the field of development of

digital technologies of transport logistics. It also defines the image of the digital space of transport logistics for the near future. Furthermore, it considers the impact of digital technologies applied within the global transportation and logistics infrastructure on the activities of companies. The conclusion of this study is that the application of innovative technologies by transport companies, which is currently dictated by the conditions of digitalization of the economy, directly affects their competitive advantages in the industry.

Key words: digital logistics, digitalization, digital technologies, competitiveness, efficiency, transport logistics, transport infrastructure.

Введение. В современных условиях компьютеризации производства и глобализации экономики возникает новый цифровой способ существования. Происходит цифровизация экономических процессов и внедрение инновационных технологий во всех сферах. В связи с этим организации должны адаптировать свои конкурентные преимущества и принять эффективные стратегии управления, чтобы оставаться конкурентоспособными.

Транспортная логистика - одна из наиболее оцифрованных отраслей в Узбекистане и во всем мире. Цифровые технологии уже стали неотъемлемой частью этой отрасли. Отсутствие оперативного обмена информацией между перевозчиками, заказчиками и клиентами, неспособность мгновенно реагировать на запросы рынка делают невозможным эффективное развитие и организацию цепочек поставок грузов без современных технологий.

Данное исследование теоретически и методологически опирается на концепции цифровой экономики, цифровой трансформации и цифровых технологий. Эта основа позволяет нам изучить предметную область исследования, а именно деятельность транспортной логистики в контексте цифровизации [1].

Метод исследования. Модернизация транспортной инфраструктуры в Узбекистане в последние годы заложила основу для дальнейшего развития и позволила удовлетворить спрос на грузоперевозки. С момента реализации программы экономических реформ негосударственный сектор стал доминирующей силой. В настоящее время на частный сектор приходится 80,1 % грузоперевозок автомобильным транспортом [2].

Формулирование стратегических целей для транспортно-логистической отрасли в контексте сложившихся обстоятельств должно основываться на всестороннем изучении существующей ситуации и ограничений, препятствующих развитию транспортного сектора в свете важнейших стратегических событий в логистике [2].

Процесс цифровизации интересует все отрасли экономики, в том числе и сферу транспорта.

В 2020 году на фоне пандемии коронавируса, усугубившей неопределенность и повысившей массовые требования к нормам поведения в общественном пространстве, все отчетливее стал вырисовываться меняющийся социально-экономический ландшафт. Индустрия международных перевозок и логистики стала одним из секторов, наиболее сильно пострадавших от глобального распространения пандемии нового коронавируса (2019-nCoV). В основе негативных последствий лежит ряд базовых составляющих, включая закрытие национальных границ, введение ограничений на перемещение людей и товаров, а также снижение спроса и покупательной способности. Сочетание этих факторов в процессе цифровизации оказало огромное влияние на все аспекты транспортной и логистической инфраструктуры - от использования частного и общественного транспорта в городской среде до перемещения товаров внутри страны и между странами. Тем не менее, цифровые технологии и цифровизация продолжают оказывать все большее влияние на транспортную логистику, вызывая преобразования в этом секторе [3].

В широком смысле процесс цифровизации можно определить как трансформацию социально-экономической сферы путем активного использования инновационных технологий с целью обработки, создания и обмена информацией (рис.1).

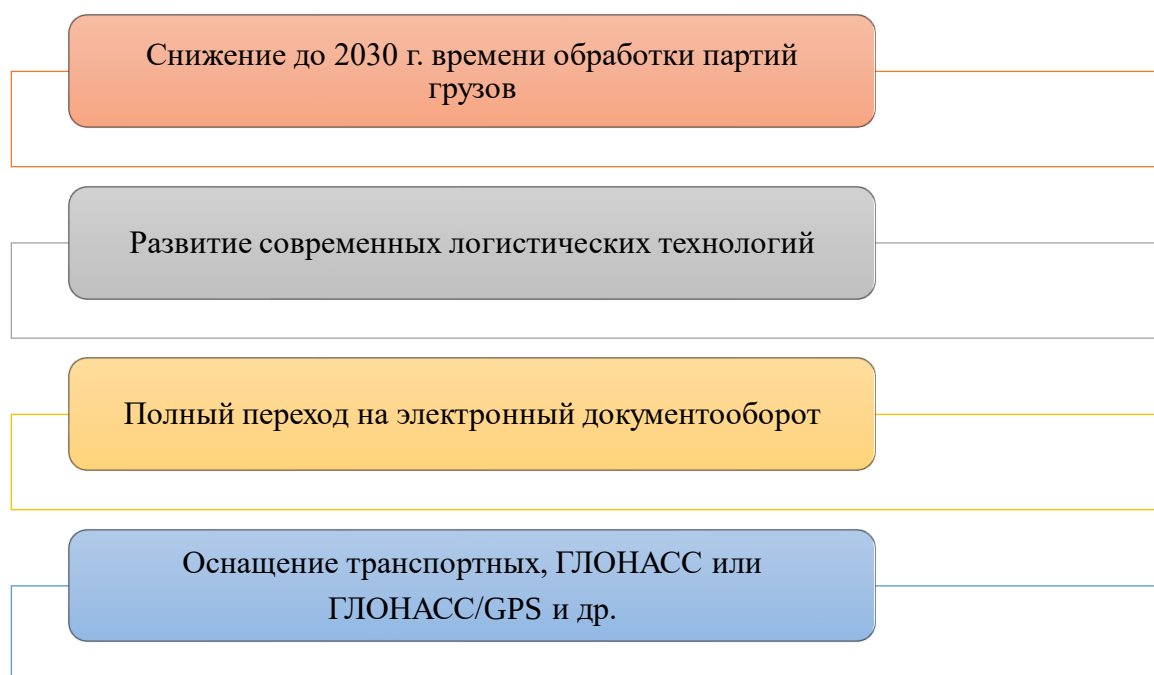

Рис. 1.

Основные мероприятия инновационной стратегии развития транспортной отрасли

В условиях цифровизации экономики на рынке логистических услуг появилось множество цифровых технологий, которые способствуют оптимизации затрат и повышению уровня логистического сервиса для компаний. Внедрение инновационных процессов в логистику способствует повышению эффективности грузоперевозок, обеспечивая оперативный доступ к информации, касающейся клиентов, перевозчиков, товаров и услуг [4] (рис. 2).

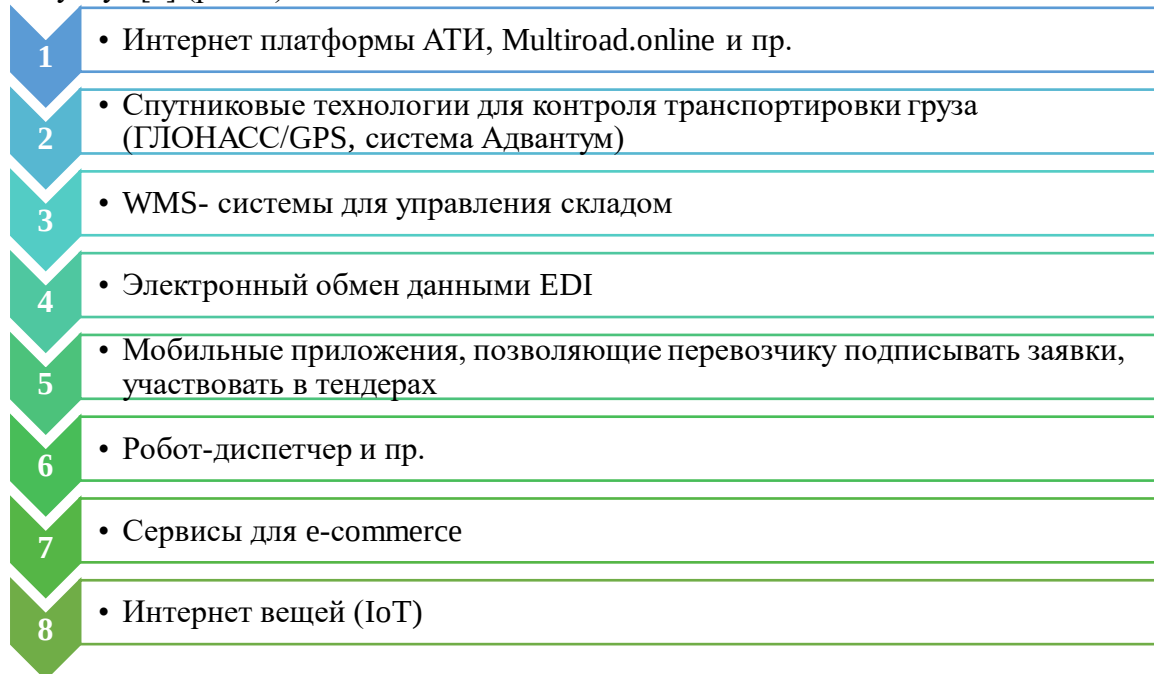

Рис.2. Цифровые технологии логистических процессов

В настоящее время 48% от общего объема грузоперевозок и 7,6% от общего грузооборота приходится на автомобильный транспорт. Одновременно увеличивается доля грузоперевозок, осуществляемых автомобильным транспортом, что свидетельствует о повышении конкурентоспособности в сфере транспорта и логистики.

Важно отметить, что новые участники рынка транспортных услуг используют инновационные технологии для развития своей деятельности. Этот сегмент

характеризуется высокой степенью динамичности. Поэтому транспортные компании среднего уровня, не имеющие финансовых ресурсов для внедрения цифровых технологий в свои грузоперевозки, могут оказаться вынужденными покинуть рынок в относительно короткие сроки [5].

Результаты исследования. Как указано в стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» на период до 2030 года, цифровая трансформация транспортно-логистического сектора приведет к глобальному повышению эффективности транспортной отрасли. Это будет достигнуто за счет внедрения инновационных технологий в сочетании с традиционными инструментами [1].

Внедрение инновационного развития транспортной инфраструктуры неизбежно приведет к росту расходов на транспорт и логистику. В то же время этот вариант предполагает заметно более сложную модель управления развитием транспорта и связан с инвестициями в высокотехнологичные проекты (табл. 1, 2). Основными препятствиями можно назвать нехватку квалифицированных и опытных кадров в сочетании с распространенностью неэффективных управленческих практик [7].

Таблица 1.

Грузооборот и грузоперевозки по видам транспорта в 2022-2024 гг.

Вид транспорта	Грузооборот в 2022 году (млн т/км)	Грузовые перевозки в 2022 году (млн тонн)	Грузооборот в 2023 году (млн т/км)	Грузовые перевозки 2024 году (млн тонн)
Железнодорожный	25,000	20.5	26,500	21.8
Автомобиль	60,000	50.0	63,500	52.5
Воздушный транспорт	1,500	0.7	1,600	0.8
Водный транспорт	3,000	2.0	3,200	2.2
Трубопровод	80,000	73.0	85,000	76.5

Актуальным является вопрос перехода от преимущественно экстенсивной к интенсивной модели развития транспортно-логистической инфраструктуры с использованием цифровых технологий. Внедрение цифровых технологий обеспечит повышение качества услуг и, как следствие, конкурентоспособности [8].

Таблица 2.

Анализ объема перевозок грузов за 2000–2030 гг.

Показатель	2000 г.	2005 г.	2010 г.	2015 г.	2020 г.	2024 г.	2030 г.
Общий объем грузоперевозок автомобильным транспортом, млн тонн	4 878,0	5 685,0	5 436,4	6 139,7	7 822,3	9 247,6	15 594,1

Основной целью любого коммерческого предприятия, независимо от его сектора и масштаба, является повышение рентабельности. Этого можно достичь за счет увеличения объема предлагаемых услуг или товаров, расширения клиентской базы, повышения качества товаров и услуг и так далее. Однако для достижения этих целей в современных условиях транспортная компания должна быть оснащена необходимыми цифровыми технологиями для конкурентоспособной работы. Для того чтобы функционировать конкурентоспособно и сотрудничать с ключевыми клиентами в отрасли. Логистические услуги - это сложный и многофункциональный процесс, в котором цифровые технологии уже стали незаменимыми [9].

Конкурентоспособность, репутация и эффективность работы транспортной компании напрямую зависят от клиентов, с которыми она сотрудничает. Вряд ли здравомыслящий клиент воспользуется услугами сомнительной или малоизвестной фирмы, особенно если он может получить услугу от известной и уважаемой компании. Основным

средством достижения конкурентоспособности является выполнение взятых на себя обязательств, в том числе условий и качества транспортировки и хранения.

Прежде всего, цифровая трансформация транспортно-логистической отрасли представляет собой значительный стратегический управленческий вызов для глобального экономического ландшафта. В настоящее время разрабатываются новые и эффективные управленческие технологии. Одним из стратегических вызовов, стоящих перед логистической отраслью, является построение различных вариантов моделей функционирования глобальных логистических систем. Можно выделить пять групп факторов, влияющих на цифровизацию транспортно-логистического сектора. К ним относятся [10]:

- Цифровизация экономики, которая включает в себя разработку новых бизнес-моделей с использованием цифровых технологий, создание и внедрение информационных и цифровых платформ;
- Внедрение новых технологий в бизнес-процессы, которые могут включать использование искусственного интеллекта, технологии блокчейн и других цифровых технологий;
- Применение технологий искусственного интеллекта и блокчейна, например, представляет собой серьезный вызов для традиционной логистической отрасли;
- Еще одной проблемной областью является трансформация внутренних рынков, о чем свидетельствует внедрение предприятиями элементов электронной коммерции;
- Внедрение цифровых технологий в коммерческие процессы, например, связанные с транспортом и складским оборудованием, также является одним из ключевых вопросов.

Заключение. Значение и применимость цифровой трансформации в сфере транспортно-логистической инфраструктуры определили события 2020 года. Экономические и социальные ограничения, вызванные пандемией, послужили катализатором для перехода к инновационным моделям управления, цифровым сервисам и платформам. В ближайшем будущем появится глобальная интеллектуальная транспортная логистическая система, которая будет определяться внедрением инновационных бизнес-моделей, цифровых платформ и сервисов. Определяющим звеном в этой системе станет информация. В такой системе движение объектов будет контролироваться и управляться искусственным интеллектом, а решения будут приниматься искусственным интеллектом с помощью алгоритмов и программного обеспечения. Таким образом, транспортная отрасль станет полностью цифровой.

Литература

1. УП-6079 от 05.10.2020. Указ Президента Республики Узбекистан. Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» и мер по ее эффективной реализации.
2. Пять ключевых логистических тенденций в 2021 г. [Электронный ресурс] URL: <https://zen.yandex.ru/media/nbp/5-kliuchevyh-logisticheskikh-tendencii-v-2019-godu-5d03758bc7acc50d8af0011e>
3. Цифровая экономика 2020 [Электронный ресурс]. URL: <http://raec.ru>
4. Sangeet P. Choudary, Marshall W. Van Alstyne, Geoffrey G. Parker. Platforms and Blockchain Will Transform Logistics // Harvard Business Review. 2022. Vol.1.
5. Илхомов С.С. (2023). Основные научные характеристики повышения эффективности диспетчерского управления в грузовых логистических центрах. The scientific journal vehicles and roads, 2023 №2, стр. 80-88.
6. Илхомов С.С. (2023) Описание комплекса технического обеспечения системы диспетчеризации при организации перевозок. Научный журнал Механика ва технология, 2023, №2 (11), стр. 249-256.
7. Илхомов С.С. (2023) Роль диспетчера в логистике. II международная научно-практическая конференция «Молодой научный исследователь», стр. 4-9.

8. Ilhomov S.S. (2023). Development of digital platforms for services of transport-logistics providers. The American Journal of Engineering and Technology (ISSN – 2689-0984), volume 05, issue 11, pages: 93-99.

9. С.С.Илхомов. (2023) Совершенствование деятельности транспортно-логистических провайдеров путем цифровизации. Вестник молодых ученых. Стр.18-24.

10. Илхомов С.С. (2023) Перспективы развития цифровых логистических и транспортно-логистических провайдеров в процессах глобализации. The scientific journal vehicles and roads, 2023 №4, стр. 137-147.

COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING (CLT): AN IN-DEPTH EXPLORATION

Jakhongir Temirov

An assistant teacher at Sambhram University

Abstract: Communicative Language Teaching is centered around the idea that learning a language means being able to communicate effectively. This method emphasizes interaction as both the means and the ultimate goal of learning. It prioritizes fluency over accuracy in the initial stages, encouraging students to use the language actively and functionally in real-life situations.

Key words: the language, the method, the learning goal, the target language.

Introduction: CLT emphasizes the importance of communication in real-life contexts, prioritizing meaning over form. It's one of the most popular methodologies in modern classrooms. And here we will discuss in detail about nature of Communicative language teaching with some aspects mentioned:

Key Features:

- Use of Real-life communication activities such as role-playing, discussions, and problem-solving.

- authentic materials (e.g., articles, videos) to expose students to real-world language.

- Focus on fluency rather than accuracy in the early stages.

Strengths:

- Prepares students for practical language use in everyday situations.

- Engages learners through meaningful activities.

- Encourages interaction and peer collaboration.

Challenges:

- Grammar instruction may take a backseat, leading to potential gaps in knowledge.

- Some students may find the lack of structure confusing.

When to Use:

- This approach is highly effective in diverse classrooms, especially for intermediate and advanced learners who need to use English in functional settings.

Key Principles of CLT:

Focus on Communication: The primary aim is for students to develop their ability to communicate in the target language, emphasizing speaking and listening skills alongside reading and writing.

Authenticity: Materials used in CLT (e.g., newspaper articles, real conversations) reflect real-world language use, helping students apply what they learn outside the classroom.

Fluency over Accuracy: Early stages of CLT prioritize fluency, allowing learners to express themselves even with errors, which are later refined as accuracy improves.

Student-Centered Learning: Students are encouraged to take an active role in their learning, collaborating with peers in communicative tasks such as role-plays, discussions, and problem-solving activities.

Influence on Developing Inclusive Language Skills

Speaking Skills: CLT fosters natural language use by focusing on dialogue and interaction. Students participate in real-world communication tasks that help them practice speaking in various

contexts (e.g., ordering food, asking for directions). Role-play and group discussions allow learners to simulate real-world conversations, making them feel more comfortable speaking in English.

Impact: Learners become more confident and spontaneous in speaking, reducing the fear of making mistakes. This develops fluency and practical speaking skills, especially for those who may be shy or hesitant.

Listening Skills: By engaging with authentic materials like recordings of native speakers, videos, and podcasts, students in CLT classrooms are exposed to natural speech patterns, accents, and intonations. This exposure builds their ability to understand spoken English in real-world settings.

Impact: Listening exercises in CLT promote active listening, helping students improve their ability to process spoken information quickly and accurately, making them more comfortable in conversations with native speakers.

Reading Skills: In CLT, reading is not just about understanding texts but also about drawing meaning that can be communicated. Authentic materials like articles, brochures, and even emails are used to expose students to different registers of English.

Impact: CLT helps learners develop practical reading skills, enabling them to process information from various contexts and apply it to discussions or problem-solving tasks. This method fosters both comprehension and application, enhancing critical thinking.

Writing Skills: Writing tasks in CLT focus on real-life communication. Instead of focusing purely on grammatical structure, students are encouraged to write messages, reports, or dialogues, enhancing their ability to communicate ideas clearly.

Impact: Writing in CLT moves beyond accuracy, emphasizing the clear conveyance of ideas. This approach ensures that learners can write for both formal and informal purposes, which is useful in professional and casual contexts.

Inclusivity and Engagement: CLT naturally supports a more inclusive learning environment, as it accommodates different learning styles. Through pair work, group activities, and interactive tasks, all students—regardless of their proficiency level—can participate and contribute. Teachers can adapt activities to suit the needs of diverse learners, making the classroom a more supportive and inclusive space.

Impact: CLT's flexibility in task-based activities ensures that students with different backgrounds and learning preferences can engage in meaningful language practice. It is particularly beneficial for mixed-ability classrooms, fostering collaboration and mutual support.

Conclusion: Communicative Language Teaching (CLT) offers a dynamic and flexible approach to teaching English, emphasizing the practical use of language in real-world contexts. Its focus on communication over strict grammatical accuracy allows learners to build confidence and fluency, especially in speaking and listening. CLT's inclusive nature accommodates diverse learning styles and creates a student-centered classroom where active participation is encouraged through authentic, meaningful tasks. By promoting natural interaction, CLT fosters the development of all four language skills—speaking, listening, reading, and writing—making it a comprehensive method for preparing learners to use English effectively in everyday life. Moreover, its adaptability for different classroom environments, including mixed-ability groups, ensures that all students can engage meaningfully in language learning, regardless of their level or background. The wide range of resources available, from academic texts to digital tools, offers ample support for teachers looking to implement CLT. Overall, CLT stands as a powerful methodology for developing inclusive, practical language skills that can be applied beyond the classroom

Resources:

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd Edition).
2. Nunan, D. (1991). *Communicative Tasks and the Language Curriculum*.

3. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and Principles in Language Teaching (2nd Edition).
4. Ur, P. (2012). A Course in English Language Teaching (Cambridge University Press).
5. British Council - Teaching English (TeachingEnglish)
6. Cambridge English - Resources for Teachers (Cambridge English)

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING TASNIFI

Saydullayev Ulug‘bek Ubaydullayevich
Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazi Ijtimoiy-ma‘naviy
tadqiqotlar instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyat taraqqiyotini ta‘minlovchi asosiy unsurlardan hisoblangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mazmun-mohiyati, ularning tasniflanishi va turli olimlar qarashlarining ilmiy tahlili keltirilgan. Shuningdek, qadriyatlar bo‘yicha yondashuvlar tahlili asosida uning muhim xususiyatlari bo‘yicha xulosa qilingan.

Kalit so‘zlar. Globalizatsiya, inson, qadriyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, aksiologik nazariyalar, aksiologik ta‘limot, “oliy inson” g‘oyasi.

Аннотация. В данной статье представлена сущность национальных и общечеловеческих ценностей, их классификация и научный анализ взглядов различных ученых, которые считаются основными элементами, обеспечивающими развитие общества. Также на основе анализа подходов к ценностям сделан вывод о ее важных особенностях.

Ключевые слова. Глобализация, человек, ценности, национальные и общечеловеческие ценности, аксиологические теории, аксиологическое учение, идея «высшего человека».

Annotation. This article presents the essence of national and universal values, their classification and scientific analysis of the views of various scientists, which are considered the main elements ensuring the development of society. Also, based on the analysis of approaches to values, a conclusion was made about its important features.

Key words. Globalization, man, values, national and universal values, axiological theories, axiological doctrine, the idea of a “superior man”.

Dunyoda kechayotgan shiddatli o‘zgarish va yangilanishlar jamiyatda shakllangan ijtimoiy qadriyatlar tizimiga katta ta‘sir ko‘rsatmoqda. Texnologiyalar, globalizatsiya, iqtisodiy o‘zgarishlar, madaniy almashinuvlar va boshqa omillar natijasida insonlarning hayot tarzi, urf-odatlar va qadriyatlari o‘zgarmoqda. Birgina texnologik rivojlanish natijasida Internet va mobil texnologiyalar jamiyatdagi ko‘plab sohalarni o‘zgartirib yubordi. Odamlar o‘rtasidagi muloqot, ish usullari, ta‘lim va hatto dam olish tarzlari yangilikka yuz tutdi.

Jahondagi ko‘plab nufuzli universitetlar va ilmiy tadqiqot markazlarida ijtimoiy munosabatlarning tezkor dinamikasi sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlar muammosi tadqiq qilib kelinmoqda. Xususan, AQShning Garvard Universiteti (Harvard University), Buyuk Britaniyaning Oksford Universiteti (University of Oxford), Yaponiyaning Tokio Universiteti (University of Tokyo) va boshqa ilmiy markazlarda ijtimoiy qadriyatlar, ijtimoiy hayot rivoji va globallashuv muammolari, ijtimoiy qadriyatlarning zamonaviy tendensiyalari, Sharq va G‘arb ijtimoiy qadriyatlarining zamonaviy sharoitlarda o‘zgarib borishi kabi muammolar o‘rganib kelinmoqda.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar azal-azaldan yurtimizda ham eng asosiy jabhalardan biri hisoblangan. Butun mag‘ribu-mashriq tomonidan chuqur o‘rganib kelinayotgan boy ma‘naviy va ma‘rifiy merosimiz ham buni yaqqol isbotlab turibdi. Shu o‘rinda yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk allomalarning ilmiy merosiga murojaat qilmiaslikning iloji yo‘q.

Mashhur faylasuf Abu Nasr Forobiy [1] (870-950), “Fozil odamlar shahri” asarida insoniy fazilatlar haqida yozgan bo‘lsa, qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy [2] (973-1048) “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida inson tabiati va fazilatlari, uning qadriyatlari haqida fikr yuritgan. Buyuk faylasuf va tabib Ali ibn Sino [3] (980-1037) “Tib qonunlari” asarida insonning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘ini oliy qadriyat ekanligini uqtirgan. So‘fiy va shoir Ahmad Yassaviy [4] (1103-1166) “Hikmatlar” asarida insoniy axloq-odob masalalarini ko‘targan. Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy [5] (1441-1501) “Mahbub ul-qulub”, “Lison ut-tayr” [1;2;] kabi asarlarida insonning axloqiy-ma‘naviy kamoloti haqida yozgan. Bu mutafakkirlar o‘z davrlarida insondagi fazilat va yaxshilik masalalariga alohida e‘tibor qaratgan va bu boradagi qarashlarini asarlarida ifodalab qoldirganlar.

O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasida qadriyat tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan: “Qadriyat - voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy axloqiy, madaniy-ma‘naviy ahamiyatini ko‘rsatish uchun qo‘llanadigan tushuncha. Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan barcha narsalar, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma‘rifat, haqiqat, yaxshilik, go‘zallik, moddiy va ma‘naviy boyliklar, an‘ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi. Ijtimoiy fanlarning qaysi sohasida qadriyatga doir tadqiqot olib borilgan bo‘lsa, bu tushunchaga shu jihatdan ta’rif berishga intilishgan. Holbuki qadriyat aksiologiyaga xos kategoriyadir” [6].

Falsafiy jihatdan “qadriyat” atamasi qadriyatlar nazariyasi, aksiologiyaning (yunoncha axios - qiymat, logos - ta’limot) markaziy tushunchasidir. Falsafiy tafakkur tarixida jamiyat va insonning qadriyatlari haqidagi yorqin gipotezalar, farazlar, ta’limotlar va nazariyalar kelib chiqdiki, ular birgalikda keyingi aksiologik nazariyalarning asosini tashkil qildi. Bunga Suqrotning ezgulik va uni takomillashtirish zarurati haqidagi, Pifagorning go‘zallik, foydalilik haqidagi, Arastuning - faollik orqali baxtga erishish haqidagi, Epikurning do‘stlik haqidagi, Abu Nasr Farobiyning – fozil inson va fazilatli jamiyat haqidagi ta’limotlari misol bo‘la oladi. Keyinchalik F.Bekonning bilim va uni oliy qadriyat ekani haqidagi, Dekartning haqiqatni anglash, tafakkur qilish huquqi va qobiliyati haqidagi, I.Kantning doim maqsad, lekin hech qachon biron maqsadga erishish vositasi sifatida qaralmasligi lozim bo‘lgan oliy qadriyat – inson qadri haqidagi qarashlari paydo bo‘ldi.

Shuni ta’kidlash lozimki, XIX asr oxiri va XX asr boshlariga qadar qadriyatlar haqidagi ta’limotlar alohida o‘rganilmay, yaxlit falsafiy qarashlarga mushtarak bo‘lgan. Qadriyat tushunchasining mohiyati, qadriyatlar ierarxiyasi haqida alohida savol qo‘yilmagan, turli xalqlar va turli davrlar qadriyatlarining qiyosiy tahlili o‘tkazilmagan. Ayrim aksiologik tushunchalar mualliflari, asosan, o‘z xalqi va ularning ijtimoiy tuzumi oliy qadriyat ekanligidan kelib chiqib, faqat mavjud voqelikka asoslangan ideallarga erishish haqida yozganlar. Shaxsning o‘ziga xos, sub’ektiv qadriyatlarni izlashi aksiologik ta’limot va maktablarning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Birinci bunday maktab “aksiologik transsendentalizm” nomini oldi. Haqli ravishda, nemis faylasufi R.G.Lotze (1817-1881 y.y.) uning asoschisi hisoblanadi. U birinchi marta axloq va estetikaga “qadriyat” tushunchasini kiritdi, uni falsafiy idealizm bilan bog‘ladi. Lotsening izdoshi V.Vindelband (1848-1915 y.y) shunday yozadi: “Lotse “qadriyat” tushunchasini ilgari surganidan va uni mantiq va metafizikaning avvaliga qo‘yganidan beri, qadriyatlar nazariyasini falsafa fanining yangi yo‘nalishi sifatida o‘rnatish boshlandi” [7]. Aynan V.Vindelbandning o‘zi nafaqat ushbu maktabda, balki umuman qadriyatlar nazariyasini yangi falsafaga aylantirishga harakat qilganlar orasida eng muhim shaxs edi. U o‘z qarashlarida nafaqat Lotse ta’limotiga, balki shu bilan birga, I.Kantning falsafa muammolarini tushunish nazariyasiga tayandi.

Yana bir aksiologiya maktabi – “Personalistik ontologizm” qadriyatlar muammosini biroz boshqacha talqin qiladi. Bu maktabning yirik vakili M.Sheler (1874-1928) bo‘lib, u Yevropa madaniyati va jamiyatining ijtimoiy-axloqiy asoslari inqirozga yuz tutayotganiga e‘tibor qaratadi. M.Sheler o‘sha vaqtda Yevropada kuzatilgan “foydaning hamma narsadan ustun ko‘rish va manfaatparastlik”ni bu inqirozga sabab sifatida ko‘rsatadi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan falsafa maktablarining hech biri qadriyatlar muammosini e‘tiborsiz qoldirmaydi, shu jumladan “qadriyatlarni qayta baholash”

shiorini ilgari surgan F.Nisshe ham. Biroq u eskirgan g'oyalardan voz kechishni emas, balki ko'p asrlar davomida shakllangan ezgulik, insonparvarlik, tenglik, adolat tushunchalarini qayta ko'rib chiqishga chaqirdi. F.Nisshe yagona qadriyat sifatida "oliy inson" g'oyasini e'lon qildi - "hokimiyatga intilish irodasi bilan chulg'ab olingan va uning oldida barcha "chala insonlar" titrab turishi kerak bo'lgan inson" g'oyasini. Bu falsafa soddalashtirilgan shaklda nemis fashizmining mafkurasiga asos bo'lgani shubxasiz. Zotan, bu mafkuraning bosh qoidasi - nemislar oliy irq, qolgan barcha xalqlar esa ularga xizmat qilishi lozim bo'lgan "chala insonlar" ekani haqidagi bayonot edi. F.Nisshening "Zardo'sht aytganidek" kitobi fashistlar Germaniyasida eng mashhur falsafiy asarga aylangani, urush yillarida uning kichik nashrlari ommaviy tarzda chop etilgani va tarqatilgani bejiz emas.

Aksiologiyadagi yana bir ta'limot - Madaniy-tarixiy relativizm "Hayot falsafasi"ning bo'limi sifatida namoyon bo'ldi. Bu bo'limning mashhur vakili nemis faylasufi V.Diltey bo'lib, uning g'oyalari fashizm mafkurachilari tomonidan kam qo'llanilgan, chunki bu ta'limot akademizmini Gitler Germaniyasida yaxshi tushuna olishmadi. Boz ustiga, uning "Aksiologik tizimlarning ekvivalentligi" haqidagi g'oyasi ularga mos kelmadi.

Mahalliy olimlardan Q.Nazarov mavzu yuzasidan o'z fikrlarini quyidagicha ifodalaydi: "Ma'lumki, qadriyatlar jamiyat va inson faoliyatiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Ular gohida ideal sifatida kishilarni omilkor faoliyatga undasalar, gohida ma'naviy mezon, axloqiy talab sifatida odamlarning xatti-harakati va turmush tarzini, intilish va ehtiyojlarini belgilaydilar, faoliyatlarini boshqarib yoki yo'lga solib turadilar. Muayyan qadriyatlarni barqaror qilish butun xalq, millat, davlat yoki qavmlarni bir muddat yoki uzoq vaqtga qadar aniq maqsadlar yo'lida birlashtiradi, ular faoliyatining yo'nalishini belgilaydi" [8].

Akademik E.Yusupov esa, "Qadriyatlar jamiyat hayotining tarixiy taraqqiyotida shakllangan va rivojlangan, o'tmishda va hozirgi kunda va kelajakda ham ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadigan, kishilar ongiga singib, ijtimoiy ahamiyat kasb etgan moddiy va ma'naviy boyliklardir" – deb ta'kidlaydi [9].

Qadriyat tushunchasiga yaxlit ta'rif berishning qiyinligi uning ko'p qirraliligi va mazmunan boyligidadir. Shuning uchun, ko'pincha mualliflar o'z ta'riflariga faqat eng muhim deb hisoblagan xususiyatni kiritadilar. Bundan tashqari, berilgan ta'riflar yig'indisi ham ushbu konsepsiyaning mazmunini to'liq ochib bermaydi. Olib borilgan izlanishlar va bir qator ilmiy manbalar tahliliga asoslanib, qadriyatning barcha ta'riflarini umumlashtirib uning ayrim muhim tomonlarini ochib beramiz: Qadriyatlar - inson uchun ahamiyatli bo'lgan narsa, hodisalar yig'indisidir. Qadriyatlar - inson uchun foydali, muhim va zarur narsadir. Qadriyatlar - sub'ektning ob'ektga munosabatidir. Qadriyatlar - madaniyat va tamaddun mahsulidir. Qadriyatlar – o'ziga xos standart bo'lib, ijtimoiy munosabatlarni norasmiy tarzda tartibga solib turadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa tarzida qadriyat tushunchasining muhim xususiyatini quyidagilar bilan ifodalash mumkin:

Birinchidan, qadriyat tarixiy ildizlarga ega bo'lishi lozim, ya'ni u qadriyat maqomiga ega bo'lgunga qadar muayyan vaqt davomida shakllanish bosqichlarini bosib o'tgan bo'lishi, boshqacha aytganda, bir qancha avlodlar tomonidan saqlab kelingan bo'lishi lozim. Hech bir shartsiz ravishda qadriyat sifatida tan olinishi mumkin bo'lgan narsa, hodisa yoki g'oya yo'q. Qadriyat sifatida tasdiqlanishidan oldin u, qoida tariqasida, e'tiborsizlik, ta'qib va tanqidlar sinovida toblanishi kerak. Va bu nafaqat fikr va vijdon erkinligi yoki inson huquqlari kabi buyuk g'oyalarga, balki qadriyat deb atash mumkin bo'lgan har qanday narsaga ham tegishli. Masalan har bir yangilik albatta, istehzo va ta'qiblarga duchor bo'ladi va faqat yillar o'tibgina kundalik hayotning e'tirof etilgan ehtiyojiga aylandi.

Ikkinchidan, biror narsa qadriyat deb atalishi uchun u inson va jamiyatning rivojlanishi va takomillashuvi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Va bu yerda qadriyatning tartibga solish funksiyasini ko'rsatishning o'zi yetarli emas, chunki har qanday, hatto irqchilik yoki aqidaparastlik g'oyalar ham insonlararo munosabatlarni tartibga soluvchi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Qadriyatni tanlashning asosiy mezoni – uning jamiyatdagi rivojlanish qonuniyatlariga mosligi, insoniyat faoliyatining umumiy tendensiyalariga muvofiqidir. Shuning uchun qadriyatlarni tanlash shaxs,

jamiyat va butun insoniyatning izchil rivojlanishi, manfaatlarini hisobga olgan holda chuqur ilmiy xususiyatga ega bo'lishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri./Tarj.A.Irisov.-T.:Yangi asr avlodi. 2016. 320b;
2. Al Beruniy, Aburrahmon Muhammad ibn Ahmad. Asarlar. /Tarjimon A.Rasulov/. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. –T. Fan. 1968. 488 B.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. 1, 2, 3, 4, 5-kitoblar/ Tarjimonlar: A. Rasulev, K. Mirzaev, U.I. Karimov, A. Murodov/ -T.: Sharq. 2020. 688 B.
4. Yassaviy, Ahmad. Hikmatlar/Tahrir hay'ati: A. Qayumov va va boshq. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va izohlar muallifi I.Xaqqulov/ - T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1990 - 256 B.
5. Alisher Navoiy. "Lisonut-tayr" (Qush tili). –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1991 y. 176 B.
6. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. 11-jild. 2005 y. 365 B.
7. Виндельбанд В. История новой философии в связи с общей культурой и отдельными науками. Спб. 1905. Т.2. С. 379.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). – T.: Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. – 2004. 22 b.
9. Yusupov E. Falsafa – Toshkent: Sharq, 1999. - B. 323.

YENGIL SANOATNI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL MODELLARI
Eshmatov Bahodir Eliyevich, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Matematika"
kafedrasi mudiri, prof. v.b.
Eshonqulov Javohir Sobirovich, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
"Matematika" kafedrasi dotsenti v.b.

Annotatsiya. Bugungi kunda yengil sanoat tarmoqlari global miqyosida o'ziga xos ravishda rivojlanmoqda. Bu ishda, yengil sanoat korxonalarining rivojlanishi tarmoqlar bo'yicha olib qaralgan. Tarmoqlar kesimida dunyo mamlakatlarining rivojlanishi yirik uchta mintaqaga ajratilib, tadqiqot jarayoni ilmiy manbalarga asoslangan holda o'rganilgan va rivojlanishning global modellari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: yengil sanoat, Osiyo mintaqasi, Yevropa Ittifoqi mintaqasi, G'arbiy yarimshar mintaqasi, Global iqtisodiy o'sish, to'qimachilik eksporti, moda brendi, eksport.

Аннотация. В настоящее время отрасли легкой промышленности развиваются по своему в мировом масштабе. В данной работе развитие предприятий легкой промышленности рассматривалось по отраслям. В разделе сетей развитие стран мира разделено на три крупных региона и на основе изученных в ходе исследования научных источников показаны глобальные модели развития.

Ключевые слова: легкая промышленность, Азиатский регион, регион Европейского Союза, регион Западного полушария, Глобальный экономический рост, экспорт текстиля, модный бренд, экспорт.

Abstract. Currently, the branches of light industry are developing in their own way on a global scale. In this work, the development of light industry enterprises was considered by branches. In the network section, the development of countries of the world is divided into three large regions and, based on the scientific sources studied during the study, global development models are shown.

Keywords: light industry, Asian region, European Union region, Western Hemisphere region, Global economic growth, textile export, fashion brand, export.

Yengil sanoat tarmog'ining rivojlanishi dunyo mamlakatlari iqtisodiyotini barqarorlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan omildir. Mazkur tarmoq jahon

mamlakatlari o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan diplomatik munosabatlarning shakllanishida ham katta ta'sirga ega. Shuningdek, tarmoq ahamiyatini mintaqaviy olib qaralganda ham tarmoq kesimida ular dunyo mamlakatlarining uchta yirik mintaqasini ajratib beradi. Bularga Osiyo mintaqasi, Yevropa Ittifoqi hamda G'arbiy yarimshar mintaqasi kiradi. Jahon iqtisodiyoti holati tahlilini va prognozini yurituvchi tashkilotlar tomonidan tarmoq korxonalari o'rtasidagi raqobat muhiti, mintaq, mamlakat, hududlar hamda korxonalar kesimida baholanadi. Mazkur holatlar tarmoq ishlab chiqarish hajmining miqdoriy salmoqqa egaligi va tarmoq bozorining ahamiyati yuqoriligidan kelib chiqadi.

Jahonda to'qimachilik korxonalarining mahsulot bozori hajmi 2022-yilda 1 trillion AQSh dollaridan ortib ketdi. 2016-yilda bu ko'rsatkich 748,1 milliard dollarni tashkil etgani holda o'sish so'nggi 6 yilda 39 foizni yoki 1,39 barobarni tashkil qilmoqda. Bunda jami 100 foizlik hajmning 81,9 foizi gazlama va 18,1 foizi ip-kalava mahsulotlariga to'g'ri keladi. 2016-yilga nisbatan gazlama bozori hajmining ulushi 2022-yilga kelib 1,8 foizga kamayishi kuzatilgan. 2012-2015-yillar davomida bozorning yillik o'sish sur'ati 2,7 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2016-2022-yillar davomida o'rtacha o'sish sur'ati 5,6 foizni tashkil qiladi. 2016 yilda xalqaro to'qimachilik bozori hajmidagi ulushi Osiyo-Tinch okeani mintaqasi korxonalariniki 59,6 foizini, Yevropa korxonalariniki 19,1 foizni, AQSh korxonalariniki esa 10,8 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkichlar mos ravishda, 57,9 foiz, 20,3 foiz, 10,5 foizga teng bo'ldi.⁹⁷

Jahon kiyim-kechak ishlab chiqarish bozorining hajmi 2022-yilda 1103,5 milliard AQSh dollarini tashkil qilib, 2016-yilga (785,9 milliard AQSh dollari) nisbatan 1,4 baraborga oshdi. Tarmoq bozorining 2012-2016-yillar davomida o'rtacha o'sish sur'ati 4,4% ni tashkil etgan bo'lsa, 2017-2022-yillar davomida bu ko'rsatkich 5,8 foizni tashkil qiladi. 2016-yilda Osiyo-Tinch okeani mintaqasi bozor hajmining 61% ni, Yevropa esa 15,2% ni tashkil etdi. 2022-yilga kelib 2016-yilga nisbatan Osiyo-Tinch okeani mintaqasining bozor hajmidagi ulushi 1,1 foizga oshdi. Yevropa mamlakatlari kiyim-kechak ishlab chiqarish korxonalari ulushi esa 0,3 foizga kamaydi⁹⁸.

2022-yilda jahon chakana kiyim-kechak bozori hajmi 1852,6 mlrd AQSh dollarini tashkil etib, 2017-yilga (1414,1 mlrd AQSh dollari) nisbatan 31 foizga oshdi. 2013-2017-yillar oralig'ida bozorning yillik o'sish sur'ati 4,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2018-2022-yillar oralig'ida 5,2 foizni tashkil etdi. Xususan, chakana kiyim-kechak bozorda ayollar kiyimi 52,6 foiz, erkaklar kiyimi 31,3 foizi va bolalar kiyimi 16,1 foiz ulushga ega⁹⁹. Osiyo-Tinch okeani mintaqasi 2022-yilda jahon kiyim-kechak chakana bozori hajmidagi 39,5 foiz ulush bilan yetakchilik qilmoqda, keyingi o'rinda Yevropa mamlakatlari 29,2 foiz hamda AQSh 25,8 foizlik ulushga ega.

Ma'lum bir mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan iqtisodiyot tarmog'ining rivojlanganlik darajasi bo'yicha mamlakatlar reytingini ularning eksport salohiyati bo'yicha baholash usuli keng qo'llaniladi. Xususan, IMF (World Economic Outlook ma'lumotlar bazasi), OECD (Asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar), UNIDO (Milliy hisoblar statistikasi ma'lumotlar bazasi), WTO (Xalqaro savdo tashkiloti) va WDI (Jahon banki, Jahon taraqqiyoti ko'rsatkichlari) ma'lumotlar bazasida buni kuzatish mumkin¹⁰⁰.

Jahonda to'qimachilik sanoati mahsuloti eksportida Xitoy Xalq Respublikasi (eksport hajmi 147,8 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 43,6 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 1,5 foiz), Yevropa Ittifoqi (eksport hajmi 71,5 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 21,1 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati -2,9 foiz), Hindiston (eksport hajmi 19,4 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 7,4 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati -12,5 foiz), Turkiya (eksport hajmi 14,6 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 5,7 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati -3,8 foiz), AQSh (eksport hajmi 13,8 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 4,3 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 5,0 foiz), Vetnam (eksport hajmi

⁹⁷ <https://shenglufashion.com/2018/12/18/market-size-of-the-global-textile-and-apparel-industry-2016-to-2021-2022/> Global Textile & Apparel Market Size: 2016 to 2021/2022 / Sheng L.

⁹⁸ <https://shenglufashion.com/2021/08/04/wto-reports-world-textiles-and-apparel-trade-in-2020/>

⁹⁹ <https://shenglufashion.com/2021/12/27/statistics-global-apparel-market-2021-2026/>

¹⁰⁰ World Trade Statistical Review 2022 / Composition, definitions & methodology / World Trade Organization https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2022_e.pdf/

10,8 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 4,1 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati -5,7 foiz), Pokiston (eksport hajmi 8,7 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 3,2 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 5,4 foiz), Tayvan (eksport hajmi 8,3 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 2,6 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati -2,4 foiz), Janubiy Koreya (eksport hajmi 8,3 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 2,5 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati -4,6 foiz), Yaponiya (eksport hajmi 6,0 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 2,4 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati -3,9 foiz) mamalakatlari dastlabki o'ntalikni tashkil etadi. Shuningdek, 2022-yil kiyim-kechak eksportida birinchi o'ntalik quyidagicha taqsimlangan: Xitoy (eksport hajmi 182,4 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 31,7 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 3,6 foiz), Yevropa Ittifoqi (eksport hajmi 156,4 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 27,1 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 3,6 foiz), Bangladesh (eksport hajmi 45,3 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 7,9 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 26,6 foiz), Vetnam (eksport hajmi 35,3 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 6,1 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati -13,1 foiz), Turkiya (eksport hajmi 19,9 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 3,5 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 6,3 foiz), Hindiston (eksport hajmi 17,7 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 3,1 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 9,7 foiz), Indoneziya (eksport hajmi 10,1 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 1,7 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 7,8 foiz), Kambodja (eksport hajmi 9,1 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 1,6 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 12,1 foiz), Pokiston (eksport hajmi 8,9 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 1,5 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 4,9 foiz), AQSh (eksport hajmi 7,2 mlrd AQSh dollar, bozordagi ulushi 4,3 foiz, 2022-yilda o'sish sur'ati 5,0 foiz).

Bugungi kunda yengil sanoat tarmog'ida global miqyosida o'ziga xos rivojlanish jarayoni kechmoqda. Dalavera universiteti professori Shen Luning taqdiqotlari¹⁰¹ natijasida olgan xulosalariga ko'ra jahon yengil sanoat tarmog'i 2020-yilda pandemiya ta'sirida jahon iqtisodiyotida kuzatilgan sekinlashish va yengil sanoat korxonalarining asosan Xitoy bilan bog'liq ortib borayotgan geosiyosiy taranglik sharoitida oldingi davrlardagidan farqli rivojlanish yo'nalishlariga ega bo'lishi zarur. Mazkur zaruriyat yana boshqa bir omillar ta'siri ostida yuz bermoqda. Tadqiqotimiz jarayonida o'rganilgan ilmiy manbalarga asoslanganda dunyo miqyosida yengil sanoat rivojlanishiga ta'sir ko'rsatayotgan omillarni quyidagicha keltirib o'tish mumkin.

1) Global iqtisodiy o'sishning sekinlashishi va asosiy kiyim-kechak import bozorlarida, xususan, rivojlangan mamlakatlardagi yuqori inflyatsiya darajasi iste'molchilarning xarajat taqsimotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi talabning pasayishiga olib keldi;

2) Global to'qimachilik eksporti 2022-yilda 4,2 foizga qisqarib, jami 339 milliard dollarni tashkil etib, ko'pgina sanoat tarmoqlaridan ortda qoldi¹⁰². Mazkur holat to'qimachilik va tikuvchilik zanjir tizimida tarmoq xomashyosiga talab sezilarli darajada kamayishi bilan izohlanadi.

3) Moda brendi daromadining pasayishi. Moda brendlarining 37 foizi savdo o'sishidan ko'ra xarajatlarni kamaytirishga, ularning 60 foizdan ortig'i inflyatsiyaga qarshi kurashish uchun shartnomalarni qayta ko'rib chiqishga e'tibor qaratmoqda¹⁰³.

Jahonda yengil sanoatni rivojlantirishning modellari hududiy ko'lamiga ko'ra mintaqaviy hamda mamlakat kesimida farqlanadi. Shu o'rinda quyidagi modelni ko'rib o'tamiz.

Model. Mintaqaviy ta'minot zanjirini asosiy xususiyatga aylantirish modeli. So'nggi 2000-2022 yillikda yengil sanoat tarmog'ida mintaqaviy ta'minot zanjiri global to'qimachilik va tikuvchilik savdosining asosiy xususiyatiga aylanib ulgurdi. Ayniqsa, eksport yo'nalishida mazkur xususiyat barqaror rivojlanib kelmoqda. Buni shu davr oralig'idagi tendensiyadan ko'rish mumkin va bunda mintaqalar 3 ta yirik hududni tashkil etadi. 1-mintaqa – bu shimoliy, sharqiy, janubiy, markaziy va asosiy G'arbiy Osiyo mamlakatlarini, 2-mintaqa Yevropa Ittifoqiga a'zo

¹⁰¹ Lu, Sheng (2023).Key trends to watch as world clothing trade moves from China to wider Asia in 2023. / <https://www.just-style.com/features/key-trends-to-watch-as-world-clothing-trade-moves-from-china-to-wider-asia-in-2023/?cf-view>

¹⁰² <https://shenglufashion.com/2023/08/14/wto-reports-world-textiles-and-clothing-trade-in-2022/>

¹⁰³ 1) WTO hisoboti: Textile and Apparel Industry Around the World. The changing face of textiles and apparel "Made in Asia" (updated February 2022) / https://www.wto.org/english/tratop_e/texti_e/texti_e.htm

mamalakatlarni, 3-mintaqa – G'arbiy yarimshar mintaqasi bo'lib, Shimoliy va Janubiy Amerika va uning atrofidagi Afrika, Yevropa, Antarktida va Osiyoning bir qismini ham o'z ichiga oladi (WH-Western Hemisphere)¹⁰⁴.

Mazkur modelning vujudga kelishiga yengil sanoat global iqtisodiyot tarmog'i sifatida e'tirof etilsa-da, biroq to'qimachilik va kiyim-kechak mahsulotlarining global savdosi ichki mintaqalanish xususiyatga kuchli bog'liqligi sabab bo'ldi. Mintaqaviy bog'liqlik modelida 3 ta mintaqaviy savdo oqimi katta xarakterga ega bo'lib, yengil sanoatning rivojlanishida muhim jihat hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Eshonkulov, J. S. (2021). Methodology Of Application Of The Simplex Method In The Optimal Development Of Industrial Enterprises. The American Journal of Applied sciences, 3(10), 9-14.

2. Rakhimov, A. N., & Eshonkulov, J. S. (2022). Improving the mechanism of increasing the economic power of industrial enterprises on the base of econometric models. Экономика и социум, (10-1 (101)), 145-153.

3. Рахимов, А., & Эшонкулов, Ж. (2022). Саноат корхоналарида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий қувватини ошириш механизми. Экономика и образование, 23(6), 390-395.

4. Eshonkulov, J. . (2023). Improving the priority factors assessment system of the territorial development of light industry. Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences, 2(18), 197–200.

YENGIL SANOATNI RIVOJLANTIRISHDA XITOIY TA'SIRINI MINIMALLASHTIRISH MODELI

**Eshonkulov Javohir Sobirovich, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Matematika” kafedrasi dotsenti v.b.**

**Raxmonov Bahodir Abduhomidovich, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Matematika” kafedrasi katta o'qituvchisi**

Аннотация. Bugungi kunda Xitoy dunyodagi eng yirik to'qimachilik va kiyim-kechak ishlab chiqaruvchisi, eksportchisi va iste'molchisi hisoblanadi. Haqiqatan, Xitoy bugungi kunga kelib, yengil sanoat tarmog'i bo'yicha jahonda yetakchilik qilmoqda. Bu maqolada, yengil sanoatni rivojlantirishda mamlakatlar mintaqiy model fonida o'zlarining individual strategiyalarini ishlab chiqishi va milliy modellarini yaratishi qaralgan. Mazkur model istiqbolning 5 yillik davridagi Xitoy yengil sanotida kutilayotgan katta noaniqlik vaziyatidan samarali foydalanish va “Xitoyga muqobil” mamlakatlarning tarmoqda nufuzini oshirishni o'z ichiga oladi.

Калит со'злар: Xitoy ta'sirini minimallashtirish, Xitoy yengil sanoti, to'qimachilik, kiyim-kechak, eksportchi, iste'molchi, individual strategiyalar, eksportchi mamlakatlar, to'qimachilik va tikuvchilik tarmog'i, muqobil.

Аннотация. В данном время Китай является крупнейшим производителем, экспортером и потребителем текстиля и одежды в мире. Фактически Китай в настоящее время лидирует в мире в области легкой промышленности. В данной статье рассматривается, что при развитии легкой промышленности страны разрабатывают свои индивидуальные стратегии и создают национальные модели на фоне региональной модели. Эта модель включает в себя эффективное использование ситуации большой неопределенности, ожидаемой в китайской легкой промышленности в 5-летней перспективе, и усиление влияния «альтернативных Китаю» стран в сети.

Ключевые слова: Минимизация влияния Китая, легкая промышленность Китая, текстиль, одежда, экспортер, потребитель, отдельные стратегии, страны-экспортеры, текстильная и швейная промышленность, альтернатива.

¹⁰⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Western_Hemisphere

Abstract. At present, China is the largest producer, exporter and consumer of textiles and clothing in the world. In fact, China currently leads the world in the field of light industry. This article discusses that in the development of light industry, countries develop their individual strategies and create national models against the background of a regional model. This model includes the effective use of the situation of great uncertainty expected in the Chinese light industry in the 5-year perspective and the strengthening of the influence of "alternative to China" countries in the network.

Keywords: Minimizing China's influence, China's light industry, textiles, apparel, exporter, consumer, individual strategies, exporting countries, textile and garment industry, alternative.

Xitoy ta'sirini minimallashtirish modeli. Mazkur model istiqbolning 5 yillik davridagi Xitoy yengil sanotida kutilayotgan katta noaniqlik vaziyatidan samarali foydalanish va "Xitoyga muqobil" mamlakatlarning tarmoqda nufuzini oshirishni o'z ichiga oladi.

Xitoy dunyodagi eng yirik to'qimachilik va kiyim-kechak ishlab chiqaruvchisi, eksportchisi va iste'molchisi bo'lib, jahon kiyim-kechak eksportining 36 foizini tashkil qiladi. Haqiqatan, Xitoy bugungi kunga kelib, yengil sanoat tarmog'i bo'yicha jahonda yetakchilik qilmoqda. Xitoyda 370 mingdan ortiq sanoat korxonalari mavjud bo'lib, hozirgi vaqtda yengil sanoat korxonalari soni 20 mingdan ortib ketdi. Tarmoqda banlar (tushunarsiz so'z) soni 4,580 mln kishini, oyiga eng kam ish haqi stavkasi 146-350 AQSh dollarni, tikuvchining ish haqi 210-580 AQSh dollarini tashkil etadi¹⁰⁵. 2022-yilda to'qimachilik va tikuvchilik mahsulotlari eksporti umumiy hajmi 323,3 mlrd AQSh dollarga yetgan, bu 2021-yilga nisbatan 2,6 foizga ko'p ko'rsatkich. Yengil sanoatiga investitsiyalar o'tgan 2021-yilga nisbatan to'qimachilikda 4,7 foizga, kiyim ishlab chiqarishda 25,3 foizga oshdi. Yigiruv quvvati global quvvatning yarmidan ko'pini tashkil qiladi (110 mln shpl)¹⁰⁶.

Yengil sanoatni rivojlantirishda mamlakatlar mintaqiy model fonida o'zlarining individual strategiyalarini ishlab chiqishdi va milliy modellarini yaratishdi. Jumladan,

Xitoyning xomashyo tanqisligi va noaniqlik sharoitidagi kelgusi 5 yillik rivojlanish modeli (CNTAC modeli). Keyingi paytlarda xomashyo va paxta yetishtirish bo'yicha qisqarishlarga qaramay Xitoy yengil sanoati nazoratchi tashkiloti CNTAC ning keying besh yillik rejasida ishlab chiqarishni qisqartirish rejalashtirilmagan. Balki, yanada rivojlantirishni jahon ekspertlari tomonidan e'tirof etilayotgan "Xitoy yengil sanoatining noaniq 5 yili"da Xitoy yanada murakkab va yuqori texnologiyali yengil sanoatini rivojlantirish va ta'minot zanjirida qo'shimcha funksiyalarda ishtirok etish yo'li bilan amalga oshirishni hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida ichki bozorga ko'proq tayanishni rejalashtirmoqda. Shuningdek, xorijdagi yengil sanoat korxonalarining asosiy investoriga aylanmoqchi. Bu amaliyot Xitoy tajribasida qo'llanilgan bo'lib, 2015-2020-yillar davomiyligida Belt va Road Initiative orqali Xitoyning xorijiy yengil sanoat tarmog'idagi investitsiyasi hajmi 6,7 milliard dollardan oshdi. Shundan 26 foizdan ortig'rog'i, ya'ni, 1,8 milliard AQSh dollari Tailand, Vetnam, Kambodja kabi mamlakatlarga ajratildi. Mazkur modelni amaliyotda qo'llash natijasida WTO prognozlariga ko'ra¹⁰⁷ Xitoyning yillik kiyim-kechak chakana savdosi 2025-yilga kelib, 415 milliard dollardan oshishi kutilmoqda.

AQShning kiyim-kechak import tuzilmasini o'zgartirish yoki import diversifikatsiyasi modeli. AQShning savdo strategiyasida birinchi o'rinda kiyim-kechak import tuzilmasida sezilarli o'zgartirishlar kiritish nazarda tutilgan bo'lib, bu bilan tarmoqning bir tomonlama diversifikatsiyasini amalga oshirdi. Buning natijasida tarmoqning monopollashuv darajasini baholash uchun foydalaniladigan ko'rsatkich HHI indeksi (Herfindahl-Hirschman Index) 2023-yilda 0,091 (2018-yilda 0,147) ga, raqobatning o'lchovi sifatida CR3 indeksi (bozorda faoliyat yurituvchi eng yirik 3 ta firmaning ulushi yig'indisi) 45,9 foizga (2018-yilda 54,3 foiz), uning

¹⁰⁵ <https://shenglufashion.com/2021/12/27/statistics-global-apparel-market-2021-2026/>

¹⁰⁶ USDA (FAS): (Bronson A.) Chinese cotton and cotton products. The 14th Five-Year Development Guidance for Cotton Textile Industry (2021-2025) / http://www.ccta.org.cn/syjd/202201/t20220124_4234046.html

¹⁰⁷ https://www.wto.org/english/news_e/archive_e/stat_arc_e.htm

analogi CR5 indeksi 58,9 foizga (2018-yilda 64,3 foiz) teng bo'ldi. AQSh tomonidan ta'minot zanjirini diversifikatsiya qilish sanoat korxonalari uchun ta'minot zanjiridagi xavflarni kamaytirish va bozor noaniqligini bartaraf etishning ishonchli strategiya maqomiga ko'tarildi.

AQShning "Xitoy ta'sirini minimallashtirish" modeli. Amerika yengil sanoat korxonalari so'nggi 5 yillikda "Xitoy ta'sirini" yanada kamaytirish faoliyati qamrovini kengaytirishdi. Natijada AQShga eng yirik kiyim yetkazib beruvchi sifatida Xitoy bozorining ulushi 2023-yilga kelib 30,6% ga tushib ketdi. Jahon ekspertlarining fikricha¹⁰⁸, bunda asosiy omillardan biri sifatida UFLPA qonuni (Uyg'urlarning majburiy mehnatini oldini olish to'g'risidagi)ning kuchga kirishi bo'ldi. Mazkur holatda muqobil variant sifatida, ta'minotchi sifatida Vetnam tanlanishi Osiyo rivojlanish modeli bo'yicha mintaqaviy ta'minot zanjirida uning Xitoy missiyasiga salbiy ta'siri eng yuqori deb baholanishidan kelib chiqilgan deyish mumkin.

AQShning "Xitoyga muqobil" modeli. Mazkur model mohiyatan bugungi kunda "Xitoyga muqobil" mamlakatlar qatoriga kirgan Vetnam, Bangladesh, Indoneziya, Hindiston va Kambodja kabi mamlakatlarni "Xitoy ta'sirini minimallashtirish" modeliga asosan rag'batlantirish, ular bilan savdo bitimlarini kengaytirish, qo'shma korxonalar tashkil etish asosida ularning rivojlanish modellarini o'zlashtirishdan iborat. Ushbu modelning amaliyotga joriy etilishi natijasida 2023-yil dastlabki choragida AQSh kiyim-kechak importining Xitoy ishtirokisiz ulushi 44,7 foizini tashkil etdi. Ushbu eksportchi mamlakatlar to'qimachilik va tikuvchilik tarmog'ida xavflarga muvozanatlashgan milliy modellarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Veit D. Simulation in Textile Technology: Theory and Applications. Woodhead Publishing, 2012. - XXIII, 360 p.
2. Salmi A. Implementing circular business models in the textile and clothing industry. Journal of Cleaner Production. Volume 378, 2022, 134492.
3. Boltabayev M.R. O'zbekiston Respublikasi to'qimachilik sanoati eksport imkoniyatlarini rivojlantirishda marketing strategiyasi: i.f.d. diss. avtoref. – Toshkent: TDIU, 2005.–35 b.
4. Eshonkulov J.S. Yengil sanoat korxonalarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishni ekonometrik modellash. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Urganch-2024. – 120 b.
5. Rakhimov, A. N., & Eshonkulov, J. S. (2022). Improving the mechanism of increasing the economic power of industrial enterprises on the base of econometric models. Экономика и социум, (10-1 (101)), 145-153.
6. Рахимов, А., & Эшонкулов, Ж. (2022). Саноат корхоналарида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий қувватини ошириш механизми. Экономика и образование, 23(6), 390-395.
7. Eshonkulov, J. (2023). Improving the priority factors assessment system of the territorial development of light industry. Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences, 2(18), 197–200.

CHALLENGES IN THE IT SECTOR AND STRATEGIC SOLUTIONS FOR SUSTAINABLE GROWTH

**Prof. M. Esther Magthalene Anne MCA., B.Ed., Department of BS-IT,
Sambharam University, jizzax. Ph: +998 885247040**

Email: annemathews313131@gmail.com

Abstract

The Information Technology (IT) sector is a cornerstone of modern economies, driving innovation, productivity, and globalization. However, it faces several significant challenges, from technological obsolescence and cybersecurity threats to talent shortages and regulatory pressures.

¹⁰⁸ <https://shenglufashion.com/2023/06/10/patterns-of-us-apparel-imports-updated-june-2023/>

This paper analyzes the critical problems confronting the IT sector and offers strategic solutions for overcoming these barriers, ensuring long-term growth and resilience.

Introduction

The IT sector is rapidly evolving, fueled by technological advances such as artificial intelligence (AI), big data, and cloud computing. However, this rapid pace of change creates significant challenges. This paper explores key problems within the IT sector, including talent shortages, security threats, and scalability issues. Furthermore, solutions to these problems are proposed, ranging from investment in skills development to implementing robust security frameworks.

Key Challenges in the IT Sector

Cybersecurity Threats
One of the foremost concerns is the escalating cybersecurity threats that IT companies face. As organizations increasingly rely on digital infrastructure, the volume of cyber-attacks, such as databreaches, ransomware, and phishing, has grown exponentially.

Despite being one of the fastest-growing industries, the IT sector struggles with a talent gap. There is an increasing demand for professionals with expertise in emerging technologies such as AI, blockchain, and cybersecurity, but insufficient training pipelines meet this need.

Technological Obsolescence

The rapid pace of technological change creates a challenge in keeping systems and processes up to date. If not properly updated, legacy systems can become inefficient and difficult to integrate with modern technologies, leading to increased operational costs.

Data Management and Scalability Issues

As more organizations move towards big data analytics and cloud computing, managing large volumes of data efficiently and ensuring scalability remains a significant challenge. Many businesses struggle with optimizing their cloud infrastructure, which can lead to inefficiencies and high costs.

Regulatory and Compliance Challenges

With governments introducing new data protection regulations (such as GDPR), organizations must ensure compliance with these regulations. The IT sector faces challenges in balancing innovation with regulatory requirements, which can slow down the development and deployment of new technologies.

Strategic Solutions to IT Sector Challenges

Enhanced Cybersecurity Measures
Investing in advanced cybersecurity frameworks is essential. Solutions include AI-driven threat detection, end-to-end encryption, and multi-factor authentication (MFA). Additionally, regular security training for employees can mitigate human error, which is a significant factor in security breaches.

To bridge the talent gap, IT companies must invest in training programs that upskill current employees and reskill workers from other industries. Collaborating with educational institutions to introduce relevant curricula in emerging technologies can also ensure a steady talent pipeline.

Technological Upgradation and Innovation

Organizations need to adopt agile methodologies to update systems regularly. Investment in research and development (R&D) to innovate with emerging technologies ensures that companies stay competitive. The adoption

of scalable, cloud-based infrastructure solutions can reduce the risk of technological obsolescence.

Efficient Data Management Strategies

IT companies should implement robust data governance frameworks to manage data efficiently. Integrating machine learning models into data management systems can improve decision-making and optimize cloud resource allocation, thus solving scalability issues.

Compliance and Legal Frameworks

Proactive engagement with regulatory bodies to stay ahead of compliance requirements is

critical. Automated compliance management systems can streamline adherence to legal requirements without compromising innovation.

Perspectives on IT Sector Challenges and Solutions

To gain a well-rounded understanding of the issues and solutions within the IT sector, it is essential to examine these from multiple perspectives: industry experts, business leaders, employees, government, and academia. Each perspective brings unique insights into the challenges and solutions, offering a comprehensive approach to addressing the sector's problems.

From the viewpoint of IT industry experts, rapid technological advancement is both an opportunity and a challenge. On one hand, it drives innovation and offers competitive advantages, but it also leads to technological obsolescence and requires constant upskilling. Experts often advocate for:

- **Focus on Innovation:** Encouraging organizations to invest in emerging technologies such as AI, machine learning (ML), and quantum computing to stay ahead.
- **Collaboration with Startups:** Partnering with startups that bring agility and cutting-edge innovations can help large IT companies adopt new technologies without losing focus on their core business operations.

Conclusion

The IT sector's challenges, though significant, are not insurmountable. Organizations can overcome the hurdles they face by adopting proactive strategies such as enhanced cybersecurity, continuous talent development, and technological innovation. Sustainable growth in the IT sector will depend on how well businesses can adapt to changing technologies, regulatory environments, and market demands.

References

- Sustainable development, intellectual capital, and technology policies: a structured literature review and future research agenda Technol. Forecast. Soc. Change (2020)
- Sustainable Development Goals: How Digital Technology Can Deliver a Smarter 2030 (2022)
- <https://www.designrush.com/agency/it-services/trends/it-issues>
- <https://remunance.com/blog/challenges-and-solutions-of-the-it-industry-in-2024/>

MACHINE LEARNING APPLICATIONS IN AGRICULTURE

Ismoilova Mahliyo

Master of SAMBHRAM University in Jizzakh

Introduction

Food is a basic need of human beings that is now satisfied through farming. Machine learning in agriculture can optimize the way food gets to our table and revolutionize one of the most critical sectors of the economy. Machine learning seems to be a perfect tool for this purpose. It can help us increase efficiency and accuracy in decision-making while simultaneously minimizing risks and costs associated with agricultural operations. Some companies make use of AI software in agriculture by utilizing machine learning for various processes. These tools can make a real difference in agricultural productivity and profitability by reducing waste while enhancing product quality.

Today, we'll have a closer look at machine learning and artificial intelligence in agriculture projects and applications. We'll also touch upon crucial ML benefits for business and the current state of artificial intelligence and machine learning in agriculture.

How machine learning can be used in agriculture: main drivers

Agriculture is an essential sector for any economy. Unfortunately, its market is volatile. Thus, the drought can easily impact future commodity prices and have serious repercussions on all food prices. Moreover, farming is an extremely challenging undertaking. Climate change, soil erosion, and biodiversity loss can cripple the business, as are customers' shifting tastes in food. The natural environment with which farming interacts continues to present its own set of problems. In addition to a growing population, sustainable agriculture is also

threatened by urbanization. And the only way to meet the growing food demand is to keep track of crops, the environment, and the market. This is when machine learning applications in agriculture step on the scene. By analyzing real-time sensor data and historical trends, machine learning and agriculture can empower farming decision-making. With artificial intelligence used in agriculture, manufacturers can better predict demand, improve crop yields and reduce food production costs.

The current statistics attest to the rise of artificial intelligence and machine learning in agriculture:

As of 2024, the global AgTech market is currently worth \$24.08 billion.

The AI Market in agriculture industry is expected to grow from USD 2.08 billion in 2024 to USD 5.76 billion by 2029, at a CAGR of 22.55% during the forecast period (2024-2029).

IoT in agriculture market size is to grow to USD 78.85 billion by 2030, growing at a CAGR of 12.6% in the forecast period (2023-2030).

The benefits of tech advancement are better visible in the applications that use machine learning. With that said, let's look at the most popular application of machine learning in agriculture.

How can machine learning be used in farming

Machine learning can be applied to farming in various ways to optimize processes, increase efficiency, and improve outcomes. Here are several ways machine learning can be used in farming:

Crop monitoring and management Predictive analytics for yield optimization Precision agriculture

Livestock monitoring and management:

Supply chain optimization

Crop disease detection and management Market forecasting price prediction, and so on. Smart farming using machine learning

InData Labs develops AgTech solutions for the industry leaders. Visit our site to learn more about our company or book a consultation for solution development.

Overall, machine learning has the potential to revolutionize the agriculture industry by providing farmers with valuable insights, enabling more efficient resource management, and ultimately increasing productivity and profitability while minimizing environmental impact. In this guide, we've dwelt on most of these applications as of 2024, hoping you'll turn them into some amazing agriculture project ideas in the future.

Deep learning in agriculture

Deep learning has got great potential for the agriculture industry. It offers modern techniques for accurate image processing and data analysis, enabling tackling various agricultural and food production challenges such as forecasting cost of cultivation, infertility prevention and crops management, herbicides and pesticides recommendation, manual labour reduction, and so on.

Farming challenges

Top application of machine learning in agriculture

The advent of IoT and other technologies has created a breeding ground for real-time monitoring. Agriculture machine learning applications in agriculture rely on real-time data to deliver exponential gains for farmers. AI and machine learning prove to be strong catalysts driving 24/7 security of remote facilities, better yields, and pesticide effectiveness. Yet, smart machine learning solutions don't end there.

Crop management

Crop management is a huge layer of pre-harvesting activities that is responsible for future yields. However, this is one of the most challenging stages of the agricultural lifecycle. Increased frequency of drought, higher temperatures, unpredictable wetting, and drying cycles can influence crop resistance. Therefore, machine learning development is widely leveraged

to amplify this stage.

Goals of crop management

For example, crop variety selection is one of machine learning in agriculture applications and techniques. To become disease- and weather-resistant, crops should have the right gene sequence. ML-based deep learning can simplify the task of crop breeding. Algorithms simply collect field data on plant behavior and use that data to develop a probabilistic model.

Crop yield prediction is another instance of machine learning development in the agriculture sector. Machine learning and agriculture amplify decisions on what crop species to grow and what activities to perform during the growing season. Tech-wise, crop yield is used as a dependent variable when making predictions. The major factors include temperature, soil type, rainfall, and actual crop information. Based on these inputs, ML algorithms like neural networks and multiple linear regression produce forecasts. Crop health heavily depends on spraying to prevent the infestation of pests and diseases. Machine learning projects in agriculture address this area as well. Precision or targeted spraying is the technology that takes the best from intelligent software and computer vision in the agriculture sector. Thus, the technology obtains the target information such as the size and shape of the plant, and then applies herbicides as needed.

The benefit of this technique is that it allows for a more precise application of pesticides and fertilizers based on crop type. Precision spraying involves images and spectral signatures of plants, soil, and other substances to determine which chemicals should be applied. This technology minimizes the risk of crop damage while maximizing crop yield.

Israelis Greeneye Technology is a prominent example of this use case. Their AI-enabled precision spraying technology is proven to cut herbicide use by 78% and minimize costs by more than 50%. The software is compatible with any brand or size of the commercial sprayer, eliminating the need for farmers to shell for new equipment.

Insect detection

Insects are a major threat to crops in agricultural facilities. Each year, between 20 to 40 percent of global crop production is lost to pests. To protect the facility, farmers use pesticides, but this not only kills the insects, but also the other small pests that live around the farm. Therefore, discerning the “bad actors” is difficult when done manually. The use of drones to detect insects in farming is not new, but the use of machine learning in this process has seen an increase recently. Thus, machine learning companies help farmers label pests to capture and identify them.

To do that, data engineers first use real-time images of insects. In a research project, they then based the detection and coarse counting method on YOLO object detection, and the classification and fine counting on Support Vector Machines (SVM) using global features. Combined, this data allows a computer vision model to accurately identify bees, flies, mosquitoes, moths, chafers, and fruit flies with an accuracy of over 90% and counts them with an accuracy of over 92%.

Field conditions management

One of the most important aspects of farming is soil and water management. But with such a large number of variables, it can be hard to manage them all. That is why farmers collect information about soil and water conditions on their farms. The latter can then be input into a computer-controlled system, and produce recommendations for fertilizer application rates, pest control options, and irrigation schedules based on the weather forecast.

Machine learning is also implemented to calibrate soil sensors. These joined forces then help predict nutrient deficiencies and water stress. In agriculture, soil moisture impacts crucial farm activities from crop selection to timing of tilling and harvesting. Moisture is usually predicted using weather data and variables from soil and crops. Then empirical, regression, and machine learning methods amplify the prediction. This application allows for more data-driven water resources planning, better yields, and reduced costs.

Every farmer wants to get the most out of their crops and reap all of the possible benefits. One way to do so is by planning your harvest and determining what each field can produce. One of the most exciting developments in this area is called „sensing and mapping“. This technique refers to using imaging techniques and digital image processing to map a field’s yield. Essentially, yield mapping is a part of precision agriculture. It helps highlight the differences in the soil in various regions of the farm. Mapping also offers data on moisture content and enables the farmer to address various related issues in the farm.

A common approach to yield mapping is using machine learning to use data from past years. This way, farmers can identify which area will be most and least favorable for crops. This application can also involve a variety of sensors like grainflow and header position ones to generate additional insights. Yield mapping also acts as a complementary technology in perfecting fertilizer usage.

Livestock management

Animal welfare and livestock production are also among salient machine learning in agriculture applications and techniques. The technology can be applied to a number of different areas. These include animal welfare assessment, predictive modeling of animal production, as well as estimating the environmental impact from livestock operations.

Thus, farmers can get a better idea of livestock well-being by monitoring vitals, daily activity levels, and food intake. In Uganda, farmers detect livestock diseases 2 days before they manifest. This technology relies on a chip with a sensor that is connected to an RFID reader, and users’ mobile phones or computers. This way, the software can detect and monitor most health aspects – from eating to fertility. Take a look at the computer vision use case for the cattle industry:

Animal behavior classification can also identify a link between chewing signals to the need for diet changes. The amount of animal stress is also tracked by classifying their movement patterns. This application of machine learning in agriculture generates whole new insights into how farms might be more profitable and better manage livestock.

Price forecasting for crops

For decades, economists have tried to forecast prices for crops using statistical models. But with the advent of machine learning, there are now cutting-edge ways to get a much more accurate prediction of crop prices. These forecasts can become invaluable assets for making better economic decisions.

The prices of agricultural commodities are volatile. They are subject to numerous variables, including climate, government policies, demand, and others. Machine learning in agricultural and applied economics can help organizations understand price fluctuations and offer risk management measures. For example, the government can support the sector by providing loans. Farmers can also get prepared by increasing or decreasing crop production.

Price prediction is also helpful for deciding on the types of crops for planting. From a technical standpoint, predictive analytics relies on agriculture datasets for machine learning. A great number of factors are fed into the algorithms. The latter may include historical pricing, location, climate, crop data, and others. These variables, in turn, come from a variety of data sources such as aerial imagery, weather sensors, and others.

Automatic weeding

Weed control is a very important task for agricultural production. It is necessary to identify the weed types and then remove them so that the crop yield doesn’t suffer. Manual weeding can take up a large chunk of time, while also being back-breaking work.

Some years ago, farmers resorted to using herbicides, but those have been shown to have negative effects on the environment. A new alternative is already on the horizon – a robot programmed with machine learning technology.

This year, a UK farmbot field trial demonstrated a robot-assisted approach to weeding. The killer robot, called Dick, can target individual weeds in arable crops and eliminate broad-leaved weeds using pattern recognition. Its counterpart, Wilma, collects field data, including

weed location. Wilma then transmits the data to Dick and offers ways to enhance yields at the individual plant level.

Another weed assassin, the Carbon robotics weeder, relies on high-resolution cameras and an intelligent camera processing unit. Eight lasers, each with 150 watts of power, are used to detect weeds in the bed. The lasers then burn out the weeds at the point of growth and prevent them from further growth.

Automatic harvesting robots

A recent study revealed that fruit and vegetable production globally has increased by more than 50% in the past 20 years. With this increasing production rate, there is a need to develop better methods for harvesting, sorting, and eventually transporting produce to various destinations. To do so, the best machine learning companies are striving to build intelligent tools to automate the harvesting of agricultural produce. These technologies help the robots to be more accurate with picking out specific types of fruits or vegetables based on their shape, size, or color. The use of automatic robots helps minimize the harvesting time which ultimately increases the profits of the farmers.

The mechanical harvesting of potatoes and carrots isn't new. However, leafy and cool-season vegetables used to present the biggest challenge for harvesting. Since they cannot withstand rough handling, their picking used to be manual.

Today, ML-powered robots can identify and harvest this type of produce. Dubbed Vegebot, the automated harvester can recognize and harvest vegetables when maintaining their quality. Moreover, robots can potentially minimize food waste by performing multiple passes on the same field. This will help farmers pick ripe vegetables that weren't ready for harvesting during previous passes.

The final word

Today, machine learning in agriculture is one of the fastest-growing areas. Its applications in farming range from simple analytics systems to complex robotics hardware. Therefore, a growing number of stakeholders are raising awareness of the potential advantages of using ML agriculture and collaborating with Data Science and AI companies to get reliable input data for the data analyses.

Data-driven approaches, in turn, foster better decision-making, greater efficiency, and less waste. In the coming years, we'll witness more digital agriculture with a projected market value of \$4.0 billion by 2026.

REFERENCES

1. Goleman, D. "Leadership That Gets Results," Harvard Business Review, March-April 2007.
2. McBride, Patricia and Maitland, Susan. EI Advantage: Putting Emotional Intelligence Into Practice, McGraw Hill, 2001.

ICHKI QOVUSHOQ SUYUQLIK BILAN TA'SIRLASHUVCHI TRANSVERSAL-IZOTROP SILINRIK QATLAM NUQTALARNING KUCHLANISHLARI VA KO'CHISHLARINI ANIQLASH

Kazokboy Mamasoliyev^{1,a)} Elbek Abdirashitovich Ismoilov^{1,2 b)}

¹Samarkand davlat arxitektura qurilish universiteti

²Samarkand davlat universiteti

a) q-mamasoliev@mail.ru b) eismoilov.samsu@gmail.com

Annotatsiya Ushbu ishda ichki qovushoq suyulik bilan ta'sirlashuvchi silindrik qatlamning bo'ylama-radial tebranishlari natijasida qatlam nuqtalarining kuchlanishlari va ko'chishlarini aniqlashga qaratilgan. Transversal-izotrop materiallar, xususan silindrik qatlamlar, o'zining mexanik xususiyatlari bilan boshqa materiallardan ajralib turadi, chunki ularning xususiyatlari yo'nalishga bog'liq bo'ladi. Qovushoq suyuqlikning materiallar bilan o'zaro ta'siri, ularning deformatsiyasini va kuchlanish taqsimotini murakkablashtiradi, shuning uchun bunday sistemalar uchun maxsus usullar zarur. Ishda bo'ylama-radial tebranish tenglamalari va elastiklik

nazariyasining gipotezalari yordamida qatlamdagi kuchlanishlar va ko'chishlar tahlil qilinadi. Ushbu matematik model, suyuqlikning qovushoqligi va qatlamning transversal-izotropik xususiyatlarini hisobga olgan holda, qatlam nuqtalarining deformatsiyasi va kuchlanish taqsimotini aniq prognoz qilish imkonini beradi. Olingan natijalar, muhandislik, materialshunoslik va boshqa sohalarida amaliy qo'llanilishi mumkin bo'lgan yangi yondashuvlarni taklif etadi va silindrik qatlamlar va qovushoq suyuqliklar bilan ishlashda yangi nazariy asoslar yaratish hamda muhandislik amaliyotida samarali yechimlar topishga yordam beradi.

Абстракт. В данной работе целью является определение напряжений и перемещение точек слоя в результате продольно-радиальных колебаний цилиндрического слоя, взаимодействующего с внутренней вязкой жидкостью. Трансверсально-изотропные материалы, особенно цилиндрические слои, отличаются от других материалов своими механическими свойствами, поскольку их свойства зависят от направления. Взаимодействие вязкой жидкости с материалами усложняет их деформирование и распределение напряжений, поэтому для таких систем необходимы специальные методы. В работе анализируются напряжения и перемещения в слое с использованием уравнений продольно-радиальной колебания и гипотезы теории упругости. Данная модель позволяет точно прогнозировать деформацию и распределение напряжений в точках слоя с учетом вязкости жидкости и трансверсально-изотропных свойств слоя. Полученные результаты предлагают новые подходы, которые могут быть применены в технике, материаловедении и других областях, помогают создать новые теоретические основы работы с цилиндрическими слоями и вязкими жидкостями, а также найти эффективные решения в инженерной практике.

Abstract. In this work, the objective is to determine the stresses and displacements of layer points as a result of longitudinal-radial oscillations of a cylindrical layer interacting with an internal viscous fluid. Transversely isotropic materials, especially cylindrical layers, differ from other materials in their mechanical properties, since their properties depend on the direction. The interaction of a viscous fluid with materials complicates their deformation and stress distribution, so special methods are needed for such systems. In this paper, stresses and displacements in a layer are analyzed using the equations of longitudinal-radial oscillation and elasticity theory approaches. This model allows one to accurately predict the deformation and stress distribution at layer points, taking into account the viscosity of the fluid and the transversely isotropic properties of the layer. The results obtained offer new approaches that can be applied in engineering, materials science and other fields, help to create new theoretical foundations for working with cylindrical layers and viscous fluids, and also find effective solutions in engineering practice.

Kalit so'zlar. Doiraviy silindrik qobiq, transversal-izotrop jism, bo'ylama-radial tebranish, kuchlangan-deformatsiyalangan holat, qovushoq suyuqlik.

Ключевые слова. Круговая цилиндрическая оболочка, трансверсально-изотропное тело, продольно-радиальная вибрация, напряженно-деформированное состояние, вязкая жидкость.

Key words. Circular cylindrical shell, transversely isotropic body, longitudinal-radial vibration, stress-strain state, viscous fluid

Kirish. Transversal-izotrop silindrik qatlam va qobiqlar qovushoq suyuqlik bilan o'zaro nostatsionar ta'sirlashuvi ko'plab amaliy masalalarni hal etishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar, stukturalar va suyuqlik o'rtasidagi dinamik munosabatlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning nazariy va jihatlarini o'z ichiga oladi. Transversal-izotrop materiallar, bir yo'nalishda boshqa yo'nalishlarga nisbatan farq qiladigan mexanik xususiyatlarga ega. Bunday materiallar turli muhandislik sohalarida, jumladan aerokosmik, transport, qayta ishlash va qurilish sohalarida keng qo'llash imkonini beradi. Qovushoq suyuqlik esa, dinamik sistemalarda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uning qovushoqlik xususiyatlari tebranish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ishda, transversal-izotrop silindrik qatlamlar va qobiqlarning qovushoq suyuqlik bilan o'zaro nostatsionar tebranishlari natijasida silindrik qobiq nuqtalarida kuchlanish va ko'chishlarni aniqlash bo'yicha muhim tadqiqotlar ko'rib chiqiladi. Bu tadqiqotlar,

materiallarning dinamik xusiyatlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va muhandislik amaliyotida yangi yechimlar taklif etadi. Shuningdek, nazariy modellar va eksperimentlar orqali erishilgan natijalar, kelajakdagi ilmiy tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Metod. Deformatsiyalanuvchi qattiq jism mexanikasining asosiy vazifasi tadqiqot ob'ekti uchun kuchlangan-deformatsiyalangan holatini aniqlashdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tebranish tenglamalari bilan bir qatorda, kuchlanishlar tenzorining barcha komponentlari va ko'chish vektorini aniqlovchi formulalarni chiqarish berilgan vazifani yechishning asosiy bosqichlaridan biridir.

Shu sababli, bunda tebranishlar tenglamalarini yechish orqali aniqlanadigan vaqt va koordinatalar bo'yicha izlanayotgan funksiyalar orqali kuchlanishlar tenzorining barcha komponentlari va ko'chish vektori formulalarni chiqarishni qaraymiz. Qatlam nuqtalari ko'chishlarining U_r va U_z bosh qismlarini $U_{r,0}, U_{r,1}, U_{z,0}$ va $U_{z,1}$ orqali, nolga teng bo'lmagan kuchlanish komponentlarini esa $\sigma_{rr}, \sigma_{zz}, \sigma_{rz}$ va $\sigma_{\theta\theta}$ lar orqali ifodalaymiz.

Bizga malum bo'lgan

$$\begin{aligned} \bar{U}_z &= \frac{1}{\alpha^2 k \bar{M}_1} \sum_{n=0}^{\infty} \left[k \bar{M}_1 \alpha_1^2 \alpha_2^2 (\bar{P}_n - \alpha^2) \bar{U}_{z,0} - (\alpha_1^2 - \alpha^2) (\alpha_2^2 - \alpha^2) \bar{P}_n \bar{U}_{r,0} \right] \frac{(r/2)^{2n}}{(n!)^2} + \\ &+ \frac{1}{\bar{M}_1} \sum_{n=0}^{\infty} \eta_{3,n}(r) \left[k \bar{M}_1 (\bar{P}_{n+1} - \alpha^2 \bar{P}_n) U_{z,1} - (\alpha_1^2 - \alpha^2) (\alpha_2^2 - \alpha^2) \bar{P}_n \bar{U}_{r,1} \right] \frac{(r/2)^{2n}}{(n!)^2}; \\ \bar{U}_r &= \frac{\xi}{r} \bar{U}_{r,1} + \frac{1}{\alpha^2} \sum_{n=0}^{\infty} \left[(\alpha^2 \bar{P}_{n+1} - \alpha_1^2 \alpha_2^2 \bar{P}_n) \bar{U}_{r,0} + k \bar{M}_1 \alpha_1^2 \alpha_2^2 \bar{P}_n \bar{U}_{r,0} \right] \frac{(r/2)^{2n+1}}{n!(n+1)!} + \\ &+ \xi \sum_{n=0}^{\infty} \eta_{4,n}(r) \left[(\alpha^2 \bar{P}_{n+1} - \alpha_1^2 \alpha_2^2) \bar{U}_{r,1} + k \bar{M}_1 \bar{P}_{n+1} \bar{U}_{z,1} \right] \frac{(r/2)^{2n+1}}{n!(n+1)!}; \end{aligned} \quad (1)$$

formulalarga

$$U_r = \int_0^{\infty} \frac{\sin kz}{-\cos kz} \left\{ dk \int_{(l)} \bar{U}_r e^{pt} dp, \quad U_z = \int_0^{\infty} \frac{\cos kz}{\sin kz} \right\} dk \int_{(l)} \bar{U}_z e^{pt} dp, \quad (2)$$

(2) Furye-Laplas alamashtirishlarini qo'llab o'zgartirilgan ko'chishlar U_r va U_z ifodalarini olishimiz mumkin:

$$\begin{aligned} U_r(r, z, t) &= a_{r1} U_{r,0} + a_{r2} U_{z,0} - \xi (a_{r3} U_{r,1} + a_{r4} U_{z,1}); \\ U_z(r, z, t) &= a_{z1} U_{r,0} + a_{z2} U_{z,0} - \xi (a_{z3} U_{r,1} + a_{z4} U_{z,1}); \end{aligned} \quad (3)$$

bu yerda

$$\begin{aligned} a_{r1} &= \sum_{n=0}^{\infty} \left[P_{n+1} - (\gamma_2^2 / \gamma_1) P_n \right] \frac{(r/2)^{2n+1}}{n!(n+1)!}; & a_{r2} &= \sum_{n=0}^{\infty} \left[k M_1 (\gamma_2^2 / \gamma_1) P_n \right] \frac{(r/2)^{2n+1}}{n!(n+1)!}; \\ a_{r3} &= \frac{1}{r} + \sum_{n=0}^{\infty} \eta_{4,n}(r) \left[\gamma_1 P_{n+1} - \gamma_2^2 P_n \right] \frac{(r/2)^{2n}}{(n!)^2}; & a_{r4} &= \sum_{n=0}^{\infty} \eta_{4,n}(r) \left[k M_1 P_{n+1} \right] \frac{(r/2)^{2n}}{(n!)^2}; \\ a_{z1} &= \sum_{n=0}^{\infty} (\gamma_2^2 / \gamma_1) \left[P_{n+1} \gamma_1^2 P_n \right] \frac{(r/2)^{2n}}{(n!)^2}; & a_{z2} &= - \sum_{n=0}^{\infty} \left[\gamma_2^2 - \gamma_1 \gamma_3 + \gamma_1 k M_1 \right] P_n \frac{(r/2)^{2n}}{(n!)^2}; \\ a_{z3} &= \sum_{n=0}^{\infty} \eta_{4,n}(r) \left[P_{n+1} - \gamma_1 P_n \right] \frac{(r/2)^{2n}}{(n!)^2}; & a_{z4} &= - \frac{1}{k M_1} \sum_{n=0}^{\infty} \left[\gamma_2^2 - \gamma_1 \gamma_3 + \gamma_1 \right] P_n \frac{(r/2)^{2n}}{(n!)^2}; \end{aligned} \quad (4)$$

Kuchlanishlar tenzorining σ_{ij} komponentlari uchun formulalarni chiqarish maqsadida ularni quyidagicha ifodalaymiz:

$$\begin{aligned} \sigma_{rr} &= \int_0^{\infty} \frac{\sin kz}{\cos kz} \left\{ dk \int_{(l)} \bar{\sigma}_{rr} e^{pt} dp, \quad \sigma_{rz} = \int_0^{\infty} \frac{\cos kz}{\sin kz} \right\} dk \int_{(l)} \bar{\sigma}_{rz} e^{pt} dp, \\ \sigma_{zz} &= \int_0^{\infty} \frac{\sin kz}{\cos kz} \left\{ dk \int_{(l)} \bar{\sigma}_{zz} e^{pt} dp, \quad \sigma_{\theta\theta} = \int_0^{\infty} \frac{\sin kz}{\cos kz} \right\} dk \int_{(l)} \bar{\sigma}_{\theta\theta} e^{pt} dp, \end{aligned} \quad (5)$$

Kuchlanish tensorining nolga teng bo'lgan komponentlariga $\bar{U}_r$ va $\bar{U}_z$ larni qo'yib, ushbu (5) formulalardan foydalangan holda almashtirilgan kuchlanishlar $\bar{\sigma}_{rr}, \bar{\sigma}_{rz}, \bar{\sigma}_{zz}$ va $\bar{\sigma}_{\theta\theta}$ ni modifikatsiyalangan Bessel va Makdonald funktsiyalari orqali ifodalashimiz mumkin

$$\begin{aligned}\bar{\sigma}_{rr} &= \left(\alpha_1 \bar{A}_{11} - \frac{\alpha_1^2 - \alpha^2}{\alpha_1 \bar{M}_1} \bar{A}_{13} \right) [e_1 I_0(\alpha_1 r) - e_2 K_0(\alpha_1 r)] + \left(\alpha_2 \bar{A}_{11} - \frac{\alpha_2^2 - \alpha^2}{\alpha_2 \bar{M}_1} \bar{A}_{13} \right) \times \\ &\times [D_1 I_0(\alpha_2 r) - D_2 K_0(\alpha_2 r)] + \frac{\bar{A}_{12} - \bar{A}_{11}}{r} [e_1 I_1(\alpha_1 r) - e_2 K_1(\alpha_1 r) + D_1 I_0(\alpha_2 r) - D_2 K_0(\alpha_2 r)]; \\ \bar{\sigma}_{rz} &= \bar{A}_{44} \left\{ \left(k + \frac{\alpha_1^2 - \alpha^2}{k \bar{M}_1} \right) [e_1 I_1(\alpha_1 r) - e_2 K_1(\alpha_1 r)] + \left\{ \left(k + \frac{\alpha_1^2 - \alpha^2}{k \bar{M}_1} \right) [D_1 I_0(\alpha_2 r) + D_2 K_0(\alpha_2 r)] \right\} \right\}; \\ \bar{\sigma}_{zz} &= \left(\alpha_1 \bar{A}_{13} - \frac{\alpha_1^2 - \alpha^2}{\alpha_1 \bar{M}_1} \bar{A}_{33} \right) [e_1 I_0(\alpha_1 r) - e_2 K_0(\alpha_1 r)] + \left(\alpha_2 \bar{A}_{13} - \frac{\alpha_2^2 - \alpha^2}{\alpha_2 \bar{M}_1} \bar{A}_{22} \right) \times \\ &\times [D_1 I_0(\alpha_2 r) - D_2 K_0(\alpha_2 r)]; \\ \bar{\sigma}_{\theta\theta} &= \left(\alpha_1 \bar{A}_{12} - \frac{\alpha_1^2 - \alpha^2}{\alpha_1 \bar{M}_1} \bar{A}_{13} \right) [e_1 I_0(\alpha_1 r) - e_2 K_0(\alpha_1 r)] + \left(\alpha_2 \bar{A}_{12} - \frac{\alpha_2^2 - \alpha^2}{\alpha_2 \bar{M}_1} \bar{A}_{13} \right) \times \\ &\times [D_1 I_0(\alpha_2 r) - D_2 K_0(\alpha_2 r)] + \frac{\bar{A}_{12} - \bar{A}_{11}}{r} [e_1 I_1(\alpha_1 r) - e_2 K_1(\alpha_1 r) + D_1 I_0(\alpha_2 r) - D_2 K_0(\alpha_2 r)];\end{aligned}\quad (6)$$

Olingan ifodalarning o'ng qismlarini radial koordinatalar darajalari bo'yicha qatorlarga yoyib, olingan ifodalarni Furrye-Laplas almashtirishlari bo'yicha almashtirib, quyidagilarga ega bo'lamiz:

$$\begin{aligned}\gamma_1 \sigma_{rr} &= M_1^{-1} [a_2 U_{z,0} + b_2 U_{r,0} + \xi (c_2 U_{z,1} + b_2 U_{r,1})]; \\ \gamma_1 \frac{\partial \sigma_{rz}}{\partial z} &= M_1^{-1} A_{44} [a_1 U_{z,0} + b_1 U_{r,0} + \xi (c_1 U_{z,1} + b_1 U_{r,1})]; \\ \gamma_1 \sigma_{\theta\theta} &= f_{\theta 1} U_{z,0} + f_{\theta 2} U_{r,0} + \xi (f_{\theta 3} U_{z,1} + f_{\theta 4} U_{r,1}); \\ \gamma_1 \sigma_{zz} &= f_{z 1} U_{z,0} + f_{z 2} U_{r,0} + \xi (f_{z 3} U_{z,1} + f_{z 4} U_{r,1}),\end{aligned}\quad (7)$$

Bu yerda, $a_{ji}, b_{ji}, c_{ji}, d_{ji} (j, i = 1, 2)$ operatorlarning qiymatlarini qo'ygan holda amaliy masalalarni hosil qilishimiz mumkin bo'ladi.

Keltirilgan (3) va (7) formulalar transversal-izotrop qatlamning kuchlangan-deformatsiyalangan holatini aniqlashga va qatlamning bo'ylama-radial tebranishlariga oid aniq chegaraviy masalalarini shakllantirishga imkon beradi.

Qatlam nuqtalarining ko'chishlari (3) formulalar yordamida aniqlanishi mumkin, uning kesimlaridagi kuchlanishlarni (7) formulalar bilan aniqlash mumkin. Bunday holda, ushbu formulalarda $U_{r,0}, U_{r,1}, U_{z,0}$ va $U_{z,1}$ funktsiyalari o'rniga bo'ylama-radial tenglamalar sistemasining yechimlari bo'lgan $U_{r,0}, U_{r,1}, U_{z,0}$ va $U_{z,1}$ funktsiyalaridan foydalanish kerak.

Olingan tenglamalar o'z strukturalarida doimiy tezlikda harakatlanadigan ichki qovushoq suyuqlikning reaksiyalarini hisobga oladi. Ushbu tenglamalarni yechish orqali qaralayotgan qobiqning tebranishlar chatotasi va to'lqin soni, kuchlanish va koordinata, ko'chish va koordinata orasidagi munosabatlarni aniqlashimiz mumkin.

Xulosa. Ushbu maqolada transversal-izotrop silindrik qatlam va qobiqlarning qovushoq suyuqlik bilan o'zaro nostatsionar ta'sirlashuvi va qatlam nuqtalaridagi kuchlanish va ko'chishlarni aniqlash o'rganilgan. Maqolada taqdim etilgan nazariy modellar va hisoblash metodlari orqali, transversal-izotrop silindrik qatlamning dinamik xususiyatlari va ularga ta'sir qiluvchi qovushoq suyuqlikning o'zgarishlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari, ayniqsa qovushoq suyuqliklarning strukturalarga ta'sirini hisobga olish orqali yangi texnik va ilmiy yechimlar ishlab chiqish imkoniyatlarni yaratadi.

Adabiyotlar

1. Farhang Honarvar, Esmail Enjilela, Anthony N. Sinclair, S. Abbas Mirnezami, Wave propagation in transversely isotropic cylinders // *International Journal of Solids and Structures*. 2007. -44. –P. 5236–5246. doi:10.1016/j.ijsolstr.2006.12.029
2. J.-Y. Kim, J.-G. Ih, Scattering of plane acoustic waves by a transversely isotropic cylindrical shell— application to material characterization // *Applied Acoustics*. 2003. -64. –P. 1187–1204. doi:10.1016/S0003-682X(03)00095-1
3. Filippov, I. G. and Kudainazarov, K. (1998). Boundary-value problems of longitudinal vibrations of circular cylindrical shells. *International Applied Mechanics*, 34(12), 1204–1210. doi:10.1007/bf02700874.
4. K.Khudoynazarov et al 2021 Mathematical modelling of torsional vibrations of the three-layer cylindrical viscoelastic shell. *IOP Conf. Series: Mater. Sci. Eng.* 1030 012098 DOI: 10.1088/1757-899X/1030/1/012098
5. R.I.Khalmuradov, and E.A.Ismoilov “Nonlinear vibrations of a circular plate reinforced by ribs” *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science* 614 (2020) 012071 doi:10.1088/1755-1315/614/1/012071
6. M.M. Mirsaidov, K. Mamasoliev, Contact interaction of multilayer slabs with an inhomogeneous base. *Magazine of Civil Engineering*. 2022. 115(7). Article No. 11504.
7. B. F. Yalgashev, E. A. Ismoilov and Z. B. Khudoyberdiev. Torsional vibrations of layered cylindrical viscoelastic shells and rods Cite as: *AIP Conference Proceedings* 2637, 030023 (2022); <https://doi.org/10.1063/5.0118588>.
8. Mirsaidov, M., Mamasoliev, K. Contact Interactions of Multi-Layer Plates with a Combined Base. *AIP Conference Proceedings*, 2022, 2637, 050001. <https://doi.org/10.1063/12.0013538>
9. Ismoilov E. A. Ichki qovushoq-siqiluvchan suyuqlik bilan o‘zaro ta’sirlashuvchi transversial-izotrop silindrik qobiqning buralma tebranishlari. Me’morchilik va qurilish muammolari, ilmiy-texnik jurnal / 2023, №1 (2-qism). 188-192 bb.
10. Ismoilov E. A., Gadayev A.B. Silindrik qobiqning qovushoq suyuqlik oqimi bilan o‘q bo‘ylab o‘zaro ta’siri, Me’morchilik va qurilish muammolari, ilmiy-texnik jurnal / 2023, №1 (2-qism). 183-188 bb.

ПАРРАНДАЧИЛИК БИНОЛАРИДА ОПТИМАЛ МИКРОИҚЛИМ БИЛАН ТАЪМИНЛОВЧИ ЯРАТИЛГАН УСКУНАНИНГ ЭНЕРГЕТИК ТАҲЛИЛИ ВА УЛАРНИ ТАҚҚОСЛАШ.

А.Б.Сатторов

*Самарқанд давлат архитектура-қурулиш
университети докторанти*

Аннотация: Олиб борилган тадқиқотлар натижасида паррандачилик биноларида микроиқлим параметрларини таъминлаб бериш учун, вермикулит материалидан фойдаланган ҳолда энергия тежамкор ҳавони сув ёрдамида совутувчи ускуна ишлаб чиқилди.

Аннотация: В результате проведенных исследований для обеспечения параметров микроклимата в птичниках было разработано энергоэффективное оборудование с воздушным охлаждением, использующее воду, с использованием вермикулитового материала.

Annotation: As a result of the conducted research to ensure the parameters of the microclimate in poultry farms, an energy-efficient equipment with air cooling was developed, which uses water and uses vermiculite material.

Калит сўзлар: *vermikulit, nasadka, maxsulotdorlik, intensivlik, ananaviy sovutish*

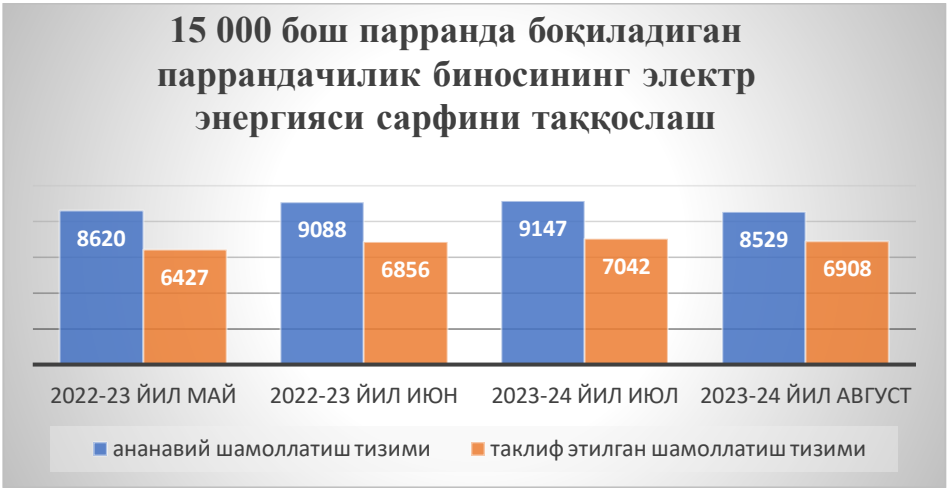
Бугунги кунда ташкил этилаётган паррандачилик биноларида ички микроиқлим параметрларини яратишда қулланиладиган ускуналарнинг энергия тежамкорлик ҳамда ускунада қўлланиладиган материалларнинг сифат ва нарх жиҳатидан арзонлиги устувор

вазифа саналади. Бу борада дунё ва юртимиз соҳа мутахасислари ва илмий изланувчилари томонидан иқтисодий самарадорликга эришишга қаратилган бир қатор чора тадбирлар ва илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Паррандачилик биноларининг микроиқлимини таъминлашда сув вуғлаш йўли билан ҳаво совутиш қурулмаларида электр энергия ва таъминот сувининг сарфини камайтириш мақсадида, сув шимувчанлиги юқори ва намликка чидамли материалларини қўллаш натижасида эришилади.

Паррандачилик биноларининг иқтисодий самарадорлигини таҳлил қилишда биз бир қанча омилларни инобатга олишимиз зарур бўлади. Бунда биз паррандачилик биноларида микроиқлимни яратадиган асбоб ускуналар ва уларнинг хусусияти, ускунанинг насадка қисмида ишлатиладиган материалнинг сув шимувчанлиги, юқори намликка чидамлилиги, ҳаво ҳаракатини ошириб берадиган вентиляторларнинг электир энергиясининг сарфи, ускуналарни сотиб олиш ва уларни қайта таъмирлаш ишларининг арзон ва қулайлиги ҳамда паррандачилик биноларидаги яратилган микроиқлимнинг таъсирида парваришланаётган паррандаларнинг тухум ва гўшт маҳсулотдорлигининг ошиши ва электр энергиянинг тежалиши каби бир қатор омилларни инобатга олишимиз зарур ҳисобланади.

Паррандачилик биноларида оптимал микроиқлим параметрларини яратиш мақсадида, яратилган ҳавони совутиш ускунасини амалиётга жорий қилиш ва парранда маҳсулотдорлигини оширишда ҳамда микроиқлим параметрларини яратишда электр энергиясининг иқтисодий самарадорлигининг ошишига эришилган. Паррандачилик биносини совутиш учун электр энергиясининг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда “Sangzar parranda” МЧЖ да йиллар кесимида бинодаги ананавий совутиш тизими, сув насослар ва сув таъминотида кетадиган энергия сарфини ва яратилган энергия тежамкор ускуна ёрдамида электр энергиянинг тежалишига эришишнинг таҳлил натижаларини кўриб чиқамиз.

1-расм. “Sangzar parranda” МЧЖ таркибидаги 15 000 бош паррандаларни боқишга мўлжалланган паррандачилик биносининг йиллар кесимида электр энергияси сарфи

- Паррандачилик бинолари яратилган ҳавони намлаб совутувчи қурулмалар билан жихозланмаган вақтдаги электр энергиясининг сарф қиймати.
- Паррандачилик биноларида оптимал шароит яратиш учун, электр энергиясини тежаш мақсадида яратилган ҳаво совутиш ускунасининг ўрнатилгандан кейинги энергиянинг сарфланиш қиймати.

Таклиф этилган ускуна ўрнатилмаган вақтда электр энергиясининг сарфи

1-жадвал

Ойлар ҳисобида	Ой боши	Ой охири	Фарқи	Суммада

	Электр энергияси (кВт)	Электр энергияси (кВт)	Электр энергияси (кВт)	1 кВт=1000 сўм
2022 май	0	8620	8620	8620000 сўм
2022 июн	8620	17708	9088	9088000 сўм
2023 йил июл	17708	26855	9147	9147000 сўм
2023 йил август	26855	35384	8529	8529000 сўм
Жами				35384000

Микроиқлимни таъминловчи энергия тежамкор ускуна ўрнатилгандан кейинги электр энергиясининг сарфи

2-жадвал

Ойлар ҳисобида	Ой боши	Ой охири	Фарқи	Суммада
	Электр энергияси (кВт)	Электр энергияси (кВт)	Электр энергияси (кВт)	1кВт=1000 сўм
2023 май	35432	41859	6427	6427000 сўм
2023 июн	41859	48715	6856	6856000 сўм
2024 йил июл	48715	55757	7042	7042000 сўм
2024 йил август	55757	62665	6908	6908000 сўм
Жами				27233000

Паррандачилик биносида электр энергиясининг сарф бўлишини таққослаш натижасида “Sangzar parranda” МЧЖ парранда фабрикасидаги битта паррандачилик биносида микроиқлимни яратиш учун, таклиф этилган ускуна қўлланилмаган вақтда электр энергиясининг сарфи 35384000 сўмни ташкил этганини кўришимиз мумкин. Микроиқлимни таъминловчи вермикулит материалидан тайёрланган энергия тежамкор ускунадан фойдаланган ҳолда оптимал шароит ярат жарайонида эса 27233000 сўм микдорида электр энергиясини сарфлаймиз.

$$\mathcal{E}_{\text{ана.шам.тиз}} = 35384000 \text{ сўм}$$

$$\mathcal{E}_{\text{так.этил.шам}} = 27233000 \text{ сўм}$$

$\mathcal{E}_{\text{ана.шам.тиз}}$ -йилнинг иссиқ мавсумида паррандачилик биноларида микроиқлим параметрларини таъминлашда ананавий шамоллатиш тизимидан фойдаланганимизда сарфланадиган электр энергиянинг сўмдаги қиймати.

$\mathcal{E}_{\text{так.этил.шам}}$ -паррандачилик биноларида микроиқлим параметрларини таъминлашда таклиф этилган энергия тежамкор ускунадан фойдаланганимизда сарфланадиган электр энергиянинг сўмдаги қиймати.

$$\mathcal{E}_{\text{сам}} = \mathcal{E}_{\text{ана.шам.тиз}} - \mathcal{E}_{\text{так.этил.шам}}$$

$$\mathcal{E}_{\text{сам}} = 35384000 - 27233000 = 8151000 \text{ сўм}$$

$$\mathcal{E}_{\text{умум.сам}} = \mathcal{E}_{\text{сам}}^{\text{тухум}} + \mathcal{E}_{\text{сам}}^{\text{эл.энер}}$$

$$\mathcal{E}_{\text{умум.сам}} = 12655000 + 8151000 = 20806000 \text{ сўм}$$

$\mathcal{E}_{\text{сам}}$ -паррандачилик биносида қўлланилиб келинаётган ҳаво шамоллатиш курулмалари ҳамда таклиф этилаётган энергия самарадорлиги юқори, энергия тежамкор ускуналар билан жихозланган паррандачилик биноларида электр энергиясининг ва махсулотдорликнинг сарфланиш қийматларининг ўртасидаги фарқи.

Паррандачилик биноларида микроиқлим параметрларини яратиш учун сарфланадиган электр энергиясининг улушини камайтириш ва махсулотдорликни ошириш мақсадида яратилган энергия тежамкор ускуна бинога ўрнатилгандан кейин 20 806000 сўм

микдорида иктисодий самарадорликга эришилди. Бундан ташқари паррандачилик биносида яратилган энергия тежамкор ускуна ўрнатилгандан кейин, паррандачилик биносида паррандаларнинг соғлиғида ҳам сезиларли даражада ўзгаришга эришилди.

Адабиётлар рўйхати

1. Бобоев С.М., Айматов Р.А., Айматов Р. Саноат корхоналарида табиий газ ёқилғисидан тежамкорликда фойдаланишга эришиш. (Самарқанд чинни буюмлар ишлаб чиқариш заводи мисолида). Июнь 2005 йил конференция материаллари.
2. Сайдуллаев, СР; Сатторов.А.Б. “Ананавий қозонхона ўчоқларида ёқилғи сарфини таҳлил қилиш ва камчиликларини бартараф этиш” Научно-методический журнал “Uz Akademia, 2020.
3. Sattorov.A.B. “Use and analysis of gaseous fuels in industrial furnaces producing ceramics and building materials” Science and Education, 2020.
4. Сатторов, АБ. “Сопол буюмлар ва қурилиш материаллари ишлаб чиқарувчи саноат печларида газ ёқилғисидан фойдаланиш ва таҳлил қилиш”. ООО «Open science». Science and Education, 2020.

PYTHON TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O‘QUVCHILARNING BILIMINI BAHOLASH VA UNI NAZORAT METODIKASI

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali talabalari

Zarpillayeva Shaxlo Zokir qizi zarpillayeva_sh@jbnuu.uz

Yigitaliyeva Maftuna Yo‘ldoshali-qizi yigitaliyeva_m@jbnuu.uz

Ergasheva Nozima Komil qizi ergasheva_n@jbnuu.uz

Turabekova Jamila Saidmurat qizi turabekova_j@jbnuu.uz

Annotatsiya: Talabaning ma’lum bir mavzu bo’yicha bilimini o’rganish va tushunish jarayoni o’quvchilar bilimini baholash deb ataladi. Bu talabalar qo’shimcha yordam yoki qiyinchilikka muhtoj bo’lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi va ulardan ta’lim samaradorligini baholash, talabalarni joylashtirish va o’quv dasturlarini ishlab chiqish kabi muhim qarorlarni qabul qilish hamda ta’lim sifatini nazorat qilishda foydalanish mumkin. Talabalar bilimini baholash talabalarining muvaffaqiyatini o’lchash, o’qitishni xabardor qilish va o’quvchilar faoliyatini yaxshilash va umumiy o’qitish va o’rganish tajribasini yaxshilash uchun fikr-mulohazalarni taqdim etishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot maqolasi talabalarining butun o’qish davomida ishlashi va bilimlarini baholaydigan va ushbu samaradorlik va tajribaga eng muhim ta’sir ko’rsatadigan asosiy o’zgaruvchilarni aniqlaydigan mashinani o’rganishga (ML) asoslangan tizimni yaratish uchun mo’ljallangan.

Kalit so’zlar: talabalar bilimini baholash; mashinani o’rganish; gradientni kuchaytirish mashinasi; logistik regressiya; bashorat qilish xususiyatlari; ishlashni bashorat qilish

Kirish

Sifatli ta’lim ta’lim tizimidan ham, o’quvchilardan ham yuqori talablarga javob berishni talab qiladi. Bundan tashqari, texnologiya tahliliy maqsadlar uchun hisobotlar va grafiklarni ishlab chiqarish orqali qaror qabul qilishni osonlashtiradi. Shu nuqtai nazardan, ML ma’lumotlardan natijalarni oldindan ko’ra oladigan bir nechta ilovalarga ega zamonaviy metodologiya sifatida paydo bo’ladi. ML yondashuvlari yoki ta’lim ma’lumotlarini qazib olish (EDM) maqsadi modellashtirish, muhim yashirin naqshlarni topish va ta’lim sharoitida qo’llanilishi mumkin bo’lgan ma’lumotlarni ajratib olishdir. Bundan tashqari, ML texnikasi akademik sektorda turli xil talabalar atributlarini katta ma’lumotlar bazalarida ma’lumotlar nuqtasi sifatida ko’rsatish uchun ishlatiladi. Naqshlarni aniqlash, xatti-harakatlarni oldindan aniqlash yoki tendentsiyalarni aniqlash kabi turli maqsadlarni amalga oshirish orqali ushbu strategiyalar turli sohalarda foydali bo’lishi mumkin va o’qituvchilarga eng samarali o’qitish metodologiyasini taqdim etishda yordam berishi mumkin va o’quvchilarning rivojlanishini kuzatish va kuzatishda yordam beradi [1].

MLning asosiy maqsadi kelajakdagi stsenariylarni yoki kompyuterlarga noma’lum bo’lgan voqealarni oldindan ko’rishdir. Ma’lumotlarni qazib olish (DM) va ML ma’lumotlarni qayta

ishlash, naqshlar, modellarni o'rganish, tahlil qilish, rejalashtirish, muammolarni hal qilish, bashorat qilish va ob'ektlarni manipulyatsiya qilish imkonini beradi. ML ning muhim afzalliklaridan biri shundaki, u qiyin va ko'p vaqt talab qiladigan ishlarni tugatishi va boshqa maqsadlarda ishlatilishi mumkin bo'lgan vaqtni bo'shatishidir. Ta'lim muassasalarida ML turli yo'llar bilan, jumladan, ma'muriy va protsessual ishlarni avtomatlashtirish, o'quv dasturlari va mazmunini ishlab chiqish, o'qitish va o'quvchilarning bilim olish jarayonlarini qo'llash orqali qo'llanilgan [2].

ML texnikasi hozirda juda murakkab va javob kaliti yordamida imtihonlarni baholashdan ko'proq narsani o'tkazishga qodir. Baholash insholari yoki talabalar ishtiroki kabi ko'proq kontseptual baholashlarni o'tkazishdan tashqari, ular talabalar bilimi va faoliyati haqida ma'lumot berishi mumkin. ML texnikasi talabalarning xatti-harakatlarini kuzatish va ularning qanchalik yaxshi bajarilganligini baholashga qodir. Bu qobiliyat ML tufayli ortdi, bu qaror qabul qiluvchilarga hukmlar va siyosatlar uchun ma'lumotlardan ma'lumot olish imkonini berdi. O'qituvchilar va muassasalar ML va DM kabi kuchli usullardan foydalangan holda ta'lim ma'lumotlar bazasini o'rganishlari mumkin.

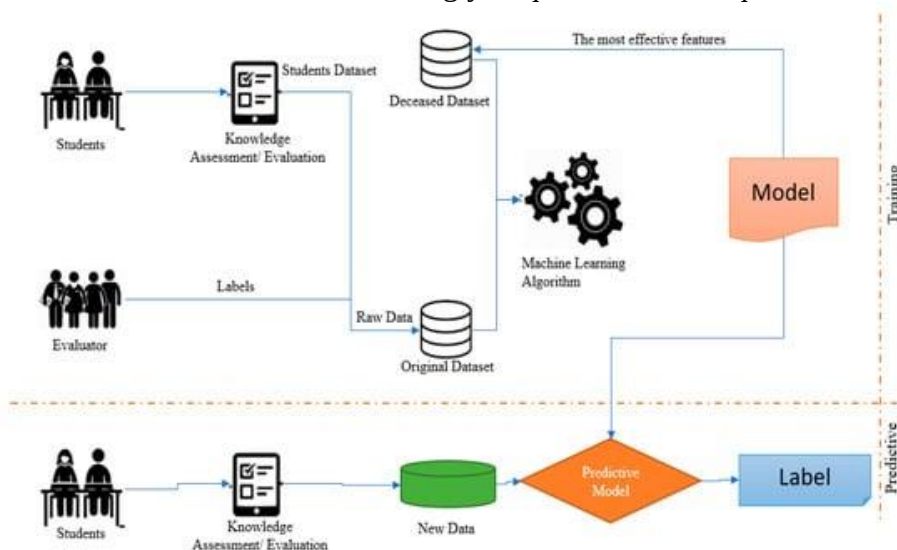
Bundan tashqari, ML ning ta'lim ma'lumotlar bazasida qo'llanilishi EDM sifatida belgilanadi. Talabaning ta'lim maqsadlariga erishishga qanchalik jiddiy yondashayotgani, o'quvchining faoliyatini baholash va baholash orqali namoyon bo'ladi, shuningdek, talabaning qanchalik yaxshi o'rganishi, talabaning o'qishga qanchalik motivatsiyasi yoki o'qitish texnikasi qanchalik muvaffaqiyatli ekanligi haqida batafsil ma'lumot beradi [3]. Baholash natijalari o'qituvchilarga talabaning o'sishi uchun nima eng yaxshi ekanligini va qimmatli fikr-mulohazalarni qanday berishni tanlashga yordam beradi. Tadqiqotda ushbu o'zgaruvchilarning barchasi to'g'ri xususiyatlarni tanlash orqali ko'rib chiqildi, chunki har bir talabaning shaxsiyati, motivatsiyasi, o'z-o'zini samaradorligi, intellekt ko'effitsienti (IQ) va o'zini o'zi boshqarish kabi o'ziga xos xususiyatlari ularning muvaffaqiyati bilan chambarchas bog'liqdir [4].

Bundan tashqari, o'quvchilar faoliyatini oldindan ko'rish va tahlil qilish o'qituvchilarga o'quvchilarning zaif tomonlarini aniqlashda yordam berish va ularning baholarini oshirishda ularga yordam berish uchun zarurdir. Talabalar menejerlar o'z jarayonlarini kuchaytirganda, xuddi shunday qilishlari mumkin. O'qituvchilar yomon ishlayotgan talabalarni aniqlashlari va o'quvchilarning samaradorligini o'z vaqtida bashorat qilish tufayli tegishli tadbirlarni amalga oshirish uchun o'quv jarayoniga erta aralashishlari mumkin.

Javob o'zgaruvchisini aniqroq baholash uchun GBM uchun o'quv jarayoni ketma-ket yangi modellarga mos keladi. GBM kabi kuchli ML algoritmlari turli xil real ilovalarda sezilarli muvaffaqiyatlarni namoyish etdi. Ular, masalan, turli xil yo'qotish funksiyalari haqida o'rganish mumkin va dasturning o'ziga xos ehtiyojlariga juda mos keladi. GBM texnikasining asosiy kontseptsiyasi ansamblning yo'qotish funktsiyasining umumiy salbiy gradienti bilan maksimal korrelyatsiyaga ega bo'lish uchun yangi tayanch o'quvchilarni yaratishdir. Agar xato funktsiyasi an'anaviy kvadrat xatolik yo'qolishi bo'lsa, o'quv jarayoni ketma-ket xatoliklarni keltirib chiqaradi. Biroq, qo'llaniladigan yo'qotish funksiyalari yanada zo'r sezgi bilan ta'minlash uchun tasodifiy bo'lishi mumkin. Umuman olganda, qaysi yo'qotish funktsiyasidan foydalanishni tadqiqotchi hal qiladi. Hozirgacha yo'qotish funktsiyalarining keng doirasi olingan va ulardan biri o'z vazifalariga xos yo'qotishlarni yaratish imkoniyatiga ega.

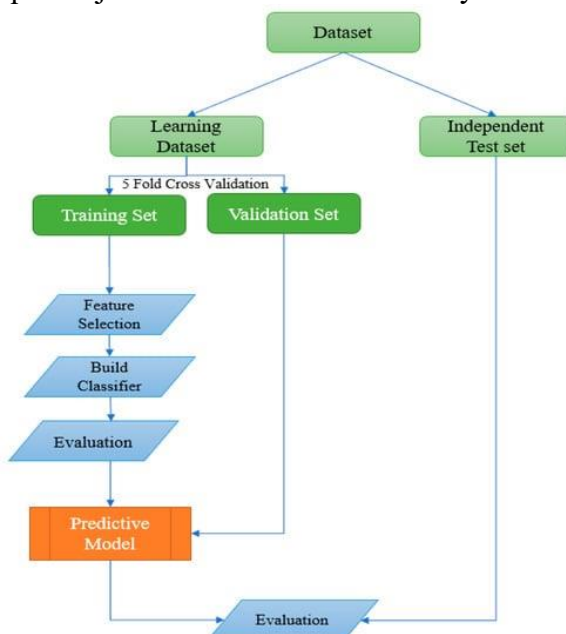
Bizning tadqiqotimiz uchun asosiy turtki, turli ML modellari yordamida talabalarning akademik samaradorligini bashorat qilishni baholovchi tizimli va chuqur tadqiqotlar zarurati edi. Bundan tashqari, buning asosiy maqsadi tadqiqot talabalarning akademik muvaffaqiyatini bashorat qilish uchun ishlatiladigan tanqidiy bashoratli o'zgaruvchilar va ML algoritmlarini ko'rib chiqish va tekshirish edi. 1-rasmda maqolada qo'llanilgan tadqiqot yondashuvining aniq va qisqacha ko'rinishi berilgan bo'lib, yondashuvning turli bosqichlari va komponentlari hamda ular ML texnikasi yordamida o'quvchilar bilimini baholashga qanday hissa qo'shganligi ko'rsatilgan. 1-rasmdagi bilimlarni baholash/baholash so'rovi talabalardan kerakli ma'lumotlarni to'plash uchun ishlatilgan, keyinchalik ular individual ravishda etiketlangan va baholovchilar tomonidan mavjud ma'lumotlar to'plamiga kiritilgan. ML modellari ma'lumotlarga o'rnatilgandan so'ng

yaxshi ishlashga ega samarali modellar topildi. Keyin asosiy elementlar asl ma'lumotlardan tanlab olindi va modellarda foydalanish va talabalarni baholash uchun kichikroq ma'lumotlar bazasiga qayta qo'shildi. Kichikroq ma'lumotlar bazasidan olingan ma'lumotlar ML modellarini qayta tayyorlash uchun ham ishlatilgan. ML modellari endi talabalarni yuqori aniqlik bilan baholashi mumkin, ya'ni inson baholovchilari talabalarning yutuqlarini bashorat qilishlari shart emas.

Rasm 1. ML texnikasidan foydalangan holda talabalar bilimni baholash bilan bog'liq tadqiqot yondashuviga umumiy nuqtai.

Talabalar faoliyatini baholashda qo'llaniladigan ML texnikasi quyidagi 2-rasmda ko'rsatilgan, bunda o'quv ma'lumotlar to'plami va mustaqil testlar to'plami ajratilgan. Biz o'quv ma'lumotlar to'plamidan o'quv va tekshirish to'plamlari bilan 5 marta o'zaro tekshirishdan foydalandik. Eng yaxshi bashorat modeli va ma'lumotlar to'plami xususiyatlarni tanlash, tasniflagichni qurish va o'quv majmuasi bilan baholashdan keyin baholanadi.

Rasm 2. Talabalar faoliyatini baholash uchun foydalaniladigan ML jarayoniga ishora qiluvchi oqim sxemasi.

Xulosa

Talabalar faoliyatini prognoz qilish qobiliyati o'qituvchilarga o'quvchilarning zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi, shuning uchun ular test ballarini ko'tarishlari va o'rganishni yaxshilashlari mumkin. Ushbu tadqiqot talabalarning akademik samaradorligini

prognoz qilish uchun eng so'nggi ML algoritmlarini o'rganib chiqdi. Tadqiqotda turkumlashtirish modelini baholash uchun turli baholash usullari qo'llanildi. Xususiyatlar o'quvchilarning bilimlarini avtomatik tasniflashga yordam beradigan eng yaxshi xususiyatlar to'plamini aniqlash uchun korrelyatsiya tahlili asosida tanlangan. Elektron ta'lim ma'lumotlar to'plami ushbu tadqiqotda ishlashning bir nechta jihatlarini ta'kidlash uchun ishlatilgan. Bilimlarni baholash modelini yaratish uchun SVM, RF, DT, GBM, LR, GNB va MLP tasniflagichlar ishlatilgan. Tajribalar Google Collaboratory platformasi sifatida Python 3.7.15 bilan bulutda joylashgan Jupyter noutbukida o'tkazildi. Ushbu tadqiqotda elektron ta'lim tizimidagi faktik ma'lumotlardan foydalangan holda turli toifalarga ajratish modellari tuzilgan va baholanadi.

Tadqiqot bilimlarni avtomatlashtirilgan baholashni boshqa o'quv ob'yektlari uchun o'rganish vaqtini hisobga olmagan holda amalga oshirish mumkinligi va o'quvchilarning takrorlash tezligi, vaqt va maqsadli o'rganish ob'yektlari bilan bog'liq ballar kabi qo'shimcha omillarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi mumkinligi haqida dalillarni taqdim etadi. Nihoyat, tadqiqot MLni o'quvchilar faoliyatini baholashga kiritish muhimligini va bu yondashuvni yaxshilash uchun yo'nalishlarni aniqlash hamda o'quvchilar faoliyatini yanada aniqroq va samaraliroq baholash uchun qo'llash imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Talabalar e'tiborining nisbatini hisobga olish uchun, avval aytib o'tilganidek, har bir kichik komponentni kelajakdagi tadqiqotlar uchun alohida hisoblash mumkin yoki har tomonlama va aniq diqqat talabini yaratish uchun barcha komponentlar birlashtirilishi mumkin. ML texnikasi tufayli bu ishni bajarish oson. Chuqur o'rganish kabi algoritmlardan foydalanib, o'quvchilarning sinfdagi stimullarga javoblarini va test natijalarini kuzatish mumkin. Ushbu usul o'quvchilarga darsda diqqatini saqlab qolish imkonini beradi, chunki ular e'tibor bermasa, tizim ularni ogohlantiradi. Bundan tashqari, doimiy, yo'naltirilgan va tanlangan diqqatning o'ziga xos foizi aniqlanadi. Tizimdan olingan ma'lumotlar aniq va noto'g'ri yoki inson xatolaridan xoli. Natijada, diqqatni baholash mezonini aniqroq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nizomiddin N. et al. TA'LIMDA DASTURLASH JARAYONINI BAHOLASHGA ASOSLANGAN AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMNI TADBIQ ETISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 24-28.
2. Ziyoda M., Nizommiddin N. RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'YI INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI TURLI SOHALARDA AVTOMATLASHTIRISH VOSITALARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 246-250.
3. Чорркулов Г., Норматов Н., Мамараимов А. Роль анализа текстовых связей в электронных документах в информационной безопасности //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 67-71.
4. Норматов Н., Мамараимов А. Та'лим tizimida baholash tizimini avtomatlashtirishni joriy etish jarayonlari va foydalanish metodlari //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 356-359.
5. Мамараимов А., Чорёркулов Г., Норматов Н. Tanib olish modullarini dasturiy amalga oshirish //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 38-44.
6. Obid o'g A. S. J. et al. Numpy Library Capabilities. Vectorized Calculation In Numpy Va Type Of Information //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 15. – С. 132-137.
7. Normatov N., Abdug'offorov X. DASTURLASH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA WEB ILOVALAR YARATISH VA TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH //International scientific and practical conference. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 38-41.

QO'QON SHAHRIDA FAOLIYAT OLIB BORAYOTGAN KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING SHAHAR IQTISODIY HAYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI.

Qodirov Muhsinjon Muhtorjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktranti, Farg'ona

Annotatsiya: Ushbu maqolada so'ngi yillarda Qo'qon shahrida turli sohalarda faoliyat olib borayotgan kichik tadbirkorlik subyektlarining soni, tarmoqlar bo'yicha taqsimoti, faoliyat ko'satishni to'xtatgan firmalar soni statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Qo'qon shahar, statistika, kichik tadbirkorlik, savdo, qishloq xo'jaligi, aloqa, qurilish, sanoat.

Abstract: In this article, the number of small business entities operating in various fields in the city of Kokand, their distribution by sectors, and the number of companies that have stopped operating in the city of Kokand are analyzed based on statistical data.

Key words: Kokand city, statistics, small business, trade, agriculture, communication, construction, industry.

Аннотация: В данной статье на основе статистических данных анализируется количество субъектов малого предпринимательства, работающих в различных сферах в городе Коканд, их распределение по отраслям, а также количество компаний, прекративших деятельность в городе Коканд.

Ключевые слова: город Коканд, статистика, малый бизнес, торговля, сельское хозяйство, связь, строительство, промышленность.

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlikka va uni rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Ayniqsa, bu borada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish sohasi alohida ahamiyatga ega. Bunga misol sifatida quyidagi misolni keltirib o'tishimiz mumkin. Ya'ni 2011-yil mamlakatimizda "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish" yili deb nomlanganligining o'zi bu soha iqtisodiy hayotimizda katta mavqe'ga ega ekanligini anglab yetishimiz mumkin. Keyinchalik ham yurtimizda bir qancha qonunlar kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida qabul qilingan. Masalan, "Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to'g'risida", "Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash" loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi prezident farmon va qarorlari shular jumlasidandir.

Farg'ona viloyatining muhim iqtisodiy markazlaridan biri bu Qo'qon shahri hisoblanadi. Ayniqsa so'ngi yillarda shahar hududida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar tufayli shahar iqtisodiy hayotida sezilarli darajada o'sish kuzatildi. Ayniqsa, kichik tadbirkorlik sohasida bu yaqqol ko'zga tashlanadi.

2017-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, Qo'qon shahrida mavjud kichik tadbirkorlik subyektlarining soni 2806 ta bo'lib, shulardan 2768 tasi faoliyatini davom ettirayotgan bo'lib, 38 tasi esa o'z faoliyatini to'xtatgan [3; 85]. Shundan qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi bo'yicha jami 61 ta subyektning hammasi o'z faoliyatini olib borgan bo'lsa, sanoat sohasida faoliyat ko'rsatuvchi jami 849 ta subyektning 9 ta o'tgan yilda o'z faoliyatini to'xtatgan bo'lib, bu ko'rsatkich umumiy miqdorning 0,01 % qismini tashkil etadi.

Eng ko'p faoliyat olib borilayotgan sohalarda yuqorida keltirib o'tilgan sanoat sohasi yetakchilik qilayotgan bo'lsa, undan keyingi o'rinlarni 680 ta kichik tadbirkorlik subyekti bilan savdo sohasi, 269 talik ko'rsatkich bilan Axborot va aloqa sohasi egallab turibdi.

Faoliyatini to'xtatgan sohalarni tahlil qilsak, sanoatda 9 ta, qurilish sohasida 4 ta, savdoda 12 ta, tashish va saqlashda 6 ta, axborot va aloqa sohasida 3 ta va boshqa turlarda 4 ta kichik tadbirkorlik subyekti faoliyatini to'xtatgan [3; 85].

2018-yil 1-yanvar holatiga ko'ra esa jami Qo'qon shahrida o'z faoliyatini yo'lga qo'ygan kichik tadbirkorlik subyektlarining soni 3119 tani tashkil etib, shulardan 3095 ta faoliyatini davom ettirgani holda, o'tgan 2017-yilda 24 tasi faoliyatini yakunlagan [4; 120]. 2017-yilda jami Qishloq xo'jaligi, o'rmon va baliq xo'jaligi sohasida 66 ta, Sanoatda 1089 ta, Qurilishda 212 ta, Savdo

sohasida jami 746 ta, tashish va salqash yo'nalishida 193 ta, Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar sohasida 149 ta, Axborot va aloqada 170 ta, Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish sohasida 57 ta va boshqa turli yo'nalishlarda jami 437 ta kichik tadbirkorlik subyekti faoliyatini davom ettirib kelgan [4; 120-121]. 2017-yilda esa o'z faoliyatini to'xtatgan kichik tadbirkorlik subyektlarining 5 tasi Sanoatda, 3 tasi Qurilishda, 8 tasi Savdo sohasida, 3 tasi tashish va salqash yo'nalishida, 2 tasi Axborot va aloqada sohasida hamda 3 tasi boshqa turli yo'nalishlarda faoliyat olib borgan [4; 120-121]. Yuqoridagi barcha ma'lumotlarni tahliliga nazar tashlaydigan bo'lsak, Qo'qon shahar hududida kichik tadbirkorlik sohasining turli sohalar yildan-yilga rivojlanib bormoqda, raqobatga bardosh bera olmay yopilayotgan kichik tadbirkorlik subyektlarining soni umumiy miqdorning 0,01-0,02 % qismini tashkil etmoqda.

Keyingi yillarda ya'ni, 2018-2020-yillardagi soha erishgan natijalarni quyidagi jadval asosida ko'rib chiqsak va yillar davomidagi o'zgarishlarni o'zaro solishtirib tahlil qilib chiqsak:

1-jadval.

Qo'qon shahrida faoliyat olib borayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari haqida ma'lumot. (2018-2020-yillar, faoliyat olib borayotganlar) [5; 82-83].

T/R	Soha nomi	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021
	Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	82	94	116
	Sanoat	1194	1341	1430
	Qurilish	251	293	320
	Savdo	828	1193	1530
	Tashish va saqlash	209	229	247
	Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	187	212	255
	Axborot va aloqa	151	167	192
	Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish	67	71	83
	Boshqa turlar	500	545	580

Jadvalda berilgan statistik ma'lumotlarni o'zaro solishtirib tahlil qilib chiqsak. 2018-yilda Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi sohasidagi subyektlarning soni 2019-yilda 12 taga, 2020-yilda esa o'tgan yilga nisbatan yana 22 taga ko'paygan.

Sohalar bo'yicha eng ko'p o'sishlardan biri sanoat tarmog'ida faoliyat olib borayotgan kichik tadbirkorlik subyektlariga tegishli bo'lib 2019-yilda o'tgan 2018-yilga nisbatan o'sish +147 taga ko'paygan, 2020-yilda mos ravishda +89 taga o'sish kuzatilgan. Savdo sohasida faoliyat olib boruvchi kichik tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi subyektlarning soni 2018-yilga nisbatan 2020-yilda salkam 2 barobarga ortib, +702 ta ko'rsatkichni qayd etgan, o'sish esa deyarli 185 % ni tashkil qilgan.

Har bir sohada ma'lum bir uzilishlar kuzatilishi mumkin, misol uchun 2018-yilda jami 24 ta kichik tadbirkorlik subyekti faoliyatini to'xtatganligi rasmiy statistik ma'lumotlarda qayd etilgan bo'lsa, 2019-yilda ushbu raqam o'zgarmasdan qolgan, ya'ni yil davomida yana 24 ta kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyatini to'xtatgan. Lekin 2020-yilda ushbu ko'rsatkich keskin o'sib 90 talik natijagacha ko'tariladi. Bunday ko'rsatkichga yetishiga sabab kichik tadbirkorlik subyektlarning soni yildan-yilga ko'payib borayotganligidadir. Ya'ni 2020-yilda jami faoliyat olib boruvchi kichik tadbirkorlik subyektlarining soni (fermer va dehqon xo'jaliklaridan tashqari) jami 4843 tadan 90 tasi yana ham aniqrog'i salkam 0,02 foiz qismi faoliyat ko'satmagan kichik tadbirkorlik subyektlariga tegishli bo'lgan [5; 83].

Xulosa qilib aytish mumkinki, Qo'qon shahri iqtisodiyotida soha vakillarining ulushi yildan-yilga ortib bormoqda. Bunga eng asosiy ta'sir ko'rsatgan omillardan biri sifatida hukumatimiz tomonidan yaratib berilayotgan imkoniyat va imtiyozlarni aytib o'tishimiz mumkin. Kichik tadbirkorlik subyektlari sonining shahar aholisining ish bilan ta'minlanishi va aholiga

sifatli xizmat ko'rsatilishini ta'minlashga katta xizmat qiladi. Keyingi yillarda tarmoqda faoliyat olib boruvchi subyektlarning soni yana ham ortishiga va aholi hayoti uchun qulaylik yaratishda davom etishiga ishonchim komil.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2015-yil 15-maydagi PF-4725-son Farmoni. <https://www.lex.uz/uz/docs/-2708160>
2. Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash" loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 29.11.2016 yildagi PQ-2663-son qarori. <https://www.lex.uz/uz/docs/-5077811>
3. Qo'qon shahrining 2016-2018-yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida AXBOROTNOMA. Farg'ona – 2019. 99-bet
4. Qo'qon shahrining 2017-2019-yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida AXBOROTNOMA. Farg'ona – 2020. 99-bet
5. Qo'qon shahrining 2018-2020-yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida AXBOROTNOMA. Farg'ona – 2021. 110-bet

FRAKTAL GEOMETRIYANING ZARGARLIK BUYUMLARIDA QO'LLANILISHI

Anarova Shahzoda Amanbayevna

Mirzaaxmedova Sarvinoz Komiljon qizi

**Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti, professor**

**Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti, doktorant**

Annotatsiya: Murakkab va maftunkor fraktal geometrik naqshlar zargarlik buyumlari dizaynida o'z o'rnini topib, san'at, fan va matematika uyg'unligini taklif qiladi. Fraktallar kontsepsiyasi – o'zlarini turli masshtablarda takrorlaydigan geometrik shakllar bo'lib, nafaqat ko'zga jozibador, balki zamonaviy dizayn texnikasini ifodalovchi ajoyib va murakkab zargarlik buyumlarini yaratish uchun qo'llaniladi. Ushbu maqolada biz fraktallarning zargarlik buyumlarida qo'llanilishini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Fraktal, zargarlik buyumlari, geometrik naqshlar, fraktal geometriya, CAD.

Аннотация Сложные и завораживающие фрактальные геометрические узоры находят своё место в дизайне ювелирных изделий, предлагая гармонию искусства, науки и математики. Концепция фракталов - геометрических форм, которые повторяются на разных масштабах, используется для создания не только визуально привлекательных, но и удивительных и сложных ювелирных изделий, отражающих современные дизайнерские техники. В этой статье мы подробно рассмотрим применение фракталов в ювелирных изделиях.

Ключевые слова: Фрактал, украшения, геометрические узоры, фрактальная геометрия, САПР.

Abstract: Complex and fascinating fractal geometric patterns find their place in jewelry design, suggesting a fusion of art, science, and mathematics. The concept of fractals, geometric shapes that repeat on different scales, is used to create amazing and intricate jewelry that is not only visually appealing, but also represents modern design techniques. In this article, we will take a closer look at how fractals are used in jewelry.

Keywords: Fractals, fractal jewelry, geometric patterns, fractal geometry, CAD.

Fraktallar haqidagi fan matematikaning alohida sohasi sifatida XX asrning 70-yillaridan shakllana boshladi. Fraktallarni tadqiq qilishga qiziqishning paydo bo'lishi tabiiy va abstrakt fanlarning maqsadlarini bir-biri bilan aloqada bo'lishi uchun xizmat qiladi. Bu jarayonning boshlanishi deb B.Mandelbrotning 1977-yilda nashrdan chiqqan "Tabiatning fraktal geometriyasi" (Mandelbrot B.B. The fractal geometry of nature) nomli kitobini keltirish mumkin. Ushbu kitob o'zida ko'p sonli turli xil ko'rinishdagi fraktallarning to'plamlarini saqlaydi va tabiatda fraktal obyektlarning mavjudligining isbotlaydi [1].

Hozirgi kunda fraktallarning matematik jihatlarini tadqiq qilish, shuningdek, tabiiy jarayonlar va hodisalarni fraktallar nazariyasi g'oyalaridan foydalanib tavsiflash – fanning mustaqil zamonaviy sohasidir. Bugungi kunda fraktallar nazariyasi shu qadar kengayib ketdiki bir nechta ixtisoslik sohalariga bo'lib o'rganilmoqda. Xususan, fraktal geometriya –astronomiya, kimyo, biologiya, iqtisodiyot, tibbiyot, kompyuter grafikasi, telekommunikatsiya, radiotexnika, arxitektura, zargarlik kabi sohalarida muvaffaqiyatli qo'llanilib kelinmoqda.

Fraktal geometriya turli masshtablarda takrorlanadigan o'ziga o'xshash naqshlar bilan tavsiflanadi. Bu xususiyat fraktal zargarlik buyumlari dizaynining markazida bo'lib, uning estetik jozibasini tanish, hamda yangi murakkab naqshlarni ishlab chiqishda asosiy o'rinni egallaydi. Dizayn jarayoni ko'pincha prototip yaratish uchun fraktal geometriyani o'z ichiga olgan kompyuterga asoslanga dizayn (CAD) modelidan boshlanadi. Soo, V. K marjonlar, tugmalar, bilaguzuklar, broshlar, medallar va manjetlar [2] kabi turli zargarlik buyumlariga qo'llanilishi mumkin bo'lgan uch o'lchamli fraktal daraxt tuzilishini ishlab chiqqan birinchi olimlardan biridir.

CAD tizimlarida fraktal modellarni qurish parametrik va avtomatlashtirilgan bo'lib, dizaynerlarga o'z – o'ziga o'xshash xususiyatlarga ega bo'lgan murakkab obyektlarni samarali ishlab chiqish imkonini beradi [3]. Zargarlik sanoatida dizayn natijalari nafaqat estetika, balki ushbu murakkab shakllarni samarali ishlab chiqarish bilan ham bog'liq.

Fraktal zargarlik buyumlari uchun foydalaniladigan materiallar an'anaviy metallardan tortib zamonaviy kompozitlarni o'z ichiga oladi. Fraktal dizaynlar naqshlarni aks ettirish uchun aniq boshqarilishi mumkin bo'lgan materiallarni talab qiladi. Mark Nyusonning "Boucheron" dizayni uchun fraktal zargarlik buyumlarining yuqori cho'qqisini ifodalaydi, unda 2000 ta toshdan iborat noyob olmos va sapfirlardan iborat bo'lib, uni bitgan holatga keltirish 1500 soatni tashkil etgan [4].

Fraktal zargarlik buyumlarini ishlab chiqishda ishlatiladigan usullar dizaynning o'zi kabi xilma-xildir. Masalan, Sierpinski uchburchagi oldingi avlodlarning o'rta uchburchagini iterativ ravishda olib tashlash natijasida yaratilgan sof geometrik fraktal bo'lib, zargarlik buyumlari dizaynida takrorlanishi mumkin bo'lgan jarayon [5]. 3D printlar asosida bosib chiqarish va lazerli kesish texnologiyalaridagi yutuqlar fraktal taqinchoqlarni ishlab chiqishga imkon beradi, bu esa qo'lda imkonsiz bo'lgan aniq dizaynlarni yaratishning imkonidir.

Fraktal geometriyani zargarlik buyumlari dizaynida qo'llash shunchaki matematik go'zallikning ifodasi emas, balki shakl va funktsiya o'rtasidagi uyg'unlikni o'rganishdir. Fraktallarga xos bo'lgan o'ziga o'xshash naqshlar vizual jihatdan jozibali va strukturaviy jihatdan mustahkam dizaynlarni yaratish uchun ishlatilishi mumkin. Oddiy shakllar tobora murakkabroq naqshlar bilan almashtirish orqali, geometriyaning asosiy tushunchalarini qo'llagan holda fraktal marjon uchun mos keladigan murakkab fraktal shakllarni ishlab chiqdik (1 - rasm). Quyida keltirilgan formulalar va tushunchalar fraktal marjonning hosil qilish jarayonini matematik jihatdan ifodalashga yordam beradi va u quyidagicha ifodalanadi:

$$F = F_l + F_c + F_r$$

$$F_l = F_l + k_l * F_l$$

$$F_b = F_b + k_b * F_b$$

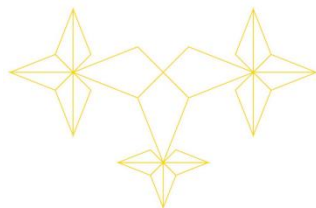
$$F_r = F_r + k_r * F_r$$

L – Fraktal marjon uzunligi;

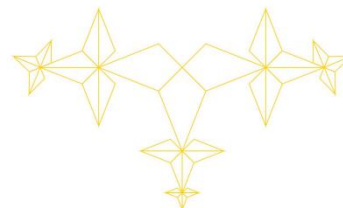
k_l - Fraktal zanjirning chap qismi uzunligining qisqarish koeffitsiyenti;
 k_b - Fraktal zanjirning pastki qismi uzunligining qisqarish koeffitsiyenti;
 k_r - Fraktal zanjirning o'ng qismi uzunligining qisqarish koeffitsiyenti;
 F_l - Fraktal zanjirning chap qism qadamlari;
 F_r - Fraktal zanjirning o'ng qism qadamlari;
 F_b - Fraktal zanjirning pastki qism qadamlari.

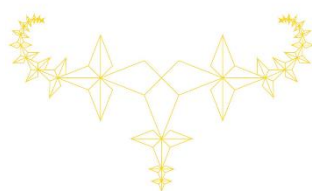
$L = 0, k_l = 0.7,$
 $k_b = 0.5, k_r = 0.7,$
 $F_l = 0, F_r = 0, F_b = 0$

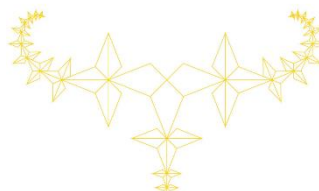
$L = 200, k_l = 0.7,$
 $k_b = 0.5, k_r = 0.7,$
 $F_l = 0, F_r = 0, F_b = 0$

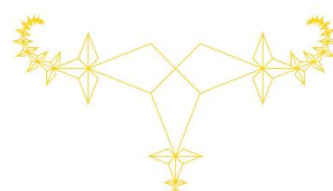
$L = 200, k_l = 0.7,$
 $k_b = 0.5, k_r = 0.7,$
 $F_l = 1, F_r = 1, F_b = 1$

$L = 200, k_l = 0.7,$
 $k_b = 0.5, k_r = 0.7,$
 $F_l = 1, F_r = 1, F_b = 1$

$L = 190, k_l = 0.8,$
 $k_b = 0.6, k_r = 0.8,$
 $F_l = 9, F_r = 9, F_b = 3$

$L = 190, k_l = 0.5,$
 $k_b = 0.4, k_r = 0.5,$
 $F_l = 11, F_r = 11, F_b = 5$

1 - rasm. Fraktal marjon

Fraktallar estetik dizaynda qo'llanilishi bilangina cheklanib qolmaydi. U klassik Evklid geometriyasi doirasidan tashqaridagi shakllar va sirlarni tavsiflaydi. Fraktallardan zargarlik buyumlarini loyihalashda foydalanish, ularning yana bir innovatsion sohalaridan biri bo'lmoqda. Fraktal san'at ilgari mavjud bo'lgan bir xil shakllarga tizimli, ammo uzluksiz yondashadi. Kant takidlaganidek fraktallar "inson qalbini rag'batlantiruvchi" his-tuyg'ular bo'lib, bunday munosabat orqali dizaynerlar "cheksizlik tuyg'usini" kashf qilishlari imkonini beradi. [6].

Xulosa o'rinda fraktal zargarlik buyumlarining geometrik modellari san'at, matematika va texnologiyaning uyg'un aralashmasini ifodalaydi. Fraktal zargarlik buyumlarining murakkab naqshlari va o'ziga o'xshash dizaynlari nafaqat estetik jihatdan yoqimli, balki tabiiy naqshlarning murakkabligi va go'zalligini ham o'zida mujassam etgan. CAD tizimlaridagi yutuqlar va yangi materiallar va texnologiyalarning rivojlanishi fraktal zargarlik buyumlarini ishlab chiqishni yangi bosqichga olib chiqdi, bu esa dizaynerlarga fraktal geometriyaning cheksiz imkoniyatlarini o'rganish imkonini berdi.

Dizayn va texnologiya chegaralarini kengaytirishda davom etar ekanmiz, fraktal zargarlik buyumlari inson ijodi va mavhum matematik tushunchalarni haqiqiy san'at asarlariga aylantirish qobiliyatining dalili sifatida namoyon bo'lib boraveradi. Fraktal zargarlik buyumlarining kelajagi yorqin bo'lib, innovatsiya va ifoda uchun cheksiz imkoniyatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы // Москва: Институт компьютерных исследований, 2010. С - 676.
2. Soo V. K., RAPID PROTOTYPING USING FRACTAL GEOMETRY.
<http://utw10945.utweb.utexas.edu/Manuscripts/2001/2001-48-Soo.pdf>.
3. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1474034623001349>.
4. "Math-Inspired Jewelry: Marc Newson's Fractal Design." BeadingGem.
<https://www.beadinggum.com/2009/07/math-inspired-jewelry-marc-newsons.html>.
5. "Fractal Geometry". <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-57259-8>
6. "Generative fractals ". Bridges Math Art. <https://archive.bridgesmathart.org/2011/bridges2011-467.pdf>

INTERYER DIZAYNDA BIOFIL FRAKTALLARNING QO‘LLANILISHI

Anarova Shahzoda Amanbayevna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Raqamli texnologiyalar konvergentsiyasi kafedrası professori

Ismailova Saodat Nazarboy qizi

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, tayanch doktorant

Annotatsiya: Biofil fraktallarni interyer dizaynda qo‘llash tabiiy naqsh va geometrik shakllarni ichki makonga olib kirish orqali insonning tabiiy muhit bilan uyg‘unligini tiklashga yordam beradi. Ushbu maqola biofil fraktallarning estetik va psixologik ta‘sirini o‘rganib, ularning interyer dizaynda qo‘llanilish usullarini yoritadi. Biofil fraktallar yoritish, devor va shift bezaklari, materiallar tanlovi va umumiy makon dizaynida keng qo‘llaniladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tabiiy fraktal naqshlar stressni kamaytirish, ijodiy faollikni oshirish va umumiy ruhiy holatni yaxshilashda ijobiy natija beradi. Shu orqali, biofil fraktallar interyer dizaynni nafaqat vizual, balki hissiy jihatdan ham yanada boyitib, insonning ekologik va ruhiy ehtiyojlarini qondiruvchi zamonaviy dizayn elementiga aylanadi. Maqola interyer sohasida biofil fraktallarning qo‘llanilishini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: fraktal, interyer dizayn, biofil dizayn, statik fraktal.

Аннотация: Использование биофильных фракталов в интерьере помогает восстановить гармонию человека с природной средой, вводя естественные узоры и геометрические формы во внутреннее пространство. В данной статье исследуются эстетические и психологические эффекты биофильных фракталов, а также освещаются методы их применения в дизайне интерьеров. Биофильные фракталы широко применяются в освещении, декоративной отделке стен и потолков, выборе материалов и общем дизайне пространства. Исследования показывают, что природные фрактальные узоры способствуют снижению стресса, повышению творческой активности и улучшению общего психического состояния. Таким образом, биофильные фракталы обогащают интерьер не только визуально, но и сенсорно, становясь современным элементом дизайна, удовлетворяющим экологические и психологические потребности человека. В статье проводится анализ применения биофильных фракталов в области дизайна интерьеров.

Ключевые слова: фрактал, интерьерный дизайн, биофильный дизайн, статистический фрактал.

Abstract: The use of biophilic fractals in interior design helps to restore harmony between humans and the natural environment by bringing natural patterns and geometric shapes into indoor spaces. This article explores the aesthetic and psychological effects of biophilic fractals and highlights their application methods in interior design. Biophilic fractals are widely used in lighting, wall and ceiling decorations, material selection, and overall space design. Research

shows that natural fractal patterns can reduce stress, enhance creativity, and improve overall mental well-being. In this way, biophilic fractals enrich interior design not only visually but also sensorially, becoming a modern design element that meets ecological and psychological needs. The article analyzes the application of biophilic fractals in the field of interior design.

Keywords: fractal, interior design, biophilic design, statistical fractal.

Biofil dizayn, ya'ni inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan dizayn yondashuvi, so'nggi yillarda interyer dizayn sohasida katta e'tibor qozondi. Zamonaviy shahar va ichki muhitlarda tabiatdan ajralganlik inson salomatligi va psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shu sababli, dizayn jarayoniga tabiiy elementlarni kiritish inson farovonligi uchun zaruriy vosita sifatida qaralmoqda. Biofil fraktallar – bu tabiiy naqshlar va geometrik shakllarning o'z-o'zini takrorlovchi, o'lchamlari qisqaradigan tasvirlari bo'lib, ular nafaqat estetik go'zallikni, balki psixologik xotirjamlik va hayotiy energiyani ham oshiradi.

Fraktal naqshlarning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, o'lchovlardagi takrorlanuvchanlik va turli masshtablarda namoyon bo'lishi ularni ichki makonlarda qo'llash uchun ideal variantga aylantiradi. Fraktallar yordamida interyer dizaynda yoritish, devor va shift bezaklari, material tanlash hamda umumiy makon dizaynida tabiiy uyg'unlik yaratilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tabiiy fraktal naqshlar stressni kamaytiradi, ijodkorlikni oshiradi va insonning umumiy ruhiy holatini yaxshilashda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu tariqa, biofil fraktallar nafaqat ko'zga yoqimli, balki hissiy jihatdan ham boyitilgan muhit yaratishga yordam beradi.

Fraktallar ko'p asrlar davomida qit'alarni qamrab olgan va madaniyatlarga singib ketgan. Ularning vizual xususiyatlari matematiklar tomonidan ham o'rganilgan, xususan, Benoit Mandelbrot o'zining "Tabiatning fraktal geometriyasi" kitobida fraktallarni tasniflab, ularni matematik usullar yordamida qayta yaratish haqida bahs yuritgan. Fraktallar tartibsiz va tasodifiy bo'lishi bilan xaotik hatti-harakatlarni namoyon etadi. Agar juda yaqindan qaralsa fraktalning ichida juda ko'p o'ziga-o'zi o'xshashlik tomonlarni ko'rish mumkin. [1]

Fraktallar insonning kundalik hayotiy tajribasining markaziy tarkibiy qismi hisoblanadi. Hozirgi kunda san'at va dizayndagi fraktallar ko'payib, o'zgarib borishda davom etmoqda va inson ehtiyojlariga moslashtirilgan arxitektura, interyerlar va mahsulotlar yaratmoqda. So'nggi yigirma yil ichida turli fanlar bo'yicha jamoalar tabiiy fraktal naqshlarning estetik sifatleri sog'liqqa kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkinligini tasdiqladilar. [2]

Fraktal naqshlarning sog'liqqa bo'lgan foydali ta'sirlari, xususan, stressni kamaytirish va inson farovonligini oshirishdagi roli muhim ilmiy kashfiyotlar qatoriga kiradi. Bu esa dizayn va arxitekturada fraktallarni ko'proq ishlatishga sabab bo'lgan.

STATISTIK VA ANIQ FRAKTALLAR

Tabiatda, san'atda va ilm-fanda fraktal naqshlarning keng tarqalganligi va xilma-xilligi tufayli, ushbu maqola dizayn jihati uchun eng qulay bo'lgan fraktal naqshlarga e'tibor qaratadi: statistik va aniq fraktallar. [3]

Statistik fraktallar: Bu fraktallar turli o'lchamlarda naqshning xususiyatlarini (masalan, zichlik, notekislik, murakkablik) takrorlaydi. Ular tasodifiy tarzda paydo bo'ladi.

Aniq fraktallar: Ular naqshni tobora nozikroq o'lchovlarda takrorlaydi va turli kattalashtirish darajalarida aynan bir xil ko'rinadi. Bu aniq matematik shakllarning ko'rinishini ochib beradi.

Ushbu ikkita turdagi fraktallarning aniq farqlanishi va xususiyatlari uchun 1-jadvalga qarang.

Dizayn jihati:	tasodifiylik	simmetriya	tabiatda keng tarqalganlik	fraktal ravyonlik	misollar
<i>Statistik fraktallar</i>	+		+	+	daraxtlar, shoxlar, yog'och donlari; bulutlar
<i>Aniq fraktallar</i>		+		+	Arxitektura, to'qimachilik va tashqi va ichki bezaklardagi geometrik

					shakllar va naqshlar (ornamentlar)

1-jadval. Fraktallarning umumiy xususiyatlari

“Statistik” fraktallarga bo‘lgan qiziqish murakkablikning pastdan o‘rtacha darajalarida yuqori bo‘lsa, “aniq” fraktallarga qiziqish yuqori murakkablik darajasida maksimal darajaga yetadi. Ayni paytda, aniq fraktallardagi yuqori darajadagi “simmetriya” statistik fraktallarga qaraganda vizual murakkablikka nisbatan ko‘proq (Abboushi va boshq., 2019). Ayni damda aniq fraktallarning murakkabligiga ta’sir qiluvchi to‘rt asosiy omil mavjud:

1. Fraktal o‘lchov (D)
2. Simmetriya
3. Rekursiya
4. Har bir rekursiyada kiritilgan elementlar soni

Aniq fraktallarda uchraydigan simmetriya va geometriyaga ega naqshlar vizual jihatdan jozibali bo‘lishi mumkin. Ko‘pgina madaniyatlarda topilgan naqshli plitkalar, gilamlar, devor qoplamalari va to‘qimachilik buyumlari, shuningdek, artefaktlar va bezaklar [4] tartib va simmetriyaning dalilidir.

Cheklangan bo‘linish qoidasi asosida yaratilgan fraktallar tabiat va inson bezaklariga juda o‘xshaydi. Matematikada cheklangan bo‘linish qoidasi — bu ko‘pburchak yoki boshqa ikki o‘lchovli shaklni qayta-qayta kichikroq qismlarga bo‘lishning rekursiv usulidir [5].

BIOFIL FRAKTALLAR

Insonlar interyer dizayn va arxitekturada murakkab fraktal naqshlardan foydalanib kelishgan. Biofil dizayndagi fraktallar cheksiz murakkab naqshlar bo‘lib, ular mikro darajadan makro darajagacha o‘z-o‘ziga o‘xshashlikni ko‘rsatadi. Fraktallar bo‘yicha keng qamrovli tadqiqotlar mavjud, ammo tanlangan tadqiqotlar jismoniy tajribasida inson salomatligiga ta’sir qiluvchi aniq javoblarga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlar fraktallarning inson hissiyotlari, stress darajasi, kognitiv ishlashi va umumiy farovonlikka qanday ta’sir qilishi haqida muhim dalillarni taqdim etadi. Fraktallar kognitiv ishlashni yaxshilashi va stressni kamaytirishi, shuningdek, ijodiylik va muammolarni hal qilishda yordam berishi mumkinligi aniqlangan.

Biofil fraktallarning interyer dizayndagi qo‘llanilishi:

- ❖ *Yoritish va soyalar dizayni*: fraktal naqshlar yordamida yorug‘lik va soyalarni o‘zgacha yaratish mumkin. Masalan, murakkab naqshli panellar yoki yoritish tizimlari orqali yorug‘likning tabiiy o‘tishini ta’minlash mumkin. Bu fazoga tabiiy nur olib kirib, uni tinch va osoyishta qiladi.
- ❖ *Mehmonxona, uy va ofislarda tinchlik muhitini yaratish*: tabiat naqshlariga asoslangan fraktallar, insonlarda stressni kamaytirish, diqqatni oshirish va umumiy ruhiy holatni yaxshilashga yordam beradi. Ayniqsa, mehmonxonalar va uylar uchun biofil fraktallar foydalanuvchilarga tasalli beruvchi muhit yaratadi. Masalan, fraktal shakldagi teksturalar foydalanuvchilarga tabiiy muhit bilan yanada yaqin aloqada bo‘lish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Махкамов, Ш. (2023). Теоретические основы базы данных (мб) и системы управления базами данных (мббт). Информатика и инженерные технологии, 1(1), 90-94.
2. Аликулов, С. Т., & Махкамов, Ш. С. (2018). Дидактическая компетентность педагога. In Развитие интеллектуально-творческого потенциала молодежи: из прошлого в современность (pp. 150-152).
3. Махкамов, Ш. (2024). Davlat boshqaruv tizimining vujudga kelishi hamda davlat va uning mohiyati. Новый Узбекистан: наука, образование и инновации, 1(1), 379-382.
4. Norqo‘ziyev, Q., Aynakulov, T., Mahkamov, S., & Sodiqov, D. (2024). IMPLEMENTING MOBILE ROBOT WALKING PATH CONTROL AND TRACKING IN C# WINDOWS FORM APPLICATION. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 95-99.

5. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.

6. Sarvar o'g'li, M. S. (2024). MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 8(4), 186-191.

7. Akramova, M. A. (2023). 3D MODELLASHTIRISHNING HOZIRGI ZAMONDAGI O'RNI VA AHAMIYATI.

TA'LIM TIZIMINI NAZORAT QILISHDA WEB TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Botirova Dildora Mirzoxid qizi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Jizzax filiali talabasi botirova_d@jbnuu.uz

Maydonova Ziyoda Normurod qizi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Jizzax filiali talabasi maydonova_z@jbnuu.uz

Serikbayev Alibek Davlyatboyevich Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Jizzax filiali talabasi serikbayev_a@jbnuu.uz

Normatov Nizomiddin Kamoliddin o'g'li Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy

universiteti Jizzax filiali Assistant normatov@jbnuu.uz

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim jarayonlarida web texnologiyalarning o'rni juda katta. Ayniqsa, hozirgi davrda talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda raqamli vositalar va onlayn platformalarni o'rni juda beqiyosdir. Ta'lim, inson hayotida eng muhim va ajralmas jarayonlardan biridir. U nafaqat bilim berish, balki shaxsni tarbiyalash, uning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ijtimoiy muhitga moslashish imkoniyatlarini taqdim etadi. Zamonaviy ta'lim tizimi esa, o'z navbatida, doimiy ravishda o'zgarib, yangilanib borayotgan ijtimoiy va iqtisodiy talablar bilan birga rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan, web texnologiyalarining ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada web texnologiyalarining ta'lim tizimidagi ro'li, afzalliklari, mavjud muammolar va kelajakdagi istiqbollari haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Web texnologiyalari, ta'lim tizimi, masofaviy ta'lim, o'quvchilar monitoringi, baholash tizimi, ma'lumotlar bazasi, interaktiv ta'lim, o'qituvchi-o'quvchi aloqasi, ta'lim platformalari, ma'lumotlar tahlili, sun'iy intellekt, ta'lim samaradorligi, xalqaro hamkorlik, tahlil va hisobotlar, raqobatbardoshlik.

KIRISH

Web texnologiyalari yordamida ta'lim muassasalarida o'quvchilar, o'qituvchilar, darslar, imtihonlar va boshqa ko'plab ma'lumotlar to'plangan yagona platforma yaratish imkoniyati mavjud. Ma'lumotlar bazasi, o'qituvchilar va ma'muriyatga o'quv jarayonini kuzatish va nazorat qilishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, o'quvchilar haqida yig'ilgan ma'lumotlar (baholar, ishtirok etish darajalari, ijtimoiy faoliyatlari) ta'lim muassasasining ta'lim sifatini baholashda muhim ro'l o'ynaydi.

Ma'lumotlar bazasining asosiy funksiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- O'quvchilar va o'qituvchilar to'g'risidagi ma'lumotlarni saqlash.
- Dars jadvalini va dars materiallarini boshqarish va nazorat qilish.
- O'quvchilar uchun kerakli resurslarni tezda qidirish va topish imkoniyatini ta'minlash.
- O'qituvchilarning ish faoliyatini kuzatish va baholash.

Web platformalar yordamida o'quvchilarning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish va baholash jarayoni osonlashadi. O'qituvchilar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini, o'zgarishlarni va ta'lim jarayonidagi o'zgarishlarni tezda aniqlashlari mumkin. O'quvchilarning muvaffaqiyatlarini baholashda web texnologiyalari bilan ta'minlangan baholash tizimlari yordam beradi.

Masalan:

- O'qituvchilar o'quvchilarning imtihon natijalarini, uy vazifalarini va darslarga ishtirokini kuzatish orqali ularning qaysi sohalarida muammolari borligini aniqlashlari mumkin.
- Web platformalar yordamida dars ishtirokini kuzatish, o'quvchilarni real vaqt rejimida baholash va ma'lumotlarni tezda tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

Web texnologiyalari o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida samarali aloqani o'rnatishda muhim ahamiyatga ega. Onlayn platformalar, masalan, forumlar, chatlar va elektron pochta orqali o'quvchilar o'z savollarini berishlari va o'qituvchilar tomonidan tezkor javob olishlari mumkin. Bu muloqot shakli ta'lim jarayonini interaktiv qiladi va o'quvchilarni o'z fikrlarini erkin ifodalashga undaydi.

O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi aloqa o'rnatilishida quyidagi afzalliklar mavjud:

- O'quvchilar o'z savollariga tezda javob olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.
- O'qituvchilar o'z o'quvchilarining muammolarini tezda hal qilishda yordam berishi mumkin.
- O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalash orqali ta'lim jarayoniga ko'proq jalb qilinadi.

Web texnologiyalari masofaviy ta'limni amalga oshirishda katta imkoniyatlar yaratadi. O'quvchilar darslarni istalgan joyda va vaqtda o'tish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, ularning bilim olish jarayonini yanada qulaylashtiradi va muayyan sharoitlar yoki geografik cheklovlar sababli ta'limdan chetlanmasliklariga yordam beradi. Masofaviy ta'limda, o'qituvchilar o'quvchilarni nazorat qilish va baholash uchun web texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning tajribalarini to'plashi va ularni tahlil qilishi mumkin.

Masofaviy ta'limning afzalliklari:

- O'quvchilar darslarni istalgan joyda va vaqtda o'tishlari mumkin.
- O'qituvchilar o'z o'quvchilarining yutuqlarini nazorat qilishda yanada samarali bo'lishadi.
- O'quvchilar o'z-o'zini o'qitish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Internetda mavjud bo'lgan keng ko'lamli o'quv resurslariga kirish ta'lim jarayonini boyitadi. O'quvchilar darsliklar, maqolalar, videolar va interaktiv materiallar orqali bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu resurslar o'quvchilarning o'z-o'zini o'qitish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'quv resurslariga kirishning afzalliklari:

- O'quvchilar turli xil ta'lim manbalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.
- O'qituvchilar darslarida interaktiv materiallar yordamida ta'lim sifatini oshirishlari mumkin.
- O'quvchilar o'z bilimlarini kengaytirish va yangilanishlarga tayyor bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Web Texnologiyalarining Ahamiyati

Web texnologiyalari yordamida ta'lim tizimlarining samaradorligini oshirish mumkin. O'qituvchilar uchun ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va baholash jarayonlari osonlashadi. Bu, o'qituvchilarning ta'lim jarayoniga ko'proq e'tibor berishiga yordam beradi va ularning bilimlarini oshiradi. Ta'lim muassasalari o'z vaqtini yanada samarali ishlatishi va ta'lim sifatini oshirishi mumkin. O'qituvchilar o'z vaqtini ta'lim jarayoniga sarflashi mumkin, bu esa ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Web texnologiyalarining mavjudligi orqali, o'qituvchilar va ma'muriyat o'z faoliyatlarini yanada samarali tashkil etishlari mumkin.

Web texnologiyalari yordamida ta'lim muassasalari o'quvchilar va o'qituvchilar uchun keng ko'lamli ma'lumotlarga kirish imkoniyatini taqdim etadi. Internet orqali mavjud bo'lgan resurslar, yangiliklar va ilmiy maqolalar o'quvchilarning umumiy bilimlarini oshiradi va zamonaviy tendentsiyalarni tushunishga yordam beradi. Bu o'quvchilarning ta'lim jarayonida o'zlarini rivojlantirish va raqobatbardosh bo'lishlariga yordam beradi. O'quvchilar va o'qituvchilar uchun keng ma'lumot manbalariga kirish, ularni zamonaviy bilimlar bilan tanishtirish imkoniyatini taqdim etadi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarni global darajada

muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Web platformalar yordamida o'quvchilar va o'qituvchilarning yutuqlarini tahlil qilish va hisobotlar tayyorlash osonlashadi. O'qituvchilar o'z o'quvchilarining natijalarini kuzatish, tahlil qilish va ta'lim jarayonining muammolarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Buning natijasida ta'lim muassasalari strategik qarorlar qabul qilishda yanada asosli bo'lishi va ta'lim sifatini oshirishda samarali yondashuvlarni qo'llashlari mumkin. O'qituvchilar uchun o'quvchilarning baholari va dars ishtirokini kuzatish avtomatlashtirilishi mumkin. Bu orqali vaqtni tejash va ma'lumotlarni tezda yig'ish imkoniyati yaratiladi. O'qituvchilar, hisobotlar tayyorlashda ko'p vaqt sarflamasliklari uchun, ma'lumotlar avtomatik ravishda yig'iladi va tahlil qilinadi. Web platformalarda mavjud bo'lgan vositalar yordamida o'quvchilarning natijalari va ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar vizual ko'rinishga keltirilishi mumkin. Bu esa o'qituvchilarga va ma'muriyatga o'quvchilarni baholashda qulaylik yaratadi.

Web texnologiyalari ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishga yordam beradi. Interaktiv ta'lim platformalari, onlayn simulyatsiyalar va boshqa zamonaviy vositalar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini qo'shimcha ravishda rivojlantirishlari mumkin. Bu o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularni ijodkorlikka, muammolarni hal qilishga va jamoaviy ishga tayyorlaydi. O'quvchilar uchun interaktiv o'qitish metodlari, masalan, onlayn o'yinlar, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar taqdim etilishi mumkin. Bu o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularga amaliy tajribalar orqali yangi bilimlar olish imkonini beradi. O'qituvchilar va mutaxassislar o'z bilimlarini va tajribalarini bo'lishishlari mumkin. Buning natijasida, o'quvchilar yanada keng qamrovli bilimlarga ega bo'lishadi va o'z sohalarida yetuk mutaxassislar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ta'lim tizimida web texnologiyalarining mavjudligi o'quvchilar uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular global ta'lim resurslariga kirishlari, boshqa mamlakatlardagi o'quvchilar bilan muloqot qilishlari va turli xil ta'lim uslublarni o'rganishlari mumkin. Bu, o'quvchilarning raqobatbardoshligini oshiradi va ularni xalqaro darajada muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. O'quvchilar onlayn platformalar orqali boshqa mamlakatlardan o'quvchilar bilan muloqot qilish, tajriba almashish va bilimlarini boyitish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon, o'quvchilarning madaniyati, tili va global muammolarni tushunishiga yordam beradi. O'qituvchilar boshqa o'qituvchilar bilan o'z tajribalari, dars materiallari va innovatsion uslublarni almashish imkoniyatiga ega. Bu ta'lim sifatini oshirishda yordam beradi.

Kelajakdagi Istiqbollar

Web texnologiyalari ta'lim tizimida yanada kengaytirilgan va chuqurroq rol o'ynashini kutish mumkin. O'zaro aloqalar, virtual haqiqat (VR), sun'iy intellekt (AI) va ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari kabi zamonaviy innovatsiyalar ta'lim jarayonini yangilash va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ta'lim muassasalari o'z o'quvchilarining ehtiyojlariga moslashish va ta'lim jarayonini yanada interaktiv qilish uchun web texnologiyalaridan keng foydalanishi kutilmoqda. Sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini tahlil qilish va individual o'qitish rejalari yaratish imkoniyati yaratiladi. AI asosida tayyorlangan o'quv dasturlari o'quvchilarni shaxsiy ehtiyojlariga mos ravishda o'qitish imkoniyatini beradi. Virtual haqiqat texnologiyalari yordamida o'quvchilar amaliy tajribalar olishlari, jarayonlarni ko'rishlari va o'rganishlari mumkin. Bu ta'lim jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi.

Xulosa

Web texnologiyalari ta'lim tizimini nazorat qilishda muhim ro'l o'ynaydi. Ular orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning yutuqlarini baholash va ta'lim sifatini ta'minlash mumkin. Kelajakda web texnologiyalarining ta'lim tizimidagi o'rni yanada oshishi kutilmoqda, bu esa ta'lim jarayonini yanada yaxshilash va o'quvchilarga zamonaviy bilimlar taqdim etish imkonini yaratadi. Ta'lim muassasalari web texnologiyalaridan to'liq foydalanish orqali o'z faoliyatlarini yanada samarali tashkil etishlari mumkin, bu esa kelajak avlodlarni tayyorlashda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Obid o'g A. S. J. et al. Numpy Library Capabilities. Vectorized Calculation In Numpy Va Type Of Information //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 15. – C. 132-137.
2. Nizomiddin N. et al. TA'LIMDA DASTURLASH JARAYONINI BAHOLASHGA ASOSLANGAN AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMNI TADBIQ ETISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 24-28.
3. Ziyoda M., Nizommiddin N. RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI TURLI SOHALARDA AVTOMATLASHTIRISH VOSITALARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 246-250.
4. Чорркулов Г., Норматов Н., Мамараимов А. Роль анализа текстовых связей в электронных документах в информационной безопасности //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 67-71.
5. Норматов Н., Мамараимов А. Ta'lim tizimida baholash tizimini avtomatlashtirishni joriy etish jarayonlari va foydalanish metodlari //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 356-359.
6. Мамараимов А., Чорркулов Г., Норматов Н. Tanib olish modullarini dasturiy amalga oshirish //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 38-44.
7. Kamoliddin o'g'li N. N., Qodir o'g'li B. J. PYTHON TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O 'QUVCHILARNING BILIMINI NAZORAT QILISH METODIKASI //ISSN 2181-4147 VOLUME 1, ISSUE 34 DECEMBER 2023. – 2023. – Т. 1. – №. 34. – С. 409.
8. Normatov N., Abdug'offorov X. DASTURLASH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA WEB ILOVALAR YARATISH VA TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH //International scientific and practical conference. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 38-41.

DUNYO XALQLARI YARALISHIDA TO`FON AFSONALARINING O`RNI

Qurbonaliyeva Maxfirat Sa'dulloyevna

Termiz davlat universiteti

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, Ph.D.

Annotatsiya: Qadimgi xalqlar afsonalari, xalq og'zaki ijodini o'rganar ekanmiz, xalqlarning yaralishida to'fonlar sababchi omil qilib olinganini ko'ramiz. Suv toshqinini o'rganish uchun qushlarning qo'yib yuborilishi, toshqindan keyin qurbonliklar keltirilishi kabi tafsilotlar ham borligi, qayiq to'xtagan joy muqaddas hisoblanishi, odamato , momohavoning bizgacha turli xalqlardan turlicha yetib kelganini o'rganmoqdamiz. Kori parchalarida, Mesopotamiyadagi barcha toshqin voqealarida to'fonlar takroriy jarayon deya e'tirof etiladi. Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida yorug'lik tongi birinchi marta paydo bo'lgan bu hududlarda suv toshqini haqidagi hikoyalar allaqachon mavjud. Suv toshqinlari va to'fonlar insoniyat sivilizatsiyasining deyarli butun tarixiga hamroh bo'lgan va ular hali ham hozirgi zamongacha hayotiyiligini saqlab kelmoqdalar. Bu haqiqatning orqasida inson tabiatiga chuqur bog'liqligini ko'rsatadi.

Kalit so'z: Suv toshqini, dunyo xalqlari yaralishi, afsonalardagi haqiqat

Annotation: When we study the legends of ancient peoples, folklore, we see that the flood was a factor in peoples' creation. We are learning details such as the release of birds to study the flood, sacrifices made after the flood, where the boat stopped is considered sacred, adamato and momohava have reached us in different ways from different peoples. In the Kori fragments, in all flood events in Mesopotamia, floods are recognized as a repeated process. In the history of human civilization, there are already stories of floods in these regions where the dawn of light first appeared. Floods and typhoons have accompanied almost the entire history of human civilization, and they are still alive today. This shows that behind the truth is a deep connection to human nature.

Key word: flood, creation of peoples of the world, truth in legends

[Filadelfiya universiteti](#)¹⁰⁹ [muzeyida](#) Pobel tomonidan topilgan [Nippurdan](#) olingan loy lavha parchasida joylashgan [shumercha](#) matn bo'lib, 90 ta shifrlangan satrni o'z ichiga oladi. Hikoyaning bosh qahramoni - podshoh va ruhoniylar Ziusudra ("uzoq umr" degan ma'noni anglatadi), u yog'och haykalni o'yib, unga sig'inib, ibodat qilardi. Oracle unga xudolarning tantanali qarorini aytdi: "Biz shaxsan biz odam zotini yo'q qiladigan suv toshqini yuboramiz" ¹¹⁰ Falokat yaqinlashganda, bosh qahramon qayiqqa yashirilib, qochib qutuladi. Etti kundan keyin u [lyukni](#) ochdi va quyosh xudosi Utu paydo bo'ldi. Jussula bir ho'kiz va qo'yni qurbon qildi. Anu va Enlilga ta'zim qilib, u Dilmunda (" [quyosh chiqadigan joy](#) ") abadiy hayotga erishdi.

[Belosas Bobilning](#) Marduk oliy ruhoniysi va Antioxiya I ning zamondoshi (miloddan avvalgi 281 - 260 yillar). U [o'z](#) mamlakati tarixini yunon tilida Bobil deb atagan. Miloddan avvalgi 275-yilda Egey dengizining [Kos](#) orolida yozilgan bu asar yo'qolgan bo'lsa-da, uning ba'zi muhim parchalari ko'plab tarixchilar tomonidan mashhur iqtibos keltiriladi. Mixxat yozuvlari topilgunga qadar, Berosasning toshqin haqidagi hikoyasi Mesopotamiyadagi toshqin haqidagi yagona afsona edi. Belosasning yozuvlari dunyo yaratilishidan boshlanadi, toshqindan ancha oldin yashagan 10 ta podshohni tasvirlaydi va 10-shoh Sisulus toshqin hikoyasining qahramoni ekanligini ta'kidlaydi. Sisulus to'fon kelayotgani haqidagi ilohiy xabarni oldi va xudo unga oilasini, do'stlarini va hayvonlarini qutqarish uchun qayiq tayyorlashni buyurdi. Qutqarilganidan so'ng, kema [Armanistondagi](#) tog'da qurib qolgan. Xudolarga sajda qilgandan so'ng, u, uning xotini, qizi va qayiqchi odamlarni tashlab, xudoga aylandi. [Freyzer](#) Berozas tomonidan aytilgan toshqin haqidagi hikoyani [Korining](#) qadimiy parchalaridan olgan. Mesopotamiya suv toshqini haqidagi hikoyadan tashqari, qadimgi [yunon mifologiyasida](#) buyuk [to'fondan keyin odamlarni yaratish uchun tosh otgan. Pira](#) va Deukalion haqidagi hikoyalar, Injilning Ibtidosidagi Nuh hikoyasi va To'fon haqidagi hikoyalar ham mavjud.¹¹¹ Qur'ondagi Nuh alayhissalom tanish matnlardir. Shuni ta'kidlash kerakki, yunonlar, ibroniylar va arablar [orasida](#) toshqin hikoyalarining og'zaki matnlari juda ko'p.

[Qadimgi Hindiston](#) sirli mamlakat edi. Taxminan 700 000 yil oldin Hind vodiysida tosh davriga oid aholi punktlari bo'lgan. Miloddan avvalgi 7000-yillarda loy g'ishtdan qurilgan kichik shaharlar paydo bo'lib, ular [chorvachilikni](#) xonakilashtirish va g'alla etishtirish mumkin edi. Miloddan avvalgi 2600-yillarda paydo bo'lgan [Xarappa sivilizatsiyasi yuqori darajada rivojlangan suv ta'minoti va suv tizimlariga](#), keng ko'lamli savdo faoliyatiga ega bo'lgan shahar edi. Miloddan avvalgi 1800-600 yillar orasida [hind madaniyati Vedalar](#) va turli [sanskrit kitoblari](#) ¹¹², o'rmon kitoblari va [Upanishadlar](#) kabi qadimiy hujjatlarni qoldirdi. Miloddan avvalgi 500 yildan keyin buddizm paydo bo'ldi. Miloddan avvalgi IV asrda Hindiston [Mauriylar sulolasi](#) tarkibiga kirdi va keng hududga ega bo'lgan birlashgan davlatga asos soldi. Miloddan avvalgi 400-yildan eramizning 400-yillarigacha, bu ikki yirik hind dostonlari - [Mahabharata](#) va [Ramayana](#)¹¹³ asta-sekin yakunlangan va keng tarqalgan davr edi. Shu bilan birga, epik ritmlar yordamida yaratilgan [Purana](#) ham juda mashhur edi. Mashhurlik. Qadimgi Hindistonda hozirda ma'lum bo'lgan suv toshqini hikoyalari orasida [Manu](#) yaratilishiga asoslangan qadimiy hujjatlar va hindu bo'lmagan ba'zi qabilalarning [og'zaki afsonalari](#) mavjud. Muhim matnlarga quyidagilar kiradi:

Brahmaning yuz yo'li kitobi. Hindistonda eramizdan avvalgi 10-asrda paydo bo'lgan eng qadimgi toshqin hikoyasi ekanligi aytiladi. Hikoyada aytilishicha, Manu hovuzda qo'llarini yuvayotgan edi, birdan uning qo'lga baliq tushib: "Meni yaxshi saqla, men seni himoya qilaman", dedi va toshqin kelayotganini aytdi. Manu baliqni sopol idishda ko'tarib, o'sib ulg'aygan sari ariqqa ko'chirdi va nihoyat dengizga qo'yib yubordi. Keyinchalik, sel kelganda, Manu qayiqqa

¹⁰⁹ Friedman, Steven Morgan „A Brief History of the University, University of Pennsylvania Archives“. Archives.upenn.edu. 2010.

¹¹⁰ [Гесиод](#). Полное собрание текстов, Античное наследие. М.: Лабиринт, 2001.

¹¹¹ [Вергилий](#) „Энеида“, . Буколики. Георгики. Энеида. М.: Художественная литература, 1979.

¹¹² Monier Monier Williams, [राम Archived](#) 8 May 2021 at the [Wayback Machine](#), Sanskrit English Dictionary with Etymology

¹¹³ [Sattar, Arshia](#) (1996). *The Rāmāyaṇa by Vālmīki: An Epic of Ancient India*.

o'tirib, qayiqni baliq shoxiga bog'lab qo'ydi va baliq uni shimoliy tog'ga tortdi, bu esa keyinchalik "Manu qo'nadigan joy" deb ataladi. Manu yerga tushgandan so'ng, u xudolarga [sariyog'](#) , sut , [zardob](#) va [tvorogni qurbon qildi](#).

Mahabharata."Mahabharata o'rmoni" ning 18-bobidagi toshqin hikoyasi. Ushbu hikoyaning yuqoridagi matndan farqi shundaki, Manuning shaxsi [quyosh xudosi](#) Vipassananing o'g'li va astsetikdir. To'fon paytida u bilan bir vaqtda qayiqqa o'tirgan yetti o'lmas odam bor edi va qayiqda har xil urug'lar bor edi. Manuning qayigi keyinchalik "Temir qayiq cho'qqisi" deb nomlangan. Manu tavba orqali turli jonzotlarni qayta yaratdi.

" [Manu Dxarma](#) ", hikoya asosan " [Mahabharata](#) " bilan bir xil.

"Purana baliqlari". Bu qadimgi hindlarning "Maha Purana" dan biri bo'lib, jami 291 bobdan iborat bo'lib, uning mazmuni baliqqa aylangan [Vishnu](#) haqida. Aytishlaricha, bu o'lmas Guangboning ishi bo'lib, uning shogirdi Yulduz orqali tarqaldi. To'fon hikoyasining asosiy mazmuni avvalgi ikki matndan unchalik farq qilmaydi, lekin butun kitobning asosiy doirasi ustoz-shogird muloqotidir. Ushbu Puranalar bardlar orasida avloddan-avlodga mashhur bo'lgan deb ishoniladi va Yulduz ularning namoyon bo'lganlaridan biri edi.

Muria yaratilish tarixi.Qadim zamonlarda yomg'ir chuvalchaglari yerni yeb, dunyoda faqat suv qoldirgan. Ikki boladan boshqa hamma cho'kib ketdi, ularni xudo toklari suvdan o'sib, osmonga yetib borgan qovoqqa yashirib qo'ygan. [Yomg'ir chuvalchaglari](#) tuproqni haydab chiqargandan so'ng, Mahapurub qovoqni tanlab oldi va uning ichida bolani topdi. U yerni topish uchun qarg'ani yubordi uning akalari dengizda [omochni](#) itarib yuborganini ko'rdi , ular haydalgan joylar quruqlikka aylandi, shuning uchun ikki bola quruqlikda yashashga yuborildi

Bill toshqin hikoyasi.Bill toshqin hikoyalaridan biri. Bhagvan yerdan ikkita inson yaratdi: bir o'g'il va bir qiz. Insonlardan aka-uka va opa-singillardan tug'ildi . Ayol [suv olib kelgani](#) borib , baliqni boqish uchun ovqat olib keldi. Oradan ancha vaqt o'tgach, Ro ismli baliq "Suv yerni ag'darib yuboradi,qovoq olib kelib , qafas yasang. Keyin ukangiz bilan qafasga yashirinishingiz kerak deydi. Keyin kuchli yomg'ir yog'di va osmon bilan yer birdek tuyuldi. Bhagvan suv toshqini tufayli hali ham omon qolgan odamlar borligini bilar edi, shuning uchun u baliqning tilini kesib tashladi va kesilgan til [chigirtkaga](#) aylandi . Bhagvan qizning yuzini g'arbga, yigitning sharqga , so'ngra yuzini bir-biriga qaratdi. Ular insoniyatning ota-bobolari bo'lishdi.Bill toshqinining ikkinchi hikoyasi. Uzoq vaqt oldin butun dunyo suv ostida edi va faqat [ikkita tog'](#) suv ustida edi. Ulardan biri Pavandungar, ikkinchisi esa Matafen deb ataladi. [To'fon](#) ko'tarilganda , xudo savatni ko'rib, "Siz kimsiz?" - deb so'radi , aka-uka va opa-singillar"miz deb javob oladi. Ular Xudo bilan gaplashganda, bir-birlariga salom berishadi. To'fon tinishi bilan Xudo odamni loydan yatarib boshlaydi.

Janubi-Sharqiy Osiyo afsonalari. [Janubi-Sharqiy Osiyo](#) Hindiston va Xitoyning chorrahasida joylashgan bo'lib, Xitoy va Hindistonning ikkita yirik sivilizatsiyasidan chuqur ta'sirlangan, ammo bu mintaqaning [mahalliy madaniyati](#) ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Taxminan 10 000 yil oldin, dengiz suvining ko'tarilishi [Indoneziyani janubi](#) - sharqiy Osiyodan ajratib qo'ydi. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, toshqin voqealari Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari tomonidan baham ko'rilgan keng tarqalgan hikoya turidir.

Filippin afsonasi. (Ifugaos), qattiq qurg'oqchilik bo'lganida, keksa odamlar daryoning ruhini topish uchun daryo tubining tagida qazishni taklif qilishdi. Uch kunlik qazishdan so'ng birdaniga katta buloq otilib chiqib, chuqurdan qochishga ulgurmagan ko'p odamlarni cho'kdi. Ifugao xalqi suv olishni nishonlash uchun bayram uyushtirdi, endi ular ko'tarinki kayfiyatda bo'lganida, osmon to'satdan qorayib, kuchli yomg'ir yog'di va daryo xudosi g'azablangan. Bir juft aka-uka, Uigan va Bugandan tashqari hamma cho'kib ketdi. Ular mos ravishda Amuyao va Kalavitan tepasida yashaydilar. Suv butun yerni suv ostida qoldirib, faqat bu ikki tog' cho'qqisini qoldirdi. To'fon olti oy davomida yerni qopladi. Suv toshqini bosilganidan keyin aka-uka va opa yana birlashib, birga yashashdi. Bir kuni Bugar bolaga homiladorligini bilib, uyatdan chiqib, daryo bo'ylab yuribdi. Keyinchalik, Maknongan xudosi uning oldida oq soqolli mehribon chol qiyofasida paydo bo'lib, unga insoniyatni ular orqali ko'paytirishni xohlagan xudo ekanligini aytdi.

Malayziyaning tub qabila vakillari afsonasi. [Benua-Jakun xalqi, Johor shtatidagi mahalliy qabilalar, Malayziya](#) . Yer ulkan suvni qoplaydigan qobiqdir. Qadim zamonlarda buyuk xudo Pirman bu qobiqni sindirib tashlagan va dunyoni katta toshqin vayron qilgan. Ammo Pirman erkak va ayolni yaratib, ularni Pulay yog'ochidan yasalgan qayiqqa solib qo'ydi. Ikki kishi suzib, qayiqda bir muddat to'qnashgandan so'ng, qayiq nihoyat to'xtadi. Ularning ikkalasi asta-sekin kemaning yonidan quruqlikka o'tish yo'lini ochishdi. Boshida faqat zulmat bor edi, na ertalab, na tun, chunki quyosh hali yaratilmagan edi. Yorug'lik paydo bo'lganda, ular ettita butasini va ettita o'tloqni ko'rdilar. Ular insoniyat odam -ato va momo-havosi edi

Birma afsonasi. [Birma](#) Chingpavs yoki Singphos odamlari to'fon kelganda, PawPawNan-chaung va uning singlisi Chang-hko katta qayiqda qutqarildi. To'qqizta xo'roz va to'qqizta igna olib kelishdi. Bo'rondan so'ng ular har kuni xo'roz va ignani dengizga tashlab, suvning chekinishini bilishardi. To'qqizinchi kungina xo'rozning qichqirig'i va toshga tushgan igna ovozi eshitdilar. Ko'p o'tmay, aka-uka va opa kemani tashlab, aylanib yurishdi. Keyinchalik ular g'orda yashovchi ikkita elfni (peri yoki nat), erkak va ayolni uchratishdi. Ular aka-uka va opa-singilni qolishga taklif qilib, uyni tozalash, yerga ishlov berish, o'tin kesish va suv olish ishlarini bajarishlarini so'rashdi. Oradan ko'p o'tmay opa farzandli bo'ldi. Bolaning ota-onasi ishga chiqsa, bolani ayol elf kuzatib turadi. Bu keksa elf jodugar. Bir kuni, bola yig'layotganda, keksa jodugar uni g'azab bilan ushlab, [to'qqizta yo'lning](#) chorrahasiga olib [borib](#) , bo'laklarga bo'lib tashladi. U uning qonini to'kdi va tana a'zolarini har tomonga sochdi. Kechqurun bolaning onasi ishdan qaytdi va bolani topa olmadi. Jodugar shafqatsiz javob berdi: "Siz uni yedingiz". Ulug' xudo zohir bo'lib, unga dedi: "Men sening farzandingning bo'laklarini bir joyga qo'ya olmayman, lekin, men seni butun insoniyat xalqlarining onasi qila olaman", dedi. Xitoydan, Birma, Bangladesh boshqa etnik guruhlar ona ularning hammasini o'z farzandlari deb ataydi, chunki ularning barchasi o'ldirilgan bolasining tarqoq tana bo'laklaridan kelib chiqqan deb hisoblaydi.

Vetnam bahnarlari afsonasi. Bir paytlar qush bilan qisqichbaqa janjallashibdi. Qush qisqichbaqaning [karapasini](#) teshib qo'ydi. Qisqichbaqa qasos olish uchun dengiz va daryolarni osmonga ko'tarib, barcha tirik mavjudotlarni cho'ktirdi. Ulkan qutida faqat aka va opa omon qolishdi. Har bir jonivordan bir juftidan qutiga solib, qopqog'ini mahkam yopdilar va yetti kechayu kunduz suv ustida suzib yurdilar. Keyinroq aka tashqarida [xo'roz qichqirganini](#) eshitdi , bu Xudo ota-bobolarimizga toshqin bosganini va qutidan chiqib ketishini bilish uchun keldi. Shunday qilib, uka avval barcha qushlarni, keyin barcha yovvoyi hayvonlarni qo'yib yubordi va nihoyat singlisi bilan quruqlikda birga bo'ldi. Qutilarga yig'ib qo'ygan donlari yo'q bo'lib ketganidan ular nima bilan yashashni bilmasdilar. Biroq, bir [qora chumoli](#) ularga ikkita don urug'ini olib keldi. Shu tariqa aka-uka va opa yana qutqarildi.

Tailandning shimoli-g'arbiy qismidagi Rava aholisi afsonasi. Dunyoning boshida suv toshqinlari yerni suv ostida qoldirdi va faqat uka va opa-singil tirik qoldi. Bir qush ularga turmush qurish kerakligini aytadi. Opa avvaliga rozi bo'lmadi, lekin odamlarning avlodi bo'lmasligini hisobga olib, ukasining xotini bo'lishga rozi bo'ldi. Keyinchalik u o'n yil homilador bo'lib, rava xalqi, taylar, xitoylar, yevropaliklar va boshqa xalqlarni onasi bo'ldi.

Shimoliy Tailandning Khmu aholisi afsonalari. [\(Kammu\) Ikki aka-uka va opa-singil hikoyasida , kalamushni](#) qazishni boshlaydi , kalamush chuqurroq qazishni davom ettirdi. Suv ko'tarilib, qishloqni va yerni suv bosadi. "Bambuk ular [yog'och baraban](#) yasashni o'rganadi , suv ko'tarilishi bilan baraban og'zini mum bilan muhrlab qo'yishadi." To'fondan keyin hamma cho'kib ketdi. Y er yuzida faqat aka-uka va opa-singillar qoldi. Bir [kakuk](#) ularga qo'shiq aytdi: "Aka va opa, birga quchoqlashinglar!" Qiz etti yil homilador bo'lib, uni uyning orqasiga qo'yishdi. Ko'p vaqt o'tgach, ular ovozlarni eshitdilar. Romit xalqi undan keyin Kemu xalqi, Tailand xalqi, G'arb va Xitoy xalqi chiqdi. Keyinchalik hikoyada ular gapirish va yozishni qanday o'rganganligi, banan, shakarqamish va fillarni qanday ajratish haqida syujetlar bor¹¹⁴. Janubi-Sharqiy Osiyoda ko'plab toshqin voqealari mavjud bo'lib, ular va Xitoy toshqinlari o'rtasida yaqin aloqalar mavjud. Yaxshilikni ifodalovchi xudo yovuzlikni ifodalovchi gigant bilan jang qildi va nihoyat,

¹¹⁴ [Гигин. Мифы](#), Античная библиотека. СПб.: [Алтейя](#), 2000.

[Ymir](#) vafot etganida, uning yarasidan ko'p miqdorda qon quyilib, o'z urug'ini yo'q qildi. Burgmir (yovuz ayoz devlarining ajdodlaridan biri) va qayiqda qochib ketgan xotini bundan mustasno. U [dunyoning chekkasiga](#) qochib, o'rnameb oldi va bu joyni Jotunxaym (gigantlar mamlakati) deb nomladi, u har doim xudolar tomonidan boshqariladigan dunyoga yovuzlik qilishga urinib ko'rgan ayoz gigantlarining katta guruhini tug'di.

Yangi Gvineya Vamansi afsonasi. Bir kuni mehribon bir odamning xotini portga suzib kelayotgan katta baliqni ko'rib, eriga aytibdi. Yaxshi odam bir o'g'li va ikki qizidan bu baliqni tutmaslikni so'radi. Boshqalar baliqni tutib, qirg'oqqa sudrab olib ketishdi, yaxshi odam hammaga baliqni yemaslikni maslahat berdi, lekin hamma tinglashdan bosh tortdi va baliqni o'zaro yeydi. Yaxshi odam shosha-pisha daraxtga bir juft turli hayvonlarni haydab, oilasi bilan [kokos](#) daraxti tepasiga chiqdi. Yerdan suv toshqinlari ko'tarilib, hamma va hayvonlarni cho'kdi. Suv kamaygach, yaxshi odamning oilasi daraxtdan tushib, uylarini tikladilar.¹¹⁵

Avstraliya afsonasi. 1. Inetina qirg'oqda mollyuskani garpun bilan pichoqladi, u bilan janjallashdi, g'azablangan holda [Clam Manni katta marjon](#) bilan parchalab tashladi. Clam Manning qoni to'xtovsiz otilib, dengiz suvini qizil rangga bo'yab, tumanga aylantirdi, quruqlikka tarqaldi va barcha odamlar va hayvonlarni cho'kdi. Faqat ikkita aka-uka omon qoldi va Xudo butun qabila yo'q bo'lib ketishining oldini olish uchun ularning turmush qurishlarini xohladi¹¹⁶. Shunday qilib, ular turmush qurishdi va kuchli Yudvad qabilasining ajdodlari bo'lishdi.

2. Qadim zamonlarda yer yuzida qadimgi xudolar yashagan. [To'fon](#) kelib, bu xudolarning ko'pini g'arq qildi, ba'zilari esa osmonga o'ralib, yulduzlarga aylandi. Suv tortilgach, buyuk xudo Pondergilning o'g'li Bevorand va uning qizi Qoraroq dunyoga qaytib, insoniyatning ajdodlari bo'lishdi.

Afrika mintaqasi afsonasi. [Yaunde, Kamerun, Afrikadagi](#) Kaka xalqi afsonasida bir kuni tushdan keyin bir qishloqda uyda faqat bir qiz va uning akasi bor edi. Qiz uyning tashqarisida edi, bir [qo'chqor](#) keligach qiz uni to'ydiradi, va men senga muhim bir narsani aytmoqchiman. Bugun katta sel bo'ladi. Sen menga juda mehribonsan, tirik qolishingni hohlayman deydi. Uka va opa qo'lga siqgunicha narsalarini yig'ishtirib, qishloqdan qochib ketishdi. Ular ko'p yillar davomida hech kimni topmay yashashdi, keyinroq qo'ylar yana paydo bo'lib, aka-uka bo'lsalar ham, uylanishlari mumkinligini aytishdi tomga boshsiz ketmon tutqichi bog'lashadi. Shuning uchun ham bugungi kunda yaqin qarindoshlar turmushga chiqsa, er-xotin tomga tubi singan qozon va ketmon dastasini osib qo'yishadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Геродот. История в девяти книгах. Л.: Наука, 1972.
2. [Аполлодор](#). [Мифологическая библиотека](#). Л.: Наука, 1972.
3. [Диодор Сицилийский](#). [Историческая библиотека](#). [Греческая мифология](#), Античное наследие. М.: Лабиринт, 2000.
4. [Beekes, R. S. P.](#) Etymological dictionary of Greek. Leiden • Boston: Brill, 2010.
5. [Тахо-Годи А. А.](#) „Атлант“, . [Мифы народов мира](#). М.: [Советская энциклопедия](#), 1990 .,99bet.
6. Грейвс Роберт. [Мифы Древней Греции](#), Антропология, этнография, мифология, фольклор. М.: Прогресс, 1992.
7. [Friedman, Steven Morgan](#) „[A Brief History of the University, University of Pennsylvania Archives](#)“. Archives.upenn.edu. 2010.
8. [Гесиод](#). [Полное собрание текстов](#), Античное наследие. М.: Лабиринт, 2001.
9. [Вергилий](#) „Энеида“, . [Буколики](#). [Георгики](#). [Энеида](#). М.: [Художественная литература](#), 1979.

¹¹⁵ [Павсаний](#). [Описание Эллады](#). СПб.: Алетейя, 1996

¹¹⁶ [Гераклит](#). [Опровержение или исцеление от мифов, переданных вопреки природе](#) // Вестник древней истории / Перевод с древнегреческого, вступительная статья и комментарии В.Н. Ярхо.. — 1992.

10. Monier Monier Williams, [रिच Archived](#) 8 May 2021 at the [Wayback Machine](#), Sanskrit English Dictionary with Etymology
11. [Sattar, Arshia](#) (1996). *The Rāmāyaṇa by Vālmīki: An Epic of Ancient India*.
12. [Гигин. Мифы](#), Античная библиотека. СПб.: [Алетея](#), 2000.
13. [Павсаний. Описание Эллады](#). СПб.: Алетея, 1996
14. [Гераклит. Опровержение или исцеление от мифов, переданных вопреки природе](#) // Вестник древней истории / Перевод с древнегреческого, вступительная статья и комментарии В.Н. Ярхо.. — 1992.

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA "SEHRILI SIYOH" VA "AQLLI UY" METODLARIDAN FOYDALANISH.

Tabiiy fanlar fakulteti I kurs magistrantlari Akilbayeva Muxlisa Rustam qizi, Narzullayeva Marg'uba O'razali qizi, Abdiraxmonova O'g'iloy Hamroqul qizi, Umarova Noila Azimjon qizi

Kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent Sidiqova Xulkar G'ulomovna Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Aniq va Tabiiy fanlarni tarkibi, fanlarni o'rganishdan maqsad, fanlarni o'qitishda innovatsion tadqiqotlar asosida yangi turdagi metodlarni qo'llash haqida so'z yuritiladi. Undan tashqari biz bu maqolada "Keys-stadi" hamda "Aqilli uy" metodlaridan foydalandik. Bu metodlar orqali o'quvchi yoshlarda fikrlash va dunyoqarashlarini yetarli darajada shakllantirish va tasavvur qilish imkoniyatlarini ham oshirish mumkin. Shu metodlardan kelib chiqib o'quvchilarni "Aniq va Tabiiy fanlar" ga bo'lgan qiziqishlarini yetarli darajada oshirishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: STEAM, AKT, Xalqaro baholash tizimi, loyihalar, Organayzer metodi, Aqilli uy metodi, dasturlash tili, Elektronika, harorat, CO₂, atmosfera, Tabiat jismlari, o'simlik va hayvonot dunyosi, Arduino dasturlash.

Аннотация. В данной статье говорится о содержании точных и естественных наук, целях изучения наук, а также использовании новых видов методов, основанных на инновационных исследованиях в преподавании наук. Кроме того, в этой статье мы использовали методы «Волшебные чернила» и «Умный дом». Благодаря этим методам можно в достаточной степени сформировать и представить мышление и мировоззрение младших школьников. На основе этих методов мы можем в достаточной степени повысить интерес учащихся к «Точным и естественным наукам».

Ключевые слова: STEAM, ИКТ, Международная система оценки, проекты, Метод Организатора, Метод «Умный дом», язык программирования, Электроника, температура, CO₂, атмосфера, Природные объекты, флора и фауна, Программирование Arduino.

Annotation. This article talks about the composition of Exact and Natural Sciences, the purpose of studying sciences, and the use of new types of methods based on innovative research in teaching sciences. In addition, we used the "Magic inks" and "Smart House" methods in this article. Through these methods, it is possible to sufficiently shape and imagine the thinking and worldviews of young students. Based on these methods, we can sufficiently increase students' interest in "Exact and Natural Sciences".

Key words: STEAM, ICT, International assessment system, projects, Organizer method, Smart home method, programming language, Electronics, temperature, CO₂, atmosphere, Natural bodies, flora and fauna, Arduino programming.

Respublikamizda Aniq va Tabiiy fanlarni o'qitishda hozirgi kunda juda katta izlanishlar amalga oshirilmoqda. Shu jumladan Prezidentimiz ham bu sohaga yetarli darajada e'tirob qaratmoqda. Chunki hozirgi kunda yangi yangi turdagi innovatsion tadqiqotlar zamon talabi bo'lib kelmoqda. Jahon talablari darajasida ta'lim olishi va kasb egallashi, pedagoglarimizning ilmiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. Mamlakatimizda mustaqillik

yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar ta'lim tizimini mustahkamlash uchun muhim poydevorga asos soldi. Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda AKT va STEAM texnologiyalarini qo'llash jarayonida ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativ yondashuv, nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etish qobiliyatlarini aniqlashtirish.

Ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etishda pedagogik-psixologik imkoniyatlarini ochib berishi. Professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, maktabgacha va maktab ta'limi sohasiga zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari, STEAM texnologiyalari, ta'limda raqamli texnologiyalar va innovatsion loyihalarni joriy etishni takomillashtirishi. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishning me'yoriy asoslarini yaratilishini takomillashtirish kabi muhim vazifalarni oldiga qo'yadi. Hozirgi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida ham 2021-2022 o'quv yilidan boshlab 1-6 sinflarda tabiiy fanlarni o'zida jamlagan Tabiiy (SCIENCE) fanlar joriy etildi. Tabiiy (SCIENCE) fanlar ayni vaqtda o'qitib kelinayotgan 1-2-sinfda "Atrofimizdagi olam", 3-4-sinflarda "Tabiatshunoslik", yuqori sinflarda esa 4ta alohida fanlar, ya'ni geografiya, biologiya, fizika (6-sinfdan boshlab), kimyo (7-sinfdan boshlab) fanlarini o'zida birlashtiradi. Tabiiy (SCIENCE) fanlarning afzalliklari va ahamiyati shundan iboratki, fan orqali o'quvchi olamning yaxlit, ajralmas, bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarashi shakllanadi, tadqiqotchilik ko'nikmalari rivojlanadi. Tabiiy fanlar - insonni, uning sog'lig'ini, shuningdek butun atrof-muhitni: tuproqni, atmosferani, umuman yerni, kosmosni, tabiatni, barcha jonli va jonsiz jismlarni tashkil etuvchi moddalar va ularning o'zgarishini o'rganadigan fanlardir. Tabiatda ro'y berayotgan hodisa va jarayonlar, tirik organizmlarning rivojlanish bosqichlari, tabiat va jamiyat qonunlariga insoniyatning ko'rsatadigan ta'sirlari haqida ilmiy va amaliy bilimlar majmuasini yoritish tabiiy va iqtisodiy fanlar blok-modulining asosiy vazifasini belgilab beradi. O'quvchining ichki motivatsiyasining qanchalik shakllanganligi tabiiy va iqtisodiy fanlarga qiziqishi, atrof-muhit muammolarini anglashi va uni hal qilishda muhim qarorlarni qabul qilishni bilishi hamda tabiiy va sotsial muhitga ta'sirini tahlil qilishda muhim hisoblanadi. Fanlarning o'zaro integratsiyasi o'quvchilarda tabiatni butun bir borliq sifatida, olamning yagona manzarasini anglashlariga yo'naltirmog'i lozim. Shu bilan birga, o'quvchilar inson faoliyatining tabiatga salbiy va ijobiy ta'siri, zamon va makon miqyosidagi global ekologik muammolarni va tabiat oldida javobgarlik hissini tushunishi, Shuningdek, sog'lom turmush tarziga amal qilishlari hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini, tabiat va jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'sha oladigan kompetent shaxsni tarbiyalashni ko'zda tutadi. Tabiiy fanlarni alohida predmet sifatida o'qitish 1-sinfdan boshlanadi. O'quv materiallari - «Tabiat jismlari», «O'simlik va hayvonot olami», «Sog'ligimizni saqlaymiz» va «Ekologiya» mavzulariga birlashtirilgan. Tabiiy fanlar bo'yicha dastur kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga faqat jonajon tabiat go'zalligi va boyliklarinigina emas, balki respublikamizning tabiatini o'rganishga ham imkon beradi. Tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning ilmiy-tabiiy dunyoqarashlarini shakllantirish va kengaytirish, mantiqiy fikrlashga o'rgatishda har bir dars mavzusini bayon qilishga e'tibor beriladi. O'quvchilar topshiriqlarni individual bajarish jarayonida ularning aqliy faoliyati jalb etiladi, o'z bilimi, kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonch ortadi. Buning natijasida har bir shaxs o'z imkoniyati darajasida rivojlanadi. Shu tarzda tashkil etilgan bilish faoliyatida vaqtdan unumli foydalaniladi va natijada ta'lim samaradorligi ortadi. Ta'limning zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan foydalanib o'tiladigan darslarda o'quvchilarning bilish faoliyati individual tarzda tashkil etiladi.

"Sehrlı siyohlar" metodi.

Ta'rif: Bunda o'qituvchi mavzu nomini yoki biron-bir tushunchani oq qog'ozga fenolftalein eritmasidan foydalanib yoziladi. Yozuv bir oz ochiq havoda quritiladi. Qog'ozda hech qanday yozuv ko'rinmaydi. Chunki fenolftalein eritmasi rangsiz. Qog'ozni yozuv taxtasiga ilib qo'yish mumkin. Qog'ozga "Mavzu: Asoslarning olinishi va ishlatilishi" deb yozish mumkin. Suv purkagich idishga natriy gidroksid eritmasi avvaldan quyib qo'yiladi. U ham rangsiz. Eritmani qog'ozga purkaladi. Oppoq qog'ozda to'q pushti rangli yozuv "Mavzu: Asoslarning olinishi va xossalari" paydo bo'ladi.

Qo'llanilishi: Bu metoddan barcha sinflarga kimyo darsini o'tishda, 7-8-sinflarda asoslarga oid

mavzularni o'tishda, indikatorlar haqida ma'lumot berilganda foydalanish mumkin.

Natijaviyligi: Bu metoddan foydalanib o'quvchilarni hayratini, fanga bo'lgan qiziqishini, intilishini oshirish, kimyoni mo'jizakor ekanini ko'rsatish, o'quvchilar fikrini darsga qarata olish, mavzuga doir amaliy bilim bera olish mumkin. Bu esa mavzuni to'la tushunishlariga yordam beradi.

"Aqlli uy" metodi.

Kim uchun: 5-11-sinf o'quvchilari.

Guruhdagi o'quvchilar soni: 4 nafar.

Qaysi fanlarni birlashtiradi: informatika, muhandislik, matematika, fizika, kimyo, arxitektura dizayn, texnologiya (mehnat).

Maqsad: qayta tiklanadigan manbalar yordamida amalga oshiriladigan kelajak uyining modelini yaratish.

Muddati: 6-9 oy.

Guruhdagi bolalar soni: 3-4 nafar.

Har bir o'quvchi o'zining qarashlaridan kelib chiqqan holda "Aqlli uy"ning imkoniyatlarini o'ylaydi: uy modelini quyosh panellari bilan ta'minlash, havo harorati, namlik va CO₂ sensorlari, harakat sensorlari, eshik va derazalarni avtomatik ochish va yopish, avtomatik yoritish va signal. Guruhdagi o'quvchilarning fikri birlashtirilgan holda uyning loyihasi chiziladi: uyning dizayni, qavatlar soni, yordamchi binolar va h.k. Fizika va kimyo fanlari yordamida sensorlarni to'g'ri ishlashi uchun sozlash tajribalari amalga oshiriladi. Me'moriy hisob-kitoblarning aniqligi matematika darslarida tekshiriladi. "Aqlli uy" ning dasturiy ta'minoti esa albatta informatika darslari yordamida amalga oshiriladi. Ma'lumki, AKT va Internet resurslaridan o'quvchilarning ma'lumotlarni olishlari hamda maktab fanlari bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazishda asosiy vosita sanaladi. ePIRLS tadqiqoti boshlang'ich va ijtimoiy sohalariga tegishli mavzularni o'z ichiga olgan, maktabda o'qitiladigan fanlar bo'yicha beriladigan mashg'ulotlarga yaqinlashtirilgan qiziqarli innovatsion "Ta'limda raqamli texnologiyalar"ni tatbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. O'quvchi o'zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim topish va ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi. O'zbekistonda xalqaro baholash dasturiga tayyorgarlik ko'rish uchun bir qator ishlar amalga oshirildi. Xususan, Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi ochildi, boshlang'ich va yuqori sinf o'qituvchilaridan trenerlar tayinlandi, trenerlarga viloyat va respublika miqyosida seminar treninglar tashkil etildi, respublika miqyosida onlayn vebinarlar o'tkazildi. PIRLS 2026 ning asosiy xususiyatlari:

- to'liq raqamli baholashga o'tishni yakunlaydi;
- talabalar rangli matnlar bo'ylab aylanib chiqishlari va tugmani bosishlari va savollarga javob berishlari mumkin bo'lgan innovatsion interfeysdan foydalanadi;
- simulyatsiya qilingan veb-saytlar asosida PIRLS vazifalarini birlashtiradi;
- uy va maktab kontekstlari haqidagi ma'lumotlarni bog'laydi. Talabalar o'qish yutuqlarigacha o'qishni o'rganadilar;
- raqamli baholash jarayoni ma'lumotlarini chuqur tushunishga yordam beradi;
- tasvirlarni avtomatlashtirilgan baholash va qisqa tuzilgan javoblar bo'yicha tadqiqotlarni kengaytiradi.

STEAM yondashuv tizimida yaratilgan (matematika, fizika, biologiya, kimyo, geografiya, texnologiya) fanlar, bilimlar integratsiyalari asosida shakllangan bo'lib, XXI asr ko'nikmalariga ega, tashabbuskorlik, kreativ, tanqidiy fikrlash orqali liderlik qobiliyatlarini namoyon etadigan, o'z g'oyalarini ilgari suradigan, dizayn modellarini yaratadigan, jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini egallaydigan shaxsni O'zbekiston shakllantiradi. Respublikasi Prezidenti tomonidan tashkillashtirilgan "Prezident maktab"larida o'quv-sinf va laboratoriya xonalar uskunalar bilan jixozlangan, bo'lib robototexnika, sexmatexnika, interaktiv platforma, Arduino platformalarida o'quvchilarga foydalanish imkoniyatlari ijodkorlik, tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan. Bu uskunalar o'quvchilar tomonidan qayta yasali, boshqa ko'rinish va vazifani bajarish imkonini beradi. Zamonaviy talablarga ko'ra STEAM va robototexnika darslari o'zaro uyg'unlikda olib

boriladi. Hozirgi davrda axborot kommunikatsiya texnologiyalari rivojlangan va robototexnika istiqbolli sohalardan biri hisoblanadi, uning afzalliklari shundaki, robototexnika darslari orqali o'quvchilar quyidagi dasturlardan foydalanib, bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar:

- C dasturlash tili;
- Elektronika asoslari;
- Sodda va murakkab sxemalar yasash;
- 3D dizayn va 3D modellashtirish;
- 3D printerdan 3D modellarni chiqarish;
- Arduino dasturlash;
- Tranzistor va mikrochiplar bilan ishlash; qo'shimcha modul va sensorlar bilan ishlash (RGB, WiFi, PIR, LCD display, RFID);
- mustaqil ravishda turli xildagi Arduino proyektlar yasash.

O'zbekistonning ushbu tadqiqotda ishtirok etishi ta'lim sifatini oshirish, xalqaro miqyosda mamlakat nufuzini mustahkamlash bilan birga o'quvchilar bilimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar hozirgi kunda jahon ta'limidagi asosiy mavzulardan biridir. Hozirgi kunda axborot texnologiyalari sohasi dunyo bo'ylab jadal suratlarda o'sib bormoqda. Shu bois, ilm-fan, texnologiya va boshqa sohalarga bo'lgan talab ham hozirgi kunda juda katta hisoblanadi. Metodlardan samarali foydalanish va ularni yetkazib berish jarayoni ham albatta biz pedagoglarning asosiy vazifamiz hisoblanadi.

Zamonaviy texnologiyalar hozirgi kunda jahon ta'limidagi asosiy mavzulardan biridir. Hozirgi kunda axborot texnologiyalari sohasi dunyo bo'ylab jadal suratlarda o'sib bormoqda. Shu bois, ilm-fan, texnologiya va boshqa sohalarga bo'lgan talab ham hozirgi kunda juda katta hisoblanadi. Metodlardan samarali foydalanish va ularni yetkazib berish jarayoni ham albatta biz pedagoglarning asosiy vazifamiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. N. Rahmatullayev, H. Omonov, Sh. Mirkomilov. "Kimyo o'qitish metodikasi" Toshkent "Iqtisod-Moliya" 2013-yil.

2. <https://lex.uz>

3. <https://ictschoo1.uz/steam-tabiiy-fanlar-texnologiya-muhandislik-sanat-va-matematika-fanlarini-uygunlikda-oqitish-uslub/>.

4. N. Sayidaxmedov «Yangi pedagogik texnologiya» Toshkent. 2003-yil.

5. Omonov H. T., Maranmova U. R. Kimyo o'qitishning jamiyatagi o'rni va ahamiyati Kontseptik ta'lim kontekstida innovatsion texnologiyalar. ilmiy-uslubiy maqolalar to'plami. Toshkent, Yangi nashir 2017. -B-193.

O'QITUVCHINING KASBIY-SUBYEKTIV POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Ilmurodov Samadjon Xolberdiyevich –

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat universiteti, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakultetining fakultetlararo, Pedagogika kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Tel: +998 94 240 17 03 e-pochta: I.Samad@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchining kasbiy-subyektiv pozitsiyasining mazmun-mohiyati, uni rivojlantirish yo'llari atroflicha yoritilgan. O'qituvchining kasbiy-subyektivligi bo'yicha adabiyotlar tahlili, tadqiqotchilarning fikrlari tahlili keltirilgan. Kasbiy-subyektiv pozitsiya o'qituvchining nisbatan qat'iy tuzilishiga ega bo'lgan, ammo uning o'zgaruvchanligini istisno qilmaydigan, rivojlanish imkoniyatlari ekanligi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: subyekt, subyektivlik, o'qituvchi pozitsiyasi, o'qituvchining faoliyati, o'qituvchi maqsadi.

Annotation: This article covers the essence of the professional-subjective position of the teacher and the ways of its development. The literature review on the professional-subjectivity of

the teacher, the analysis of the researchers' opinions are presented. It has been mentioned that the professional-subjective position is a developmental opportunity that has a relatively rigid structure of the teacher, but does not exclude its variability.

Keywords: subjectivity, subjectivity, teacher position, teacher's activity, teacher goal.

O'qituvchining kasbiy-subyekt pozitsiyasining mohiyati va uni rivojlantirish yo'llari masalasi uning kasbiy-subyekt pozitsiyasini rivojlantirish muammosiga yondashuvni belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchining umumiy hayotga, xususan, kasbiy faoliyatiga aloqalari va munosabatlari tizimida subyektivlik muhim sanaladi.

Bizning fikrimizcha, o'qituvchining kasbiy pozitsiyasining subyektivligi o'quvchilar bilan munosabatlarning tabiatini, uning qadriyatlarini, idrokini belgilaydi. O'z kasbining subyekti sifatida hayotiy faoliyat, o'z kasbiy faoliyatiga, o'ziga bo'lgan munosabati kasbiy pozitsiyasida aks etadi. V.N.Volkovning fikricha subyektivlik, birinchi navbatda, "dunyoda, boshqalarga o'zaro bog'liq o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan shaxs" mulki sifatida tushuniladi. Bu insonning aktyor sifatida o'ziga bo'lgan munosabati asoslanadi¹¹⁷. Kasbiy-subyektiv pozitsiya o'qituvchining nisbatan qat'iy tuzilishiga ega bo'lgan, ammo uning o'zgaruvchanligini istisno qilmaydigan, rivojlanish imkoniyatlari hisoblanadi.

O'qituvchining subyektivligi bir vaqtning o'zida ancha barqaror va moslashuvchan bo'ladi. Barqarorlik xususiyati o'quv faoliyatini qayta tashkil etish zarurati tug'ilganda pedagogik yo'nalishni saqlanib qolishi va shu bilan birga yangi shaxsiy shakllanishlar paydo bo'lganda qo'shimchalar, yangiliklar qo'shish yoki tuzatish imkoniyatini beradi.

Subyektivlikning boshlang'ich xususiyati **faoliyat** hisoblanadi. Avvalo, faoliyat insonning atrofdagi haqiqatlarni ongli va maqsadli ravishda o'zgartirish qobiliyatini anglatadi. Faoliyat bu subyektning o'z chegarasidan tashqariga chiqish, faoliyat doirasini kengaytirish, harakat qilish istagidir. Subyektning ongi vaziyatga to'g'ri moslashish ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq. Pedagogik jarayondagi subyektning faolligi shaxsning integratsiyaviy xususiyati sifatida asoslanadi, bu o'z-o'zidan yo'naltirilgan motivatsiya bilan belgilanadigan faoliyatda maqsad qo'yish, berilgan vaziyatdan tashqariga chiqadigan yangi vazifalarni ilgari surishga, faol va tanqidiy yondashishga, faoliyat natijalarini ijodiy va o'zgaruvchan bashorat qilish imkonini beradi.

Subyektivlikning keyingi xususiyati **maqsad** bo'lib, bu orqali hali bo'lmagan natijani modellashtirish jarayoni nazarda tutilib, psixikada ko'pincha tasvir, kelajakdagi mahsulotning aqliy modeli, sifat va miqdoriy xususiyatlari taqdim etiladi. Maqsadni belgilash kognitiv jarayon bo'lib rag'batlantirish, nazoratni amalga oshirish funksiyalarini o'zida janlaydi. Maqsadni belgilash diagnostika, prognoz va dizayn, birgalikdagi faoliyat maqsadini tushunish va aniqlashni ta'minlash, rejalashtirilgan maqsadlarni amalga oshirishda obyektiv imkoniyatlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Pedagogik rivojlanish jarayonida o'zlashtirilgan maqsad, uni amalga oshirish yo'llari va vositalarini tanlash erkinligi subyektivlikning navbatdagi xususiyatidir.

Erkinlik - bu, birinchi navbatda, subyektning to'siqlarni yengib o'tishi, harakat qilish qobiliyati, mavjud stereotiplar, qoliplardan tashqariga chiqish va shu bilan birga o'zi va boshqalar oldidagi mas'uliyatni anglash qobiliyatidir. Natijada o'qituvchi vaziyatni va o'zini maqsadiga qarab o'zgartiradi. Erkin shaxs motivlar, maqsadlar, xatti-harakatlar uslubi va faoliyat vositalarini tanlashda suverendir va shu bilan birga qabul qilingan qarorlar uchun javobgardir.

O'qituvchining subyektivligining yana bir xususiyati mas'uliyatdir. Mas'uliyat shaxsning pozitsiyasidan kelib chiqadi, chunki shaxsning motivlari, ehtiyojlari va maqsadlari bilan belgilanadi. Mas'uliyat o'qituvchi tomonidan o'z subyektivligining namoyon bo'lish shaklini ifodalaydi.

¹¹⁷ Волкова В.Н. Субъектность педагога: теория и практика: Автореферат дис. ... д-ра. пед. наук. – М., 1998. – 50 с.

O'qituvchi subyektivlining asosiy xarakteristikasi – o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini shaxs sifatida qurish zaruratidir. O'z-o'zini rivojlantirish - bu faol, izchil, progressiv va umuman qaytarib bo'lmaydigan jarayon shaxsning psixologik holatidagi sifat o'zgarishidir.

L.M.Mitsina o'qituvchining professional o'z-o'zini rivojlantirishini "o'z maqsadlarini anglash bilan bog'liq bo'lgan qiymat yo'nalishlarining umumiy tizimiga mos keladigan o'zini o'zi anglashning yaxlit qiyofasi bilan belgilanadigan kasbiy faoliyat va ularga konstruktiv erishish uchun zarur bo'lgan vositalar"¹¹⁸ sifatida izohlaydi.

L.I.Bojovich o'qituvchining pozitsiyasini ma'lum bir munosabat, qiziqish va intilishlar yo'nalishi, hayotda va ishda o'z o'rnini topish zarurati deb hisoblaydi¹¹⁹.

V.N.Myasishev o'qituvchining pozitsiyasini integratsiya sifatida belgilaydi¹²⁰. B.F.Lomov o'qituvchi mavqeini uni o'rab turgan obyektiv voqelikdagi shaxs munosabati kontekstida ko'rib chiqadi¹²¹.

Demak, o'qituvchi pozitsiyasini dunyoqarashning ma'lum bir qiyofasi, munosabatlar tizimi, ijtimoiy munosabatlarga qarab shaxsning xulq-atvor strategiyasi sifatida izohlash mumkin. Subyektivlik va pozitsiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq hodisalardir. Ular dunyoqarash va qadriyatlarining ma'lum bir tizimiga asoslangan munosabatlar, yutuqlar va shaxsiy munosabatlarni belgilaydi.

I.Y.Kuznetsova o'qituvchining subyektiv pozitsiyasi tarkibiga motivatsion-qiymatli, tartibga soluvchi-faoliyat va refleksiv-baholovchi komponentlar kiradi deb izohlaydi¹²².

Shunday qilib, o'qituvchining subyektivlik pozitsiyasi voqelikni o'zlashtirish va o'zgartirishga qodir bo'lgan faol, mustaqil, tashabbuskor faoliyatining muayyan natijasiga e'tiborini qaratish jarayoni hisoblanadi.

O'qituvchining subyektiv pozitsiyasi - bu o'quvchi va o'zi, o'z faoliyati, ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari va turli xil pedagogik obyektlar o'rtasidagi muvozanatli munosabatlar tizimiga asoslangan murakkab ichki shakllanish va unga faol, mas'uliyatli, ongli va hissiy jihatdan barqaror bo'lishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'qituvchining subyektiv pozitsiyasi ko'plab tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan va ma'lum ijtimoiy va psixologik qonuniyatlarga muvofiq rivojlanadigan murakkab jarayon degan xulosaga kelishimiz mumkin. O'qituvchining subyektiv pozitsiyasi tug'ma emas u inson hayoti jarayonida qo'lga kiritiladi va rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Волкова В.Н. Субъектность педагога: теория и практика: Автореферат дис. ... д-ра. пед. наук. – М., 1998. – 50 с.
2. Митица Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 58–64.
3. Божович, Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
4. Мясищев, В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев ; под ред. А. А. Бодалева. – М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1998. – 362 с
5. Ломов, Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов ; Рос. акад. наук. Ин-т психологии. – М. : Наука, 1999. – 349 с.

¹¹⁸ Митица Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 58–64.

¹¹⁹ Божович, Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.

¹²⁰ Мясищев, В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев ; под ред. А. А. Бодалева. – М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1998. – 362 с

¹²¹ Ломов, Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов ; Рос. акад. наук. Ин-т психологии. – М. : Наука, 1999. – 349 с.

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ.

*Маматкулова Умида Эшмирзаевна-преподаватель Джизакского
государственного педагогического университета*

*Хуррамов Аскар - студент Джизакского государственного педагогического
университета*

Ключевые слова; интеграция, коммуникативная компетентность, технология, наука, педагог, педагогика.

Реализация междисциплинарной интеграции в системе образования является одной из актуальных тем. Внедрение интеграции в образование играет особую роль в повышении интереса учащихся к науке. Прежде чем обсуждать междисциплинарную интеграцию, давайте найдем ответы на такие вопросы, как что такое интеграция, как ее использовать или нет.

Интеграция (лат. интеграция-восстановление, наполнение, целое-целое) - это сближение и соединение дисциплин в ходе дифференциального процесса. Процесс интеграции – это этап подключения связи между дисциплинами в новом, высоком качестве, и необходимо уметь проявить себя по-высокому. Стоит отметить, что корни интеграционного процесса уходят в народную и научную педагогику далекого прошлого. К. Д. Ушенинский говорил о духовно-педагогическом характере дидактического воздействия и психолого-педагогической связи в народной педагогике прошлого: «Знания и идеи, сообщаемые всякой наукой, представляют собой широкий и просвещающий взгляд на мир и жизнь. в случае". Еще в те времена ученые подчеркивали, что применение связи между науками, то есть интеграция даваемых знаний, позволяет широко взглянуть на жизнь. Междисциплинарная интеграция и сегодня остается необходимым условием современного образования. Потому что излишняя категоризация учебников иногда гасит интерес ребенка к знаниям и создает впечатление, что совершать открытия уже невозможно. Стремительное развитие принципов и методов обучения, обновление программ и учебников, появление новых учебных заведений не смогли избавить современную школу от преобладания информативности над развитием. Именно поэтому междисциплинарная интеграция становится сегодня одним из важнейших факторов развития образования. Психолого-философские основания междисциплинарной интеграции появляются в работах И.П. Павлов и И.М. Сеченов. Ребенок не всегда может хорошо запомнить имеющуюся или новую информацию по предмету, но если эти темы будут обогащены сведениями из других предметов, т. е. освещены во взаимосвязи, то он будет интересен и легко запоминается. даже в природе мы можем найти взаимосвязанные вещи и события. Объективной основой объединения научных знаний считается картина земного шара. Кроме того, существует общность методов исследования, используемых в области приобретения знаний. Принцип системности является философской основой междисциплинарной интеграции. Интеграция способствует устранению фрагментарности и мозаичности знаний учащихся, помогает им приобрести комплексные знания, набор общечеловеческих ценностей. В отечественной и зарубежной педагогике накоплен большой опыт изучения проблем интеграции, и в разные периоды Я.А. Коменский, И.Г. Песталози, Дж.Дж. Руссо, Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский использовал междисциплинарную интеграцию в образовательном процессе. считаются нажитыми. Поскольку 21 век — век технологий, стремительный рост объема информации — явление закономерное. быстрый рост объема этой информации, способность к ее восприятию и пониманию резко снижается. Выход из этого можно видеть в синтезе различных дисциплин, в разработке комплексных курсов и во взаимосвязи всех дисциплин. Сегодня основными идеями интегративного образования являются:

1. Личностная направленность образования (человеко-ценностный процесс воспитания);

2. Формирование обобщенных предметных структур и способов деятельности (овладение знаниями на основе понимания законов);

3. Приоритет мотивов, создающих смысл в образовании (мотивационных, внутренних, внешних и организационных);

4. Последовательность в обучении (понимание связей внутри научной теории);

5. Изучение проблемы;

6. Отражение деятельности;

7. Диалогичность (истина рождается в процессе диалогического общения). Цель интегративного образования: сформировать целостное видение мира.

В рамках интегрированного обучения можно выделить отдельные технологии:

1. Интеграция;

2. Технологии проектирования;

3. Образовательные технологии в мировом информационном сообществе;

4. Преподавание больших систематических учебных курсов на базе Интернета;

При планировании интегрированных занятий учитываются:

1. Блоки знаний объединены, поэтому важно правильно определить основную цель урока;

2. Информация, необходимая для достижения цели, получается из содержимого объектов;

3. Множество ссылок установлено в содержании учебного материала;

4. Части интегрированного содержания являются необходимым звеном урока и планируются к итоговому выводу;

5. Необходимо тщательно выбирать методы и средства обучения и определять нагрузку учащихся на уроке.

Процесс интеграции требует выполнения определенных условий: объекты исследования должны быть одинаковыми или достаточно близкими; Интегрированные субъекты используют одни и те же или похожие методы исследования; Они организованы на основе общих закономерностей и теоретических представлений.

Теперь разберем плюсы и минусы интеграции: 1. Позволяет реализовать один из важнейших принципов дидактики - принцип систематичности обучения.

2. Создает оптимальные условия для развития мышления, логики, адаптивности, критичности.

3. Способствует развитию системного мировоззрения и гармонизации личности учащихся. Множественные субъективности уменьшаются, междисциплинарные связи расширяются и углубляются, и доступно больше знаний.

4. Считается средством мотивации школьников и способствует их активизации, познавательной деятельности побуждает учащихся к творчеству. Отрицательные стороны заключаются в следующем: увеличение интенсивности урока, незаконченность деталей, появление отдельных случаев, Подготовка к уроку занимает много времени.

Успешность формирования коммуникативной компетентности будущих учителей – это звание, данное за доведение своей профессии до уровня искусства и обучение десятков и сотен студентов. Или, важнейшая и ответственная задача, стоящая перед педагогами нашей республики, это подготовка специалистов, которые смотрят на определенный мир новыми глазами, находчивы, умеют делать дело, строят и возвышают фундамент нашего великого будущего. . Педагог несет ответственность перед обществом за воспитание и обучение по своей специальности. Наряду с регулярным повышением своей профессиональной подготовки он должен иметь право быть учителем, учителем, наставником, воспитателем, педагогом, точнее, обладать коммуникативной компетентностью. В настоящее время педагог редко приобретает практические и

теоретические знания по избранной им профессии, науке, специальности. Он должен уметь использовать в своей работе новые методы и методы воспитания в любой ситуации, словом, должен быть обладателем компетентности. Понятие «компетентность», подход с точки зрения компетентности, означающей обладателя компетентности, и чтобы остановиться на значении этих терминов, прежде всего, обратим внимание на национальные традиции и ценности в этом отношении. формировалась веками.

Коммуникативная компетентность – от учителя требуется полноценное общение. У него положительные отношения со студентами и членами команды в любой ситуации. В зависимости от содержания обучения, ситуации, ситуации любой целью педагога является создание «развивающей атмосферы» в аудитории. То есть: - придание студентам мотивации к работе; - понимание путем побуждения учащихся к их самостоятельному использованию, к включению в учебную деятельность, - формирование воображения и навыков. Поиск необходимой информации, собственная активность - проект и его реализация, понимать цель работы и результат - подходить с ответственностью; - уровень сложности предмета, цели, задач учащимися, - самостоятельный выбор форм и методов; - обучение учащихся работе в группах по теме проекта и - выявление проблем, разделение задач, планирование, дебаты - обсуждение и оценка результатов. - участие студентов в различных формах дискуссий. - формирование у студентов регуляции своих действий. - через систему оценивания студенты улучшают собственные результаты - оценка их уровней и результатов и достижение их дальнейшего совершенствования. В заключение следует подчеркнуть, что интеграция в образовании – это не мода, а необходимость подготовки качественных специалистов для любой сферы человеческой деятельности. Интеграционная технология в современном образовании обеспечивает интеграцию отдельных частей науки в единый комплекс. причем речь идет не только о механическом соединении разных знаний, но и о применении к ним взаимозависимого подхода, и человек должен будет действовать системно при решении тех или иных задач.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного решения в сфере образования. www.eidos.ru. 2005, 09, 10. 2.
2. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании. www.nekrasovepb.ru
3. Зимняя И.А., И.А. Ключевых. Компетенции – новая парадигма результата образования. качество.petsu.ru
4. Дружилов С.А. Профессиональная компетентность и требование педагога. Психологический подход. Сибирь. Философия. Образование. Альманах. С.О.РАО. ИПК, г., Новокузнец –2005. № 8.

PEDAGOGIK MAHORATNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK NAZARIYALARNING AHAMIYATI.

Odilova Odina Sobir qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti

This article emphasizes the importance of psychological theories in shaping the skills of teachers.

В данной статье подчеркивается важность психологических теорий в формировании мастерства педагогических кадров.

Калит сўзлар: педагог, психология, маҳорат, фаолият, таълим, тарбия.

Ключевые слова: педагог, психология, мастерство, деятельность, образование, воспитание.

Bugungi kunda iqtisodiy va siyosiy sohalaridagi barcha isloxlarning asosiy maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqarolar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkil qilishdan iboratdir. Shu jihatdan ham ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va maorifni yuksaltirish, milliy istiqlol g'oyasini o'zida mujassam etgan yangi avlodni voyaga

yetkazish davlatimiz siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Respublikamiz hukumati xalq ta'limi sohasida o'rta qo'yayotgan vazifalarni bajarish ko'p jihatdan pedagogga bog'liq. Ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarining xilma-xil faoliyatini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, mehtsevar, barkamol inson qilib o'stirish pedagog zimmasiga yuklatilgan.

Darhaqiqat, xalqimizning kelajagi, mustaqil O'zbekistonning istiqboli ko'p jihatdan pedagogga, uning saviyasiga tayyorgarligi, fidoiyligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishida bo'lgan munosabatiga bog'liq. Kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol naslning tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir. Shu bois mamlakatimizning istiqbol yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq buyuk madaniyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirishga katta ahamiyat berib kelinmoqda.

Pedagoglar malakasini oshirish va qayta tayyorlash ishlarini amalga oshirilishi pedagogik mahoratni takomillashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Zamonaviy pedagogga birgina umumiy madaniyatning o'zi kifoya qilmaydi. Shuningdek maxsus bilimlar va malakalar asosida talabalarini kuzatish, ularning o'sishidagi muhim narsalarni jamiyatda vujudga kelgan asosiy ijtimoiy g'oyalar bilan taqqoslash, ta'lim-tarbiya jarayonini rivojlantirish yo'llari va usullarini aniqlash, turli vositalar bilan tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish, tahlil qilish, pedagogik izlanishlar va yutuqlarni ilmiy jihatdan bir tizimga solish maqsadga muvofiqdir.

Albatta bunda pedagog talabchan, yaxshi mehribon, sabrli, bosiq va o'z kasbiga nisbatan e'tiqodli bo'lishi lozim. Talabani butun qalbi bilan sevadigan pedagog ko'proq tabassum qiladi, kamroq qovoq soladi. Talabalarga bilim berish bilan birgalikda ayni vaqtda ularga o'z xarakterini o'tkaza oladi, ularga odamiylik namunasi bo'lib ko'rinadi. Pedagogning kasbga oid mahoratini shakllantirishda pedagogik-psixologik nazariyalarning ahamiyati kattadir, chunki ma'naviyatimizning shakllanishida o'z-o'ziga ega bo'lgan ulur insonlar faoliyati to'g'risida, ularga qo'yilayotgan talablar haqida zamonaviy pedagogik texnologiyalar to'g'risida nazariyalar pedagogik mahoratni shakllantirishning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. ***Pedagogik tajribalarni takomillashtirishda ilmiy pedagogik ma'lumotlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.*** Chunki, hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyoti pedagogning ijodkor bo'lishini fanning muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yuritish, fan yutuqlarini talabalarga yetkaza olishi va nihoyat talabalarni ham ijobiy fikrlash, tadqiqotchilik ishlarini o'rgata olishini talab qiladi. Shuning uchun pedagog avvalo tadqiqotchilik ishlarini olib borishi va bu sohada malakalarni egallashi zarur. Pedagog ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishi davomida, tajribalarni to'playdi, tahlil qiladi, ular asosida xulosalar chiqaradi. U shu xulosalardan o'zining amaliy faoliyatida foydalanish jarayonida hozirgi zamon pedagog uchun zarur bo'lgan juda muhim bilimlarni egallandi. Pedagogik mahoratni takomillashtirishda shaxsiy pedagogik izlanishning ahamiyati kattadir. Pedagog ishidagi muvaffaqiyatni kunlik faoliyatida kattalar va talabalar, ayrim guruh va yakka shaxslar bilan aloqaga kirisha olish qobiliyatini ta'minlaydi. Aloqalar faoliyatida duch keladigan turli xil voqealarga pedagogik qoidalar nuqtai nazaridan emas, balki sharoitni hisobga olgan holda ijobiy hal etish talab etiladi.

Keng ilmiy saviyaga ega bo'lish, intellektual qiziqish, yangilikni his qila bilish, pedagogik mahoratni oshirishga intilish pedagogga xos xususiyatlardan hisoblanadi. Ta'lim sifati davlat ta'lim standartlariga muvofiq bo'lishi uchun amaliy va nazariy mashg'ulotlar o'tkaziladi. Bu sohada ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshiriladi. Shaxsiy izlanishlar va ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish pedagogning pedagogik mahoratini takomillashtirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Shuningdek nazariy, milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlarni, dunyoviy, diniy ilmlardan xam xabardor ma'naviy barkamol bo'lmog'i lozim. Xalqimizning kelajagi mustaqil O'zbekistonda istiqboli ko'p jihatdan pedagogga, uning saviyasiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Ilmiy pedagogik izlanishlarni baholash mezonlari to'g'risida fikr yuritilganda, avvalo tadqiqotning zamonaviyligi, dolzarbligi, undan ko'zlangan maqsad hamda natijalar nazarida tutiladi. Pedagog shaxsining kasb sohasidagi xususiyatlari bu talabalarni sevishtirish, ular bilan ishlashga qiziqish, o'z kasbiga muxabbatli bo'lish, pedagogik nazokat, pedagogik tasavvur, tashkilotchilik qobiliyati, haqqoniylik, dildashlik, talabchanlik,

qat'iylik va maqsadga intilish, vazminlik, o'zini tuta bilish, kasbiy layoqatlik va boshqalar. Samarali pedagogik ta'sir ko'rsatishni to'g'ri tashkil etish talabalar bilan muomala qilishda, samimiy munosabatda bo'lishga yordam beradi. Amaliy pedagogik faoliyatda ilmiy g'oyalar va pedagogik tarbiyani qo'llash, pedagog mehnatiga ko'p jihatdan borliq. Lekin bu mehnat natijalari darhol kurinmaydi. Uning mahsulini ko'rish uchun yillab mehnat qilish kerak. Pedagog faoliyatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu faoliyat o'zining sifat ko'rsatkichlari bo'yicha ham turlicha bo'ladi. Haqiqiy fidoiy pedagoglar o'z faoliyatida eng yaxshi natijalarga erishadilar. Tajribali novator pedagoglar talabalarga samarali ta'lim tarbiya berish bilan bir qatorda pedagogika fanidan yangi yo'l ham ochmoqdalar. Pedagogik mehnatni amalga oshirish jarayonida quyidagi xususiyatlarni o'z faoliyatida amalga oshirishlari zarur.

1. Pedagogning siyosiy qarashlari va e'tiqodining aniqligi hamda barqarorligi, talabalar oldida chinakam obro' e'tibor qozonishi.

2. Mamlakatning butun ijtimoiy hayotida faol ishtirok etish va egallagan tajribalarni kollejga olib kirish, bu faoliyatga o'z talabalarini jalb qilish ularni ijtimoiy, hayotda faol ishtirok etishini ta'minlash.

3. Har bir talaba shaxsiga katta qiziqish bilan qarash va barcha jamoa ishlarini tashkil etish.

4. Pedagoglar o'z ishlariga bugungi kun talabi bilan emas, balki kelajakni o'ylab ish yuritish.

5. Talabalarga bo'lgan munosabatlari, ularning taqdiri haqida g'amxo'rlik qilish, o'z tarbiyalanuvchilarining kelajagi bilan qiziqish.

6. Talaba shaxsiga har tomonlama ta'sir ko'rsatish.

7. Ilg'or pedagogik tajribani hamda ta'lim va tarbiyaning nazariyasini chuqur o'rganish, hamma yangiliklarni tushunib olish, ularni o'z tajribalari bilan solishtirib ko'rish, ba'zilarini o'z ishida tadbiq qilish.

Pedagogning ijodkorligi talabaning ijodkorligini uyg'otadi. Ular o'z talabalarini vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash bilan birga ularning qalbida olijanob fazilatlarni qaror toptiradilar. Shunday ekan, pedagoglarning pedagogik mahoratida shaxsiy faoliyat tizimini ishlab chiqish muhimdir. Hayot kashfiyotlar olami. Tajriba, uslub, fikrlar rang-barang. U samarali mehnat natijasida isbot va dalillar orqali talabalar qalbiga kuchadi. Ularning tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatadi. Talabalar muallimning faxri, kelajagidir. Shu bois ularning niyati talabalarni mustaqil yurt quruvchilari, muxandislari, ilmu ma'rifat fidoiylari safida ko'rishdir. Pedagogning eng birinchi maqsadi talabasini tezroq savodli qilishdan iboratdir. Lekin uni amalga oshirish juda ham mashaqqatdir. Har bir pedagogning uz faoliyat tizimini ishlab chiqish va unga qa'tiy amal qilish uning ta'lim sohasidagi muvaffaqiyatlarinig muhim omillaridan biridir pedagog bir xil metodlarda dars o'tish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Aksincha, u o'qitish metodlarini takomillashtirish ustida tinimsiz ishlashi zarur. Pedagogning talabalar bilan muomalasi tarbiya natijalariga katta ta'sir ko'rsatadi. Talabaga muxabbat hech qachon javobsiz qolmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Махкамов, Ш. (2023). Теоретические основы базы данных (мб) и системы управления базами данных (мббт). Информатика и инженерные технологии, 1(1), 90-94.

2. Аликулов, С. Т., & Махкамов, Ш. С. (2018). Дидактическая компетентность педагога. In Развитие интеллектуально-творческого потенциала молодежи: из прошлого в современность (pp. 150-152).

3. Махкамов, Ш. (2024). Davlat boshqaruv tizimining vujudga kelishi hamda davlat va uning mohiyati. Новый Узбекистан: наука, образование и инновации, 1(1), 379-382.

4. Norqo'ziyev, Q., Aynakulov, T., Mahkamov, S., & Sodiqov, D. (2024). IMPLEMENTING MOBILE ROBOT WALKING PATH CONTROL AND TRACKING IN C# WINDOWS FORM APPLICATION. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 95-99.

5. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.

**ҚОНУН ВА ҚАДРИЯТ, МАФКУРА ЁШЛАРНИНГ СИЁСИЙ
МАДАНИЯТИГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛ**
ЎЗМУ. Ижтимоий фанлар факультети
катта ўқитувчиси Парманов С.А.

This article highlights legislation, ideology and values as factors influencing the political culture of the youth of Uzbekistan.

В данной статье законодательство, идеология и ценности выделена как факторы, влияющие на политическую культуру молодежи Узбекистана

Калит сўзлар: ёшлар, сиёсат, мафкура, қонун, қадрият

Ключевые слова: молодежь, политика, идеология, право, ценности.

Мамлакатимиз мустақиллигининг илк кунларидан бошлаб, ёшлар ва уларнинг келажаги ҳақида ғамхўрлик қилиш масалаларига устувор даражада эътибор қаратила бошланди. Зероки, жамиятимизни демократлаштириш фуқаролик жамиятини қарор топтириш мақсадлари замида аслида инсон манфаатлари, юртимизнинг, тараққиётимизнинг таянчи ва суянчи бўлган ёшлардир. Мамлакатимизда 2016 йил 12 август куни Олий Мажлис Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилиниб, 24 август куни Сенат томонидан маъқулланган ва 14 сентябрь куни имзоланган “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонун келажагимиз эгалари ҳаётида муҳим тарихий воқеа бўлди. Қонун ҳақидаги ҳужжат 15 сентябрь куни республикаимизнинг марказий нашрларида чоп этилди ва шу кундан бошлаб кучга кирди.¹²³ Ҳар бир даврда ёшлар жамиятнинг ҳал қилувчи кучи бўлиб келган. Шу билан биргаликда ёшлар тарбияси, уларнинг муаммолари илғор фикрли кишилар назаридан четда қолмаган. Ёшларга эътибор бериш, уларнинг таълим- тарбияси, дунёқарашини бойитиш борасида Ўзбекистонда ўзига хос тажриба тўплаган. хусусан, ёшларимиз тарфакқурига сингдиришга қаратилган ишларни амалга оширилиши, уларнинг самарадорлигини кучайтириш билан боғлиқ кўпгина назарий масалаларни ҳал қилиш ниҳоятда долзарб моҳият касб этмоқда.

Албатта, **ёшларни янгиланаётган демократик**, инсонпарвар жамиятга муносиб қилиб тарбиялаш ўз навбатида улар ижтимоий кафолатини ҳам таъминлашни тақозо қилади.

Маълумки, ёшларда ватанпарварлик хиссини шакллантиришда халқимизнинг бой тарихий, маданий-маънавий мероси билан бирга, қадриятлар ҳам муҳим роль ўйнайди. Қадриятларнинг моҳиятини билиш, уларни ўзлаштириш ёшларда ватанпарварлик, миллий ғурур, миллий ифтихор, миллик бирлик ва бирдамлик туйғусини, инсонпарварлик, халқпарварлик, адолатпарварлик, халоллик, поклик меҳнатсерварлик фазилатларини шакллантиришда катта ўрин тутаяди.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек: “Албатта ҳар қайси халқ ёки миллатининг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий, қадриятлардан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Ёшларда ватанпарварликнинг шаклланиши – уларнинг миллий ва умуминсоний қадриятлар муштараклигини англаб етиш билан боғлиқ. Ватанпарварликни шакллантиришда халқ миллий тараққиёти, тарихи, маданияти, санъат ва адабиёти, турмуш тарзи, ахлоқи, эътиқоди, ижтимоий руҳияти билан боғлиқ бўлган урф-одатлар, маросимлар, анъаналар алоҳида эътиборга молик қадриятлар саналади. Шунингдек, “Ёшларда ватанпарварликни шакллантиришга кучли таъсир этадиган қадриятлар жумласига – она тили ва адабиёт, миллий, диний байрамлар, ҳар хил миллий маросимлар, оилапарварлик, болажонлик, ота-

¹²³ Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонун Олий Мажлис қонунчилик палатасининг “Ахборотномаси”-Т.: 2017.

она, кўни-кўшни, қариндош-уруғ, маҳалла-кўй, кексаларга ҳурмат, меҳр-мурувват, раҳм-шавқат, ҳалоллик, поклик, имон-эътиқод, ватанимизнинг гўзал табиатидан илҳомланиш, уни асраш маданиятига эга бўлиш каби фазилатлар киради. Шу муносабат билан алоҳида таъкидлаш жоизки, ватанимиз ёшларни халқимиз миллий урф-одатлари, қадриятлари ва анъаналарига садоқат руҳида тарбиялашда мам Мафкура инсон маънавий ҳаётига таъсир этувчи тарғиботнинг ғоят катта ахборот ва тажрибага эга бўладиган машинаси сифатида гавдаланади. Мафкуравий тарғибот-ташвиқот “психологик уруш” сифатида одамлар ақл-заковати, уларнинг дуёни тушуниш, ҳаётий социал ва маънавий ниятлари учун кураш куралига айланди. Мафкура ҳозирги ҳаётга фаол кириб бориши билан бирга ижтимоий ҳаётдан намоён бўлаётган маънавий кучларни озиқлантирмоқда, ўз социал тарбиявий салоҳиятини доимий орттириб бергани ҳолда кишиларнинг маънавий турмушига таъсир этмоқда. Мафкура – кўп қиррали ва мураккаб жараёнлар таркиб топади, бинобарин ундан яхшилик ва ёмонлик мақсадларида фойдаланиш мумкин. Мафкура сиёсий барқарорликдан манфаатдор кучлар учун асосий ҳаётни издан чиқариш курали, шунингдек сиёсий маданиятни шакллантириш учун фойдаланадиган кураш воситаси бўлиши мумкин. Мафкуранинг бундай таъсири физиологик ва психологик жиҳатдан ҳали шаклланиш босқичида бўлган ёшларга аҳолининг бошқа қатламига нисбатан кўпроқ, сезилиши табиий ҳол, албатта. Чунки ёшлар онги, тафаккури, дунёқарашида маънавий-руҳий шаклланиш жараёни кечаётгани боис, уларда ҳаётга қизиқувчанлик, шароитга мослашувчанлик, ишонувчанлик жуда юқори бўлади. Бу эса, ёшларни осонгина мафкура объектига айлантиради, натижада ёшлар мафкуранинг илғор ривожлантирувчилари, ҳаракатлантирувчилари ва келажак авлодга етказувчи ворисларига айланади. Ёшлардаги бундай хусусиятлар реакцион мафкуравий кучларнинг ёшлар онги ва фаолиятида лоқайдлик, беқарорлик уруғини сочиш мақсадларида жуда қўл келмоқда. Сиёсий бўхтонларни тарқатиш орқали ёшларнинг онги ва шуурини забт этиб қарашларини маъкул йўналишга ўзгартириб, улардан ҳар қандай ёвуз ниятларда, ҳатто ўз халқи, Ватанига қарши курашларда фойдаланишга уриниш реакцион мафкуравий кучлар дастури самарасини таъминламоқда. Бундай мафкуравий тазйиқнинг таъсири ва салбий оқибатларини тезда турини англаш, айниқса, илмий-техникавий инқилоб шиддатли суръатлар билан ривожланаётган бугунги кунда нияҳотда мушкул. Бу ёшлардан мафкуравий жараёнларнинг прогрессив ва уларни бирини иккинчисидан ажрата билишни талаб этадиган мураккаб, алоҳида ўрганиш керак бўладиган жараёндир. Ёшларнинг сиёсий маданиятини шакллантириш орқали, уларга илмий, ғоявий, мафкуравий, сиёсий, маданий, маънавий, жисмоний, руҳий жиҳатдан ўстириш тўғрисида ғамхўрлик қилиш демакдир. Мафкура инсон онги, сиёсий қарашлари ва сиёсий маданиятини шакллантиришда ҳамда унинг ҳаётда ўз ўрнини топишида катта роль ўйнайди. Бу унинг ғоявий- тарбиявий ишлар тизимида ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш учун кучли кураш бўлишидан далолат беради. локатимизнинг оммавий ахборот воситаларининг роли бекиёс каттадир. Жамият ва давлат тараққиётининг ҳозирги шароитида демократик ислохотлар субъектлари, ёшларнинг социал-маданий, қиёсий қиёфасидаги ўзгаришлар ўзига хос икки турдаги қарама-қарши характерда намоён бўлмоқда. Ўзбекистон Республикасида ёшлар манфаатларини таъминлаш бўйича ҳуқуқий база мавжуд, фуқаролик жамият қуриш асосларида ёшлар иштироки таъминланган ёшларнинг ўниб-ўсиши ва комил шахс сифатида камол топиши учун давлат томонидан махсус таълим, саломатлик, спорт ва бошқа турдаги инфратузилмалар яратилган. Демак, ёшлар сиёсати – демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва инсонлар эркини таъминлаш борасидаги ҳар бир устувор йўналишларда ўз куч-қуввати, билими, салоҳияти, идрок ҳамда журъатини кучайтиришга қаратилган сиёсатдир.

Хуллас, Ўзбекистон қонунчилиги тамонидан ёшлар манфаатларини ҳимоя қилишда бир қанча қонунлар, фармон ва фармойишлар ишлаб чиқилди, уларнинг ижросини таъминлашни такомиллаштириш ва назоратини кучайтириш керак. Чунки, **қонунни** қабул қилиш осон лекин унинг ижросини таъминлаш мураккаб. Ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини юксалтириш нияҳотда муҳим аҳамият касб этиб бораётганини ҳисобга олиб,

оммавий ахборот воситалари томонидан интеллектуал бойликка интилиш кўникмаларини ёшларимиз хулқ-атворида ва тафаккурида чуқур қарор топтириш масалаларига жиддий эътибор қаратилмоғи лозимдир. Салоҳиятли ёшларни четга чиқиб кетишга бўлган мойилликларининг туб моҳиятини ўрганиб чора тадбирлар ишлаб чиқиш зарурияти пайдо бўлмоқда.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Аликулов, С. Т., & Махкамов, Ш. С. (2018). Дидактическая компетентность педагога. In Развитие интеллектуально-творческого потенциала молодежи: из прошлого в современность (pp. 150-152).
2. Махкамов, Ш. (2024). Davlat boshqaruv tizimining vujudga kelishi hamda davlat va uning mohiyati. *Новый Узбекистан: наука, образование и инновации*, 1(1), 379-382.
3. Norqo'ziyev, Q., Aynakulov, T., Mahkamov, S., & Sodiqov, D. (2024). IMPLEMENTING MOBILE ROBOT WALKING PATH CONTROL AND TRACKING IN C# WINDOWS FORM APPLICATION. *International Journal of scientific and Applied Research*, 1(3), 95-99.

ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТ ТАРҒИБОТИДА ТАЪЛИМНИНГ РОЛИ

ЎЗМУ. Биология факультети
катта ўқитувчиси Парманова Н.А.

This article argues that the basis for promoting environmental culture depends on education and training. The role of education in the formation of environmental education is emphasized.

В данной статье утверждается, что основа продвижения экологической культуры зависит от образования и обучения. Подчеркнута роль образования в формировании экологического образования.

Калит сўзлар: экология, экологик маданият, экологик таълим, тарғибот.

Ключевые слова: экология, экологическая культура, экологическое образование, пропаганда.

Мустақил Ўзбекистонда дастлабки йилларданок экологик маданиятни таъминлаш ва химоялаш, тарбиялаш ва шакллантиришнинг **хуқуқий асослари** яратилди. Эндиги асосий масала, **Экологик маданиятни** - тарғиб ва ташвиқот қилиш зарурияти пайдо бўлди. Бусиз экологик маданият, масъулият ва жавобгарлик каби муҳим омилларни шакллантириш мумкин эмас. Жумладан, бизнинг жамиятимиз учун ҳам ушбу масала ўта долзарб аҳамият касб этмоқда.

Экологик таълим — таълимнинг бир қисмигина эмас, балки унинг янги шакли маъносидир. Шахсни шакллантириш маъносидаги таълим аввало дунёқарашни қарор топтиришдан иборатдир, ҳозирги давр эса дунёқарашни экологиялаштиришни талаб қилади.¹²⁴ Агар дунёқараш инсоннинг дунёга, ўзига ва ўзининг атроф муҳит билан муносабатларига қарашли бўлса, эндиги дунёқараш инсоннинг, атроф дунёнинг, бир сўз билан айтганда “олам-инсон” тизимининг яхлитлигини тушуниш йўналишида қайта кўриб чиқишни талаб қилади. Таълим ва тарбияни экологиялаштириш инсонда оламнинг бирлиги ва инсоннинг табиат билан ўзаро муносабатларининг, инсонда фикрлашнинг экологик маданиятини шакллантиришнинг умумий жиҳатдан қараганда инсон ва жамият табиатнинг яхлит тизимидаги кичик бир тизимлигини, яъни мавжудлик бу

кичик тизимлар яхлит тизимга қанчалик уйғун сингиб боришига боғлиқлигини тушунишдан иборат бўлган эканлигини ифода эттирувчи онгни шакллантиришни ўз ичига олади¹²⁵.

¹²⁴ Абдуллаев З. Экологические отношения и экологическое сознание. — Ташкент: Фан, 1990. — С. 17-41.

¹²⁵ Абдуллаев З. Экологические отношения и экологическое сознание. — Ташкент: Фан, 1990. — С. 17-41.

Экологик таълим ва тарбия мақсадларини қуйидагича таърифлаш мумкин: инсон ўзининг ботиний ва атроф табиий муҳитни тушунишни, назорат қилишни, шакллантиришни, бойитиб бориш сақлаб қолишни ўрганиши керак.

Шахсга ривожланишнинг турли ёш босқичларида мактабгача муассасаларда, умумтаълим мактабларида, олий ўқув юртларида, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимида, меҳнат жамоаларида узлуксиз таълим ва тарбия бериш жараёнида ҳал этиш керак бўлган вазифалар айтиш шу мақсаддан келади чиқаради.

Шахс болалигида ва илк ёшлигида асосан оилада, мактабгача муассасаларда ва мактабда шакллантирилади. Фикримизча экологик руҳ ва маданиятни оилада, мактабгача Муассасаларда, мактабларда олиб боришни қуйидаги йўналишларда ташкил этиш мақсадга мувофиқ:

- болаларда, ёшидан қатъий назар табиат билан мувофиқ бўлиш руҳини мунтазам тарбиялаб бориш, уларга табиат ва инсон бир оламнинг таркибий қисмлари эканлиги тўғрисидаги ғоя-фикрларни, тасаввурларни энг содда мисоллар асосида, атроф муҳит бағрида тарбиялаб бориш;

- 6-7 ёшли болаларда табиатдан фойдаланиш, оламни табиий гўзаллиги, табиат инъоми ҳақида билимлар бериш, уни онгига бошланғич экологик тасаввурларни ва тафаккурни сингдириш;

- мактаб ёшигача бўлган болаларда экологик маданиятни “Ичимлик суви”, “Уйимиздаги ёруғлик”, “Уй хўжалиги чиқиндилари”, “Менинг ҳовлим”, “Мен севган жой” каби мавзуларда суҳбатлар, савол-жавоблар ўтказиш орқали тарбиялаш мумкин;

- ўсмирларни табиат билан муносабат маданияти кўрсаткичларини аниқлаш учун юқоридаги тарбиявий компонентлар етарли бўлмайди, уларга табиат бу инсон ҳаётини таъминловчи битмас-туганмас манба, абадий қадрият, унга инсонийлик муносабатида бўлиш ҳар бир шахснинг мукаддас бурчи ва бошқа қўллаб-қувватлаш масалалар билан ёндошиш, шу асосда экологик маданиятни шакллантириш зарур бўлади;

- мактабгача ёшдаги болалар учун “Ёш эколог” бурчаги ёки кўргазмани ташкил этиш, унда жонли ва видеотелевидение суҳбатлари олиб бориш, мактаб ўувчилари учун “Ўзим учун оламни кашф этаман”, “Экология ва маданият”, “Мен ва табиат”, “Тоza экологик муҳит” ва бошқа шу каби дастурларини амалга ошириш ва уларда экологик маданиятни тарбияланишига фаол таъсир этиш мумкин.

Юқоридагилардан ташқари экологик тарбиянинг қатор таркибий қисмлари бу жараёнда фаол қатнашади. Чунки бу жараённинг вазифалари ва услублари ёш хусусиятларига ҳамда тарбиявий таъсир кўрсатиш муҳитига кўра фарқланади.

Шахсни тегишли равишда экологик билими ва маданиятини шакллантириш орқалигина жамиятни ўзини-ўзи қўллаб-қувватлайдиган даражада барқарор ривожлантириш мумкин. Бу жараён экологик жиҳатдан барқарор келажакни таъминлаш учун анъанавий қадриятларни қайта англаш, одат тусига кириб келган турмуш тарзидан воз кечишни талаб этади.

Ёш авлодда экологик тарбияни йўлга қўйиш ва унда кутилган самарага эришиш педагогик талаблар, коидалар, усулларисиз мумкин эмаслиги мавзудан аён. Педагогик жараён исталган натижани — шахсга ўз ичида ва атроф дунё билан уйғун муносабатлар ўрнатиш учун зарур бўлган хислатлар тизимининг муҳим таркибий қисми бўлган мақсадларни назарда тутди. Шу маънода экологик таълим ва тарбия тизимни таркиб топтирувчи аҳамият касб этади². Экологик бўҳроннинг туб сабаблари жамиятнинг техник-технологик жиҳатдан гуркираб ривожланишида бўлса, айтиш мумкин бир вақтда бу шиддатли жараёнда шахснинг ўзини инқирозида яширинган. дунёни ўзгартириш, инсоннинг табиатдан устунлиги ғояси ўтмишда инсонни яшаши учун қулай шароит яратишда бошланғич нукта бўлиб, буюк роль ўйнайди. Технологиялар муайян даражада мураккаб табиат тизимларини, биринчи навбатда, энг мураккаб табиий мавжудот сифатида инсон ва жамиятнинг омон қолишини гумон остида қолдирган табиий жараёнларга бу қадар чуқур кириб бормагунча

у мақсадга мувофиқ бўлганди¹²⁶. Аммо, инсоният ҳаётининг ҳозирги босқичида эса вазият бутунлай бошқача, инсонни ўзидан-ўзини тубдан ўзгартиришни талаб қилмоқда.

Гап инсон фаолиятининг асосий йўналишини алмаштириш ёки биронта янги нарсани тайёрлаш эмас, балки жамият ва табиатнинг заро муносабатларида уйғунликни тиклаш ва сақлаб қолиш каби ҳаётий муаммо ҳақида бормоқда. Муаммо ечимининг биринчи шарт, ижтимоий-табиий муҳит билан яхлит мавжудот сифатида муносабат ўрнатадиган яхлит шахс бўлмоғи лозим¹²⁷. Ҳоят теран фалсафий фикр. Табиат билан мувофиқлашган ўзаро таъсирда ҳамда атроф муҳитга авайлаб муносабатда бўлиш, шунингдек инсоннинг ўз ички дунёсини такомиллаштириш орқали бунга эришиш мумкин. Инсон оламнинг чексиз равишда кўп алоқалар билан боғланган таркибий қисми бўлиб, ундан ажралса ёки боғлиқлик бузилса, инсон ва жамият инкирозга ва ҳатто ҳалокатга учраши мумкин. Буни оқилона-ҳиссий тушунишни қарор топтириш инсоннинг табиат билан уйғун муносабатини ҳаёт оқимидаги муваққат ва безовчи жиҳат сифатидагина эмас, балки инсонга хос табиий анъанавий уйғунликни сақлаб қолиш учун ҳам, янги уйғунликни яратиш учун ҳам тўла-тўқис имкониятга эга бўлган ўзига-ўзи етарли яхлит тузилма сифатида қарор топтириш имконини берадиган ягона восита сифатида идрок этмоқ керак.

Хуллас, сўнгги пайтда умумтаълим, ўрта махсус ва олий мактаблар экологик таълим ва тарбияни такомиллаштиришга муайян куч-ғайрат сарфлашмоқда. Бироқ бу фаолият ҳали бир тизимга тушмаган. Агар экологик таълимда жиддий силжишлар бўлган бўлса, яъни экология бўйича умумий махсус курслар киритилаётган бўлса, экологик тарбия ҳозирча тарбиявий ишнинг устувор жиҳатига айланмади — биринчи ўринда ахлоқий, эстетик, ҳуқуқий, меҳнат тарбияси ва ҳоказолар турибди. Экологик тарбия эса, қоида тарзида, бу қаторнинг энг охиридан жой олган. Ўқувчиларнинг жамият олдида турган ижтимоий ва иқтисодий экологик муаммоларни маҳаллий, миллий ва глобал даражада ечимини топишга тайёрлаш таълимнинг энг нуфузли вазифаси бўлмоғи керак. Таълим тизимида бундай ёндошиш ёшларда уларнинг экологик муаммоларидан бегоналашув ҳафини олидини олишга имкон яратади. Айни вақтда билим ва фаолият амалиёт билан мустаҳкамланиши зарур, шунда кўникмалар ва шахсий тажриба шаклланади. Айни маҳалда, ҳозирги жамиятда экологик маданият деярли марказий ўринни эгаллаб, инсон ва жамият дунёқарашини экологиялаштириш воситасида маданият элементларини бутун тизимига таъсир этиши лозимлигини кўрдик. Жамият илғорликка ҳамда замонавийликка давогар бўлса, у экологик таълим-тарбияга янада кўпроқ эътибор бериши лозим.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Махкамов, Ш. (2023). Теоретические основы базы данных (мб) и системы управления базами данных (мббт). Информатика и инженерные технологии, 1(1), 90-94.
2. Аликулов, С. Т., & Махкамов, Ш. С. (2018). Дидактическая компетентность педагога. In Развитие интеллектуально-творческого потенциала молодежи: из прошлого в современность (pp. 150-152).
3. Махкамов, Ш. (2024). Davlat boshqaruv tizimining vujudga kelishi hamda davlat va uning mohiyati. Новый Узбекистан: наука, образование и инновации, 1(1), 379-382.
4. Norqo'ziyev, Q., Aynakulov, T., Mahkamov, S., & Sodiqov, D. (2024). IMPLEMENTING MOBILE ROBOT WALKING PATH CONTROL AND TRACKING IN C# WINDOWS FORM APPLICATION. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 95-99.
5. Mahkamov, S., Aynakulov, T., & Baratov, J. (2024). ANDROIDDA MODEL VIEW PRESENTER (MVP) ARXITEKTURASI. International Journal of scientific and Applied Research, 1(3), 199-202.

¹²⁶ Карлов Ю.С. Личность в системе «природа — общество — М., 1996, — С. 37.

¹²⁷ Чориев С. Экологик сиёсат ва шахс баркамоллиги / Экологический вестник. — 1999. — № 1-2. - С. 9. 2

«ЦИФРОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ»: НОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ «МЯГКОЙ СИЛЫ»

Сатторов Назарбек Одилжонович

Главный специалист отделения информационно-коммуникационных технологий Управления юстиции города Ташкента

Аннотация. Исследуется новый инструмент «мягкой силы», известный как «цифровая дипломатия». Автор приходит к выводу, что развитие высоких технологий и глобальная перебалансировка сил в мире расширяет понятие «цифровой дипломатии», как наиболее восприимчивой и быстро меняющейся составляющей «мягкой силы».

Ключевые слова и словосочетания: «мягкая сила», «цифровая дипломатия», мировая политика. **информационное противостояние, дипломатические, государственная пропаганда.**

Благодаря цифровой революции национальные границы государств оказались размытыми, построены мосты между континентами. Сегодня внешнеполитическая стратегия «мягкой силы», разработанная в США политологом и профессором Дж.С. Наем, находится в поисках новых инструментов. Эта технология, вошедшая в научный и политический лексикон почти тридцать лет назад, базируется не только на ценностях страны, ее культуре и внешней политике [1]¹²⁸, среди инструментов «мягкой силы» все чаще и активнее применяется цифровая дипломатия, (интернет-дипломатия, дипломатия социальных сетей или Web 2.0 дипломатия), то есть использование Интернета и информационно-коммуникационных сетей для решения дипломатических задач. Меняется и характер самого понятия «власть»: по утверждению Дж. Наем, власть движется не только с Запада на Восток, но и от государственных к негосударственным субъектам. Это могут быть муниципальные и региональные правительства, институты, гражданские организации, отдельные политики. Модель классической дипломатии «государство – государству» постепенно уходит в прошлое. Сегодня, благодаря цифровой дипломатии, новые акторы напрямую участвуют в решении глобальных проблем¹²⁹.

По мнению эксперта по внутренней и внешней политике США Н. Цветковой, с началом президентского срока Б. Обамы был совершен кардинальный поворот от классической концепции «мягкой силы» к новым формам этой стратегии. В США цифровую дипломатию начали использовать для аккумуляции либеральных сил в мире; в социальных сетях развернулась антипропаганда террористических организаций, заработал механизм государственной пропаганды – информационного противостояния с Россией [3]. Нынешняя американская администрация продолжает искать новые инструменты «мягкой силы». После череды экономических санкций в отношении Российской Федерации и зеркальных действий дипломатических ведомств двух стран, с высылкой дипломатов и закрытием консульств эксперты заговорили о том, что новая администрация США больше не уделяет пристального внимания культурной составляющей «мягкой силы», ведь под сокращение попали подразделения, отвечающие за культурный обмен США и России. Эти опасения подтвердил и Дж. Най, отметив, что администрация Д. Трампа пренебрегает культурными и образовательными проектами не только в отношении России. Звучат официальные заявления о том, что первоочередное внимание продвижению американских ценностей, таких, как демократия, права человека и свобода слова, больше уделяться не будет.

В том, что вместе с развивающимися технологиями и все большим проникновением

¹²⁸ Вестник Поволжского института управления

¹²⁹ Bulletin of the Volga Region Institute of Administration

«онлайна» в жизнь необходимо вводить новые методологические подходы к анализу «мягкой силы», убеждены российские эксперты. С.А. Семедов утверждает, что цифровая дипломатия – явление многосоставное. Например, в США она включает в себя несколько элементов: расширение присутствия в социальных сетях и доступный Интернет, в который входит разработка технологии для обхода цензуры; распространение демократии через обучение представителей оппозиции авторитарных стран работать в социальных сетях, а также внедрение мобильной связи, с помощью которой можно обмениваться информацией в обход запретов властей. При этом автор убежден, что вместе с явными плюсами электронная дипломатия несет в себе и угрозы, из-за которых необходимо затрачивать средства на обеспечение и разработку систем информационной безопасности.

О растущих угрозах распространения информационно-коммуникационных технологий, но уже в контексте новой индустриальной революции (Industry 4.0), заявляет А.И. Смирнов. Так называемая «инфогенная» опасность сегодня связана с тем, что при помощи информационных и коммуникационных технологий государства добиваются и своих геополитических целей. И.В. Сурма утверждает, что из-за растущих масштабов использования цифровой коммуникации в политической жизни, а также возникающих из-за этого киберугроз, появляется необходимость в поиске новых научных подходов к социальным сетям. И.В. Сурма приводит в пример ряд сетевых технологий, которые изучают цифровую дипломатию и обеспечивают кибербезопасность. Среди них – британско-американская технология i2, которая сегодня применяется в разных странах и позволяет с помощью многомерной визуализации анализировать и выявлять скрытые закономерности. К наиболее успешным технологиям также относится проект «Социальные медиа в стратегической коммуникации» (SMISC), разработанный Управлением перспективных исследовательских проектов Министерства обороны США (DARPA). С помощью автоматизированных и полуавтоматизированных инструментов и технологий проект должен был научиться распознавать участников коммуникации, их намерения, а затем вычислять результат операции по убеждению. Сегодня, спустя три года после старта проекта, управление DARPA запускает программу вычислительного моделирования социального поведения в Сети (SocialSim), которая будет заниматься разработкой инновационных технологий для высокоточного компьютерного моделирования онлайн-поведения в Интернете.

Технологическое переоснащение и повсеместное применение интернет-технологий формирует определенные тенденции в использовании внешнеполитических стратегий, о чем свидетельствуют и результаты исследований международной консалтинговой компании Portland. В своем анализе она использует метод индексации «мягкой силы» тридцати наиболее преуспевающих в этом направлении стран, в основе которого лежит компаративный подход. Под сравнение попадают шесть субиндексов: правительство, культура, глобальное взаимодействие, образование, предпринимательство и цифровая составляющая. Последний субиндекс отражает успешность применения цифровых технологий и как широко государство использует цифровую дипломатию через платформы социальных сетей. Несмотря на то что в 2017 г. США заняли только 3-е место в общем рейтинге «мягкой силы», проиграв Франции и Великобритании, обогнать ее в цифровом субиндексе никто не смог. Однако исследователи уверены, что, так как этот показатель является самым динамично развивающимся, в скором времени могут появиться и другие «цифровые лидеры» [8] хотя бы потому, что, концентрируясь на внутренней политике, США постепенно пропускают вперед Восток. Поднебесная уже активно и успешно внедряет цифровые механизмы «мягкой силы» во внешнеполитическую концепцию «китайской мечты».

Цифровая дипломатия, являющаяся инструментом «мягкой силы», помогает распространить национальные интересы государства вовне.

Вместе с ростом охвата глобальной Сети она постоянно расширяет границы. Эту тенденцию подтверждают цифры: в мире за одну минуту «лайкают» почти 3 млн фотографий в Инстаграмме, в YouTube выкладывают 400 часов нового видео, за одну минуту в США используется почти 19 млн мегабайт беспроводных данных. По прогнозам, к 2020 г.

Интернетом будет обеспечено 60% всего населения планеты, то есть 4,1 млрд человек, в том числе из развивающихся стран, будут иметь доступ в глобальную сеть. Эти цифры подтверждают данные Международного союза электросвязи, ведущего учреждения ООН в области информационно-коммуникационных технологий. При этом разработчики поисковых систем ожидают, что в Интернет придут люди, не умеющие читать и писать, в связи с чем придется менять алгоритм обработки запроса таких пользователей.

Актуальность новых методов исследования цифровой дипломатии связана еще и с массовым переносом информации на электронные носители, при этом взаимодействие с государством также повсеместно переходит на цифровую платформу, а аккаунты политиков становятся важной и при этом доступной частью имиджа государства.

¹³⁰Сегодня «дипломатия социальных сетей» переняла и некоторые проявления массовой интернет-культуры. Так, совершенствуются формы подачи информации (от текстов фото и видео); возрастает популярность вирусных роликов (короткие, емкие клипы, часто с применением профессионального монтажа); благодаря возможности вести прямую трансляцию с собственного смартфона увеличивается скорость появления информации. Укореняется круглосуточная включенность. В отличие от традиционной, цифровая дипломатия позволяет любому человеку, независимо от того, где он находится, иметь свой голос и влияние по отношению к той или иной ситуации, или к конкретному политику. Появляются новые виды дипломатического языка: хэштеги, смайлики, стикеры, видео, фотоснимки. Таким образом, трансформируется дипломатический кодекс поведения, основанный на классических канонических цепочках. Меняется интернет-лексикон, вобравший в себя элементы культуры социальных сетей. Так называемый интернет-троллинг, форма социальной провокации, или сетевое хулиганство, которое часто используют блоггеры, превратилась в одно из проявлений и современного политического диалога. Когда премьер-министр Великобритании Т. Мэй обвинила Европейский союз во вмешательстве в их выборный процесс, посольство России в Лондоне заявило в социальной сети: «Слава богу, на этот раз не Россия». На волне истерии вокруг обвинений России в хаккерских атаках с целью повлиять на выборы США, этот комментарий, по мнению пользователей социальных сетей, выглядел как «эпический троллинг». После набора лайков и перепостов даже ярые противники России признали шутку удачной. Хэштеги #RussiansdoIt, #русскиеделаютэто поддержали даже американские пользователи непосредственно в разгар «хаккерского» скандала, иронизируя над тем, что во всем всегда виноваты русские. Однако российские эксперты утверждают, что при широком использовании новых методов коммуникации может произойти падение политической культуры. В особенности это касается дипломатических ведомств, где уровень общения должен оставаться высоким.

Определенную цель преследуют и политики, пользуясь активностью в сетях. Политические организации и лидеры собирают лайки и смайлики не просто так, ведь такая симпатия может быть конвертирована в реальные голоса. Не случайно в качестве примера «сетевой любви» аналитики приводят привлекательное позиционирование новых политических лидеров: премьер-министра Канады Дж. Трюдо и президента Аргентины М. Макри. Своей победой на выборах и дальнейшей популярностью оба лидера обязаны активности в социальных сетях, а Дж. Трюдо назвали представителем нового поколения политиков — энергичных, настоящих, доступных (он «всегда онлайн»). Такое впечатление складывается после просмотра личных интернет-страниц обаятельного премьер-министра, где каждый подписчик может оставить комментарий. Однако в публикациях безобидные и даже умильные посты чередуются с важными политическими решениями. С одной стороны, Дж. Трюдо фотографируется с выпускниками, которые случайно оказались на набережной,

¹³⁰ Вестник Поволжского института управления 2018. Том 18. № 1

где он совершал пробежку; делает селфи в вышиванке в день национального костюма Украины; записывает обращения на арабском языке для сирийских беженцев, которых он гостеприимно принял у себя в стране (на одной из фотографий политик даже прослезился от рассказа мигранта). С другой — Трюдо не упускает возможности поддержать ЛГБТ-сообщество и продемонстрировать забавные носки с изображением флага НАТО во время крупных саммитов. Так политик демонстрирует свою поддержку продвижению североатлантического альянса в Восточную Европу и страны Балтии. Пользуясь привлекательным имиджем и всеобщей любовью, которая благодаря цифровой составляющей распространяется далеко за пределы Канады, в реальной жизни Дж. Трюдо выступает за ряд смелых, неоднозначных и жестких инициатив: на местном уровне — легализацию эвтаназии, аборт, марихуаны, защиту прав трансгендеров, во внешней политике — военную поддержку Украины, отказ участвовать в сирийской спецоперации и закупку американского истребителя пятого поколения F-35, а также объявляет ведение двухсторонних отношений с Россией по вопросам Арктики в конструктивном ключе.

О значимости социальных сетей свидетельствуют и недавние выборы в США. Журналисты подсчитали, что за время избирательной кампании Дональд Трамп сделал в два раза больше твиттов, чем Х. Клинтон, которая убеждена, что лживая информация о ней, распространенная через Фейсбук, стала одной из главных причин поражения. Из этого следует, что персонифицированная цифровая дипломатия уже является одним из самых эффективных инструментов «мягкой силы». При этом ставка делается на доступность и считываемость образа разной аудиторией.

Учитывая то, что цифровая дипломатия вынуждена идти в ногу со временем, но при этом не ограничивается только лишь присутствием и активностью в социальных сетях, можно предполагать, что сфера понятия «цифровой» расширяется. Сегодня государства постоянно увеличивают траты на обеспечение кибербезопасности, ведущие мозговые центры мира соревнуются в разработке и внедрении искусственного интеллекта в жизнь, Apple, Google, Amazon, Microsoft инвестировали огромные суммы, чтобы усовершенствовать технологии машинного обучения. Канадско-американский предприниматель, владелец и главный инженер компании SpaceX И. Маск демонстрирует ракеты и скафандры, разработанные его компанией, в которых земляне отправятся на Марс, а к 2030 г. граждане США смогут начать его колонизацию. К слову, отчеты о своих успехах компания также демонстрирует в социальных сетях. Становится очевидно, что в технологической гонке странна имидж государств влияет их инновационная развитость, при этом правильное позиционирование успехов страны частично лежит и в цифровой плоскости.

¹³¹В России о необходимости внедрения цифровой дипломатии заговорили в 2012 г. Применить этот инструмент «мягкой силы» МИДу РФ поручил Президент России В.В. Путин. Тогда же французское агентство АФР опубликовало первый в истории рейтинг цифровой дипломатии. Первое место заняли США, Россия значилась лишь на 14-й позиции. Однако последние исследования констатируют, что за это время Россия научилась успешно применять этот инструмент: в недавнем рейтинге цифровой дипломатии (Digital Diplomacy-2016) она заняла уже четвертое место, пропустив вперед Великобританию, Францию, и США. В определении победителя использовался уровень поход, при котором цифровая дипломатия рассматривалась с точки зрения пяти параметров прогресса от «новичка» до «продвинутого пользователя»: присутствия, настройки, актуальности, участия, дипломатии 4.0. Все перечисленные параметры рассматривались с позиции их креативности, аутентичности, прозрачности, управления контентом, безопасности, открытости, влияния, типа аудитории, профессионализма, прорывных / инновационных кампаний.

¹³¹ Bulletin of the Volga Region Institute of Administration

¹³²У истоков разработки цифрового метода «мягкой силы» стояла Э.-М. Слотер, бывший директор политического планирования в Государственном департаменте США (2009–2001 гг.), в трудах которой изложены философские основы цифровой дипломатии. Впервые она была применена во внешнеполитическом курсе США, придя на смену или в дополнение телевизионному и радиовещанию и концепции «Великой шахматной доски» З. Бжезинского. В 2002 г. администрация Дж. Буша младшего первой была перенесена в Интернет. В 2010–2011 гг. в Белом доме официально обозначили и опубликовали главные задачи цифровой дипломатии.

Сегодня Э.М. Слотер занимает пост президента мозгового центра «Новая Америка», где ведется разработка концепций по возрождению величия США в эпоху цифровых технологий. Она утверждает, что сейчас даже в Америке, которая является пионером цифровой дипломатии, не все политики понимают, что коммуникация становится многослойной и многоуровневой. По ее мнению, страны, обладающие наиболее крепкими, разветвленными каналами связи, способны реализовывать в мире необходимые им сценарии эффективнее, чем те, кто обладает мощной армией. По прогнозам Э.М. Слотер, в следующем десятилетии влияние государств на глобальные цифровые потоки возрастет: будут разрабатываться сложные инструменты для введения цифровых санкций, блокировки торговли, информации и связи.

В долгосрочных стратегиях развития стран совершенствование цифровых и высокотехнологичных платформ и построение «цифрового общества» значится одним из первых пунктов. Так, Китай в программе «Сделано в Китае 2025», направленной на удержание статуса «мировой фабрики», только с привлечением новых технологий, обозначил целый спектр развития технологических разработок, которые планируется повсеместно внедрять в экономику. При этом «электронная экономика» (то есть экономическое производство с использованием цифровых технологий), затрагивает разные сферы жизнедеятельности: образование, медицину, банкинг.

Американские гиганты Кремниевой долины сегодня бросают вызов некогда всемогущему Уолл-Стрит и всему банковскому сектору, намекая, что управлять финансовыми потоками могут и без их помощи. Криптовалюты, пересмотр системы хранения и передачи денег – все это часть цифрового общества, построение которого так же возложено на разработки Кремниевой долины. Если цифровые умы научились переводить «лайки, клики и отметки» в высокие политические идеалы, способствуя экспорту свободы, демократии, и прав человека в далекие уголки – на Ближний Восток и Северную Африку, то, учитывая новые технологические разработки, понятие «цифровая мягкая сила» может значительно расшириться.

Библиографический список

1. *Най Д.С.* Гибкая власть / пер. с англ. В. Супрун. М.; Новосибирск, 2006.
2. *Карадже Т.В.* Проблема определения «политического» в политической науке // Вопросы политологии. 2013. № 2 (10).
3. *Цветкова Н.* Наследие президента Обамы в области публичной дипломатии США. URL: <http://gorchakovfund.ru/news/20161/>
4. *Семедов С.А.* Цифровая дипломатия в эпоху глобализации / под ред. В.В. Комлева // Россия в современной международной системе координат: новые вызовы и возможности: сборник статей. М., 2014. С. 355–357.
5. *Смирнов А.И.* «Industry 4.0» в дискурсе международной информационной безопасности – взгляд из России. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/6f6/smirnov.pdf>
6. *Сурма И.В.* Цифровая дипломатия в мировой политике // Государственное управление: Электронный вестник. 2015. Вып. 49, апр. URL: <http://e->

¹³² Вестник Поволжского института управления

journal.spa.msu.ru/vestnik/item_741

7. Cooney M. DARPA wants to simulate how social media spreads info like wildfire // Network World. URL: <https://www.networkworld.com/article/3158707/security/darpa-wants-to-simulate-how-social-media-spreads-info-like-wildfire.html>

8. Alchami D., Aspelung W., Brennan Z., etc. A Global Ranking of Soft Power 2017 – The Soft Power 30. URL: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2017/07/The-Soft-Power-30-Report-2017-Web-1.pdf>

9. Digital Diplomacy Review 2016. URL: <http://digital.diplomacy.live/ranking-and-rating/>

10. Buckley N. From Russia with likes: embassy tweets prove a hit for Moscow // Financial Times. 2017. June. URL: <https://www.ft.com/content/6e9ebc52-4c68-11e7-919a-1e14ce4af89b>

11. Justin Trudeau. URL: <https://www.facebook.com/JustinPJTrudeau/>

12. Ingram D. Clinton says false stories on Facebook helped Trump win election // Reuters. 2017. May. URL: <http://www.reuters.com/article/usa-clinton-facebook/clinton-says-false-stories-on-face-book-helped-trump-win-election-idUSL1N1IX17Z>

13. Making Humans a Multiplanetary Species. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=A1YxNYiyALg&feature=youtu.be>

14. Official Twitter for SpaceX, the future of space travel. URL: <https://twitter.com/spacex>

15. Совещание послов и постоянных представителей России: стенограмма. Официальный сайт президента России. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/15902>

16. Slaughter A.-M. Connections, not armies, make countries powerful // Financial Times. 2016. April. URL: <https://www.ft.com/content/21973144-0544-11e6-9b51-0fb5e65703ce>

17. Morozov E. Silicon Valley has been humbled. But its schemes are as dangerous as ever // The Guardian, Technology The Observer. 2017. Sept. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/02/silicon-valley-humbled-schemes-dangerous>

БОШҚАРУВ МЕХАНИЗМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАСИ

Нарзиева Висола Сафарбековна

Жиззах Sambhram университети магистранти

Жаҳон тажрибасига кўра, мамлакатдаги иқтисодий ўсишни таъминлаш, турли саноат объектлари ҳамда аҳолининг уй-жойга бўлган эҳтиёжини кондиришда қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноати муҳим аҳамият касб этмоқда. Жаҳон бўйича қурилиш материалларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишда ишлаб чиқарувчи фирмалар томонидан дунёнинг турли мамлакатларида ўз иштирокларини кенгайтириб бориш тенденциялари рўй бермоқда. Айниқса, бу борада сифатли цемент ишлаб чиқаришнинг аҳамияти тобора ошиб бориб, уни ишлаб чиқаришнинг 90 фоизи ривожланаётган мамлакатлар ҳиссасига тўғри келса, Ғарбий Европа ва Шимолий Американинг ҳиссаси қарийб 10 фоизни ташкил этмоқда. Global construction 2030 агентлиги маълумотларига кўра, 2030 йилга қадар дунё бўйича қурилиш материалларини ишлаб чиқариш ҳажми 85 фоизга ошиб, 15,5 трлн. АҚШ долл.ни ташкил этади. Бунда жаҳон бўйича ушбу сектор ўсишининг 57 фоизи асосан уч мамлакат – Хитой, АҚШ ва Ҳиндистонга тўғри келиши тахмин қилинмоқда. Шундан келиб чиқиб, бошқарув назарияси ва амалиётини ўрганишда ҳамда уни ривожлантиришда хориж тажрибасидан фойдаланиш катта аҳамият касб этади. Ҳаммага маълумки собиқ иттифоқ ҳукмронлик қилган вақтларда бунга диярли имконият йўқ эди. Собиқ иттифоқ парчаланиб, мустақил давлатлар тузилгандан сўнг менежмент ва бошқарув фанлар хориж тажрибасини ўрганиш, ундан мамлакат корхоналарида фойдаланиш кенг йўл очилди. Айниқса, саноат соҳсида бошқарувни ташкил этишда хориж тажрибасидан фойдаланиш яхши самара бера бошлади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ Мустақилликка эришгандан сўнг

мамлакатимизда иқтисодий ислохатларни амалга ошириш натижасида қурилиш материаллари ишлаб чиқариш тармоғи, унинг корхоналарида катта ижобий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга ушбу соҳада барча муаммолар ўз ечимини топди деб бўлмайди. Жумладан, бошқарув соҳасида бир қатор масалалар мавжуд. Масалан, корхоналарда корпоративв бошқарув усулидан фойдаланиш бошқарув муносабатлари ва элементларини такомиллаштириш корхона бошқарув персоналидан унимли фойдаланиш, бошқарув тамойилларига асосланган ҳолда меҳнатни ташкил этиш, бошқарув механизмига таъсир этиш омилларни ўрганиш, инновацион ғоялардан фойдаланиш, структуравий ўзгаришни амалга ошириш ва бошқаларни мисол қилиб келтириш мумкин. Ушбу масалаларга эътибор қилиш ва уларни ҳал этиш менежмент фани олдида турган асосий вазифалардир. Уларни ўрганиш ва тадқиқ этишда хорижий тажрибани қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади. Ривожланган хорижий давлатларда бошқарув механизми борасида кўп адабиётлар чоп этилган. Масалан, хорижлик олимлардан В.Абчук, С.Доллан, Д.Портер, И.Ансофф, Мак Грегор, И.Герчикова, Р.Фатхутдинов ва бошқалардир. Ушбу адабиётлар ўрганиш натижасида шундай хулосага келиндики, уларда менежмент назарияси ва амалиётига оид жиҳатлар изоҳланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ўзининг чиқишларида ва маърузаларида "Иқтисодиётни янги марраларга қўтариш, янги Ўзбекистонни қуришда менежмент илмидан кенг фойдаланиш ижобий натижаларга олиб келади ва самарадорликни оширади" -деб таъкидлаган.[1] Хорижда тармоқни бошқариш, унинг механизмини ташкил этиш ва такомиллаштириш тажрибаси маълум даражада қизиқиш уйғотади. Чунки бу тажриба уларни иқтисодий ривожланишда олдинги қаторларга олиб чиқади. Оксфорд луғатида инглизча "Бошқарув механизми " авваламбор бу инсонларни муносабати воситаси сифатида ташкил қилиниб, уни илмий тамойиллар, усулларни жамланган жараён бўлиб, умуман менежментни самарадорлигини таъминлайди, -деб ифодаланган. Менежмент фанида "Иқтисодий механизм" ва "бошқарув механизми" тушунчалари мавжуд. Уларни ўрганишда хориж тажрибасига асосланса, кўп олимларда уларнинг тушунчасига бир хил ёндашув йўқ. Демак, тушунчаларни илмий талқин этилганда уларнинг қандай фарқлари борлигини ўрганиш менежмент илмини бойитади. Юқоридаги бўлимда ушбу тушунчаларга ифодалар берилганлиги сабабли бу масалага батафсил тўхтамадик. Аммо ўз ёндашувимизга эътибор беришни лозим кўрдик.

НАТИЖАЛАР

Бизнинг фикримизча, "иқтисодий механизм" "бошқарув механизми"га нисбатан кенг тушунчани англатади. Чунки иқтисодий механизм тушунчасига бошқарувнинг барча муносабатларидан ташқари корхона ёки тармоқнинг иқтисодий кўрсаткичлари, параметрлари ҳам кириши мумкин. Корхона бошқаруви Иқтисодий механизм маҳсулот хажми, фойда, таннарх, кредит, молия, нарх, рентабеллик, қиймат, самарадорлик Бошқарув механизми ташкилий муносабат, технологик муносабат, иқтисодий муносабат, ижтимоий муносабат, экологик муносабат.

Хорижда бошқарув механизмига катта эътибор бериш билан бирга ишлаб чиқариш ва уни экспорт қилишга ҳам алоҳида аҳамият беришади. Масалан, АҚШда қурилиш соҳаси мамлакат иқтисодиётининг энг йирик тармоқларидан ҳисобланади. Мамлакат миллий даромадида қурилиш ишлаб чиқариш самаранинг 8 фоизини, Европа иттифоқи мамлакатларида бу кўрсаткич 6-10 фоизни ташкил этади. Қурилиш соҳасида банд бўлганлар барча мамлакат ишчи кучининг 7-8 фоизини ташкил этган ҳолда қурилиш ишлари учун моддий ресурсларнинг деярли 10 фоизи сарфланади. Бундан ташқари корхоналарда қурилиш деталлари, конструкциялари ва материалларини ишлаб чиқариш учун яна 10 фоиз сарфланади. Ҳозирда ривожланган давлатларда трансмиллий коорпарация (ТМК) бошқарув тузилмаси кенг тарқалган. Уларнинг сони жаҳонда 200 мингдан ортиқни ташкил этади. Бундай коорпарациялар катта хажмли иш бажариб, уларнинг шўъбалари кўпчиликдан иборатдир. Уларнинг бошқарув ташкилий тузилмаси хусусан бошқарув механизми элементлари билан хўжалик юритиш субъектларидан фарқ қилади. Масалан, экспорт каналларининг кенглиги, бошқа давлатларда ишлаб чиқариш шўъбаларининг

мавжудлиги, ўзининг бошқарув таркибида илмий-тадқиқот ва конструкторлик бўлинмаларининг ташкил этилганлиги, персонални алоҳида тайёргарлиги, ISO стандартларига жавоб берадиган маҳсулотларни қўплиги, инновацион даражанинг юқорилилиги, интеграция жараёнларини янгилиги ва бошқалардир. Трансмилий коорпарациларнинг ўзига хос хусусиятларидан бири жамоатчилик масъулиятидир. Бунда бошқарув элементларини алоҳида ўрганилади, уларнинг олдига қўйилган вазифаларни бажаришни ва натижавийлигига алоҳида қарор қабул қилинади. Ҳар бир элементнинг самарадорлигини таъминлаш учун алоҳида раҳбар тайинланади. Бошқа ҳўжалик юритиш субъектларидан фарқли ўлароқ трансмилий коорпарацияларда мақсадли ёндашувга катта эътибор қаратилади. Чунки уларнинг пул маблағлари айланмаси юз минглаб ва ундан ортиқ долларни ташкил этишида тўғри мақсадли қарор қабул қилинмаса, улар банкрот бўлиши, бошқа компанияларга қўшилиши ва ютқизиши мумкин. Уларнинг бош мақсади эса жаҳон бозорида ўз ўрнини мустаҳкамлаш ва диверсификацияни ривожлантириш ҳисобланади. Бошқариш механизмини ташкил этишнинг хориж тажрибасида унинг тузилиш хусусиятларини ўрганиш самарали масала ҳисобланади.

Бу борада АҚШ, Ғарбий Европа ва Япония тажрибасини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Айниқса, катта ишлаб чиқариш корхоналари, ТМК бошқарув механизмини тузилиши ўзига хос хусусиятларга эга. Уларга таъсир этадиган омилларни билиш эса бошқариш механизмини ташкил этишнинг такомиллаштиришга илмий-назарий ва амалий жиҳатдан асос бўла олиши мумкин. Уларнинг асосий хусусиятларидан бири шундан иборатки, йирик ишлаб чиқариш корхоналари кўп вақт ўз фаолиятларини харбай саноат корхоналари билан узвий алоқада олиб боради. Бу ўз навбатида корхоналарнинг бошқариш механизмини ташкил этишда ҳисобга олиниши зарур. Чунки харбий саноат комплекслари доимо илмий-техника тараққиёти билан ҳамоханг бўлади, ўз навбатида бошқа корхоналар ҳам шунча мослашишга мажбур бўладилар. Шу нуқтаи назардан саноат корхоналарда бошқарув механизмининг тузилишини ташкил этишда умумийлик бўлсада, уларнинг хусусиятларини аниқ шароитда ҳисобга олиш ва ўрганиш катта аҳамият касб этади. Ҳозирги ТМК бошқариш механизмининг тузилиши кўп жиҳатдан уларнинг таркибий шаклларида келиб чиқади. Айтиб ўтиш лозимки, кўп ғарбий Европа ва Япония компаниялари бошварув механизми тузулишини, номарказлаштириш тамойилларни, айрим жиҳатларини Америка компанияларидан тажриба сифатида олганлар, бу борада уларда бошқарув даражасини ва самараси баланд бўлади. Бу бир томондан ишлаб чиқаришни концентрациялаш ва марказлаштириш бўлса, иккинчи томондан жаҳон бозорида рақобатни кучайиши эвазига амалга ошмоқда. Энг зарур жойи у компаниялар ўз маблағларини айланмаси билан америкалик компанияларга яқинлашмоқдалар. Ғарбий Европа ва Япония компанияларида бошқарув механизмини ислоҳ қилиш натижасида тор ихтисосликдан диверсификацион комплексларга ўтишди. Шу билан бирга таъкидлаш лозимки, Ғарбий Европа ва Япония компаниялари бошқарув механизмини ташкил этишда Америка компаниялари билан умумийлиги бўлсада, Ғарбий Европа ва Япония бу борада ўзига хосликлари мавжуд. Ушбу хосликлар Ғарбий Европа ва Япония компанияларини тарихий шаклланиши ва ривожланиши, уларнинг ишлаб чиқаришга ёндашуви, корхонасига бўлган муносабати, маданияти ва бошқалар билан боғлиқ. Масалан, Ғарбий Европа ва Япония компанияларида ишлаб чиқариш бўлимлари бошқа тавсифга эга. Америка компаниялари асосан техника ва технологияга ёндашса, Ғарбий Европа ва Япония компаниялари урғуни кўпроқ инсон омилига, яъни одамларга қаратади.

МУҲОКАМА

XX асрнинг 80-йилларида Америка менежментида катта ўзгаришлар амалга оширилди.[3] Бунга асосан менежмент фанида функцияларнинг кенгайиша ва ривожланиши, стратегик режалаштириш, узоқ муддатли ривожланишга ўтиш илмий нуқтаи назардан асосланди. Бундай ўзгаришлар компанияларнинг бошварув механизмини такомиллаштиришга асос бўлди. Америка компаниялари ушбу сабабли ишлаб чиқаришни бошқаришнинг янги усулларига ўтиш, диверсификация сиёсатини кучайтириш, фан

сиғимини оширишга асосланган масъулиятларини ишлаб чиқиш, экология зиддиятни камайтиришни бошқариш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва бошқаларга эътиборни кучайтириб келмоқда. Бошқарув механизмини ташкил этишда Америка бошқарув услуги Япония бошқарув услубидан фарқ қилади. Америка компанияларида ҳар бир ходимнинг масъулияти ва вазифаси аниқ белгиланган ва ҳар бир раҳбар ўз мақомидан келиб чиққан ҳолда унга топширилган мажбуриятларни ўз вақтида бажаришга қаттиқ масъулият билан белгиланди. Шундай бўлсада, Япония компанияларидек аниқ қарорлар қабул қилишда жамоатчилик масъулиятига асосланади. Америка компанияларининг яна бир хусусияти шундан иборатки, бунда хориждаги Америка шўъба корхоналари ёки филиаллари капитал, технология, ташкилий ва бошқарув тажрибадан эркин фойдаланган ҳолда бошқарув механизми элементларини кенгайтиради. Ҳукукий жиҳатдан, Америка транснационал компаниялари хорижий компаниялар бўлиб, улар маҳаллий қонунлар асосида иш олиб борадилар. Япония транснационал компаниялар эса 100 фоизли Япония капиталига асосланган бўлиб, уларнинг фаолиятини она компаниялар томонидан назорат қиладилар. Япония компанияларининг ўзига хослигига бошқарув услуги ва услулариини такомиллаштиришга биринчи даражали аҳмият беради. Япония компаниялари Америка ва Ғарбий Европа компанияларига қараганда кучлироқ марказлаштирилган. Аммо юқори марказлашган доирадаги келишувда мувофиқлаштириш тамойиллари кенг тарқалган бўлиб, қарорлар олдиндан муҳокама қилиб, мақбуллангандан сўнг қабул қилинади. Япония бошқарув услуги гуруҳли қарор қабул қилишга ва унинг самарадорлигига қаратилиб, қуйидагиларни ифодалайди:

- ◆ Қарор қабул қилишда нафақат бошқарувнинг ўрта пағонаси, балки бошқа бўлинмалар персонали ҳам қатнашади;
- ◆ Қарор қабул қилишда бир овоздан келишув тамойилини таъминлаш ёки сақлаш;
- ◆ Ходимларнинг мажбуриятларини аниқлашда аниқ лавозим кўрсатмасининг йўқлиги, яъни уларнинг иш мазмуни доимо ўзгариб туради ва ўз ваколати доирасидаги ишларни билиши лозим;
- ◆ Персонални бошқаришдаги маҳсул тизимга амал қилган жараён: умрбод қабул қилиш, хизмат бўйича кўтарилиш ҳаракати, иш стажига қараб ҳақ тўлаш, қарилик ва касаллик учун ижтимоий тўловлар;
- ◆ Доимий равишда бошқариш санъатини такомиллаштириш, маҳсулот сифати ва маркетинг фаолиятининг самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқариш жараёнини назорат қилиб бориш. Япония бошқарув механизмида ишлаб чиқаришга капитал қўйилмаларни ошириб бориш, маҳсулотнинг турларини кўпайтириш тўғрисида бош компания шўъба компаниялари билан келишилган ҳолда иш олиб боради. Олий даражадаги компания раҳбарлари стратегик ривожланишга катта аҳамият берадилар. Бунда улар юқоридан пастга тамойилларни кучайтиради. Айниқса, иқтисодий услулни кенгайтиришга катта аҳамият берилади. Японияда фаолият олиб бораётган барча шўъба корхоналари корхона бошқарувини Япония усулида ташкил этадилар. Улар одатда қуйидаги илмий тадқиқот, ишлаб чиқариш, сотиш ва молия йўналишларни қўллайдилар. Айтиб ўтиш лозимки, кўп хорижий давлатлар учун Америка бошқарув механизми эмас, балки Япония бошқарувини ташкил этиш механизми маъқул ҳисобланади. Япония ишчилари юқори билим даражаси билан ажралиб туради. Масалан, Япония компанияларида ҳозирда ҳар тўртта ишчидан биттаси олий маълумотлидир. Япония ҳукумати келажакда барча ишларни олий маълумотли бўлишига ўзининг стратегик вазифаси қилиб қўйган. Япония компанияларида юқори технологик тажрибани ва барқарорликни устивор вазифа деб ҳисоблайдилар. Маҳсулот сифати соҳасида Япония лидер, меҳнат унимдорлиги даражаси бўйича бошқа давлатлардан олдинда ҳисобланади. Шундай қилиб, бошқарув механизмини ташкил этиш, уни такомиллаштириш борасида хориж тажрибасини имконияти борича мамлакатимиз корхоналарида, айниқса, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарида фойдаланиш катта самара беради.

Бошқарув механизмини ўрганиш ва такомиллаштириш илмий-назарий ва амалий нуқтаи назардан зарурий ҳолат ҳисобланади. Ҳозирги даврда бошқарув механизмини ташкил этиш ва уни такомиллаштиришда ривожланган хорижий давлатларда катта тажриба тўпланган. Хорижий компанияларда, айниқса, трансмиллий компаниялар бошқарув механизмини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Чунки ишлаб чиқариш кенгайиб борган сари бошқарув механизми мураккаблашиб боради ва унинг элементлари ҳам кўпаяди. Буни АҚШ, Ғарбий Европа ва Япония давлатлари тажрибасида кўриш мумкин. Бу давлатларда бошқарув механизмини ташкил этиш ўз хусусиятларига эга. Уларни ўрганиш мамлакатимиздаги саноат корхоналари учун жуда фойдалидир. Шундай бўлсада, айтиб ўтиш лозимки, уларнинг тажрибасида қайсидир фикрлар мавжуд. Бошқарув механизмини ташкил этишда, айниқса, Япония тажрибасини ўрганиш катта қизиқишга сазовардир. Чунки, Япония тажрибаси АҚШ ва Ғарбий Европа тажрибасидан фарқ қилади. Шу сабабли фикримизча Япония тажрибасини ўрганиш ва ундан фойдаланиш бошқарув самарадорлигини оширади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020й. <http://uza.uz/posts/3329>
2. Герчикова И.Н. - Менеджмент. М: ЮНИТИ. 2007 г. 87 ст.
3. Мескен ва бошқалар. Менежмент. М: Дело 2007 й.
4. Kazan, H. N. (2023). ENHANCING SPEECH SKILLS IN FUTURE FOREIGN LANGUAGE LEARNERS THROUGH MEDIA LITERACY. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(11), 68-76.
5. Saliyeva, N. (2021). THE ROLE OF RAISING THE POLITICAL CULTURE OF YOUTH IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN. In *ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ* (pp. 59-62).

МАТЕМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА КРЕАТИВ ЁНДАШУВ

Нурбебова Нигина Султонбек кизи

Ўзбекистон Миллий университети Жиззах филиали

1 боскич талабаси

Таълим сифатини ошириш учун унинг ҳолати ва ривожланиш тенденцияларини узлуксиз мониторингини олиб бориш ва ўқувчиларнинг ўқув ютуқларини объектив ва адекват баҳолашни амалга ошириш зарур. Бу айниқса, ўқувчиларнинг кейинги шахсий ва фуқаролик ривожланиши учун замин яратадиган умумий урта таълим даражасида муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мақкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги 997-сон “Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”¹ қарори билан халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш, халқаро алоқаларни ўрнатиш, ўқувчи- ёшларнинг илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини, энг аввало, ёш авлоднинг ижодий ғоялари ва ижодкорлигини ҳар томонлама қўллаб- қувватлаш ҳамда рағбатлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мақмаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси ҳузурида Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларни амалга ошириш миллий маркази ташкил этилди.

Қуйидаги халқаро баҳолаш дастурлари бўйича халқаро тадқиқотларни ташкил этиш белгиланди:

PISA - The Programme for International Student Assessment — 15 ёшли ўқувчиларнинг ўқиш, математика ва табиий йўналишдаги фанлардан саводхонлик даражасини баҳолаш;

¹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мақкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги 997-сон “Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни

ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори

TIMSS - Trends in International Mathematics and Science Study— 4 ва 8- синф ўқувчиларининг математика ва табиий йуналишдаги фанлардан ўзлаштириш даражасини баҳолаш;

PIRLS - Progress in International Reading and Literacy Study— бошланғич

4- синф ўқувчиларининг матнни ўқиш ва тушуниш даражасини баҳолаш;

TALIS - The Teaching and Learning International Survey— раҳбар ва педагог кадрларнинг умумий ўрта таълим муассасаларида ўқитиш ва таълим олиш муҳитини ҳамда ўқитувчиларнинг иш шaroитларини ўрганиш.

²Халқаро баҳолаш дастурлари бўйича халқаро тадқиқотларда Ўзбекистон Республикасининг иштирок этишига тайёргарлик куриш бўйича «Йул харитаси» ишлаб чиқилди, унга кўра,

- ўқувчиларнинг ёзма ва нутқ саводхонликларини ошириш бўйича илғор миллий ва халқаро тажрибаларни жорий этиш;

- ўқувчилар мустақил таълим олишлари учун электрон шаклдаги таълимни ривожлантириш, унда ўқиш, математика ва табиий йуналишдаги фанлардан халқаро тадқиқотлар бўйича саволлар базасини яратиш ҳамда бойитиб бориш;

- ўқувчиларнинг ўқиш, математика ва табиий йуналишдаги фанлардан халқаро тадқиқотларга тайёргарлик куриш учун мустақил таълимни жорий этиш;

- халқаро тадқиқотларни амалга ошириш юзасидан малакали ўқитувчи-тренерлар билан ҳамкорликда ҳудудларда ўқувлар ташкил этиш кабилар белгиланган.

Креативлик (ижодийлик) қандайдир янги, бетакрор нарсаярата олиш лаёқати, бадиий шакл яратиш, фикрлаш, ғоя ва ечимга олиб келувчи аклий жараён. Умумий урта таълими муассасаларида математика фанини ўқитишнинг асосий вазифалари:

²Юнусова Д. Математикани ўқитишнинг замонавий технологиялари. Дарслик. - Т.: Fan va texnologiya, 2011- 200 б..

- Ўқувчилар томонидан математик тушунчалар, хоссалар, шакллар, усуллар ва алгоритмлар ҳақидаги билим, қуникмалар эгалланишини таъминлаш;

- инсон қамолоти ва жамият таракқиётида математиканинг аҳамиятини англаш, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар, қундалиқ ҳаётда математик билим ва қуникмаларни муваффақиятли қуллашга ургатиш;

- ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ривожлантирган ҳолда, мустақил таълим олиш қуникмаларини шакллантириш;

- фанлар интеграциясини инобатга олган ҳолда ўқувчиларда, миллий ва умуминсоний қадриятларни, креативликни шакллантириш ҳамда онгли равишда қасб танлашга йуналтиришдан иборат.

Математик индукция принципи - мулоҳазаларни исботлаш усули. Унинг босқичлари қуйидагилардан иборат: 1) қузатиш ва тажриба; 2) фараз; 3) фаразни асослаш(исботлаш). У уч қадамда амалга оширилиши мумкин: 1) $n=1$ учун мулоқаза туғрилиги текширилади: 2) $n=k$ учун мулоқаза туғри деб, мулоқазанинг $n=k+1$ учун тўғрилиги исботланади.3) исботнинг олдинги икки қадами ва математик индукция принципига асосан теорема ёки мулоҳаза ҳар қандай n учун тўғри деган ҳулосага келинади.⁴

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мақкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги 997-сон “Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори

2. Юнусова Д. Математикани ўқитишнинг замонавий технологиялари. Дарслик. - Т.: Fan va texnologiya, 2011. - 200 б..

3. Юнусова Д. Булажак математика ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлаш назарияси ва амалиёти. - Т.: Фан, 2009. - 165 б.

4. Yunusova D.I. Ta'lim texnologiyalari asosida matematik ta'limni tashkil etish. T., "Universitet", 2005, 131 b.

XORIJIY TILLARNI O`QITISHDA KO`P TANLOVLI SAVOLLARNING QO`LLANILISHI

Abdiraxmonova Dilfuza Abdishukur qizi
Qarshqadaryo viloyati PMM, o`qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada xorijiy tillar o'qituvchilari uchun narsalarning amaliy tomoni ko'rib chiqiladi: yaxshi savol yozish va talabalarni imtihonlarda ko'p tanlovli savollarga tayyorlash. Bundan tashqari aynan ana shu testlar orqali o'quvchilarning haqiqiy bilim darajasini aniqlash mumkin. Qanday holda mavzuda doir ilmiy ma'lumotlar to'plagan holda testlarni tayyorlash kerakligi keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: senariy, MCQ (ko'p tanlovli savol), resurs kutubxona, TEFL (Teaching English Foreign Language "Xorijiy til sifatida ingliz tilini o'qitish"), formativ, summativ.

Xorijiy tillarni o'qitishda ko'p tanlovli savollar quyidagicha tuzish mumkin. Ko'p variantli savolning birinchi qismi o'zak deyiladi; keyin (odatda) 4 ta javob keladi; Bular ichida odatda 3 ta chalg'ituvchi va bitta to'g'ri javob mavjud. Agar o'quvchini bilimini tekshirmoqchi bo'lsangiz, siz o'quvchilaringizning so'z boyligini tekshirmoqchisiz. Siz test o'rnatdingiz va shunga o'xshash savolni qo'shasiz:

Masalan: Men barcha kitoblarimni _____ da maktabga olib boraman.

- a) kitob javoni
- b) xalta
- c) chodir
- d) axlat qutisi

Natija shuki, sizning o'quvchilaringizning barchasi **b** ni tanlaydi va siz ularning hammasi sumka nima ekanligini bilishlarini bilib olasiz. Yoki ularning hech biri **b** ni tanlamaydi va siz ular xalta nima ekanligini bilmasligini bilib olasiz, shuning uchun uni keyingi darsda ularga o'rgatishingiz mumkin. Ko'p tanlovli savollar aynan mana shu tartibda shakllantiriladi.

Yaxshi ko'p tanlovli savol tayyorlash:

Avval esda tutish kerakki, ko'p tanlovli savollar ijodkorlikni yoki tanqidiy fikrlashni sinab ko'rmaydi. Ular oddiy ha/yo'q bilim testlari uchun eng mos keladi: talaba buni biladimi yoki yo'qmi?

Boshlash uchun, nimani sinab ko'rayotganingizni bilganingizga ishonch hosil qiling va xorijiy tillarni o'qitishda bu odatda talabalar ilgari o'rgangan lug'at yoki grammatik tuzilmalardir. Faraz qilaylik, siz o'z sinfingiz bilan eng keng tarqalgan predloglarni ko'rib chiqdingiz va ular ulardan qanday qilib to'g'ri foydalanishni bilishlariga ishonch hosil qilmoqchisiz. Siz osongina bir nechta novdalarni yaratishingiz mumkin:

Mushuk _____ to'shakda edi.

Avtomobil _____ garajdir.

U shlyapani _____ boshiga qo'ydi.

Birinchidan, barcha javoblar ishonchli bo'lishi kerak. Shubhasiz noto'g'ri yoki kulgili javob berishning ma'nosi yo'q, chunki bu talabaning bilimini tekshirish nuqtai nazaridan hech narsaga erishmaydi. Shuning uchun quyidagi d kabi javoblardan qoching:

Mening cho'ntagim _____ 20 dollar bor.

- a) ichida
- b) yuqorida
- c) holda
- d) fil

Va biz bu yerda bo'lganimizda, hech qanday javob uzunligi yoki qurilishi jihatidan ajralib turmang. Bu o'quvchini hayratda qoldiradi, u vaqtini ushlash bormi yoki nima uchun bitta javob

boshqalardan tubdan farq qiladi deb o'ylaydi. Siz ularning bilimlarini sinab ko'rmaysiz, ularni ataylab chalg'itasiz.

Olma daraxti _____ o'tirgan sariq qushni ko'ryapsizmi?

- a) ichida
- b) keyin
- c) quyida
- d) shimoldan shimoli-g'arbga va o'ng tomonga o'n yetti daraja

Aniq to'g'ri javob bor, lekin to'rtta javob ham grammatik jihatdan to'g'ri va agar vaziyatga qarasak, ulardan kamida ikkitasi to'g'ri bo'lishi mumkin (xalta kiygan talaba yaxshi, lekin biz tungi maktabga ketayotgan avtobus haydovchisi haqida gapiramiz. kitoblarini avtobusida olib yurishi mumkin). Va agar kimdir biroz ixtirochi bo'lsa, to'rtta javob ham (aniq, biroz g'alati) sharoitlarda to'g'ri bo'lishi mumkin.

Gap shundaki, siz ko'p variantli savol yozayotganda, uni yaxshilab o'qib chiqishingizga ishonch hosil qiling va iloji bo'lsa, faqat bitta to'g'ri javob borligiga ishonch hosil qilish uchun uni tekshirish uchun boshqa o'qituvchiga murojaat qiling. Xato qilish va aniq narsani o'tkazib yuborish oson, shuning uchun ikki marta tekshiring.

Talabalar savollarga javob berish:

Tanganing boshqa tomonida, sizning talabalarangiz ertami-kechmi rasmiy imtihon topshirishlari va ko'p tanlovli savollarga duch kelishlari ehtimoli juda katta. Mana, ular buni qilganda berish uchun bir nechta maslahatlar.

- Ularning matnni va har bir javobni diqqat bilan o'qib chiqishlariga ishonch hosil qiling. Bitta o'tkazib yuborilgan predlog to'g'ri va noto'g'ri o'rtasidagi farqni keltirib chiqarishi mumkin, shuning uchun ular buni oson deb o'ylamasliklari va oxirgi ikkita javobni o'qimasdan ham to'g'ri javobni bilishlari kerak. Asosiysi, ehtiyotkorlik bilan borish!

- Ba'zi talabalar javoblarni yashirishni yaxshi ko'radilar va shunchaki matnni o'qib, javobni allaqachon bilishlarini bilishadi. Ular javoblarni ko'rib chiqishganda, agar ular o'zlarining javoblarini ko'rsalar, to'g'ri bo'lish ehtimoli bor, ammo nima bo'lishidan qat'iy nazar, ular javob yozishdan oldin barcha javoblarni tekshirishlari kerak.

Ushbu yashirish usuli ba'zi talabalarga yordam berishi mumkin (garchi bu biroz ko'proq vaqt talab qilsa ham), shuning uchun imkoniyatingiz bo'lganda uni sinfingiz bilan sinab ko'ring. Ba'zi talabalar uni yoqtirishi va undan foydalanishni xohlashi mumkin; boshqalar, albatta, bu fikrlarni yoqtirmasligi mumkin. Ularning munosabati qanday bo'lishidan qat'iy nazar, ularni undan foydalanishga majburlamang yoki o'zlarini qulay his qilmaydigan narsalarni qilishga majburlamang. Talaba imtihon topshirmoqda va ular o'zlarini iloji boricha bo'shashtirishlari kerak, shuning uchun ularga ortiqcha bosimni yuklamang.

Imtihonga qaytib, agar talaba 100% ishonch hosil qilsa, bu juda oddiy: ular javobni yozib, davom etadilar.

Ammo ular bo'lmasa-chi?

Bu vaqtda ular taxmin qilishlari kerak. Buning boshqa yo'li yo'q. Eng yomon vaziyat senariysi shundaki, ular to'g'ri olish imkoniyati 4 dan 1, lekin ko'pincha bu koeffitsientlarni oshirish oson. Mana buni amalga oshirish bo'yicha ba'zi maslahatlar.

- koeffitsiyentni keskin oshirish uchun har qanday aniq noto'g'ri javoblardan voz keching
- javoblarda qarama-qarshiliklarni izlash; ko'pincha javob shulardan biri bo'ladi
- agar ikkita javob juda o'xshash bo'lsa, ko'pincha javob ulardan biri bo'ladi
- ataylab "hazilomuz" javoblar odatda noto'g'ri

Va nihoyat, agar hamma narsa muvaffaqiyatsiz bo'lsa va talabangiz hech qanday tasavvurga ega bo'lmasa, ularga b yoki c ni tanlashni ayting, chunki ba'zida imtihon topshiruvchilar (albatta, kompyuter bo'lmaganlar) to'g'ri javobni "yashirish" kerakligini his qilishadi.

Javoblarni o'zgartirish

Talabalar birinchi javoblarga ishonishlari va tanlovlarini o'zgartirmasliklari kerakligi haqida keng tarqalgan taxmin bor. Talabalarangizni imtihon vaqtida buni qilishga undashdan ehtiyot

bo'ling! Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, talabalar ko'pincha javoblarini o'zgartirish yomon deb hisoblashsa-da, bu odatda yuqori ballga olib keldi.

Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'zgarishlarning taxminan 20% yomon tomonga (ya'ni, talaba to'g'ridan noto'g'riga o'zgargan), ammo deyarli 60% yaxshi tomonga o'zgarishga olib keldi (ya'ni noto'g'ridan to'g'riga). Bu shuni anglatadiki, agar talaba birinchi javobini noto'g'ri deb hisoblasa, uni savol ustida ishlashga undang va agar yaxshiroq javob taklif qilsa, uni o'zgartiring!

Ko'p tanlovli savollarning afzalliklari:

- Ko'p tanlovli savollar moslashuvchan savol berish usuli bo'lib, ular darsning turli nuqtalarida va butun o'quv jarayoni davomida qo'llanilishi mumkin. Ko'p tanlovli savollar ham formativ, ham summativ baholash uchun ishlatilishi mumkin va sinf ichida yoki tashqarisida ishlatilishi mumkin. Ko'p tanlovli savollar ko'p qirrali bo'lishi mumkin. So'raladigan savollarning mazmuni va turi, ular faktlarni eslab qolishdan tortib, yuqori darajadagi fikrlashgacha bo'lishi mumkin (agar savollar diqqat bilan tuzilgan bo'lsa).

- Ko'p tanlovli savollar yosh o'quvchilar va o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelgan talabalar uchun qidiruvni qo'llab-quvvatlashi mumkin, bu esa qidiruv amaliyotini yanada qulayroq va qiyinchilikni talab qiladi. Ularni ikkala savol tuzilishi orqali farqlash mumkin. Dastlabki qidiruv muvaffaqiyati muhim va to'g'ri javob ko'rinadigan bo'lsa, muvaffaqiyat ehtimolini oshiradi va bu ishonch va motivatsiyaning oshishiga olib kelishi mumkin.

- Viktorina uchun ko'p tanlovli savollar darsga sarflangan vaqt nuqtai nazaridan moslashuvchan bo'lishi mumkin. Ko'p tanlovli savollar nisbatan tez yetkazib berilishi mumkin, bu dars vaqtini boshqarmaydi, shuningdek, mazmunli fikr-mulohazalar va muhokamalar uchun ko'proq vaqt ishlatilishi mumkin. Talabalar bepul eslab qolish yoki kengaytirilgan javoblar bilan solishtirganda ko'p tanlovli savollariga juda tez javob bera olishlari sababli, bu katta miqdordagi bilim va tarkibni tekshirish uchun ko'proq savollar berilishi mumkinligini anglatadi. Tushunish va qidirish amaliyotini tekshirish bilan bog'liq tashvish, talabchan va mazmunli o'quv dasturini o'rgatishdan tashqari, buni amalga oshirish uchun vaqt topish bo'lishi mumkin. Tushunish va qidirish amaliyotini tekshirish juda muhim va undan voz kechib bo'lmaydi, lekin ko'p tanlovli savollar dars davomida vaqtni belgilashda yordam berishi mumkin.

Ko'p tanlovli savollar sinfda sezgir o'qitishni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilgan ko'p tanlovli savollar oldingi darslarda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan noto'g'ri tushunchalarni bartaraf etishi mumkin, bu o'qituvchi uchun xabardor bo'lishi va javob berishi uchun juda foydalidir.

- Ko'p tanlovli savollarning ish yukining yana bir afzalligi shundaki, muntazam va intervalgacha qidiruv amaliyotida yordam berish uchun ehtiyotkorlik bilan tuzilgan viktorina takrorlanishi va yana ishlatilishi mumkin.

Ko'p tanlovli savollarning kamchiliklari:

- Agar ko'p tanlovli savollar yaxshi ishlab chiqilmagan bo'lsa, ular mashaaqqatli yoki mazmunli qidirishni talab qilmaydi, aksincha, past darajadagi tan olinishi yoki yo'q qilish kuchi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Chalg'ituvchilar ishonchli bo'lishi kerak va bu o'qituvchilar uchun ishonchli chalg'ituvchilar haqida o'ylashda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Ikki mantiqiy chalg'ituvchi va to'g'ri variant etarli. Ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilgan savollar va ishonchli variantlarni yozish ham ko'p vaqt talab qilishi mumkin. Buni hal qilishning yaxshi usuli bu boshqa o'qituvchilarning viktorinalarini ko'rish va savollardan foydalanish yoki moslashtirish yoki muqobil ravishda ko'p tanlovli savollar viktorinalarini loyihalash uchun bo'lim yoki bosqichda birgalikda ishlash ajoyib g'oyadir.

- Ko'p tanlovli savollar ham summativ, ham formativ baholashlar uchun ishlatilishi mumkin, lekin agar ko'p tanlovli savollar birlik testlari yakuni yoki yuqori stavkalarni baholashning har qanday shakli uchun ishlatilsa, ularni o'quvchilar tomonidan past stavkali qidirish vazifasi sifatida ko'rib chiqish qiyin bo'lishi mumkin. Ba'zi talabalar farq qiladi, lekin o'qituvchi o'z sinfi bilan ko'p tanlovli savollar viktorinasining maqsadi haqida gaplashishi muhim.

- Ba'zi o'qituvchilarning ko'p tanlovli savollarga qarshi bo'lishi yoki undan foydalanishni istamasligining sababi taxminiyl ish uchun potentsial mavjudligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

O'quvchilar to'g'ri ma'lumotni tanlaganmi yoki eslab qolganmi yoki shunchaki taxmin qilganmi (garchi ular oddiy rost/yolg'ondan ko'ra ishonchliroq bo'lsa ham) o'qituvchilarga bilish qiyin bo'lishi mumkin va buni ishlab chiqish va qo'shimcha so'roq qilish orqali hal qilish yo'llari mavjud.

Vaqtga cheklov qo'ygan holda foydalanadigan ba'zi onlayn viktorina vositalari mavjud va talabalarga ularning javoblari tezligiga qarab ballar beriladi. Bu talabalarni shoshqaloqlikka, savollarni diqqat bilan o'qimaslikka va xato qilishga undaydi. Ingliz tilini o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelgan yoki qo'shimcha til sifatidagi talabalarga savolni o'qish va qayta ishlash hamda ma'lumotni tanlash yoki eslab qolish uchun ko'proq vaqt kerak bo'lishi mumkin, ammo vaqtga cheklov qo'yish bosim va/yoki vahima keltirib chiqarishi mumkin.

• Talabalar har doim ham o'z javoblarini tekshirmaydilar va o'z yutuqlari haqida fikr yuritmaydilar, o'z bilimlaridagi kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etishdan ko'ra ballarni ko'rishni afzal ko'radilar, ammo bu o'quvchilarni oldinga siljitishda davom etish uchun o'quv jarayonining muhim elementidir. Agar talaba ko'p tanlovli savollar testida 15/20 ball olgan bo'lsa, ular o'z xatolaridan saboq olishlari va bu xatolarni takrorlamasliklari uchun qaysi javoblar to'g'ri va noto'g'ri ekanligini tekshirib ko'rishlari kerak.

Ijobiy va salbiy tomonlari bor, lekin sinfda ko'p tanlovli savollar uchun joy borligi aniq. Ular tushunishni tekshirish, noto'g'ri tushunchalarni aniqlash va muntazam qidirish amaliyotida foydalanish orqali o'rganishni kuchaytirishi mumkin. Ko'p tanlovli savollar o'quv dasturi bo'ylab izchillikni ta'minlash va o'qituvchilarning ish yukini qo'llab-quvvatlash uchun ham ishlatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 14 Ko'p tanlovli savollarni yozish qoidalari. Timothy W. Bothell, Brigham Young universiteti. 2001- yil.

2. Brame C, (2013-yil). Yaxshi ko'p tanlovli test savollarini yozish. <https://cft.vanderbilt.edu/guides-sub-pages/writing-good-multiple-choice-test-questions/> dan olindi.

3. Innovatsiyalar va o'qitishda mukammallik markazi, Vankuver oroli universiteti. (n.d.). Samarali viktorina savollarini yozish. Olingan: <https://ciel.viu.ca/learning-technologies-innovation/viulearn/assessment-tools/writing-effective-quiz-questions>.

4. Vaterlov universiteti, Pedagogik mahorat markazi. Ko'p tanlovli savollarni loyihalash. Olingan: <https://uwaterloo.ca/centre-for-teaching-excellence/teaching-resources/teaching-tips/developing-assignments/assignment-design/designing-multiple-choice-questions>.

5. Tanqidiy fikrlashni talab qiladigan bir nechta tanlovli savollarni yozish. Jorjian Kuper, Oregon universiteti. 2007- yil

6. Yel ta'lim va ta'lim markazi. Ko'p tanlovli sifatli savollarni loyihalash. Olingan: <https://ctl.yale.edu/MultipleChoiceQuestions>.

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA ZAMONAVIY DIDAKTIK USULLARNING QO'LLANISHI

O'roqova Zilola Salomovna

*Qashqadaryo viloyati PMM, Tillarni o'qitish metodikasi
kafedrasida dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur maqola o'quvchilarga ona tili o'qitish metodikasining metodologik asosi borliqni bilish nazariyasidir. Bu fanning bosh vazifasi o'quvchilarning o'zbek tili lug'at boyligini to'liq o'zlashtirib olishlari haqida

Kalit so'zlar: Didaktika tamoyillari, bilish nazariyasi, murakkab hodisa, orfografiya fonetika, grammatika

Аннотация: Методологической основой методики обучения учащихся родному языку в данной статье является теория познания бытия. Основная задача данного предмета – полное овладение словарным запасом узбекского языка

Ключевые слова: Основы дидактики, теория познания, сложное явление, орфография, фонетика, грамматика

Abstract: The methodological basis of this article is the theory of knowledge of existence. The main task of this subject is to fully master the vocabulary of the Uzbek language.

Key words: Principles of didactics, theory of knowledge, complex phenomenon, orthography, phonetics, grammar.

Ona tilini o'rgatish, ularni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish vazifasidan kelib chiqib, bilish nazariyasiga asoslanib, barcha yaqin, o'zaro bog'liq fanlar tavsiyalariga asoslanib, ona tili o'qitish metodikasi haqida.. Ma'lumki, jam'iyatda til kishilar o'rtasidagi aloqaning zaruriy vositasidir. Tilning aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati uzluksiz ortib boradi. Til borliqni oqilona, mantiqiy bilish vositasidir. Til birliklari yordamidagina bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani muhkama va xulosa bilan bog'lash amalga oshadi. Asosiy qism: O'quvchilarga ona tilini o'rgatish, ularni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish vazifasidan kelib chiqib, bilish nazariyasiga asoslanib, barcha yaqin, o'zaro bog'liq fanlar tavsiyalariga asoslanib, ona tili o'qitish metodikasi o'z tamoyillarini ishlab chiqadi. Bu tamoyillar um'umdidaktik tamoyillardan o'zgacha bo'lib, o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi o'quv m'ehnatining yo'nalishlarini belgilab beradi. Ona tili o'qitish tamoyillari quyidagilar.

1. Til materialiga, nutq organlarining o'sishiga, nutq malakalarining to'g'ri rivojlanishiga e'tibor berish tamoyili. Nutq, til qonuniyatlariga, o'z bo'lsa-da, e'tibor bermaslik amaliy nutq faoliyatini egallashga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, fonetik ko'nikmalarga yetarli e'tibor berilmasa, imloviy savodxonlikka putur yetadi. Bu ta'sir tamoyili tildan olib boriladigan ashg'ulotlarda eshituv va ko'ruv ko'rsatmaliligini ta'minlashni va nutq organlarini m'ashq qildirishni (gapirib berish, ifodali o'qishni, ichida gapirishni) talab etadi.

2. Til ma'nolarini (leksik, grammatik, morfemik, sintaktik ma'nolarini tushunish tamoyili. So'zni, morfemani, so'z birikmasini, gapni shunish borliqdagi ma'lum voqea-hodisalar o'rtasidagi bog'lanishni aniqlash demakdir. Til ma'nolarini tushunish tamoyiliga amal qilishning sharti tilning ham ma'toni onlarini, tilga oid barcha fanlar (grammatika, leksika, fonetika, orfografiya, uslubiyyat)ni o'zaro bog'langan holda o'rganish hisoblanadi. Masalan, morfologiyani sintaksisga tayangan holdagina o'rganish, o'zlashtirish mumkin. Sintaksisni o'rganishda esa morfologiyaga suyaniladi, orfografiya fonetika, grammatika, so'z yasashiga suyanadi va hokazo. So'zni morfemik tahlil qilish uning ma'nosini tushunishga yordam beradi. Tilning ham ma'toni tomonlari bir-biri bilan o'zaro bog'langan bo'lib, o'qitishda buni albatta hisobga olish kerak.

3. Tilga sezgirlikni o'stirish tamoyili. Til — juda murakkab hodisa, uning tuzilishini, izchil tizimini fahmlab olmay turib, sal bo'lsa-da, uning qonuniyatlarini, o'xshashliklarini o'zlashtirmay turib, uni yodda saqlab bo'lmaydi. Bola gaplashish, o'qish, eshitish bilan til materiallarini yig'adi, uning qonunlarini o'zlashtiradi. Natijada kishida tilga sezgirlik (til hodisalarini tushunish) xususiyati shakllanadi.

4. Nutqning ifodaliligiga baho berish tamoyili. Bu tamoyil til hodisalarini tushunmay turib savodli yozish, nutq madaniyati vositalarining xabar berish vazifasini tushunish bilan bir qatorda, uning ifodaliligini (uslubga oid) tushunishni, morfemazm uningina emas, balki so'z va nutq birliklarining, tilning boshqa badiiy-tasviriy vositalarining hissiy bo'yqurdorligini ham tushunishni ko'zda tutadi. Bu tamoyilga amal qilish uchun, birinchi navbatda, badiiy adabiyotlardan, shuningdek, tilning uslubiy xususiyatlari aniq ifodalangan boshqa matnlardan foydalanish talab etiladi. Bu esa morfemazm uni va uning o'ziga xos nozikliklarini ham anglab yetishga yordam beradi.

Og'zaki nutqni yozma nutqdan oldin o'zlashtirish tamoyili. Bu tamoyil ham kishi nutqining rivojlanishiga ta'sir etadi va til o'qitish metodikasini tuzishda xizmat qiladi.

Metodika tamoyillari, didaktika tamoyillari kabi, o'qituvchi bilan o'quvchining maqsadga muvofiq faoliyatini belgilashga, ularning birgalikdagi ishlarida qulay yo'nalishni tanlashga yordam beradi, metodikaning fan sifatida nazariy asoslash elementlaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, ta'limning jahon ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi zamonaviy pedagogik texnologiyalarda yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda. Bu yondashuvlar o'z navbatida o'quv jarayonining tashkiliy va metodik jihatlariga muayyan ijobiy o'zgarishlar olib kirmoqdaki, ularning ko'pchiligi pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liq.

Har bir darsni o'ziga xos usul asosida o'tish, o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, uning qalbida ilmga muhabbat uyg'otish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Muallimning mahoratini oshirishga xizmat qiluvchi vositalardan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalardir. Zamonaviy pedagogik texnologiya – hozirgi zamon didaktikasi va pedagogikasi taraqqiyotining mahsuli. Har bir zamonaviy pedagog mavjud pedagogik texnologiyalarni o'z darslarida qo'llasa, albatta ijobiy natijaga erishadi. Bugungi kun o'qituvchisining maqsadi barkamol yoshlarni tarbiyalash, ularga puxta ta'lim-tarbiya berish, zarur axborotlar bilan ta'minlash, mustaqil fikrlashga o'rgatish, bilim va hayotiy ko'nikmalar hosil qilish, ular qalbida vatanparvarlik, xalqparvarlik tuyg'ularini qaror toptirishdan iborat. Bu ezgu maqsadlarni ilg'or pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida o'tilgan mashg'ulotlarda amalga oshirish mumkin.

Innovatsion texnologiya–ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillardan foydalanish, turli pedagogik jarayonlarni loyihalash va amalda qo'llash orqali bilim egallashni takomillashtirish usullari. Uning asosiy maqsadi ta'lim jarayonida o'qituvchi va bilim oluvchi faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir bilim oluvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish qiziqarli mashg'ulotga aylanadi. Ko'p yillar davomida an'anaviy dars o'tish ta'limning asosiy shakllaridan biri bo'lib keldi. An'anaviy darsda o'qituvchi faol, o'quvchi esa passiv ishtirokchiga aylanadi. Bu esa o'quvchining mustaqil fikrlashi, izlanuvchanlik qobiliyati rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda bunday darslar yaxshi samara bermaydi. Bugungi davr talabi dars jarayonini noan'anaviy tarzda mazmunli tashkil etish, o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlashni taqozo etadi.

Noan'anaviy darslarni tashkil etishda interfaol metodlar muhim bo'g'in hisoblanadi. Ular o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro faol munosabatlarida tashkil etiladigan mashg'ulot turidir. Bunda o'qituvchi va o'quvchi o'zaro hamkorlikda ishlaydi. Fikrlar to'qnashuvi yuzaga keladi. O'quvchining erkin fikrlash jarayoni yangi pog'onaga ko'tariladi. O'qituvchi shu tarzda o'quvchilarni faollashtiradi, o'zlashtirishi past o'quvchilar dunyoqarashi va tafakkurini boyitib boradi.

Ta'lim uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, uning sifati darsda qo'llanilgan metodlarga bog'liq. Darsning mazmunli o'tishi, unda qanday metodlardan foydalanilgani va natijaga erishilgani o'qituvchining mahorati, bilim darajasini belgilaydi. Darsda metodlar to'g'ri tanlansa, maqsadga tez va oson erishiladi. Interfaol metodlarni tanlash har bir darsning didaktik maqsadidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Bu esa o'qituvchidan har doim bir xil usulda emas, dars mavzusiga mos metodlar asosida dars o'tishni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi doimo o'z ustida ishlashi, bilim va kasbiy malakasini oshirib borishi, ilm-fan yangiliklaridan xabardor bo'lishi va o'z faoliyatida ulardan samarali foydalanishi lozim. O'qituvchi bir vaqtning o'zida ijodkor, aktyor va fan bilimdoni bo'lsa, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda darsning mazmuni, o'quvchilarga yetkazish usul va shakllari, vositalarini oldindan belgilab, mavzuga mos metodni tanlasagina dars samaradorligi yuqori bo'ladi.

Ma'lumki, hozirgi kunda interfaol metodlarning yuzdan ortiq turi mavjud bo'lib, ularning aksariyati tajriba-sinovdan o'tib, yaxshi natija bergan. Keng qo'llaniladigan usullar – “Klaster”, “Aqliy hujum”, “Davom ettir”, “Taqqidmot”, “Blits-so'rov”, “Muammoli vaziyat” kabilardan foydalanib, darsda samarali natijalarga erishish mumkin. Darsning o'tilgan mavzuni so'rash qismida “Sinkveyn”, “Teskari test”, “Aql charxi” metodlarini, yangi mavzuni tushuntirish qismida “Insert”, “Pinbord”, “Zinama-zina”, “Bumerang” texnologiyalarini, mavzuni mustahkamlash

qismida “Venn diagrammasi”, “Baliq skeleti”, “Nima uchun?”, “Qanday?”, “Konseptual jadval”, “Nilufar guli” kabi grafik tashkil etuvchilar hamda “Tushunchalar tahlili”, “T-jadval”, “Rezyume”, “Kungaboqar”, “Charxpalak” metodlarini, uyga vazifa berishda “FSMU”, “Klaster”, “BBXB” metodlarini qo'llash dars samaradorligini ta'minlab, o'quvchilarning bilimini oshirishga yordam beradi.

Ona tili va adabiyot darslarida ham yuqorida sanab o'tilgan interfaol metodlardan tashqari “Ha... yo'q”, “Ta'rif egasini top”, “Men kimman?”, “Domino” kabi didaktik o'yinlardan foydalanish mumkin. O'yin vaqtida o'quvchilar o'zini erkin tutadi, bilimni namoyon etgisi keladi. Natijada o'quvchida ishonch, qat'iyat paydo bo'ladi. Munozaraga kirishishni o'rganadi. Fikrini asoslashga odatlanadi. Bunda o'quvchilarning yoshi, bilim darajasi inobatga olinishi lozim.

O'qituvchi va o'quvchining maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan bo'lib, bunda ishlatiladigan texnologiya o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh tabiati va sharoitga qarab tanlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rafiyev A. , G'ulomova N. Ona tili va adabiyot (kasb-hunar kollejlari uchun darslik). T. , “Sharq”, 2013.
2. Erkaboyeva N. Q. Adabiyot fanidan savol-javoblar to'plami. T. “Navro'z”, 2018.
3. Golish L. V. , Fayzullayeva D. M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. T. , “Iqtisodiyot”, 2012.
4. “Umumta'lim fanlari metodikasi” jurnali, 1-, 2-, 3-, 4-sonlar, 2018.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГОВ

Аннаева Лола Расуловна, старший преподаватель ЦПМКО

lola.annayeva@mail.ru

998 91.214.88.81

Аннотация

В данной статье рассматривается важность цифровой грамотности в процессе непрерывного профессионального развития педагогов, даны ответы на вопросы, возникающие при формировании цифровой грамотности педагогов, какими базовыми знаниями, навыками и установками, необходимыми для жизни в цифровом обществе, должен обладать педагог,

показаны эффективные пути использования ИКТ в образовательном процессе.

Ключевые слова: цифровая грамотность, непрерывное образование, профессиональное развитие, ИКТ-компетенция

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi jarayonida raqamli savodxonlikning ahamiyati muhokama qilinadi, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini shakllantirishda yuzaga keladigan savollarga javoblar berilgan, raqamli jamiyatda hayot uchun o'qituvchi qanday asosiy bilim, ko'nikma va munosabatlarga ega bo'lishi kerakligi, ta'lim jarayonida AKTdan foydalanishning samarali usullari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: raqamli savodxonlik, uzluksiz ta'lim, kasbiy rivojlanish, AKT kompetensiyasi

Annotation

This article discusses the importance of digital literacy in the process of continuous professional development of teachers, provides answers to questions that arise in the formation of digital literacy of teachers, what basic knowledge, skills and attitudes necessary for life in a digital society should a teacher have,

effective ways of using ICT in the educational process are shown.

Key words: digital literacy, continuous education, professional development, ICT competence

В ходе встречи с представителями системы образования Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев призвал ускорить цифровизацию в сфере образования и подчеркнул важность дальнейшей цифровизации учебных учреждений для повышения качества обучения.

«Уже в школьные годы наши дети должны основательно овладеть родным и иностранными языками, уметь работать на компьютере. Нужно повысить интерес детей к профессиям, культуре и искусству. У учащихся должны формироваться свободное и креативное мышление, навыки работы в коллективе и общения. Именно такая атмосфера необходима в школе», - констатировал Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев¹³³.

С чего начинать оценку цифровой грамотности педагогов? Формируют, а главное, могут ли формировать сегодня педагоги цифровую грамотность учащихся? Обладают ли сами педагоги достаточным для этого уровнем цифровой грамотности? Готовы ли педагоги к цифровизации образования и умеют ли эффективно использовать ИКТ в образовательном процессе?

Необходимо найти ответ на эти вопросы, начав оценку текущего уровня цифровой грамотности детей и подростков. Большинство детей и подростков знают о возможностях интернета, могут быстро найти информацию, с легкостью разобраться в интерфейсе нового гаджета или сформировать свою ленту новостей. В то же время они не осознают угроз цифровой среды и склонны верить в ее безопасность. Как итог, только небольшая часть тинейджеров обладают высоким уровнем цифровой грамотности. Логичным стал вопрос — выполняет ли сегодня средняя и высшая школа функцию подготовки подрастающего поколения к жизни и работе в эпоху цифровой экономики? Принимая во внимание важность предпосылок реализации этой функции современного образования, объектом должны выступать важнейшие участники образовательного процесса — педагогические работники.

Исходной моделью является способность педагогического работника транслировать ребенку необходимые для его дальнейшей жизни знания, навыки самостоятельного познания и развития, а главное, установки на это развитие основывается на двух предпосылках:

- цифровой грамотности педагога,
- его профессиональных ИКТ-компетенциях.

Что такое цифровая грамотность педагога, а что такое ИКТ-компетенции? Как и человек любой другой профессии, педагог должен обладать цифровой грамотностью, то есть базовыми знаниями, навыками и установками, необходимыми для жизни в цифровом обществе. Уже сегодня в развитых странах без должного уровня цифровой грамотности становится невозможным сам факт трудоустройства человека, в том числе в общеобразовательные и образовательные учреждения.¹³⁴

Педагоги во всех странах мира все лучше осознают преимущества, которые дает умелое использование современных информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) в сфере общего образования. ИКТ помогают решать проблемы повсюду, где существенное значение имеют знания и коммуникация. Сюда входят: совершенствование процессов обучения, повышение образовательных результатов школьников и их учебной

¹³³ Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана. 20.12.2022

¹³⁴ Дети и технологии / Т.А. Аймалетдинов, Л.Р. Баймуратова, В.И. Гриценко, О.А. Долгова, Г.Р. Имаева. – М.: Издательство НАФИ, 2018. Электронная версия доступна на сайте Аналитического центра НАФИ по ссылке: <https://nafi.ru/projects/sotsialnoe-razvitie/deti-i-tehnologii/>

мотивации, улучшение взаимодействия родителей и школы, общение в школьной сети и выполнение совместных проектов, совершенствование организации и управления образовательным процессом. И это неудивительно, так как возможности, которые ИКТ предоставляют для развития инновационной экономики и современного общества, стали доступны и для образования.

Для оценки цифровой грамотности педагогов предлагаем подход базирующийся на оценку индикаторов информационной, компьютерной, коммуникативной грамотности, медиаграмотности и отношения к технологиям. Каждый из перечисленных индикаторов оценивается в трёх аспектах: когнитивном (знания), техническом (навыки) и этическом (установки):

- когнитивный аспект характеризует то, как человек оценивает, создаёт, критически подходит к работе с информацией, компьютером, медиа, как он коммуницирует с другими пользователями и как относится к технологиям;
- технический аспект отражает умение найти нужную информацию, медиаматериал, а также понимание того, как работают цифровые устройства и новые технологии;
- этический аспект оценивает установки людей на следование общепринятым нормам при использовании инструментов цифровой среды. Например, понимание необходимости проверять достоверность информации и её источников, соблюдение норм общения в сети и т.д.

Как было упомянуто ранее, цифровая грамотность, как и общая грамотность человека, «не имеет профессии». Цифровая грамотность педагога — это такая же система базовых знаний, навыков и установок в сфере повседневного использования цифровых технологий, как и у людей других профессий. Предлагаем определение ООН, согласно которому «цифровая грамотность — это способность безопасно и надлежащим образом управлять, понимать, интегрировать, обмениваться, оценивать, создавать информацию и получать доступ к ней с помощью цифровых устройств и сетевых технологий для участия в экономической и социальной жизни».

Однако только определения цифровой грамотности недостаточно для измерения данного явления — требуется содержательная операционализация понятия, построение шкал для оценки и объективного измерения.

Одной из первых попыток такой операционализации стал проект, реализованный в Европе в 2005–2006 гг. Цифровая грамотность тогда определялась через четыре показателя: компьютерную, информационную, визуальную и медиаграмотность.

Позднее, в 2011 году, был опубликован подход экспертов ЮНЕСКО, описывающий цифровую грамотность через набор навыков, необходимых для работы с цифровыми медиа и для обработки и поиска информации. Российское научно-исследовательское сообщество также имеет серьезный задел в исследовании цифровой грамотности. Первые работы, описывающие схожие знания и навыки (А.П. Ершов, И.В. Соколова, В.Н. Михайловский и др.), определяли их как «информационную грамотность», то есть понимание человеком основных идей информатики, представление о роли информационных технологий в жизни общества, умение работать с информационными потоками.

Итак, существует необходимость развития у педагогов:

- знаний в области современной компьютерной техники и программного обеспечения, а также принципов их работы
- навыков использования современных технологий (гаджетов и приложений)
- установок в области верификации информации из интернета и СМИ и в отношении пользы современных гаджетов для повседневной жизни человека

Данный шаг является необходимой предпосылкой для последующего развития ИКТ-компетенций, применяемых в профессиональной деятельности педагогами.

Готовность педагогов к использованию цифровых технологий в учебном процессе: ИКТ-компетенции педагогов: В последние годы во многих странах, в том числе и в Узбекистане, предпринимается много усилий, направленных на изучение условий и

последствий применения в образовательном процессе цифровых технологий, описывающих изменение учебной и внеучебной работы педагогов, новых требований, предъявляемых к ним администрациями учебных заведений. При этом широко освещаются как положительные, так и отрицательные последствия этого процесса.

Одна из ключевых компетенций, которую необходимо развивать любому педагогу — это умение оценивать образовательные ресурсы и модифицировать, создавать и обмениваться цифровыми ресурсами и материалами, соответствующими целям обучения, особенностям группы учащихся, студентов и стилю преподавания. В то же самое время нужно уметь пользоваться и управлять цифровым контентом, не нарушая авторских прав и защищая личные данные. Данный блок включает в себя следующие компетенции:

- Отбор цифровых ресурсов
- Создание и модификация (адаптация) цифровых ресурсов
- Управление, защита и обмен цифровыми ресурсами.

В настоящее время демонстрируются различия в уровне готовности учителей школ и преподавателей вузов к использованию цифровых технологий в учебном процессе. Так, учителя школ значительно чаще обмениваются идеями и материалами с педагогами из других образовательных организаций, работают над совместными документами посредством облачных систем. Среди школьных учителей получена значительно более высокая доля тех, кто повышает свою квалификацию посредством онлайн-обучения. Также значительно большая доля учителей старается учитывать индивидуальные особенности и потребности учащихся в образовательном процессе, корректировать и совершенствовать свой подход к обучению. Учителя школ уделяют больше внимания безопасному и ответственному использованию цифровых технологий, а также демонстрируют более заботливое отношение к своим ученикам, анализируя все имеющиеся источники информации, чтобы выявить тех, кому нужна дополнительная помощь и поддержка. Мы же, преподаватели центров педагогического мастерства, вузов, в свою очередь, активнее используем цифровые решения для эффективного общения по работе, а также создают собственные цифровые ресурсы, контенты. Преподаватели вузов более компетентны в вопросах создания и модификации различных видов цифровых учебных материалов и ресурсов, а также чаще требуют, чтобы их ученики работали в командах и использовали при этом интернет, в том числе онлайн-сервисы для совместной проектной деятельности. Среди преподавателей вузов также чаще встречаются те, кто готов использовать цифровые инструменты для обеспечения учащихся необходимой обратной связью.

Заключение. Рассмотренные выше данные позволяют выявить дополнительное развитие ИКТ-компетенций педагогов, а именно:

- обучение возможностям цифрового общения с учащимися и коллегами
- развитие навыков обмена и создания материалов с преподавателями в облачных системах
- использование компьютера для создания учебных материалов и адаптации имеющихся
- углубление знаний о способах защиты информации
- оценка достоверности информации и выявление ложной или предвзятой информации
- безопасное и ответственное использование цифровых технологий
- творческое использование цифровых технологий для решения учебных задач
- использование цифровых технологий в учебном процессе и отслеживание онлайн активности учащихся
- использование цифровых инструментов для оценки и отслеживания прогресса учащихся и необходимости их дополнительной поддержки

Для повышения уровня цифровой грамотности педагогам необходимо самостоятельно развивать знания и навыки использования современной компьютерной техники и программного обеспечения, инновационных устройств (гаджетов и

приложений), менять и развивать установки в отношении восприятия пользы современных технологичных устройств, а также в области верификации информации из открытых интернет-ресурсов и СМИ. В целях достижения более широкого использования цифровых технологий в учебном процессе и достижения соответствующего уровня каждый педагог должен лично стремиться к развитию, обмену опытом, все большему внедрению современных технологических достижений в образовательную деятельность. Повышение уровня осведомленности об инновациях, получение опыта использования новых цифровых технологий и инструментов, вовлечение школьников и студентов в практику применения цифровых технологий в учебном процессе, обмен опытом с коллегами позволит повысить личный уровень цифровой компетентности каждого педагога. Использование современных методик оценки личного уровня цифровой грамотности, а также ИКТ-компетенций позволит педагогам отслеживать собственный прогресс и выстраивать индивидуальную стратегию развития.

Руководители учебных заведений должны способствовать увеличению интереса педагогов к трендам и новинкам в сфере технологий может способствовать создание комфортной цифровой среды в учебных заведениях, а также ознакомление преподавателей и учителей с возможностями цифровых технологий, которые позволят упростить их профессиональную деятельность. Проведение обучающих семинаров и встреч с экспертами, а также обмен опытом с более продвинутыми в сфере ИКТ-компетенций коллегами, которые смогут поделиться положительным опытом, знаниями и стратегиями в практике использования цифровых технологий в образовательной деятельности, помогут педагогам приобрести новые навыки и передать их своим ученикам. Создание системы мер, мотивирующих педагогов к применению цифровых технологий в образовательном процессе, будет способствовать развитию ИКТ-компетенций педагогического состава, повышению уровня цифровой грамотности учащихся, а также повышению общего уровня престижности образовательной организации.

В сфере образования необходимо продолжать принимать соответствующие стандарты и программы повышения цифровой грамотности и ИКТ-компетенций педагогов, одним из важнейших направлений которых должно являться развитие компетенций критического мышления, а также расширение знаний и навыков использования современных цифровых технологий — компьютерной техники и программного обеспечения — в образовательном процессе. В системе образования при поддержке государства и бизнеса необходимо продолжать разрабатывать программы повышения компьютерной грамотности учителей и преподавателей, обеспечивать методическую поддержку их деятельности, в том числе с использованием технологий дистанционного обучения. Важным пунктом является создание доступной цифровой среды для преподавателей и учителей из всех регионов страны.

В настоящее время государство способствует внедрению программ и политик внутренней информационной безопасности для школ и вузов, в том числе при работе с персональными данными педагогов и учащихся.

Программы обучения в школах предусматривают интеграцию преподавания компьютерной грамотности в широкий круг предметов, начиная с начальных классов. В вузах компьютерные технологии должны по возможности широко применяться в исследовательской деятельности, в работе с источниками, в анализе и обработке данных, непосредственно в образовательном процессе.

Необходимо проведение мониторинга цифровой грамотности педагогических работников, а также периодическое измерение уровня ИКТ-компетентности педагогов поможет диагностировать текущую ситуацию, разрабатывать и эффективно внедрять меры по повышению готовности педагогов использовать цифровые технологии в образовательном процессе.

Использованная литература

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана. 20.12.2022
2. Дети и технологии / Т.А. Аймалетдинов, Л.Р. Баймуратова, В.И. Гриценко, О.А. Долгова, Г.Р. Имаева.- М.: Издательство НАФИ, 2018.- 72 с.
3. Аймалетдинов Т.А. Информатизация системы управления научно-образовательными ресурсами вуза как показатель инновационного развития / Т.А. Аймалетдинов // Продолжая Грушина. Материалы Второй международной научно-практической конференции.- 2012.- С. 109–110.
4. Гамбарато Р. Медиаграмотность. Ключевой навык человека в подключенном мире // Пост-Наука. 29 сентября 2017.
5. Структура ИКТ-компетентности учителей. Рекомендации ЮНЕСКО. [Электронный ресурс] // Unesco: [веб-сайт].-2011.- Режим доступа: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000213475_rus.

DEVELOPMENT OF IOT BASED SMART REAL TIME HEALTH CARE MONITOR

**Imdhath G M, Project Developer, IOT Arena, Cuddalore, India,
imdhat12311@gmail.com**

**Wasim G M, II Year B.Tech IOT, School of Computer Science & Technology,
Faculty of Engineering & Technology, Jain University, Bangalore, India,
wasim.imdhath@gmail.com**

Abstract: *The multifaceted nature of the challenge demands a comprehensive approach that encompasses encryption, authentication, network segmentation, and ongoing vigilance in medical data analysis and processing. Implementing strong encryption protocols, robust authentication mechanisms, and network segmentation helps create a resilient defense against unauthorized access. Regular updates, both in terms of software and firmware, are essential to address emerging vulnerabilities. Physical security measures, data integrity validation, and privacy protection mechanisms contribute to a holistic security posture. Ultimately, by integrating these best practices into the design, deployment, and maintenance of wireless transmission systems for medical IoT devices, healthcare organizations can foster a secure environment conducive to the advancement of personalized healthcare while prioritizing patient trust and confidentiality. Regular reassessment and adaptation to evolving security challenges will be crucial in upholding the integrity of medical data transmission and sustaining the benefits of personalized healthcare IoT. This paper aims at bringing a new protocol to ensure the safety measures in the medical data analysis using IOT.*

1. INTRODUCTION

Addresses the transformative impact of cutting-edge technologies on healthcare is the most important challenge in today's technology. By incorporating devices for continuous health monitoring, automated therapies, and real-time data tracking, it aims to revolutionize illness prevention and management. Leveraging high-speed internet and smartphones, particularly among the elderly, these technologies are seamlessly integrated into telemedicine via the Internet of Things (IoT). The paper's focal point is the development of an IoT-sensor-based monitoring system designed for real-time tracking of vital parameters, catering specifically to the needs of elders and children. This system not only facilitates in-home monitoring but also allows low-cost, real-time data transmission to remote physicians. medical data, compliance with the Health Insurance Portability and Accountability Act (HIPAA) is essential. The strict application of security measures, such as data encryption, access limits, and audit trails, is required in order to comply with HIPAA standards.

The idea is to use cutting-edge encryption methods to protect medical data while it is sent wirelessly between locations. The data is encoded using encryption algorithms, including Advanced Encryption Standard (AES), which prevents any unauthorized parties from deciphering it when they try to intercept or access it. During the data transmission process, authentication measures are essential for confirming the identities of the sender and the recipient. Robust authentication techniques, including biometric authentication or digital certificates, aid in verifying the identity of people accessing or sending data via wireless networks. This lowers the possibility of unauthorized access or data breaches by guaranteeing that only authorized people or devices with the right credentials can access and interact with the medical data. Introducing secure communication methods into place is crucial to protecting medical data while it's being transmitted wirelessly. Encryption and authentication are provided by protocols such as HTTPS (HTTP over SSL/TLS) and MQTT with TLS, which guarantee data integrity and secrecy during transmission. By creating secure channels of communication between devices Securing wireless data transmission in healthcare environments requires extensive security mechanisms including firewalls, intrusion detection/prevention systems (IDS/IPS), and frequent security audits in addition to encryption and authentication. Network traffic is monitored by firewalls and IDS/IPS systems for any unusual behavior or unauthorized access attempts. Security audits assist in locating and resolving possible vulnerabilities in the wireless infrastructure. In general, the objective of protecting wireless data transfer of medical information for customized healthcare is to take advantage of technology breakthroughs while giving patients' privacy and confidentiality first priority. Healthcare providers can provide individualized healthcare services with confidence and trust by putting strong security measures and processes in place to guarantee that patient data is safeguarded throughout its travels across wireless networks.

2. MOTIVATION:

Targeting the elderly and children, it aims to develop a cost-effective, IoT-sensor-based system for continuous health monitoring. The system tracks vital signs like ECG, EMG, temperature, and pulse, along with environmental indicators. By seamlessly transmitting data to remote physicians, it enables real-time awareness of patients' physical conditions, enhancing healthcare services. techniques for authentication that are used to confirm the identification of users and devices that are transmitting data. To guarantee that only authorized parties can access sensitive medical information, this could include digital certificates issued by reliable agencies, biometric verification, and multi-factor authentication (MFA). Regulations governing the handling of medical data in contexts of personalized healthcare should receive special consideration. This entails abiding by laws such as GDPR, HIPAA, and other local ordinances, which require the installation of strong security measures to safeguard patient confidentiality and data security. the significance of these security measures in promoting confidence and trust among stakeholders in personalized healthcare systems, including patients and healthcare practitioners. Organizations may guarantee the secure and smooth transfer of medical data by giving data security and regulatory compliance first priority, thereby improving The project envisions a future where healthcare is proactive, personalized, and seamlessly integrated with technology, providing richer and more dynamic patient records during check-ups.

3. REVIEW OF LITERATURE

A. Balasundaram, Sideward Rout Raya [1] Internet of Things (IoT)-Based Smart Healthcare System for Efficient Diagnostics of Health Parameters of Patients in Emergency Care Information about the current existing research and development of wireless biosensors system for effective health care monitoring. This system consists of wireless sensors using Zig-Bee wireless technology, and ultra-low power technology. This System also supports wireless communication for Wireless Body Area Network. Zhihua Xia et al. [2] An AES-based secure image retrieval

scheme using random mapping and bow in cloud computing The method involves encrypting images using Advanced Encryption Standard and block permutation, followed by generating random templates on the cloud server to extract local features. These features are then clustered using the k-means algorithm to create visual words, forming a histogram of encrypted visual words for each image. Similarity between images is determined by measuring the distance between their feature vectors. Experimental results demonstrate the effectiveness of the proposed scheme in maintaining privacy while retrieving images from the cloud.

Sudip Misra, Saswati Pal [3] i-AVR an IoT-based system designed to offer critical-aware recommendations for point-of-care during ambulance transit. It addresses delays caused by traffic congestion and distant hospitals by providing guidance for time-critical scenarios. i-AVR consists of a portable healthcare unit and an Android navigation unit. The healthcare unit computes patient criticality en-route and recommends the nearest healthcare center, while the navigation unit suggests optimal routes and monitors vital signs. The system demonstrates effective network performance, with computation and communication times in seconds and milliseconds.

Mohammad A. R. Abdeen et al. [4] Smart health is a relatively new paradigm where information and communication technology is utilized to improve health care and medical services. In this article, we provide a literature-based overview of smart health systems, their components, architecture, technologies, benefits, applications, challenges, and opportunities. In addition, we discuss the potential benefits of big data, data analytics, artificial intelligence, and machine learning in smart health systems. Moreover, we discuss the challenges as well as the open research issues that need further investigation to facilitate the implementation of smart health systems.

Mohammad A. R. Abdeen et al.[5] Smart Health Systems Components Challenges and Opportunities. A relatively recent concept called "smart health" uses information and communication technology to enhance medical services and healthcare. We present a literature-based review of smart health systems in this article, covering their elements, architecture, technologies, advantages, uses, obstacles, and prospects. We also go over the possible advantages of artificial intelligence (AI), machine learning (ML), big data, and data analytics in smart health systems.

Md. Milon Islam et al. [6] Device Capabilities Architectures Protocol and Smart Applications in Healthcare Domain. The Internet is affecting people's lives in ways never seen before, having extended to almost every nation on earth. Due to its many uses, the Internet of Things (IoT) is becoming more and more well-known, piquing the curiosity of academics and practitioners alike in the era of wireless communication. The Internet of Things (IoT) is a technological advancement that makes ordinary objects smarter, ordinary computation more intelligent, and ordinary communication slightly more perceptive. To give academics working in this field a comprehensive understanding of IoT technology, the most frequent and popular IoT device capabilities, designs, and protocols are briefly illustrated in this article. The typical IoT device functionalities, such as the Raspberry Pi, Arduino, and ESP8266 hardware and the operating.

L. Jih-Sheng et al [7] Multilevel converters-a new breed of power converters. A novel class of power converter alternatives for high-power applications is multilevel voltage source converters. The staircase voltage wave is usually synthesized by the multilevel voltage source converters from many layers of DC capacitor voltages. The voltage imbalance between levels is one of the main drawbacks of multilevel converters. Voltage clamping or capacitor charge control are common methods used to balance the voltage between various levels. Multilevel converters can incorporate voltage balancing in a number of ways. This study discusses three recently developed multilevel voltage source converters (i.e., diode-clamp, flying- capacitors, and

cascaded-inverters with distinct DC sources) without taking into account the traditional magnetic linked converters

Amit Kumar Jaiswal et al. [8] Deep Learning-Based Smart IoT Health System for Blindness Detection Using Retina Images. Based on Deep Learning Because smart healthcare is applicable in real time to everyone's life, it is gaining a lot of attention. This attention has increased as IoT has come together. Among persons in their working years, diabetic eye disease is the leading cause of blindness. Millions of people live in the major Asian countries, including China and India, and the number of diabetics among them is rapidly rising. The increasing number of individuals with diabetes presented a significant problem for medical professionals who are trained in screening and diagnosing patients. Our objective is to use deep learning techniques to automatically detect blind spots in an eye and determine the potential severity of the condition. In this work, we provide an enhanced method based on recently published

B. D. Deebak Fadi Al-Turjman [9] Smart Mutual Authentication Protocol for Cloud Based Medical Healthcare Systems Using Internet of MedicalThings. Technological development expands the computation process of smart devices that adopt the telecare medical information system (TMIS) to fulfill the demands of the healthcare organization. It provides better medical identification to claim the features namely trustworthy, efficient, and resourceful. Moreover, the telecare services automate the remote healthcare monitoring process to ease professional workloads. Importantly, it is conceived to be more timesaving, economical, and easy healthcare access. Cloud-Based Medical Healthcare (CBMH) system is a standard platform that gives its support to the patients for emergency treatment from the medical experts over Internet communication. Krishna Prasad Sitamarhi, [10] A Secured Healthcare Model for Sensor Data Sharing with Integrated Emotional Intelligence. The Internet of Things has the potential to revolutionize medical treatments, diagnosis, and prognostication. By integrating IoT with healthcare, patients, families, doctors, and medical insurance companies may stay connected for proactive service delivery. However, because IoT devices operate in un-infrastructure environments, concerns about data security and privacy are ongoing. Counterfeit IoT devices are a major risk to vital applications. Moreover, conventional healthcare systems are not patient-centric because they do not take the patient's feelings into account when administering care. Physicians can better comprehend and oversee medical processes with the help of EI. This study integrates sensor networks based on Internet of Things (IoT) devices with emotional intelligence (EI) to introduce a human-centered strategy in the healthcare arena. sensors and a camera

4. PROPOSED SYSTEM

Sensors like Electro Cardiograph (ECG), Electromyography. (EMG), and Temperature and Pulse sensors are connected to the body with the help of ESP8266 Node MCU Microcontroller. There is inbuilt Wi-Fi module in the microcontroller. In the proposed system transmitting of encrypted data to the local server is done for security purpose, here Advanced Encryption standard (AES) algorithm is used for security purpose. Secure devices that can collect, process, and send medical data across wireless networks are part of the suggested system. These gadgets could include smartphones, wearable health trackers, medical sensors, and Internet of Things (IoT) devices with secure communication protocols and encryption built in. Sensitive medical data is protected during transmission since every device is set up in accordance with industry standards for data security and privacy.

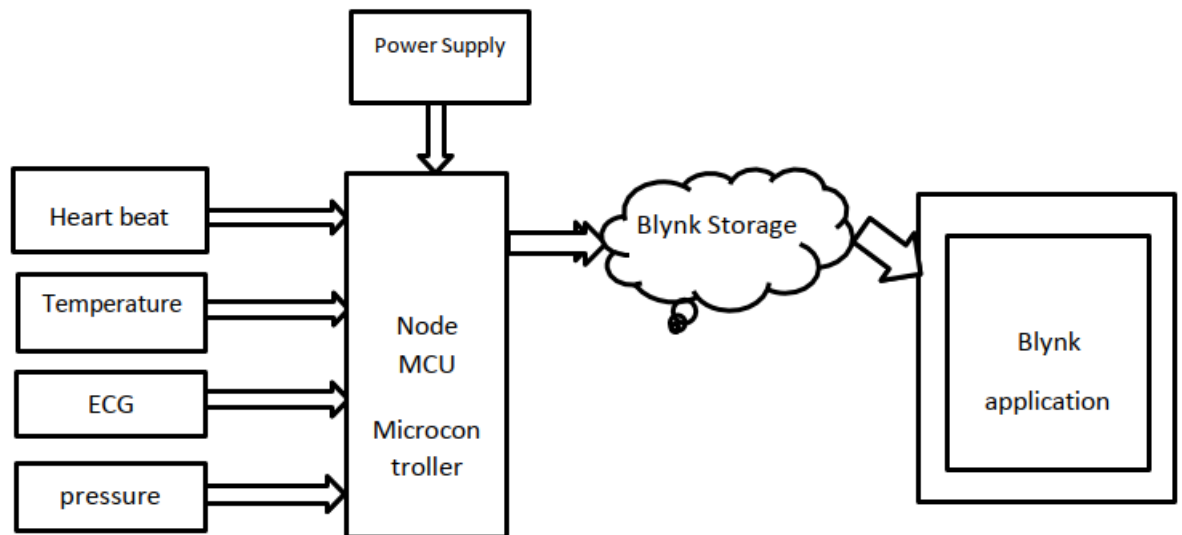

Fig 4.1 Proposed system block diagram

Medical Electronics is also going to advance with the application of the Internet of

Things. In this project, a simple patient health monitoring device is developed as an IoT application. The device could read pulse rate, measure the change in volume of blood through any organ, measure surrounding temperature and pressure, and continuously monitors the pulse rate and surrounding temperature and updates them to an IoT platform. The IoT project developed here is built on Node MCU. The device uses Node MCU that connects to the heartbeat, ECG, pressure and temperature sensor. It shows the heartbeat, ECG signal, pressure and temperature readings on LCD display and at the same time sends them to Blynk IoT platform in real-time via Wi-Fi and also the GSM Board will send the notification to the respective members. When any readings are uncommon, the system will send the notification to Line application. The android application can keep track of all measuring devices and community member records.

The hardware is implemented by using mat lab simulation. the proposed system emphasizes interoperability and scalability, allowing seamless integration with existing healthcare IT systems and accommodating future expansions and advancements in personalized healthcare technology. By leveraging state-of-the-art encryption techniques, robust authentication mechanisms, and secure communication protocols, the proposed system establishes a trustworthy and efficient framework for transmitting medical data wirelessly in personalized healthcare settings, ultimately enhancing patient outcomes and improving the quality of care.

5. IMPLEMENTATION

A crucial component of guaranteeing precise and instantaneous tracking of patients' health indicators is the integration of sensors into the safe wireless data transfer system for customized healthcare. The process of sensor integration entails the smooth integration of many physiological data-capturing sensors, including blood pressure, temperature, and heart rate, with the wireless communication infrastructure.

Fig. 5.1 CONNECTING SENSOR TO BLYNK IOT APPLICATION

It is crucial to maintain data security and integrity while it is being transmitted. To prevent unauthorized access or alteration, sensor data can be encrypted before transmission using encryption protocols like AES, SSL, or TLS.

Ensuring accurate and real-time monitoring of patients' health measurements is contingent upon the implementation of a secure wireless data transmission system for personalized healthcare. The process of sensor integration entails the smooth integration of multiple physiological data-capturing sensors with the wireless communication infrastructure. Examples of these sensors include blood pressure, temperature, glucose levels, and heart rate.

It is crucial to choose the right sensors based on the unique requirements of the healthcare system.

Different kinds of sensors may be needed for various medical situations. For instance, an electrocardiogram sensor may be necessary for a patient with heart problems, but a continuous glucose monitoring sensor may be advantageous for a patient with diabetes. It is therefore essential to comprehend medical requirements and select sensors that provide precise measurement of pertinent parameters. Furthermore, authentication measures can be put in place to confirm the legitimacy of the sensors and guarantee that the data can only be accessed by authorized devices. For quick and accurate real-time monitoring, dependable communication links between the sensors and the endpoints must be established.

6. RESULTS AND DISCUSSION

The result is the application of cutting-edge encryption techniques to safeguard medical data against illegal access or interception. Data is encrypted before transmission using methods like AES, SSL, and TLS, rendering it unreadable to anyone lacking the necessary decryption keys. This guarantees that the data will remain private and safe even in the event that it is intercepted. the use of strong authentication procedures to confirm the legitimacy of people and devices gaining access to medical data. Digital certificates, biometric verification, and multi-factor authentication (MFA) are used to guarantee that sensitive patient data is only accessible by authorized users and devices.

This lowers the possibility of data breaches and aids in preventing unwanted access. the creation of safe channels for communication using wireless technologies like WiFi

FIG 6. 1 Output of the project

Furthermore, the system optimizes data transmission protocols to minimize latency and ensure reliable delivery of data, even in scenarios with intermittent connectivity. This facilitates seamless integration with electronic health record systems or cloud- based healthcare platforms, enabling healthcare providers to access and analyze patient data in real- time. By combining sensor modules, ESP8266/ESP32 microcontrollers, and the Blynk IoT app, the project provides a scalable and cost- effective solution for personalized healthcare delivery while maintaining the highest standards of data security and privacy.

7. CONCLUSION

In conclusion, ensuring the secured wireless transmission of medical data in the realm of personalized healthcare IoT is paramount for safeguarding patient privacy, maintaining data integrity, and mitigating potential risks. The multifaceted nature of this challenge demands a comprehensive approach that encompasses encryption, authentication, network segmentation, and ongoing vigilance. Implementing strong encryption protocols, robust authentication mechanisms, and network segmentation helps create a resilient defense against unauthorized access. Regular updates, both in terms of software and firmware, are essential to address emerging vulnerabilities. Physical security measures, data integrity validation, and privacy protection mechanisms contribute to a holistic security posture. Furthermore, a proactive stance involves continuous monitoring, logging, and the development of emergency response plans to swiftly address security incidents. Adhering to data protection regulations and regularly conducting security audits and penetration testing ensures a proactive approach to identifying and rectifying vulnerabilities.

8. REFERENCES

1. A. Balasundaram, Sideward Rout Raya, Internet of Things Based Smart Healthcare System for Efficient Diagnostics of Health Parameters of Patients in Emergency Care,2023
2. Zhihua Xia, Jianwei Fei Feng xiao, An AES-based secure image retrieval scheme using random mapping and bow in cloud computing ,2020.
3. Sudip Misra, Saswata, Palakkad, Mukherjee, Arijit Roy, Ananda Rup, i-AVR: IoT-Based Ambulatory Vitals Monitoring and Recommender System, 2023
4. Mohammad A. R. Abdeen, Dr. Abdeen, Dr. Ahmed, Tarek Rahil Shelta mi, Turki M. Alghamdi, Smart Health Systems Components Challenges and Opportunities,2022
5. Md. Milon Islam, Sheikh Nooruddin, Fakhri Karey, Ghulam Muhammad, Device Capabilities Architectures Protocol and Smart Applications in Healthcare Domain,2023
6. L. Jih-Sheng and P. Fang Zheng, "Multilevel converters-a new breed of power converters,2021
7. Amit Kumar Jaiswal, Prayag Tiwari, Sachin Kumar, Mabrouk Sal- Rahami, Mubarak Alresford, Ahmed Ghoneim, Deep Learning-Based Smart IoT Health System for Blindness Detection Using Retina Images,2021

8. B. D. Deebak Fadi Al-Turjman, Smart Mutual Authentication Protocol for Cloud Based Medical Healthcare Systems Using Internet of Medical Things, 2021

9. Krishna Prasad Sitamarhi, Malarkodi Balakrishnan, A Secured Healthcare Model for Sensor Data Sharing with Integrated Emotional Intelligence, 2022

10. Abdullah Ayub Khan, Sami Bourouis, M. Abruzzian, Myriam Hardjono, Zaffar Ahmed Shaikh, Asif Ali Laghari, Hela Elmina, Sami Dhabhi, Data Security in Healthcare Industrial Internet of Things with Blockchain, 2023

AQLIY XARITA METODIKASI VA UNDA FOYDALANISH

Abdugʻaniyev Bekzod Burxon ugʻli p.f.f.d. (PhD)

Sambhram universiteti NTM, Axborot texnologiyalari fanlari kafedrasini mudiri

Nuʻmonova Shoiri Shuhrat qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Matematika va informatika yoʻnalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada aqliy xarita metodidan foydalanish, uni amalga oshirish bosqichlari, samaradorliklari muhokama qilinadi.

Kalit soʻzlar. Fikrlash, aql xaritasi, fazoviy fikrlash, aql, idrok etish usuli, oʻz-oʻzini tarbiyalash.

Zamonaviy psixologik va pedagogik adabiyotlarda bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirish talabalarning oʻz-oʻzini tarbiyalash faoliyatini rivojlantirish vositalaridan biri sifatida qaraladi. [1]

Umumlashtirish deganda obʼektlarning maʼlum bir sinfiga mansub boʻlgan har qanday xususiyatlarni aqliy tanlash, individuallikdan umumiylik sari tamoyili asosida oʻtishni tushunish mumkin. Umumlashtirish asosida oʻquvchilar va talabalar tushunchalar, qonunlar, gʻoyalar, nazariyalar, individual bilimlar, ularning tizimlari va tuzilmalarini oʻzlashtiradilar.

Tizimlashtirish deganda biz aqliy faoliyatni tushunamiz, uning davomida oʻrganilayotgan obʼektlar tanlangan yoʻnalish asosida aniq tizimga oʻtkaziladi. Tizimlashtirish har qanday aqliy faoliyatning tabiiy xossasi boʻlib, usiz voqeilik va hodisalari bilan ilmiy bilimlar oʻrtasidagi munosabatni oʻrnatish mumkin emas;

Oʻquvchilari va talabalarning oʻquv faoliyatida tizimlashtirish jarayoni bilimlarni umumlashtirish jarayoni bilan birlikda amalga oshiriladi. Tizimlashtirish va umumlashtirish mustahkam va tizimli bilimlarni, shuningdek, tahlil, sintez, abstraktsiya, taqqoslash, analogiya, umumlashtirish, konkretlashtirish kabi fikrlash usullarini shakllantirishga yordam beradi. Biroq, oʻquvchi va talabalarda umumlashtirish va tizimlashtirish qobiliyatini shakllantirish oʻz-oʻzidan shakllanmaydi va bu jarayonda oʻqituvchidan muayyan harakatlarni talab etadi. Bunday jarayonni turli yoʻllar bilan amalga oshirish mumkin. Ulardan biri oʻquv jarayonida aqliy xarita metodidan foydalanishdir.

Aqliy xaritasi (yoki aql xaritasi) – bu maʼlum turdagi maʼlumotlarni idrok etish, qayta ishlash va eslab qolish jarayonlarining grafik ifodasi boʻlib, gʻoyalarni vizual tarzda taqdim etish, shuningdek, diagrammalar yordamida ular oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarni koʻrsatib berish deyish mumkin.

Aql xaritasi - bu idrok etilgan narsalarni grafik tarzda ifodalash, turli xil maʼlumotlarni qayta ishlash va eslab qolish usulidir. [3].

Bizning fikrlashimizcha maʼlum bir turdagi maʼlumotlar miyamizda chiziqli tarzda aks etmaydi. U tarmoqlanadigan tuzilishga ega hisoblanadi. Yaʼni, miyamizdagi har bir tushuncha boshqa tushunchalar bilan oʻzaro bogʻlangan boʻlib, u boshqa tushunchalar bilan bogʻlangan va hokazo. Materialning bunday tashkil etilishini koʻp oʻlchovli tuzilma deyishimiz mumkin. Maʼlumki, inson bajarib oʻz koʻzi bilan koʻrganida bajarish jarayoni va undagi maʼlumotlarni tez eslab qoladi. Aqliy xarita metodi ham shunday tashkil qilinadi va xar bir tarmoq turli xil ranglar bilan ifodalaniladi. Bunda, aqliy xarita metodidan foydalanish quyidagicha amalga oshiriladi.

1. Mavzuning asosiy tushunchasi markazda tasvir sifatida joylashadi. Uni yorqin rangda ifodalash maqsadga muvofiq.

2. Markaziy tasvirga birinchi darajali shoxchalar qo'shiladi. Bunda markaziy g'oyani ochib beruvchi asosiy tushunchalar bilan bog'langan so'zlar yoki tasvirlar joylashtiriladi.

3. Agarda markaziy g'oyani ochib beruvchi asosiy tushunchalar yetarli bo'lmasa, u holda asosiy tushunchalarni ifodalab beruvchi 2 – darajalai shoxchalar qo'shiladi.

Xuddi shu tartibda berilayotgan mavzuning asosiy tushunchasini to'liq anglab yetgungacha bo'lgan qo'shimcha shoxlar va tushunchalar bog'lab ketiladi. Aql xaritasini tuzishda g'oyalar xilma-xilligini aks ettirish uchun turli xil ranglarning maksimal sonini qo'llash zarur. Shuningdek, shoxlardagi so'zlarga u bilan bog'liq bo'lgan rasmlar, belgilar, smayliklar qo'shish orqali uni yanada jozibador va tushunarli qilish mumkin. Ushbu usuldan foydalanish samaradorligi fikrlash jarayonining psixologik xususiyatlari, axborotni qayta ishlash uchun mas'ul bo'lgan inson miyasining tuzilishi bilan bog'liq. Chap yarim shar mantiq, tahlil qilish, fikrlarni tartibga solish uchun javobgardir. O'ng yarim shar ritm, ranglarni idrok etish, tasavvur qilish, tasvirlarni ifodalash, o'lchamlar, fazoviy munosabatlar uchundir. O'quvchilar va talabalar ma'lumotni o'zlashtirib, asosan chap yarim sharning aqliy qobiliyatlaridan foydalanadilar. Bu miyaning butun jarayonni to'liq tasavvur qilish qobiliyatini, assotsiativ fikrlash qobiliyatini bloklaydi. Aqliy xaritalar ikkala yarim sharni o'z ichiga oladi, o'quvchilar va talabalarning ta'limiy va kognitiv kompetentsiyalarini shakllantiradi, ularning fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi [2].

Aqliy xarita metodidan hayotning har qanday sohasida qo'llanilishi mumkin va bu shaxsning intellektual salohiyatini hamda turli xil intellektual muammolarni hal qilish qobiliyatini yaxshilashni talab etadi. Xususan:

1. shug'ullanish (ma'ruza matnlari, o'quv adabiyotlari);
2. yodlash (tushunchalar orasidagi bog'lanish; imtihonga tayyorgarlik jarayonida tizimlashtirish);
3. taqdimotlar bilan ishlash (tuzilmani yaratish: minimal vaqt ichida - maksimal ma'lumot bilan ishlash);
4. rejalashtirish (vaqtni boshqarish; loyihani ishlab chiqish);
5. aqliy hujum (yangi g'oyalarni yaratish, ijodkorlik; muammolarni jamoaviy hal qilish);
6. qaror qabul qilish (barcha mumkin bo'lgan holatlarni yutuq va kamchiliklarni ko'rib chiqish; muammoning optimal yechimi topish).

Aqliy xarita metodi foydalanuvchi uchun quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- 1) guruh faoliyati jarayonida kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish;
- 2) ma'lumotlarni idrok etish, qayta ishlash va almashish bilan bog'liq ko'nikmalarni rivojlantirish (eslatmalar, izohlar, tahliliy sharhlarda ishtirok etish);
- 3) o'quvchilar va talabalar xotirasining barcha turlarini (qisqa muddatli, uzoq muddatli, semantik, majoziy va boshqalar) yaxshilash;
- 4) tushunish qobiliyatlarini rivojlantirish;

Aqliy xarita metodi yordamida yangi materialni o'rganish vaqtni tejaydi. O'quvchi va talabalar uchun mustaqil ishlarni tashkil qilishda aqliy xarita metodi harakatlar algoritmini taqdim etadi. Egallangan bilimlarni umumlashtirishda ushbu o'quvchilarga fikr yuritishga yordam beradi. Aqliy xariya metodi g'oyalar va ularni amalga oshirish usullarini ishlab chiqishda va loyiha faoliyatini amalga oshirishda samaralidir [4].

Ushbu metoddan foydalanish samaradorligi quyidagilarda aks etishini ko'rishimiz mumkin:

- 1) mazkur metod o'quvchilar va talabalarning real ehtiyojlarini qondiradi va ularning rivojlanish bo'yicha yosh darajasiga mos keladi;
- 2) vaqtni tejash, bilimlarni mustahkamlashning katta blokli usulidan foydalangan holda tizimda oraliq attestatsiyaga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha ishlarni interaktiv tarzda amalga oshirish imkonini beradi;
- 3) o'quvchi va talabalarning olgan bilimlari xotirada ancha uzoq saqlanadi, o'rganilgan materialning ulushi esa ancha yuqori bo'ladi;

4) Internet qidiruv tizimi va o'quv adabiyotlari talabalarga o'zlarining innovatsion mahsuloti – aqliy xaritasini yaratish imkoniyatini beradi;

5) aqliy xarita berilgan materiallar va ma'lumotlarni takrorlash uchun namoyish yoki tarqatma material sifatida, insholar, ma'ruzalar, tezislar yozishda, eslatma olish yoki maqolalar, paragraflar, o'quv adabiyotlari bo'limlariga izoh berish, oraliq attestatsiyaga tayyorgarlik ko'rishda individual va guruhli ishlarni tashkil qilish uchun taqdimot yaratishda foydalanish mumkin;

6) aqliy xarita metodi o'rganish jarayoni ijodiy va qiziqarli qiladi;

Har qanday fani o'rganishda aqliy xaritalardan metod sifatida foydalanish o'quvchilar va talabalarning ta'lim jarayonida o'quv va kognitiv kompetensiyalarini yanada samarali shakllantirish imkonini beradi. Imtihonga tayyorgarlik ko'rishda aqliy xaritadan foydalanish samaralidir, chunki ma'lumotni eslab qolish va takrorlash uchun kamroq vaqt sarflanadi. Shuningdek, ma'lumotlarni yanada yaxshiroq tushunish va uning boshqa ma'lumotlar bilan o'zaro bog'liqligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Майер, Е. И. Использование ментальных карт в учебном процессе как средство систематизации и обобщения знаний учащихся / Е. И. Майер. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 43 (177). — С. 106-108.

2. Бершадский М.Е. [Электронный ресурс]. URL: http://bershadskiy.ru/index/metod_intellekt_kart/0-32.

3. Бьюзен Т. Супермышление [Электронный ресурс]. URL: <http://modernlib.ru/>.

4. Технология MindMap [Электронный ресурс]: сост. Миллер Д.А. URL: <http://umr-old.rcokit.ru/dld/blog/mindmaps4.pdf>.

MUNDARIJA

1-SHO'BA. IT SOHASIDA MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR		
1	Kalimbetov K.I., Bekturdiyev A.E., O'rozboyeva M.B. - AXBOROT XAVFSIZLIGINI QATTIYMAS MANTIQ ASOSIDA TAHLIL QILISH	3
2	Apurva P. - CONCEALED CYBER RISKS: NAVIGATING THE PERILS OF PUBLIC WI-FI	6
3	Axadova K.S. - BO'LAJAK MUHANDISLARNI KASBGA TAYYORLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	11
4	Azizova Z. S. - RESEARCH PROBLEMS AND SOLUTIONS IN IT	13
5	Bozorov S. - VOTING SYSTEMS IN AI-BASED INTRUSION DETECTION SYSTEMS: ENHANCING SECURITY THROUGH CONSENSUS MECHANISMS	16
6	Savurova Sh. A., Burxonov R. R. - NANOTEXNOLOGIYA RIVOJLANISH BOSQICHLARI	20
7	Yusupov D. T., Malikova O. R. - IT TEXNOLOGIYALARDAGI INQILOBIY O'ZGARISHLAR	23
8	Mr. Dandu Jaya Bharath Reddy - A COMPREHENSIVE REVIEW OF ML AND DL-BASED CRIME PREDICTION FROM SOCIAL MEDIA DATA	27
9	Qurbonaliyeva D. - ZARARLI DASTURLARNI TAHLIL QILISH VOSITALARI TAVSIFI	32
10	Dinakaran Sabapathy - EXPLORING NBA TALENT THROUGH FACIAL FEATURES: A DEEP LEARNING PERSPECTIVE	37
11	Fayziyeva D. - BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAGI ELEKTRON HUJJATLARGA QARATILGAN TAHDIDLAR	44
12	Jabbarov N. - HOZIRGI KUNDA MOBIL ILOVALARDAGI MAVJUD ZAIFLIK LARNI ANIQLASH USUL VA VOSITALARNI TAHLIL QILISH	48
13	Jomurodov D. M., Meliyeva M. Z., Rajesh Pauldurai - CREATION AND USE OF ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES IN A VIRTUAL ENVIRONMENT: AN INNOVATIVE APPROACH	54
14	K. R. Mamatha, J. R. Justilin - TINNITUS SOOTHESPHERE- PERSONALIZED SOUND RELIEF SYSTEM	58
15	Karimov A. A., Olimov I. S., Farida Yunus qizi - ZAMONAVIY BULUTLI HISOBLASH TIZIMLARINING TAHLILI	63
16	Kavya K - INCORPORATING GENERATIVE AI INTO INDUSTRIAL DESIGN: IMPROVING BOTH PROCESS AND EDUCATION	68
17	Murodov F. O'. - UMUMKASBIY FANLARNI O'QITISHDA VIRTUAL TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI	71
18	Olimov I. S., Karimov A. A., Bo'riyev Yu. A. - AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDA QO'LLANILADIGAN ZAMONAVIY KRIPTOGRAFIK ALGORITMLAR TAHLILI	77
19	Rajesh P - A NOVEL APPROACH FOR MICRO TUMOR CANCER CLASSIFICATION DETECTION USING CONVOLUTION NEURAL NETWORK MEDICAL IMAGE DIAGNOSTICS	80
20	Raxmonkulov F. P. - ELEKTRON O'QUV KURSLARINI YARATISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR	85
21	Sattorov N.O. - AXBOROT XAVFSIZLIGI VA KIBERXAVFSIZLIK: RAQAMLI DAVRNING ASOSIY TALABLARI	89
22	Alishev Sh. A. - ROBOTOTEXNIKA VA AVTOMATLASHTIRISHDA KO'P DARAJALI AKTUATORLAR UCHUN MA'LUMOTLARGA ASOSLANGAN MOSLASHUVCHAN BOSHQARUV	90
23	Mahkamov Sh. S. - JAVA MVC ARXITEKTURASI: MODULYARLIK, XAVFSIZLIK VA PERFORMANCE MASALALARI	93

24	Mahkamov Sh S., Dandu Jayabharath Reddy, Aynakulov T.T., Saitqulov Sh. A. - METHODS AND ARGUMENTS: HANDLING PARAMETERS IN JAVA	95
25	Subhadhanuraja G., Biswajit Pradhan - RESEARCH-BASED ANALYSIS OF CORPORATE TRAINING METHODOLOGIES: STRATEGIES FOR OPTIMIZING LEARNING DELIVERY IN PROFESSIONAL ENVIRONMENTS	98
26	Sultanbaeva A. T. - AXBOROT XAVFSIZLIGI VA UNING TA'MINLASH MASALALARI	103
27	Umme Sania - FROM DATA TO DECISIONS: BLOCKCHAIN-ASSURED AI PREDICTIVE ANALYTICS	106
28	Xolimtayeveva I. - TASHKILOTLARDA AXBOROT XAVFSIZLIGI AUDITINING BOSQICHLARI VA SXEMASI	109
29	Умаров Б., Ибрагимова Н. А. - ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ В ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ В СФЕРЕ АРХИТЕКТУРЫ И СТРОИТЕЛЬСТВА.	113
30	Жабборов К. Г ,Эшонкулов Ш.У. - ТЕХНОЛОГИЯ КЛАССИФИКАЦИИ ИЗОБРАЖЕНИЙ ЭЛЕМЕНТОВ ТЕКСТА НА ОСНОВЕ НЕЙРОННОЙ СЕТИ ДЛЯ СИСТЕМ ОБУЧЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫМ ЯЗЫКАМ	115
31	Ибрагимов З. З., Ибрагимова Н. А. - ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.	118
32	Жабборов К. Г - ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ПОЗИЦИЯ	120
33	Сатторов Н.О. - ЦИФРОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ	124
34	Saxibov A.X., Obidov A.E. - BO'LAJAK HARBIY PEDAGOG KADRLARNI TAYYORLASHDA PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARNING O'RNI	129
35	Эргашев У.Э., Султонов Ф.А. - ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ГЕОЛОГИИ.	132
36	Юлдашов Р. Х., Азимова У. А. - АЛГОРИТМИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ В СФЕРЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ	134
37	Shodmonov M. N., Soxobataliyev A. N. - SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI OLIY TA'LIM TIZIMIDA QO'LLASH	137
38	Сатторов Н.О. - УПРАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫМИ ПОТОКАМИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ	139
39	Сатторов Н.О. - ФЕНОМЕН ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ	143
40	K. Siva Sankar - REDEFINING LEARNING FOR GENERATION ALPHA: NAVIGATING THE DIGITAL SHIFT IN EDUCATION	145
41	Abdug'afforov X.A., Esonov Sh.J., Qosimov N.S., Normatov N.K. - WEB TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA KADRLAR BILIMINI NAZORAT QILISH VA ULARNI BOSHQARISHNING AHAMIYATI	153
42	Norqo'ziyev Q.K., Ulashev A.N., Aynakulov T.T. - IMPROVEMENT OF NAVIGATION AND CONTROL ALGORITHMS OF AUTONOMOUS MOBILE ROBOTS BASED ON SLAM.	156
2-SHO'BA. ANIQ VA TABIIY FANLARDA INNOVATSION TADQIQOTLAR		
43	Aytmuratova G.U., Berdiyev T.T. - CHIMBOY VA SHUMANAY TUMANLARI SUG'ORILADIGAN TUPROQLARNING FIZIK-KIMYOVIY XUSUSIYATLARI	165
44	Djanizoqov U.A. - ELEKTROTEXNIKA MASALALARINI O'RGANISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR	169
45	Gadayev R.R., Eshbo'tayev K.J. - CHIZIQLI ALGEBRAIK TENGLAMALAR SISTEMASINI YECHISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR	172
46	Ismatova Z. A., Kamolova Sh.N. - INDIKATOR – SAPROB SUV O'TLARI AHAMIYATI	180

47	Mamatova G. J., Xatamova A. - FIZIKANING DOLZARB MUAMMOLARI	182
48	Pirimqulova N.M. - MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISH JARAYONIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH	183
49	Azimov Q. - BA'ZI IQTISODIY TUSHUNCHALARNING INTEGRAL IFODASI	186
50	Sharipov S.S., Ashurova M. A. - USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING MATHEMATICS	189
51	Sharipov A.S., To'liqinova S.T. - QATLAMALARNI IZOMETRIK AKSLANTIRISHLARNING BA'ZI XOSSALARI	193
52	Tursunov M.I., Abdusaidov S.N. - "BO'LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI"	195
53	Xidirova D.T. - O'RTA MAXSUS O'QUV YURTLARIDA FIZIKA FANINI O'QITISHGA YANGICHAYONDASHUVLAR	198
54	Fayzullayev Sh.U. - ABSOLYUT GEOMETRIYA AKSIOMALARI IKKI PALLALI GIPERBOLOID UCHUN O'RINLILIGI.	199
55	Xidirova D.T. - TEXNIKA FANLARIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA TADQIQOTLAR. NANOTEXNOLOGIYALAR VA MATERIALSHUNOSLIK-LARNING ASOSIY YO'NALISHLARI.	202
56	Xurramov O., Boliqulova F., Muhammadiyev Q. - URGUT BOTANIK-GEOGRAFIK RAYONIDA TARQALGAN LISHAYNIKLAR MORFOBIOLOGIYASI	205
57	Музафарова С.Р. - ФАНЕРОФИТНЫЕ РАСТЕНИЯ, РАСПРОСТРАНЕННЫЕ НА СЕВЕРО-ЗАПАДЕ ТУРКЕСТАНСКОГО ХРЕБТА	208
58	Ганиходжаев Р. Н., Муминов У.Р., Эшниязов А. - ДИНАМИКА ТРАЕКТОРИЙ ОПЕРАТОРА ЛОТКИ-ВОЛЬТЕРРА ДЕЙСТВУЮЩЕГО НА СИМПЛЕКСЕ S^3 С ЧАСТИЧНО ОРИЕНТИРОВАННЫМ ГРАФОМ	212
59	Тураев У. Я., Камаров Х., Рашидов Э. - ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СОСТАВНЫХ ЧИСЕЛ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ	216
60	Фаткулина Г.Р. - ПСОРИАЗ КАК СИСТЕМНАЯ ПАТОЛОГИЯ	219
61	Хайдарова Д.Б. - МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ПСИХОСОМАТИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ	221
62	Шерпулатова Э. - СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОБЕЗБОЛИВАНИЮ В ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОМ ПЕРИОДЕ	223
63	Gulimov Q.X., Bahodirov Z.A. - TUPROQ XOSSALARINI ANIQLASHDA SPEKTROSKOPIK TADQIQOT USLUBLARIDAN FOYDALANISH	229
64	Gulboyev A.O., Djurayev Sh. O. - "VAQTGA DOIR MASALALAR" MAVZUSINI BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITISHDA INNOVATSION USULLARIDAN FOYDALANISH	234
3-SHO'BA. TEXNIKA FANLARIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA TADQIQOTLAR		
65	Umirov I.I., Uskanov Sh. - GAZ BALLONLI USKUNALAR BILAN LIHOZLANGAN AVTOMOBILLARGA TEXNIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	239
4-SHO'BA. IJTIMOIIY-IQTISODIY VA GUMANITAR FANLAR SOHASIDA ILMIY TADQIQOTLAR		
66	Мусурманова О.М., Рискулова К.Дж. - ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИЛМ-МАЪРИФАТЛИ ОҚИЛА ҚИЗЛАРНИНГ ГЕНДЕР ТЕНГЛИГИ АСОСИДА ИЖТИМОИЙ ФАОЛЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	243
67	Meliyev X.A., Bo'ltakova R.X. - LEGO-КОНСТРУКЦИЯ КАК МОДУЛЬ ТЕХНОЛОГИИ STEAM. (НА ПРИМЕРЕ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА)	249
68	Абдужаббарова М.Л. - ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР ВА УЛАРНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯГА УЧРАШИ	252

69	Tojibayeva N.K. - PERFORMATIV YONDASHUV VA UNING XOTIN-QIZLAR TA'LIMIDAGI STRATEGIK TAHLILI	254
70	Boltayeva M. J. - KHAN ACADEMY PLATFORMASI VA UNING PEDAGOGIK MAZMUNI	257
71	Abdualieva D.R.-COMPREHENSIVE EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE: CONCEPT, ESSENCE	258
72	Abdunazarov A. O., Azzamov Sh.A. - BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA TOVUSH TALAFFUZI BUZILISHLARINI BARTARAF ETISH USULLARI	262
73	Abdusamatova A.A. - SAVDO MADANIYATI	264
74	Abduvaliyev Z.M., Shermatov D.A. - KO'CHMAS MULK OBYEKTLARINI BAHOLASHDA EKOLOGIK OMILNING TA'SIRI	266
75	Axmedjonov N.A., Hoshimov T. R. - JIZZAX VILOYATIDA MADANIY MEROS OBYEKTLARIDAN TURIZMDA FOYDALANISH	270
76	Amirov Z.T. - RESPUBLIKADA ELEKTRON ONLAYN-AUKSION VA TANLOVLARNI TASHKIL ETISH	274
77		278
78	Arzikulov O.A., Zoirova S.S. - THE MAIN DEVELOPMENT FACTORS OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP OF JIZZAKH REGION.	281
79	Кўчаров Ж.О. - ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК СОҲАСИДА КООПЕРАЦИЯ МУНОСАБАТЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ	283
80	Axadova G.S. - BO'LAJAK PROFESSIONAL TA'LIM O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI.	286
81	Axmedova N. Sh., Hajiboyeva K.B. - KO'CHMAS MULK OBYEKTLARINI BAHOLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	291
82	Бакиров О.Б. - ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАР ЖАРАЁНИДА КЎППАРТИЯВИЙЛИК ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ТАКОМИЛИ	294
83	Baytanov O., Xudoyberdiyeva M. - ASOSIY VOSITALARNI TURKUMLANISHI VA BAHOLASH TARTIBI	299
84	Bayzakova D.F.,Habibullayev A.B. - MAMLUKATIMIZDA KICHIK VA O'RTA BIZNES SUBYEKTLARINING QO'LLAB -QUVVATLANISHI	302
85	Bobobekov B.Q. - MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI TALABLARI ASOSIDA TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNING HISOBINI TASHKIL ETISH METODOLOGIYASI	305
86	Bobobekov Sh.R. - ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI MEKANIZMI.	308
87	Ergasheva O.M. - TILLARARO MULOQOTNING MOHIYATI VA XUSUSIYATLARI	310
88	Erkinov I.E. - JAMIYAT BARQAROR TARAQQIYOTINI TA'MINLASHDA FUQAROLAR SIYOSIY ISHTIROKIGA OID KONSEPTUAL YONDASHUVLAR	312
89	Hamzayeva Sh.N. - O'ZBEKISTONDA TALABALARNI IJTIMOIIY QO'LLAB-QUVVATLASHGA QARSHI KURASH STRATEGIYALARI VA MUNOSABATLARI	317
90	Jabborov D.B., Asrorov X. - AVTOTRANSPORT KORXONASIDA ISHCHILAR MEHNATINI TASHKIL ETISH	320
91	Jabborov D.B., Primqulova Z. - AVTOTRANSPORTDA TASHISH XARAJATLARINI KAMAYTIRISH YO'LLARI	323
92	Jo'ramurotova Sh.M. - SOLAR PV SYSTEMS IN DEVELOPING ECONOMIES CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	326

93	Jo'rayeva H.O. - RESPUBLIKAMIZDA TURIZMNING RIVOJLANISH DARAJASI	329
94	Karimova D.K., Mo'minov A. - TURIZM FAOLIYATINING MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI	332
95	Kavilova A.R. - AXLOQ ME'YORLARI HAMDA ULARNING JAMIYATDA TUTGAN O'RNI.	335
96	Khusanboyev I.O. - INNOVATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO MEDICAL STUDENTS	337
97	Shodiyarova M. - COMMON ISSUES OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE LEARNERS	340
98	Aytbayev M.Yu. - MAHMUD AZ-ZAMAXSHRIYNING ISLOM AXLOQIGA OID QARASHLARINI BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI	343
99	Зияева М.Ф., Ахмедов Р. - “РАЗВИТИЕ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ МАХАЛЛИ, СЕМЬИ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ”	348
100	Mamatqulov Z.A. - METHODOLOGICAL BASIS OF STATISTICAL RESEARCH OF SMALL BUSINESS ACTIVITY IN JIZZAKH REGION.	352
101	Ma'rufjonova R.L. - BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IRODAVIY SIFATLARNI TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MASALALARI	354
102	Meliboyeva M.O'., Norqulova R.Sh., Donyorova R.Sh. - TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA MOTIVATSIYA OMILLARIDAN KENG FOYDALANISH	357
103	Meliboyeva M.O'., Mamatqulova S.O., Xasanboyeva E.G'., Murtazaqulova G.N. - WIDE USE OF MOTIVATION FACTORS IN ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT	360
104	Mirdjalilova D.Sh., Saidrasulxo'jayev S.B. - IKKILAMCHI BOZORDA TURAR JOY KO'CHMAS MULK QIYMATINI BAHOLASHNING HUQUQIY MEKANIZMI	364
105	Muminjonova U.X. - ZAMONAVIY DUNYODA RAQAMLI DEMOKRATIYANING AHAMIYATI	367
106	Djabbarova N.I. - AXBOROT KUTUBXONA MUASSASALARIDA FOYDALANUVCHILARGA XIZMAT KO'RSATISHNING INNOVASION YO'LLARI	370
107	Nabixo'jayeva D.S. - BUXGALTERIYA HISOBINI AVTOMATLASHTIRISH	373
108	Nahalboyev L. - KORXONA ASSORTIMENTINI O'RGANISH	375
109	Narbayeva D.D., Baxriyeva S. - MEHNAT RESURSLARINING KORXONADA SALOHİYATI	377
110	Normurodova M.N. - O'SPIRINLIK DAVRIDA KASB TANLASHDAGI XAVOTIRLANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	382
111	Nosirov J.N. - BO'LAJAK MUHANDISLARNING STANDARTLASHTIRISH VA METROLOGIK TA'MINOT SOHASIDAGI KASBIY KOMPETENSIYALARINI MAZMUNI	385
112	Oqboyeva Z.B. - DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING SKILLS IN THE TEACHING - LEARNING PROCESS	390
113	Ortikov Yo.Yu. - THE MAIN IMPACTS OF COLLABORATION BETWEEN ENTREPRENEURSHIP AND HIGHER EDUCATION	393
114	Patiyev X.I. - JADIDCHILIK G'OYALARI TARG'IBOTINING IJTIMOIIY-IQTISODIY SOHALARGA TA'SIRINING FALSAFIY TAHLILI.	394
115	Qaxxorova M.B. - YASHIL IQTISODIYOT – BARQARORLIK SARI YO'L	399
116	Rasulov L. - RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI	402
117	Rasulov Sh.Sh., Aliyeva X.M. - RESPUBLIKADA RAQAMLI IQTISODIYOTNI YANADA RIVOJLANTIRISH YO'LLARI VA USULLARI	404

118	Rasulov Sh.Sh., Turg'unova F.Sh. - MAMLAKATIMIZ IQTISODIY FAROVONLIGI HAMDA IJTIMOIIY TARAQQIYOTINING YUKSALISHIDA TADBIRKOR HAMDA KICHIK BIZNESNING O'RNI VA ROLI	407
119	Rasulova Sh.G'., Avalboyeva M.N. - MAMLAKATIMIZ TARAQQIY ETISHIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI YANADA RIVOJLANTIRISH YO'LLARI	409
120	Расулова Ш.Ф., Сунатов Х.Н. - МАМЛАКАТИМИЗДА АҲОЛИНИНГ БАНДЛИК МУАММОСИ. ИШСИЗЛАРНИ ҲАМДА КАМБАҒАЛЛАРНИ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ.	412
121	Rizaeva Kh.R. - LINGUOCULTUROLOGICAL PROBLEMS OF TRANSLATION	415
122	Saitov S.A. - KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SOHASIDA BUXGALTERIYA HISOB TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI	419
123	Salohitdinov Sh.F. - FACTORS INFLUENCING THE COMPETITIVENESS AND QUALITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	423
124	Shukurov R.E. - OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARI IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH	426
125	Shukurova I.A. - THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON UZBEKISTAN'S ECONOMY	428
126	Shukurova L.Sh. - USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING ENGLISH	430
127	O'razboyev S., Rasulov S. - BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA TIJORAT BANKLARINI ROLI	432
128	Soliyev B.N. - HUDUDIIY TARMOQLANGAN TIZIMLARDA ELEKTRON SAVDONI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	434
129	Son Evgeniya Mikhaylovna - MEDIUM TERM BUDGETING AS A LINK BETWEEN WIDE FISCAL POLICY PURPOSES AND BUDGETING	438
130	Sultonov M.G'., Ibaydullayev F.S. - IQTISODIYOTIMIZNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSIYALARNING ZARURLIGI	440
131	Suyunova G.H. - THE DEVELOPING METHODS OF STUDENTS' PROFESSIONAL MOBILITY IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES	443
132	To'ychiyeva D.I. - O'ZBEKISTONDA KEKSA AVLOD VAKILLARINI QO'L-LAB-QUVVATLASHGA DOIR ISLOHOTLAR (ZOMIN TUMANI)	445
133	Hoshimov T.R. - TARIX FANINI O'QITISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDOSHUV.	449
134	Hoshimov T.R. - PEDAGOGLARDA KREATIV YONDASHUVNI SHAKLLANTIRISHDA TRIZ METODI IMKONIYATLARI.	452
135	Hoshimov T.R. - DISKUSSIYA TASHKIL ETISHDA DEVID MAKKOYD-MEYSON METODIDAN FOYDALANISH.	453
136	Toshbekov A. - KOMPANIYA MISSIYASI VA STRATEGIK QARASHLARNI BELGILASH.	456
137	Tursunov E.V. - YANGI O'ZBEKISTONDA TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHIDA NAQD PUL MUAMMOSI	458
138	Umarova Z.O. - TIJORAT BANKLARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINING NAZARIY ASOSLARI	462
139	Umirova G.Sh., Botirova Sh.O., Egamqulova M.D., Muratova H.A. - YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH JARAYONINING DOLZARBLIGI	464
140	Umirova G.Sh., Raxmonova M.A. - TIJORAT BANKLARI FAOLIYATIDA RISKLARNI BOSHQARISH	467
141	Urunbayev S.S. - BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA TABIIY KAPITAL VA UNI JAMG'ARISH USULLARI	469

142	Usmanova S.S., Anorkulov B. S. - INVESTMENT LOSSES, EXPECTED RISKS AND MEASURES TO ELIMINATE THEM	474
143	Usmanova S.S., Anorqulov B. S. - YAPONIYADAGI BIZNES INKUBATOR-LARNING O'ZGARISHLARI VA KELAJAKDAGI ISTIQBOLLARI, YAPON USLUBIDAGI INKUBATORLARNING ILG'OR TASHABBUSLARINI O'RGANISH.	477
144	Xamidova Sh.R. - PARASPORT O'YINLARINING MANBALARDA YORI-TILISHI	479
145	Xolmatova D.V. - MA'NAVIY TARBIYA JARAYONIDA MILLIY QADRIYAT-LARNING AHAMIYATI	483
146	Yarlakabov U.M., Bekmuradov G'.N. - PEDAGOGIKADA TA'LIM VA TARBIYA UYG'UNLIGI	486
147	Yoqubov L. B. - SAMARALI IJRO INTIZOMINI YO'LGA QO'YISHDA TEXNO-LOGIYALARNING O'RNI	489
148	Axmedova Yu., Kamolova V. - INSON RESURSLARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	492
149	Yusupova N. A. - BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINING AMALIY FAOLIYATDAGI HOLATI	495
150	Mamatkulov Z.A. - BANKLARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BOSHQARISH OMILLARI	498
151	Амонлаев А.,Сувонкулова М. - ИБРАТ, УНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ШАХС АХЛОҚИЙ ФАЗИЛАТИГА ТАЪСИРИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ТАРИХИЙ АСОСЛАРИ	500
152	Азимова Э.А., Ибрагимова В. - ПРЕИМУЩЕСТВО ДВУЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ КОГИТИВНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ	504
153	Азимова Э.А., Халилова Д. - РУССКИЙ ЯЗЫК В ЦИФРОВОЙ КОММУНИКАЦИИ	507
154	Ахмадалиева М.А.,Ахмадалиев Ш.Ш. - ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ ИНСТИТУТОВ ПО МЕТОДИКЕ ДОКАЗАТЕЛЬНОЙ МЕДИЦИНЫ	509
155	Ахмедова У.Э. - ИЗУЧЕНИЕ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ	511
156	Ашуров Т. А., Хайдарова Б. И., Нуримова Д. М., Халилов С.А. - СОМАТОМЕТРИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ МАССЫ ТЕЛА ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	514
157	Boltayev A.A. - PEDAGOGIK DEONTOLOGIYAGA DOIR MASALALARNI NAZARIY-TARIXIY VA KONSEPTUAL JIHATLARI	516
158	Тагаев В.И., Набиев Т.Э. - ВОЛЕЙБОЛ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ - КУРСАНТОВ СПОСОБНОСТЕЙ К СЛАЖЕННЫМ СОВМЕСТНЫМ ДЕЙСТВИЯМ	519
159	Гуржиев Г.Л., Муминов И.Т. - СОЗДАНИЕ ЦИФРОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА МЕЖДУНАРОДНОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ФОНДА ШАРАФА РАШИДОВА	520
160	Джабборовая Ю.А. - МОДЕРНИЗАЦИЯ ОПЕРАТИВНОЙ ПЕЧАТИ В РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.	522
161	Жарылкаганова А.Е. - АДАПТИВНАЯ МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.	525
162	Исмаилова З.,Мустафаева Д. - ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТУВЧИНИНГ ПЕДАГОГИК МАҲОРАТИ ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНИКАСИ	528

163	Ибрагимов З.З., Ибрагимова Н.А. - РОЛЬ ПЕДАГОГИКИ В ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ПО НАПРАВЛЕНИЮ ФАРМАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ	539
164	Suvanqulova M. - TARJIMA MILLATLAR O'RTASIDA BEVOSITA ALOQA VOSITASI SIFATIDA	541
165	Маматкулов З.А. - ҚУРИЛИШДА ТАЪЛИМ ОЛАЁТГАН ЁШЛАРНИ ТЕНДИРДА ИШТИРОКИНИНГ МУАММОЛАРИ	543
166	Хошимхонов Х.М. - ХОЖА АҲМАД ЯССАВИЙНИ АНГЛАШ	546
167	Худойбердиев Ж.Ж. - ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	551
168	Mamazulunova F.X. - BOSHLANG'ICH TA'LIMDA VATANPARVARLIK XISSINI TARBIYALASH	556
169	Dr. Prithvirajan - ROLE OF ICT IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING	560
170	Dr.Vignesious Stanley J, Dr.Rangarajan Dr. Sakunthala THE GREATER SIGNIFICANCE OF TECHNOLOGY IN THE ELT CLASSROOM FOR FOSTERING THE ENTHUSIASM OF LEARNERS FOR LEARNING AND ITS RESULTS	562
171	Umaraliyeva M.A. - MILLIY TARBIYA, MILLIY MA'NAVIYATGA E'TIBOR-SIZLIK – O'ZLIKNI ANGLASHGA TAHDIDDIR	571
172	Усмонова К. - 6-7 ЁШЛИ БОЛАЛАРНИ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ТАЙЁРЛАШДА МАСЪУЛИЯТ ХИССИНИ ТАРБИЯЛАШ.	572
173	To'rakulova N.I. - XALQARO BAHOLASH DASTURLARINI TA'LIM JARAYONIGA JORIY ETISH BO'YICHA TAVSIYALAR	575
174	Nadirova H., Siddikov M. - TA'LIM Olish, TA'LIM BERISH – INSON KAPITALI.	577
175	Наврузова Е.П. - МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕКСТОВ И ПРИЛОЖЕНИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЫ В ЭПОХУ «ТРАНСМЕДИА»	579
176	Karimova M.I. - NEMIS TILINI O'QITISHDA AUTENTIK KOMPETENTSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	582
177	Богданов М.Р. - ДИАГНОСТИКА ПОТЕНЦИАЛЬНО-ОПАСНЫХ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДОВ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ	584
178	Shukurov O.J. - O'ZBEKISTONDA MILLIY YUKSALISH SHAROITIDA YOSHLAR IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISH	585
179	Uzokov B. - QADIMGI YUNON VA QADIMGI XITOIY FALSAFASIDA – QADRIYATLAR MASALASI	587
180	Shukurov O.J. - O'ZBEKISTONDA MILLIY YUKSALISH DAVRIDA YOSHLAR-NING IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI	590
181	Sreekumara Ganapathy.V.S EXPLORING THE CREATION AND EVALUATION OF MYCELIUM-BASED BRICKS FOR USE AS INSULATION MATERIALS IN CONSTRUCTION	592
182	Anarkulova Z.F. - ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING JAHON ADABIYOTI VA SIVILIZATSIYASIDA TUTGAN O'RNI XUSUSIDA	603
183	Джамолов Ў.И. - ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ МОТИВАЦИОН ОМИЛАР АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШ УСЛУБИЁТИНИ КУЧАЙТИРИШДА БОШҚАРУВ МУАССАСАЛАРИ ТАЪСИРИНИ ПАСАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ	605
184	Чариев Х.Ш., Илхомов С.С. - ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОВАЙДЕРОВ	609

185	Temirov J. - COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING (CLT): AN IN-DEPTH EXPLORATION	614
186	Saydullayev U.U. - MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING TASNIFI	616
187	Eshmatov B.E., Eshonqulov J.S. - YENGIL SANOATNI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL MODELLARI	619
188	Eshonqulov J.S., Raxmonov B.A. - YENGIL SANOATNI RIVOJLANTIRISHDA XITOY TA'SIRINI MINIMALLASHTIRISH MODELI	622
189	M. Esther Magthale - CHALLENGES IN THE IT SECTOR AND STRATEGIC SOLUTIONS FOR SUSTAINABLE GROWTH	624
190	Ismoilova M. - MACHINE LEARNING APPLICATIONS IN AGRICULTURE	626
191	Mamasoliyev K., Ismoilov E.A., - ICHKI QOVUSHOQ SUYUQLIK BILAN TA'SIRLASHUVCHI TRANSVERSAL-IZOTROP SILINRIK QATLAM NUQTALARINING KUCHLANISHLARI VA KO'CHISHLARINI ANIQLASH	630
192	Сатторов А.Б. - ПАРРАНДАЧИЛИК БИНОЛАРИДА ОПТИМАЛ МИКРОИҚЛИМ БИЛАН ТАЪМИНЛОВЧИ ЯРАТИЛГАН УСКУНАНИНГ ЭНЕРГЕТИК ТАҲЛИЛИ ВА УЛАРНИ ТАҚҚОСЛАШ	634
193	Zarpillayeva Sh.Z., Yigitaliyeva M.Y., Ergasheva N.K., Turabekova J.S. - PYTHON TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O'QUVCHILARNING BILIMINI BAHOLASH VA UNI NAZORAT METODIKASI	637
194	Qodirov M.M. - QO'QON SHAHRIDA FAOLIYAT OLIB BORAYOTGAN KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING SHAHAR IQTISODIY HAYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI	641
195	Anarova Sh.A., Mirzaaxmedova S.K. - FRAKTAL GEOMETRIYANING ZARGARLIK BUYUMLARIDA QO'LLANILISHI	643
196	Anarova Sh.A., Ismailova S.N. - INTERYER DIZAYNDA BIOFIL FRAKTALLARNING QO'LLANILISHI	646
197	Botirova D.M., Maydonova Z.N., Serikbayev A.D., Normatov N.K. -TA'LIM TIZIMINI NAZORAT QILISHDA WEB TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHAMIYATI	649
198	Qurbonaliyeva M.S. - DUNYO XALQLARI YARALISHIDA TO'FON AFSONALARINING O'RNI	652
199	Akilbayeva M.R., Narzullayeva M. O', Abdiraxmonova O'.H., Umarova N.A., Sidiqova X.G'. - ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA "SEHRLI SIYOHLAR"VA "AQLLI UY" METODLARIDAN FOYDALANISH.	657
200	Ilmurodov S.X. - O'QITUVCHINING KASBIY-SUBYEKTIV POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISH	660
201	Маматкулова У.Э., Хуррамов Аскар. - ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ.	663
202	Odilova O.S. - PEDAGOGIK MAHORATNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK NAZARIYALARINING AHAMIYATI.	665
203	Парманов С.А. - ҚОНУН ВА ҚАДРИЯТ, МАФКУРА ЁШЛАРНИНГ СИЁСИЙ МАДАНИЯТИГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛ	668
204	Парманова Н.А. - ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТ ТАРҒИБОТИДА ТАЪЛИМНИНГ РОЛИ	670
205	Сатторов Н.О. - «ЦИФРОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ»: НОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ «МЯГКОЙ СИЛЫ»	673
206	Нарзиева В.С. - БОШҚАРУВ МЕХАНИЗМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАСИ	678

207	Нурбебова Н.С. - МАТЕМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА КРЕАТИВ ЁНДАШУВ	682
208	O'roqova Z.S. - ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA ZAMONAVIY DIDAKTIK USULLARNING QO'LLANISHI	687
209	Аннаева Л.Р. - ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГОВ	690
210	Imdhath G.M., Wasim G.M. - DEVELOPMENT OF IOT BASED SMART REAL TIME HEALTH CARE MONITOR	695
211	Abdug'aniyev B.B., Nu'monova Sh.Sh. - AQLIY XARITA METODIKASI VA UNDAN FOYDALANISH	702